

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΕΡΓΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΓΓΡΑΦΕΩΝ
ΣΕΙΡΑ ΒΟΗΘΗΤΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ 1

RUDOLF PFEIFFER

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

ΑΠΟ ΤΩΝ ΑΡΧΩΝ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΤΕΛΟΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

ΑΘΗΝΑΙ 1972

Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου :

History of Classical Scholarship

From the Beginnings to the End of the Hellenistic Age

Oxford, At the Clarendon Press, 1968

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΚΛΑΣΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

VXORI CARISSIMAE SACRUM

Σ Η Μ Ε Ι Ω Μ Α

Μὲ τὸ ἀνὰ χεῖρας ἔργον τοῦ γερμανοῦ φιλολόγου *Rudolf Pfeiffer* ἀρχίζει τὸ Κέντρον Ἐκδόσεως Ἔργων Ἑλλήνων Συγγραφέων τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν τὴν ἔκδοσιν μιᾶς σειρᾶς βοηθητικῶν ἔργων, ἡ ὁποία ἔχει σκοπὸν νὰ ἐνισχύσῃ, ὅπως καὶ αἱ παρασκευαζόμεναι ἐκδόσεις κειμένων, τὴν ἀγάπην ἡμῶν τῶν νεωτέρων Ἑλλήνων πρὸς τὸν ἀρχαῖον καὶ μεσαιωνικὸν ἑλληνικὸν κόσμον, ἀλλὰ καὶ νὰ καταστήσῃ εἰς τοὺς ἐνδιαφερομένους Ἑλληνας προσιτὰ ἀπαραίτητα ὄργανα ἐργασίας, μὴ ὑπάρχοντα εἰς τὴν νεοελληνικὴν, διὰ τὴν μελέτην καὶ ἔρευναν τῆς ἀρχαίας καὶ μεσαιωνικῆς ἑλληνικῆς γραμματείας.

Ὁ *Rudolf Pfeiffer* ἔχει λάβει ἀπὸ μακροῦ τιμητικὴν θέσιν μεταξὺ τῶν μεγίστων φιλολόγων τῆς ἐποχῆς μας διὰ τῶν ἐρευνῶν του εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν ποίησιν καὶ τὸν οὐμανισμόν, διὰ τῆς ἀνανεώσεως τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων καὶ τῆς τεχνικῆς τῶν ἐκδόσεων καὶ διὰ τῶν ἐργασιῶν του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Εἰς τοὺς δύο τελευταίους τομεῖς ἀνεδείχθη ὁ καλύτερος εἰς τὸν κόσμον διὰ τῆς μνημειώδους διτόμου ἐκδόσεώς του τοῦ *Καλλιμάχου* καὶ τοῦ ἀνὰ χεῖρας ἔργου.

Τὸ ἔργον τοῦτο μετέφρασεν ἐκ τοῦ ἀγγλικοῦ πρωτοτύπου κατόπιν ἀποφάσεως τῆς Ἐφορευτικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ Κέντρον ὁ φιλόλογος καὶ συγγραφεὺς *Παναγιώτης Ξένος*. Τὴν μετάφρασιν ἤλεγξε ὁ Ἐπόπτης τῶν ἐκδόσεων Ἀκαδημαϊκὸς *Κωνσταντῖνος Τσάτσος*. Ἄλλ' αὕτη ὡς ἀπόδοσις εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἔργου βαθυστοχάστου καὶ εἰδικοῦ ἐχρειάσθη βεβαίως περαιτέρω ἐπεξεργασίαν, τὴν ὁποίαν ἔκαμαν ἐν συνεργασίᾳ μετὰ τοῦ διευθυντοῦ οἱ συντάκται τοῦ Κέντρον *Βασίλειος Ἀτσαλος*, *Ἀλέξανδρος Κεσίσογλου*, *Βασίλειος Τσακατίκας* καὶ *Γεωργία Ξανθάκη-Καραμάνου*.

Ὁ Διευθυντὴς τοῦ Κέντρον
Χαρᾶλ. Σ. Φλωρᾶτος

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἐγχείρημα ὡς ἡ ἀνά χειρας Ἱστορία, μολονότι παρακεκινδυνευμένον καὶ μακροχρόνιον, χρειάζεται προλόγον μόνον σύντομον καὶ μετρημένον. Διότι ὡς σύνολον πρέπει νὰ δικαιολογῇ αὐτὸ ἑαυτὸ ἄνευ εἰσαγωγικῶν συστάσεων καὶ προκαταρκτικῶν ἐπιχειρημάτων. Δὲν θὰ ὑπῆρχε τέλος, ἂν ἐπρόκειτο νὰ δικαιολογηθοῦν αἱ ἑλλείψεις του.

Οὐδεὶς θὰ ἀρνηθῇ εἰς τὴν φιλολογίαν, εἴτε εἰς τὴν ὑψηλοτέραν εἴτε εἰς τὴν μετριοτέραν μορφήν αὐτῆς, τὰ ἰδικά της δικαιώματα, καὶ ἐφ' ὅσον συνεχίζει τις τὴν καθημερινὴν ἐργασίαν τῆς ἐρμηνείας, τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων καὶ τῆς ἱστορικῆς ἀνασυγκροτήσεως, ἐπιτρέπεται νὰ ἀναμένῃ ἐπιδοκιμασίαν. Ἄλλὰ νὰ στραφῇ ἐκ τῆς δραστηριότητος αὐτῆς εἰς σκέψεις περὶ τοῦ παρελθόντος τῆς φιλολογίας καὶ περὶ τῶν φιλολόγων παρωχημένων ἐποχῶν, θὰ φανῇ ἴσως καὶ ἄτοπον καὶ ἄχρηστον. Ἐν τούτοις, ἂν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἀλλάξῃ ὀπωσδήποτε τοιοῦτος σκεπτικισμὸς, ἀσφαλῶς τοῦτο θὰ γίνῃ μόνον διὰ τῆς ἀντιπαραβολῆς πρὸς τὰ ἴδια τὰ γεγονότα τῆς ἱστορίας. Καὶ ἀκριβῶς αὐτὸς εἶναι ὁ σκοπὸς ἡμῶν: νὰ καταστήσωμεν ὄρατὰ τὰ σπουδαῖα αὐτὰ γεγονότα εἰς τὴν ἱστορικὴν των σχέσιν. Διότι μόνον κατὰ τὴν διαδρομὴν τοῦ χρόνου καὶ τὴν διαδοχὴν λαῶν καὶ γενεῶν ἀπεκαλύφθησαν πλήρως ἡ φύσις καὶ αἱ πολλαπλαῖ μορφαὶ τῆς φιλολογίας. Ἡ ἱστορία ἐπομένως τῆς κλασσικῆς φιλολογίας εἶναι ἡ κλασσικὴ φιλολογία ἐν τῇ διαμορφώσει αὐτῆς. Διὰ τοῦτο βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἀναπαριστᾷ ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς τὴν ἱστορίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, δικαιούται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀναπόσπαστον τμῆμα αὐτῆς ταύτης τῆς φιλολογίας. Ὁμιλοῦμεν περὶ «σπουδαίων γεγονότων», διότι εἶναι φανερὸν ὅτι δὲν ζητοῦμεν νὰ γνωρίσωμεν ὅ,τι περιέπεσεν εἰς ἀρχησιάν καὶ ἀπωλέσθη διὰ παντός, ἀλλ' ὅ,τι διατηρεῖται ἀκόμη καὶ σήμερον. Ζητοῦμεν νὰ ἐρευνήσωμεν τὸ συνεχὲς τῆς γνώσεως, τὴν philologia perennis.

Τὸ συνεχὲς τοῦτο συντηρήθη ὄχι μόνον διὰ τῆς πνευματικῆς δυνάμεως μεγάλων φιλολόγων, ἀλλ' ἐξ ἴσου καὶ διὰ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν τῆς ἀπολύτου ἐντιμότητος καὶ τῆς ἀνεξαντλήτου ὑπομονῆς ἐν τῇ ἐπιδιώξει τῆς ἀληθείας. Τὰς ἀρχὰς αὐτὰς σεβόμενος ἐθεώρησα καθήκον μου νὰ συλλέξω καὶ νὰ ἐρμηνεύσω ὅλας, ἐν τῷ μέτρῳ τοῦ δυνατοῦ, τὰς ἀπ' εὐθείας μαρτυρίας ἐκ τῶν πρώτων πηγῶν. Τὰ περισσότερον σημαντικὰ χωρία θὰ εὗρη ὁ ἀναγνώστης ἐντὸς τοῦ κειμένου, ὄχι εἰς τὰς σημειώσεις. Δι' αὐτὸν ὡς καὶ δι' ἄλλους λόγους τὸ ἀνά χειρας ἔργον ἀσφαλῶς δὲν εἶναι τερπνὸν παρὰ τὴν κλίνην ἀνάγνωσμα περὶ τοῦ βίου καὶ τῶν ἔργων τῶν φιλολόγων, μεστὸν ζωῆς ἐκ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνεκδότων καὶ ἀστείων. Τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα, μολονότι οὐδαμῶς ὑποτιμῶνται, περιορίζονται εἰς τὰ ἀρμόζοντα ὄρια. Ἦτο ἀναπόφευκτον νὰ παραθέσω περιωρισμένην μόνον

ἐπιλογὴν ἐκ τῆς νέας βοηθητικῆς βιβλιογραφίας, καὶ συχνὰ βεβαίως ἔσφαλα κατὰ τὴν ἐπιλογὴν, ἀλλὰ δὲν ἀγνοῶ ἐντελῶς ὅλα τὰ βιβλία, τὰ ὅποια δὲν ἔχω ἀναφέρει. Ἐπὶ πλέον δὲν προσεπάθησα νὰ ἀπεικονίσω εἰς πᾶσαν περίπτωσιν αὐτό, τὸ ὅποιον οἱ πανεπιστημιακοὶ ἀποκαλοῦν «ὑπόστρομα», ἀλλὰ μόνον ὅταν αἱ γενικαὶ ἰδέαι καὶ τὰ γεγονότα τῆς ἐποχῆς ἤσκησαν ἰσχυρὰ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν φιλολόγων ἢ ἀκόμη ἠλλυξαν τὴν πορείαν τῆς φιλολογίας.

Μία ἱστορία τῆς φιλολογίας θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπιστήσῃ τὴν προσοχὴν εἰς πᾶν τὸ νέον καὶ μόνιμον, νὰ διακρίνῃ τὴν πλάνην ἀπὸ τῆς ἀληθείας καὶ τὰς ἐφημέρους γνώμας ἀπὸ τῆς ἀληθοῦς ἐκείνης γνώσεως, ἣ ὅποια διαρκεῖ ἐς αἰεὶ, εἶναι, ὡς εἴπομεν, «ἀέναος» γνώσις. Ἄλλ' ἢ σπάνις μελετῶν προπαρασκευαστικῶν ἐνὸς ἐκάστου τῶν ἐπὶ μέρους προβλημάτων καὶ βασιζομένων ἐπὶ πλήρους τεκμηριώσεως ἀποτελεῖ ἐμπόδιον πραγματοποίησεως τόσον φιλοδόξου σκοποῦ. Θὰ δίδω σῆμα προειδοποιήσεως, ὅταν αἰσθάνωμαι ὅτι εἶμαι ἐντελῶς ἀναρμόδιος καί, καθὼς εἰς τὴν πρώτην πρότασιν τοῦ παρόντος προλόγου ἐχρησιμοποίησα τὸ ἐπίθετον «παρακεκινδυνευμένος», εἰλικρινῶς ἐλπίζω ὅτι ὑπὸ τοῦτο τὸ πρῖσμα θὰ κατανοηθῆ καὶ θὰ γίνῃ δεκτὸν τὸ ἀνὰ χεῖρας βιβλίον.

Ἐπῆρξαν ἀσφαλῶς ἐπὶ τοῦ πεδίου τούτου παλαιότεραι προσπάθειαι ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου, ὁ ὁποῖος τὸ 1587 ἔγραψε «*De criticis veteribus Graecis et Latinis*». Ἄλλὰ βιβλίον περιλαμβάνον τὸ θέμα ὀλόκληρον ὑπάρχει ἐν μόνον, τὸ ἔργον τοῦ J. E. Sandys, «*A History of Classical Scholarship*», εἰς τρεῖς τόμους 1629 σελίδων. Ὁ θαυμασμὸς ἀναμειγνύεται μὲ φθόνον, ὅταν μαθῶν τις ἀπὸ τὸν βιογράφον¹ τοῦ Sandys ὅτι ἤρχισε νὰ γράφῃ τὴν «Ἱστορίαν» τὴν Ἰην Ἰανουαρίου τοῦ 1900, ἐξέδωσε τὸν πρῶτον τόμον εἰς τὸ τυπογραφεῖον τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Καϊμπριτζ τὸ 1903 (δευτέρα ἔκδοσις 1906, τρίτη ἔκδοσις τὸ 1921), καὶ τὸν δεύτερον καὶ τρίτον τόμον τὸ 1908. Οἱ τρεῖς τόμοι ἀνετυπώθησαν εἰς τὴν Βοστώνην τὸ 1958. Ἄν καὶ ἀπὸ πολλῶν πλεονεξιῶν ἀπρηχαιωμένοι, τὸ βασικὸν τοῦτο ἔργον θὰ παραμείνῃ πάντοτε ἀπαραίτητον βιβλίον ἀναφορᾶς καὶ εἶναι ἀδύνατον πᾶς ὁ μετ' αὐτὸν γράφων ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος νὰ παραλείψῃ νὰ ἐκφράσῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του διὰ τὴν ἔκτασιν καὶ τὴν πληρότητα τῆς ἐν αὐτῷ περιεχομένης ὕλης. Ἄλλ' ὡς σύνολον ἐξεταζόμενον τὸ ἔργον τοῦ Sandys εἶναι μᾶλλον κατάλογος κλασσικῶν φιλολόγων κατὰ αἰῶνας, ἔθνη καὶ βιβλία ἢ πραγματικὴ ἱστορία τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Δὲν ὑπάρχει κατευθυντηρία ἰδέα, συμπαγῆς δομῆς οὐδὲ καὶ ἀπλῆ διάκρισις μεταξὺ τοῦ παροδικοῦ καὶ τοῦ μόνιμου. Τὸ ἔργον τοῦ G. Funaioli, «*Lineamenti d'una storia della filologia attraverso i secoli*»,² εἶναι συνοπτικώτερον τῆς

¹ N. G. L. Hammond, *Sir John E. Sandys (1844—1922)*, Cambridge 1935, σ. 8 κ.ε. Ὁ Sandys συνώψισε τὸ ὕλικόν τοῦ μνημειώδους ἔργου του εἰς ἓνα τόμον χάριν τῶν ἀναγκῶν τῶν φοιτητῶν τῶν κλασσικῶν σπουδῶν καὶ τοῦ γενικοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ ὑπὸ τὸν τίτλον *A Short History of Classical Scholarship*, 1915.

² *Studi di Letteratura antica (1948) 185—364.*

Συντόμον ιστορίας τοῦ Sandys, ἀλλὰ τὸ ὄλικόν του δίδεται εἰς ζωντανόν, προσωπικόν ὕφος. Τὸ ἔργον τοῦ A. Gudeman «*Outlines of the History of Classical Scholarship*» (τελευταία ἔκδοσις ἐν Βοστώνῃ 1902) διευρυνθὲν πολὺ εἰς τὴν γερμανικὴν ἔκδοσίν του ὑπὸ τὸν τίτλον «*Grundriss der Geschichte der Klassischen Philologie*» (1909 2α ἔκδοσις) εἶναι μόνον βιβλιογραφικόν. Ἐὰν ἐνημεροῦτο εἰς τὴν νέαν ἔρευναν καὶ ἀπηλλάσσετο τῶν ἀνακριβειῶν του, θὰ καθίστατο χρήσιμον βοήθημα διὰ περαιτέρω ἐρεύνας.

Ἐκτὸς τῶν εἰς τὴν πραγματικότητα ἐπισκοπήσεων τούτων ὑπάρχουν σχεδιαγράμματα μεγάλων φιλολόγων, τὰ ὅποια ἔχουν τὴν δυνάμιν των ἀκριβῶς ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχει τοῦ Sandys ἡ ἀδυναμία: παρέχουν γενικὰς ἰδέας, διαστέλλον πρόσωπα καὶ πράγματα, ὑποβάλλουν σκέψεις, παρακινοῦν πρὸς ἔρευναν. Ὁ Böckh, ὁ ὁποῖος ἦτο κλασσικὸς φιλόλογος, βαθὺς φιλόσοφος συνάμα δὲ καὶ ὀξυδερκὴς ιστορικός, ἔδωκεν ἐπιβλητικώτατον διὰ τὸ βάθος του σκιαγράφημα τοῦ θέματος εἰς ὄλγας σελίδας τοῦ ἔργου του «*Enzyklopädie der philologischen Wissenschaften*» (ἐδημοσιεύθη μετὰ τὸν θάνατόν του, δευτέρα ἔκδοσις 1886, σ. 300—9). Λίαν προσωπικὴν καὶ λαμπρὰν ἐπισκόπησιν παρέσχεν ὁ Wilamowitz τὸ 1921 εἰς τὸ «*Einleitung in die Altertumswissenschaft*», «*Geschichte der Philologie*» (τρίτη ἔκδοσις 1927, ἀνατυπωθεῖσα τὸ 1960). Εἶναι μία πολὺ ὑποκειμενικὴ κριτικὴ ἀνασκόπησις κλασσικῶν φιλολόγων ὑπὸ μεγάλου διδασκάλου, ὁ ὁποῖος ἀνακαλεῖ εἰς τὴν ζωὴν ἐκ τοῦ ἄλλου κόσμου τοὺς νεκροὺς ἥρωας τοῦ παρελθόντος καὶ ἐπαινεῖ ἢ ψέγει αὐτούς. Ὁ Wilamowitz ἀναγνωρίζει τὸ χρέος του δι' ὅσα ἔγραψε εἰς τὰς παραδόσεις τοῦ Otto Jahn, φαίνεται ὅμως ὅτι μέγα μέρος τῆς Ἱστορίας του ἔγραψεν ἀπὸ μνήμης, καταπληκτικῆς πράγματι, ὄχι ὅμως καὶ μνήμης ἀλαθίτου. Οὕτω περισσότερον βῆρος πρέπει νὰ δοθῇ εἰς τὰ τμήματα τῶν πολλῶν βιβλίων του, τὰ ὅποια ἀφιερώνει εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους φιλολόγους παρὰ εἰς τὴν βραχείαν αὐτὴν ἔκθεσίν του τῶν ὀγδοήκοντα σελίδων.

Ἐδῶ εἶμαι ὑποχρεωμένος — *pace Wilamowitz* — νὰ ἀναφέρω τὸν Friedrich Nietzsche, τὸν ἐδουλοῦμενον μαθητὴν τοῦ Ritschl: εἰς ἡλικίαν εἰκοσιτεσσάρων ἐτῶν ἐσχέδιαζε σοβαρῶς νὰ γράψῃ «*Eine Geschichte der literarischen Studien im Altertum und in der Neuzeit*» ἠθέλε νὰ ἀνεύρῃ τὰς γενικὰς ἰδέας, αἱ ὅποια ἐπηρέασαν τὴν μελέτην τῆς ἀρχαιότητος καὶ νὰ καταδείξῃ τοὺς δεσμοὺς τοὺς συνδέοντας τὴν κλασσικὴν φιλολογίαν πρὸς τὴν ἐπικρατοῦσαν καθ' ἑκάστην ἐποχὴν φιλοσοφίαν. Ὑπάρχουν μερικαὶ ἀξιόλογοι σημειώσεις ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ¹ εἰς τὰς ἐπιστολάς καὶ τὰς συντόμους ἐργασίας του τῶν ἐτῶν 1867—1871, ἐν τούτοις, ὡς γνωστόν, δὲν ἔφερον αὐτὸ εἰς πέρας, ἀλλ' ἐστράφη πρὸς τὴν μοιραίαν δι' αὐτὸν φιλοσοφίαν του. Κατὰ τοὺς

¹ F. Nietzsche, *Werke und Briefe, Historisch-Kritische Gesamtausgabe; Werke I* (1934) σελ. CXX κ.έ., 3 (1935) 319 κ.έ., 440 μετὰ παραπομπῶν εἰς χειρόγραφα καὶ παλαιότερας ἐκδόσεις.

αυτούς περίπου χρόνους εἰς Ἄγγλος κλασσικὸς φιλόλογος, ὁ ὁποῖος εἶχε προσωπικὰς ἰδέας περὶ φιλολογίας καὶ τοῦ ἔργου ἐνὸς Πανεπιστημίου, ὁ *Mark Patisson*, συνέλαβε τὸ σχέδιον νὰ συγγράψῃ τὴν ἱστορίαν τῆς μαθήσεως ἀπὸ τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ ἐντεῦθεν.¹ Τελικῶς συνεπλήρωσε μόνον ἀποσπάσματα. Παρὰ τὴν ἐγνωσμένην ὅμως θρησκευτικὴν του προκατάληψιν, αὐτὰ τὰ ἀποσπάσματα, ἰδίᾳ περὶ τῶν μεγάλων Γάλλων φιλολόγων τοῦ δεκάτου ἔκτου καὶ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος, εἶναι ὑποδειγματικά, διότι αἱ μελέται του εἶναι ἐν ταῖς λεπτομερείαις ἐμπεριστατωμένα λόγῳ τῆς ἐνημερώσεώς του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας ἐν τῷ συνόλῳ της. Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας οὐδεὶς ἀφιέρωσεν οὐδ' ἀφιερώνει περισσοτέραν σκέψιν καὶ μόχθον εἰς τὰ προβλήματα τῆς ἱστορίας τῶν κλασσικῶν σπουδῶν ὅσον ὁ *Arnaldo Momigliano*. Ἄν καὶ δίδη, ὡς εἶναι φυσικόν, μεγαλύτερον βάρος εἰς τὴν μελέτην τῆς ἀρχαίας ἱστορίας καὶ κατὰ τὸ πλεῖστον ἢ συμβολὴν του συνίσταται εἰς ἐργασίας σχετιζόμενας πρὸς φιλολόγους καὶ συγγράμματα τῶν νεωτέρων χρόνων, ἢ καθολικότης καὶ ἢ εὐρύτης τῶν ἰδεῶν καὶ τῆς γνώσεως τοῦ συγγραφέως δικαιολογεῖ τὸν τίτλον τῶν εἰς συλλογὴν ἐκδοθέντων δοκιμίων του: «*Contributo alla Storia degli studi classici*».²

Τὰ ἀνωτέρω βιβλία ἀποτελοῦν προσωπικὴν μου ἐκλογὴν, ἢ ὅποια ἐθεώρησα ὅτι ὄχι μόνον εἶναι διδακτικὴ, ἀλλὰ καὶ ὅτι ἐμπνέει. Παραδόσεις πανεπιστημιακά, λόγοι καὶ ἐπὶ μέρους ἐργασίαι δὲν ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν.

Ὁ ἀνὰ χεῖρας τόμος πραγματεύεται περὶ τῶν βάσεων, τὰς ὁποίας ἔθεσαν Ἕλληνες ποιηταὶ καὶ φιλόλογοι κατὰ τοὺς τρεῖς τελευταίους αἰῶνας π.Χ. διὰ τὸ ὄλον μέλλον τῆς κλασσικῆς φιλολογίας. Ἀρχίζει μὲ σύντομον ἀνασκόπησιν τῶν πρὸ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς αἰῶνων ἐν Ἑλλάδι καὶ μὲ ὀλίγας νύξεις διὰ τὸ ἀνατολικὸν ὑπόστρωμά της. Ἐπειτα ὅμως χρησιμοποιοῦνται πλήρως αἱ ὑπάρχουσαι μαρτυρίαι, ἰδίᾳ αἱ ἐκ τῶν παπύρων, διὰ νὰ καταδειχθῇ τὸ νέον ξεκίνημα, τὸ ὅποῖον ἔκαμαν οἱ ποιηταὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων μετὰ τὸ 300 π.Χ., καὶ διὰ νὰ περιγραφοῦν τὰ οὐσιώδη ἐπιτεύγματα πέντε γενεῶν δημιουργικῶν ἀλεξανδρινῶν φιλολόγων καὶ τῶν ἐπιγόνων αὐτῶν μέχρι τῆς ἐποχῆς τοῦ Ἀδγούστου. Χάρις εἰς τὴν ἰδιαίτην προθυμίαν τοῦ κ. *P. M. Fraser* μοῦ ἐπετράπη νὰ ἀναγνώσω μέρη τοῦ μέλλοντος νὰ ἐκδοθῇ διεξοδικοῦ ἔργου του «*Ptolemaic Alexandria*» ἀπὸ τὸ χειρόγραφον. Τὸν εὐχαριστῶ θερμότατα διὰ τὸ προνόμιον τοῦτο, τὸ ὅποῖον μὲ ἐπροφύλαξε ἀπὸ ποικίλα σφάλματα.

Οἱ ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι ποιηταὶ εἶναι οἱ πρόγονοι ἡμῶν καὶ ὀφείλομεν τοῦλάχιστον νὰ μὴ εἴμεθα ἀνάξιοι τῆς εὐγενοῦς καταγωγῆς μας. «Ὁ ἱστορικὸς πρέπει νὰ γηράσῃ διὰ νὰ ἀναπτύξῃ τὴν τέχνην του εἰς τὴν πληρότητα αὐτῆς» εἶναι ἐν ἐκ τῶν ἀξιωματίων τοῦ *Ranke*. Αὐτὸ ἀληθεύει ἰδιαίτερος προκειμένου

¹ «*Memoirs*» (1885) 319 κ.ε. *Essays* (1889) περὶ τῶν Στεφάνων, τοῦ *Scaliger*, κτλ.

² I (1955), II (1960). Βλέπε ἰδίᾳ II 463-80 «*L'eredità della filologia antica e il metodo storico*» (μετὰ βιβλιογραφίας). Ἀναμένεται τρίτος τόμος τῶν «*Contributi*» καὶ ὑπάρχει πιθανότης ἐκδόσεως τῶν *Sather Classical Lectures* τοῦ 1961.

περὶ τοῦ ἱστορικοῦ τῆς φιλολογίας. Μόνον ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος ἤσκησε τὴν φιλολο-
γίαν διὰ βίου, θὰ ἐτόλμα νὰ γράψῃ περὶ τῆς ἱστορίας της. Τὸ 1953, εὐθὺς ὡς ἐδη-
μοσιεύθη ὑπὸ τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ὁξφόρδης, τοῦ
Clarendon Press, ὁ δεύτερος τόμος τοῦ Καλλιμάχου, ὑπέβαλον εἰς τοὺς συμβού-
λους αὐτοῦ τὴν πρότασιν διὰ μίαν Ἱστορίαν τῆς Κλασσικῆς Φιλολογίας.

«*De non interrumpendo per aetatem studio*» εἶναι τὸ θέμα μιᾶς ἐκ τῶν
τελευταίων καὶ συμπαθητικωτέρων «*Lettere senili*»¹ τοῦ Πετράρχῃ. Ὁ Βοκ-
κάκιος ἀησύχει, διότι ὁ Πετράρχης εἰργάζετο συνεχῶς καὶ ὑπερμέτρως ἐν
σχέσει πρὸς τὴν ἡλικίαν του. Ἄλλ' ὁ γέρον φίλος καὶ διδάσκαλός του ἀπήν-
τησεν ὅτι δὲν ὑπῆρχε λόγος νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν μελέτην λόγῳ τοῦ προκεχω-
ρημένου τῆς ἡλικίας του καὶ ὑπενθύμισεν εἰς αὐτὸν τὸν λόγον τοῦ Ἐκκλησι-
αστικοῦ 18.6 : «*Cum consumaverit homo tunc incipiet*». Προσεπάθησα
τοῦλάχιστον νὰ ἀκολουθήσω αὐτὴν τὴν συμβουλήν καὶ θὰ εἶμαι πάντοτε βαθύ-
τατα εὐγνώμων, διότι οἱ σύμβουλοι τοῦ ἐν λόγῳ οἴκου ἔσπευσαν νὰ ἀπαντή-
σουν εὐμενῶς εἰς τὴν πρότασίν μου. Προεχώρουν ὁμοῦ μόνον «*testudineo
gradu*», ἕως ὅτου ἤδυνήθην νὰ ἀποσυρθῶ, διὰ νὰ ἐργασθῶ ἐντὸς εἵδους τινὸς
clausura καὶ ἐπέτυχον τὴν βοήθειαν γραμματέως. Εἶχον τὴν μεγάλην εὐτυ-
χίαν νὰ εὐρω τὴν συνδρομὴν ἐνὸς νέου κλασσικοῦ φιλολόγου, τοῦ κ. S. E. Arnold, ὁ
ὁποῖος τῶρα, ἐνῶ προετοιμάζει τὴν ἐπὶ διδασκαρίᾳ διατριβὴν του, ὑπηρετεῖ
εἰς τὴν Κρατικὴν Βαυαρικὴν Βιβλιοθήκην. Ἀκάματος καὶ ἀποδοτικὸς μὲ
ἐβοήθησε ποικιλοτρόπως : εἰς τὴν τακτοποίησιν τοῦ μεγάλου πλήθους τοῦ ὕλικου,
τὸ ὁποῖον εἶχε συλλεγῆ ἐπὶ δεκαετίας, εἰς τὴν δακτυλογράφησιν καὶ εἰς τὸν
ἔλεγχον τῶν ἀναριθμητῶν παραπομπῶν. Ἡ *Bayerische Akademie der Wis-
senschaften* καὶ ἡ *British Academy* εἶχον τὴν εὐγενῆ καλωσύνην νὰ ψηφίσουν
ὑπὲρ ἐμοῦ ἐτησίας ἐπιχορηγήσεις πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν σημαντικῶν ἐξόδων
μου τῶν προκυπτόντων ἐκ τῆς συνεχοῦς αὐτῆς βοήθειας. Τρεῖς βιβλιοθήκαι
τοῦ Μονάχου, ἡ Κρατικὴ Βαυαρικὴ Βιβλιοθήκη, ἡ Πανεπιστημιακὴ Βιβλιοθή-
κη καὶ ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Σεμιναρίου Κλασσικῆς Φιλολογίας, ὡς ἐπίσης καὶ
ἡ Βοδληϊανὴ Βιβλιοθήκη κατὰ τὴν διάρκειαν τῶν ἐτησίων ἐπισκέψεών μου εἰς
τὴν Ὁξφόρδην, γενναιοφρῶνως μοῦ προσέφερον πᾶσαν διευκόλυνσιν. Εἶναι ἀδύ-
νατον νὰ ἀναφέρω ὀνομαστικῶς τοὺς πολλοὺς ἐν Ὁξφόρδῃ καὶ Μονάχῳ φίλους,
αἱ συζητήσεις τῶν ὁποίων μὲ ὠφέλησαν κατὰ τὸ διάστημα ὅλων αὐτῶν τῶν
ἐτῶν. Εἰς ἓνα ὁμοῦ ἐξ αὐτῶν, τὸν *Eduard Fraenkel*, χρεωστῶ περισσότερο ἀπὸ
ὅσα εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθοῦν διὰ λόγων. Πᾶς ἐξοικειωμένος μὲ τὰ βιβλία
καὶ τὰ ἄλλα δημοσιεύματά του γνωρίζει πόσον βαθὺς κάτοχος εἶναι τῆς φιλολο-
γικῆς παραδόσεως. Γενναιόδωρος εἰς συμβουλὰς, δσάκις ἠρωτᾶτο πρὸς τοῦτο,
ἀπετέλει ἐπιπροσθέτως τὴν μόνιμον κινητήριον δύναμιν εἰς τὰ παρασκήνια.

Τὸ προσχέδιον ἐκάστου κεφαλαίου ἀνεγινώσκετο ὑπὸ τοῦ κ. J. K. Cordy

¹ «*Res. sen. Libr.*» XVII 2. Ἀνετυπώθη καὶ εἰς τὰ «*Πεζά*» τοῦ Πετράρχῃ, (*Petrarca
«Prose»*), «*La Letteratura Italiana, Storia e Testi*» 7 (1955) 1156.

τοῦ ἐκδοτικοῦ οἴκου τοῦ Clarendon. Μὲ ἀνεξάντλητον ὑπομονὴν καὶ προσή-
νειαν ἐξωμάλυνε ἢ συχνότερον ἀνεσχημάτιζε τὴν διατύπωσιν τῶν ἀγγλικῶν μου.
Διὰ τὴν ἐξειδικευμένην αὐτὴν καὶ γενναίαν βοήθειάν του εἶναι ἄξιος τῆς βαθυ-
τάτης εὐγνωμοσύνης τόσον τοῦ συγγραφέως ὅσον καὶ τοῦ ἀναγνώστου. Εἶμαι
καθυποχρεωμένος διὰ τὴν τέχνην καὶ τὴν ἐπαγρύπνησιν τῶν ἐκτυπωτῶν, εἰδι-
κῶς τοῦ διορθωτοῦ τῶν τυπογραφικῶν δοκιμίων, εἰς δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τῶν πρὸς
ἐκτύπωσιν δοκιμίων μου ἡμῶν εἰς τὴν εὐχάριστον θέσιν νὰ ἔχω τὴν βοήθειαν
ἐμπείρου φιλολόγου, τοῦ συναδέλφου μου καθηγητοῦ Max Treu καὶ κατὰ τὴν
ἀπουσίαν αὐτοῦ εἰς Ἑλλάδα τοῦ μαθητοῦ μου δρος Rudolf Fühler. Ἡρχισα
τὸ τμήμα τοῦτο τοῦ προλόγου διὰ τῶν εὐχαριστιῶν μου πρὸς τοὺς συμβούλους
τοῦ Clarendon Press. Τερματίζω αὐτὸ διὰ τῶν ἰδιαίτερον εὐχαριστιῶν μου
πρὸς τὸν Γραμματέα τῶν Συμβούλων τὸν κ. C. H. Roberts, διὰ τὸ ἐνθαρρυντικὸν
αὐτοῦ ἐνδιαφέρον καὶ τὴν σταθερὰν ὑποστήριξίν του.

Τὸ πρῶτον δημοσίευσά μου, τὸ 1914, φέρει τὴν ἀφιέρωσιν «*Uxori caris-
simaе sacrum*». Ἐπαναλαμβάνω τὰς λέξεις τῆς ἀφιερώσεως μετὰ βαθύτερον
ἀκόμη αἰσθήματος δι' ὅλα ὅσα ἔπραξεν αὕτη δι' ἐμὲ ἐπὶ ἡμῶν καὶ πλέον αἰῶνα.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

I. ΠΟΙΗΤΑΙ, ΡΑΨΩΔΟΙ, ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΑΠΟ ΤΟΥ ΟΓΔΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

3
Ἡ φιλολογία δὲν εἶναι χωριστὴ ἐπιστῆμη πρὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. Ἀνασκόπησις τῶν προκαταρκτικῶν σταδίων. Ὁ ἐπικός ποιητὴς ὡς ἐρμηνευτὴς ἑαυτοῦ. Ἡ ἀπόπειρα τῶν ραψωδῶν νὰ συνεχίσουν αὐτὴν τὴν αὐτοερμηνείαν. Ὁ ραψωδὸς καὶ φιλόσοφος Ξενοφάνης καὶ αἱ ἀρχαὶ τῆς ἠθικῆς κριτικῆς. Θεαγένης, ὁ ὑπερασπιστὴς τοῦ Ὀμήρου διὰ τῆς φυσικῆς ἀλληγορίας. Ἡ δεξιότεχνα τῶν λυρικῶν ποιητῶν τοῦ ἑβδόμου καὶ ἔκτου αἰῶνος δὲν ὑποκρύπτει γραμματικὸν σύστημα «πτώσεων». Οἱ ποιηταὶ ὡς ἐρμηνευταὶ εἰς τὴν ἀρχαίαν ἀττικὴν κωμῶδιαν.

II. ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΑΙ, ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ ΚΑΙ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΑΙΩΝΑ

18
Ἐνδιάμεσος θέσις τῶν σοφιστῶν: κληρονόμοι τῶν ραψωδῶν καὶ διδάσκαλοι τῶν ἐπερχομένων γενεῶν. Οἱ σοφισταὶ καὶ τὸ βιβλίον. Βραχεῖα ἀναδρομὴ εἰς τὸ ἀνατολικὸν ὑπόστρωμα: ἀρχεῖα καὶ βιβλιοθήκαι ἐν Μεσοποταμίᾳ ἀπὸ τῆς τρίτης χιλιετηρίδος καὶ ἐντεύθεν. Τεχνικὴ τῆς γραφῆς ἐξ Ἀνατολῆς εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ πρῶτος μινωικὴ — μυκηναϊκὴ γραφὴ. Ἡ φοινικικὴ γραφὴ. Τὸ νέον ἐλληνικὸν ἀλφάβητον. Ἀπὸ τῆς προφορικῆς συνθέσεως καὶ παραδόσεως εἰς τὸν γραπτὸν λόγον καὶ τὸν ἀναγνώστην βιβλίων. Ἡ συμβολὴ τῶν σοφιστῶν εἰς τὴν διαδικασίαν τῆς ἐξελίξεως ταύτης καὶ ἡ σωκρατικὴ — πλατωνικὴ ἀντίδρασις. Ἀτομικὰ ἐπιτεύγματα τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν συγχρόνων των: Πρωταγόρας, Πρόδικος τὰ Μουσικά τοῦ Δημοκρίτου, καὶ ὁ Ἡρόδοτος περὶ λογοτεχνίας καὶ γλώσσης, Γοργίας, Ἰππίας, Κριτίας.

III. ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ: ΣΩΚΡΑΤΗΣ, ΠΛΑΤΩΝ, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

67
Νέα συνειδητὴ μέθοδος ἀντιτιθεμένη εἰς τὴν ἐμπειρικὴν ἔρευναν τῶν σοφιστῶν. Ἡ σκεπτικιστικὴ στάσις τοῦ Πλάτωνος ἐναντι τῆς ἰδίας τῆς ποιήσεως καὶ ἐναντι τῶν προσπαθειῶν ἐρμηνείας καὶ κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας. Προβλήματα γλώσσης τὸ κεντρικὸν θέμα τοῦ Κρατύλου. Ἡ μελέτη τῆς γλώσσης δὲν εἶναι ἐπιστῆμη. Ὁ Πλάτων καὶ ἡ Ἀκαδημία. Πρῶτὴ μεγάλη ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη. Δὲν εἶναι «δημιουργός» τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ὁ Ἀριστοτέλης. Ἡ τελεολογία ὡς κεντρικὴ ἰδέα, προγενεστέρα τῆς ἐμπειρικῆς ἐρεύνης. Ὁ Ἀριστοτέλης οὔτε ἐκδότης οὔτε ἐρμηνευτὴς. Ἡ λογικὴ τάξις εἰς τὴν τέχνην τοῦ λόγου διαρκῆς ἐλεγχὸς τῶν φιλοσοφικῶν ἀντιλήψεων δι' ἀναλύσεως τῆς πραγματικότητος. Μερικοὶ νέοι θεμελιώδεις γλωσσολογικοὶ ὄροι ἀνυπαρξία χωριστοῦ κλάδου γραμματικῆς. Ἀρχαιογνωστικὴ ἔρευνα εἰς ὑψηλὸν ὕψος τῆ συνεργασίας μαθητῶν.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

I. Η ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΝ

103
Ὁ Ἀριστοτέλης ἀνῆκε εἰς τὸν κόσμον τῆς ἐλληνικῆς πόλεως-κράτους μὲ τὴν ιδιάζουσαν πολιτιστικὴν ἐνότητα ἢ ἀποσύνθεσις τῆς, ἡ διάλυσις τῆς αὐτοκρατορίας τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ ἡ ἐγκαθίδρυσις νέων μοναρχιῶν.

Μία νέα γενεά ποιητῶν, συνειδητοποιήσασα τὸ ὀριστικὸν ῥῆγμα, ἐπιχειρεῖ νέαν ἐκκίνησιν. Ἐκ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς ποιήσεως μέχρι τῆς διασώσεως τῆς ἀρχαίας λογοτεχνικῆς κληρονομίας. Ἡ ἱστορικὴ θέσις τοῦ Φιλίππᾶ: ὁ πρῶτος φιλόλογος ποιητῆς καλλιτεχνικῆς τελειότητος, παιδαγωγὸς Πτολεμαίου τοῦ Β', διδάσκαλος τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ γραμματικοῦ. Ἡ Ἀλεξάνδρεια τὸ πολιτιστικὸν κέντρον· τόπος συναντήσεως τῆς νέας ποιητικῆς κινήσεως καὶ τῆς περιπατητικῆς παραδόσεως ἐξ Ἀθηνῶν. Οἱ ὀργανισμοὶ τῆς νέας πρωτεύουσος: οἱ Πτολεμαῖοι καὶ οἱ βοηθοὶ τῶν· τὸ Μουσεῖον καὶ αἱ Βιβλιοθήκαι. Ἡ ἐποχὴ τοῦ «βιβλίου» καὶ τὰ προβλήματα τῆς.

II. Ο ΖΗΝΟΔΟΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ 124

Ὁ Ζηνοδοτος πρῶτος ὀμηριστῆς φιλόλογος καὶ βιβλιοθηκᾶριος: οἱ ποιηταὶ Λυκόφρων καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς ὡς ἀναθεωρηταὶ τῶν κειμένων τῶν κωμικῶν καὶ τῶν τραγικῶν. Τὸ κατὰ Ζηνοδοτον κείμενον τοῦ Ὀμήρου στηρίζεται κατὰ κανόνα ἐπὶ τεμηριωμένων μαρτυριῶν. Τὸ πρῶτον κριτικὸν σύμβολον· δὲν ὑπάρχει αὐθεντικὴ παράδοσις σχετικῶς πρὸς τοὺς λόγους τῶν ἄλλων καὶ παραλείψεων του. Ἐκδόσεις τοῦ Ἡσιόδου καὶ τῶν λυρικῶν ποιητῶν. Γλωσσάριον ὄχι ὁμῶς ὑπόμνημα. Ἡ Πλειὰς τῶν τραγικῶν. Ἡ Ἀλεξάνδρεια τοῦ Λυκόφρονος· ὁ Ἄρατος, ὁ ποιητῆς τῶν *Φαινομένων*, ὡς ὀμηριστῆς.

III. Ο ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ ΚΑΙ Η ΓΕΝΕΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ 146

Κυρήνη καὶ Αἴγυπτος. Πλήρης ἐνότῃς δημιουργικῶν ποιητῶν καὶ σοφοῦ φιλόλογου ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Καλλιμάχου. Ἡ ἐπιμονὴ του νὰ ἀντλή ἐκ καθαρῶς πρωτοτύπων πηγῶν. Οἱ γενικοὶ *Πίνακες* τῆς μεγάλης βιβλιοθήκης ὑπόδειγμα δι' ὅλας τὰς ἐποχάς. Ἡ *πολυμαθὴ* τῶν ἐν περὶ λόγῳ βιβλίων του περὶ ἀρχαιοτήτων, περὶ τῆς γλώσσης καὶ περὶ τῆς ἀντι-ἀριστοτελικῆς κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας. Στοιχεῖα ἐρμηνείας εἰς τὰ ποιήματά του καὶ τὰ λόγια συγγράμματά του. Ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, ὁ ποιητῆς τῶν Ἀργοναυτικῶν, ἐν σχέσει πρὸς τὸν Καλλιμάχον ὡς φιλόλογος ἔδωσε τὸ πρῶτον δείγμα τῆς ἑλληνιστικῆς *Περὶ-φιλολογίας* προαγγέλλων τὰ μεταγενέστερα ὑπομνήματα. Τὰ κατὰ τόπους ἐπι τοῦ Ριαννοῦ καὶ αἱ ὑπὸ τούτου κριτικαὶ ἐκδόσεις τοῦ Ὀμήρου. Διαχωρισμὸς τῆς φιλολογίας ἀπὸ τῆς ποιήσεως κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος: ἡ ποιητικὴ ἐπιτήδευσις τοῦ Εὐφορίωνος καὶ αἱ λόγμαι συμπλήσεις τῶν Καλλιμαχείων Ἐρμίππου, Ἰστρου, Φιλοστεφάνου καὶ τοῦ περιπατητικοῦ Σατύρου.

IV. ΘΕΤΙΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΑΙ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ: Ο ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ 181

Εἰς τὸν Ἐρατοσθένη ἡ πρώτη συνένωσις θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ φιλολογίας: ἡ φίλια του μετὰ τὸν Ἀρχιμήδη. Φιλόλογος, ὁ νέος ὄρος διὰ τὴν καθολικότητά του. Πραγματεία περὶ ἀττικῆς κωμωδίας· κριτικὴ χρονολόγησις· μαθηματικὴ γεωγραφία· ὀμηρικὴ γεωγραφία· ἀστερισμῶν κατάλογος. Ἡ ποιήσις ὡς ἀπέρργον.

V. Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΕΙΣ ΤΟ ΑΠΟΚΟΡΥΦΩΜΑ ΑΥΤΗΣ : Ο ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ Ο ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ 204

Ὁ Ἀριστοφάνης δὲν ἦτο οὔτε ποιητῆς οὔτε θετικὸς ἐπιστήμων. Κριτικὸν κείμενον τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου μετὰ κριτικῶν σημείων, στίξεως, τονισμοῦ. Ἐκδοσις τῶν λυρικῶν ποιητῶν· κωλομετρία καὶ δομὴ τῶν στροφῶν. Ὑποθέσεις εἰς τὸ κείμενον του τῶν τραγωδιῶν καὶ κωμωδιῶν. Μεγάλαι λεξικογραφικαὶ μελέται βασιθεῖσαι ἐπὶ τῶν ἐκδόσεών του καὶ τυπολογικαὶ γραμματικαὶ ἔρευναι, ὑπηρετοῦσαι τὸ ἐκδοτικὸν αὐτοῦ ἔργον. Κατ' ἐκλογὴν κατάλογος τῶν ἐξεχόντων συγγραφέων.

VI. Ο ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ : Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ 251

Ὁ Καλλίστρατος καὶ ἄλλοι Ἀριστοφάνειοι. Ὁ Ἀρίσταρχος, οἱ Πτολεμαῖοι, ἡ μεγάλη κρίσις τοῦ 145/4 π.Χ. Συνεχῆ ὑπομνήματα καὶ μονογραφίαι περὶ τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τοῦ Ἀριστοφάνους ὡς καὶ κριτικαὶ

ἐκδόσεις τῶν ὁμηρικῶν καὶ ἄλλων ποιημάτων· κριτικά σημεῖα, ὁ σύνδεσμος μεταξὺ κειμένου καὶ ὑπομνήματος. Τὸ πρῶτον ὑπόμνημα εἰς πεζογράφους, τὸν Ἡρόδοτον καὶ πιθανῶς τὸν Θουκυδίδην. Δὲν ὑπῆρξε αὐθεντικὸν ἀπόφθεγμα τοῦ Ἀριστάρχου περὶ ἀρχῆς διεπούσης τὴν ἐρμηνείαν. Γενικαὶ γραμματικαὶ καὶ μετρικαὶ παρατηρήσεις κατὰ τὴν πορείαν τοῦ ἔργου τῆς ἐξηγήσεως. Κριτικὴ τῆς Λογοτεχνίας.

VII. Η ΠΕΡΓΑΜΟΣ. ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ. ΝΕΑ ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑ 279

Οἱ Ἀτταλίδαι καὶ ἡ πολιτιστικὴ ζωὴ τῆς Περγᾶμου· βιβλιοθήκη, περγαμηνή. Κράτης ὁ Μαλλώτης, στωϊκὸς ἀλληγορικὸς καὶ κοσμολόγος· δύο μονογραφαὶ περὶ Ὀμήρου· ἀντίθεσις πρὸς τὸν Ἀρίσταρχον. Ἡ ὀριστικὴ θέσις τῶν γλωσσολογικῶν μελετῶν εἰς τὸ σύστημα τῆς στωϊκῆς φιλοσοφίας· σαφῶς ὀρισμένοι γραμματικοὶ κανόνες καὶ ὅροι. Ἡ ἀποστολὴ τοῦ Κράτητος εἰς τὴν Ρώμην τὸ 168 π.Χ. Συγγραφεῖς ἀρχαιοτήτων : Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, Πολέμων ὁ ἐξ Ἰλίου, ὁ καλούμενος *στηλοκόπας*, Δημήτριος ὁ ἐκ Σκήψεως.

VIII. ΟΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ : ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΔΙΑΥΜΟΥ 300

Διασπορὰ καὶ ἀνανέωσις τῆς φιλολογίας εἰς ὅλον τὸν ἑλληνικὸν κόσμον μετὰ τὴν ἀλεξανδρινὴν κρίσιν τοῦ 145 π.Χ. Ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος· Χρονικὸν εἰς λαμβνικούς στίχους, νέον σύστημα χρονολογήσεως· μονογραφία περὶ τοῦ ὁμηρικοῦ νεῶν καταλόγου· περιγραφὴ τῆς ἠρωϊκῆς Ἑλλάδος μετὰ ἐξηγήσεως τοπωνυμίων· βιβλία «Περὶ Θεῶν»· μελέτη τῆς ὁμηρικῆς ὀρησκείας μετὰ ἀναλύσεως κυρίων ὀνομάτων· ἐλάσσονα ἔργα περὶ τῆς ἀττικῆς καὶ δωρικῆς κωμωδίας καὶ περὶ μύμων.

Διονύσιος ὁ Θραῖξ, διδάσκαλος εἰς Ρόδον· ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς Ρώμης. Ἐρμηνεῖα τοῦ Ὀμήρου, ἄλλα ὑπομνήματα καὶ πραγματεῖαι. Τὸ πρόβλημα τῆς ὑπὸ τὸ ὄνομά του «Τέχνης γραμματικῆς» ἢ αὐθεντικότης καὶ ἡ διάταξις τοῦ ἔργου αὐτοῦ εἰς τὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα. Γραμματικὴ τεχνικὴ, τὸ τελευταῖον ἐπίτευγμα τῆς ἑλληνιστικῆς φιλολογίας. Τυραννίων ὁ ἐξ Ἀμισοῦ, Ἀσκληπιάδης ὁ ἐκ Μυρλέας, Φιλόξενος ὁ Ἀλεξανδρεὺς· τὰ γραμματικὰ αὐτῶν συγγράμματα, αἱ σχέσεις των πρὸς τὴν Ρώμην. Δίδυμος ὁ Ἀλεξανδρεὺς, συμπληρτῆς ὑπομνημάτων εἰς Ἑλληνας ποιητάς, ἱστορικοὺς καὶ ρήτορας, ὡς καὶ εἰς λεξικά τῶν κωμικῶν καὶ τῶν τραγικῶν· ὑπεκινεῖτο ἐκ τῆς ἀγάπης τῆς μαθῆσεως πρὸς διάσωσιν τῆς φιλολογικῆς κληρονομίας τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.

EXCURSUS 333

ADDENDA 341

ΕΥΡΕΤΗΡΙΑ :

Γενικὸν	347
Ἑλληνικῶν λέξεων	371
Ἐξεταζομένων χωρίων	375

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΑΙ

- AG
 AGGW
 AJA
 AJP
 AL(G)
 APF
 Barwick, *Stoische Sprachlehre*
 BCH
 Bursian
 Call.
 CGF
 Cl. Phil.
 Cl. Qu.
 Cl. R.
 CMG
 DLZ
 DMG
 Düring, «Aristotle»
 FG^rHist.
 FHG
 GGA
 GGM
 GL
 GRF
 Gr. Gr.
 JHS
 Kenyon, *Books and Readers*
 KZ
 L-S.
 Marrou
 NGG
 NJb.
 Pack^a
 Pasquali, *Storia*
 PLG^a
 PMG
 P.Oxy.
 PRIMI
 PSI
 RE
Anecdota Graeca (Bachmann, Bekker, Boissonade).
Abhandlungen der Göttinger Gesellschaft der Wissenschaften.
American Journal of Archaeology.
American Journal of Philology.
Anthologia Lyrica (Graeca) ed. E. Diehl, 1925 x.é.
Archiv für Papyrusforschung.
 K. Barwick, «Probleme der stoischen Sprachlehre und Rhetorik», *Abh. d. Sächs. Akad. d. Wissenschaften zu Leipzig, Phil.-hist. Kl. 49.3* (1957).
Bulletin de Correspondance Hellénique.
Bursians Jahresbericht über die Fortschritte der klass. Altertumswissenschaft.
 Callimachus I, II, ed. R. Pfeiffer, 1949—53 (ἀνατ. 1965/6).
Comicorum Graecorum Fragmenta I, ed. G. Kaibel, 1899.
Classical Philology.
Classical Quarterly
Classical Review.
Corpus medicorum Graecorum.
Deutsche Literaturzeitung.
Deutsche Morgenländische Gesellschaft.
 I. Düring, «Aristotle in the ancient biographical tradition», *Studia Graeca et Latina Gothoburgensia V* (1957).
Die Fragmente der griechischen Historiker, von F. Jacoby, 1923 x.é.
Fragmenta Historicorum Graecorum, ed. C. Müller, 1841 x.é.
Göttingische Gelehrte Anzeigen.
Geographi Graeci minores, ed. C. Müller, 1855 x.é.
Grammatici Latini, ed. H. Keil, 1855 x.é.
Grammaticae Romanae Fragmenta, rec. H. Funaioli, I 1907 (ἀνατ. 1964).
Grammatici Graeci 1878—1910 (ἀνατ. 1965).
Journal of Hellenic Studies.
 F. G. Kenyon, *Books and Readers in ancient Greece and Rome*, 2^a έκδ. (1951).
 (Kuhn's) Zeitschrift für vergleichende sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen.
 H.G. Liddell and R. Scott, *Greek—English Lexicon*, Νέα έκδοσις ὑπὸ H. Stuart Jones, 1925—40.
 H.—I. Marrou, *A History of Education*, translated by G. R. Lamb (1956).
Nachrichten der Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen.
Neue Jahrbücher für das klass. Altertum.
 R. A. Pack, *The Greek and Latin literary texts from Greco-Roman Egypt*, second revised and enlarged edition 1965.
 G. Pasquali, *Storia della tradizione e critica del testo* 1934 (ἀνατ. 1952).
Poetae Lyrici Graeci, quartum ed. Th. Bergk, 1882.
Poetae Melici Graeci, ed. D. L. Page, 1962.
Oxyrhynchus Papyri.
Papiri della R. Università di Milano, vol. I, ed. A. Vogliano, 1937.
Papiri della Società Italiana.
Paulys Real-Enzyklopädie der klassischen Altertumswissenschaft, hrg.v. Wissowa-Kroll-Mittelhaus, 1894 x.é.

- Rh. M.* *Rheinisches Museum für Philologie.*
 Rutherford W.G. Rutherford, «A Chapter in the History of Annotation»,
 «Annotation» *Scholia Aristophanica*, III (1905).
 Sandys i³ J. E. Sandys's, A History of Classical Scholarship, I. 3, ed. 1921.
SB *Sitzungsberichte (Berl. Akad., Bayer. Akad., etc.)*.
 Schmidt, «Pinakes» F. Schmidt, «Die Pinakes des Kallimachos», *Klass.-philol.*
Studien I (1922).
*SIG*³ *Sylloge Inscriptionum Graecarum*, έκδ. W. Dittenberger,
 ed. tertia, 1915–24.
 Steinthal H. Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Grie-*
chen und Romern mit besonderer Rücksicht auf die Logik, 2 vol.
 (2 Aufl. 1890 repr. 1961).
 Susemihl F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Literatur in der Ale-*
xandrinerzeit, 2 vol. 1891/2.
SVF *Stoicorum Veterum Fragmenta*, έκδ. I de Arnim, 1905 II-III,
 ibid., 1903, IV, ibid. 1924 (repr. Stuttgart, Teubner 1964).
TAPA *Transactions of the American Philological Association*
*TGF*² *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, έκδ. τού A. Nauck, 2α
 έκδ. 1889.
Vors. *Die Fragmente der Vorsokratiker*, υπό H. Diels. 6. Aufl. hg. v.
 W. Kranz, 1951–2.
 Wendel, «Buchbesch- C. Wendel, «Die griechisch-römische Buchbeschreibung ver-
 reibung» glichen mit der des vorderen Orients», *Hallische Monographien*
 3 (1949).
W.St. *Wiener Studien.*

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ

ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

I

ΠΟΙΗΤΑΙ, ΡΑΨΩΔΟΙ, ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ ΑΠΟ ΤΟΥ ΟΓΔΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΠΕΜΠΤΟΥ ΑΙΩΝΟΣ

Φιλολογία είναι ἡ τέχνη τῆς κατανοήσεως, τῆς ἐξηγήσεως καὶ τῆς ἀποκα-
ταστάσεως τῆς λογοτεχνικῆς παραδόσεως. Ἐγενήθη ὡς αὐτοτελής ἐπιστημο-
νικὸς κλάδος κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα πρὸ Χριστοῦ διὰ τῶν προσπαθειῶν τῶν
ποιητῶν νὰ διατηρήσουν καὶ νὰ χρησιμοποιήσουν τὴν λογοτεχνικὴν κληρονομίαν
των, τοὺς «κλασσικούς». Οὕτω ἡ φιλολογία εἰς τὴν πραγματικότητα ἐνεφανίσθη
ὡς «κλασσικὴ» φιλολογία.

Τρεῖς αἰῶνες τοῦλάχιστον προπαρεσκεύασαν τὴν ἐμφάνισίν της καὶ ἡ συμ-
βολὴ αὐτῶν κατ' οὐδένα τρόπον θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ̃ μηδαμινῆ. Ἀντιθέτως
κατ' αὐτοὺς ἔγιναν πολὺ σοβαραὶ ἀπόπειραι μελέτης τῆς γλώσσης, συλλογῆς
λογίου ὕλικου καὶ ἀσκήσεως κάποιας μορφῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς. Ὅλοι ὁμως
αἱ ἀπόπειραι αὐταὶ ἀνήκουν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ποιήσεως, τῆς ἱστοριογραφίας,
τῆς φιλοσοφίας ἢ τῆς παιδαγωγικῆς. Μόνον τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ νέος,
ὁ ἑλληνιστικὸς, πολιτισμὸς ἤλλαξεν ἐντελῶς τὸν τρόπον θεωρήσεως εἰς τὸ πεδίον
τοῦτο, ὡς καὶ εἰς ἄλλα, αἱ ποικίλαι αὐταὶ δραστηριότητες, ἀσύνδετοι μέχρι τότε,
ἠνώθησαν εἰς μίαν ἔχουσαν συνείδησιν ἑαυτῆς ἐπιστήμην. Μὲ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν
ἡ ἱστορία τῆς κλασσικῆς φιλολογίας δὲν ἀρχίζει πρὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος.¹ Τὸ
ἰδιαιτέρον σημεῖον, τὸ ὁποῖον προσπαθῶ νὰ τονίσω, εἶναι τὸ ἑξῆς: μία νέα ἀν-
τίληψις περὶ ποιήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχον αὐτοὶ οἱ ἴδιοι οἱ ποιηταί, ὠδήγησεν εἰς
τὸν δρόμον τῆς ἐπιστημονικῆς μελέτης τῶν ἀρχαίων κειμένων· ἡ ἀφοσίωσις εἰς
τὴν καθαρὰν μάθησιν ἤλθε ἀργότερον.

Ἐν τούτοις βραχεῖα ἐπισκόπησις τῶν προπαρασκευαστικῶν σταδίων τῆς
φιλολογίας εἶναι ἀπαραίτητος. Πρέπει νὰ μελετηθοῦν ἐπισταμένως οἱ παλαιοὶ
πρόδρομοι τῶν φιλόλογων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου.

Οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ ἐνεπνέοντο ὑπὸ τῶν Μουσῶν, καὶ ὁ ποιητής, ὁ ὁποῖος
ἐδημιούργησε τὸ κύριον μέρος τῆς σημερινῆς Ἰλιάδος, εἶναι ὁ μεγαλύτερος ποιη-
τῆς ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἐχει πολλάκις λεχθῆ̃ ὅτι ὁ Ὀμηρος βεβαίως εἶναι ἐρμη-
νευτῆς τοῦ ἑαυτοῦ του. Καὶ τοῦτο ἀληθεύει, ἀλλὰ μὲ ἐντελῶς εἰδικὴν σημασίαν.
Ὅχι μόνον ἐδημιούργησεν, ἀλλ' ἐπανειλημμένως «ἠρμήνευσε» ὁ Ὀμηρος ἐν τῇ

¹ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 104 κ.ε.

ρύμη τοῦ ποιήματός του τὴν πλήρη δυνάμειος γλῶσσαν του. Οὕτω ἡ ἀρχαιοτέρα ἑλληνικὴ ποίησις, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν, περιεῖχεν ἐν εἶδος «φιλολογικοῦ στοιχείου» αὐτὴ ἡ ἴδια ἡ ποίησις ἤνοιξε τὸν δρόμον τῆς κατανοήσεώς της. Τοῦτο ὑπῆρξεν ἐξαιρετικῆς σημασίας διὰ τὴν ἀρχὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς φιλολογίας, (ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὰ ἐπόμενα).¹ Ἀπὸ τῆς ἄλλης πλευρᾶς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀμιλῆ τις περὶ τοῦ «Ὁμήρου ὡς φιλολόγου».² Ὅσακις οἱ ἴδιοι οἱ ἐπικοὶ ποιηται προσθέτουν διασαφητικὰς λέξεις, ἡμιστίχια, στίχους εἰς ἀμφιλογικὰς, διαφορομένους ἐκφράσεις, ἢ εἰς κύρια ὀνόματα, τοῦτο τὸ πράττουν ἴσως ἀπὸ τὴν ἐπιθυμίαν των νὰ ἀποσαφηνίσουν ἑαυτούς, ὅχι ὅμως ὀλιγώτερον νὰ προκαλέσουν εὐχαρίστησιν παίζοντες διὰ λέξεων, νὰ τέρψουν διὰ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἤχου των. Αὐτὸ βέβαιως ἀποτελεῖ γνήσιον μέρος τῆς παραδοσιακῆς ποιητικῆς τεχνικῆς των καὶ ὅχι συνδυασμὸν μαθήσεως καὶ ποιήσεως.

Ὁ ποιητὴς τῆς σημερινῆς Ὀδυσσεΐας ἐζήτησε παρὰ τῆς Μούσης : *ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ πλάγχθη*. Ὁ ἐπιθετικὸς προσδιορισμὸς τοῦ ἀνδρα, ἐξηγεῖται, τρόπον τινὰ διὰ τῆς ἀκολουθούσης αὐτὸν ἀναφορικῆς προτάσεως:³ δὲν ἐννοεῖ τὸν πολλὰ κατὰ νοῦν ἔχοντα ἀνδρα (*versutum, πολύμητιν, πολυμήχανον*), ἀλλὰ τὸν πολλὰς μετακινήσεις ὑποστάντα, πολλὰς τροπὰς ἔχοντα (*versatum, πολύπλαγκτον*). Ἡ ἀμφιλογικὴ σημασία τοῦ πολύτροπος (πρβλ. Κ 330) συνεζητήθη πολὺ κατὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους.⁴ Τὸ προοίμιον τῆς Ὀδυσσεΐας στηρίζεται ἐπὶ τῶν εἰσαγωγικῶν στίχων τῆς Ἰλιάδος· ἐκεῖ τὸ *μῆνιν* . . . οὐλομένην ἀκολουθεῖται ὑπὸ τοῦ *ἢ μυρὶ* Ἰαχαιοῖς ἄλγε' ἔθηκε *αἷ* κατῆραμένη ὀργή ἢ ἐπισωρεύσασα ἀναρίθμητα πάθη εἰς τοὺς Ἰαχαιοὺς» καὶ ἡ ἀκριβὴς ἀντιστοιχία τῆς ὅλης δομῆς δεικνύει ὅτι καὶ ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἐπίσης ἡ ἀναφορικὴ πρότασις ἐπέχει σαφῶς θέσιν προσδιοριστικῆς — ἐπεξηγηματικῆς ἀναφορικῆς προτάσεως.⁵

Τὰ ἀρχαῖα ὀνόματα τῶν θεῶν καὶ τῶν ἡρώων ὅχι μόνον ἔτερπον τὸ οὖς τοῦ ἐπικοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ἐνεθύμιζον εἰς αὐτὸν ὁμοήχους οἰκείας λέξεις. Ἀποτέλεσμα τούτου ὑπῆρξαν πολλαὶ παρηγήσεις ἔτι δὲ καὶ «ἐτυμολογίαι».⁶ Τὸ ὀνομαστότερον παράδειγμα εἶναι τὸ «Ὀδυσσεύς», εἰς τὸ ὁποῖον δύναται τις νὰ ἀκούσῃ τὸ *δδδ*-

¹ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 166 καὶ 178.

² L. Ph. Rank, *Etymologisierung en verwante Verschijnselen bij Homerus* (Diss. Utrecht 1951) 74-100 «Homerus als philoloog». (Μὲ βιβλιογραφίαν· πρβλ. ἰδίως τὴν λίαν χρήσιμον συλλογὴν μαρτυριῶν).

³ Βλέπε ἐπίσης Rank σελ. 78 κ.ἑ.

⁴ Ἀπὸ τοῦ Ἀντισθένης καὶ ἐντεῦθεν (Σχολ. α 1, σελ. 9. 16 Dind.). Βλέπε κατωτέρω, σελ. 43.

⁵ Παρόμοιαι «ἐπεξηγητικαὶ» φράσεις α 299 κ.ἑ., γ 383, λ 490 καὶ ἐν τῇ Ἰλιάδι, *passim*. Περὶ ἄλλων «ἐρμηνευτικῶν στίχων» βλ. J. Forsdyke, *Greece before Homer* (1956) 26.

⁶ Περὶ τοῦ πενήκοντα ὀνόματα εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδυσσεΐαν, βλ. Rank 35 κ.ἑ. Κατάλογον ἐτυμολογιῶν καὶ λογοπαγιῶν ἀπὸ τοῦ Ὁμήρου μέχρι τοῦ Αἰσχύλου βλ. εἰς O. Lendle, *Die Pandorasage bei Hesiod* (Diss. Marburg 1953), Würzburg 1957) 117 - 21.

ρομαι (α 55 κτλ.) ὡς ἐπίσης καὶ τὸ δδύσσομαι (α 62, πρβλ. τ 407-9 καὶ Σοφ. fr. 965 P.). Οὕτω αὐτὸ τὸ ὄνομά του ὑπηνίσσεται ἢ τὴν ἀξιοθρήνητον μοῖραν, ἣν εἶχε ὁ πολύτλας, ἢ τὸν «ἄνδρα τῆς ὀργῆς». Μεταγενέστεροι ἐπικοί ποιηταὶ ἠκολούθησαν τὴν αὐτὴν ὁδόν: ὁ Ἑσίοδος¹ εἰς τὸ προοίμιον τοῦ ἔργου του Ἔργα καὶ Ἡμέραι ἐξυμνεῖ τὸν Δία, δεῦτε Δία ἐννέπετε . . . ὃν τε διὰ βροτοὶ ἄνδρες (Ἔργ. 2 κ.έ.), ὅπου ἡ ἐπαναλαμβανομένη ΔΙΑ κατέχουσα τὴν αὐτὴν θέσιν ἐν τῷ ἐξαμέτρῳ προφανῶς ἠκούετο ὄχι ὡς «παιγνίδισμα», ἀλλ' ὡς λέξις τελετουργικῆ. Τὸν Ἑσίοδον ἠκολούθησεν ὁ Αἰσχύλος εἰς τελετουργικὸν λυρικὸν χωρίον, Ἄγ. 1485 κ.έ.: ἰὼ ἦ, διὰ Διὸς παναιτίου πανεργέτα· τί γὰρ βροτοῖς ἄνευ Διὸς τελεῖται; Ὁ Αἰσχύλος ἐπίσης παρήγε ἄλλον τύπον τοῦ ὀνόματος τοῦ Διὸς ἐκ τοῦ ζῆν.² φουσιζοῦ γένος τόδε / Ζηρός ἐστιν ἀληθῶς «οὗτος (ὁ Ἐπαφος) εἶναι ἔκγονος τοῦ πράγματι ζωοποιοῦ Διὸς» (Ἰκ. 584) προοδοποιῶν λογίαν τινὰ («ἐτυμολογίαν») εὐρέως διαδεδομένην κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα.³

Πλὴν τῶν παρομοίων ἐπεξηγηματικῶν καὶ ἐτυμολογικῶν στοιχείων φαίνεται ὅτι εἰς τὴν ἐπικὴν ποίησιν ὑπάρχει καὶ ἀρχαιότατον «ἀλληγορικὸν» στοιχεῖον. Τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς τὸ μοναδικὸν ἐν Ἰλιάδι I 502 κ.έ. χωρίον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς Λιτάς.⁴ Ἐδῶ δὲν ἔχομεν μόνον ἀπλῆν προσωποποίησιν τῶν «Προσευχομένων», τῶν θυγατέρων τοῦ Διὸς, ὡς σαφῶς δεικνύουν τὰ ἐν I 503 ἐπίθετα: Λιταὶ . . . Διὸς κοῦραι μεγάλοι / χωλαὶ τε ἑνσαὶ τε παραβλῶπες τ' ὀφθαλμῶ. Ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι μεταφρασταὶ ὀρθῶς ἀντελήφθησαν ὅτι τὰ ἐπίθετα ταῦτα, τὰ πράγματι ἀπεικονίζοντα τὴν στάσιν τοῦ μετανοοῦντος,⁵ ἔχουν μεταφερθῆ εἰς τὰς «Προσευχομένας». Τὸ εἰς τὰς Λιτάς ἀναφερόμενον χωρίον δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀνομασθῆ αἴνος.⁶ Οὗτος δηλοῖ πάντοτε ψευδῆ λόγον, πλαστὴν ἀφήγησιν ἔχουσαν εἰδικὴν σημασίαν διὰ τὰς συνθήκας, ὑπὸ τὰς ὁποίας λέγεται, ὡς ἐν Ὀδυσσεΐα ο 508. Ἀλλὰ περὶ τῶν Λιτῶν οὐδεμία ἱστορία λέγεται. Δυσκόλως ἔθεν δύναται

¹ E. Risch, «Namensdeutungen und Worterklärungen bei den ältesten griechischen Dichtern», *Eumusia, Festgabe für E. Howald* (Zürich 1947) 72 κ.έ.: εἰς τὸν Ἑσίοδον τοιαῦται «ἐτυμολογίαι» δὲν εἶναι μεταγενέστεραι προσθήκαι, ἀλλὰ γνήσια· σελ. 89, διαφοραὶ μεταξύ «Ὀμήρου» καὶ Ἑσιόδου.

² *Sitz. Ber. Bay. Akad.* 1938, H. 2, σελ. 9. 2. Πρβλ. E. Fraenkel, *Αἰσχ.* Ἄγ. (1950) εἰς στ. 1485, καὶ γενικῶς εἰς στ. 687.

³ Πλατ. *Κρατ.* 396 B δὲ ὃν ζῆν . . . ὑπάρχει. Φαίνεται ὅτι ὁ πρῶτος, ὅστις ἀπεμακρύνθη τοῦ παραδοσιακοῦ παιγνίου μὲ ὁμοίους λέξεις, ἦτο ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης· βλ. C. J. Classen, «Sprachliche Deutung als Triebkraft platonischen und sokratischen Philosophierens», *Zetmata* 22 (1959) ἰδίως 127 κ.έ., πρβλ. κατωτέρω 72 κ.έ.

⁴ Περὶ τῆς δομῆς τῆς 9ης ραψωδίας τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς θέσεως αὐτῆς ἐν τῷ συνόλῳ τῆς σημερινῆς Ἰλιάδος βλ. *DLZ* 1935, 2129 κ.έ. Περὶ τοῦ ἀλληγορικοῦ χαρακτῆρος αὐτῆς βλ. Leaf καὶ E. R. Dodds, *The Greeks and the Irrational* (1951), 6· K. Reinhardt, «Personifikation und Allegorie» εἰς *Vermächtnis der Antike* (1960) 37 κ.έ.

⁵ [Ἡρακλειτ.] Ὀμηρικὰ Προβλήματα, κεφ. 37, ἐκδ. Bonn, σελ. 54.7 = ἐκδ. Buffière (1962) σελ. 44.

⁶ Ὡς ὁ Reinhardt κλίνει νὰ πράττη, ἐνθ' ἄνωτέρω.

τις νά ἀρνηθῆ ὅτι ἀποτελεῖ γνησίαν ἀλληγορίαν. Ὁ Ἀρχίλοχος καί ὁ Ἀλκαῖος αὐτὴν τὴν γραμμὴν ἠκολούθησαν. Ὅταν ραψωδοὶ τοῦ ἔκτου αἰῶνος ἤρχισαν νά ἀνευρίσκουν («κεκρυμμένας ἀληθείας») εἰς πολλὰ μέρη τῶν Ὀμηρικῶν ποιημάτων,¹ ἀνέπτυσσον ἀπλῶς εἰς τὸ πεδῖον τοῦτο ὡς καί εἰς ἄλλα, κάτι τὸ ὁποῖον εἶχε κάποτε δημιουργήσει ἡ φαντασία ἐνὸς μεγάλου ποιητοῦ.

Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ὀγδόου π.Χ. αἰῶνος ἡ Ἰλιάς καί ἡ Ὀδύσσεια εἶχον οὐσιαστικῶς συμπληρωθῆ. Εἶχον συντεθῆ εἰς κοινὴν τινα ἑλληνικὴν γλῶσσαν· καί βασιζόμενοι, οὕτως εἰπεῖν, ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι ἡ ἐπικὴ αὐτὴ ποίησις ἦτο ἀνεκτίμητον λαϊκὸν κτῆμα ὁλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, οἱ Πανέλληνες ἤρχισαν νά αἰσθάνωνται τὴν ἐνότητά των παρ' ὅλας τὰς διαφορὰς φυλῆς καί τάξεως καί παρὰ τὴν ἀλλαγὴν τῶν πολιτικῶν καί κοινωνικῶν συνθηκῶν. Οὕτω δυνάμεθα νά κατανοήσωμεν πῶς οἱ ραψωδοὶ ἠδυνήθησαν νά συνεχίσουν τὴν ἐπιτυχῆ δρᾶσιν των διὰ μέσου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καί μετὰ τὴν «ἐπικὴν ἐποχὴν». Εἶχον, ὡς καί προηγουμένως, δυσκολίας τινὰς με ἀρχαίας καί σπανίας μεμονωμένας λέξεις ἢ με παράδοξον συνδυασμὸν των.² Ἦτο ἐπόμενον λοιπὸν νά μεταβάλλουν ἐνίοτε τὸν ἀρχικὸν τύπον τῶν λέξεων αὐτῶν ἢ ἀκόμη νά προσδίδουν εἰς αὐτάς νέαν σημασίαν. Ὁ ἀνασχηματισμὸς αὐτὸς ἴσως εἰς τὸ νεώτερον πνεῦμα φαίνεται ἀρκετὰ αὐθαίρετος ἢ καί ἐσφαλμένος, ἀλλὰ δύναται νά θεωρηθῆ ὡς ἀρχαιοτάτη ἀπόπειρα ἐρμηνείας τοῦ παραδοσιακοῦ κειμένου.³ Ἐν τούτοις ὑπῆρξε ἀσφαλῶς χρονικὸν ὄριον, μετὰ τὸ ὁποῖον οἱ ραψωδοὶ δὲν ἦσαν πλέον ἐλεύθεροι νά προβαίνουν εἰς τὰς προσθήκας των ἢ νά μετασχηματίζουσιν τὰ ἐπικά κείμενα.

Δυνάμεθα νά δεχθῶμεν ὅτι Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι ἔζων κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τοῦ ἔκτου αἰῶνος, ἂν ὄχι ἐνωρίτερον, ἐθεώρουν τὴν δημιουργικὴν περίοδον τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὡς τερματισθεῖσαν. Ἀλλ' ἐξαιρουμένης τῆς κατ' εἰκασίαν μόνον ἐπιχειρηματολογίας⁴ δὲν ὑπάρχει ἀξιόπιστος παράδοσις περὶ συλλογῆς ἐπικῶν ποιημάτων ἢ παγιώσεως τοῦ κειμένου τῆς Ἰλιάδος καί τῆς Ὀδυσσεΐας κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς ὄρισμένον τινὰ τόπον. Ἡ ἀτέρμων συζήτησις τῶν περὶ τούτου δυνατοτήτων καί πιθανοτήτων ἀνήκει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας κατὰ τὴν μετακλασσικὴν ἀρχαιότητα καί εἶτι περισσότερον εἰς τοὺς καθ' ἡμᾶς νεωτέρους χρόνους. Θὰ ἔχωμεν τὴν εὐκαιρίαν νά πραγματευθῶμεν τὰ ζητήματα αὐτά, ὅταν ἔλθωμεν εἰς τὰς περιόδους ἐκείνας.

Ἐδῶ ὀφείλομεν μόνον νά ἀναφέρωμεν τὸ πασίγνωστον γεγονὸς ὅτι ἡ ἱστορία, καθ' ἣν ὁ Πεισίστρατος «συνέλεξε» τὰ πρότερον «διεσπαρμένα» ἄσματα τοῦ Ὀμήρου, ἀποκλείεται νά εἶναι παλαιότερα τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ.⁴ Ὅχι μόνον

¹ Βλ. κατωτέρω, σελ. 11 κ.έ.

² M. Leumann, «Hömerische Wörter», *Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft* 3 (1950) *passim*, ἰδίως 157 - 261 καί 323, βλ. κατωτέρω, σελ. 14 καί 93.

³ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 29.

⁴ Cic. *de or.* III 137 «qui primus Homeri libros confusos antea sic disposuisse dicitur, ut nunc habemus». Ἡ πηγὴ τοῦ Κικέρωνος πιθανῶς ἦτο ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Μυρλεανὸς

εἰς τὰ μεταγενέστερα ρητορικὰ ποιήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ὄλην ἀντίληψιν περὶ τῆς ὑπάρξεως πολιτικοῦ ἀνδρὸς θεωρηθέντος ὡς συλλέκτου λογοτεχνικῶν κειμένων, ὡς τοῦ ἀρχαιοτέρου ἰδρυτοῦ ἐλληνικῆς «βιβλιοθήκης» καὶ ὡς ἐπὶ κεφαλῆς ἐπιτροπῆς λογίων, νομίζομεν ὅτι ἔχομεν προβολὴν γεγονότων τῆς Πτολεμαϊκῆς ἐποχῆς ἐντὸς τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Παρὰ ταῦτα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, ἀπὸ τοῦ d' Aubignac¹ καὶ τοῦ Bentley μέχρι τοῦ Lachmann, ἡ μεταγενεστέρα αὐτῆ ἀρχαία παράδοσις ἐθεωρεῖτο ἀξιόπιστος. Τὸ 1838 ὁ Ritschl² ἔφθασε μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νὰ παρεμβάλλῃ εἰς τὸ προφανῶς ἔλλιπες κείμενον τοῦ ἐκ Μεγάρων ἱστορικοῦ Διευχίδου (τὸ παρατιθέμενον ὑπὸ Διογ. Λαερτ. I 57) φράσιν παρουσιάζουσαν τὸν Πεισίστρατον ὡς «συναρμολόγον τῶν Ὀμηρικῶν ποιημάτων» (ὅσπερ συλλέξας τὰ Ὀμήρου κτλ.). Ἄλλ' οἱ Μεγαρεῖς ἱστορικοί, τόσον ὁ Διευχίδας³ ὅσον καὶ ὁ Ἡρέας,⁴ ὠμίλησαν μόνον περὶ στίχων τινῶν τοῦ Ὀμήρου, τοὺς ὁποίους ἐθεώρουν ὡς παρεμβολὰς προστεθείσας ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, εἴτε τοῦ Σόλωνος εἴτε τοῦ Πεισιστράτου, εἰς βάρους τῶν Μεγαρικῶν συμφερόντων. Δὲν ἀναφέρεται ὁ Πεισίσταρος ὡς «συλλογεὺς» εἰς τὸν Διευχίδα, οὔτε ἡ παρεμβολὴ ὀλίγων στίχων εἰς μέρη τοῦ καταλόγου τοῦ B (546) καὶ λ (631) δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ ὡς ἀπόδειξις ὅτι ὑπῆρξε ἀττικὸν αὐθεντικὸν κείμενον τοῦ Ὀμήρου. Ἐν τούτοις ἡ αὐθαίρετος προσθήκη τοῦ Ritschl τοῦ 1838 καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς ἀμφιβόλου ἀξίας συμπεράσματα ἔγιναν μετὰ χαρᾶς ἀποδεκτὰ ὑπὸ πολλῶν φιλολόγων,⁵ ὡς ἐὰν ὑπῆρχε νέα μαρτυρία χρονολογουμένη ἀπὸ τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἐποχῆς τοῦ Μεγαρικῶν χρονικοῦ. Ἄλλ' ἀμέσως κατόπιν (1846) ὁ George Grote ἐδημοσίευσεν τοὺς πρώτους τόμους τοῦ ἔργου του *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, τὸ ὁποῖον εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφῃ κατὰ τὴν δεκαετίαν

Περὶ γραμματικῶν, βλέπε G. Kaibel, «Die Prolegomena *Περὶ κωμωδίας*», *AGGW Phil.-hist. Kl. N.F.* II 4 (1898) 26 καὶ περὶ τοῦ Ἀσκληπιάδου βλέπε κατωτέρω, σελ. 324.

¹ Ἀδέσπ. *ΑΠ XI* 442 *Πεισίστρατον δὲ τὸν Ὀμηρον ἤθροισα σοφοτάδην τὸ πρὶν αἰεὶ δόμενον*.

Τὰ testimonia ἐτυπώθησαν ἐκ νέου ὑπὸ R. Merkelbach, *Rh. M.* 95 (1952) 23 κ.έ., καὶ J. A. Davison, *TAPA* 86 (1955) 1 κ.έ. Πρβλ. Dorothea Gray εἰς τὸ ἔργον τοῦ John L. Myres, *Homer and his Critics* (1958) 290 κ.έ.

¹ *Dissertation sur l'Iliade*, ἔκδ. V. Magnien (Paris 1925) 46 κ.έ. «Ἡ σύνθεσις τοῦ Πεισιστράτου: Ἐγένετο δεκτὴ ὑπὸ τῶν ἐπιστημόνων ὡς βεβαία καὶ δίδει μέγα βάρους εἰς τὴν γνώμην, τὴν ὅποιαν διετύπωσα προηγουμένως». Ὁ W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur* I 1 (1929) 161, παραπέμπει ἐσφαλμένως εἰς τὸν d' Aubignac.

² *Die Alexandrinischen Bibliotheken unter den ersten Ptolemaern und die Sammlung der homerischen Gedichte durch Pisistratus nach Anleitung eines Plautinischen Scholions* (ἀνετυπ. ἐν *Opusc. Philol.* I [1866] 54). Περὶ τοῦ λεγομένου «Scholion Plautinum» βλέπε κατωτέρω, σελ. 119. Τὸ συμπλήρωμα τοῦ Leaf εἶναι ἐξ ἴσου παραπλανητικόν. (Homer, *Iliad* I² [1900] xviii, ἐλήφθη δὲ μὲ ἐλαχίστην τροποποίησιν ὑπὸ τοῦ Merkelbach σελ. 29).

³ *FGrHist* 485 F 6, τόμ. III B σελ. 450, *Kommentar* I 392, II 232.

⁴ Αὐτόθι 486.

⁵ Ἀκόμη καὶ ὑπὸ τοῦ W. Schmid, *Geschichte der griech. Lit.* I 1 (1929) 160.6.

1820 - 1830. Εἰς τὸ ἔργον αὐτὸ ἀνευρίσκομεν τὴν πρώτην βαθεῖαν κριτικὴν¹ τῆς κατὰ τὴν παράδοσιν πίστεως εἰς τὸν θρῦλον τοῦ Πεισιστράτου (Μέρος I, κεφ. 21). Ὁ Karl Lehrs, εἷς ἐκ τῶν παλαιότερων Γερμανῶν θαυμαστῶν τοῦ ἐξέχοντος ἱστορικοῦ,² συνέχισε τὴν αὐτὴν γραμμὴν³ χρησιμοποιοῦσας νέα ἐπιχειρήματα καὶ ἠκολούθησαν αὐτὸν ἄλλοι. Ἀλλὰ περὶ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος ἤρχισε ἀντίδρασίς τις⁴ καὶ ἡ συζήτησις συνεχίζεται καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας.

Εἶναι λίαν ἐκπληκτικὸν τὸ ὅτι ὁ Πεισίστρατος, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Πολυκράτους τῆς Σάμου, εὐρίσκονται εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ καταλόγου ἐκείνου τῶν Ἑλλήνων συλλεκτῶν βιβλίων, ὁ ὁποῖος τερματίζεται διὰ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Β'. Διότι τὸ ἐν τῇ ἐπιτομῇ τοῦ Ἀθηναίου I 3α ἐράνισμα εἶναι καθ' ἡμᾶς μᾶλλον κατάλογος διασῆμων ἰδρυτῶν καὶ ἐφευρετῶν, ὡς ὁ λεγόμενος *Laterculi Alexandrini*⁵ ἢ οἱ κατάλογοι οἱ εὐρίσκόμενοι ἐν τοῖς Ὁξυρυγγεῖσι Παπύροις X 1241. Ἄν ὁ Γέλλιος, *N.A.* VII 17, ἀνέρχεται μέχρι τοῦ Οὐάρρωνος, *De bibliothecis*,⁶ καὶ ὁ Ἰσίδωρος *etym.* VI 3,3-5 μέχρι τοῦ Σουετωνίου,⁷ ἀξιοσέβαστοι γραμματικοὶ ἀποδίδουν εἰς τὸν Πεισίστρατον τὴν τιμὴν ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἰδρῦσας δημοσίαν βιβλιοθήκην ἐν Ἀθήναις: «*bibliothecam... deinceps ab Atheniensibus auctam Xerxes... evehit... Seleucus Nicanor (sic; βλ. RE II A 1233) rursus in Graeciam... evehit... cum studio bibliothecarum Pisistratum aemularetur*» κτλ. (Ἰσίδωρ. ἐνθ' ἄνωτ.) Προσφάτως ἔχει προβληθῆ τὸ ἐπιχείρημα⁸ ὅτι ἡ ἀνακάλυψις βιβλιοθηκῶν ἐν Ἀνατολῇ περιεχουσῶν ἐκτενῆ λογοτεχνικὰ κείμενα ἀπὸ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος π.Χ., καὶ αἱ γνώσεις μας περὶ τῆς γενικῆς πολιτιστικῆς πολιτικῆς ἰσχυρῶν Ἑλλήνων κυβερνητῶν

¹ Βλέπε L. Friedländer, *Die homerische Kritik von Wolf bis Grote* (Berlin 1853) 12 κ.έ. Ἡ σπουδαιότης τῆς ἐπιθέσεως τοῦ Grote ὁρθῶς ἐτονίσθη ὑπὸ τοῦ G. Finsler, *Homer I* 1° (1924) 109.

² Τὸ ἔργον τοῦ Grote *Geschichte von Griechenland* (1852) = *Populäre Aufsätze*² (1875), 447 κ.έ.

³ «Zur homer. Interpolation» *Rh. M.* 17 (1862) 481 κ.έ. = *De Aristarchi studiis Homericis* (2α ἔκδ. 1865) 442 κ.έ. (3η ἔκδ. 1882, 438 κ.έ.), ἀναφορὰ εἰς τὸν Grote 440, σημ. 275.

⁴ O. Seeck, *Die Quellen der Odyssee*, 1887 (βλέπε Finsler, I 117 κ.έ.).

⁵ H. Dies, *Abh. Berl. Akad.*, 1904, Abh. 2.

⁶ H. Dahlmann, «Terentius Varro», *RE Suppl.* VI (1935) 1172 κ.έ., ἰδίᾳ 1221.

⁷ Sueton, *de vir. ill.* fr. 102, σελ. 130 R. Πρβλ. Tertull. *apol.* 18.5, καὶ Hieronym. *ep.* 34.1.

⁸ C. Wendel, «Buchbeschreibung» 19 κ.έ. Ὁ G. Zuntz, *The Text of the Epistles, Corpus Paulinum* (London 1953) 270 καὶ *Zeitschrift d. DMG* 101 (1951) 193 κ.έ. ἐμελέτησε κατὰ πόσον ἦτο δυνατόν νὰ εἶχον παλαιὰς σχέσεις μετὰ τὴν ἀρχαῖκὴν Ἑλλάδα ὡς καὶ μεταγενεστέραν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς Ἀλεξανδρείας «βαβυλωνιακαὶ μέθοδοι, ἀπαραίτητοι διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς διασώσεως ἔργων λογοτεχνίας». Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 122 καὶ 150.

στηρίζουν τὴν ἀδύναμον αὐτὴν παράδοσιν. Ἄλλὰ μέχρι στιγμῆς οὐδεμία μαρτυρία εἶναι προγενεστέρα τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων, ἐπὶ πλέον δὲ δικαιούμεθα νὰ ὑποπτευθῶμεν ὅτι αἱ παραδόσεις περὶ τῶν ἀρχαίων ἐκείνων συλλεκτῶν¹ βιβλίων ἦσαν ἐφευρήματα σχηματισθέντα κατὰ τὸ πρότυπον τῶν βασιλείων τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς.² Λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς ὄλης διαθέσεως τῶν παλαιότερων Ἑλλήνων ἔναντι τοῦ βιβλίου³ ἢ ὑπαρξίς δημοσίων βιβλιοθηκῶν κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα εἶναι ἀπίθανος.

Παρὰ ταῦτα ἐξ ὧλων αὐτῶν τῶν ποικίλων καὶ ἀμφιβόλων χωρίων φαίνεται ὅτι προκύπτει τὸ ἐξῆς βέβαιον γεγονός : ὅτι οἱ λεγόμενοι *ραψῳδοὶ* ἔδρασαν ἐντόνως ἀπαγγέλλοντες ἐπικά ποιήματα κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα, ἐνίοτε ἀνταγωνιζόμενοι ἀλλήλους εἰς παραστάσεις πρὸ τοῦ κοινοῦ. Μερικαὶ διάσπαρτοι καὶ ἀντιφασκουσαι μνεΐαι⁴ συμφωνοῦν ἐπὶ ἐνὸς σημείου : οἱ διαγωνισμοὶ ἐκεῖνοι ἐθεσπίσθησαν χάριν τῆς ἐορτῆς τῶν Παναθηναίων· καὶ ὑπῆρχε κανονισμός, βάσει τοῦ ὁποῦοιου ραψῳδὸς τις ὤφειλε νὰ ἀρχίσῃ τὴν ἀπαγγελίαν του ἐκεῖ, ὅπου εἶχε παῦσει ὁ πρὸ αὐτοῦ ἀπαγγέλλων (ἐξ ὑπολήψεως ἐφεξῆς [Πλάτ.] *Ἰππαρχ.* 228 B, ἐξ ὑποβολῆς Διογ. Λαερτ. I 57). Ἐπὶ τοῦ προκειμένου δὲν ἐνδιαφέρει ποῖος ἔκαμε τοιοῦτον κανονισμόν· ὅπου πρόκειται περὶ τῶν Ὀμηρικῶν προβλημάτων, ἡ μαρτυρία ἐμφαίνει τὴν ἐποχὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν, ἐνῶ διάταγμά τι τοῦ Περικλέους⁵ τοῦ 442 (Πλουτ. *Περ.* 13.4) φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς εὐρύτερον μᾶλλον μουσικῆς ἀγῶνα, ἧτοι διαγωνισμόν δι' ὅλα τὰ εἶδη τῶν ποιητικῶν καὶ μουσικῶν παραστάσεων. Τὸν ἕκτον, ἐπομένως, αἰῶνα ἔπρεπε νὰ ᾔτο εἰς κοινὴν χρῆσιν ἐν παραδοσιακὸν κείμενον, μὲ τὸ ὁποῖον οἱ ραψῳδοὶ ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ συμφωνοῦν· τῶρα εἶχον γίνοι οἱ ἐπαγγελματῖαι ψάλται καθιερωμένων λογοτεχνικῶν ἔργων ἀποδιδόμενων εἰς τὸν «Ὀμηρον». Κατὰ τὸν νέον αἰῶνα, τὸν λυρικόν, τὰ ἐπικά αὐτὰ ποιήματα ἀνεγνωρίζοντο ὡς «κλασσικά». Καὶ τὰ ἄτομα, διὰ τὰ ὁποῖα ἦτο γνωστὸν ὅχι μόνον ὅτι εἶχον ἀπαγγεῖλει ἀλλὰ καὶ ὅτι εἶχον ἐξηγήσει καὶ κρίνει αὐτὰ ἀπὸ τῆς ἰδικῆς των σκοπιᾶς, ἦσαν καὶ πάλιν ραψῳδοί. Τὸ γεγονός αὐτό, ἂν καὶ συχνὰ λησμονῆται, εἶναι ἰδιαιτέρως σημαντικόν. Διότι δεικνύει ὅτι πρόσωπα ἔχοντα ποιητικὴν φλέβα ἢ τουλάχιστον σκεπτόμενα ὡς ποιηταὶ ἦσαν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀπεπειράθησαν τὸ πρῶτον νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν κληρονομίαν τοῦ

¹ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 29.

² «Ὅλαι αἱ μαρτυρίαι συνελήγησαν μετὰ μεγίστης προσοχῆς ὑπὸ τοῦ F. Schmidt, «Pinares» 4 κ.έ.: «Zeugnisse über griechische Bibliotheken», πρβλ. σελ. 30 κ.έ.—«May be little more than mythical», εἶναι ἡ ἐτυμολογία τοῦ Kenyon, *Books and Readers* 2α ἔκδοσις (Oxford 1951) 24. —Περὶ τῶν Ἑλληνικῶν καὶ τῶν Ρωμαϊκῶν βιβλιοθηκῶν βλέπε C. Wendel καὶ W. Göber, «Das Griechisch-römische Altertum» ἐν *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*, 2α ἔκδ. III 1 (1755) 51 - 145· πρβλ. τὸ μικρότερον ἄρθρον τοῦ Wendel «Bibliothek» ἐν *RAC* II (1954) 231 - 74, ἰδίᾳ 238 - 46.

³ Βλέπε κατωτέρω σελ. 19.

⁴ Βλέπε J. A. Davison, *TAPA* 86 (1955) 7 καὶ *JHS* 78 (1958) 38 κ.έ.

⁵ H. T. Wade - Gery, *The Poet of the Iliad* (Cambridge 1952) 77, σημ. 77 εἰς τὴν σελ. 30.

ἐπικού αιῶνος. Τοῦτο μάλιστα δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς συνέχεια τῆς παλαιότερας αὐτοερμηνείας τῶν ποιητῶν.¹

Ὡς ἐξαιρετικῶς ἐκτιμώμενος ραφωδὸς περιηγήθη ὁ Ξενοφάνης ὁ Κολοφώνιος (ἐγεννήθη τὸ 565;) ² τὸν Ἑλληνικὸν κόσμον ἀπὸ τῆς Ἀνατολῆς μέχρι τῆς νοτίου Ἰταλίας καὶ Σικελίας. Ἀπαγγέλλων τὰ ποιήματά του (ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἐρραφώδει τὰ ἑαυτοῦ, *Vors.* 21 A 1), κατεφέρθη κατὰ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου, διότι «ἀπέδωσαν εἰς τοὺς θεοὺς πάντα ὅσα ἀποτελοῦν καταισχύνην καὶ φόγον διὰ τοὺς ἀνθρώπους» (*Vors.* 21 B 11), «... παράνομα πράγματα: κλοπὴν, μοιχείαν, ἐξαπάτησιν ἀλλήλων» (B 12, πρβλ. 10, 13-16). Δὲν ὑπάρχει σαφὴς μαρτυρία ὅτι ὁ Ξενοφάνης ἀπήγγελλεν «Ὀμηρον», δυσκόλως ὅμως δύναται τις νὰ ἀρνηθῆ ὅτι ἤρχισε τὴν μακρὰν σταδιοδρομίαν του ὡς πλανόδιος ποιητῆς καὶ φιλόσοφος ἀπαγγέλλων «Ὀμηρικὰ» ποιήματα. Σὺν τῷ χρόνῳ ἀνεγνώρισε πιθανῶς ὅτι ἡ ὄλη τῶν ποιημάτων αὐτῶν ἀντίληψις περὶ θεοῦ — τὸ πλῆθος, ὁ ἀνθρωπομορφισμὸς καὶ ἡ ἠθικὴ των — ἦτο ἐπικίνδυνος πλάνη. Ἐκαστος στίχος τῶν ποιημάτων αὐτοῦ τούτου τοῦ Ξενοφάνους δεικνύει πόσον βαθέως ἠγάπησε τὴν μεγάλην ποίησιν τοῦ παρελθόντος καὶ πόσον καλῶς εἶχε γνωρίσει τὸ ὕφος καὶ τὸ πνεῦμα τῆς.³ Ὡς ὁ πρεσβύτερος αὐτοῦ, ὁ λυρικός ποιητῆς Στησίχορος ὁ Ἱμεραῖος εἶχε «παλινωδήσει» τὴν «Ὀμηρικὴν» πλάνην του περὶ τῆς Ἑλένης,⁴ οὕτω καὶ ὁ Ξενοφάνης, ἀντιστρέφων τὴν στάσιν του, μετὰ δριμύτητος ἐπέτεθη κατὰ τοῦ τῆς εἰδώλου του.⁵ Εἶναι κάπως παράδοξον ὅτι ἡ διαμαρτυρία ἐνὸς συνεσταλμένου,⁶ θρησκευτικοῦ ραφωδοῦ θὰ ἐγένετο ἡ ἀφετηρία τῆς Ὀμηρικῆς κριτικῆς κατὰ τὴν ἀρχαιότητα· ἀπέμεινε προνόμιον τῶν φιλοσόφων⁷ νὰ ἀκολου-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 3 κ.έ.

² *Vors.* 21 B 8, σημ. 4. Περὶ τοῦ Ξενοφάνους ὡς ραφωδοῦ βλέπε K. Reinhardt, *Parmenides* (1916) 132 κ.έ. Ὁ H. Thesleff, *On Dating Xenophanes*, Helsinki, 1957, προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ὁ Ξενοφάνης ἐγεννήθη περὶ τὸ 540 ἢ ἀκόμη ἀργότερον καὶ ἐγκατέλειψε τὴν Κολοφῶνα περὶ τὸ 515. Ἄν αὐτὸ ἀληθεύῃ, ὑποβιβάζει τὰς χρονολογίας τοῦ Θεαγένους καὶ ἄλλων. Ἀλλὰ εἶναι δύσκολον νὰ ἀποδεχθῆ τις τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Thesleff.

³ Βλέπε *Anth. Lyr. Gr. fasc. I*³ (1949) σελ. 63 κ.έ. σχόλιον.

⁴ *PMG* fr. 192 κ.έ. = *Στησίχ.* 15 κ.έ. (δύο παλινωδία).

⁵ Ὁ Τίμων fr. 60. 1 D ὠνόμασε τὸν Ξενοφάνη Ὀμηροπάτην «ποδοπατοῦντα τὸν Ὀμηρον», πρβλ. Ζωῖλος Ὀμηρομάστιξ κατωτέρω, σελ. 82. Ἡ ἀναλογία αὐτῆ τῶν δύο ἐκφράσεων φαίνεται νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν διάφορον γραφὴν Ὀμηροπάτης ἐν Διογ. Λαερτ. IX 18 (-ἀπάτης v.l.), ἐνῶ ὁ E. Vogt, *Rh. M.* N.F. 107 (1964) 295 κ.έ., ἰσχυρῶς συνηγορεῖ διὰ τὴν γενικὴν Ὀμηροπάτης ἐπικώπτην «τιμητὴν τῆς Ὀμηρικῆς ἀπάτης» (πρβλ. *Vors.* 21 A 35). Ὁ Τίμων, διὰ τοῦ πλήρους παρωδιῶν ὕφους του, ὑπερέβαλε καὶ παρεμόρφωσε τὰς ἐπιθέσεις τοῦ Ξενοφάνους κατὰ τοῦ Ὀμήρου.

⁶ 21 B 2. 12 : ἡμετέρη σοφίη, ἦτοι «ἡ ὕψ' ἡμῶν γνῶσις καὶ ἄσκησις τῆς ποιήσεως».

⁷ Ἡρακλειτ. *Vors.* 22 A 22, B 42, κτλ. : Περὶ τῆς λεγομένης κριτικῆς τοῦ Πυθαγόρου βλέπε τὰς ἀναφορὰς τοῦ H. Schrader εἰς Πορφυρ. Ἰλ. (1880) 383 καὶ Ὀδ. (1890) 2.6. Ὁ W. Burkert, «Weisheit und Wissenschaft, Studien zu Pythagoras, Philolaos und Platon», *Erlanger Beiträge zur Sprach- und Kunstwissenschaft* 10 (1962), ἔχει ἀπολύ-

θήσουν τὴν ὑπόδειξιν του καὶ νὰ κρίνουν τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Ὀμηρος παρουσίασε τοὺς θεοὺς, μέχρις οὗ ὁ Πλάτων, δι' αὐτὸν ὡς καὶ δι' ἄλλους λόγους, ἐξώρισε τοῦτον ἐκ τῆς ἰδανικῆς πολιτείας του.¹

Ἄφ' ἑτέρου καὶ μόνον τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ὀμηρος, «ἐκ τοῦ ὁποίου ὄλοι οἱ ἄνθρωποι ἐδιδάχθησαν τὰ πρῶτα τῶν γράμματα» (Ξενοφ. Β 10 *ἐξ ἀρχῆς καθ' Ὀμηρον ἐπεὶ μεμαθήκασι πάντες*), εἶχε ἀποδοκιμασθῆ τὸν ἕκτον αἰῶνα, θὰ ὠδήγησε ἄλλους ραψωδοὺς νὰ ὑπερασπίσῃ αὐτὸν καὶ νὰ εὔρουν τὰ μέσα διατηρήσεως τοῦ παλαιοῦ κύρους του. Ρητῶς ἀναφέρεται ὅτι ὁ πρῶτος ἐκ τῶν ὑπερασπιστῶν αὐτῶν ἦτο ὁ Θεαγένης ὁ Ρηγῖνος,² ζῶντος ἔτι αὐτοῦ τοῦ ἰδίου τοῦ Ξενοφάνους.

Ἡ ἐξήγησις τῆς «Μάχης τῶν Θεῶν» ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου, ἡ ἀναφερομένη ἐν τῷ Σχολίῳ εἰς Ἰλιάδος Υ 67³, καταφανῶς προέρχεται ἐκ στωϊκῆς πηγῆς καὶ πρέπει νὰ γίνεται χρῆσις αὐτῆς μετὰ τῆς μεγίστης ἐπιφυλάξεως ὅροι ὡς τὸ ἀπρεπές, σημαῖνον «μύθους περὶ θεῶν, οἱ ὅποιοι δὲν ἀρμόζουσιν εἰς τὴν θείαν αὐτῶν φύσιν» (οὗ πρέποντας τοὺς ὑπὲρ τῶν θεῶν μύθους) ἢ ἀλληγορία, σημαίνουσα τὰς ἀυπονοουμένας σημασίας» (ὑπονοίας) τοιούτων μύθων, εἶναι πιθανῶς ἑλληνιστικοί. Ἄλλὰ καὶ οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων πιθανὸν νὰ ὑπάρχη πυρὴν τις ἀληθείας εἰς τὴν παράδοσιν, ὅτι τὸ εἶδος τοῦτο τῆς «ἀπολογίας» εἶναι πολὺ παλαιὸν καὶ ἤρχισε μὲ τὸν Θεαγένη, «ὁ ὅποιος πρῶτος ἔγραψε περὶ Ὀμήρου» (ἀπὸ Θεαγένους τοῦ Ῥηγῖνου, ὃς πρῶτος ἔγραψε περὶ Ὀμήρου). Τοῦλάχιστον κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, πολὺ πρὶν ἀναπτύχθῃ πλήρως ὡς μέθοδος ἢ ἀλληγορία ὑπὸ τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων, ἐρμηνεῖται τῆς Ὀμηρικῆς «Μάχης τῶν Θεῶν» δι' «ἀποκρύφου σημασιῶν» ἦσαν γνωσταὶ εἰς τὸν Πλάτωνα, ὁ ὅποιος ἀπέριπτε καθ' ὀλοκληρίαν θεομαχίας εἴτε ἐν ὑπονοίαις πεποιημένας εἴτε ἄνευ ὑπονοιῶν (Πολ. II 378 D). Ἡ φιλοσοφικὴ πηγὴ τοῦ ἕκτενοῦς σχολίου εἰς Ἰλιάδος Υ 67 βλέπει εἰς τὴν κατὰ ζεύγη ἀντιπαράθεσιν τῶν θεῶν ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ τὸν ἀνταγωνισμὸν τριῶν φυσικῶν στοιχείων, τὸ ξηρὸν τῷ ὑγρῷ καὶ τὸ θερμὸν τῷ ψυχρῷ μάχεσθαι καὶ τὸ κοῦφον τῷ βαρεῖ. Ἐξ ἄλλου ταυτίζει τὰς θεότητας πρὸς ἀνθρώπινας ιδιότητας : τὴν Ἀθηνᾶν πρὸς τὴν φρόνησιν, τὸν Ἄρην πρὸς τὴν ἀφροσύνην, τὴν Ἀφροδίτην πρὸς τὴν ἐπιθυμίαν καὶ τὸν Ἑρμῆν πρὸς τὸν λόγον. Τοιαῦται φυσικαὶ ἀλληγορίαι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ παρέμειναν ἄνευ ἄλλων ἀναλόγων ἀλληγοριῶν κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα· εἰς τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα τοῦ ἐκ Σύρου Φερεκύδου καὶ εἰς τὰς περὶ αὐτοῦ διασωθείσας μαρτυρίας αἱ θεότητες ἀντιπροσωπεύουν κοσμι-

τως δίκαιον, ὅταν εἰς οὐδεμίαν πυθαγόρειον «ἐρμηνείαν» τοῦ Ὀμήρου ἀναφέρεται. Βλέπε ἐπίσης σελ. 258. 13 περὶ τῆς Ὀδυσσείας.

¹ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 68 - 69.

² *Vors.* 8 A 1 κατὰ Καμβύσην 529 - 522 π.Χ.· 8 A 2 πρῶτος. Πρβλ. F. Buffière, *Les Mythes d'Homère et la pensée grecque* (1956) 103 κ.έ., καὶ H.J. Rose, *JHS* 78 (1958) 164 κ.έ., P. Lénéque, «Aurea catena Homeri, Une étude de l'allégorie grecque», *Annales littér. de l'Université de Besançon* 27 (1959).

³ Σχολ. Β Υ 67, H. Schrader, *Porphyr.* Ἰλ. 240, 14 = *Vors.* 8 A 2.

κάς δυνάμεις, καὶ ὑφίσταται τάσις τις πρὸς ἐνσυνείδητον «ἀλληγορίαν» (*Vors.* A 8. 9· B 4 εἶδος τι μάχης τῶν θεῶν). Τόσον οἱ ἀρχαῖοι χρονογράφοι¹ ὅσον καὶ οἱ νεώτεροι φιλόλογοι διαφωνοῦν ὡς πρὸς τὸν ἀκριβῆ χρόνον ζωῆς τοῦ Φερεκύδου. Ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι «δυσκόλως δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἔζησε πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔκτου αἰῶνος»,² ἡ ἀλληγορία εἰσήχθη πιθανῶς ὑπὸ ραψωδῶν ὡς ὁ Θεαγένης πρὸς ὑπεράσπισιν χωρίων τοῦ Ὀμήρου ἀπὸ μέρους ἠθικολόγων, καὶ ἴσως εἶχε χρησιμοποιηθῆ ἀργότερον ὑπὸ συγγραφέων φιλοσοφικῶν καὶ θεολογικῶν ἔργων ὡς ὁ Φερεκύδης πρὸς ἴδιον αὐτῶν σκοπὸν,³ ἀνεξαρτήτως ἐὰν ἐπρόκειτο περὶ προσβλητικῶν ἢ μὴ προσβλητικῶν χωρίων. Ἐὰν ὅμως ἔζησε περὶ τὰ μέσα ἢ πρὸ τῶν μέσων τοῦ αἰῶνος, δὲν ἀποκλείεται τὰ πράγματα νὰ συνέβησαν ἀντιστρόφως: μόνον νέα μαρτυρία θὰ ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τελεσίδικον ἀπόφασιν.⁴

Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι εἰς τὸ ὁμηρικὸν πεδίον ὁ Θεαγένης ἦτο πάντοτε ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ καταλόγου τῶν ἐρμηνευτῶν. Ἐπειδὴ οἱ ραψωδοὶ ἐξηκολούθησαν νὰ θεωροῦν καθῆκον των καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἐπίσης χρόνους (βλέπε Πλατ. *Ἰων*, *passim*. Ἐεν. *Συμπ.* III 6) ὅχι μόνον νὰ ἀπαγγέλλουν ἀλλὰ καὶ νὰ ἐξηγοῦν τὸν Ὀμηρον, δυσκόλως δύναται τις νὰ ἀποφύγῃ τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἦτο ἐξέχον μέλος τοῦ ἀρχαίου αὐτοῦ ἐπαγγελματικοῦ συλλόγου.⁵ Ἐκτὸς τῆς «ἀλληγορικῆς» ἐρμηνείας του εἰς τὴν Μάχην τῶν Θεῶν, τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Θεαγένους δι' αὐτὸ τοῦτο τὸ κείμενον, μαρτυρεῖται ὑπὸ διαφόρου γραφῆς εἰς A 381, διὰ τὴν ὁποῖαν ἀναφέρεται προσωπικῶς⁶ καὶ λέγεται ὅτι μὲ αὐτὸν ἔχουν ἀρχίσει συγγράμματα γραμματικὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ὀρθὴν χρῆσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου (ἢ γραμματικῆ . . . ἢ περὶ τὸν ἑλληνισμόν⁷ . . . ἀρξαμένη ἀπὸ Θεαγένους *Vors.* 8. 1a). Τέλος τοποθετεῖται ἐπὶ κεφαλῆς τῶν συγγραφέων, «οἱ ὅποιοι πρῶτοι ἐμελέτησαν τὴν ποίησιν τοῦ Ὀμήρου καὶ ἠρεύνησαν τὰ τοῦ βίου καὶ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ἤκμασεν» (περὶ τῆς Ὀμήρου ποιήσεως γένους τε αὐτοῦ καὶ χρόνου καθ' ὃν ἤκμασεν προηρένησαν πρεσβύτατοι μὲν Θεαγένης τε ὁ Ῥηγῖνος, τὸν ὁποῖον ἠκολούθησαν ὁ Στῆσιμβροτος καὶ ὁ

¹ Wilamowitz, «Pherekydes», *Sitz. Ber. d. Preuss. Akad.* (1926) 126 κ.έ. = *Kleine Schriften* V 2 (1937) 128 κ.έ., K. v. Fritz, *RE* XIX (1938) 2025 κ.έ.

² Τόσον ἐμφαντικῶς ὁ W. Jaeger, *The Theology of the Early Greek Philosophers* (Oxford 1947) 67.

³ Φαίνεται ὅτι αὐτὴ εἶναι ἡ γνώμη τοῦ F. Wehrli, *Zur Geschichte der allegorischen Deutung Homers im Altertum* (Diss. Basel 1928) 89.

⁴ Οἱ Diels-Kranz, *Vors.* 8, εἶχον ἴσως δίκαιον νὰ τοποθετήσουν τὸν Θεαγένην ἀμέσως μετὰ τὸν Φερεκύδην· τὴν περίπτωσιν προτεραιότητος τοῦ Φερεκύδου ἔθεσε ὁ J. Tate, *Cl. R.* 41 (1927) 214. Πρβλ. *Cl. Qu.* 28 (1934) 105-14 «On the history of allegorism».

⁵ Wilamowitz, *Der Glaube der Hellenen* II (1932) 215. 2. Πρβλ. F. Wehrli 91.

⁶ *Vors.* 8. 3 καὶ Θεαγένης οὕτως προφέρεται· πρβλ. A. Ludwig, *Aristarchs homerische Textkritik* I 113, σημ. 128, περὶ τοῦ προφέρεται.

⁷ Βλέπε R. Laqueur, *Hellenismus* (1925) 25. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 189.

Ἀντίμαχος, *Vors.* 8. 1). Εἶναι δύσκολον νὰ εἴπωμεν τί νοεῖται διὰ τοῦ γένος καὶ τοῦ ἀκμῆ· ἴσως ἕμως τοῦτο ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἀπόπειρα νὰ δοθῇ σκιαγράφημα τῆς δημηρικῆς ζωῆς, διὰ συλλογῆς παραδόσεων περὶ τῆς καταγωγῆς, τοῦ τόπου γεννήσεως, τῆς οἰκογενείας καὶ τῆς διαρκείας τοῦ βίου του. Τὸ *testimonium* τοῦτο, συνήθως παρορώμενον, συμφωνεῖ πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα νεωτέρων ἐρευνῶν περὶ τῆς χρονολογίας τῶν βίων Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἀγῶνος Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου. Ὡς διεσώθησαν μέχρις ἡμῶν,¹ εἶναι προϊόντα τῆς ὀψίμου ἀρχαιότητος· αἱ ἀρχαιότερα ἕμως μορφαὶ τῶν βιβλίων ἐκείνων, τῶν ἀφηγουμένων τὴν ζωὴν τοῦ Ὀμήρου καὶ τὸν διαγωνισμόν του πρὸς τὸν Ἡσιόδον, ἀνάγονται εἰς τὸν ἕκτον αἰῶνα,² δηλαδὴ εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Θεαγένους. Περιέχουν συλλογὴν διασκεδαστικῶν μᾶλλον ἱστοριῶν τῶν περιπετειῶν ἐνὸς πλανοδίου ποιητοῦ· ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς διαφέρουν πρὸς πολλὰ τῶν ἀπλῶς καὶ μόνον γενεαλογικῶν καὶ χρονολογικῶν κρίσεων ἐνὸς ξηροῦ γένους.

Γένος καὶ βίοι μαρτυροῦν καὶ τὰ δύο τὴν βαθεῖαν γνῶσιν καὶ δρᾶσιν τῶν ραψωδῶν εἰς τὸ Ὀμηρικὸν πεδίον. Μία ἐκ τῶν ομάδων αὐτῶν ἐκαλεῖτο Ὀμηρίδαι·³ μερικοὶ δὲ ἐθεώρουν αὐτοὺς ὡς ἀπογόνους αὐτοῦ τοῦτου τοῦ Ὀμήρου·⁴ διὰ τὸν σκοπὸν μας ἔχει σημασίαν νὰ σημειώσωμεν ὅτι δὲν ἦσαν μόνον ἐκτελεσταί, ἀλλὰ καὶ ἐρμηνευταὶ τῶν ποιημάτων.⁵ Κατὰ πόσον συνέθετον ἐπίσης ποιήματα ἰδικὰ των⁶ ἢ κατὰ πόσον ἐπὶ παραδείγματι ἢ ἀρχικῆ μορφῆ τῶν λεγομένων Ὀμηρικῶν βίων ἦτο ποιητικῆ,⁷ εἶναι ἐρωτήσεις ἀναπάντητοι· οὐδόλως ἀπίθανον ὅτι μερικοὶ ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἐλάσσονες ποιηταί. Εἰς τὴν Ἰνδίαν οἱ ἀπαγ-

¹ Homerus, ἐκδ. T.W. Allen, τομ. V, καὶ Wilamowitz, *Vitae Homeri et Hesiodi*, 1916.

² Wilamowitz, *Ilias und Homer* (1916) 367, 439. Πρβλ. E. Vogt, *Rh. M.* 102 (1959) 220 κ.έ. (βλέπε κατωτέρω, σελ. 60, σημ. 2 περὶ τοῦ Ἀλκιδάμαντος). Βίοι πρωτῶν λυρικῶν ποιητῶν, τοῦ Ἀλκαίου καὶ τῆς Σαπφοῦς, εἶδον ἐπίσης τὸ φῶς διαρκούντος τοῦ ἕκτου αἰῶνος π.Χ.

³ W. Schadewaldt, *Von Homers Welt und Werk*³ (1959) 55 κ.έ.· βλέπε ἐπίσης *Die Legende von Homer, den fahrenden Sängern* (1942) 101.72. Ὁ H. T. Wade-Gery, *The Poet of the Iliad* (1952) 19 κ.έ., προσεπάθησε νὰ ὑποστηρίξῃ ὅτι οἱ Ὀμηρίδαι, μέλη οἰκογενείας τινὸς τῆς Χίου, ἦσαν οἱ μόνοι ἐκτελεσταὶ τῶν ἔργων τοῦ Ὀμήρου κατὰ τοὺς ἀρχαίους χρόνους, ἕως ὅτου κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ἀνέτειλαν παρὰ τὸ πλευρόν των καὶ «ἀστέρες», ἦτοι διάσημοι ἐπαγγελματῆαι («ἐκτελεσταί»).

⁴ Ἀκουσίλαος. *FGrHist.* 2 F 2, Ἑλλάν. 4 F 20 καὶ τὸ Ὑπόμνημα τοῦ Jacoby. Περὶ οἰκογενειῶν ποιητῶν ἐν Ἰνδίᾳ βλέπε Steinthal, *Geschichte der Sprachwissenschaft bei den Griechen und Römern* I³ (1890) 30 (αὐτοὶ ἕμως ἦσαν καὶ ἱερεῖς).

⁵ Μαρτυρία περὶ τῆς «πολυμαθίας» των εἰς τὸ ἄρθρον «Homeridae» ὑπὸ Rzach, *RE* XVII 2147 κ.έ. Περὶ τῆς ἰδίας τῆς λέξεως *ραψωδός* (ἢ ὅποια ἐδῶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρει), τῆς συνθέσεως καὶ τῆς σημασίας της, συζητεῖ ἐκ νέου ὁ H. Patzer, *Herm.* 80 (1952) 314-25 (*ραψωδός* = «Rehsänger»).

⁶ Κύναιθος, *Σχολ. Πινδ.* Νεμ. II C καὶ Wade-Gery, ἐνθ' ἄνωτ. (βλ. ἄνωτέρω σελ. 13, σημ. 3).

⁷ Βλέπε Th. Bergk, *Griechische-Literaturgeschichte* I (1872) 930 κ.έ., E. Rohde, *Rh. M.* 36 (1881) 220 = *Kleine Schriften* I 104, W. Schmid, *Griechische Literaturgeschichte* I 1 (1929) 85.2.

γέλλοντες τὴν παλαιὰν ποίησιν ἔπαυσαν βαθμηδὸν νὰ γράφουν νέα ποιήματα· παρουσιάζον καὶ ἡρμῆνευον τὰ παλαιά. Πάντως εἶναι σαφές ὅτι, ὅ,τι ἐγράφη ὑπὸ τοῦ Φερεκύδου καὶ τοῦ Θεαγένους, ἐγράφη εἰς πεζὸν λόγον.

Δὲν ἔχομεν πληροφορίας ἀν οἱ ραψωδοὶ τοῦ ἔκτου αἰῶνος διέθετον τυχὸν τεχνικὰ μέσα πρὸς κατανόησιν παλαιῶν ἐπικῶν ποιημάτων· πιθανῶς ἐχρησιμοποιοῦν γραπτὰς συλλογὰς σπανίων ἢ ἀπηρχαιωμένων ἐπικῶν λέξεων, γλώσσας, ὡς ἐκαλοῦντο αὗται ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν.¹ Ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ *Ποιητικῇ* του (1459 a 9 κ.έ.) ρητῶς θεωρεῖ τὰς γλώσσας ὡς ἴδιον χαρακτηριστικὸν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Αἰσθάνεται τις τὸν πειρασμὸν νὰ δεχθῆ ὅτι αἱ ἐξηγήσεις κυρίων ὀνομάτων καὶ σκοτεινῶν λέξεων δι' «ἐτυμολογίας» ἀνεπτύχθησαν ἔτι περαιτέρω, κατεγράφησαν εἰς συλλογὰς καὶ παρεδόθησαν εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ὑπὸ ραψωδῶν, ἴσως ἁμοῦ μετὰ τῶν γλωσσῶν. Δὲν εἶναι συνεπῶς ἐκπληκτικὸν νὰ ἀνευρίσκωμεν μετὰ τῶν ὀλίγων ἐν πεζῷ ἀποσπασμάτων τοῦ ἔκτου αἰῶνος ὅτι ὁ Φερεκύδης εἶχεν ἐρμηνεύσει τὸ *Κρόνος* τῶν παλαιῶν θεογονιῶν δι' ἐτυμολογικῆς ἀναλύσεως ὡς *Χρόνον* (*Vors.* 7 A 9). Μόνον ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τοιοῦτους προδρόμους, δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν πῶς συνέβη νὰ ἀνθήσῃ κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ἡ ἐτυμολογικὴ ἔρευνα μετὰ τὴν δύναμιν. Ὁ Ἐκαταῖος ὁ Μιλήσιος προσεπάθει νὰ συναγάγῃ ἱστορικὰ γεγονότα ἐκ τῆς «ἀληθοῦς σημασίας» τῶν ὀνομάτων προσώπων καὶ τόπων καὶ οἱ φιλόσοφοι ἀπὸ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ ἐντεῦθεν ἐβασανίζοντο μετὰ τὰς ὀνομασίας (*ὀνόματα*), ἀποβλέποντες νὰ ἀνακαλύψουν τὴν φύσιν ἢ τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων.

Εἶναι ὅμως μέγα σφάλμα τῶν νεωτέρων γλωσσολόγων τὸ ὅτι ἀποδίδουν εἰς τοὺς Ἰωνας τοῦ ἔκτου αἰῶνος γραμματικὸν τι σύστημα «πτώσεων». Θὰ ἐθεωροῦμεν ἀναξίαν προσοχῆς τὴν ἀλλόκοτον αὐτὴν γνώμην, ἐὰν δὲν εἶχε ἀποδεχθῆ αὐτὴν ἀνεπιφυλάκτως ὁ E. Schwyzer εἰς τὴν *Ἑλληνικὴν Γραμματικὴν*² του. Εἰς βιβλίον ρητορικῆς *Περὶ σχημάτων* (φερόμενον ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἡρωδιανοῦ)³ ἀναφέρονται τρεῖς στίχοι τοῦ Ἀνακρέοντος (fr. 3 D.² = fr. 14 *PMG*) ὡς παράδειγμα *πολυπτῶτου*, ἤτοι «χρήσεως τῆς αὐτῆς λέξεως εἰς διαφόρους πτώσεις» :

*Κλευβούλου μὲν ἔγωγ' ἐρέω,
Κλευβούλω δ' ἐπιμαίνομαι,
Κλεύβουλον δὲ διοσκέω.*

Ἐδῶ δὲν πρόκειται μόνον περὶ ἀπολύτου παραλληλισμοῦ τριῶν προτάσεων, ὑπάρχει ἐπίσης τριπλῆ παραλλαγή τοῦ αὐτοῦ θέματος καὶ ἀλληλουχία τις τῆς λέξεως Κλεόβουλος πρῶτον εἰς τὴν γενικὴν, κατόπιν εἰς τὴν δοτικὴν καὶ τέλος

¹ *JHS* 75 (1955) 72 = *Ausgewählte Schriften* (1960) 154. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 5 - 6 καὶ κατωτέρω, σελ. 93 κ.έ. Πρβλ. K. Latte, *Philol.* 80 (1925) 147 κ.έ.

² *Griechische Grammatik* I (1939) 6.2.

³ *Rhet. Gr.* VIII 599 κ.έ. Walz = III 97.20 Spengel.

εἰς τὴν αἰτιατικὴν. Τοῦτο ἐθεωρήθη ὡς σαφὴς ἔνδειξις τριπτώτου συστήματος πτώσεων,¹ τὸ ὁποῖον ἀνεγνώριζον οἱ Ἴωνες γραμματικοὶ τοῦ ἔκτου αἰῶνος καὶ ἐχρησιμοποιοῦν ὁ ποιητής.

Τὸ ἐνδιαφέρον χωρίον ἐν τῷ *Περὶ σχημάτων* ἀρχίζει δι' ὀρισμοῦ τοῦ ὄρου *πολύπτωτον*: *ὅταν ᾖτοι τὰς (ἀντ)ονομασίας² ἢ τὰ ὀνόματα εἰς πάσας τὰ πτώσεις μεταβάλλοντες διατιθώμεθα τὸν λόγον ὡς παρὰ Κλεοχάρει· κατόπιν ἀναφέρεται ὁ Κλεοχάρης ὡς χρησιμοποιοῦσας τὸ ὄνομα τοῦ Δημοσθένους κατὰ τὴν συνήθη σειρὰν τῶν πέντε πτώσεων τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων, καὶ προστίθενται δύο περαιτέρω παραδείγματα. Ἔστι δὲ τοιοῦτον σχῆμα καὶ παρὰ τισι τῶν ποιητῶν ὡς παρ' Ἀρχιλόχῳ καὶ Ἀνακρέοντι· παρὰ μὲν οὖν Ἀρχιλόχῳ . . . (fr. 70 D.³)· εἰς δύο τροχαϊκὰ τετράμετρα τοῦ Ἀρχιλόγου τετράκις ἐπαναλαμβάνεται τὸ ὄνομα Λεωφίλου τινός· παρὰ τὸ ἐφθαρμένον καὶ τὰς διαφόρους γραφὰς ἐν τοῖς χειρογράφοις³ ἢ λογικώτερα ἐκδοχὴ εἶναι ὅτι τὸ ὄνομα τοῦτο παρουσιάζετο εἰς τέσσαρας διαφορετικὰς πτώσεις, πιθανὸν κατὰ τὴν σειρὰν -ος, -ου (δηλαδὴ (εω), -ω, -ον. Οἱ στίχοι τοῦ Ἀνακρέοντος, τοὺς ὁποίους ἤδη παρεθέσαμεν, εἰσάγονται διὰ τῶν λέξεων: παρὰ δὲ Ἀνακρέοντι ἐπὶ τριῶν. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ*

¹ E. Sittig, «Das Alter der Anordnung unserer Kasus,» *Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft* 13 (1931) 26. Κατὰ τοῦ Sittig βλέπε K. Barwick, *Gnomon* 9 (1933) 587 κ.έ., «Stoische Sprachlehre» 46. Ὁ Schwyzer δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὰς σπουδαίας αὐτὰς ἀντιρρήσεις, τὰς ὁποίας ἐπανελάβε καὶ ἐπηύξησε ὁ M. Pohlenz, *NGGW*, *Phil.-hist. Kl.*, N.F. III 6 (1939) = *Kleine Schriften I* (1965) 87 κ.έ., καὶ ὁ R. Hiersche, «Entstehung und Entwicklung des Terminus πτώσις 'Fall'», *Sitz. Ber. d. Deutschen Akad. d. Wiss. Berl.* 1955, Ἀριθμ. 3, 5, κ.έ. καὶ τελικῶς ὁ ἴδιος ὁ Barwick. Χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὰ ἄρθρα αὐτὰ ὁ H. Koller, «Die Anfänge der griechischen Grammatik», *Glotta* 37 (1958) 5. 2 καὶ 34 κ.έ., γράφει κατὰ τοῦ Sittig. Ἀκόμη χειρότερα ἀπὸ τὸν Sittig ὁ G. H. Mahlow, *Neue Wege durch die griechische Sprache und Dichtung* (1926) 212: «Αἱ βάσεις τῆς γραμματικῆς ἦσαν ἀπὸ μακροῦ γενικῶν κτῆμα. . . Ὁ Ἀνακρέων . . . ἀστεϊευόμενος κλίνει ὁ πρῶτος στίχος μὲ τὴν ὀνομαστικὴν δυστυχῶς δὲν σώζεται». Οὐδεμία ἀπόδειξις δίδεται διὰ τὸν μᾶλλον εὐρὺν αὐτὸν ἰσχυρισμὸν ἢ ἐκδοχὴ ὅτι λείπει εἰς στίχου πρὸ τοῦ στίχου Κλευβούλου μὲν ἔγωγ' ἐρέω εἶναι καταφανῶς ἐσφαλμένη: ἡ ἀρχὴ τῆς στροφῆς παρατίθεται.

² Ὁ Wilamowitz, *Antigonos von Karystos* (1881) 52.12, μετέτρεψε τὸ «ἀνευ νοήματος ὀνομασίας» τῶν χειρογράφων εἰς *ἀντωνυμίας*, παραπέμπων εἰς τὸ ἐν Spengel III 34.23· ἡδύνατο νὰ εἶχε ἀναφερθῆ καὶ εἰς τὸ III 139.1. Ἴσως ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποκατασταθῆ τὸ *ἀντονομασίας*, τὸ ὁποῖον σημαίνει «ἀντωνυμίας» εἰς Διον. Ἄλ. *Περὶ συνθ. ὄν.* 2 σελ. 7.7 Us-Rad. (*ἀντωνυμίας* μόνον ἐν cod. V), εἰς Ἀπολλων. Δυσκ. *Περὶ ἀντων.* 4.18, 5.10 Schn., ὅπου ὁ γραμματικὸς ἀπορρίπτει τὸν τύπον αὐτὸν χρησιμοποιοηθέντα ὑπὸ ἄλλου γραμματικοῦ, καὶ εἰς Pap. Yale 446, πρῶτος αἰὼν μ.Χ. (ἀριθμ. 2138 Pack²) ἐκδ. Hubbell, *Cl. Phil.* 28 (1933) 189 κ.έ.

³ Ὁ E. Lobel, «Questions without answers», *Cl. Qu.* 22 (1928) 115 κ.έ., δίδει τὰς ὀρθὰς γραφὰς τῶν χειρογράφων. Αὐταὶ ἐπαναλαμβάνονται ὀρθῶς εἰς τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα ὑπὸ τοῦ F. Lasserre, *Archiloque* (Paris 1958) fr. 122, σελ. 40 (μόνον μερικῶς ἐν Diehl, *Anth. Lyr. Gr.*³, fasc. 3 [1952] εἰς fr. 70), ἀλλὰ μέχρι τοῦδε οὐδεὶς ἐκδότης ἀποδέχεται, φαίνεται, τὰς ὑποδείξεις τοῦ Lobel, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ κείμενον τοῦ ποιητοῦ.

Περὶ σχημάτων ἦτο προφανῶς λίαν ὑπερήφανος, διότι ἀνεῦρε τὰ δύο ταῦτα σπάνια παραδείγματα.

Ἰσως ὁ ρήτωρ Κλεοχάρης τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. εἶχε γινῶσιν *θεωρητικῆς* τινος σειρᾶς πέντε πτώσεων τοῦ ὀνόματος εἰς τὴν ἑλληνικὴν, καθορισθείσης ὑπὸ στωϊκῶν φιλοσόφων καὶ γραμματικῶν,¹ τοῦτο ὁμῶς οὐδαμῶς εἶναι βέβαιον. Ἐν τούτοις ἐὰν τις εἶναι τόσον τολμηρὸς, ὥστε νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Ἀνακρέοντα τὴν γινῶσιν πτωτικοῦ συστήματος κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ ἕκτου αἰῶνος, θὰ ἦτο ἀσυνεπής, ἐὰν δὲν ἐδέχετο παρομοίαν γνώμην διὰ τὸν Ἀρχίλοχον κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ἑβδόμου αἰῶνος· διότι συμφώνως πρὸς τὸν γράψαντα τὸ *Περὶ σχημάτων* ἀμφότεροι οἱ ποιηταὶ ἐχρησιμοποίησαν κύριον ὄνομα εἰς διαφόρους πτώσεις, ὁ Ἀρχίλοχος τετράκις καὶ ὁ Ἀνακρέων τρίς. Οὐδεὶς ὁμῶς ἐτόλμησε νὰ προχωρήσῃ τόσον. Οὐδεὶς δὲ φαίνεται ὅτι ἀνίχνευσε εἰς τὸν Ἀρχίλοχον κατὰ τρόπον πειστικὸν ἕτερον παράδειγμα «πολυπτώτου» ὄχι ὀνόματος, ἀλλ' ἀντωνυμίας.² Τοῦτο ἀπαντᾷ εἰς τὴν ὑμνητικῶ ὕφους διακήρυξιν τὴν περιεχομένην ἐν τῇ προσευχῇ πρὸς τὸν Δία.³ Οὕτω βλέπομεν ὅτι εἶναι ποιητικὸν σχῆμα τῆς Ἰωνικῆς ποιήσεως. Ἡ ἀρχαιότερα μέχρι τοῦδε μαρτυρία ὑπάρχει εἰς τὰ δύο ἀποσπάσματα τοῦ Ἀρχιλόχου, τὰ ὁποῖα ἀκολουθεῖ τὸ περὶ Κλεοβούλου ποίημα τοῦ Ἀνακρέοντος. Τοιαῦτα σχήματα προκύπτουν ἐκ τῆς αὐθορμήτου εὐχαριστήσεως τοῦ ποιητοῦ νὰ παίξῃ μὲ τὰς διαφόρους μορφὰς τῆς αὐτῆς λέξεως. Τὸ γνωστότερον παράδειγμα τούτου εἶναι τὸ προοίμιον τοῦ *Ἔργα καὶ Ἡμέραι* τοῦ Ἡσιόδου, λόγῳ μάλιστα τῶν ἀναφορῶν καὶ τῶν ἀντιθέσεων του τὸ χωρίον τοῦτο ἐθεωρήθη ἐνίοτε ὅτι ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν τῆς «ρητορικῆς».

Ἄλλ' ἡ παρανόησις αὐτὴ ἐξέλιπε διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως ὅτι τὸ ὕφος τοῦ λογοτεχνικοῦ πεζοῦ λόγου ἐχρησιμοποίησε ἀπὸ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν μορφὰς καὶ σχήματα λόγου τῆς ἀρχαίας ποιήσεως. Παρόμοιον σφάλμα εἶναι ἡ

¹ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 290 κ.έ. Ὁ J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax I*² (1926) 312, ὁμιλεῖ μόνον περὶ δυνατότητος· οἱ F. Blass ἐν Kühner-Blass, *Griechische Grammatik I* 2.363, K. Barwick, *Gnomon* 9 (1933) 594, εἶναι πολλὸ βέβαιοι.

² Εἰς τὰ διάφορα μεταγενέστερα ἐρανίσματα *Περὶ σχημάτων* ὁ λεγόμενος Ἡρωδιανὸς ὁμιλεῖ περὶ «πολυπτώτου» ἀντωνυμιῶν καὶ ὀνομάτων ὡς ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Νουμηνίου III 34.23 Sp.) καὶ ὁ Ἀνώνυμος (III 139. 1 Sp.), ἀλλ' ἀναφέρεται μόνον εἰς τὰ μετὰ κυρίων ὀνομάτων τρία χωρία, τὰ ὁποῖα ἤδη ἔχομεν παραθέσει. Οἱ δύο ἄλλοι συγγραφεῖς παραθέτουν μόνον παραδείγματα ἀντωνυμιῶν. Ὁ Wilamowitz, *Antigonos*, 52, σημ. 12, ἔχει τὴν πρόθεσιν νὰ ταυτίσῃ τὸν «Ἡρωδιανόν» μὲ τὸν Ἀλέξανδρον. Βλέπε καὶ RE I 1456 Alexandros ἀριθμ. 96.

³ Ἀρχίλοχος fr. 94 D². ὦ Ζεῦ, πάτερ Ζεῦ, σὸν μὲν . . ., σὺ δ' . . ., σοὶ δέ . . . εἶναι ἡ γραφὴ ὄλων τῶν χειρογράφων· τείνω νὰ ὑποπτευθῶ ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος ἔγραψε εἰς τὸν πρῶτον στίχον τὴν γενικὴν τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας σέο (σεῦ), τὴν ὁποῖαν ἀκολουθεῖ ἡ ὀνομαστικὴ σὺ καὶ ἡ δοτικὴ σοὶ (περὶ τῆς χρήσεως τῆς γενικῆς τῆς προσωπικῆς ἀντωνυμίας ὡς κατηγορουμένου παράβαλε [*Ομ.*] Ὑμν. Ἀπολλ. 89)· ἀλλὰ καὶ ἡ κτητικὴ ἀντωνυμία θὰ ἦτο ἀρκετὴ πρὸς διατύπωσιν πολυπτώτου. Ὁ Ἀρχίλοχος ἐπίσης ἔπαιξε μὲ τὴν ἑτυμολογίαν τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἀπόλλωνος, βλέπε κατωτέρω, σελ. 73, σημ. 1.

έκδοχή, ότι ύπήρξε είδός τι γραμματικῆς θεωρίας όπισθεν τῆς τέχνης τοῦ Ἴωνικοῦ στίχου.¹ Τό γεγονός εἶναι ότι ἡ δημιουργική ποιήσις προφδοποίησε τὰ τεχνικά μέσα τῶν αἰώνων, οἱ όποιοι ἠκολούθησαν,² δυνατόν μάλιστα νά ἐπηρέασε τήν ἐξέλιξιν μεταγενεστέρων θεωριῶν.

Οἱ ποιηταί συνέχισαν διά μέσου τῶν αἰώνων νά «ἐρμηνεύουν» τρόπον τινά ἐκφράσεις καί ιδέας ίδικάς των ἢ τῶν προκατόχων των. Ὁ Ὀμηρος παρέμεινε πάντοτε τό κύριον θέμα³ «ἐρμηνείας», καί δυνάμεθα νά δεχθῶμεν ότι τὰ ποιήματα του εἶχον ἐξαιρετικήν σημασίαν διά τήν ἐκπαίδευσιν. Ἐξ οὐδεμιᾶς παραδόσεως γνωρίζομεν, ἂν εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ εἰς οἰανδήποτε ἄλλην πόλιν ύπήρχε «έκλογή διδασκῶν εἰς τὰ σχολεῖα συγγραφέων» κατά τόν ἔκτον καί πέμπτον αἰῶνα.⁴ Ἄλλ' ὅπως ἄσυνήθως εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῆς ἀρχαιοτέρας κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, τοῦς *Δαιταλῆς*, (427 π.Χ.), διεσώθη (fr. 222 K.) ἡ ἐξέτασις κακοῦ μαθητοῦ εἰς τὰς Ὀμηρικές γλώσσας : λέξον Ὀμήρου γλώττας· τί καλοῦσι κορούμβα ; (I 241) . . . τί καλοῦσ' ἄμενηνὰ κάρηνα ; (κ 521). Ὁ μαθητής, ἐνδιαφερόμενος διά τὰ νεώτερα «κουραφέξια», δέν εἶχε ιδέαν τῆς ἀρχαίας παιδείας, ἡ όποία θαυμασιῶς εἰκονίζεται εἰς τὰς *Νεφέλας* τοῦ Ἀριστοφάνους, 961 κ.έ., ὡς *δικαίος λόγος* (ἐδιδάχθη τό πρῶτον τό 423 π.Χ.). Ἐκεῖνο, τό όποῖον — κατά τήν γνώμην τοῦ Ἀριστοφάνους — ἔθετε εἰς κίνδυνον τό ὅλον σύστημα τῆς παραδοσιακῆς ἐλληνικῆς παιδείας, ἦτο τό λεγόμενον κίνημα τῶν σοφιστῶν.

¹ Δέν ύπήρχε «κανών» ἐπιλεγέντων συγγραφέων κατά τόν ἔκτον αἰῶνα, βλέπε κατωτέρω, σελ. 17, σημ. 5.

² Δύναται τις νά συγκρίνη ό,τι ἔχει λεχθῆ περι «έτυμολογιῶν» ἢ ἀλληγορίας εἰς τήν ἐπικήν ποιήσιν, ἄνωτέρω σελ. 4 κ.έ.

³ Ἐδῶ δέν θά δοθοῦν λεπτομέρειαι περι λυρικῆς καί τραγικῆς ποιήσεως (βλέπε ὁμως ἐπὶ παραδείγματι E. Fraenkel εἰς *Αἰσχ.* Ἄγ. 358 κ.έ., όπου ὁ Αἰσχύλος δίδει προφανῶς τήν ἐρμηνείαν του εἰς τό E 487 κ.έ.).

⁴ W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur* I 4 (1946) 212 : «der Kanon der Schulschriftsteller in der Grammatikerschule des 6. und 5. Jahrhunderts». Αὐτή ἡ ἄνευ οὐδεμιᾶς περαιτέρω παραπομπῆς παρατήρησις εἶναι ἄσφαλῶς παραδρομή τῆς γραφίδος. — Ἡ λίαν περιωρισμένη τεκμηρίωσις διά τὰς πρώτας δεκαετίας τοῦ πέμπτου αἰῶνος συζητεῖται ὑπό τοῦ Marrou 42 κ.έ., «Φιλολογική Ἐκπαίδευσις». Περι τοῦ fr. 222 τοῦ Ἀριστοφάνους βλέπε ἐπίσης καί τὰς παρατηρήσεις τοῦ J. D. Beazley, *AJA* 54 (1950) 319 καί H. Erbse, *Herm.* 81 (1953) 170, 178.2.

ΟΙ ΣΟΦΙΣΤΑΙ, ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ,
ΚΑΙ ΟΙ ΜΑΘΗΤΑΙ ΤΩΝ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ ΚΑΙ ΤΕΤΑΡΤΟΝ ΑΙΩΝΑ

Ἡ σοφιστικὴ κίνησις τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἔχει μοναδικὴν θέσιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀρχαίου κόσμου· ὑπῆρξε ἀνεπανάληπτος καὶ ἐπομένως ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὀμιλῇ τις περὶ «δευτέρας σοφιστικῆς κινήσεως» κατὰ τοὺς Ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ἡ θέσις, τὴν ὁποίαν διεδραμάτισε εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν ἱστορίαν (ἢ προϊστορίαν) τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ἦτο θέσις ἐνδιαμέσου. Οἱ σοφισταὶ συνεδέοντο μετὰ τοῦ παρελθόντος, καθ' ὅσον ἀνέπτυξαν τὰς ἰδέας των ἐξ ὑπαινιγμῶν ὑφισταμένων εἰς τὰ πρῶτα στάδια τῆς λογοτεχνίας. Διὰ τοῦτο οφείλομεν πάντοτε νὰ ἀνατρέχωμεν εἰς τὴν παλαιότεραν ποίησιν, ὅσον καὶ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ ἱστορίαν. Ἄφ' ἐτέρου ὁμως ὑπῆρξαν οἱ πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι διὰ τῶν θεωριῶν των ἐπηρέασαν ὅχι μόνον τὴν πεζογραφίαν, τὴν ρητορικὴν, προπαντὸς δὲ τὴν διαλεκτικὴν, ἀλλὰ τὴν σύγχρονον αὐτῶν καὶ τὴν μεταγενεστέραν ποίησιν. Οὕτω ὑποχρεώνουν ἡμᾶς νὰ ἀτενίζωμεν πρὸς τὰ ἐμπρός, εἰς τοὺς μετ' αὐτοὺς δηλαδὴ χρόνους.

Οἱ σοφισταὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν τρόπον τινὰ ὡς οἱ κληρονόμοι τῶν ραψωδῶν. Ἦρχοντο καὶ αὐτοὶ ἐκ παντὸς τμήματος τοῦ Ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ περιώδευον εἰς ὅλας τὰς χώρας, ὅπου ὠμιλεῖτο ἡ ἑλληνικὴ· ἀλλὰ κατὰ τὴν ἐποχὴν, τὴν ἐπακολουθήσασαν τὴν ἕξωσιν τῶν τυράννων καὶ τὴν ἦτταν τοῦ Πέρσου εἰσβολέως, ἦτο φυσικὸν οἱ δρόμοι των νὰ συγκλίνουν πρὸς τὰς Ἀθήνας, τὴν ἡγέτιδα δημοκρατικὴν πόλιν-κράτος, ὅπου ἠδύναντο νὰ συναθροίσουν πέριξ αὐτῶν τοὺς καλυτέρους μαθητὰς των. Οἱ σοφισταὶ ἠρμήνευον τὴν ἐπικὴν καὶ τὴν ἀρχαϊκὴν ποίησιν συνδυάζοντες τὰς ἐρμηνείας των μετὰ γλωσσικῶν παρατηρήσεων, ὀρισμῶν καὶ ταξινομήσεων, ἀκολουθοῦντες τὰς γραμμὰς, τὰς ὁποίας ἐχάραξαν προγενέστεροι φιλόσοφοι. Ἐν τούτοις τὸ ἐνδιαφέρον των διὰ τὴν ὀμηρικὴν ἢ λυρικὴν ποίησιν, ὡς ἐπίσης καὶ διὰ τὴν γλῶσσαν, εἶχε πάντοτε πρακτικὸν σκοπὸν, «νὰ μορφώσῃ ἀνθρώπους», ὡς αὐτὸς οὗτος ὁ Πρωταγόρας εἶπε ἐν Πλάτ. Πρωτ. 317 Β (= Vors. 80 Α 5): ὁμολογῶ σοφιστῆς εἶναι¹ καὶ παιδεύειν ἀν-

¹ Ἡ λέξις σοφιστῆς (βλέπε Vors. 79) δὲν χρησιμοποιεῖται ἐδῶ μὲ τὴν γενικὴν ἔνοιαν τοῦ εἰδικευμένου καὶ σοφοῦ (Αἰσχ. Πρωμ. 944, Ἡρόδ. I 29, IV 95). Ὁ Πρωταγόρας προφανῶς διακηρύσσει ὅτι εἶναι μέλος τοῦ νεωτέρου ἐκείνου ἐπαγγελματικοῦ ὀμίλου διδασκάλων καὶ παιδαγωγῶν, οἱ ὁποῖοι ἐκαλοῦντο σοφισταί.

θρώπους. Δὲν ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν ποίησιν διὰ τὴν ποίησιν, οὔτε εἰς τὸ νὰ ἀνέυρουν γραμματικούς κανόνες πρὸς κατανόησιν τῆς δομῆς τῆς γλώσσης. Ὁ στόχος των ἦτο ἡ ὀρθότης τῆς ἐκφράσεως καὶ ἡ ὀρθὴ προφορὰ τοῦ ὀρθοῦ τύπου τῆς ἐνδεδειγμένης ἐκάστοτε λέξεως· οἱ μεγάλοι συγγραφεῖς τοῦ παρελθόντος ἔπρεπε νὰ εἶναι τὰ πρότυπα, ἐκ τῶν ὁποίων πᾶς τις ὄφειλε νὰ μανθάνῃ. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ κατέστησαν οἱ πρόγονοι τῶν *virtuosi* εἰς τὸν τομέα τῶν γραμμάτων. Ἄν ἡ φιλολογία ἦτο ἀπλῆ δεξιότης, θὰ ἦσαν πράγματι οἱ σκαπανεῖς αὐτῆς,¹ διότι ἐφεῦρον καὶ ἐδίδαξαν ἀριθμὸν τινα λίαν χρησίμων τεχνασμάτων καὶ ἐπίστευον ὅτι τοιαῦτα τεχνικαὶ ἐπινοήσεις ἠδύναντο νὰ κατορθώσουν τὸ πᾶν. Ἄλλὰ δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον δὲν δικαιοῦνται νὰ ὀνομάζωνται «φιλόλογοι» — οὔτε ἄλλωστε θὰ ἤρresκε εἰς αὐτοὺς τοιαύτη προσωνυμία. Ἀκόμη ὀλιγώτερον εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῶν «ἀνθρωπισταί».² Οἱ σοφισταὶ δὲν ἐνδιαφέρονται διὰ τὰς ἀξίας, αἱ ὁποῖαι ἐμποτιζοῦν εἰς τὴν συμπεριφορὰν τοῦ ἀνθρώπου τὴν «humanitatem», ἀλλὰ διὰ τὴν χρησιμότητα, τὴν ὁποίαν θὰ προσεπόριζε ἡ διδασκαλία εἴτε ἡ τεχνικὴ των εἰς τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ ἄτομον.

Δείγματά τινα ἀντληθέντα ἐκ τοῦ εἴδους τῆς δραστηριότητος ἑνὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν θὰ δώσωμεν ἀργότερον· θὰ ἴδωμεν κατὰ ποῖον τρόπον οἱ σοφισταὶ συνήθιζον νὰ ἀσκοῦν τὴν γλωσσικὴν ἀνάλυσιν, τὴν κριτικὴν τῆς λογοτεχνίας, τὴν ἀρχαιογνωσίαν καὶ τὴν πολυμάθειαν.

Ἐν τούτοις εἰς μίαν ἐκ τῶν ὑπηρεσιῶν των πρὸς τὴν μέλλουσαν νὰ συσταθῇ φιλολογίαν ὀφείλομεν νὰ ἐνδιατρίψωμεν περισσότερον· καὶ ἔνεκα τούτου ἀρχίζομεν ἐξ αὐτῆς. Αὐτὴ αὕτη ἡ ὑπαρξίς τῆς φιλολογίας ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ βιβλίου³ καὶ φαίνεται ὅτι βιβλία ἤλθον εἰς κοινὴν χρῆσιν κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἰδίως ὡς μέσον διαδόσεως τῶν γραπτῶν τῶν σοφιστῶν. Ἡ ἀρχαϊκὴ ἑλληνικὴ λογοτεχνία ὄφειλε νὰ στηρίζεται εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν, ὄφειλε νὰ ἀπαγγέλλεται καὶ νὰ ἀκούεται· ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν πέμπτον καὶ τέταρτον αἰῶνα ὑπῆρχε ἰσχυρὰ ἀντίδρασις κατὰ τῆς ἀναποφεύκτου μεταβάσεως ἀπὸ τοῦ προφορικοῦ εἰς τὸν γραπτὸν λόγον· μόνον ὁ πολιτισμὸς τοῦ τρίτου αἰῶνος δύναται νὰ ὀνομασθῇ — καὶ ἄνευ ὑπερβολῆς — πολιτισμὸς «βιβλιακός».⁴

Αὐτὴ εἶναι ἡ κατάλληλος ἴσως στιγμή, διὰ νὰ ρίψωμεν ἕν βλέμμα εἰς τὸ ἀνατολικὸν «ὑπόστρωμα», ἐν μέσῳ τοῦ ὁποίου ἀνεδύθη ὄλος ὁ ἑλληνικὸς πολιτισμὸς καὶ μόνον καθ' ὅσον τοῦτο σχετίζεται πρὸς τὴν ἑλληνικὴν φιλολογίαν. Μολονότι

¹ Ὁ P. B. R. Forbes, «Greek Pioneers in Philology and Grammar», *Cl. R.* 47 (1933) 105 κ.έ., παρέχει χρήσιμον σύντομον ἐπισκόπησιν μερικῶν ἐκ τῶν ἐπιτευγμάτων τῶν σοφιστῶν, αὐτοὶ ὅμως δὲν ἦσαν «πρωτοπόροι» τῆς φιλολογίας μετὰ τὴν αὐστηρὰν ἔννοιαν τῆς λέξεως, ὅπως χρησιμοποιοεῖται ἐδῶ.

² W. Jaeger, *Paideia* I (1934) 377, 380 κ.έ.

³ Ὁ Πλίνιος ὁ Πρεσβύτερος προχωρεῖ ἀκόμη περισσότερον λέγων (*h.n.* XIII 68): «cum chartae usu maxime humanitas vitae constet, certe memoria». Δυσκόλως Ἑλλην θὰ ἔφθανε τόσον μακρὰν (βλέπε κατωτέρω, σελ. 37).

⁴ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 122.

εἶμαι ἐνήμερος τοῦ ἱστορικοῦ τούτου φαινομένου, αἰσθάνομαι, ὡς εἶναι φυσικόν, ἀπρόθυμος νὰ ὀμιλήσω περὶ αὐτοῦ, διότι οὐδεμίαν γῶσιν ἔχω τῶν ἐπὶ τοῦ προκειμένου σχετικῶν γλωσσῶν· οὕτω ἤναγκάσθην νὰ στηριχθῶ ἐπὶ τῶν ἀνακοινώσεων καὶ τῶν ἐρμηνειῶν τῶν εἰδικῶν καὶ ἐξ αὐτῶν νὰ συναγάγω τὰ συμπεράσματά μου, μετὰ τῆς ὀφειλομένης πάντοτε ἐπιφυλάξεως.

Ἐν Ἀνασσαφαί ἐν Μεσοποταμίᾳ¹ ἀπεκάλυψαν τὴν πρώτμον ὑπαρξιν ὄχι μόνον ἀρχείων ἐξ ἐγγράφων ἐπὶ πηλίνων πινακίδων, ἀλλὰ καὶ «βιβλιοθηκῶν» περιχοῦσῶν λογοτεχνικὰ κείμενα. Ἀπὸ τοῦ 2800 π.Χ., ὡς πληροφοροῦμεθα, οἱ ὀμιλοῦντες τὴν γλῶσσαν τῶν Σουμερίων κάτοικοι διετήρουν γραφεῖα ἀρχείων ὡς καὶ βιβλιοθήκας καὶ σχολεῖα προσηρηθέντα εἰς τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν των. Οἱ συντηρηταὶ τῶν πηλίνων πινακίδων, οἱ ὅποιοι ὄφειλον νὰ διατηροῦν τὰ πολύτιμα κείμενα, ἐδίδον σημασίαν εἰς τὴν ἀκριβῆ φραστικὴν διατύπωσιν τῶν πρωτοτύπων καὶ προσεπάθουν νὰ διορθώσουν λάθη τῶν ἀντιγραφῶν· αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὅποιον συνέθετον εἶδος τι «γλωσσαρίων». Πρὸς τὸ τέλος τῆς τρίτης χιλιετηρίδος σημιταὶ εἰσβολεῖς ἐκ βορρᾶ (οἱ Βαβυλώνιοι, ὡς ἀπεκλήθησαν ἀργότερον) υἰοθέτησαν τὰς ὑπὸ τῶν Σουμερίων χρησιμοποιουμένας μεθόδους διατηρήσεως τῶν κειμένων, ἐσχημάτισαν δὲ καταλόγους περιέχοντας τὰς σουμερικὰς λέξεις καὶ τὰς ἀντιστοιχοῦσας εἰς αὐτὰς ἀκκαδικὰς. Ἐνῶ διήρκει εἰσέτι ἡ δευτέρα χιλιετηρίς, οἱ Χιττιταὶ κατέκτησαν μεγάλα τμήματα τῆς Α. Μικρᾶς Ἀσίας· ὑπάρχουν πινακίδες σφηνοειδοῦς γραφῆς εὐρεθεῖσαι εἰς τὴν πρωτεύουσάν των Μπوغάτσκιοῦ, αἱ ὅποιοι δίδουν εἰς τρεῖς παραλλήλους στήλας ἀντιστοιχοῦσας λέξεις εἰς τὴν Χιττιτικὴν, τὴν Σουμερικὴν καὶ τὴν Ἀκκαδικὴν.² Παρόμοιοι ἀνακαλύψεις, ἀναγόμεναι εἰς τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς δευτέρας χιλιετηρίδος, ἐγένοντο κατὰ τὰς ἀνασσαφὰς τῆς Οὐγκαριτ (Πὰς Σάμρα) ἐν βορείῳ Συρίᾳ. Τὸν ἔβδομον αἰῶνα π.Χ. τὸ πλεῖστον τῆς πρώτου, εἰδικῶς τῆς «Βαβυλωνιακῆς», παραδόσεως ἀνετεγράφη διὰ τὴν βιβλιοθήκην τῶν ἀνακτόρων τοῦ μεγάλου Ἀσσυρίου βασιλέως Ἀσσουρμπανιπάλ, ὁ ὅποιος ἔκαυχάτο διὰ τὰς συγ-

¹ Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums* I 2⁵ (1926) 334 κ.έ. (§§ 312 κ.έ.) (ἰδίως σελ. 335 κ.έ., 340, 342 κ.έ.). Πλέον πρόσφατον ἐπισκόπησιν μὲν νέαν χρονολογίαν καὶ ἐκτενῆ βιβλιογραφίαν δίδει ὁ Α. Moortgat, «Geschichte Vorderasiens bis zum Hellenismus», εἰς τὸ ἔργον τῶν Α. Scharff καὶ Α. Moortgat, *Ägypten und Vorderasien im Altertum* (München 1950) 93-535, εἰδικῶς 315 κ.έ.— 471 κ.έ. *Handbuch der Bibliothekswissenschaft*², ἐκδ. ὑπὸ G. Leyh, III I (1955) 1-50, F. Milkau καὶ F. Schawe, «Der alte Vorderorient» περὶ βιβλιοθηκῶν ἐν Αἰγύπτῳ καὶ Ἑγγύς Ἀνατολῆ· περὶ τῆς γραφῆς βλ. τόμ. I³ (1952) 1-105. Διὰ τὴν χρῆσιν τῆς γραφῆς ἐν Μεσοποταμίᾳ βλέπε Kenyon *Books and Readers* 6 κ.έ. Περὶ τῆς πρώτου ἐνισχυτικῆς ἐπιδράσεως τῆς Μεσοποταμιακῆς γραφῆς ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου βλέπε H. Frankfort, *The Birth of Civilisation in the Near East* (London 1951) 106 κ.έ.

² Διὰ τὰς προσφάτως ἀνευρεθείσας κατὰ τὴν διάρκειαν ἀνασσαφῶν πηλίνων πινακίδων μετὰ σπουδαίων κειμένων εἰς Ἀκκαδικὴν γλῶσσαν καὶ μεταφράσεως αὐτῶν εἰς τὴν Χιττιτικὴν βλέπε K. Bittel, «Ausgrabungen in Bogazköy» (1952-7) ἐν *Neue deutsche Ausgrabungen im Mittelmeergebiet und im vorderen Orient* (Berlin 1959) 108.

γραφικὰς του ἱκανότητος ἔχι ὀλιγώτερον ἢ ὅσον διὰ τὰς κατακτήσεις του. Ἐκ τῆς βιβλιοθήκης αὐτῆς ὑφίστανται πλείονες τῶν 20.000 πινακίδες καὶ ἀποσπάσματα ἐν τῷ Βρετανικῷ Μουσεῖῳ.

Οἱ λόγιοι γραφεῖς του εἶχον κληρονομήσει βελτιωμένην ἀληθῶς τεχνικὴν, τὴν ὁποῖαν ἀνέπτυξαν ἔτι περαιτέρω εἰς τὰς περιγραφικὰς σημειώσεις των εἰς τὸ τέλος ἐκάστης πινακίδος.¹ Ἄνευ ρωμαντικῶν ὑπερβολῶν δυνάμεθα νὰ εἰπωμεν ὅτι οἱ γραφεῖς αὐτοὶ ἤσθάνοντο «θρησκευτικὴν» εὐθύνην διὰ τὴν ὀρθὴν διατήρησιν τῶν κειμένων, διότι ὅλα αὐτὰ ἐθεωροῦντο τρόπον τινὰ ὡς ἱερά.² Ἡ περίπλοκος μέθοδος των νὰ χρησιμοποιοῦν καταλόγους ἐφευρέθη διὰ τὴν ἰδιόμορφον πρῶτην ὕλην τῆς γραφῆς των, τὰς πηλίνας πινακίδας, οἱ δὲ κατάλογοι τῶν λέξεων τῶν προερχομένων ἐκ διαφόρων γλωσσῶν προῆλθον ἐκ τῶν μοναδικῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν τῆς Μεσοποταμίας καὶ τῶν περιβαλλουσῶν αὐτὴν χωρῶν. Οὐδεμία ὁμως «φιλολογία» ἐγενήθη ἐκ τῶν περιγραφικῶν ἐκείνων σημειώσεων καὶ τῶν ἀντιστοίχων γλωσσῶν, τὰ ὅποια ἐξυπηρετοῦν μόνον τὰς πρακτικὰς ἀνάγκας τῶν ἀρχαίων, τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τῶν σχολείων τῶν ναῶν. Τὸ αὐτὸ περίπου εὐρίσκομεν καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς : τὰ ἐκτενῆ ἀνατολικά «χρονικά» δὲν ὠδήγησαν εἰς μεθοδικὴν τινα συγγραφὴν ἱστορίας. Ὁ George Sarton³ εἰς τὴν ἰδικὴν του *Ἱστορίαν τῆς Ἐπιστήμης* ὀρθῶς ὑπογραμμίζει τὴν σημασίαν συντεταγμένης γλώσσης διὰ τὴν ἐμφάνισιν τῆς «Βαβυλωνιακῆς ἐπιστήμης», ἡ ὁποία εἶχε ἀνάγκην «γλωσσικῶν ἐργαλείων ἐπαρκοῦς ἀκριβείας». Ἀλλὰ φαίνεται μᾶλλον ἐπισημῶς νὰ λέγωμεν ὅτι «ἡ φιλολογία ἐγενήθη»⁴ περὶ τὸ 3000 π.Χ. Ἀκόμη καὶ ὁ C. Wendel δὲν προσεπάθησε νὰ χαράξῃ γραμμὴν τινα γενεαλογικῆς καταγωγῆς συνδεούσης τὴν ἀνατολικὴν αὐτὴν «φιλολογίαν» (ἔρον, κατὰ τὴν χρησιμοποίησιν τοῦ ὁποίου εἶχε κατὰ νοῦν εἶδος τι γλωσσικῶν σπουδῶν) μετὰ τῆς ἀρχαϊκῆς Ἑλλάδος. Ἀφ' ἐτέρου ὁ C. Wendel, μελετῶν πῶς ἦτο δυνατόν τεχνικαὶ ἐπινοήσεις διὰ τὴν γραφὴν καὶ τὴν διατήρησιν τῆς γραπτῆς παραδόσεως νὰ περιέλθουν εἰς γῶσιν τῶν Ἰώνων ἐν Μ. Ἀσίᾳ, ὑποστηρίζει μετὰ πει-

¹ Πλήρεις λεπτομερείας δίδει ὁ C. Wendel, «Buchbeschreibung», 2 κ.έ.

² Πρβλ. E. Meyer, ἐνθ' ἄνωτ. 462 κ.έ., 583 κ.έ., 597 κ.έ. (θρησκεία καὶ λογοτεχνία), C. Wenderl 11 (ἀλλὰ οἱ βασιλεῖς δὲν ἦσαν θεοί, ὡς ἐν Αἰγύπτῳ).

³ G. Sarton, *A History of Science* (1952) I. Ancient science through the golden age of Greece, 67 μετὰ πολλῶν παραπομπῶν εἰς κείμενα καὶ νεώτερα βιβλία ἀναφερόμενα εἰς ἀνασκαφὰς ἐν Μεσοποταμίᾳ· βλέπε ἐπίσης S.N. Kramer, *From the Tablets of Sumer* (Indian Hills, Colorado 1956), κεφ. 24, τὸ ὅποιον περιγράφει ἕνα «κατάλογον βιβλιοθήκης» (περίπου 50.000 σουμερικῆς πινακίδας εὐρισκομένης ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Φιλαδελφείας).

⁴ Ὁ W. von Soden, «Leistung und Grenze sumerischer und babylonischer Wissenschaft», *Welt als Geschichte* 2 (1936) 141 κ.έ., 509 κ.έ., εἰς λίαν ἐμπεριστατωμένον ἄρθρον του τονίζει τὰ περιωρισμένα ὄρια τῆς Σουμερικῆς καὶ Ἀκκαδικῆς ἐκείνης «Listenphilologie», ἀκολουθῶν ὁμως τὸν συρμὸν τῆς δεκαετίας 1930-1940 ἔχει τὴν γνώμην ὅτι «τὴν ἀληθῆ φιλολογίαν» μόνον ἡ «Βορεία Φυλὴ» ἐνεκαινίασε· πρβλ. *Sitz. Ber. d. Österr. Akad.* 235 (1960) I.

στικτότητος ὅτι ἔφθασαν μέχρι αὐτῶν ἐξ ἀνατολῶν, ὄχι ἐξ Αἰγύπτου.¹ Ἄλλ' ὡς ἔχουν σήμερον αἱ γνώσεις μας, τὸ μόνον, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ πράξωμεν, εἶναι νὰ ὑποδείξωμεν τὰς τυχὸν ὑπαρχούσας δυνατότητας ἐπαφῆς. Δὲν εἶναι ἀπίθανον οἱ Ἕλληνες κάτοικοι τῶν δυτικῶν παραλίων τῆς Μικρᾶς Ἀσίας καὶ τῶν νήσων νὰ ἔγραφον ἐπὶ δερμάτων ζώων, πρὶν ἢ χρησιμοποιοῦσιν τὸν Αἰγυπτιακὸν πάπυρον, καὶ νὰ συνέχισαν κατὰ καιροὺς νὰ πράττουν τοῦτο. Ἄν καὶ ὑπῆρχε φιλολογικὴ μαρτυρία περὶ τῆς χρήσεως κυλίνδρων ἐκ δέρματος ὑπὸ γραφῆων τῆς Ἀνατολῆς, ἰδίᾳ Ἀραμαίων, ὄχι μόνον ἐν Περσίᾳ ἀλλὰ καὶ ἐν Μεσοποταμίᾳ, Φοινίκῃ καὶ Παλαιστίνῃ,² πραγματικὰ δείγματα τῶν ἦσαν πολὺ σπάνια, μέχρι τοῦ 1954,³ ὅταν ἐδημοσιεύθησαν ἀραμαϊκὰ περγαμηνὰ τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ. (νῦν ἀποκείμενα ἐν τῇ Βοδληϊανῇ βιβλιοθήκῃ). Ἡ πληροφορία τοῦ Ἡρόδοτου (V 58) εἰς τὴν πολλὰς συζητήσεις προκαλέσασαν («παρέκβασιν») του (ἢ ὅποια κατὰ καιροὺς ἐθεωρήθη καὶ ὡς «ἐμβόλιμος») ἐπεβεβαιώθη πλήρως τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὸ ὅτι οἱ ἐκ δέρματος κύλινδροι ἦσαν ἐν κοινῇ χρήσει εἰς (βαρβαρικὰς) χώρας. Δὲν δικαιούμεθα συνεπῶς νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν ἀλήθειαν τοῦ ἑτέρου τμήματος τῆς παρατηρήσεώς του, τοῦ ἀναφερομένου εἰς τοὺς Ἴωνες (V 58.3): καὶ τὰς βύβλους διφθέρας καλέουσι ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ οἱ Ἴωνες, ὅτι κοτὲ ἐν σπάνι βύβλων ἐχρέωντο διφθέρησι αἰγέησι καὶ οἰέησι· ἔτι δὲ καὶ τὸ κατ' ἐμὲ πολλοὶ τῶν βαρβάρων⁴ ἐς τοιαύτας διφθέρας γράφουσι.

Εἰς τὴν προηγουμένην παράγραφον, τὴν καταστᾶσαν περιφνημον, ὁ Ἡρόδοτος ὁμιλεῖ περὶ τοῦ «ἀλφάβητου», τὸ ὁποῖον οἱ Ἴωνες παρέλαβον ἐκ τῶν Φοινίκων καὶ προσήρμωσαν εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν (V 58. 1, 2) : οἱ δὲ Φοινίκες οὗτοι οἱ σὺν Κάδμῳ ἀπικόμενοι . . . καὶ γράμματα, οὐκ ἔόντα πρὶν Ἑλλήσι ὡς ἐμοὶ δοκέειν . . . Ἴωνες, οἱ παραλαβόντες διδαχῇ παρὰ τῶν Φοινίκων τὰ γράμματα, μεταρρυθμίσαντες σφειν ὀλίγα ἐχρέωντο, χρεώμενοι δὲ ἐφάτισαν, ὡσπερ καὶ τὸ δίκαιον ἔφερε, ἐσαγαγόντων Φοινίκων ἐς τὴν Ἑλλάδα, Φοινικῆια κεκλήσθαι. Οἱ Ἕλληνες ἐπομένως ἦσαν «ἀναλφάβητοι» εἰς πρωϊμοτέρους χρόνους, ὡς ἐνόμιζε ὁ Ἡρόδοτος. Οὗτος ὁμως ἔπρεπε νὰ ἐγνωρίζε ἄλλην παράδοσιν ἐκ μιᾶς τῶν ἰδικῶν του πηγῶν, τοῦ Ἐκαταίου⁵ τοῦ Μιλησίου, μετὰ τοῦ ὁποῦ συμφω-

¹ C. Wendel, ἔνθ' ἄνωτ. 85 κ.έ. - Kenyon 44 κ.έ.

² Βλέπε κατωτέρω, σελ. 23, σημ. 3.

³ Συντετμημένη καὶ ἀναθεωρηθεῖσα ἐκδοσις ὑπὸ G. Driver, *Aramaic Documents* (1957) 1 κ.έ. Πρβλ. C. H. Roberts, «The Codex», *Proc. Brit. Acad.* 40 (1954) 172, σημ. 1, 182.

⁴ Πρβλ. Κτησίας, 688 *FGrHist* 5 (τόμ. III C, 450 17 Jacoby, 1958) ἐκ τῶν βασιλικῶν διφθερῶν, ἐν αἷς οἱ Πέρσαι τὰς παλαιὰς πράξεις . . . εἶχον συντεταγμένας ὅσον καὶ ἂν θεωρῆται μικρᾶς πίστεως ἄξιος ὁ Κτησίας ὁ Κνίδιος ὡς συγγραφεὺς τῆς Περσικῆς Ἱστορίας, ἢ μεία του περὶ διφθερῶν δὲν δύναται πλέον νὰ ἀγνοηθῇ· βλέπε ἐπίσης Driver, ἔνθ' ἄνωτ. καὶ H. Hunger ἐν *Geschichte der Textüberlieferung* I (1961) 30 (καὶ 34 περὶ τοῦ τρόπου προετοιμασίας τῶν περγαμηνῶν, πρβλ. κατωτέρω, σελ. 281 κ.έ.).

⁵ 1 *FGrHist* 20· βλέπε καὶ τὰς σημειώσεις 11-13 τοῦ Jacoby εἰς τὸ ὑπόμνημα εἰς 489 *FCrHist* (1955).

νοῦν δύο ἄλλοι ἐκ Μιλήτου συγγραφεῖς, ὁ Ἀναξίμανδρος¹ καὶ ὁ Διονύσιος:² ὅτι δηλαδὴ «πρὸ τοῦ Κάδμου εἶχε εἰσαγάγει γράμματα ὁ Δαναὸς» πρὸ Κάδμου Δαναὸν μετακομίσει αὐτὰ (τὰ στοιχεῖα). Ὁ Δαναὸς εἶχε πλεύσει ἐξ Αἰγύπτου (οὐχὶ ἐκ Φοινίκης) εἰς τὴν Ἀργολίδα: ὁ συναγωνισμὸς μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἑγγύς Ἀνατολῆς εἰς τὸ ζήτημα τοῦτο εἶναι κατάδηλος ἐξ ὑπαρχῆς, ἐξακολουθεῖ δὲ καὶ σήμερον.³ Ἐφ' ὅσον ἑκατοντάδες πηλίνων πινακίδων καλυπτόμεναι διὰ γραμμάτων τῆς λεγομένης Γραμμικῆς Β (γνωστῆς πρότερον μόνον ἐκ Κνωσοῦ) ἀνευρέθησαν παρὰ τὴν Πύλον ὑπὸ τοῦ C.W. Blegen (1939) καὶ εἰς ἄλλας τοποθεσίας τῆς ἐλληνικῆς ἐνδοχώρας (Μυκῆναι, 1950, ὑπὸ Alan J. B. Wace), κατέστη ἐξόφθαλμον ὅτι ὁ Ἡρόδοτος ἔσφαλλε, ὅταν διετύπωνε τὴν γνώμην, ἂν καὶ μετὰ μεγάλης ἐπιφυλάξεως (ὡς ἐμοὶ δοκέειν), ὅτι ἡ Ἑλλάς ἦτο ἀναλφάβητος πρὸ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ Φοινικικοῦ ἀλφαβήτου. Ἔχει λεχθῆ ὅτι αἱ πινακίδες ἐγράφησαν μεταξὺ τοῦ δεκάτου πέμπτου καὶ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος π.Χ., εἰς τὴν ὑστεροελλαδικὴν ἤ, ὡς ὁ Furtwängler τὴν ὠνόμασε, Μυκηναϊκὴν ἐποχὴν (τὰ πληρέστερα ἀρχεῖα προκειμένου περὶ τῆς Πύλου χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου αἰῶνος).⁴ Αὐτὴν δυνάμεθα νὰ τὴν ὀνομάσωμεν «Ἡρωικὴν ἐποχὴν», μὲ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἦτο ὁ κόσμος τῶν ἡρώων, τὰς ἱστορίας τῶν ὁποίων ἀναγινώσκομεν εἰς τὰ ὁμηρικὰ ποιήματα. Τὰ διασωθέντα δείγματα μυκηναϊκῆς γραφῆς (ἐπὶ τοῦ παρόντος πλείονες τῶν 1.000 πινακίδες), περιορίζονται μόνον εἰς «καταλόγους ἐμπορευμάτων καὶ προσωπικοῦ». Δὲν ὑπάρχουν ὀνόματα γραφῶν, δὲν ὑπάρχει ἔλεγχος οὔτε ἀλλαγὰι διορθωτοῦ τινος ὡς εἰς τὰς ἀναφερθείσας ἤδη πινακίδας τῆς Ἀκκαδ ἢ τῆς Οὐγκαρίτ. Τόσον τὸ περιεχόμενον, ὅσον καὶ ἡ μεθοδολογία των, εἶναι λίαν πρωτόγονα συγκρινόμενα μὲ τὰ ἀντίστοιχα τῶν πρωϊμοτέρων καὶ τῶν συγχρόνων των «βιβλιοθηκῶν» τῆς Ἀνατολῆς. Ἄν ἡ ἀγχνίους θεωρίαι τῆς ἀποκρυπτογραφῆσεως τῆς συλλαβικῆς γραφῆς⁵ τοῦ Michael Ventris εἶναι ὀρθή, ἔχομεν πρὸ ἡμῶν ἀλλόκοτον καὶ πρωτόγονον προομηρικὴν

¹ 9 *FGrHist* 3.

² 687 *FGrHist* 1· ὁ Ἀπολλόδωρος συγκεντρώνει τὴν μαρτυρίαν καὶ τῶν τριῶν αὐτῶν ἱστορικῶν 244 *FGrHist* 165.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 22, καὶ περὶ Αἰγύπτου Siegfried Schott, «Hieroglyphen, Untersuchungen zum Ursprung der Schrift, *Akademie der Wissenschaften und der Literatur in Mainz, Abhandlungen der geistes- und sozialwissenschaftlichen Klasse*, 1950, ἀριθμ. 24, σελ. 63, 86, περὶ τῆς πιθανῆς σχέσεως μεταξὺ ἱερογλυφικῆς, σημιτικῶν γραφῶν, καὶ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου· πρβλ. σελ. 9.

⁴ Δὲν ἔχω μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς τὴν ὑστερωτέραν χρονολόγησιν τῶν πινακίδων τῆς Κνωσοῦ ὑπὸ τοῦ L.R. Palmer, *Mycenaeans and Minoans* (London 1961) καὶ «The Find-Places of the Knossos Tablets» ἐν τῷ βιβλίῳ *On the Knossos Tablets* (Oxford 1963). Αἱ ἀμφιβολαὶ μου ἐνισχύονται ὑπὸ τῶν πειστικῶν ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα προέταξε ὁ J. Boardman εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ γραφέν μέρος τοῦ αὐτοῦ βιβλίου «The Date of the Knossos Tablets», ὅπου ἀντιτιθέμενος εἰς τὸν Palmer ὑποστηρίζει τὴν ὀρθότητα τῆς παλαιότερας (κατὰ 250 περίπου ἔτη) χρονολογήσεως των ὑπὸ τοῦ Evans.

⁵ *JHS* 73 (1953) 84 - 103 «Evidence for Greek Dialect in the Mycenaean archives».

«ἐλληνικὴν» γλῶσσαν εἰς μίαν γραφὴν ἐκτεθειμένην εἰς ἀναριθμήτους ἀμφιλογίας. Δυσκόλως δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὅτι αὐτὴ ἡ ἀδεξία γραφὴ ἦτο δυνατὸν νὰ χρησιμοποιηθῆ διὰ τὴν συγγραφὴν φιλολογικοῦ κειμένου.¹ Ὅπως καὶ ἂν ἔχῃ τὸ ζήτημα, τώρα γνωρίζομεν ὅτι ὑπάρχει μέρος ἀλήθειας εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τῶν Μιλησίων προδρόμων τοῦ Ἡροδότου, ὅτι ὁ Δαναὸς προηγῆθη τοῦ Κάδμου. Οἱ συγγραφεῖς τῶν *Κρητικῶν*,² Κρήτες οἱ ἴδιοι, ὑπεστήριξαν (εἰς βᾶρος τοῦ Κάδμου) τὴν ἄποψιν τῆς νήσου Κρήτης διεκδικούσης ὅτι ὑπῆρξε ὁ τόπος, ὅπου εἶχον ἐφευρεθῆ τὰ ἀρχαιότερα γράμματα, καὶ λάτρευε τῆς ἀρχαιογνωσίας συγγράψαντες περὶ *εὐρημάτων*³ ἀναγράφουν καὶ ἄλλους ἀνταπαιτητάς. Ὅλα ὁμοῦ τὰ ἱστορήματα αὐτὰ στρέφονται πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν: διαφιλονικιοῦν τὴν προτεραιότητα τοῦ «φοινικικοῦ» ἀλφαβήτου καὶ ὑπαινίσσονται τὴν ὑπάρξιν ἄλλης παλαιότερας ἐλληνικῆς γραφῆς. Καὶ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς μόνον τώρα ἔτυχον καταπληκτικῆς ἐπιβεβαιώσεως.

Ἡ φοινικικὴ ὁμοῦ καταγωγή τοῦ «ἀλφαβήτου», ὡς τοῦτο ἐχρησιμοποιεῖτο κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς ἐλληνικοὺς χρόνους, οὐδέποτε ἐτέθη σοβαρῶς ἐν ἀμφιβόλῳ. Οὔτε ἄλλωστε ὁ Ἡρόδοτος εἶναι ἡ ἀρχαιότερα αὐθεντία, ἡ ὁποία τὸ μαρτυρεῖ.⁴ Μερικοὶ ἐκ τῶν ἀναφερθέντων ἤδη Μιλησίων συγγραφέων εἶναι κατὰ ἡμῶν αἰῶνα προγενέστεροι, ἡ ἀρχαιότητα ἐπιγραφῆ τῆς Τέω (ὅς ἂν... *Φοινικῆμα ἐκκόψει*) ἔχει γραφῆ εὐθὺς μετὰ τὴν Μυκάλην (479 π.Χ.),⁵ προσέτι δὲ οἱ *Ποιμένες* τοῦ Σοφοκλέους εἶναι δυνατὸν τώρα μετὰ πιθανότητος νὰ τοποθετηθοῦν χρονολογικῶς εἰς τὴν ἕκτην δεκαετίαν τοῦ πέμπτου αἰῶνος (463 π.Χ.);⁶ «*Φοινικίους γράμμασι*».⁷ Ἡ ἀλήθεια τῆς φιλολογικῆς αὐτῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία, ὡς βλέ-

¹ Ἀκόμη καὶ ὁ John Chadwick, ὁ πιστὸς συνεργάτης τοῦ Ventris, ἦτο μᾶλλον ἐπιφυλακτικὸς (*The Decipherment of Linear B* [Cambridge 1959] 130 ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συντριπτικὴν αἰσιοδοξίαν τοῦ Alan Wace (βλέπε *Documents in Mycenaean Greek* [Cambridge 1956], Πρόλογος XXIX).

² Δωσιάδης, 458 *FGrHist* 6 καὶ Διοδ. V 74.1 = 468 *FGrHist* 1 (III B 411.13 κ.έ.)

³ Σκάμων ἐκ Μυτιλήνης (πιθανῶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τετάρτου αἰῶνος) (476 *FGrHist* 3. Πληρέστατα testimonia δίδει ὁ H. Erbse, *Attizistische Lexica* (1950) 218.28· πρβλ. Ἄνδρωνα τὸν Ἀλικαρνασσέα, 10 *FGrHist* 9. Ὁ Ἐφορος 70 *FGrHist*. 105 καὶ 106 ὀνομάζει τὸν Κάδμον πραγματικὸν ἐφευρέτην, ὅχι ἀπλῶς εἰσαγωγέα ὡς ὁ Ἡρόδοτος V 58, ὁ Ἄριστοτέλης fr. 501 R. ἢ ὁ Ζήνων ὁ Ῥόδιος 523 *FGrHist* 1 τόμ. III B σελ. 498.20 κ.έ. (= Διοδ. V 58.3).

⁴ Ὡς λέγει ὁ Pearson ἐν τῇ παρατηρήσει του εἰς Σοφ. fr. 314.

⁵ *SIG³* 38.38 (W. Ruge, *RE* V A [1934] 545.60 κ.έ.).

⁶ P. Oxy. XX (1952) 2256, fr. 3.4, ὑπόθεσις τῶν *Ἰκετίδων* τοῦ Αἰσχύλου· ὁ Σοφοκλῆς ἦτο δεύτερος, καὶ μετὰ τῶν μᾶλλον συγχευμένων σειρῶν τίτλων τὸ *Ποιμῆσι* εἶναι τελείως βέβαιον.

⁷ Ἦσυχ. λ. *Φοινικίους γράμμασι*. Σοφοκλῆς *Ποιμῆσι* (fr. 514 P.). ἐπεὶ δοκεῖ Κάδμος αὐτὰ ἐκ Φοινίκης (ἐν φοινίκῳ cod.) κεκομμένα. Ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς (Διογενειανδῆς) ὁ Αἴλιος Διονύσιος (fr. 318 Schw. = σελ. 148.8 Erbse) ἐν Εὐστ. σελ. 1757. 58 *Φοινίκια γράμματα*, ἐπεὶ φασὶ δοκεῖ Κάδμος ἀπὸ Φοινίκης αὐτὰ κομίσει. Ἄν καὶ παραλείπεται τὸ ὄνομα καὶ τοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ δράματος, τὸ χωρίον αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφερθῆ ἐν τῷ κρι-

πομεν, δὲν περιορίζεται εἰς τὸν Ἡρόδοτον, ἀλλ' εἶναι πολὺ κοινὴ κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος, δύναται νὰ ἀποδειχθῇ διὰ συγκρίσεως ἐλληνικῶν ἐπιγραφῶν τοῦ τέλους τοῦ ὀγδόου αἰῶνος π.Χ. καὶ σημιτικῆς γραφῆς τοῦ αἰῶνος αὐτοῦ καὶ τοῦ προηγουμένου : ὁμοιότητες τῶν μορφῶν τῶν γραμμάτων δεικνύουν ὅτι εἶχε ἀκολουθηθῆ τὸ φοινικικὸν πρότυπον καὶ μετετέρατη αὐτὴν περιίπου τὴν ἐποχὴν.¹ Ἐκ τῶν αὐτῶν περιοχῶν τῆς Ἑγγύς Ἀνατολῆς φαίνεται ὅτι ἐδιδάχθησαν οἱ Ἰωνες νὰ παρασκευάζουν δέρματα ὡς πρώτην γραφικὴν ὕλην καὶ, ἐπειδὴ ὁ αἰγυπτιακὸς πάπυρος ὠνομάζετο βύβλος εἰς τὴν ἐλληνικὴν,² ἔκ τοῦ ὀνόματος τῆς πόλεως Βύβλου, δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ πρῶτον εἰσήχθη ὑπὸ τῶν Φοινίκων, πρὶν ἢ ἡ κατὰ τὸν ἔβδομον αἰῶνα Ἰδρυσις τῆς Ναυκράτιος ἐγκαινιάσῃ ἄμεσον ἐπαφὴν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Ἑλλάδος. Οὕτω ὅλα μᾶς ὀδηγοῦν εἰς τὸ συμπέρασμα—διὰ τὸ σημερινὸν στάδιον τῶν γνώσεών μας—, ὅτι ἡ εἰσαγωγὴ τῶν γραμμάτων καὶ τοῦ παπύρου χρονολογεῖται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ ὀγδόου ἢ ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ ἐνάτου αἰῶνος.³ Ἡ ὁδὸς,⁴ δι' ἧς εἰσήχθησαν, ἴσως ὑπῆρξε

τικῶ ὑπομνήματι εἰς τὸ ἀνωτέρω ἀπόσπασμα τοῦ Σοφοκλέους. Ἡ μυθικὴ χρονολογία τοποθετεῖ τὸν Κάδμον 300 ἔτη πρὸ τοῦ Τρωϊκοῦ πολέμου. Τὸ δρᾶμα εἶχε ὡς ὑπόθεσιν τὰ συμβάντα τὰ ἐπακολουθήσαντα τὴν ἀποβίβασιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ἀκτὴν τῆς Τρωάδος. Τόσον οἱ κάτοικοι ὅσον καὶ οἱ εἰσβολεῖς κάλλιστα ἠδύναντο νὰ εἶναι γινώσται τῶν Φοινικῶν γραμμάτων βάσει τῆς χρονολογίας ἐκείνης (εἶναι ἀξιοσημειωτὸν ὅτι οἱ ἐπικοί ἥρωες, τοὺς ὁποίους παρουσιάζει ἡ τραγῳδία, γνωρίζουν γραφὴν ἢ τοῦλάχιστον ὀμιλοῦν περὶ αὐτῆς).

¹ G. R. Driver, *Semitic Writing* (1948) 178, J. Forsdyke, *Greece before Homer* (1956) 20 κ.έ., T. J. Dunbabin, «The Greeks and their Eastern Neighbours», *Society for the Promotion of Hellenic Studies, Suppl. Paper No. 8* (1957) 59 κ.έ., Dorothea Gray εἰς τὸ ἔργον τοῦ John L. Myres, *Homer and his Critics* (1958) 266 κ.έ., A. G. Woodhead, *The Study of Greek Inscriptions* (1959) 13 κ.έ. «Κριτήριον στενῆς προσεγγίσεως» μεταξὺ τῶν μορφῶν τῶν πρώτων ἐλληνικῶν καὶ τῶν φοινικικῶν γραμμάτων, G. Klaffenbach, *Griechische Epigraphik* (Cöttingen 1957) 34 κ.έ. Τὰς πλήρεις μαρτυρίας μέχρι τοῦ 1960 παρέχει ἡ L. H. Jeffery, «The Local Scripts of Archaic Greece. A study of the Origin of the Greek Alphabet and its Development from the Eighth to the Fifth Centuries B.C.», *Oxford Monographs on Classical Archaeology* (1961) 12 κ.έ. χρόνος εἰσαγωγῆς τοῦ ἀλφαβήτου, καὶ Addenda σελ. 374.

² Ἡροδ. V 58.3 (ἀνωτέρω σελ. 22), πρβλ. Αἰσχ. Ἰκετ. 946 κ.έ., βλέπε κατωτέρω, σελ. 30, σημ. 4.

³ Ὁ Wilamowitz τὸ 1884 ἐποθετήσε τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ νέου ἀλφαβήτου «spätstens in das 10. Jahrhundert» (*Homerische Untersuchungen* 287) καὶ οὐδέποτε ἤλλαξε γνώμην, βλέπε *Geschichte der griechischen Sprache* (1928) 9. Ὁ A. Rehm, «*Handbuch der Archäologie* I (1939) 197, λέγει ὅτι καὶ «ὁ ἐνδέκατος αἰὼν δὲν δύναται νὰ ἀποκλεισθῆ» πρβλ. Schwyzler, *Griechische Grammatik I* (1939) 141.

⁴ Ἱστορικοί, ἀρχαιολόγοι καὶ ἐπιγραφολόγοι τείνουν νὰ ἀποδεχθῶν τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν, βλέπε ἰδίᾳ τὴν Miss Jeffery σ. 5 κ.έ. (ἐν τῇ εἰσαγωγῇ) καὶ Addenda σελ. 374. Ἴσως ὁ φοβερὸς θεὸς ἐνὸς χουρριτικῶ ἔπους, ὁ «Κουμάρμπι», διὰ τῆς αὐτῆς ὁδοῦ ἦλθε νὰ ἐπηρεάσῃ ὅσα περὶ Κρόνου ἐξιστορεῖ ὁ Ἡσίοδος : βλέπε U. Hölscher, *Hermes* 81 (1953) 405 κ.έ., Dunbabin 56 κ.έ.

ἢ διήκουσα ἀπὸ τῶν νοτιῶν παραλίῶν τῆς Μικρᾶς Ἀσίας διὰ μέσου Ρόδου.¹

Κατ' αὐτὸ τοῦτο τὸ τέλος τῆς ἀρχαιότητος ὁ Νόννος ἠχηρῶς ἐπήνεσε τὰ δῶρα τοῦ Κάδμου (4. 259 κ.έ.): ὁ πάση/ Ἑλλάδι φωνήεντα καὶ ἔμφρονα δῶρα κομίζων/ γλώσσης ὄργανα τεύξεν δμόθροα, συμφυέος δὲ/ ἄρμονίης στοιχηδὸν ἐς ἄζυγα (φωνήεντα) σύζυγα (σύμφωνα) μείξας/γραπτὸν ἀσιγήτοιο τύπον τορνῶσατο σιγῆς. Ἄλλὰ τὸ λεγόμενον τοῦτο («δῶρον») δικαιούται τῆς εὐγνωμοσύνης ὄχι μόνον τοῦ ἀρχαίου κόσμου ἀλλὰ μεγάλου μέρους τῆς ἀνθρωπότητος ὄλων τῶν ἐποχῶν. Ἡ φοινικικὴ γραφὴ δὲν ἦτο οὔτε σφηνοειδῆς οὔτε αὐστηρῶς συλλαβικὴ ἀπηρτίζετο ἐξ ἀπλῶν χαρακτήρων, οἱ ὁποῖοι ὅμως ἐχρησιμοποιοῦντο πρὸς δῆλωσιν μόνον τῶν συμφῶνων. Οἱ Ἑλληνες υἰοθετήσαντες τὰς μορφὰς τῶν γραμμάτων ἐκείνων ἔκαμαν τὸ ἀποφασιστικὸν βῆμα νὰ χρησιμοποιήσουν αὐτὰς δι' ἑλὰ τὰ βασικὰ «συστατικά» τῆς γλώσσης τῶν, τὰ ὁποῖα ὠνόμαζον *στοιχεῖα*,² ἦτοι τόσον τὰ φωνήεντα ὅσον καὶ τὰ σύμφωνα. Τώρα διὰ πρώτην φοράν ἠδυνήθη νὰ δηλωθῇ ἡ ποσότης τῶν συλλαβῶν καὶ εἰδικῶς ἡ διάρθρωσις τοῦ ἐπὶ τῆς ποσότητος ταύτης ἐρειδομένου στίχου. Εἶχε γεννηθῆ ἀληθῆς ἀλφάβητον.³ Ἦτο μία ἐκ τῶν μεγάλων δημιουργιῶν τῆς ἑλληνικῆς ἰδιοφυίας. Ἐπειδὴ δὲ δυνάμεθα τώρα νὰ τοποθετήσωμεν τοῦτο εἰς τὸν ἕνατον ἢ τὸν ὄγδοον αἰῶνα π.Χ., τὸ ἐλληνικὸν ἀλφάβητον ἀνήκει εἰς τὴν ἐπικὴν ἐποχὴν. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν δύο τούτων αἰῶνων ὑπῆρξαν τὰ ἐπικὰ ποιήματα. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια ἀποκαλύπτουν εἰσέτι εἰς ἡμᾶς τίνι τρόπῳ ἡ ἑλληνικὴ μεγαλοφυΐα ἐσυνειδητοποίησε ἑαυτὴν καὶ ἀνεῦρε τὴν φύσιν τῆς κατὰ τὴν εἰδικὴν ἐκείνην στιγμὴν τῆς ἱστορίας. Εἶχε προκύψει νέα τις ὄψις τοῦ κόσμου, ἡ ἀληθῆς ἑλληνικὴ ὄψις. Συνήθιζον νὰ ὑπογραμμίζω εἰς τὰς παραδόσεις μου περὶ Ὀμήρου τὸ σπουδαῖον γεγονός ὅτι ἡ προσαρμογὴ τῶν φοινικικῶν χαρακτήρων πρὸς δῆλωσιν τῶν γραμμάτων τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἡ τελικὴ μορφή τῶν μεγάλων ἐπικῶν ποιημάτων ἀνήκουν εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν. Ὅτι τὸ ἀλφάβητον εἴσως ἐφευρέθη ὡς σημειογραφία τοῦ ἑλληνικοῦ στίχου», εἶναι μᾶλλον ἑλικυστικὴ ἰδέα,⁴ καὶ εὐχῆς ἔργον θὰ ἦτο νὰ ἀποδειχθῇ. Αἱ πα-

¹ Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀγνοήσῃ τις τὴν ἀρχαίαν τοπικὴν παράδοσιν εἰς τὰ Ῥοδιακὰ κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Κάδμος ἐπλευσεν ἐκ Φοινίκης εἰς Ἑλλάδα μέσῳ Ρόδου: Ζήνων ὁ Ῥόδιος 523 FGrHist 1 (Διοδ. V 58,2,3) Κάδμος ὁ Ἀγήνορος . . . κατέπλευσεν εἰς τὴν Ῥοδίαν . . . καὶ τὴν Λιθίαν Ἀθηναῖν ἐτίμησεν ἀναθήμασιν, ἐν οἷς ἦν χαλκοῦς λέβης . . . οὗτος δ' εἶχεν ἐπιγραφὴν Φοινικικοῖς γράμμασιν, α φασιν πρῶτον ἐκ Φοινίκης εἰς τὴν Ἑλλάδα κομισθῆναι. Πρβλ. Πολύζηλον τὸν Ῥόδιον 521 FGrHist 1.

² H. Diels, *Elementum* (Leipzig 1899)· αὐτόθι σελ. 58.3, ἡ προφητικὴ του σημειώσις, ὅτι θὰ εὐρωμεν μίαν ἡμέραν τὸ «ἀρχαῖον σύστημα» γραφῆς. Ὁ A. Evans εἶχε κάμει τὴν πρώτην ἀνακοίνωσιν τῆς ἀνακαλύψεώς του ἐν Ὁξφόρδῃ τὸ 1894. Περὶ τοῦ ὄρου *στοιχεῖα* βλέπε κατωτέρω, σελ. 71 καὶ Excursus.

³ Πλατ. Κρατ. 431 E τὸ τε ἄλφα καὶ τὸ βῆτα καὶ ἕκαστον τῶν στοιχείων· πρβλ. Diels, *ἔνθ'* ἀνωτ. 18 κ.έ., 58 κ.έ., Suet. *Div. Jul.* 56.6 quarta elementorum littera «τὸ τέταρτον γράμμα τοῦ ἀλφαβήτου».

⁴ Wade-Gery, *The Poet of the Iliad* (1952) 11 - 14· διάφορος γνώμη περὶ τῆς χρονολογίας ἐνὸς «ἀντιγράφου» ἐν L. Page, *History and the Homeric Iliad* (Berkeley 1959) 260.

λαιότεραι ἀλφαβητικά ἐπιγραφὰι τοῦ ὀγδοῦ αἰῶνος, αἱ ὁποῖαι δὲν εἶναι ὅλοι ἐμμετροί,¹ οὔτε κἂν νὰ μᾶς βοηθήσουν δύνανται. Ἀνεξαρτήτως ὅμως αὐτοῦ ἦτο ἀναμφιβόλως νέα ἀρχή, ὅχι ἀπλῆ τις συνέχεια ἀπὸ τῆς ἠρωϊκῆς εἰς τὴν ἐπικὴν ἐποχὴν. Εἶναι ἀτοπον νὰ χρησιμοποιοῦμεν μίαν ἱστορικὴν ἐκτίμησιν τῆς προσφάτως ἀνακαλυφθείσης μυκηναϊκῆς γραφῆς ὡς βᾶσιν διὰ συμπεράσματα περὶ βαθμιαίας τινὸς ἐσωτερικῆς ἀναπτύξεως τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τοῦ δεκάτου τρίτου μέχρι τοῦ ἐνάτου αἰῶνος.² Διότι ἀντιθέτως ἡ σύγκρισις τῆς συλλαβικῆς ἐκείνης ἐπὶ τῶν πινακίδων γραφῆς μὲ τὴν ἀρχαιότεραν ἀλφαβητικὴν γραφὴν καταδεικνύει περισσότερον παντὸς ἄλλου («ἐπαναστατικὴν») ἀλλαγὴν, ἐντελῶς νέαν ἐκκίνησιν. Ἀπὸ τῆς νέας αὐτῆς ἀφετηρίας τὸ τέλος, ἦτο ἡ ἀνεύρεσις καὶ ἡ χρῆσις ὀριστικοῦ τινος ἀλφαβητικοῦ συστήματος, πρέπει νὰ εἶχε ἐπιτευχθῆ ἔντος βραχυτάτου χρόνου. Ὑπῆρξαν ἐλάσσονες διασκευαὶ καὶ ἀνεπαίσθητοι βελτιώσεις, οὐδεμία ὅμως («πρόδος») ἐσημειώθη ἕκτοτε εἴτε κατὰ τοὺς ἑλληνικοὺς εἴτε κατὰ τοὺς μετὰ τὸ τέλος τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδος χρόνους.³ Τὸ ἀλφάβητον ἦτο («τέλειον»), ἔσχε τὴν ἑαυτοῦ φύσιν, κατὰ τὴν ἐπικὴν ἐποχὴν. Τὸ αὐτὸ συνέβη καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, εἰς τὴν λογοτεχνίαν καὶ τὴν τέχνην.

¹ *Epigrammata, Greek Inscriptions in Verse from the Beginnings to the Persian War*, ὑπὸ P. Friedländer καὶ H. B. Hoffleit (Berkeley 1948) σελ. 7. Δύο σημαντικαὶ ἐμμετροὶ ἐπιγραφὰι περίπου τοῦ 700 π.Χ. ἐδημοσιεύθησαν ἀργότερον : ἀποσπασματικοὶ ἐξάμετροι ἐξωγραφεμένοι ἐπὶ τινος οἰνοχόης ἐν Ἰθάκῃ *BSA* 43 (1948) 80 κ.έ., πίν. 34, Jeffery σελ. 230, 233, πίν. 45. 1.2. Οἱ μοναδικοὶ ἐπιγραφικοὶ (graffito) στίχοι, τρεῖς γραμμαὶ κατὰ τὸν Φοινικικὸν τρόπον γραφῆς ἐξ ἀριστερῶν πρὸς τὰ δεξιὰ εὐρέθησαν εἰς Ἰσκιαν, *Rend. Linc.* 1955, 215, κ.έ., πίν. 1 - 4, Jeffery σελ. 45, 235 κ.έ., 239, πίν. 47 - 1.

² Ὁ Alan J. B. Wace, *Documents in Mycenaean Greek XXVII* κ.έ. ἰσχυρῶς τάσσεται ὑπὲρ βραδείας ἐξελιξεως καὶ ὁμιλεῖ μετὰ περιφρονήσεως περὶ τῆς ἀντιθέτου «κλασικιστικῆς» προκαταλήψεως. Προσωπικῶς διαφωνῶ ἀπολύτως μὲ τὴν εἰκόνα τὴν ὅποιαν δίδει ὁ M. P. Nilsson, *Homer and Mycenae* (London 1933) 206 - 11, ὁ ὁποῖος πιστεύει ὅτι ἡ ἀρχὴ τῶν Ἑλληνικῶν ἐπῶν εὐρίσκεται εἰς τὴν «ἐνδοξον μυκηναϊκὴν ἐποχὴν» καὶ εἰς ἀναγέννησιν τῶν ἐπῶν κατὰ τοὺς Ἰωνικοὺς χρόνους Αἰ νέαι πινακίδες μέχρι τοῦδε δὲν περιέχουν λογοτεχνικόν τι κείμενον ἢ ἔχνος τι ποιήσεως· παρὰ ταῦτα, ὤθησαν τὸν καθηγητὴν T. B. L. Webster (μετὰ τοῦ ὁποῦ συμφωνῶ εἰς μερικὰς λεπτομερείας) νὰ γράψῃ τὸ *From Mycenae to Homer* (London 1958), διὰ τοῦ ὁποῦ προσπαθεῖ - ἀνεπιτυχῶς, ἀλλὰ μὲ ἀπέραντον σοφίαν καὶ τολμηρὰν φαντασίαν - νὰ ἀνασυνθέσῃ ἔξματὰ τῶν μυκηναϊκῶν ἀνακτόρων. Ἀφ' ἐτέρου ὁ I. A. Notopoulos, «Homer, Hesiod and the Achaean Heritage of oral Poetry», *Hesperia* 29 (1960) 177 κ.έ. ὑποστηρίζει τὴν ὑπαρξίν «ἀχαϊκῆς» τινος προφορικῆς ἐπικῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία ἐπέζησεν τόσοσιν ἐν τῇ κυρίως Ἑλλάδι («Ἡσίοδος», κτλ.), ὅσων καὶ ἐν Ἰωνίᾳ («Ὀμηρος», κτλ.).

³ Ὁ καλύτερος εἰδικὸς ἐπὶ τῶν γραμμάτων I. J. Gelb, *A Study of Writing* (London 1952) 239 (πρβλ. 184) ἔκαμε τὴν ἐξῆς διαπίστωσιν : «Παρὰ τὰ ἐξαιρετικῶς μεγάλα ἐπιτεύγματα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Δύσεως εἰς τόσοσιν τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης προσπαθείας, ἡ γραφὴ οὐδεμίαν πρόδον παρουσίασε ἀπὸ τῆς Ἑλληνικῆς περιόδου καὶ ἐντεῦθεν . . . Ἡ κατανόησις τῶν πολλαπλῶν αἰτίων τῆς συντηρητικῆς αὐτῆς στάσεως ἴσως μάλιστα εἶναι ἀνωτέρα τῶν δυνατοτήτων μας». Ἴσως ὅμως δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν αὐτὴν κάλλιστα ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ τέλους καὶ τῆς φύσεως (βλέπε κατωτέρω, σελ. 80).

Εἶχε κατασκευασθῆ νέον ὄργανον, τὸ ὁποῖον ἀφ' ἑνὸς μὲν εἶχε μεγάλην σημασίαν διὰ τὴν ἀκριβῆ ἔκφρασιν τῶν ἀποχρώσεων τῆς γλώσσης εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν φιλοσοφίαν, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἦτο ἀπαραίτητον διὰ τὴν φιλολογικὴν ἑρμηνείαν καὶ ἀνάλυσιν. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς οἱ προσαρμοσθέντες φοινικικοὶ χαρακτῆρες ὠνομάσθησαν ὑπὸ τοῦ Κριτίου κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος «τοῦ λόγου βοηθοί» εἰς ἐλεγειακὸν ποίημα περὶ διαφόρων ἐφευρέσεων ἀτόμων καὶ πόλεων : *Φοίνικες δ' εὖρον γράμματ' ἀλεξίλογα*¹ (*Vors. B 2.10*), «οἱ Φοίνικες ἐφεύρον τὰ γράμματα, τὰ ὁποῖα βοηθοῦν τοὺς ἀνθρώπους νὰ σκέπτονται καὶ νὰ ὀμιλοῦν» (*βοηθοῦντα εἰς λόγον* Εὐστ. σελ. 1771.44). Κατὰ τὴν μετὰ τὸν ἐπικὸν αἰῶνα ἀρχαϊκὴν περίοδον ὁ πρῶτος στόχος τῶν Ἑλλήνων ἦτο ἡ ὠραιότης τῆς γραφῆς. Πρὸς διαπίστωσιν τούτου ἀρκεῖ ἡ ἐξέτασις τῶν ἔτι σωζομένων ἀρχαίων ἐπιγραφῶν ἐπὶ λίθου. Αὐτὴ ἡ τάσις πρὸς ἀρμονίαν ἔτι δὲ καὶ πρὸς «γεωμετρικὰ» πρότυπα παρατηρήθη ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων : *Πυθαγόρας αὐτῶν* (τ.ἔ. *τῶν γραμμάτων*) *τοῦ κάλλους ἐπεμελήθη, ἐκ τῆς κατὰ γεωμετρικὴν γραμμῆς ὀρθότητος . . . αὐτὰ γωνίαις καὶ περιφερείαις καὶ εὐθείαις*² (*Σχολ. Διονυσ. Θρ. Ἑλλ. Γρ. III 183.32*). Ἡ Ἀρχαϊκὴ Ἑλλάς ὑπερφηανεύετο διὰ τὴν γραφὴν τῆς, ὡς δι' ἔργον τέχνης, ἐκεῖ ἐγένετο ἀγὼν διὰ τὸ καλόν, ὡς δεικνύουσι αἱ ἐπιγραφαί, καὶ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ἡ γνῶσις τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως ἦτο ἐπαρκῶς διαδεδομένη. Ἀλλ' ὅ,τι ἔχει σημασίαν εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὰ ἐξῆς ἐρωτήματα : μέχρι ποίου βαθμοῦ ὑπῆρχον γραπτὰ κείμενα πρῶτον τῆς ποιήσεως, ἔπειτα δὲ τῆς φιλοσοφίας, καὶ κατὰ ποίαν ἐποχὴν εἶδε τελικῶς τὸ φῶς μορφῆς τῆς διὰ τὸ ἐμπόριον δημοσιευμάτων.

Τὸ εἶδος τῆς ἐν τῇ προϊστορικῇ Ἑλλάδι ἀναπτύξεως καθίσταται ἐμφανὲς μόνον ἐν ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὸ περὶ αὐτὴν ἀνατολικὸν (ὀψόστρωμα). Διὰ τοῦτο ἠναγκάσθημεν νὰ ἐκφύγωμεν ἐπ' ὀλίγον τῆς πορείας μας. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἰς τὴν Ἑλλάδα δὲν εὐρίσκομεν κλειστοὺς συλλόγους (συντεχνίας) γραφέων, οὔτε «κἀσταν» ἱερέων, εἰς τοὺς ὁποίους καὶ μόνον περιωρίζετο ἡ γνῶσις τῆς γραφῆς, οὔτε ἱερὰ βιβλία³, ἢ μετάδοσις τῶν ὁποίων ἀπετέλει εἰδικὸν προνόμιον. Ἡ ἑλληνικὴ ἀλφαβητικὴ γραφὴ ἦτο προσιτὴ εἰς πάντας, καὶ ἐν τῇ πορείᾳ τοῦ χρόνου κατέστη κοινὴ κληρονομία ὅλων τῶν πολιτῶν τῶν ἱκανῶν νὰ χρησιμοποιοῦν γραφίδα (ἢ χρωστῆρα) καὶ γνωρίζοντων ἀνάγνωσιν. Ἐχει ἤδη ἀναφερθῆ ὅτι τὰ ἀπαραίτητα διὰ τὴν γραφὴν ὕλικά ἦσαν διαθέσιμα καὶ εἰδικῶς ἡ εἰσαγωγὴ τοῦ παπύρου ἐξ Αἰγύπτου, ὅπου ἐχρησιμοποιεῖτο ἤδη ἀπὸ τῆς τρίτης χιλιετηρί-

¹ Αὐτὸ τὸ ἀπαξ λεγόμενον ὄχι μόνον μαρτυρεῖται καὶ ἐξηγεῖται ὑπὸ τοῦ Εὐσταθίου, ὁ ὁποῖος παρέχει πρὸς ἐκλογὴν τρεῖς διαφόρους σημασίας ἀλλὰ παρατίθεται ἤδη ἐν τῇ *Συναγωγῇ λέξεων χρησίμων* σελ. 74.7 Bachm. καὶ ἐν Φωτ. Berol. σελ. 73.3 Reitzstein. Τὸ L—S δὲν θά ἔπρεπε νὰ καταγράψῃ τὴν λέξιν αὐτὴν μεταξὺ τῶν «ἀμφιβόλων».

² A. Rehm, «Inchriften als Kunstwerke», *Handbuch* 216.3, Jeffery, φωτογραφία ἀρχαίων ἐπιγραφῶν εἰς 72 πίνακας.

³ Ἐκτὸς ἴσως μικρῶν ὀμᾶδων μυστῶν.

δος ὑπὸ τὴν μορφήν μικρῶν ἢ μεγάλων κυλίνδρων πρὸς ἱκανοποίησιν τελετουργικῶν καὶ φιλολογικῶν ἀναγκῶν. Οὕτω ἀπὸ τοῦ ὀγδοῦ ἢ ἐβδόμου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ὑφίσταντο, φαίνεται, ὅλαι αἱ ἀναγκαῖαι προϋποθέσεις διὰ τὴν παραγωγὴν ἑλληνικῶν βιβλίων. Ἄν λοιπὸν προσπαθῆσωμεν νὰ ἀπαντήσωμεν εἰς τὰ δύο ἐρωτήματα τῆς τελευταίας παραγράφου ἀγόμεθα εἰς τὴν διάκρισιν τεσσάρων περιόδων. Πιθανῶς ὑπῆρχε, πρῶτον, ἐποχὴ ἀποκλειστικῶς προφορικῆς συνθέσεως καὶ προφορικῆς παραδόσεως τῆς ποιήσεως. Τὸ δεύτερον στάδιον, τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὁποίου ἀπλῶς εἰκάζομεν μὴ διαθέτοντες ἀποδείξεις, ἤρχισε διὰ τῆς εἰσαγωγῆς τῆς ἀλφαβητικῆς γραφῆς. Ἐπικοί ποιηταί, κληρονόμοι ἀρχαίας τινὸς προφορικῆς παραδόσεως, ἤρχισαν νὰ καταγράφουν τὰς μεγάλας συνθέσεις τῶν εἰς τὴν νέαν γραφήν.¹ Ἐκ τῶν προϊόντων τῆς δημιουργικῆς ἐκείνης ἐποχῆς κατέχομεν ἀκόμη καὶ σήμερον τὰ δύο «Ὀμηρικὰ» ποιήματα. Ἡ μετάδοσις τῆς ποιήσεως παρέμεινε προφορικῆ: αὐτοὶ οὗτοι οἱ ποιηταὶ καὶ οἱ ἀκολουθήσαντες αὐτοὺς ραψῶδοι ἀπήγγελλον τὰ ἔργα τῶν πρὸ ἀκροατηρίου. Καὶ ἡ προφορικὴ αὕτη παράδοσις ἐξησφαλίζετο διὰ τῆς γραφῆς, ἡ ὁποία πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἠλέγχετο ἤδη μέχρι ὠρισμένου βαθμοῦ δεόντως. Δὲν ὑπάρχει μέχρι τοῦδε μαρτυρία περὶ παραγωγῆς βιβλίων εἰς μεγάλην κλίμακα, περὶ κυκλοφορίας ἀντιγράφων ἢ περὶ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ κατὰ τὸν λυρικὸν αἰῶνα. Ἡ δύναμις τῆς μνήμης ἐκυριάρχει ἀσυναγώνιστος καὶ ἡ παράδοσις τῆς ποιήσεως καὶ τῆς πρωτοῦ φιλοσοφίας παρέμενε προφορικῆ. Ἐκ τῆς ἱστορίας τῆς γραφῆς καὶ τοῦ βιβλίου δὲν εὐρίσκομεν ἐρείσματα ἱκανὰ νὰ στηρίξουν τὸν θρῦλον τῆς ὑπὸ τοῦ Πεισιστράτου κριτικῆς ἀναθεωρήσεως τῶν Ὀμηρικῶν κειμένων εἴτε τὴν δοξασίαν ὅτι ὁ Πεισίστρατος καὶ ὁ Πολυκράτης ἦσαν συλλέκται βιβλίων καὶ ἰδρυταὶ δημοσίων βιβλιοθηκῶν.

Οὐδεμία περαιτέρω ἀλλαγὴ εἶναι ἀξιοσημεῖωτος μέχρι τοῦ πέμπτου αἰῶνος,²

¹ Τὴν ἀντίθετον γνώμην ὑπεστήριξε ὁ E. R. Dodds εἰς τὸ πολὺ σαφὲς κεφάλαιον «Homer as Oral Poetry» εἰς *Fifty Years of Classical Scholarship* (Oxford 1954) 13 - 17· εἶχε ἀπολύτως πεισθῆ ὑπὸ τῆς συλλογῆς τοῦ ἐκ στερεοτύπων ἐκφράσεων (formulae) ὑλικοῦ τοῦ Milman Parry. Ἄλλὰ τὸ ὑλικὸν αὐτὸ δὲν ἀποδεικνύει εἰ μὴ ὅτι τὰ ἑλληνικὰ ἐπικά ποιήματα ἦσαν τὸ ἀποτέλεσμα μακρᾶς προφορικῆς παραδόσεως καὶ προωρίζοντο διὰ περαιτέρω προφορικὴν μετάδοσιν. Δὲν ὑπάρχει ἀποφασιστικὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς γραπτῆς συνθέσεως τῆς Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεύς. Ὁ λεγόμενος «ἀρνητικὸς ἐλεγχος» τοῦ Parry εἶναι ἐντελῶς παραπλανητικὸς: ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος ἠκολούθησε τὴν ἑλληνιστικὴν θεωρίαν τῆς ποικιλίας καὶ ἐνσυνειδήτως ἀπέφυγε στερεοτύπους ἐκφράσεις, ἐπαναλήψεις καὶ τὰ ὅμοια. Σημαντικὸν μέρος τῆς ἀνεκτιμήτου ἀξίας συλλογῆς *Σερβικοροαιτικῶν Ἀσμάτων* τοῦ M. Parry ἔχουν δημοσιευθῆ (1953 - 54). Ἄλλὰ διερωτῶμαι εἰς τί δύνανται νὰ χρησιμεύσουν αὐτὰ διὰ τὸν Ὀμηρον, ὅσον καὶ ἂν ὁ A. B. Lord, «The Singer of Tales», *Harvard Studies in Comparative Literature* 24 (1960), ἐκ περιφρονήσεως δὲν θέλει οὔτε νὰ γίνεαι καὶ λόγος περὶ τῶν ὀμηριστῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔδωσαν μέχρι τοῦδε πίστιν εἰς τὰς ἀποκαλύψεις τοῦ Parry.

² E. G. Turner, *Athenian Books in the Fifth and Fourth Centuries B.C.* (Ἐναρκτήριος παράδοσις, Λονδῖνον 1952).

ὅταν ἤρχισε ἡ τρίτη περίοδος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἤρχισε νὰ χάνη τὴν σπουδαιότητά της ὄχι μόνον ἡ προφορική σύνθεσις ἀλλὰ καὶ ἡ προφορική παράδοσις. Ἡ πρώτη ἔνδειξις τοῦτου εἶναι ὅτι αἰφνιδίως ἀπὸ τῆς ἑβδόμης δεκαετίας τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἐμφανίζονται εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν τέχνην συχναὶ ἀναφοραὶ εἰς γραφὰς καὶ ἀναγνώσεις. Διὰ πρώτην φοράν ἡ εἰκὼν γραφέως καὶ ἀναγνώστου συνέλαβε προφανῶς τὴν φαντασίαν τῶν ποιητῶν ὅσον καὶ τὴν φαντασίαν τῶν ἀγγειογράφων. Δυσκόλως δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν τύχην τὸ ὅτι ὅλοι οἱ μεγάλοι ποιηταὶ ἤρχισαν νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ νέον σύμβολον τοῦ γραπτοῦ λόγου, διὰ νὰ δηλώσουν τὴν πνευματικὴν ἰκανότητα τῆς «ἀναμνήσεως», τῆς μνήμης. Τοῦτο εἶναι ἰδιαιτέρως ἀξιοσημείωτον, ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν πόσον σπουδαῖον μέρος διεδραμάτισε ἡ φυσικὴ μνήμη κατὰ τὸ παρελθόν. Εἰς τὸν *Προμηθεά* (460 κ.έ.). Τοῦ Αἰσχύλου ὁ θεὸς καυχώμενος, διότι ἐφεῦρε *γραμμάτων τε συνθέσεις | μνήμην ἀπάντων, μουσομήτορ' ἐργάνην* εἶπε εἰς τὴν Ἰώ: *πλάνην φράσω | ἦν ἐγγράφου σὺ μνήμοσιν δέλτοις φρενῶν* (αὐτόθι, 788 κ.έ.)¹ ὁ Σοφοκλῆς σαφῶς ἐπανέλαβε τὴν εἰκόνα ταύτην εἰς τὸ ἀρχαιότερον δράμα του, τὸν *Τριπτόλεμον* (περὶ τὸ 466 π.Χ.;).² Ὁ Αἰσχύλος ἐτόλμησε ἀκόμη καὶ εἰς θεόν, οἷος ὁ Ἄδης, νὰ δώσῃ *δελτογράφου φρένα, Εὐμ. 273-5 μέγας γὰρ Ἄιδης ἐστὶν εὐθνηος βροτῶν . . . , δελτογράφῳ δὲ πάντ' ἐπωπῆ φρενί.* Εἰς τὸν Αἰσχύλον δὲν εὐρίσκομεν μόνον αὐτὴν τὴν ἀντίληψιν περὶ θείων «δέλτων τοῦ νοῦ», ἀλλὰ καὶ τὴν ἰδέαν δέλτων τοῦ Διός, ἐπὶ τῶν ὁποίων εἶναι ἀναγεγραμμένα τὰ ἀμαρτήματα τῶν ἀνθρώπων. Ἡ εἰκὼν αὐτὴ ἐνθυμίζει μίαν ἐκ τῶν μεγάλων θεοτήτων τῶν θρησκείων τῆς Ἀνατολῆς, καθ' ἣν στιγμὴν καταγράφει τὰ ἱερά των βιβλία, ὁ Αἰσχύλος ὁμοίως ἠκολούθησε τὴν Ἡσιόδειον παράδοσιν, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ *Δίκη*, ὡς *πάρεδρος* τοῦ Διός, ἦτο ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν εὐθύνην τῆς δελτογράφου αὐτοῦ, καθ' ἣ μόλις πρὸ ὀλίγου ἐδιδάχθημεν: (*Δίκη*) . . . | *γράφουσα. τὰπλακῆματ' ἐν δέλτῳ Διός (Αἰσχ. Αἴτναι[;] περὶ τὸ 470 π.Χ.).*³ Πεντήκοντα περίπου ἔτη ἀργότερον καὶ ὁ Εὐριπίδης ἀνεφέρθη εἰς τὰ κατάστιχα ἐκεῖνα: *τ' ἀδικήματ' . . . κᾶπειτ' ἐν Διὸς Δέλτου πτυχαῖς | γράφειν τιν' αὐτὰ (Μελανίππη, πιθανῶς ἡ σοφή, fr. 506 N.)*. Ἡ λέξις, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε ἡ παράδοσις πρὸς δῆλωσιν τοῦ ὑλικοῦ γραφῆς, παρέμεινε *δέλτος*,⁴ ἀκόμη καὶ εἰς περιπτώσεις κατὰ

¹ Πρβλ. Αἰσχ. *Ἰκετ.* 179 *αἰνῶ φυλάξαι τᾶμ' ἔπη δελτουμένης* (δηλ. filias), Πίνδ. Ὀλ. X. 2 (περὶ τὸ 474) *ἀνάγνωτε . . . πόθι φρενός ἐμᾶς γέγραπται.*

² Σοφ. fr. 597 P. *θοῦ δ' ἐν* (Pf.: *οὐδ' αὖ Α, σέ δ' ἐν V*) *φρενός δέλτοισι τοὺς ἐμούς λόγους (θοῦ δ' ἐν δέλτοισι, πρβλ. Call. fr. 75.66 ἐνεθήκατο δέλτοις).* Πρβλ. Αἰσχ. *Χοηφ.* 450, Σοφ. *Φιλ.* 1325, Εὐρ. *Τρω.* 663 *ἀναπτύξω φρένα* («νὰ ἐκτυλίξω τὴν σκέψιν μου») (ὡς βιβλίον).

³ *P. Oxy.* XX (1952) 2256, fr. 9a 21 ἐκδ. E. Lobel = Αἰσχ. fr. 530 Mette. Ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ E. Fraenkel, *Eranos* 52 (1954) 64 κ.έ., ὡς ἀπόσπασμα ἔργου προοριζομένου νὰ παρασταθῇ εἰς ἑορτὴν διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἰέρωνος ἱδρυσιν τῆς πόλεως Αἴτνης. Πρβλ. F. Solmsen, *The Tablets of Zeus Cl. Qu.* 38 (1944) 27 - 30.

⁴ Ἡ μόνη, μέχρι τοῦδε, ἐξαιρέσις φαίνεται ὅτι εἶναι Αἰσχ. *Ἰκετ.* 946 κ.έ. *ταῦτ' οὐ πίναξίν ἐστιν ἐγγεγραμμένα | οὐδ' ἐν πτυχαῖς βιβλίων κατεσφραγισμένα, φύλλον περιελιγμένον*

τάς οποίας δύναται τις να υποθέση ότι εις τὴν πραγματικότητα ὁ ποιητὴς ὁμιλεῖ περὶ φιλολογικῶν κειμένων γεγραμμένων ἐπὶ κυλίνδρων παπύρου.¹

Ἐὰν ἀπὸ τοῦ φιλολογικοῦ τομέως στραφῶμεν εἰς τοὺς Ἀττικοὺς ἀγγειογράφους, δὲν ἀνευρίσκομεν ἀναπαραστάσεις «βιβλίων» ἐπὶ τῶν μελανομόρφων ἀγγείων· τὰ προσφιλέα θέματά των εἶναι σκηναὶ ἐκ τῆς ἀπλῆς ζωῆς τῶν βαναύσων. Σκηναὶ ἐκ τῆς ζωῆς τῶν καλλιεργημένων κύκλων, εἰς τὰς οποίας εὐρίσκουν κάποιαν θέσιν παραστάσεις ἐνεπιγράφων κυλίνδρων, ἐμφανίζονται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὸν ἐρυθρόμορφον ρυθμόν, ὁ ὁποῖος ἦτο ἔργον τῶν συγχρόνων τῶν τραγικῶν ποιητῶν ἀγγειογράφων ἀπὸ τοῦ 490 μέχρι τοῦ 425 π.Χ. Τρεῖς τὸ ὀλιγώτερον ἐκ τῶν ἀγγειογραφῶν αὐτῶν φαίνεται ὅτι εἶναι ἐλάχιστα προγενέστεραι τῶν γνωστῆς χρονολογίας ἔργων τοῦ Αἰσχύλου.² Ἐπὶ ἡμισείας δωδεκάδος ἀγγείων εἶναι δυνατόν ἀκόμη καὶ τώρα νὰ ἀποκρυπτογραφήσωμεν³ γράμματα ἢ λέξεις ἐπικῶν εἴτε λυρικῶν ποιημάτων γεγραμμένας ἐγκαρσίως ἐπὶ τῶν ἀνοικτῶν κυλίνδρων παπύρου. Βλέπομεν νέους καὶ διδασκάλους ἀναγινώσκοντας τὸ κείμενον· κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἔχουν προστεθῆ εἰς τὰς μορφὰς αὐτὰς διάσημα ὀνόματα ὡς τῆς Σαπφοῦς, τοῦ Λίνου, τοῦ Μουσαίου. Ἐπὶ σκαραβαίου ἐκ σαρδίου ἀναπαρίσταται ἀκόμη καὶ μία Σφίγξ ἀπαγγέλλουσα τὸ περίφημον αἴνιγμα ἐξ ἀνοικτοῦ βιβλίου, τὸ ὁποῖον κρατεῖ διὰ τῶν ὀνύχων της

παπύρου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου εἶχε γραφῆ κείμενον συμβολαίου. Περὶ τοῦ δέλτου βλέπε τὰς ἀνωτέρω παραπομπὰς καὶ σημειώσεις· βλέπε καὶ Σοφ. *Τραχ.* 683., fr. 144 P., *Εὐρ. I. T.* 760, [IA] 112. Ἡ *Βατραχομομαχία* 1.3 δὲν εἶναι ἡ παλαιότερα μαρτυρία ἐξ ὧν ἔχομεν, ἀλλὰ μία ἐκ τῶν πολλῶν μεταγενεστέρων προσθηκῶν, βλέπε *Herm.* 63 (1928) 319 (= *Ausgewählte Schriften*, 113). Οἱ θεοὶ ὑπετίθετο ὅτι ἐξηκολούθουν νὰ χρησιμοποιοῦν τὰς ἀρχαίας δέλτους, διφθέρας, ὄστρακα, βλέπε Βάβρ. 127 καὶ τὰς πολλὰς παροιμίας τὰς συλλεγείσας ὑπὸ O. Crusius, *De Babrii aetate* (1876) 219. Πρβλ. F. Marx, *Ind. lect. Greifswald* (1892/3) VI. Ἐκ τοιούτων χωρίων δὲν εἶναι δυνατόν νὰ συναχθοῦν συμπεράσματα περὶ τῆς πραγματικῆς χρήσεως τοῦ ὕλικου γραφῆς κατὰ ὠρισμένας χρονικὰς περιόδους.

¹ *Εὐρ. Ἐρεχθ.* fr. 369.6 κ.έ. N.² δέλτων ἀναπτύσσοιμι γῆρην, ἀν σοφοὶ κλέονται. Δύναται τις νὰ συγκρίνη τὸν Σωκράτη ἀνελίσσοντα τοὺς θησαυροὺς τῶν σοφῶν τῶν ἀρχαίων χρόνων ἐν Ἐεν. Ἀπομν. I 6, 14: τοὺς θησαυροὺς τῶν πάλοι σοφῶν ἀνδρῶν... ἀνελίττων, βλέπε κατωτέρω, σελ. 32, σημ. 7.

² F. Winter, «Schulunterricht auf griechischen Vasenbildern», *Bonner Jahrbücher* 123 (1916) 275 - 85, ἰδίᾳ 281 κ.έ.

³ O. J. D. Beazley, «Hymn to Hermes», *AJA* 52 (1948) 336 κ.έ., μελετᾷ λεπτομερῶς ἀνέκδοτον ἀγγεῖον μὲ τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ Δούριδος καὶ ὀκτὼ ἄλλας ἀναπαραστάσεις ἐνεπιγράφων κυλίνδρων. Ἡ ἀρχαιότερα, ὁ διδάσκαλος τοῦ ζωγράφου τοῦ Παναγιτοῦ, χρονολογικῶς τοποθετεῖται μετὰ βεβαιότητος περὶ τὸ 490 π.Χ. Τρία ἀντικείμενα τοῦ καταλόγου τοῦ Beazley πραγματεύεται πλήρως ἐκ νέου ὁ Turner, *Athenian Books* (1952) 13-16, ὁ ὁποῖος μελετᾷ καὶ ἀθηναϊκὴν πυξίδα (ἀρ. 1241). Κατὰ τῆς ἐκδοχῆς τοῦ E. Pöhlmann, *Griechische Musikfragmente* (Nürnberg 1960) 83 κ.έ., ὅτι σημειᾷ τινα ἐπὶ τῆς ἐσωτερικῆς πλευρᾶς τῶν κυλίνδρων εἶναι σημειογραφαί μελωδιῶν, βλέπε R.P. Winnington - Ingram, *Gnomon* 33 (1961) 693, ὁ ὁποῖος ὀρθῶς θεωρεῖ αὐτὰς ὡς ποιητικὰ κείμενα καὶ δίδει τρεῖς ἐπὶ πλέον παραπομπὰς εἰς τὴν σημείωσιν 2 (πρβλ. αὐτόθι 1962, 112).

(περὶ τὸ 460 π.Χ.).¹ Δικαιούμεθα, νομίζω, νὰ θεωρήσωμεν τὴν σύμπτωσιν τῶν φιλολογικῶν χωρίων καὶ τῶν ἀγγειογραφικῶν ὡς ἐνδειξιν ἀλλαγῆς, ἐμφαινίσεως ὅτι τὰ βιβλία ἤρχισαν νὰ γίνωνται ἀντικείμενα κοινῆς χρήσεως· ἀναμφιβόλως ἦτο ἀλλαγὴ βραδεῖα καὶ ὠδήγησε βαθμηδὸν εἰς τὴν τετάρτην καὶ τελευταίαν περίοδον, τὴν ἐποχὴν δηλαδὴ καθ' ἣν καθιερώθη μία ἐνσυνείδητος μέθοδος παραδόσεως, ἡ μέθοδος τῆς διὰ βιβλίων φιλολογικῆς παραδόσεως.

Δὲν εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀκολουθήσωμεν βῆμα πρὸς βῆμα τὴν ἀνάπτυξιν τῶν βιβλίων κατὰ τὴν μεταβατικὴν αὐτὴν περίοδον. Οὐδεμία νέα μαρτυρία φαίνεται νὰ ὑπάρχη, μόνον ὀλίγα τυχαῖα νύξεις εἰς τὴν Ἀρχαίαν Κωμωδίαν καὶ εἰς τοὺς πλατωνικοὺς διαλόγους, αἱ ὅποια εἶναι μὲν πασίγνωστοι, χρειάζεται ὅμως νὰ ἐπανεξεταστοῦν μετὰ προσοχῆς. Ὁ Εὐπολις, σύγχρονος τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀναφέρει, πιθανῶς κατὰ τὴν τρίτην δεκαετίαν τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τὸν τόπον οὗ τὰ βιβλ' ὄνια, «ὅπου ἐπωλοῦντο τὰ βιβλία».² Ὁ Σωκράτης ἠδυνήθη πολὺ ταχέως νὰ ἀποκτήσῃ τὰ βιβλία τοῦ Ἀναξαγόρου, ὅτε ἤκουσε κάποιον νὰ ἀναγινώσκῃ ἐνδιαφέρον χωρίον ἐνὸς ἐκ τῶν συγγραμμάτων του, ἂν καὶ εἶχε πολὺ ἀπογοητευθῆ ἐξ αὐτῶν.³ Ὅταν ὁ Πλάτων τὸν παρουσίασε ἐν τῇ Ἀπολογία⁴ νὰ ὁμιλῇ διὰ τὰ Ἀναξαγόρου βιβλία τοῦ Κλαζομενίου, ὁ Σωκράτης, μετὰ εἰρωνείας βεβαίως, ἂν ὄχι μετὰ περιφρονήσεως, ἀνέφερε ὅτι πολὺ εὐθηνά, ἀντὶ μιᾶς μόνον δραχμῆς, ἠδύνατο πᾶς τις νὰ ἀγοράσῃ εἰς τὴν ἀγορὰν⁵ ἀντίγραφον τοῦ ἔργου τοῦ Ἀναξαγόρου. Ἐπομένως τὸ ποσὸν αὐτὸ δὲν πρέπει νὰ ληφθῆ πάρα πολὺ τοῖς μετρητοῖς⁶ ἀλλὰ τὸ γεγονός, ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας⁷ βιβλία τοῦ Ἀναξαγόρου ἦσαν προσιτὰ εἰς τὸ γενικὸν κοινόν, εἶναι ἐντελεῶς βέβαιοι. Οὐδεμία ἀφ' ἑτέρου βεβαιότητος ὑπάρχει περὶ τῆς παραδόσεως, τὴν ὅποιαν ἀναφέρει Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς εἰς τοὺς ὑπ' αὐτοῦ γραφέντας «καταλόγους ἐφευρετῶν» καὶ ἡ ὅποια συχνὰ ἐπαναλαμβάνεται, ὅτι ὁ Ἀναξαγόρας ἦτο ἀὸ πρῶτος δημοσιεύσας

¹ R. Lullies, «Die lesende Sphinx», *Festschrift f. B. Schweitzer* (Stuttgart 1954) 140 κ.έ.

² Fr. 304 K., ἀλλὰ βλέπε τὴν ἀκριβῆ διατύπωσιν ὀλοκλήρου τοῦ χωρίου. Περὶ βιβλιοθηκῶν, Πολυδ. IX 47.

³ Πλατ. Φαίδ. 97 B (= Vors. 59 A 47).

⁴ Πλατ. Ἀπολ. 26 D (= Vors. 59 A 35).

⁵ Ἐνθ' ἄνωτ. ἡ ἔξεστιν ἐνίοτε, εἰ πάνυ πολλοῦ, δραχμῆς ἐκ τῆς ὀρχήστρας πριαμένους (-ους Diels-Kranz) κτλ. Τὸ ὀρχήστρα δὲν ἀναφέρεται εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, ἀλλ' εἰς τμῆμα τῆς ἀγορᾶς, βλέπε W. Judeich, *Topographie von Athen*² (1931) 342.2, A.W. Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens* (1953) 36.4.

⁶ Ἀφοῦ ὁ Ἀναξαγόρας εἶχε ἀποθάνει πρὸ τριακονταετίας περίπου, τὰ ἀντίγραφα ἴσως ἦσαν ἀὲκ δευτέρας χειρός». Οἱ N. Lewis, *L'industrie du papyrus* (ἐναίσιμος διατριβή, Paris 1914) 62 κ.έ., καὶ Turner, *Athenian Books* 21, καταλαμβάνονται ὑπὸ ἀμηχανίας συγκρίνοντες τὸ πραγματικὸν κόστος τοῦ παπύρου καὶ τῆς ἀντιγραφῆς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην πρὸς τὴν δῆλωσιν τοῦ Σωκράτους.

⁷ Ἀθηναῖοι βιβλιοπῶλαι μνημονεύονται εἰς τὴν ἀρχαίαν κωμωδίαν: Ἀριστομένης fr. 9 K., Θεόπομπ. fr. 77 K., Νικοφ. fr. 19. 4 K. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 31, σημ. 1.

χειρόγραφον βιβλίον».¹ Ἡ ἐπιδημία τῶν κακῶν βιβλίων εἰς τὴν Νεφελοκοκκυγίαν² τοῦ Ἀριστοφάνους εἶναι τὸ σατιρικὸν πανομοιότυπον τῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν εἰς τὰς Ἀθήνας κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος· περὶ τὸ 400 π.Χ. βιβλία ἐξήγοντο εἰς χώρας τοῦ Εὐξείνου Πόντου.³ Κάτι πρέπει νὰ συνέβη διὰ νὰ ἐνισχυθῇ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν ἡ παραγωγή βιβλίων· ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἴωνος Ἀναξαγόρου, μολονότι εἶχεν ἐγκατασταθῆ ἔν Ἀθήναις πρὸ τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ἔχαιρε τῆς φιλίας τοῦ Περικλέους, δυσκόλως δύναται νὰ δικαιολογήσῃ μόνη τὸ φαινόμενον τοῦτο.

Διαρκοῦντος ἔτι τοῦ πέμπτου αἰῶνος, οἱ τραγικοὶ ποιηταί, οἱ ἱστορικοὶ καὶ οἱ σοφισταὶ κατέστησαν αἱ ἐξέχουσαι προσωπικότητες τῆς φιλολογικῆς ζωῆς τῶν Ἀθηναίων. Τραγωδίαί συνετίθεντο διὰ νὰ παρασταθοῦν εἰς τὸ θέατρον τοῦ Διονύσου, ἀργότερον ὁμοῦς ἦσαν προσिताὶ καὶ ὡς «βιβλία». Ἀλλὰ περὶ τούτου ἔχομεν μίαν μόνον ἀψευδῆ μαρτυρίαν, τὴν ὁμολογίαν τοῦ Διονύσου εἰς τοὺς Βατράχους 52 κ.έ. τοῦ Ἀριστοφάνους (ἐδιδάχθησαν ἔντος τοῦ Ἰανουαρίου τοῦ 405 π.Χ.): ἐπὶ τῆς νεῶς ἀναγινώσκοντί μοι | τὴν Ἀνδρομέδαν πρὸς ἑμαυτὸν αἶδε ἀνεγίνωσκον τὴν Ἀνδρομέδαν (τοῦ Εὐριπίδου διδαχθεῖσαν τὸ 413 π.Χ.) ἐπὶ πλοίου»⁴.

Δυνάμεθα δικαιολογημένως νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι οἱ Ἀθηναῖοι δὲν θὰ ἐδέχοντο τὴν αἰχμὴν τῆς παρωδίας εἰς πολλὰ χωρία τῆς Ἀττικῆς Κωμωδίας, παραπλήσια πρὸς τὰ τῶν τραγικῶν, ἂν δὲν εἶχον ἀναγνώσει τὰς τραγωδίας των, ὡς εὐρίσκομεν τὸν θεὸν τοῦ θεάτρου ἀναγινώσκοντα τὴν Ἀνδρομέδαν. Κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ὁ Ἀριστοτέλης προέβη μάλιστα εἰς τὸν διαχωρισμὸν ὠρισμένων θεατρικῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα ἰδιαίτερος προσεφέροντο δι' ἀνάγνωσιν, ἀπὸ τῶν ἐχόντων γνησίως ἀγωνιστικὴν καὶ ὑποκριτικὴν λέξιν, καὶ ἐχαρακτήρισε τοὺς ποιητάς των ὡς ἀναγνωστικούς. Εἶναι ὁμοῦς σφάλμα νὰ νομίσωμεν, ὅτι ὑπῆρχον ποιηταὶ

¹ Κλήμ. Ἀλ. Στρωμ. I 78 (II σελ. 50 κ.έ. St.) = Vors. 59A 36 ναι μὴν ὀψέ ποτε εἰς Ἐλληνας ἢ τῶν λόγων παρήλθε διδασκαλία τε καὶ γραφή . . . οἱ δὲ Ἀναξαγόραν . . . πρώτον διὰ γραφῆς ἐκδοῦναι βιβλίον ἱστοροῦσιν. Ὁ Κλήμης φαίνεται ὅτι ἐκλαμβάνει τὸ γραφὴ ὡς σημαῖνον «τὸ γράφειν», ἴσως ὁμοῦς ἡ σημασία τῆς λέξεως νὰ εἶναι «γράφειν», ἥτοι ζωγραφίζειν, ἂν συγκρίνωμεν τὸ ἐν Vors. II 6.23 καὶ II 11.2 (μετὰ) διαγραφῆς Diels. Τὸ γεγονός τῆς ἐκδόσεως ὑπεγράμμισεν ὁ Th. Birt, *Die Buchrolle in der Kunst* (1907) 213, καὶ ὁ Stählin ἐν Vors. ἐνθ' ἄνωτ., πρβλ. E. Derenne, «Les procès d'impiété (κατωτέρω σελ. 36, σημ. 6) 25.3.

² Ἀριστοφ. Ὀρν. 974 κ.έ., 1024 κ.έ., 1288.

³ Ξεν. Ἀναβ. VII 5.14 εἰς τὰ κύτῃ τῶν πλοίων τὰ ὁποῖα ἐναυάγησαν παρὰ τὴν Σαλμυδησὸν ἠδύρισκοντο . . . πολλοὶ βιβλιοὶ γεγραμμένοι.

⁴ Πρβλ. Ἀριστοφ. Βάτρ. 1114 βιβλίον τ' ἔχων ἕκαστος μανθάνει τὰ δεξιὰ. Ἐκ τῶν συμφραζομένων τῶν διαφιλονικουμένων πολλακίας ἐρμηνείας στίχων 1109 - 18 θεωρῶ πρόδηλον ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἠθέλησε νὰ εἶπῃ ὅτι δὲν ὑπάρχει κίνδυνος ἀμαθίας, ἥτοι ἀπειρίας ἢ ἀγνοίας ἐκ μέρους τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἀκροατηρίου· οἱ συχνάζοντες εἰς τὸ θέατρον ἦσαν νέοι ὑπηρετοῦντες εἰς τὰς ἐνόπλους δυνάμεις καὶ πεφωτισμένοι (σοφοί) ἀναγνώσται βιβλίων, ἱκανοὶ νὰ κατανοοῦν τὰ ὀρθὰ σημεία».

γράφαντες τὰ ἔργα των μόνον πρὸς ἀνάγνωσιν¹. Οὐδέποτε ὑπῆρξαν τοιοῦτοι συγγραφεῖς· τὰ θεατρικὰ ἔργα πάντοτε συνεγράφοντο κατὰ πρῶτον λόγον διὰ τὴν παρασταθοῦν. Ὁ Ἀριστοφάνης² γελοιοποιεῖ τὰς ἐκ τῶν βιβλίων γνώσεις τοῦ Εὐριπίδου, διὰ τὸν ὅποιον λέγεται ὅτι ἦτο ἀτόχος ὀλοκλήρου βιβλιοθήκης.³ Ὁ Wilamowitz⁴ κάποτε προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι τὰ κείμενα τῶν τραγωδιῶν ἦσαν τὰ πρῶτα κυριολεκτικῶς «βιβλία»· διὰ τὰ παλαιότερα συγγράμματα ἐχρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον ὑπομνήματα. Ἀλλὰ τὸ ὑπόμνημα οὐδέποτε εἶχε τὴν σημασίαν αὐτοτελοῦς περαιωθέντος συγγράμματος· δύναται νὰ ἀναφέρεται εἰς σημειώσεις, αἱ ὁποῖαι ὑπενθυμίζουσι γεγονότα τοῦ παρελθόντος ἐξ ἀκοῆς ἢ αὐτοφίας προερχόμενα ἢ εἰς σημειώσεις, αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν προχείρως καὶ συνελέγησαν, διὰ τὴν χρησιμεύσουν ὡς τὸ ἀκατέργαστον ἀκόμη ὕλικόν διὰ τὸ κείμενον μελλοντικοῦ βιβλίου, ἢ εἰς ἐπεξηγηματικὰς σημειώσεις ἄλλου τινὸς συγγράμματος, τ.ἐ. εἰς ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα.⁵ Εἶναι λίαν αὐθαίρετον νὰ ὀνομάζῃ τις «μνημόνια» τὰ παλαιότερα ἰωνικὰ πεζογραφήματα, ὡς τὰ τοῦ Ἡρακλείτου καὶ τοῦ Ἐκαταίου· αὐτὰ ἦσαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον συμπεπληρωμένα ἔργα, ἀντιγραφέντα ὑπὸ μαθητῶν καὶ φίλων, εἴτε κατατεθειμένα ἐν τινι ναῶ, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἡρακλείτου.⁶ Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποτιμῆσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τῆς τραγωδίας ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βιβλίου· ἀλλὰ δὲν ἀπεδείχθη μέχρι τοῦδε ὅτι οἱ τραγωδοὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι συγγραφεῖς οἱ καταστήσαντες τὰ ἔργα των προσιτὰ ὡς βιβλία εἰς εὐρύτερον κοινόν.

Ὁ Ἡρόδοτος φαίνεται ὅτι εἶχε ὀμιλήσει δημοσίᾳ, ἐκφωνήσας κατὰ τόπους ἀνὰ ἓνα λόγον⁷ του, ἐν ἀγώνισμα ἐς τὸ παραχρῆμα ἀκούειν κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ Θουκυδίδου, καὶ βεβαίως δὲν ὑπῆρξε ἄμοιρος τῆς ἐπίδρασεως τῶν ἰδεῶν τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν περὶ τὸ ὕφος τεχνασμάτων των.⁸ Ἡ «ἱστορία» του ὡς σύνολον, τὸ πρῶτον μέγα πεζογραφικὸν ἔργον τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας, ἐπερατώθη ἐν Ἰταλίᾳ, περὶ τὸ 430 π.Χ., καὶ ἐδημοσιεύθη μόνον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ συγγραφέως της. Εἶναι πολὺ ἀμφίβολον ὅτι ἠδυνήθη νὰ ἔχῃ ἐπιρροήν τινὰ ἐπὶ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ βιβλίου. Ἀλλ' ὅταν, κατὰ τὴν ἐπομένην γενεάν, ὁ Θουκυδίδης

¹ Ἡ ὀρθὴ ἐρμηνεία τοῦ Ἀριστ. Ρητ. III 12 σελ. 1413b 12 διδεται ὑπὸ τοῦ O. Crusius, *Festschrift für Th. Gomperz* (1902) 381 κ.έ., ἀλλὰ παντοῦ ἐπαναλαμβάνεται ἡ ἐσφαλμένη ἐρμηνεία.

² Ἀριστοφ. Βάτρ. 943, 1409.

³ Ἀθῆν. I 3A.

⁴ *Einleitung in die Tragödie* (1889) 121 κ.έ.

⁵ Παραπομπαὶ εἰς τὸ ἔρθρον τοῦ F. Bömer, «Der Commentarius», *Herm.* 81 (1953) 215 κ.έ., ἀλλὰ δὲν ἀνέφερε τὴν θεωρίαν τοῦ Wilamowitz.

⁶ Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ συμφωνῶ πλήρως μὲ τὸν Turner, *Athenian Books*, 17.

⁷ Μαρκελλιν. Βίος Θουκ. 54· *Paroemiogr. cod. Coisl.* 157 = *Append. II* 35, ἐκδ. Gotting., τόμ. I 400 εἰς τὴν Ἡροδότου σκιά. Ἡ μεταγενεστέρα αὐτῆ παράδοσις, ἡ συχνάκις ἀπορριφθεῖσα, ὀρθῶς ἔγινε ἀποδεκτὴ ὑπὸ τοῦ F. Jacoby, *RE, Suppl.* II 330, καὶ John L. Myres, *Herodotus, Father of History* (1953) 5.

⁸ F. Jacoby, *RE, Suppl.* II 500 κ.έ.

ἤλπιζε ὅτι ἡ ἱστορικὴ του ξυγγραφή θὰ ἐγίνετο κτῆμα ἐς αἰεὶ (I 22.4) εἶχε ἦδη κατὰ νοῦν τοὺς μελλοντικοὺς ἀναγνώστας του. Τόσον πολὺ εἶχε προφανῶς ἀυξήθη ἢ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν διάδοσις τοῦ γραπτοῦ λόγου κατὰ τὸ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν γενεῶν. Οὐτε ἀποτελεῖ ἐκπληξιν ἢ διαπίστωσις, ὅτι τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἀκόμη καὶ ἡ τοπικὴ Ἀττικὴ παράδοσις, ἢ μέχρι τότε προφορικὴ, διὰ πρώτην φοράν ἐπαγιώθη εἰς βιβλίον, τὴν Ἀττικὴν ξυγγραφήν (Θουκ. I 97.2) Ἑλληνικοῦ τοῦ Λεσβίου¹ ἢ σχέσις αὐτοῦ μὲ τοὺς συγχρόνους του σοφιστὰς εἶναι σαφῶς αἰσθητή.

Εἶναι ἀξιοσημεῖωτος σύμπτωσις ὅτι εἰς τὰς Ἀθήνας ἐπὶ ἄρχοντος Εὐκλείδου (403-402 π.Χ.) υἰοθετήθη ἐπισήμως διὰ τὰ δημόσια ἔγγραφα τὸ ἰωνικὸν ἀλφάβητον ἀντὶ τῆς τοπικῆς ἀττικῆς γραφῆς.² Ἄν, ὡς ὑποθέτομεν, ἢ γραπτὴ παράδοσις ἤρχισεν εἰς τὴν Ἰωνίαν, εἶναι φυσικὸν ὅτι ἰωνικοὶ χαρακτῆρες (γράμματα) ἐχρησιμοποιοῦντο κατ' ἐξοχὴν διὰ τὰς φιλολογικὰς ἀνάγκας καὶ εἰς ἄλλα ἐπίσης τμήματα τῆς Ἑλλάδος.³ Εἰς τὰς Ἀθήνας ἡ ἐπηξημημένη δημοτικότης των ἴσως προεκλήθη ὑπὸ τῶν πλανοδίων σοφιστῶν, οἱ ὅποιοι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶχον ἔλθει ἐξ Ἰωνικῶν πόλεων τὰ γράμματα τὰ περιγραφόμενα εἰς τὸν Θησέα τοῦ Εὐριπίδου (fr. 382. N.², διδαχθέντα πρὸ τοῦ 422 π.Χ.) εἶναι προφανῶς ἰωνικά. Κατὰ καιροὺς μεταγραφαὶ κειμένων ἦσαν ἀναγκαῖαι (καὶ ἀναμφιβόλως ἔγιναν μερικὰ λάθη κατὰ τὴν διαδικασίαν τῆς μεταγραφῆς), ἀλλὰ γενικὸς μεταγραφικτηρισμὸς⁴ τῆς παλαιότερας λογοτεχνίας δὲν ἔλαβε χώραν. Ὡστε ἦτο λίαν φυσικὸν ἢ ἰωνικὴ γραφὴ σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου νὰ καταστῇ ἢ ὑπὸ πάντων ἀναγνωριζομένη γραφὴ καὶ διὰ τὰ φιλολογικὰ κείμενα⁵ καὶ διὰ τὰ ἐπίσημα ἔγγραφα.

Ἀπομένει τὸ πρόβλημα κατὰ πόσον οἱ σοφισταὶ⁶ δύνανται πράγματι νὰ διεκδικήσουν τὴν τιμὴν ὅτι συνέβαλον ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν ἀλλαγὴν ταύτην. Εἰς

¹ F. Jacoby, *Atthis* (Oxford 1949) 216 κ.έ., Index σελ. 431 προφορικὴ παράδοσις καὶ RE VIII (1913) 107, 111, 138, ὁ Ἑλλάνικος καὶ οἱ Σοφισταί.

² Θεόπομπ. I 15 *FGrHist* 155.

³ Πρβλ. Σχολ. Διον. Θρ., *Gr. Gr.* III σελ. 183.20 κ.έ. Hilg.

⁴ Τὴν θεωρίαν καθολικῆς καὶ συστηματικῆς μεταγραφῆς ὑπεστήριξε ὁ R. Herzog, «Die Umschrift der älteren griechischen Literatur in das jonische Alphabet», *Programm zur Rektoratsfeier der Universität Basel* (1912), ἀλλὰ δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀποψίν του οὔτε διὰ τῆς πολυτίμου συλλογῆς τῶν δῆθεν μαρτυριῶν του οὔτε διὰ τῶν ἐπιχειρημάτων του. Ὁ J. Irigoin, *L'histoire du texte de Pindare* (1952) 22 - 28 προσεπάθησε παρὰ ταῦτα νὰ διατηρήσῃ ἐν ζωῇ τὴν θεωρίαν τοῦ μεταγραφματισμοῦ.

⁵ Τὸ ἀρχαιότερον δεῖγμα, τὸ ὅποιον ἔχομεν φαίνεται ὅτι ἐγράφη κατὰ τὸ τρίτον τέταρτον τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ., βλέπε κατωτέρω, σελ. 121. Πρβλ. C.H. Roberts, *Greek Literary Hands 350 B.C. - A.D. 400* (1955) 1.

⁶ E. Curtius, *Wort und Schrift* (1859, ἀνετυπώθη ἐν «Altertum und Gegenwart» I, 1875) 262: «Ἡ σοφιστικὴ... τότε ἤρχισε εἰς τὰς Ἀθήνας ἢ μανία τῆς ἀναγνώσεως καὶ τῶν βιβλίων». R. Harder, «Bemerkungen zur griechischen Schriftlichkeit», *Antike* 19 (1943) 107 = *Kleine Schriften* (1960) 79 «Ὁ Θουκυδίδης καὶ οἱ σοφισταὶ ἔφεραν τὸ γραπτὸν εἰς ὀριστικὴν νίκην», Turner, *Athenian Books* 16-23.

ἐκ τῶν ἐξεχόντων σοφιστῶν, αὐτὸς οὗτος ὁ Πρόδικος, ἐξισώνεται μὲ «βιβλίον» ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους, *Ταγηνιστῆς* (fr. 490 K.) «αὐτὸν τὸν κατέστρεψε ἢ κάποιον βιβλίον ἢ ὁ Πρόδικος», τοῦτον τὸν ἄνδρ' ἢ βιβλίον διέφθορον | ἢ Πρόδικος. Τὸ ὀλιγώτερον, τὸ ὅποιον δεικνύει ἢ διάζευξις, εἶναι ὅτι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἢ ἐνασχόλησις μὲ τὰ γράμματα ἐθεωρεῖτο ἴδιον γνώρισμα τῶν σοφιστῶν ταυτοχρόνως ὅμως ἐπισημαίνει τὸν κίνδυνον ἐκ τῶν σοφιστικῶν βιβλίων, ἴσως τῶν βιβλίων γενικῶς. Ἐκ τοῦ Πλατωνικοῦ *Συμποσίου* (177 B), τοῦ ὁποίου ἢ ὅλη σκηνὴ ὑπόκειται ἐντὸς τοῦ 416 π.Χ., δύναται τις νὰ συναγάγῃ¹ ὅτι αἱ Ὁραι τοῦ Προδικίου ἐκυκλοφόρουν ὡς «βιβλίον» κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην· ἀργότερον ἐκ τινος ἀντιγράφου τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἔλαβε ὁ Ξενοφῶν τὴν περίφημον παραβολὴν τοῦ Ἑρακλέους ἰσταμένου εἰς τὴν διασταύρωσιν τῶν ὁδῶν τῆς Κακίας καὶ τῆς Ἀρετῆς (*Ἀπομν.* II 1. 21 - 34 = *Vors.* 84 B 2). Ὁ Ξενοφῶν ἐπίσης ἀναγράφει συνομιλίαν τοῦ Σωκράτους μετὰ τινος Εὐθυδήμου, ἐπικαλουμένου ὁ καλὸς (*Ἀπομν.* IV 2.1 κ.έ.), ἔχοντας ἀξιόλογον συλλογὴν βιβλίων ποιητῶν ὡς καὶ σοφιστῶν (*ποιητῶν τε καὶ σοφιστῶν τῶν εὐδοκιμωτάτων*).² Οἱ σοφισταί, ὡς ἐπαγγελματικαὶ διδάσκαλοι, ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ δίδουν εἰς τοὺς μαθητάς των βιβλία περιέχοντα κείμενα τῶν μεγάλων ποιητῶν (Πλάτ. *Πρωτ.* 325 E), ἀλλ' ἤρχισαν ἐπίσης νὰ διανέμουν καὶ ἀντίγραφα τῶν ἰδικῶν των συγγραμμάτων ὡς *παραδείγματα*, ἤτοι πρότυπα,³ καὶ νὰ συγγράφουν πρακτικὰ ἐγχειρίδια.⁴ Παρὰ τὸ γεγονός ὅτι ἡ προφορικὴ διδασκαλία ἦτο ἀκόμη σημαντικωτάτη,⁵ ἐν τούτοις δὲν ἐπῆρκει πλέον διὰ τὴν ἐξυπηρέτησιν εἰδικῶν ἀναγκῶν (Πλάτ. *Φαῖδρ.* 228 A). Ἄν ὑπάρχη κάποια ἀλήθεια εἰς τὴν παράδοσιν,⁶ ὅτι τὰ βιβλία τοῦ Πρωταγόρου ἀφῆρηθησαν ἀπὸ τοὺς κατόχους των καὶ ἐκάησαν εἰς τὴν ἀγοράν, ὅταν κατηγορή-

¹ K. v. Fritz, *RE* XXIII 86 (ὁρθῶς κατὰ τῆς σημειώσεως τοῦ H. Diels εἰς *Vors.* 84 B 1).

² Πρβλ. Ἰσοκρ. 2 (πρὸς Νικοκλ.) 13 *μήτε τῶν ποιητῶν τῶν εὐδοκιμούντων μήτε τῶν σοφιστῶν μηδενὸς οἴου δεῖν ἀπειρώς ἔχειν*. Τόσον ὁ Ξενοφῶν ὅσον καὶ ὁ Ἰσοκράτης ἀναφέρονται εἰς συγχρόνους των συγγραφεῖς, ὅχι εἰς τοὺς παλαιούς σοφοὺς.

³ Πρβλ. Marrou 54. Ἀναφορὰς εἰς παρόμοια ὑποδείγματα καταγεγραμμένων λόγων βλέπε εἰς W. Steidle, «Redekunst und Bildung bei Isokrates», *Herm.* 80 (1952) 271. 5. Περὶ τῆς προτιμήσεως τὴν ὅποιαν ὁ Ἰσοκράτης, ἀκολουθῶν τοὺς σοφιστάς, εἶχε διὰ τὸν γραπτὸν λόγον, αὐτόθι 279, 292, 296.

⁴ Πλάτ. *Φαῖδρ.* 266 D καὶ *μάλα πον συχνά . . . τὰ γ' ἐν τοῖς βιβλίοις τοῖς περὶ λόγων τέχνης γεγραμμένοις*. Πρβλ. M. Fuhrmann, *Das systematische Lehrbuch* (1960) 123 κ.έ., βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 90, σημ. 4.

⁵ Ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Πρόδικος συνήθιζον νὰ ἀναγινώσκουν χειρόγραφα εἰς τοὺς μαθητάς των (*Διογ.* Λαέρτ. IX 50, πρβλ. 54 = *Vors.* 80 A 1). Ὁ Ἰππίας ἐπανειλημμένως ἀνέγνωσε τὸν *Τρωϊκόν* του εἰς τοὺς Σπαρτιάτας καὶ τοὺς Ἀθηναίους (Πλάτ. *Ἰππ. Μ.* 286 BC = *Vors.* 86 A 9). Βλέπε ἐπίσης Diels, *NJB* 25 (1910) 11 : «Ἀφοῦ ἡ σοφιστικὴ . . . διεμόρφωσε τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν μὲ μέγαν ἀριθμὸν πρακτικῶν ἐγχειριδίων καὶ βιβλιαρίων ἐπιτακτικώτερον καὶ μονιμώτερον» (ἢ ὑπογράμμιμις ἰδική μου). Τοῦτο ἴσως εἶναι ὀλιγον ὑπερβολικόν.

⁶ *Vors.* 80 A 1 *τὰ βιβλία αὐτοῦ κατέκασαν ἐν τῇ ἀγορᾷ ὑπὸ κήρυκι ἀναλεξάμενοι παρ' ἐκάστου τῶν κεκτημένων*, αὐτόθι A 3, 4, 23. Πρβλ. E. Derenne, «Les Procès d' impié-

θη ἐπὶ ἀθείᾳ (περὶ τὸ 416/15 π.Χ.;), πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὑφίστατο ἐδραιωμένον ἐμπόριον ὡς καὶ διανομὴ βιβλίων μεταξὺ τοῦ ἀθηναϊκοῦ κοινοῦ. Τοῦτο δυνατόν νὰ ἐγίνετο ἀκόμη εἰς μικρὰν κλίμακα· αἱ συζητήσεις περὶ τοῦ προβλήματος, ἔτι δὲ καὶ τοῦ κινδύνου, τῆς νέας αὐτῆς συνηθείας ἀφεύρων κυρίως εἰς τὰ σοφιστικὰ συγγράμματα. Μίαν περίπτωσιν τούτου εὐρίσκομεν εἰς τὴν χλεύην τοῦ Ἀριστοφάνους κατὰ τοῦ Προδίκου· ἡ αἰχμὴ τῆς εἶχε ὡς βάσιν μόνον τὴν ἠθικὴν. Γενικωτέρα φιλοσοφικὴ ἀντίδρασις ἠγέρθη ἐκ μέρους τοῦ Σωκράτους¹ καὶ τοῦ Πλάτωνος· τὴν ἀντίδρασιν αὐτὴν συνεχῶς ἐπαναλαμβάνουσι ὅλοι οἱ διάλογοί του, ἀπὸ τοῦ πρώτου, τοῦ *Πρωταγόρου*, μέχρι τοῦ τελευταίου, τοῦ *Φαῖδρου*.² Δύο σημεῖα αὐτῶν τῶν πολλὰς συζητήσεις προκαλεσάντων χωρίων³ ἔχουν ἄμεσον σχέσιν μὲ ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸ θέμα μας. Ἐν πρώτοις ὁ ἄμεσος στόχος τῶν ἐπιθέσεων ἦσαν οἱ σοφισταί, ὁ ὑπερβολικὸς σεβασμὸς των πρὸς τὸν γραπτὸν λόγον καὶ ἡ προτίμησις των νὰ χρησιμοποιοῦν βιβλία. Τοιαύτη στάσις, προεβάλλετο ὡς ἐπιχειρήμα, προπαγανδιζομένη ὑπὸ διδασκάλων μεγάλης ἐπιρροῆς, ἤτο προωρισμένη νὰ ἐξασθενήσῃ ἢ καὶ νὰ καταστρέψῃ ἀκόμη τὴν φυσικὴν *μνήμην*, ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐστηρίζετο ἡ προφορικὴ παράδοσις τοῦ παρελθόντος, τελικῶς δὲ θὰ ἦτο ἀπειλὴ κατὰ τῆς ἀληθοῦς φιλοσοφίας, ἡ ὁποία ἔχει ἀνάγκην τῆς προσωπικῆς ἐπικοινωνίας τοῦ ἐμπειροῦ εἰς τὴν διαλεκτικὴν, διὰ νὰ ἐμφυτεύσῃ τὸν ζῶντα λόγον εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἀκροατοῦ. Τὸ δεύτερον σημεῖον ἴσως ὑπῆρξε ἀκόμη σημαντικώτερον διὰ τὸ μέλλον. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Σωκράτους καὶ τοῦ Πλάτωνος ἐκφράζουσι μίαν γενικὴν, βαθέως ἐρριζωμένην ἑλληνικὴν ἀποστροφὴν κατὰ τοῦ γραπτοῦ λόγου· αὐτὰ ἐνίσχυσαν τὴν ἐνοστικώδη αὐτὴν δυσπιστίαν καὶ εἰς μεταγενεστέρους ἐπίσης «αἰῶνας τῶν γραμμάτων» καὶ τοιοῦτοτρόπως ἐβοήθησαν εἰς τὴν προώθησιν «νηφαλίου κριτικοῦ πνεύματος». Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα οὐδέποτε εἶχε τὴν τάσιν νὰ ἀποδέχεται μίαν παράδοσιν μόνον καὶ μόνον διότι ἐφέρετο γεγραμμένη εἰς βιβλία. Ἐγεννᾶτο ἡ ἐρώτησις κατὰ πόσον ἦτο γνησίᾳ ἢ ψευδῆς, καὶ διετηρεῖτο ζῶσα ἢ ἐπιθυμία τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ πρωτοτύπου καὶ «διὰ στόματος» μεταδοθέντος λόγου τοῦ ἀρχαίου συγγραφέως, ὁσάκις λόγῳ μακρᾶς

τέ», *Bibliothèque de la Fac. de Philos. et des Lettres, Univ. de Liège*, 45 (1930) 55. Κατὰ τοῦ J. Burnet, *Greek Philosophy I* (1924) 112, καὶ τῶν ὁπαδῶν του βλ. E. R. Dodds, *The Greeks and the Irrational* (Berkeley 1951) 189 καὶ σημ. 66, σελ. 201, ὁ ὁποῖος δίδει ὀρθὴν ἐρμηνείαν τοῦ Πλατ. *Μεν.* 91 E περὶ τοῦ Πρωταγόρου καὶ τοῦ συνόλου τῶν παρασηκηνίων τῆς «διώξεως τῶν διανοουμένων διὰ θρησκευτικῶν λόγους».

¹ Πρβλ. Ἐν. Ἀπομν. IV 2.9.

² Πλατ. *Πρωτ.* 329 A, ἰδίᾳ *Φαῖδρ.* 274, B κ.έ., πρβλ. Ἐπιστ. II 314 C, VII 341 B κ.έ.

³ Περὶ τῆς ἐναντι τῶν βιβλίων στάσεως, ὡς καὶ περὶ τοῦ προβλήματος τοῦ προφορικοῦ καὶ τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὑπάρχει ἐν λαμπρὸν κεφάλαιον ἐν P. Friedländer, *Platon I*³ (1954) 114 κ.έ. μὲ βιβλιογραφίαν σελ. 334 (Ἀγγλικὴ μετάφρασις, Νέα Ὑόρκη 1958, βιβλιογραφία σελ. 356 κ.έ.), καὶ III² (1960) 220 κ.έ. περὶ τοῦ ἐν *Φαῖδρῳ* χωρίου μὲ τὴν σημ. 33, σελ. 469. Βλέπε ἐπίσης τὰς γενικὰς παρατηρήσεις τοῦ E. R. Curtius, *Europäische Kultur und lateinisches Mittelalter* (Bern 1948) 304 κ.έ., ἰδίᾳ 306 κ.έ. «Das buch als Symbol».

φιλολογικῆς παραδόσεως εἶχε καταστῆ οὗτος σκοτεινὸς ἢ ἐφθαρμένος. Ἄν τὰ βιβλία ἀπετέλουν κίνδυνον διὰ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν, ἢ ἀπειλὴ των τοῦλάχιστον ἐμειοῦτο διὰ τῆς πάλης τοῦ Πλάτωνος κατ' αὐτῶν· οὐδέποτε μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων ἐκυριάρχησε πραγματικὴ «τυραννία» τοῦ βιβλίου,¹ ὡς συνέβη εἰς τὸν κόσμον τῆς Ἀνατολῆς ἢ τὸν μεσαιωνικόν.

Παραμένει ἀληθὲς ὅτι ἡ συμβολὴ τῶν σοφιστῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βιβλίου ὑπῆρξε μία γενικὴ ὑπηρεσία των πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πολιτισμὸν ἐν τῷ συνόλω του καὶ πρὸς τὸ μέλλον τῆς φιλολογίας ἰδιαιτέρως. Στρεφόμεθα τώρα εἰς τὰ ἐπιτεύγματα ἐνδὸς ἐκάστου ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν τομέα τῆς μαθήσεως, καὶ θέτομεν ὑπὸ συζήτησιν μερικὰ ἀντιπροσωπευτικὰ δείγματα τῶν. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου τὸ σημαντικώτερον μέρος τῆς δράσεώς των ἦτο ἡ «ἐρμηνεία» τῆς ἀρχαίας ποιήσεως. Ἦτο ὁμως αὕτη ἀληθὲς ἐρμηνεία τῶν ποιητῶν; Τὸ μόνον διασωθὲν οὐσιαστικὸν δεῖγμα ἀποτελεῖ ἡ ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου ἐξήγησις μονοστρόφου λυρικοῦ ποιήματος τοῦ Σιμωνίδου εἰς ἓνα διάλογον τοῦ Πλάτωνος (*Πρωτ.* 339 Α κ.ε. = *Vors.* 80 Α 25).² Ἐκεῖ εἶναι ἐκτὸς πάσης ἀμφιβολίας ὅτι ἦτο σκόπιμος ἢ ἐκλογὴ τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ ποιήματος τοῦ γραφέντος πρὸς τιμὴν τοῦ Σκόπτα καὶ ἀναφερομένου εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀνῆρ ἀγαθός,³ καὶ ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις ὅτι

¹ Ὃταν ὁ Turner, *Athenian Books* 23, κλείη τὴν ἐξαιρετον ἀνακοίνωσίν του μετὰ τὸ ρητορικὸν διάνθισμα : «Τὰ πρῶτα τριάκοντα ἔτη τοῦ τετάρτου αἰῶνος τὰ βιβλία εἶχον ἤδη ἐπιβληθῆ καὶ ἡ τυραννία των ἀρχίζει» διαφωνῶ μετὰ αὐτόν. Ὁ E. Curtius εἶχε δίκαιον νὰ δηλώσῃ εἰς τὸν πανηγυρικὸν λόγον του *Wort und Schrift* (1859) (= *Altertum und Gegenwart* I 255) «Πάντοτε ἔμμενε... μία διάθεσις, ἡ ὁποία ὠρθάνετο ἐναντίον τῆς κυριαρχίας τοῦ γραφοῦ». Τὸ ἔθιμον ἀπαγγελίας ποιημάτων καὶ ἐντέχνου πεζοῦ λόγου διετηρήθη ἐν ζωῇ μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἀρχαιότητος, βλέπε E. Rohde, *Der griechische Roman*³ (1914) 327 κ.ε. Βλέπε καὶ Wilamowitz, *Die hellenistische Dichtung* I (1924) 98.118, περὶ «Buchproesie», καὶ «Rezitationsproesie».

² Πρβλ. Θεμιστ. λόγ. 23, σελ. 350.20 Dind. *Πρωταγόρας... τὰ Σιμωνίδου τε καὶ ἄλλων ποιήματα ἐξηγούμενος*. Παραπομπὴ εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τοῦ Θεμιστίου (τὸ ὁποῖον ὁ Schneidewin, *Simonidis Cei fragmenta* (1835) 16, ὀρθῶς θεωρεῖ ὡς προερχόμενον ἐκ διαλόγου τοῦ Πλάτωνος) ἐλλείπει ἐν *Vors.* 80 Α καὶ ἐν M. Untersteiner, *Sofisti, Testimonianze e Frammenti* I (1949) 2 Α.

³ Μᾶς ἐνδιαφέρει μόνον ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ Πρωταγόρας διέδιδε τὸ κείμενον τοῦ Σιμωνίδου, ὅχι τὰ προβλήματα τοῦ ἴδιου τοῦ κειμένου, E. Diehl, *Anth. lyr. Gr.* II³ (1942) 77 κ.ε., Σιμων. fr. 4 (=fr. 5 Bergk) μετὰ βιβλιογραφίας, D. L. Page, *Poetae Melici Graeci* (Oxford 1962) 282 κ.ε., Σιμων. fr. 37 (ἐν κείμενον βελτιωμένον). Διὰ περαιτέρω σχετικὰς συζητήσεις παραπέμπομεν εἰς τὸν P. Friedländer, *Platon* II³ (1957) 18 - 21, 279 σημ. 18. Ἡ μόνη διατριβή, ἡ ὁποία συγκεντρώνει τὴν ἔρευνάν της εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐν τῷ πλατωνικῷ διαλόγῳ ποιήματος ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου καὶ τοῦ Σωκράτους, εἶναι ἡ τοῦ H. Gundert, «Die Simonides-Interpretation in Platons Protagoras», *Festschrift O. Regenbogen* (Heidelberg 1952) 71 - 93. Καὶ μόνον ὁ Gundert ἔφρασε εἰς τὸ ἐκπληκτικὸν συμπέρασμα ὅτι ὁ Πλάτων φαίνεται ὅτι ἦτο ἀνίκανος νὰ συλλάβῃ τὸ «ἀρχαϊκὸν» ὕφος τοῦ ποιήματος, καὶ ὅτι ἠγνόει τὰ λάθη, τὰ ὁποῖα ἔκαμε εἰς τὴν ἐρμηνείαν του (σελ. 92. 34 «Die zentralen Missverständnisse blieben ihm selbst verborgen», πρβλ., σελ. 82).

ύφίστατο εἶδος τι πνευματικῆς σχέσεως μεταξύ τοῦ Σιμωνίδου καὶ τῶν παλαιότερων σοφιστῶν. Ἐδίσταζον νὰ παραδεχθῶ τὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ Σιμωνίδης ἦτο «πρωτοσοφιστής», διότι τὸ ἐν λόγῳ ἀπόσπασμα ἐθεωρεῖτο μοναδικόν· εἰς προσφάτως ὅμως δημοσιευθὲν ἀπόσπασμα τοῦ Σιμωνίδου ἔχομεν ποίημα, τὸ ὁποῖον εἶναι πανομοιότυπον πρὸς τὸ ἀφιερωμένον εἰς τὸν Σκόπαν καὶ πραγματεύεται *περὶ καλοῦ, αἰσχροῦ, ἀρετῆς, ἐσθλοῦ*.¹ Ὅλον τὸ χωρίον τοῦ Πλάτωνος μικρὰν μόνον, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν οὐδεμίαν, ἀξίαν θὰ εἶχε, ἂν περιεῖχε ἀπλήν διακωμώδησιν² τῆς διδασκαλίας τῶν σοφιστῶν. Πράγματι, δὲν ἀπουσιάζει ἐξ αὐτοῦ ἡ συνήθης σωκρατικὴ εἰρωνεία, ἀλλ' ὁ Πλάτων, ὁ ὁποῖος πάντοτε ἠσθάνετο γνήσιον σεβασμὸν πρὸς τὸν Πρωταγόραν, εὔρε τὴν εὐκαιρίαν νὰ δώσῃ ταῦτοχρόνως ἐπαρκῆ εἰς τὰ βασικά σημεῖα τῆς εἰκόνα τῆς μεθοδολογίας τοῦ σοφιστοῦ. Ὁ Πρωταγόρας ἐξετάζει μετὰ προσοχῆς ἐν πασίγνωστον ἔργον τοῦ διασημοτέρου πιθανῶς ποιητοῦ τῆς γενεᾶς του (ὁ Σιμωνίδης ἀπέθανε κατὰ τὸ 468 π.Χ. περίπου, ὁ Πρωταγόρας ἐγεννήθη περὶ τὸ 490 π.Χ.)· ὁποῖα δεινότης, νὰ ἀνακαλύψῃ εἰς αὐτὸ ἀκριβῶς μίαν φανεράν ἀντίφασιν (339 B ἐναντία λέγει αὐτὸς αὐτῷ ὁ ποιητής)! Αὐτὸ τὸ εἶδος τῆς κριτικῆς ἐξετάσεως μεμονωμένων λέξεων τοῦ ποιητοῦ καὶ τῆς κυρίας σημασίας των (ἐπὶ παραδειγματι τῶν λέξεων *ἔμμεναι καὶ γενέσθαι*) εἶναι κατὰ τοὺς σοφιστὰς ἡ σημαντικώτερα πνευματικὴ ἄσκησις· οἱ νέοι εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπιδίδωνται εἰς αὐτὴν τὴν ἄσκησιν, διότι δι' αὐτῆς θὰ κατορθώσουν νὰ γίνουσι *περὶ ἐπῶν δεινοί*.

Κατὰ παρόμοιον τρόπον ὁ Πρωταγόρας ἀνεκάλυψε ὅτι ἔγινε ἐσφαλμένη χρῆσις τύπου τῆς προστακτικῆς (*μῆνιν ἄειδε, θεὰ*) ἀντὶ εὐχῆς εἰς τὸν πρῶτον στίχον τῆς Ἰλιάδος (Vors. 80 A 29, καὶ 80 A 30 διὰ τὸ Φ 240).³ Ἡ ἀπλῆ παράθεσις τῆς ἀνακαλύψεως αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους (*Ποιητ.* 19 σελίς 1456 b 15) ἐπιβεβαιώνει τρόπον τινὰ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ Πλάτων ἐν τῷ χωρίῳ, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται εἰς τὸ ποίημα τοῦ Σιμωνίδου, δὲν γελιοποιεῖ τὸν Πρωταγόραν εἰς τὰ μέρη τοῦ διαλόγου, ὅπου ὁμιλεῖ αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ μέγας σοφιστής. Ἄφ' ἑτέρου, ὅταν ὁ Σωκράτης δίδῃ σειρὰν λεπτομερειακῶν ἐρμηνειῶν ὡς καὶ ἐξήγησιν τοῦ συνόλου εἰς τὴν ἐκτενῆ ἀνασκευὴν τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Πρωταγόρου (341 E *διανοεῖσθαι*, 344 B *τὸν τύπον αὐτοῦ τὸν ὄλον καὶ τὴν βούλη-*

¹ Σιμων. fr. 36 Page (= P. Oxy. 2432). Ἔχω τὸν πειρασμὸν νὰ εἰκάσω ὅτι τὸ ἀπολεσθὲν ὑποκείμενον τοῦ στ. 1 *τό τ]ε καλὸν κρίνει τὸ τ' αἰσχρὸν ἦτο καιρὸς*. Τὸ καιρὸς πολὺ συχνὰ ἀπαντᾷ εἰς συζητήσεις τοιούτων ἠθικῶν ἐνοιῶν εἰς γραπτὰ τῶν σοφιστῶν καὶ εἰς τὴν μεταγενεστέρην τραγωδίαν· βλέπε Fr. trag. adesp. 26, σελ. 844 N.² εἰς τὸ *Δισσοὶ λόγοι* (Vors. 90. 2.19) καὶ Wilamowitz, *Sappho und Simonides* (1913) 178.1. M. Untersteiner, *The Sophists* (1954) 367, Index. λ. κ α ι ρ δ ς.

² Αὕτῃ ἡ ἔκφρασις χρησιμοποιεῖται ἀκόμη τώρα ὑπὸ τοῦ J.W.H. Atkins, *Literary criticism in Antiquity* I (1952) 42.

³ Περὶ τῶν ὁμηρικῶν μελετῶν κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα π.Χ. βλέπε τὴν χρήσιμον συλλογὴν τεκμηρίων ἐν H. Sengebusch, *Dissertatio Homerica*, ἐκδοθὲν τὸ πρῶτον ἐν *Homeri carmina*, Dindorf (1885/6) 111 κ.έ.

σιν), ὁ Πλάτων ἐντρυφᾷ εἰς ἓν εἶδος σπινθηροβόλου παρφῆδας τῆς σοφιστικῆς «μεθόδου». Ὁ Σωκράτης (*Πρωτ.* 340 A κ.έ.) παρίσταται ὡς δανειζόμενος ἀπὸ ἄλλο προέχον μέλος ἐκείνου τοῦ κύκλου, ἀπὸ τὸν Πρόδικον, συμπατριώτην τοῦ Κείου ποιητοῦ Σιμωνίδου, καὶ πρώτην αὐθεντίαν εἰς τὰ «συνώνυμα»: τὸν Πρόδικον ἐπικαλοῦνται διὰ τὴν λεπτὴν διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἐνοιῶν τοῦ ἔμμεναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, διάκρισιν, τὴν ὁποίαν ὁ Πρωταγόρας εἶχε ἀρνηθῆ, καὶ διὰ τὴν παράλογον ταυτότητα τοῦ χαλεπὸν καὶ τοῦ κακὸν (341 A). Ὁ Σωκράτης τέλος διὰ τὴν νὰ σώσῃ ἄνδρα σοφόν, ὡς ὁ Σιμωνίδης, ἀπὸ λογικὸν σφάλμα καταφεύγει εἰς τὰς πλέον βεβιασμένας μεταθέσεις ἐνδὸς ἐπιρρήματος (ὕπερβατόν δεῖ θεῖναι ἐν τῷ ἄσματι τὸ ἀλαθέως, 343 E) καὶ ἐνδὸς ἐπιθέτου (ἐκὼν, 345 E, 346 E). Ἐκ τοῦ χωρίου τούτου ὠνόμασαν μεταγενέστεροι γραμματικοὶ καὶ ρήτορες τὸ σχῆμα τοῦτο, τὸ «ὑπερβατόν».

Δύσκολα θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διακριθῇ ἡ πραγματικὴ εἰκὼν τῆς ἐρμηνευτικῆς μεθόδου τῶν σοφιστῶν διὰ μέσου τῶν μοχθηρῶν αὐτῶν καὶ διασκεδαστικῶν σωκρατικῶν διαστρεβλώσεων. Ἄν ὅμως δεχθῶμεν, ὅτι ὑπάρχει κάτι ἀπὸ τὸν «ιστορικὸν Πρωταγόραν» εἰς τὴν ἀρχὴν ὅσων ὁ ἴδιος λέγει κατὰ τὴν συζήτησιν (339 A κ.έ.), τὸ χωρίον αὐτὸ ὑπεραρκεῖ διὰ τὴν νὰ καταδείξῃ ὅτι δὲν ἀπέβλεπε εἰς τὴν ὀρθὴν ἀνάγνωσιν καὶ σημασίαν τοῦ κειμένου τοῦ Σιμωνίδου· ἡ κριτικὴ τῆς φραστικῆς διατυπώσεως καὶ τῆς ἐννοίας, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπιδεικνύει τὴν προσωπικὴν ὑπεροχὴν του, θεωρεῖται χρήσιμος διὰ τὴν πνευματικὴν ἄσκησιν τῶν μαθητῶν του. Αὐτὴν τὴν παιδευτικὴν ἀξίαν ἀπορρίπτει μετ' ἐξαιρετικῆς ἐμφάσεως ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης εἰς τὸ τέλος τῆς συζητήσεως (347 C κ.έ.). Δὲν δύναται τις νὰ ἐρωτήσῃ τὸν ἴδιον τὸν ἀρχαῖον ποιητὴν καὶ νὰ συζητήσῃ μετ' αὐτοῦ περὶ τῶν ποιημάτων του (πρβλ. καὶ *Ἰππ. E.* 365 D), ἀλλὰ μόνον νὰ κάμῃ λόγον περὶ δοθέντος λογοτεχνικοῦ κειμένου· τοιαῦτα ἀπόπειραι δὲν ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ καταλήγουσιν εἰς αὐθαιρέτους γνώμας. Ὅπισθεν τῆς σκεπτικιστικῆς αὐτῆς στάσεως ἔναντι τῶν σοφιστικοῦ τύπου ἐρμηνευτῶν τοῦ γραπτοῦ λόγου ὑπάρχει εἰς τὸν πρώϊμον τοῦτον διάλογον ἡ πρώτη ἐνδειξις τῆς δυσπιστίας τοῦ Πλάτωνος κατὰ πόσον ἡ ποίησις εἶναι ἢ ὄχι πηγὴ ἀληθοῦς σοφίας, ζήτημα περὶ τοῦ ὁποίου θὰ γίνῃ λόγος ἀργότερον.¹

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι οἱ σύγχρονοι τοῦ Πρωταγόρου καὶ οἱ ὀπαδοὶ του τῆς ἀμέσως ἐπομένης γενεᾶς ἐφήρμοζον παρόμοιον εἶδος ἐρμηνείας.² Ὑπάρχουν ὑπαινιγμοὶ τινεὶ εἰς τὸν *Πρωταγόραν* τοῦ Πλάτωνος ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Πρόδικον καὶ τὸν Ἰππίαν,³ ὄχι ὅμως σαφῆς μαρτυρία. Ὅταν ὁ Καλλιμαχῆς (*Πλάτ. Γοργ.* 484 B)⁴ εἰς τὸν λόγον του περὶ τοῦ «φυσικοῦ νόμου» (*νόμον . . . τὸν τῆς φύσεως*

¹ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 168 κ.έ.

² Basilius Tsirimbis «Die Stellung der Sophistic zur Poesie im V. und IV. Jahrhundert bis zu Sokrates» (Diss. München 1936) 53 κ.έ.

³ Πρβλ. *Vors.* 86 B dub. περὶ «προσφῆδας» ἐν B 15, Ψ 328.

⁴ Βλέπε E. R. Dodds, *Plato: Gorgias* (Oxford 1959) 270 κ.έ. — Ὁ P. Oxy. 2450 (δημο-

483 E) ἀναφέρεται εἰς χωρίον πινδαρικοῦ ποιήματος (fr. 169 Sn.), δὲν ἐνδιαφέρεται καθόλου νὰ ἐξηγήσῃ τὸ κείμενον. Ἀντιθέτως παραθέτει τὸ λεγόμενον περὶ τοῦ νόμου βασιλεύς,¹ διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι ὁ πινδαρικός νόμος εἶναι τὸ ἴδιο τὸ «δίκαιον τοῦ ἰσχυροτέρου», τοῦ ὁποῦ αὐτός, ὁ Καλλικλῆς, ὑπῆρξε ὑπέρμαχος εἰς τὴν μακρὰν «ρῆσιν» του. Καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ ποῖα ἦτο ἡ γνώμη τοῦ Πινδάρου, οὐδέποτε οὗτος θὰ ἠδύνατο νὰ συμφωνήσῃ μὲ τὸν Καλλικλῆ. Ὁ Ἰππίας (Πλάτ. Πρωτ. 337 D), ἀναφερόμενος συντόμως εἰς τὸν στίχον τοῦ Πινδάρου, ἐκλαμβάνει προφανῶς τὴν λέξιν νόμος κατὰ τρόπον πολὺ διαφορετικόν, ὡς σημαίνουσιν δηλαδὴ (σύμβασιν).² Ὁ Κριτίας (Πλάτ. Χαρμ. 163 B) ἐχρησιμοποίησε ἐν ἡμιστίχῳ τοῦ Ἡσιόδου, "Εργ. 341 ἔργον δ' οὐδὲν ὄνειδος, πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἐπιχειρήματός του, ὅταν ἠθέλησε νὰ ἀναπτύξῃ τὴν διαφορὰν μεταξὺ ἐργάζεσθαι, πράττειν καὶ ποιεῖν κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Προδίκου.³

Θὰ ἠδύνατο νὰ ὑποπτευθῇ τις ὅτι οἱ σοφισταί, ἐρμηνεύοντες τὸν Ὀμηρον ὡς παιδαγωγοί, εἶχον τὴν τάσιν νὰ ἀκολουθοῦν τὴν «ἀλληγορικήν» μέθοδον, ἡ ὁποία ἤρχισε μὲ τὸν Θεαγένη κατὰ τὸ τέλος τοῦ ἔκτου αἰῶνος. Φαίνεται ὁμως ὅτι κατὰ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὑπῆρξε εἰς μόνον φιλόσοφος, τὸν ὁποῖον δυνάμεθα μὲ βεβαιότητα νὰ χαρακτηρίσωμεν ὡς ἀλληγορικόν, ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου,⁴ ὃχι σοφιστής, ὁ Μητρόδωρος ὁ Λαμψακηνὸς (Vors. 61). Οὗτος ἐπέξετεινε τὴν «φυσικὴν» ἐρμηνείαν ἐκ τῶν θεῶν εἰς τοὺς ἥρωας Ἀγαμέμνονα . . . αἰθέρα, Ἀχιλλέα ἤλιον . . . "Εκτορα σελήνην κτλ. (61 A 4,⁵ πρβλ. 2 καὶ 3 πάντα εἰς ἀλληγορίαν μετάγων) ὁ ἴδιος ἀναφέρεται καὶ εἰς γραμματικὸν ζήτημα (61 A 5 τὸ πλεῖον δύο σημαίνειν φησί), ἀκριβῶς ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Θεαγένους. Εἰς τὸν Ἰωνα 530 C τοῦ Πλάτωνος ὁ Μητρόδωρος ἀναφέρεται μαζὶ μὲ τὸν Στησίμβροτον τὸν Θάσιον καὶ κάποιον Γλαύκωνα, ἄλλως

σιευθεῖς τῷ 1961) fr. 1, στήλη II ἀρχίζει μὲ τὸν στ. 56 τῆς πλατωνικῆς παραπομπῆς, ἴσως ὁμως δύναται καὶ ὡς ἔχει νὰ προσφέρῃ κάτι. Αἱ πολυάριθμοι παραμπομπαι εἰς στίχους τοῦ Πινδάρου δίδονται in extenso ὑπὸ τοῦ A. Turyn, *Pindari Carm.* (1948) fr. 187.

¹ M. Gigante, *Nóμος βασιλεύς* (1956) 146 κ.έ. «Ippia e Callicle, interpreti di Pindaro».

² Βλέπε ἐπίσης Ἡρόδ. III 38.

³ Vors. 84 A 18, καταχωρηθὲν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Προδίκου. Θὰ ἔπρεπε νὰ λεχθῇ ὅτι ὁ Κριτίας εἶναι ὁ ὀμιλητής. Πρβλ. Χαρμ. 163 D, Ξεν. Ἀπομν. I 2.56.

⁴ Διογ. Λαέρτ. II 11 (Vors. 59 A 1 καὶ 61 A 2). Καὶ ἂν ἀκόμη θεωρήσωμεν ἀξιόπιστον τὴν κρίσιν τοῦ Φαβωρίνου περὶ Ἀναξαγόρου (δοκεῖ δὲ πρῶτος τὴν Ὀμήρου ποιῆσιν ἀποφῆναισθαι εἶναι περὶ ἀρετῆς καὶ δικαιοσύνης), τοῦτο δὲν θὰ ἐσήμαινε ὅτι εἶχε ἐξηγήσει τὴν ὀμηρικὴν ποιῆσιν ὡς ἠθικὴν ἀλληγορίαν (ὡς πολλοὶ φαίνεται νὰ πιστεύουν, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ Sandys, *Hist.* I^o 30), ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος πρῶτος κατέστησε γνωστὴν τὴν ἠθικὴν τῆς τάσιν. Ὑπὸ τὴν ἀποψιν αὐτὴν θὰ ὑπῆρξε πρόδρομος τοῦ Ἀριστοφάνους, βλέπε κατωτέρω σελ. 55 κ.έ.

⁵ Περὶ νέων συνδυασμῶν καὶ ἀναγνώσεων τοῦ Pap. Hercul. 1081 καὶ 1676 βλέπε J. Heidmann, *Der Pap. 1676 der Hercul. Bibliothek* (Diss. Bonn 1937) 6 κ.έ. καὶ F. Sbordone, «Un nuovo libro della Poetica di Filodemo», *Atti dell' Accad. Pontaniana*, N. S. IX (1960) 252 κ.έ.

ἀγνωστον· ὁ «ραψῳδός» Ἴων καυχᾶται ὅτι ἀμίλει τόσον ὠραῖα περὶ Ὀμήρου, ὅσον οὔτε ὁ Μητρόδωρος οὔτε ὁ Στησίμβροτος οὔτε ὁ Γλαύκων οὔτε οἰοσδήποτε ἄλλος ἠδύναντο νὰ ὀμιλήσῃ» (FGrHist 107 T 3). Ἐπειδὴ οὐδὲν λέγεται περὶ ἀλληγορίας, δὲν πρέπει νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ χωρίου αὐτοῦ ὅτι ὁ Στησίμβροτος ἐχρησιμοποιοῖ τὴν αὐτὴν μέθοδον μὲ τὸν Μητρόδωρον.¹ Εἰς ἀποσπάσματα τοῦ βιβλίου του περὶ Ὀμήρου (F 21-25) δὲν ὑπάρχει τὸ παραμικρὸν ἔχνος ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας. Τὰ ἡμέτερα Σχόλια εἰς τὴν Ἰλιάδα τὸν ἀναφέρουν ἐν σχέσει μὲ τὴν κύλικα τοῦ Νέστορος καὶ τὸν χωρισμὸν τοῦ σύμπαντος μεταξὺ τῶν τριῶν υἱῶν τοῦ Κρόνου· ἐξ ἄλλου μνημονεύεται ὅτι συνέγραψε μετὰ τὸν Θεαγένη καὶ πρὸ τοῦ Ἀντιμάχου τοῦ Κολοφώνιου, ὁ ὁποῖος μαρτυρεῖται ὅτι ὑπῆρξε μαθητῆς του, ὅχι μόνον περὶ τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζησε ὁ Ὀμηρος. Ἄν τοῦτο ἀληθεύῃ, ὁ Στησίμβροτος ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς τὸν Ἀντίμαχον τὸν Κολοφώνιον,² μίαν πολὺ ἀξιοσημείωτον μορφήν τῆς ἱστορίας τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης, περὶ τοῦ ὁποῖου θὰ ὀμιλήσωμεν ἀργότερον.

Πρὸς τὸ παρόν, ὅμως, ὀφείλομεν νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τοὺς σοφιστάς. Ἄν πράγματι ὁ Ἀντισθένης εἶχε διαδεχθῆ εἰς τὴν ἀλληγορικὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ὀμήρου τὸν Μητρόδωρον,³ θὰ εὐρίσκαμεν τελικῶς ἓνα σοφιστὴν ἀλληγορικόν. Ὁ

¹ Τὸ παραδοσιακὸν τοῦτο λάθος ἐτονίσθη ἰδιαιτέρως ὑπὸ W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur* I 2 (1934) 678, ἐμελετήθη δὲ ὑπὸ τοῦ F. Buffière, *Les Mythes d'Homère et la pensée grecque* (Paris, 1956) 132 - 6 «L'exégèse allégorique avant les Stoïciens».

² Βλέπε κατωτέρω, σελ. 110 κ.ε. Ἀντίμ. ἐκδ. B. Wyss (1936) test. 9 καὶ fr. 129, πρβλ. Call. fr. 452. Ὁ F. Jacoby εἰς τὸ ὑπόμνημα του περὶ Σττησιμβρότου, II D σελ. 343.22, ὀρθῶς ἀποδέχεται τὴν μαρτυρίαν τοῦ Σουῖδα περὶ Ἀντιμάχου (τὴν ὅποιαν ἀπέριψε ὁ Wyss, ἐνθ' ἄνωτ., σελ. IV) καὶ λέγει περὶ τοῦ Σττησιμβρότου: «ἐξ ἐπαγγέλματος ραψῳδοῦ καὶ κατὰ τὴν σημασίαν τῆς ἐποχῆς Ὀμηριστοῦ ἐπίσης» καὶ σελ. 349.17 «χρησιμοποιοῖ ὅλα τὰ μέσα τῆς τότε φιλολογίας». Προτιμότερον νὰ ἀποφεύγωμεν τὸν ὄρον «φιλολογία» διὰ τὴν περίοδον αὐτήν.

³ W. Schmid *Geschichte d. griech. Lit.* I 1 (1929) 131, I 2 (1934) 679, Konrad Müller, «Allegorische Dichtererklärung», *RE*, Suppl. IV (1924) 17, J. Geffcken, «Entwicklung und Wesen des griechischen Kommentars», *Herm.* 67 (1932) 399 «δυσάρεστος ἐπιδίωξις τῆς ἀλληγορίας». Αὐτὸς μάλιστα ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀντισθένη «τὸ πρῶτον πραγματικῶς ὑπόμνημα εἰς συγγραφέα», ἦτοι τὸν Ἡράκλειτον, ἀλλ' ὁ Ἀντισθένης ὁ ὁποῖος ἔγραψε ὑπόμνημα περὶ Ἡρακλείτου (Διογ. Λαέρτ. IX 15 = *Vors.* 22 A 1.15) ἀνεγνωρίσθη πρὸ πολλοῦ ὡς εἷς ἐκ τῶν τριῶν συνωνύμων τοὺς ὁποῖους ἀναφέρει ὁ Διογ. Λαέρτ. VI 19, ὁ Ἡρακλείτειος: Wissowa, *RE* I 2537. 36, πρβλ. F. Dümmler, *Antisthenica* (1882) 16 κ.ε. Αἱ δξύνονται παρατηρήσεις του ἐν Κεφ. 2, «De Homeri sapientia», εἶναι ἐν μέρει παραπλανητικαί, ἰδίᾳ ἐν σελ. 24. Τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν ἔλαβεν ὁ D. B. Monro, *Homer's Odyssey XIII-XXIV* (1901) 412 εἰς τὴν ἐπισκόπησίν του περὶ τῆς ἀρχαίας ὀμηρικῆς κριτικῆς. Ὁ J. Tate εἰς δύο ἄρθρα του περὶ τῆς ἀλληγορίας ὡς μεθόδου ἐρμηνευτικῆς (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 12, σημ. 4) καὶ τελικῶς εἰς πολλὰ ἄρθρα τῆς πολεμικῆς του κατὰ τοῦ R. Höistadt ἐπεβεβαίωσε τὴν διαπίστωσιν ὅτι «ὁ Ἀντισθένης δὲν ἦτο ἀλληγοριστῆς» *Eranos* 51 (1953) 14-22 μὲ λεπτομερῆ ἐπιχειρηματολογία. Οὕτω ὁ F. Buffière (1965) δὲν ἐπανάλαβε τὸ παλαιὸν σφάλμα, ὡς ἔπραξε εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Σττησιμβρότου (ἀνωτέρω σημ. 1).

Ἄντισθένης¹ ἦτο μαθητῆς τοῦ Γοργίου καὶ εἶχε ἐπηρεασθῆ ὑπὸ τοῦ Προδίκου, πρὶν εἰσελθῆ εἰς τὸν κύκλον τοῦ Σωκράτους. Ἔχομεν μακρὸν κατάλογον τίτλων βιβλίων του ἀναφερομένων εἰς ὀμηρικὰ θέματα (Διογ. Λαέρτ. VI 17, 18), ἰδίᾳ εἰς τὴν Ὀδύσειαν, μερικά χωρία τῶν ὁποίων σώζονται εἰς τὰ ἡμέτερα σχόλια· φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε καὶ βιβλίον του *Περὶ Ὀμήρου ἐξηγητῶν*.² Προφανῶς λοιπὸν ἠσχολήθη πολὺ μὲ τὸν Ὀμηρον καὶ τὴν ἐρμηνείαν του· ἂν δυνάμεθα νὰ ἔχωμεν ἐμπιστοσύνην εἰς τὸν Δίωνα τὸν Χρυσόστομον (λογ. 53.5 *Περὶ Ὀμήρου*), πρῶτος ὁ Ἄντισθένης ἔκαμε εἰς τὰ ὀμηρικὰ ποιήματα τὴν διάκρισιν μεταξὺ «φαινομένου» καὶ «ἀληθείας» (ὅτι τὰ μὲν δόξη, τὰ δ' ἀληθεῖα εἴρηται τῷ ποιητῇ), ἡ ὁποία ἀργότερον τόσον συχνὰ ἐχρησιμοποιήθη διὰ τὴν ἐξήγησιν ἀντιφάσεων. Τοιαύτη ἐρμηνεία ἦτο ἀναγκαία, διότι ὁ Ὀμηρος ἦτο διὰ τὸν Ἄντισθένη ἀθθεντία προκειμένου περὶ ἠθικῶν θεωριῶν. Δὲν ἔδιδε σημασίαν οὔτε εἰς τὰ ὑποκρυπτόμενα νοήματα³ οὔτε εἰς τὴν κατὰ γράμμα σημασίαν. Κατὰ τὴν κάπως ἐκτενῆ ἐξέτασιν τοῦ πολὺτροπος (α 1),⁴ δὲν προσεπάθησε νὰ κατανοήσῃ τὸ προοίμιον τῆς Ὀδυσσεΐας, ἀλλὰ νὰ ὀρίσῃ τὴν γενικὴν ἠθικὴν σημασίαν τοῦ συνθέτου, διὰ τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζεται ἡ μορφή τοῦ Ὀδυσσεύς. Ἡ πείρα τοῦ Ὀδυσσεύς εἰς ὅλα τὰ εἶδη (τρόποι) τῶν λόγων εἶναι δι' αὐτὸν πολὺ ἀνωτέρα τῆς κτηνώδους δυνάμεως τοῦ Αἴαντος (βλέπε ἐπίσης τοὺς πλαστούς λόγους του Αἴας καὶ Ὀδυσσεύς).⁵ Τὸ κύριον ὅμως ζήτημα εἶναι τὸ ἐξῆς: «ἡ ἔρευνα τῶν λέξεων εἶναι ἡ ἀπαρχὴ τῆς μορφώσεως» ἀρχὴ παιδεύσεως ἢ τῶν

¹ Δὲν ὑπάρχει πρόσφατος συλλογὴ μαρτυριῶν καὶ ἀποσπασμάτων: Ἄντισθένης *Fragmenta*, ἐκδ. Aug. Guil. Winckelmann, Zürich 1842, ἀνετυπώθη ἐν *F. Philos. Gr.* II (1881), 261 κ.ε. τοῦ Mullach. Τὰ ρητορικὰ ἀποσπάσματα ἐν *Art. scripti*. ἐκδ. L. Radermacher (1951) B XIX. Περὶ τῶν ὀμηρικῶν μελετῶν του, βλέπε καὶ H. Sengebusch, *Diss. Hom.* (1855/6) 115 κ.ε. Βλέπε Addenda.

² Σχολ. α 1, ε 211 = η 257, ι 106, 525 (κριτικὸν κείμενον ἐν Schrader, Πορφ. *Quaest. Hom. in Od.* 1890). Διογ. Λαέρτ. VI 17 *περὶ ἐξηγητῶν, περὶ Ὀμήρου codd.*, corr. Kri-sche, βλέπε Schrader, Πορφ. *Quaest. Hom. ad Il.* (1880) Προλεγόμενα σελ. 386.

³ Ἡ ἐῖ ρ ω ν ι κ ῆ παρατήρησις περὶ ὑπονοιῶν εἰς τὴν συνομιλίαν Ἄντισθένης, Νικηράτου, καὶ Σωκράτους (Ξεν. *Συμπ.* III 6) δὲν ἔγινε ὑπὸ τοῦ Ἄντισθένης, ἀλλὰ ὑπὸ τοῦ Σωκράτους σχολιάζοντος τὴν ἄνοιαν καὶ τὴν ἄνοιαν τῶν ραψωδῶν, οἱ ὁποῖοι δὲν γνωρίζουν τὰς «ὑπονοουμένας ἐνοίας».

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 4, πρβλ. Ἰππίαν ἐν Πλάτ. Ἰππ. E. 364 C, 365 B;

⁵ *Art. scripti*. B XIX 11. 12 Raderm. Ὁ Ἄντισθένης ἠκολούθησε τὴν κοινὴν παραλλαγὴν τοῦ ἐπικού κύκλου (Bethe, *Homer* II σελ. 165 κ.ε. καὶ 170 κ.ε.), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Αἴας μετέφερε τὸν νεκρὸν Ἀχιλλέα. Φαίνεται ὅμως ὅτι ὑπάρχει καὶ ἄλλη, ἀρχαιότερα, παράδοσις, διασωθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ον. *met.* XIII 284 κ.ε. καὶ τοῦ Σχολ. ε 310, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ὀδυσσεύς μετέφερε τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ ἥρωος. Αὐτὸ δὲν εἶναι «σφάλμα» τοῦ σχολιαστοῦ, παρὰ τὸν σεβασμόν μου πρὸς τὸν Bethe, ὁ ὁποῖος παρέλειψε τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ὄβιδίου. Ἡ ὑπαρξίς διαφόρου παραλλαγῆς τῆς σχετικῆς παραδόσεως ἐπιβεβαιούται ἐκ τινος ἀποσπάσματος παλαιότερων ἐπικῶν ἐξαμέτρων *P. Oxy.* XXX ἐκδ. E. Lobel (1964) 2510. 13 καὶ 21, ὅπου ὁ φέρων τὸ σῶμα τοῦ νεκροῦ Ἀχιλλεύς εἶναι ὁ Ὀδυσσεύς.

ὀνομάτων ἐπίσκεψις.¹ Ἐξ ὧν τούλάχιστον γνωρίζομεν περὶ τῶν ἐξεχόντων σοφιστῶν καὶ τῶν ἀμέσων ἀπογόνων των, ὡς ἦτο ὁ Ἀντισθένης, οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν εἶναι δυνατὸν νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ἀλληγορικός. Τοῦτο ὑπῆρξε σημαντικὸν δι' ἄλλην τὴν κίνησιν τῶν σοφιστῶν καὶ ὄχι ἀσήμαντον διὰ τὸ μέλλον. Ἐξ ἄλλου ἢ ἀπάντησις μας εἰς τὴν ἐρώτησιν, τὴν ὁποίαν ἐθέσαμεν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος τμήματος, εἶναι κατ' ἀνάγκην ἀρνητικὴ : δὲν ὑπῆρξεν ἀληθὴς ἐρμηνεία τῶν ποιητῶν. Εἰς τὰς ὑπὸ τῶν σοφιστῶν ἐξηγήσεις τῆς ποιήσεως προδιαγράφεται ἡ ἀνάπτυξις εἰδικοῦ πεδίου ἐρεύνης, ἥτοι ἡ ἀνάλυσις τῆς γλώσσης· ὁ τελικὸς στόχος των εἶναι ρητορικὸς ἢ παιδευτικὸς, ὄχι φιλολογικὸς.

Δὲν εἶναι λοιπὸν καθόλου ἐκπληκτικὸν ὅτι οἱ σοφισταὶ ἐπέτυχον περισσότερον εἰς αὐτὸν τὸν τομέα παρὰ εἰς οἰονδήποτε ἄλλον. Ὁ Πρωταγόρας φαίνεται ὅτι ἤνοιξε πρῶτος τὸν δρόμον μὲ τὴν ἀντίληψίν του περὶ ὀρθοπειρίας.² Ἴσως εἶχε πραγματευθῆ περὶ «ὀρθότητος τῆς ἐκφράσεως» εἰς τὸ περίφημον βιβλίον του Ἀλήθεια. Ὁ Ὀμηρος κατεκρίθη, διότι διέτασσε τὴν Μοῦσαν ἀντὶ νὰ παρακαλῆ αὐτήν, ὡς εἶδομεν εἰς τὰς παρατηρήσεις τὰς ἀναφερομένας εἰς τὴν «ἐρμηνείαν». Ὁ Πρωταγόρας δηλαδὴ εἶχε καθιερώσει τὸν κανόνα ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωνται τέσσαρες τάξεις προτάσεων : «ἐπιθυμία (εὐχὴ), ἐρώτησις, ἀπάντησις, διαταγή», διεilé τε τὸν λόγον πρῶτος εἰς τέτταρα· εὐχολήν, ἐρώτησιν, ἀπόκρισιν, ἐντολήν . . . οὗς καὶ πυθμένας εἶπε λόγων», τὰς ὁποίας ὠνόμασε καὶ βάσεις (αθεμελιώδεις ἀρχάς) L - S) τῶν λόγων.³

Ἐὰν ποιητὴς τις εἶχε κατὰ νοῦν νὰ ἀπευθύνῃ παράκλησιν πρὸς τὴν Μοῦσαν, ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιήσῃ τὴν κατάλληλον ἔκφρασιν καὶ ὄχι τὴν ἀρμόζουσαν εἰς διαταγήν : Μῆριν ἄειδε, θεά. Ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς Ἰλιάδος ὁ ποιητὴς εἶναι ἐπίσης ἔνοχος μὴ ὀρθῆς χρήσεως τοῦ γένους. Ἡ ἔννοια λέξεων ὡς μῆνις («ὀργή») ἢ πῆληξ («κράνος, περικεφαλαία») εἶναι σαφῶς χαρακτηριστικὴ ἄρρενος. Τὸ Μῆριν . . . οὐλομένην, ἀντὶ οὐλόμενον, ἐπομένως ἐθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου ὡς μὴ ὀρθὴ σύνταξις.⁴ Προφανῶς ἦτο ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος διήρσεε τὰ γένη

¹ *Art. scripti.* B XIX 6, πρβλ. C. J. Classen, «Sprachliche Deutung» *Zetemata* 22 (1959) 173 - 6, περὶ τῆς ἐρμηνείας τῶν ὀνομάτων ὑπὸ τοῦ Ἀντισθέους (καὶ βιβλιογραφίαν 173.6). Βλέπε καὶ F. Mehmel, *Antike und Abendland* IV (1954) 34 κ.έ.

² Βλέπε *Excursus*.

³ Διογ. Λαέρτ. IX 53 κ.έ. = *Vors.* 80 A 1 = *Art. scripti.* B III 10. 11. Αὐτὴ ἡ εἰς τέσσαρας «βάσεις» διαίρεσις ἐπιβεβαιουῦται ὑπὸ τοῦ Quintil. *inst.* III 4.10 : Protagoran . . . qui interrogandi, respondendi, mandandi, precandi . . . partes solas putat (= *Art. scripti.* B III 12, δὲν ὑπάρχει εἰς *Vors.*). Τὸ οἱ δὲ εἰς ἐπτὰ ἐν τῷ σφζομένῳ κειμένῳ τοῦ Διογ. Λαέρτ. IX 54 (*Vors.* II° σελ. 254, 14 κ.έ.) δὲν σημαίνει ὅτι ἄλλοι εἶπον ὅτι ὁ Πρωταγόρας διήρσεε τὰς «βάσεις» εἰς ἐπτὰ μέρη. Σημαίνει ὅτι ἄλλοι ἔκαμαν διαφορετικὴν διαίρεσιν, καὶ γνωρίζομεν ἐκ τοῦ ὡς ἄνω χωρίου τοῦ Κοῖντιλιανοῦ, ὅτι αὐτὸ ἔπραξε ὁ Ἀναξιμένης (*Art. scripti.* B III 12 καὶ XXXVI 9). Εἶναι μιὰ ἐνοχλητικὴ μᾶλλον («παρένθεσις») εἰς τὸ κείμενον τοῦ Διογ. Λαέρτ. — Ὁ Ἀλκιδάμας (βλέπε κατωτέρω, σελ. 60 κ.έ.) διήρσεε τὰς προτάσεις εἰς τέσσαρας τάξεις χρησιμοποιῶν ἄλλα ὀνόματα (B XXII 8 καὶ 9).

⁴ Ἀριστλ. *Σοφ.* Ἐλ. 14 σελ. 173 b 17 *σολοικισμός* (= *Vors.* 80 A 28 = *Art. scripti.* B III 7).

τῶν ὀνομάτων εἰς ἀρσενικά, θηλυκά καὶ πράγματα, ἄρρενα καὶ θήλεα καὶ σκευή,¹ καὶ ἐζήτησε αὐστηρὰν τήρησιν τῆς διαιρέσεως αὐτῆς κατὰ τὴν χρῆσιν τοῦ γένους καὶ τῆς καταλήξεως τῶν λέξεων. Οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ ἔσπευσαν νὰ γελοιοποιήσουν τοιαύτην καινοφανῆ θεωρίαν περὶ ὀρθότητος τοῦ γένους. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Σωκράτης ἀρχόμενος τοῦ λόγου του διὰ τῶν χαρακτηριστικῶν λέξεων δεῖσε . . . *μανθάνειν* . . . *ἄττ' ἐστὶν ὀρθῶς ἄρρενα εἰς τὰς Νεφέλας* (658 κ.έ.)² τοῦ Ἀριστοφάνους ἀποδίδει τὴν οὐσίαν τῆς διδασκαλίας τοῦ Πρωταγόρου. Ὁ ἀμηχανῶν μαθητῆς διδάσκεται νὰ μὴ χρησιμοποιοῖ τὸ ἀλεκτρυὼν διὰ τὴν «θρνιθα», ἀλλὰ τὸ ἀλεκτρυάϊνα (666), διότι αὐτὸς ἔπρεπε νὰ εἶναι ὁ ὀρθὸς θηλυκὸς τύπος διὰ ζῶον θήλυ, καὶ νὰ μὴ λέγῃ τὴν κάρδοπον, ἀλλὰ τὴν καρδόπην (678), ἐφ' ὅσον μία λέξις δὲν δύναται νὰ ἔχῃ ἀρσενικὴν κατάληξιν, ἀν εἶναι θηλυκή. Ἀλεκτρυάϊνα καθὼς καὶ καρδόπη εἶναι ἐφευρήματα τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ (πρβλ. καὶ *Νεφέλαι* 681 κ.έ. καὶ 847 κ.έ.), ὑπὸ τοὺς παιγνιώδεις ὅμως αὐτοὺς στίχους κρύπτονται σημαντικαὶ νέαι παρατηρήσεις καὶ συζητήσεις.

Δὲν δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν περαιτέρω. Ἡ ἐκδοχὴ ὅτι ὁ Πρωταγόρας ὑπῆρξε καὶ ὁ πρῶτος διαχωρίσας τοὺς χρόνους τοῦ ρήματος εἶναι μᾶλλον ἀτυχής. Δὲν ἔχομεν εἰδικὴν ἀναφορὰν ἢ μνείαν περὶ τούτου, ὡς εἴχομεν εἰς ὄλας τὰς προηγουμένας περιπτώσεις, ἐὰν ἐξαίρεσωμεν τὴν βραχεῖαν παρατήρησιν ἐν Διογ. Λαέρτ. IX 52 καὶ πρῶτος μέρη χρόνον³ διώρισε καὶ καιροῦ δύναμιν ἐξέθετο «πρῶτος αὐτὸς διέκρινε καὶ ὥρισε (;) μέρη τοῦ χρόνου καὶ διετύπωσε τὴν σημασίαν τοῦ καιροῦ». Ὅτιδήποτε σημαίνουν αἱ μυστηριώδεις αὐταὶ λέξεις, δὲν ὀμιλοῦν οὔτε περὶ τοῦ «ρήματος» (τοῦτο οὐδέποτε ἀναφέρεται εἰς τὴν περὶ τοῦ Πρωταγόρου παράδοσιν) οὔτε περὶ τῶν «χρόνων». Ἀκόμη καὶ εἰς τὸν Πλάτωνα χρόνος οὐδέποτε σημαίνει «χρόνος ρήματος», ἀλλὰ πάντοτε «χρόνος».⁴ Τὰ συμφραζόμενα τοῦ κειμένου, ἐντὸς τοῦ ὁποῦ ἔμφανίζεται ἡ παρατήρησις, ἀφοροῦν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον εἰς τὴν ρητορικὴν,⁵ καὶ ἡ λέξις καιρὸς φαίνεται ὅτι ἔχει τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Ἀλλὰ καὶ μίαν ἄλλην δυνατότητα ὑποβάλλουν μερικὰ χωρία μεταγενεστέρων φιλοσοφικῶν καὶ γραμματικῶν ἔργων, ὅπως τοῦ Σέξτου τοῦ Ἐμπειρικοῦ, *P.H.* III 144 (I, σελ. 173. 2 Mutschmann - Mau) *ὅτε χρό-*

¹ Ἀριστλ. *Ρητ.* III 5 σελ. 1407 b 6 (= *Vors.* 80 A 27 = *Art. script.* B 6).

² *Vors.* 80 C 3 = *Art. script.* III 8 μετὰ σημειώσεων τοῦ Radermacher. Αἱ Ἀριστοφ. *Νεφ.* 658 κ.έ. ἡρμηνεύθησαν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ ὑπερόχως ὑπὸ τοῦ J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* II (1924) 1 - 5.

³ *Vors.* 80 A 1. M. Untersteiner, *I sofisti* (1949) 19 «tempi del verbo», W. Schmid, *Gr. Lit. Gesch.* I 3 (1940), 23.11 «Tempora», κτλ. Ὁ C. P. Gunning, *De sophistis Graeciae praeceptoribus* (Diss. Utrecht 1915) 112.3, δίδει περισσοτέρως βιβλιογραφικὰς παραπομπάς. Ὁ ἴδιος προτείνει μίαν τετριμμένην μᾶλλον ἐρμηνείαν (καθωρισμένον τι ὀρολόγιον πρόγραμμα διὰ τὰς παραδόσεις του) τὸ ὅποιον, κατὰ πολὺ παράδοξον τρόπον, ἀναφέρουν οἱ Diels-Kranz ἐν τῇ αὐτόθι σημειώσει των.

⁴ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 91.

⁵ Βλέπε τὴν σημείωσιν τοῦ Radermacher εἰς *Art. script.* B III 24.

νος λέγεται τριμερῆς εἶναι, «ὁ χρόνος λέγεται ὅτι διαιρεῖται εἰς τρία μέρη» παρελθόν, παρόν, μέλλον.¹ Ἄν πραγματικῶς εἶχε κατὰ νοῦν ὁ Πρωταγόρας² τοιαύτην γενικὴν διαίρεσιν τοῦ χρόνου, τότε ἴσως αὐτὴ ὠδήγησε εἰς τὴν μεταγενεστέρως ἐποχῆς διάκρισιν τῶν (ἑπτὰ) λεγομένων χρόνων, ἀκριβῶς ὅπως δὲν ἀποκλείεται ὁ ἴδιος νὰ ἤνοιξε τὸν δρόμον διὰ τὴν μεταγενεστέραν θεωρίαν τῶν τεσσάρων ἐγκλίσεων διὰ τῶν τεσσάρων εἰδῶν τῶν προτάσεων, τὰ ὅποια πρῶτος ὥρισε.

Ἐκ τῶν ὀλίγων ἀσυναρτήτων ἀποσπασμάτων,³ μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων δὲν εἶναι ἴσως οὔτε γνήσια, δὲν εἶναι δυνατὴ εὐλογοφανῆς ἀνασυγκρότησις ἀληθοῦς «θεωρίας» περὶ ὀρθοεπείας. Εἶναι προτιμότερον νὰ ἐπιστρέψωμεν εἰς τὸν Πλάτωνα, Πρωτ. 339 Α, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχομεν ἐκκινήσει. Ἐκεῖ ἀναφέρεται ὁ ἀληθὴς σκοπὸς ὄλων αὐτῶν τῶν προσπαθειῶν, αἱ ὁποῖαι περιληπτικῶς ἐξακριβωσθησάν διὰ τοῦ ὅρου *εὐπέεια*. Ὁ μανθάνων νὰ διακρίνη ποῖαι λέξεις καὶ ποῖαι προτάσεις ἔχουν σχηματισθῆ ὀρθῶς καὶ ποῖαι ὄχι δύναται νὰ ἀποκτήσῃ ρητορικὴν ἰκανότητα, ἡ ὁποία εἶναι τὸ κύριον μέρος τῆς παιδεύσεως (παιδεύσεως μέγιστον μέρος).

Σχεδὸν οἱ γνωστότεροι σοφισταὶ μετὰ τὸν Πρωταγόραν παρέσχον τὴν ἰδικὴν του ἕκαστος συμβολὴν εἰς τὸν γλωσσικὸν τομέα. Ἀντιπροσωπευτικὴ μορφή κατέστη ὁ Πρόδικος ὁ Κεῖος. Ἦτο συνομήλικος τοῦ Σωκράτους (ἐγεννήθη τῷ 496 π.Χ.) καὶ κατὰ εἰκοσι ἔτη νεώτερος τοῦ Πρωταγόρου.⁴ Χρησιμοποιῶν προ-

¹ Πρβλ. τὸ χωρίον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰ χρονικὰ ἐπιρρήματα Ἀπολλων. Δυσκ. Π. ἐπιρρ., σελ. 123. 21 Schn. τὰ μέντοι οὐ διορίζοντα τὸν χρόνον, κωμῆν δὲ παράτασιν δηλοῦντα τοῦ παντός χρόνου (τ.ἔ. νῦν, ἤδη), Σχολ. Διον. Ὁρ., Gr. Gr. III 59 καὶ 97 Hilg. (εἰς § 19 Uhlig) ἰδίᾳ 97.12 κ.ἔ. τὰ χρονικὰ ἐπιρρήματα ἢ καθολικὸν χρόνον δηλοῖ ἢ μερικόν . . . 19 κ.ἔ. τὰ καιροῦ παραστατικά, τουτέστι τὰ ὑποτομῆν χρόνου δηλοῦντα (σήμερον, χθές, αὔριον).

² Ὁ Διογ. Λαέρτ. μετὰ μεγάλης γενναιοδωρίας ἀπέδωσε εἰς τὸν Πρωταγόραν τὰς «πρώτας ἐφευρέσεις» ὁ ἴδιος ἢ ἡ πηγὴ, ἣν εἶχε ὑπ' ὄψιν, σαφῶς μετέλλαξε τὸ παρά Πλάτωνι. *Εὐθ.* 286 C, οἱ ἀμφὶ Πρωταγόραν . . . καὶ οἱ ἔτι παλαιότεροι, εἰς οὗτος πρῶτος διείλεκται. Συνεπῶς δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ λάβωμεν σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὸ πρῶτος διώρισε.

³ Οὐδὲν ὀλίως χρησιμεύει νὰ μεταχειρισθῆ τις πολὺ μεταγενέστερον ὅρον (βλέπε κατωτέρω, σελ. 242) διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὰς προσπαθείας του καὶ νὰ ἀποκαλῆ αὐτὸν «ἀναλογικόν» ἢ νὰ λέγῃ ὅτι εἰς τὴν παγκόσμιον διαμάχην μεταξὺ φύσεως καὶ νόμου ἢ γλῶσσα ἦτο διὰ τὸν Πρωταγόραν προῖον ἀνθρωπίνης συμβάσεως (Burnet) ἢ προῖον τῆς φύσεως (Gunning). Ἡ σαφὴς ἀντίθεσις δὲν φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὀριστικὴ πρὸ τοῦ Ἰππίου (κατωτέρω, σελ. 63, 74) κατὰ τὴν ἐπομένην γενεάν (βλέπε καὶ *Excursus* εἰς τὴν σελ. 44). — Ἰπάρχει γοητευτικὴ φιλολογικὴ ἐργασία τοῦ G. Murray, *The Beginnings of Grammar* (1931) ἀνατ. ἐν *Greek Studies* 171 - 91, ἡ ὁποία ὅμως δὲν εἶναι εἰς ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς ἀρκετὰ ἀξιόπιστος.

⁴ K. v. Fritz, «Prodikos», *RE* XXIII (1957) 85 κ.ἔ. Ἡ ὥραία καὶ ἐνθουσιώδης ἐργασία τοῦ F. G. Welcker, «Prodikos von Keos, Vorgänger von Sokrates», δημοσιευθεῖσα τὸ πρῶτον ἐν *Rh. M.* 1832 καὶ 1836, ἀνατυπωθεῖσα δὲ μετὰ προσθηκῶν ἐν *Kleine Schriften* II (1845) 393 - 541, εἶναι ἔτι καὶ σήμερον ἀξία ἀναγνώσεως· περὶ τῆς μελέτης τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ Προδίκου βλέπε ἰδίᾳ σελ. 452 κ.ἔ.

φανῶς τὸν τύπον τοῦ μεγάλου προδρόμου του, ὁ Πρόδικος ἐκήρυξε *πρῶτον γὰρ, ὡς φησι Πρόδικος, περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος μαθεῖν δεῖ* (Πλάτ. *Εὐθυδ.* 277 Ε),¹ καὶ ὁ Σωκράτης εἶπε παρὰ Προδίκου εἰδέναι *τὴν ἀλήθειαν περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος* (*Κρατ.* 384 Β). Δι' αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν δημηγορίαν του περὶ τῆς «ὀρθότητος τῶν λέξεων» ἐζήτηε ἐκ μέρους τῶν ἀκροατῶν του τὴν ἀσυνήθη ἀμοιβὴν τῶν πεντήκοντα δραχμῶν (*ἢ πεντηκοντάδραχμος ἐπίδειξις*).² Ἡ αὐτὴ σπανία ἔκφρασις ὀρθότητος ἐχρησιμοποιήθη μόνον μετὰ τινος ἐμφάσεως ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐκεῖ ὅπου ἐλέγχεται ἡ γλῶσσα τῶν προλόγων τοῦ Εὐριπίδου *τῶν σῶν προλόγων τῆς ὀρθότητος τῶν ἐπῶν* (*Βατρ.* 1181).³ Εἰς τοὺς δύο στίχους τοῦ προλόγου τῆς Ἀντιγόνης τοῦ Εὐριπίδου (fr. 157 κ.ε. Ν.²) δύο λέξεις ἀπορρίπτει ὁ Αἰσχύλος εἰς τοὺς *Βατράχους* (1182 κ.ε.), ἐπειδὴ δὲν περιγράφουν ὅπως πρέπει τὴν μοῖραν τοῦ Οἰδίποδος *ἦν . . . εὐτυχῆς*⁴ καὶ *εἴτ' ἐγένετο ἀθλιώτατος*, βάσει τοῦ ἐπιχειρήματος ὅτι αὐτὸς ἦτο δυστυχῆς ἤδη ἀπὸ τὴν ἀρχῆν. Ἐδῶ δὲν γίνεται κριτικὴ τῆς μορφῆς τῶν λέξεων (ὡς εἰς τὸ χωρίον τῶν *Νεφελῶν* 658 κ.ε., τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Πρωταγόραν), ἀλλὰ τῆς σημασίας των. Εἶναι λοιπὸν πολὺ πιθανὸν ὅτι εἰς αὐτοὺς τοὺς στίχους τῶν *Βατράχων* ἔχομεν μίαν στιγμασίαν εἰκόνα τοῦ Προδίκου.⁵ Ἡ παρατήρησις περὶ τοῦ *ἦν* — *ἐγένετο* μᾶς ἐνθυμίζει ἀκόμη τὴν ζωηράν συζήτησιν περὶ τῆς διακρίσεως τοῦ *εἶναι* καὶ τοῦ *γίνεσθαι* εἰς τὸν Πρωταγόραν τοῦ Πλάτωνος (340 Β κ.ε.), κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Σωκράτης τελικῶς ἐπικαλεῖται τὸν Πρόδικον. Ἦτο ἡ ἀνεγνωρισμένη αὐθεντία ἐπὶ τῆς διαφορᾶς μεταξὺ συγγενῶν ὄρων. «Ὅλαι αἱ ἄμεσοι ἀναφοραὶ εἰς τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη (*Vors.* 84 Α 13 - 19) εὐρίσκονται εἰς πλήρη ἀρμονίαν μετὰ τὸν ὑπαινιγμὸν τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τοὺς *Βατράχους*. Ἀκόμη καὶ ἂν ὑπάρχη ἐλαχίστη εἰρωνικὴ ὑπερβολὴ εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος παρεχομένην εἰκόνα τῆς διδασκαλίας τοῦ Προδίκου, δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι οὗτος ἠρέσκετο ἰδιαιτέρως νὰ ἀσχολῆται μετὰ δύο ἢ τρεῖς διαφόρους λέξεις, αἱ ὁποῖαι ἐφαίνοντο ὅτι εἶχον τὴν αὐτὴν σημασίαν (αὐταὶ δὲν ὀνομάσθησαν «συνώνυμοι» πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, βλέπε κατωτέρω, σελ. 78), ἀπέβλεπε δὲ νὰ καταδείξῃ ὅτι τοῦτο ἦτο πλάνη. Ἡ σημασία τοῦ ἀμφισβητεῖν καὶ ἐρίζειν, τοῦ εὐφραίνεσθαι καὶ ἡδεσθαι, τοῦ βούλε-

¹ *Vors.* 84 Α 16 = *Art. Script.* Β VIII 10 μετὰ τῆς σημειώσεως τοῦ Rademacher.

² *Vors.* 84 Α 11 (πρβλ. 12) = *Art. script.* Β VIII 6, πρβλ. κατωτέρω, σελ. 73.

³ Διὰ μετρικούς λόγους εἶπε *ἐπῶν* ἀντὶ *ὀνομάτων*, τὸ ὅποιον δυσκόλως ἠδύνατο νὰ συνυπάρξῃ ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ λαμβικκοῦ τριμέτρου ὁμοῦ μετὰ τοῦ βασικοῦ διὰ τὴν περίπτωσιν ὄρου ὀρθότητος καὶ μετὰ τῆς λέξεως *προλόγων*.

⁴ Νεώτεροι ἐκδόται διατηροῦν τὴν ἐσφαλμένην διάφορον γραφὴν, *εὐδαίμων*, παρὰ τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ Nauck, *TGF* (1889), Add. σελ. XXV καὶ τοῦ Wilamowitz, *Aischylos - Interpretationen* (1914) 81.1.

⁵ Ὁ L. Spengel, *Συναγωγὴ τεχνῶν* (1828) 41, πρῶτος συνέκρινε τὸ ἐν *Βατρ.* 1181 χωρίον μετὰ τὰς ἀναφορὰς τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν Πρόδικον· ἀλλὰ τόσον πολὺ ἔκαμε σύγχυσιν τοῦ ζητήματος, ὥστε ἐταύτισε τὸ ὀρθότητος ὀνομάτων τοῦ Προδίκου μετὰ τὸ ὀρθόπεια τοῦ Πρωταγόρου καὶ τὸν ἠκολούθησαν καὶ ἄλλοι.

σθαι καὶ ἐπιθυμεῖν, τοῦ ποιεῖν, πράττειν καὶ ἐργάζεσθαι διὰ τὸν Πρόδικον κατ' οὐδένα τρόπον συνέπιπτεν ἀκριβῶς. Διὰ λεπτῆς διακρίσεως αὐτῶν, τὴν ὁποῖαν ὠνόμαζε *διαίρεσιν*,¹ ἐδίδασκε τοὺς μαθητάς του «περὶ τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῶν λέξεων» *περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος* (ἢ ὁποῖα δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συγχέεται πρὸς τὴν εἰς τοὺς τύπους μόνον ἀναφερομένην, τὴν καθαρῶς «τυπικὴν» ὀρθοπέπειαν τοῦ Πρωταγόρου).

Ἔχει ὑποστηριχθῆ² ὅτι ὁ Πρόδικος κατὰ τὴν διαπραγμάτευσιν τῆς διαιρέσεώς του σκοπίμως παρημέλησε τὰ βασιζόμενα εἰς τὴν ἐτυμολογίαν ἐπιχειρήματα. Ἄλλὰ εἰς τὸ *Περὶ φύσεως ἀνθρώπου* ἔργον του, τὸ ἀναφερόμενον ὑπὸ τοῦ Γαληνοῦ,³ ἐκηρύχθη κατὰ τῆς χρήσεως εἰς τὰ ἱατρικὰ κείμενα τῆς λέξεως *φλέγμα* μὲ τὴν σημασίαν «βλέννα», ἀκριβῶς διότι τὴν ἐξήταζε ἀπὸ ἐτυμολογικῆς πλευρᾶς : ἐφ' ὅσον παράγεται ἐκ τοῦ *φλέγω* «καίω, φλογίζω», πρέπει νὰ σημαίνῃ «φλεγμονή» καὶ τὰ παρόμοια. Προκειμένου περὶ ὑγροῦ (χυμοῦ, ὁ ὁποῖος παρὰ τὴν διαμαρτυρίαν τοῦ Προδίκου λέγεται ἀκόμη καὶ σήμερον εἰς τὴν τρέχουσαν ἀγγλικὴν «φλεγμ») θὰ ἔπρεπε κανεὶς νὰ λέγῃ *βλέννα*. Ἀκόμη καὶ ἂν εὐρίσκωμεν τοιαύτας σκέψεις μᾶλλον σχολαστικὰς, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι δὲν ἔχουν πλέον τὸν παιγνιδῆ χαρακτήρα τῶν προγενεστέρων αἰώνων. Δὲν εἶναι οὔτε φιλοσοφικοὶ⁴ διαλογισμοί, ἀλλὰ νηφάλιοι καὶ νέοι στοχασμοὶ ἐπὶ προβλημάτων τῆς γλώσσης. Ἐπιμένων εἰς ἀκριβεῖς διακρίσεις σημασίας ὁ Πρόδικος, ἤρχισε νὰ συνειδητοποιῇ ὅτι αἱ λέξεις ἐχρησιμοποιοῦντο διαφοροτρόπως εἰς τὰ διάφορα μέρη τῆς χώρας. Κατὰ τὴν πορείαν τῆς ἐρμηνείας τοῦ ποιήματος τοῦ Σιμωνίδου διατυπώνει τὴν περίεργον γνώμην ὅτι ὁ Πιπτακὸς δὲν ἠδύνατο τὰ ὀνόματα . . . ὀρθῶς διαιρεῖν ἄτε *Λέσβιος ὢν καὶ ἐν φωνῇ βαρβάρῳ τεθραμμένος* (Πλατ. *Πρωτ.* 341 C, πρβλ. 346 D), διότι «ὡς Λέσβιος καὶ ἀνατραφεὶς εἰς ξένον ἰδίωμα δὲν ἠδύνατο νὰ ἐννοῇ τὴν ὀρθὴν σημασίαν τῶν διαφορῶν λέξεων». Εἰς τὸν Κρατύλον του ὁ Πλάτων φαίνεται ὅτι ἀναπαριστᾷ παρομοίᾳ σοφιστικὰς συζητήσεις ἐκ τινος πηγῆς τοῦ πέμπτου αἰῶνος ὀμιλοῦσης *περὶ ξενικῶν ὀνομάτων*,⁵ ὅταν χαρακτηρίζῃ αἰολικὰς καὶ δωρικὰς λέξεις ὡς «ξένας», δηλαδὴ διαφοροὺς ἀπὸ τὸν οἰκεῖον ἄττικόν

¹ *Vors.* 84 A 17 - 19. Βλέπε καὶ Πλατ. *Πρωτ.* 358 A τὴν δὲ *Προδίκου τοῦδε διαίρεσιν τῶν ὀνομάτων παραιτοῦμαι*, αὐτόθι 341 C, καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Radermacher εἰς *Art. Script.* B VIII 10 καὶ 11. Πλήρη κατάλογον τῶν συνωνύμων τοῦ Προδίκου δίδει ὁ Hermann Mayer, *Prodikos von Keos und die Anfänge der Synonymik* (Diss. München 1913) 22 κ.έ.

² W. Schmid, *Gr. Lit. Gesch.* I 3 (1940), 46.8.

³ *Vors.* 84 B 4. Ὁ ἴδιος ὁ Γαληνὸς ἔγραψε τρία βιβλία *Περὶ ὀνομάτων ὀρθότητος*.

⁴ Ἐξωφρενικαὶ μᾶλλον «ἐτυμολογικαὶ» θεωρίαι ἦσαν ἐπίσης τοῦ συρμοῦ εἰς τὸν κύκλον τῶν λεγομένων Ἑρακλειτείων, βλέπε K. Reinhardt, *Parmenides* (1916) 241. κ.έ.

⁵ Εἰς τοὺς πρὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου χρόνους τὸ *διαλεκτικὰ* ἐσήμαινε «διαλεκτικὴ», ὅχι «διάλεκτος». Ὁ συνήθης ὅρος διὰ τὰς μὴ ἄττικὰς λέξεις εἶναι *ξενικά*, βλέπε κατωτέρω, σελ. 37, 93.

τύπον.¹ Ὁ Ἡρόδοτος,² ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ἐπηρεάσθη ἢ ὄχι ὑπὸ τῶν συγχρόνων του, ὡς ὁ Προδίκος, ἠδυνήθη νὰ παρατηρήσῃ λεπτὰς διαφορὰς μεταξύ τῶν γλωσσῶν τεσσάρων Ἰωνικῶν πόλεων (I 142), και ἐπειδὴ ἐγνώρισε ὡς ταξιδιώτης τόσας ξένας χώρας, ἐχρησιμοποίησε τοιαύτας γλωσσικὰς παρατηρήσεις διὰ τὰ ἱστορικὰ συμπεράσματά του. Ἄλλ' ὁ στόχος του ἦτο ἡ ἱστορίη, ὄχι ἡ γνώσις τῶν λεκτικῶν τύπων και ἡ ρητορικὴ πρακτικὴ, ὡς ἦτο διὰ τοὺς σοφιστὰς. Τὸ ἔργον αὐτῶν και ἰδίᾳ τοῦ Προδίκου ὑπῆρξε προφανῶς τὸ κίνητρον μεταγενεστέρων μελετῶν³ εἰς τὸν τομέα τῶν γλωσσῶν, ὅπως ἐλέγοντο κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα τὰ πρῶτα γλωσσάρια. Οὐδεμίαν ἐκπληξιν προκαλεῖ τὸ ὅτι εἰς τοὺς χλευασμοὺς τοῦ Ἀριστοφάνους⁴ τὸ ὄνομα τοῦ Προδίκου καταντᾷ νὰ χρησιμοποιηθῆται ὡς διαζευκτικὸν πρὸς βιβλίον : ἡ βιβλίον . . . ἡ Προδίκος. Κατ' οὐσίαν ἦτο ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων, ἀκόμη και ἂν θεωρήσωμεν ἀξιόπιστον τὴν παράδοσιν περὶ πολιτικῆς ἀποστολῆς του ἐκ τῆς γενετείρας νήσου του εἰς τὰς Ἀθήνας. Ὁ Πλούταρχος εἶχε μίαν εὐτυχῆ ἔμπνευσιν, νὰ συσχέτιση αὐτὸν τὸν ἀξιαγάπητον σοφιστὴν μὲ τὸν ἐξέχοντα φιλόλογον-ποιητὴν τοῦ 300 π.Χ., τὸν Φιλίταν, ἐπειδὴ και οἱ δύο ἀπὸ τῆς πρώτης νεότητός των ἦσαν τυπικὰ παραδείγματα φιλασθένων ἀνδρῶν: Προδικὸν τὸν σοφιστὴν ἢ Φιλίταν τὸν ποιητὴν . . . νέους μὲν, ἰσχυροὺς δὲ και νοσῶδεις τὰ πολλὰ κλινοπετεῖς δι' ἀρρωστίαν ὄντας (Εἰ πρῆσβ. 15, σελ. 791 Ε).⁵ Ἡ εἰκὼν τοῦ Προδίκου ὡς ἀδυνάτου ἀνθρώπου φαίνεται ὅτι ἐλήφθη ἐκ τοῦ Πλάτωνος (Πρωτ. 315 D), ἀλλὰ ἦτο δυνατὸν νὰ προῆλθε ἀρχικῶς ἐκ συγχρόνου κωμικοῦ ποιητοῦ, διότι ἀσφαλῶς ἡ νέα κωμωδία διεκωμώδησε τὴν ἀσθενικότητα τοῦ Φιλίτα.

Εἰς ἐκ τῶν πρωτευόντων Ἰόνων φιλοσόφων τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ὁ Δημόκριτος, ἐγενήθη εἰς τὰ Ἀβδηρα, ὡς ὁ Πρωταγόρας, και ὑπῆρξε συνομήλικος τοῦ Προδίκου και τοῦ Σωκράτους (περίπου 465 — περίπου 370 π.Χ.). Μέγας φίλος τῶν ταξιδιῶν, εἶπε περὶ τοῦ ἑαυτοῦ του : «Ἐπεσεκέβην τὰς Ἀθήνας — και οὐδεὶς μὲ ἀνεγνώρισε». ⁶ Ὁ Πλάτων οὐδέποτε ἀναφέρει τὸν

¹ Κρατ. 401 C ἡ ἀττικὴ οὐσίαν, ἄλλαι ἐσσίαν, ὡσίαν· 409 A ἡ δωρικὴ ἄλιον, ἡ ἀττικὴ ἤλιον· 434 C ἡμεῖς μὲν φαμεν «σκληρότης», Ἐρετριεῖς δὲ «σκληροτήρη». Περισσότερα παραδείγματα δίδει ὁ K. Latte, «Glossographika», *Phil.* 80 (1925) 158 κ.έ., ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι ἡ πηγὴ τοῦ Πλάτωνος εἶναι Ἴων τις ἡρακλείτειος.

² Περὶ τοῦ Ἡροδοτοῦ και Ἐκαταίου βλέπε H. Diels, «Die Anfänge der Philologie bei den Griechen» *NJb* 25 (1910) 14 κ.έ., πρβλ. κατωτέρω, σελ. 53, σημ. 2.

³ Περὶ τῆς ἀμέσου ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς ἀντιλήψεως τοῦ Ἀντισθένης διὰ τὴν ὀνομάτων ἐπίσκεψιν βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 43. Πρβλ. και Δημοκρίτου γλώσσαι και ὀνομαστικῶν [s i c] *Vors.* 68 B 26 (κατωτέρω, σελ. 50) — Μεταγενεστέρους συγγραφεῖς περὶ συνωνύμων βλέπε εἰς Schmid-Stählin, *Gr. Lit. Gesch.* II 2° (1924) 1080.

⁴ Fr. 490 K. και διὰ τὸ ἐν κυκλοφορίᾳ «βιβλίον» του Ὡραὶ βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 36.

⁵ Δὲν μνημονεύεται ἐν *Vors.* ἢ ἐν *Art. scripti.*· πρβλ. *Philetas Cui reliquiae*, ἐκδ. Kuchenmüller (Diss. Berlin 1927) test. 14, πρβλ. test. 15 a - b, 16 και σελ. 22. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 107 - 108.

⁶ *Vors.* 68 B 116, Δημήτρ. Φαλῆρ. fr. 93, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 4 (1949) 64, περὶ τοῦ Δημοκρίτου και τῶν Ἀθηναίων.

Δημόκριτον, μολονότι λέγει εἰς ἡμᾶς τόσα πολλὰ περὶ τῶν συγχρόνων του. Μεταξὺ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Δημοκρίτου, τὰ ὅποια ἐκάλυπτον σχεδὸν πᾶν πεδῖον γνώσεως, ὑπῆρχε εἰς τὸν Κατάλογον τοῦ Θρασύλλου,¹ μικρὸν τι τμῆμα ὀνομαζόμενον *Μουσικὰ* μετὰ τὰ ἠθικά, φυσικά, κτλ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπαινιλημμένως ἀναφέρεται εἰς τὰς γνώμας τοῦ Δημοκρίτου ἐπὶ φυσικῶν ζητημάτων ἢ ἠθικῆς, οὐδέποτε ὁμως εἰς τὸ φιλολογικὸν αὐτὸ τμῆμα τοῦ ἔργου του. Ὁ τίτλος του, ὡς καὶ οἱ τίτλοι ἄλλων ἐπὶ μέρους ἔργων του, *Περὶ ρυθμῶν καὶ ἁρμονίας, Περὶ ποιήσεως, κτλ.*, συνάγεται ἐκ τῶν *Πινάκων*² τῆς Ἀλεξανδρινῆς βιβλιοθήκης καὶ σώζεται μόνον εἰς τὸν Διογένην Λαέρτιον. Οὐδεὶς ἐκ τῶν ὀλίγων μεταγενεστέρων συγγραφέων, οἱ ὅποιοι παρέθεσαν οἰαδήποτε ἐκ τῶν ἀποφθεγμάτων τοῦ Δημοκρίτου περὶ τῆς ποιήσεως, τῆς γλώσσης ἢ τῆς κριτικῆς ἀπέδωσε αὐτὸ εἰς ἓνα ἐκ τῶν ἀναφερθέντων ὡς ἄνω βιβλίων του. Ἡ ἀπόδοσις τῶν ἀντιστοιχῶν ἀποσπασμάτων εἰς τὰς ἡμετέρας νεωτέρας συλλογὰς ἔχει γίνεαι συμφώνως πρὸς τὸ θέμα, εἰς τὸ ὅποῖον ἀναφέρεται ἕκαστον ἀπόφθεγμά του, καὶ ἐπομένως εἶναι ἀρκούντως ἀσφαλές. Δὲν εἴμεθα καὶ βέβαιοι ὅτι διὰ τὰς ἐπικεφαλίδας των ἐχρησιμοποιήθησαν γνήσια ἐκφράσεις τοῦ Δημοκρίτου. Ὅτι ὁ Δημόκριτος ἐγνώριζε τὴν «φιλοσοφίαν» τοῦ συμπολίτου του Πρωταγόρου, μαρτυροῦν αἱ πολεμικαὶ του (68 A 114, B 156) ἐναντίον της. Ἐνεκα τούτου θὰ ἐπεθυμοῦμεν πολὺ νὰ ἐξακριβώσωμεν ἐὰν ὁ Δημόκριτος ἐδανείσθη παρ' ἐκείνου τὸν σπουδαῖον ὄρον : *ὀρθοπέπεια*.³ *Περὶ Ὀμήρου ἢ ὀρθοπεπέης καὶ γλωσσέων* (68 A 33, XI 1 = B 20a). Ἡ διατύπωσις τοῦ τίτλου τούτου μᾶς κάμνει νὰ ἐννοήσωμεν διάκρισιν μεταξὺ ἀμέσως κατανοητῆς ἐπικῆς γλώσσης καὶ ἀπληραϊωμένων λέξεων, ἐχουσῶν ἀνάγκην ἐρμηνείας. Αὐτὸ δὲν θὰ ἦτο ἐκπληκτικὴ καινοτομία, ἐφ' ὅσον ἡ ἀκριβεία τῆς ὑπὸ τοῦ Ὀμήρου χρήσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἡ δυσκολία τῶν σπανίων λεκτικῶν τύπων συνεζητοῦντο ἀπὸ τοῦ ἕκτου τοῦλάχιστον αἰῶνος.⁴ Εἰς τὸν θαυμασμόν του διὰ τὸ θεϊκὸν πνεῦμα καὶ τὴν ἐμπνευσμένην ποιήσιν τοῦ Ὀμήρου εὐρίσκεται παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ Θεαγένους καὶ τῶν ραψωδῶν κατὰ τοῦ Ξενοφάνους καὶ τοῦ Ἡρακλείτου. Ἀλλὰ συμφωνῶν μὲ τοὺς συγχρόνους του σοφιστὰς φαίνεται ὅτι ἀπέσχε ἀλληγορικῶν ἐρμηνειῶν.⁵ Ὁ ἴδιος ὁ Δημόκριτος ὑπῆρξε εὐφυῆς καινοτόμος⁶ εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς φιλοσοφίας. Ἀναμφιβόλως εἶχε βαθεῖαν γνώσιν τῆς προγενεστέρως ποιήσεως καὶ πεζογραφίας, καθὼς καὶ εὐρύτητα πνεύματος εἰς τὰ γενικὰ περὶ γλώσσης ζητήματα. Ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἐλάχιστων μαρτυριῶν, τὰς ὁποίας διαθέτομεν, ἀσφαλῶς δὲν ἔκαμε εἰς τὸν γλωσ-

¹ *Vors.* 68 A 33, X καὶ XI· B 15 c - 26a. («Philologische Schriften»).

² O. Regenbogen, ἐν λέξει *Πίναξ*, *RE* XX (1950) 1441 κ.έ.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 44 καὶ *Excursus* περὶ τῆς ὀρθοπεπέας.

⁴ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 13 κ.έ.

⁵ Ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ συμφωνῶ μετὰ τοῦ R. Philippson, *Democritea* I. («D. als Homerausleger»), *Herm.* 64 (1929) 166 κ.έ.

⁶ K. v. Fritz, *Philosophie und sprachlicher Ausdruck bei Demokrit, Plato und Aristoteles* (New York 1938) 24 κ.έ.

σικὸν τομέα βήματα πρὸς τὰ πρόσω περισσότερα τῶν μεγάλων σοφιστῶν, ὑποπεύομαι μάλιστα ὅτι εἰς τὸ πεδίον αὐτὸ ἡ παρόρμησις προήρχετο ἐξ ἐκείνων. Ἐνῶ ὁμως οἱ σοφισταὶ εἶχον τὴν συνήθειαν νὰ συγκεντρώνουν τὴν ἔρευνάν των εἰς ἐπὶ μέρους προβλήματα,¹ τὸ καθολικὸν πνεῦμα τοῦ Δημοκρίτου προφανῶς ἐστοχάζετο ὅλα αὐτὰ² τὰ προβλήματα μετὰ τὴν σειρὰν των. Δὲν τὸν ἐνδιέφεραν πράγματι οὔτε ἡ ἔρμηνεία τοῦ Ὀμήρου οὔτε ἡ ρητορικὴ ἄσκησις, ἡ σκοπὸν ἔχουσα τὴν ἐξυπηρέτησιν τῆς παιδείας, ἀλλ' αἱ ἰδικαὶ του φιλοσοφικαὶ θεωρίαι. Οὕτω ἤρresκετο νὰ ἀνιχνεύῃ ἐπικόν τινα στίχον προϋποθέτοντα ἤδη, ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀριστοτέλης (68 A 101), τὴν σύμφωνον πρὸς τὰς ἰδικὰς του δοξασίας ταύτισιν νοῦ καὶ ψυχῆς. Ἡ γενικὴ γλωσσικὴ³ θεωρία του (68 B 26, τὸ πλέον ἐφθαρμένον χωρίον τοῦ Πρόκλου) συνδέετο πιθανῶς μετὰ τὴν ἀντίληψίν του περὶ καταγωγῆς καὶ ἐξελίξεως τοῦ πολιτισμοῦ ὡς διετύπωσε αὐτὴν εἰς τὸ κύριον Περὶ φύσεως ἔργον του, τὸ *Μικρὸς διάκοσμος*.⁴ Ἀσφαλῶς δὲν δικαιούμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ Δημοκρίτος προεσχέδιασε τὴν ἀλεξανδρινὴν φιλολογίαν ἢ ἀκόμη νὰ ἀναγορευσωμεν αὐτὸν «παλαιὸν διδάσκαλον τῆς ἐπιστήμης» («Altmeister unserer Wissenschaft»), ὡς ἔπραξεν ὁ πλέον ἔνθερος ἐκ τῶν θαυμαστῶν του.⁵

Ἐὰν τώρα στραφῶμεν εἰς ζητήματα φιλολογικῆς κριτικῆς, θὰ ἀνεμένομεν ἴσως νὰ ἀνακαλύψωμεν εἰς τοὺς σοφιστὰς νέαν τινα στάσιν ἔναντι τῆς ἐπικῆς ποιήσεως. Κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ἡ δραστηριότης τῶν ραψωδῶν ἦτο πολὺ ἔντονος καὶ ἐσυνεχίσθη διαρκούντος τοῦ πέμπτου αἰῶνος.⁶ Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν φαίνεται ὅτι τὰ περισσότερα ἐκ τῶν ποιημάτων τῶν ἡρωϊκῶν μύθων ἐθεωροῦντο ἔργα ἐν ὄρι ποιητοῦ, ὀνομαζομένου Ὀμήρου. Ὁ παλαιότερος τῶν εἰς ἡμᾶς γνωστῶν συγγραφεὺς ἐλεγείων, ὁ Καλλῖνος ὁ Ἐφέσιος εἰς αὐτὸν ἀπέδιδε κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος ἀκόμη καὶ τὰ ἔπη τὰ ἀναφερόμενα εἰς τοὺς θηβαϊκοὺς πολέμους.⁷ Εἰς τὰ λαϊκὰ βιβλία τοῦ ἕκτου αἰῶνος, τὰ ἐξιστοροῦντα τὴν ζωὴν τοῦ Ὀμήρου καὶ τὸν ἀγῶνα αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἡσίοδον, αὐτὸς εἶναι ὁ κατασκευαστὴς ἀξιολόγου ἀριθμοῦ ποιημάτων, κυρίως περὶ τοῦ τρωϊκοῦ

¹ Περὶ τοῦ Πρωταγόρου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 50, περὶ τοῦ Προδίκου σελ. 49, σημ. 3, περὶ τοῦ Ἰππίου σελ. 63, σημ. 5.

² Πρβλ. Ἀριστλ. *Γεν. Φθορ.* 315 a 34 *ἔοικε . . . περὶ ἀπάντων φροντίσαι* (68 A 35).

³ Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 69, σημ. 2 (Πλατ. *Κρατ.*) καὶ σελ. 79, σημ. 2 (Ἀριστοτέλης).

⁴ 68 B 4 C κ.έ.: Ὁ Diels δὲν ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν K. Reinhardt ἐκτυπῶνων ὀλόκληρα τὰ τοῦ Διοδ. I 7 καὶ I 8 ὡς ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Δημοκρίτου. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς λεπτομερείας τῆς ἀτέρμονος διαμάχης. Περὶ τῶν ἀντιρρήσεων εἰς τὸν Reinhardt, «Hekataios von Abdera und Demokritos», *Herm.* 47 (1912) 492 κ.έ. = *Vermächtnis der Antike* (1960) 114 κ.έ., βλέπε G. Pfligersdorffer, «Studien zu Poseidonios», *Sitz. Ber. Österr. Akad., Phil.-hist. Kl.* 232 (1959) 5. Abh., 100 κ.έ.

⁵ Ὁ H. Diels, τὸ πρῶτον κατὰ τὸ ἔτος 1880, ἐπανελάβε δὲ τοῦτο τὸ 1899 καὶ 1910, βλέπε *NJb* 25 (1910) 9.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 13 κ.έ. καὶ 42.

⁷ Καλλῖν. fr. 6 B.⁴ (= Πaus. IX 9.5), βλέπε E. Bethe, *Thebanische Heldenlieder* (1891) 147.

πολέμου, ἐπίσης ὁμως περὶ τῶν Ἐπιγόνων εἰς τοὺς θηβαϊκοὺς πολέμους καὶ περὶ τῆς Ἀλώσεως τῆς Οἰχαλίας. Τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ὁ Θεαγένης ἔγραψε περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιήσεως¹ τοῦ Ὀμήρου, ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν μέχρι ποίου βαθμοῦ συνέδεε ὅλα αὐτὰ τὰ ἔπη μὲ αὐτόν. Εἰς τοὺς μεγάλους ἀγῶνας τῶν Παναθηναίων δὲν ἀπηγγέλλοντο μόνον τὰ μέχρις ἡμῶν διασωθέντα δύο ποιήματα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα, ἕκαστον κατὰ ὠρισμένην σειρὰν. Ὅμοίως κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ὁ περιφήμος λόγος τοῦ Αἰσχύλου, ὅτι αἱ τραγωδίαὶ τοῦ εἶναι «τεμάχια ἐκ τῶν μεγάλων συμποσίων τοῦ Ὀμήρου»,² ἀναφέρεται εἰς τὸ σύνολον τῶν ἐπικῶν ποιημάτων τῶν ἐχόντων θέμα τοὺς ἠρωϊκοὺς μύθους, καὶ τὸ αὐτὸ ἐννοεῖ ὁ συγγραφεὺς, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζων³ τὸν Σοφοκλέα ὡς φιλόμηρον ἱστορεῖ περὶ αὐτοῦ ὅτι «ἐτέρπετο μὲ τὸν ἐπικὸν κύκλον», ἐκ τοῦ ὁποῖου ἤντησε τὰ περισσότερα θέματα τῶν ἔργων του, ὡς ἔπραξε μετ' αὐτὸν καὶ ὁ Εὐριπίδης. Ποῖος τελικῶς ἤρχισε νὰ ἐρευνᾷ τὴν ὑπερμέτρως πλουσίαν ἐπικὴν παραγωγὴν καὶ πρόβη εἰς τὴν διάκρισιν ἐνὸς ἐκάστου ἔπους καὶ τοῦ ποιήσαντος τοῦτο ποιητοῦ ;

Ἐὰν συμβουλευθῶμεν τὸν Wilamowitz, ὁ ὁποῖος ἠρεύνησε βαθύτερον τὸ πρόβλημα τοῦτο ἐν τῷ συνόλῳ του,⁴ συναντῶμεν ὑψιπετεῖς τινὰς σκέψεις: ὁ πέμπτος αἰὼν εἰς τὴν οὐσίαν περιορίζει τὴν κληρονομίαν τοῦ Ὀμήρου εἰς τὴν Ἰλιάδα, τὴν Ὀδύσειαν καὶ τὸν Μαργίτην ἀπὸ λόγους καλλιτεχνικῆς κρίσεως (ἢ ὑπογράμμισις εἶναι ἰδική μου). Εἰς τὴν πραγματικότητά ὁμως οὐδεμία εὐρέθη μαρτυρία δι' αὐτὴν τὴν (ὀψιλοτέραν κριτικὴν), εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται, οὔτε διὰ τὴν «ἐξέτασιν τῆς ποιητικῆς ἀξίας» ἢ διὰ τὴν «οὐσιωδῶς καλλιτεχνικὴν κρίσιν».⁵ Ὁ μόνος ἐπὶ τοῦ παρόντος συγγραφεὺς, τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις τοῦ ὁποῖου δυνάμεθα νὰ ἀναγνώσωμεν, εἶναι ὁ Ἡρόδοτος, ὁ ὁποῖος ἀπλῶς διεπίστωσε (II 116) τὴν ἀσυμφωνίαν μεταξὺ ὄσων ἐκθέτουν τὰ Κύπρια περὶ τῆς διαδρομῆς τοῦ Πάριδος καὶ τῆς Ἑλένης ἀπὸ τῆς Σπάρτης εἰς τὴν Τροίαν (fr. 12 Allen = fr. 10 Bethe) καὶ ὄσων ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος παραδίδει ἡ Ἰλιάς (Z 289 κ.έ.), καὶ κατὰ συνέπειαν ἠρνήθη εἰς τὸν Ὀμηρον τὴν πατρότητα τῶν Κυπρίων. Ὁ-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 12.

² Ἀθῆν. VIII 347 E = test. 47, Aesch. ἔκδ. Wilamowitz 1914, σελ. 16 *τεμάχη τῶν Ὀμήρου μεγάλων δειπνων*.

³ Ἀθῆν. VII 277 E = test. εἰς στ. 94 Βίου, Σοφ. Ἡλ. ἔκδ. Iahn - Michaelis³ (1882) 20 *ἔχαιρε . . . τῷ ἐπικῷ κύκλῳ*. Ὁ ὄρος κύκλος προφανῶς ἐχρησιμοποιεῖτο εἰσέτι ὑπὸ τῶν «ἐριστικῶν», πρὸς δῆλωσιν ὀλοκλήρου τοῦ κύκλου τῶν ἐπικῶν, δηλ. τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀριστοτέλης ἀντέκρουε (βλέπε κατωτέρω, σελ. 87).

⁴ U. v. Wilamowitz, *Homerische Untersuchungen* (1884), κεφ. II 4, σελ. 328 κ.έ. «Der epische Cyclus», ἰδίως σελ. 352 κ.έ., 366 κ.έ. Πρβλ. E. Schwartz, *Die Odyssee* (1924) 154, καὶ T. W. Allen, *Homer, Origins and Transmission* (1924) 51, 75.

⁵ *Die Ilias und Homer* (1916) 365. Πρβλ. Platon I (1919) 71 (περὶ τὸν πέμπτον αἰῶνα): «Καὶ ἡ ἀνωτέρα κριτικὴ, ἡ ἐξέτασις τῶν ποιημάτων ὡς πρὸς τὴν ἀξίαν [ἢ ὑπογράμμισις εἶναι ἰδική μου] καὶ τὸν χρόνον τῆς γενεσεῶς των προχωρεῖ μὲ τόλμην καὶ ἔχει τὸ ἐπιτεύγμα, ὅτι ἐκτὸς τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεύς οὐδὲν ἄλλο ἠρωϊκὸν ἔπος προσγράφεται εἰς τὸν Ὀμηρον». Πρβλ. H. Diels *NJb* 1910, 13.

μιλῶν περὶ τῶν Ἵπερβορείων, τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς Ἐπιγόνους τοῦ Ὀμήρου (IV 32), ὁ Ἡρόδοτος προσέθεσε μετ' ἐπιφυλάξεως «ἀν πράγματι ὁ Ὀμηρος¹ ἐποίησε τὸ ἐπικὸν αὐτὸ ποίημα» (*Erig. fr.* 3 Allen). Ὁ ἱστορικὸς διερωτᾶται ἂν ἡ παράδοσις τῆς ἐπικῆς ποιήσεως εἶναι ἀξιόπιστος· μία αὐστηρῶς λογικὴ συζήτησις τῆς ἱστορίας τῆς Ἑλένης (II 113-20) ἀποκαλύπτει ἀντιφάσεις καὶ ὀδηγεῖ εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ διήγησις εἰς τὴν Ἰλιάδα περὶ τῆς ἐλεύσεως τῆς Ἑλένης εἰς Τροίαν ἦτο ἐσφαλμένη καὶ ὅτι οἱ Αἰγύπτιοι ἐγνώριζον τὰ κατ' αὐτὴν καλύτερον. Δὲν δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὰ λογοτεχνικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν διαφόρων ἐπῶν μὲ τὴν πρόθεσιν νὰ διαχωρίσωμεν τὰ καλύτερα ἐξ αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὑπολοίπων.² Ματαίως ζητοῦμεν περισσότερα. Ἡ ἀναφορὰ³ τοῦ Wilamowitz εἰς τὸν Στρησίμβροτον καὶ τὸν Ἰππίαν τὸν Θάσιον, μὴ ἐπαναληφθεῖσα ἀπὸ τῆς ἐπόψεως αὐτῆς εἰς τὰ μεταγενέστερα βιβλία του, οὐδεμίαν βοήθειαν παρέχει. Ὀμιλήσαντες εἰς τὰ προηγούμενα περὶ ἀλληγορίας εἶχομεν τὴν εὐκαιρίαν νὰ μνημονεύσωμεν τὰ ἀποσπάσματα τοῦ βιβλίου τοῦ Στρησίμβροτου περὶ Ὀμήρου. Αὐτὸς δὲν ἐλέγχει «περὶ τοὺς τύπους παραβάσεις», ἀπαντώντας εἰς διάφορα ἐπικά ποιήματα, ἀλλὰ μόνον τὸ περιεχόμενον μερικῶν χωρίων τῆς Ἰλιάδος. Ὁ Ἰππίας⁴ πρότεινε δύο ἀναγνώσεις εἰς B 15 καὶ Ψ 328 ὡς λύσεις ἐπὶ μέρους μᾶλλον περιέργων προβλημάτων τοῦ κειμένου, τὰς ὁποίας ἀναφέρει μόνον ὁ Ἀριστοτέλης.⁵ Δὲν ὑπάρχει λόγος ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηριζόμενοι δυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν εἰς τὸν πέμπτον αἰῶνα, προφανῶς ἄλλωστε οὗτος δὲν ἐνδιεφέρετο περὶ τῶν σχέσεων τῶν διαφόρων ἐπικῶν ποιημάτων μεταξύ των.

Ἐκ πρώτης ὄψεως εἶναι ἀπροσδόκητον καὶ κάπως ἀπογοητευτικὸν ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τῶν σοφιστῶν δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν σαφεῆ ἴχνη τῆς κρίσεως ποιημάτων, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ θεωρηθῇ κατὰ τοὺς καλυτέρους ἐλληνοιστικούς χρόνους ὡς «τὸ ὠραιότερον ἄνθος τῆς φιλολογίας». Ἐπανεξετάζοντες ὅμως τὸ πρᾶγμα εὐρίσκομεν ὅτι τὸ ὡς ἄνω ἀποτελέσμα τῶν ἐρευνῶν μας συνάδει πρὸς τὴν γενικὴν

¹ Πρβλ. *Certamen Homeri et Hesiodi* 15 σελ. 43.1 Wil. *Vitae Hom.* = Allen, Hom. V σελ. 235, στ. 260 Ἐπιγόνους . . . φασὶ γάρ τινες καὶ ταῦτα Ὀμήρου εἶναι.

² Ὁ H. Diels, *NJb.* 25 (1910) 13, σημαντικῶς ὑπερτιμᾷ τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἡροδότου («ὁ ὁποῖος πρῶτος . . . ἐπεδίωξε ἐπιτυχῶς νὰ διαχωρίσῃ τὸν γνήσιον ἀπὸ τὸν μὴ γνήσιον Ὀμηρον . . . ἡ ὑψίστη βαθμὶς τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς κατὰ τὸν 5ον αἰῶνα» κτλ.).

³ *Hom. Untersuch.* 366. Ἀφοῦ ἀνέφερε τὸ χωρίον τοῦ Ἡροδότου ἐπὶ τῆς διαφωνίας Ἰλιάδος καὶ Κυπρίων εἰς ἓν σημεῖον τοῦ θεματός των, συνεχίζει : «Ἀκόμη καὶ ἡ παιδική, ἀνώριμος, φιλολογία τῶν Θασίων Στρησίμβροτου καὶ Ἰππίου πρέπει νὰ εἶχε προσκρούσει εἰς τυπικὰς διαφοράς». Περὶ τοῦ Στρησίμβροτου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 42.

⁴ F. A. Wolf, *Prolegomena ad Homerum* (1795) CLXVIII, Ὁ «Hippias, acumine artibus Loyolae digno» ὀφείλει τὴν νεωτέραν φήμην του εἰς τὴν δλην σελίδα, τὴν ὅποian εἶχε ἀφιερῶσει εἰς αὐτὸν ὁ F. A. Wolf εἰς τὸν μικρὸν τόμον του.

⁵ Ἀριστλ. *Ποιητ.* 25, σελ. 1461 a 22 καὶ *Σοφ.* Ἔλ. 4 σελ. 166 b 1 κ.έ., Περὶ τῶν λεπτομερειῶν τῶν δύο τούτων χωρίων βλέπε τὰ ὑπομνήματα τῆς *Ποιητικῆς*. Περὶ λύσεων καὶ λυτικῶν βλέπε κατωτέρω, σελ. 82 κ.έ.

⁶ Διον. Ὁρ. I σελ. 6.2 Uhl. *κρίσις ποιημάτων*, ὁ δὲ κάλλιστόν ἐστι πάντων τῶν ἐν τῇ τέχνῃ.

γραμμὴν τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν, ὅτι δηλαδὴ οἱ σοφισταὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῶν «σκαπανεῖς τῆς φιλολογίας». Ἡ μελέτη τῆς ἐπικῆς ποιήσεως εἶχε δι' αὐτοὺς ἕνα σκοπὸν μόνον, νὰ ὑποβοηθήσῃ τὰς ρητορικὰς καὶ παιδευτικὰς ἐπιδιώξεις των.

Ὁ κατ' ἐξοχὴν γλαφυρὸς συγγραφεὺς ἦτο ὁ Σικελιώτης Γοργίας ὁ Λεοντῖνος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπίσης κλίσιν πρὸς θεωρητικὴν διαπραγματεύσειν προβλημάτων ὕφους.¹ Γεννηθεὶς κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ ἐπομένως συν-ομήλικος τοῦ Πρωταγόρου λέγεται ὅτι ἔφθασε εἰς τὴν ἡλικίαν τῶν 105 ἢ 109 ἐτῶν. Ἡ πρώτη ὄμως ἐπίσκεψίς του εἰς τὰς Ἀθήνας ἔγινε μόνον τὸ 427 π.Χ., μετὰ τὴν ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν εἶχον ἀρχίσει ἐκεῖ τὴν δραστηριότητά των ὁ Πρωταγόρας καὶ ὁ Πρόδικος. Εἶχον ὡς τελικὸν σκοπὸν τῆς διδασκαλίας των, ὅπως ἐδείξαμεν, τὸ παιδεύειν ἕκαστον μαθητὴν ἀποβλέποντες νὰ καταστήσουν αὐτὸν *περὶ ἐπῶν δεινὸν* (*Πρωτ.* 338 D). Καὶ ἂν ὁ Γοργίας εἶχε δώσει ὅλην τὴν ἔμφασίν του εἰς τὴν ρητορικὴν ἄσκησιν, συμφώνως πρὸς τὴν κρίσιν τοῦ Πλάτωνος (*Μένων* 95 C *δεινὸς λέγειν*, *Γοργ.*, 459 C κ.έ.), καὶ δὲν ἰσχυρίσθη ρητῶς ὅτι ἠσχολεῖτο εἰς τὰ τῆς παιδείας, ἐν τούτοις πρέπει νὰ θεωρῶμεν ὅτι ἀνήκει εἰς τὸν εὐρύτερον κύκλον τῆς σοφιστικῆς κινήσεως.²

Τὰ δύο μέχρις ἡμῶν διασωθέντα ρητορικὰ *παίγνια* τοῦ Γοργίου, τὸ *Ἐλένης ἐγκώμιον* (*Vors.* 82 B 11³ = *Art. script.* B VII 39) καὶ ἡ *Παλαμήδους ἀπολογία* (B 11 a = B VII 44) ἀποκαλύπτουν τὸν ζῆλον του νὰ δημιουργήσῃ νέον πεζογραφικὸν ὕφος, ἀνταγωνιζόμενον τὴν ποίησιν τοῦ παρελθόντος καὶ οὕτω δεικνύουν αὐτὸν ἀντάξιον μαθητὴν τοῦ συμπατριώτου του, τοῦ ποιητοῦ Ἐμπεδοκλέους.⁴ Τὰ Ὀμηρικὰ Σχόλια περιέχουν ἐν τούτῳ ἀριστον παράδειγμα δεικνύον πῶς παρέλαβε μίαν ἀντίθεσιν ἐκ τινος στίχου τῆς Ἰλιάδος καὶ διηύρυνε αὐτὴν διὰ δευτέρας ἀντιθέσεως: Δ 450 *ἔνθα δ' ἄμ' οἰμωγὴ τε καὶ εὐχολὴ πέλεν ἀνδρῶν*. Σχολ. *Τ Γοργίας ἀνεμίσηγοντο δὲ λιταῖς ἀπειλαὶ καὶ εὐχαῖς οἰμωγαὶ* (B 27 = B VII 43). Τὸ παράδειγμα προέρχεται ἴσως ἐκ τινος τῶν ἀπολεσθέντων ὑποδειγματικῶν λόγων του.⁵ Κάπου ἀναφέρεται εἰς τὸν Ὀμηρον ὡς ἀπόγονον τοῦ Μουσαίου

¹ *Vors.* 82 AB, *Art. script.* B VII. Δὲν θὰ ἀνέμενέ τις νὰ εὕρῃ βιβλίον του τιτοφορούμενον Ὀνομαστικόν, ἐν τούτοις ὁ Πολυδ., IX praef., ἀποδίδει αὐτὸ *Γοργία τῷ σοφιστῇ* καὶ τὸ παραθέτει I 145 (*ἐπίβολος* = *ἐμβολος* «πάσσαλος», τὸ ὁποῖον δὲν εὕρηται ἐν L-S ὑπὸ τὴν λέξιν *ἐπίβολος*). Πρβλ. C. Wendel, *RE* XVIII (1939) 507. Δὲν παραπέμπουν εἰς τὸ Ὀνομαστικὸν αὐτὸ οὔτε οἱ Diels-Kranz, οὔτε ὁ Radermacher. Ἔπρεπε νὰ ἀνεφέρετο ὑπὸ τὰ *Dubia* ἢ *Falsa*. Ὁ Γοργίας ὁ Ἀθηναῖος *FGrHist* 351, ὁ ὁποῖος ἔγραψε *Περὶ ἐταίρων*, ἴσως εἶναι συγγραφεὺς του. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 249, σημ. 4.

² Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου καὶ τῆς θέσεως τοῦ Γοργίου βλέπε E. R. Dodds, *Plato: Gorgias* 6 - 10.

³ Πρβλ. *Gorgiae Helena*, recogn. et interpretatus est O. Immisch (*Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen* 158 [1927]), μὲ πολλὴν χρήσιμον ὑπόμνημα.

⁴ *Vors.* 31 A 1 § 58. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 16.

⁵ B 17 = B VII 19 καὶ B 14 = B VII 1.

(B 25), ὄχι τοῦ Ὀρφέως. Τὰ θέματα τῶν δημηγοριῶν του, ἐπικῶν ἀρχικῶς ὑποθέσεων, εἶχον πραγματευθῆ ὄλαι αἱ Ἀττικαὶ τραγωδίαι καὶ ὁ καλλιτεχνικὸς πεζὸς λόγος τοῦ Γοργίου ὀφείλει περισσότερα εἰς αὐτὰς παρὰ εἰς τὴν παλαιότεραν ποίησιν. Πέραν ὅμως τῶν περὶ τὸ ὕφος ἐπινοήσεων του ὁ Γοργίας φαίνεται ὅτι εἶχε ἐντελῶς νέον καὶ προσωπικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὴν τραγωδίαν. Οὔτε ἄλλου τινὸς ἐκ τῶν σοφιστῶν οὔτε τοῦ Ἡροδότου ἢ τοῦ Δημοκρίτου γινώμει διεσώθησαν περὶ τῆς συγχρόνου αὐτῶν ἀττικῆς ποιήσεως. Μόνον ὁ Γοργίας ὁμιλῶν περὶ τοῦ Αἰσχύλου ἐχαρακτήρισε ἐν ἐκ τῶν δραμάτων του, τοὺς Ἐπιτὰ ἐπὶ Θήβας, μεστὸν Ἄρεως (B 24).¹ Ἡ αὐτὴ φράσις ἀπαντᾷ εἰς τοὺς Βατράχους (1021) τοῦ Ἀριστοφάνους *δραῦμα ποιήσας Ἄρεως μεστὸν — ποῖον; — τοὺς Ἐπτ' ἐπὶ Θήβας*, ὅπου λέγεται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Αἰσχύλου πρὸς τὸν Διόνυσον. Χρονολογικῶς εἶναι δυνατὸν βεβαίως ὁ Γοργίας, ὁ ὁποῖος ἐπέζησε τοῦ τέλους τοῦ πέμπτου αἰῶνος κατὰ δέκα περίπου ἔτη, νὰ ἔλαβε τὰς λέξεις ἐκ τῆς κωμωδίας, διδαχθείσης τὸ 405.² Προφανῶς ὅμως ἡ περιπατητικὴ πηγὴ τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἐκ τῆς ὁποίας ἤντησεν ὁ Πλούταρχος, λέγει ὅτι ὁ Γοργίας ἐσμύλευσε τὴν εὐστοχον φράσιν. Ἐὰν δεχθῶμεν αὐτὴν τὴν παράδοσιν (καὶ εἴμεθα ὑποχρεωμένοι νὰ πράττωμεν τοῦτο εἰς τοιαύτας περιπτώσεις), πρέπει ὁ Ἀριστοφάνης νὰ ἐδανείσθῃ τὴν φράσιν ἀπὸ τὸν Γοργίαν. Ἄλλωστε εἶναι περισσότερον εὐλογοφανὲς νὰ ἐχρησιμοποίησῃ ὁ Αἰσχύλος τοῦ Ἀριστοφάνους περίφημον φράσιν εὐνοϊκῆν διὰ τὸν ἑαυτὸν του, παρὰ νὰ ἀνέφερε ὁ Γοργίας τὸν Ἀριστοφάνην ἐπὶ λέξει. Θεωροῦμεν μάλιστα ὅτι δικαιούμεθα προχωροῦντες ἔτι περισσότερον νὰ θέσωμεν τὸ ἐρώτημα μήπως ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὰς λογοτεχνικὰς διαπιστώσεις ἢ κρίσεις του ὀφείλει καὶ τίποτε ἄλλο εἰς τὸν Γοργίαν ἢ εἰς ἄλλον σύγχρονον αὐτοῦ σοφιστῆν. Ἀλλὰ τὸ ἀποτέλεσμα ἐμπεριστατωμένων ἐρευνῶν³ καὶ εὐφυῶν συνδυασμῶν δὲν κατέληξε εἰ μὴ εἰς τὴν πιθανολόγησιν ὅτι αἱ λέξεις καὶ αἱ ἰδέαι τῆς γιγαντιαίας ἀμίλλης μεταξὺ Αἰσχύλου καὶ Εὐριπίδου δὲν εἶναι παντελῶς ἐπινοήσεις αὐτοῦ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἐσημειώσαμεν ἐν σημεῖον ἐπαφῆς μετὰ τοῦ Γοργίου εἰς τοὺς Βατράχους 1021. Ἐκτὸς τοῦ χαρακτηρισμοῦ αὐτοῦ μιᾶς ἐπὶ

¹ Βλέπε *Excursus*.

² Σθεναρὸς ὑπέρμαχος τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἦτο ὁ O. Immisch, 29 κ.έ., ἀλλὰ βλέπε τὴν ἐπισκόπησιν τοῦ Radermacher, *Philol. Wochenschrift* 1928, 5 κ.έ.

³ Ὁ M. Pohlenz, «Die Anfänge der griechischen Poetik», *NGG* 1920, *Phil.-hist. Klasse*, 142 - 78 = *Kleine Schriften II* (1965) 436 κ.έ., προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποίησε θεωρητικὸν βιβλίον τοῦ Γοργίου περιέχον σύγκρισιν Αἰσχύλου καὶ Εὐριπίδου. Μολοντί τὸ συμπέρασμα τοῦτο δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτόν, τὸ ἄρθρον προσφέρει πολὺτιμον συλλογὴν σχετικῶν χωρίων τοῦ τετάρτου καὶ τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ προεκάλεσε πολὺ ζωνρὰν συζήτησιν. Οἱ Wilamowitz, Radermacher, W. Kranz, M. Untersteiner (*The Sophists*, Ἀγγλ. μετάφρ. 1954 μετὰ χρησίμου βιβλιογραφίας 192 κ.έ.), W. Schadewaldt, E. Fraenkel καὶ ἄλλοι ἔλαβον μέρος εἰς αὐτήν· ὁ Pohlenz, *Herm.* 84 (1956) 72 κ.έ. = *Kl. Schr.* II 585 κ.έ., λίαν εὐγενῶς ἀνεκάλεσε μέγα μέρος τῶν ὑπερβολῶν του.

μέρους τραγωδίας διεσώθησαν μερικά συμπτωματικά κρίσεις τοῦ Γοργίου περὶ τῆς τραγικῆς τέχνης καὶ τῆς ποιητικῆς γενικῶς τέχνης ὡς καὶ τῶν σχέσεων αὐτῆς πρὸς τὴν ἔντεχνον πεζογραφίαν, αἱ ὁποῖαι ὅμως δὲν ἔχουν ἀκριβεῖς ἀντιστοιχίας πρὸς τὰς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὁ Πλούταρχος (*Πότερον Ἀθην.* 5, σελ. 348 C, πρβλ. *Πῶς δεῖ ποιημ. ἀκούειν* σελ. 15 D) παραθέτει ἐκ τοῦ Γοργίου τὰ ἐξῆς: ἡ τραγωδία . . . παρασχοῦσα τοῖς μύθοις καὶ τοῖς πάθεσιν ἀπάτην, ὡς Γοργίας (*Vors.* 82 B 23) φησίν, ἦν (ἦν 15 D : ἦν 348 C) ὅτ' ἀπατήσας δικαιοτέρως τοῦ μὴ ἀπατήσαντος (πρβλ. *Δισσοὶ λόγοι* 3. 10, *Vors.* 90, II σελ. 411, 1) καὶ ὁ ἀπατηθεὶς σοφώτερος τοῦ μὴ ἀπατηθέντος, «ἡ τραγωδία . . . διὰ (τῆς παραστάσεως τῶν) μύθων καὶ παθῶν προεκάλεσε ἀπάτην τοιαύτην, ὥστε αὐτός, ὁ ὁποῖος ἀπατᾶ, εἶναι δικαιοτέρος ἐκείνου, ὁ ὁποῖος δὲν ἠπάτησε, ἐκείνος δέ, ὁ ὁποῖος ἠπατήθη, εἶναι σοφώτερος ἐκείνου, ὁ ὁποῖος δὲν ἠπατήθη». Αὐτὸ ἴσως εἶναι σοβαρά, ὅχι εἰρωνικὴ παρατήρησις διὰ τὰς ὑπὸ τῆς τέχνης παραγομένας «ψευδαισθήσεις». Ὁ Εὐριπίδης κατηγορῶν τὸν Αἰσχύλον, ὡς ἦν ἀλαζῶν καὶ φένας οἰοῖς τε τοὺς θεατὰς/ἐξηπάτα (Ἀριστ. *Βάτρ.* 909), ἐννοεῖ ὅτι ὁ ἀντίπαλός του εἶναι ἀγύρτης καὶ ψευδολόγος, ὁ ὁποῖος ἐξάπατᾶ τὸ ἀκροατήριόν του. Τοιαύτη κατηγορία (διὰ ψεῦδος) ἀποτελεῖ γνῶρισμα τῆς λογοτεχνικῆς πολεμικῆς καὶ παρωδίας ἀπὸ τῶν ἀρχαιοτάτων χρόνων, ὅχι κωμικὴν διαστρέβλωσιν μιᾶς δῆθεν σοφιστικῆς «θεωρίας» περὶ ἰλλυζιονισμοῦ. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν ὑπάρχει σχέσις μεταξὺ Γοργίου καὶ Ἀριστοφάνους.

Ἐχομεν παρατηρήσει ὅτι ἡ ἰδίᾳ ἡ ποίησις ἤνοιξε τὴν ὁδὸν τῆς κατανοήσεώς της καὶ ὅτι οἱ ἀρμόδιοι κριτικοὶ τῆς ποιήσεως ἦσαν φυσικὰ οἱ ποιηταί, πράγμα τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζεται ἰδίᾳ εἰς τὴν δραματικὴν κριτικὴν.¹ Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἐν ἐκ τῶν σπουδαίων θεμάτων τῆς Ἀρχαίας Κωμωδίας ἀπὸ τῆς καταβολῆς της,² καὶ ὁ Ἀριστοφάνης πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ὁ μεγαλύτερος κληρονόμος αὐτῆς τῆς παραδόσεως. Ἦδυνήθημεν νὰ χρησιμοποιήσωμεν μεμονωμένους τινὰς στίχους τοῦ Ἀριστοφάνους, διὰ νὰ ἀνεύρωμεν τῇ βοηθείᾳ αὐτῶν πῶς ἤρχισαν οἱ σοφισταὶ νὰ ἐρμηνεύουν τὴν παλαιότεραν ποίησιν ἢ νὰ σκέπτονται περὶ τῆς γλώσσης. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης υἰοθέτησε ἐκ τῶν συζητήσεων τῶν συγχρόνων του θέματα περισσότερα τῆς ὡς ἄνω φράσεως τοῦ Γοργίου περὶ τοῦ Αἰσχύλου, ἀλλὰ θὰ ἦτο παράτολμον δι' ἀπλῶν εἰκασιῶν νὰ ἀποσπάσωμεν τὰς λογοτεχνικὰς κρίσεις ἐκείνου καὶ νὰ ἀποδώσωμεν αὐτὰς εἰς τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον ἐκ τῶν σοφιστῶν. Εἶχε τὰς ἰδικὰς του ἰδέας καὶ τὴν ἰδικὴν του δημιουργικὴν γλῶσσαν, καὶ εἰς αὐτὸ ἀκρι-

¹ Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς κρίνοντας τοὺς δραματικοὺς ἀγῶνας, ὁ A. Pickard - Cambridge *The Dramatic Festivals of Athens* (1953) 98, παρατηρεῖ εἰρωνικῶς: «Ὅτι ἀπρητεῖτο νὰ ἔχουν κριτικὴν τινα ἰκανότητα εἶναι ἀπίθανον». Οὕτω αὐτοὶ οἰκνυταὶ δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν.

² Ὁ A. E. Riggwiler, *Dichter und Dichtung in der attischen Komödie* (Diss. Zürich 1926) συνέλεξε τὸ ὕλικόν μᾶλλον ἀνεπαρκῶς (βλέπε E. Wüst, *Philol. Wochenschr.* 1927, 1137 κ.έ.), W. Schmid, *Gesch. d. griech. Lit.* I 4 (1946) 11, 13, 21, 209, κτλ.

βῶς τὸ αἰσθητικὸν πεδίον οἱ ποιηταὶ τοῦ τρίτου αἰῶνος¹ ἐχρησιμοποίησαν ἐκφράσεις δημιουργηθείσας προφανῶς τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἡ τοποθέτησις του ἔναντι τῆς ποιήσεως ἦτο θεμελιωδῶς ἀντίθετος τῆς τῶν σοφιστῶν. Ἐθεώρει τὴν παλαιότεραν ποίησιν ὡς τὸ σημαντικώτερον μέρος τῆς ἀρχαίας παιδείας. Ἡ ἑλληνικὴ ποίησις, πρᾶγμα φυσικώτατον, ἦτο «ἠθικὴ» ἀπὸ τῶν ἐπικῶν χρόνων καὶ κατόπιν. Μόνον κατὰ τὴν μεγάλην κρίσιν περὶ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἤρχισε νὰ γίνεται συνειδητὸν ὅτι αὐτὴ ἢ ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ἠθικὴ τάσις τῆς ἦτο πρόβλημα². Τὴν ἀποδεδειγμένην μαρτυρίαν διὰ τὴν νέαν στοχαστικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς δίδει ὁ Ἀριστοφάνης εἰδικῶς εἰς τοὺς Βατράχους, ἔνθα οἱ μεγάλοι ποιηταὶ τοῦ παρελθόντος, ἀντιπροσωπευόμενοι ὑπὸ τοῦ Αἰσχύλου, ἐπιδοκιμάζονται ὡς οἱ ἠθικοὶ ἡγέται τοῦ λαοῦ των, ἐνῶ οἱ σύγχρονοι ποιηταὶ, ἀντιπροσωπευόμενοι ὑπὸ τοῦ Εὐριπίδου, ἢ «φιλόσοφοι», ὡς ὁ Σωκράτης καὶ οἱ σοφισταὶ, καταδικάζονται ὡς καταστροφεῖς τῶν ἠθῶν.

Εἰς τὴν δημηγορίαν του περὶ Ἑλένης ὁ Γοργίας ὑπογραμμίζει καὶ πάλιν τὴν σημασίαν τῆς ἀπάτης, τῆς «ἐξαπατήσεως», τὴν ὁποίαν πᾶς λόγος εἴτε ἔμμετρος εἴτε πεζὸς ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ προξενῇ (*Ἐλ.* 8.10 καὶ πιθανῶς 11). Ἐπειτα ἀποκαλεῖ γενικῶς τὴν ποίησιν «λόγον ἐν μέτρῳ», τὴν ποίησιν ἅπασαν καὶ νομίζω καὶ ὀνομάζω λόγον ἔχοντα μέτρον (*Ἐλ.* 9), ὅπερ ἤχει ὡς νὰ ὑποβιβάξῃ αὐτὴν πρὸς ἐξῆψωσιν τῆς ρητορικῆς. Ἀφ' ἐτέρου ὅμως προχωρεῖ εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ ἐξαιρετικῶς ἰσχυροῦ ἀποτελέσματος αὐτῆς τῆς «μετρικῆς συνθέσεως» ἐπὶ τῶν ἀκροατῶν, ἧς τοὺς ἀκούοντας εἰσήλθε καὶ φρίκη περίφοβος καὶ ἔλεος πολύδακρος καὶ πόθος φιλοπενθῆς κτλ., «φρικίαςις μετὰ μεγάλου φόβου καὶ θρόνος μετὰ πολλῶν δακρύων καὶ διακαῆς πόθος ὀδύνης». Αἰσθάνεται τις βεβαίως τὴν τάσιν νὰ περιορίσῃ τὰς λέξεις αὐτὰς εἰς τὴν τραγωδίαν, ὡς ἔπραξεν ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν *Ποιητικὴν* του,³ ἀναμφιβόλως ὅμως ὁ Γοργίας περιελάμβανεν εἰς αὐτὰς καὶ τὴν ἐπικὴν ὡς καὶ τὴν λυρικὴν ποίησιν, ἂν δυνάμεθα νὰ δώσωμεν πίστιν εἰς τὸ κείμενον τῶν δύο χειρογράφων, τὰ ὁποῖα ἔφθασαν μέχρις ἡμῶν. Δὲν εἶμαι καὶ πολὺ βέβαιος, ἂν δὲν ἐννοῆται προσέτι ὅτι ἡ ρητορεία, ὁ καθαρὸς καὶ ἀπλοῦς λόγος ἄνευ μουσικῆς ἢ μέτρου, δύναται νὰ εἶναι ἐξ

¹ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 163 κ.έ.

² Πρβλ. *DLZ* 1935, 2134 καὶ ὀλόκληρον τὴν ἐπισκόπησίν μου τοῦ W. Jaeger, *Paideia I* (1934). Βλέπε καὶ *Die griechische Dichtung und die griechische Kultur* (1932) 18.

³ Βλέπε Pohlenz, ἐνθ' ἄνωτ. 167 κ.έ. καὶ ἰδίᾳ W. Schadewaldt, «Furcht und Mitleid?» *Herm.* 83 (1955) 129 κ.έ., 144, 158, 165 = *Hellas und Hesperien* (1960) 346 κ.έ., ὁ ὁποῖος δίδει τὴν πλέον ἀναλυτικὴν καὶ πειστικὴν ἐρμηνείαν τῶν σχετικῶν ὄρων φόβος (φρίκη) καὶ ἔλεος. Πρβλ. καὶ H. Flashar, «Die Lehre von der Wirkung der Dichtung in der griechischen Poetik», *Herm.* 84 (1956) 18 κ.έ.: Ἐξήτασε μετὰ προσοχῆς τὸ *Corpus Hippocraticum* διὰ νὰ καταδείξῃ ὅτι ὁ φόβος καὶ ὁ ἔλεος μετὰ ὅλα τὰ σωματικὰ συμπτώματα τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Γοργίας ἔχουν τὴν καταγωγὴν αὐτῶν εἰς τὴν φιλολογίαν τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν λατρικὴν ἐπιστήμην. Περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους βλέπε κατωτέρω, σελ. 89.

ἴσου ἀποτελεσματικῆ. Διότι ὁ Γοργίας ἤρχιζε αὐτὸ τὸ μέρος τῆς δημηγορίας του μὲ τὴν πανηγυρικὴν πρότασιν (Ἐλ. 8) λόγος δυνάστης¹ μέγας ἐστίν, «ὁ λόγος εἶναι ἀρχὸν μέγας . . . ἔχει τὴν δύναμιν νὰ παύῃ τὸν φόβον καὶ νὰ ἀπομακρύνῃ τὴν ὀδύνην καὶ νὰ δίδῃ χαρὰν καὶ νὰ ἐπαυξάνῃ τὸν ἔλεον», δύναται γὰρ καὶ φόβον παῦσαι καὶ λύπην ἀφελεῖν καὶ χαρὰν ἐνεργάσασθαι καὶ ἔλεον ἐπανεξῆσαι. Αὐτὸ ἤχει ὡς ὕμνος ἐν πεζῷ λόγῳ² πρὸς θεῖαν δύναμιν. Πράγματι λέγεται ὅτι ὁ λόγος «πραγματοποιεῖ ἔργα πάρα πολὺ θεῖα», θειότατα ἔργα ἀποτελεῖ. Τοιαῦται προτάσεις εἶναι ἀληθῆς δεῖγμα τοῦ ὕφους τοῦ Γοργίου, ἀσφαλῶς ὅμως δὲν δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἴχνη θεωρίας τινὸς περὶ ποιητικῆς. Μερικαὶ ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους ἐκφράσεών του τῶν καταπληκτικῶς ἰδιοτύπων, ὡς ἡ τῆς φρίκης καὶ τοῦ ἔλεου, ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς μεταγενεστέρως θεωρίας, ὡς συνέβη μὲ ἐκείνην, τὴν ὁποῖαν ἐξέλεξε ὁ Ἀριστοφάνης διὰ τοὺς Ἑπτὰ. Ἡ βασικὴ φιλοδοξία τοῦ Γοργίου ἦτο νὰ διδάξῃ εἰς τοὺς μαθητάς του τὰ τεχνικὰ «μυστικὰ» τοῦ νέου μεγαλοπρεποῦς ὕφους του. Φαίνεται δὲ ὅτι ἡ τελειότης τῆς μορφῆς του προεκάλει πρᾶγματι εἰς τοὺς ἀκροατάς του τὰ συναισθήματα τὰ ὁποῖα περιέγραψε. Πολλὰκις αἱ προσπάθειαι τοῦ Γοργίου κατὰ τοὺς ἀρχαίους³ καὶ τοὺς νεωτέρους⁴ χρόνους ἐγελιοποιήθησαν — αὐτὸ εἶναι εὐκολώτερον ἀπὸ τὸ νὰ προσπαθήσῃ τις νὰ διατυπώσῃ ἀκριβοδικαίαν κρίσιν περὶ αὐτοῦ. Τὸ περίτεχον καὶ τὸ κενὸν τῶν ἡχηρῶν φράσεων τοῦ virtuoso (δεξιότηχου) ἴσως εἶναι φορτικὸν ἢ καὶ ἀποκρουστικόν, ἰδιαίτερος εἰς τὸν φιλοσοφικὸν νοῦν. Ἐν τούτοις ἀκόμη καὶ σήμερον αἰσθανόμεθα ὅτι ἡ ὄπισθεν αὐτῶν κινητηρία δύναμις εἶναι μίᾳ γνησίᾳ φιλία, ἕνας ἔρωσ πρὸς τὸν λόγον. Αὐτὸ φαίνεται ὅτι εἶχε «γοητεύσει» τοὺς συγχρόνους του καὶ ὅτι ἤσκησε μόνιμον ἐπίδρασιν.⁵ Τοιοῦτον ἐλαττήριον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ παροραθῇ ἐξ ὀλοκλήρου εἰς μίαν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας.

Ἐκ τῶν πολλῶν μαθητῶν τοῦ Γοργίου οἱ περισσότερον διακριθέντες ἦσαν ὁ Ἴσοκράτης καὶ ὁ Ἀλκιδάμας, δύο διαφορετικαί, ἀκόμη καὶ ἀντίθετοι μορφαί. Ὡς ὁ διδάσκαλός του οὕτω καὶ ὁ Ἴσοκράτης⁶ (436-338 π.Χ.) δὲν ὑπῆρξεν ὁ εὐνοούμενος οὔτε τῶν φιλοσόφων, οὔτε τῶν φιλολόγων. Οὐδεὶς ὅμως δύναται

¹ Pohlenz, ἐνθ' ἄνωτ. 174 κ.έ., M. Untersteiner, *The Sophists* (1954), σελ. 107, 114., J.W.H. Atkins, *Literary Criticism in Antiquity I* (1934, ἀνατυπ. 1952) 18.

² Περὶ τὰ 2000 ἔτη ἀργότερον, τὸ 1444, ὁ Lorenzo Valla ἤρχιζε τὸ ἔργον του *Elegantiae Latini Sermonis* διὰ παρομοίου ἐνθουσιώδους ὕμνου τῆς λατινικῆς γλώσσης.

³ Ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Περὶ ὕφους* 3. 2 τὸ οἰδοῦν, μειρακιῶδες, ψυχρὸν, κακόζηλον κτλ.

⁴ J.D. Denniston, *Greek Prose Style* (1952) 10 κ.έ., «ἡ ἐπίδρασις ἦτο, νομίζω, ἐντελῶς κακῇ».

⁵ E. Norden, *Die antike Kunstprosa I* (1898) 63 - 79, «Gorgias und seine Schule», σελ. 15 κ.έ. «Die Begründung der attischen Kunstprosa».

⁶ *Art. scripti.* B XXIV Radermacher (1951), Marrou 79 - 91. Πάντοτε ἐθεώρουν τὴν περὶ τοῦ Ἴσοκράτους κρίσιν τοῦ W. Jaeger (*Paideia III* 199 - 225, ἰδίως 222 κ.έ.) ἀκριβοδικαίαν, καὶ εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ διαφωνῶ μὲ τὸν Marrou. W. Steidle, *Herm.* 80 (1952), 257 κ.έ., ἰδίως 274 κ.έ., 296.

νά ἀρνηθῆ τὴν ἀληθῆ ἀγάπην του πρὸς τὴν γλῶσσαν καὶ τὴν ἀπόλυτον κυριαρχίαν του ἐπ' αὐτῆς. Ἐφερε τὴν τέχνην του, τὴν τέχνην τοῦ λογογράφου, εἰς τελειότητα καὶ ἐπέτυχε νὰ διδάξῃ τὰς ἐπερχομένας γενεὰς τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Ὡς παιδαγωγικὴ ἰδιοφυΐα δύναται νὰ συγκριθῆ μὲ τὸν Μελάγχθονα. Παρὰ τὸν πολεμικόν του λόγον *Κατὰ τῶν σοφιστῶν* (λογ. 13), εἰς τὸν ὁποῖον ἐπιτίθεται κατὰ τῶν ψευδῶν ἰσχυρισμῶν τῶν ἀντιπάλων του, ἀντιπροσωπεύει τὴν δόκιμον λογοτεχνικὴν ἐπίδοσιν τῆς ὅλης κινήσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς μεσουρανήσεως αὐτῆς. Ἀκολουθῶν τὸν Γοργίαν ἔγραψε καὶ ὁ ἴδιος «ὑμνον» εἰς τὸν λόγον.¹ Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τὸν Γοργίαν, ὁ λόγος του δὲν ἐπεδίωκε νὰ προκαλέσῃ τὰ συναισθήματα τῆς φρίκης καὶ τοῦ ἔλεου, ἀλλὰ νὰ πείσῃ διὰ τῆς λογικῆς, δι' εὐσταθῶν ἐπιχειρημάτων (πειθεῖν, πιστεῖς). Ἐλέχθη ὅτι αὐτὸς εἶχε ὀνομάσει τὴν ρητορικὴν πειθοῦς δημιουργόν, *persuadendi orificem* (*Art. scripti*. Β XXIV 18, πρβλ. 19 *ἐπιστήμη*ν πειθοῦς). Μερικοὶ σοφισταὶ συνέχουν δυστυχῶς τὴν δημιουργικὴν αὐτὴν χρῆσιν τῆς λογικῆς, τὸν λόγον, πρὸς τὴν στεῖραν γνῶσιν, γράμματα, ὡς παρεπονεῖτο ὁ Ἴσοκράτης (λογ. 13 κ. σοφ. 10 κ.έ.). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἴδιον, ἀναμφιβόλως ἐξετίμα πολὺ τὴν εὐρεῖαν γνῶσιν τῆς λογοτεχνίας, τῆς ποιήσεως ὅσον καὶ τῆς ἐντέχνου πεζογραφίας (λογ. 2 πρὸς Νικοκλ. 13, κτλ.), ἀλλὰ μόνον καθ' ὅσον αὐτὴ ᾠδήγει εἰς τὸ τελικὸν ἰδεῶδες, τὸ εὖ λέγειν, «τὸ καλῶς ὀμιλεῖν».² Αὐτὸ δὲν λέγεται μὲ καθαρῶς τυπικὴν ἔννοιαν. «Ἡ καλὴ χρησιμοποίησις τοῦ λόγου», *λόγω καλῶς χρῆσθαι*, εἶναι ἢ καλυτέρα ἐγγύησις τῆς παιδεύσεως, τῆς «μορφώσεως» (λογ. 4, *Πανηγυρ.* 49). Καὶ «ὀνομάζονται Ἕλληνες μᾶλλον ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι συμμετέχουν τοῦ ἰδικοῦ μας (τ.έ. τοῦ ἀθηναϊκοῦ) πολιτισμοῦ παρὰ ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι συμμερίζονται τὴν κοινὴν μας καταγωγὴν» καὶ μᾶλλον «Ἕλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας (αὐτῶν 50, πρβλ. 15.293). Διὰ πρῶτην φοράν ἢ πολιτιστικὴ ἐνόησις τῶν «Ἑλλήνων» διακηρύσσεται ἐνσυνειδήτως εἰς τὴν περίφημον αὐτὴν κρίσιν τοῦ Ἴσοκράτους. Ἀτενίζει μακρὰν, εἰς τὸ ἀπώτερον μέλλον.³ Διὰ τοὺς γενικοὺς αὐτοὺς λόγους δικαιουται νὰ ἔχη τὴν θέσιν του εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας.

Ὁ Ἀλκιδάμας,⁴ ἴσως κατὰ τι πρεσβύτερος τοῦ Ἴσοκράτους, ἦτο ὑπὲρ τοῦ αὐτοσχεδιασμοῦ τῶν λόγων καὶ εἰς τὴν πρακτικὴν καὶ εἰς τὴν θεωρίαν. Ἐθεώρει τοὺς ἐπικοὺς ραψωδοὺς ὡς αὐτοσχεδιαστὰς καὶ τὸν ἑαυτὸν του ὡς συνεχιστὴν τῆς παραδόσεως τῶν ραψωδῶν εἰς τὴν τέχνην τοῦ ρήτορος. Ἴσως εἰς τὴν αὐτὴν παράδοσιν ἀνῆκε καὶ τὸ ὅτι ἐξέλεξε καὶ ἀφηγήθη ἐκ νέου τὴν παλαιὰν λαϊκὴν

¹ Τὸ ἐν Ἴσοκρ. λογ. 3, *Νικοκλ.* 5 - 9 = *Art. scripti*. Β XXIV 41. 3, ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν κατὰ λέξιν ἐν λογ. 15, *Ἀντιδόσ.* 253 - 7.

² Πρβλ. Marrou 81.

³ Βλέπε «*Humanitas Erasmaniana*», *Studien der Bibl. Warburg* 22 (1931) 2, σημ. 2.

⁴ *Art. scripti*. Β XXII. Ἄλλα ἀποσπάσματα ἐν *Orat. Att.* ἀναθ. ὑπὸ Baiter - Sauppe II (1850) 154 - 6. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 44, σημ. 4.

ἱστορίαν τοῦ «Ἀγῶνος τοῦ Ὀμήρου καὶ τοῦ Ἡσιόδου» χρησιμοποιοῦσας τὸ ἀντοσχεδιάζειν, μέθοδον τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα ἔχνη ἀνεύρομεν εἰς τὸν ἕκτον αἰῶνα.¹ Ἡ πραγματεία αὐτῆ τοῦ Ἀλκιδάμαντος² ἦτο πιθανῶς μέρος μεγαλύτερου βιβλίου του ὑπὸ τὸν τίτλον *Μουσεῖον* (λέξις, ἡ ὁποία ἀρχικῶς ἐσήμαινε «ἱερὸν τῶν Μουσῶν»), αἰσθανόμεθα δὲ τὸν πειρασμὸν νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸ αὐτὸ βιβλίον καὶ τὰ ἄλλα ἀποσπάσματα τοῦ Ἀλκιδάμαντος, τὰ πραγματευόμενα θέματα τῆς ποιήσεως.³ Ἡ ἐπικὴ ποιήσις ἐκπροσωπεῖται κυρίως δι' ἀναφορῶν του εἰς τὴν Ὀδύσσειαν. Ἀποκαλεῖ αὐτὴν *καλὸν ἀνθρωπίνου βίου κάτοπτρον*, μία καταπληκτικὴ διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην μεταφορά, ἡ ὁποία συνήνητσε τὴν ἰσχυρὰν ἀποδοκιμασίαν τοῦ Ἀριστοτέλους (*Ρητ.* III 3 σελ. 1406 b 12).⁴ Ἄλλαι τινὲς βραχεῖαι προτάσεις του πιθανῶς ὑποδηλοῦν τὸν ὀρισμὸν του τοῦ τραγικοῦ πάθους, ὁ ὁποῖος ἴσως ὀφείλεται εἰς κάποιαν ἐπίδρασιν τοῦ διδασκάλου του Γοργίου.⁵ Ὁ Ἀλκιδάμας ἀνέφερεν ἐπίσης λυρικοὺς ποιητὰς (τὸν Ἀρχίλογον, τὴν Σαπφῶ) καὶ φιλοσόφους (τὸν Πυθαγόραν, τὸν Ἀναξαγόραν), τοὺς ὁποίους εἶχον τιμῆσει ὠρισμέναι ἑλληνικαὶ πόλεις.⁶ Εἶναι λοιπὸν φανερὸν ὅτι τὸ βιβλίον του ἦτο συμπίλημα λογίου ὕλικου ποικίλου περιεχομένου, τοῦτο δὲ συνέδεε αὐτὸν μὲ τὴν ὁμάδα τῶν σοφιστῶν, εἰς τὴν ὁποίαν τελικῶς φθάνομεν τώρα, τὴν ὁμάδα δηλαδὴ ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι κυρίως ἢ ἀποκλειστικῶς συνέλεξαν καὶ περιέγραψαν «ἀρχαῖα θέματα». Ἀρχαιολογία ἦτο ὁ ἑλληνικὸς ἔθρος διὰ τὴν «ἀναφερομένην εἰς τὴν ἀρχαιότητα γνῶσιν», ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὴν μεγάλην καὶ πολεμικὴν «ἱστορίαν». Τὸ *antiquitates*, ἡ λατινικὴ μετάφρασις τοῦ ἀρχαιολογία ὑπὸ τοῦ Οὐάρωνος, κατέστη ἡ οἰκεία λέξις, διὰ τῆς ὁποίας δηλοῦται αὐτὸς ὁ κλάδος

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 13 καὶ 51 κ.έ. F. Nietzsche, «Der Florentinische Traktat über Homer und Hesiod, ihr Geschlecht und ihren Wettkampf», *Rh. M.* 25 (1870) 528 κ.έ. καὶ 28 (1873) 211 κ.έ. = *Philologica* I (1910) 215 - 76. Τὸ μόνον σφάλμα του ἦτο ὅτι θεώρει τὸν «Ἀγῶνα» ὡς «εφεύρεσιν» τοῦ Ἀλκιδάμαντος· κατὰ τὰ ἄλλα ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀποκατάστασις τοῦ *Μουσείου* τοῦ Ἀλκιδάμαντος ἐπεβεβαιώθη ὑπὸ δύο προσφάτων παπύρων· βλέπε τὴν ἐπομένην σημείωσιν.

² Περὶ τοῦ ἐν Michigan Παπύρου (πρώτη ἐκδ. 1925) καὶ τοῦ Παπύρου τοῦ Flinders Petrie (πρώτη ἐκδ. 1891) βλέπε E. Vogt «Die Schrift vom Wettkampf Homers und Hesiods», *Rh. M.* 102 (1959) 193 κ.έ., *Gnom.* 33 (1961) 697, μετὰ βιβλιογραφικῶν προσθηκῶν, καὶ *Antike und Abendland* XI (1962) 103 κ.έ. (Ὁ πάπ. τοῦ Flind. Petr. εἶναι τώρα ὁ P. Lit. Lond. 191, ἀναθεωρ. ὑπὸ H.J.M. Milne, *Catal. of the Lit. Pap. of the Brit. Mus.* (1927) 157). Περὶ τῆς *subscriptio* Περὶ Ὀμήρου ἐν τῷ Παπ. Michigan βλέπε E. R. Dodds, *Cl. Qu.* 46 (1952) 188.

³ F. Solmsen, «Drei Rekonstruktionen zur antiken Rhetorik und Poetik», *Herm.* 67 (1932) 133 κ.έ.

⁴ E. Fraenkel, *Αἰσχ.* Ἰ 385 κ.έ. Περὶ τῆς μεγάλης ἐπιτυχίας τῆς μεταφορᾶς (*speculum vitae*, κτλ.) εἰς τὴν ἀρχαίαν καὶ τὴν μεσαιωνικὴν λατινικὴν λογοτεχνίαν βλέπε E.R. Curtius, *Europäische Literatur und Lateinisches Mittelalter* (Bern 1948) 339. 1.

⁵ F. Solmsen (ἀνωτέρω, σελ. 60, σημ. 3) 140 κ.έ.

⁶ *Art. script.* B XXII 14. Πρβλ. τὴν σημείωσιν τοῦ Radermacher ἐπὶ τοῦ 13. Ὁ τίτλος *Μουσεῖον* ἐχρησιμοποίηθη καὶ ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου, I 339.

τῆς ἀπαραιτήτου γνώσεως, ὁ ὑποτιμηθεὶς ἢ ὑπερεκτιμηθεὶς ἐξ ἴσου ἀδίκως εἰς μεταγενεστέρους χρόνους.

Ὁ Ἰππίας ὁ Ἡλεῖος¹ εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος, ὡς παρουσιάζεται εἰς τὸν δμῶνυμον διάλογον τοῦ Πλάτωνος (*Ἰππ. Μ* 285 D = *Vors.* 86 A 11), ἐχρησιμοποίησε τὴν λέξιν ἀρχαιολογία διὰ πρώτην καὶ μοναδικὴν φορὰν εἰς τὴν πρὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου γραμματεῖαν: «οἱ ἄνθρωποι ἀρέσκονται νὰ ἀκούουν περὶ τῶν γενεαλογιῶν ἡρώων καὶ ἀνδρῶν, περὶ τοῦ πρώτου οἰκισμοῦ πόλεων, καὶ συλλήβδην πάσης τῆς ἀρχαιολογίας,² καὶ τοιοῦτοτρόπως ὄφειλε νὰ μάθῃ καὶ νὰ διδάξῃ ὅλα αὐτὰ τὰ πράγματα μετὰ τῆς μεγίστης φροντίδος». Ὁ Πλάτων παριστᾷ αὐτὸν μεγαλαυχῶντα τόσον διὰ τὰς παντοίας γνώσεις του ὅσον καὶ διὰ τὴν ἐν τῇ πράξει δεξιότητιάν του εἰς ὅ,τιδήποτε (*Ἰππ. Μ.* 368 B = *Vors.* 86 A 12). «Ὅσον μοχθηρὰ καὶ ἂν εἶναι ἡ εἰκὼν αὐτῆ, εἶναι δίκαιον νὰ ἀναγνωρισθῇ ὅτι εἰς τὸν Ἰππίαν ὀφείλεται ἡ ἔρευνα εἰδικῶν τινων «ἀρχαιοτήτων». Ὁ κατάλογός του ὁ περιέχων τοὺς νικητὰς τῶν Ὀλυμπιακῶν ἀγώνων, ἡ *Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφή* (B 3), εἶναι ἡ πρώτη πιθανῶς ἀπόπειρα³ δημιουργίας βάσεώς τινος διὰ τὴν ἑλληνικὴν χρονολογίαν.⁴ Ὁ τίτλος ἐνὸς βιβλίου του, τοῦ *Ἐθνῶν ὀνομασίαι* (B 2), ἐμφαίνει ἐθνογραφικὰς γνώσεις ἀρχαιοτέρων ἐποχῶν, διὰ τὰς ὁποίας ἡ ἐξήγησις τῶν ὀνομασιῶν εἶχε σημασίαν.⁵ Ἐξ ἄλλου βιβλίου του, ὀνομαζομένου ἀπλῶς *Συναγωγὴ*, («*Συλλογὴ*») (B 4), προέρχεται ἡ ἱστορία διασῆμου ὠραίας γυναικός, ἡ ὁποία ὑπανδρεύθη δεκατέσσαρας ἀνδρας. Ἐκεῖ θὰ ὑπῆρχε ἡ μεγαλύτερα δυνατὴ ποικιλία θεμάτων, ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν καὶ τὰς λοιπὰς μέχρις ἡμῶν διασωθεῖσας βραχείας ἀναφορὰς του εἰς τὴν μυθολογίαν, τὴν γεωγραφίαν, τὴν ἱστορίαν, εἰδικῶς δὲ εἰς τοὺς ἀρχαιοτέρους ποιητὰς καὶ φιλοσόφους. Ὁ Ἰππίας (B 6) παρετήρησε ὅτι ἡ λέξις *τύραννος* δὲν εἶχε εἰσαχθῆ εἰς τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν πρὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀρχιδόχου. Ὁ Ὀμηρος καὶ τὸν χειρότερον ἀκόμη δεσπότην ἀπεκάλει *βασιλέα*. Ὁ Ἰππίας ἔκαμε συλλογὴν παραλλήλων περικοπῶν τῶν ποιητῶν τῆς ἀρχαιότητος (B 6), τοῦ Ὀρφέως, τοῦ Μουσαίου, τοῦ Ἡσιόδου, τοῦ Ὀμήρου. Εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι τὴν αὐτὴν ἀκριβῶς ἀκολουθίαν εὐρίσκομεν εἰς τὸν Ἀριστοφάνην (*Βατρ.* 1030 κ.έ.), εἰς τὸν Πλάτωνα (*Ἀπολ.* 41 A ἄνευ τοῦ Ἡσιόδου εἰς τὸν Ἴωνα 536 B), ἔτι δὲ καὶ εἰς τὸν Ἐρμησιάνακτα

¹ *Vors.* 86 : ἐκλογή ἀποσπασμάτων μετὰ ὑπομνήματος *FGrHist* 6 (ἀνατύπωσις 1957 μετὰ προσθηκῶν) καὶ *Art. script.* B XI.

² E. Norden, *Agnostos Theos* (1913) 372 κ.έ. ἀρχαιολογία εἰς τὴν παλαιὰν σοφιστικὴν.

³ Περὶ τῆς ἀξιοπιστίας του ὡς ἱστορικῆς πηγῆς βλέπε L. Ziehen, *RE* XVII (1937) 2527 κ.έ. Περὶ παρομοίων δημοσιεύσεων τῶν τελευταίων δεκαετιῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνος βλέπε F. Jacoby, *Atthis* (1949) 59.

⁴ Τὴν βασικὴν σημασίαν τοῦ χρονολογικοῦ συστήματος διὰ τὴν ἐναρμόνισιν τῶν παραδόσεων τῶν σχετιζομένων πρὸς γεγονότα τοῦ παρελθόντος ἀνεγνώριζε ὁ Ἐκαταῖος (περὶ τὸ 500 π.Χ.), ἀλλὰ παρεπλήρησαν αὐτὸν ἐντελῶς οἱ πλαστοὶ κατάλογοι τῶν βασιλέων τῆς Σπάρτης, τοὺς ὁποίους πράγματι προσεπάθησε νὰ χρησιμοποιήσῃ πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτόν.

⁵ Πρβλ. Ἑλλάδικος 4 *FGrHist* 67 καὶ Δαμάστης ὁ ἐκ Σιγείου, 5 *FGrHist*.

(fr. 7.16 κ.έ. Powell). Πολὺ πιθανὸν νὰ εἶχε προσθέσει παρομοίαν συλλογὴν παραλλήλων περικοπῶν ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων φιλοσόφων, εἰς τὴν ὁποίαν μετὰ τοὺς ἤδη μνημονευθέντας τέσσαρας ποιητὰς κατὰ σειρὰν ἤρχετο ὁ Θαλῆς.¹ Ἡ Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφή δὲν ἦτο χρονικόν, ἀλλὰ κατάλογος ὀνομάτων μὲ ὀλίγας μόνον ἀναγκαίαις παρατηρήσεις. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν εἶναι, νομίζω, ὀρθὸν νὰ ὀνομάσῃ τις τὰς εἰς τὰ «γράμματα» ἀναφερομένας συλλογὰς τοῦ ἀπαρχῆν μιᾶς («ἱστορίας») τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς φιλοσοφίας.² Ἀντιθέτως ὁ χαρακτηριστικὸς τύπος ὄλων τῶν ἀρχαιοδικῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἰππίου καὶ τῶν συγχρόνων του φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ κατάλογος, ἡ καταγραφή, ὁ πίναξ.³ Ὁ σοφιστὴς εἶχε ἀνάγκην αὐτῆς τῆς γνώσεως ὡς ρήτωρ καὶ διδάσκαλος· ὡς καὶ εἰς ἄλλους τομεῖς τὸ ἐμπνέον τὰς προσπαθείας του⁴ δὲν ἦτο τὸ ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰ ἦθη τῶν προγενεστέρων ἐποχῶν οὔτε καὶ διὰ τὴν αἰστορίαν τοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλ' αἱ πρακτικαὶ ἀνάγκαι τῶν ἐπαγγελματικῶν του ἀπαιτήσεων.

Ἐτοποθετήσαμεν τὴν μελέτην τῶν ἀρχαιοτήτων πρῶτην, διότι ἦτο ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικὴ τοῦ Ἰππίου. Αὐτὸς ὅμως ὡς γνήσιος πολυμαθὴς⁵ ἐνεσώματώσε εἰς τὸ ἐκπαιδευτικὸν πρόγραμμά του ὄχι μόνον τὴν γνώσιν τῶν γραμμάτων, ἀλλὰ καὶ στοιχειώδη ἐπιστημονικὰ θέματα. Ἀνεξαρτήτως, φαίνεται, οἰασδῆποτε πυθαγορείου παραδόσεως κατέγραψε ὁμοῦ τὴν ἀστρονομίαν, τὴν γεωμετρίαν, τὴν ἀριθμητικὴν καὶ τὴν «μουσικὴν»⁶, συνδυασμὸν ἐπιστημῶν, ὁ ὁποῖος εἶχε μακρὰν καὶ πολυτάραχον ἱστορίαν, μέχρις ὅτου ὁ Βοῆθιος⁷ ὀνόμασε αὐτὸν τὸν συνδυασμὸν, *quadrivium*, χίλια σχεδὸν ἔτη μετὰ τὸν Ἰππίαν⁸. Τὰ διαφέροντα τοῦ ἰδίου τοῦ Ἰππίου οὐδὲν περιωρίζοντο εἰς τέσσαρα ἢ εἰς ἑπτὰ θέματα, καὶ δὲν ὑπῆρξε ὁ εὐρετὴς τῶν ἑπτὰ ἐλευθερίων τεχνῶν. Δὲν ἦτο σοβαρὸς φιλόσοφος οὔτε πολιτικὸς θεωρητικὸς, ἀλλὰ καθὼς πάντοτε ἐπεδίωκε μετὰ

¹ Βλέπε Β 7 καὶ Β. Snell, «Die Nachrichten über die Lehren des Thales und die Anfänge der griechischen Philosophie - und Literaturgeschichte», *Philol.* 96 (1944) 170 κ.έ. Πρβλ. F. Jacoby, *FGH Hist I*² (1957) σελ. 542 Nachträge zum Kommentar 6 F 4 καὶ G. B. Kerferd, «Plato and Hippias», *Proceed. Class. Association* 60 (1963) 35 κ.έ.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σημ. 1.

³ O. Regenbogen, *Πίναξ RE XX* (1950) 1412 κ.έ.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 19, 54.

⁵ Ξεν. Ἀπομν. IV 4. 6 = *Vors.* 86 A 14 διὰ τὸ πολυμαθὴς εἶναι, *Cic. de or.* III 127 (δὲν περιέχεται ἐν *Vors.* 86). Περὶ τῆς ἀλλαγῆς τῆς σημασίας τοῦ ὀνόματος πολυμαθὴς βλέπε κατωτέρω, σελ. 164, σημ. 1.

⁶ Πλάτ. Ἰππ. Μ. 285 BC (= *Vors.* 86 A 11) καὶ Πρωτ. 318 E μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὸν Ἰππίαν. Ὁ Η. I. Marrou, 371, σημ. 12, πιστεύει ὅτι εἰς τὸ χωρίον αὐτὸ μουσική σημαίνει «ἀκουστική».

⁷ Boëth. *Instit. arithm.* σελ. 5. 6 Friedlein.

⁸ P. Merlan, *From Platonism to Neoplatonism* (1953, 2α ἐκδ. 1961) 78 κ.έ. «The origin of the Quadrivium», βλέπε καὶ A. Cornel, Celsus ἐκδ. F. Marx, *Corp. Medic. Lat. I* (1915), VIII-XIII, περὶ ὀνομάτων, ἀριθμοῦ, τάξεως τῶν *artes* ἀπὸ τῶν σοφιστῶν μέχρι τοῦ Βοηθίου. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 301.

ζήλου νὰ καταπλήττη τὸ ἀκροατήριόν του διὰ τινος καινοφανοῦς ἀκουσματος, κατῶρθωσε νὰ δώσῃ νέαν στροφήν εἰς τὴν συζήτησιν τῆς ἐποχῆς του περὶ τῆς «φύσεως» καὶ τοῦ «νόμου». Τοῦλάχιστον εἰς τὸν Πρωταγόραν¹ τοῦ Πλάτωνος ὁ Ἰππίας εἶναι ὁ πρῶτος χρησιμοποιοῦν τὴν ἀντιθετικὴν μορφήν φύσει-νόμῳ μὲ τὴν ἔνοιαν «ἐκ φύσεως» - «συμβατικῶς», στερεότυπον ἔκφρασιν καταστάσαν σχεδὸν κλασσικὴν. Εἰς τὰς γλωσσικὰς μελέτας του ἐδέχετο, ὡς ἔπραττον καὶ ἄλλοι, τὸ περὶ ὀρθοεπειᾶς διδάγμα τοῦ Πρωταγόρου. Ἔλαβε μέρος εἰς τὴν ζωηρὰν διαμάχην² περὶ τῶν ἐπικῶν ποιημάτων (B 9), περὶ τῶν ὁμηρικῶν ἠρώων (A 9, B 5), περὶ τῆς ζωῆς τοῦ ποιητοῦ Ὀμήρου (B 18). Μὲ τομέα δηλ., τὸν ὁποῖον μέχρι τότε εἶχον ἀποφύγει οἱ ἄλλοι σοφισταί, μόνον ὁ Ἰππίας ἤσυχολήθη. Ζητήματα ρυθμικῆς καὶ μετρικῆς συνεκέντρωνον τὸ ἐνδιαφέρον τῶν μουσικῶν, πιθανῶς μὲν τοῦ Λάσου τοῦ ἐξ Ἐρμιόνης³ περὶ τὸ τέλος τοῦ ἔκτου αἰῶνος, μετὰ πάσης δὲ βεβαιότητος τοῦ Ἀθηναίου Δάμωνος,⁴ διδασκάλου τοῦ Περικλέους. Ὁ Ἰππίας φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἄνθρωπος τῶν γραμμάτων καὶ ὄχι μουσικός, ὁ ὁποῖος ἠρεῦνῃσεν τὴν γλῶσσαν ὁμοῦ μετὰ τῆς μουσικῆς διακρίνων («τὴν ἀξίαν τῶν γραμμάτων καὶ τῶν συλλαβῶν καὶ τῶν ρυθμῶν καὶ τῶν κλιμάκων») περὶ τε γραμμάτων δυνάμεις καὶ συλλαβῶν καὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν.⁵ Ἐκκινήσας ἀπὸ μεμονωμένους ἤχους ἠσυχολήθη ἐν συνεχείᾳ μὲ ἀριθμὸν γραμμάτων λαμβανομένων ὁμοῦ, τ.ἔ., μὲ τὰς συλλαβὰς⁶ καὶ τὴν προσφθίαν των, ἔπειτα μὲ ὠρισμένας ἀκολουθίας μακρῶν καὶ βραχειῶν συλλαβῶν, μὲ τοὺς ρυθμούς καὶ τελικῶς μὲ «ἁρμονίας».⁷ Ἡ κατὰ τὴν παράδοσιν ἐλληνικὴ ἐνότης λέξεως καὶ «μουσικῆς» διετηρεῖτο ἀκόμη, φαίνεται ὅμως ὅτι ἡ ἔμφασις εἶχε μετατοπισθῆ ἀπὸ τῆς «μουσικῆς» εἰς τὴν γλῶσσαν.⁸ Τὸ τέλος τῆς σημαντικῆς αὐτῆς ἐξελλίξεως ἦλθε κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ὅταν ἀνευρίσκωμεν νὰ μελετῶνται ἡ ποιητι-

¹ Πλάτ. Πρωτ. 337 C (= Vors. 86 C I), βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 41, 46, σημ. 3.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 43, 51 κ.ἔ.

³ W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur*, I 1 (1929) 544 κ.ἔ. Λέγεται ὅτι ὁ Λάσος συνέλαβε ἐπ' αὐτοφῶρῳ τὸν Ὀνομάκριτον πλαστογραφοῦντα εἰς τὴν αὐλὴν τῶν Πεισιστρατιδῶν τοὺς χρησμούς τοῦ Μουσαίου (Ἡρόδ. VII 6 = Vors. 2 B 20a).

⁴ Vors. 37 ἰδίως B 9, Ἀριστοφ. Νεφ. 638 κ.ἔ., Wilamowitz, *Griechische Verskunst* (1921) 59 κ.ἔ. καὶ Platon I (1919) 71, W. Schmid, ἔθ' ἀνωτ. I 2 (1934) 731 κ.ἔ.

⁵ Πλάτ. Ἰππ. Μ. 285 D = Vors. 86 A 11, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 62, σημ. 6. Βλέπε καὶ Πλάτ. Ἰππ. Ἐ. 368D = Vors. 86 A 12 καὶ περὶ ῥυθμῶν καὶ ἁρμονιῶν καὶ γραμμάτων ὀρθότητος, Κρατύλ. 424C, Φίλ. 18 B κ.ἔ. Πρβλ. Δημόκρ. ἀνωτέρω, σελ. 50 κ.ἔ.

⁶ Πρβλ. Αἰσχ. Ἐπτ. 468 γραμμάτων ἐν συλλαβαῖς.

⁷ ἁρμονία συνήθως σημαίνει διαφορετικοὶ «συντονισμοὶ» (Πλάτ. Πολ. III 398 D κ.ἔ., καὶ ἐπὶ τοῦ χωρίου αὐτοῦ Isobel Henderson «Ancient Greek Music», *New Oxford History of Music* I (1957) 384 κ.ἔ.). Δὲν ὑπάρχει λόγος, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ νοηθῆ ἐν τῷ περὶ τοῦ Ἰππίου χωρίῳ ὡς «μελωδικὴ γραμμὴ», «τόνοι ἐντάσεως» (ὡς προφανῶς νοεῖται εἰς τοὺς Δισσοῦς λόγους 5.11 = Vors. II 413.14, βλέπε H. Gomperz, *Sophistik und Rhetorik* (1912) 71, 148).

⁸ Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτου ἐποχὴν πρὸς τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος ἔγραψε ὁ Γλαῦκος ὁ

κῆ γλῶσσα καὶ τὸ μέτρον¹ ἐν πλήρει διαζεύξει ἀπὸ τῆς ρυθμικῆς. Ὁ ρόλος τοῦ Ἰππίου καὶ ἴσως ἄλλων σοφιστῶν κατὰ τὴν μεταβατικὴν περίοδον τῆς ἐξελιξέως αὐτῆς ἐλάχιστα ἐσημειώθη ὑπὸ τῶν νεωτέρων φιλολόγων. Εἰς πολὺπλευρος σοφιστής, ὡς ὁ Ἰππίας, ἠσθάνετο σχεδὸν ὑποχρέωσιν νὰ γράψῃ καὶ ἰδικούς του στίχους : ἔπη, τραγωδίας, διθυράμβους (Α 12). Εἰς θρῆνος εἰς ἐλεγεία διὰ τὴν ἀπώλειαν τοῦ χοροῦ μεσσηνίων παιδῶν (Β 1 ἐλεγεία . . . ἐποίησεν) ἴσως ἐνθυμίζει τὴν ἐλεγείαν τοῦ Ἀρχιλόχου διὰ τοὺς πνιγέντας Παρίους.²

Ὡς ὁ Ἰππίας διεξεδίκε ἀρμοδιότητα εἰς τόσον πολλοὺς τομεῖς, οὕτω ἐπραττον καὶ οἱ Σάτυροι εἰς δρᾶμα, τὸ ὁποῖον ὁ Σοφοκλῆς³ ἐδίδαξε προφανῶς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του. Εἰς τὸ καλῶς διατηρηθὲν ἀπόσπασμα⁴ συνιστοῦν ἑαυτοὺς εἰς ἓνα βασιλέα (τὸν Οἰνέα;) ὡς μνηστήρας τῆς θυγατρὸς του, διότι δὲν ἔχουν μόνον ὄλας τὰς ἐπιθυμητὰς ἰκανότητας διὰ τὰ κυνήγια, τοὺς ἀγῶνας εἰς τὴν ποίησιν, τὴν μουσικὴν καὶ τὸν χορόν,⁵ ἀλλὰ καὶ τὰς λίαν χρησίμους γνώσεις διαφόρων κλάδων τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλολογίας. Πρόκειται περὶ τερπνῆς καὶ πνευματώδους εἰκόνας, ὅχι κακοβούλου διακωμωδῆσεως, τῆς παντογνωσίας ἀκριβῶς ἐκείνης, τὴν ὁποῖαν σοφισταί, ὡς ὁ Ἰππίας, συνήθιζον νὰ ἐπιδεικνύουν.

Τὸν αὐτὸν συνδυασμὸν ἀρχαιογνωσίας καὶ ποιήσεως εὐρίσκομεν εἰς τὸν Κριτίαν (περίπου 460 - 403 π.Χ.),⁶ οὕτως ὥστε δυνάμεθα νὰ τὸν κατατάξωμεν εἰς τὴν αὐτὴν ὁμάδα μὲ τὸν Ἰππίαν. Λέγεται ὅτι ὑπῆρξε μαθητῆς τοῦ Γοργίου (*Vors.* 88 A 17) καὶ ἀσφαλῶς ἦτο ὀλίγον διάστημα ἐταῖρος τοῦ Σωκράτους

Ρηγίνος *Περὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ μουσικῶν* (βλέπε F. Jacoby, *RE* VII 1417 κ.έ.), ἀλλ' ὡς φαίνεται δὲν διεχώριζε τοὺς «μουσικούς» ἀπὸ τῶν «ποιητῶν» τῶν παλαιῶν χρόνων.

¹ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 90 (Ἄριστοτέλης).

² Fr. 7 D³. καὶ P. *Oxy.* 2356.

³ Μετὰ βεβαιότητα ἀποδίδω τὸ ἐν P. *Oxy.* 1083, fr. 1 (ἀνατυπωθὲν ἐν D.L. Page, *Greek Literary Papyri* I [1942], ἀριθμ. 31 καὶ ἐν *Satyrographorum Graec. fragmenta*, ἔκδ. V. Steffen (2α ἔκδ. 1952) 258) εἰς τὸν Σοφοκλέα. Τὸ ἐν στ. 13 ἐφευσμένα ἀπαντᾷ δις εἰς τὸν Σοφοκλέα, *OT* 461 καὶ fr. 577 P., ἀλλὰ δὲν ἀπαντᾷ παθητικῶς παρακείμενος οὔτε εἰς τὸν Αἰσχύλον, οὔτε εἰς τὸν Εὐριπίδην. Αὐτὸ τὸ χωρίον ἀποτελεῖ τὸ ἀποφασιστικόν, πράγματι, ἐπιχείρημα. Ἐπὶ πλέον ὁ μέλλων ἐξερῶ ἀπαντᾷ δωδεκάκις παρὰ Σοφοκλεῖ (εἰς τὸν παρακείμενον καὶ ἀόριστον ἐνεάκις) ὅχι παρ' Αἰσχύλῳ, ἐνῶ μόνον δις παρ' Εὐριπίδῃ, ἀλλ' εἰς φράσεις διαφορετικὰς. Τὴν ἀναφορὰν ἐν στ. 9 κ.έ. εἶχε θεωρήσει ὡς πιθανῶς σοφῶ-κλειον ὁ Hunt ἐν P. *Oxy.* VIII σελ. 61. Πρβλ. καὶ P. Maas, *Berlin Philol. Wochenschrift* 32 (1912) 1427 - 9. Νέα τινὰ ἀποσπάσματα γεγραμμένα διὰ τῆς αὐτῆς χειρὸς καὶ δημοσιευθέντα ἐν P. *Oxy.* XXVII (1962) μὲ ἀριθμ. 2453 ὑπὸ τοῦ E.G. Turner ἐνισχύουν τὴν γνώμην ὅτι πρόκειται περὶ ἔργου τοῦ Σοφοκλέους.

⁴ Τὰ ἔλλα, ὑπὲρ τὰ τριάκοντα μικρὰ ἀποσπάσματα, γεγραμμένα ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ γραφέως πιθανῶς ἀνήκουν εἰς ἄλλα ἔργα (προσέτι δὲ καὶ εἰς ἄλλους ποιητάς).

⁵ Πρβλ. Σοφ. Ἄμφιάρους fr. 121 P. Σάτυροι «χορεύουν» τὰ γράμματα.

⁶ *Vors.* 88. Ποιητικὰ ἀποσπάσματά του καὶ ἐν *Anth. Lyr. Gr.* ἔκδ. Diehl τεῦχος I³ (1949) 94 κ.έ. Νέα πλήρης ἔκδοσις μετὰ ὑπομνήματος ὑπὸ A. Battagazzore ἐν *Sofisti*, ἔκδ. M. Untersteiner IV (1962) 214 - 363.

Εἴπομεν ἀνωτέρω (σελ. 16) ὅτι ὑπὸ ὠρισμένην ἔννοιαν οἱ σοφισταὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς κληρονόμοι τῶν ἀρχαιοτέρων ραψωδῶν. Βεβαίως οἱ ραψωδοὶ ἀπαγγέλλοντες ἀκόμη καὶ συνεχίζοντες νὰ ἐρμηνεύουν¹ τὴν παραδοσιακὴν ποιήσιν ἐπέζησαν τῆς κρίσεως. Ἦτο δὲ πολὺ φυσικὸν ὅτι εἶχον γίνεαι μαθηταὶ τῶν σοφιστῶν. Ὁ Σωκράτης εἰς τὸν *Ἰωνα*² τοῦ Πλάτωνος παρεπονεῖτο ὅτι ὁ εὐφυῆς ὁ «θεόθεν ἐμπνεόμενος» ραψωδὸς δὲν εἶχε οὔτε *τέχνην* οὔτε *ἐπιστήμην*, οὔτε «τέχνην οὔτε γνῶσιν» (536 C *οὐ γὰρ τέχνη οὐδ' ἐπιστήμη περὶ Ὀμήρου λέγεις, ἃ λέγεις*, πρβλ. αὐτόθι 532 C). Ἡ αὐτὴ μομφὴ διευτυπώθη καὶ κατὰ τῶν σοφιστῶν ἐν γένει, ἂν καὶ διὰ λόγους λίαν διαφορετικούς. Αἱ ποικίλαι δραστηριότητές των εἰς τὸν τομέα τῶν γραμμάτων ἐβασίζοντο μόνον ἐπὶ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας. Δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπίδρασις των εἶχε ἀποτελέσματα καὶ ὅτι ἦναπτον σπινθήρας εἰς τὸν νοῦν τῶν ἄλλων. Συνέβαλον κατὰ τρόπον ἀποφασιστικὸν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ βιβλίου, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξητήθη ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ περαιτέρω ὑπαρξίς τῆς φιλολογίας. Αὐτοὶ ἀφύπνισαν καὶ διετήρησαν ἐν ζωῇ νέον ἐνδιαφέρον διὰ τὴν παλαιὰν ποίησιν, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι δι' ἐκείνους ἡ ἐρμηνεία οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινεν εἰ μὴ μόνον ἄσκησιν τοῦ νοῦ. Ἡ ρητορικὴ δεξιότητις των ὑπῆρξε τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τῆς ὑπ' αὐτῶν ἀναλύσεως τῆς γλώσσης ὡς καὶ τῆς «κριτικῆς» ἀσχολίας των εἰς τὴν λογοτεχνίαν. Ἐν τούτοις ἡ γνησία ἀγάπη των διὰ τὴν γλῶσσαν ἐπέτυχεν νὰ παροτρύνῃ ὀλοκλήρους γενεάς, αἱ ὁποῖαι ἤρχισαν σοβαρωτέρας ἐρεῦνας. Τελικῶς, ἂν ὑπεχρεώθησαν νὰ συσσωρεύσουν σοφίαν διὰ τὰς ἐπιδείξεις των καὶ τὴν διδασκαλίαν τῶν μαθητῶν των, αἱ τοιούτου περιεχομένου συλλογαὶ των ἐνίοτε παρεκίνησαν διὰ μεταγενεστέρως μελέτας. Ὅλοι ὅμως αἱ ἐπιτεύξεις των, ὅσον καὶ ἂν εἶναι σημαντικαί, εἶχον κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον τυχαῖον καὶ ἀυθαίρετον χαρακτήρα. Ἀκόμη καὶ τὰ μαθηματικά, τὰ ὁποῖα ἐδίδασκον, ἦσαν ἐπιπέδου προφανῶς ἐμπειρικοῦ.

¹ Πλάτ. *Ἰων* 530 C (*τὸν γὰρ ραψωδὸν ἐρμηνεῖα δεῖ τοῦ ποιητοῦ τῆς διανοίας γίνεσθαι τοῖς ἀκούουσι*). Βλέπε ἐπίσης ἀνωτέρω, σελ. 35.

² Λέγων «εἰς τὸν *Ἰωνα* τοῦ Πλάτωνος» ἐνοῶ ὅτι αἱ ἰδέαι καὶ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ τόσοσιν πολὺ συζητηθέντος αὐτοῦ διαλόγου εἶναι γνησίως πλατωνικά. Κριτικὴν ἀνασκόπησιν τῆς διαμάχης δίδει ὁ H. Flashar, *Der Dialog Ion als Zeugnis platonischer Philosophie* (Berlin, 1958) 1 - 16.

(αυτόθι Α 4). "Όταν όμως τελικῶς προσεπάθησε νὰ ἐφαρμόσῃ ἐν τῇ πράξει τὰς σοφιστικὰς ἰδέας περὶ τοῦ «δικαίου τοῦ ἰσχυροτέρου»,¹ εὔρε πρόωμον θάνατον ὡς «*tyrannorum dux*» κατὰ τὴν μάχην τῆς Μουρυχίας (Α 12). *Έντονοι ἀριστοκρατικοὶ προκαταλήψεις εἶναι ἐμφανεῖς εἰς ὅσα ἔγραψε περὶ λογοτεχνίας. Εἰς ἐν ἀγνωστον ἐν πεζῷ λόγῳ ἔργον του (Β 44) κατεδίκασε ἀπεριφράστως τὰς αὐτοαποκαλύψεις ταπεινῆς καταγωγῆς τοῦ Ἄρχιλόχου, ἀντιθέτως ὁμως ἐδόξασεν εἰς ἐπικὸν ποίημά του τὸν «γλυκύν» Ἄνακρέοντα, διατελέσαντα κάποτε φίλον ἐνὸς ἐκ τῶν εὐγενῶν προγόνων² τοῦ Κριτίου, καὶ «πλέκτην ὠδῶν» πρὸς τέρψιν τῆς ὑψηλῆς κοινωνίας. Τὰ δέκα ἐξάμετρα του (Β 1 = fr. 8 D.³) δυνατὸν νὰ εἶναι μέρος ἐκτενεστέρου ποιήματός του περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ἔργων ἀριθμοῦ τινος ποιητῶν, τὸ ὁποῖον ἴσως ἤρχιζε ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου, περιγραφομένου ὡς υἱοῦ ποταμίου θεοῦ (Β 50). Δικαίως λοιπὸν τοποθετοῦμεν τὸν Κριτίαν μετὰ τὸν Ἄλκιδάμαντα καὶ τὸν Ἰππίαν. Εἰς τὰς ἐλεγείας του παρουσίαζε κατάλογον τῶν ἐφευρετῶν (Β 2 = fr. 1 D.³), Ἑλλήνων ὡς καὶ ξένων, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐχομεν ἤδη παραθέσει³ τὴν ἐφεύρεσιν τοῦ ἀλφαβήτου ὑπὸ τῶν Φοινίκων, γεγονὸς σημεῖῶσαν ἐποχὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας. *Ἄλλαι ἐλεγείαι του διαλαμβάνουν περὶ ἐθίμων, ἐφευρέσεων ἢ καὶ πολιτευμάτων διαφόρων μερῶν τῆς Ἑλλάδος καὶ δεικνύουν τὴν δεδηλωμένην προτίμησίν του πρὸς τὴν Σπάρτην, τὴν ὁποίαν θεωρεῖ ὡς ὑπόδειγμα (Β 6 = fr. 4 D.³). Τὸ εἰδικὸν ἐνδιαφέρον του διὰ τὰς ἐφευρέσεις καὶ ἡ κλίσις του πρὸς συλλογὴν λογίου ὑλικοῦ εὐρίσκονται πλήρως ἐντὸς τῆς παραδόσεως τῶν σοφιστῶν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς ἐκπαιδευτικούς του σκοποὺς (βλέπε καὶ Β 9 = fr. 7 D.³). Ἐπειδὴ γνωρίζομεν τὰς σημαντικὰς ποιητικὰς ἱκανότητάς του ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τῶν τραγωιδιῶν καὶ σατυρικῶν δραμάτων του (Β 10 - 29), δὲν ἐκπληττόμεθα διὰ τὸ ὅτι ἦτο ὁ μόνος σοφιστής, ὁ ὁποῖος ἔθεσε μέρος τοῦ ὑλικοῦ τῶν γνώσεών του εἰς στίχους, σκοπεύων ἴσως νὰ καταστήσῃ αὐτὸ περισσότερον ἐλκυστικὸν διὰ τὸν ἀναγνώστην. Ὁ Κριτίας ὡς συγγραφεὺς ἀρχαιογνωστικοῦ περιεχομένου «ἐλεγειῶν» καὶ «φιλολογικῶν» ἐπικῶν ποιημάτων κατέχει σημαντικὴν θέσιν μετὰ τῶν *poetae philosophi* τοῦ παρελθόντος καὶ τῶν *poetae docti* τοῦ μέλλοντος, ἐνῶ ὁ ἴδιος δὲν ἦτο φιλόσοφος οὔτε φιλόλογος. Μερικοὶ σύγχρονοὶ του συγγραφεῖς, ὁ Εὐθύνος (*Art. scripti.* Β XX), ὁ Λικύμνιος (αὐτόθι Β XVI), ὁ Ἀγάθων (*TGF* σελ. 763 Ν.²) περισσότερον γνωστοὶ εἰς ἡμᾶς ὡς ποιηταὶ ἐλεγειῶν, διθυράμβων, τραγωιδιῶν, εἶχον στενὴν σχέσιν μὲ τὴν κίνησιν τῶν σοφιστῶν. "Ό,τι διεσώθη μέχρις ἡμῶν ἐκ τῆς ἐλληνικῆς λογοτεχνίας ἐπιβεβαιώνει ὅτι διτλή-θε ἐποχὴν ἀνησυχίας καὶ κρίσεως κατὰ τὸ 400 π.Χ.⁴

¹ Βλέπε ἄνωτέρω σελ. 41.

² Βλέπε Α.Ε. Taylor, *A Commentary on Plato's Timaeus* (1928) 23 κ.έ.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 28. Πρβλ. Α. Kleingünther, *Πρώτος Εὐρευτής*, *Philol. Suppl.* Bd 26. 1 (1933) 145.

⁴ Βλέπε καὶ τὴν νέαν σχέσιν τοῦ λόγου πρὸς τὴν μουσικὴν ἄνωτέρω, σελ. 63.

III

ΟΙ ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΕΙΣ ΑΘΗΝΑΣ ΣΩΚΡΑΤΗΣ, ΠΛΑΤΩΝ, ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ

Οί σοφισταί δὲν κατώρθωσαν ἀπὸ τὸν τρόπον τῆς ἐμπειρίας νὰ φθάσουν εἰς συνειδητὴν τινα μέθοδον, εἰς μίαν τέχνην, συνδυάζουσαν τὴν πρακτικὴν δεξιότητα μὲ τὰς θεωρητικὰς γνώσεις. Τοιαύτη τέχνη, ὡς ἀνεφέραμεν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, εἶναι ἢ φιλολογία. Ἡ ἀποτυχία τῶν σοφιστῶν εἰς αὐτὸ προεκάλεσε τὴν σωκρατικὴν—πλατωνικὴν κριτικὴν καὶ ἐναντίωσιν.¹ Ἄλλ' ὅ,τι ὑπῆρξε ἀποφασιστικὸν δὲν ἦτο οὔτε ἡ γενικὴ πολεμικὴ, τὰ ποικίλα δηλαδὴ ἐπιχειρήματα κατὰ τῶν σοφιστῶν, οὔτε αἱ μείζονος σημασίας ἀναπροσαρμογαὶ τοῦ Πλάτωνος. Αὐτὸ τὸ ὅποιον εἶχε σημασίαν ἦτο ἡ ἐντελὴς νέα προσέγγισις τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ, ἡ διακαὴς δηλαδὴ ἐπιθυμία νὰ ἐπιτύχουν «τέχνην», νὰ ἀποκτήσουν ἀληθεῖς γνώσεις βασιζομένας εἰς τὴν λογικὴν (τὴν ἐπιστήμην), νὰ προσπαθῆσουν νὰ προσεγγίσουν τὴν ἀλήθειαν (τῆς ἀληθείας . . . πείραν Πρωτ. 348 Α, πρβλ. Φαῖδρ. 270 Α ἐ., *Μένων passim*). Τοῦτο ὑπερέβη τὸ περὶ ἀρθρότητος) ἀσαφὲς δόγμα τοῦ Πρωταγόρου, τὸ ὅποιον ἀπετέλει χαρακτηριστικὸν τοῦ σοφιστικοῦ πνεύματος. Ἡ αὐστηρὰ ἀπαίτησις τοῦ Πλάτωνος περὶ πλήρους κατοχῆς τοῦ θέματος, περὶ σαφῶν ὀρισμῶν καὶ ἀδιασείστων ἀποδείξεων, κατέστησε διὰ πρώτην φοράν δυνατὸν νὰ τεθοῦν πραγματικῶς ἐπιστημονικὰ θεμέλια εἰς πάντας τοὺς τομεῖς τῆς πνευματι-

¹ Πλάτ. Φαῖδρ. 270 Β μὴ τριβῆ μόνον καὶ ἐμπειρία, ἀλλὰ τέχνη, πρβλ. Γοργ. 463Β, 465Α. Ἄκριβης ὀρισμὸς δίδεται ὑπὸ τοῦ Ἀριστ. *Μεταφ.* Α 1 σελ. 981 α 5 γίνεταί δὲ τέχνη, ὅταν ἐκ πολλῶν τῆς ἐμπειρίας ἐνοσημάτων μία καθ' ὅλου γένηται περὶ τῶν ὁμοίων ὑπόληψις «τέχνη προκύπτει ὅταν ἐκ πολλῶν ἐμπειρικῶν ἐνοιῶν γενᾶται καθολικὴ τις κρίσις», W. D. Ross, *Arist. Metaph.* I (1924), 114 μετάφρασις. Περὶ τοῦ πλατωνικοῦ χαρακτηριστοῦ τοῦ παρόντος κεφαλαίου καὶ τῆς σχέσεώς του πρὸς τὸν τρόπον, καθ' ὃν ἐπραγματεύθη τὸ θέμα ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ *Προτρεπτικῷ*, βλέπε W. Jaeger, *Aristoteles* (1923) 68 κ.έ. = Ἀγγλ. μετάφρ. ὑπὸ R. Robinson (2α ἐκδ. 1948) 68 κ.έ. (ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῷ κεφαλαίῳ αὐτῷ δὲν διαχωρίζει τὴν τέχνην ἀπὸ τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ βλέπε Ἀν. Ὑστ. 100 α 9). Ὁ I. Düring, *Aristotle's Protrepticus* 1961 (242) συμφωνεῖ μὲ τοὺς Jaeger καὶ Ross. Δὲν δύναται νὰ ἀποδειχθῆ καὶ δὲν εἶναι πιθανόν, ὅτι ὁ Πλάτων ἐχρησιμοποίησε εἶδος «τύπου» (formula), τὸν ὅποιον πρῶτοι ἐχρησιμοποίησαν οἱ ἱπποκρατικοὶ κύκλοι, βλέπε K. Deichgräber, *Die griechische Empirikerschule* (1930) 273. 1. Ἡ ἀρνητικὴ αὐτὴ διαπίστωσις ἐπικυροῦται ὑπὸ τοῦ F. Heinemann, «Eine vorplatonische Theorie der τέχνης», *Mus. Helv.* 18 (1961) 105 κ.έ., ὁ ὅποιος ἐξήγησε ἐξονυχιστικῶς ὅλα τὰ ἀρχαῖα σοφιστικὰ καὶ ἱατρικὰ συγγράμματα. Ἡ σωκρατικὴ—πλατωνικὴ καινοτομία τῆς διαφοροποιήσεως μεταξὺ «ἐμπειρίας» καὶ «τέχνης» καθίσταται ἀρκετὰ ἐμφανῆς.

κῆς δραστηριότητος. Αὐτὸ καθώρισε τὸ ὅλον μέλλον τόσον τῆς φιλολογίας ὅσον καὶ τῆς ἐπιστήμης. Δὲν ἔχομεν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἐπιστήμη, ὑπὸ τὴν αὐστηρῶς πλατωνικὴν σημασίαν τῆς λέξεως, ἀναφέρεται εἰς τὰς θετικὰς ἐπιστήμας, ἰδίως τὰ μαθηματικά, ἐπειτα δὲ εἰς τὴν ἠθικὴν (τὴν γνῶσιν τοῦ ἀγαθοῦ),¹ περιοριζόμεθα εἰς τὴν τέχνην.² Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὸ ἀνιαρὸν ζήτημα ἂν εἶναι ἢ ὄχι δυνατὴ ἡ διάκρισις μεταξὺ τῆς γνησίας σωκρατικῆς συμβολῆς καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος παραστάσεώς της. Εἶναι ὅμως σχεδὸν βέβαιον ὅτι τὸ πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἀόκνως ὑποβάλλει ἐρωτήσεις περὶ τέχνης εἰς τὴν Ἀπολογία καὶ εἰς πολλοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνος, πρέπει νὰ θεωρῆται ὅτι εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἱστορικὸς Σωκράτης.

Περιγράφοντες τὰς συνεπείας τῆς κινήσεως τῶν σοφιστῶν εἰς τὴν ἰδικὴν μας περιοχὴν μαθήσεως, ἐσημειώσαμεν τὴν ἀντίδρασιν τοῦ Πλάτωνος εἰς τινὰς περιπτώσεις καὶ δὲν θὰ ἐπαναλάβωμεν ὅ,τι ἐλέχθη τότε. Ὁ Σωκράτης οὐδέποτε συνέγραψε βιβλίον, ὃ δὲ Πλάτων εἶχε μεγάλας ἀμφιβολίας περὶ τῆς ἀξίας τοῦ γραπτοῦ λόγου, τὸν ὁποῖον τόσον ἠγνόησαν οἱ σοφισταί. Ἐθεώρει ὅτι τὸ ἔργον των, νὰ ἐρμηνεύουν τοὺς παλαιούς ποιητάς, ἦτο ἄχρηστον ἢ καὶ ἀδύνατον. Ὅπισθεν τῆς σκεπτικιστικῆς αὐτῆς στάσεως ἔναντι τῶν ἐρμηνευτῶν, ἀδιάφορον ἂν ἦσαν ραψωδοί ἢ σοφισταί, εὐρίσκειται ἡ βαθεῖα δυσπιστία τοῦ Πλάτωνος πρὸς τοὺς ἰδίους τοὺς ποιητάς.³ Ἡ ποίησις ἦτο δι' αὐτὸν κάτι ἄλογον, «μὴ λογικόν» ἢ καὶ «ἀντίθετον πρὸς τὴν λογικὴν». Ἐθεώρει αὐτὴν ἐξ ἀρχῆς ὡς «ἐμπνευσμένην» (Ἀπολ. 22 Α - C, Ἰων 533 Ε κτλ.)⁴ καὶ βραδύτερον, συμφώνως πρὸς τὸ δόγμα, τὸ ὁποῖον ἀνέπτυξε ἐν Πολ. X, καὶ ὡς «μιμητικὴν» (ἰδίως 595 κ.έ.). Αὐτὸ δὲν εὐρίσκειτο εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν γενικὴν ἄποψίν του περὶ ποιήσεως, τὴν ὁποίαν οὐδέποτε ἐγκατέλειψεν, ἀλλ' ἀπετέλει πρόσθετον ἐπεξηγήσιν βασιζομένην εἰς τὸ ἐξῆς μεταφυσικὸν ἐπιχείρημα : «Ἡ μίμησις κατέχει μόνον τὴν τρίτην θέσιν μετὰ τὰ πρωτότυπα καὶ τὸν κόσμον τῶν ἀντικειμένων (αὐτόθι, 597 Ε) καὶ συνεπῶς ἡ ποίησις τοῦ Ὀμήρου ὡς μίμησις εἶναι καίγινον, ὄχι σοβαρότης» (εἶναι παιδιὰν τινα καὶ οὐ σπουδὴν τὴν μίμησιν, αὐτόθι 602 Β). Καὶ ὄχι μόνον αὐτό, διότι συμβαίνει καὶ κάτι χειρότερον: ὑπάρχουν ἄλλοι, ὡς οἱ τραγωδοί, «οἱ ὁποῖοι ἐμφυ-

¹ K. v. Fritz, «Der Beginn universalwissenschaftlicher Bestrebungen und der Primat der Griechen», *Studium Generale* XIV (1961) 618 κ.έ., περὶ τοῦ εἰδικοῦ αὐτοῦ προβλήματος· περὶ τῆς σημασίας τῆς «ἐπιστήμης» 610 κ.έ.

² Περὶ τῆς «τέχνης», «ἐμπειρίας» καὶ «ἐπιστήμης» βλέπε H. Steinthal II² 162 - 79· βλέπε καὶ κατωτέρω περὶ Διον. Θρ. σελ. 268 καὶ 272.

³ E. R. Dodds, *Plato: Gorgias* (1959) 322., H. Flashar, *Der Dialog Ion* 106 κ.έ. : «Platon und die Dichter» μὲ βιβλιογραφίαν.

⁴ Ὁ «ἐνθουσιασμὸς» πρέπει νὰ ὑποδηλοῖ «θεῖαν προέλευσιν» (θεῖα μοῖρα καὶ κατοκωχῆ, Ἰων 536 C). Ἄλλ' αὐτὸς ὁ ποιητικὸς ἐκτὸς συνειδήσεως «ἐνθουσιασμὸς» διαφέρει βασικῶς τῆς ἐνθουσιάσεως τοῦ φιλοσόφου (Φαῖδρ. 249 CE), ὃ ὁποῖος ὀδηγεῖται διὰ τοῦ λογίεσθαι πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν ἀλήθειαν πρὸς τῷ θεῷ γιγνώσκοντες.

σοῦν κακὸν πολίτευμα εις τὴν ψυχὴν ἐκάστου ἀτόμου» (αὐτόθι, 605 Β). Εἰς τὴν ιδεώδη πολιτείαν τοῦ Πλάτωνος, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ ἐπρυτάνευε ἡ λογικὴ, οἱ πολῖται θὰ ἐκινδύνευον ἐκ μέρους τῶν ποιητῶν. Πρέπει ἐπομένως νὰ ἀποκλεισθοῦν ἐξ αὐτῆς οἱ ποιηταὶ (πλὴν ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων, αὐτόθι 607 Α. πρβλ. *Νόμ.* 817 ΒC). Ἡ «ἀρχαία διένεξις» μεταξὺ φιλοσοφίας καὶ ποιήσεως (*παλαιά... διαφορὰ φιλοσοφία τε καὶ ποιητικῆ*, αὐτόθι 607 Β5), ἡ ἐκκινήσασα ἀπὸ τοῦ Ξενοφάνους, ἀνενώθη ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιπέδου (βλέπε ἐπίσης *Πολ.* II, ἰδίως 379 κ.έ. περὶ ποιητῶν καὶ θεῶν). Κατ' ἀκολουθίαν δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπάρχη θέσις διὰ λογοτεχνικὴν κριτικὴν. «Ἐμπνευσμένη» ποίησις εἶναι ἀπρόσιτος εἰς αὐτὴν, καὶ «παιγνιώδης» τις μιμητικὴ τέχνη ἀσφαλῶς δὲν ἐφαίνετο θέμα σοβαρᾶς κριτικῆς. Ὡς πρὸς τὴν πολυμαθειαν, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν ἀρχαιογνωστικῶν σπουδῶν, ἀνδρῶν, ὡς ὁ Ἰππίας, οὐδεὶς ἦτο δυνατόν νὰ ἀναμένῃ ὅτι ὁ Πλάτων θὰ ἐξετίμα αὐτὴν ἰδιαιτέρως, ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶχε σαφῶς ἐκφέρει τὴν γνώμην του περὶ αὐτῆς εἰς τοὺς διαλόγους τοὺς ἀναφερομένους εἰς τὸν Ἰππίαν.

Αὐτὴ ἡ σύντομος ἐπισκόπησις ἐξαίρει καὶ πάλιν τὰς διαφορὰς τοῦ τρόπου ἀντιμετωπίσεως τοῦ ζητήματος καὶ φαίνεται μᾶλλον ἀποθαρρυντικὴ. Ἄλλὰ μήπως ἐξετίμησε ὁ Πλάτων τοὺς σοφιστάς, τοὺλάχιστον εἰς τὸν γλωσσικὸν τομέα, εἰς τὸν ὁποῖον ἔδωσαν ὅ,τι καλύτερον εἶχον; Ἡ σοφιστικὴ ἀνάλυσις τῆς γλώσσης ἦτο ἀσύναρτητος καὶ συχνὰ ἐπιτηδευμένη. Ὁ Σωκράτης ἀνέπτυξε αὐτὴν κατὰ τρόπον ἐξόχως ἐποικοδομητικὸν καὶ μεθοδικὸν καὶ ἐδημιούργησε νέον τι ὄξυ ὄργανον διαλεκτικῆς. Πρῶτος ὁ Πλάτων εἰς τὸν *Κρατύλον* του θέτει γλωσσικὰ προβλήματα εἰς τὸ κέντρον ἐμπεριστατωμένης φιλοσοφικῆς συζητήσεως. Αὐτὰ τὰ προβλήματα οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ τὸν ἀπασχολοῦν, κατ' ἐπανάληψιν δὲ ἀνεκυπτον εἰς μεταγενεστέρους διαλόγους του. (*Σοφιστής* 252 Α κ.έ., *Φίλητος* 18 Β κ.έ., ἐπ' εὐκαιρίᾳ ἐπίσης ἐν *Συμπ.* 198 Β ἐ., *Πολ.* 462 C κ.έ., *Θεαίτ.* 206 D, *Τίμ.* 49 E, πρβλ. *Ἐπιστ.* VII 342 Β κ.έ.). Αἱ σοφιστικαὶ συζητήσεις καὶ αἱ ἀνακαλύψεις τῶν συγχρόνων ἦσαν ἀναμφισβητήτως εἰδός τι κινήτρου διὰ τὸν Πλάτωνα. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἀνήγετο μέχρι τῶν ὀμηρικῶν σπουδῶν καὶ τῶν σοβαρῶν «γλωσσολογικῶν» μελετῶν τῶν παλαιότερων φιλοσόφων. Ὁ ἴδιος ὁ Κρατύλος,¹ ὁ ἀποκαλούμενος Ἡρακλείτειος, ἀντιπροσωπεύει φυσικὰ τὰς ιδέας τοῦ Ἡρακλείτου, ὁ συνομιλητὴς του ὄμως, ὁ Ἐρμογένης, ἀναμιγνύει εἰς τὴν συζήτησιν ἑλεατικὰ τινὰ στοιχεῖα, ἴσως δὲ καὶ δημοκρίτεια.² Γενικῶς ἀνακύπτει μία φιλοσοφία τῆς γλώσσης. Ὁ πλατωνικὸς διάλογος ἀσχολεῖται ἀποκλειστικῶς μὲ τὰς «λέξεις» καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ «πράγματα», ὅλον δὲ τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνος συγκεντρώνεται ἐπὶ τῆς δυνατότητος τῆς γνώσεως τῶν ὄντων, τοῦ «κόσμου τῶν πραγμάτων». Μόνον ἐὰν ἔχωμεν κατὰ νοῦν τὴν βασικὴν αὐτὴν τάσιν, θὰ δυνηθῶμεν νὰ συλλάβωμεν τὴν ἔννοιαν μερικῶν προσωπικῶν του δηλώσεων περὶ γλώσ-

¹ *Vors.* 65 (μόνον μαρτυραὶ, ἔχι ἀποσπάσματα). J. Stenzel *RE* XI 1660 κ.έ.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 50, καὶ κατωτέρω, *Excursus* εἰς σελ. 60.

σης, ἰδίως περὶ ἐτυμολογίας, αἱ ὁποῖαι ἄλλως ἐκπλήττουν τὴν σύγχρονον σκέψιν καὶ εὐκόλως παρανοοῦνται.¹

Φαίνεται ὅτι ὁ Πρωταγόρας ἐχρησιμοποῖει μίαν μόνον ἔκφρασιν διὰ τὰς λέξεις, ἀπεκάλει αὐτὰς ὀνόματα. Αὐτὸ προφανῶς ἔπραττε καὶ ὁ Ἀντισθένης.² Ὁ Πλάτων εἰς τὸν *Κρατύλον* ἐχρησιμοποῖει δύο, ὀνόματα καὶ ῥήματα (399 AB, 425 A, 431 B). Αὐτὰ διακρίνονται καὶ ὀρίζονται σαφέστερα εἰς τὸν *Σοφιστὴν* (262 A): ὡς ὀνόματα νοοῦνται «καὶ ὀνομασίαι τῶν ἀντικειμένων» καὶ ὡς ῥήματα «τὰ πράγματα, τὰ ὁποῖα λέγονται περὶ αὐτῶν».³ Ἡ διάκρισις δὲν ἦτο οὔτε τεχνική, μετὴν ἔννοιαν τῆς μεταγενεστέρας γραμματικῆς («οὐσιαστικὸν» καὶ «ῥημα»), οὔτε λογική (μετὴν ἀριστοτελικὴν ἔννοιαν τοῦ ὑποκειμένου καὶ κατηγορουμένου). Προεβλήθη καὶ ἀπεσαφηνίσθη κατὰ τὴν συζήτησιν περὶ τῆς ἀξίας τῶν λέξεων διὰ τὴν γῶσιν τῶν πραγμάτων (τῶν ὄντων), θέματος, τὸ ὁποῖον ἀπετέλεσε τὴν κυρίαν φροντίδα τοῦ Πλάτωνος, ὡς ἀνεφέραμεν πρὸ ὀλίγου.⁴ Ἄν κάποιος ἀποκαλῆται *Διὶ φίλος* (*Κρατ.* 399 B), τὸ φίλος εἶναι ῥῆμα, διότι λέγεται περὶ αὐτοῦ. *Διίφιλος*, ὡς προσηγορικὸν τινός, εἶναι ὄνομα. Ἀμφότερα εἶναι δηλώματα, ἦτοι «μέσα διὰ τῶν ὁποίων γνωστοποιεῖται τι», ὡς εἶπεν ὁ Πλάτων εἰς τὸν *Σοφιστὴν* (261 E), ἔνθα τὸ ὄνομα ἀναφέρεται εἰς τοὺς πράττοντας (τοὺς ποιοῦντας τὴν πράξιν) καὶ τὸ ῥῆμα εἰς τὴν πράξιν. Οὐδὲν ὁμοῦς καθιστοῦν γω-

¹ Steinthal I² 79 κ.έ. Ὁ π λ ῆ ρ η ς τίτλος τοῦ μεγάλου αὐτοῦ ἔργου δικαίως ἀξίζει νὰ τύχη προσοχῆς. Ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τὸ 1863, ἀφιερωμένον εἰς τὸν A. Böckh, καὶ τὰ κεφάλαιά του τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν *Φιλοσοφίαν* τῆς γλώσσης παρέμειναν μέχρι τώρα ἀναντικατάστατα. Περὶ τῶν θεωριῶν τοῦ ἰδίου τοῦ Steinthal βλέπε J. Wach, *Das Verstehen* III (1933) 206 - 50. — P. Friedländer, *Platon* II² (1957) 181 κ.έ. Kratylos. Βιβλιογραφία εἰς τὰς σημειώσεις 1, 7, 8, 20, σελ. 310 κ.έ. Πρβλ. ἐπίσης Sandys I² 92 - 96· G. Murray, *Greek Studies* 176 - 9 εἰς διατριβὴν ἀναφερθεῖσαν ἀνωτέρω, σελ. 39, σημ. 3, περὶ Κρατύλου ὅχι πολλὴ συμπαθῆ καὶ ἐν μέρει ἐσφαλμένην, R. H. Robins, *Ancient and Mediaeval Grammatical Theory in Europe* (1951) 12 κ.έ., Barwick, «Stoische Sprachlehre» 70 - 79 (Platons Kratylos).

² Πρωταγόρας: ἀνωτέρω, σελ. 44 κ.έ., Ἀντισθένης σελ. 43 κ.έ.

³ Ἐδανεύσθη τὴν μετάφρασίν μου ἐκ τῆς διατριβῆς τοῦ G. Murray, ἐνθ' ἄνωτ.

⁴ Ὁ Πλάτων ὁμιλεῖ περὶ τῆς δυνάμεως τῶν ὀνομάτων *Κρατ.* 394 BC. Ἡ πηγὴ τοῦ Διογ. Λαερτ. III 25 (Φαβωῖνος ὡς ἐν III 24., F. Leo, *Die griech-röm. Biographie* (1901) 55· πρβλ. αὐτόθι 46 κ.έ., *περὶ εὐρημάτων*) ἀναφέρεται, νομίζω, εἰς αὐτὸ τὸ χωρίον ἢ ἄλλα παρόμοια, ὅταν ἐφιστᾷ τὴν προσοχὴν εἰς μερικὰ εὐρήματα τοῦ Πλάτωνος: καὶ πρῶτος ἐθεώρησε τῆς γραμματικῆς τὴν δύναμιν. Ἀνεξαρτήτως τοῦ τί ἐννοεῖ ὁ Διογ. Λαερτ. διὰ τοῦ δύναμις, ὁ Πλάτων οὐδέποτε ἰσχυρίσθη ὅτι ἠρεύνθη ἔτι ζητήματα περὶ «γραμματικῆς», ἢ ὁποῖα ἀκόμη δὲν ὑφίστατο ὑπὸ τὴν μεταγενεστέραν τεχνικὴν σημασίαν. Αἱ μεταφράσεις τῆς πολλάκις ἀναφερομένης παρατηρήσεως τοῦ Διογ. Λαερτ. διαφέρουν πολλὴν μετὰ τῶν καὶ εἶναι παραπλανητικαί: Sandys I² 92 «ὁ πρῶτος ἐρευνήσας τὴν φύσιν τῆς γραμματικῆς» καὶ R. H. Robins, ἐνθ' ἄνωτ. «πρῶτος ἐμελέτησε τὰς δυνατότητας τῆς γραμματικῆς». Εἰς τὸν στίχον τοῦ Στράτωνος: σκοπεῖν ἕκαστον τί δύνανται τῶν ῥημάτων (κατωτέρω, σελ. 107) τὸ δύναται ἀναφέρεται ἀπλῶς εἰς τὴν ἰδιόζουσαν «σημασίαν» τῶν σπανίων λέξεων.

στόν, ἕως οὗτου «συγκερασθοῦν» καὶ δημιουργήσουσιν λόγον, ἤτοι πρότασιν: ἄνθρωπος μανθάνει (262 C).

Ἐὰν αἱ λέξεις εἶναι πράγματι δηλώματα, ἀξίζει νὰ ἐξετάσωμεν τὰ «στοιχεῖα» τὰ ὅποια συνθέτουσιν αὐτάς. Ὁ σοφιστῆς Ἰππίας πιθανῶς εἶχε εἰσχωρήσει εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν πρὸ τοῦ Πλάτωνος ἀσχοληθεὶς μὲ τὰ γράμματα, τὰς συλλαβὰς καὶ τοὺς ρυθμούς, ἀλλὰ κατὰ τρόπον διάφορον, ἕως ἀκολουθῶν τὸν Δημόκριτον.¹ Ὁ Πλάτων ὠνόμασε τὰ πρῶτα συστατικὰ τοῦ ἤχου (τὰ ὅποια προφανῶς ἐταῦτισε πρὸς τὰ γράμματα, ἐφ' ὅσον αὐτὰ εἶναι τὰ πρῶτα συστατικὰ τῆς συλλαβῆς) *στοιχεῖα* (Κρατ. 393 D, 424 C, 426 D). Εἰς τὸν Σοφιστὴν μετεχειρίσθη τὸν ἴδιον ὄρον διὰ τὰς πρώτας ἀρχὰς τοῦ φυσικοῦ κόσμου.² Ὁλίγας δεκαετίας βραδύτερον ὁ Εὐδήμος ὁ Ρόδιος, ὁ ἀγαπητὸς μαθητῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, δὲν ἠδύνατο νὰ εὕρῃ παλαιότερας μαρτυρίας τῆς χρήσεως αὐτῆς. Ἀνεγνώρισε συνεπῶς τὴν προτεραιότητα τοῦ Πλάτωνος, *στοιχεῖα πρῶτος αὐτὸς ὠνόμασε τὰς τοιαύτας ἀρχὰς* (fr. 31 Wehrli).³ Τοῦτο πιθανῶς εἶναι ὀρθόν. Ὁ Εὐδήμος μόνον τότε εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναιρεθῇ, ἂν ἠδυνάμεθα νὰ τοποθετήσωμεν χρονολογικῶς χωρίον τι τοῦ περιπατητικοῦ φιλοσόφου Ἀδράστου τοῦ ἐξ Ἀφροδισιάδος (δευτέρου αἰῶν μ.Χ.) εἰς τὸν πέμπτον π.Χ. αἰῶνα.⁴ Τότε ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης θὰ ἀπεστεροῦντο τοῦ ἰσχυρισμοῦ ὅτι πρῶτοι εἰσήγαγον ὠρισμένους μεγάλης σημασίας ἐπιστημονικοὺς ὄρους, τοὺς ὄρους ὀνόματα καὶ ῥήματα, *φωναὶ πρῶται . . . στοιχειώδεις . . . ἀδιαίρετοι*. Μέχρι τῶρα δὲν ὑπῆρξε ἡ παραμικρὰ ἀπόδειξις, οὔτε εὐρέθη οἰαδῆποτε σαφῆς ἐνδειξις, ὅτι οἱ ὄροι αὐτοὶ εἰσήχθησαν πρὸ τοῦ Πλάτωνος. Ἄλλ' εἶναι πιθανὸν κάποιαν ἡμέραν νὰ ἀποκαλυφθῇ, ὅτι ὁ Πλάτων υἱοθέτησε ἐλευθέρως ἐκφράσεις ἐπινοηθείσας ἀπὸ ἄλλους. Ἐπειδὴ ὁ ἴδιος, ὡς φαίνεται, μετεχειρίσθη τὴν λέξιν *στοιχεῖα* κατ' ἀρχὰς εἰς τὸν Κρατύλον μὲ λογοτεχνικὴν ἔννοιαν (*φωνῆς στοιχεῖα*), αἰσθάνεται τις τὸν πειρασμὸν νὰ ὑποθέσῃ, ὅτι ὁ ὄρος ἀρχικῶς ἐσήμαινε γράμματα τοποθετημένα κατὰ σειρὰν (*στοιχέω, στοιχος*), ἤτοι ἀλφάβητον,⁵ καὶ ἐν συνεχείᾳ μετετέθη καὶ εἰς τὴν ἐπιστήμην, τὴν φυσικὴν καὶ τὰ μαθηματικά. Ἐναντίον τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς ἠγέρθησαν ἀντιρρήσεις καὶ παρετάχθησαν βάσιμα ἐπιχειρήματα ὑποστηρίζοντα τὴν προτεραιότητα τῶν μαθηματικῶν,⁶ λόγῳ τοῦ ὅτι σύγχρονός τις, νεώτερος

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 63.

² Πρβλ. Θεαίτ. 201 E, 202 E, 203 B, Φίλ. 18 C *στοιχεῖα*, ὡς γράμματα· ὡς πρῶται ἀρχαὶ πρβλ. Τίμ. 48 B, 54 D.

³ Πρβλ. Διογ. Λαέρτ. III 24· εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δυνάμεθα νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν δῆλωσιν τοῦ Διογ. Λαέρτ. εἰς ἀξιόπιστον πηγὴν (μέσῳ τοῦ Φαβωρίνου): ἀφ' ἑτέρου, βλέπε τὰς σκεπτικιστικὰς παρατηρήσεις μας εἰς τὴν σελ. 41, σημ. 4 καὶ ἀνωτέρω, σελ. 70 σημ. 4.

⁴ Βλέπε *Excursus*.

⁵ Περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ἐλληνικοῦ ἀλφαβήτου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 22 κ.έ.

⁶ Τὸ θεμελιώδες τεῦχος τοῦ H. Diels, *Elementum* (Leipzig 1899) ἤνοιξε τὴν συζήτησιν περὶ τῆς καταγωγῆς τοῦ ὄρου *στοιχεῖον*. Πλήρη ἱστορίαν τῆς διαμάχης δίδει ὁ W. Burkert «*Στοιχεῖον. Eine semasiologische Studie*» (βλέπε *Excursus* εἰς τὴν σελ. 60), ὁ ὁποῖος

τοῦ Πλάτωνος, μαθητῆς τοῦ Εὐδόξου, ὁ Μέναιχιμος,¹ ἐφήρμοσε τὸν ὄρον *στοιχεῖα* εἰς στοιχειώδεις μαθηματικὰς ἀποδείξεις. Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ ἔκβασις τῆς διαφωνίας αὐτῆς, αἱ δηλώσεις τοῦ Πλάτωνος εἰς τὸν *Κρατύλον* εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας διὰ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος θέμα μας, διότι μόνον αὐταὶ ἐπηρέασαν τὴν μετέπειτα ὀρολογία. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ ὀνόματα τῶν ὁμάδων εἰς τὰς ὁποίας ἔχουν διαιρεθῆ τὰ *στοιχεῖα* (*Κρατ.* 424 C). Ἡ πρώτη ὁμάς εἶναι τὰ φωνήεντα, ἡ δευτέρα (τὰ ἔτερα) εἶναι τὰ τε ἄφωνα καὶ ἄφθογγα, «τὰ σύμφωνα καὶ τὰ ἄφωνα», διὰ τὰ χρησιμοποίησωμεν τοὺς νεωτέρους ὄρους. Τὰ σύμφωνα, τὰ ὁποῖα δὲν εἶναι ἄφθογγα, ὀνομάζονται *ἡμίφωνα* ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.² Διὰ τὴν διαίρεσίν του ὁ Πλάτων ρητῶς ἀναφέρεται εἰς τοὺς εἰδικούς ἐπὶ τῶν *στοιχείων*: οὐτωςί γάρ που λέγουσιν οἱ δεινοὶ περὶ τούτων, ἔχων ἴσως κατὰ νοῦν τὸν Ἰππίαν ἢ ἄλλους σοφιστάς.³ Τὸ νέον ἐρώτημα τοῦ ἰδίου τοῦ Πλάτωνος ἦτο κατὰ πόσον ὑπῆρχε δυνατότης νὰ ἀνευρεθῆ ἀντιστοιχία μεταξὺ ἤχου καὶ σημασίας εἰς τὰ ἀρχικὰ αὐτὰ *στοιχεῖα*. Θεωρεῖ ὅτι τὸ ῥῶ ἴσως ὑποδηλοῖταχεῖαν κίνησιν (*Κρατ.* 426 C, 434 C) καὶ ἴσως εἶναι «μιμητικὸς ἤχος» ὡς εἰς τὰς λέξεις *ρεῖν* καὶ *ροή* ἢ ὅτι τὸ *λάβδα* ὑπονοεῖ κάτι *λεῖον*, *μαλακόν*, καὶ οὕτω καθ' ἑξῆς.

Κατὰ τὴν πορείαν τοῦ διαλόγου ἐτέθησαν διάφοροι παρόμοιοι ἐρωτήσεις, ἐκ τῶν ὁποίων μόνον μίαν ἢ δύο δυνάμεθα νὰ ἀναφέρωμεν. Ἀφοῦ μερικὰ *στοιχεῖα*, οὐσιώδη αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ, τιθέμενα ὁμοῦ δύνανται νὰ σχηματίσουν λέξεις, δὲν εἶναι ἄρα γε δυνατόν νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν «πραγματικὴν» σημασίαν των (τὰ *ετυμα*) καὶ νὰ ὀδηγηθῶμεν οὕτω τελικῶς εἰς τὴν οὐσίαν τῶν πραγμάτων; Ἀλλὰ τοῦτο ὁμοιάζει μὲ τὸ παλαιὸν ἔργον τῆς *ετυμολογίας*, τὸ γνωστὸν εἰς ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀμηρικῆς ἐποχῆς, ἐκείνην τὴν ἔμφυτον ἐργώδη προσπάθειαν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ ἐξηγήσῃ τὰ ὀνόματα καὶ εἰδικώτερον τὰ ἀρχαῖα κύρια ὀνόματα θεῶν καὶ ἀνθρώπων. Τοὺς ποιητὰς ἠκολούθησαν οἱ φιλόσοφοι (Ἡράκλειτος, Δημόκριτος), οἱ ἱστορικοὶ (Ἐκαταῖος, Ἡρόδοτος) καὶ οἱ σοφισταὶ (Πρόδικος, Ἰππίας;), οἱ ὁποῖοι εὐκαιρικῶς καὶ αὐθαιρέτως ἐδοκίμασαν τὸ παραδοσιακὸν αὐτὸ παίγνιον. Ὁ πλατωνικὸς Σωκράτης ἀφ' ἑτέρου ἤρχισε μεθοδικῆν καὶ ἐπίμονον ἔρευναν τοῦ βασικοῦ προβλήματος «ἐὰν τὰ ἴδια τὰ ὀνόματα δύνανται νὰ παράσχουν μαρτυρίας ὅτι δὲν δίδονται τελείως κατὰ τύχην ἀλλ' ἔχουν ὀρθότητά τινα»: εἰ ἄρα ἡμῖν ἐπιμαρτυρήσει αὐτὰ τὰ ὀνόματα μὴ πάνυ ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου οὕτως ἕκαστα κείσθαι, ἀλλ' ἔχειν τινα ὀρθότητα (*Κρατ.* 397 A). Μία λέξις ἔχει «ὀρθότητα», ἐὰν ἐκφράζῃ τὴν οὐσίαν τοῦ πράγματος: ὀνό-

προσωπικῶς ὑποστηρίζει ἐντόνως τὴν ἐκ τῶν μαθηματικῶν προέλευσιν τοῦ ὄρου. Βλέπε καὶ ἄνωτέρω, σελ. 23, σημ. 1 καὶ Jeffery, *The Local Scripts* 40.

¹ Εὐδῆμ. fr. 133, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 8 (1855) 55.2 Πρβλ. Πλάτ. *Τίμ.* (ἄνωτέρω, σελ. 71, σημ. 2).

² Περὶ «ἡμιφώνων» βλέπε Ἀριστοτέλης κατωτέρω, σελ. 90.

³ Πλάτ. *Κρατ.* 424 C καὶ E, *Ἰππ.* E. 368 D, *Φίλ.* 18BC. Διὰ τὸν Ἰππίαν βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 63, 71. Πρβλ. Εὐρ. *Παλαμήδ.* fr. 578.2 N^a. (415 π.Χ.).

ματος, φαμέν, ὀρθότης ἐστὶν αὐτὴ ἣτις ἐνδείξεται οἷον ἐστι τὸ πρᾶγμα (428 E), πρβλ. δηλοῦν οἷον ἕκαστόν ἐστι τῶν ὄντων (422 D).

Κατὰ τὸν σοφιστὴν Πρόδικον ἢ τῶν ὀνομάτων ὀρθότης ἐσήμαινε τὴν κατάλληλον ἐκάστοτε διάκρισιν συγγενῶν ὄρων καὶ τὴν ὀρθὴν χρῆσιν των εἰς τὴν ρητορικὴν. Ὁ Σωκράτης ἔδωσε ἐντελῶς διάφορον καὶ καθαρῶς φιλοσοφικὴν ἔννοιαν εἰς τὴν ἰδίαν ἔκφρασιν. Κατὰ τὴν συζήτησιν τοῦ θέματος ἐξαπέλυσε κατὰ τῶν συνομιλητῶν του χεῖμαρον παραδειγμάτων, ὅτε μὲν εὐφυῶς ἐπινοηθέντων, ὅτε δὲ προφανῶς φανταστικῶν. Ἐπειδὴ δὲν ἱκανοποιεῖ αὐτὸν ἡ παλαιὰ ἔτυμολογία τοῦ Ἀπόλλωνος ὡς «καταστροφῆως» (404 E καὶ 405 E),¹ προτείνει ὄχι ὀλιγώτερα ἀπὸ τέσσαρα νέα ἔτυμα ἀποκαλύπτοντα τὰς τέσσαρας δυνάμεις τοῦ θεοῦ, ὡς ἀπλοῦ, ἀεὶ βάλλοντος, ἀπολούοντος, ὀμοπολοῦντος (406 A). Εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ πλατωνικοῦ Σωκράτους τὸ ὅτι δὲν ἐβασίζετο πλέον εἰς ἀπλᾶς ὀμοιότητας ἤχου (Ἀπόλλων = ἀπολλύων, κτλ.).² Ὅταν παρήγαγε τὸ ὄνομα τῶν Μουσῶν (Μοῦσα, δωρικὸν Μῶσα) ἀπὸ τὸ μῶσθαι, «ἀναζητῶ, διαλογίζομαι», δὲν ἔπραξε χειρότερα ἀπὸ ὅ,τι πράττουν οἱ σύγχρονοι γλωσσολόγοι.³ Ἀναφερόμενος εἰς τὴν μητέρα τοῦ Ἀπόλλωνος, τὴν Λητώ, ἐπεκαλέσθη πολλοὺς ξένους, οἱ ὅποιοι ὀνομάζουσαν αὐτὴν Ληθῶ διὰ τὸν ἀπαλὸν χαρακτῆρα» τῆς, τὸ λεῖον ἦθος τῆς. Ἀνεζήτησε λοιπὸν σοβαρῶς ἐκ τῶν ἑλληνικῶν διαλέκτων τύπους μὴ ἀττικοὺς ἢ ἀπηρχαιωμένους, τοὺς ὁποίους εἶχον χρησιμοποίησει οἱ πρῶτοι Ἕλληνες (οἱ παλαιοὶ 407 A, ὡς ἀποκαλεῖ αὐτοὺς ὀμιλῶν περὶ τῆς Ἀθηνᾶς, πρβλ. 418 BC), διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ ἐξιχνιάσῃ ἔτυμολογίαν. Ὅταν τελικῶς οὐδεμία ἑλληνικὴ πηγὴ ἠδύνατο νὰ τὸν βοηθήσῃ εἰς τοῦτο, ὁ Σωκράτης ὑπέπτευσεν «ξενικὴν» προέλευσιν (409 D κ.ἐ. ὅτι πολλὰ οἱ Ἕλληνες ὀνόματα . . . παρὰ τῶν βαρβάρων εἰλήφασιν, πρβλ. 416 A): πῦρ, ὕδωρ καὶ ὠρισμένα ἄλλα λέξεις εἶναι δάνεια ἴσως, τὰ ὅποια οἱ Ἕλληνες παρέλαβον ἀπὸ τοὺς Φρύγας, ἂν καὶ κάπως διεσκευασμένα (410 A).⁴ Εἰς στιγμὰς ὅμως τῆς καλυτέρας εἰρωνικῆς του διαθέσεως ἐθεώρησε τὰς ὑποθέσεις αὐτάς περὶ δανεισμοῦ ἐκ τῶν βαρβάρων ὡς «ὑπεκφυγὰς»: αὐταὶ γὰρ ἂν πᾶσαι ἐκθύσεις εἶεν καὶ μάλα κομψαὶ τῷ μὴ ἐθέλοντι λόγον διδόναι περὶ τῶν πρώτων ὀνομάτων ὡς ὀρθῶς κεῖται (426 A), «ὅλαι αὐταὶ πιθανῶς εἶναι ὑπεκφυγαὶ καὶ μάλιστα λίαν ἔντεχνοι ἐκ μέρους ἐκείνων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶναι διατεθειμένοι νὰ ἐξηγήσουν πῶς ἐσχηματίσθησαν ὀρθῶς αἱ ἀρχικαὶ λέξεις». Ὅχι μόνον

¹ Ἡ (ἐκ τοῦ ἀπόλλυμι) ἔτυμολογία εἶναι τὸ ὀλιγώτερον τόσον παλαιά, ὅσον καὶ ὁ Ἀρχίλοχος, fr 30 D³, ὁ ὅποιος ἔπαιξε μὲ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ, ἀκριβῶς ὅπως ἠρέσκετο νὰ παίξῃ μὲ τοὺς διαφόρους τύπους μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς λέξεως, ἀνωτέρω, σελ. 17. Ὁ Wilamowitz, *Glaube der Hellenen* II 114.4, δὲν εἶχε δίκαιον νὰ ἀπορρίψῃ τὴν ἰδέαν, ὅτι ὁ Ἀρχίλοχος ἔπαιξε μὲ τὴν ἔτυμολογίαν, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἔχει ἤδη ὑποδείξει ὁ Ἀπολλόδ. 244 *FGrHist* 95.10, πρβλ. *Alsch. 'Ag.* 1081, *Eür.* fr. 781.12 N².

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 5, σημ. 3.

³ O. Gruppe, *Griechische Mythologie und Religionsgeschichte* II (1906) 1076. 1., J. B. Hofmann, *Etymologisches Wörterbuch des Griechischen* (1949) 206.

⁴ Πρβλ. σελ. 48 καὶ 93.

ἐδῶ ἀλλὰ σχεδὸν εἰς πᾶσαν περίπτωσιν, ὁ Σωκράτης ἤγειρε ἀμέσως ἀμφιβολίας καὶ ἀντιρρήσεις εἰς τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὅποια ὁ ἴδιος εἶχε διὰ μακρῶν προβάλλει.¹

Ἀπὸ τοῦ προβλήματος τῆς ἀναζητήσεως τῶν λεγομένων ἀρχικῶν λέξεων δὲν ἀπέχει εἰ μὴ ἓν μόνον βῆμα τὸ γενικὸν πρόβλημα αὐτῆς τῆς προελεύσεως τῶν λέξεων: αἱ λέξεις ὑφίστανται ὡς προϊόντα τῆς φύσεως (φύσει) ἢ ὡς ἀποτέλεσμα συμβάσεως (νόμῳ);² Καθ' ὅσον γνωρίζω εἰς τὸν διάλογον δὲν γίνεται λόγος περὶ «γλώσσης» (λέξεως, λόγου), ἀλλὰ πάντοτε περὶ ὀνομάτων. Τὸ πρόβλημα εἶναι ποῖος πρῶτος ἔδωσε ὀνόματα εἰς τὰ πράγματα. Αὐτὴ ἡ διαμάχη εἰς τὸν Κρατύλον ἀποτελεῖ μέρος μόνον τῆς ὅλης μεγάλης ἔριδος μεταξὺ φύσεως καὶ νόμου, ἡ ὅποια ἤρχισε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ.³ Ὁ εἰς ἐκ τῶν συνομιλητῶν τοῦ Σωκράτους ὑπεστήριξε ὅτι ὁ δίδων τὰ ὀνόματα εἶναι ἡ «φύσις», ὁ ἕτερος ἐτάχθη ὑπὲρ τῆς (συμβάσεως). Ὁ Σωκράτης ὠμίλησε ἐναντίον ἀμφοτέρων, ὡς εἰς ἄλλας περιπτώσεις ὠμίλησε ἀκόμη καὶ κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐκθέτων ἄνευ οἴκτου πᾶν σκοτεινὸν σημεῖον τῶν προβληθέντων ἐπιχειρημάτων. Ἐπομένως ὅλα αὐτὰ τὰ ἀρνητικὰ μέρη τοῦ Κρατύλου ἔχουν τὴν ἰδιαιτέραν των σημασίαν. Τελικῶς, ὅταν περιῆλθον εἰς ἀντίφασιν οἱ ἰσχυρισμοὶ τόσον τοῦ ἐνός ὅσον καὶ τοῦ ἄλλου εἴδους τῶν ὀνομάτων ὅτι «ἐκφράζουν ὅσον εἶναι δυνατὸν τὴν ἀλήθειαν», ὁ Σωκράτης ἔφθασε εἰς τὸ τελικὸν ἀρνητικὸν συμπέρασμα: «εἶναι φανερόν ὅτι πρέπει νὰ ἀναζητήσωμεν κάτι ἄλλο, ὄχι ὀνόματα, τὸ ὅποιον θὰ μᾶς δείξῃ ἄνευ ὀνομάτων ποῖα ἐκ τῶν δύο αὐτῶν εἰδῶν εἶναι τὰ ἀληθῆ, ποῖα δηλαδὴ ἐξ αὐτῶν δεικνύουν τὴν ἀλήθειαν τῶν πραγμάτων», δηλονότι ἄλλ' ἄττα ζητητέα πλὴν ὀνομάτων, ἃ ἡμῖν ἐμφανιεῖ ἄνευ ὀνομάτων ὀπότερα τούτων ἐστὶ τὰ ἀληθῆ, δείξαντα δηλονότι τὴν ἀλήθειαν τῶν ὄντων (438 D). Ὁλίγον περαιτέρω προστίθεται βραχεῖά τις θετικὴ κρίσις περὶ τῶν ὄντων: «ὅτι αὐτὰ πρέπει νὰ μελετηθοῦν καὶ νὰ ἀναζητηθοῦν ὄχι ἐκ τῶν ὀνομάτων, ἀλλὰ πολὺ καλύτερον διὰ μέσου αὐτῶν τῶν ἰδίων παρὰ ἐκ τῶν ὀνομάτων», ὅτι οὐκ ἐξ ὀνομάτων ἀλλὰ πολὺ μᾶλλον αὐτὰ ἐξ αὐτῶν καὶ μαθητέον καὶ ζητητέον ἢ ἐξ ὀνομάτων (439 B, πρβλ. 438 E τὰ ὄντα . . . αὐτὰ δι' αὐτῶν). Αἱ φράσεις ἄλλ' ἄττα . . . πλὴν ὀνομάτων καὶ τὰ ὄντα . . . αὐτὰ ἐξ ἢ δι' αὐτῶν φαίνεται ὅτι δεικνύουν ἄλλο στάδιον τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας, ἐκεῖνο εἰς τὸ ὅποιον εἶχε φθάσει εἰς τὴν Ἐβδόμην ἐπιστολὴν (Ἐπιστ. VII σελ. 342 A κ.έ.), ἔνθα λέξις καὶ εἰκὼν (ὄνομα καὶ εἶδωλον) ἔχουν τὴν οἰκείαν ἐκάστη θέσιν εἰς τὴν διαλεκτικὴν διαδικασίαν. Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ τελεσίδικος ἐτυμολογία περὶ τῶν ὀνομάτων ἐν

¹ Αἱ «ἐτυμολογίαι» σαξπηρικῶν τινων ὀνομάτων ὑπὸ τοῦ John Ruskin εἶναι ἐξ ἴσου, ἂν ὄχι περισσότερο, παράδοξοι ὅσον καὶ πολλαὶ ἐτυμολογίαι ἀναφερόμεναι ἐν τῷ Κρατύλῳ. Ἡ διαφορὰ εἶναι ὅτι ὁ Ruskin ὡς φαίνεται σοβαρολογεῖ ἀρκετά, ὅταν παράγῃ τὴν Desdemona ἐκ τοῦ δυσδαιμονία ἢ τὴν Ophelia ἐκ τοῦ ὠφέλεια κτλ. «Munera Pulveris», 5ον δοκίμιον § 134, Works, II (1872) 143.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 63 (Ἰππίας), κατωτέρω, σελ. 93 (Ἀριστοτέλης).

³ F. Heinemann, «Nomos und Physis», Schweizerische Beiträge zur Altertumswissenschaft I (1945), περὶ τῆς γλώσσης 46 κ.έ.

τῷ Κρατύλῳ ἴσως εἶναι μία ἐπὶ πλεόν ἀπογοήτευσις δι' ἡμᾶς. Ἄλλὰ δὲν συμβαίνει μόνον αὐτό.

Ἐν τῇ ἀναζητήσει τοῦ τελικοῦ συμπεράσματος ὁ Σωκράτης διετύπωσε νέας τινὰς ιδέας. Αἱ ἀνακαλύψεις αὐταὶ ἦσαν περισσότερον σημαντικαὶ διὰ τὸ μέλλον ἢ αἱ τῶν σοφιστῶν καὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς «στοιχεῖα» γλωσσολογικῶν γνώσεων.¹ Ἀλλαγαὶ ἤχου» εἰς μερικὰ ὀνόματα ἐξηγοῦνται ἐκ τῆς ἐπιδιώξεως εὐστομίας, ἤτοι «εὐφωνίας»: τὸ Φερέπαφα, ὁ κατὰ τὴν ἔτυμολογίαν ἀρχικὸς τύπος, μετετρέπη εἰς Φερέφαττα (404 D), τὸ Φίξ εἰς Σφίγξ (414 CD) ἢ, ἀκόμη τολμηρότερον, τὸ Ἥθονῆ εἰς Ἀθηνά (407 B παραγωγῶν . . . ἐπὶ τὸ κάλλιον» πρβλ. 408 B, 409 C, 414 C, 417 E). Αὐτὰ τὰ ἐπὶ μέρους παραδείγματα δὲν πρέπει νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν πολὺ σοβαρῶς. Ἄλλὰ τὴν αὐτὴν φωνητικὴν ἀρχὴν ἤτοι τὴν ἀποφυγὴν τῆς κακοφωνίας χρησιμοποιοῦν εἰσέτι οἱ νεώτεροι γλωσσολόγοι,² διὰ νὰ ἐρμηνεύσουν τὴν καταγωγὴν ἄλλοκότων ἑλληνικῶν λεκτικῶν τύπων. Ἐχομεν ἤδη ἀναφέρει ὅτι ὁ Σωκράτης ἐπιδιώκων τὴν εὐρεσιν ἔτυμολογικῶν ἀνεφέρετο ἐπίσης καὶ εἰς παλαιότερους τύπους μὴ χρησιμοποιοιμένους πλέον ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του. Αἱ ἀναφοραὶ αὐταὶ στηρίζονται ἐπὶ τῆς γενικῆς παρατηρήσεως ὅτι κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου συμβαίνουν ἕνεκα ποικίλων λόγων ἀλλαγὰι τύπων. Ἴσως αἱ ἀλλαγὰι αὐταὶ συνεσκότισαν τὴν ἔννοιαν μιᾶς λέξεως καὶ πρέπει νὰ προσπαθήσωμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τὴν ἀρχικὴν τῆς μορφὴν (410 C, πρβλ. 418 C, 420 B). «Χρονολογικὰς» (ἔχι ἀκόμη «ἱστορικὰς») σκέψεις τοῦ εἵδους αὐτοῦ ἐτροφοδοτεῖ ἡ σύγκρισις ἑλληνικῶν λέξεων πρὸς ξένας (409 D κ.έ.), τοῦτο δὲ ἀποτελεῖ τὴν πρώτην ἀμυδροτάτην νύξιν περὶ εἵδους τινὸς συγκριτικῆς μελέτης τῶν γλωσσῶν. Ἡ πρότασις, τὴν ὁποίαν ὑπέβαλε ὁ Σωκράτης, ὅτι δηλοῖ στοιχειώδεις ἤχοι τῶν ἀρχικῶν λέξεων εἶναι δυνατὸν νὰ ἔχουν ἰδιαιτέραν τινὰ σημασίαν, ἐπιτρέπει ἴσως εἰς αὐτὸν νὰ διεκδικήσῃ τὴν τιμὴν ὅτι εἶναι ὁ πρόγονος μιᾶς θεωρίας ὀνομαζομένης «συμβολισμὸς τῶν ἤχων»,³ ἡ ὁποία ζῆ ἀκόμη καὶ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας.

Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Κρατύλου δὲν ἀφήνει ἀμφιβολίαν, ὅτι ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς τοῦ Πλάτωνος οὐδέποτε ἡ μελέτη τῆς γλώσσης ἦτο δυνατὸν νὰ θεωρηθῆ ἐπιστήμη. Οὐδὲ λόγος καὶ γίνεται εἰς τὸν διάλογον περὶ κάποιας «γραμματικῆς τέχνης» ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «γραμματικῆς».⁴ Κλασσικὸς φιλόλογος ὡς ὁ Wila-

¹ Βλέπε Friedländer, *Platon* II³ 190 κ.έ., Barwick 76 κ.έ. ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν Στωϊκῶν καὶ ἐπὶ τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Πρβλ. καὶ κατωτέρω, σελ. 243.

² W. Schulze *KZ* 43 (1910) 185 - 9 = *Kleine Schriften* (1933) 304 - 8 «Kakophonie»

³ Ὁ E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen* I Die Sprache (1923) 139 κ.έ. ἀναφέρεται εἰς τοὺς Leibniz, W.v. Humboldt, Jacob Grimm, Hermann Paul. Ὁ E. Schwyzer, *Griechische Grammatik* I (1939), 37 ἀναφέρει τὴν ἀναβίωσιν τῆς θεωρίας αὐτῆς ὑπὸ τοῦ A. Meillet καὶ τῆς σχολῆς του.

⁴ Περὶ τοῦ ἐπιστήμης βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 67. *Γραμματικὴ τ.* δὲν σημαίνει τίποτε περισσότερον τῆς συναρμογῆς ἢ μὴ τῶν γραμμάτων πρὸς ἄλληλα (*Σοφ.* 253 A). Βλέπε καὶ κατωτέρω σελ. 90 περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.

powitz¹ δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ τὴν ἀγανάκτησίν του διὰ τὴν στάσιν τοῦ Πλάτωνος. Ἐλυπήθη διότι ὁ Πλάτων «δὲν εἶχε καμμίαν ὑπόληψιν διὰ τὴν γραμματικὴν». Ἄλλως θὰ εἶχε κατανοήσει ὅτι αὐτὴ ὡς λογικὴ ἄσκησις θὰ ἠδύνατο νὰ κατορθώσῃ ὅ,τι καὶ τὰ μαθηματικά, εἰς τὰ ὁποῖα ἐκεῖνος ἐπέμενε ἀποκλειστικῶς, ἢ εἰς μερικὰς περιπτώσεις ἀκόμη περισσότερα. Ἄλλ' ὡς εἶδομεν ἢ «γραμματικὴν» ὡς μεθοδικὴ τέχνη δὲν ὑπῆρχε ἀκόμη, ἐπομένως δὲν ἦτο δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ πρὸς τὸν σκοπὸν ἐξασκήσεως τῆς λογικῆς. Τὰ μαθηματικά ἀφ' ἑτέρου εἶχον ἀναπτυχθῆ ἐπὶ αἰῶνας καὶ ἐθεωροῦντο ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος ὡς ἀληθῆς ἐπιστήμη.

Τοῦτο ἐπαναφέρει ἡμᾶς εἰς τὰς γενικὰς παρατηρήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἤρχισαμεν τὸ σύντομον αὐτὸ κεφάλαιον. Ἡ διάκρισις μεταξὺ ἐμπειρίας καὶ τέχνης, τὴν ὁποίαν ἔκαμε ὁ Πλάτων εἰς τὴν πολεμικὴν του κατὰ τῶν σοφιστῶν, ἐπρόκειτο νὰ ἀποβῆ, ὡς θὰ ἴδωμεν, βασικὴ διὰ τὴν γραμματικὴν θεωρίαν. Αὐτὸ ἦτο σπουδαιότερον ἀπὸ τὴν ἐντύπωσιν τῶν ἐπὶ μέρους ἀνακαλύψεων, τὰς ὁποίας εὐρίσκομεν εἰς τὸν *Κρατύλον* του. Ἀποφασιστικῆς σημασίας δὲν ἦτο ὁ ρητορικὸς ἐνθουσιασμός, ὁ σφοδρὸς ἔρωσ τῆς γλώσσης, τὸν ὁποῖον ἐπέδειξε σειρὰ διδασκάλων ἀπὸ τοῦ Πρωταγόρου μέχρι τοῦ Ἰσοκράτους, ἀλλὰ ἡ αὐστηρὰ κριτικὴ τῆς γλώσσης ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος καὶ αἱ ἀδιάσειστοι ἀποδείξεις του περὶ τῶν περιωρισμένων ὀρίων τῆς. Τὸ κατὰ τρόπον μοναδικὸν σύνθετον πνεῦμα του, τὸ συγχρόνως δημιουργικόν, κριτικὸν καὶ καλλιτεχνικὸν ἔδωσε εἰς τὰς ἐπερχομένας γενεὰς ἰσχυροτάτην ὥθησιν.

Αἱ πρῶται δεκαεταῖαι τοῦ τετάρτου αἰῶνος ὑπῆρξαν περίοδος πλήρης κινδύνου. Μετὰ τὴν πολιτικὴν καταστροφὴν τῶν Ἀθηναίων τὸ 404. π.Χ., ἡ κρίσις τῆς πόλεως—κράτους καὶ ἡ ἀναπόφευκτος ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν ἐκήρυττε τὴν προσέγγισιν νέας ἐποχῆς. Κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοὺς, πρὶν ἢ ὀδηγήσῃ τὰ πράγματα εἰς τὴν τελικὴν των στροφὴν ἢ αὐτοκρατορίαν τοῦ Ἀλεξάνδρου, ἰδρύθησαν εἰς τὰς Ἀθήνας δύο φιλοσοφικαὶ σχολαὶ ὑψίστης σπουδαιότητος. Ὁ Πλάτων κατῴρθωσε νὰ ἰδρύσῃ τὴν σχολὴν του (μετὰ τὸ 388 π.Χ.) ἐντὸς σπηλαίου ἀφιερωμένου εἰς τὰς Μούσας καὶ τὸν ἥρωα Ἀκαδημόν. Ἡ ὀργάνωσις αὐτῆ, θρησκευτικὸς σύλλογος ὀνομαζόμενος Ἀκαδημία,² διήρκεσε περισσότερον τῶν 900 ἐτῶν. Ὡς δὲ ὁ Πλάτων εἶχε διανοίξει τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν φιλολογίαν, κατὰ παρόμοιον ἐπίσης τρόπον ὁ Πλατωνισμὸς συνέβαλε εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἀναβιώσεις ἐκείνου, τὸ ὁποῖον καλοῦμεν «οὐμανισμόν», εἴτε ἀναλογισθῶμεν τὸν

¹ Wilamowitz, *Platon I* (1919) 561. 3 (λίαν χαρακτηριστικὴ σημείωσις ἐν ἡ ἀναφέρεται καὶ εἰς τὴν σχολικὴν ζωὴν του).

² H. Herter, *Platons Akademie* 2α ἔκδ. (1952) μετὰ βιβλιογραφίας 25 κ.έ., P. Boyancé, *Le Culte des Muses chez les philosophes grecs* (1937) 262 κ.έ. Ὁ πρῶτος ἀποπειραθεὶς νὰ ἀνασυγκροτήσῃ τὴν ἱστορίαν τῆς Ἀκαδημίας ὡς τοῦ προτύπου ἐπιστημονικοῦ ὀργανισμοῦ ὑπῆρξε ὁ H. Usener, «Organisation der wissenschaftlichen Arbeit», *Preuss. Jahrb.* 53 (1884) 1 κ.έ. = *Vorträge u. Aufsätze* (1907) 67 κ.έ.

Ὀριγένη καὶ τὴν Ἀκαδημίαν τῆς Φλωρεντίας, εἴτε τὸν Ἐρασμον, τὸν Winckelmann καὶ τὸν Humboldt.

Ὁ μεγαλύτερος μαθητὴς τῆς πλατωνικῆς Ἀκαδημίας ἀπὸ τοὺς ἔτους 368 π.Χ. μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Πλάτωνος τὸ 348 π.Χ. ἦτο ξένος τις ἰωνικῆς καταγωγῆς, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ ὁποῖος τελικῶς ἔδρυσε τὴν ἰδικήν του σχολὴν εἰς τὸ ἄλλο ἄκρον τῶν Ἀθηνῶν (335—323 π.Χ.). Αὐτὴ ἔφερε τὸ ὄνομα *Περίπατος*,¹ τοῦλάχιστον ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Θεοφράστου, ὁ ὁποῖος προφανῶς ἠδυνήθη νὰ ἐγκατασταθῆ εἰς μέγα σπήλαιον τῶν Μουσῶν πλησίον τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀπόλλωνος τοῦ Λυκείου. Ὁ Περίπατος προωρίζετο νὰ διατελῆ εἰς παραγωγικὴν ἀμιλλαν πρὸς τὸ ἴδρυμα τοῦ Πλάτωνος μέχρι τῶν μέσων τοῦ τετάρτου αἰῶνος μ.Χ. Εἰς τοὺς δύο αὐτοὺς καλῶς ἐδραιωμένους ἀθηναϊκοὺς ὀργανισμοὺς ὀφείλεται κυρίως ἢ εἰς καλὴν κατάστασιν διάσωσις πολλῶν σχετικῶς ἔργων τῶν ἰδρυτῶν των. Ἦσαν εἰς θέσιν νὰ συλλέγουν, νὰ ἀντιγράφουν, νὰ διανέμουν καὶ νὰ παραδίδουν αὐτὰ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους πολὺ περισσότερον ἀπὸ οἰονδήποτε προγενέστερον φιλοσοφικὸν κύκλον εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἢ τὴν Δύσιν. Δὲν ὑπάρχει μαρτυρία περὶ τῆς πρώτης τύχης τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος. Ἀλλὰ δὲν ἀπέχει τῆς ἀληθείας ἢ εἰκασία, ὅτι ἡ πρώτη γενεὰ τῶν μαθητῶν του προσεπάθει νὰ συλλέγῃ, νὰ τακτοποιῇ καὶ νὰ ἀντιγράψῃ τὰ αὐτόγραφα τοῦ διδασκάλου² καὶ ὅτι αὐτὴ ἢ «Ἀκαδημαϊκὴ Ἐκδοσις» κατέστη βᾶσις ὅλων τῶν μεταγενεστέρων. Ἀφ' ἑτέρου δὲν γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος ὅτι ὑπῆρξε («ἐσωτερικὴ») τις προφορικὴ διδασκαλία τοῦ Πλάτωνος (κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Πυθαγόρου) εἰς ἐπίλεκτον ἰδιαιτερον κύκλον μαθητῶν του.³ Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὅμως πρέπει νὰ διακρίνωμεν τὰ βιβλία του τὰ καλούμενα *Διάλογοι*, πιθανῶς γραφέντα κατὰ τὴν παλαιότεραν «ἀκαδημαϊκὴν» περίοδον δι' εὐρύτερον ἀναγνωστικὸν κοινόν,⁴ ἀπὸ τῶν ἔργων του τῶν

¹ K. O. Brink, «Peripatos», *RE*, Suppl. 7 (1940) 899 κ.έ. (ἀνάτυπον 1936). Πρβλ. τὰς μαρτυρίας περὶ τοῦ *Περιπάτου*, κτλ., ἐν Düring *Aristotle* 404-11.

² Wilamowitz, *Platon* II (1920) 324. Κατὰ τῆς ὑποθέσεως ὅτι ἡ Ἀκαδημία ἔκαμε βασικὴν ἔκδοσιν τοῦ Πλάτωνος μετὰ τὸν θάνατον αὐτοῦ τάσσειται ὁ G. Jachmann, «Der Platontext», *Nachr. der Göttinger Akademie* (1941) Nr. 7.334, ὁ ὁποῖος ὑποστηρίζει ὅτι τὴν πρώτην ἔκδοσιν τοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος ἔκαμε ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος (βλέπε κατωτέρω, σελ. 196 κ.έ.). Κατὰ τοῦ Jachmann ὁ H. Erbse, «Überlieferungsgeschichte der griechischen klassischen und hellenistischen Literatur» ἐν *Geschichte der Textüberlieferung* I (Zürich 1961) 219 κ.έ.

³ F. Wehrli, «Aristoteles in der Sicht seiner Schule, Platonisches und Vorplatonisches» εἰς τὸ *Aristotele et les problèmes de Méthode* (Louvain 1960) 336, μετ' ἀναφορᾶς εἰς H. J. Krämer «Arete bei Platon und Aristoteles», *Abhandlungen d. Heidelberger Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl.* (1959) 6, σελ. 380 - 486. Κατὰ τὸν τρόπον ἐντυπωσιακὸν ὅχι ὅμως καὶ πειστικὸν ὁ Krämer ἐπανεφέρε εἰς τὴν ζωὴν τὴν ἰδεᾶν ἐνός («ἐσωτερικοῦ») Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος ἀπεκάλυψε τὴν οὐσίαν τῆς φιλοσοφίας του ὅχι εἰς τοὺς διαλόγους τοὺς ὁποῖους συνέγραψε, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν προφορικὴν διδασκαλίαν τοῦ ἰδιαιτέρου κύκλου τῶν μαθητῶν του.

⁴ *Fragm.* ἔκδ. V. Rose (1886) ἀριθ. 1-111. *Fragm. selecta* ἔκδ. W. D. Ross (1955) σελ. 1 - 99. Μαρτυρίαι περὶ τοῦ ὅρου *ἐξωτερικοὶ λόγοι* Düring, *Aristotle* 426 - 43.

παραχθέντων ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὴν διδασκαλίαν του, ὅχι μόνον καθ' ἣν ἐποχὴν ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῆς ἰδικῆς του σχολῆς κατὰ τὴν δευτέραν ἀθηναϊκὴν περίοδον τῆς ζωῆς του, ἀλλὰ καὶ παλαιότερον, μεταξὺ τῶν ἐτῶν 348 καὶ 335 π.Χ., ὅταν διέμενε εἰς τὴν Τρωάδα, τὴν Λέσβον, καὶ τὴν Μακεδονίαν εἰς τὴν βασιλικὴν αὐλήν. Αὐτὰ φαίνεται ὅτι προῆλθον ἐκ τῶν παραδόσεων καὶ ἐκ παλαιότερων μικρῶν δοκιμίων του. Ἦσαν ὅμως γνήσια «γραπτὰ», γράμματα, ἀγνωσθέντα ἐνώπιον τοῦ ἀκροατηρίου εἰς τὴν σχολὴν του. Ἦσαν ἀργότερον αὐτὰ συνηρμώθησαν κατὰ καιροὺς μὲ νέαν διάταξιν καὶ τελικῶς ἐδόθησαν εἰς τὴν δημοσιότητα ὑπὸ μελῶν τοῦ Περιπάτου. Ἀποτελοῦν τὸν ὄγκον τῶν σωζομένων ἔργων καὶ συχνὰ ὀνομάζονται *Πραγματεῖαι*.¹ Μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ομάδων ὑπάρχει καὶ τρίτη, «Ἵπομνήματα καὶ Συλλογαί», τὰ ὅποια ἐγράφησαν διὰ τὴν χρησιμείυσον εἰς τὰς παραδόσεις καὶ ὡς βιβλία, ἐδημοσιεύθησαν δὲ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' ἀπωλέσθησαν ἐν τῷ συνόλω των, ὡς οἱ *Διάλογοι*. Μόνον ἀποσπάσματα διεσώθησαν καὶ πολλοὶ τίτλοι εἰς τοὺς θαυμαστοὺς καταλόγους τῶν ἀριστοτελικῶν συγγραφεῶν.²

Παρηκολουθήσαμεν τὴν βραδεῖαν πρόοδον τοῦ «γραπτοῦ» λόγου ἀπὸ τοῦ πέμπτου μέχρι τοῦ τετάρτου αἰῶνος καὶ τὸ ποσοστὸν, κατὰ τὸ ὅποιον συνέβαλον εἰς αὐτὴν οἱ ἀρχαιότεροι σοφισταὶ καὶ οἱ νεώτεροι μαθηταὶ των.³ Ὁ ἐφάνετο δὲ μᾶλλον παράδοξον, ὅτι ἡ Ἀκαδημία καὶ ὁ Περίπατος, δηλαδὴ αἱ σχολαὶ τῶν ἀντιπάλων των, ἦτο δυνατόν νὰ πραγματοποιήσουν ἀποφασιστικὸν βῆμα πρὸς τὸ τέλος τῆς καθ' ἡμᾶς τρίτης περιόδου εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ «βιβλίου». Ἐχρησιμοποίησαν βιβλία,⁴ τὰ ὅποια τόσον συχνὰ εἶχον κακολογηθῆ, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος, διὰ τὴν δικαίωσιν τὸ βασικὸν ἔργον τῶν διδασκάλων των. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ μαθηταὶ του θὰ ἦτο ἀδύνατον νὰ ἐπιτύχουν τὰ ἐξαιρετικῶς λόγια συμπληρήματά των, ἐὰν δὲν εἶχον συσσωρεύσει ἐκ τῶν τόσων συγγραμμάτων τοῦ παρελθόντος⁵ ὅσον ἠδυνήθησαν περισσότερα. Μετὰ τὰς σποραδικῶς ἀπαντήσας

¹ Ὁ W. Jaeger, *Studien zur Entwicklungsgeschichte der Metaphysik des Aristoteles* (1912) 131 - 48, πρῶτος ἐξήγησε τὴν περίπλοκον διαδικασίαν τῆς «δημοσιεύσεως». Ὁ F. Dirlmeier, «Merkwürdige Zitate in der eudem. Ethik des Ar.», *Sitz. Ber. Heidelberger Akad. Philos.-hist. kl.*, 78. 1962, 2. Abh., συλλέγων τὴν τεκμηρίωσιν τῶν διασταυρουμένων ἀναφορῶν εἰς τὰ βιβλία τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπογραμμίζει ἐντονώτερον καὶ τὸν χαρακτῆρα - λόγον τοῦ γραπτοῦ ἔργου. Ἐχει πολλὰς βελτιώσεις ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν θεωρίαν τοῦ Jaeger. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Πλάτωνα, ὁ Dirlmeier συμφωνεῖ δυστυχῶς μὲ τὸν Krämer.

² Τὸ κείμενον τῶν ἀρχαίων καταλόγων ἐν V. Rose (βλ. σελ. 77, σημ. 3), σελ. 3 - 22. Πρβλ. P. Moraux, *Les Listes anciennes des ouvrages d'Aristote* (Louvain 1951). Νέα κριτικὴ ἔκδοσις μετὰ ἐρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος ὑπὸ Düring, *Aristotle*. Πρβλ. M. Plezia, *Gnom.* 34 (1962) 126 κ.έ.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 29 - 38, 69.

⁴ Ἡ ἀνάγνωσις θεατρικῶν ἔργων εἶχε γίνεαι ἀρκετὰ κοινὴ, βλέπε Ἀριστλ. *Ποιητ.* 1462 a 12, 17.

⁵ Ἀριστλ. *Τοπ.* 105 b 12 ἐκλέγειν δὲ χρῆ καὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων λόγων.

νύξεις περὶ τῆς ὑπάρξεως μετρίων ἀρχαιοτέρων συλλογῶν βιβλίων,¹ ἔχομεν σαφειστάτας μαρτυρίας, ὅτι ἡ πρώτη μεγάλη ἰδιωτικὴ βιβλιοθήκη ἐθεμελιώθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ περιῆλθε εἰς τοὺς διαδόχους του,² οἱ ὁποῖοι μετεβίβασαν πιθανῶς αὐτὴν εἰς τὸ Λύκειον.

Ὁ Δίων ὁ Χρυσόστομος εἰς τὸν λόγον του περὶ Ὀμήρου (λογ. 36.1, τόμ. II, σελ. 110 Arn. = λογ. 53 II 274 Reiske) λέγει: Ἀριστοτέλης ἀφ' οὗ φασὶ τὴν κριτικὴν τε καὶ γραμματικὴν ἀρχὴν λαβεῖν, «Ὁ Ἀριστοτέλης, ἀπὸ τοῦ ὁποίου, ὡς λέγουσιν, ἤρξατο ἡ κριτικὴ καὶ ἡ γραμματικὴ». Τὴν γνώμην αὐτὴν τῆς ἀνωτάτου πηγῆς³ τοῦ Δίωνος συμπεριζονται πολλοὶ νεώτεροι φιλόλογοι, ἐπὶ παραδείγματι ὁ L. Ulrichs⁴ («Ὁ Ἀριστοτέλης ἔθεσε τὴν βᾶσιν διὰ μίαν φιλολογίαν ὡς ἐπιστήμην»), ὁ W. Jaeger⁵ («Ὁ Ἀριστοτέλης . . . ὁ δημιουργὸς τῆς φιλολογίας») ἢ ὁ F. Mehmel⁶ («Ὁ Ἀριστοτέλης . . . ὁ καθ' ἑαυτὸ γενάρχης . . . τῆς φιλολογίας ἐν γένει»). Συγγραφεῖς γράψαντες περὶ τῆς ἱστορίας τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, περὶ Ἀριστοτέλους ἢ περὶ τῆς ὁμηρικῆς κριτικῆς θεωροῦν ἀπὸ συμφώνου τὸν Ἀριστοτέλη ὡς «ἰδρυτὴν», «δημιουργόν», ἢ τὸ ὀλιγώτερον, «προπάτορα», ἐπαναφέροντες ἐν ζῶῃ, ἄνευ συνειδήσεως, ὡς φαίνεται, τοῦ πράγματος, μίαν περὶ αὐτοῦ γνώμην τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ἀρχαιότητος. Ἄν ἡ κοινὴ αὐτὴ πεποιθῆσις ἦτο ὀρθή, θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσῃ τις ὅτι οἱ πρῶτοι μετὰ τὸ 300 π.Χ. ποιηταὶ καὶ φιλόλογοι τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, ὁ Φιλίππας καὶ οἱ ὀπαδοὶ του, ἀπλῶς συνέχισαν τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῆς περιπατητικῆς σχολῆς. Ἐχομεν εἰσηγηθῆ πολὺ διάφορον γνώμην⁷ καὶ θὰ πραγματευθῶμεν τὸ ζήτημα αὐτὸ πλήρως εἰς τὰ ἐπόμενα, χαράσσοντες τὴν γραμμὴν τῆς πορείας ἡμῶν ἀπὸ τοῦ τετάρτου εἰς τὸν τρίτον αἰῶνα καὶ ἐξετάζοντες ἐν λεπτομερείᾳ τὴν σχέσιν τῶν Ἀλεξανδρινῶν πρὸς τὸν Περίπατον.

Ἐπειδὴ αἱ ἐν λόγῳ ἐσφαλμένοι ἀπόψεις περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ἀριστοτέλους προῆλθον ἐκ τοῦ ἔργου του περὶ Ὀμήρου, θεωροῦμεν προσφορώτερον νὰ ἐξετάσωμεν πρῶτον τὸ βιβλίον του ἐπὶ τῶν Ὀμηρικῶν προβλημάτων καὶ νὰ μελετήσωμεν τὴν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν ἔδωκε εἰς αὐτά. Ἐπειτα θὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν λογοτεχνικὴν κριτικὴν περὶ τοῦ Ὀμήρου καὶ τῆς τραγωδίας ἐν τῇ Ποιητικῇ του, κατόπιν εἰς τὰς μελέτας περὶ τῆς γλώσσης καὶ τέλος εἰς τὰς ἀρχαιολογικὰς συλλογὰς του, τὰς ὁποίας συνέχισαν εἰς μεγαλοπρεπὲς ὕφος οἱ μαθη-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 8 κ.έ.

² Στράβ. XIII 608 Ἀριστοτέλης . . . πρῶτος ὃν ἴσμεν συναγαγὼν βιβλία, Schmidt *Pinakes* 7 καὶ 31 (Voralexandrinische Bibliotheken), Düring, «Aristotle» 337 κ.έ. «Aristotle's library».

³ Πιθανῶς ὁ Ἀσκληπιάδης ὁ Μυρλεανός, βλέπε κατωτέρω, σελ. 188.

⁴ «Grundlegung und Geschichte der Klassischen Altertumswissenschaft», *Handbuch der Klassischen Altertumswissenschaft* I (2α ἐκδ. 1890) 33 κ.έ. «Geschichte der Philologie».

⁵ Jaeger, *Aristoteles* 350 = Ἀγγλ. μετάφρ. 328 «ὁ δημιουργὸς τῆς φιλολογίας».

⁶ «Homer und die Griechen», *Antike und Abendland* 4 (1954) 37.

⁷ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 3 κ.έ., καὶ κατωτέρω, σελ. 104 κ.έ.

ταί του. Αὐτὴ ἢ εἰς τέσσαρας ἐνόητας διαίρεσεις εἶναι ἀκριβῶς ἐκείνη, τὴν ὁποίαν ἠκολουθήσαμεν καὶ εἰς τὰ κεφάλαια περὶ τῶν σοφιστῶν καὶ περὶ τοῦ Πλάτωνος, μὲ μόνην τὴν διαφορὰν ὅτι ἡ σειρά τῶν ἐνοτήτων αὐτῶν ἀλλάσσει εἰς ἐκάστην περίπτωσιν. Τοιοῦτο σχῆμα δυνατὸν νὰ φαίνεται μᾶλλον σχολαστικόν, ἴσως ὅμως νὰ δικαιολογῆται, ἐφ' ὅσον καθιστᾷ εὐκολωτέραν κάπως τὴν προσπέλασιν μεγάλου καὶ διασπάρτου ὕλικου.

Ὁ Ἀριστοτέλης παρεδέχετο τὰς πλατωνικὰς ἐννοίας ἐμπειρία καὶ τέχνη ἔδωκε δὲ τὸν ὀρισμὸν αὐτῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ *Μετὰ τὰ Φυσικὰ* ἔργου του. Δὲν παρέμεινε εἰς τὸ παλαιὸν ἐμπειρικὸν ἐπίπεδον τῶν σοφιστῶν, ἀλλὰ προσεπάθησε ὡς ὁ Πλάτων, νὰ εὕρῃ νέαν μεθοδικὴν προσέγγισιν εἰς τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν.¹ Ἀφ' ἐτέρου ἐπελήφθη πολλῶν φιλολογικῶν θεμάτων, τὰ ὁποῖα ἐπραγματεύθησαν οἱ σοφισταὶ ἢ οἱ Ἱωνες φιλόσοφοι ὡς καὶ ἄλλα προβλήματα, τὰ ὁποῖα αὐτοὶ ἤγειραν, οὐδόλως ἐνδιαφέροντα τὸν Πλάτωνα. Πρὸ τινων ἐτῶν εἰς πανηγυρικὸν λόγον μου περὶ τοῦ φιλελληνισμοῦ² ὑπέδειξα νέαν τινὰ καὶ βασικὴν ἰδέαν τῆς ὅλης ἀριστοτελικῆς φιλοσοφίας³ ὡς καὶ τὴν σημασίαν αὐτῆς διὰ τὴν κατανόησιν τῆς μεγάλης φιλολογικῆς παραδόσεως. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη πάντες οἱ ζῶντες ὀργανισμοὶ — φυτὰ, ζῶα, ἄνθρωποι — κινοῦνται καὶ μεταβάλλονται, διὰ νὰ προσπελάσουν τὴν τελικὴν των «μορφὴν» (τέλος) καὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ νὰ πραγματοποιήσουν τὴν ἰδίαν αὐτῶν φύσιν. Οὕτω ἠδύνατο νὰ εἴπῃ ρητῶς ὅτι «ἡ φύσις εἶναι τὸ τέλος», *Πολιτ.* I 2, σελὶς 1252 b 32 ἢ δὲ φύσις τέλος ἐστίν.⁴ Μεταξὺ ἐνὸς ζῶντος ὀργανισμοῦ καὶ ἐνὸς λογοτεχνικοῦ ὅλου ὑπάρχει ἀναλογία τις, ὡς υπογραμμίζει ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὴν *Ποιητικὴν* του (1459 a 20). Αἱ ἱστορίαι εἰς τὴν ἀφηγηματικὴν ποίησιν «ἔπρεπε νὰ στηρίζωνται ἐπὶ μιᾷ μόνον πράξεως, ἢ ὁποῖα νὰ ἀποτελῇ αὐτοτελὲς ὅλον καθ' ἑαυτὴν (*ὄλην καὶ τελείαν*) μὲ ἀρχὴν, μέσον καὶ τέλος, οὕτως ὥστε δι' αὐτῶν νὰ δύναται, ὡς ζῶν ὀργανισμὸς πλήρους ἐνόητος (*ὡσπερ ζῶον ἐν ὅλῳ*) νὰ παράγῃ τὴν αὐτόχρονα ἰδικὴν τῆς τέρψιν (*τὴν οἰκίαν ἠδονὴν*)». ⁵ Πρέπει φυσικὰ νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν μίαν οὐσιώδη διαφο-

¹ Ἀριστλ. *Μεταφ.* A 1, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 67, σημ. 1, Ἀριστλ. *Σοφ.* *Ελ. 33 σελ. 184 a 2 - 8 κατὰ τῆς ταχείας . . . ἀτέχνου . . . διδασκαλίας «τῆς γοργῆς ἀντεπιστημονικῆς διδασκαλίας» τῶν σοφιστῶν. Οὐ γὰρ τέχνην, ἀλλὰ τὰ ἀπὸ τῆς τέχνης διδόντες παιδεύειν ὑπέλαβον «ἐφαντάζοντο ὅτι ἐξεπαίδευσαν, ἐνὼ μετέδιδον ὄχι αὐτὴν ταύτην τὴν τέχνην, ἀλλὰ μόνον τὰ πορίσματά της».

² «Von der Liebe zu den Griechen», *Münchener Universitätsreden*, N.F. 20 (1958) 14 = *Ausgewählte Schriften* (1960) 282.

³ K. v. Fritz, *Studium generale* XIV (1961) 620 κ.έ.

⁴ σελ. 1252 b 32 οἷον γὰρ ἑκαστὸν ἐστὶ τῆς γενέσεως τελεσθείσης, ταύτην φαιμέν τὴν φύσιν εἶναι ἐκάστου ὡσπερ ἀνθρώπου, ἵππου, οἰκίας. Πρβλ. *Φυσ.* III 6 σελ. 207 a 8, V 4 σελ. 228 b 13.

⁵ Μετάφρασις τοῦ Bywater (Aristotle, *On the Art of Poetry*, 1909), ἐκτὸς τῆς περικοπῆς ὡσπερ - ὄλον· περὶ τοῦ ἠδονῆ βλέπε κατωτέρω, σελ. 88. Πρβλ. αὐτόθι 1450 b 35 ζῶον [ἐν τῷ κειμένῳ ἐκ λάθους b 34].

ράν. Οἱ ζῶντες ὄργανισμοὶ ἔχουν τὸ τέλος των οὕτως εἰπεῖν ἐντὸς ἑαυτῶν εὐθύς ἐξ ἀρχῆς, ἀλλὰ τὰ λογοτεχνικὰ δημιουργήματα (ὡς καὶ ὄλαι αἱ τεχνηταὶ κατασκευαί) ἔλκουν τὴν καταγωγὴν των ἐκ τῶν ἔξω, ἐκ τινος (κατασκευαστοῦ), ἐκ τοῦ ποιητοῦ των. Μετὰ τοῦτο ἡ ἀνάπτυξις αὐτῶν ὑποτίθεται ὅτι εἶναι «ἀνάλογος» πρὸς τὴν τοῦ ζώου.¹ Οἱ μέγιστοι τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν τοῦ παρελθόντος εἶχον πράγματι δημιουργήσει ἔργα τέλεια, ἔργα τὰ ὅποια εἶχον εὔρει τὴν ἰδίαν αὐτῶν φύσιν. Αὐτὰ εἶχον τῷ ὄντι φθάσει εἰς τὸ «τέλος» των πέραν τοῦ ὁποίου οὐδεμία πλέον πρόοδος ὑπῆρχε. Δι' αὐτὸν τὸν λόγον ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἦτο πολὺ δύσκολον νὰ ἐφαρμόσῃ τὴν νέαν του σύλληψιν περὶ τελεολογίας εἰς τὸ μοναδικὸν αὐτὸ ἐπίτευγμα. Αἱ ποικίλαι ἐρμηνευτικαὶ ἐργασίαι του, ἡ ποιητικὴ του θεωρία, αἱ γλωσσικαὶ καὶ ἀρχαιογινωστικαὶ μελέται του καθωδηγοῦντο ὑπὸ τῆς γενικῆς αὐτῆς φιλοσοφικῆς συλλήψεως.

Ὅπως δὴποτε ἡ ἐμπειρικὴ ἐρευνα ἐγένετο μετὰ μεγάλης φροντίδος. Φαίνεται ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε καταβάλει πολὺν κόπον νὰ λύσῃ πολυάριθμα προβλήματα τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, μερικὰ ἐκ τῶν ὁποίων εἶχον συζητηθῆ ἐπὶ δύο αἰῶνας. Ἄφ' ὅτου ὁ Ξενοφάνης ἤρχισε τὰς ἐπιθέσεις του ἐπὶ ἠθικῶν θεμάτων καὶ ὁ Θεαγένης ἀπήντησε μὲ ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις, οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ἀσφαλῶς ἔπαυσε ἡ ὁμηρικὴ μάχη.² Ὁ Ἀριστοτέλης προσεχώρησε εἰς τὴν δμάδα τῶν ὑπερασπιστῶν τοῦ Ὀμήρου. Ἄν καὶ οὐδέποτε ἀνέφερε σχετικῶς τὸ ὄνομα τοῦ Πλάτωνος, πρῶτος αὐτὸς προσεπάθησε νὰ ἀποκαταστήσῃ πλήρως τὸ κύρος τοῦ ἐπικοῦ ποιητοῦ κατὰ τοῦ Πλάτωνος καὶ τῶν ἐλασσόνων δυσφημιστῶν του.

Πιθανῶς ἐντὸς μακρᾶς χρονικῆς περιόδου ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε καταρτίσει διὰ τὰς παραδόσεις του κατάλογον «δυσκολιῶν» τῆς ἐρμηνείας τοῦ Ὀμήρου μετὰ τῶν ἀντιστοιχῶν «λύσεών» των. Αὐτὴ ἡ συνήθεια τοῦ ζητήματα προβάλλειν ἴσως ἐπεκράτησε εἰς τὰ συμπόσια κύκλων τῶν διανοουμένων. Ἡ συλλογὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐδημοσιεύθη ἀργότερον, ὡς φαίνεται, εἰς ἕξ βιβλία, τὰ Ἀπορήματα Ὀμηρικὰ³ ἢ τὰ Ὀμήρου προβλήματα,⁴ ἐκ τῶν ὁποίων διεσώθησαν τριάκοντα ὀκτώ

¹ Ἡ ἰδέα ὅτι ὑφίσταται ἀναλογία τις μεταξὺ λόγου καὶ ζῴου εἶναι πλατωνικὴ, Φαῖδρ. 264 D. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμοίως συνάγει ἀρκούντως νέα συμπεράσματα.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 10 κ.έ., 43, 44, 52, 60, 68 κ.έ.

³ Διογ. Λαέρτ. V 21 = Ἀριστλ. *fragm.* σελ. 7, ἀριθμ. 118 Rose = Düring σελ. 48, ἀριθμ. 118. Μόνον τὸ fr. 179 R. παρατίθεται ὑπ' αὐτὸν τὸν τίτλον.

⁴ *Vita vulg.* 3 σελ. 76. 22 Rose = Düring σελ. 132, *Vita Hesych.* 106 Ἀπορ. Ὀμηρ. ἕξ βιβλία σελ. 14 R. = Düring σελ. 86, *Vita Hesych.* 147 Προβλ. Ὀμ. δέκα βιβλία σελ. 16 R. = Düring σελ. 87. Πτολεμαῖος ὁ γραμματικὸς (el-Garib), Κατάλογος 98 «Περὶ σκοτεινῶν προβλημάτων παρ' Ὀμήρω, εἰς δέκα μέρη», Düring σελ. 230, πρβλ. σελ. 22 Rose, *Vita Marciana* 4 σελ. 76. 16 Rose = Düring σελ. 97 Ὀμηρικὰ ζητήματα. Ἄν οἱ τρεῖς αὐτοὶ διαφορετικοὶ τίτλοι ἀναφέρονται εἰς τὸ αὐτὸ σύγγραμμα τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ τίτλος Ἀπορήματα, τὸν ὁποῖον παραθέτει ὁ Φρύνιχος καὶ ὁ Ἀντιατικιστῆς fr. 179 R. ἴσως εἶναι «γνήσιος», ὁπότε ὁ ἀριθμὸς ἕξ παρὰ Διογ. Λαέρτ. καὶ Ἡσ. 106 ἴσως εἶναι ὀρθός.

παραθέσεις, αἱ περισσότεραι ἐξ αὐτῶν εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ζητήματα¹ τοῦ Πορφύριου. Ἐπὶ πλέον σχεδὸν ὅλον τὸ κεφάλαιον 25 τῆς *Ποιητικῆς*,² τὸ γραφέν ἐιδικῶς *Περὶ προβλημάτων καὶ λύσεων*, διαλαμβάνει ἐπικρίσεις (ἐπιτιμήματα) τοῦ Ὀμήρου καὶ ἀπαντήσεις εἰς αὐτάς (λύσεις). Ὁ Πλάτων μεταξὺ πολλῶν αἰτιάσεών του διὰ τὸν τρόπον, καθ' ὃν παριστᾶ τοὺς θεοὺς καὶ τοὺς ἥρώας του ὁ Ὀμηρος, εἶχε δηλώσει ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀληθεύῃ ὅτι ὁ Ἀχιλλεὺς ἔσυρε τὸ πτώμα τοῦ Ἐκτορος περὶ τὸν τάφον τοῦ Πατρόκλου (*Πολ.* 319 Β ταῦτα οὐ φήσομεν ἀληθῆ εἰρησθαι). Ὁ Ἀριστοτέλης ἄνωγ' ἐδικαιολόγησε τὴν πράξιν ἀναφέρων ὅτι ἦτο ἔθιμον τῶν Θεσσαλῶν (τελούμενον εἰσέτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του) νὰ σύρουν τὰ πτώματα ἀνδρῶν περὶ τοὺς τάφους τῶν ὑπ' αὐτῶν φονευθέντων (fr. 166 Rose).³ Ἡ μορφή τῆς παραθέσεως διὰ τί . . . ἔστι δὲ λύσις οὐδεμίαν ἀφήνει ἀμφιβολίαν, ὅτι αὕτη ἐλήφθη ἐκ τοῦ ἔργου περὶ τῶν Ὀμηρικῶν προβλημάτων. Ἀλλὰ ὁ Ἀριστοτέλης ἴσως εἶχε μνημονεύσει τὸ ἐν λόγῳ θεσσαλικὸν ἔθιμον καὶ εἰς τὴν *Θεσσαλῶν πολιτείαν* του (fr. 495–500 Rose). Ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι παράδειγμα τοῦ τρόπου μὲ τὸν ὁποῖον ἐχρησιμοποιοῦ τοὺς ἐκπληκτικὸς θησαυροὺς τῶν συλλογῶν του διὰ τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν τοῦ ἐπικοῦ ποιητοῦ κατὰ τῶν ὀλιγώτερον πεπαιδευμένων προκατόχων του, οἱ ὁποῖοι εἶχον προβάλει ὑποκειμενικὰ ἠθικὰ ἐπιχειρήματα ἀγνοοῦντες τὰ ἱστορικὰ δεδομένα. Παρομοίᾳ δυσκολίᾳ (Κ 152) ἐλύθη δι' ἀναφορᾶς εἰς πρωτόγονον ἔθιμον εἰσέτι διασωζόμενον μεταξὺ τῶν Ἰλλυριῶν (fr. 160 Rose καὶ *Ποιητικῆς*, κεφ. 25 σελ. 1461 α 3). «Ἄλλας πρέπει κανεῖς νὰ λύσῃ (διαλύειν) λαμβάνων ὑπ' ὄψιν τὴν φρασεολογίαν (λέξεις)», ὡς ἐπὶ παραδείγματι διὰ τῆς εἰκασίας ὅτι πρόκειται περὶ λέξεως ἀπηρχαιωμένης (γλώττη):⁴ διὰ τοῦ οὐρῆας μὲν πρῶτον (Α 50), π.χ., «δὲν ἔνοεθ' ἴσως τὰ μούλαρια. ἀλλὰ τοὺς φύλακας» (οὐ τοὺς ἡμιόνους λέγει, ἀλλὰ τοὺς φύλακας σελ. 1461 α 10), Δὲν γνωρίζομεν ἂν τὸ πολυσυζητηθὲν ζήτημα διατί ὁ Ἀπόλλων εἰς τὸ χωρίον τοῦτο τῆς *Ἰλιάδος* ἐκτύπησε πρῶτον τοὺς ἡμιόνους καὶ τοὺς κύνες⁵ εὕρισκετο ἐπίσης εἰς τὸν κατάλογον τῶν Ὀμηρικῶν προβλημάτων τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' ἐκ συμπτώσεως γνωρίζομεν ὅτι ὁ πλέον ἐπονείδιστος καὶ κακεντρεχῆς ἐκ τῶν συκοφαντῶν τοῦ Ὀμήρου, ὁ Ζωῆλος ὁ ἐξ Ἀμφιπόλεως, εἶχε περιλάβει τοῦτο εἰς τὰ ἑννέα βιβλία του κατὰ τῆς Ὀμήρου ποιήσεως (fr. 6 Friedlaender). Οὕτω ἡ

¹ Fr. 142 - 79 Rose σελ. 120 κ.έ. Πορφύριος *Ἰλ.* coll. H. Schrader (1880) 415 κ.έ. καὶ τὸ αὐτὸ Ὀδ. (1890) 180 κ.έ. περὶ τῶν Ὀμηρικῶν προβλημάτων τοῦ Ἀριστοτέλους.

² Βλέπε ὑπόμνημα τοῦ Bywater (ἀνωτέρω, σελ. 80, σημ. 5) σελ. 323.

³ Σχολ. Β Ω 15 = Πορφ. σελ. 267 κ.έ. Schrader διὰ τί ὁ Ἀχιλλεὺς τὸν Ἐκτορα εἶλκε περὶ τὸν τάφον τοῦ Πατρόκλου . . . ἔστι δὲ λύσις, φησὶν Ἀριστοτέλης, καὶ εἰς τὰ ὑπάρχοντα ἀνάγων ἔθνη, ὅτι τοιαῦτα ἦν, ἐπεὶ καὶ νῦν ἐν τῇ Θεσσαλίᾳ περιέλκουσι περὶ τοὺς τάφους (δηλ. τῶν φονευθέντων τοὺς φονεὰς ἢ τι παρόμοιον) λεπτομερεῖς παραπομπαὶ δίδονται ἐν τῇ σημειώσει μου περὶ τοῦ fr. 588 τοῦ Καλλιμάχου, ὁ ὁποῖος ἴσως ἐχρησιμοποίησε τὸν Ἀριστοτέλη ὡς πηγὴν διὰ τὸν ἔργον του *Ἄττα*.

⁴ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 93.

⁵ Σχολ. Α αὐτόθι διὰ τί λύοντες. . . Βλέπε *Excursus*.

ἐρμηνεία τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν (ὡς ἐπίσης καὶ ἀμέσως κατωτέρω, *Ποιητ.* 1461 a 14) εἶχε ὡς ἄμεσον στόχον τῆς τὸν μοχθηρὸν ἐκεῖνον σύγχρονόν του, τὸν *ὀμηρομάστιγα*.¹ Κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν ὁ Ἑρακλείδης ὁ Ποντικός, εἰς ἐκ τῶν ἀγαπητῶν μαθητῶν τοῦ Πλάτωνος, ὁ ὁποῖος βραδύτερον συνεδέθη στενωῶς μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλους,² ἔγραψε δύο βιβλία περὶ «Ὀμηρικῶν λύσεων» (*Λύσεων Ὀμηρικῶν α' β'*),³ τοῦ αὐτοῦ προφανῶς ἀπολογητικοῦ χαρακτῆρος. Ἄν καὶ μερικοὶ κύκλοι τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Μουσείου φαίνεται ὅτι υἰοθέτησαν αὐτὴν τὴν «μέθοδον» τῶν *ζητημάτων*, τὰ ὁποῖα διεσκέδαζαν τοὺς Πτολεμαίους βασιλεῖς καὶ τοὺς Ρωμαίους αὐτοκράτορας, ὡς εἶχον διασκεδάσει διαφόρους Ἀθηναίους συμποσιαστάς, οἱ μεγάλοι καὶ σοβαροὶ γραμματικοὶ ἠσθάνοντο ἀντιπάθειαν πρὸς αὐτὴν καὶ τὴν ἐθεώρουν ὡς κατὰ τὸ μάλλον ἢ ἤττον ματαίαν παιδιάν.⁴ Τὴν μέθοδον αὐτὴν συνέχισαν κυρίως αἱ φιλοσοφικαὶ σχολαί, οἱ περιπατητικοί, οἱ στωϊκοί, οἱ νεοπλατωνικοὶ ὡς καὶ ἐρασιτέχναι τινές, ἕως ὅτου ὁ Πορφύριος (ὁ ὁποῖος ἀπέθανε περὶ τὸ 305 μ.Χ.) κατήρτισε τὴν τελικὴν συλλογὴν τῶν *Ὀμηρικῶν ζητημάτων*⁵ εἰς τὸ ὑψηλὸν ὕψος, διὰ τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἐχρησιμοποίησε καὶ αὐτὸ ἀκόμη τὸ πρωτότυπον ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους.⁶

Ἐκ τῶν διαφόρων νεοπλατωνικῶν βίων τοῦ Ἀριστοτέλους,⁷ εἷς μόνον μνημονεῖται καὶ «ἐκδοσιν τῆς Ἰλιάδος». Εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἔργων μετὰ τὰ *Ὀμηρικὰ ζητήματα* ἀκολουθοῦν αἱ λέξεις: *καὶ ἡ τῆς Ἰλιάδος ἐκδοσις ἣν δέδωκε τῷ Ἀλεξάνδρῳ*. Αὐτὸ ἀναφέρεται εἰς τὴν περίφημον ἱστορίαν τῆς λεγομένης «Ἰλιάδος τοῦ νάρθηκος», τὴν ὁποίαν ἄλλοι ἀπέρριψαν, θεωρήσαντες αὐτὴν «ὡς γραφι-

¹ Σουτδ. *Zwīllos*, ἐν λ. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 9, σημ. 3, U. Friedlaender, *De Zoilo alisque Homeri obtrectatoribus*, Diss. Königsberg 1895. Περὶ τοῦ ἐκ Θάσου Ἰππίου (*Ποιητ.* 1461 a 22) βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 53, καὶ σημ. 5. *Σοφ.* Ἔλ. 4.

² F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 7 (1953) 59 κ.έ. καὶ ὕστερον ἤκουσεν Ἀριστοτέλους περὶ τοῦ fr. 3.

³ Fr. 171 - 5 Wehrli. Πρβλ. Δικαίαρχ. Wehrli, *Schule des Arist.* I (1944) fr. 90-93 καὶ Δημήτρ. Φαληρ. αὐτόθι, 4 (1949) fr. 190 - 3.

⁴ Lehrs, *De Aristarchi Studiis Homericis*³ (1882) 206.

⁵ Πάντοτε ἠσθανόμην ἀνησυχίαν τινὰ διὰ τὴν τολμηρὰν ἀνασύνθεσιν τοῦ H. Schrader (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 82, σημ. 1 καὶ τὸ *Excursus* εἰς τὴν σελ. 70). Μετ' ἀνακουφίσεως μανθάνω, ὅτι κατόπιν τῆς ἐξονυχιστικῆς ἐπανεξετάσεως τῶν ἐπιβεβαιωθέντων ἀποσπασμάτων τοῦ Πορφύριου καὶ τῶν «ἐξηγητικῶν» Σχολίων (b) εἰς τὴν Ἰλιάδα ὁ ὄγκος τῶν Σχολίων αὐτῶν τῶν ἀναφερόντων *ζητήματα* δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ, ὅτι προῆλθε δι' ἐρασιματῶν ἐκ τοῦ Πορφύριου, βλέπε H. Erbse «Beiträge zur Überlieferung der Iliasscholien», *Zetemata* 24 (1960) 17 - 77.

⁶ Ἡ ὑπόθεσις ὅτι ὁ Πορφύριος εἶχε πρόχειρα τὰ Ἀπορήματα τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὸ πρωτότυπον ἐπιβεβαιουῖται ὑπὸ τοῦ Erbse, ἐνθ' ἀνωτέρω σελ. 61 κ.έ.

⁷ «Vita Marciana» ἐν Ἀριστλ. *fragm.* σελ. 427.5 Rose, πρβλ. «Vita Latina», αὐτόθι, σελ. 443.6 «Iliadis dictamen quod dedit Alexandro» = Düring, «Aristotle» 97 (4) καὶ 151 (4). Ἐν σκεπτικιστικῶν «non liquet» ὑπῆρξε τὸ ἀποτέλεσμα τῆς εὐφυοῦς ἐπανεξετάσεως τῆς παραδόσεως ὑπὸ τοῦ O. Gigon ἐν τῷ ὑπομνήματι αὐτοῦ εἰς τὴν «Vita Marciana», *Kleine Texte für Vorlesungen und Übungen* 181 (1962) 36 κ.έ.

κὸν θρῦλον»,¹ ἐνῶ ἄλλοι ἐδέχθησαν ὡς ἱστορικὸν γεγονός.² Ἴσως ἐπομένως δικαιολογεῖται ἡ πρόθεσις ἡμῶν νὰ ἐπανεξετάσωμεν τὸ σύνολον τῶν περὶ αὐτῆς μαρτυριῶν. Κατὰ τὸν Πλούταρχον ὁ Ὀνησίκριτος,³ ὁ πηδαλιούχος τοῦ βασιλικοῦ πλοίου καὶ ἱστορικὸς ἔχι πάντοτε ἀξιόπιστος, ἀνέφερε ὅτι ὁ «Ἀλέξανδρος πάντοτε ἐφύλαττε μαζί μὲ τὸ ξίφος του ὑπὸ τὸ προσκέφαλόν του ἐν ἀντίγραφον τῆς Ἰλιάδος Ἀριστοτέλους διορθώσαντος ἦν ἐκ τοῦ νάρθηκος καλοῦσιν».⁴ Ἐνῶ ὁ μεταγενέστερος βίος τοῦ Ἀριστοτέλους ὁμιλεῖ περὶ ἐκδόσεως τῆς Ἰλιάδος, ὁ Πλούταρχος (ὁ Ὀνησίκριτος;) ὀνομάζει αὐτὴν *διόρθωσιν*, κείμενον δηλαδὴ «ἀναθεωρηθὲν» ἢ «διορθωθὲν» ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.⁵ Τὸ εἰς χεῖρας τοῦ Ἀλεξάνδρου ἀντίγραφον τοῦ Ὀμήρου ἀναφέρει ὁ Στράβων (XIII 549),⁶ ὅχι ὅτι ἐξεδόθη ἢ ἀνεθεωρήθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλὰ διὰ τῶν ἐξῆς: *φέρεται γοῦν τις διορθωσις τῆς Ὀμήρου ποιήσεως, ἢ ἐκ τοῦ νάρθηκος λεγομένη, τοῦ Ἀλεξάνδρου μετὰ τῶν περὶ Καλλισθένη καὶ Ἀνάξαρχον ἐπεληθόντος καὶ σημειωσαμένου τινά: «ὑπάρχει ἡ φήμη περὶ τινος ἀναθεωρηθέντος κειμένου τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων . . . ὅταν ὁ Ἀλέξανδρος μετὰ τοῦ Καλλισθένου καὶ τοῦ Ἀναξάρχου διεξῆλθον αὐτὸ καὶ ἕκαμαν μερικὰ σημεῖα ἐπ' αὐτοῦ».*⁷ Αἱ ἡμέτεροι πηγαὶ συμφωνοῦν ἐπὶ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Ἀλέξανδρος συνήθιζε νὰ ἔχη μαζί του ἐν κείμενον τοῦ Ὀμήρου ἢ τοῦλάχιστον τῆς Ἰλιάδος ἐντὸς πολυτίμου θήκης. Αὐτὸ εἶναι πολὺ πιστευτόν, διότι ἦτο ἀληθῶς φιλόμηρος καὶ ἐτίμα τὸν ἥρωα τῶν προγόνων τοῦ Ἀχιλλέα ὡς τὸ διὰ βίου πρότυπόν του. Εἶναι ἐπίσης δυνατὸν νὰ εἶχε λάβει τὸ ἀντίγραφον αὐτὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ ἐπὶ τριετίαν διδασκάλου του, ὁ ὁποῖος, εἶναι βέβαιον, ἀνέγνωσε Ὀμηρον μετ' ἐκείνου.⁸ Ἄλλ' αἱ πηγαὶ μας οὐδόλως συμφωνοῦν ἐπὶ τοῦ ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε προβῆ εἰς οἰανδήποτε ἀναθεώρησιν τοῦ κειμένου χάριν τοῦ μαθητοῦ του. Πράγματι εἶναι πολὺ ἀπίθανον νὰ εἶχε κάμει ἀναθεώρησιν. Ἄν ὑπῆρξέ ποτε τοιαύτη τις ἐκδοσις τοῦ Ἀριστοτέλους, διατί

¹ D. B. Monro, *Homer's Odyssey Books XIII - XXIV* (1901) 418. Βλέπε καὶ W. Leaf, *Strabo on the Troad* (1923) 150.

² W. Schmid, *Geschichte der griech. Lit.* I 1 (1929) 163.4, W. D. Ross, *Aristotle*, (5η ἐκδ. 1949) 4, W.W. Tarn, *Alexander the Great I* (1948) 2.

³ 38 *FGrHist* 134 ἐν Πλουτ. Ἀλεξ. 8. Δὲν εἶναι κατὰ λέξιν παράθεσις.

⁴ Ὁ Πλούτ. Ἀλεξ. 26 ὁμιλεῖ περὶ τοῦ πολυτίμου κιβωτίου τοῦ Δαρείου, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ὁ Ἀλέξανδρος ἔθετε τὴν Ἰλιάδα, καὶ προσθέτει ὅτι τοῦτο οὐκ ὀλίγοι τῶν ἀξιοπίστων μαμαρτηρήκασιν. Πρβλ. Πλουτ. *Περὶ τῆς Ἀλεξ. τύχ.* I 4 σελ. 327 F, Plin. *n.h.* VII 29 (30).

⁵ Περὶ τῶν ἐκδοσῶν καὶ διορθωσῶν βλέπε H. Erbse, *Herm.* 87 (1959) 286 κ.ε. καὶ A. Ludwich, *Aristarchs Homerische Textkritik II* (1885) 431 κ.ε. καὶ κατωτέρω, σελ. 112.

⁶ Εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ XIII 1.27 ἀναφέρεται ὁ Δημήτριος ὁ Σικήσιος, εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ εἶναι αὐτὸς ἡ πηγὴ τοῦ τελευταίου μέρους.

⁷ Καλλισθένης, *FGrHist* 124 T 10. Περὶ τοῦ Ἀναξάρχου βλέπε F. Wehrli, *Schule des Aristoteles* 3 (1948) 67 ἐπὶ τοῦ fr. 60 τοῦ Κλεάρχου. Πρβλ. W. Leaf, *Strabo on the Troad* (1923) 150.

⁸ Δίων Χρ. *λογ.* II 79 εἰ τοιαῦτά σε (τὸν Ἀλέξανδρον) διδάσκει (ὁ Ἀριστοτέλης) περὶ τε ἀρχῆς καὶ βασιλείας εἴτε Ὀμηρον ἐξηγούμενος εἴτε ἄλλον τρόπον.

οὐδέποτε ἀνεφέρθη¹ ὑπὸ τῶν ἀνεξανδρινῶν γραμματικῶν εἰς τὰ διασωθέντα μέχρις ἡμῶν σχόλια, τὰ ὅποια ἄλλως ἀναφέρονται εἰς ἀρχαῖα ἀντίγραφα ἢ ἐκδόσεις κατ' ἄνδρα καὶ κατὰ πόλεις; Τὰ σχόλια ἤντησαν τὰς ἀναφορὰς τῶν ἐκ τῶν Ὀμηρικῶν Προβλημάτων του. Ὑπάρχει καὶ δεύτερον, ἀκόμη ἰσχυρότερον, ἐπιχείρημα ἐναντίον αὐτῆς τῆς πολὺ ἀμφιβόλου παραδόσεως. Ἐχομεν ἀκριβεῖς πληροφορίες περὶ τῶν τίτλων τῶν ἀπολεσθέντων ἔργων² τοῦ Ἀριστοτέλους, οὐδεμία ὅμως ἔκδοσις κειμένου ὑπάρχει εἰς τοὺς καταλόγους ἐκείνους. Ὁ μόνος³ πρὸ τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἐκδότης τοῦ Ὀμήρου ἦτο ὁ ποιητῆς Ἀντίμαχος.⁴

Ὁ Ἀριστοτέλης, συμπεραίνομεν, δὲν προέβη εἰς ἀναθεώρησιν τοῦ ὁμηρικοῦ ἢ οἰουδήποτε ἄλλου κειμένου οὔτε ὑπῆρξε «ἐρμηνευτής» τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων. Αὐτὸ τὸ ὅποῖον πράγματι ἔπραξε ἦτο ὅτι ἀπήντησε εἰς μακρὰν σειρὰν ἐπιθέσεων, αἱ ὁποῖαι ἔγιναν ὑπὸ ἐπιτιμητικῶν κριτικῶν. Κατὰ τὴν θεωρίαν του τὰ ποιήματα αὐτὰ ἦσαν ὑπεράνω τοιαύτης ἐπικρίσεως, καὶ ἔπρεπε νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἀπόλυτον ὑπεροχὴν των. Τὸ σημεῖον αὐτὸ τονίζεται ὑπὸ τοῦ Δίωνος τοῦ Χρυσοστόμου ἐν ἀρχῇ τοῦ ἐγκωμίου του περὶ Ὀμήρου, τὸ ὅποῖον ἔχομεν ἤδη παραθέσει:⁵ καὶ αὐτὸς Ἀριστοτέλης . . . ἐν πολλοῖς διαλόγοις περὶ ποιητοῦ διεξέεισι θαυμάζων αὐτὸν ὡς τὸ πολὺ καὶ τιμῶν. Ἐκ τῶν «πολλῶν διαλόγων» (ἐὰν αὐτὸ δὲν ἀποτελῇ ρητορικὴν ὑπερβολὴν) εἰς τοὺς ὁποίους «διεξέρχεται τὸν Ὀμηρον ἐν λεπτομερείᾳ (;)» κατέχομεν ὀλίγα μόνον ἀποσπάσματα τοῦ διαλόγου του *Περὶ ποιητῶν*,⁶ ὅπου ἀποκαλύπτει τὸ ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον του διὰ τὰς ἀρχαίας ἰωνι-

¹ Τοῦτο εἶχε ἤδη παρατηρήσει ὁ F. A. Wolf, *Prolegomena ad Homerum* (1795) CLXXXIII, ἀλλὰ δὲν συνήγαγε τὰ ἐκ τούτου συμπεράσματα. Ὁ A. Ludwich, *Aristarchs Homerische Textkritik II* (1885) 432 κ.έ., ἠκολούθησε τὴν ὀρθὴν κατεύθυνσιν.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 78, σημ. 2.

³ Τοῦλάχιστον ἐφ' ὅσον χρόνον παραμένει σκοτεινὴ ἡ ἔκδοσις κάποιου Εὐριπίδου. Σουῖδ. 3694 Adler, ἐν λ., *Εὐριπίδης, τραγικός, τοῦ προτέρου ἀδελφιδοῦς* (ἀνεψιὸς τις ἐνὸς Εὐριπίδου πρεσβυτέρου τοῦ διασήμου τραγωδοῦ) ὡς Διονύσιος ἐν τοῖς *Χρονικοῖς* (= Διον. Ἀλ. 4 *FGrHist* 251, ἀλλὰ ὁ Jacoby λέγει ὅτι ἴσως γίνεται σύγχυσις μετὰ τὸν Διονύσιον τὸν μουσικόν). Ἐγράφη δὲ Ὀμηρικὴν ἔκδοσιν εἰ μὴ ἄρα ἐτέρου ἐστίν. Ἐν *P. Oxy.* 221, στήλῃ VI 17 (Σχολ. Φ 155 κ.έ.) ὁ F. Blass συνεπλήρωσε: ἐν τῇ κατ' *Ε[ὐρι-πίδην καί] ἔν τισιν ἄλλαις παραπέμπων εἰς τὸν Εὐστ.* σελ. 366. 13 (εἰς *B* 865) ἢ δὲ κατ' *Εὐριπίδην* (δηλ. ἔκδοσις) μετὰ τὸν τρίτον στίχον (*B* 866) ... γράφει τέταρτον τοῦτον . . . *Τμώλῳ ὑπὸ νιφόντι . . .* (= *Υ* 385), οὗ δὲ στίχου καὶ ὁ γεωγράφος *μνησθεὶς φησιν* (Στράβ. XIII 626).

⁴ Βλέπε κατωτέρω σελ. 111 κ.έ.

⁵ Ἀνωτέρω, σελ. 79, Ἀριστλ. *Fragm.* ἐκδ. Ross σελ. 4 καὶ 67.

⁶ Ἀριστλ. fr. 70 - 77 Rose· σελ. 67-72 Ross. Φανταστικὴν ἀναπαράστασιν τοῦ διαλόγου δίδει ὁ A. Rostagni «Il dialogo Aristotelico *Περὶ ποιητῶν*» *Riv. fil. cl.* 4 (1926) 433 - 70 καὶ 5 (1927) 145 - 73, ἄρθρον ἀνατυπωθὲν ἐν *Scritti Minori I* (1955) 255 - 326 με βιβλιογραφικὰς προσθήκας. Βλέπε ἰδίως F. Sbordone, «Il primo libro di Ar. intorno ai poeti», *Atti Accad. Pontaniana*, N.S. 4 (1954) 217 - 25.

κὰς παραδόσεις περὶ τοῦ «Βίου» τοῦ Ὀμήρου.¹ Αἱ ἀναφοραὶ² μεμονωμένων ὁμηρικῶν στίχων ἢ χωρίων, ἀντληθεῖσαι ἀπὸ μνήμης κατὰ τὴν συνήθειάν, καὶ διασπαρτεῖσαι εἰς τὰ ποικίλα συγγράμματά του, δεικνύουν ὅτι δὲν ἦτο ἐπιτολόγος περὶ τὴν ἀκριβείαν τοῦ κειμένου.

«Ὀμηρος» τώρα ἐσήμαινε ὀριστικῶς Ἰλιάς καὶ Ὀδύσεια μὲ τὴν προσθήκην τοῦ *Μαργίτου*.³ Σχηματίζει τις τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὅλαι αἱ ἐπικάι ἀναφοραὶ τοῦ Πλάτωνος ἐλήφθησαν ἐκ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας⁴ καὶ δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι οὗτος μόνον αὐτὰ τὰ δύο ποιήματα ἐθεώρει ὁμηρικά. Φαίνεται ὅμως ὅτι πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ἐδήλωσε ρητῶς ὅτι τὰ ὁμηρικά ὑπερέβαλον πάντα τὰ ἄλλα ἐπικά ποιήματα καὶ ἠτιολόγησε τοῦτο. Ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια, μόνον αὐταί, ἦσαν «ὡς ζῶν ὄργανισμός» καὶ ἱκανοποιοῦν τὴν ἐκ τῶν προτέρων ἐσχηματισμένην ἀντίληψίν του περὶ τελείας ποιήσεως. Ἀφοῦ ἐχαρκτήρισε ὡς ὑποδειγματικὴν τὴν δομὴν ἐκάστου ποιήματος (τῶν ποιημάτων ἐκάτερον) ἐκφέρει τὴν τελικὴν του κρίσιν: πρὸς γὰρ τούτοις λέξει καὶ διανοία πάντα⁵ ὑπερβέβληκε, ἐπὶ πλεόν, αὐτὰ (δηλ. τὰ δύο ποιήματα) ὑπερέχουν πάντων (δηλ. τῶν ἄλλων ποιημάτων) κατὰ τὴν λεκτικὴν διατύπωσιν καὶ τὴν ἰδέαν. Μαρτυρία τόσον σαφοῦς αἰσθητικῆς ἀξιολογήσεως τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας κατὰ τοὺς ἀρχαιότερους χρόνους δὲν ὑπάρχει, ὡς εἶδομεν.⁶ Ἀκόμη καὶ κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἐξηκολούθουν οἱ «ἐρίζοντες» νὰ θεωροῦν τὸν πλήρη «κύκλον» τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὡς ποίησιν τοῦ Ὀμήρου, καθ' ἃ συνάγομεν ἐκ τῶν ἀναφορῶν τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ περὶ λογικῆς συγγράμματά του. «Εἰς τὸν συλλογισμὸν ἡ ποίησις τοῦ Ὀμήρου εἶναι σχῆμα, διότι εἶναι κύκλος», ὅτι ἡ Ὀμήρου ποίησις σχῆμα διὰ τοῦ κύκλου ἐν τῷ συλλογισμῷ (Σοφ. Ἔλ. 1 10 σελ. 171 α

¹ Fr. 76 Rose = *Περὶ ποιητ.* 8 Ross. Ὁ Ὀμηρος ἀναφέρεται ἐπίσης ἐν fr. 70, 75. Βλέπε καὶ Ἀλκιδάμας, ἀνωτέρω, σελ. 60.

² A. Römer, «Die Homercitate und die homerischen Fragen des Aristoteles», *Sitz. Ber. der philos. - philolog. und hist. Classe der Bayer. Akad.* (1884) 264 - 314, G. E. Howes, «Homeric Quotations in Plato and Aristotle», *Harvard Studies in Classical Philology* 6 (1895) 210 - 37.

³ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 88.

⁴ J. Labarbe, «L' Homère de Platon», *Bibliothèque de la Faculté de Philos. et Lettres de l' Université de Liège*, τεῦχος 117 (1949), 410. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 88, σημ. 3.

⁵ *Περὶ Ποιητικῆς* 1459 b 16 πάντα εἶναι ἡ γραφὴ τοῦ Parisinus A (τέλος τοῦ 10ου αἰ.) καὶ τῶν περισσοτέρων ἀπογράφων του, ὡς καὶ τοῦ ἀντιγράφου (τοῦ 6ου αἰ.), τὸ ὅποιον κατὰ τοὺς Gudeman - Tkatsch ἐχρησιμοποίησε ὁ Ἄραψ μεταφραστής, πάντας τοῦ Riccardianus 46, τοῦ καλουμένου B ἢ R (13ος - 14ος αἰ.) καὶ τῶν ἀπογράφων του (π.χ. τοῦ ἀντιγράφου, τὸ ὅποιον ἐχρησιμοποίησε ὁ Ἄλδος). Ὅχι μόνον ἡ παράδοσις τῶν χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ τὸ κείμενον τοῦ ὅλου χωρίου τοῦ διαλαμβάνοντος περὶ τῶν δύο ποιημάτων, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ πάντα εἶναι ἡ ὀρθὴ γραφὴ. Τὸ πάντας θὰ ἐσήμαινε ὅτι οὗτος, ὁ Ὀμηρος, ὑπερέχει ὅλων τῶν ἄλλων ποιητῶν. Αὐτό, τοῦλάχιστον κατὰ τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους, ἐδήλωθη πολλάκις, ἀλλὰ δὲν συνάδει πρὸς τὰ συμπραξόμενα τοῦ κεφαλαίου 24 τοῦ *Περὶ Ποιητικῆς*.

⁶ Ἀνωτέρω, σελ. 51 κ.ε.

10), ἔχομεν παράδειγμα τῶν σοφισμάτων τῶν σοφιστῶν, τὰ ὁποῖα ἐθεωρήθη σκόπιμα νὰ ἀνασκευασθοῦν εἰς τὸ συμπλήρωμα τῶν *Τοπικῶν* τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὁ ἔλαττος ἀργότερον παραθέτει ἐλαφρὰν παραλλαγήν εἰς τὰ Ἀναλυτ. Ὑστ. (A 12 σελ. 77 b 32) ἄρα πᾶς κύκλος σχῆμα; ἂν δὲ γράψῃ, δῆλον. τί δέ; τὰ ἐπι κύκλος; φανερόν ὅτι οὐκ ἔστιν.¹ Τὸ σόφισμα τοῦτο (κύκλος = «κύκλος» καὶ = ἐπικός κύκλος = ὁμηρικὰ ποιήματα) εἶναι κατανοητόν, μόνον ἂν ἔξῃ ἀκόμη ἡ παλαιὰ ἐκ τῆς παραδόσεως προερχομένη γνώμη, ὅτι ὁ Ὁμηρος ἦτο ὁ ποιητὴς ὅλης τῆς ἐπικῆς ποιήσεως.

Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη οὐδὲν πλέον ἔχνος τῆς διαδόσεως αὐτῆς ὑπάρχει. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ διαφοροποίησις τοῦ Ὀμήρου, τοῦ ποιητοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεύας, ἀπὸ τῶν λοιπῶν ἀρχαίων ἐπικῶν ποιητῶν, τῶν ὁποίων τὴν βαθεῖαν γνώσιν ἀποκαλύπτει εἰς τὸ κεφάλαιον 23 τῆς *Ποιητικῆς*, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὀριστική. Τὰ ἐπιχειρήματα, τὰ ὁποῖα ἐχρησιμοποίησε, ἦσαν τὰ ἴδια μὲ ἐκεῖνα, διὰ τῶν ὁποίων ἀνέλυσε τὴν τραγωδίαν, τὸ κεντρικὸν θέμα τῆς ὅλης πραγματείας του. Αὐτὸ δὲν εἶναι ἐκπληκτικόν, ὅταν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι τόσον εἰς τὴν ποίησιν ὅσον καὶ παντοῦ ἀλλαχοῦ ἢ μέθοδος του ἦτο νὰ ὑποτάσῃ πᾶν μεμονωμένον φαινόμενον ὑπὸ τὴν γενικὴν θεωρίαν του. Ὡς ἐν τῇ ἀττικῇ τραγωδίᾳ οὕτω καὶ εἰς τὰ δύο γνήσια ποιήματα τοῦ Ὀμήρου (1450 b 27 κ.έ.—1459 a 24 κ.έ.) ὑπάρχει ἐνότης, πληρότης καὶ ἔκτασις (ἐν, ὅλον, μέγεθος). Ἡ «ἔσωτερικὴ» αὐτῆ ἐνότητος εἰς οὐδὲν ἄλλο ἐπικὸν ποίημα ἐπετεύχθη (1451 a 19 κ.έ.). Ἡ τραγωδία ἀφ' ἑτέρου εἶχε ἐνότητα ἀκόμη ὑψηλοτέρου βαθμοῦ καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ ἦτο πολὺ «καλυτέρα» τοῦ ἔπους (κεφ. 26). Τὸ πρότυπον τῆς τραγωδίας ἦτο ὁ *Οἰδίπους Τύραννος* τοῦ Σοφοκλέους. Ὁ Πλάτων εἶχε ἀρνηθῆ τὴν «σοβαρότητα» τῆς ἐπικῆς ποιήσεως καταγγέλλων αὐτὴν ὡς παιδιάν. Ὁ Ἀριστοτέλης ὁμως ἔχι μόνον ὠρίσει ὅτι ἡ τραγωδία εἶναι μίμησις πράξεως σπουδαίας (1449 b 14), ἀλλὰ καὶ εἶπε περὶ τοῦ Ὀμήρου ὅτι «ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὰ σοβαρὰ θέματα» ἦτο «εἰς ὑψιστον βαθμὸν ποιητῆς» (τὰ σπουδαῖα μάλιστα ποιητῆς 1448 b 34). Ὁ Ὁμηρος μάλιστα προεῖκασε τὰς «δραματικὰς μιμήσεις» (μιμήσεις δραματικὰς, αὐτόθι b 35) καὶ καθὼς ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια ἐθεωροῦντο ἀντίστοιχοι πρὸς τὴν τραγωδίαν, οὕτω καὶ ὁ *Μαργίτης* του πρὸς τὴν ἀττικὴν κωμωδίαν.² Τὸ ποίημα³ τοῦτο, τὸ ὁποῖον γελοιοποιεῖ ἓνα διάσημον ἀφελῆ τῆς ἀρχαιότητος, πρέπει νὰ ἦτο πολὺ δημοφιλὲς κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, ἐφ' ὅσον ῥήτορες καὶ φιλόσοφοι ἀνεφέροντο εἰς αὐτὸ κατὰ τρόπον προξενουῦντα κατάπληξιν ἢ παρέθετον αὐτὸ πολλάκις. Ἀλλὰ

¹ Πρβλ. Φιλὸπ. αὐτόθι, *Commentaria in Aristot. Graeca* XIII 3 ἐκδ. Wallies (1909) 156 κ.έ., βλέπε E. Kapp ἐν E. Schwartz, *Die Odyssee* (1924) 154 καὶ Wilamowitz, «Lesefrüchte», *Hermes* 60 (1925) 280 = *Kleine Schriften* IV (1962) 368 (ἐνθα τὸ κείμενον τοῦ Σοφ. Ἐλ. πρέπει νὰ διορθωθῇ : ἡ Ὀμήρου ποίησις, ἔχι τὰ Ὀμ. ἐπη), E. Schwartz, *Herm.* 75 (1940) 5 κ.έ.

² καὶ τὰ τῆς κωμωδίας σχήματα πρῶτος ὑπέδειξεν οὐ ψόγον, ἀλλὰ τὸ γελοῖον δραματοποιήσας 1448 b 36.

³ *Homeri Opera* ἐκδ. T.W. Allen, τομ. V (1912) 152 κ.έ. testimonia καὶ fragmenta.

τὸ δεύτερον βιβλίον τῆς *Ποιητικῆς*, εἰς τὸ ὁποῖον συνεζητεῖτο ἡ κωμωδία, δὲν διεσώθη, καὶ τὰ εἰκοσι ἡμιστίχια προσφάτως δημοσιευθέντος παπύρου¹ δὲν ἀποκαλύπτουν τὰς ποιητικὰς ιδιότητας τοῦ *Μαργίτου*.² Εἶναι ἀκόμη ἀδύνατον νὰ γνωρίζωμεν, κατὰ ποῖον τρόπον τὸ ποίημα αὐτὸ προσηρμόζετο εἰς τὴν θεωρίαν τοῦ φιλοσόφου οὔτε διὰ ποίους λόγους ἐθεωρήθη ἄξιον νὰ τοποθετηθῇ παρὰ τὸ πλευρὸν τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας,³ βραδύτερον δὲ νὰ γίνῃ ἀντικείμενον θαυμασμοῦ ἐνὸς λεπτολόγου αἰσθητικοῦ ὡς ὁ Καλλιμάχος.⁴

Ὁ ὅρος ὀρθότης, «τὸ σωστό», ἀνεφέρετο πολὺ συχνὰ κατὰ τὴν διαπραγματεύσιν φιλολογικῶν θεμάτων⁵ ὑπὸ τῶν σοφιστῶν καὶ τοῦ Πλάτωνος. Ὁ Πλάτων εἰς προβεβηκυῖαν ἡλικίαν ἐδέχθη εἰς τὴν δευτέραν ιδεωδῆ πολιτείαν τῶν *Νόμων* νὰ ἐκτελῆται τοῦλάχιστον ἡ χορική λυρική ποίησις,⁶ ἡ ὁποία περιελάμβανε ἀξιασμία καὶ χορόν. Ἡ ὀρθότης, τὴν ὁποίαν ἀπῆτει διὰ τὴν ποίησιν αὐτὴν, εἶχε αὐστηρῶς ἠθικὴν σημασίαν. Ἡ «ὀρθή» ποίησις ὤφειλε νὰ προωθῇ ἠθικὴν πειθαρχίαν ὄχι νὰ προκαλῆ «τέρψιν» (ἡδονήν). Ἡ «νεωτέρα» τέχνη τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἡ ἔχουσα τὴν τάσιν νὰ διασπᾷ ἢ νὰ ἀναταράσῃ τὰ παραδοσιακὰ πρότυπα, ὡς ἀποβλέπουσα μόνον εἰς τὴν τέρψιν, ἐνεθάρρυνε τὴν παρανομίαν καὶ συνεπῶς καθίστατο πολιτικὸς κίνδυνος.⁷ Ὁ Ἀριστοτέλης, διὰ τῆς χαρακτηριζούσης αὐτὸν νηφαλιότητος, μολοντί εἰς τὰ *Νικομάχεια Ἠθικά* του ὑπέτασσε ὅλας τὰς ἄλλας τέχνας εἰς τὴν πολιτικὴν, εἰς τὴν *Ποιητικὴν* (1460 b 13) του κάμνει ἐξαίρεσιν ὁμιλῶν περὶ ὀρθότητος: «ἀδὲν ὑπάρχει τὸ αὐτὸ εἶδος ὀρθότητος εἰς τὴν ποίησιν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴν ἢ εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ οἰανδήποτε ἄλλην τέχνην». Ἐπίσης καὶ εἰς τὴν ἀπαίτησιν νὰ προκαλῆ ἢ ποίησις τέρψιν. Τοῦναντίον πρέπει ὅλοι νὰ δὲν εἶχε ἀντίρρῃσιν νὰ προκαλῆ ἢ ποίησις τέρψιν. Τούναντίον πρέπει ὅλοι νὰ ἔχωμεν τὴν ἀπαίτησιν ἢ ποίησις, δηλαδὴ πάντα τὰ εἶδη αὐτῆς — ἔπος, κωμωδία, τραγωδία — νὰ προκαλοῦν τέρψιν, ἀλλ' ἕκαστον τὴν ἰδιάζουσαν, τὴν ἰδικὴν του τέρψιν, τὴν οἰκείαν ἡδονήν (1453 b 11).⁸ Τὴν συναισθηματικὴν ἐπίδρασιν τῆς

¹ P. Oxy. XXII (1954) 2309 ἐκδ. E. Lobel.

² Οἱ τολμηροὶ συνδυασμοὶ τοῦ H. Langerbeck, «Margites», *Harvard Studies in Classical Philology* 63 (1958) 33 - 63, δυσκόλως ὑποβοηθοῦν. Ὁ M. Forderer, *Zum homerischen Margites* (Amsterdam 1960) 5 κ.ἔ. παρατάσσει σειράν ἐπιχειρημάτων κατὰ τῆς ἀποδόσεως τοῦ ἐν λόγῳ παπύρου εἰς τὸν ὁμηρικὸν *Μαργίτην*.

³ Ὁ Ψευδο-Πλατωνικὸς Ἄλκ. II 147 B ἀναφέρει τὸν *Μαργίτην* ὡς ὁμηρικὸν (fr. 3 Allen), πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 86, σημ. 4. Ὁ Ἀριστοτέλης ἴσως εἶχε μάθει νὰ ἐκτιμᾷ τὸ ποίημα ὡς μέλος τῆς Ἀκαδημίας.

⁴ Call. fr. 397.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 39, καὶ *passim*.

⁶ Βλέπε *Excursus*.

⁷ Πλατ. *Νόμ.* 655 κ.ἔ., 668 B, 700 BD περὶ ὀρθότητος καὶ ἡδονῆς. Ὁ J. Stroux, «Die Anschauungen vom Klassischen im Altertum» ἐν τῷ: *Das Problem des Klassischen und die Antike*, ἐκδ. ὑπὸ W. Jaeger (1931) 2 κ.ἔ., συνήγαγε ἐκ τῶν χωρίων αὐτῶν τὴν ἰδέαν τοῦ κλαστικισμοῦ (Klassik), ἀλλὰ προφανῶς παρενόησε τὴν πλατωνικὴν ὀρθότητα. Περὶ τῆς κρίσεως ποιημάτων καὶ τοῦ *classicus* βλέπε κατωτέρω, σελ. 204 κ.ἔ.

⁸ Πρβλ. 1453 a 35, 1462 b 13 καὶ ἀνωτέρω, σελ. 80.

τραγωδίας εἶχον συζητήσει πρότερον ὁ Γοργίας καὶ ὁ Πλάτων.¹ Ἀποδεχόμενος, ὡς φαίνεται, τὸν ἐπὶ τοῦ προκειμένου «κανόνα» τοῦ Γοργίου περὶ «ἐλέου καὶ φόβου» ὁ Ἀριστοτέλης κατέληξε εἰς συμπέρασμα ἀντίθετον πρὸς τὸ τοῦ Πλάτωνος. Συνεπέρανε ὅτι ἡ τραγωδία δὲν εἶχε κακὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ προσκάλει τέρψιν διὰ τῆς καθάρσεως τῶν ὡς ἄνω συναισθημάτων (1453 b 11 περὶ τῆς τραγικῆς τέρψεως). Ἡ τραγωδία, ἀνωτέρα κατὰ τὰς ἄλλας ἀπόψεις, φθάνει τὸ ποιητικὸν εἶδος τῆς τέρψεως καλύτερον ἀπὸ τὰ ἔπη, καὶ εἶναι ὡς πρὸς τοῦτο ὑψηλότερα μορφή τέχνης (1462 b 12 κ.έ.).²

Μετὰ τὴν εὐκαιριακὴν λογοτεχνικὴν κριτικὴν τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ τῶν σοφιστῶν, μετὰ τὰ εὐστοχα ἐρωτήματά καὶ αἰτήματα τοῦ Πλάτωνος, ἡ *Ποιητικὴ* τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἀπόπειρα ἀνακαλύψεως λογικῆς τινος τάξεως εἰς τὸν χῶρον τοῦ γραπτοῦ ἐντέχνου λόγου, πρᾶγμα τὸ ὅποσον ἀπετέλει τὸν ἀντικειμενικὸν στόχον του δι' ὅλους τοὺς ἄλλους κλάδους τῆς γνώσεως. Ἡ ἀφετηρία μας ὑπῆρξε ἡ γενικὴ σύλληψις τῆς «τελεολογίας» του, εἶδομεν ὅμως ὅτι ἡ θεωρητικὴ αὐτὴ ἀντίληψις ἐλέγχεται κανονικῶς δι' ἀναλύσεως τῆς πραγματικότητος καὶ τῶν «πολλῶν γνώσεων τῆς ἐμπειρίας». Οὕτω ἡ *Ποιητικὴ* εἶναι τέχνη ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ ἔννοιαν τοῦ ὄρου, τὸν ὅποσον ὁ Ἀριστοτέλης παρέλαβε ἀπὸ τὸν Πλάτωνα.

Ἄν ἐξετάσωμεν τὰς μελέτας του περὶ γλώσσης καὶ ἀρχαιοτήτων, θὰ εὕρωμεν ὅτι ἡ ὡς ἄνω κρίσις ἡμῶν ἐπιβεβαιουῖται πλήρως. Ἀπὸ τῶν τελευταίων γραμμῶν τοῦ πρώτου κεφαλαίου τοῦ μικροῦ βιβλίου του *Περὶ ἐρμηνείας*, ἦτοι «Περὶ τῆς ἐκφράσεως τῶν σκέψεων διὰ τοῦ λόγου», θὰ ἀνεμένομεν ἴσως ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ἐπρόκειτο νὰ πραγματευθῆ εἰς τὴν λογικὴν αὐτὴν πραγματείαν του πληρέστερον τὴν διάκρισιν (*διαίρεσιν*) τοῦ Πλάτωνος μεταξὺ *ὀνόματος* καὶ *ῥήματος* ὡς καὶ τὸν ὀρισμὸν του περὶ λόγου: *πρῶτον δεῖ θέσθαι τί ὄνομα καὶ τί ῥῆμα, ἔπειτα τί ἐστὶν ἀπόφασις καὶ κατάφασις καὶ ἀπόφανσις καὶ λόγος (περὶ ἐρμ. 1 σελ. 16 a 1)* «πρῶτον πρέπει νὰ ὀρίσωμεν τοὺς ὄρους «ὄνομα» καὶ «ῥῆμα», ἔπειτα τοὺς ὄρους «ἄρνησις» καὶ «κατάφασις» καὶ «πρότασις» καὶ «περίοδος».³ Ἀλλὰ περιορίζει τὰς λεπτολόγους ἐρεῦνας του εἰς τοὺς ὄρους ἀνήκοντας εἰς τὸ περὶ συλλογισμῶν τμῆμα τῆς λογικῆς, εἰδικῶς εἰς τὴν «ἀπόφανσιν». Μόνον εἰς τρία πολὺ μικρὰ κεφάλαια λέγει ὀλίγας λέξεις περὶ τοῦ *ὀνόματος* (κεφ. 2), τοῦ *ῥήματος* (κεφ. 3) καὶ τοῦ *λόγου* (κεφ. 4). Ἡ σχέσις των πρὸς τὸν *Σοφιστὴν* τοῦ Πλάτωνος (ἀνεφέρθη ἀνωτέρω σελ. 59) εἶναι καταφανής, ἐμπεριέχουν ὅμως νέον στοιχεῖον ἐκ τῆς ἀριστοτελικῆς ψυχολογίας (κεφ. 1), καθ' ὅσον οὗτος ὑποθέτει «ὁμοιότητα τῶν πραγματικῶν ἀντικειμένων ἐν τῇ ψυχῇ. Αἱ λέξεις καὶ οἱ λόγοι εἶναι σύμβολα τῆς ὁμοιότητος αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν σύμβολα τῶν ἀντικειμε-

¹ Γοργίας, ἀνωτέρω, σελ. 75, Πλάτων, σελ. 68.

² Πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 87. Ἐχρησιμοποιήθη ἐλευθέρως ἡ μετάφρασις τοῦ Bywater.

³ E. Kapp, «Greek Foundations of Traditional Logic», *Columbia Studies in Philosophy* 5 (1942) 47. Χρησιμοποιοῦ τὴν μετάφρασίν του.

νων».¹ Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς ψυχολογικὰς καὶ λογικὰς αὐτὰς λεπτολογίας, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης λέγει ἐν συνεχείᾳ ὅτι ἡ ἔρευνα τῶν λέξεων καὶ τῶν λόγων ἀνήκει μᾶλλον εἰς τὴν μελέτην τῆς ρητορικῆς ἢ τῆς ποιητικῆς» (ῥητορικῆς γὰρ ἢ ποιητικῆς οἰκειότερα ἢ σκέψις, αὐτόθι 4, σελ. 17 α 6). Ὡστε διαπιστώνομεν πάλιν, ὡς καὶ κατὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος εἰς τὸν Πλάτωνα, ὅτι καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν ἀκόμη τοῦ Ἀριστοτέλους, κατὰ τὰ τελευταῖα δηλαδὴ ἔτη τοῦ τετάρτου αἰῶνος, δὲν εἶχε εἰσέτι ἰδρυθῆ χωριστὸς κλάδος «γραμματικῆς». Ζητήματα γλώσσης, ὅσα δὲν ἦσαν καθαρῶς λογικῆς φύσεως, ἔπρεπε νὰ συνδέωνται μὲ τὴν ρητορικὴν ἢ τὴν ποιητικὴν. Πράγματι δὲ εἰς τὰ βιβλία του περὶ τῶν δύο αὐτῶν θεμάτων ἐπεχείρησε ὁ Ἀριστοτέλης νὰ φανῆ καλύτερος ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους του.

Εἰς τὴν *Ποιητικὴν* του, κεφάλαιον 20,² ἔδωσε πρῶτον πλήρη κατάλογον τῶν μερῶν τοῦ «λόγου» (τῆς λέξεως ἀπάσης . . . τὰ μέρη 1456 b 20 κ.ε.) ἀπὸ τῶν «πρώτων στοιχείων» (στοιχείων), μέχρι τοῦ «λόγου» (λόγου). Διὰ τοὺς μεμονωμένους «ἀδιαιρέτους ἤχους» ἐχρησιμοποίησε τὴν ὀρολογίαν καὶ διαίρεσιν τοῦ Πλάτωνος, ἀλλὰ μετὰ τῶν «φωνηέντων» καὶ τῶν «συμφώνων» εἰσήγαγε τὰ «κατὰ τὸ ἡμισυ φωνήεντα Σ καὶ Ρ» (τὰ ἡμίφωνα). Ἀκολουθῶν πιθανῶς τὸν σοφιστὴν Ἴππιαν ἀμυδρῶς μόνον ἔθιξε τὸν σχηματισμὸν τῶν συλλαβῶν, τὴν ποσότητα αὐτῶν καὶ τὴν προσωδίαν, καὶ ἄφησε ὅλας τὰς θεωρητικὰς λεπτομερείας εἰς τοὺς μετρικοὺς³ καὶ τὴν μετρικὴν των. Ὁ σχηματισμὸς τῶν συλλαβῶν ὡς εἰδικὸς κλάδος μαθήσεως, ἀποκεκομμένος τῆς ρυθμικῆς καὶ τῆς «μουσικῆς» ἐμφανίζεται τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ἀριστοτέλη. Εἰς τὸ τρίτον βιβλίον τῆς *Ῥητορικῆς* πραγματευόμενος ἐπίσης τὸν λόγον, ὀνομάζει ὅλας τὰς λέξεις, ὅσαι δὲν εἶναι οὔτε ὀνόματα οὔτε ῥήματα, «συνδετῆρας», *συνδέσμους*⁴ (1407 a 20, πρβλ. 1413 b 33). Ὁ ὄρος αὐτὸς ἀκούεται μᾶλλον ὡς ἀνατομικὸς (πρβλ. Εὐρ. *Ἴππ. 199 μελέων σύνδεσμα*, «τένοντες»· οὕτω δὲ ἀκούεται καὶ ὁ ἄλλος ὄρος, *ἄρθρον*, ἦτοι «ἀρμὸς» (πρβλ. Σοφ. *Τρ. 769 ἄπαν κατ' ἄρθρον*), τὸν ὁποῖον εἰσάγει εἰς τὸ κεφάλαιον 20 τῆς *Ποιητικῆς* (1457 a 6). Ἀμφότεροι ἔχουν λειτουργικὴν ὑπόστασιν

¹ Ἡ παράφρασίς μου, ἡ ὁποία δίδει τὴν οὐσίαν τοῦ δυσκόλου κειμένου 16 a 3 - 8, βασίζεται ἐπὶ τῆς μεταφράσεως τοῦ Kapp (ἔνθ' ἄνωτ., σελ. 49).

² Θεωρῶ ὅτι τὸ κεφάλαιον αὐτὸ κατ' οὐσίαν εἶναι γνησίως ἀριστοτελικόν. Περὶ τῆς ἐπὶ τοῦ προκειμένου ζωηρᾶς διαμάχης βλέπε τὰ ὑπομνήματα εἰς τὴν *Ποιητικὴν*· βλέπε ἐπίσης τὴν πρόσφατον ἐργασίαν τοῦ A. Pagliaro, «Il capitolo linguistico della Poetica» ἐν *Nuovi saggi di critica semantica* (1956) 77 - 151.

³ *Ποιητ.* 1456 b 34 ἀναγινώσκω μετὰ τοῦ Bernhardy καὶ τοῦ Spengel τοῖς μετρικοῖς (ἔχι ἐν τ.μ.), πρβλ. *ZM* 660 a 8 παρὰ τῶν μετρικῶν, *Ποιητ.*, αὐτόθι b 38 τῆς μετρικῆς (δηλ. τέχνης). Περὶ τῆς τέως ἐνόητος λέξεως καὶ «μουσικῆς» βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 63.

⁴ Τοῦτο ἴσως ἠκολούθει ἀρχαιότεραν σοφιστικὴν παράδοσιν, πρβλ. Ἴσοκρ. (*Art. Script.* B XXIV 22) τοὺς *συνδέσμους* τοὺς αὐτοὺς μὴ *σύνεγγυς τιθέναι κτλ.* (βλέπε καὶ τὴν σημείωσιν τοῦ Rademacher εἰς τὸ fr. 24). Ἄφ' ἧς στιγμῆς εἰσέλθωμεν εἰς τὸ πεδῖον τῆς ρητορικῆς, εἶναι πάντοτε δυνατὴ ἡ προτεραιότης διδασκτικῶν σοφιστικῶν κειμένων (ἀνωτέρω, σελ. 36, σημ. 4), τὰ ὁποῖα ἔχουν ἀπολεσθῆ δι' ἡμᾶς.

μόνον ἐν συσχετισμῷ πρὸς ὀνόματα ἢ ῥήματα. Ὡς ὄροι ἔχουν σημασίαν εὐρυτέραν καὶ ὀλιγώτερον εὐκρινῆ ἀπὸ ὅ,τι οἱ καλούμενοι «σύνδεσμοι» καὶ «ἄρθρον» εἰς μεταγενέστερα αὐστηρῶς γραμματικὰ συγγράμματα. Ἡ ἰδέα ὅτι ὁ λόγος εἶναι «ὀργανισμὸς» ὑπέβαλε, θὰ ἔλεγον, τὴν χρῆσιν τοιοῦτων ἐκφράσεων.

Περὶ τῶν ὀνομάτων καὶ τῶν ῥημάτων ὁ Ἀριστοτέλης εἶχε τώρα πολλὰ περισσότερα νὰ εἴπῃ παρὰ εἰς τὰ περὶ λογικῆς συγγράμματά του. Εἰς ἴδιον κεφάλαιον τῆς *Ῥητορικῆς* του (1407 b 7) παρέθεσε κατὰ λέξιν τὰ τρία γένη τοῦ Πρωταγόρου, ἀλλ' εἰς τὴν *Ποιητικὴν* του (1458 a 8), ἐνῶ ἐδέχετο ἀκόμη τὰς κατηγορίας τῶν ἀρσενικῶν καὶ τῶν θηλυκῶν, ἀπέρριψε τὸν τρίτον ὄρον (τὰ ὀνόματα τῶν «πραγμάτων») ὡς ἀνεπαρκῆ καὶ ἀντικατέστησε αὐτὸν διὰ τοῦ ὄρου τὰ μεταξὺ, ἥτοι («τὰ ἐνδιάμεσα»).¹ Ὅταν εἶχε ἀρχίσει νὰ ταξινομῆ τὰ ὀνόματα ἀναλόγως τῶν ἀντιστοιχῶν «καταλήξεων» των, ἡ τρίτη αὐτῆ ὁμάς κατεῖχε πράγματι τὴν «μεταξὺ» τῶν δύο ἄλλων θέσιν κατὰ τοῦτο, ὅτι εἰς τὰς «καταλήξεις» των (τ.ξ. εἰς τὸ καταληκτικὸν γράμμα των) μερικαὶ ἐκ τῶν λέξεων αὐτῶν ὁμοιάζον πρὸς ἀρσενικὰ καὶ ἄλλαι πρὸς θηλυκὰ ὀνόματα. Ἡ χονδροειδῆς αὐτῆ διαίρεσις² ἀναλόγως τοῦ γένους καὶ τῆς καταλήξεως ἔχρηζε περαιτέρω ἐπεξεργασίας, ἀλλ' ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τῆς ὁποίας βασιζέται διετηρήθη διὰ παντός. Ἐπειδὴ ὁ ὄρος ῥήματα ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν σημασίαν του, ἥτοι «πράγματα λεγόμενα περὶ τῶν ὀνομάτων» ἐλήφθη ἐκ τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἀριστοτέλης ἐπραγματεύθη καὶ ἐν «κατηγορούμενον» ὡς ῥῆμα: ἔστιν ἄνθρωπος λευκός (*Περὶ ἐρμ.* 20 1, πρβλ. Πλατ. *Κρατ.* 399 B, ἀνωτέρω σελ. 60). Ἀντιμετώπισε κάποιαν δυσκολίαν προσπαθῆσας νὰ ὀρίσῃ τὸ «ῥῆμα»: ῥῆμα εἶναι ὅ,τι «ὑποδηλοῖ καὶ χρόνον», τὸ προσσημαῖνον χρόνον (*Περὶ ἐρμ.* 16 b 6 κ.έ.). Διὰ τὸν Πρωταγόραν χρόνος οὐδέποτε ἠδύνατο νὰ σημαίνει αὐτό, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς ἐνοοοῦμεν ὡς «χρόνον ῥήματος»³ καὶ ὁ Πλάτων δὲν ἀναφέρει τὴν λέξιν. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν οὕτως ἔχουν τὰ πράγματα, φαίνεται ὅτι πρῶτος ὁ Ἀριστοτέλης ὑπέδειξε, ὅτι οἱ διάφοροι τύποι τοῦ ῥήματος ἐκφράζουν διαφορετικὰς χρονικὰς σχέσεις. Αὐτὴν ἄλλωστε τὴν ἀξιοσημείωτον ἀντίληψίν του ἀναπτύσσει ἐκ νέου καὶ διὰ μακρῶν εἰς τὴν *Ποιητικὴν* κεφ. 20, ὅπου ἀναγνωρίζει κυρίως ὡς ῥήματα τὸν ἐνεστώτα καὶ τὸν παρακείμενον (1457 a 18). Εἰς τὸ *Περὶ ἐρμηνείας* (16 b 16) ὠνόμασε τὸν μέλλοντα καὶ τὸν παρατατικὸν πτώσεις ῥήματος «μεταλλαγὰς τῆς μορφῆς τοῦ ῥήματος», χρησιμοποιοῦν τὸν ὄρον, ὁ ὁποῖος καλύπτει ἐξ ἴσου τὰς «πλαγίας πτώσεις» οἰουδήποτε ὀνόματος καὶ τὰ παντὸς εἶδους παράγωγα ἐξ αὐτοῦ, π.χ. τὰ ἐπίθετα ἢ τὰ ἐπιρρήματα (*Περὶ ἐρμ.* 16 b

¹ Πρβλ. *Σοφ. Ἔλ.* 14 σελ. 173 b 28 κ.έ., αὐτόθι b 40 τῶν λεγομένων . . . σκευῶν, ἀφοῦ ἀνέφερε τὴν κριτικὴν τοῦ Πρωταγόρου κατὰ τοῦ Ὀμήρου διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ «ἀνακριβῆ» χρῆσιν τοῦ γένους, ὁ Ἀριστοτέλης, φυσικά, ἀπέδειξε ὅτι ὁ Πρωταγόρας καὶ ὄχι ὁ Ὀμηρος εἶχε λάθος. Περὶ τοῦ Πρωταγόρου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 44.

² Πρβλ. D. Fehling, «Varro und die grammatische Lehre von der Analogie und der Flexion», *Glotta* 35 (1956) 261 κ.έ.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 45 κ.έ.

1 καὶ Ποιητικῇ 1457 a 19 πτώσις ὀνόματος ἢ ῥήματος). Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰσέλθωμεν εἰς τὰς λίαν περιπλόκους λεπτομερείας· ὅσα ἐλέχθησαν ἀρκοῦν ἵσως διὰ νὰ καταδείξουν ὅτι ἡ λέξις πτώσις (τὸ λατινικὸν *casus* τοῦ *nomen*) χρησιμοποιοῦνθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐξ ἴσου διὰ τὸ ὄνομα καὶ διὰ τὸ ρῆμα ἐπαγιοποιήθη ὡς λογικὸς ἄρθρος, ὁ ὁποῖος ἐπρόκειτο νὰ δημιουργήσῃ πολλοὺς πονοκεφάλους εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ νεωτέρους γραμματικούς καὶ γλωσσολόγους.¹ Τελευταῖος εἰς τὴν σειρὰν τοῦ καταλόγου εἶναι ὁ λόγος, ὁ ὁποῖος βεβαίως σημαίνει «πρότασιν». Ὁ ὀρισμὸς (1457 a 23) ἐν μέρει ἐπαναλαμβάνει ὅ,τι ἐλέχθη εἰς τὸ *Περὶ ἑρμηνείας* κεφ. 4 (λόγος . . . φωνῆ σημαντικῇ κατὰ συνθήκην κτλ. 16 b 26). Τώρα ὁμως, ἀναφερόμενος εἰς τὰ μέρη τοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα ὠρίσθησαν προηγουμένως, συνεχίζει ὡς ἐξῆς: λόγος δὲ φωνῆ συνθετῇ σημαντικῇ ἥς ἔνια μέρη καθ' αὐτὰ σημαίνει τι «πρότασις εἶναι σύνθετος φωνῆ ἔχουσα σημασίαν, μερικὰ ἐκ τῶν μερῶν τῆς ὁποίας δηλώνουν κάτι καθ' ἑαυτὰ». Αὐτὸ ἀσφαλῶς σημαίνει ὅτι ὄχι μόνον σύνθετοι προτάσεις, ἀλλὰ καὶ ὀνόματα ἢ ρήματα μεμονωμένως λαμβανόμενα δύνανται νὰ σημαίνουν κάτι, ἐνῶ οἱ «σύνδεσμοι» καὶ τὰ «ἄρθρα» δὲν δύνανται. Ἐνθυμούμεθα ὅσα λέγει ὁ Πλάτων εἰς τὸν *Σοφιστήν* του 262 A-C, ὅτι δηλαδὴ ὀνόματα καὶ ρήματα οὐδὲν δύνανται νὰ γνωστοποιήσουν, ἂν δὲν συνδυασθοῦν ὁμοῦ καὶ σχηματίσουν πρότασιν.² Ἡ κριτικὴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐβασίσθη καὶ πάλιν ἐπὶ τῆς τυπικῆς λογικῆς του.

Ὁ κατάλογος τῶν ὀκτῶ συστατικῶν τοῦ «λόγου» οὐδέποτε ἐσήμαινε κάτι τὸ συναφὲς πρὸς γλωσσικὸν σύστημα, ἐν τούτοις ἦτο ἤδη ἀρκετὰ σοβαρὰ ἀνάλυσις βασικῶν τινῶν ὅρων. Ὑπάρχουν καὶ τινες ἄλλαι παρατηρήσεις περὶ τῆς γλώσσης, διάσπαρτοι εἰς διάφορα συγγράμματα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοτέλης ἢ τυποποιεῖ πρῶτος τοὺς ὅρους ἢ παραλαμβάνει τοὺτους ἐκ πηγῶν ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς. Ὁ Πρόδικος εἶχε διδάξει εἰς τοὺς μαθητὰς του τὴν ὀρθὴν χρῆσιν λέξεων ἔχουσῶν διάφορον τύπον ἀλλὰ κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον τὴν αὐτὴν σημασίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐκάλεσε τὰς τοιαύτας λέξεις *συνώνυμα*, πιθανῶς εἰς τὰ λογικὰ συγγράμματα του τὸ πρῶτον (*Τοπ.* 158 b 38, 163 a 24, πρβλ. *Κατ.* 1 a 6), ἔπειτα εἰς τὸ ἀπολεσθὲν μέρος τῆς *Ποιητικῆς* του (fr. 1 Bywater,³ πρβλ. *Ῥητορ.* III 2 σελ. 1404 b 39 κ.ε.), ὅπου συνιστᾷ εἰς τὸν ποιητὴν τὴν χρῆσιν συνωνύμων. Ἐπραγματεύθη ἐπίσης, ὡς οὐσιωδῶς ποιητικὰ, τὰ «σύνθετα», τὰ *διπλά*, τὰ ὁποῖα

¹ Ἡ ἰδέα ὅτι οἱ Ἴωνες γραμματικοὶ εἶχον εἶδος τι «πτωτικῶν» συστήματος κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα ἀποτελεῖ πολὺ πτωχὸν κατασκευάσμα τῶν νεωτέρων χρόνων. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 14 μετὰ σημειώσεων καὶ βιβλιογραφίας περὶ πτώσεως.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 71, πρβλ. 91.

³ Συμπλκ. εἰς Ἀριστλ. *Κατ.* (Comment. in Ar. Gr. VIII ἐκδ. Kalbfleisch) 36.13 ἐν τῷ *Περὶ ποιητικῆς συνώνυμα εἶπεν εἶναι ἂν πλείω μὲν τὰ ὀνόματα, λόγος δὲ ὁ αὐτός*. Περὶ τοῦ Προδίκου, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 47 κ.ε. Ἀποσπάσματα μιᾶς πραγματείας, ἐνδεχομένως τῆς τοῦ Θεοφρ. *Περὶ λέξεως, διαλαμβανούσης συνώνυμα, διπλά, κτλ.*, καθ' ὃν τρόπον τὰ ἐν Ἀριστλ. *Ποιητ.* κεφ. 20 - 22, ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ B. Snell ἐν *Griechische Papyri der Hamburger Staats- u. Universitätsbibliothek* (1954) ἀριθμ. 128, 36 κ.ε.

κατὰ τὴν ὑποδιαίρεσιν τῶν ὀνομάτων εἶχε ἤδη χωρίσει ἀπὸ τῶν ἀπλῶν, «τῶν μὴ συνθέτων», λέξεων (*Περὶ ἔρμ.* 16 a 23, 16 b 32). Τὰ σύνθετα ἐθεωροῦντο ὡς τὸ ἀποκορύφωμα τοῦ διθυραμβικοῦ ὕφους (*Ποιητ.* 1459 a 9, *Ῥητ.* 1406 b 1, πρβλ. 1405 b 35). Πολλὴ σπουδαιότερα τῶν συνθέτων καὶ τῶν συνωνύμων ἦτο μία ἄλλη ὁμάς, αἱ σπάνιαι καὶ ἀπηρχαιωμέναι λέξεις, αἱ γλῶσσαι. Ὁ Ἀριστοτέλης δηλώνει ρητῶς, ὅτι τοιαῦται λέξεις ἀρμόζουσι περισσότερο εἰς τὴν ἠρωϊκὴν ποίησιν (*Ποιητ.* 1459 a 9 κ.έ., πρβλ. 1461 a 10, ὅπου τὸ οὐρεῖας λαμβανόμενον ὡς γλῶσσα σημαίνει «φρουρούς», βλέπε ἀνωτέρω σελ. 82). Ἡ δὴλως ἐπανελήφθη εἰς τὴν *Ῥητορικὴν* του (1406 b 29-30, ἔνθα παραπέμπει εἰς τὴν *Ποιητικὴν*). Ἐπειδὴ ἀντιπαρβάλλει τὰς γλῶσσας πρὸς τὰς «συνήθεις» λέξεις (*κύρια*), εἰς τὴν ὁμάδα τῶν γλωσσῶν περιέχονται καὶ αἱ λέξεις τῶν διαλέκτων ὡς καὶ αἱ ξένηαι λέξεις, τὰ ξενικά¹ (*Ποιητ.* 1457 b 3). Αὐτὰ εἰς τὸν πεζὸν λόγον θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιῶνται μετὰ φειδοῦς. Αἱ περὶ τῶν γλωσσῶν παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους συνεχίζουσι παλαιότεραν παράδοσιν, ἀσφαλῶς τοῦ πέμπτου αἰῶνος: ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποίησε τὴν ἔκφρασιν Ὀμήρου γλώττας καὶ πιθανῶς ὁ Δημοκρίτος ἔγραψε βιβλίον *Περὶ Ὀμήρου . . . γλωσσέων*.² Ἀλλὰ πολὺ πρὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἐπικοι ποιηταὶ καὶ ραψῳδοὶ εἶχον εὐνοήσει τοιαύτας σκοτεινάς ἐκφράσεις καὶ ἴσως εἶχον σχηματίσει συλλογὰς αὐτῶν διὰ τὰς ἐπαγγελματικὰς τῶν ἀνάγκας.³ Μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη, κατὰ τὸ 300 π.Χ. περίπου, ἐδόθη ἐντελῶς νέα ὠθησις εἰς τὰς μελέτας αὐτάς, ὅταν δύο ποιηταί, Φιλιτᾶς ὁ Κῶος καὶ Σιμίαιος ὁ Ρόδιος,⁴ καθήρτισαν τὰς πρώτας αὐτοτελεῖς καὶ ἐμπεριστατωμένας συλλογὰς ἐπικῶν γλωσσῶν καὶ γλωσσῶν τῶν κατὰ τόπους διαλέκτων. Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν πότε ἀκριβῶς ἤρχισαν τὸ ἔργον τῶν οἱ λεγόμενοι γλωσσογράφοι, τοὺς ὁποίους συχνὰ ἀναφέρουσι τὰ διασωθέντα μέχρις ἡμῶν Σχόλια εἰς Ὀμηρον,⁵ ἀσφαλῶς ὁμως ὄχι πρὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος.

Εἰς τὴν παλαιὰν διαμάχην περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν λέξεων ὁ Ἀριστοτέλης ἦτο ἀρκετὰ συγκεκριμένος: «οὐδεμία λέξις ἐγένεν ἐκ φύσεως», φάσει τῶν ὀνομάτων οὐδὲν ἔστιν (*Περὶ ἔρμ.* 2 σελ. 16 a 27). Ἡ ἀπάντησις του εἰς τὸ ζήτημα τῆς σχέσεως τῶν λέξεων πρὸς τὰ πράγματα (ζήτημα τὸ ὁποῖον ἐθορύβησε τόσον πολὺ τὸν Πλάτωνα) ἔχει ἤδη παρατεθῆ.⁶

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 48 καὶ σελ. 73.

² Περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 17, περὶ Δημοκρίτου σελ. 49 κ.έ.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 14· περὶ τῶν τυχαίων σφαλμάτων τῶν καὶ τῶν συνεπειῶν τῶν ἐσφαλμένων ἐξηγήσεών των βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 5 κ.έ. καὶ σελ. 6, σημ. 2.

⁴ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 107 κ.έ.

⁵ Ὁ Κ. Lehrs, *De Aristarchi studiis Homericis* 3η ἐκδ. (1882) 37 κ.έ., συνέλεξε τὰς μαρτυρίας, ὑπέπεσε ὁμως εἰς σφάλμα ὑποθέσας, ὅτι οἱ γλωσσογράφοι ἐκείνοι ἦσαν διδάσκαλοι τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Βλέπε Κ. Latte, «Glossographika», *Philol.* 80 (1925) 148. 26.

⁶ Βλέπε σελ. 74 περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν λέξεων, σελ. 89 περὶ τῆς σχέσεως αὐτῶν πρὸς τὰ πράγματα.

Τὰς περὶ γλώσσης μελέτας τοῦ Ἀριστοτέλους ἐχαρακτήριζε συνδυασμὸς πλατωνικῶν καὶ ἀρχαίων ἰωνικῶν—σοφιστικῶν στοιχείων. Οὐδὲν τὸ πλατωνικὸν ἠδύνατο νὰ ὑπάρξη εἰς τὴν ἀρχαιογνωστικὴν αὐτοῦ ἔρευναν· αὐτὴ κατ' ἀνάγκην ἠκολούθει τὴν ἄλλην παράδοσιν. Ἐκεῖ κατ' ἐξοχὴν «ἀρχαιολόγον» ἢ «συλλέκτην ἀρχαιοτήτων» εὐρίσκομεν τὸν Ἰππίαν τὸν Ἡλεῖον, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποιεῖ τὰς σοφὰς συλλογὰς του χάριν ἐπιδείξεως. Ὁ Ἀριστοτέλης¹ ὑπερέβαλε πάντας τοὺς πρὸ αὐτοῦ εἰς τὴν καθολικότητα τῆς γνώσεως· ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς σοφιστὰς ἠδυνήθη νὰ τακτοποιήσῃ εὐρὺ ὕλικὸν βασισθεὶς ἐπὶ τῶν ἰδικῶν του φιλοσοφικῶν ἀρχῶν καὶ ὀργανώσας τὴν συνεργασίαν τῶν μαθητῶν του. Ἐπειδὴ ἔβλεπε τὰ πάντα ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του τελεολογικῆς σκοπιᾶς, ἐθεώρησε ἀναγκαῖον νὰ ἐρευνήσῃ τὰ διαφορετικὰ στάδια, διὰ τῶν ὁποίων τὰ πράγματα ἔφθασαν εἰς τὸ «τέλος» των. Οὕτω ἡ χρονολογία ἀπέκτησε νέαν σπουδαιότητα ὡς βοήθημα διὰ νὰ γνωσθῇ κατὰ ποῖον τρόπον αὐτὰ ἐξειλίχθησαν κατὰ τὸ παρελθόν. Δυνάμεθα λοιπὸν νὰ κατανοήσωμεν, διατί ἔκοπίασε τόσο πολὺ νὰ καταρτίσῃ ἀξιόπιστους καταλόγους τῶν νικητῶν κατὰ τοὺς μεγάλους ἐθνικοὺς ἀγῶνας. Οἱ κατάλογοι τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους μνημονεύουν σειρὰν τίτλων² ἔργων του, ἀναφερομένων ὄχι μόνον εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας,³ θέμα τὸ ὁποῖον εἶχε προηγουμένως πραγματευθῆ ὁ Ἰππίας, ἀλλὰ καὶ εἰδικῶς εἰς τοὺς ἀγῶνας τῶν Πυθίων.⁴ Τὸ ἔργον αὐτό, τὸ ὁποῖον ἀνέλαβε νὰ συντάξῃ εἰς τὰ ἀρχεῖα τῶν ἱερέων τῶν Δελφῶν ὁμοῦ μετὰ τοῦ συγγενοῦς του Καλλισθένου, τοῦ γράψαντος ἱστορίαν τοῦ Ἱεροῦ Πολέμου,⁵ ἔσχε τεραστίαν ἐπιτυχίαν. Συμφώνως πρὸς ἐπιγραφὴν εὑρεθεῖσαν τὸ 1896 οἱ συγγραφεῖς «ἐπληρέθησαν καὶ ἐστεφανώθησαν» ὑπὸ τῶν κατοίκων τῶν Δελφῶν.⁶ Ἡ πληρωμὴ ἐκ τοῦ δημοσίου χρήματος εἰς πασίγνωστον λιθοξόον διὰ τὸ κοπιῶδες ἔργον του νὰ χαράξῃ ἐπὶ λίθου ὀλόκληρον τὴν *Πυθιονι-*

¹ W. Jaeger, *Aristoteles* 346 κ.έ. «Die Organisation der Forschung» (= Ἀγγλ. μετάφρ 324 κ.έ.).

² Διογ. Λαέρτ. V 21, ἀριθμ. 130 - 4, *Frags.* ἐκδ. Rose σελ. 8. Βλέπε Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote* (1951) 123 - 6 καὶ 199, Düring, *Aristotele* 49.339 κ.έ. Βλέπε καὶ Jacoby ἐν *FGrHist* III B 415, *Kommentar* (1955) σελ. 215 καὶ σημ. 24.

³ Εἶναι δυνατόν ὁ Ἀριστοτέλης νὰ ἐμνημόνευσε ἐν αὐτῷ τῷ καταλόγῳ τῶν Ὀλυμπιονικῶν καὶ τὴν νίκην τοῦ Ἐμπεδοκλέους τὸ 496 π.Χ. καὶ ὁ Ἐρατοσθένης νὰ ἔλαβε τὴν πληροφορίαν αὐτὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, καὶ ὄχι ἐκ τοῦ διαλόγου *Περὶ ποιητῶν*, εἰς τὸν ὁποῖον γενικῶς ἀποδίδεται τὸ χωρίον (fr. 71 Rose). Οὕτω θὰ ἐκερδίσαμεν τοῦλάχιστον ἐν βραχὺ ἀπόσπασμα, βλέπε A. Rostagni, *Scritti minori* I (1955) 257 κ.έ.

⁴ Fr. 615 - 17 Rose.

⁵ *FGrHist* 124 T 23 καὶ F 1.

⁶ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ T. Homolle, *BCH* 22 (1898) 260 κ.έ. καὶ 632. Ἀνετυπώθη μετὰ συμπληρώσεων καὶ σημειώσεων ἐν *Syll.*³ (1915) ἀριθ. 275. Ἡ τελικὴ ἐκδοσις ὑπὸ E. Bourguet ἐν *Fouilles de Delphes* III 1 (1929) ἀριθμ. 400 (δυστυχῶς πολλάκις περιφρονομένη) ἀνετυπώθη μετὰ ὑπομνήματος καὶ βιβλιογραφίας ὑπὸ M. N. Tod, *A selection of Greek historical inscriptions* II (1948) ἀριθμ. 187.

κῶν ἀναγραφὴν ἔχει καταχωρηθῆ εἰς μίαν ἐπιγραφὴν τοῦ ἔτους 331 π.Χ.¹ Ἀκόμη καὶ ἂν εἶχε τὴν μορφήν ἀπλοῦ πίνακος (βλέπε στ. 10), ὡς αἱ παλαιότεραι ἀρχαιογνώστικαι σοφιστικαὶ συγγραφαί, μεῖ εἰσαγωγὴν περὶ τῆς ἰδρύσεως τῶν Πυθίων καὶ ἀνασκευὴν θρυλικῶν διαδόσεων, ἐγγράρακτον πεζὸν ἔργον τόσον σημαντικοῦ μήκους,² ἀφιερωμένον ἀναμφιβόλως εἰς τὸν ἴδιον τὸν θεόν, ἔχει ὀλίγα παρόμοιά του. Θὰ ἠδύνατο νὰ θεωρηθῆ καὶ ὡς πρόσθετος μαρτυρία τῆς προσωπικῆς ἀφοσιώσεως τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὴν λατρείαν τοῦ Ἀπόλλωνος³ τὸ ὅτι τοῦ ἔγινε ἡ ἐξαιρετικὴ αὐτῆ τιμῆ. Δὲν εἶναι δὲ ὑπερβολὴ νὰ εἰκάζωμεν, ὅτι οἱ μεταγενέστεροι κατάλογοι τῶν νικητῶν τῶν Πανελληνίων ἀγωνισμάτων⁴ ἐβασίζοντο ἐν τελευταίᾳ ἀναλύσει εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ὅταν ὁ Ἀριστοτέλης μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τοῦ Καλλιस्थένους ἐπέστρεψεν εἰς τὰς Ἀθήνας, ἤρχισε νὰ ἐρευνᾷ τὰ ἐπίσημα ἀρχεῖα, τὰ ὁποῖα ἐτήρουν οἱ ἄρχοντες διὰ τὰς παραστάσεις τῶν θεατρικῶν ἔργων καὶ τῶν διθυράμβων.⁵ Τρεῖς σχετικοὶ τίτλοι μνημονεύονται εἰς τοὺς καταλόγους τῶν

¹ Ἐδημοσιεύθη ὑπὸ E. Bourguet, *BCH* 24 (1900) 464 κ.έ., καὶ *Fouilles de Delphes* III 5, ἀριθ. 58. 42. Πρβλ. *Syll.*³ 252.42. Δίδει τὴν μόνην βεβαίαν χρονολογίαν. Τὴν ἀνοιξιν τοῦ 334 ὁ Καλλιस्थένης μετέβη μετὰ τοῦ Ἀλεξάνδρου εἰς Μ. Ἀσίαν. Τοῦτο ἀποτελεῖτο *terminus ante quem* διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ καταλόγου.

² Ἀσφαλῶς ἐπιθυμοῦμεν πολὺ νὰ μάθωμεν τὴν ἀκριβῆ ἔκτασιν τοῦ ἀπολεσθέντος ἔργου τοῦ Ἀριστοτέλους. Ἀλλ' ὁ Bourguet, ἐνθ' ἀνωτ. III 1, σελ. 240, ἔχει ἐν συμπεράσματι ἀποδείξει ὅτι αὐτὸ εἶναι ἀδύνατον. Ἡ κατὰ τὸ 331 δαπάνη «δύο μυνῶν» ἰσως ἀποτελεῖ δόσιν μόνον διὰ τὴν ἐργασίαν, ἡ ὁποία συνετελέσθη ἐκεῖνο τὸ ἔτος, καὶ τὰ ποσά, τὰ ὁποῖα ἐπληρώθησαν κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα, ἦσαν πολὺ διαφορετικὰ τῶν καταβληθέντων κατὰ τὸν τρίτον καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐβάσισαν τοὺς ὑπολογισμοὺς τῶν ὁ Homolle καὶ ἄλλοι. Ὁ ἀριθμὸς τῶν «60.000 λέξεων», τὸν ὁποῖον δίδει ὁ W. Jaeger, *Aristoteles* (1923) 348 μετὰ ἰδιαιτέρας ἐμφάσεως καὶ ἐπαναλαμβάνουν ὅλαι αἱ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις, εἶναι παραδρομὴ τῆς γραφίδος. Ἡ ἐκτίμησις τοῦ Homolle εἰς τὴν ὁποίαν παραπέμπει ὁ Jaeger ἦτο 60.000 γράμματα, ὁ Pomtow, *Syll.*³ 275 καὶ 252 ὑπελόγησε μόνον περὶ τὰ 20.000 γράμματα. Ὁ O. Regenhogen, «Πῖναξ» *RE* XX (1950) 1414, 20 κ.έ., ἠκολούθησε τὸν Pomtow (21.000 γράμματα), ἀλλὰ προτιμότερον θὰ ἦτο νὰ μὴ δεχθῶμεν οὔτε τὸν ἕνα οὔτε τὸν ἄλλον ἐκ τῶν ἀριθμῶν αὐτῶν.

³ Βλέπε «The Image of the Delian Apollo and Apolline Ethics», *Ausgewählte Schriften* (1960) 70.

⁴ Ὁ σημαντικώτερος εἶναι ὁ κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν, *P. Oxy.* 222 (τόμ. II, 1899, μετὰ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος τῶν Grenfell καὶ Hunt)· ἀνετυπώθη ἐν *FGrHist* III B (1950) ἀριθ. 415 εἰς τὸ κεφάλαιον XVIII «Elis und Olympia» σελ. 301 - 14, μετὰ εἰσαγωγῆς, ὑπομνήματος, καὶ σημειώσεων εἰς χωριστοὺς τόμους δι' ὅλα τὰ ἱστορικὰ ἀποσπάσματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ τμήμα αὐτὸ τῆς Ἑλλάδος καὶ εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Τὸ κεφάλαιον XVII πραγματεύεται τοὺς Δελφοὺς σελ. 297 κ.έ. καὶ τὰ Πύθια σελ. 301.

⁵ A. Pickard - Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens* (1953), 68 κ.έ. — A. Wilhelm «Urkunden dramatischer Aufführungen in Athen», *Sonderschriften des Österr. Archaeolog. Instituts in Wien* VI (Wien 1906, ἀνετυπώθη τὸ 1965) παραμένει τὸ κλασσικὸν ἔργον ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ.

ἔργων του.¹ Οὐδὲν ἄλλο ἐπίσης γνωρίζομεν περὶ ἐνὸς βιβλίου του τιτλοφορουμένου *Περὶ τραγωδιῶν*. Τὸ *Νίκαι Διονυσιακαὶ* (ἢ *Νικῶν Διονυσιακῶν ἀστικῶν καὶ Ληναίων*), ὡς φέρεται παρ' Ἑσυχίου) δυνατὸν νὰ ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ συγγραφέως τοῦ καταλόγου τῶν νικητῶν, τοῦ ἀναγεγραμμένου ἐπὶ τῶν ἰωνικῶν ἐπιστυλίων οἰκοδομήματος τῶν πρώτων ἐτῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. (νῦν I.G.II² 2325).² Κατὰ λέξιν περικοπαὶ τοῦ κειμένου τοῦ πρωτοτύπου διασώζονται μόνον ἐκ τοῦ τρίτου ἔργου του, τῶν ἐξαιρετικῆς σημασίας *Διδασκαλιῶν* (fr. 618—30 Rose), καὶ ὑπάρχει κάποια πιθανότης ἢ ἐπιγραφή ἢ χαραχθεῖσα ἐπὶ τοῦ τοίχου τοῦ ἄρτι ἀναφερθέντος οἰκοδομήματος νὰ στηρίζεται ἐπ' αὐτοῦ (I.G. II² 2319—23).³ Οἱ ποιηταὶ ἦσαν οἱ «παρὰγωγοί», οἱ διδάσκαλοι τῶν δραμάτων των, καὶ οἱ κατάλογοι τῶν ἀναβιβασθέντων ἐπὶ σκηνῆς ἔργων των ἐκαλοῦντο *διδασκαλίαι*: ἐπὶ λίθου ἀνεγράφετο πρῶτον τὸ ὄνομα τοῦ ἄρχοντος, ἔπειτα τὰ ὀνόματα τῶν συναγωνισθέντων ποιητῶν μὲ τοὺς τίτλους τῶν δραμάτων των κατὰ σειρὰν ἐπιτυχίας καὶ τὰ ὀνόματα τῶν πρωταγωνιστῶν μὲ τὸ ὄνομα τοῦ νικητοῦ ὑποκριτοῦ εἰς τὸ τέλος. Τὸ βιβλίον⁴ τοῦ Ἀριστοτέλους ἐστηρίζετο ἐπὶ τῶν ἀρχαίων τῶν ἀρχόντων καὶ ἴσως περιεῖχε λογοτεχνικὸν ὑλικὸν περισσότερο ἀπὸ τὰς ἐπιγραφάς, αἱ ὁποῖαι ἐβασίσθησαν ἐπὶ ἀποσπασμάτων ἐκ τοῦ βιβλίου του καὶ ἐνημερώνοντο εἰς τὸ αὐτὸ ὕφος. Ἡ ἀναλογία πρὸς τὸν ἐν Δελφοῖς τρόπον ἐργασίας εἶναι καταφανής. Οἱ μεγάλοι ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι, εἰς τοὺς ὁποίους δὲν ἦσαν προσιτὰ τὰ ἀρχεῖα ἢ αἱ ἐπιγραφαὶ τῶν Ἀθηνῶν, ὡφείλον νὰ χρησιμοποιοῦν τὰ συμπλήματα τοῦ Ἀριστοτέλους. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἔχουν σήμερον διασωθῆ ὀλίγα λείψανα τοῦ πρωτοτύπου ἔργου του εἰς τὰ βυζαντινὰ Σχόλια ἐπὶ τῶν ἀττικῶν δραματοῦργῶν, εἶναι ὅμως συζητήσιμον, ἂν πᾶσα ἀναφορὰ εἰς τὰς *διδασκαλίαις* ἄνευ τοῦ ὀνόματός του πρέπει νὰ καταχωρηθῆ μεταξὺ τῶν γνησίων ἀποσπασμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους (ὡς πράττει ὁ Rose). Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν θεωρίαν του ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ἀνωτάτην βαθμίδα τῆς ποιητικῆς τελειότητος ἔχει δώσει εἰς τὴν Ἀττικὴν τραγωδίαν. Οὐδόλως λοιπὸν εἶναι παράδοξον, ὅτι δι' αὐτὸν αἱ χρονολογίαι καὶ αἱ λεπτομέρειαι ἐνὸς ἐκάστου θεατρικοῦ ἔργου εἶχον ἄμεσον σχέσιν πρὸς τὸν σκοπὸν του, νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν πραγματικὴν ἱστορικὴν πορείαν τῆς ἀναπτύξεως τῆς τραγικῆς τέχνης.

¹ Ar. fragm. σελ. 8 καὶ 15 Rose. Πρβλ. Regenbogen, «Πίναξ» RE XX 1415 κ.έ.

² Ἀνετυπώθη ὑπὸ Pickard-Cambridge, ἐνθ' ἄνωτ. 114 - 18. Πρβλ. σελ. 105.2 καὶ Moraux, *Les listes anciennes* 127.—Ἡ ἐπιγραφή τῶν νικῶν IG. II² 2318, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Wilamowitz (GGA 1906 614 = *Kleine Schriften* VI [1937] 378) ἔδωκε τὸ ὄνομα *Fasti*, φαίνεται ὅτι οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, Pickard-Cambridge 69 κ.έ., 105 (106 κ.έ. κείμενον), Moraux, ἐνθ' ἄνωτ. 127.24.

³ Ἀνετυπώθη ὑπὸ Pickard - Cambridge, ἐνθ' ἄνωτ. 110 - 13, πρβλ. 71 καὶ Moraux, ἐνθ' ἄνωτ. 127 κ.έ.

⁴ Ἡ ἀνασύνθεσις τοῦ G. Jachmann ἐν τῇ διατριβῇ του *De Aristotelis didascaliiis* (Göttingen 1909) δὲν ἔχει ἀκόμη ἀντικατασταθῆ, ἀλλὰ βλέπε ἀνωτέρω, σημ. 3 περὶ τοῦ ὀνόματος *Fasti*, τὸ ὁποῖον ἦτο διαθεμιμένος νὰ χρησιμοποιήσῃ ὡς τίτλον διὰ τὴν ἀνασύνθεσιν του.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου ἐποχὴν (μετὰ τὸ 334 π.Χ.), ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης συνέλεγε τὰς καταγραφὰς τῶν παραστάσεων τῶν θεατρικῶν ἔργων ἐκ τῶν ἀθηναϊκῶν ἀρχείων, ὁ φίλος καὶ συσπουδαστὴς του Λυκοῦργος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀναλάβει τὴν εὐθύνην τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν ἀπὸ τοῦ 338 μέχρι τοῦ 326 π.Χ., ἔκαμε ἐπίσημον ἀντίγραφον τῶν ἔργων τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν. Τοῦτο κατετέθη εἰς τὰ δημόσια ἀρχεῖα, καὶ οἱ ἠθοποιοὶ ὑπεχρεοῦντο διὰ νόμου νὰ ἀκολουθοῦν τὸ ἐγκεκριμένον κείμενον.¹ Ἡ αὔξουσα φθορὰ τῶν τραγικῶν κειμένων ἐκ τῶν παρεμβολῶν τῶν ἠθοποιῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἐπρόκειτο οὕτω νὰ ἐλεγχθῆ. Ἄλλ' εἶναι ἀβέβαιοι, ἂν ὁ κανονισμὸς αὐτὸς ἔσχε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Ἐχομεν τὴν πληροφορίαν, ὅτι ὁ Πτολεμαῖος Γ' (247—221 π.Χ.) ἔδανείσθη τὸ ἐπίσημον αὐτὸ ἀντίγραφον παρὰ τῶν Ἀθηναίων, ἀλλὰ τοῦτο οὐδέποτε ἐπεστράφη.² Ἴσως λοιπὸν αὐτὸ ἐχρησίμευσε κάπως εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν βιβλιοθήκην, ἂν καὶ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑπερεκτικῶμεν τὴν κριτικὴν ἀξίαν του.

Τὰ πολιτικὰ συγγράμματα τοῦ Ἀριστοτέλους παρουσιάζουν μεγάλην ἀναλογίαν πρὸς τὰ ἀρχαιογλωσσικά του. Ἀφ' ἑνὸς ἔχομεν τὸ φιλοσοφικὸν ἔργον του *Πολιτικά*, ἀφ' ἑτέρου δὲ τὴν ἐκτεταμένην συλλογὴν τῶν *Πολιτειῶν* του (fr. 381—603 Rose),³ ἡ ὁποία συγκεντρώνει τὰς ἱστορίας τῶν πολιτευμάτων 158 πόλεων καὶ φυλῶν, τῶν περισσοτέρων ἑλληνικῶν. Ἦτο μία ἐκ τῶν μεγάλων ἡμερῶν τῆς ἱστορίας τῆς φιλολογίας ἡ ἡμέρα, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ Βρετανικὸν Μουσεῖον ἀπέκτησε τῇ 1889 τέσσαρας κυλίνδρους παπύρου⁴ περιέχοντας τριάκοντα στήλας ὀλοκλήρου σχεδὸν τοῦ κειμένου τῆς *Ἀθηναίων Πολιτείας* τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ ὁποία ἐξεδόθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ F. G. Kenyon κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1891. Ὁ πλοῦτος τῶν νέων πληροφοριῶν καὶ πολλὰ νέα προβλήματα ἐξετέθησαν ἀμέσως ὑπὸ τοῦ Wilamowitz μὲ ἀσύγκριτον θάρρος καὶ πνευματικὴν ἐτοιμότητα εἰς τὸ δίτομον ἔργον του τὸ τιτλοφορούμενον *Aristoteles und Athen* (1893, περίπου 800 σελίδες). Αἱ ἀντεγκλήσεις ἐπὶ διαφόρων ζητημάτων ἀναφερομένων εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Ἀριστοτέλους, τὰς σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀττικοὺς ἱστορικοὺς τοὺς καλουμένους *Ἀτθιδογράφους*⁵ καὶ τὴν λογοτεχνικὴν μορφήν

¹ [Πλουτ.] *Δέκα ρητόρων βίοι* VII σελ. 841 F = Schmidt, *Pinakes* test. 6 a. Πρβλ. Pickard-Cambridge, ἐνθ' ἄνωτ. 101, 153.

² Γαλ. ὑπομν. II 4 εἰς Ἰπποκ. Ἐπιδ. III, *CMG* V 10.2.1 (1936) σελ. 79.8. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 192.

³ Νέον ἀπόσπασμα τῆς *Ἀθῶν πολιτείας*, εἰς τὸ ὁποῖον δὲν εἶχομεν ἀναφορὰν, πρέπει νὰ προστεθῆ μεταξὺ τῶν fr. 472 (*Ἀλγυνητῶν*) καὶ 473 (*Ἀιτωλῶν*) ἐκ τοῦ *P. Oxy.* XXX ἐκδ. E. Lobel (1964) 2527.5.

⁴ P. Lit. London (Pack³ ἀριθμ. 163). H. J. M. Milne, *Catalogue of the Literary Papyri in the British Museum* (1927) 84, μετὰ βιβλιογραφίας τῶν ἐκδόσεων. — Ἀποσπάσματα δύο μικρῶν φύλλων κώδικος παπύρου (Pack³ ἀριθμ. 164), τὰ ὁποῖα ἀπέκτησε τῇ 1880 τὸ Αἰγυπτιακὸν Μουσεῖον τοῦ Βερολίνου καὶ ἐταῦτισε ἡ μοναδικὴ ὀξύνεια τοῦ Th. Bergk κατὰ τὴν τελευταῖον μῆνα τῆς ζωῆς του, τὸ 1881, *Rh. M.* 36 (1881) 87, κ.έ. = *Opuscula* II (1886) 505 - 33.

⁵ F. Jacoby, *Athis* (1949) *passim*. Πρβλ. *FGrHist* III b II (1954) 459, κ.έ.

τῆς Πολιτείας εὐρίσκονται εἰσέτι εἰς τὴν πρώτην των ἔντασιν.¹ Δύο μόνον σημεία εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναφερθοῦν ἐδῶ. Ὁφείλομεν μεγάλην εὐγνωμοσύνην εἰς τὸν Ἀριστοτέλην, διότι διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς μεταρρυθμίσεως τοῦ Σόλωνος παρέθεσε στίχους τοῦ ἰδίου τοῦ Σόλωνος καὶ τοιουτοτρόπως ἐδώρισε εἰς ἡμᾶς νέους πολυτίμους στίχους τῆς ἐλεγειακῆς καὶ ἰαμβικῆς του ποιήσεως.² Ὁ Ἀριστοτέλης βεβαίως οὐδόλως ἠρμήνευε τὰ ποιήματα τοῦ Σόλωνος, ἀλλὰ συνέλεγε ἐκείνας τὰς περικοπάς, ὅσαι ἐφαίνοντο ὅτι περιεῖχον πραγματικὴν μαρτυρίαν διὰ τὸν ἀγῶνα, τὴν ἀποτυχίαν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ Σόλωνος καὶ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὡς ἱστορικὴ πηγὴ διὰ τὸν συγκεκριμένον σκοπὸν του. Χάρις εἰς τὸν πάπυρον εἴμεθα εἰς θέσιν νὰ ἀντιληφθῶμεν σαφέστερον τὸν σκοπὸν καὶ τὴν δομὴν τῶν Πολιτειῶν του, καὶ τὴν σχέσιν αὐτῶν πρὸς τὰ Πολιτικά. Εἰς τὴν Ἀθηναίων Πολιτείαν εἶναι δυνατὸν νὰ διακριθοῦν δύο μέρη (καὶ ἴσως τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ εἰς ἄλλας ἐκ τῶν πολλῶν Πολιτειῶν τοῦ Ἀριστοτέλους). Εἰς τὸ δεύτερον μέρος περιγράφεται τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμα, ὡς ἦτο ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Τὸ πρῶτον, τὸ εἰσαγωγικὸν μέρος, δεικνύει πῶς τὸ ἀθηναϊκὸν κράτος ἐφθασε εἰς τὴν τελικὴν αὐτὴν μορφήν του, διότι περιγράφει τὰ διάφορα στάδια, εἰς τὴν παροῦσαν περίπτωσιν ἑπτὰ, διὰ τῶν ὁποίων εὔρε τελικῶς τὴν «φύσιν» του. Κατὰ τὴν ὡς ἄνω ἐξέλιξιν ἢ μεταρρυθμίσεις τοῦ Σόλωνος προεκάλεσε τὴν ἀποφασιστικὴν στροφὴν πρὸς τὴν ριζοσπαστικὴν δημοκρατίαν. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἱστορίαν ἀκόμη συγγράφων παρέμενε πολιτικὸς φιλόσοφος, πιστὸς εἰς τὴν γενικὴν τεολογικὴν του ἀντίληψιν.

Ἡ τελευταία χρονολογία, τὴν ὁποίαν μνημονεύει ὁ πάπυρος, εἶναι τὸ ἔτος 329/8 π.Χ. (κεφ. 54.7). Ἀλλὰ παραμένουν ἀναπάντητα ὠρισμένα ἐρωτήματα, δηλαδὴ κατὰ ποίαν ἐποχὴν ἤρχισε ὁ Ἀριστοτέλης νὰ συλλέγῃ τὸ εὐρείας ἐκτάσεως ὕλικόν του διὰ τὰς Πολιτείας του, ποῖοι τυχόν συνειργάσθησαν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἂν εἶχε ποτὲ τὴν πρόθεσιν νὰ δημοσιεύσῃ τὸ ἔργον του. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ Δικαιώματα,³ τὰ ὁποῖα περιέχουν χωρίον τι περὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου Μολοσσοῦ κατὰ τὸ ἔτος 331—30 π.Χ. Ἄν ὅμως ἐχρησιμοποίησεν αὐτὸ ὁ Φίλιππος ὁ Μακεδὼν διὰ τὴν πολιτικὴν του τῆς κοινῆς εἰρήνης, ἔπρεπε μέγα μέρος τῆς ἐν λόγῳ συλλογῆς νὰ ἦτο ἐν χρήσει μεταξύ τῶν ἐτῶν 338 καὶ 336 π.Χ. Εἰς τὰς ἀρχαιογνωστικὰς μελέτας τοῦ Ἀριστοτέλους ἀνήκουν ἐπίσης καὶ τὰ

¹ Βλέπε τὴν ἐπισκόπησιν καὶ τὴν ἐσταθμισμένην κρίσιν τῆς Εἰσαγωγῆς εἰς τὴν Ἀριστοτέλους *Constitution of Athens and Related Texts*, μεταφρασθεῖσαν μετὰ Εἰσαγωγῆς καὶ σημειώσεων ὑπὸ K. v. Fritz καὶ E. Kapp (New York 1950).

² Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποτιμᾷ τις τὰ σχόλια τοῦ Wilamowitz ἐν *Griechisches Lesebuch* II 1. Halbband (1902) 20 κ.έ.

³ Fr. 612 - 14 Rose. Ἴσως «Συνηγορία δικαιώματος» ἢ «Νομικαὶ ἀποφάσεις μεταξύ διαφόρων ἑλληνικῶν κρατῶν», ὡς λέγει ἡ (ὄχι πολὺ ἀξιόπιστος) *Vita Marciana* 4 σελ. 97 Düring: *Δικαιώματα Ἑλληνίδων πόλεων ἐξ ἂν Φίλιππος τὰς φιλονεκίας τῶν Ἑλλήνων διέλυσεν*. Πρβλ. τὰ σχόλια τοῦ Gigon σελ. 139. Δύο νέας μαρτυρίας, βλέπε Moraux, *Les listes anciennes* 122 κ.έ. καὶ Düring 140 κ.έ.

τὸ ὁποῖον παρουσιάζετο ὡς τὸ τέλος, τὸ τέλος, φυσικῆς τινος ἐξελιξέως.¹ Ἀλλὰ τὸ μνημειῶδες ἐκεῖνο ἔργον μόνον διὰ τῶν κοινῶν προσπαθειῶν τῆς σχολῆς του ἠδυνήθη νὰ συνεχισθῆ καὶ νὰ συντελεσθῆ. Ὁ Θεόφραστος ἦτο ἐντεταλμένος νὰ κάμῃ συλλογὴν τῶν *Γνωμῶν τῶν φυσικῶν*, τῶν Φυσικῶν δοξῶν,² ἀπὸ τοῦ Θαλοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς του εἰς δέκα ἕξ (ἢ δέκα ὀκτώ) βιβλία. Ἄλλοι μαθηταὶ του, ὡς ὁ Εὐδήμος, ἔπραξαν τὸ αὐτὸ δι' εἰδικὰς ἐπιστήμας. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὅλοι αὐτοὶ οἱ συγγραφεῖς συνέβη νὰ ὀνομασθοῦν «Δοξογράφοι».³ Ὁ «πρόγονός» των, ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοτέλης, δὲν ἠδύνατο νὰ ἴδῃ τὰς ἀρχαιοτέρας φιλοσοφικὰς θεωρίας εἰ μὴ ὑπὸ τὸ φῶς τῆς ἰδικῆς του τελεολογικῆς φιλοσοφίας.

¹ Πρβλ. Jaeger *Aristoteles* 358 κ.έ. = Ἀγγλ. μετάφρ. 344 κ.έ.

² O. Regenbogen, RE, Suppl. 7 (1940) 1535 κ.έ.

³ *Doxographi Graeci*, ἔκδ. H. Diels (1879). Δὲν γνωρίζω ἂν τὸν νέον ὄρον ἔπλασε ὁ Diels ἢ ὁ μέγας ἐν Βόννῃ διδάσκαλός του Herman Usener. E. Schwartz, *Rede auf H. Usener* (1906) 11 = *Gesammelte Schriften* I (1938) 311 «Ὁ Usener ἐδημιούργησε τὴν ἔννοιαν τῆς δοξογραφικῆς παραδόσεως». Τὸ σύνθετον *παραδοξογράφος* εὑρηται ἐν Τζέτζ. Βίβλ. Ἰστ. II 151.

Νόμιμα βαρβαρικά, ἦτοι τὰ «Μὴ ἑλληνικὰ ἔθιμα» (fr. 604—10 Rose). Συλλέγων τοιοῦτον ἔθνογραφικὸν ὕλικὸν εἶχε πάλιν ἓνα πρόδρομον, τὸν Ἴππίαν, καὶ πολλοὺς μιμητὰς κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία περὶ τοῦ ζωηροῦ ἐνδιαφέροντός του διὰ τὰς παροιμίας, ἀλλ' ἡ ὑπαρξίς μονογραφίας του περὶ *Παροιμιῶν* προεκάλεσε συζητήσεις — ἐσφαλμένως, νομίζω — ἐφ' ὅσον τὸ *Παροιμίας* ὑπάρχει εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἔργων τοῦ Ἀριστοτέλους,¹ καὶ ρητῶς οὗτος ψέγεται ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἰσοκράτους Κηφισοδώρου, διότι εἶχε συλλέξει παροιμίας (Ἀθην. II, 60 D *παροιμίας ἀθροῖσαι*), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον εἶναι βάσιμος μαρτυρία. Εἰς τὸν πρῶτον κατὰ τοῦ Πλάτωνος διάλογόν του, *Περὶ Φιλοσοφίας*, ὁ Ἀριστοτέλης θεώρει τὰς παροιμίας ὡς «ἐπιβιώσεις τῆς προγενεστέρης τοῦ γραπτοῦ ἐντέχνου λόγου φιλοσοφίας»² καὶ ἐμελέτησε αὐτὰς ἐπισκοπῶν τὴν ἀρχαίαν σοφίαν ὁμοῦ μετὰ τῶν «Ὀρφικῶν», τῶν γνωμικῶν τῶν Δελφῶν (*γνώθι σαυτὸν*, κτλ.) καὶ τῶν διδαγμάτων τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν. Ἡρέσκετο νὰ διανθίζῃ τὰ μεταγενέστερα συγγράμματά του περὶ ρητορικῆς καὶ πολιτικῆς³ παραθέτων παροιμίας. Εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν του, ὁ Κλέαρχος ὁ ἐκ Σόλων, διηύρυνε τὴν συλλογὴν τοῦ διδασκάλου του γράψας δύο βιβλία *Παροιμιῶν*,⁴ τὰς ὁποίας πρὸς διασκέδασις τῶν ἀναγνωστῶν του διετύπωσε ὑπὸ τὴν μορφήν λογοτεχνικῆς ἀφηγήσεως. Ἡκολούθησαν⁵ πολλοὶ ἄλλοι, οἱ ὁποῖοι ἤρκοῦντο νὰ καταρτίζουσιν ξηροὺς καταλόγους παροιμιῶν. Πρῶτος ὅμως ὁ Ἀριστοτέλης, ἀτενίζων τὰ πράγματα ἀπὸ τῆς φιλοσοφικῆς του σκοπιᾶς, ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν εἰς τὰ παραδοσιακὰ ἐκεῖνα ρητὰ καὶ τὴν ἰδιάζουσιν μορφήν τῆς «βραχυτέρας καὶ πληρότερας» (*συντομίας καὶ δεξιότητος*), ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικὸν των.

Τέλος καὶ εἰς ἓνα ἄλλον τύπον συλλογῆς, ἐξ ἴσου τοῦλάχιστον αὐτοδύναμον ὅσον αἱ Διδασκαλίας καὶ αἱ Πολιτεῖαι, διήνοιξε ὁ Ἀριστοτέλης τὴν ὁδόν: εἶναι ἡ κατὰ εἰδικὰ θέματα συλλογὴ φιλοσοφικῶν δογμάτων, τὰ ὁποῖα ὠνομάζοντο δόξαι. Ἐμνημονεύσαμεν προγενεστέρην συλλογὴν παραλλήλων χωρίων, ἔργον τοῦ Ἴππίου, ληφθέντων ὅχι μόνον ἐκ τῶν παλαιωτάτων ποιητῶν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν ἀρχαιοτάτων φιλοσόφων. Τώρα ὁ Ἀριστοτέλης ἤρχισε τὰ μεγάλα συστηματικὰ ἔργα του, ἐπὶ παραδείγματι τὰ *Μετὰ τὰ φυσικά*, δι' ἐπισκοπῆσεως τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐργασθέντων καὶ κατηύθυνε τοὺς ἀκροατὰς καὶ ἀναγνώστας του διὰ μέσου τῶν ἀρχαίων ἐκείνων γνωμῶν διὰ νὰ καταλήξῃ εἰς τὸ ἰδικόν του τελικὸν δόγμα,

¹ Διογ. Λαέρτ. V 22 ἀριθμ. 137, Ἡσύχιος ἀριθμ. 127 (*παροιμιῶν cod.*).

² W. Jaeger, *Aristoteles* 131 κ.έ. = Ἀγγλ. μετάφρ. 130. Πρβλ. fr. 13 Rose = fr. 8 Ross (σελ. 75).

³ Bonitz, *Index* ἐν λ. *παροιμία*.

⁴ Fr. 63 - 83, F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 3 (1948) μετὰ ἐρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος· βλέπε καὶ Θεόφραστον, *Δικαιαρχον*.

⁵ K. Rupprecht, «*Paroimiographoi*», *RE* XVIII (1949) 1735 κ.έ., μετ' ἀναφορᾶς εἰς τὰς βασικὰς ἐπὶ τοῦ θέματος ἐρεῖνας τοῦ O. Crusius.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ
Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Η ΓΕΝΕΣΙΣ ΤΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ ΕΙΣ ΤΗΝ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΝ

Εἰς τὸ τεράστιον ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους οἱ κλασσικοὶ χρόνοι ἔφθασαν εἰς τὸ τέλος των, τὸ τέλος τῆς πνευματικῆς ἀναπτύξεως, τόσον τῆς ἀττικῆς ὅσον καὶ τῆς ἰωνικῆς περιόδου. Ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέθανε τὸ 322 π.Χ., ἐν ἔτος μετὰ τὸν μαθητὴν αὐτοῦ Ἀλέξανδρον, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀνοίξει τὰς θύρας πρὸς ἕνα νέον κόσμον. Ὁ ἴδιος ἀνῆκεν εἰς τὸν κόσμον τῆς παλαιᾶς ἑλληνικῆς πόλεως—κράτους μετὰ τὴν πολιτιστικὴν αὐτῆς ἐνότητα. Ὁ πραγματικὸς ἐσωτερικὸς σύνδεσμός του ἦτο μετὰ τῶν μεγάλων συγγραφέων τοῦ παρελθόντος. Ὁ χαρακτήρ «ἀνασκοπήσεως» τῶν περὶ λογοτεχνίας συγγραμμάτων αὐτοῦ ἀποτελεῖ τελείως φυσικὴν ἀπόρροιαν τῆς φιλοσοφίας του.

Ἡ παλαιὰ ἐνότης τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου, ἀπειληθεῖσα ὑπὸ πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν μεταβολῶν καθ' ὄλον τὸν τέταρτον αἰῶνα,¹ ἀποσυνετέθη ταχέως κατὰ τὰς τελευταίας δεκαετίας του. Ἡ αὐτοκρατορία τοῦ Ἀλεξάνδρου, βραχύβιος ὡς ἦτο καὶ προφανῶς ἄνευ βαθυτέρας ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς σκέψεως τοῦ Ἀριστοτέλους, διεμελίσθη μετὰ τὸν θάνατον τοῦ κατακτητοῦ. Τὸν σάλον τῶν πολέμων τῆς διαδοχῆς ἐπηκολούθησε κάποια σταθερότης μετὰ τὴν ἐπὶ στερεῶν βάσεων ἰδρυσιν νέων κρατῶν περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος.² Τὰ μέλη τῶν κρατῶν τούτων ὑπήγοντο ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν μονάρχου καὶ τῶν ἀξιωματούχων αὐτοῦ. Ἡ ἐλευθέρα πολιτικὴ ζωὴ, εἰς ἀέναον πάλαι ποτὲ κίνησιν εἰς τὴν παλαιὰν πόλιν—κράτος, περιέπεσεν εἰς ἀδράνειαν. Ἡ κατάστασις αὐτὴ εἶχε ἀναμφιβόλως τὰ μειονεκτήματά της, ὅχι ὅμως ἀπὸ πάσης πλευρᾶς, ὡς θὰ ἴδωμεν μετ' ὀλίγον. Διὰ πρῶτην τώρα φοράν οἱ Ἕλληνες ἐπέισθησαν ὅτι ἡ παλαιὰ τάξις πραγμάτων εἰς τὸν τομέα καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς διανοήσεως, πραγματικὰ εἰς δλόκληρον τὸν τρόπον τῆς ζωῆς των, παρῆλθε διὰ παντός. Ἀπέκτησαν συνείδησιν ὀριστικῆς

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 76.

² *The Cambridge Ancient History* VII (1928), M. Rostovtzeff, *Social and economic history of the Hellenistic world*, 3 τόμοι (Oxford 1941), H. Bengtson, «Griechische Geschichte» 2α ἐκδ., *Handbuch der Altertumswissenschaft* III 4 (1960) 285 κ.έ. *Zeitalter des Hellenismus* 354 κ.έ. καὶ 415 κ.έ. *Quellen und Darstellungen*. W.W. Tarn, *Hellenistic Civilisation*, 3η ἐκδ. (1952). Τὸ ἱστορικὸν ὑπόβαθρον καὶ τὴν μετάβασιν ἀπὸ τοῦ τετάρτου εἰς τὸν τρίτον αἰῶνα περιγράφει ἐπίσης καὶ ὁ U. von Wilamowitz, *Die hellenistische Dichtung in der Zeit des Kallimachos* τόμ. I (1924), πρβλ. *DLZ* 1925, 2134 κ.έ.

ρήξεως μεταξύ τοῦ μεγαλειώδους παρελθόντος καὶ ἐνὸς ἀβεβαίου εἰσέτι παρόντος. Τῆς διαχωριστικῆς αὐτῆς γραμμῆς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ προσωπικοὶ αὐτοῦ μαθηταὶ δὲν εἶχον ἀκόμη γνῶσιν.

Ἡ νέα γενεὰ τοῦ 300 π.Χ. περίπου, ζῶσα ὑπὸ νέαν μοναρχίαν ἀντελήφθη ὅτι οἱ μεγάλοι παλαιοὶ τύποι τῆς ποιήσεως ἀνῆκον ἐπίσης εἰς χρόνους παρελθόντας διὰ παντός.¹ Ἡ ποίησις εἶχε δείξει σημεῖα ἐξαντλήσεως καὶ μάλιστα διαλύσεως καθ' ὅλον τὸν τέταρτον αἰῶνα. Ἐν τούτοις κάτι ἀπέμενεν εἰσέτι ἐκ τῆς δημιουργικῆς ἐπινοητικότητος τοῦ ἑλληνικοῦ δαιμονίου· τοῦτο ἐξεδηλοῦτο καὶ πάλιν ὑπὸ τὰς μεταβληθείσας συνθήκας. Ἀνεπτύσσεται βραδέως σφοδρὰ ἐπιθυμία δι' ἕνα νέον ξεκίνημα εἰς τὴν περιοχὴν τῆς ποιήσεως ὡς καὶ εἰς ἄλλας περιοχάς. Ἡ ποίησις ἔπρεπε νὰ διασωθῆ ἐκ τῆς ἐπικινδύνου καταστάσεως, εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο, καὶ ἡ δημιουργία ποιημάτων ἔπρεπε νὰ καταστῆ ἰδιαίτερος σοβαρὰ ἐργασία πειθαρχίας καὶ εὐρυμαθείας, τέχνη καὶ σοφίη. Οἱ νέοι συγγραφεῖς ὤφειλον νὰ στραφοῦν πρὸς τοὺς παλαιούς διδασκάλους, τῆς ἰωνικῆς ἰδίως ποιήσεως, ὅχι διὰ νὰ μιμηθοῦν αὐτούς — τοῦτο ἐθεωρεῖτο ἀδύνατον ἢ τοῦλάχιστον ἀνεπιθύμητον —, ἀλλὰ διὰ νὰ γυμνασθοῦν ὑπ' ἐκείνων εἰς τὴν ἰδικὴν τῶν νέων ποιητικὴν τεχνικὴν. Ἡ ἀσυγκρίτως πολῦτιμος κληρονομία τῶν ἔπρεπε νὰ σωθῆ καὶ νὰ μελετηθῆ. Τοῦτο ἐκρίνετο ἀναγκαῖον πρωτίστως διὰ τὴν ἀναγέννησιν καὶ τὴν συνέχισιν τῆς ζωῆς τῆς ποιήσεως, ἀφ' ἑτέρου δὲ ὡς ὑποχρέωσις πρὸς τὰ κατορθώματα τῶν παρελθουσῶν ἐποχῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον γεννήσει τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας. Ἡ σχέσις τῆς νέας γενεᾶς πρὸς τὸ παρελθὸν ἦτο τελείως διάφορος τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, ἡ σκοπιὰ τῆς κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας εἶχε μεταβληθῆ ὀλοσχερῶς.²

Οὕτω μία περὶ ποιήσεως νέα ἀντίληψις αὐτῶν τούτων τῶν ποιητῶν ὠδήγησε εἰς τὴν ἀνανέωσιν τῆς ποιήσεως ὡς καὶ εἰς νέον τρόπον ἀσχολίας μὲ τὰ ἀρχαῖα ποιητικὰ κείμενα καὶ κατόπιν μὲ ὅλα τὰ ἄλλα μνημεῖα τοῦ λόγου.³ Ἐπαναλαμ-

¹ Εἰς ὅλον αὐτὸ τὸ κεφάλαιον ἐχρησιμοποίησα ἐλευθέρως τὴν πραγματείαν μου «The Future of Studies in the Field of Hellenistic Poetry, *JHS* 75 (1955) 71 κ.έ. = *Ausgewählte Schriften* (1960) 154 κ.έ. Τὴν αὐτὴν γνώμην περὶ τῆς σχέσεως ποιήσεως καὶ φιλολογίας εἶχον διατυπῶσαι δοκιμαστικῶς εἰς τὸ σχεδιάσμα, «Von den geschichtlichen Begegnungen der kritischen Philologie mit dem Humanismus», *Archiv für Kulturgeschichte* 28 (1938) 192 κ.έ. = *Ausgewählte Schriften* 160 κ.έ. Βλέπε καὶ *Philologia Perennis*, πανηγυρικὸς λόγος (München 1961, Bayer. Akademie der Wissenschaften) 4 κ.έ. Τὸ γεγονός ὅτι συνεφώνησε μὲ ἐμὲ ὁ H. Haftter ἐν τῇ ὁμιλίᾳ του «Geschichte der klassischen Philologie», *Das Erbe der Antike* (Erasmus-Bibliothek, Zürich 1963) 13 - 30 μὲ ἠὲχαρίστησε καὶ μὲ ἐνεθάρρυνε.

² Ἐπέσυνα τὴν προσοχὴν εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον εἰς διαφόρους πραγματείας μου, ἀναφερθεῖσας ἤδη, ὡς καὶ εἰς τὰς παραδόσεις μου· βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 161 κ.έ. Ἦτο δι' ἐμὲ ἐξαιρετικὴ εὐχαρίστησις ὅτι τὴν αὐτὴν γνώμην διετύπωσε καὶ ὁ H. W. Garrod εἰς τὰς παροτρυντικὰς Gray Lectures του, *Scholarship, its Meaning and Value* (Cambridge 1946) 16 κ.έ.

³ Ο F. Susemihl, *Geschichte der griechischen Literatur in der Alexandrinerzeit*, πα-

βάνω ἐνταῦθα τὴν γενικὴν θέσιν, διὰ τῆς ὁποίας ἤρχισα τὸ βιβλίον τοῦτο, θὰ ἐπιχειρήσω δὲ τώρα νὰ ἀναπαραστήσω τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πενιχρῶν μαρτυριῶν, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν. Μόλις ἐπαρκοῦν διὰ νὰ μᾶς παράσχουν ἀμυδρὰν εἰκόνα τῆς κλασικῆς φιλολογίας ἐν τῇ γενέσει της.

Ὁ πρῶτος τῶν νέων τούτων ποιητῶν ἦτο ὁ Φιλιτᾶς¹ ὁ Κῶος, ὁ ὁποῖος ἔζησε κατὰ τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ τετάρτου αἰῶνος, πιθανῶς δὲ καὶ κατὰ τὰς δύο πρώτας δεκαετίας τοῦ τρίτου.² Δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ ὑπάρξῃ δι' αὐτὸν χαρακτηρισμὸς καλύτερος τοῦ διασωθέντος ὑπὸ τοῦ Στράβωνος XIV 657 (=test. 13 K.) εἰς τὸν ὑπ' αὐτοῦ καταρτισθέντα κατάλογον τῶν διασήμων Κῶων: ποιητῆς ἄμα καὶ κριτικός.³ Ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο τούτων λέξεων, οὐδέποτε πρότερον χρησιμοποιοῦνθεις δι' οἰονδήποτε, χαρακτηρίζει ἐπακριβῶς τὴν καιρίαν θέσιν τοῦ Φιλιτᾶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς νέας ἐποχῆς. Ἡ ἔμφασις δίδεται εἰς τὸ ποιητῆς. Ὑπῆρξε πρωτίστως συγγραφεὺς λεπτῶν στίχων: ἐλεγειακῶν, βραχέων ἐπῶν, ἐπιγραμμάτων. Οἱ δύο μέγιστοι ποιηταὶ τῆς ἐπομένης γενεᾶς, ὁ Θεόκριτος καὶ ὁ Καλλιμάχος, ἐπήνεσαν αὐτὸν εἰς σημαντικὰ χωρία τῶν κυριωτέρων τῶν ποιημάτων: ὁ Θεόκριτος εἰς τὰ *Θαλύσια*, ἑορτὴν τῆς συγκομιδῆς εἰς τὴν Κῶ, τὴν γενέτειραν τοῦ Φιλιτᾶ (VII 40), ὁ δὲ Καλλιμάχος εἰς τὴν προγραμματικὴν ἐλεγείαν κατὰ τῶν ἀντιπάλων του, διὰ τῆς ὁποίας ἤνοιγε τὸ πρῶτον βιβλίον τῶν *Αἰτίων* (fr. I. 9—12). Αἱ ἀρχαὶ τῶν στίχων λείπουν εἰς τὸν πάπυρον, πληθύνως ἐκ τῶν Φλωρεντινῶν Σχολίων συμπεραίνομεν ὅτι τὰ βραχυτέρα ποιήματα τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Μιμνέρμου συνεκρίνοντο πρὸς τὰ μακρότερα τῶν, ἡ δὲ προτίμησις ἐδίδετο εἰς τὴν *ὀλιγοστιχίην*, τὰ ἐξ ὀλίγων στίχων ἔργα.⁴ Τὸ κύριον σημεῖον δὲν ἦτο βεβαίως τὸ μῆκος ἀλλ' ἡ ἔξοχος ἐπεξεργασία, ἡ τέχνη. Ὁ Φιλιτᾶς ἐθεωρεῖτο ἀναμφιβόλως ὡς ὁ πρῶτος ἐκ τῶν νέων ποιητῶν, ὁ ὁποῖος ἀπέβλε-

ραμένει εἰσέτι ἀνεκτίμητος πηγὴ πληροφοριῶν δι' ὅλην τὴν λογοτεχνίαν τῆς ἐποχῆς. Βλέπε καὶ W. Schmid—O. Stählin ἐν W. von Christ, *Geschichte d. griech. Lit.* II¹ (1920), A. Lesky, *Geschichte d. griech. Lit.* (2α ἐκδ. 1963) 690 κ.έ., ἰδίως 744 κ.έ. Ἱκανοποιητικὴν ἐπισκόπησιν τῶν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος γενομένων ἐρευνῶν δίδει ὁ E. A. Barber, «Hellenistic Poetry» ἐν τῷ *Fifty Years of Classical Scholarship* (Oxford 1954) 214—32.

¹ Τὸ ἔργον τοῦ J. U. Powell, *Collectanea Alexandrina* (1925) 90—96 καὶ ἡ *Anth. Lyr. Graeca* ἐκδ. E. Diehl II^a (1942), τεῦχος 6, 49—55, περιέχουν μόνον τὰ ποιητικὰ ἀποσπάσματα. Πλήρης ἐκδοσις περιλαμβάνουσα καὶ τὰ ἐν πεζῷ ἀποσπάσματα μετὰ προλεγόμενων καὶ ὑπομνήματος εἶναι ἡ τοῦ G. Kuchenmüller, *Philetai Coi reliquiae*, Diss. Berlin (1928).

² Τὰ προβλήματα τῶν χρονολογιῶν συζητοῦνται ὑπὸ τοῦ A. von Blumenthal, *RE* XIX (1938) 2165 κ.έ.

³ Περὶ τῶν ἔρων κριτικός καὶ γραμματικός βλέπε κατωτέρω, σελ. 187 κ.έ.

⁴ Βλέπε τὰς ἐξηγητικὰς σημειώσεις μου εἰς τὸ χωρίον, *Call. I* (1949) 2. Ἡ ζωνρὰ περὶ αὐτοῦ συζήτησις συνεχίζεται, βλέπε, λ.χ. W. Wimmel, «Kallimachos in Rom», *Hermes-Einzelschriften* 16 (1960) 87 κ.έ. με βιβλιογραφίαν 87.1. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ συμπλήρωσις τοῦ στ. 9 δὲν εἶναι πειστικὴ, βλέπε καὶ G. Lick *Gnomon* 33 (1961) 370. — Ἄλλας ἀναφορὰς τοῦ Καλλιμάχου εἰς τὸν Φιλιτᾶν βλέπε εἰς *Call. II* (1953) Index σελ. 137.

φεν εἰς τὴν καλλιτεχνικὴν τελειότητα ἐντὸς περιωρισμένου χώρου. Τὸν ἔπαινον τοῦ Καλλιμάχου ἀπηχοῦν συχνάκις ρωμαῖοι ποιηταί, ἰδίως ὁ Προπέρτιος καὶ ὁ Ὀβίδιος.

Ὁ Ἑρμησιάνᾳξ ὁ Κολοφώνιος, ἐλάσσων ποιητῆς ὁ ἴδιος, ὑπῆρξεν ὡς λέγεται μαθητῆς καὶ φίλος τοῦ Φιλιτᾶ.¹ Ἐπῆνεσε τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ εἰς τὸν ἐλεγειακὸν του κατάλογον τῶν ἐρωτικῶν ὑποθέσεων ποιητῶν καὶ φιλοσόφων² ὡς τιμηθέντα δι' ἀγάλματος εἰς τὴν γενέτειράν του νῆσον. Ὑπῆρξε ὁ μόνος μετακλασσικὸς ποιητῆς, τὸν ὁποῖον ὁ Ἑρμησιάνᾳξ ἔκρινε ἄξιον νὰ προστεθῆ εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐπιφανῶν παλαιότερων ποιητῶν, τὴν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ Ὀρφέως. Οὕτω εἰς τοὺς μεταγενεστέρους καταλόγους³ τῶν διακεκριμένων ἐλλήνων ἐλεγειακῶν μόνος αὐτὸς ἐμφανίζεται μαζὶ μὲ τὸν Καλλιμάχον μετὰ τοὺς μεγάλους Ἰωνᾶς ἐλεγειακοὺς ποιητάς.

Ἐλάχιστα γνωρίζομεν περὶ τῶν συγχρόνων τοῦ Φιλιτᾶ. Ὁ Σιμίᾳς ὁ Ρόδιος εἶχε ἴσως παρομοίᾳς βλέψεις, δοθέντος ὅτι συνέγραψε ποικίλα ποιήματα ὡς καὶ γλώσσας ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Α'.⁴ Πλὴν ὠρισμένων ἀποσπασμάτων ἐπῶν καὶ λυρικῶν ποιημάτων, σώζονται ὀλίγα ἐπιγράμματα ὡς καὶ τρία *carmina figurata*.⁵ τὰ ποιητικὰ αὐτὰ τεχνάσματα προωρίζοντο ὅπως ἀναπαριστοῦν διὰ τοῦ διαφόρου μήκους τῶν στίχων των τὰ σχήματα ὠρισμένων ἀντικειμένων. Τὸ Ὠόν, ὁ Πέλεκυς καὶ αἱ Πτέρυγες ἦσαν δημιουργήματα τοῦ Σιμίᾳ, ὁ ὁποῖος δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς ὁ «ἐφευρέτης» τοῦ εἴδους τούτου· τὸν Σιμίᾳν ἠκολούθησε ἀμέσως ποιητῆς τῆς ὀλκῆς τοῦ Θεοκρίτου εἰς τὴν *Σύριγγα* ὡς καὶ ὁ Δωσιδάδης ὁ Κρής⁶ εἰς τὸν *Βωμόν*, οἱ ὁποῖοι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Σιμίᾳν⁷ συνθέ-

¹ Σχολ. Νίκ. Θηρ. 3 (= test. 20 Kuch.)

² Fr. 7.77 Powell.

³ Test. 8a. b. 12 Kuch.

⁴ H. Fränkel, *De Simia Rhodio*, Diss. Göttingen (1915), πρβλ. P. Maas, *RE* III A (1927) 155 κ.έ. Ἴσως ἐνέχει σημασίαν τινὰ ὅτι ποτὲ δὲν ἠνομάσθη ποιητῆς, ἀλλὰ μόνον γραμματικὸς· βλέπε Στράβ. XIV 655 (μεταξὺ τῶν διασήμων Ροδίων) καὶ Σουῖδ. ἐν λ. Σιμ[μ]ίας· ἐκ τῶν τριῶν ὅμως βιβλίων τῶν γλωσσῶν του ἔχομεν μόνον τέσσαρας λέξεις ἀναφερομένας ὑπὸ τοῦ Ἀθηναίου καὶ ἐκ τῶν τεσσάρων βιβλίων τῶν ποιημάτων του περὶ τὰς τριάκοντα παραθέσεις, μερικαὶ ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι πλήρη ποιήματα.

⁵ Βλέπε Theocritus, ἔκδ. A.S.F. Gow II (1950) 552 κ.έ. μετὰ παραπομπῶν. Ὁ Ausonius, *Opusc.* XII ἔκδ. Peiper (1886) 155 κ.έ. πρῶτος ἔπλασε τὴν λέξιν *Technopaegnon*, διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ στίχους του, οἱ ὁποῖοι εἶχον συντεθῆ χάριν παιδιᾶς διὰ μονοσυλλάβων λέξεων ἢ καὶ μεμονωμένων γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου. Δὲν κατάρθωσα νὰ ἐξακριβώσω ποῖος μετέφερε τὸ ὄνομα αὐτὸ εἰς τὰ ἐντελῶς διάφορα ἐλληνικὰ ποιήματα, περὶ τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει ἀρχαῖος περιεκτικὸς ὄρος.

⁶ Ἡ ὑπὸ τοῦ A. Hecker ταύτισις τοῦ ποιητοῦ πρὸς τὸν γράψαντα τὰ *Κρητικά* (*Comment. crit. de Anth. Gr.* I [1852] 127) δὲν ἀνεσκευάσθη μέχρι τοῦδε, βλέπε *FGrHist* 458 (1955) ὑπόμνημα 331.

⁷ Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν εἰκασιῶν τοῦ Merkelbach περὶ τοῦ κειμένου τοῦ Ὠοῦ (*Mus. Helv.* 10 [1953] 68 κ.έ.) εἶναι τοσοῦτω μᾶλλον ἀπίθανον, καθόσον δι' αὐτῶν τὸ ποίημα θὰ ἐγίνετο ἐν μᾶλλον δύσκολον ἀίνιγμα.

σαν καὶ οἱ δύο ἀληθεῖς γρίφους εἰς τὴν παιγνιώδη αὐτὴν μορφήν. Κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου αὐτὰ τὰ ποιήματα ἡγείραν περιέργειαν καὶ θαυμασμὸν ἢ ὀργὴν καὶ περιφρόνησιν ἐκ μέρους τῶν ἀναγνωστῶν. Μᾶς δεικνύουν ὅτι εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ὁ συνδυασμὸς ποιητικοῦ ταλάντου καὶ εὐρυμαθείας ἠδύνατο νὰ ὀδηγήσῃ εὐχερῶς εἰς τὴν ἐσκεμμένην καὶ προκλητικὴν σκοτεινότητα. Οὐδεμία τοιαύτη τάσις διαφαίνεται πάντως εἰς τὰ ἔργα τοῦ Φιλιτᾶ καὶ οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει ὅπως ἀναγάγωμεν τὴν προέλευσιν τῶν τεχνοπαιγνίων εἰς τὴν «σχολήν» αὐτοῦ.¹

Τὸ ἔργον τοῦ Φιλιτᾶ τοῦ ποιητοῦ συνεδέετο ἀρρήκτως πρὸς τὸ ἔργον τοῦ Φιλιτᾶ τοῦ φιλολόγου, τοῦ κριτικοῦ. Διότι ἡ νέα ποιητικὴ τεχνικὴ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπιτυχῶς ἄνευ τῆς συνεχοῦς βοήθειας τῶν παλαιῶν διδασκάλων. Γλωσσάρια, ἀνεκτίμητα κατὰ πρῶτον λόγον διὰ τὴν ἐκλογὴν τῶν λέξεων, συνέβαλλον ἐπίσης εἰς τὴν κατανόησιν τῆς μεγάλης ποιήσεως τοῦ παρελθόντος. Τὸ ἑλληνικὸν ἐνδιαφέρον διὰ τὰς σπανίας λέξεις ἦτο παλαιότατον. Εἶδομεν πῶς κατηρτίζοντο συλλογαὶ ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν καὶ πῶς ὁ Ἄριστοτέλης ἐδίεδε ἰδιαίτερον προσοχὴν εἰς τὰς γλώσσας.² Ἀπετέλει ὅμως καινοτομίαν δι' ἐξέχοντα ποιητὴν ἢ συγγραφεὴ ἐκτενοῦς ἔργου περὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ. Τὸ βιβλίον τοῦ Φιλιτᾶ, ἐφ' ὅσον ἀναφέρεται ὡς ἜΑτακτοὶ γλώσσαί, ἜΑτακτα ἢ Γλώσσαί (fr. 29-59 Kuchenmüller), δὲν ἦτο προφανῶς συστηματικῶς διατεταγμένον, ὡς αἱ μεταγενέστεραι συλλογαὶ αἱ καταρτισθεῖσαι ὑπὸ γραμματικῶν. Δυνάμεθα νὰ παραβάλωμεν τὴν ὀνομασίαν *Miscellanea* (Σύμμεικτα), τὴν ὁποίαν ἔδωκεν ὁ ποιητὴς Πολιτιανὸς εἰς τὰ ποικίλα λόγια συγγράμματα αὐτοῦ, τὰ συναρμολογηθέντα ἄνευ καταλλήλου διατάξεως. Ὁ ὑπὸ τοῦ Φιλιτᾶ ἐρανισμὸς σπανίων διαλεκτικῶν ἐκφράσεων, τεχνικῶν ὄρων καὶ ὁμηρικῶν λέξεων κατέστη ἀμέσως περιώνυμος ἀνὰ τὸν ἑλληνικὸν κόσμον. Εἰς ἀττικὴν κωμῶδιαν τοῦ τρίτου αἰῶνος, τὸν *Φοινικίδην* τοῦ Στράτωνος, ὁ μάγειρος χρησιμοποιοεῖ ἀρχαϊκὰς ὁμηρικὰς λέξεις διὰ κοινὰ πράγματα, ὁ δὲ ἀπελπισ χυρὸς του ὑποχρεοῦται «νὰ λαμβάνῃ τὰ βιβλία τοῦ Φιλιτᾶ καὶ νὰ ἀναζητῇ ἐκάστην λέξιν διὰ νὰ εὔρῃ τὴν ἔνοιάν της» (ὥστ' ἔδει/τὰ τοῦ Φιλιτᾶ λαμβάνοντα βιβλία | σκοπεῖν ἕκαστον τί δύναται τῶν ῥημάτων). Τὸ χωρίον τοῦτο ἐμφανίζεται εἰς ἀνθολογίαν ποιημάτων διὰ σχολεῖα, γραφεῖσαν κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ τρίτου ἤδη αἰῶνος π.Χ.³ Ἡ ἀττικὴ κωμῶδια δὲν παρέθετεν ἀπλῶς ἀποσπάσματα ἐκ τῶν βιβλίων τοῦ Φιλιτᾶ, τὰ ὁποῖα ἦσαν βεβαίως γνωστά, ἀλλ' εἰρωνεύετο καὶ τὴν ἀσθενικὴν του κρᾶσιν, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον

¹ Ὁ W. Schmid, *Geschichte der griechischen Literatur* II 1° 125, αὐτὸ δυστυχῶς ἐπραξε, καὶ ὁ Kuchenmüller (σελ. 21) συνεφώνησε· ὀρθῶς ὅμως ἀπέρριψε (σελ. 24) τὰς ἀπιστεῦτους φαντασιοπληξίας τοῦ R. Herzog, *Philol.* 79 (1924) 426 κ.έ., ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψε εἰς τὸν Φιλιτᾶν τὸν κεντρικὸν καὶ διάσημον καταστάνα ἥρωα τοῦ Ὀνειροῦ τοῦ Ἡρώδου.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 93. Περὶ τοῦ Ἄντιμάχου βλέπε κατωτέρω, σελ. 112.

³ Στράτων ἐν Ἀθην. IX 382 C = CAF III 361 κ.έ. Kock. O. Guéraud.—P. Jouguet, *Un Livre d'Écolier du IIIe Siècle avant J.-C.* (Le Caire 1938) 34, ἀνατυπωθὲν ἐν D.L. Page, *Greek Literary Papyri* I (1942) ἀριθμ. 57.42-44, σελ. 266. Παραθέτω τὸ κείμενον τοῦ παπύρου μετὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ Page· βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 70, σημ. 4.

σημαίνει ὅτι τὸ παρουσιαστικὸν τοῦ πρέπει νὰ ἦτο κάπως γνῶριμον εἰς τὸ ἀθηναϊκὸν ἀκροατήριον.¹

Κατὰ πόσον αἱ γλῶσσαι τοῦ Φιλιτᾶ ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν μεγάλων ἀλεξανδρινῶν ποιητῶν δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, διότι σώζονται ἐλάχιστα μόνον ἀποσπάσματα τοῦ ἀναφερόμενα εἰς λέξεις. Πάντως ἓνα καὶ ἡμισὺν αἰῶνα περίπου βραδύτερον, ὁ Ἀρίσταρχος ἔκρινε ἀναγκαῖον νὰ γράψῃ κατὰ τοῦ Φιλιτᾶ, πρὸς Φιλίταν,² δοθέντος ὅτι αἱ ὁμηρικαὶ ἐρμηνεῖαι τοῦ διετήρου τὸ κύρος αὐτῶν. Περιθωριακὴ σημείωσις εἰς τὸν Στράβωνα, III 168, ἡ ὁποία παρεισέφρησεν ἀργότερον εἰς τὸ κείμενον τοῦ Στράβωνος, ἀναφέρει τὸν τίτλον *Φιλίτας ἐν Ἐρμηνείᾳ*, ἡ ἔννοια τοῦ ὁποίου εἶναι ἀβεβαία,³ ἀλλ' εἰς τὸ βιβλίον τοῦτο λέγεται ὅτι ἐξήγησε τὴν γλῶσσαν *μελαγκράνιον* ὡς «πεπλεγμένον ἐκ μελανῶν βούρλων», ἀναφέρων ἀνώνυμον δίστιχον.⁴ Κατ' ἐκπληκτικὴν σύμπτωσιν προσφάτως δημοσιευθὲν ποιητικὸν ὀνομαστικὸν (*P. Hibeh* 172) ἀρχίζει διὰ συνθέτων λέξεων δηλουσῶν χρώματα παραγομένων ἐκ τοῦ αὐτοῦ προθέματος *μελα-*.⁵ Θὰ ἀπετέλει τεραστίαν αὐξησιν τῶν πενιχρῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Φιλιτᾶ, ἐὰν ἐδικαιούμεθα νὰ ἀποδώσωμεν τὸν κατάλογον τοῦτον τῶν 125 περίπου λέξεων εἰς τὰς γλῶσσας αὐτοῦ. Ὁ πειρασμὸς εἶναι μέγας καὶ εἶναι τελείως φυσικόν, ὅτι ὁ πρῶτος ἐκδότης ἔθεσε σοβαρώτατα αὐτὸ τὸ ζήτημα. Ἀφ' ἑτέρου δὲν παρεμέρισε τὴν πρόδηλον ἀντίρρῃσιν εἰς τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν, ἥτοι τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ λέξεις παρατίθενται εἰς τὸν πάπυρον ἄνευ ἐξηγήσεως, ἐνῶ κατὰ τὸ χωρίον, τὸ εἰς τὴν κωμῳδίαν τοῦ Στράτωνος, ἡ ἔννοια τῶν σπανίων λέξεων ἦτο δυνατόν νὰ εὐρεθῇ εἰς τὸ «λεξικόν» τοῦ Φιλιτᾶ. Τὰ πλεῖστα τῶν τριάκοντα μεμαρτυρημένων χωρίων ἐκ τῶν Ἀτάκτων δεικνύουν τὴν αὐτὴν διάταξιν. Οὐδὲν πράγματι στοιχεῖον ὑπάρχει εἰς τὸ νέον Ὀνομαστικὸν τῶν συνθέτων ἐπιθέτων ὑποδεικνύον σαφῶς τὸν Φιλιτᾶν ὡς συγγραφέα του⁶ δυνατόν ὁμως νὰ ὀφείλεται εἰς τὴν ἐπίδρασιν αὐτοῦ τὸ ὅτι

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 49 κ.έ.

² Fr. 54, 55 K.

³ Ἐρμηνεία, εἶναι ἀρκετὰ ἀσύνηθες ὡς τίτλος εἴτε σημαίνει «ἐκφρασις» (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 89) εἴτε «ἐρμηνεία»· τρεῖς διάφοροι γραφαὶ τοῦ κειμένου τῆς Ἰλιάδος ἐξητάζοντο ἴσως εἰς βιβλίον ἔχον τοιοῦτον τίτλον (fr. 56-58 K.).

⁴ Fr. 53 K., πρβλ. fr. 17 Pow.

⁵ *The Hibeh Papyri* II ἐκδ. E. G. Turner (1955) 1-7, γεγραμμένοι μεταξὺ τῶν ἐτῶν 270 καὶ 230 π.Χ. Εἶμαι τῆς γνώμης ὅτι ἐν *P. Hib.* 172 στ. 5 μετὰ τὰ τέσσαρα σπάνια σύνθετα τοῦ μέλας δὲν ἀκολουθεῖ τὸ ὁμηρικὸν ἐπίθετον [κελαι]νεφής, ἀλλὰ νέον σύνθετον [μελαν]νεφής ἢ [μελαι]νεφής (=μελαινονεφής ὡς κελαινεφής ἀντὶ κελαινονεφής) ἐπερμάτιζε τὴν σειρὰν αὐτὴν, πρβλ. κατωτέρω, σελ. 140, σημ. 2. Ὡς ἐκ τούτου τὰ ἀπὸ τοῦ κvano-σύνθετα ἀρχίζουν διὰ τοῦ κvanoχαίτης.

⁶ Τὸ νέον κείμενον δὲν περιέχει γλῶσσας ἐν τῇ κυρίᾳ σημασίᾳ τῆς λέξεως, λέξεις δηλαδὴ διαλέκτου τινὸς ἢ σπανίας καὶ ποιητικᾶς, ἀλλὰ μόνον «σύνθετα» ὡς ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοτέλης ὠνόμασε *διπλᾶ ὀνόματα καὶ ἐπραγματεύθη* ὡς λέξεις οὐσιωδῶς ποιητικᾶς καὶ χαρακτηριστικᾶς τοῦ ὕφους τοῦ διθυράμβου, ἐντελῶς διαφόρους τῶν «γλωσσῶν» (ἀνωτέρω, σελ. 93). Ὁ ἐκδότης παρετήρησε ὅτι «ὁ συγγραφεὺς τοῦ καταλόγου αὐτοῦ... εἶχε ὑπ' ὄψιν

περιεκτικοὶ κατάλογοι ὡς τοῦ *P. Hibeh* 172 συνετάχθησαν κατὰ τὸ διάστημα τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ.¹

Ὁ κῆρος ποιητῆς καὶ φιλόλογος ἐξελέγη ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Α' ὡς διδάσκαλος διὰ τὴν υἱὸν του, γεννηθέντα τὴν Ἰνοῖξιν τοῦ 308 π.Χ. εἰς τὴν Κῶ.² Ὁ Πτολεμαῖος, υἱὸς τῆς Βερενίκης, ἐστέφθη συμβασιλεὺς τοῦ πατρὸς του τὸ 285, διεδέχθη δὲ τοῦτον ὡς βασιλεὺς τῆς Αἰγύπτου ἀπὸ τοῦ 283 μέχρι τοῦ 247 π.Χ., καὶ ἐνυμφεῦθη κατὰ τὴν δεκαετίαν 280—270 τὴν ἀδελφὴν του Ἀρσινόην.³ Καὶ οἱ δύο ἐδέχθησαν λίαν γενναϊοῦσιν εἰς τὴν προαγωγὴν τῆς ποιήσεως καὶ τῆς φιλολογίας, τῆς ὁποίας πρῶτος ἐκπρόσωπος ὑπῆρξεν ὁ Φιλιτᾶς. Τὴν λογοτεχνικὴν μόρφωσιν τοῦ νεαροῦ Πτολεμαίου συνεπλήρωσε ὁ δευτέρως διδάσκαλος αὐτοῦ, ὁ Ζηνόδοτος ὁ Ἐφέσιος, μαθητῆς ὁ ἴδιος τοῦ Φιλιτᾶ.⁴ Διὰ τὴν καθοδήγησιν εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐκλήθη ὑπὸ τοῦ συνετοῦ πατρὸς ὁ Στράτων ὁ φυσικός⁵ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἐκ τῆς σχολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὴν ὁποίαν ἐπέστρεψε ὡς διάδοχος τοῦ Θεοφράστου τὸ 287 π.Χ. Ἐὰν ὁ Φιλιτᾶς ἐδίδαξε τὸν υἱὸν εἰς τὴν Κῶ ἢ τὴν Ἀλεξάνδρειαν δὲν γνωρίζομεν, οὔτε γνωρίζομεν ποῦ καὶ πότε ὁ Ζηνόδοτος ἀνέλαβε ἐν συνεχείᾳ ὡς οἰκοδιδάσκαλος τῶν βασιλοπαίδων. Ὁ Ζηνόδοτος καὶ ὁ Στράτων ὑπῆρξαν πιθανῶς διδάσκαλοι καὶ τῆς Ἀρσινόης. Ἐν γενῶν δὲ πάντως προκύπτει σαφέστατα ἐκ τῆς ἀξιοπίστου παραδόσεως: ὁ Ζηνό-

τὸ ὅλον σῶμα τῶν χορικῶν καὶ τραγικῶν λυρικῶν ὡς καὶ τῶν ἐπικῶν. . . πλέον τῶν τριάκοντα εἶναι ἀγνωστα εἰς τὰ λεξικά μας». Προσεπάθησα νὰ προσκομίσω ἐν «ἀγνωστον» σύνθετον ἐν *P. Hib.* 172.5. Ἡ καλύτερα πρότασις διὰ τὸ ἐφθαρμένον αλιτεργῆς ἐν στ. 56 φαίνεται ὅτι εἶναι ἀλιτεργῆς πρβλ. ἀτεργῆς (= ἀτεργκτος) ἐν τῷ ἐπιγράμματι τῷ δημοσιευθέντι ἐν *Mnemosynon*, Th. Wiegand dargebracht (1938) 322 = *Griechische Versinschriften* I, ἐκδ. τοῦ W. Peek (1955), ἀριθμ. 1913.7.

¹ Ζῶντος ἔτι τοῦ Φιλιτᾶ εἰς συμπατριώτης του, ὁ Ξενοκρίτος ὁ Κῆρος, συνέγραψε, πρῶτος αὐτός, Ἱπποκρατικὸν γλωσσάριον (*Deichgräber* σελ. 221.24). Μεταξὺ τῶν πολλῶν μιμητῶν του εἰς ἄλλοις Κῆρος τῆς ἐπομένης γενεᾶς, ὁ Φιλίνος, ὁ ἰδρυτῆς τῆς Ἐμπειρικῆς σχολῆς τῆς ἱατρικῆς, ἀνεδείχθη ὁ σημαντικώτερος τῶν περὶ τὴν ἱατρικὴν γλωσσογράφων, βλέπε *Susemihl* I (1891) 346 καὶ 818, *RE* VIII 1851, XIX 2193. Μαρτυρία καὶ ἀποσπάσματα ἐν K. *Deichgräber Die griechische Empirikerschule* (1930) 221 κ.έ. «Zur empirischen Lexikographie», πρβλ. 254 κ.έ.

² Σουῖδ. λ. *Φιλίτας*. . . διδάσκαλος τοῦ δευτέρου Πτολεμαίου. Περὶ τῶν χρονολογικῶν καὶ βιογραφικῶν λεπτομερειῶν τῶν Πτολεμαίων βλέπε *RE* XXIII (1959) 1603 κ.έ. «Ptolemaios» καὶ πρβλ. A.E. Samuel, «Ptolemaic Chronology» *Münchener Beiträge zur Papyrusforschung* 43 (1962). Περὶ τῆς χρονολογίας τῆς γεννήσεως τοῦ Πτολεμαίου Β' πρβλ. T.C. Skeat, *The Reigns of the Ptolemies*, *Mizraim* 6 (1937) 7 κ.έ. Περὶ τῆς Κῶ βλέπε Call. *Ἦμν.* IV 165 κ.έ. καὶ τὰ Σχόλια, πρβλ. Θεοκρ XVII 58 καὶ τὰ Σχόλια.

³ Τὸ ἔτος τοῦ γάμου εἶναι εἰσέτι ἀβέβαιον. Βλέπε τὰ ἀναφερόμενα ἐν Call. fr. 392 καὶ Add. I καὶ II.

⁴ Σουῖδ. λ. *Ζηνόδοτος* (test. 22 K.) . . . μαθητῆς τοῦ Φιλίτα . . . καὶ τοὺς παῖδας Πτολεμαίου ἐπαίδευσεν.

⁵ F. Wehrli, «Straton von Lampsakos», *Die Schule des Aristoteles* 5 (1950) fr. 2, μετὰ ὑπομνήματος.

δοτος φερόμενος ὡς γράψας ἐπικά ποιήματα ὁ ἴδιος, περὶ τῶν ὁποίων οὐδὲν γνωρίζομεν,¹ ἐνεκαινίασεν ὁμηρικὰς σπουδὰς εἰς μεγάλην κλίμακα καὶ κατὰ μεθοδικὸν τρόπον, τόσον ὡς ἐκδότης ὄσον καὶ ὡς λεξικογράφος. Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι μόνον μετὰ τὸν Φιλιτᾶν, τὸν ποιητὴν καὶ φιλόλογον, ἐγεννήθη ὁ ἀληθὴς φιλόλογος, ὁ δὲ φιλόλογος οὗτος ὑπῆρξε προσωπικὸς μαθητὴς τοῦ ποιητοῦ. Ἡ Ἀλεξάνδρεια, πρωτεύουσα τοῦ Πτολεμαίου ἐν Αἰγύπτῳ ἴσως ἀπὸ τοῦ 320 π.Χ. περίπου,² προσελκύουσα τὰ ἐξοχώτερα πνεύματα ἀπὸ τὰς νήσους καὶ τὰς μεγάλας ἀνατολικὰς πόλεις, κατέστη καὶ πολιτιστικὸν ἐπίσης κέντρον.

Ἡ ὠθησις εἰς τὸ νέον κίνημα προῆλθε προφανῶς ἐκ τῆς νοτιοανατολικῆς γωνίας τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου. Ἄς μὴ λησμονῶμεν ἐπίσης ὅτι ὁ ἐπιφανέστερος ἐπιγραμματογράφος τῆς ἐποχῆς, ὁ Ἀσκληπιάδης, κατήγετο ἐκ τῆς νήσου Σάμου καὶ ὅτι ὁ Ἡδύλος ἦτο συμπατριώτης του. Δύο ποιηταὶ τῆς αὐτῆς γενεᾶς ἐγεννήθησαν εἰς τὴν Κολοφῶνα, ὁ Ἐρμησιάναξ, μνημονευθεὶς ὡς φίλος τοῦ Φιλιτᾶ, καὶ ὁ Φοῖνιξ, ὁ ὁποῖος ἔγραψε θρηνηφδίαν διὰ τὴν γενέτειράν του μετὰ τὴν καταστροφήν αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Λυσιμάχου, ἠκολούθησε δὲ πιθανῶς τοὺς συμπατριώτας του εἰς Ἔφεσον, ὅπου συνέθετε χωλιαμβικὰ ποιήματα. Ἀκόμη νοτιοανατολικώτερον, ἀπὸ τοὺς Σόλους τῆς Κιλικίας, ἦλθε ὁ Ἄρατος, ὁ ποιητὴς τῶν *Φαινομένων*, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ Καλλίμαχος (*Ἐπιγρ.* 27, fr. 460) ἀφιέρωσε στίχους πλήρεις ἀγάπης καὶ ἐπαίνων, ὡς ἔπραξε διὰ τὸν Φιλιτᾶν καὶ τὸν Ἀσκληπιάδην. Ὁ Ἄρατος κατέστη μαθητὴς τοῦ ποιητοῦ καὶ φιλόλογου Μενεκράτους εἰς τὴν Ἔφεσον, πατρίδα τοῦ Ζηνοδότου.³

Ἄν δύναται τις νὰ θεωρηθῆ ὡς πρόδρομος τῶν ποιητῶν καὶ φιλόλογων τῶν ἐτῶν τῆς μεταβάσεως εἰς τὴν Ἀλεξανδρινὴν ἐποχὴν, οὗτος εἶναι ὁ Ἀντίμαχος ὁ Κολοφώνιος.⁴ Ἴων ἐκ τῆς αὐτῆς ἀνατολικῆς περιφερείας ὑπῆρξε εἶδος κρῖκου μεταξὺ τῆς παλαιότερας καὶ τῆς ἑλληνιστικῆς λογοτεχνίας (ζήσας κατὰ τὰ τέλη τοῦ πέμπτου αἰῶνος, ἔχει ἀναφερθῆ ἄνωτέρω πλέον ἢ ἅπαξ).⁵ Ἡ ποιότης τῶν ποιημάτων του, τοῦ ἔπους *Θηβαῖς* καὶ τοῦ ἐλεγειακοῦ *Λύδη*, ἔδωσε λαβὴν εἰς συζητήσεις καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ τετάρτου καὶ τοῦ τρίτου αἰῶνος. Εἰς ποιητικὸν διαγωνισμόν κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν Λυσανδρείων εἰς τὴν Σάμον⁶ ὁ

¹ Μόνον παρὰ τῷ Σουῖδ. (ἀνωτέρω, σελ. 109, σημ. 4) ἀποκαλεῖται ὁ Ζηνοδότος ἐποποιὸς καὶ γραμματικὸς.

² P. M. Fraser (βλέπε σελ. 121, σημ. 2) 2 κ.ε. σημ. 1 Ἀντιρρήσεις προέβαλε ὁ C. Bradford Welles, «The Discovery of Sarapis and the Foundation of Alexandria», *Historia* 11 (1912) 273 κ.ε.

³ Περὶ τοῦ Μενεκράτους τοῦ Ἐφεσίου καὶ τοῦ μαθητοῦ αὐτοῦ Ἄρατου βλέπε κατωτέρω, σελ. 143.

⁴ *Antimachi Colophonii reliquiae*. Collegit B. Wyss 1936. Νέα τινὰ μικρὰ ἀποσπάσματα ἐξαμετρικῶν στίχων δημοσιευθέντα ὑπὸ E. Lobel ἐν *P. Oxy.* XXX (1964) 2516, 2518 καὶ 2519, δύναται νὰ ἀποδοθοῦν εἰς τὸν Ἀντίμαχον.

⁵ Βλέπε σελ. 43, 85. Πρβλ. σελ. 69, ὁ Ἀντίμαχος ἀνῆκε εἰς τὰς «πολύ ὀλίγας ἐξαιρέσεις».

⁶ Test. 2 W. Τὴν ἐποχὴν ἐκείνην οἱ Σάμιοι ἐκάλεσαν *Λυσανδρεία* τὰ ἀρχαῖα Ἡραῖα τῶν

Ἀντίμαχος ἠττήθη ὑπὸ ἀσήμευ ἐπικού ποιητοῦ, τοῦ Νικηράτου.¹ Ἀφ' ἐτέρου ὅμως ὁ νεαρὸς Πλάτων τὸν συνεπάθησεν, ἴσως λόγῳ τῆς ἠθικῆς καὶ μορφωτικῆς τάσεως τῶν ποιημάτων του, περὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν πληροφορίας,² ἀλλ' οὐδὲν στοιχεῖον δίδουν τὰ ἀποσπάσματα του. Ὁ Πλάτων, μόνος ἐξ ὅλων, ἠδύνατο νὰ ὑπομείνῃ πλήρῃ ἀπαγγελίαν ποιημάτων τοῦ Ἀντιμάχου, ἡ ὁποία ἀπήλπιζε τὸ ὑπόλοιπον ἀκροατήριον καὶ τὸ ἔτρεπε εἰς φυγὴν.³ Ἀνεξαρτήτως τοῦ ποσοστοῦ τῆς ἀληθείας, ἡ ὁποία ὑπάρχει εἰς τὸ ἀνέκδοτον αὐτό, εἶναι καλῶς ἐξηκριβωμένον ὅτι ὁ Πλάτων ἀπέστειλε τὸν μαθητὴν του Ἡρακλείδην τὸν Ποντικὸν εἰς Κολοφῶνα, ἵνα συλλέξῃ τὰ ποιήματα τοῦ Ἀντιμάχου.⁴ Ἡ μεροληψία τοῦ Πλάτωνος προεκάλεσε τὴν ὀργὴν τοῦ Καλλιμάχου, ὁ ὁποῖος ἀπηχθάνετο τοὺς στίχους τοῦ Ἀντιμάχου ὡς «παχεῖς καὶ ἀκόμψους», ἀρνούμενος εἰς τὸν Πλάτωνα πᾶσαν ἰδιότητα κριτικοῦ εἰς τὸν τομέα τῆς ποιήσεως.⁵ Ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτὸν ὁ Ἀσκληπιάδης καὶ ὁ Ποσειδίππος ἐξετίμων τὴν «συναισθηματικὴν» ἐλεγείαν περὶ τῆς Λύδης, τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει προφανῶς καὶ διὰ τὸν Ἑρμησιάνακτα.⁶ Οὐδόλως ἐκπλήσσει κατόπιν τούτου τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πλέον πείσμων ἀντίπαλος τοῦ Καλλιμάχου, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, ἐθαύμαζε τὴν *Θηβαΐδα* ὡς καὶ τὴν *Λύδην*, ἀπεμιμήθη αὐτὰς εἰς τὸ ἐπικόν του ποίημα περὶ τῶν Ἀργοναυτῶν καὶ ἐπίσης παρέθεσε στίχον του περιέχοντα *γλῶσσαν*.⁷ Ἡ ὀξύτης τῶν συζητήσεων ἀποκαλύπτει τὸ νέον εἶδος καὶ τὴν σπουδαιότητα τῆς ποιήσεως τοῦ Ἀντιμάχου.

Ὁ ποιητὴς αὐτὸς εἶναι ἐπίσης ὁ μόνος προελληνιστικὸς συγγραφεὺς («ἐκδόσεως») τοῦ Ὀμήρου, περὶ τῆς ὁποίας δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι,⁸ καθὼς ἀναφέρεται συχνάκις εἰς τὰ ἡμέτερα *Σχόλια*: ἡ Ἀντιμάχου, ἡ Ἀντιμάχειος, ἡ κατὰ

πρὸς τιμὴν τοῦ Λυσάνδρου, Δοῦρις 76 *FGrHist* 71. Ὁ Konrad Ziegler, *Das hellenistische Epos* (1934) 13, φλεγόμενος ὑπὸ τῆς ἐπιθυμίας νὰ ἀνακαλύψῃ ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα «ἱστορικὰ» ἐπικά ποιήματα, διέπραξε τὸ σφάλμα νὰ ἐκλάβῃ τὸ *Λυσάνδρεια* ὡς τίτλον ἔπους τινὸς τοῦ Ἀντιμάχου: «Antimachos mit seinen *Λυσάνδρεια*» πρβλ. Ἀντιμ. fr. [171] W. σελ. 83.

¹ Ὡς ἐποποιὸς ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Πραξιφάνους: Fr. 18, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 9 (1957) 98, ὁμοῦ μετὰ τινων ἐκ τῶν διασημοτέρων συγχρόνων του.

² Test. 16 W. Πρβλ. σελ. XLI.

³ Test. 3 W. = Cic. *Brut.* 191.

⁴ Test. 1 W. = Ἡρακλ. Ποντ. fr. 6, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 7 (1953) 9. Περὶ τοῦ Ἡρακλείδου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 70.

⁵ Call. fr. 398 καὶ 589. Ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐμπιστευθῶμεν τὸν Πρόκλον καὶ ἂν εἶχε προλάβῃ τὸν Καλλιμάχον εἰς τὴν δριμεῖαν κριτικὴν του ὁ ἱστορικὸς Δοῦρις, μαθητῆς τοῦ Θεοφράστου (76 *FGrHist* 83), εἶναι ὅλων ἀπίθανον ὅτι ὁ Δοῦρις διετύπωσε γενικὴν περὶ αὐτοῦ γνώμην τῶν Περιπατητικῶν καὶ ὅτι παρέλαβε αὐτὴν ὁ Καλλιμάχος, ὡς ὑπέθεσε ὁ E. Schwartz, *RE* V (1905) 1854. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει δὲν θὰ ἦτο δυνατὸν εἰς περιπατητικὸς τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ., ὁ Ἀγαθαρχίδης ὁ Κνίδιος, νὰ συνθέσῃ Ἐπιτομὴν τῆς *Λύδης* (test. 21 W. πρβλ. praefationem σελ. XLII).

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 106.

⁷ Ἀντιμ. ἐκδ. Wyss σελ. XLVIII κ.ε. καὶ κατωτέρω, σελ. 174, σημ. 1.

⁸ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 85. Fr. 131-48, 178, 190 καὶ σελ. XXXIX κ.ε. W.

Ἄντιμαχον, δηλ. ἔκδοσις. Βραδύτερον κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε ἐνώπιον αὐτοῦ ἀριθμὸν παλαιότερων ἐκδόσεων. Διεκρίνοντο εἰς δύο κατηγορίας, μία ἐκείνων, τῶν ὁποίων τὸ ὄνομα τοῦ ἐκδότου εἶχε παραδοθῆ, αἱ κατ' ἄνδρα, καὶ μία ἐκείνων, τῶν ὁποίων μόνον ὁ τόπος προελεύσεως ἦτο γνωστός, αἱ κατὰ τὰς πόλεις (ἢ αἱ ἀπὸ τῶν πόλεων) δηλ. ἐκδόσεις. Ὁ Ἀντιμαχος εἶναι ὁ ἀρχαιότερος τῆς πρώτης ομάδος, ἀκολουθούμενος ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου ἕνα ὀλόκληρον αἰῶνα βραδύτερον. Δὲν ἔχομεν λόγον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀντιμαχος προέβη εἰς «ἐλέγχον» τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων παραβάλλων χειρόγραφα καὶ ἐπιφέρων διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον. Τὸ ἔργον του οὐδέποτε ἀποκαλεῖται «διόρθωσις».¹ Ἀφ' ἑτέρου ὁ Ζηνοδότος χαρακτηρίζεται ρητῶς καὶ δικαίως, ὡς θὰ ἴδωμεν, ὡς πρῶτος τῶν Ὀμήρου διορθωτῆς (Σουῖδ. ἐν λ. Ζηνοδότος). Πρόκειται περὶ τῆς ἀποφασιστικῆς διαφορᾶς μεταξὺ Ἀντιμάχου καὶ Ζηνοδότου. Ἀκολουθῶν τὴν παλαιὰν ἰωνικὴν παράδοσιν ὁ Ἀντιμαχος ἔγραψε περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ὀμήρου, θεωρῶν τοῦτον φυσικώτατα ὡς Κολοφώνιον,² πιθανῶς εἰς ἓν εἶδος εἰσαγωγῆς εἰς τὸ κείμενον. Ἡ ἐντατικὴ του μελέτη τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης ἐμφαίνεται ἐκ τῶν πολλῶν γλωσσῶν³ διὰ τῶν ὁποίων ἐκόσμηε τοὺς ἰδικούς του στίχους.

Ὁ Ἀντιμαχος ὡς ποιητῆς καὶ «φιλόλογος» παρέμεινε μεμονωμένη μορφή εἰς τὴν ἐποχὴν του (περὶ τὸ 400 π.Χ.). Εἶχε παρέλθει σχεδὸν αἰὼν — αἰὼν πλήρης γεγονότων εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ρητορικὴν — πρὶν ἀρχίσῃ μὲ τὸν Φιλιτᾶν ὅ,τι ὠνομάσαμεν «νέαν κίνησιν». Αὕτῃ συνεχίσθη κατόπιν ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν ἄνευ σοβαρᾶς διακοπῆς. Ἐφθασε εἰς τὸ ἀπόγειόν της ὀλίγον μετὰ τὸν Φιλιτᾶν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅπου οἱ μεγάλοι διδάσκαλοι τῆς ποιήσεως καὶ οἱ ἰδρυταὶ τῆς φιλολογίας ἦσαν ἰδικοὶ τοῦ ὀπαδοῦ, ὡς ἐπεχειρήσαμεν νὰ ἀποδείξωμεν. Δὲν ἦσαν περιπατητικοί. Ὅταν ὁ Καλλιμαχος, εἰς τὴν προγραμματικὴν εἰσαγωγὴν εἰς τὰ Αἰτία του,⁴ εἰς τὴν ὁποίαν ἐπαινεῖ τὸν Φιλιτᾶν, παριστᾷ τὸν ἑαυτὸν του ὡς νεαρὸν ποιητὴν δεχόμενον τὰς συμβουλὰς τοῦ Ἀπόλλωνος, οὐδὲν τὸ περιπατητικὸν ὑπάρχει εἰς τὴν πλήρη χάριτος συμβουλήν τοῦ Θεοῦ.⁵ Εἰς τὰ Σχόλια

¹ Περὶ τοῦ ὅρου βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 84, σημ. 5. Βλέπε ἐπίσης A. Ludwich, *Die Homer-oulgata als voralexandrinisch erwiesen* (1898) 155 κ.έ. περὶ τοῦ Ἀντιμάχου. H.-I. Marrou, *Saint Augustin et la fin de la Culture antique* (Paris 1938) 20-23.

² Fr. 129 κ.έ. W.

³ Κατάλογοι «γλωσσῶν» Wyss. σελ. 101, πρβλ. σελ. 67 κ.έ. Τὸ ἀξιολογώτερον παράδειγμα εἶναι ἡ γραφή του οὐσον νεὸς «σχοινίον πλοίου» ἐν Ὀδ. φ 390, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησε εἰς τὴν *Λύδη* του, fr. 57 W. Αὕτῃ διεσώθη μόνον εἰς ὄστρακον τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ., ἐνῶ τὰ χειρόγραφα μας ἔχουν ὄπλον νεὸς, τὴν συνήθη ἐπικὴν καὶ ἰωνικὴν ἔκφρασιν, διὰ τὸ «σχοινίον», τὴν ὁποίαν δυστυχῶς φροντίζουν νὰ διατηροῦν ἐν τῷ κειμένῳ νεώτεροι ἐκδότης τῆς Ὀδυσσεΐας.

⁴ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 105.

⁵ Call. fr. 1.21-28, ἔδωσα ἔμφασιν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ἐν *Herm.* 63 (1928) 520 κ.έ. ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Rostagni (= *Ausgew. Schriften* 114) πρβλ. *Archiv für Kulturgeschichte* 28 (1938) 192 = *Ausgew. Schriften* 160.

εἰς τὴν ἐλεγείαν αὐτὴν¹ ὁ περίφημος περιπατητικὸς Πραξιφάνης συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν πολεμίων τοῦ ποιητοῦ, ἐναντίον του δὲ ὁ Καλλιμάχος ἐδημοσίευσεν φυλλάδιον.² Ἡ γραμμὴ Φιλιπᾶς—Ζηνόδοτος—Καλλιμάχος, τῆς ὁποίας ἐτόνισαμεν τὸν μὴ ἀριστοτελικὸν χαρακτῆρα, συνηντήθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν μετ' ἄλλην ἀρχικῶς περιπατητικὴν γραμμὴν ἐξ Ἀθηνῶν. Τοῦτο ἀπετέλει τὸ δεύτερον στάδιον τῆς ὅλης ἐξελίξεως, ὅχι τὴν ἀρχὴν τῆς.³ Οἱ μαθηταὶ τοῦ Ἀριστοτέλους ἠδυνήθησαν νὰ προσφέρουν ἀνεκτίμητον βοήθειαν εἰς τοὺς ποιητὰς καὶ κριτικούς, τοὺς ἤδη εὐρισκομένους εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Μετέφεραν συλλογὰς κριτικῶν ὑλικῶν εἰς αὐτοὺς ἐκ τῆς ἀθηναϊκῆς τῶν ἐστίας, παρεκίνησαν εἰς περαιτέρω ἀρχαιολογικὴν ἔρευναν, ἐδραστηριοποίησαν νέαν κριτικὴν τῆς λογοτεχνίας ἀντίθετον πολλάκις πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ διδασκάλου των, καὶ τοὺς ἐδίδαξαν τὴν διοργάνωσιν ἰδρυμάτων διὰ τὴν προαγωγὴν τῆς ἐπιστήμης. Θὰ ἀνεύρωμεν ὅχι ὀλίγα ἀριστοτελικά στοιχεῖα καὶ εἰς αὐτὰ τὰ περὶ τὰ ἔργα τοῦ Καλλιμάχου.⁴

Ὁ Πτολεμαῖος, υἱὸς τοῦ Λάγου, τῶρα πρῶτος βασιλεὺς εἰς τὴν πόλιν τοῦ Ἀλεξάνδρου, τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὑπῆρξεν εἰς ἐκ τῶν ἰκανωτέρων αὐτοῦ στρατηγῶν καὶ ἀληθινωτέρων φίλων. Κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς βασιλείας του, ἐστράφη πρὸς τὴν ἱστορίαν⁵ καὶ ἔδωκε τὴν πλέον ἀξιόπιστον, λεπτομερῆ ἐξιστόρησιν τῶν πράξεων τοῦ Ἀλεξάνδρου. Ἐγνώριζε καλῶς τί ἐσήμαινεν ὁ Ἀριστοτέλης διὰ τὸν Ἀλέξανδρον καὶ ἐπεθύμει ζωηρῶς νὰ φέρῃ ἓνα τῶν μαθητῶν καὶ διαδόχων του εἰς τὴν Αἴγυπτον. Ἄλλ' ὁ Θεόφραστος ἠρνήθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας. Ὁ Στράτων ἦλθεν, ἀλλ' ἐπέστρεψε μετ' ὀλίγον εἰς τὸ Λύκειον ὡς διευθυντὴς αὐτοῦ. Μόνον ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς,⁶ εἷς ἐκ τῶν ἐπιφανεστέρων μαθητῶν τοῦ Θεοφράστου, παρέμεινε· διαφυγὼν μετὰ τὸ 297 π.Χ. εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὑπεχρεώθη νὰ παραμείνῃ ἐκεῖ ὡς πολιτικὸς φυγάς ἐκτιμώμενος μεγάλως

¹ Schol. Flor. 7 εἰς Call. fr. 1.

² Fr. 460 μετὰ σημειώσεων. Βλέπε ἐπίσης κατωτέρω, σελ. 148 σημ. 4 καὶ σελ. 161. Πλήρως καὶ καλλιπῶς ἐπραγματεύθη τὸ πρόβλημα ὁ K. O. Brink, «Callimachus and Aristotle: an inquiry into Callimachus Πρὸς Πραξιφάνην», *Cl. Qu.* 40 (1946) 11-26, ἀλλ' ὁ Rostagni δὲν ἠθέλησε νὰ ἀλλάξῃ γνώμην. Βλέπε τὴν κριτικὴν του περὶ τοῦ Callimachus I, *Riv. fil. cl. N.S.* 28 (1950) 72 κ.έ.· πρβλ. ἐπίσης *Scritti minori* II (1956) 278 κ.έ., 319 καὶ I (1955) 321, ὅπου δυστυχῶς ἐπαναλαμβάνονται ἀκόμη παλαιὰ σφάλματα («Callimaco fu certamente ad Atene alla scuola di Prassifane»). Ὁρθῶς ἀντελήφθη τὸ ζήτημα ὁ Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 9 (1957) ἐν τῷ ὑπομνήματι του εἰς fr. 15-17 τοῦ Πραξιφάνους. Αὐτόθι, εἰς fr. 8-10 ὡς πρὸς τὸν ἀμφισβητούμενον ἰσχυρισμὸν του ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρῶτος γραμματικὸς, βλέπε κατωτέρω, σελ. 188.

³ Ἐξ ὅσων γνωρίζω, μόνον ὁ E. Schwartz, *Charakterköpfe aus der antiken Literatur* II (1919) 48, ἐτόνισε ὅσον ἔπρεπε τὴν ἱστορικὴν αὐτὴν ἀλληλουχίαν.

⁴ Fr. 403-66, βλέπε κατωτέρω, σελ. 151 κ.έ.

⁵ *FGrHist* 138 μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Jacoby (1930), πρβλ. H. Strasburger, *Ptolemaios und Alexander*, Leipzig 1934 καὶ *RE* XXIII (1959) 2471 κ.έ.

⁶ F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 4 (1949)· ἐπιλογὴ ἐν *FGrHist* 228.

ὑπὸ τοῦ φιλοξενοῦντος αὐτὸν βασιλέως.¹ Ἦτο γόνιμος συγγραφεὺς ἐπὶ ποικίλων θεμάτων² καὶ πολιτικός, ἐπὶ τῆς δεκαετοῦς «στρατηγίας» τοῦ ὁποίου αἱ Ἀθηναῖοι εἶχον ἀπολαύσει μίαν ἀνάπαυαν εἰρήνης καὶ εὐημερίας. Μετὰ τὴν θητείαν ὡς πολιτικός ἐν ἐνεργείᾳ δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἀναμειχθῆ εἰς τὴν ὑψηλὴν πολιτικὴν καὶ εἰς τὴν Αἴγυπτον. Εἰς τὰς συμβουλὰς τοῦ πρὸς τὸν βασιλέα ἠύνθει τὸν υἱὸν τῆς θυγατρὸς τοῦ Ἀντιπάτρου Εὐρυδίκης, τρίτης συζύγου τοῦ Πτολεμαίου, ὡς διάδοχον εἰς τὸν θρόνον· Δι' ἀποφάσεως ὅμως τοῦ βασιλέως διεδέχθη αὐτὸν ὁ υἱὸς τῆς τετάρτης συζύγου του, τῆς Βερενίκης, ὡς Πτολεμαῖος Β' τῷ 283 π.Χ., καὶ τότε ὁ Δημήτριος περιέπεσε εἰς δυσμένειαν καὶ εὗρε τὸν θάνατον. Αὐτὸ τοῦλάχιστον ἀφηγεῖται ὁ κακεντρεχέστατος Ἑρμῆπιπος, εἰς τὸν ὁποῖον ρητῶς ἀναφέρεται ἡ πηγὴ ἢ αἱ πηγαί, τὰς ὁποίας ἐχρησιμοποίησεν ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος διὰ τὰς βιογραφίας του τῶν περιπατητικῶν.³ Οὐδὲ λέξις ὑπάρχει περὶ τῆς βοήθειας τοῦ Δημητρίου πρὸς τὸν Πτολεμαῖον Α' εἰς πολιτιστικὰ θέματα εἴτε εἰς αὐτὴν τὴν πηγὴν εἴτε εἰς τὴν ἄλλην πλουσίαν βιογραφικὴν βιβλιογραφίαν. Ἐπὶ πλέον ὑπάρχει ἀπόλυτος σιωπὴ διὰ τὸν Δημήτριον εἰς τὴν πενιχρὰν ἀλλὰ προφανῶς ἀξιόπιστον παράδοσιν περὶ τῶν μεγάλων ἰδρυμάτων τοῦ βασιλέως πρὸς ὄφελος τῆς ἐπιστήμης. Θὰ ὀμιλήσωμεν πρῶτον περὶ τοῦ Μουσείου, ἐν συνεχείᾳ δὲ περὶ τῆς βιβλιοθήκης (ἢ τῶν βιβλιοθηκῶν).

Τὸ «Μουσεῖον» ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Α', Πτολεμαῖος ὁ πρῶτος συναγαγὼν τὸ μουσεῖον.⁴ Τοῦτο ἀποκαλεῖται σύνοδος,⁵ ὁ δὲ θρησκευτικὸς χαρακτὴρ του καταδεικνύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ἰθύνων αὐτὸ ἦτο ἱερεὺς ὀριζόμενος ὑπὸ τοῦ βασιλέως, ἱερεὺς τοῦ Μουσείου.⁶ Τὰ μέλη, ἀφωσιωμένα εἰς τὴν θεραπείαν τῶν Μουσῶν, εἶχον τὴν ἔδραν των εἰς τὸν περίβολον τῶν βασιλικῶν ἀνακτόρων,⁷ παρείχετο δὲ εἰς αὐτὰ πᾶσα διευκόλυνσις ὑπὸ τῶν μοναρχῶν διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν καθηκόντων των πρὸς τὰς Μούσας. Ἄλλοτε ὁ ἐπικὸς ποιητὴς ἐνεπνέετο ὑπὸ τῆς θεᾶς καὶ ἡ ἰδία ἢ ποίησις ἤρχιζε νὰ ἀνοίγῃ τὸν δρόμον πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῆς

¹ Πλουτ. *Περὶ φυγῆς*, 7 σελ. 601F=fr. 61 W. πρῶτος ὢν τῶν Πτολεμαίου φίλων αὐτὸ ἴσως σημαίνει ὅτι ἀνήκε εἰς τοὺς λεγομένους πρῶτους φίλους τοῦ βασιλέως. Ὁ H. Kortenhoutel, *RE* XX 1941 (95) κ.έ. «Philos» παρέλειψε αὐτὴν τὴν μαρτυρίαν εἰς τὸν κατάλογόν του τῶν φίλων καὶ τῶν πρώτων φίλων τῶν βασιλέων τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς· ἐπειδὴ ἀναφέρεται εἰς τὰ ἔτη 297-283 π.Χ., εἶναι ἡ ἀρχαιότερα ὄλων τῶν ἄλλων τὰς ὁποίας συνέλεξε.

² Περὶ τοῦ Ὀμήρου, τοῦ Αἰσώπου, κτλ., ἐνθα ἀκολουθεῖ τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοτέλους, βλέπε fr. 112, 188-93 W. *Περὶ τῆς δεκαετίας* Διογ. Λαέρτ. V 81.

³ Διογ. Λ. V 78 = fr. 69 W.

⁴ Πλουτ. «Ὅτι οὐδ' ἠδέως ζῆν ἔστιν κατ' Ἐπίκουρον 13, σελ. 1095 D.

⁵ Στράβ. XVII 794, ὁ ὁποῖος ἐπεσεκέφθη τὸν τόπον κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου καὶ ἔδωσε λεπτομερῆ περιγραφὴν του.

⁶ W. Otto, *Priester und Tempel im hellenistischen Ägypten* I (1905) Griechische Kultvereine 166 κ.έ. καὶ 197 κ.έ., κατάλογος τῶν ἱερέων καὶ Addenda = II 321, 326.

⁷ Στράβ. XVII 793 τῶν βασιλείων μέρος (ἐνν. τὸ Μουσεῖον)· πρβλ. Τζέτζ. κατωτέρω, σελ. 120.

κατανόησιν.¹ Κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα αἱ δύο μεγάλαι φιλοσοφικαὶ σχολαί, ἡ Ἀκαδημία καὶ ὁ Περίπατος, εἶχον ἰδίους χώρους ἐντὸς ἀλσῶν ἀφιερωμένων εἰς τὰς Μούσας.² Τώρα ἡ ἀναγέννησις τῆς ποιήσεως καὶ ἡ ἀνάκτησις τῶν παλαιῶν ἀριστουργημάτων ἐπροστατεύοντο ὑπὸ τῶν θυγατέρων τῆς Μνήμης. Τὸ νέον Μουσεῖον³ ἀπετέλει λίαν ἰδιάζουσαν μεταμόρφωσιν τῶν Μουσείων τῆς μητροπόλεως, ὅχι κλάδον τῶν ἀθηναϊκῶν ἰδρυμάτων μεταφερθέντα εἰς Αἴγυπτον ὑπὸ τινῶν περιπατητικῶν. Ἡ κοινότης⁴ δὲν περιελάμβανε φιλοσόφους, ἀλλ' ἀνθρώπων τῶν γραμμάτων καὶ πλείστους ὄσους ἐπιστήμονας, ὁφείλομεν δὲ νὰ ἐξετάσωμεν βραδύτερον⁵ τὴν δυνατότητα κάποιας ἀμοιβαίας μεταξὺ τῶν ἐπιδράσεως. Ἐζῶν ἀμέριμον ζωήν: γεύματα δωρεάν, ὑψηλοὶ μισθοί, ἀπουσία φορολογίας, λίαν εὐχάριστον περιβάλλον, καλὴ κατοικία καὶ ὑπηρεταί. Ὑπῆρχον ἀπεριόριστοι εὐκαιρίαι διὰ φιλονικίας μεταξὺ τῶν. Νέος μάρτυς παρουσιάσθη τελευταίως, ἀξιόπιστος ἐφ' ὅσον ὑπῆρξε μέλος τοῦ Μουσείου ὁ ἴδιος. Ὁ Καλλιμαχος εἰς τὸν πρῶτον τοῦ Ἰαμβον ὑπὸ τὸ προσωπεῖον τοῦ γέρου Ἰππώνακτος ἐρχομένου ἐκ τοῦ κόσμου τῶν νεκρῶν, συμβουλεύει τοὺς φιλολόγους⁶ νὰ μὴ ἀλληλοφθονῶνται τόσον, ἀλλὰ νὰ ἀκολουθήσουν τὸ παράδειγμα τῶν Ἑπτὰ Σοφῶν εἰς τὸ ἀφήγημα τοῦ κυπέλλου τοῦ Βαθυκλέους, τὸ ὁποῖον ἀφηγεῖται εἰς ὅλας τὰς διασκευαστικὰς λεπτομερείας του. Εἶχομεν ἤδη τὴν μαρτυρίαν ἄλλου, λίαν φθονεροῦ μάρτυρος ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, τοῦ ἀφωσιωμένου μαθητοῦ τοῦ Πύρρωνος τοῦ σκεπτικοῦ, Τίμωνος τοῦ Φλιασίου (περίπου 320—230 π.Χ.), ὁ ὁποῖος εἰς τοὺς ἐξαμετρικοὺς λιβέλλους του, τοὺς Σίλλους, ἐπετίθετο ὅχι μόνον κατὰ συγχρόνων στωϊκῶν καὶ ἐπικουρείων φιλοσόφων ἀλλὰ καὶ κατὰ τῶν τροφίμων τοῦ Μουσείου (fr. 12

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 4 κ.ε.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 77.

³ Ἦτο τὸ *Ashmole's Museum* τῆς Ὁξφόρδης (τὸ ὁποῖον ἤνοιξε κατὰ τὸ 1683 καὶ ἀναφέρεται κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος ὡς «Mr. Ashmole's Musaeum» [sic]), τὸ πρῶτον ἴδρυμα τὸ ὁποῖον ἐκλήθη «Μουσεῖον» ὑπὸ τὴν νεωτέραν σημασίαν τῆς λέξεως; Πρβλ. H. M. Vernon, *A History of the Oxford Museum* (1909) 15 καὶ *Handbook to the University of Oxford* (1918) 231.

⁴ Εἰς τὴν πρότασιν τοῦ Πλουτάρχου ἡ λέξις *μουσεῖον*, ἐξαρτωμένη ἐκ τοῦ ρήματος *συνάγειν*, μόνον τὴν συνέλευσιν ὄλων τῶν μελῶν δύναται νὰ σημαίνῃ: τοῦτο δὲ συνάδει πρὸς τὰ συμφραζόμενα τοῦ κεφαλαίου τοῦ Πλουτάρχου. Ὁ C. Wendel (ἀνωτέρω, σελ. 9, σημ. 2), ἐν *Handbuch der Bibliotheks-Wissenschaft* III I² (1955) 65, προσεπάθησε νὰ μεταφράσῃ αὐτὴν «συναθροίζει τὰ βιβλία εἰς τὸ Μουσεῖον» καὶ τὴν ἐχρησιμοποίησε ὡς μαρτυρίαν διὰ τὴν ἴδρυσιν τῆς βιβλιοθήκης παρεπλανήθη ὑπὸ ἐκφράσεων, αἱ ὁποῖαι σαφέστατα δηλοῦν τὴν πρᾶξιν τοῦ συλλέγειν βιβλία: *συναγαγὼν βιβλία* Στράβ. XIII 608 (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 79, σημ. 2 καὶ κατωτέρω, σελ. 117, σημ. 3), ἢ Ἀθήν. V 203 E *περὶ δὲ βιβλίων πλήθους* σελ. 79, σημ. 2 καὶ κατωτέρω, σελ. 117, σημ. 3), ἢ Ἀθήν. V 203 E *περὶ δὲ βιβλίων πλήθους* σελ. 79, σημ. 2 καὶ κατωτέρω, σελ. 117, σημ. 3). Ἀριστέου. *ἐπιστ.* 9, κατωτέρω, σελ. 119. Τὸν Wendel διέφυγε ἡ μοναδικὴ μαρτυρία, τὴν ὁποῖαν δίδει ὁ Εἰρηναῖος-Εὐσέβιος, βλέπε κατωτέρω, σελ. 117.

⁵ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 186.

⁶ Fr. 191. Dieg. VI 2 κ.ε. *συγκαλοῦντα τοὺς φιλολόγους* (διορθωθὲν ἀντὶ - σοφους) . . . αὐτοῖς . . . ἀπαγορεύει φθονεῖν.

Diels = 60 Wachsmuth): «Πολλοὶ τρέφονται εἰς τὴν πολυάνθρωπον Αἴγυπτον, ἔμουντζουρώνοντας παπύρους, λογομαχοῦντες ἀκαταπαύστως ἐντὸς τοῦ κλωβοῦ τῶν Μουσῶν», βιβλιακοὶ χαρακίται¹ ἀπειρίτα δηριόωντες/Μουσέων ἐν τάλάρῳ. Ἡ εἰκὼν τοῦ κλωβοῦ τῶν πτηνῶν ἔμεινεν: λόγιοι ὡς ὄντα, τὰ ὁποῖα, ὅπως τὰ σπάνια πτηνά, κρατοῦνται ἀποκεκομμένοι ἐκ τῆς ζωῆς. Ἡ περιφρόνησις τοῦ Τίμωνος πρὸς τὴν νέαν φιλολογίαν ἀπεικονίζεται εἰς τὸ ἀνέκδοτον,² κατὰ τὸ ὁποῖον εἶπεν εἰς τὸν «μαθητὴν» του, τὸν ποιητὴν Ἄρατον, ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιηθῆ τὰ ἀρχαῖα ἀντίγραφα τοῦ Ὀμήρου καὶ ὄχι τὰ ἤδη διωρθωμένα, ὑπαινισσόμενος ἀναμφιβόλως τὴν ἐκδοτικὴν ἐργασίαν τοῦ Ζηνοδότου. Σάτιρα καὶ ἀνέκδοτα συνοδεύουν ὁλόκληρον τὴν ἱστορίαν τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἀπὸ τῶν πρώτων τῆς ἀρχῶν. Δὲν ἔχομεν παρὰ νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν Φιλιτᾶν³ ἢ νὰ σκεφθῶμεν τὸν Scaliger, τὸν Bentley, τὸν Mommsen ἢ τὸν Housman. Ἄλλ' οὐδέποτε ἠνώχλησε τοὺς φιλόλογους εἴτε τὸ ὅτι παρεβάλλοντο πρὸς σπάνια πτηνά ἐντὸς κλωβοῦ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα εἴτε τὸ ὅτι ἀποκαλοῦνται «μούμιες» κατὰ τὰς ἡμέρας μας.⁴ Διεμαρτυρήθην κάποτε ἠπίως⁵ κατὰ τῆς ἀποπειράς⁶ ὅπως θεωρηθοῦν οἱ φιλόλογοι ποιηταὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ὡς ζῶντες ἀποκεκλεισμένοι εἰς «Ἐλεφάντινον πύργον»,⁷ πρᾶγμα τὸ ὁποῖον κατέστη τόσον περιέργως συρμὸς κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη. Ἦσαν βεβαίως ὑποχρεωμένοι νὰ γράφουν τὰ βιβλία των διὰ στενοῦς κύκλους καλῶς ἐκπαιδευμένων εἰδημόνων, ἀλλ' ἀκόμη καὶ μία ἐξέχουσα μορφή ὡς ὁ Καλλιμάχος ἠσθάνετο στενῶς συνδεδεμένους μὲ τὴν γενέτειραν αὐτοῦ Κυρήνην, τὴν λατρείαν τοῦ Κυρηναίου Ἀπόλλωνος καὶ μίαν τῶν ἰσχυρῶν δυνάμεων τῆς ἐποχῆς, τὴν λατρείαν τῆς ἡγέσιαις. Πρῶτος ὁ Φιλιτᾶς καὶ ἐν συνεχείᾳ οἱ διαδοχικῶς ἐπικεφαλῆς τῆς βιβλιοθήκης ἐχρημάτισαν οἰκοδιδάσκαλοι τῶν κληρονόμων τοῦ θρόνου καὶ ἐξετέθησαν εἰς τοὺς κινδύνους τῆς πολιτικῆς διαμάχης.⁸

¹ χαρακίται φαίνεται ὅτι εἶναι νέος ἀυθαίρετος σχηματισμὸς τοῦ Τίμωνος· ἐκ τῶν συμφραζομένων καὶ τοῦ ἐπιθετικοῦ προσδιορισμοῦ: βιβλιακοὶ συμπεραίνει τις ὅτι ἤθελε νὰ εἴπῃ «συγγραφεῖς» καὶ ὅτι ἐσημάτισε τὴν λέξιν ἐκ τοῦ ῥήματος χαράσσω. Γνωρίζω ὅτι οἱ γλωσσολόγοι θεωροῦν τὰ εἰς -ιτης ὡς παράγωγα ὀνομάτων καὶ ἐννοοῦν τὸ χαρακίται (ἐκ τοῦ χάραξ «πάσσαλος») ὡς σημαῖνον «cloisterlings» (οὕτω καὶ τὸ L-S. ἐν λ.), βλέπε E. Redard, «Les Noms grecs en-της, -τις, princip. -ίτης, -ίτις», *Études et Commentaires V* (1949) 27. Ἀλλὰ τὸ ἐφεύρημα ἐνὸς σατιρικοῦ συγγραφέως, δὲν ὑπόκειται ἴσως εἰς τὸν γραμματικὸν αὐτὸν κανόνα. Ὁ Casaubon γράφων περὶ τοῦ Ἄθην. I 22 D εἶχε πιθανῶς δίκαιον, ἐνῶ ὁ Wachsmuth ἐπεκαλέσθη κατ' αὐτοῦ τοὺς «leges grammaticae» (*Corpusc. poes. epicae Gr. ludibundae* II° 183).

² Διογ. Λαέρτ. IX 113· πρβλ. Wilamowitz «Antigonos von Karystos», *Philol. Untersuch.* 4 (1881) 43. Περὶ τοῦ Τίμωνος καὶ τοῦ Ἄρατου βλέπε κατωτέρω, σελ. 143.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 107.

⁴ *JHS* 75 (1955) 73 = *Ausgewählte Schriften* 158.

⁵ E. A. Barber ἐν *Fifty Years of Classical Scholarship* (1954) 230.

⁶ Βλέπε Excursus.

⁷ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 252, Πτολεμαῖος Η' καὶ Ἀρίσταρχος, ἴσως ἐπίσης Πτολεμαῖος Γ' καὶ Ἀπολλώνιος Ρόδιος, σελ. 167.

⁸ *Philologia Perennis* (1961) 22.

Ὁ βασιλεὺς συνεκέντρωνε, ὡς ἠκούσαμεν, τὰ μέλη τοῦ Μουσείου. Δὲν γίνεται λόγος περὶ ὑποχρέωσης αὐτῶν νὰ παραδίδουν μαθήματα. Εἰς ὅλους ὁμοῦ σχεδὸν τοὺς βίους τῶν ποιητῶν καὶ λογίων γίνεται μεία καὶ «διδασκάλων» ὅσον καὶ «μαθητῶν». Μολονότι ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα ἐπιφυλακτικοὶ εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῶν λεπτομερειῶν τῆς βιογραφικῆς αὐτῆς παραδόσεως, διαφυλαχθείσης τελικῶς εἰς τὸ *Λεξικὸν* τοῦ Σουΐδα, δυνάμεθα ἐν τούτοις νὰ ὑποθέσωμεν τὴν βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν ἐλευθέρας κοινότητος διδασκάλων καὶ μαθητῶν. Ἐκ τῶν πολλῶν ἰδρυμάτων τῶν εὐρισκομένων ἐντὸς τοῦ Μουσείου ἢ βιβλιοθήκη ἦτο τὸ πλέον ἀξιωματικόν: Εὐσεβ. Ἰστ. Ἐκκλ. V 8,11 (περικοπὴ ἐκ τοῦ Εἰρην. κατὰ αἶρετ. III 21, 2 Massuet):¹ *Πτολεμαῖος ὁ Λάγου φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεσκευασμένην βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρείᾳ κοσμήσαι τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχεν, κτλ., «ὁ Πτολεμαῖος ὁ υἱὸς τοῦ Λάγου, φιλοδοξῶν νὰ ἐφοδιάσῃ τὴν βιβλιοθήκην, τὴν συσταθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ διὰ τῶν συγγραμμάτων ὅλων τῶν ἀνθρώπων, ἐφ' ὅσον ἦσαν ἄξια σοβαρᾶς προσοχῆς», κτλ. Ἐν συνεχείᾳ ἐξιστορεῖται ἡ μετάφρασις τῆς Πεντατεύχου εἰς τὴν ἑλληνικὴν διὰ τὴν νέαν βιβλιοθήκην. Περιέργως τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν μόνην μαρτυρίαν μας περὶ τῆς ιδρύσεως τῆς βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Α'.*² Παρεθέσαμεν ἤδη³ ἡμίσειαν πρότασιν ἐξ ἐκθέσεως τοῦ Στράβωνος περὶ τῆς τύχης τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀριστοτέλους, πρῶτος (δηλ. Ἀριστοτέλης) ὃν ἴσμεν συναγαγῶν βιβλία, εἰς τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν ἡδὴ νὰ προσθέσωμεν τὸ δεύτερον ἡμῖς (XIII 608): *καὶ διδάξας τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ βασιλέας βιβλιοθήκης σύνταξιν. Τοῦτο ὑποδηλοῖ περιπατητικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς βιβλιοθήκης.*

Τὸ ὄνομα τοῦ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως ἔρχεται ἀμέσως εἰς τὸν νοῦν, διότι ὁ περιπατητικὸς αὐτός⁴ μὲ τὴν ἐξαιρετικῶς ποικίλην πολυμάθειαν ἀνῆκε μετὰ τὸ 297 π.Χ. εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ βασιλέως. Πρέπει νὰ ἀπετέλεσε εἶδος συνδέσμου μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Ἀλεξανδρείας. Ἀλλὰ μέχρι ποίου σημείου δυνάμεθα νὰ ἀποδείξωμεν ὅτι ὁ βασιλεὺς ἐφήρμοζε τὰς ιδέας τοῦ διακεκριμένου φιλοξενουμένου του; Ὁ Δημήτριος ὑπῆρξε ἀνέκαθεν μέγας εὐνοούμενος τοῦ Wilamowitz, ὁ ὁποῖος τὸν παρέστησε ὡς ἰδρυτὴν τοῦ γενικοῦ μουσείου εἰς τὴν Ἀλεξάν-

¹ Πρβλ. τὴν ἔκδοσιν τοῦ W.W. Harvey III 24, τόμ. II σελ. 111 κ.ἑ. μὲ τὴν σημείωσιν τοῦ Grabe.

² Ὁ Schmidt, *Pinakes*, δὲν ἐξετύπωσε μεταξὺ τῶν testimonia 4-28 τῆς συλλογῆς του τὸ κείμενον τοῦ Εὐσεβίου· καθ' ὅμοιον τρόπον τοῦτο διέφυγε τὴν προσοχὴν τοῦ Wendel, βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 115, σημ. 4. Ὁ Κλήμ. Ἀλ. *Στρωμ.* I 22.1 τόμ. II σελ. 92 St. συνεδύασε τὸ κείμενον τοῦ Εἰρην. ἐνθ' ἄνωτέρω (ἐπὶ βασιλέως Πτολεμαίου τοῦ Λάγου) καὶ τὸ τοῦ Ἀριστέου κατωτέρω, σελ. 119 (ἢ ὡς τινες ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος).

³ Στράβ. XIII 608 καὶ ἄνωτέρω, σελ. 79, σημ. 2. Περὶ ὅλου τοῦ κεφαλαίου βλέπε Düring, «Aristotle», σελ. 382 καὶ 393 κ.ἑ.

⁴ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 114 κ.ἑ.

δρειαν (das universale Museion in Alexandria gestiftet)¹ καὶ μάλιστα ὡς τὸν πρῶτον διευθυντὴν τῆς βιβλιοθήκης.² Αἱ πηγαὶ τὰς ὁποίας ἐξητάσαμεν μέχρι τοῦδε τηροῦν σιγὴν περὶ τοῦ Δημητρίου.

Διαθέτομεν δύο μόνον μᾶλλον περιέργους ἀναφορὰς εἰς τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον λέγεται ὅτι ἔπαιξε ὁ Δημήτριος εἰς τὴν ὀργάνωσιν τῆς βιβλιοθήκης ἢ τῶν βιβλιοθηκῶν (ὄχι τοῦ Μουσείου). Ἡ μία περιέχεται εἰς τὴν λεγομένην Ἐπιστολὴν τοῦ Ἀριστέου,³ μίαν φανταστικὴν⁴ ἀφήγησιν περὶ τῆς προελεύσεως τῆς ἐλληνικῆς μεταφράσεως τῆς Πεντατεύχου, ἡ χρονολογία τῆς ὁποίας δέον νὰ τοποθετηθῆ πιθανῶς εἰς τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. Ἡ ἄλλη σώζεται εἰς τὰ Προλεγόμενα εἰς τὸν Ἀριστοφάνην τοῦ Τζέτζη,⁵ συνταχθέντα κατὰ τὸν

¹ «Antigonos von Karystos» 291. Τὴν ὡς ἄνω διαβεβαίωσιν ἠκολούθησε ἡ τοῦ Susemihl I 7 κ.έ. («χωρὶς ἀμφιβολίας... μετεφέρθη ἐκεῖ διὰ τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Στράβωνος ἡ ἐπιστημονικὴ σπουδὴ τῶν περιπατητῶν»). Αὐτὴν ἐπὶ λέξει ἐπανάλαβε ὁ Müller-Graupa εἰς τὸ χρησιμώτατον καὶ διεξοδικὸν ἄρθρον του «Mouseion», *RE XVI* (1933) 801 κ.έ. καὶ κατέστη κοινὸς τόπος παντὸς σχεδὸν νεωτέρου συγγράμματος. Ἡ πολὺ ἐπιφυλακτικὴ καὶ κριτικὴ ἀπόφασις τοῦ E. Martini «Demetrios», *RE IV* (1901) 2837 κ.έ., οὔτε ἐσημειώθη, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀπερρίφθη· βλέπε E. Bayer, «Demetrius Phalereus», *Tübinger Beiträge zur Altertumswissenschaft* 36 (1942) 105 κ.έ.

² *Die hellenistische Dichtung* I 22, «erster Vorstand» ἀντιθέτως πρὸς ὅσα ὁ ἴδιος ὀρθῶς παρατηρεῖ σελ. 165 περὶ τοῦ Ζηνοδότου, σελ. 160 κ.έ. Μουσεῖον.

³ Aristae ad Philocratem *epistula*, ἐκδ. P. Wendland (Leipzig 1900) 9· ἀναθεωρηθεῖσα ἐκδόσις τοῦ H. St. J. Thackeray (Cambridge 1900) ὡς παράρτημα τῆς Introduction to the *Old Testament in Greek* τοῦ H. B. Swete. Αἱ μεταγενέστεραι ἐκδόσεις καὶ μεταφράσεις ἐγένοντο βάσει τοῦ κειμένου τῆς ὡς ἄνω ἐκδόσεως τοῦ Thackeray, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὴν ἐκδοσιν τοῦ Wendland. Ἐκ τούτων χρησίμη εἶναι ἡ ἐκδοσις τοῦ M. Hadas (New York 1951) διὰ τὴν εἰσαγωγὴν, τὸ σύντομον ὑπόμνημα καὶ ἰδίως τὴν βιβλιογραφίαν τῆς· τὸ μόνον τὸ ὁποῖον παραλείπει εἶναι αἱ σχετικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Jacoby περὶ Ἐκαταίου Ἀβδ. 264 *FGrHist* 21-24 = III a (1943) 61-75, κυρίως 65 κ.έ. Νέα ἐκδοσις ἐν *Sources Chrétiennes* τόμ. 89 (1962) ὑπὸ A. Pelletier.

⁴ Ὁ Ludovicus Vives, ὁ ἰσπανὸς οὐμανιστής, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρῶτος ἀμφισβητήσας τὴν αὐθεντικότητά τῆς Ἐπιστολῆς εἰς τὰς σημειώσεις του ἐν τῷ *De Civ. D.* XVIII 4 τοῦ Αὐγουστίνου, τὸ ὁποῖον εἶχε ἐκδώσει τὸ 1522 ὁμοῦ μετὰ τῆς «Ἐπιστολῆς πρὸς τὸν Ἀναγνώστην» τοῦ Ἐράστου (*ep.* 1309 Allen).

⁵ Ἄγω *Prolegomena* τοῦ Τζέτζη, διότι ἀκολουθῶ τὸν G. Kaibel, ὁ ὁποῖος (μετὰ τὸν Consbruch) ἀπέδωσε καὶ τὰς ἀνωτέρους πραγματείας εἰς τὸν Τζέτζη: «Die Prolegomena *Περὶ Κωμωδίας*», *AGGW*, philos.-hist. Kl., N.F. II 4 (1898) 4. Πρβλ. τὰ λεπτομερῆ ἐπιχειρήματα τοῦ ἀριστοურγηματικῦ ἄρθρου τοῦ Wendel: «Tzetzes», *RE VII A* (1948) 1973 κ.έ. Κατὰ τῆς γνώμης αὐτῆς ἐτάχθησαν ὁ R. Cantarella, *Aristophanis comoediae* I (1949) *Prolegomena* σελ. 38 καὶ ὁ A. Plebe, «La teoria del comico de Aristotele a Plutarco», *Università di Torino, Pubblicazioni della Facoltà di Lettere e Filosofia* IV I (1952) 115-21, τὸ ὁποῖον ἐγράφη χωρὶς νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν τὸ ἄρθρον τοῦ Wendel. Παραπέμπα πάντοτε εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Kaibel ἐν *CGF* I (1899), βλέπε κατωτέρω σελ. 120, σημ. 1.—Νέα ἐκδοσις τῶν Προλεγόμενων τοῦ Τζέτζη θὰ δημοσιευθῆ μὲ ὄχι τὰ *Prolegomena de comoedia* εἰς ἓνα τόμον τῶν *Scholia in Aristophanem*, ed. edendave curavit W. J. Kaster, βλέπε τόμ. IV I (ὁ Τζέτζη εἰς Ἀριστοφ. Πλ.) Groningen 1960, σελ. XX.

δωδέκατον αἰῶνα μ.Χ. καὶ μεταφρασθέντα ἐν μέρει εἰς τὴν λατινικὴν ὑπὸ ἀγνώστου Ἰταλοῦ οὐμανιστοῦ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μ.Χ. εἰς ὑπομνηματισμὸν ἔργου τοῦ Πλάτου.¹

Τὰ σχετικὰ χωρία δέον νὰ παρατεθοῦν αὐτολεξεί· αἱ παραφράσεις δὲν ὤφελου. Ἀριστέου ἐπ. 9—10 (= Εὐσεβ. *Εὐαγγ. Προπ.* VIII 2. 1—4) κατασταθεῖς ἐπὶ τῆς τοῦ βασιλέως βιβλιοθήκης Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς ἐχρηματίσθη πολλὰ διάφορα πρὸς τὸ συναγαγεῖν, εἰ δυνατόν, ἅπαντα τὰ κατὰ τὴν οἰκουμένην βιβλία, καὶ ποιούμενος ἀγορασμοὺς καὶ μεταγραφὰς ἐπὶ τέλος ἤγαγεν, ὅσον ἐφ' ἑαυτῷ, τὴν τοῦ βασιλέως πρόθεσιν. Παρόντων οὖν ἡμῶν ἐρωτηθεὶς πόσαι τινὲς μυριάδες τυγγάνουσι βιβλίων, εἶπεν· ὑπὲρ τὰς εἴκοσι, βασιλεῦ· σπουδάσω δ' ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ πρὸς τὸ πληρωθῆναι πεντήκοντα μυριάδας τὰ λοιπά. Προσῆγγελται δέ μοι καὶ τὰ τῶν Ἰουδαίων νόμιμα μεταγραφῆς ἄξια καὶ τῆς παρὰ σοὶ βιβλιοθήκης εἶναι. Ὁ Ἀριστέας ἀναφέρεται ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν Μετάφρῃσιν τῶν Ἐβδομήκοντα, δίδων ἰδιαιτέραν ἔμφασιν εἰς τὴν σχέσιν τοῦ Δημητρίου μὲ τὸ μέγα ἐγχείρημα. Ἡ σχέσις αὐτῆ ἦτο ὁ μόνος λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον ὁ συγγραφεὺς ἀνέφερε τὸν Δημήτριον καὶ τὴν βιβλιοθήκην τοῦ βασιλέως. Ὁ βασιλεὺς εἶναι ὁ Πτολεμαῖος Β',² ἐφ' ὅσον ἡ Ἀριστ. ἐπ. 35 ἀναφέρεται εἰς γνωστὴν πρᾶξιν τοῦ Πτολεμαίου Α' ὡς εἰς πρᾶξιν τοῦ «πατρός μου» καὶ ἡ ἐπ. 41 εἰς τὴν «βασίλισσαν Ἀρσινόην, τὴν ἀδελφήν», ὁ δὲ Δημήτριος εἶναι ὑπεύθυνος διὰ τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην. Αἱ δύο αὐταὶ ἐκπληκτικαὶ δηλώσεις εἶναι καταφανῶς ἀντίθετοι καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν³ περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Δημητρίου, καὶ πρὸς τὴν παράδοσιν περὶ τῆς σειραῆς διαδοχῆς τῶν βιβλιοθηκαρίων. Ὁ Τζέτζης, συντάσων τὰ Προλεγόμενα εἰς τὰ σχόλιά του ἐπὶ τριῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐμνημόνευσε πρῶτον τοὺς φιλόλογους ποιητάς, οἱ ὁποῖοι ἔργον εἶχον νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ

¹ Ὀνομάσθη «Scholium Plautinum» ὑπὸ τοῦ F. Ossan, ὅστις τὸ ἀνεκάλυψε εἰς ἓνα κώδικα τοῦ Πλάτου τοῦ Collegio Romano τῷ 1819, ἀφῆκε δὲ μὴ τὴν τμηματικὴν δημοσίευσίν του εἰς ἄλλους. Οὗτοι φέρουν λίαν διάσπῃμα ὀνόματα: Meineke (1830), Welcker (1835) ὁ ὁποῖος παρεπλανήθη φρικτῶς ὑπὸ τοῦ σχολίου, Ritschl (1838), πρβλ. ἀνωτέρω σελ. 7. Δὲν πρέπει νὰ λησμονηθῇ ὅτι ὁ W. Dindorf εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος εἶπε εἰς τὸν Welcker ὅτι ὁ μυστηριώδης «Caecius» ταυτίζεται μὲ τὸν Τζέτζη, *Rh. M.* 4 (1836) 232. Τὸ ἴδιον αὐτὸ χειρόγραφον ἀνεκαλύφθη ἐκ νέου ὑπὸ τοῦ E. Breccia ὡς Vat. Lat. 11469 διὰ τὸ ἔργον τοῦ E. A. Parsons, *The Alexandrian Library. Glory of the Hellenic World* (London 1952). Ὁ Ἀμερικανὸς αὐτὸς βιβλιόφιλος ἐπραγματεύθη τὸ θέμα του μὲ συγκινητικὸν ἐνθουσιασμὸν καὶ μάλιστα προσέθεσε δύο πανομοιότυπα τῆς σχετικῆς σελίδος εἰς τὸ ἐκτενὲς κεφάλαιόν του περὶ τοῦ «Πλαυτείου Σχολίου». W.J.W. Kaster, «Scholium Plautinum plene editum», *Mnemosyne* σειρά IV, τόμος XIV (1961) 23 κ.έ.

² Ὁ βασιλεὺς οὐδέποτε καλεῖται Φιλάделφος. Αὐτὸ δύναται νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἐν ἀκόμῃ ἐπιχείρημα διὰ τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τῆς Ἐπιστολῆς ἐντὸς τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ., ἢ βραδύτερον. Διότι πρὸς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος ὁ τίτλος «Φιλάделφος», ὁ χρησιμοποιοῦμενος μόνον διὰ τὴν σύζυγόν του, τὴν Ἀρσινόην, κατέστη συνηθέστατος καὶ διὰ τὸν ἴδιον τὸν βασιλέα (βλέπε H. Volkmann, *RE* XXIII 1645, 50 κ.έ.).

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 114 καὶ κατωτέρω, σελ. 184.

τοὺς σκηνηκούς ποιητὰς ἐπὶ Πτολεμαίου Β' (ὕπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου) καὶ προσέθεσεν:¹ ὁ γὰρ Πτολεμαῖος φιλολογώτατος ὢν διὰ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως καὶ ἐτέρων ἔλλογίμων (γερονσίων Mb 8) ἀνδρῶν δαπάναις βασιλικαῖς ἀπανταχόθεν τὰς βίβλους εἰς Ἀλεξάνδρειαν συνήθροισεν καὶ δυοὶ βιβλιοθήκαις ταύτας ἀπέθετο· ὢν τῆς ἐκτὸς μὲν ἀριθμὸς τετρακισμύριαι δισχίλιαι ὀκτακόσκιαι, τῆς δὲ τῶν ἀνακτόρων ἐντὸς συμμιγῶν μὲν βιβλίων ἀριθμὸς τεσσαράκοντα μυριάδες, ἀμιγῶν δὲ καὶ ἀπλῶν μυριάδες ἑννέα . . . τὰ δὲ συνηθροισμένα βιβλία οὐχ Ἑλλήνων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἔθνων ἦσαν καὶ δὴ καὶ Ἑβραίων αὐτῶν . . . ὅτε δὴ καὶ τὰς τῶν Ἑβραίων διὰ τῶν ἑβδομήκοντα (ἑβδομήκοντα δύο Mb 24) ἐρμηνευθῆναι πεποιήκεν. Ὁ Ἰταλὸς οὐμανιστῆς παρέλειψε τὰς ἀναφορὰς εἰς τοὺς Ἑβραίους καὶ τοὺς ἑβδομήκοντα, ἀλλὰ ἐκράτησε τὸ χωρίον περὶ τῆς βοήθειας τοῦ Δημητρίου πρὸς τὸν Φιλάδεφον καὶ περὶ τῶν δύο βιβλιοθηκῶν, συνεπεῖα δὲ ἰδιαιτέρως κακοῦ σφάλματος κατὰ τὴν μετάφρασιν ὁ Καλλιμάχος ἔγινε «aulicus regius bibliothecarius». Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν τεραστίαν ἐπιτυχίαν, τὴν ὁποίαν ἐσημείωσε ἡ ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστέου κατὰ τὴν χριστιανικὴν ἐποχὴν,² δὲν μᾶς ἐκπλήττει τὸ ὅτι ἀνευρίσκομεν ἴχνη αὐτῆς ἀκόμη εἰς τὸν Τζέτζη,³ ἀνάμικτα μὲ γραμματικὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν σχολίων εἰς τὸν Ἀριστοφάνη καὶ τὸν Διονύσιον τὸν Θραῖκα.⁴ Σημειώνομεν δύο σημεῖα, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Τζέτζης διαφέρει τοῦ Ἀριστέου: ὁ Δημήτριος δὲν ἀποκαλεῖται «προϊστάμενος» τῆς βασιλικῆς βιβλιοθήκης, τὸ σπουδαιότερον δὲ διὰ τὸν σκοπὸν μας, εἶναι ὅτι μνημονεύονται δύο βιβλιοθήκαι, ὑφιστάμεναι ἐπὶ Πτολεμαίου Β' μετὰ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα εἶχε ἐκάστη. Μία δευτέρα βιβλιοθήκη «ἐκτὸς τῶν ἀνακτόρων» συνεδέετο, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἄλλων πηγῶν, μεθ' ἑνὸς Σεραπίου, κατέστη δὲ περιώνυμος κατὰ τοὺς ρωμαϊκοὺς χρόνους. Ὁ Πτολεμαῖος Α' εἶχεν εἰσαγάγει τὸν θεὸν Σέραπιν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν⁵ καὶ ἔκτισε ναὸν διὰ τὴν λατρείαν αὐτοῦ⁶ εἰς τὴν περιοχὴν τῆς Ρακώτιδος. Οἱ λόγοι τοῦ Τζέτζη ἔγιναν πάντοτε δεκτοὶ ἀνεπιφυλάκτως ὡς μαρτυρία περὶ τῆς ἰδρύσεως δευτέρας βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου Β'. Δοθέντος ὅτι ἡ βιβλιοθήκη αὕτη ἐφέρε-

¹ CGF I (1899) ἐκδ. G. Kaibel σελ. 19 P b 4 κ.έ. Πρβλ. σελ. 31, Mb 8 κ.έ., τὴν μεταγενεστέραν παραλλαγὴν (version) μετὰ ποικιλιῶν, προσθηκῶν, διορθώσεων, αἱ ὁποῖαι δὲν μᾶς ἐνδιαφέρουν ἐδῶ.

² Βλέπε τὰ Testimonia, τὰ ὁποῖα συνέλεξε ὁ Wendland, ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 87-166.

³ Ἐνδεχομένως διὰ μέσου τοῦ Ἐπιφανίου· Wendland σελ. 89 κ.έ. καὶ 139 κ.έ.

⁴ C. Wendel, RE VII A 1975 κ.έ.

⁵ Tac. hist. IV 83 κ.έ. εἰς τὴν ἐνημερωμένην παρέχβασίν του περὶ τοῦ θεοῦ Σεράπιδος.

⁶ Λέγεται ὅτι ὁ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς εἶχε τὴν ἐμπνευσιν νὰ γράψῃ ποιήματα τοῦλάχιστον ἄπαξ ἐν τῷ βίῳ του, παιᾶνας εἰς τὸν νέον θεόν : fr. 200 Wehrli καὶ τὰ πλήρη σκεπτικισμοῦ σχόλιά του σελ. 87. Ὡς «hymnographe inspiré et dévôt de Sarapis» ὁ Δημήτριος ἀνήγειρε τὸν ἀνδριάντα του παρὰ τὸν τοῦ Πινδάρου ἐν Μέμφιδι κατὰ τοὺς J.-Ph. Lauer καὶ Ch. Picard, «Les Statues Ptolémaïques du Sérapieion de Memphis», Publications de l'Institut d'Archéologie de l'Université de Paris III (1955) 69 κ.έ.

το ὡς κτισθεῖσα ἐν τῷ Σεραπεῖῳ βραδύτερον τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσειοῦ,¹ ὁ Πτολεμαῖος ἐθεωρήθη καὶ ὡς ἰδρυτὴς νέου ναοῦ τοῦ Σεράπιδος. Ἄλλ' αἱ ἀναμνηστικαὶ πλάκες τῆς ἰδρύσεως τοῦ Σεραπεῖου, εὑρεθεῖσαι κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς² τοῦ 1945 ἐπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ λόφου τῆς Ρακώτιδος, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ οὗ ὁ Πτολεμαῖος Α' εἶχε κτίσει προηγουμένως ἱερόν, φέρουν τὸ ὄνομα τοῦ ἐγγονοῦ του, Πτολεμαίου τοῦ Γ' (246—221 π.Χ.). Κατόπιν τούτου ἡ ἐκθεσις τοῦ Τζέτζη καθίσταται ἀμφισβητήσιμος.³ Τὸ πρόσωπον, ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δραστηριότης τοῦ Πτολεμαίου Β' ἐγοήτευσαν εἰς τοιοῦτον βαθμὸν τοὺς μεταγενεστέρους, ὥστε ἀπεδόθησαν εἰς αὐτὸν ἀνευδοιάστως μερικὰ ἐκ τῶν προσόντων τοῦ πατρὸς ὅσον καὶ τοῦ υἱοῦ του. Ὁ υἱὸς οὗτος, ἐπιλεγόμενος Εὐεργέτης, μαθητὴς τοῦ ποιητοῦ τῶν Ἀργοναυτικῶν καὶ ἐνδιαφερόμενος ζωηρότατα διὰ τὴν ἀπόκτησιν ἀρχαίων κειμένων⁴ διαπιστοῦται πλέον ὡς ἰδρυτὴς τοῦ νέου ναοῦ. Τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι προσέθεσε βιβλιοθήκην εἰς τὸν περίβολον αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ δὲν ἀποκλείει αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν. Τὸ πρόβλημα τοῦ ποῖος ἐκ τῶν Πτολεμαίων ἰδρυσε τὴν «μικράν» ἢ «θυγατέρα» βιβλιοθήκην καὶ εἰς ποῖον τόπον ἔκειτο αὕτη, παρουσιάζεται ἀλυτον ἐπὶ τοῦ παρόντος. Οἱ εἰς τὴν χειρόγραφον παράδοσιν τῶν σωζομένων χειρογράφων μας ἀναφερόμενοι ἀριθμοὶ εἶναι συχνότατα ἀβάσιμοι. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων τῶν ἀλεξανδρινῶν βιβλιοθηκῶν, ὑφίστανται ἐπίσης ἀντιφάσεις μεταξὺ Ἀριστέου καὶ Τζέτζη,⁵ λάθη κατὰ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν, καὶ εἰς τὰς ἄλλας πηγὰς διαφορετικοὶ ἀριθμοί. Συμφωνοῦν πάντως εἰς ἓν σημεῖον, ὅτι ἑκατοντάδες χιλιάδων κυλίνδρων παπύρου ἦσαν ἐναποθηκευμένοι εἰς αὐτάς κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ.

¹ Ἐπιφάν. *Περὶ μέτρων καὶ σταθμῶν* 168 C 15. 16 κ.έ. Dind.—test. 27b Schmidt σελ. 11 κ.έ. ἐν τῇ πρώτῃ βιβλιοθήκῃ τῇ ἐν Βρουχεῖῳ οἰκοδομηθείσῃ ἔτι δὲ ὕστερον καὶ ἑτέρα ἐγένετο βιβλιοθήκη ἐν τῷ Σεραπεῖῳ μικροτέρα τῆς πρώτης, ἥτις καὶ θυγάτηρ ἀνωμάσθη αὐτῆς.

² Callimachus II (1953) XXXIX μετὰ παραπομπῶν εἰς A. Wace, *JHS* 65 (1945) 106 κ.έ., καὶ A. Rowe, «The Discovery of the famous Temple and Enclosure of Sarapis at Alexandrian», *Παράρτημα τῶν Annales du Service des Antiquités de l'Egypte*, Cahier No 2 (1946). Περὶ τῶν μεταγενεστέρων ἀνακαλύψεων καὶ τῶν συζητήσεων βλέπε P. M. Fraser «Two Studies on the Cult of Sarapis in the Hellenistic World», «Opuscula Atheniensia III (Lund 1960) 11. 6, *Skrifter utgivna av Svenska Institutet i Athen*, σειρὰ I εἰς 4ον, τόμ. VII. Ὁ Welles, *Historia* 1962, 271-98 (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 110, σημ. 2) προσπαθεῖ νὰ μᾶς πείσῃ ὅτι ἡ λατρεία τοῦ Σεράπιδος ἐν Ρακώτιδι καθιερώθη ὑπὸ τοῦ Ἰδίου τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὅταν ἰδρυσε τὴν Ἀλεξάνδρειαν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν του ἐκ τῆς Siwah τὸ 331 π.Χ. Ἐφ' ὅσον ὁμοῦς προτιμᾷ τὰς ἀφηγήσεις τοῦ Καλλισθένου καὶ τοῦ Ψευδο-Καλλισθένου ἀντὶ τῆς ἐκθέσεως τῶν γεγονότων ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου—Ἀρριανοῦ εἶναι πολλὸ δύσκολον νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν ἀνασύνθεσίν του.

³ Ὅχι μόνον τοῦ Parsons τὸ *The Alexandrian Library* 347 κ.έ., ἀλλὰ καὶ σοβαρὰ ἔργα ὡς τὸ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* III I (2α ἔκδ. 1953) 55 ἢ τὸ *Geschichte der Textüberlieferung* (1961) 63 παρέλειψαν νὰ λάβουν γνῶσιν τῶν ἀνασκαφῶν.

⁴ Schmidt, *Pinakes*, test, 6b.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 119 κ.έ. Πρβλ. test. 24a, Schmidt, *Pinakes* σελ. 9 κ.έ. καὶ τὴν ἐξήγησιν τῶν ἀριθμῶν, σελ. 37.

Εἶναι φανερόν ὅτι ἐφθάσαμεν εἰς τὴν ἐποχὴν, τὴν ὁποίαν ἀπεκαλέσαμεν — μετὰ δισταγμοῦ — «βιβλιακὴν». Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ ἐν ἑκ τῶν χαρακτηριστικῶν σημείων τοῦ νέου, τοῦ ἑλληνιστικοῦ, κόσμου. Ὁλόκληρος ἡ γραμματεία τοῦ παρελθόντος, ἡ κληρονομία αἰῶνων, ἐκινδύνευε νὰ διαφύγῃ παρὰ τὸν ἐμβριθῆ μόχθον τῶν μαθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους. Μὲ ἐνθουσιασμόν καὶ πλουσίαν φαντασίαν ἔπραξε ἡ γενεά, ἡ ὁποία ἔζη εἰς τὰ τέλη τοῦ τετάρτου καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος, τὸ πᾶν, διὰ νὰ διατηρήσῃ αὐτὴν τὴν κληρονομίαν. Τὸ πρῶτον ἔργον ἦτο νὰ συλλεγοῦν καὶ νὰ φυλαχθοῦν οἱ θησαυροὶ τῶν γραμμῶν, ὥστε νὰ σωθοῦν διὰ παντός. Εἰς αὐτὴν ἀκριβῶς τὴν περίοδον, τὰς τελευταίας δεκαετίας τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ., δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν τοὺς παλαιότερους παπύρους, οἱ ὁποῖοι ἤλθον εἰς φῶς εἰς τὴν Αἴγυπτον καὶ μᾶς παρέχουν ἀληθῆ δείγματα ἑλληνικῶν βιβλίων.¹ Δυνάμεθα ἀκόμη νὰ μαντεύσωμεν ὅτι ἡ σημαντικὴ ἀλλαγὴ εἰς τὴν φύσιν τῆς ἑλληνικῆς γραφῆς,² ἡ σημειωθεῖσα κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ., ὀφείλεται ἴσως εἰς τὴν αἰσθητικὴν ἀντίληψιν τῶν μεγάλων φιλολόγων ποιητῶν. Τὰ βιβλία αὐτὰ ἦσαν τὰ ἀναγκαῖα μέσα διὰ τὴν ἀναζωογόνησιν τῆς ποιήσεως ὅσον καὶ διὰ τὴν γέννησιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς φιλολογίας. Βλέπομεν πόσον μεγάλην σπουδαιότητα εἶχε ἡ βαθμιαία πρόοδος τῆς παραγωγῆς τοῦ βιβλίου εἰς παλαιότερους αἰῶνας.³

Ἐξεκινήσαμεν ἀπὸ τὸ «ὑπόστρωμα» τῆς Ἀνατολῆς καὶ παρηκολουθήσαμεν τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ ὑπ' αὐτῶν τούτων τῶν Ἑλλήνων, ἡ ὁποία ἐμφανίζεται τώρα ὡς προπαρασκευὴ διὰ τὴν νέαν ἐποχὴν. Ἄν ὑποτεθῆ ὅτι ὑπῆρξε ἀναβίωσις ἀνατολικῆς ἢ αἰγυπτιακῆς ἐπιδράσεως, πιθανῶς εἰς ὠρισμένα τεχνικὰ μέσα,⁴ δὲν πρέπει αὐτὴ νὰ ὑπερτιμᾶται.⁵ Τὸ ἀλφάβητον ὑπῆρξε ἐν ἑκ τῶν ἀποφασιστικῶν δημιουργημάτων τοῦ ἑλληνικοῦ δαιμονίου, τὸ ὁποῖον ἤνοιξε νέαν περίοδον πολιτιστικῆς ζωῆς. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν Ἀνατολὴν καὶ τὴν Αἴγυπτον, μὲ τὰς συντεχνίας τῶν γραφέων καὶ τὰς κάστας τῶν ἱερέων τῆς, ἡ ἑλληνικὴ ἀλφαβητικὴ γραφὴ ἦτο προσιτὴ εἰς τοὺς πάντας.⁶ Ἀπετέλεσε ἐπίσης ἐπαναστατικὴν ἀλλαγὴν τὸ ὅτι

¹ Περί τῆς προσφάτου εὑρέσεως ἐνὸς παπύρου (ὑπόμνημα εἰς τὴν ὄρφικὴν *Θεογονίαν*) πλησίον τῆς Θεσσαλονίκης βλέπε S. G. Kapsomenos, «Der Papyrus von Dervéni», *Gnom.* 35 (1963) 222 κ.έ., καὶ *Ἀρχαιολογικὸν Δελτίον* 19 (1964, ἐδημοσιεύθη τὸ 1965) 17 - 25 (μετὰ πινάκων 12-15), ὁ ὁποῖος κλίνει μᾶλλον ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι ἐγράφη περὶ τὰ μέσα τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ. (ὁ C. H. Roberts νομίζει ὅτι ἐγράφη τὸ 300 π.Χ. περίπου καὶ ὁ P. M. Fraser τὸ 280 π.Χ.). Πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 116, σμ. 1 καὶ σελ. 283,

² Βλέπε C. H. Roberts, *Greek Literary Hands 350 B.C.-A.D. 400* (Oxford 1956) XV καὶ πίνακες 1-5 μετὰ ὑπομνήματος.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 22, 29-32, 34, 77-78 κ.έ.

⁴ Πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 18 καὶ εἰδικῶς τὰς παραπομπὰς εἰς Wendel καὶ Zuntz, σελ. 8, σμ. 8.

⁵ O. A. Thibaudet, *La Campagne avec Thucydide* (7η ἐκδ. 1922) 58 κ.έ., καὶ ὁ K. Kerényi, *Apollon. Studien über antike Religion und Humanität* (Wien 1937) 237. δύνανται νὰ ἀναφερθοῦν ὡς τυπικὰ παραδείγματα τῶν μεγαλοποιούντων τὴν ἐπίδρασιν τῆς ἀρχαίας αἰγυπτιακῆς παραδόσεως ἐπὶ τῆς νέας ἐν Ἀλεξάνδρειᾳ πορείας.

⁶ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 28 κ.έ.

ἐτέθησαν εἰς τὴν ἐλευθέραν διάθεσιν τοῦ κοινοῦ οἱ τεράστιοι γραπτοὶ θησαυροὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν βιβλιοθηκῶν. Δὲν ἦσαν βιβλιοθήκαι ναῶν ἢ ἀνακτόρων, εἰς τὰς ὁποίας ἐγένετο δεκτὴ μία προνομιοῦχος μειονότης, ἀλλ' ἦσαν ἀνοικταὶ εἰς οἶον-δῆποτε εἶχε τὴν ἰκανότητα καὶ τὴν θέλησιν νὰ ἀναγνώσῃ καὶ νὰ μάθῃ. Ὑπῆρχε ἐλεύθερος κόσμος τοῦ πνεύματος καὶ εἰς αὐτὰς τὰς νέας μοναρχίας, αἱ δὲ προὔπο-θέσεις μιᾶς τοιαύτης ἀναπτύξεως ὑφίσταντο μόνον ὅπου ἐπεκράτει ὁ ἐλληνικὸς πολιτισμὸς. Τὸ πρωτοφανὲς ἐνδιαφέρον διὰ τὰ βιβλία ὑπεδαυλίζετο ὑπὸ τῶν νέων φιλολόγων ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι εἶχον ἀπόλυτον ἀνάγκην κειμένων. Κατ' ἀξιοσημείωτον σύμπτωσιν οἱ βασιλικοὶ πάτρωνες καὶ οἱ σύμβουλοι τῶν ἐκά-λυψαν ἀμέσως τὰς ἐπιτακτικὰς αὐτὰς ἀπαιτήσεις καθ' ἡγεμονικὸν τρόπον. Θὰ εὖρωμεν παρομοίαν ἀλληλουχίαν γεγονότων εἰς τὴν ἰταλικὴν ἀναγέννησιν, ὅταν ὁ ἐνθερμος ζῆλος τῶν ποιητῶν καὶ τῶν οὐμανιστῶν ἀπὸ τοῦ Πετράρχου μέχρι τοῦ Πολιτιανοῦ ὠδήγησεν εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν κλασσικῶν καὶ τὴν σύστασιν μεγάλων βιβλιοθηκῶν.

Εἰς τὸ κεφάλαιον τοῦτο ἐξητάσθη μετὰξὺ ἄλλων τὸ ζήτημα τῆς συμβολῆς τοῦ Δημητρίου εἰς τὴν φιλολογίαν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐκ τῶν δύο μόνων πηγῶν, τοῦ Ἀριστέου καὶ τοῦ Τζέτζη, ὁ Τζέτζης ἀπεδείχθη ὅτι ἐβασίσθη ἐν μέρει, μολονότι ἐμμέσως, εἰς τὸν Ἀριστέαν, αἱ δὲ χρονολογικαὶ συγχύσεις εἶναι καταφανεῖς εἰς ἀμφοτέρους. Τὸ ἀναγκαῖον συμπέρασμα εἶναι ὅτι ἡ καθιερωμένη ἐκδοχὴ περὶ τῆς ζωτικῆς θέσεως τοῦ Δημητρίου στηρίζεται ἐπὶ πτωχοτάτων μαρτυριῶν. Παρὰ ταῦτα διὰ γενικοῦς λόγους δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν εἰς τὴν πιθανότητα ὅτι διὰ τῶν συμβουλῶν του πρὸς τὸν βασιλέα προήγαγε τὴν νέαν φιλολογίαν καὶ ἔφερεν εἰς αὐτὴν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ μεγάλου διδασκάλου τοῦ Ἀριστοτέλους. Ὑπεστηρίξαμεν¹ ὅτι ἡ νέα αὐτῆ φιλολογία προῆλθεν ἐκ τῶν ἰδεῶν τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Ζηνοδότου εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν. Τώρα πρέπει νὰ προσπαθῶμεν νὰ ἐγκαταλείψωμεν ἐκείνας τὰς ἀβεβαίας συγχρόνους ἀνασυνθέσεις καὶ νὰ ἀντιμετωπίσωμεν ἐν νέον σοβαρὸν ἱστορικὸν πρόβλημα: τὴν σχέσιν² μετὰξὺ τῆς νέας αὐτῆς φιλολογίας καὶ τῆς περιπατητικῆς παραδόσεως, ὅχι μόνον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος ἀλλὰ καθ' ὅλην τὴν ἐλληνιστικὴν περίοδον.

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 112 κ.έ.

² Εἰς τὰς παλαιότερας μικρὰς πραγματείας μου (ἀνωτέρω, σελ. 104, σημ. 1) δὲν ὑπῆρχε χωρὸς διὰ νὰ ἐπεξεργασθῶ τὴν ἐν λόγῳ σχέσιν· κατὰ συνέπειαν παρέμενε σκοτεινὴ ἡ διαδρομὴ τῆς ἀριστοτελικῆς παραδόσεως.

Ο ΖΗΝΟΔΟΤΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΙ ΤΟΥ

Εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον περὶ τῶν ἀρχῶν τῆς φιλολογίας εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἀπαντᾷ ἓν ὄνομα ἐπανειλημμένως, τὸ ὄνομα τοῦ Ζηνοδότου τοῦ Ἐφεσίου.¹ Ὑπῆρξε ὁ πρῶτος μιᾶς σειρᾶς μεγάλων προσωπικοτήτων εἰς ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ ὑπεροχὴ τοῦ ἀτόμου ἐπεβάλλετο πανταχοῦ. Τὸ ἄτομον, συναισθανόμενον ὅτι εἰσῆλθε εἰς νέαν σφαῖραν πνευματικῆς δραστηριότητος, ἐκλίνευε εὐκόλως πρὸς μίαν ἐλαφρῶς ὑπερβολικὴν ὑποκειμενικότητα. Δὲν ὑπῆρχεν ἀκόμη παράδοσις φιλολογικὴ, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδύνατο νὰ κληρονομήσῃ ὁ Ζηνόδοτος. Ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ εὕρῃ ὁ ἴδιος τὸν δρόμον του. Δὲν θὰ ἔπρεπε συνεπῶς νὰ μᾶς ἐκπλήττῃ τὸ ὅτι ἐνόητε παρέπαιε.

Εἶναι ἄδικον νὰ μετρῶμεν αὐτὸν μὲ τὰ μέτρα τῶν ὀπαδῶν του τοῦ τρίτου καὶ τοῦ δευτέρου αἰῶνος, οἱ ὅποιοι προσεπάθησαν κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου νὰ διαμορφώσουν κανονικὴν τεχνικὴν ἐκδόσεως καὶ ἐρμηνείας κειμένων. Ἐν συγκρίσει πρὸς αὐτοὺς εἶναι μοιραῖον νὰ ἐμφανίζεταί κάπως ἄνισος ἢ αὐθαίρετος εἰς τὴν κριτικὴν ἐπεξεργασίαν τῶν κειμένων. Ριζικῶς ἀντίθετοι θεωρίαι ὑποστηρίζονται ὑπὸ φιλολόγων τῶν νεωτέρων χρόνων ἐν σχέσει πρὸς τὴν ὀμηρικὴν κριτικὴν τοῦ Ζηνοδότου, διότι αἱ λεγόμεναι μαρτυρίαι μας, προερχόμεναι ἐκ τῆς πολεμικῆς τῶν ἀντιπάλων αὐτοῦ, ἔχουν συχνὰ παρανοηθῆ.

Ἄνεφέραμεν τὴν συλλογὴν καὶ ἀποθήκευσιν βιβλίων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Εἶναι πιθανὸν ὅτι ὁ Ζηνόδοτος μετέσχε τοῦ κολοσσιαίου τούτου ἐγχειρήματος, ἀφοῦ ὁ βασιλεὺς τὸν ἐξέλεξε ὡς πρῶτον αὐτοῦ βιβλιοθηκάριον.² Τὰ μεταγενέστερα ἀποσπάσματα τοῦ Τζέτζη ἐκ τῶν Σχολίων εἰς τὸν Ἀριστοφάνην καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Θραξὶς ἀποτελοῦν τὴν μόνην μας πηγὴν διὰ τὰ τμήματα ἐκεῖνα τῆς πρώτης ἱστορίας τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου, διὰ τὰ ὁποῖα ἡ Ἐπιστολὴ τοῦ Ἀριστέου σιωπᾷ. Ἡ πρώτη πρότασις τῶν Προλεγομένων τοῦ Τζέτζη περιέχει μίαν τῶν μοναδικῶν τούτων πληροφοριῶν: Ἰστέον ὅτι Ἀλέξανδρος

¹ Βλέπε ἰδίως ἀνωτέρω, σελ. 110, 112, 123. Ὁ Ζηνόδοτος περισσότερον παντὸς ἄλλου δικαιούται νὰ τύχῃ νέας μονογραφίας. Ἐν τῷ μεταξὺ βλέπε H. Düntzer, *De Zenodoti Studiis Homericis*, Göttingen 1848, καὶ A. Rümer, «Über die Homerrecension des Zenodot», *Abhandlungen der Bayer. Akad. der Wissenschaften*, I. Classe, 17. Bd., 3. Abh. 1885. Βλέπε Addenda.

² Σουτδ. λ. Ζηνόδοτος.

Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Λυκόφρων

ὁ Αἰτωλὸς καὶ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς ὑπὸ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου προτραπέντες τὰς σκηναϊκὰς διώρθωσαν βίβλους, Λυκόφρων μὲν τὰς τῆς κωμωδίας, Ἀλέξανδρος δὲ τὰς τῆς τραγωδίας, ἀλλὰ δὴ καὶ τὰς σατυρικὰς. Ἐπειτα τὸ χωρίον περὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως καὶ περὶ τῆς μεταφράσεως τῶν ἑβραϊκῶν βιβλίων, παρατεθὲν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον,¹ πρὶν ἢ ὁ Τζέτζης ἐπανέλθῃ εἰς τὴν πρώτην πρότασίν του καὶ συνεχίσῃ: τὰς δὲ σκηναϊκὰς Ἀλέξανδρος τε, ὡς ἔφθην εἰπὼν, καὶ Λυκόφρων διωρθώσαντο, τὰς δὲ ποιητικὰς Ζηνόδοτος πρῶτον καὶ ὕστερον Ἀριστάρχος διωρθώσαντο.

Τὸ πρόσκομμα εἰς τὴν ἀξιόλογον ταύτην παράγραφον² εἶναι ἡ ἔκφρασις διορθοῦν, πλειστακίως ἐπαναλαμβάνομένη. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ζηνόδοτον, συμφωνεῖ πρὸς τὸ λεκτικὸν ὅλων τῶν ἄλλων γραμματικῶν πηγῶν καὶ τῶν ἀναφορῶν εἰς τὰ Σχόλιά μας εἰς τὸν Ὀμηρον. Ὑπῆρξε πράγματι ὁ πρῶτος διορθωτῆς³ τῶν ὁμηρικῶν καὶ ἄλλων ποιημάτων, ἀναθεωρῶν καὶ ἐπιφέρων διορθώσεις εἰς τὸ κείμενον, τὸ δὲ διορθοῦν ἦτο ὁ κατάλληλος τεχνικὸς ὄρος. Ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν Ἀρίστον, τὸ δὲ διορθοῦν ἦτο ὁ κατάλληλος τεχνικὸς ὄρος. Ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν Ἀρίστον, τὸ δὲ διορθοῦν ἦτο ὁ κατάλληλος τεχνικὸς ὄρος. Δὲν ἀναφέρονται εἰς τὴν συλλογὴν ἡ τακτοποιήσιν βιβλίων εἰς τὴν βιβλιοθήκην. Οὐδεμία διάκρισις γίνεται μεταξὺ τῆς ἐργασίας τοῦ Ζηνοδότου καὶ τῆς ἐργασίας τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ καὶ τοῦ Λυκόφρονος. Λέγεται δι' αὐτοὺς ὅτι ἔπραξαν διὰ τοὺς σκηναϊκοὺς ποιητὰς ὅ,τι εἶχε πράξει ἐκεῖνος διὰ τοὺς ἐπικοὺς (καὶ λυρικοὺς) ποιητὰς, διώρθωσαν (ἢ διωρθώσαντο), ἦτοι συνέταξαν κριτικὰς ἐκδόσεις.⁴ Οἱ φιλόλογοι τῶν νεωτέρων χρόνων ἔχουν περιέλθει εἰς ἀμηχανίαν πρὸ τῆς παρατηρήσεως ταύτης, καὶ τοῦτο εἶναι ἀπολύτως κατανοητόν. Ἡ («λογικὴ») διαδικασία θὰ ἦτο νὰ θέσουν τὴν μᾶζαν τῶν συλλεγέντων βιβλίων εἰς τάξιν, νὰ προβοῦν εἰς διαλογὴν αὐτῶν, νὰ ταξινομήσουν καὶ καταλογογραφήσουν αὐτά, ἐν συνεχείᾳ δὲ νὰ

¹ Πρβλ. σελ. 120 κ.ε.· *CGF II* (1899) ἐκδ. G. Kaibel σελ. 19 κ.ε., P^b 1 κ.ε. καὶ 20 κ.ε. Ἡ ἀρχὴ τῆς παραλλαγῆς Ma σελ. 24 κ.ε. εἶναι σχεδὸν ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῆς P^b· ἀλλὰ ἡ P^b σελ. 31 ἔχει ἐλαφρῶς διάφορον φρασεολογίαν: Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς ἀλλὰ καὶ Ζηνόδοτος ὁ Ἐφέσιος τῷ Φιλαδέλφῳ Πτολεμαίῳ συνωθηθέντες (δηλ. *compulsi*, πρβλ. Τζέτζ. ἐν Ἡσιόδ. Ἔργ. σελ. 12.4 Gaisf. συνώθησαν = *compulerunt* καὶ Τζέτζ. ἐπιστ. ἐκδ. Pressel σελ. 56 θεῶν συνωθηθεῖς) βασιλικῶς ὁ μὲν τὰς τῆς τραγωδίας, Λυκόφρων δὲ τὰς τῆς κωμωδίας βίβλους διώρθωσαν, Ζηνόδοτος δὲ τὰς Ὀμηρείους καὶ τῶν λοιπῶν ποιητῶν καὶ σελ. 32.1 κ.ε. τῶν Ἑλληνίδων δὲ βιβλίων... τὰς τραγικὰς μὲν διώρθωσε (δηλ. Πτολεμαῖος βασιλεὺς) δι' Ἀλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ κτλ. περὶ τοῦ Λυκόφρονος, τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ Ἀριστάρχου καὶ τῶν ἄλλων.

² Ἀνετυπώθη ὑπὸ Schmidt, *Pinakes*, test. 24a, b, c καὶ συνεζητήθη πλήρως σελ. 39 κ.ε., δὲν δύναμαι ὅμως νὰ ἀποδεχθῶ τὰ συμπεράσματά του. Τὸ κείμενον τοῦ Τζέτζη καὶ τὸ *Schol. Plautin.* ἐπραγματεύθη πολὺ καλλίτερον πρὸ τριακονταετίας ὁ H. Pusch, «*Quaestiones Zenodoteae*», *Dissertationes Philologicae Halenses XI* (1890) 203-7.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 112.

⁴ Περὶ τοῦ Λυκόφρονος βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 141. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ μὴ ἀπεπειράθῃ καὶ ἄλλος νὰ ἐκδώσῃ τοὺς σκηναϊκοὺς ποιητὰς πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, ἦτοι περίπου πρὸ τοῦ 200 π.Χ., ἀλλὰ τὸ ἔργον του ἐπεσκόπασε φυσικὰ πᾶσαν σχετικὴν προγενεστέραν προσπάθειαν.

παραβάλλουν τὰ χειρόγραφα καὶ νὰ ἀναθεωρήσουν τὸ κείμενον, καὶ ὄχι νὰ ἀρχίσουν ἀμέσως τὴν μελέτην τῶν δυσκόλων τραγικῶν καὶ κωμικῶν κειμένων. Ἴσχυροτέραν ἀντίρρησην ἀποτελεῖ ἡ ἔλλειψις πάσης ἀναφορᾶς εἰς τὸν Ἀλέξανδρον καὶ τὸν Λυκόφρονα εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια ἐπὶ τῶν τραγικῶν καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς πολλὰς ἀναφορὰς εἰς τὸν Ζηνόδοτον, τὰς ἀπαντῶσας εἰς τὰ ὑφιστάμενα ὁμηρικὰ Σχόλια. Διὰ λόγους ὡς οἱ ἀνωτέρω μερικοὶ ἐπεχείρησαν νὰ δώσουν εἰς τὸ διορθοῦν ἐρμηγείαν ξένην πρὸς τὴν κυριολεκτικὴν τοῦ ἔννοιαν¹ («τακτοποιῶ»), ἤτοι «θέτω εἰς τὴν ὀρθὴν σειρὰν») ἢ νὰ καταλογίσουν λάθος εἰς τὸν οὐχὶ πάντοτε ἀξιοπίστον² Τζέτζην. Ὁ Ἰταλὸς οὐμανιστής, ὁ ὁποῖος μετέφρασε μέρος τῶν *Προλεγομένων* εἰς (τὸ περιθώριον) πλαυτείου τινὸς χειρογράφου, εἶχε τὴν τόλμην νὰ μετατρέψῃ τὸ *διώρθωσαν* εἰς τὴν φράσιν *croeticos libros in unum collegerunt et in ordinem redegerunt*», καὶ ἐπηνέθη μάλιστα ὡς ὁ μόνος εὐρὼν τὴν ὀρθὴν σημασίαν.³ Τοῦτο ὅμως ἀποτελεῖ αὐθαίρετον ὑπόθεσιν, βασιζομένην ἐπὶ συγχρόνου προκαταλήψεως. Ἐὰν ἀντικαταστήσωμεν τὰς ἰσχνὰς μαρτυρίας μας διὰ φανταστικῆς ἱστορίας, ἢ εἰκῶν τῶν ἀποφασιστικῶν πρώτων δεκαετιῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. καὶ τῶν ποιητῶν καὶ φιλολόγων τῶν διατρέχει τὸν κίνδυνον νὰ παραποιηθῇ. Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐκρίναμεν ὅτι ἐπεβάλλετο εἰς ἡμᾶς ὁ κόπος μιᾶς ἐπανεξετάσεως τῆς παραδόσεως. Οὐδὲν μᾶς λέγει περὶ τῆς διοικητικῆς ἐργασίας εἰς τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην καὶ τῆς διαχειρίσεως τῶν βιβλίων αὐτῆς, ὡς ἀνεμένομεν ἐξ ἄλλων χωρίων τῶν *Προλεγομένων*, ἀλλ' ὀμιλεῖ περὶ τῶν τριῶν πρώτων διορθωτῶν, τῶν ἀναθεωρητικῶν τῶν σπουδαιοτέρων ποιητικῶν κειμένων ἐκ τῶν εὐρισκομένων εἰς τὴν κατοχὴν τοῦ βασιλέως. Φιλολογικὴ συνεργασία τοῦ εἵδους τούτου μεταξὺ δύο διακεκριμένων ποιητῶν καὶ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Φιλιτᾶ εἶναι ἐντελῶς χαρακτηριστικὴ τῶν ἐτῶν αὐτῶν.

Ὁ βασιλεὺς, ἐπὶ τῆς βασιλείας τοῦ ὁποῖου συνέβη ἡ καὶ εἰς τὴν «παρόρμησιν» τοῦ ὁποῖου ὀφείλεται τοῦτο, λέγεται ὅτι ἦτο ὁ Πτολεμαῖος Β' (288—247 π.Χ.). Δὲν ὑπάρχει μέχρι στιγμῆς λόγος νὰ ἀπορρίψωμεν τὴν παράδοσιν αὐτὴν, ὡς εἰς ὠρισμένας ἄλλας περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας ὑπῆρξε σύγχυσις μετὰ τὸν Πτολεμαῖον Α' ἢ τὸν Πτολεμαῖον Γ'.⁴ Προκειμένου περὶ τῆς χρονολογίας τῶν

¹ Πρβλ. Sandys I³ 121 «ὀπεύθουν διὰ τὴν ταξινόμησιν» «προκαταρκτικὴν ταξινόμησιν» E.A. Barber, *Oxf. Class. Dict.* εἰς λ. Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ Λυκόφρων, οὕτω δὲ καὶ πολλοὶ ἄλλοι.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 121.

³ Βλέπε Schmidt, *Pinakes* 40. Περὶ τοῦ καλουμένου *Scholium Plautinum* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 119 κ.έ. Ὁ συγγραφεὺς τοῦ δὲν ἐγνώριζε κἀν, ὅτι τὸ «in ordinem redegerunt» δὲν ἐσήμαινε «τοποθετεῖν εἰς τὴν ὀρθὴν τάξιν ἢ θέσιν», ἀλλ' ἦτο τὸ λατινικὸν ἀντίστοιχον τοῦ ἐλληνικοῦ ἐγκρίνειν, πρβλ. Quint. *inst. or.* I 4.3 «auctores alios in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero», δηλαδὴ «νὰ κατατάξουν αὐτοὺς εἰς τὸν κατάλογον τῶν κλασσικῶν». Περὶ τῆς διαφορᾶς τοῦ διορθοῦν ~ dirigere εἰς τὸ Σχόλ. Ἀρατ. βλέπε κατωτέρω, σελ. 143, σημ. 5.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 121.

ποιητῶν καὶ φιλολόγων τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, εὐρισκόμεθα εἰς ἰδιαιτέρως ὀλισθηρὸν ἔδαφος, ἀλλὰ δὲν πρέπει νὰ ἐπιτρέψωμεν εἰς τὸν ὑπέρμετρον σκεπτικισμόν μας νὰ μᾶς στερήσῃ τῶν ὀλίγων κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον βασίμων χρονολογιῶν. Ὁ Ζηνόδοτος ἤρχισεν ἴσως νὰ προετοιμάζῃ τὴν κυρίαν αὐτοῦ ἐργασίαν ἐπὶ τῶν ὀμηρικῶν ποιημάτων πρὶν ἢ ὁ βασιλικὸς μαθητὴς του ἀνέλθῃ εἰς τὸν θρόνον. Ἡ ἀκμὴ του ἐτοποθετήθη εἰς τοὺς χρόνους τοῦ Πτολεμαίου Α', ἥτοι πρὸ τοῦ 288 π.Χ. ὑπὸ ἀρχαίων χρονογράφων.¹ Εἶναι ὁμως ἐντελῶς πιθανὸν ὅτι ἐπεράτωσε καὶ ἐδημοσίευσεν τὴν ἔκδοσιν καὶ τὸ γλωσσάριον αὐτοῦ καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ νεαρὸς βασιλεὺς διήνυεν τὴν πρώτην δεκαετίαν τῆς βασιλείας του. Οἱ δυὸ εἰδικοί εἰς τὴν σκηρικὴν ποιήσιν φαίνεται ὅτι ἔφθασαν εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν μετὰ τὸ 285 π.Χ. Ἀλλὰ πόσον μετὰ, ἀδυνατοῦμεν νὰ μαντεύσωμεν.² Εἶναι ἀρκετὰ βέβαιον ὅτι ὁ Λυκόφρων δὲν εὐρίσκετο πλέον εἰς τὴν Ἐρέτριαν μετὰ τὸ 273 π.Χ., ἀλλὰ τοῦτο δὲν βοθηεῖ πολὺ. Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς ἀνῆκε εἰς τὸν λογοτεχνικὸν κύκλον τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ εἰς τὴν Πέλλαν (μετὰ τὸ 276 π.Χ.);, ὅπως καὶ ὁ Ἄρατος. Ὁ Ἄρατος μετέβη εἰς τὴν Συρίαν δι' ὀλίγα ἔτη, ἐπέστρεψε δὲ κατόπιν εἰς τὴν Μακεδονίαν.³ Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον εἶναι πιθανὸν ὅτι Ἀλέξανδρος νὰ διέκοψεν τὴν διαμονὴν του εἰς τὴν Πέλλαν ἐπὶ ἀρκετὰ ἔτη προκειμένου νὰ ἐργασθῇ διὰ τὸν Πτολεμαῖον Β' εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ νὰ ἐπέστρεψεν ἀργότερον. Διηρένησα τοὺς χρονολογικοὺς συνδυασμοὺς ἀρχαίων καὶ νεωτέρων χρόνων ἐκ νέου, ἀλλὰ δὲν θὰ ἀπασχολήσω τὸν ἀναγνώστην μὲ τὰ ἐπὶ μέτερον ζητήματα. Δι' ἡμᾶς ἔχει κάποιαν σημασίαν τὸ ἀρνητικὸν ἀποτέλεσμα τῆς ἐρεύνης: δὲν ὑπάρχει βᾶσιμος παράδοσις ἢ πειστικὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς προτεραιότητος τοῦ Ζηνοδότου.

Τὸ κύριον «Ζηνοδότειον ζήτημα» εἶναι βεβαίως ἄλλο: ποῖος ἦτο ὁ χαρακτήρ καὶ ἡ ἀξία τοῦ κριτικοῦ του ἔργου; Θὰ ἴδωμεν ὅτι ὁ Ζηνόδοτος ἐδημοσίευσεν νέον κείμενον ἐπικῆς καὶ λυρικῆς ποιήσεως ὡς καὶ γλωσσάριον, οὐδὲν ὁμως ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα ἢ μονογραφίαν. Ὡς ἐκ τούτου οἱ διάδοχοί του δὲν εἶχον τὴν δυνατότητα νὰ μάθουν ἀπὸ πρώτης χειρὸς ποῖα ἦσαν τὰ κριτήρια, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριξε τὰ συμπεράσματά του. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν, μολονότι δὲν ὑπάρχουν μαρτυρίαι, ὅτι ἠδύναντο νὰ χρησιμοποιοῦν προφορικὴν παράδοσιν τῆς διὰ ζώσης ἐξηγήσεως τοῦ Ζηνοδότου,⁴ καταγραφεῖσαν ὑπὸ μαθητῶν αὐτοῦ

¹ Σουτδ. λ. Ζηνόδοτος Ἐφέσιος . . . ἐπὶ Πτολεμαίον γεγωνὸς τοῦ Πρώτου. Ὁ E. Rohde, *Γέγονε, Kleine Schriften I* (1901), 127 κ.έ., ἐπίστευεν ὅτι ὁ Φιλιππῆς ὡς καὶ οἱ μαθηταὶ τοῦ Ζηνοδότου καὶ Θεόκριτος ἔχον χρονολογηθῆ πολὺ πρῶτως. Ἡ πραγματικὴ δυσκολία εὐρίσκειται μόνον εἰς τὴν παράδοσιν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἦτο «μαθητὴς» του. Αὐτὸ δυσκόλως συμβιβάζεται πρὸς τὸσον πρῶτον χρονολόγησιν τοῦ Ζηνοδότου, ἀλλὰ βλέπε κατωτέρω, σελ. 205.

² Βλέπε κατωτέρω, σελ. 140 κ.έ.

³ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 143.

⁴ Εἰς τὰ μεταγενέστερα γραμματικὰ συγγράματα ὁ ὅρος ἦτο: ἀπὸ φωνῆς, Χοιροβ. ἐν Θεοδωσ. Ἑλλ. Γραμμ. IV 1.103.3 καὶ IV 2.1.3 Hilg. Πρβλ. Rutherford, «Annotation» 31 κ.έ. καὶ τὰς παραπομπὰς τῶν Diels-Schubart καὶ Zuntz, σελ. 254, σημ. 3, κατωτέρω.

καὶ μεταβιβασθεῖσαν εἰς μεταγενεστέρας γενεὰς ἢ, ἠλλείψει τοιαύτης, ὅτι ἀπετόλμων ἰδίας αὐτῶν γνώμας περὶ τῶν βάσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριξε τὴν συγκρότησιν τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου. Εἰς τὰ ἡμέτερα Σχόλια, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀπλῶς ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἀρχαίων ὑπομνημάτων, σώζονται ἐνίοτε ὠρισμέναι ἐπιφυλακτικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστάρχου ἢ τῶν ἀρισταρχείων: μήποτε . . . ὑπέλιπεν «ἴσως . . . ἤθελε . . . νὰ εἴπῃ».¹ Δυνάμεθα ὁμως νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων παραλείπονται. Μεταγενέστεροι ἀρχαῖοι καὶ νεώτεροι φιλόλογοι ἐδέχθησαν καθαρὰς εἰκασίας καὶ ἀμφίβολον προφορικὴν παράδοσιν ὡς μαρτυρίαν περὶ τῆς φιλολογίας τοῦ Ζηνοδότου. Δὲν εἶναι ἐπομένως περιέργον τὸ ὅτι ἐκ τοιούτων λαθῶν προέκυψε πλήρης συγχύσεως διάστασις νεωτέρων γνώμῶν περὶ Ζηνοδότου. Δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι εὐρισκόμεθα ἐπὶ ὀλισθηροῦ ἐδάφους, ὁσάκις ἐπαινοῦνται ἢ ἐπικρίνονται οἱ λόγοι, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐστήριξε τὴν ἐργασίαν του ὁ Ζηνοδότος. Εἰς περίπτωσιν ὡς τοῦ Δ 88 ἐπεκρίθη, διότι ἤλλαξε τὸ κείμενον «ἐπειδὴ δὲν ἀρμόζει εἰς θεὰν νὰ προσπαθῇ νὰ εὕρῃ τὸ ἀντικείμενον τῆς ἀναζητήσεώς της». Ἀλλὰ τοῦτο ἀποτελεῖ ἀπλῆν εἰκοτολογία. Πρώϊμος πτολεμαϊκὸς πάπυρος, δημοσιευθεὶς τὸ 1906,² συμφωνεῖ μὲ τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον ὁ Ζηνοδότος εἶχε δεχθῆ (ὄχι ἐφεύρει) διὰ λόγους, τοὺς ὁποίους ἀγνοοῦμεν.

Δὲν ὑπῆρχεν αὐθεντικὴ γραπτὴ παράδοσις τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Ζηνοδότου διὰ τὰς ἀλλαγὰς ἢ τὰς παραλείψεις ὁμηρικῶν στίχων. Ἀλλ' οἱ διάδοχοί του ἦσαν εἰς θέσιν νὰ παραβάλουν τὸ κείμενον τοῦ Ζηνοδότου πρὸς τὰ κείμενα ἄλλων χειρογράφων, δοθέντος ὅτι εἶχον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν πολὺ περισσότερα ἀντίγραφα ἢ ὅσα ὁ ἴδιος ὁ Ζηνοδότος, καὶ ἠδύναντο ἐπομένως νὰ ἴδουν τὰς διαφορὰς εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων καὶ εἰς τὰς γραφάς. Ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ δοθῇ πίστις εἰς τοὺς ἰσχυρισμοὺς των.³ Ὑπάρχει μάλιστα μία δυνατότης διερευνήσεως τῆς φύσεως τῶν παλαιότερων καὶ συγχρόνων ἀντιγράφων τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, τὰ ὁποῖα ἠδυνήθη ἴσως νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ Ζηνοδότος. Παρέστη ἀνάγκη νὰ θιζῶμεν ἐπανειλημμένως τὴν ἱστορίαν τοῦ κειμένου τούτου. Εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐντεῦθεν ὑπῆρξε

¹ Σχολ. Α Α 63, Β 553, πρβλ. ἴσως Β 641. Α 548. Ρ 134 (βλέπε κατωτέρω, σελ. 139, σημ. 3).

² Βλέπε κατωτέρω, σελ. 135.

³ Ὁ G. M. Bolling εἰς τὰς ἐμπεριστατωμένας καὶ ἀξιολόγους μελέτας του, *The External Evidence for Interpolation in Homer* (1925), *The Athetized Lines of the Iliad* (1944), *Iliad Atheniensium* (1950), οὐδεμίαν δίδει πίστιν εἰς τὰ ποικίλα λεγόμενα τῶν μεταγενεστέρων γραμματικῶν καὶ δὲν παραδέχεται ἑσωτερικὰς αἰτίας δι' ἀθετήσεις, ἀπλοποιεῖ ὁμως τὸ ζήτημα ὑπὲρ τὸ δέον, διότι ὑποθέτει ὅτι πᾶς στίχος ὑποπτος εἰς τὸν Ζηνοδότον ἢ παραλειφθεὶς ὑπ' αὐτοῦ (καὶ τῶν μεγάλων διαδόχων του) ἦτο ἀμάρτυρος ἢ πολὺ κακῶς μεμαρτυρημένος εἰς τὰ ἀρχαιότερα ἀντίγραφα (πρβλ. κατωτέρω, σελ. 135)· παρὰ ταῦτα ἡ Ἰλιάς του τοῦ 1950 προσφέρει πλήρη καὶ χρήσιμον θεώρησιν τῶν ἀθετήσεων καὶ παραλείψεων τοῦ Ζηνοδότου.

παραδοσιακὸν κείμενον τῶν ἐπικῶν ποιημάτων, εἰς τὸ ὁποῖον οἱ κατ' ἐπάγγελμα ἀπαγγέλλοντες ταῦτα, οἱ ραψῳδοί, ἔπρεπε νὰ μένουν πιστοί. Εἶναι ὅμως ἀδύνατον νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἀττικοῦ κειμένου τοῦ ἔκτου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον ἐθεωρεῖτο πανταχοῦ ἔγκυρον.¹ Ὁ ποιητὴς Ἀντίμαχος ὁ Κολοφώνιος, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει τὸν Ὀμηρον Κολοφώνιον, ἐξεπόνησε τὴν παλαιότεραν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς ἔκδοσιν κατὰ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος.² Αἱ συχναὶ μνεῖαι τοῦ ὑπὸ συγγραφέων τοῦ τετάρτου αἰῶνος, ἰδίως τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους,³ παρουσιάζουν σημαντικὰ παραλλαγὰς. Εἶναι δύσκολον νὰ χρησιμοποιηθοῦν διὰ συμπεράσματα περὶ ὁμηρικοῦ κειμένου τοῦ τετάρτου αἰῶνος, δοθέντος ὅτι οἱ φιλόσοφοι, οἱ ρήτορες καὶ οἱ ἱστορικοὶ συχνὰ παραθέτουν ἀποσπάσματα ἀπὸ μνήμης, ἐνίστε ὅμως αἱ παραθέσεις των συμφωνοῦν μὲ τοὺς πρώτους παπύρους.⁴

Αὐθεντικὰ τεμάχια ἀρχαίων βιβλίων μὲ ὁμηρικοὺς στίχους ὑφίστανται ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς πτολεμαϊκῆς περιόδου καὶ ἐφεξῆς. Ἀφ' ἧς ὁ J. P. Mahaffy ἤρchiσε νὰ δημοσιεύη τοὺς *Flinders Petrie Papyri* τὸ 1891,⁵ ἀποσπάσματα τοιούτων ἀρχαίων ἀντιγράφων ἐξηκολούθησαν νὰ ἐμφανίζονται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν. Συγκρινόμενος πρὸς τὴν τεραστίαν ποσότητα τῶν ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. μέχρι τοῦ ἐβδόμου αἰῶνος μ.Χ. γνωστῶν εἰς ἡμᾶς σήμερον ὁμηρικῶν παπύρων, ὁ ἀριθμὸς των (εἴκοσι περίπου) εἶναι πολὺ μικρὸς,⁶ ἀλλ' ἡ σημασία των διὰ τὸ θέμα μας εἶναι σχετικῶς μεγάλη. Παρουσιάζουν εἰς ἐκπληκτικὸν βαθμὸν διαφορὰς ὄχι μόνον πρὸς τὴν μεσαιωνικὴν μας παράδοσιν χειρογράφων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς μετὰ τὸ 150 π.Χ. παπύρους. Ἰκανὸς ἀριθμὸς νέων («προσθέτων») στίχων καὶ νέων γραφῶν ἀπαντοῦν παραλλήλως πρὸς ὀλίγας παραλείψεις.⁷

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 6 - 8. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Ritschl, εἰς τὰ ὁποῖα εἶχε μερικὰ καλὰ σημεῖα, κηλιδώνονται ἀπὸ τὴν γενικὴν του θεωρίαν περὶ «πεισιστρατείου ἀποκαταστάσεως τοῦ κειμένου», θεωρίαν ἣ ὁποία εἶναι ἐσφαλμένη.

² Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 111-112.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 86 κ.έ. Περὶ τῶν καλουμένων *λυτικῶν* βλέπε σελ. 81 κ.έ. καὶ *Ex-cursus*.

⁴ Βλέπε Αἰσχίν. I 149 = Pap. Heidelberg σελ. 46,87 Gerhard, «Ptolemaische Homerfragmente», κατωτέρω, σημ. 7.

⁵ Royal Irish Academy : *Cunningham Memoirs*, ἀριθμ. 8 κ.έ. (Dublin)· ἡ δημοσίευσίς αὐτὴ ἐξώθησε τὸν A. Ludwig νὰ γράψῃ τὸ ἀντιρρητικὸν βιβλίον του *Die Homervulgata als voralexandrinisch erwiesen* (1898).

⁶ Ὁ Pack² καταγράφει 680 ὁμηρικοὺς παπύρους ἐπὶ συνόλου 3026 φιλολογικῶν παπύρων. Βλέπε Addenda.

⁷ Οἱ Grenfell καὶ Hunt, *The Hibeh Papyri I* (1906) 67 - 75, ἤνοιξαν τὴν συζήτησιν τοῦ προβλήματος ἐν τῇ εἰσαγωγῇ εἰς P. Hib. 19-23 (Πάπ. τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας τοῦ 285 - 250 περίπου π.Χ.)· αἱ ὀλίγαι αὐταὶ ἐξαιρετικαὶ σελίδες εἶναι θεμελιώδεις καὶ μέχρι τοῦδε ἀναντικατάστατοι. G.A. Gerhard, «Ptolemaische Homerfragmente», *Veröffentlichungen aus der Heidelberger Papyrussammlung IV* (1911), μετὰ σημαντικῶν νέων κειμένων καὶ χρησίμων ἐρμηνειῶν. Πρβλ. *Homeri Ilias* ἔκδ. T.W. Allen I (1931). *Prolegomena* 57, κ.έ., 194 κ.έ., P. Collart, «Les Papyrus de l' Iliade» ἐν P. Mazon,

Θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ εἴπωμεν ὅτι τὰ παλαιὰ ταῦτα πτολεμαϊκὰ κείμενα δίδουν τὴν ἐντύπωσιν «χάους». Δυνάμεθα ὅμως νὰ ἐκτιμήσωμεν τὸ πρόβλημα τοῦ Ζηνοδότου, ὅταν σκεφθῶμεν ὅτι εἶχεν ἐνώπιόν του τόσοσιν μέγαν ἀριθμὸν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον διαφόρων ἀντιγράφων. Δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἠγνόησε τὰ προχείρως γεγραμμένα καὶ κυκλοφοροῦντα εἰς τὴν Αἴγυπτον ἰδιωτικὰ ἀντίγραφα, ὀλίγα δείγματα τῶν ὁποίων ἔχουν διασωθῆ, καὶ ὅτι κυρίως ἐπεθύμει νὰ ἀναζητῆ καλύτερα.

Αἰσθανόμεθα τὸν πειρασμὸν νὰ σκεφθῶμεν σχετικῶς τὸ ἐπίσημον ἀθηναϊκὸν ἀντίγραφον τῶν τραγικῶν ποιητῶν, τὸ ὁποῖον «ἀπεκτέθη» διὰ τὴν ἀλεξανδρινὴν βιβλιοθήκην καὶ ἐβοήθησεν εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ κειμένου τῶν τραγωδιῶν.¹ Ὑποθέτω μάλιστα ὅτι ἡ ἀνάμνησις ἀκριβῶς τοῦ βεβαιωμένου τούτου γεγονότος ἐξηγεῖ τὰς νεωτέρας ἐπινοήσεις ἐνὸς «ἀττικοῦ» κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐπισήμου ἀντιγράφου τοῦ Ὀμήρου διὰ τὰς ἐορτὰς τῶν Παναθηναίων. Οὐδεὶς ὑπαινιγμὸς ὑφίσταται περὶ τοιοῦτου ἀντιγράφου εἰς οἰονδήποτε κείμενον τῆς ἀρχαίας λογοτεχνίας. Ὑπεσθηρίχθη μάλιστα ὅτι οἱ ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι ἐτήρησαν σιγὴν, ἀκριβῶς διότι τὸ ἐχρησιμοποίησαν ὡς κυρίαν πηγὴν τῶν ἐκδόσεών των. Δέον ὅμως νὰ τονισθῆ ὅτι δὲν ὑφίσταται ἡ παραμικρὰ μαρτυρία μέχρι στιγμῆς εἴτε περὶ τῆς ὑπάρξεως ἐγκύρου τινὸς ἀττικοῦ κειμένου τοῦ ἔκτου αἰῶνος εἴτε περὶ τῆς ἀφίξεως εἰς Ἀλεξάνδρειαν τοιοῦτου κειμένου τοῦ τετάρτου αἰῶνος. Τοῦτο παραμένει ὡς μία ἐξ εὐαρίθμων ἀορίστων δυνατοτήτων. Πολλὰ ἀντίγραφα ἐκ πόλεων² ὀλοκλήρου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου συνεκεντρώθησαν εἰς τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην, ἀκόμη καὶ ἐκ τῆς περιφέρειας, ἐκ τῆς Μασσαλίας εἰς τὴν δύσιν καὶ τῆς Σινώπης εἰς τὰ βορειοανατολικά. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι ὁ Ζηνόδοτος, ἐξετάζων χειρόγραφα εἰς τὴν βιβλιοθήκην, ἐπέλεξεν ἕν κείμενον τοῦ Ὀμήρου, τὸ ὁποῖον ἐφάνη εἰς αὐτὸν ἀνώτερον οἰουδῆποτε ἄλλου, ὡς κύριον ὄδηγόν του. Τὰς ἀτελείας τοῦ κειμένου τούτου δυνατὸν νὰ διώρθωσε ἐπὶ τῇ βάσει καλυτέρων γραφῶν ἄλλων χειρογράφων ὡς καὶ ἰδικῶν του εἰκασιῶν. Ὁ ἕρος διόρθωσις δύναται νὰ χρησιμοποιηθῆ εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις. Εἶναι δύσκολον νὰ φαντασθῶμεν οἰονδήποτε ἄλλον τρόπον. Οἱ Ἴταλοὶ οὐμανισταὶ εἶχον νὰ ἀντιμετωπίσουν παρομοίαν κατάστασιν κατὰ τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν πολυάριθμα χειρόγραφα Λατίνων κλασσικῶν ἀνεκτέθησαν καὶ ἔπρεπε νὰ ἐτοιμάσουν τὰς ἐκδόσεις των. Ἐξέλεγον συνήθως ἕνα «codex pervetustus», τὸν ὁποῖον ἠκολούθουν καὶ ἐνίοτε διώρθωνον διὰ παραβολῆς πρὸς ἄλλους κώδικας ὡς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει

Introduction à l'Iliade (1942, ἀνατυπ. 1948) 37 - 74, χρονολογικὸς πίναξ σελ. 63 κ.έ. — Τὰ G. Pasquali, *Storia della tradizione e critica del testo* (1934, ἀνατυπ. 1952) 220 κ.έ., καὶ H. Erbse, «Über Aristarchs Iliasausgaben», *Herm.* 87 (1959) 275 κ.έ., εἶναι ἐξαιρετικὰ βοηθήματα καὶ δίδουν καὶ περαιτέρω βιβλιογραφικὰς ἐνδείξεις. Περὶ τοῦ βιβλίου τοῦ Bolling, βλέπε σελ. 128, σημ. 3.

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 97.

² Βλέπε τὰς ἐκδόσεις κατὰ πόλεις ἀνωτέρω, σελ. 112.

τῶν ἰδικῶν των εἰκασιῶν. Δὲν ὑπῆρχε ὁμως κατὰ τὴν Ἀναγέννησιν «κεντρικὴ» βιβλιοθήκη ὡς τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει μία ἀναλογία δὲν δύναται βεβαίως παρὰ νὰ ὑποδείξῃ ἀπλῶς τί εἶναι δυνατόν νὰ συνέβῃ ἢ ἴσως τί ἦτο πιθανὸν νὰ συμβῇ.

Αὐτὸ εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα, ἰσχνὸν ἀποτέλεσμα, ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν, τῆς προκαταρκτικῆς μας διερευνήσεως τῆς φύσεως τῶν κειμένων τῶν ὁμηρικῶν ποιημάτων, τῶν προσιτῶν εἰς τὸν Ζηνόδοτον διὰ τὴν διόρθωσιν αὐτοῦ. Ἄς στραφῶμεν ἤδη πρὸς τὸ «κύριον» ἐκεῖνο ἐρώτημα¹ τὸ ὁποῖον ἐθέσαμεν ἀνωτέρω: ποίαν χρῆσιν ἔκαμε τῶν ἀντιγράφων τούτων; Ἐξήτασε ἄρα γε μετὰ προσοχῆς τοὺς στίχους καὶ τὰς διαφόρους γραφάς των καὶ συνεκρότησε τὸ κείμενον τοῦ ἐπὶ τῇ βάσει τῆς «ἀποδεικτικῆς» ταύτης μαρτυρίας ἢ μήπως ἐθεώρησε ὑπόπτους καὶ μάλιστα διέγραψε στίχους καὶ ἤλλαξε τὴν διατύπωσιν συμφώνως πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἀυθαίρετον κρίσιν;

Ὁ καλύτερος τρόπος θὰ εἶναι νὰ ἐπιλέξωμεν ὀλίγα ἀντιπροσωπευτικὰ παραδείγματα καὶ νὰ ἐξετάσωμεν αὐτὰ ὅσον εἶναι δυνατόν πληρέστερον. Δυνάμεθα νὰ ἀρχίσωμεν μὲ τὸ κείμενον δύο στίχων (Α 4—5) τοῦ προοιμίου τῆς Ἰλιάδος. Ἡ ἐρμηνεία τῆς βραχείας αὐτῆς ὁμηρικῆς προτάσεως θὰ ἀποκαλύψῃ ὅλας σχεδὸν τὰς δυσχερείας τοῦ νέου ἐγχειρήματος τοῦ Ζηνοδότου², τὸ ὁποῖον ἀνέλαβε μὲ τὴν τόλμην καλῶς ἐφωδιασμένου σκαπανέως. Ἀποτελεῖ εὐτυχῆ συγκυρίαν τὸ ὅτι ἡ τοῦ πέμπτου αἰῶνος γραφὴ τοῦ Α 5 εἶναι ἀπολύτως βεβαία βάσει σπανίας ὁμοφωνίας τῶν τριῶν τραγικῶν: Αἰσχ. Ἰκ. 800 κ.έ. *κυσὶν δ' ἐπειθ' ἔλωρα κάπιχωρίοις | ὄρνισι δεῖπνον*, Σοφ. Ἀντ. 29—30 (*νέκυν . . .*) *ἔαν δ' ἄκλαυτον, ἄταφον, οἰωνοῖς βοράν*,³ Εὐρ. Ἴων 504 κ.έ. *πτανοῖς . . . θοῖναν θηρσί τε φοινίαν δαῖτα*, Ἐκ. 1078 *κυσὶν τε φοινίαν δαῖτα*. Ὅλοι πρέπει νὰ εἶχον ἐνώπιόν των τὸ κείμενον αὐτῶν δὲ ἐλώρια τεῦχε κύνεσσιν | οἰωνοῖσι τε δαῖτα καὶ ὄχι τὸ σύνηθες κείμενον *οἰωνοῖσι τε πάσι*. Καὶ ἀκριβῶς δαῖτα ἔγραψεν ὁ Ζηνόδοτος εἰς τὴν ἔκδοσιν αὐτοῦ, μολοντί τοῦτο μαρτυρεῖ μόνον ὁ Ἀθήναιος (Ἐπίτ. I 12 F).⁴ Ὁ στίχος οὗτος

¹ Πρβλ. τὴν ἐξόχως πολῦτιμον συζήτησιν τοῦ ζητήματος ὑπὸ τοῦ Pasquali, *Storia* 224 - 30.

² Αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος διὰ τὸν ὁποῖον ἐτόλμησα νὰ ἐκλέξω τοὺς δύο αὐτοὺς στίχους, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι τὸ κείμενον των ὑπῆρξε ἐπὶ αἰῶνας τὸ ἀντικείμενον σφοδρῶν συζητήσεων. Παραπέμπω κατὰ προτίμησιν εἰς τοὺς A. Nauck, *Mélanges Gréco - Romains* III (1874) 9 - 14 καὶ IV (1880) 463, E. Schwartz, *Adversaria* (Index Gottingae 1908) 7 κ.έ., Pasquali, *Storia* 236 κ.έ. Πρβλ. τοὺς Leaf, Bolling, Von der Mühl ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ χωρίου. A. Pagliaro, «Nuovi Saggi di critica semantica», *Biblioteca di cultura contemporanea* 51 (1956) 8, 21, 35 κ.έ. Περὶ τῆς ἀναγνώσεως τοῦ Α 3 ὑπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου Ροδίου βλέπε κατωτέρω, σελ. 175.

³ Ἀποκατασταθὲν ὑπὸ E. Fraenkel, *Mus. Helv.* 17 (1960) 238. Τὴν παρεμβολὴν τοῦ στίχου τοῦ Σοφοκλέους εἰς ([Εὐρ.] Φοιν. 1634 ἀνεγνώρισε ὁ Valckenaer. Οἱ στίχοι Σοφ. Αἴ. 830, Φιλ. 957 δὲν ἔχουν σχέσιν πρὸς τὸ θέμα.

⁴ ἐπὶ μόνων τῶν ἀνθρώπων δαῖτα (Εὐστ. σελ. 19.45 : *δαίτας Ἀθήν.*) λέγει ὁ ποιητής, ἐπὶ δὲ θηρίων οὐκ ἔτι. ἀγνοῶν δὲ ταύτης τῆς φωνῆς τὴν δύναμιν Ζηνόδοτος ἐν τῇ κατ' αὐτὸν ἐκδόσει γράφει: «αὐτοὺς - δαῖτα», τὴν τῶν γυνῶν καὶ τῶν ἄλλων οἰωνῶν τροφήν οὕτω

εἰς οὐδένα ἐκ τῶν ὑφισταμένων πτολεμαϊκῶν παπύρων σώζεται, δὲν ὑπάρχει δὲ ἔχνος τῆς διαφόρου ταύτης γραφῆς εἰς τὰ χειρόγραφα καὶ τὰ Σχόλιά μας, εἰς τὰ ὅποια σώζεται μόνον ἡ γραφή *οἰωνοῖσί τε πᾶσι* ἄνευ περαιτέρω σχολίου.¹ Ὁ,τι ἀναγινώσκουμεν προσέτι ἐκεῖ εἶναι ἡ παρατήρησις τοῦ Ἀριστονίκου εἰς τὰ Σχολ. Ven. A, ὅτι ὁ Ζηνόδοτος ἠθέτησε τοὺς δύο στίχους 4 καὶ 5. Διετήρησε αὐτούς, ὡς εἶδομεν, εἰς τὸ κείμενόν του, ἀλλὰ πρέπει νὰ εἶχε σημειώσῃ αὐτούς εἰς τὸ περιθώριον δι' «ὀβελουῦ».² Ὁ λόγος τοῦ ἐξοβελισμοῦ τῶν A 4—5 ἦτο ἴσως ὅτι εἶχον παραλειφθῆ εἰς ἀντίγραφόν του ἢ ὅτι τὰ συμφραζόμενα τοῦ ποιήματος, κατὰ τὴν γνώμην τοῦ ἐκδότου, ρέουν ὀμαλώτερον, ὅταν τὸ ἐξ οὗ δὴ ἔπεται ἀμέσως τοῦ *μῆριν . . . ἢ . . . προῖαψε καὶ ἔχι* τοῦ *Διὸς δ' ἔτελείετο βουλή*. Χάρις εἰς τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἀθηναίου γνωρίζομεν εἰς τὴν προκειμένην περίπτωσιν ὅτι ὁ Ζηνόδοτος ἀνέγνωσεν ἰδιάζον κείμενον τῶν δύο στίχων εἰς ἀρχαῖα ἀντίγραφα· ἀφ' ἑτέρου ἢ κλίσις του πρὸς τὴν σαφῆ συντακτικὴν δομὴν καὶ τὸ κατὰ τὸ δυνατόν συνοπτικώτερον κείμενον προεκάλεσεν ἴσως τὴν ὑποψίαν του ὡς πρὸς τὴν γνησιότητά των.³

Τὰ ἐπιχειρήματα τῶν ἐπικριτῶν αὐτοῦ δύνανται ἐπίσης νὰ μᾶς διδάξουν κάπως περισσότερα περὶ Ζηνοδότου. Τὸ κριτικὸν σημεῖον (> *διπλῆ περιεσιγμένη*) εἰς τὸ περιθώριον τοῦ κώδικος Ven. A εἰς τὸν στίχον A 5 δεικνύει ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἀπεδοκίμαζε τὴν γραφὴν τοῦ Ζηνοδότου. Ἐκτὸς τούτου εἶναι ἴδιον τοῦ Ἀριστάρχου νὰ παρατηρῇ τὴν χρῆσιν τῶν λέξεων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ, νὰ ἀπορρίπτῃ τὸ *δαῖτα* μὲ τὴν ἔννοιαν τῆς ζωοτροφῆς ὡς μὴ ὀμηρικόν,⁴ καὶ νὰ κατηγορῇ τὸν Ζηνόδοτον δι' *ἄγνοιαν* (ὡς εἰς Σχολ. A εἰς Δ 88, Σ 247, Ω 528). Εἰς ἄλλην περίπτωσιν, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ πάλιν ἡ Ἐπιτομὴ τοῦ Ἀθηναίου ἀποτελεῖ τὴν μόνην πηγὴν ἡμῶν, τὴν φορὰν αὐτὴν ἐν σχέσει πρὸς πολυσυζητημένον χωρίον περὶ τῆς χρήσεως λυχνιῶν κατὰ τοὺς ὀμηρικοὺς χρόνους, ἀπεδεί-

καλῶν, μόνου ἀνθρώπου χωροῦντος (εἰς) τὸ ἴσον ἐκ τῆς πρόσθεν βίας, διὸ καὶ μόνου τούτου ἡ τροφή δαῖς καὶ μοῖρα τὸ ἐκάστῳ διδόμενον (Σουτδ, λ. δαιτὸς εἰσης II σελ. 14.5 Adler ex Athenaeo). Ὁ συγγραφεὺς τῆς Ἐπιτομῆς, ὁ Εὐστάθιος, παραθέτει τὸ χωρίον τοῦτο δις ἐν τῷ ὑπομνήματι του εἰς *Ἰλιάδα*, σελ. 19.45 (A 5) καὶ 256.8 (B 467).

¹ Ἀλλὰ βλέπε Εὐστ. κατωτέρω, σελ. 134.

² Περὶ τῶν κριτικῶν σημείων βλέπε κατωτέρω, σελ. 136.

³ Φαίνεται ὅτι διέπραξε ἐξαιρετικὸν σφάλμα ὁ G. M. Bolling στερήσας τὸ ἔργον του *Ilias Atheniensium* τοῦ βου αἰ. π.Χ. (1950) τῶν δύο αὐτῶν στίχων ἐν ὀνόματι τῆς μηχανικῆς θεωρίας του· εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν γίνεται δὲ τὸ προοίμιον κόλον, ὡς προειδοποίησαν τὰ Σχόλ. A. Συμφωνῶ ἀπολύτως μὲ τὸν P. Von der Mühl, *Kritisches Hypomnema zur Ilias* (1952) 14 σημ. 5 ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ καὶ λυποῦμαι πάρα πολὺ, διότι διαφωνοῦμεν ὡς πρὸς τὸ *δαῖτα*. Ἄν τὰ ἀντίγραφα, τὰ ὅποια εἶχε ὑπ' ὄψιν του ὁ Ἀπολλώνιος, εἶχον τὴν γραφὴν *κεφαλᾶς* ἐν στ. 3, ἔπρεπε οἱ στίχοι 4 - 5 νὰ ἀθετηθοῦν, βλέπε κατωτέρω, σελ. 175.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 131, σημ. 4. Τί ἐσκέφθη περὶ τοῦ Ω 43, ὅπου τὸ *δαῖς* εἶναι τὸ φαγητὸν τοῦ λέοντος δὲν γνωρίζομεν, διότι εἶναι πολὺ πενιχρὰ τὰ εἰς Ω Σχόλια. Ἴσως εἰς τὸ κείμενόν του δὲν ὑπῆρχε ἡ παρομοίωσις, ἴσως ὁμως καὶ νὰ εἶχε συντάξῃ βροτῶν ἵνα δαῖτα.

χθη ὅτι τὸ θέμα προέκυψεν ἐκ τῆς γνώμης τοῦ Ἀριστάρχου περί τοῦ *λύχνου* τοῦ Ὀμήρου. Ἐὰν ὅμως λάβωμεν ὑπ' ὄψιν δλόκληρον τὸ κεφάλαιον τοῦ Ἀθηναίου (*Ἐπιτ.* I 12 c - f), τοῦ ὁποίου παρεθέσαμεν μόνον τὸ τέλος, τὴν πολεμικὴν κατὰ τῆς γραφῆς τοῦ Ζηνοδότου εἰς τὸ A 5, ἀγόμεθα ἀκόμη μακρότερον. Κύριον θέμα του ἀποτελεῖ μία λεπτομερῆς ἐξήγησις τοῦ ὁμηρικοῦ δαιτὸς *εἴσης* (παρατίθενται οἱ στίχοι θ 98 καὶ I 225), στρεφομένη καὶ αὐτὴ κατὰ τοῦ Ζηνοδότου, ὁ ὁποῖος ἐξέλαβε τοῦτο (προφανῶς εἰς τὸ γλωσσάριον αὐτοῦ) ὡς δαιτὸς ἀγαθῆς.² Ἡ προβαλλομένη ἀντίρρησις εἶναι ὅτι ἡ ἀληθὴς ἔννοια πρέπει νὰ εἶναι «γεῦμα εἰς ἕσας μερίδας». ³ Οἱ πολιτισμένοι ἄνθρωποι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς πρωτογόνους ἐνδιέφεροντο δι' ἰσομερῶς μοιραζόμενα γεύματα, ὅπως ὑποδηλοῖ καὶ αὐτὸ τὸ οὐσιαστικὸν *δαῖς*, τὸ προερχόμενον ἐκ τοῦ *δατεῖσθαι*, ἐσκεμμένη «διανομή». Δὲν εἶναι συνεπῶς δυνατὸν νὰ ἔχρησιμοποιηθῇ εἴτε δι' ἀπολιτίστους εἴτε διὰ ζῶα. Αὐταὶ αἱ προτάσεις περὶ πρωῖμου πολιτισμοῦ ἀποδίδουν περιπατητικὸν ἦχον· ἀντικατοπτρίζουν τὸ πνεῦμα, μὲ τὸ ὁποῖον ὁ Δικαίταρχος παρηκολούθησε τὸν «βίον τῆς Ἑλλάδος»⁴ ἀπὸ τῆς αὐγῆς τῆς ἱστορίας μέχρι τῶν μεταγενεστέρων χρόνων. Τὸ χωρίον τοῦ Ἀθηναίου ἀποτελεῖ μέρος μόνον μακροῦ ἀποσπάσματος *Περὶ τοῦ τῶν ἡρώων καθ' Ὁμηρον βίου*,⁵ εἰς τὸ ὁποῖον συναντῶμεν περιπατητικὰς ἀρχαιογνωστικὰς σπουδὰς μὲ ἐρμηνεῖας ἀλεξάνδρινῶν γραμματικῶν.⁶ Εἰς τὴν περίπτωσίν μας ὁ γραμματικὸς, ὁ ὁποῖος ἀπεδοκίμασε μίαν γραφὴν εἰς τὸ κείμενον (*δαῖτα*) καὶ τὴν ἐξήγησιν ἄλλης λέξεως εἰς ὁμηρικὸν γλωσσάριον (*εἴσης*), ἐχρησιμοποίησε περιπατητικὴν διδασκαλίαν διὰ τὰ ἐπιχειρήματά του· τοῦτο ἀποτελεῖ λίαν εὐπρόσδεκτον παράδειγμα⁷ τῆς σχέσεως τῆς νέας φιλολογίας, ἡ ὁποία ἐπεζῆται νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ὀρθὴν διατύπωσιν καὶ νὰ ἐξεύρῃ τὴν ἀληθῆ ταύτης ἔννοιαν, πρὸς τὴν ἀριστοτελικὴν παράδοσιν τοῦ ἐνδιαφέροντος διὰ τὴν γνῶσιν τῶν ἀρχαίων ἐθίμων καὶ τῆς ἐξελιξέως αὐτῶν.

Διστάζω νὰ προχωρήσω περισσότερον. Ὁ Ἀριστάρχος εὐθύνεται ἀναμφιβόλως διὰ τὴν ἀντικατάστασιν τῆς γραφῆς *δαῖτα* τοῦ πέμπτου αἰῶνος καὶ τοῦ Ζηνοδότου διὰ τοῦ *οἰωνοῖσί τε πᾶσι* εἰς ὅλα τὰ χειρόγραφα μας. Ἄλλ' οὐδεμίαν

¹ *Stud. It.* 27 - 28 (1956) 427 = *Ausgewählte Schriften* 2 κ.έ.

² Βλέπε κατωτέρω, σελ. 134. Πρβλ. Ἡσ. *εἴσον ἀγαθόν*, Σχολ. T Ω 69 *εἴσης*] . . . ἢ τῆς ἀγαθῆς, ὡς καὶ σφιν δαιτ' ἀγαθὴν' (Ψ 810). Βλέπε ἐπίσης Εὐστ. 1401. 56 κ.έ. (α 138) ὁ ὁποῖος παραθέτει τὸν Ἀθηναῖον.

³ Ἀπολλ. Σοφ. σελ. 64.31 *εἴσης*· πρὸς ἴσον ἐκάστῳ διδομένης, δίδων τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ Ἀριστάρχου.

⁴ Fr. 59 Wehrli (*Die Schule des Aristoteles I*, 1944) ἐν Ζηνόβ. Ἀθ. III 62 Miller, *Mélanges* σελ. 372 καὶ [Πλουτ.] *proverb.* cod. Laur. ἀριθμ. 18 Crusius (ὁ Wehrli παραθέτει μόνον τὴν κοινὴν παράδοσιν).

⁵ Ἀθῆν. I 8 E κ.έ. = κεφάλαια 15 - 24 καὶ κατωτέρω.

⁶ Πρβλ. Robert Weber, «De Dioscuridis *Περὶ τῶν παρ' Ὀμήρω νόμων* libello», *Leipziger Studien zur class. Philologie* XI (1888) 87 κ.έ., ἰδίως 112 κ.έ. = Dioscor. fr. 34, 130 κ.έ. περί Ἀριστάρχου, 131 κ.έ. περί Περιπατητικῶν. E. Schwartg, *Adversaria* (1908) 8.

⁷ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 123.

μνεία ὑπάρχει, ὡς εἴπομεν,¹ εἰς τὰ Σχόλιά μας. Μόνον ὁ Εὐστάθιος μνημονεύει ρητῶς τὴν διάφορον γραφὴν πᾶσι: *δαῖτα*² ὑποστηρίζει μάλιστα τὸ πᾶσι ἀπορριπτῶν τὸ *δαῖτα*. Ὁ Ζηνόδοτος δὲν εἶχε ἀντιληφθῆ κατὰ τὸν Εὐστάθιον ὅτι τὸ πᾶσι ἐλέχθη καθ' ὑπερβολὴν (ὡς τὸ μύριοι εἰς τὸ B 468). Κατόπιν τούτου, «ἐξέβαλε (*ἐξῶσε*)» τὸ πᾶσι καὶ «ἔγραψε ἀντ' αὐτοῦ (*ἀντέγραψε*)» τὸ *δαῖτα*. Τὸ λάθος τοῦτο τοῦ Εὐσταθίου ἢ τῆς πηγῆς αὐτοῦ εἶναι ἄξιον μνείας, ὡς τυπικὸν τῆς τάσεως νὰ ἐπινοῶται κάποιος λόγος διὰ τὰς «εἰκασίας» τοῦ Ζηνοδότου καὶ νὰ κατηγορῆται οὗτος δι' ἀυθαίρετον ἀλλαγὴν τοῦ ὀρθοῦ κειμένου τῆς παραδόσεως. Κατὰ τὸν Εὐστάθιον, τὸ πᾶσι ἦτο ἡ ἀρχικὴ γραφὴ. Ἡμεῖς ἐν τούτοις οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς προελεύσεώς της: ἐὰν δηλαδὴ ἀποτελεῖ ἀρχαίαν διάφορον γραφὴν ἢ ἀλλαγὴν τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ. ὀφειλομένην εἰς περιπατητικὴν διδασκαλίαν καὶ ἐτυμολογίαν,³ ἢ μεταγενεστέραν εἰκασίαν.⁴ Ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἀκόμη ἢ τελευταία αὕτη ἐρώτησις παραμεινῆ ἀναπάντητος, πρέπει νὰ εἴμεθα ἱκανοποιημένοι διὰ τὸν πλοῦτον τῶν πληροφοριῶν περὶ Ζηνοδότου, τὸν ὁποῖον ἐκερδίσαμεν ἐκ τῆς συζητήσεως δύο στίχων τῆς Ἰλιάδος.

Εἰς τὸ A 5 ὁ Ζηνόδοτος ἠκολούθησε γραφὴν τοῦ πέμπτου αἰῶνος σωζομένην εἰσέτι εἰς τὸ κείμενον τριῶν τραγωδιῶν. Ἀθετῶν τοὺς A 225—33 (Σχολ. A ἠθέτηκε) ἐπηρεάσθη ἀπὸ ἀντίγραφον τοῦ τετάρτου αἰῶνος, τὸ ὁποῖον εἶχε παραλείψει τοὺς στίχους τούτους λόγῳ τῶν ἐπικρίσεων τοῦ Πλάτωνος (Πολ. 389 E)· οἱ στίχοι Π 432—58,⁵ δριμύτως κατακριθέντες ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος (Πολ. 388 C D), εἶχον πιθανῶς παραλειφθῆ εἰς ἱκανὸν ἀριθμὸν ἀντιγράφων τοῦ Ζηνοδότου, δι' ὃ καὶ διέγραψε αὐτοὺς ἐξ ὀλοκλήρου. Εἶναι τοῦλάχιστον πιθανώτερον⁶ ὅτι ὑπῆρ-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 133.

² Εὐστ. σελ. 256.8 εἰς B 467, ὅχι εἰς A 5 σελ. 19.45· φαίνεται ὅτι τὸ μοναδικὸν χωρίον διέλαθε τὴν προσοχὴν ἐντὸς τῆς ἐκτενοῦς φιλολογίας περὶ τοῦ A 5, διότι δὲν συνεδέθη μετὰ τοῦ στίχου αὐτοῦ, ἀλλὰ μετὰ τοῦ B 467. Ἀκόμη καὶ ἂν εἶναι προσωπικὴ παρατήρησις τοῦ μητροπολίτου, ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχαίαν πολεμικὴν κατὰ τοῦ Ζηνοδότου.

³ Ὁ E. Schwartz, *Adversaria* 8, ἐπίστευσε εἰς τοιαύτας ἀποκαταστάσεις («in quibus propter illud veriloquium *δαῖτα* in πᾶσι mutatum erat») καὶ ἠκολούθησε αὐτὸν ὁ Pasquali, *Storia* 237.

⁴ Ἀληθῶς, τὸ πᾶσι εἶναι μᾶλλον ὑποπτον παραπλήρωμα, ὡς εἰς πλείστας θέσεις εἶναι τὸ πᾶς καὶ τὸ «omnis», βλέπε G. Jachmann, «Vom frühalexandrinischen Homertext», *NGG* 1949, Phil-hist. Kl. N. 7, σελ. 173 κ.έ. μετὰ περαιτέρω παραπομπῶν. Ἐν τῇ μεταφράσει τοῦ Call. fr. 110.77 ὑπὸ τοῦ Κατούλλου ἢ «ὑποπτος» λέξις «omnibus» εἶναι ἴσως παραπλήρωμα τοῦ μεταφραστοῦ καὶ ὄχι φθορά.

⁵ Σχολ. A Π 432 Z. καθόλου περιγράφει τὴν ὁμιλίαν τοῦ Διὸς καὶ τῆς Ἥρας. Σχολ. T παρὰ Z. οὐκ ἦν ὁ διάλογος τῆς Ἥρας καὶ τοῦ Διὸς. Περὶ τοῦ περιγράφεω βλέπε G.N. Bolling, *The External Evidence for Interpolation in Homer* (1925) 48 κ.έ.· περὶ τοῦ μεταγράφεω βλέπε κατωτέρω, σελ. 139, σημ. 2. Διὰ τὴν ὀρολογίαν, ἢ ὁποία κατὰ τὴν ἀρχαιότητα πᾶν ἄλλο εἶναι παρά σταθερά, βλ. τὸν J. Baar, *Index zu den Ilias - Scholien* (1961).

⁶ Εἰς αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἀκολουθῶ τὸν E. Schwartz, *Adversaria* (1908) 6, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐδικαίωσε τὸν Ζηνοδότον· βλέπε καὶ Bolling, ἐνθ' ἄνωτ. 32 κ.έ., R. Merkelbach, *Gnom.* 23 (1951) 376.4.

ξε τοιαύτη ἐνδιάμεσος πηγή παρὰ ὅτι αἱ ἠθικαὶ ἐπικρίσεις τοῦ Πλάτωνος εἶχον τοιοῦτον ἄμεσον ἀποτέλεσμα ἐπὶ τοῦ Ζηνοδότου. Τέλος διεπιστώθη ὅτι συμφωνεῖ μὲ τὸν πάπυρον *Hibeh* 20 τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος εἰς τὴν παράλειψιν τοῦ Δ 89. Εἰς τὰ ἡμέτερα Σχολ. Α εἰς Δ 88 ἐπενοήθη μία εὐλογος αἰτία διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου τροποποίησιν τοῦ 88 καὶ παράλειψιν τοῦ 89, ἐπετιμήθη δὲ οὗτος διὰ τὴν ἄγνοιάν του¹. Σήμερον ὅμως γνωρίζομεν ὅτι ὑπῆρχον ἀντίγραφα τῆς *Ἰλιάδος* κατὰ τοὺς χρόνους αὐτοῦ ἄνευ τοῦ ὡς ἄνω στίχου.²

Τὰ τρία ταῦτα παραδείγματα ἀπὸ τοῦ πέμπτου μέχρι τοῦ τρίτου αἰῶνος, ἐκ τῶν ὁποίων προκύπτει ὅτι τὸ κείμενον τοῦ Ζηνοδότου ἐβασίσθη ἐπὶ ἐγγράφων στοιχείων, δεικνύουν πόσον ἀδίκως κατηγορήθη ὑπὸ ἀρχαίων κριτικῶν, καὶ ὑπὸ τῶν νεωτέρων ἐκείνων φιλολόγων, οἱ ὅποιοι τοὺς ἠκολούθησαν, ὅτι προέβη εἰς αὐθαιρέτους ἀλλαγὰς ἐκ σφαλερῶν ἐσωτερικῶν λόγων. Ἄφ' ἐτέρου τὸ γεγονός ὅτι τοιαῦτα παραδείγματα θὰ ἠδύναντο νὰ πολλαπλασιασθοῦν, δὲν πρέπει νὰ μᾶς παρασύρῃ εἰς τὴν ἐπικίνδυνον γενίκευσιν ὅτι οὐδέποτε ἐτροποποίησε τὸ παραδοσιακὸν κείμενον ἄνευ ἐξωτερικῆς μαρτυρίας. Πράγματι ὑπεθέσαμεν ἤδη ὅτι δύο στίχοι τοῦ προοιμίου τῆς *Ἰλιάδος*, οἱ ὅποιοι πρέπει νὰ ὑπῆρχον εἰς παλαιότερα ἀντίγραφα, ἠθετήθησαν ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου δι' ἐσωτερικοὺς λόγους.³ Ὑπάρχουν καὶ μερικαὶ ἄλλαι περιπτώσεις, εἰς τὰς ὁποίας εἶναι ἐξ ἴσου πιθανὴ παρομοία βάσις. Ἄναφερομαι εἰς τοὺς Δ 78—83,⁴ Μ 175—81, Ρ 134—6.⁵ Ἡ ἐντύπωσίς μου εἶναι ὅτι τοιοῦτου εἶδους ἀλλαγαὶ εἶναι ἀσυγκρίτως σπανιώτεροι τῶν ἄλλων. Πέραν ὅμως ὀρισμένης πιθανότητος ἀδυνατοῦμεν νὰ προχωρήσωμεν.

Θὰ ἀπετέλει ἀπαράδεκτον ἀντίθεσιν πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς νέας φιλολογίας, ἂν ὁ Ζηνόδοτος, «ἐπικὸς ποιητῆς ὁ ἴδιος, εἶχε ἐνίοτε παρεμβάλει ἰδικούς του στίχους διὰ νὰ ὀλοκληρώσῃ τὸ νόημα». Ἡ ἐκπληκτικὴ αὕτη δήλωσις τοῦ Sandys⁶ εἶναι ἀβάσιμος. Θὰ ἦτο καμικὸν διὰ πρῶτον διορθωτῆν τοῦ γνησίου ὁμηρικοῦ κειμένου νὰ παίξῃ τὸν ρόλον τῶν δυσφημισμένων διασκευαστῶν, ὡς οὗτοι ὀνομάζοντο.⁷

Κατὰ τὴν συζήτησιν τῶν πολλῶν προβλημάτων τῶν συνδεομένων μὲ τὸ

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 132 περὶ τοῦ ἄγνοια.

² *Hibeh Papyri I* (βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 129, σημ. 7) σελ. 75 καὶ 87.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 131 κ.έ.

⁴ Pasquali, *Storia* 228 κ.έ.

⁵ G. Jachmann ἐνθ' ἄνωτ. 174 κ.έ.

⁶ I. 120 ἄνευ οὐδεμιᾶς παραπομπῆς φαίνεται ὅτι ἐπαναλαμβάνει μίαν φράσιν τοῦ H. Düntzer, *De Zenod. Stud. Hom.* (1848) 157 «versus . . . quosdam quos ipse finxit, inseruit» συνοδουομένην ὑπὸ ὀλίγων ἀσθνεσεστάτων ἐπιχειρημάτων, τὰ ὅποια μὲ ἐπιδειξιότητα ἀνεσκεύασε ὁ N. Wecklein, *Über Zusätze und Auslassung von Versen im homerischen Texte*, *Sitz. Ber. Bayer. Akad.*, Philos.-philol. kl. Jg. 1918, 7. Abh. S. 72 κ.έ.

⁷ Βλέπε K. Lehrs, *De Aristarchi Stud. Hom.*³ 329 κ.έ.

κείμενον καὶ τὴν ἐξήγησιν τοῦ Α 5 ἐμνημονεύθη τὸ γλωσσάριον τοῦ Ζηνοδότου.¹ Μολονότι τὸ ὑλικόν μας ἔχει ἀύξηθῆ κατὰ πολὺ ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ F.A. Wolf, ὁ ἰσχυρισμός του (Prolegomena, σελ. CCXV), ὅτι δὲν ὑπάρχει ἔχνος φιλολογικῆ σχολίου γραφέντος ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου, ἰσχύει πάντοτε. Αἱ ὀλίγαι περιπτώσεις ἐπικῶν λέξεων, τὰς ὁποίας λέγεται ὅτι ἐξήγησε ὁ Ζηνόδοτος, δυνατὸν ἐνίοτε νὰ προέρχωνται ἐκ σημειώσεων μαθητῶν αὐτοῦ κατὰ τὰς παραδόσεις του, ἄλλως πρέπει νὰ προέρχωνται ἐκ τῶν Γλωσσῶν, τῶν ὁποίων ὄχι μόνον ὁ τίτλος ἀλλὰ καὶ ἡ ἀλφαβητικὴ διάταξις εἶναι μεμαρτυρημένη.² Ἀπὸ ἀπόψεως στόχου, τὸ γλωσσάριον αὐτοῦ ἦτο βραχύτερον τῶν Ἀτάκτων τοῦ διδασκάλου τοῦ Φιλιτᾶ,³ ἐπειδὴ αἱ ὀλίγαι παραθέσεις του ἀναφέρονται εἰς ἐπικούς καὶ λυρικούς ἴσως ποιητὰς μόνον, ἀλλὰ τὸ περιεχόμενον αὐτοῦ ἦτο πιθανῶς εὐχρηστότερον λόγῳ τῆς νέας διατάξεώς του. Ἀπετέλει ὑπόδειγμα διὰ τὸ μέλλον· τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ἐπιπόνησιν τοῦ ὀβελοῦ ὡς κριτικῆς σημείου, τὸ ὁποῖον συνητήσαμεν ἤδη ἀσχολούμενοι μὲ τὸ προοίμιον τῆς Ἰλιάδος.⁴ Ἡ ἐμφάνισις τοῦ πρώτου τούτου σημείου, τὸ ὁποῖον ἠκολούθησαν πολλὰ ἄλλα, δὲν πρέπει νὰ θεωρηθῆ ἀπλῶς ὡς εἰσαγωγή ἐνὸς χρησίμου τεχνικοῦ βοηθητικοῦ μέσου. Ἦτο ἡ πρώτη φορά, κατὰ τὴν ὁποίαν ἐκδότης παρεῖχε εἰς τὸν σοβαρὸν ἀναγνώστην καὶ ἐπιστήμονα τὴν δυνατότητα νὰ ἐκτιμῆσῃ τὴν ἀπόφασίν του κατὰ τὴν κριτικὴν τοῦ κειμένου. Ὁ Ζηνόδοτος δὲν κατῆργει τοὺς στίχους, περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ὁποίων ἀμφέβαλλε, ἀλλὰ διετηρεῖ τούτους εἰς τὴν οἰκείαν ἐντὸς τοῦ κειμένου θέσιν, σημειῶν ὅμως αὐτοὺς εἰς τὸ περιθώριον διὰ τοῦ ὀβελοῦ. Ἐξέφραζε τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γνώμην καὶ ἔδιδε τὴν δυνατότητα εἰς τὸν ἀναγνώστην νὰ τὴν ἐλέγξῃ. Οἱ πρῶτοι πτολεμαϊκοὶ πάπυροι μὲ τὴν ποσότητα τῶν «προσθέτων στίχων», τῶν πολυστί-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 133.

² H. Pusch, «Quaestiones Zenodoteae», *Dissertationes Philologicae Halenses XI* (1890) 188 κ.έ.· 11 ἀποσπάσματα σελ. 191 κ.έ. Fr. I = Schol. *MHQR*. γ 444 Ζηνόδοτος δὲ ἐν ταῖς ἀπὸ τοῦ δ̄ γλώσσαις τίθησι τὴν λέξιν (δαμνίον ὄχι ἀμνίον), πρβλ. Ἡσυχ. λ. δάμνια (sic)· θύματα, σφάγια· πρβλ. H. Erbse, Homerscholien und hellenistische Glossare bei Apollonius Rhodios», *Herm.* 81 (1953) 180.—Ἡ πραγματεία ἡ διασωθεῖσα ὑπὸ τὸν τίτλον Ζηνοδότου Φιλεταίου Περὶ διαφορᾶς φωνῶν ζῶων, ἢ ὑπὸ παρομοίους τίτλους, ἢ ἀνωνόμως, εἰς πλείστα χειρόγραφα οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ Γλωσσάριον τοῦ Ζηνοδότου τοῦ Ἐφεσίου, βλέπε τὴν σημειώσίν μου εἰς Call. fr. 725. Ἡ παραπλανητικὴ παρατήρησις ἐν Schmidt-Stählin, *Gesch. d. griech. Lit.* II I² (1920) 260.4 εἶναι κατάλοιπον ἐκ τῆς πρώτης ἐκδόσεως τοῦ W. Christ (1888).

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 107 κ.έ.

⁴ Περὶ Ἀριστάρχου σημειῶν Ἰλιάδος fragmentum, *Schol. II*. ἐκδ. Dindorf I (1875) σελ. 1. 11 τὸν δὲ ὀβελὸν ἔλαβεν ἐκ τῆς Ζηνοδότου διορθώσεως. Περὶ τῶν ἄλλων σημειῶν βλέπε κατωτέρω, σελ. 213 κ.έ. Ἄν εἶναι γεγονός — ὡς ὀφείλομεν πρὸς τὸ παρὸν νὰ δεχθῶμεν ὅτι εἶναι — ὅτι ὁ Ζηνόδοτος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος πράγματι ἐσημείωσαν ὀρισμένους στίχους τοῦ κειμένου διὰ κριτικῶν σημειῶν, ἀλλ' οὐδὲν ὑπόμνημα ἔγραψαν, τότε τοῦτο ἀποτελεῖ ἰσχυρὸν ἐπιχείρημα κατὰ τῆς νέας θεωρίας τοῦ E. G. Turner (*Chronique d'Égypte* 37 [1962] 149 κ.έ.) συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ἡ ὑπαρξὶς κριτικῶν σημειῶν εἰς ἔν κείμενον συνεπάγεται πάντοτε καὶ τὴν ὑπαρξὶν ἀντιστοίχου ὑπομνήματος.

χων, ἀπεκάλυπτον σαφέστερον πάσης προγενεστέρως σκέψεως πόσον ἐπειγόντως ἀναγκαῖα ἦτο ἡ διάκρισις μεταξὺ τῶν παρεμβολῶν καὶ τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου.

Πολὺ μικροτέραν σημασίαν ἔχει τὸ ζήτημα, ἂν ἡ διαίρεσις ἐκάστου τῶν δύο ὁμηρικῶν ποιημάτων εἰς εἴκοσι τέσσαρα βιβλία καὶ ἡ χρῆσις τῶν εἴκοσι τεσσάρων γραμμάτων τοῦ ἰωνικοῦ ἀλφαβήτου δι' ἕκαστον βιβλίον ὀφείλονται εἰς τὸν Ζηνόδοτον. Κατὰ τὸν πέμπτον καὶ τὸν τέταρτον αἰῶνα ἐπὶ μέρους ἐπεισόδια ἀναφέρονται δι' εἰδικῶν τίτλων: *Διομήδους ἀριστεία* (Ἡρόδοτος), *σκήπτρου παράδοσις*, *νεῶν κατάλογος* (Θουκυδίδης), *Λιταί*, *τειχομαχία* (Πλάτων), *Ἀλκίνοῦ ἀπόλογοι* (Πλάτων, Ἀριστοτέλης). Πρῶτος ὁ Lachmann¹ ὑπέβαλεν τὴν ἰδέαν, ὅτι εἰς τὸν Ζηνόδοτον ἴσως ὀφείλεται ἡ διαίρεσις αὕτη, ἀφοῦ ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος καὶ ὁ Ἀρίσταρχος ἀποκλείονται, διότι ἐθεώρουν τὸ ψ 296 ὡς τέλος τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ ἐπομένως δὲν ἠδύναντο νὰ εἶναι οἱ πρωτεργάται τοῦ παραδοσιακοῦ διαχωρισμοῦ μεταξὺ ψ 372 καὶ ω 1. Εἶναι ὅμως ἀσφαλέστερον ἴσως νὰ μὴ συναγάγωμεν τοιοῦτον συμπέρασμα ἐκ τοῦ λίαν προβληματικοῦ Σχολίου ψ 296 περὶ τοῦ *πέρατος ἢ τέλους τῆς Ὀδυσσεΐας*, μὲ τὸ ὅποιον θὰ χρειασθῆ νὰ ἀσχοληθῶμεν ἐν ἐκτάσει εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ Ἀριστοφάνους.² Δύο μεταγενέστερα ἀρχαῖα χωρία ἀποδίδουν τὴν διαίρεσιν εἰς τὸν κύκλον τοῦ Ἀρισταρχοῦ.³ Οἱ πάπυροι ἐφαίνετο νὰ ἐπιβεβαιοῦν τὴν χρονολόγησιν αὐτήν, ἐπειδὴ ἐν πρώτοις πρὸ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. δὲν ὑπῆρχε σαφῆς βεβαίωσις διαιρέσεως εἰς βιβλία, ἡ ὁποία νὰ ἐσημειώετο διὰ κενοῦ μεταξὺ δύο στίχων, διὰ παραγράφου εἴτε διὰ κορωνίδος.⁴ Ἄλλ' εἶναι ἴσως ἀπλῶς πιθανὸν ὅτι ὁ ἀρχαιότε-

¹ K. Lachmann, «Über Zenodots Tagberechnung der Ilias», *Berichte über die Verhandlungen der Akademie der Wissenschaften* (1846) 30 = *Betrachtungen über Homers Ilias*,³ (1874) 93, «εἶναι ὅπως δὴποτε σφάλμα, νὰ προγραφῆ εἰς αὐτοὺς (δηλ. τὸν Ἀριστοφάνη καὶ τὸν Ἀρίσταρχον) καὶ ὄχι π. χ. εἰς τὸν Ζηνόδοτον ἢ ἄλλον προγενέστερον ὁ παιδαριώδης χωρισμὸς καὶ τῶν δύο ἔργων κατὰ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, ἀφοῦ ἡ ὀριμωτέρα κριτικὴ ἔκλειε τὴν Ὀδυσσεΐαν εἰς τὸ ψ 296». Ἡ ἀξιωματικὴ αὕτη διατύπωσις ἀμέσως ἐπηρέασε τὸν Düntzer (1848) καὶ πολλοὺς ἄλλους. Κατὰ τῶν σκεπτικιστῶν ὁ Wilamowitz, *Hom. Untersuch.* (1884) 369, ἐχρησιμοποίησε τὸ αὐτὸ ἐπιχείρημα (ἄνευ μνείας τοῦ ὀνόματος τοῦ Lachmann) σθεναρῶς τασσόμενος ὑπὲρ τοῦ Ζηνοδότου. Βλέπε καὶ *Die Ilias und Homer* (1916) 32 «ohne Frage Zenodot». Οὕτω ὅτι ἡ διαίρεσις ἦτο ἔργον τοῦ ἐθεωρεῖτο σχεδὸν ἀποδεδειγμένον γεγονὸς διὰ τὰ ἐγχειρίδια (Susemihl, Christ-Schmid, Sandys, κτλ.).

² Βλέπε κατωτέρω, σελ. 209 κ.ἑ.

³ [Πλουτ.] *Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιήσεως Ὀμήρου* II 4 σελ. 25.22 κ.ἑ. Wil. *ποιήσεις δύο, Ἰλιάς καὶ Ὀδυσσεΐα*, *δηρημένη ἑκατέρω εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν στοιχείων*, οὐχ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, ἀλλ' ὑπὸ τῶν γραμματικῶν τῶν περὶ Ἀρίσταρχον. Εἰστ. σελ. 5.29 (ἀφοῦ ἀνέφερε τὴν περὶ Πεισιστράτου παράδοσιν) *γραμματικοὶ . . . ὧν κορυφαῖος ὁ Ἀρίσταρχος καὶ μετ' ἐκεῖνον (sic) Ζηνόδοτος . . . κατέτεμον αὐτὸν εἰς πολλὰ . . . ὀνομάσαι τὰς τομὰς τοῖς ὀνόμασι τῶν εἴκοσι τεσσάρων στοιχείων.*

⁴ Wendel, *Buchbeschreibung* 49,57. 'O W. Lameere, «Aperçus de paléographie Homérique», *Les Publications de Scriptorium* IV (1960) 44 κ.ἑ. δίδει ἀνασκόπησιν μέχρι τοῦ 1960.

ρος τῶν διασωθέντων παπύρων τῆς Ὀδυσσεΐας, ὁ ὁποῖος σημειώνει τὸν στίχον 400 τοῦ βιβλίου καὶ διὰ τοῦ γράμματος Δ εἰς τὸ περιθώριον, δεικνύει τὴν ὑπαρξίν τῆς συνήθους διαιρέσεως κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ., ἴσως πρὸ τοῦ Ζηνοδότου.¹ Τὸ ζήτημα τῆς διαιρέσεως εἰς εἴκοσι τέσσαρα βιβλία δὲν ἔχει λυθῆ ἀκόμη ὀριστικῶς, εἴτε διὰ μαρτυριῶν εἴτε δι' ἐπιχειρημάτων, καθ' ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ζηνοδότον. Ἐν μόνον γεγονὸς δύναται νὰ θεωρηθῆ ἀρκετὰ βέβαιον: μετὰ τὸν Ἀρίσταρχον, ἀκριβῶς πότε ἀγνοοῦμεν, ἡ διαίρεσις ἀποτελεῖ κοινὸν φαινόμενον εἰς τὰ ἀρχαῖα χειρόγραφα, τοῦτο δὲ συμπίπτει μὲ τὴν ἀποδοχὴν ἐνὸς σταθερώτερον καθιερωμένου ὁμηρικῶν κειμένου.

Αἱ ὁμηρικαὶ μελέται τοῦ Ζηνοδότου περιελάμβανον πιθανῶς καὶ πραγματείας περὶ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἡμερῶν εἰς τὴν Ἰλιάδα² ὡς καὶ βίον τοῦ Ὀμήρου.³ Ὡς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀντιμάχου, προετάσσετο ἴσως τοῦ κειμένου.⁴ Τὰ ποιήματα τοῦ Ὀμήρου ἦσαν δι' αὐτὸν ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια. Ἐχει μεγίστην σημασίαν δι' ὀλόκληρον τὸ μέλλον τὸ ὅτι οἱ πρῶτοι μεγάλοι φιλόλογοι ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα τοῦ Ἀριστοτέλους⁵ καὶ ἀπεδέχθησαν ὅτι τὰ δύο αὐτὰ ποιήματα, ὡς ὁμηρικὰ, διέφερον τῆς λοιπῆς ἐπικῆς ἀφηγηματικῆς ποιήσεως, τὴν ὁποίαν ἐθεώρουν ὡς μὴ ὁμηρικὴν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ταύτην ἡ κρίσις εἶχε ἤδη γίνεαι κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα. Εἰς ἄλλας περιπτώσεις, ὡς θὰ ἴδωμεν, οἱ νέοι κριτικοὶ εἶχον ὡς ὑψηλοτέραν καὶ ἐξοχωτέραν ἀποστολὴν αὐτῶν νὰ προβοῦν εἰς τὴν κρίσιν ποιημάτων.

Ἐκ τῆς ἐκδόσεως τῆς Θεογονίας τοῦ Ἡσιόδου ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου ἐν μόνον μικρὸν ἔγνος ἔχει παραμείνει, ἡ γραφὴ του *Τερμησοῖο* ἀντὶ *Περμησοῖο*.⁶ Ἡ ἔρμηνεία του ὅτι χάος σημαίνει τὸν *κεχυμένον ἀέρα*, «τὴν γύρω χυμένην ὀμίχλην», ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὸν Ἡσιόδον (Σχολ. Ἡσιόδ. Θεογ. 116) καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς

¹ P. Sorbonne inv. 2245 ἐκδ. O. Guéraud, *Rev. Ét. Anc.* I (1925) 8 κ.έ. = Pack² ἀριθμ. 1081. Ὁφείλω τὴν παραπομπὴν αὐτὴν εἰς τὴν κ. West, ἡ ὁποία ἐπανεξήτασε τοὺς πρῶτους πτολεμαϊκοὺς παπύρους, βλέπε Addenda εἰς τὴν σελ. 129.6.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 137, σημ. 1, Lachmann.

³ Εἰς τὸν μακρὸν κατάλογον τῶν συγγραψάντων περὶ τοῦ *Βίου* τοῦ Ὀμήρου ἐν Τατιανοῦ *Πρὸς Ἑλληνας λόγος* κεφ. 31 (σελ. 31.24 Schwartz), ὁ ὁποῖος ἀρχίζει ἀπὸ τοῦ Θεαγένους (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 11) ὁ Ζηνοδότος εἶναι μετὰ τοὺς Περιπατητικοὺς ὁ πρῶτος τῶν *γραμματικῶν* (βλέπε καὶ Call. fr. 452).

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 112.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 86 κ.έ.

⁶ Σχόλ. Ἡσιόδ. Θεογ. 5 (Flach) ἐν δὲ τοῖς Ζηνοδοτείοις γράφεται *Τερμησοῖο* (s i c)· πρβλ. Ἡσιόδ. Θεογ. ἐκδ. F. Jacoby (1930) σελ. 46 κ.έ. καὶ 74 κ.έ. καὶ Call. fr. 2 a, 20 (Add. II) καὶ fr. 696. Πρὸς τὸ ἐν ταῖς (ἔχι τοῖς) Ζηνοδοτείοις παράβαλε Ἀπολλων. Δύσκ. Ἄντων. σελ. 110.12 Schn. ἐν ταῖς Ζηνοδοτείοις διορθώσεσι sc. Homeri. Ἐφ' ὅσον ἕμως εἶναι ἀπίθανον ὁ Ζηνοδότος νὰ συνέθεσε εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὀμήρου πλειόνας τῆς μιᾶς ἐκδόσεως (βλέπε A. Ludwich, *Aristarch I* 5, καὶ Ἀπολλων. Δύσκ. τόμ. III (1910), *Index* σελ. 288 ἐν λ. Ζηνοδότος) εἶναι τοῦτο ἔτι ὀλιγώτερον πιθανὸν εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἡσιόδου.

τὸν Βακχυλίδην (ν 27, κατὰ τὸν ὁποῖον σημαίνει «τὴν ἕκτασιν τοῦ ἄερος»), ἀπετέλει πιθανῶς μέρος τοῦ γλωσσαρίου του. Ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ σχολή του κατὰ τὰς λογοτεχνικὰς αὐτῶν ἐρεῦνας ἠσχολήθησαν ἐνίοτε μὲ ἠσιόδεια προβλήματα: τὴν σχετικὴν χρονολογίαν Ἡσιόδου καὶ Ὀμήρου, τὴν αὐθεντικότητα ὠρισμένων ποιημάτων του, ἀρχαιογνωστικὰ θέματα.¹ Δὲν γνωρίζομεν πάντως ἔκδοσιν προγενεστέραν τῆς τοῦ Ζηνοδότου, ὁ ὁποῖος πρῶτος εἶχε εἰς τὴν διάθεσιν αὐτοῦ τὰ συλλεγόμενα χειρόγραφα, οὔτε δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἐὰν ἡ ἔκδοσις αὐτὴ περιεῖχεν ἄλλα ἠσιόδεια κείμενα πλὴν τῆς *Θεογονίας*. Ὁ Ὀμηρος ἦτο ἀπαράμιλλος. Μετ' αὐτὸν ὁ Ἡσιόδος ἦτο εὐνοούμενος τῶν μεγάλων ποιητῶν τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τρίτου αἰῶνος, ἰδίως τοῦ Ἀράτου καὶ τοῦ Καλλιμάχου. Τὸ ὄνομά του ἀπετέλει μάλιστα εἶδος προγράμματος διὰ τὴν νέαν ποίησιν, ὅπως συνέβαινε μὲ τὰ *Ἄλτια* τοῦ Καλλιμάχου. Τοῦτο προσέδωκεν εἰς τὸ ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου πρῶτον κριτικὸν κείμενον τοῦ Βοιωτοῦ ἐπικοῦ ποιητοῦ τὴν σημασίαν, τὴν ὁποίαν εἶχε κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην.

Δύο βραχεῖαι σημειώσεις ἐν τοῖς Σχολίοις τῶν ἐπινίκων τοῦ Πινδάρου εἰς Ὀλυμπιονίκας δεικνύουσι τὴν ὑπαρξίν δύο διαφόρων γραφῶν τοῦ Ζηνοδότου: Π 4 ἀκροθίνια ἀντὶ ἀκρόθινα, καὶ VI 55, ὅπου ἡ λέξις, τὴν ὁποίαν ἀνέγνωσεν ἀντὶ τοῦ βεβρεγμένος, ἐλλείπει (Βυζαντινοὶ φιλόλογοι συνεπλήρωσαν τὸ κενόν). Ἐν τοῖς Σχολίοις εἰς Πίνδ. Ὀλ. III 29 χρυσόκερων ἔλαφον θήλειαν παρατίθεται παράλληλον χωρίον ἐκ τοῦ Ἀνακρέοντος (fr. 63 Page) νεβρόν . . . ὄστ' ἐν ἕλῃ κερεόσσης ὑπολειφθεὶς ὑπὸ μητρὸς, μὲ τὴν παρατήρησιν: Ζηνοδότος δὲ μετεποίησεν² «ἐροέσσης». Ἡ ἀφύσικος ἰδέα³ ὅτι ὑπάρχει θήλεια ἔλαφος κερασφόρος ἔπαυσε νὰ ὑφίσταται διὰ τῆς ἀπαλειψέως ἐνὸς γράμματος. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἀντετάχθη σφοδρῶς εἰς τὴν εἰκασίαν (ἀντιλέγει κατὰ κράτος Αἰλ. π. Ζ. I. VII 39). Εἰς τὸν μέγαν πάπυρον *P. Oxy.* 841, ὁ ὁποῖος περιέχει σημαντικῆς ἐκτάσεως ἀποσπάσματα δέκα Παιάνων μετὰ σχολίων μεταξὺ τῶν στηλῶν, οἱ ἐκδοταὶ⁴ ἀνεγνώρισαν εἰς τὰς συντμήσεις $\bar{Z}$ ἢ $Z\eta$ τὸ ὄνομα τοῦ Ζηνοδότου τοῦ Ἐφε-

¹ Βλέπε Ἡσιόδ. *Θεογ.* ἐκδ. Jacoby, Praef. σελ. 45 κ.έ. μετὰ παραπομπῶν εἰς τὰ testimonia. Βλέπε ἐπίσης J. Schwartz, *Pseudo-Hesiodica* (1960) 641 (πρβλ. 610), ὁ ὁποῖος ἐσφαλμένως ὀμιλεῖ περὶ ὑπομνήματος τοῦ Ζηνοδότου εἰς τὴν *Θεογονίαν* καὶ F. Wehrli *Die Schule des Aristoteles* 10 (1959) 134 ἐν λ. Ἡσιόδος.

² μεταποιεῖν = μεταγράφειν εἶναι συνήθης ὄρος διὰ πρότασιν γραφῆς κατ' εἰκασίαν πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 134, σημ. 5.

³ Εἶναι προτιμότερον νὰ μὴ παραβῆ τις τὴν παράλειψιν τῶν στίχων *P* 134 - 6 ἐν τῶ κειμένῳ τοῦ Ζηνοδότου, ὡς ἔπραξε ὁ H. Fränkel, *Die homerischen Gleichnisse* (1921) 119 καὶ *GGA* 1926, 240 κ.έ. Πρβλ. Pasquali, *Storia*, 229. Οἱ αὐτοὶ στίχοι ἔλειπον ἐν τῇ ἐκδόσει τῆς Χίου, ὡς λέγουσι τὰ Σχολ. Α· ἐνδεχομένως λοιπὸν ὁ Ζηνοδότος ἠκολούθησε τὰ ἰδικά του ἀντίγραφα, καὶ μόνον τὰ Σχόλια (ὁ Ἀριστόνικος;) λέγουσι ὅτι ἠθέτησε τοὺς στίχους αὐτοὺς λόγῳ δυσχερείας ἀναγομένης εἰς ζήτημα τῆς φυσικῆς ἱστορίας. Ὡς ὅμως καὶ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας περιπτώσεις, πρόκειται περὶ ἀπλῆς εἰκασίας, ὡς ὁμολογοῦν ἐν πάσῃ εἰλικρινείᾳ τὰ Σχόλ.: ἴσως, φασὶν ἔνιοι, . . . μήποτε κτλ.

⁴ *P. Oxy.* V (1908) ἐκδ. Grenfell καὶ Hunt, σελ. 15, 92 (εἰς Παιᾶν. IV 58), διὰ τὴν ἐπα-

σίου. Εἰς τὸ μέτρον, κατὰ τὸ ὅποῖον εἶναι δυνατὴ ἡ ἀποκρυπτογράφῃσι τῶν Σχολίων, μόνον εἰς διαφόρους γραφὰς προσετέθησαν ἐξάκις τὰ γράμματα ταῦτα, ὡς ἀκριβῶς εἰς ἕξ ἄλλας περιπτώσεις αἱ συντηρήσεις τῶν ὀνομάτων τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου δεικνύουν διαφόρους γραφὰς ὀφειλομένας εἰς αὐτούς. Δύο ἐπὶ πλέον τοιαῦται ἐν τῷ περιθωρίῳ σημειώσεις ἤλθον τελείως προσφάτως εἰς φῶς εἰς τὸν *P. Oxy.* 2442 μὲ νέα ἀποσπάσματα τῶν *Παιάνων*.¹ Ὁ Ζη εἰσάγει καὶ πάλιν διάφορον γραφὴν εἰς μίαν περίπτωσιν. Εἰς τὴν ἄλλην ὁ πάπυρος ἔχει θραυσθῆ μετὰ τὰ δύο γράμματα. Ἀντιλαμβανόμεθα ἐκ τούτου πόσαι ἀναφοραὶ εἰς τὴν παλαιωτάτην κριτικὴν κειμένων² πρέπει νὰ ἀπωλέσθησαν κατὰ τὴν μακρὰν πορείαν ἀπὸ τῶν ἀρχαίων τούτων ἀντιγράφων μέχρι τῶν μεσαιωνικῶν χειρογράφων μας. Καὶ δὲν ὑπάρχει πλέον ἀνάγκη νὰ ἀμφιβάλλωμεν ὅτι ὁ Ζηνόδοτος ἔκαμε τὴν πρώτην κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Πινδάρου, ἴσως δὲ καὶ τοῦ Ἀνακρέοντος, ὡς ἔπραξε καὶ διὰ τὰ κείμενα τοῦ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου. Δὲν τὸν ἠνώχλησεν ἴσως τὸ ὅτι τὸ ἀκροθίνια κατέστρεψε τὴν ἀντιστοιχίαν οὔτε ὅτι τὸ ἕλη ἐροέσεως προεκάλει ἀνυπόφορον χασμωδίαν.³ φαίνεται ὅτι δὲν ὑπῆρξε πραγματικὸς εἰδικὸς εἰς τὸ μέτρον καὶ τὴν προσῳδίαν τῆς παλαιᾶς λυρικῆς ποιήσεως πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, ἀληθοῦς διαδόχου τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ ὁποῖου αἱ ἐκδόσεις ὑπερτεροῦν κατὰ πολὺ τῶν ἰδικῶν του. Μεταξὺ ὅμως αὐτῶν μία γενεὰ ἐπιφανῶν ποιητῶν καὶ φιλολόγων εἶχεν ἐργασθῆ ἀκαταπαύστως διὰ τὴν ἀνάκτησιν καὶ κατανόησιν τῆς λογοτεχνικῆς αὐτῶν κληρονομίας.

Τοὺς δύο συνεργάτας τοῦ Ζηνοδότου, τοὺς ἀσχοληθέντας μὲ τοὺς σκηνηκοὺς ποιητὰς, ἀνεφέραμεν ἀνωτέρω ὁμιλοῦντες διὰ τὴν ἐπιστημονικὴν ἐργασίαν εἰς τὴν βιβλιοθήκην καὶ τὰ προβλήματα τῆς χρονολογίας. Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτω-

νεξέτασιν τοῦ παπύρου βλέπε τὰς ἐκδόσεις τοῦ Πινδάρου ὑπὸ Turyn (1948) καὶ Snell (1953 καὶ 1964). Βλέπε ἐπίσης J. Irigoin, «Histoire du texte de Pindare», *Études et Commentaires XIII* (1952) 32 κ.ἑ. Zenodote, 77 κ.ἑ. Les Papyrus.

¹ *P. Oxy.* XXVI (1961) ἔκδ. E. Lobel, ἀριθμ. 2440, fr. 1 καὶ 2442, fr. 14, σελ. 12 καὶ 42 μετὰ τοῦ ὑπομνήματος περὶ τοῦ ζη: «Ἀμφιβάλλω διὰ τὴν ἐρμηνείαν αὐτοῦ ὡς ὁ Ζηνόδοτος. Θὰ ἔλεγον ὅτι πάντοτε σημαίνει ζῆτει, ζητεῖται ἢ ἄλλον τινὰ τύπον τοῦ ρήματος αὐτοῦ.» Τὸ ζη βεβαιότατα δύναται νὰ σημαίνει ζῆτει, κτλ. (πρβλ. λ.χ. *P. Oxy.* 2430, fr. 79 ἐν τῇ φᾶ τῶν στίχων 1, 4, 6 καὶ *P. Oxy.* 2429, fr. 1, στήλη II 21), ἀλλ' ὅσον γνωρίζω, οὐδέποτε τοποθετεῖται πρὸ ἀπλῆς διαφόρου γραφῆς. Συνήθως εἰσάγει ἐρωτήσιν σχετικὴν πρὸς τὸ θέμα: διὰ τί ἢ πότερον... ἢ, τὴν ὅποιαν πολλὰκις ἀκολουθεῖ μία λύσις. Καὶ εἰς τὸν ἐν λόγῳ πάπυρον ἔχουν προστεθῆ εἰς ἕλλας διαφόρους γραφὰς παρόμοιαι βραχυγραφίαι τῶν ὀνομάτων ἄλλων γραμματικῶν. Ἐπομένως εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος ὅτι οἱ Grenfell καὶ Hunt ἔδωσαν τὴν ὀρθὴν ἐρμηνείαν.

² Πινδ. *Παιᾶν*. VI 55 *κελαινεφεῖ*: οἱ ἐκδῶται δίδουν *κ]ελα[νεφεῖ* ὡς γραφὴν τοῦ Ζηνοδότου· αὐτὴ ὅμως δὲν φαίνεται ὡς ἡ ἀληθὴς ἐναλλακτικὴ γραφὴ, καὶ θὰ ἀπετόλμων νὰ ὑποδείξω *μ]ελα[νεφεῖ* ἢ *μ]ελα[νεφεῖ*, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 108, σημ. 5.

³ Ὁ πλθ. ἕλης (ἕλαις Αἰλ. ἐνθ' ἀνωτ.) θὰ ἀντέβαινε τὴν γραμματικὴν χρῆσιν τοῦ ἕλη, βλέπε *Herm.* 87 (1959) 3 κ.ἑ.

λὸς καὶ ὁ Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεὺς ὑπολογίζονται πάντοτε ὡς δύο μέλη τῆς λαμ-
πραῆς ομάδος τῶν ἑπτὰ τραγικῶν, «τῆς Πλειάδος»,¹ οἱ ὁποῖοι ἐπεσκίασαν τοὺς
πολυαριθμούς τραγικοὺς ποιητὰς τῆς ἐποχῆς. Μόνον μίαν φοράν εἰς τὴν μετα-
γενεστέραν ἱστορίαν τῆς κλασικῆς φιλολογίας τὸ ἀλεξανδρινὸν ὄνομα Πλειὰς
ἀνέζησε ἐκ προθέσεως καὶ ἐχρησιμοποιήθη καὶ πάλιν δι' ἓνα κύκλον ποιητῶν
καὶ φιλολόγων ὑπὸ τοῦ Γάλλου ποιητοῦ Ronsard, μαθητοῦ τοῦ Dorat. Αὐτὸ
συνέβη τὸ 1563, ἀφοῦ ὁ Budé εἶχεν ὀνομάσει τὸ νεοσύστατον Collège royal
(βασιλικὸν Κολλέγιον) νέον Μουσεῖον.² Ὁ Ἀλέξανδρος ὡς ποιητῆς ἔγραψε
ἐπικά, ἐλεγειακά ποιήματα, ἐπιγράμματα καὶ μίμους, ἐκτὸς τῶν θεατρικῶν ἔργων
αὐτοῦ, ἐκ τῶν ὁποίων εἰς μόνον τίτλος σώζεται³ ὡς γραμματικὸς ἡσυχολήθη μὲ
τραγωδίας καὶ σατυρικὰ δράματα. Τοῦ Λυκόφρονος, τοῦ ποιητοῦ τραγωδιῶν,
ὁ Σουΐδας ἀριθμεῖ εἴκοσι τίτλους,⁴ ὁ δὲ Τζέτζης εἰς τὴν εἰσαγωγὴν αὐτοῦ εἰς
τὴν Ἀλεξάνδρου ἀμφιταλαντεύεται μεταξὺ τῶν ἀριθμῶν 64 καὶ 46. Τὰ θέματα
τοῦ ἦσαν ἐν μέρει μυθικὰ καὶ ἐν μέρει ἱστορικά. Φαίνεται ὅτι ἔγραψε ἐν ἰδιότυπον
ἔργον μὲ τὸ σατυρικὸν δρᾶμα τοῦ Μενέδημος, εἰς τὸ ὁποῖον περιέγραφε μὲ δια-
σκεδαστικὸν τρόπον τὴν ταπεινὴν ζωὴν καὶ ὑψηλὴν σκέψιν αὐτοῦ τοῦ ἐρετριέως
φιλοσόφου. Ὁ Λυκόφρων, καταγόμενος καὶ αὐτὸς ἐξ Εὐβοίας, τὸν εἶχε προφανῶς
γνωρίσει ἐκεῖ, πρὶν ἢ ὁ Μενέδημος ἀναγκασθῆναι ἐγκαταλεῖψαι τὸ ἔτος 273⁵ π.Χ.

¹ Στράβων XIV 675 ποιητῆς δὲ τραγωδίας ἀριστος τῶν τῆς Πλειάδος καταριθμουμένων
εἶναι ἡ ἀρχαιότερα καὶ καλλιτέρα ἡμῶν μαρτυρία περὶ τοῦ ὄρου Πλειὰς. Μερικὰ ὀνόματα
τῶν ποιητῶν, οἱ ὁποῖοι ἀνήκουν εἰς τὴν ομάδα, διαφέρουν, πρβλ. F. Schramm, *Tragicorum
Graecorum hellenisticae . . . aetatis fragmenta*, Diss. Münster (1929) 4-6· ἐπισκό-
πησις ὅλων τῶν τραγικῶν ποιητῶν τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ἐν RE VI A (1937) 1969-79
ὑπὸ K. Ziegler.

² Βλέπε «Dichter und Philologen im französischen Humanismus», *Antike und A-
bendland* VII (1958) 79.

³ I. U. Powell, *Collect. Alexandr.* (1925) 121 - 30, F. Schramm, ἐνθ' ἄνωτ. 40-42 te-
stimoniam. Βλέπε ἐπίσης κατωτέρω, σ. 142, σημ. 1.

⁴ F. Schramm, ἐνθ' ἄνωτ. 25 - 40.

⁵ *Syll.*³, 406.7 σημείωσις : Ὁ Ἐρετριεὺς Μενέδημος ὑπάρχει ἐν τῷ καταλόγῳ τῶν ἱερο-
μνημόνων τῶν Δελφῶν τοῦ ἔτους 274/3 π.Χ., ὅχι ὁμοῦ καὶ τοῦ 273/2 π.Χ., ὅταν ἔλαβε
τὴν θέσιν τοῦ ἀντίπαλός του Αἰσχύλος, *Syll.*³, 416.3. Αὕτη εἶναι ἡ μόνη μαρτυρία
περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐξορίας τοῦ Μενεδήμου ἐξ Ἐρετρίας. Ἄν θεωρήσωμεν αὐτὴν ἀξιό-
πιστον (βλέπε K. v. Fritz, RE XV [1931] 790), ὁ Λυκόφρων θὰ εἶχε συναντήσῃ αὐτὸν
ἐν Ἐρετρίᾳ πρὸ τοῦ 273 π.Χ. Πότε ὁμοῦ συνέβη ἡ συνάντησις αὕτη καὶ πότε ὁ Λυκόφρων
ἀφῆκε τὴν γενέτειράν του νῆσον Εὐβοίαν διὰ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, δὲν γνωρί-
ζομεν. Δὲν εἶναι γνωστὸν ἂν ὁ Λυκόφρων διέμεινε μετὰ τοῦ Μενεδήμου καὶ τοῦ Ἀράτου
εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ ἐν Πέλλῃ. Ὁ Wilamowitz, HD I 166, ἐκ λάθους
παραπέμπει εἰς *Commentariorum in Aratum rel.* ἐκδ. E. Maass (1898) 148. Εἰς τὸν
βίον τοῦ Θέωνος ὑπὸ Ἀράτου, ὁ ὁποῖος παραθέτει μίαν ἑλλῶς ἀγνωστον συγγραφὴν τοῦ
ἰδίου τοῦ Ἀντιγόνου Γονατᾶ πρὸς τὸν ἢ περὶ τοῦ Ἱερωνίμου τοῦ Καρδιανοῦ (δ' Ἀντί-
γονος ἐν τοῖς περὶ τ' Ἱερώνυμον FGrHist 154 T 9), ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς μνημο-
νεύεται μετὰ τοῦ Ἀράτου, Ἀνταγόρου καὶ Περσαίου, ἀλλ' ὅχι ὁ Λυκόφρων οὔτε ὁ Με-
νέδημος.

τὴν Ἑρέτριαν. Ὡς γραμματικός, ὁ Λυκόφρων εἰδικεύθη εἰς τὴν κωμωδίαν. Ὁ Μενέδημος του δεικνύει ὅτι ἦτο ἐξοικειωμένος μὲ τὴν παλαιὰν ἀττικὴν κωμωδίαν, ἢ δὲ πραγματεία του *Περὶ κωμωδίας*¹ εἰς ἑννέα τοῦλάχιστον βιβλία φαίνεται ὅτι ἐβασίσθη εἰς γνῶσιν τοῦ Κρατίνου, τοῦ Εὐπόλιδος καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἐπεχειρεῖ νὰ ἐξηγήσῃ τὰς σπανίας λέξεις, τὰς χρησιμοποιουμένας τόσο συχνάκις εἰς τὴν κωμωδίαν, καὶ οὕτω συνέχισε τὴν γλωσσογραφικὴν ἐργασίαν τοῦ Φιλιππῶ² εἰς νέαν περιοχὴν. Εἶναι πολὺ φυσικὸν ὅτι τὸ τολμηρὸν ἐγχείρημα τοῦ Λυκόφρονος ἐδέχθη σφοδρὰν ἐπίθεσιν ἐκ μέρους τῶν καλύτερον κατηρτισμένων διαδόχων του, ἰδίως τοῦ Ἐρατοσθένους. Οὗτοι ἐπέλεξαν πιθανῶς ὡς στόχον τὰς χειροτέρας του ἀστοχίας (λ.χ. εἰς Ἀριστοφ. *Ὀρν.* 14 ἢ *Σφ.* 239), ἐνῶ ἡ ὅλη ἐργασία του δὲν ἦτο ἴσως τόσο κακὴ ὅσον τὰ παραδείγματα ταῦτα. Ὅπως ὁ σύγχρονός του Ζηνόδοτος, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀναμφιβόλως πολὺ μεγαλύτερος φιλόλογος, ὑπέστη κατ' ἀνάγκην τὴν μοῖραν τοῦ ἐξερευνητοῦ νέας λογοτεχνικῆς περιοχῆς. Ὡς γνώστης τῶν κωμικῶν ποιητῶν, προέβη ἐπίσης εἰς κριτικὴν ἀναθεώρησιν τοῦ κειμένου, ἐὰν δεχθῶμεν εἰς τὰ *Προλεγόμενα* τὴν λέξιν διορθοῦν.

Πρέπει νὰ ὑπῆρχε ἀσφαλῶς ἐν κείμενον καθ' ἣν ἐποχὴν ὁ Εὐφρόνιος, ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν ἐπομένην γενεάν, συνέθεσε ὑπόμνημα εἰς ὠρισμένα ἔργα τοῦ Ἀριστοφάνους.³

Ἐπάρχει σφοδρὰ διένεξις ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα ἰαμβικοῦ ποιήματος ὁμοφώνως ἀποδιδόμενου εἰς τὸν Λυκόφρονα ὑπὸ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως,⁴ τῆς Ἀλεξάνδρου, εἰς τὸ ὁποῖον ἐκτίθενται εἰς 1474 τρίμετρα αἰ προφητεῖαι τῆς Κασσάνδρας περὶ τῶν μελλουσῶν συμφορῶν τῶν Τρώων καὶ τῶν Ἑλλήνων. Ἡ γλῶσσα τοῦ ποιήματος αὐτοῦ εἶναι πλήρης σπανίων καὶ περιέργων λέξεων, ἰδίως ἐπικῶν καὶ τραγικῶν γλωσσῶν. Κωμικαὶ δὲν θὰ ἤρμυζον εἰς τὸ θλιβερὸν θέμα. Ἡ κλίσις αὕτη πρὸς τὰς γλώσσας εἶναι ἐπίσης χαρακτηριστικὴ τῆς πραγματείας *Περὶ κωμωδίας*, ἢ δὲ ροπή πρὸς τὴν αἰνιγματικὴν σκοτεινότητα θὰ ἐνηρμονίζετο πρὸς τὴν τάσιν, τὴν ὁποίαν παρατηρήσαμεν εἰς τὰ *Τεχνοπαίγνια* τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. Εἶμαι ὡς ἐκ τούτου διατεθειμένος, μετὰ τὴν ἐξέτασιν τοῦ φιλολογικῆς ἔργου τοῦ Λυκόφρονος, νὰ δεχθῶ τὴν παραδοσιακὴν χρονολογίαν τῆς Ἀλεξάνδρου ὡς ὀρθὴν, συμπέρασμα εἰς τὸ ὁποῖον κατέληξα εἰς ἄλλην, ὀλίγον προγενεστέραν, ἐργασίαν μου, ὅταν εἶχον νὰ ἐξετάσω τὴν σχέσιν αὐτοῦ τοῦ ποιήματος πρὸς τὸν Καλλιμάχον.⁵

¹ C. Strecker, *De Lycophrone, Euphronio, Eratosthene comicorum interpretibus*, Diss. Greifswald (1884) 2-6 καὶ 23-78, W. G. Rutherford, «Annotation» 417. Πρβλ. K. Ziegler, *RE* XIII (1927) 2323 κ.ε.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 107.

³ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 191-192.

⁴ Τὰ *Σχόλ. Λυκ.* 1226 ἐν τούτοις διετύπωσαν τὴν εἰκασίαν περὶ ὑπάρξεως καὶ δευτέρου τινὸς Λυκόφρονος.

⁵ Callimachus II (1953) XLIII· πλήρη βιβλιογραφίαν περὶ τῆς συζητήσεως δίδει ὁ Α.

Εἷς ἄλλος ποιητὴς τῆς αὐτῆς γενεᾶς, ὁ Ἄρατος ἐκ τῶν Σόλων τῆς Κιλικίας, οὐδέποτε ἐσχετίσθη τοὺς φιλολόγους ποιητὰς εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἀλλὰ μετὰ τὰ ἔτη τῆς μαθητείας του εἰς τὴν Ἐφεσον (;) καὶ τὰς Ἀθήνας παρέμεινε εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντιγόνου τοῦ Γονατᾶ εἰς τὴν Μακεδονίαν, ὀλίγα δὲ ἔτη καὶ εἰς τὴν Συρίαν, εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Ἀντιόχου.¹ Πρῶτος διδάσκαλός του ἦτο ὁ Μενεκράτης ὁ Ἐφέσιος, γραμματικὸς ἀλλὰ καὶ ποιητὴς κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Ἡσιόδου ἐπὶ θεμάτων γεωργίας καὶ μελισσοκομίας.² Εἰς τὰς Ἀθήνας ἐνεποτίσθη μὲ φιλοσοφίαν, ἰδίως μὲ στωϊκὰς θεωρίας, καὶ ἔγινε φίλος τοῦ Ἀντιγόνου. Κατόπιν ἐξύμνησε τὸν γάμον τοῦ βασιλέως μὲ τὴν ἑτεροθαλῆ ἀδελφὴν τοῦ Ἀντιόχου Φίλαν (276 π.Χ.) εἰς ἓνα ἢ δύο ὕμνους εἰς τὴν Πέλλαν, ὅπου συνήντησε τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Αἰτωλόν, πιθανῶς δὲ καὶ τὸν Τίμωνα. Λέγεται ὅτι ὁ Ἀντίγονος ἐνεθάρρυνεν αὐτὸν νὰ γράψῃ εἰς στίχους τὸν κατάλογον τῶν ἀστέρων τοῦ Εὐδόξου. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦτο τὸ ἔπος *Φαινόμενα*, τὸ ἐπιτυχέστερον τῶν πολλῶν ποιημάτων αὐτοῦ, μεγάλως ἐκτιμώμενον καὶ εἰς αὐτοὺς τοὺς λογοτεχνικοὺς κύκλους τῆς Ἀλεξανδρείας, διὰ νὰ μὴ ἀναφέρωμεν τὴν ἐκπληκτικὴν καὶ μακραιώνα δημοτικότητά του ὡς πρακτικοῦ σχολικοῦ βιβλίου ἀστρονομίας. Ὁ ποιητὴς ἐπραγματεύθη ἐδῶ θέμα ἐπιστημονικὸν μὲ θρησκευτικὴν καὶ φιλοσοφικὴν διάθεσιν εἰς ὕφος προερχόμενον ἀπὸ τὸν Ἡσιόδον. Ὁ Ἄρατος εἶχε μάθει τὰ πράγματα αὐτὰ εἰς τὴν Ἐφεσον καὶ τὰς Ἀθήνας, ἀλλ' ἡ στιλπνὴ ἀπλῆ μορφή ἦτο ἰδική του καὶ τὸ ποίημα δὲν ἠδύνατο νὰ κερδίσῃ καλύτερον ἔπαινον ἀπὸ τὸ ἐπίθετον *λεπτόν*, τὸ ὁποῖον τοῦ ἀπένευμεν ὁ Καλλιμάχος.³ Ἡ βαθεῖα γνώσις τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης εἶναι καταφανὴς εἰς κάθε στίχον. Ἀνεφέρθημεν εἰς τὸ ἀνέκδοτον, κατὰ τὸ ὁποῖον ἠρώτησε τὸν Τίμωνα περὶ τοῦ καλύτερου κειμένου τοῦ Ὀμήρου, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ εὔρη, ἐκεῖνος δὲ τοῦ εἶπε νὰ χρησιμοποιοῖ τὰ «ἀρχαῖα ἀντίγραφα» καὶ ὄχι τὰ «διωρθωμένα». ⁴ Ἡ παράδοσις ἢ ἀναφερομένη εἰς τὰς διαφόρους παραλλαγὰς τοῦ βίου τοῦ Ἀράτου, ὅτι ἔκαμε κριτικὴν ἔκδοσιν τῆς Ὀδυσσεΐας εἶναι τελείως βᾶσιμος.⁵ Εἰς τὴν Συρίαν ἀργότερον παρεκινήθη ὑπὸ τοῦ Ἀντιόχου

Momigliano, *Secondo contributo alla storia degli studi classici* (Roma 1960) 437.22.

Πρβλ. *Riv. stor. ital.* 71 (1959) 551 κ.έ.

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 127 καὶ σελ. 141, σημ. 5.

² Σουΐδ. λ. Ἄρατος . . . ἀκουστὴς δὲ ἐγένετο γραμματικοῦ μὲν τοῦ Ἐφεσίου Μενεκράτους, φιλοσόφου δὲ Τίμωνος καὶ Μενεδήμου . . . σύγχρονος . . . Ἀλεξάνδρῳ τῷ Αἰτωλῷ. Περὶ τῶν ποιημάτων τοῦ Μενεκράτους βλέπε *Poet. Philos. Gr.* ἐκδ. Diels, σελ. 171, κ.έ., πρβλ. E. Maass, *Aratea* (1892) 328 κ.έ.

³ Βλέπε ἐπίσης κατωτέρω, σελ. 161.

⁴ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 116. Ὁ Τίμων ἐβοήθησε τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Αἰτωλὸν καὶ τὸν Ὀμηρον τὸν Βυζάντιον μὲ θέματα (μῦθοι) διὰ τὰς τραγωδίας των, βλέπε F. Schramm, *Tragicorum . . . hellenisticae . . . aetatis fragmenta* (1929) 16 κ.έ., 61.

⁵ Θέων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, *Vita Arati*, σελ. 148. 14 Maass (*Commentariorum in Aratum reliquias*, 1898) διώρθωσε δὲ καὶ τὴν Ὀδυσσεΐαν — πρβλ. αὐτόθι τὴν λατινικὴν μετάφρασιν μετὰ τῆς προσθήκης τῆς : *didicit* (*dicit cod. K* : *didicit cet. codd.* : fort. *dirigit Pf. coll. Isagog.* III σελ. 140.16 καὶ 17 *dirigere* = *διορθοῦν* καὶ *directio* = *διόρθωσις*)

νὰ «διορθώσῃ τὴν Ἰλιάδα, διότι αὕτη εἶχε παραφθαρή ὑπὸ πολλῶν». Πότε καὶ διατὶ μετέβη εἰς τὴν Συρίαν, δὲν γνωρίζομεν. Ἀποτελεῖ ἀπλῶς νεωτέραν ὑπόθεσιν τὸ ὅτι διέφυγεν ἐκ τῆς Πέλλης εἰς τὸν Ἀντίοχον κατὰ τὴν εἰσβολὴν τοῦ Πύρρου εἰς τὴν Μακεδονίαν, τῷ 274—272 π.Χ., καὶ ἐστράφη εἰς ἔκδοσιν τοῦ Ὀμήρου. Πιθανὸν ὅμως νὰ μετέβη ἐκεῖ ἀργότερον καὶ νὰ παρέμεινεν ἐπὶ μακρότερον, πρὶν ἢ ὁ Ἀντίοχος Α΄ ἀποθάνῃ τὸ 262 π.Χ. Ἡ ὑπαρξίς βιβλιοθήκης εἰς τὴν πρωτεύουσαν μαρτυρεῖται διὰ τὴν βασιλείαν τοῦ Ἀντιόχου τοῦ Μεγάλου (224/3—188/7 π.Χ.), ὁ ὁποῖος ἐγκατέστησε τὸν ποιητὴν Εὐφορίωνα τὸν Χαλκιδικέα ὡς βιβλιοθηκάριον αὐτοῦ.¹ Ἐπομένως ὁ Ἄρατος ἠδυνήθη πιθανῶς νὰ εὕρῃ εἰς Ἀντιόχειαν τὰ ἀναγκαῖα διὰ τὴν φιλολογικὴν του ἐργασίαν βιβλία εἰς προηγούμενην ἐποχὴν. Ἀκόμη καὶ ἂν αὐτὸς ὁ χρόνος τοποθετηθῇ εἰς τὴν ἐβδόμην δεκαετίαν, ἢ ἔκδοσις τοῦ Ζηνοδότου ἠδύνατο κάλλιστα νὰ ἔχῃ περατωθῇ πρὸ τοῦ 274 π.Χ., ἐὰν δὲ ὑπάρχη νόημα εἰς τὸ ἀνέκδοτον περὶ Τίμωνος, ἀντίγραφα διωρθωμένα, πρέπει νὰ ὑφίσταντο, ὅταν οὗτος ἀπήντησεν εἰς τὸ ἐρώτημα τοῦ Ἀράτου. Ὁ Ἄρατος, ὁ ὁποῖος, διακεκριμένος συγγραφεὺς ὁ ἴδιος, μετέσχε εἰς τὴν ἀναγέννησιν τῆς ποιήσεως, ἐνδιεφέρετο ζωηρῶς νὰ ἐργασθῇ καὶ διὰ τὴν διαφύλαξιν τῶν ἀριστουργημάτων τοῦ παρελθόντος. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἰδιαιτέρως ἐντυπωσιακὸν παράδειγμα τῆς γενικῆς ἱστορικῆς πορείας, τὴν ὁποίαν ἐπεχειρήσαμεν νὰ περιγράψωμεν εἰς τὸ προηγούμενον κεφάλαιον.

Τὰ ὁμηρικὰ Σχόλια μας δὲν περιέχουν ἀναφορὰν εἰς τὴν Ἀράτειον διόρθωσιν, ὡς ρητῶς ἀποκαλεῖται αὕτη εἰς ἓνα βίον τοῦ Ἀράτου. Παρατίθενται ὅμως συχνάκις γραφαὶ ἐνὸς ἄλλου ἐπικοῦ ποιητοῦ, τοῦ Κρητὸς Ριανοῦ, ὁ ὁποῖος ἐδημοσίευσεν ἔκδοσιν τοῦ Ὀμήρου.² Εἰς τὰ ποιήματά του πάντως φαίνεται ὅτι

quidem et Odysseam, et Gecraustius inquit . . . et Iliadem (Heliadam *codd.*) scripsisse seu Homerum dirigere; vitiatum enim illum a compluribus . . . Dositheus autem Pelusinus . . . venire inquit et apud Antiochum Seleucium.» Ὁ βίος τοῦ Ἀράτου ἐν Achill. comment. fragm. σελ. 78.7 Maass καὶ τὴν Ὀδύσειαν δὲ διώρθωσε καὶ καλεῖται τις διόρθωσις οὕτως Ἀράτειος ὡς Ἀριστάρχειος καὶ Ἀριστοφάνειος. τινὲς δὲ αὐτὸν εἰς Συρίαν ἐληλυθέναι φασὶ καὶ γεγονέναι παρ' Ἀντιόχῳ καὶ ἀξιῶσθαι ὑπ' αὐτοῦ ὥστε τὴν Ἰλιάδα διορθώσασθαι διὰ τὸ ὑπὸ πολλῶν λελυμάνθαι καὶ αὐτῷ σελ. 78.32 ἔγραψε δὲ καὶ ἄλλα ποιήματα † περὶ τε Ὀμήρου καὶ Ἰλιάδος † ὁ μόνον τὰ Φανόμενα. Ὁ E. Maass. «Aratean», *Philologische Untersuchungen* 12 (1892) 243 κ.έ., καὶ ὁ J. Martin «Histoire du texte des Phénomènes d'Aratos», *Études et Commentaires* 22 (1956) 151 κ.έ. πραγματεύονται τὰ συγκεχυμένα καὶ ἐφθαρμένα αὐτὰ κείμενα. Αἱ πηγαὶ αὐτῶν, ἀφ' ἑτέρου, ὁ Δοσίθεος ὁ Πηλουσιώτης καὶ ὁ Καρύστιος ὁ Περγαμηνός (;), εἶναι ἀρκετὰ ἀξιόπιστοι. Οὐδεὶς ἐξ ἧσων εἶναι ὀρθῶς οικειωμένοι μὲ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Θέωνος περὶ τῶν μεγάλων ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου εἶναι δυνατὸν νὰ θεωρήσῃ πιστευτὴν τὴν ἀνασυγκρότησιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀράτου τὴν ὁποίαν ἀπετόλμησε ὁ Martin σελ. 195 κ.έ.

¹ Σουτδ. λ. *Εὐφορίων* . . . ἦλθε πρὸς Ἀντίοχον τὸν Μέγαν . . . καὶ προέστη ὑπ' αὐτοῦ τῆς ἐκεῖ δημοσίας βιβλιοθήκης· πρβλ. κατωτέρω, σελ. 178.

² Κατάλογος τῶν γραφῶν τοῦ Ριανοῦ. J. La Roche, *Die Homerische Textkritik im Al-*

Ο ΚΑΛΛΙΜΑΧΟΣ ΚΑΙ Η ΓΕΝΕΑ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ

Δὲν ὑπῆρξε διακεκριμένος κριτικὸς κειμένων εἰς τὴν μετὰ τὸν Ζηνόδοτον γενεάν. Μόνον ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος¹ κατὰ τὸ τέλος τοῦ τρίτου αἰῶνος ὑπῆρξεν ἴσος, ἂν ὄχι ἀνώτερός του, εἰς αὐτὸν τὸν τομέα. Οἱ ἐξέχοντες ἐκπρόσωποι τῆς φιλολογίας μεταξὺ Ζηνοδότου καὶ Ἀριστοφάνους ἦσαν δύο ἄνδρες ἐκ τῆς Κυρήνης, ὁ Καλλιμάχος καὶ ὁ Ἐρατοσθένης.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀλεξάνδρου, ὁ Πτολεμαῖος Α' περιέλαβεν ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν αὐτοῦ τὴν παλαιὰν δωρικὴν ἀποικίαν τῆς Κυρήνης ὡς τὸ δυτικώτερον τμήμα τοῦ αἰγυπτιακοῦ βασιλείου του (πιθανῶς τῷ 322 π.Χ.). Κατόπιν παρεχωρήθη εἶδος ἀνεξαρτήτου ἀντιβασιλείας εἰς τὸν προγονὸν αὐτοῦ Μάγαν² (περὶ τὸ 300 π.Χ.), ὑπῆρξε δὲ περίοδος σοβαρῶν προστριβῶν μεταξὺ Αἰγύπτου καὶ Κυρήνης κατὰ τὴν δεκαετίαν 280—270. Τελικῶς ὅμως ἡ μονογενὴς θυγάτηρ τοῦ Μάγα καὶ τῆς Ἀπάμας, ἡ Βερενίκη,³ ἐμνηστεύθη τὸν υἱὸν τοῦ Πτολεμαίου Β', μετὰ τὸν γάμον των δὲ καὶ τὴν ἀνάρρησίν των εἰς τὸν θρόνον τῷ 247/6 π.Χ. ἡ Κυρήνη ἠνώθη ἐν τέλει μετὰ τῆς Αἰγύπτου. Μολονότι ἀδυνατοῦμεν νὰ καθορίσωμεν ἀκριβῆ χρονολογίαν τῆς ἀφίξεως τῶν δύο κυρηναίων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν,

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 139 - 140, καὶ κατωτέρω, σελ. 204 κ.έ.

² F. Chamoux, «Le Roi Magas», *Revue historique* 216 (1956) 18 κ.έ. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 147, σημ. 6.

³ Ἀνησύχει τὸν Niebuhr, *Kleine historische und philologische Schriften I* (1828) 229. 40, καὶ εἰσέτι προκαλεῖ σύγχυσιν εἰς τὸν Geyer, *RE XIV* (1930) 296.60 ἐν λ. «Magas», ὅτι ὁ Iustin. XXVI 3.3. (καὶ ὁ Hygin. *astr.* II 24) ἐκάλουν τὴν μητέρα τῆς Βερενίκης ὄχι Ἀπάμαν, ἀλλ' Ἀρσινόην. Τὸ σφάλμα αὐτὸ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸν Καλλ. fr. 110.45, ἔνθα γίνεται προσφώνησις πρὸς τὴν Βερενίκην καὶ τὸ ὄρος Ἄθως καλεῖται βουπόρος Ἀρσινόης μητρὸς σέο. Τὸ σχόλιον τοῦ στίχου τούτου ὀρθῶς ἐξηγεῖ ὅτι : κατὰ τιμὴν εἶπεν, ἐπεὶ θυγάτηρ Ἀπάμας καὶ Μάγα. Πράγματι, ὁ Πτολεμαῖος Γ' καὶ ἡ σύζυγός του, οἱ θεοὶ Ἐυεργέται, ἐπισήμως ἐτιμῶντο ὡς τέκνα τῶν θεῶν Ἀδελφῶν (βλέπε τὴν σημειώσιν μου εἰς Call. fr. 110.45). Ἡ ἔκφρασις φίλη τεκέεσσι εἰς τοὺς ἀποτελοῦντας τὴν κατακλιθεῖσα οὐ Πλοκάμου τῆς Βερενίκης στίχους (Call. fr. 110 94a καὶ Addenda ἐν τόμῳ II σελ. 116), τοὺς ὁποίους δὲν ἠθέλησε νὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ Κάτουλλος, ἀναφέρεται κατ' ἀνάγκην εἰς τὴν «diva Venus» τῶν στ. 89 κ.έ., τὴν ἀγαπητὴν εἰς τὰ τέκνα τῆς, τὸν Πτολεμαῖον καὶ τὴν Βερενίκην. Εἶναι εὐνόητον ὅτι μεταγενέστεροι ἀρχαῖοι συγγραφεῖς ἐξέλαβον τὴν Ἀρσινόην ὡς τὴν πραγματικὴν μητέρα τῆς Βερενίκης. Ὀλιγώτερον δικαιολογημένον εἶναι νὰ ἐρμηνεύη τις τὸ φίλη τεκέεσσι ἀπ' εὐθείας διὰ τοῦ «lieb den Eltern» ὡς ἀναγιγνώσκομεν ἐν Artemis - Bibliothek der alten Welt, «Die Dichtungen des Kallimachos» (1955) 291.

οὗτος ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν Καλλιμάχον.¹ Τοῦτο συμφωνεῖ προφανῶς μὲ τὴν ἀρχαίαν βιογραφικὴν παράδοσιν, ἣ ὁποία τὸν ἀποκαλεῖ σύγχρονον τοῦ Ἐρατοσθένους.² Καλύτερον λοιπὸν εἶναι νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν εἰς τὴν νεωτέραν γενεάν ποιητῶν καὶ φιλολόγων³ καὶ ὄχι μὲ τὸν Ζηνόδοτον καὶ τὸν Ἔρατον.

tertium (1866) 45 κ.έ., καὶ W. Aly, *RE* I A (1920) 788 κ.έ. Πρβλ. C. Mayhoff, *De Rhiani Cretensis studiis Homericis* 1870.

¹ Callimachus II, σελ. XLIII περὶ Ριανοῦ. Ὁ F. Jacoby, *FGrHist* III a (1943) 89 κ.έ. (ὑπόμνημα εἰς τὸ ὑπ’ ἀριθμ. 265) καὶ III B σελ. 754 (Addenda) ἰσχυρῶς ὑποστηρίζει πρωϊμωτέραν χρονολογίαν. Ἄλλὰ καὶ ἂν ἔτι εἰς μίαν μοναδικὴν περίπτωσιν. Ἔμν. II 47 κ.έ., ὁ Καλλιμάχος ἔλαβε ἐρωτικόν τι θέμα ἐκ τοῦ Ριανοῦ, τοῦτο δὲν λύει τὸ ζήτημα, διότι τὸ ποίημα αὐτὸ κατὰ τὴν γνώμην μου ἐγράφη κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ τρίτου αἰῶνος. Χωρὶα τῆς Ἐκάλῃς καὶ τῶν Ἀιτίων ἐμμύθη βεβαίως ὁ Ριανός, βλέπε Ἐκάλ. fr. 266. Ἄν ὁ Ριανός εἶναι ὁ συγγραφεὺς τοῦ νέου ἐπικοῦ ἀποσπάσματος. *P. Oxy.* XXX (1964) 2522 A, B κατὰ τὴν ‘reasonable hypothesis’ τοῦ Lobel, εἶναι προσέτι δυνατὸν πρότυπόν του νὰ ὑπῆρξε στίχος τις τοῦ δευτέρου ὕμνου τοῦ Καλλιμάχου (στ. 17 ~ *Call. hy.* II 15?).

² *FGrHist* 265 T 1.

³ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 176 κ.έ.

δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τοῦτο συνέβη μετὰ τὴν ἔναρξιν τῆς ἀνάγκης κινήσεως» ὑπὸ τῶν Ἰώνων.¹ Διότι τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων προσείλκυσαν, ὄχι ὅλους ὁμοῦ, ἀλλ' εἰς διάστημα ἀρκετῶν γενεῶν, τὸ μεγαλεῖον τῆς νέας πρωτευούσης καὶ ἡ ὑπὸ τῶν βασιλείων τῆς παρεχομένη πρὸς αὐτοὺς προστασία. Τὸ Ἐγκώμιον Σωσιβίου (fr. 384) τοῦ Καλλιμάχου² ὑπῆρξεν ἴσως ἓν ἐκ τῶν πρώτων αὐτοῦ ἐλεγειακῶν ποιημάτων, τῶν γραφέντων ἐπὶ Πτολεμαίου Α' εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν. Τὰ μόνα καλῶς βεβαιωμένα γεγονότα εἶναι ὅτι ὕμνησε τὸν γάμον τοῦ Πτολεμαίου Β' μετὰ τὴν ἀδελφὴν του Ἀρσινόην (μεταξὺ 278 καὶ 273, ἴσως τῷ 276/5 π.Χ.) διὰ τινος ἔπους, καὶ τὴν ἀποθέωσιν τῆς βασιλείσεως (ὀλίγον μετὰ τὸν Ἰούλιον τοῦ 270 π.Χ.) διὰ λυρικοῦ ποιήματος. Αὐτὰ συνέβησαν προφανῶς εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του. Πρὸς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του συνέθεσε τὸν *Πλόκαμον τῆς Βερενίκης* (246/5 π.Χ.) πρὸς τιμὴν τῆς Κυρηναίας πριγκιπίσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε νυμφευθῆ προσφάτως ὁ Πτολεμαῖος Γ'. Ὁ βασιλεὺς αὐτὸς³ μετεκάλεσε τὸν ἄλλον Κυρηναῖον, τὸν Ἐρατοσθένη, τὸν ἀποκαλούμενον «μαθητὴν» τοῦ Καλλιμάχου, ὡς βιβλιοθηκᾶριον καὶ πιθανῶς οἰκοδιδάσκαλον τοῦ υἱοῦ του.⁴ Ἀμφότεροι οἱ Κυρηναῖοι, διαφέροντες πολὺ μεταξύ των κατὰ τὴν ἡλικίαν καὶ τὸ πνεῦμα, φαίνεται ὅτι ἔχαιρον τῆς ἰδιαίτερας εὐνοίας τοῦ νεαροῦ βασιλικοῦ ζεύγους.

Ἐπὶ τῆς πλήρης ἐνότητος τοῦ δημιουργικοῦ ποιητοῦ καὶ τοῦ σοφοῦ φιλόλογου εἰς τὸν Καλλιμάχον.⁵ Εὐρόμεν τὸν συνδυασμὸν αὐτῶν τὸ πρῶτον εἰς τὸν Φιλιτᾶν. Μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ Καλλιμάχου, πάντως, ὁ Ζηνοδότος εἶχε προσφέρει νέου εἴδους συμβολὴν εἰς τὴν φιλολογίαν, ἐνῶ ἰδρύματα διὰ τὴν προαγωγὴν αὐτῆς εἶχον ἰδρυθῆ ὑπὸ τῶν βασιλείων καὶ εἶχον ἰδιαίτερας εὐνοηθῆ ὑπὸ βασιλείας, ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Ζηνοδότου. Ἐπομένως ἡ νεωτέρα γενεὰ ἐξεκίνησε ἀπὸ καλυτέραν θέσιν καὶ εἶχε τὴν δυνατὴτητα νὰ ἐπιτύχῃ τὴν ἐνότητα αὐτὴν εἰς βαθμὸν μεγαλύτερον ἀπὸ τὴν παλαιότεραν. Ἐχομεν κάθε λόγον νὰ πιστεύωμεν ὅτι ὁ Καλλιμάχος ἤρχισε νὰ γράφῃ ποιήματα κατὰ τὴν νεότητά του εἰς τὴν Κυρήνην. Ἀναγινώσκωμεν ἐπὶ κυρηναϊκῶν νομισμάτων τοῦ τέλους τοῦ τετάρτου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος τὰ ὀνόματα μελῶν μιᾶς οἰκογενείας εὐγενῶν, τῶν ὁποίων τὰς ἀτυχίας ἐθροῖνε καὶ εἰς ἓν ἐκ τῶν ἐπιγραμμάτων του.⁶ Προφανῶς εὐρίσκειτο ἀκόμη εἰς τὴν πατρίδα του, ὅταν, ὡς μᾶς

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 110 καὶ 112.

² Βλέπε Callimachus τόμ. II, σελ. XXXVIII κ.έ. «Quaestiones chronologicae selectae», βλέπε καὶ H. Herter, *RE Suppl.* V (1931) 386 κ.έ.

³ Σουΐδας, λ. Ἐρατοσθένης = Call. II test. 15.

⁴ Wilamowitz, «Ein Weihgeschenk des Eratosthenes», *NGG, Phil.-hist. Kl.* 1894.31 = *Kleine Schriften* II (1941) 65. *Der Glaube der Hellenen* II (1932) 318.1. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 116.

⁵ Στράβ. XVII 838 Καλλιμάχος . . . ποιητὴς ἅμα καὶ περὶ γραμματικῆν ἐσπουδακῶς = Call. test. 16. Βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 161.

⁶ Call. *Ep.* 20 μετὰ τῶν σημειώσεών μου. Ὁ F. Chamoux, «Epigramme de Cyrène en

λέγει ὁ ἴδιος, ἐποποθέτησε τὸ πρῶτον ἐπὶ τῶν γονάτων του μίαν πινακίδα γραφῆς, καὶ ὁ Λύκειος Ἀπόλλων προσεφώνησεν αὐτὸν ὡς «ποιητὴν» καὶ «ἀγαπητὸν φίλον» καὶ τὸν συνεβούλευσεν περὶ τῆς τέχνης τῆς ποιήσεως.¹ Ὀλίγους στίχους κατωτέρω ὑποδηλοῖ ὅτι εἶναι ἐξ ἐκείνων «τοὺς ὁποίους αἱ Μοῦσαι δὲν ἐλοξοκοίταξαν κατὰ τὴν παιδικὴν των ἡλικίαν». ² Εἰς τὸ προοίμιον τοῦ μεγίστου ποιητικοῦ του ἐπιτεύγματος, τῶν τεσσάρων βιβλίων τῶν *Αἰτίων*, φαντάζεται ὅτι μεταφέρεται ἐν ὄνειρῳ ἐκ τῆς «Λιβύης» εἰς τὸν Ἑλικῶνα «ὅταν τὸ γένι του μόλις ξεφύτρωνεν». ³ «Λιβύη» δὲ — ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ ἀνώνυμον ἐπίγραμμα ἀποδίδει τὸ σχετικὸν ἀπόσπασμά του μὲ ἀκρίβειαν — εὐχερέστερον δυνάμεθα νὰ φαντασθῶμεν ὅτι σημαίνει Κυρήνην παρὰ Ἀλεξάνδρειαν. Πότε καὶ διατὶ ἀνεχώρησεν ἐκ Κυρήνης διὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ⁴ δὲν γνωρίζομεν. Μανθάνομεν μόνον ὅτι ἤρχισε τὴν σταδιοδρομίαν του μὲ τὴν ταπεινὴν ἐργασίαν διδασκάλου εἰς προάστιον τῆς αἰγυπτιακῆς πρωτευούσης καλούμενον Ἐλευσίς. ⁵ Αὐτὸ πιθανῶς συνέβη κατὰ τοὺς χρόνους τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Α'. ⁶ Ἐφ' ὅσον ἐντὸς τῆς δεκαετίας 280—270, ἐπὶ τῆς βασιλείας Πτολεμαίου Β' καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Ἀρσινόης, ὁ Καλλιμάχος εἶχε ἤδη εἰσχωρήσει εἰς τὸν αὐλικὸν κύκλον καὶ εἶχε ὑμνήσει τοὺς βασιλεῖς εἰς τὰ δύο ποιήματα τὰ ὁποῖα ἀνεφέραμεν, πιθανῶς ἤτο ἀκόμη «νεαρός», ὅταν ἀνετέθη εἰς αὐτὸν ὑπεύθυνον ἀξίωμα ἐν τῇ βασιλικῇ βιβλιοθήκῃ. ⁷ Ἡ ταχεῖα αὕτη ἀνοδος φαίνεται ὅτι ὠφείλετο ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὰ ἐξαιρετα προσόντα τῆς κυριαρχικῆς προσωπικότητός του.

Τὰ ποιήματα τοῦ Καλλιμάχου, παρὰ τὸ νέον στοιχεῖον τὸ ὁποῖον ἔφερον, ἐβασίζοντο ἐπὶ τῆς ἀκριβοῦς καὶ εὐρείας γνώσεως τῆς παλαιότερας ποιήσεως, ἐκ τῆς ὁποίας ἤντησε τὰ πρότυπά του. Ἡ ἄσκησις τῆς τέχνης καὶ ὁ ἐπ' αὐτῆς στοχασμὸς συνεβάδιζον. Ὁ στοχασμὸς αὐτὸς ἐξετείνεται φυσικώτατα εἰς τὴν ποιήσιν τοῦ παρελθόντος, εἰς ὅλην τὴν ποικιλίαν τῶν μορφῶν τοῦ μέτρου καὶ τῆς γλώσσης καὶ εἰς τὰς σκοτεινὰς πηγὰς τῶν θεμάτων της. Μόνον τόσον ἀφωσιω-

l' honneur du roi Magas», *BCH* 82 (1958) 587.3, κατέγραψε τὰ ποιήματα, τὰ ὁποῖα θεωρεῖ ὡς «κυρηναῖα», καὶ ὑπεσχέθη ὅτι θὰ πραγματευθῆ αὐτὰ εἰς ἄλλο ἄρθρον. Τὸ νέον ἐπίγραμμα τὸ εὐρεθὲν ἐν Ἀπολλωνίᾳ δὲν ἔχει τὸν ἀδιάζοντα εἰς τὸν Καλλιμάχον τόνον.

¹ Call. fr. 1. 21 κ.έ., βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 112.

² Call. fr. 1.37 *παῖδας*.

³ Schol. Flor. 18 εἰς Call. fr. 2 *ἀρτιγένειος*, Ἐπιγρ. ἀδέσπ. Α.Π. VII 42 *ὄνειρα . . . μιν ἐκ Λιβύης ἀναείρας εἰς Ἑλικῶνα* (βλέπε σημειώσεις περὶ τοῦ fr. 2).

⁴ Ἐπίσκοπις του εἰς τὰς Ἀθήνας ὡς καὶ μαθητεία του παρὰ τῷ Πραξιφάνει πρέπει νὰ ἀπορριφθῶν ὡς νεώτερα ἐπινοήματα, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 113, σημ. 2.

⁵ Σουτδ. βλ. *Καλλιμάχος* = Call. test. 1,8. Ὁ πέμπτος του Ἰαμβος (fr. 195) πραγματεύεται περὶ γραμματοδιδασκάλου τινὸς διδάσκοντος τὰ παιδιά ἄλφα βήτα.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 147, περὶ τοῦ ἐλεγειακοῦ ποιήματος *Σωσίβιος*.

⁷ *νεανίσκος τῆς ἀλλῆς Τζέτζ*, *Προλεγ. Mb.* σελ. 31.13. Kaib. = Call. test. c. 17, πρβλ. Ma I, σελ. 25.3 K. = Call. test. 14 b. 14 *νεανία ἦσαν Καλλιμάχος* (sscr. γρ. *σώστρατος* cod. A) καὶ *Ἐρατοσθένης*. Ὅ,τι καὶ ἂν σημαίνουν αἱ ἐκφράσεις αὐταί, δὲν δύνανται ἀσφαλῶς νὰ ἀναφέρωνται εἰς ἄνδρα ὑπερβάντα τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του.

μένη, ως ἡ ἰδική του, μελέτη ἡδύνατο τελικῶς νὰ ἀνυψωθῆ εἰς ἕξοχον ποιητικὴν δεξιότητιαν καὶ μόνον ἀπερίοριστος περιέργεια ἡδύνατο νὰ ἀνοίξῃ τοὺς «ἀπάτητους δρόμους» (fr. 1, 28) πρὸς νέους τομεῖς μαθήσεως. Εἰρωνικῶς ὁ ποιητὴς ὑπαινίσσεται τὸν κίνδυνον τῆς «πολλῆς γνώσεως» (ἢ πολυϊδρείῃ χαλεπὸν κακὸν) εἰς ὠρισμένες περιπτώσεις ἀφ' ἑτέρου, ἢ ἀπλῆ ἡδονὴ τοῦ ἀκούειν καὶ μανθάνειν εἶναι δι' αὐτὸν ἡ ὀλιγώτερον φθαρτὴ τῶν ἡδονῶν εἰς τὴν ζωὴν τοῦ ἀνθρώπου.¹

Δύο τινὰ πρέπει νὰ ἔχωμεν κατὰ νοῦν. Ἐὰν ὁ στίχος τοῦ ὁμοιάζῃ πολλάκις μὲ χαριτωμένον λογοπαίγνιον, ὁ ποιητὴς δὲν παύει νὰ μᾶς ὑπεθυμίξῃ ὅτι πᾶν ὅ,τι πρόκειται νὰ μᾶς εἴπῃ εἶναι ἀληθές, διότι εἶναι καλῶς βεβαιωμένον (ἀμάρτυρον οὐδὲν ἀείδω).² Αἱ Μοῦσαι, αἱ ὅποια ἐδίδαξαν ἄλλοτε τὸν Ἡσίοδον καὶ ἤδη ἀπαντοῦν εἰς τὰς ἐρωτήσεις τοῦ Καλλιμάχου, λέγουν πάντοτε τὴν ἀλήθειαν. Εἰς ἄλλην περίπτωσιν ἀναφέρει ὀνομαστικῶς ἐντόπιον συγγραφέα (fr. 75, 54) ὡς βάσιμον πηγῆν αὐτοῦ. Ὁμιλοῦντες περὶ «σκοτεινῶν πηγῶν», «βασίμου πηγῆς», μεταχειριζόμεθα μεταφορικῶς διὰ τὴν λογοτεχνίαν τὴν λέξιν πηγῆ, ἢ ὅποια ἀρχικῶς σημαίνει τὸ σημεῖον ἀναβλύσεως ρυακος ἢ ποταμοῦ. Εἰς τὴν ὠραίαν κατακλιδα τοῦ ὕμνου τοῦ Καλλιμάχου πρὸς τὸν Ἀπόλλωνα («Ἦμν. II 108—12) ὁ θεὸς ἀντιπαραθέτει τὰ ρυπαρὰ ὕδατα μεγάλου ποταμοῦ πρὸς τὰ διαυγῆ σταγονίδια, τὰ ὅποια αἱ μέλισσαι μεταφέρουν εἰς τὴν Δήμητραν ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὴν ἀγνὴν καὶ ἀμόλυντον πηγῆν.³ Εἰς τοὺς μεταφορικοὺς αὐτοὺς στίχους, εἰς τοὺς ὁποίους ὁμιλεῖ ὁ Ἀπόλλων, ὁ ποιητὴς καταδικάζει τὸ σχοινοτενὲς παραδοσιακὸν ποίημα μὲ τοὺς συμβατικοὺς τύπους του, ἀλλ' ἐπαινεῖ τὴν συντομίαν καὶ τὴν καινοτομίαν του εἰς τὸν στίχον.⁴ Ὅτι αὐτὸ ἐννοεῖ εἶναι ἀπολύτως φανερόν. Φαίνεται ἐν τούτοις ὅτι εἰς τὰ λεγόμενά του ὑποδηλοῦται καὶ ἄλλη συμβουλή, τὴν ὅποیان οὔτε κἀν ὑπωψιάσθησαν οἱ νεώτεροι ἐρμηνευταὶ τοῦ ὕμνου: οἱ ποιηταὶ πρέπει νὰ ἀντλοῦν ἐκ τῆς ἀρχικῆς καθαρᾶς πηγῆς, ὅχι ἐκ τῶν μολυσμένων διακλαδῶσεών της. Ὁ Καλλιμάχος ὑπῆρξε, καθ' ὅσον γνωρίζω, ὁ πρῶτος, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὴν εἰκόνα αὐτὴν ὑπὸ λογοτεχνικὴν ἔννοιαν.⁵ Ἡ ἀπαίτησις αὐτὴ τοῦ φιλολόγου ποιητοῦ ἰσχύει ἐξ ἴσου διὰ τὴν ποίησιν καὶ διὰ τὴν φιλολογίαν. Κατέστη δημοφιλὴς εἰκὼν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ οὐμανισμοῦ καὶ θεμελιώδης ἰδέα τῆς φιλολογίας εἰς τὸν σύγχρονον κόσμον.

¹ πολυϊδρείῃ fr. 75.8. Στράβ. IX 438 πολυῖστωρ . . . καὶ πάντα τὸν βίον . . . ὄυατα μυθεῖσθαι βουλομέν[οις ἀνέχων] = fr. 178.30, fr. 282 ἀκουή/εἰδυλῖς.

² Call. fr. 612. Πρβλ. test. 79 πολυῖστωρος ἀνδρὸς καὶ ἀξιοπίστου.

³ Βλέπε Excursus.

⁴ Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 163.

⁵ Τὸ πηγῆ = ἀρχή ἐν Πινδ., Πλάτ., κτλ., εἶναι ὅλως διάφορον. Ἡ μεταφορὰ τοῦ Καλλιμάχου οὐδόλως σχετίζεται πρὸς τὴν λεγομένην «ἔρευναν τῆς πηγῆς», τὴν ἐπιδιώκουσαν τὴν ἀνεύρεσιν ἐκεῖνον τὸ ὅποιον δὲν ἐπενόησε ὁ συγγραφεὺς ἀλλὰ παρέλαβε ἐκ παλαιότερας «πηγῆς», βλέπε π.χ. «Les sources de Plotin», *Entretiens sur l'antiquité classique* V (1960) καὶ ἰδίως τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ θέματος τούτου ὑπὸ τοῦ R. Harder «Quelle und Tradition» σελ. 325 κ.έ.

Ἐὰν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν γενικὴν στάσιν τοῦ Καλλιμάχου, ὡς τὴν ἀποκαλύπτουν κατὰ καιροὺς ὠρισμένοι στίχοι τῶν ποιημάτων του, ὁ ἀξιόλογος φιλολογικὸς ἄθλος, τὸν ὁποῖον ἐπέτυχεν εἰς τὴν βιβλιοθήκην, δὲν εἶναι ἴσως ἐντελῶς ἀκατανόητος. Ἔργον εἶχε νὰ εὕρῃ σύστημα διὰ τὴν κατάταξιν τῶν κειμένων ὄλων τῶν συγγραφέων, τῶν συλλεγέντων διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην (ἢ τὰς βιβλιοθήκας). Ὅταν ἐθίξαμεν τὴν προϊστορίαν καὶ πρωτοιστορίαν τῆς γραφῆς καὶ τοῦ βιβλίου εἰς τὴν Ἑλλάδα, παρατηρήσαμεν τὸ ἀνατολικὸν τῶν (ὑπόστρωμα) καὶ ἐσχολιάσαμεν μετ' ἐπιφυλάξεως τὰς σχέσεις μεταξὺ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Ἑλλάδος.¹ Ἦδη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἰδρύθη ἑλληνικὴ βιβλιοθήκη μεγάλης κλίμακος.² Αὐτὴ ἀκριβῶς μᾶς ὑπεθυμίζει τὰς πελωρίας βαβυλωνιακὰς καὶ ἀσσυριακὰς βιβλιοθήκας τῶν παλαιότερων χρόνων. Εἶναι λοιπὸν φυσικὸν νὰ διερωτηῶμεν ἂν ἐκεῖ ὑπῆρξεν ἄμεσος αὐτῇ ἢ ἐπίδρασις, ἐφ' ὅσον ὁ Ἀλέξανδρος εἶχε ἀνοίξει τὴν θύραν τῆς ἀνατολῆς ὅσον οὐδέποτε προηγουμένως πλατύτερον, καὶ μάλιστα πρόσφατος ἔρευνα³ ἔχει θέσει τὸ πρόβλημα τοῦτο περισσότερον ἐπιτακτικῶς. Ἡ ἀπάντησις πάντως δὲν εἶναι μέχρι στιγμῆς πολὺ ὀριστικὴ. Ἡ διάταξις τῶν ἐκ παπύρου κυλίνδρων εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν βιβλιοθήκην φαίνεται ὅτι εἰς ἓν ἢ δύο ἴσως σημαντικὰ σημεῖα ὠμοίαζε πρὸς τὴν διάταξιν τῶν πηλίνων πινακίδων εἰς τὰς ἀνατολικὰς βιβλιοθήκας. Ὁ τίτλος ἐνὸς ἔργου ἐτοποθετεῖτο κατὰ κανόνα εἰς τὸ ἄκρον τοῦ κυλίνδρου καὶ τῆς πινακίδος⁴ (ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συνθίζετο εἰς τοὺς αἰγυπτιακοὺς παπύρους), εἰς δὲ τοὺς «καταλόγους» ἀνεγράφετο ὄχι μόνον ὁ τίτλος ἀλλὰ καὶ τὸ «incipit». Ἐπὶ τῶν πινακίδων καὶ τῶν κυλίνδρων ἀνεγράφετο ἐνίοτε ὁ πλήρης ἀριθμὸς τῶν στίχων, οἱ δὲ «στιχομετρικοὶ» αὐτοὶ ἀριθμοὶ ἐτίθεντο εἰς τὸ τέλος, ἐνίοτε δὲ διέτρεχον καὶ τὰς φάσ. Αἱ ἐνδείξεις αὐταὶ ἐμφανίζονται πάλιν εἰς τοὺς καταλόγους τῆς βιβλιοθήκης. Τὸ ἀρχαιότερον παράδειγμα τίτλου καὶ ἀριθμοῦ στίχων εἰς τὸ τέλος κυλίνδρου ἔχομεν εἰς πρόσφατον δημοσίευσιν τοῦ Σικωνίου τοῦ Μενάνδρου. Φαίνεται ὅτι ὁ πάπυρος χρονολογικῶς ἀνήκει εἰς τὸ τελευταῖον τρίτον τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος, ἐγγύτατα τῆς περιόδου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἔζησε ὁ Καλλιμάχος. Προστίθεται μάλιστα προσωπικὴ τις ἔμμετρος παρατήρησις τοῦ γραφέως, ὅλαι δὲ αὐταὶ αἱ σημειώσεις δύνανται δεόντως νὰ ἀποκληθῶν «κολοφῶν».⁵ Περὶ ὑπάρξεως βιβλιοθηκῶν κατὰ τὴν ἰωνικὴν καὶ ἀττικὴν περίοδον ὑφίστανται λίαν

¹ Ἀνωτέρω, σελ. 19 κ.έ.

² Περὶ τοῦ Λυκείου, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 78 κ.έ.

³ Βλέπε τὰς δημοσιεύσεις τῶν Zuntz καὶ Wendel, σελ. 8, σημ. 8 ἀνωτέρω.

⁴ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 21, Wendel, ἐνθ' ἀνωτ. 24 κ.έ., 76, καὶ *passim*. «Incipit» 29 κ.έ. στιχομετρία, 34 κ.έ., 44. Περὶ τῶν ἐπικεφαλίδων (τίτλων) βλέπε R. P. Oliver «The First Medicean MS of Tacitus and the Titulature of Ancient Books» *TAPA* 82 (1951) 232 κ.έ., μετὰ παραδειγμάτων ἐκ τῶν παπύρων.

⁵ Μεν. Σικωνίος ἐκδ. A. Bataille, *Recherches de Papyrologie* III (1964) 161 : Pap. Sorb. 2272, στήλη XXI, πίν. XIII. Ἡ λέξις *κολοφῶν*, ἂν καὶ ἑλληνικὴ, δὲν εἶναι ἀρχαῖος, ἀλλὰ νεώτερος (ὄχι πρὸ τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος;) ἀγγλικὸς ὅρος χρη-

ἰσχναὶ ἐνδείξεις. Δὲν ἀποκλείεται ἐν τούτοις νὰ ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ Ἑλλήνων ἰδιωτῶν ἢ φιλοσοφικῶν σχολῶν τὰ αὐτὰ ἢ παρόμοια πρὸς τὰ ἐν Ἀνατολῇ τεχνικὰ μέσα.

Ἵτιδήποτε καὶ ἂν εἶχε ἐπιτευχθῆ πρὸ τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος, ὁ Καλλιμάχος εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδὲν πρότυπον εἶχε διὰ τὸ πελώριον αὐτοῦ ἐγγείρημα. Μολονότι τὸ ἔργον του δὲν ἦτο πιθανῶς τόσον ἢ δημιουργία ὅσον ἡ ἀνάπτυξις καταλλήλου τινὸς μεθόδου, τὸ ἐξετέλεσε τόσον ἐπιτυχῶς, ὥστε οἱ «κατάλογοί» του, ἀποκαλούμενοι *Πίνακες*, ἀνεγνωρίσθησαν γενικῶς ὡς πρότυπον διὰ τὸ μέλλον. Πλὴν τῶν *Πινάκων*, συνεκέντρωσε ποικιλίαν λογίου ὕλικου, χρησίμου διὰ τὴν κατανόησιν τῶν ἀρχαίων κειμένων καὶ ἀνεκτιμήτου διὰ τοὺς γράφοντας ποιήματα κατὰ τὸν νέον τρόπον. Εἰς αὐτὰ τὰ βιβλία συνῴπισε τὰς ἐργασίας τῶν νεωτέρων σοφιστῶν καὶ τῶν περιπατητικῶν ἔχων κατὰ νοῦν νέον σκοπόν.

Διὰ τοὺς *Πίνακας* ἡ αὐθεντία μας εἶναι καὶ πάλιν ὁ Τζέτζης. Ἐφοῦ δίδει τὸν ἀριθμὸν τῶν εἰς τὰς δύο βιβλιοθήκας¹ ὑπαρχόντων βιβλίων, συνεχίζει ὡς ἑξῆς: ἂν τοὺς πίνακας ὕστερον Καλλιμάχος ἀπεγράφατο. Ἡ πρότασις αὕτη ἔχει ἐλαφρῶς διευρυνθῆ εἰς μεταγενεστέραν τινὰ παραλλαγήν: ὡς (;) ὁ Καλλιμάχος νεανίσκος ὢν τῆς αὐτῆς ὑστέρωσ μετὰ τὴν ἀνόρθωσιν τοὺς πίνακας αὐτῶν ἀπεγράφατο. Ἀκολουθεῖ ἔπειτα μία ἀναφορὰ εἰς τὸν Ἐρατοσθένη² καὶ τέλος ἡ παρατήρησις: ἀλλὰ τὰ Καλλιμάχου καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους μετὰ βραχὺν τινα χρόνον ἐγένετο τῆς συναγωγῆς τῶν βιβλίων, ὡς ἔφην, καὶ διορθώσεως καὶ ἐπ' αὐτοῦ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου. Προφανῶς ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον τονίζεται εἰς ἀμφοτέρας τὰς παραλλαγὰς τῶν *Προλεγομένων*, εἶναι ἡ ἀκολουθία τῶν γεγονότων: ὕστερον — ὑστέρωσ μετὰ τ.ἀ. — μετὰ βραχὺν τινα χρόνον. Ὁθεν ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ὑστέρωσ εἰς *ἱστορεῖ ὅς*, προταθεῖσα ὑπὸ τοῦ Dziatzko καὶ γενομένη ἀποδεκτὴ ὑπὸ πλείστων συγχρόνων ἐκδοτῶν, δὲν εὐσταθεῖ.³ Ἡ εἰκασία αὕτη θά

σιμοποιεῖται δὲ πρὸς δῆλωσιν τοῦ ἐμβλήματος τοῦ τιθεμένου εἰς τὸ τέλος τῶν πρώτων τυπωμένων βιβλίων, «τὸ ὁποῖον περιλαμβάνει τὸν τίτλον, τὸ ὄνομα τοῦ τυπογράφου καὶ τὸν χρόνον καὶ τόπον τῆς ἐκτυπώσεως 1774», βλέπε *The Shorter Oxford English Dictionary*, ἐν λ. colophon. Ἡ λέξις αὕτη συχνὰ χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν δῆλωσιν καὶ ἀπλῶν μόνον τίτλων, ἀπαντῶντων εἰς τὸ τέλος κυλίνδρου, ὡς ἐὰν ἦτο συνώνυμος πρὸς τὴν «subscriptio» («ὑπογραφὴν»). Νομίζω ὅτι προτιμότερον θὰ ἦτο νὰ χρησιμοποιεῖται μόνον εἰς τὰς περιπτώσεις, καθ' ἃς ἔχουν προστεθῆ περισσότεραι προσωπικαὶ παρατηρήσεις τοῦ ἀντιγραφέως (ὡς συμβαίνει κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους μὲ τὸν τυπογράφον - ἐκδότην). Δὲν ἔχομεν μέχρι τοῦδε περίπτωσιν ἀναγραφῆς κατὰ τὴν ἐλληνικὴν ἀρχαιότητα τοῦ ὀνόματος ἀντιγραφέως.

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 120, ἐνθα παρατίθεται τὸ ὄλον κείμενον τῆς παραλλαγῆς Ph (πρβλ. Ma σελ. 25, 2 K.)

² Βλέπε κατωτέρω, σελ. 183, σημ. 1.

³ Call. test. 14 c. Διετήρησα ὑστέρωσ ἐν συσχετισμῶ πρὸς τὸ ἀντίστοιχον ὕστερον ἐν 14a. Ὁ Cantarella, ὁ ὁποῖος ἀνετύπωσε τὸν Τζέτζην καὶ πάντα τὰ ἄλλα testimonia (ἀνωτέρω σελ. 118, σημ. 5), σελ. 59. 14 οὔτε καὶ ἀναφέρει τὴν γραφὴν τῶν χειρογράφων ἐν τῷ κριτικῶ αὐτοῦ ὑπομνήματι.

ἐξύψωνε τεραστίως τὸ κύρος τῆς πληροφορίας τοῦ Τζέτζη, ἐφ' ὅσον καθιστᾷ τὸν ἴδιον τὸν Καλλιμάχον πρῶτην πηγὴν μέρους τοῦλάχιστον τῶν *Προλεγόμενων*.

Ὁ ἀτυχῆς ἰταλὸς ἀνθρωπιστῆς¹ οὐδόλως ἐδίστασε νὰ «γεννοβολήσῃ» τὴν ἀκόλουθον («μετάφρασιν») ἐπάνω εἰς τὸ περιθώριον τοῦ πλαυτείου κώδικός του «sicuti refert Callimachus aulicus regius bibliothecarius qui etiam singulis voluminibus titulos inscripsit». *Hinc illae lacrimae*. Ἐδῶ ὁ Καλλιμάχος ὄχι μόνον ἀναφέρεται ὡς φιλολογικῆ ἀθθεντία, ἀλλὰ καὶ ἀνυψοῦται εἰς τὴν ἐπίσημον θέσιν τοῦ αὐλικοῦ βιβλιοθηκάρου. Οὐδεμία ἄλλη μαρτυρία ὑπάρχει περὶ τοῦ ὅτι κατεῖχε αὐτὴν τὴν θέσιν πλὴν τῆς ὡς ἄνω παραδρομῆς τοῦ «μεταφραστοῦ», καὶ μάλιστα δὲν ὑπάρχει καὶ θέσις δι' αὐτὸν εἰς τὴν πασίγνωστον σειρὰν τῶν βιβλιοθηκάρων.²

Προφανῶς ὁ Τζέτζης εἶχε κατὰ νοῦν εἶδος τι καταλόγου βιβλίων ὑπάρχοντος ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ. Τὸ βιογραφικὸν ἄρθρον *Καλλιμάχος* τοῦ Ἡσυχίου—Σουῖδα,³ τὸ ὁποῖον πιθανῶς ἀπετέλει ἄλλοτε τὴν εἰσαγωγὴν εἰς μίαν ἔκδοσιν συλλογῆς ποιημάτων τοῦ Καλλιμάχου (τῶν ὁποίων διὰ τοῦτο πολὺ ὀλίγοι τίτλοι μνημονεύονται ἐν τῇ βιογραφίᾳ του) ὑποδηλοῦ πλήρη «βιβλιογραφίαν»: *Πίνακες τῶν ἐν πάσῃ παιδείᾳ διαλαμπάντων καὶ ὧν συνέγραψαν, ἐν βιβλίοις κ' καὶ ρ'*, «Πίνακες ὄλων ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι διεκρίθησαν εἰς πᾶν εἶδος φιλολογίας, ὡς καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν εἰς 120 βιβλία». Ἡ προηγουμένη γενεὰ εἶχε ἐπιτελέσει φιλολογικὸν ἔργον καθ' ὅλα ἀξιοσέβαστον ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ περὶ τῶν κορυφαίων τοῦλάχιστον ποιητῶν,⁴ χωρὶς νὰ ἀναμένῃ καταλόγους καὶ βιβλιογραφίας, καὶ τοῦτο πιθανῶς εἶχε πάρα πολὺ βοηθήσει τῶρα εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν *Πινάκων*. Τοῦ Σουῖδα ἡ περιγραφή — ὡς ἔπρεπε νὰ ἀναμένεται λόγῳ τῶν κατὰ πολὺ καλυτέρων πηγῶν του — καὶ ὄχι τοῦ Τζέτζη εἶναι ἡ ὀρθή. Τοῦτο ἐπιβεβαιοῦται ἐκ τῶν σωζομένων εἰσέτι ἀποσπασμάτων.⁵ Ἡ διάκρισις μεταξὺ ἀπλοῦ τινος καταλόγου βιβλιοθήκης καὶ ἐνὸς κριτικοῦ εὔρετηρίου τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας δὲν ἐξαίρεται ἀλλ' ἐνίοτε συγκαλύπτεται εἰς τὰ νεώτερα συγγράμματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὸ μέγα ἔργον τοῦ Καλλιμάχου. Τοῦτο ἀσφαλῶς ἐβασίζετο εἰς τὸ ὅτι ἐγνώριζε τὰ ὑπάρχοντα ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ βιβλία, ἐνδιέφερον ὅμως αὐτὸν καὶ ἔργα, τὰ ὁποῖα

¹ Πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 120.

² Βλέπε κατωτέρω, σελ. 168.

³ Σουῖδας λ. *Καλλιμάχος* = Call. test. 1. Μετάφρασις ὑπὸ A. W. Mair.

⁴ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 106. Ὁ Τζέτζης *Προλεγόμενα εἰς τὴν Κωμωδίαν* καὶ ἄλλαι πηγαὶ κάμνουν λόγον μόνον περὶ ποιήσεως, καὶ ἀναμφιβόλως αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία, δὲν εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ἀποκλεισθοῦν καὶ μερικαὶ ἐργασίαι περὶ πεζογράφων.

⁵ F. 429 - 53 καὶ Addenda. Συμπεράσματα καὶ παραπομπαὶ μετὰ τὸ fr. 453, σελ. 349. Μετὰ τὴν μονογραφίαν τοῦ Schmidt, *Pinakes*, συμβουλευτέοι ὁ Wendel, *Buchbeschreibung* 69 κ.έ., καὶ ὁ O. Regenbogen *RE XX* (1950) λ. *Πίναξ* 1420 - 6. P. Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d'Aristote* 1951, 221 κ.έ. Περὶ τοῦ μόνου νέου ἀποσπάσματος βλέπε κατωτέρω, σελ. 154, σημ. 8.

ἀπλῶς ἐμνημονεύοντο εἰς τὴν παλαιότεραν φιλολογίαν, ὡς ἐπίσης καὶ ζητήματα αὐθεντικότητος.¹

Τὸ ὅλον σῶμα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας, ἡ πᾶσα παιδεία, διηρεῖτο εἰς διαφόρους τάξεις: μόνον τρεῖς ἐπιμαρτυροῦνται ὑπὸ ρητῶν ἀναφορῶν: ρητορικὰ (fr. 430—2, πρβλ. 443—8), νόμοι (fr. 433), παντοδαπὰ συγγράμματα (fr. 434/5). Ἐξ ἀναφορῶν εἰς ἐπικούς (fr. 452/3), λυρικούς (fr. 441, 450), τραγικούς (fr. 449; , 451), κωμικούς ποιητάς (fr. 439/40), φιλοσόφους (fr. 438; , 442), ιστορικούς (fr. 437) καὶ συγγραφεῖς ἱατρικῶν ἔργων (fr. 429;) ἀναγραφομένων εἰς τοὺς Πίνακας δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὑπῆρχον ἑπτὰ περαιτέρω τάξεις. Ὑπῆρχον πιθανῶς πολὺ περισσότεροι ὡς καὶ ἀριθμὸς τις ὑποδιαρέσεων. Εἶναι τῶρα ἐντελῶς βέβαιον ὅτι οἱ ἐπὶ μέρους συγγραφεῖς ἐκάστης τάξεως εἶχον ταξινομηθῆ κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν. Ἐκαστον ὄνομα συνωδεύετο ὑπὸ τινων βιογραφικῶν λεπτομερειῶν, μεταγενέστεροι δὲ συγγραφεῖς ἀπεγοητεύθησαν ἐνίοτε ἐξ αὐτῶν τῶν κατὰ τὴν γνώμην των ἀνεπαρκειῶν (fr. 447). Ὀλιγώτερον εὐσυνείδητον, ἂν καὶ ἐντυπωσιακόν, τὸ ἐκτεταμένον βιογραφικὸν ἔργον τοῦ ἐκ Σμύρνης² Ἐρμίππου, ὁ ὁποῖος ἀποκαλεῖται «περιπατητικὸς» καὶ καλλιμάχιος, δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς λαϊκώτερον συμπλήρωμα τῶν ἐσωτερικῶν Πινάκων. Δυνάμεθα ὁμῶς νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἂν τοῦτο ἤρесе εἰς τὸν διδάσκαλόν του Καλλιμάχον. Οὗτος περιωρίζετο μόνον εἰς ἀξιοπίστους μαρτυρίας περὶ τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου τῶν λογιῶν ἀνδρῶν. Ὁ κατάλογος τῶν συγγραμμάτων των, ὅστις ἠκολούθει τὴν βιογραφίαν, δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ταξινομηθῆται πάντοτε κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, φαίνεται ὁμῶς ὅτι εἰς αὐτὴν ἐπεκράτει τὸ ἀλφαβητικὸν σύστημα. Αἱ ὀλίγαι γνώσεις μας περὶ τινων ἐλασσόνων ἐπῶν καὶ πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τῶν δραματικῶν ποιημάτων ἄγουν εἰς αὐτὴν τὴν ὑπόθεσιν, ἐὰν ὄντως ἡ σειρά, τὴν ὁποίαν ἔχουν εἰς τοὺς καταλόγους τῆς μεταγενεστέρως ἀρχαιότητος, ἀπορρέει ἐκ τῶν Πινάκων.³ Κάλιστον παράδειγμα εἶναι ὁ περίφημος κατάλογος τῶν Αἰσχύλου δραμάτων, ὅστις προφανῶς ἦτο ἄλλοτε παράρτημα τῆς βιογραφίας τοῦ ποιητοῦ καὶ παρουσιάζει εἰσέτι εἰς ἡμᾶς τοὺς τίτλους ἐβδομήκοντα τριῶν ἔργων τραγωιδῶν καὶ σατυρικῶν δραμάτων, κατ' αὐστηρῶς ἀλφαβητικὴν τάξιν.⁴ Διὰ τὸν Εὐριπίδην ὑπῆρχον μόνον ἀποσπάσματα δύο ἐπιγραφῶν καταλόγων,⁵ ἕως ὅτου προσφάτως δημοσιευθέντες πάπυροι προσεκόμισαν νέαν, λίαν εὐπρόσδεκτον, μαρτυρίαν τίτλων ἔργων ἀναγεγραμμένων κατὰ τὴν σειρὰν τοῦ ἀρχικοῦ αὐτῶν γράμ-

¹ Βλέπε fr. 442, 445, 446, 449. Περὶ τοῦ fr. 456 βλέπε κατωτέρω, σελ. 157, σημ. 4.

² F. Leo, *Die griechisch - römische Biographie nach ihrer literarischen Form* (1901) 130 κ.έ., περὶ τοῦ Ἐρμίππου αὐτόθι 124 κ.έ. Περὶ τοῦ Ἐρμίππου βλέπε καὶ Moraux, ἐνθ' ἄνωτ. 221 κ.έ. καὶ κατωτέρω, σελ. 179.

³ Περὶ τοῦ εἰδικοῦ χρονολογικοῦ πίνακος τοῦ Καλλιμάχου τοῦ διαλαμβάνοντος τοὺς δραματικούς ποιητάς βλέπε κατωτέρω, σελ. 156.

⁴ Αἰσχ. ἐκδ. Wilamowitz, ed. mai. (1914) 7 κ.έ., ἐκδ. G. Murray, ἐκδ. II (1955) 375. Ὁ κατάλογος διεσώθη εἰς δύο κώδικας, τὸν M καὶ τὸν V.

⁵ IG XIV 1152 καὶ IG II/III^a 2363. 38 κ.έ.

ματος. Εἰς τὸν σπουδαιότερον ἐκ τῶν παπύρων αὐτῶν,¹ ὁ ὁποῖος δίδει περιλήψεις τῶν ὑποθέσεων, ὁ τίτλος ἀκολουθεῖται ὑπὸ τῆς διατυπώσεως οὗ (ἦς, ὦν) ἀρχῆ καὶ τῆς παραθέσεως τοῦ πρώτου στίχου. Τὸ «incipit» αὐτὸ εἰσήχθη ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου εἰς τοὺς Πίνακας του, π.χ. ἐπικὸν δὲ τὸ ποίημα, οὗ ἡ ἀρχή, ἠκολούθει δὲ ὁ πρῶτος στίχος τοῦ ποιήματος (fr. 436).² Μόνος ὁ τίτλος δυνατὸν νὰ προεκάλει ἀμφιλογίας, ἰδίως ἐν περιπτώσει πεζῶν κειμένων. Τὸ «incipit» καθιστᾷ εὐκολωτέραν τὴν ἀναγνώρισιν. Κατάλογος παρόμοιος πρὸς τὸν κατάλογον τῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου σώζεται εἰς δύο χειρόγραφα τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐνθα τὰς συντόμους λεπτομερείας περὶ τῆς ζωῆς του ἀκολουθεῖ ἀλφαβητικὸς κατάλογος τῶν κωμωδιῶν του.³ Ὁ Μένανδρος εἶχε πιθανῶς τὴν θέσιν του εἰς τοὺς Πίνακας, ὡς ἐπίσης ὁ Ἀλεξίς (fr. 439) καὶ ὁ Δίφιλος (fr. 440), δεδομένου ὅτι ἡ ἀρχὴ ἀλφαβητικοῦ τινος καταλόγου τῶν ἔργων του (τίτλοι μόνον) σώζεται εἰς τινα πάπυρον.⁴

Ἡ σύνταξις καταλόγου τῆς λυρικῆς ποιήσεως (τὰ μελικὰ) πρέπει νὰ εἶχε παρουσιάσει ἀκανθώδη προβλήματα. Ὁ Καλλιμάχος διήρει τὰ μεγάλα κατ' ἐπιδικὴν τριάδα ποιήματα (ταῦτα συνήθως καλοῦμεν «χορικά»), μολονότι συχνάκις ἀδυνατοῦμεν νὰ εἴπωμεν, ἂν πράγματι ἦδοντο ὑπὸ χοροῦ⁵ εἰς εἰδικὰς ομάδας (εἶδη). Τὰ ἐπινίκια ἄσματα τοῦ Σιμωνίδου, π.χ., ἐκαλοῦντο ἐπινικοί καὶ ὑποδιηροῦντο ἀναλόγως τοῦ τύπου τοῦ ἀγωνίσματος (δρόμος, πένταθλον, κτλ.),⁶ διότι γνωρίζομεν ὅτι ὁ Καλλιμάχος (fr. 441)⁷ εἶχε χαρακτηρίσει μέρος τῶν Ἐπινικίων ὡς ἐπινίκους δρομέσι, «διὰ τοὺς δρομεῖς». Τοῦ Πινδάρου οἱ ἐπινικοί πρέπει ἐπίσης νὰ εἶχον διαιρεθῆ εἰς διαφόρους ομάδας ἀλλὰ κατὰ διάφορον τρόπον, ἀναλόγως τοῦ τόπου τῶν ἀγωνισμάτων (Ὀλυμπία, Νεμέα, κτλ.). Ἄλλως δὲν θὰ ἦδυνάμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι ὁ Καλλιμάχος (fr. 450) ἐτοποθέτησε τὴν δευτέραν πυθικὴν ᾠδὴν, ὡς ὠνομάσθη βραδύτερον, μολονότι ἐξύμνει τοπικὴν τινα νίκην τοῦ Ἰέρωνος, μεταξὺ τῶν νεμείων ᾠδῶν. Τέλος, οἱ διθύραμβοι τοῦ Βακχυλίδου φαίνεται ὅτι εἶχον ἀποχωρισθῆ τῶν παιάνων του, διότι ὁ Καλλιμάχος κατηγορήθη ὅτι εἶχεν εἰσαγάγει μεταξὺ τῶν παιάνων ἐν ποίημα, τὸ ὁποῖον ὁ Ἀρίσταρχος διεκήρυττε ὅτι ἦτο διθύραμβος καὶ ἐτιτλοφορεῖτο *Κασσάνδρα*.⁸ Γνωρίζομεν αὐτὰς τὰς

¹ P. Oxy. 2455 ἐν *Oxyrynchus Papyri* XXVII ἐκδ. E. G. Turner καὶ ἄλλων (1962), βλέπε καὶ 2456, 2457 καὶ 2462 (Μένανδρος). Πάντες τοποθετοῦνται εἰς τὸν δεῦτερον αἰῶνα μ.Χ. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 233, σημ. 4.

² Πρβλ. fr. 443, 444, 449· βλέπε καὶ Wendel, *Buchbeschreibung*, σελ. 32-34 καὶ σημ. 198, καὶ κατωτέρω, σελ. 155.

³ Κριτικὴ ἐκδοσις βάσει νέας ἀντιπαραβολῆς τῶν κωδικῶν τοῦ Μιλάνου καὶ τοῦ Βατικανοῦ ὑπὸ R. Cantarella, *Aristof. Com. I* (1949) ἀριθμ. 231, σελ. 142 κ.έ.

⁴ P. Oxy. 2462 (πρβλ. 2456 Εὐριπίδης), βλέπε ἀνωτέρω, σημ. 1.

⁵ Βλέπε Excursus.

⁶ PMG 506 - 17 Page, ἐν μέρει εἰς AL II², Σιμων. fr. 14-23 Diehl. Περὶ τῆς κατατάξεως εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἀριστοφάνους βλέπε κατωτέρω, σελ. 219.

⁷ Πρβλ. E. Lobel εἰς P. Oxy. XXV (1959) 2431, fr. 1.

⁸ P. Oxy. XXIII ἐκδ. E. Lobel (1956) 2368. 16, Βακχ. 23 ἐκδ. B. Snell⁴ (1961) 73 καὶ 50*. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 265.

ταξινομήσεις ἐξ ἀναφορῶν εἰς ἐκδόσεις λυρικῶν κειμένων, τὰς ὁποίας ἤρχισεν ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, ὡς καὶ ἐκ μεταγενεστέρων γραμματικῶν πηγῶν.¹ Ἐν τούτοις λησμονεῖται εὐκόλως ὅτι θεμελιώδεις τινὲς ὄροι καὶ καθιερωθεῖσαι ἐκφράσεις, ἂν δὲν ἦσαν τὸ ἔργον τοῦ ἰδίου τοῦ Καλλιμάχου, τοῦλάχιστον μαρτυροῦνται τὸ πρῶτον εἰς τοὺς Πίνακας αὐτοῦ. Ἐὰν καὶ δυνάμεθα νὰ ἀναγνωρίσωμεν ὠρισμένας ομάδας χορικῶν ἀσμάτων, ἀδυνατοῦμεν εἰσέτι νὰ ὑποπτευθῶμεν μὲ ποῖον τρόπον εἶχον ταξινομηθῆ τὰ ἐπὶ μέρους ἀτομικὰ ἄσματα. Ἐναμφιβόλως εἶχον καταχωρηθῆ² κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον, ὡς ἀποδεικνύουν αἱ ἀναφοραὶ εἰς τὴν δευτέραν πυθικὴν ᾠδὴν τοῦ Πινδάρου καὶ τὴν Κασσάνδραν τοῦ Βακχυλίδου. Ἐπειδὴ οἱ διθύραμβοι καὶ πιθανῶς οἱ νόμοι εἶχον τίτλους ὡς τὰ θεατρικὰ ἔργα, εὐκόλως ἠδύνατο νὰ καταχωρηθοῦν εἰς καταλόγους κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν. Ἀλλὰ τί ἐγένετο μὲ ὅλα τὰ ἄλλα, ἰδίως τὰ μονόστροφα ποιήματα τῆς Σαπφοῦς, τοῦ Ἀλκαίου, τοῦ Ἀνακρέοντος; Αὐτὰ δὲν εἶχον τίτλους καὶ συνεπῶς ὁ μόνος τρόπος ταξινομήσεώς των φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ μέθοδος τοῦ «incipit»,³ ἢ ἐφαρμοζομένη καὶ σήμερον εἰς τοὺς συγχρόνους πίνακας λυρικῶν ποιημάτων ποιητοῦ τινος ἢ ἀνθολογίας.

Ὁ Καλλιμάχος ἐξ ἴσου ἀφειδῶς κατηνάλωσε τὰς προσπάθειάς του καὶ εἰς τὴν ταξινομήσιν τῶν πεζογράφων. Αἱ διάφοροι ὑποδιαίρέσεις αὐτῶν, καθ' ὃ μέτρον δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν τὰ ὀνόματά των, ἐσημειώθησαν ἀνωτέρω.⁴ Κατ' ἀρχὴν ἡ κατάταξις ἠκολούθησε τὰς αὐτὰς γραμμάς ὡς καὶ εἰς τὸ ποιητικὸν τμήμα. Ἐδῶ ὅμως αἱ δυσκολαί ἦσαν μεγαλύτεραι ἢ ὅσον εἰς τοὺς Πίνακας τῶν ποιητῶν, ὡς δεικνύει ἡ περίπτωσις τοῦ Προδίκου. Ὁ Καλλιμάχος κατέταξε αὐτὸν εἰς τοὺς ρήτορας (ὀρθότατα, θὰ ἔλεγον),⁵ ἄλλοι ὅμως διαφωνοῦντες εἶχον τὴν γνώμην ὅτι οὗτος ἀνῆκε εἰς τοὺς φιλοσόφους (fr. 431). Τὰ ὀνόματα τῶν συγγραφέων ἐκάστης τάξεως ἐδίδοντο εἰς τὴν συνήθη ἀλφαβητικὴν σειρὰν (fr. 435). Τὰ ἔργα ἐκάστου συγγραφέως εἶχον πιθανῶς ὑποδιαιεθῆ εἰς διαφόρους ομάδας, ὡς π.χ. εἰς τὴν τῶν δημοσίων καὶ τῶν ἰδιωτικῶν λόγων. Ἡ ὑποδιαίρεσις ἦτο ἀναπόφευκτος εἰς τὴν περίπτωσιν πολυειδείας (fr. 449, 429;). Οἱ περὶ ἐνὸς μόνον θέματος λόγοι, οἱ ἔχοντες τίτλους, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ὁ Περὶ Ἀλωνήσου (fr. 443) καὶ ὁ Περὶ τῶν συμμοριῶν (fr. 432) τοῦ Δημοσθένους, ἢ ὁ Περὶ Φερενίκου (fr. 448) τοῦ Λυσίου, θὰ ἠδύνατο νὰ ταξινομηθοῦν ἀλφαβητικῶς, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι προσετίθετο συνήθως καὶ τὸ «incipit» (fr. 443, 444). Ὁσάκις ὅμως δὲν ὑπῆρχε τίτλος, ἢ ἡμφεσβητεῖτο ἢ πατρότης λόγων (fr. 444—7) ἢ καὶ ὀλοκλήρων

¹ H. Färber, *Die Lyrik in der Kunsttheorie der Antike*, 1936, A.E. Harvey, «The Classification of Greek Lyric Poetry», *Cl. Qu.* N.S. V (1955) 157 κ.έ.

² Ὁ Schmidt, σελ. 77 πολὺ ὀρθῶς ἐτάχθη κατὰ τῶν ἀμφιβολιῶν τοῦ Regenbogen ἐν τῇ στήλῃ 1421.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 154.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 46 κ.έ.

βιβλίων, οὐδεμίαν ἔχομεν νύξιν πρὸς ἐξακρίβωσιν τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἔγινε ἡ κατάταξις. Θὰ ἀπετέλει ὑπερβολικὴν αἰσιοδοξίαν νὰ θεωρήσῃ τις τὸν περιώνυμον καταστάνατα πλήρη κατάλογον τῶν συγγραμμάτων τοῦ Θεοφράστου (Διογ. Λαέρτ. ν 42—50) ὡς εἶδος τι διευρυνθέντος ἀντιγράφου τῶν *Πινάκων* τοῦ Καλλιμάχου.¹ Ἡ λίαν περίπλοκος παράδοσις δὲν συνιστᾷ αὐτὴν τὴν ἀπλὴν λύσιν. Οὐτε εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναγάγωμεν τὸν κατάλογον τῶν συγγραμμάτων τοῦ Ἀριστοτέλους (Διογ. Λαέρτ. ν 22—27) μέχρι τοῦ Καλλιμάχου, θεωροῦντες αὐτὸν ὡς πρῶτην πηγὴν.² Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς φιλοσόφους τῶν *Πινάκων* αἱ γνώσεις ἡμῶν εἶναι ἀξιοθρηνήτως πτωχαί.³ Αἱ πληροφορίαι ἡμῶν εἶναι κατὰ πολὺ ἀκριβέστεραι προκειμένου περὶ τῶν «Συμμεικτων» (*Miscellanea, παντοδαπὰ συγγράμματα* fr. 434—5). Ὑπὸ τὴν ἐπικεφαλίδα αὐτὴν εἶχον καταχωρηθῆ συγγράμματα τινα, τὰ ὁποῖα δὲν προσηρμόζοντο εἰς τὰς βασικὰς κατηγορίας τῆς λογοτεχνίας. Ἐπὶ παραδείγματι ὁ Ἀθηναῖος εἰς τοὺς *Δειπνοσοφιστάς* του, ἐνδιατριβῶν ἰδιαιτέρως εἰς βιβλία περὶ «δειπνῶν», διέσωσε σχετικὸν ἀπόσπασμα, ἐπίσης δὲ τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέως ἐνὸς τοιοῦτου βιβλίου (ἦτο πασίγνωστον παράσιτον τῶν Ἀθηναίων), τὸν τίτλον, τὰς ἀρχικὰς λέξεις καὶ τὸν ἀριθμὸν τῶν στίχων του⁴ (fr. 434), ὡς καὶ ἄλλο ἀπόσπασμα περιέχον ἀλφαβητικὸν κατάλογον τεσσάρων συγγραφέων μαγειρικῆς ζυμαρικῶν (fr. 435). Εἶναι φανερόν ὅτι εἶχε πρόθεσιν νὰ μὴ παραλείψῃ τίποτε ἐκ τοῦ εὐρετηρίου αὐτοῦ τῆς πάσης παιδείας, οὔτε κἂν τὰ βιβλία περὶ μαγειρικῆς.

Πλὴν τῶν γενικῶν *Πινάκων* εἶναι γνωστοὶ δύο ἄλλοι εἰδικοὶ Πίνακες τελείως διάφοροι τοῦ κυρίου ἔργου, διότι ὁ μὲν εἰς ἦτο χρονολογικός, ὁ δὲ ἄλλος γλωσσολογικός. Ἀμφότεροι οἱ τίτλοι ὑπάρχουν μόνον εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Σουῖδα.⁵ Ὁ πρῶτος εἶναι *Πίναξ καὶ ἀναγραφή τῶν κατὰ χρόνους καὶ ἀπ' ἀρχῆς γενομένων διδασκάλων* «Πίναξ καὶ καταγραφή τῶν ποιητῶν κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν καὶ ἐξ ἀρχῆς». Ὁ πίναξ αὐτὸς πρέπει νὰ ἐβασίσθη ἐπὶ τῶν *διδασκαλιῶν*⁶ τοῦ Ἀριστοτέλους, αἱ ὁποῖαι εἶχον ληφθῆ ἐκ τῶν ἐγγράφων τῶν ἀρχαίων τοῦ ἄρχοντος. Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς καὶ ὁ Λυκόφρων ἠσχολήθησαν μὲ τὰ τραγικὰ καὶ κωμικὰ κείμενα τὰ ὑπάρχοντα εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀλεξανδρείας

¹ Κατὰ τῆς αἰσιοδοξίας τοῦ Schmidt, *Pinakes* 86, βλέπε O. Regenbogen, *RE Suppl.* VII (1940) 1363 κ.έ. καὶ XX (1950) 1422 καὶ 1441 κ.έ.

² Οἱ P. Moraux, *Les listes anciennes des ouvrages d' Aristote* (1951) 233, καὶ Düring, *Aristotele* 67 κ.έ., συμφωνοῦν πρὸς τὴν ἀρνητικὴν αὐτὴν κρίσιν, αἱ θεωροῦναι τῶν διμῶς διαφέρουν μεταξὺ τῶν.

³ Περὶ τοῦ Δημοκρίτου βλέπε κατωτέρω, σελ. 157.

⁴ Περὶ τῆς στιχομετρίας βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 150 κ.έ., καὶ Schmidt, *Pinakes* 69 κ.έ.

⁵ Call. II test 1, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 152, fr. 454-6 Call. I σελ. 349 κ.έ. Ὁ Regenbogen, *Πίναξ*, *RE* XX (1950) 1423. 38 προσεπάθησε νὰ μεταβάλλῃ τὴν ἰδιόρρυθμον σειρὰν τῶν λέξεων. Ἀξίζει νὰ ὑπογραμμίσωμεν ἐκ νέου τὴν ὀρθὴν γνώμην τοῦ νεαροῦ Nietzsche, βλέπε σημείωσιν περὶ τοῦ fr. 456 καὶ πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 60. σημ. 1.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 96 περὶ τῆς ἐργασίας τοῦ Ἀριστοτέλους εἰς τὰ ἀρχαῖα καὶ περὶ τοῦ βίου διδάσκαλος.

κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος.¹ Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμίσιον τοῦ αὐτοῦ αἰῶνος ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἀφιέρωσαν μείζονα ἔργα εἰς τὸ ἀττικὸν δράμα. Εἰς τὸ ἐνδιάμεσον αὐτῶν ὁ Καλλιμάχος συνέλεξε τὸ ὑλικὸν διὰ τὴν σύνταξιν τοῦ καταλόγου του, τὴν μεγάλην κλίμακα τοῦ ὁποῦοι δυνάμεθα καὶ τώρα ἀκόμη νὰ φαντασθῶμεν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων τριῶν ἐπιγραφῶν εὐρεθεισῶν ἐν Ρώμῃ, ἐνθα πιθανῶς κατελάμβανον ὀλόκληρον τοῖχον ἐν τῇ μεγάλῃ βιβλιοθήκῃ.² Ἡ ὑπόδειξις τοῦ Körte ὅτι αἱ ἐπιγραφαὶ εἶναι ἐν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἤττον ἀκριβῆς ἀπόγραφον τοῦ Πίνακος τοῦ Καλλιμάχου ἐγίνε ἀποδεκτὴ ὑπὸ πάντων. Τὰ σωζόμενα μέρη ἀπαριθμοῦν τὰς νίκας τῶν κωμικῶν ποιητῶν εἰς τὰ Διονύσια καὶ Λήνια τῶν ἐτῶν 440—352 π.Χ., ἀλλ' ἐὰν ὁ δοθεὶς ὑπὸ τοῦ Σουτῆδα τίτλος εἶναι ἀκριβής, ὁ Πίναξ θὰ ἔφθανε εἰς παλαιότεραν ἐποχὴν, εἰς τὴν ἀρχήν, ἤτοι εἰς τοὺς χρόνους τῆς εἰσαγωγῆς τῆς κωμωδίας εἰς ἐκάστην τῶν δύο ἑορτῶν, εἰς τὰ «ἐν Ἄστει» Διονύσια τοῦ 486 π.Χ. καὶ εἰς τὰ Λήνια τοῦ 442 π.Χ. Ὁ δεύτερος εἰδικὸς πίναξ ἦτο προφανῶς κατάλογος γλωσσῶν, καὶ δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸν νὰ ἀνευρίσκωμεν ὅτι ὁ Καλλιμάχος ἠκολούθει ὡς γλωσσογράφος τὸν Φιλίτᾶν καὶ τὸν Ζηνόδοτον.³ Ἐχεῖνο τὸ ὅποῖον ἐκπλήττει εἶναι ἡ διατύπωσις τοῦ Σουτῆδα: *Πίναξ τῶν Δημοκράτους γλωσσῶν καὶ συνταγμάτων* (;).⁴ Οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ σημασία τῆς λέξεως *συντάγματα* (πιθανῶς «συγγράμματα»),⁵ ἡ σύνδεσις αὐτῆς μετὰ τῶν γλωσσῶν εἶναι περίεργος, δεδομένου ὅτι ὡς «κατάλογος συγγραμμάτων» θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνήκη εἰς τοὺς μεγάλους γενικοὺς Πίνακας. Φυσικὰ, εἶναι εὐκόλον νὰ ἀλλάξωμεν τὸ κύριον ὄνομα εἰς *Δημοκρίτου*. Ὁ Δημοκρίτος ὑπῆρξε τολμηρὸς καινοτόμος εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς φιλοσοφίας, ἀσφαλῶς ὅμως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ λεχθῇ ὅτι ἡ γλῶσσα του διακρίνεται δι' ἀπηρχαιωμένας λέξεις. Πρέπει ἐπίσης νὰ ἐνθυμηθῶμεν⁶ ὅτι ἔγραψε καὶ ὁ ἴδιος κάτι περὶ τῆς γλώσσης καὶ τῶν γλωσσῶν τοῦ Ὀμήρου, ἂν καὶ μόνον ὁ τίτλος τοῦ ἔργου διεσώθη, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ δημοκριτείου πίνακος τοῦ Καλλιμάχου.⁷

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 124 κ.έ.

² IG XIV 1098 a, 1097, 1098 (A. Wilhelm, *Urkunden dramatischer Aufführungen in Athen* [1906] 195 κ.έ., 255). Διὰ περισσοτέρας παραπομπὰς βλέπε τὴν σημειώσιν μου εἰς Call. fr. 456. Τὰ κείμενα ἀνετύπωσε τώρα μετὰ σημειώσεων ὁ A. Pickard-Cambridge, *The Dramatic Festivals of Athens* (Oxford 1953) 121-3, πρβλ. σελ. 72.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 107 καὶ 136.

⁴ Call. II test 1 καὶ I σελ. 350 μετὰ τὸ fr. 456 (ἐνθα ἡ ἀνάγνωσις τῶν χειρογράφων παραλείπεται. Βλέπε ἐπίσης εἰς τὰ *Corrigenda* II σελ. 122). Ἐν *Vors.* 68 A 32 ἡ εἰκασία τοῦ Δημητρίου Χαλκοκονδύλη (1499) *Δημοκρίτου* ἐτυπώθη ἄνευ οὐδεμιᾶς μνείας τοῦ *Δημοκράτους* τῶν κωδικῶν. Ἄλλὰ οἱ D.-Kr. εἰς τὰς σημειώσεις των ἐν B 35, 160, 161, 178 ἀναφέρουν ὅτι συχνὰ ἀπαντᾷ ὁ τύπος-κρατους ἀντί-κριτου.

⁵ Πρβλ. Ἄπολλων. Δυσκ. Ἄντων. 65. 17 Schn. καὶ Συντ. 78. 4. Uhl. *συντάγματα* «βιβλία ἐν πεζῷ λόγῳ».

⁶ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 50 κ.έ. ἡ γλῶσσα τοῦ Δημοκρίτου καὶ τὰ βιβλία του περὶ λογοτεχνίας.

⁷ Δὲν θὰ ἔπρεπε τοῦ λοιποῦ νὰ ἀποδίδεται εἰς τὴν κριτικὴν ὀξύνουσαν τοῦ Καλλιμάχου ἡ

Ἐκοπιάσαμεν νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν εἰς πολλοὺς ξηρούς, ἐνίοτε δὲ παραπλανητικοὺς τίτλους. Ὅσον ἄσημοι καὶ ἂν φαίνωνται ὠρισμένοι ἐπικεφαλίδες, ἢ ἐκ τοῦ συνόλου ἐντύπωσις εἶναι συντριπτική. Ἡ συσσώρευσις ἑκατοντάδων χιλιάδων κυλίνδρων εἰς τὴν βιβλιοθήκην ἐλαχίστην θὰ εἶχε χρησιμότητα ἄνευ ἀντιληπτῆς τινος ταξινομήσεως παρεχούσης τὴν δυνατότητα εἰς τὸν μέλλοντα ἀναγνώστην νὰ ἀνευρίσκῃ τὰ ἀναγκαιοῦντα εἰς αὐτὸν βιβλία. Διὰ πρῶτην φορὰν εἰς τὴν ἱστορίαν οἱ *Πίνακες* τοῦ Καλλιμάχου διὰ τοῦ διαχωρισμοῦ τῶν ποιητικῶν καὶ πεζογραφικῶν βιβλίων εἰς εἰδικὰς κατηγορίας καὶ διὰ τῆς κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν καταγραφῆς τῶν συγγραφέων κατέστησαν προσιτοὺς τοὺς μεγίστους φιλολογικοὺς θησαυροὺς. Μόνον ἡ διακαὴς ἐπιθυμία νὰ διασωθῇ ἐκ τῆς λήθης ὀλόκληρος ἡ φιλολογικὴ κληρονομία τοῦ παρελθόντος καὶ νὰ καταστῇ διαρκὲς καὶ καρποφόρον κτῆμα εἰς τοὺς αἰῶνας θὰ ἠδύνατο νὰ ἐμφυσῆσθαι τὴν δύναμιν καὶ τὴν ὑπομονὴν διὰ τὴν τεραστίαν αὐτὴν προσπάθειαν. Μεμφίμοιροι κριτικοὶ τῶν φιλολόγων ποιητῶν, τοῦ Φιλιτᾶ, τοῦ Καλλιμάχου, καὶ οἱ ὀπαδοὶ των εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους, δυνατὸν νὰ ψέξουν τὴν ὑπερβολικὴν πολυμάθειαν τῆς ποιησέως των ὡς καὶ τὰς ἰδιαζούσας εἰς ἐρασιτέχνας ἐλλείψεις τῆς φιλολογίας των. Ὁφείλου ὅμως νὰ μὴ ὑποτιμοῦν τὴν φλογερὰν ἀφοσίωσίν των εἰς τὴν μάθησιν, ἢ ὁποία ἐπήγασεν ἀπὸ τὸν ἐνθουσιασμόν ἐνὸς μεγάλου ποιητοῦ.

Ἀναμφιβόλως τὰ 120 βιβλία τῶν *Πινάκων* παρεῖχον εὐρέα περιθώρια διὰ προσθήκας καὶ διορθώσεις. Ἀκόμη καὶ αἱ βραχεῖαι παραπομπαὶ ἡμῶν ἀπεκάλυψαν τοῦτο ἐπανελημμένως. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἐδημοσίευσε ὀλόκληρον βιβλίον *Πρὸς τοὺς Καλλιμάχου Πίνακας*.¹ Τὸ *Πρὸς* εἶναι διαφορούμενον καὶ συχνὰ εἰς τίτλους σημαίνει «ἐναντίον», ἀλλὰ δὲν συντρέχει ὁ παραμικρὸς λόγος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἔγραψε ποτὲ «Κατὰ τῶν Πινάκων τοῦ Καλλιμάχου». Τὸ βιβλίον του προωρίζετο νὰ καταστῇ συμπλήρωμα, τὸ ὁποῖον ἦτο βεβαίως λίαν εὐπρόσδεκτον μετὰ τὴν πάροδον πεντήκοντα περίπου ἐτῶν, καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποίησε τοὺς χρονολογικοὺς πίνακας τοῦ Καλλιμάχου διὰ τὰς ὑποθέσεις τῶν ἔργων τῶν ἀπτικῶν δραματοργῶν² εἰς τὰς ἰδικὰς του ἐκδόσεις. Αὐτὸ ἦτο τὸ ἄμεσον ἀποτέλεσμα τοῦ ἔργου τοῦ Καλλιμάχου. Πᾶς

τιμὴ ὅτι ἀπεκάλυψε τὰς δημοκριτεῖους παραποιήσεις τοῦ Βώλου (Σουτδ. ἐν λ. *Βῶλος Δημοκριτεῖος*). Ὁ περίεργος αὐτὸς ἄνθρωπος ἔζησε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. ἢ καὶ βραδύτερον, ὡς τελικῶς ἀνεκάλυψε ὁ ἄριστος εἰδικὸς ἐπὶ τῶν ἀρχαίων ψευδοεπιστημονικῶν συγγραμμάτων Max Wellmann, «Marcellus von Side», *Philol. Suppl.* XXVII 2 (1934) 1 κ.έ., ἔνθα καὶ ἔλλαι παραπομπαί. Βλέπε ἐπίσης *Vors.* II° 68 B 300 καὶ A. J. Festugière, *La Révélation d' Hermès Trismégiste* I (1950) 196 κ.έ., 222 κ.έ. καὶ Add. 432. Οἱ F. Schmidt, *Pinakes* 97 κ.έ., καὶ Rehm-Vogel *Exakte Wissenschaften* (1933) 57 καὶ 63 ἐβασίσθησαν εἰς παλαιότερας δημοσιεύσεις τοῦ Wellmann.

¹ Βλέπε τὰς σημειώσεις μου μετὰ τὸ Call. fr. 453, καὶ κατωτέρω περὶ Πραξιφάνους σελ. 161 καὶ περὶ Πολέμωνος, σελ. 296, σημ. 1.

² Call. fr. 456.

ὅμως ὁ ἔχων ἀνάγκην βιογραφικοῦ¹ ὑλικοῦ, ὁ ἀναλαμβάνων ἐκδόσεις κειμένων, ὁ γράφων ἐπὶ οἰουδήποτε θέματος ὤφειλε νὰ συμβουλευθῇ τὸ μέγα ἔργον τοῦ Καλλιμάχου. Τοῦτο οὐδέποτε ὑπεσκελίσθη ὑπὸ ἄλλου καλυτέρου. Οἱ ἀνώνυμοι Πίνακες² τῆς ἀντιζήλου βιβλιοθήκης τῆς Περγάμου, οἱ σπανιώτατα ἀναφερόμενοι, διὰ τὴν ἀκρίβειαν ἅπαξ δι' ἓνα κωμικὸν ποιητὴν καὶ δις διὰ ρήτορας, δὲν ἠδύναντο νὰ συγκριθοῦν ὡς πρὸς τὴν σπουδαιότητα πρὸς τοὺς ἀλεξανδρινούς Πίνακας τοῦ Καλλιμάχου, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν ὁποίων εἶχον πιθανῶς συνταχθῆ.

Ὅλιγοί τίτλοι, μερικοὶ ἐκ τῶν ὁποίων εὐρίσκονται μόνον εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Σουΐδα, ὡς καὶ ὠρισμένοι σύντομοι παραπομπαὶ δίδουν μίαν ἰδέαν τῆς ποιικιλίας τῶν σοφῶν βιβλίων, τὰ ὁποῖα ἐδημοσιεύθησαν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Καλλιμάχου.³ Κατὰ τὴν προετοιμασίαν των θὰ εἶχον ἴσως βοηθήσει αὐτὸν καὶ μαθηταὶ του. Πλήθος σπουδαστῶν εἴλκοντο πρὸς τὴν Ἀλεξάνδρειαν κατεχόμενοι ὑπὸ τῆς καινοφανοῦς ἐπιθυμίας δι' ἀπερίριστον γνῶσιν⁴ καὶ ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι τὴν πρῶτον ἐποχὴν εἰς τὰς Ἀθήνας ἦ ἀλλαχῶ. Οἱ σοφισταί, πραγματευόμενοι φιλολογικά, ἰδίως ποιητικά, θέματα, εἶχον ἐπιδεικτικούς—ρητορικούς σκοπούς, καὶ οἱ μεγάλοι ἀττικοὶ φιλόσοφοι ὡς καὶ αἱ σχολαὶ των εἶχον τοὺς ἰδικούς των φιλοσοφικούς σκοπούς. Τώρα διὰ πρώτην φοράν συναντῶμεν εὐρεῖαν φιλολογικὴν γνῶσιν ἀποκτηθεῖσαν χάριν αὐτῆς ταύτης τῆς φιλολογικῆς παραδόσεως, διὰ τὰ ἔργα δηλαδὴ τὰ μέλλοντα νὰ γραφοῦν κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦτον καὶ διὰ τὴν διαφύλαξιν καὶ κατανόησιν τῶν ἔργων τῶν συγγραφέων κατὰ τοὺς παρελθόντας αἰῶνας. Αὐτὸς εἶναι ὁ νέος χωριστὸς⁵ κλάδος μαθήσεως, ἡ φιλολογία.

Τὰ βιβλία τοῦ Καλλιμάχου τοῦ φιλολόγου (γραμματικοῦ) θεωροῦνται συχνὰ ὡς μηχανικαὶ συμπιλήσεις ἀρχαιογνωστικοῦ περιεχομένου. Εἰς τὴν πραγματικότητα οὐδὲν ὅπως περιορίζονται εἰς θέματα ἀρχαιογνωσίας. Δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπ' αὐτῶν τὸ παλαιὸν μὲν σύστημα, ἂν καὶ κατὰ διάφορον ἴσως σειρὰν, ἀνασκοποῦντες τὰ βιβλία του περὶ ἀρχαιοτήτων, περὶ γλώσσης καὶ περὶ φιλολογικῆς κριτικῆς, ἐξετάζοντες δὲ τέλος μέχρι τοῦ σημείου δύναται οὗτος νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐρμηνευτικῆς τῆς παλαιότερας ἑλληνικῆς ποιήσεως.

Τὰ Νόμιμα βαρβαρικά ἦσαν ἀρχαιογνωστικὴ συλλογὴ «μη ἑλληνικῶν ἐθίμων», συμπληρώνοντα ἴσως βιβλίον τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχον τὸν αὐτὸν τίτλον.⁶

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153.

² Schmidt, *Pinakes*, σελ. 28 fr. 3 ἐν τοῖς *Περγαμηνοῖς πίναξι* (τὸ fr. 4 πρέπει νὰ διαγραφῇ) Πρβλ. αὐτόθι σελ. 104 καὶ ὅλον τὸ κεφάλαιον V περὶ τῶν ὑστέρων συνεπειῶν τῶν Πινάκων 99 κ.έ. Βλέπε ἐπίσης Regenhogen, *Pinax* στήλη 1424 κ.έ.

³ Fr. 403-28, 457-9, 461-6, 693. Τὰ fr. 403 κ.έ. εἶναι ταξινομημένα κατὰ τὴν ἀλφαβητικὴν σειρὰν τῶν τίτλων των.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 148 κ.έ.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 3.

⁶ Call. fr. 405 μετὰ τῶν σημειώσεων. Περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 99.

Ἐν γενικὸν βιβλίον του *Περὶ ἀγῶνων* ἀνήκει πιθανῶς εἰς τὴν ἰδίαν ομάδα, δεδομένου ὅτι μερικὸν ἐκ τῶν σοφιστῶν, ὡς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ σχολή του,¹ συχνὰ κατήρτιζον διὰ συμπιλήσεων ὑλικὸν («περὶ ἀγῶνων»). Αἱ ὑπάρχουσαι εἰς τὸν Ἀντίγονον τὸν Καρύστιον, *Ἰστ. παραδοξ.* 129—73, τεσσαράκοντα τέσσαρες περικοπαὶ ἐκ τῶν *Παραδόξων*² τοῦ Καλλιμάχου δεικνύουν ὅτι συνέγραψε περὶ ἀξιοπεριέργων. Ἡ ὄξεια περιέργειά του διὰ τὰ «ἀπίστευτα» τὸν ὠδήγησε νὰ καταρτίσῃ αὐτὴν τὴν *Συλλογὴν ἀξιοπεριέργων εἰς ὅλην τὴν γῆν κατὰ τόπους*³ ἐξ ἱστορικῶν, γεωγραφικῶν καὶ ἀρχαιολογικῶν πηγῶν. Δὲν ὑπάρχει παλαιότερον παράδειγμα παραδοξογραφίας ὡς χωριστοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους. Ὡς ὁ Φιλιππῆς καὶ ὁ Ζηνοδότος οὕτω καὶ ὁ Καλλιμάχος δὲν εἶχε ἐπιστημονικὸν πνεῦμα, τοῦτο δὲ ἀποδεικνύει καλύτερον παντὸς ἄλλου τὸ ὡς ἄνω ἔργον του. Ἀπτὴ συνύπαρξις ἐπιστήμης καὶ πολυμαθείας δὲν ὑφίσταται εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν πρὸ τοῦ Ἐρατοσθένους.

Ἐκ τινος βιβλίου τιτλοφορουμένου *Ἐθνικαὶ ὀνομασίαι*,⁴ ἀναφέρονται εἰδικὰ ὀνόματα ἰχθύων εἰς διαφόρους πόλεις (Χαλκηδῶν, Θούριοι, Ἀθῆναι). Δεδομένου ὅτι ὑπῆρχε κεφάλαιον περὶ ἰχθύων, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ διευθέτησις τοῦ συνόλου εἶχε γίνεαι κατὰ θέματα. Ἄν καὶ ἀναπόδεικτον, δὲν ἀποκλείεται οἱ τίτλοι *Περὶ ἀνέμων* (fr. 404), *Περὶ ὀρνέων* (fr. 414—28), *Μηνῶν προσηγορίαι κατὰ ἔθνος καὶ πόλεις* (σελ. 339, *Τοπικαὶ ὀνομασίαι μηνῶν*) νὰ εἶναι οἱ ὑπότιτλοι μόνον ἄλλων κεφαλαίων τοῦ περιεκτικοῦ αὐτοῦ Ὀνομαστικοῦ. Τὸ λεξιλόγιον τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν εἶχε ταξινομηθῆ κατ' ἀλφαβητικὴν τάξιν ὡς αἱ *Γλῶσσαι*⁵ τοῦ Ζηνοδότου. Ἡ σχέσις τῶν ὀνομάτων πρὸς τὰ πράγματα ἦτο φιλοσοφικὸν πρόβλημα, τὸ ὅποῖον συνεζητήθη ἐν ἐκτάσει εἰς τὸν *Κρατύλον* τοῦ Πλάτωνος ὡς ἐπίσης καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.⁶ Ἄλλ' ὁ Καλλιμάχος κατεχώρει καὶ κατέτασσε ὅλα τὰ ὀνόματα, ὅσα ἠδύνατο νὰ εὔρη, διὰ καθαρῶς φιλολογικοὺς λόγους, τοὺς ὁποίους ἔχομεν ἤδη ἀναφέρει. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν, ἦτο τὸ πρῶτον λεξιλόγιον τοῦ εἴδους του καὶ ἐχρησιμοποιήθη κατὰ κόρον ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν. Εἶναι δύσκολον νὰ ἀποφανθῶμεν ἂν ἔργα τιτλοφορούμενα *Κτίσεις νήσων καὶ πόλεων καὶ μετονομασίαι* (σελ. 339) καὶ *Περὶ*

¹ Call. fr. 403· περὶ τοῦ σοφιστοῦ Ἰππίου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 61 κ.έ. περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους σελ. 94 κ.έ., περὶ τοῦ Δούριδος τοῦ περιπατητικοῦ ἱστορικοῦ καὶ ἄλλων βλέπε σησείωσεις εἰς τὸ fr. 401.

² Πρῶτος ἀνεκάλυψε τὰς σημαντικὰς αὐτὰς περικοπὰς ὁ Thomas Stanley, ἔχι ὁ Bentley, βλέπε Call. II, σελ. XLV. 1 καὶ τὰ Addenda σελ. 122.

³ *Θαυμάτων τῶν εἰς ἅπασαν τὴν γῆν κατὰ τόπους ὄντων συναγωγὴ* εἶναι ὁ τίτλος εἰς τὸν κατάλογον τοῦ Σουῖδα. Βλέπε fr. 407, I - XLIV, 408 - 11.

⁴ Call. fr. 406. Εἰς τὰς σημειώσεις μου θὰ ἔπρεπε νὰ παραπέμψω καὶ εἰς τὸν C. Wendel, «Onomastikon», *RE* XVIII (1939) 508.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 136.

⁶ Περὶ τοῦ *Κρατύλου* τοῦ Πλάτωνος βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 70 κ.έ., περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους σελ. 90 καὶ 93. Τὰ λεγόμενα Ὀνομαστικά τοῦ Δημοκρίτου ἢ τὸ Ὀνομαστικὸν τοῦ Γοργίου (σελ. 54, σημ. 1) εἶναι ἀμφιβόλου γνησιότητος.

τῶν ἐν τῇ οἰκουμένη ποταμῶν (fr. 457—9) ἀνήκουν εἰς τὰ περί ἀρχαιοτήτων ἢ εἰς τὰ περί γλώσσης βιβλία του. Αἱ «ἀλλαγαι ὀνομασιῶν» ὑποδηλοῦν μᾶλλον τὴν δευτέραν ὁμάδα. Ἀπομένουν ἐπικεφαλίδες τινές και ἀποσπάσματα, διὰ τὰ ὅποια ἀδυνατοῦμεν νὰ εὕρωμεν θέσιν ἢ και νὰ ἐννοήσωμεν κἂν τοὺς τίτλους των.¹ Ἀλλὰ τὸ σπουδαῖον εἶναι ὅτι δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἴχνη ὄλων σχεδὸν τῶν σοφῶν συλλογῶν τοῦ Καλλιμάχου εἰς τὰ ποιήματά του:² εὐήχα ὀνόματα ποταμῶν και νήσων, ἀνέμων και νυμφῶν και πτηνῶν ἔχουν συλλεγῆ ἔξ αὐτῶν, διὰ νὰ ἐξωρατῶσιν τοὺς στίχους, και εἰς αὐτοὺς ἀνευρίσκονται ὀλίγα ὠραῖα τοπικὰ ἱστορήματα, τὰ ὅποια διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ διεσώθησαν ἐκ τῆς λήθης.

Ἐν βιβλίον ἀφήσαμεν ἔξω τῆς ἐπιτροχάδην αὐτῆς ἐπισκοπήσεως, τὰ *Πρὸς Πραξιφάνην* τοῦ Καλλιμάχου (fr. 460). Ἐμνημονεύσαμεν αὐτὸ πρότερον, ὅταν κατεδείξαμεν τὰ μὴ ἀριστοτελικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς καθόλου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ³ νέας κινήσεως. Τὸ μοναδικὸν ἀπόσπασμα τὸ ἀναφερόμενον ἐκ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ ἀποτελεῖ σαφῆ μαρτυρίαν φιλολογικῆς κριτικῆς κατὰ τοῦτο, ὅτι βεβαιώνει τὰς ὑψηλὰς ποιητικὰς ἀρετὰς τοῦ ἔργου τοῦ συγχρόνου του Ἀράτου:⁴ *μέμνηται γοῦν αὐτοῦ* (δηλ. τοῦ Ἀράτου) *και Καλλιμάχος ὡς πρεσβυτέρου οὐ μόνον ἐν τοῖς Ἐπιγραμμάσιν* (*Ἐπιγρ.* 27), *ἀλλὰ και ἐν τοῖς Πρὸς Πραξιφάνην, πάνυ ἐπαινῶν αὐτὸν ὡς πολυμαθῆ και ἄριστον ποιητὴν.* Ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν ἄλλο παρόμοιον βιβλίον τοῦ Καλλιμάχου, ἢ πολεμικὴ του κατὰ τοῦ περιπατητικοῦ Πραξιφάνους δυνατὸν νὰ περιέκλειε ἀφ' ἑνὸς τὴν κρίσιν του περί τῆς ἀναρμοδιότητος τοῦ Πλάτωνος ὡς φιλολογικοῦ κριτικοῦ⁵ (ἐφ' ὅσον μάλιστα τὸ *Περὶ ποιητῶν*⁶ τοῦ Πραξιφάνους ἦτο διάλογος μεταξὺ Πλάτωνος και Ἰσοκράτους) και ἀφ' ἑτέρου τὸ περίφημον ἀπόφθεγμα του: *τὸ μέγα βιβλίον ἴσον τῷ μεγάλῳ κακῷ.* Ὅ,τι και ἂν σημαίη ἐδῶ ἡ λέξις βιβλίον,⁷ τὸ μέγα κακὸν εἶναι παλαιὰ καθιερωμένη ἔκφρασις (*O* 134, *i* 423), ἐνῶ τὸ μέγας ἀναφερόμενον εἰς λογοτεχνικὸν ἔργον εἶναι πάντοτε ὀνειδιστικόν. Δυνάμεθα νὰ ἀντιπαραβάλωμεν τὸν ρυπαρὸν *μέγαν ὅσον* πρὸς τὴν καθαρὰν *ὀλίγην λιβάδα* (*Ἔμν.* II 108),⁸ ἢ τὴν *μεγάλην γυναῖκα* ἐνὸς ποιήματος πρὸς τὰς λεπτάς, μικροκαμωμένας γυναῖκας τῆς ποιήσεώς του, τὰς *κατὰ λεπτὸν* (fr. 1. 12). Ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀράτου ἢ ἐν τῷ ὡς ἄνω πεζῷ ἔργῳ πληροφορία ἔχει τὸ ἀκριβὲς αὐτῆς παράλληλλον εἰς ἐν ἐπίγραμμα, οὕτω και εἰς

¹ *Περὶ λογῶν* (fr. 412), *Μουσεῖον* (Call. I σελ. 339, βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 60, περί τοῦ Ἀλκιδάμαντος), *Περὶ νυμφῶν* (fr. 413), *Ἐπιγραμμάτα* (fr. 461—4· περί ὑπομνήματος βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 34), δύο ἐν πεζῷ λόγῳ ἀποσπάσματα ἄνευ τίτλου (fr. 465/6).

² Βλέπε τὰς συντόμους σημειώσεις μου εἰς τὰ fr. 403—66 και εἰς τὰ fr. 43 και 580 περί κτίσεων.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 112 κ.έ. μετὰ τῆς σημ. 2 τῆς σελ. 113. και σελ. 148, σημ. 4.

⁴ Πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 143 κ.έ.

⁵ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 111.

⁶ Πραξιφ. fr. 2 Brink = fr. 11 Wehrli.

⁷ Περὶ τῶν διαφόρων σημασιῶν βλέπε Wendel, *Buchbeschreibung* 56 κ.έ.

⁸ Πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 149 κ.έ.

τὰ ποιήματα ὑπάρχουν καταφανεῖς ὁμοιότητες πρὸς τὰ δύο ἄλλα χωρία, τὰ ὁποῖα ὑποθετικῶς ἀποδίδομεν εἰς τὸ αὐτὸ πεζογράφημα. Ὁ Πλάτων ἐθεωρεῖτο ἀναρμόδιος κριτικός, ὡς εἶδομεν πρὸ ὀλίγου. Ὁ λόγος ἦτο διότι ἐξετίμα τὴν ποίησιν τοῦ Ἀντιμάχου, τοῦ ὁποῖου τὴν *Λύδην* ὁ Καλλιμάχος κατεδίκασε εἰς ἐν ἐπίγραμμα (fr. 398) ὡς «παχὺ καὶ ἀσαφὲς βιβλίον». Ἡ γενικὴ ἀποδοκιμασία τοῦ *μεγάλου βιβλίου* διατυπωμένη εἰς ἀπόφθεγμα ἐν πεζῷ λόγῳ εἶναι κοινὸς τόπος εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Καλλιμάχου καὶ ἀποτελεῖ τὸ ἰδιαίτερον θέμα τῆς εἰσαγωγικῆς ἐλεγείας του εἰς τὰ *Αἴτια*, τῆς στρεφομένης κατὰ τῶν ἀντιπάλων του, τοὺς ὁποίους ἀποκαλεῖ «Τελχίνας».¹

Κατάλογος τῶν ἀντιπάλων αὐτῶν συνταχθεὶς ὑπὸ λογίου σχολιαστοῦ² περιλαμβάνει τὸ ὄνομα τοῦ Πραξιφάνους τοῦ Μυτιληναίου. Αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀνυπολογίστου ἀξίας ἀπόδειξιν τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ τοῦ ποιητοῦ καὶ ἐνὸς κορυφαίου περιπατητικοῦ καὶ δεικνύει ὅτι τὸ διαφορούμενον *Πρὸς* τοῦ τίτλου σημαίνει «κατὰ Πραξιφάνους». Δὲν εἶναι παραδεδομένον ὅτι ὁ Πραξιφάνης εἰς τὰ συγγράμματά του εἶχε ἐπιτεθῆ προσωπικῶς κατὰ τοῦ Καλλιμάχου. Αἱ σοφαὶ συλλογαὶ ὡς καὶ οἱ *Πίνακες* δίδουν ἴσως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι καθ' ὕλην εἶναι μᾶλλον ἀριστοτελικαί, παρὰ τὴν νέαν ἐπιδίωξιν,³ ἣν εἶχον. Εἰς τὴν φιλολογικὴν ὅμως κριτικὴν ἢ θεωρίαν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ αἱ ἀπόψεις τοῦ Καλλιμάχου εἶναι σαφῶς ἀσυμβίβαστοι.⁴ Ἐφ' ὅσον τὸ μόνον σχετικὸν πεζογραφικὸν βιβλίον του ἔχει σχεδὸν ἀπολεσθῆ, ὀφειλομένον νὰ στηριχθῶμεν κυρίως ἐπὶ τῶν ποιημάτων του. Κατ' ἐπανάληψιν, μετὰ χάριτος ὅσον καὶ σταθερότητος, ἐκθέτει τὰς σαφεῖς καὶ λογικὰς γνώμας του. Οὐδέποτε γίνεται σχολαστικός, ἀλλ' εἶναι μᾶλλον πνευματώδης καὶ εἰρωνικός, ἢ διακρίνεται προσέτι διὰ τὸ ζωηρὸν καὶ ἐπιθετικὸν πνεῦμα του. Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς ἐνθυμούμεθα, ἐζήτει εἰς αὐστηρότατον ὕψος τὴν ὀργανικὴν ἐνότητα παντὸς καλλιτεχνικοῦ ἔργου: ἐν, ὅλον, τέλος, μέγεθος ἦσαν οἱ ἀποφασιστικοὶ ὅροι.⁵ Πάντα τὰ μέρη πρέπει νὰ ἔχουν καθωρισμένην σχέσιν πρὸς τὸ ὅλον ἔργον, τούτου δὲ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ πρέπει νὰ εἶναι ἡ πληρότης καὶ τὸ μέγεθος. Ἡ *Ἰλιάς* καὶ ἡ *Ὀδύσσεια*, ὅχι ὁμως τὰ ἄλλα ἐπικά ποιήματα, εἶναι ζῶντες ὀργανισμοὶ αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Μόνον ἐκεῖνα καὶ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἀττικῆς τραγωδίας ἐκπληροῦν αὐτὰς τὰς ἀπαιτήσεις. Ἐὰν ἦτο δυνατὸν νὰ παραχθοῦν εἰς τὸ μέλλον ποιητικὰ ἔργα,⁶ αὐτὰ ἔπρεπε νὰ συμφωνοῦν ὅπωςδῆποτε πρὸς αὐτὸ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δοθὲν ὑπόδειγμα. Ὁ Καλλιμάχος λοιπὸν ἐβλεπε τὸν Ὅμηρον μετὰ τῆς αὐτῆς ὡς καὶ ὁ Ἀριστοτέλης⁷ ἀφοσιώσεως καὶ στοργῆς, ἐν ἀντιθέσει πρὸς πᾶν «κύκλιον ἔπος» (*Ἐπιγρ.* 28), τὸ ὁποῖον ἐστε-

¹ Call. fr. 1.

² Schol. Florentina εἰς fr. 1, στ. 7, σελ. 3.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 160.

⁴ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 104.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 87.

⁶ Ἀριστλ. *Ποιητ.* κεφ. 23 κ.έ., ἰδίᾳ σελ. 1459 b 22.

⁷ Καὶ ὁ *Μαργίτης* εἶναι ἔργον τοῦ Ὀμήρου δι' αὐτὸν ὡς διὰ τὸν Ἀριστοτέλη, βλέπε fr. 397.

ριπίδου, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ρώμην τὴν ὁποίαν ὁ Αἰσχύλος ἐπετύγγανε διὰ τῆς μεγαλοπρεπειᾶς (*μεγέθους*) τῶν λέξεών του, οἱ Ἀλεξανδρινοὶ, ὁ Καλλίμαχος ὁ Ἡδύλος, ὁ Λεωνίδας, ἐχρησιμοποιοῦν τὴν λέξιν αὐτὴν ὡς ὄρον ὑφίστου ἐπαίνου, διὰ νὰ περιγράψουν τὸ ὕφος, τὸ ὁποῖον διακαῶς ἐπεθύμουν νὰ ἐπιτύχουν εἰς τὰ ποιήματά των. Ἐν ἄλλο σημαντικὸν ἐπίθετον εὐρίσκομεν εἰς τὸ φυλλάδιον τοῦ Πραξιφάνους, εἰς τὸ σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Ἄρατος ἐπηνεῖτο ὡς ποιητῆς τῆς ἀνωτάτης βαθμίδος, τὸ ἐπίθετον *πολυμαθής*. Τὸ *πολυμαθής*¹ ἦτο εἰς τοὺς ἀρχαίους χρόνους μομφὴ εἰς βάρος ἐκείνων, οἱ ὅποιοι δὲν εἶχον ἀληθῆ σοφίαν. Ἀλλὰ καὶ ἡ λέξις αὐτὴ κατέληξε νὰ ἔχῃ ἀντίθετον σημασίαν κατὰ τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν. Ἡ ἀπεριόριστος γνῶσις τοῦ θέματος καὶ τῆς γλώσσης ἐθεωρεῖτο τῶρα ἀπαραίτητον στοιχεῖον διὰ τὴν νέαν ποίησιν τὴν ἀποκαλουμένην *σοφίην* (Call. fr. 1. 18).

Ἄνασκοποῦντες τὴν *πολυμαθίην*, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ὁ Καλλίμαχος εἶχε συσσωρεύσει εἰς τὰ πεζὰ ἔργα του, διερωτώμεθα κατὰ πόσον εἶναι δυνατὸν αὐτὰ νὰ ἀποδοθοῦν εἰς ὠρισμένην περίοδον τῆς ζωῆς του. Ὅταν ἦλθε εἰς τὸ φῶς ὁ ἐπίλογος τῶν *Αἰτίων*, ὁ πρῶτος ἐκδότης² εἶδε εἰς τὸν τελικὸν στίχον «τὸν ἐπίσημον ἀποχαιρετισμὸν πρὸς τὴν ποίησιν» καὶ διακήρυξιν «ὅτι τῶρα θὰ ἀφιερωθῆ εἰς τὴν πεζογραφίαν». Πράγματι ὁ διορισμὸς του εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀλεξανδρείας ἐθεωρεῖτο ἡ καμπὴ τῆς σταδιοδρομίας του, κατὰ τὴν ὁποίαν μετεστράφη ἐκ τῆς ποιήσεως εἰς τὸν πεζὸν λόγον. Ἀλλὰ τὸ αὐτὰρ ἐγὼ *Μουσέων πεζὸν* [ἔ]πειμι νομὸν δηλοῖ τὴν *Musam pedestrem* τῶν *Ἰάμβων*, ἡ ὁποία ἠκολούθησε τὰ *Αἴτια* κατὰ τὴν τελικὴν ἐκδοσιν, τὴν ὁποίαν ἐπεξεργάσθη ὁ ἴδιος ὁ ποιητής.³ Τὸ πεντάμετρον ὅμως δὲν δίδει ἀπάντησιν οὔτε εἰς αὐτὸ οὔτε εἰς οἰονδήποτε ἄλλο ζήτημα χρονολογίας.

Ὅταν διηρέσαμεν τὰ πεζὰ τοῦ Καλλιμάχου εἰς τρεῖς ομάδας, ἤτοι εἰς τὰ περὶ ἀρχαιοτήτων, περὶ γλώσσης καὶ περὶ κριτικῆς τῆς λογοτεχνίας, διηρωτήθημεν ἂν ὑπῆρχε καὶ τετάρτη περὶ ἐρμηνείας. Καθ' ὅσον γνωρίζομεν οὐδέποτε ἐξέδωσε κείμενον οὔτε ἔγραψε ὑπόμνημα. Τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα τῶν *Ὑπομνημάτων*⁴ του φαίνεται ὅτι μαρτυροῦν συλλογὴν τινα μυθολογικοῦ, γλωσσολογικοῦ καὶ γεωγραφικοῦ ὕλικου. Ἀλλ' εἰς πολλὰ χωρία τῶν ποιημάτων του ἀποκαλύπτει

¹ *πολυμαθῆ* Ἡρακλειτ. *Vors.* 22 B 40. Πρβλ. Πλάτ. *Νομ.* 811 AB, 819 A κατὰ τῆς *πολυμαθίας* καὶ *Φαῖδρ.* 275 A κατὰ τῶν *πολυγνωμόνων*. Περὶ τοῦ Ἰππίου ὡς *πολυμαθοῦς* βλέπε σελ. 62, σημ. 5.

² *The Oxyrynchus Papyri* VII (1910) ἐκδ. A. S. Hunt, σελ. 18 ἐπὶ τοῦ Fol. 2 verso τοῦ *P. Oxy.* 1011 στ. 89.

³ Περὶ τοῦ κειμένου καὶ τῆς ἐρμηνείας του βλέπε Call. fr. 112. 9 καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ συζήτησιν ἐν *Philol.* 87 (1932) 226 κ.ε. καὶ Call. II σελ. XXXVI. Ἡ ὀρθὴ γραφὴ *πεζόν*, ὅχι *πεζός* (ἐπιβεβαιωθεῖσα διὰ τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ παπύρου ὑπὸ τοῦ E. Lobel) καὶ ἐρμηνεία εὐρέθησαν ὑπὸ τοῦ R. Herzog, *Berl. Philol. Wochenschr.* 1911, σελ. 29. Διαφόρους γνώμας ἀναγράφει ὁ H. Herter ἐν *Bursian* 255 (1937) 144 κ.ε.

⁴ Ἀνωτέρω, σελ. 161, σημ. 1.

ρεῖτο ὀργανικῆς ἐνότητος, ἀλλ' ἦτο πλήρες παραδοσιακῶν καθιερωμένων ἐκφράσεων. Δι' αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγον ἐθεώρει τὸν Ὀμηρον ἀμίμητον καὶ μάλιστα ἀπροσπέλαστον. Θὰ ἦτο ματαία φιλοδοξία νὰ συναγωνίζεταί τις αὐτὸν καὶ τοὺς ἄλλους μεγάλους ποιητὰς τοῦ παρελθόντος. Ἐὰν ἡ ποίησις ἐπρόκειτο νὰ ἐπιζήση, ἦτο ἀναγκαῖον νὰ ἀκολουθήσῃ ἀρχὰς ἐντελῶς διαφόρους ἐκείνων, τὰς ὁποίας ὁ Ἀριστοτέλης συνήγαγε ἐκ τῶν ἀρχαίων ποιημάτων (τὰ ἀρχαῖα). Ἐπὶ ἔτη ἡ ποιητικὴ κριτικὴ εὗρίσκετο εἰς χεῖρας τῶν σοφιστῶν καὶ τῶν ἀσχολουμένων μεθεωρίας φιλοσόφων. Εἶχε φθάσει ὁ καιρὸς νὰ ἐπανέλθῃ εἰς τοὺς πρωτεργάτας τῆς, εἰς ὄσους ἤσκουν οἱ ἴδιοι τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ.

Ἡ νέα ποιητικὴ σχολὴ τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῶν ὁπαδῶν του ἦτο ἐπιδεικτικῶς ἀντιαριστοτελική. Ἀπορρίπτουσα τὴν ἐνότητα, τὴν πληρότητα καὶ τὸ μέγεθος ἀπέβλεπεν ἐνσυνειδήτως εἰς ἀσυνεχῆ τύπον (fr. 1. 3 οὐχ ἐν ἄεσμα διηνεκῆς) εἰς μίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον χαλαρὰν σειρὰν τεμαχίων ἐξ ὀλίγων στίχων (fr. 1. 9 ὀλιγόστιχος). Ἡ ἰδιάζουσα ἀρετὴ ἐνὸς ποιήματος συνίστατο εἰς τὸ νὰ εἶναι λεπτόν.¹ Ὁρθῶς ἐπεσημάνθη ὅτι ὁ βασικὸς οὗτος κριτικὸς ὅρος καὶ τινες ἄλλοι εἶχον ἤδη ἐμφανισθῆ εἰς τὰς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, ἰδίως εἰς τὰ κριτικὰ χωρία τῶν Βατραχίων: τὸ τέχνη / [κρίνετε] . . . τὴν σοφίην (Call. fr. 1. 17 κ.έ.) εἶναι σχεδὸν κατὰ λέξιν παράθεσις² ἐκ τῆς κωμωδίας αὐτῆς. Τὴν ἀλήθειαν ὁμῶς τῆς παρατηρήσεως αὐτῆς συνεκάλυπτον ὑπὸ τὸ βάρος τῶν δύο ὑποθέσεις: ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε δανεισθῆ τὰς φράσεις του ἐκ σοφιστικῆς πηγῆς, πιθανῶς ἀπὸ τὸν Γοργίαν, καὶ ὅτι ὁ Καλλιμάχος εἶχε χρησιμοποιήσει ρητορικὴν τινὰ πηγὴν περὶ τῶν genera dicendi. Οὐδεμιᾶς τῶν δύο αὐτῶν ὑποθέσεων ἡ ὀρθότης ἔχει εἰσέτι ἀποδειχθῆ.³ Ἀμφότεραι παραμένουν περιεργον ἀλλὰ τυπικὸν παράδειγμα τῆς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ἀναζητήσεως κεκρυμμένων πηγῶν. Τὸ φυσικὸν εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι οἱ ποιηταὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἤντλουν τὴν κριτικὴν αὐτῶν ὀρολογίαν ἀπ' εὐθείας ἐκ τῶν ποιητῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνος, τοὺς ὁποίους τόσο καλῶς ἐγνώριζον. Οὐσιώδη μέρη τῶν Ἰάμβων τοῦ Καλλιμάχου ὀφείλονται εἰς τὴν ἀττικὴν κωμωδίαν. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπινοηθοῦν ἐνδιάμεσα ἐγχειρίδια. Ἡ σημασία τῆς λέξεως λεπτός ὑπέστη χαρακτηριστικὴν τινὰ ἀλλαγὴν. Ἐνῶ ἄλλοτε ἐχρησιμοποιεῖτο ἀποδοκιμαστικῶς κατὰ τοῦ ὑπερεκλεπτυσμένου πνεύματος ἢ λεκτικοῦ, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Εὐ-

¹ E. Reitzenstein, «Zur Stiltheorie des Kallimachos», *Festschrift für R. Reitzenstein* (1931) 25-40. Περὶ τοῦ λεπτός αὐτόθι σελ. 29. 2 M. Pohlenz περὶ Ἀριστοφ. ἐν Βατρ. 828, 876, 956, 1108, 1111. Μέγα μέρος τῶν μαρτυριῶν τοῦ Ἀριστοφάνους ἔχει ἤδη καλύτερον συλλεγῆ καὶ ἐρμηνευθῆ ὑπὸ τοῦ J. D. Denniston, «Technical Terms in Aristophanes», *Cl. Qu.* 21 (1927) 119 κ.έ. Βλέπε καὶ Ἀριστοφ. fr. nov. 33 a Demiańczuk (=Σατυρ. Βλος Εὐρ. σελ. 3.20 von Arnim, *Suppl. Eur.*) τὰ λ[επ]τὰ ρήματ' [ἐξ]εσ[μ]ήχικο.

² Δύναται τις ἐπομένως νὰ ριψοκινδυνεύσῃ καὶ νὰ θέσῃ ἐντὸς τοῦ κειμένου τὴν συμπλήρωσιν τοῦ Housman Ἀριστοφ. Βάτρ. 766, 779, 785.

³ Περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 55 κ.έ. Περὶ τοῦ ὑποτιθεμένου ρητορικοῦ προτύπου τοῦ Καλλιμάχου βλέπε E. Reitzenstein (ἀνωτέρω, σημ. 1) 37 κ.έ.

ὅτι ἐγνώριζε τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν καὶ εἰς τινὰς περιπτώσεις μᾶς ἐπιτρέπεται νὰ εἰκάζωμεν ὅχι μόνον ποῖον κείμενον προέκρινε, ἀλλὰ καὶ πῶς ἀντελαμβάνετο τὴν σημασίαν του. Ὑπ' αὐτὴν μόνον τὴν ἔννοιαν δύνανται, μετ' ἐπιφυλάξεως, νὰ ἀποκληθῆ «ἐρμηνευτῆς» τοῦ Ὀμήρου.¹

Πρὸ παντὸς ἄλλου θὰ ἐπεθυμοῦμεν νὰ μάθωμεν μέχρι ποίου βαθμοῦ ὁ Καλλιμάχος ἐχρησιμοποίησε τὴν ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου νέαν κριτικὴν ἔκδοσιν τοῦ Ὀμήρου καὶ μέχρι ποίου βαθμοῦ ἐστηρίχθη εἰς προγενέστερα ταύτης κείμενα, τὰ ἀρχαῖα ἀντίγραφα, ὡς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ὁ Τίμων συνίστα εἰς τὸν Ἄρατον.² Ἀρχεταὶ καλλιμάχειοι γραφαὶ τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου φαίνονται νὰ συμφωνοῦν μὲ δσας εἶναι γνωσταὶ εἰς ἡμᾶς μόνον ὡς ζηνοδοτεῖοι. Ἡ ὠραία ναξία κόρη Κυδίππη ἔλαβε μέρος εἰς «τὸν χορὸν τῆς κοιμωμένης Ἀριήδης», Ἀριήδης / [ἔς χ]ορὸν εὐδούσης, μᾶς λέγει ὁ Καλλιμάχος (fr. 67. 13). Εἰς τὸ περιώνυμον ὁμηρικὸν χωρίον τὸ ὁποῖον ὑπαινίσσεται, τὸ χορὸν . . . οἶον . . . Δαίδαλος ἤσκησεν . . . Ἀριάδην (Σ 592), μόνον ὁ Ζηνοδότος ἀναγινώσκει Ἀριήδην. Πρόκειται ἀσφαλῶς περὶ λίαν ἀξιοσημειώτου συμπτώσεως. Δεδομένου ὅμως ὅτι ὁ Ζηνοδότος συνεκρότει τὸ κείμενόν του ἐπὶ τῇ βάσει παλαιότερων χειρογράφων,³ τὰ ὁποῖα ἐθεώρει ἀξιόπιστα, δὲν ἀποκλείεται αἱ αὐταὶ πηγαὶ νὰ ὑπῆρξαν προσιταὶ καὶ εἰς τὸν Καλλιμάχον. Μολονότι εἶναι δυνατὸν ἢ καὶ λίαν πιθανὸν ὅτι ἠκολούθει τὸν Ζηνοδότον, ἢ σύμπτωσις εἰς αὐτὴν καὶ περίπου δέκα παρομοίους περιπτώσεις⁴ δὲν ἀποτελεῖ ἀποδεικτικὸν λόγον. Ἐν τοῦλάχιστον παράδειγμα ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ὁ Καλλιμάχος συνεβουλεύθη ἄλλα κείμενα, παλαιότερα τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ζηνοδότου: μόνον «αἱ κατὰ πόλεις ἐκδόσεις»⁵ εἶχον τὴν μοναδικὴν διάφορον γραφὴν νήσων ἐπι θηλυτερῶν (Φ 454 καὶ X 45), ἐκ τῆς ὁποίας μετέφερε τὸ ἐπίθετον εἰς ἄλλο ὄνομα, θηλύτατον πεδίον (fr. 548), «γονιμωτάτη πεδιάς».⁶ Συνδέων τὸ θηλύτατον μετὰ τοῦ πεδίον ὁ Καλλιμάχος ἔδωκε τὴν «ἐρμηνείαν» του εἰς τὴν ὁμηρικὴν φράσιν: δὲν σημαίνει «νῆσος ὅπου βασιλεύουν θήλας», ὡς ἡ Λῆμος καὶ ἡ Ἰμβρος, ἀλλὰ «νῆσος ἢ ὁποῖα εἶναι εὐγείως», ἔχει καλὸν ἔδαφος, εὐφορος. Εἶναι πιθανὸν ὅτι συνεβουλεύετο τὰς στοιχειώδεις ἐρμηνευτικὰς σημει-

¹ F. de Ian, *De Callimacho Homeri interprete*, Diss. Strassburg 1893, H. Erbse «Homerscholien und hellenistische Glossare bei Apollonios Rhodios», *Herm.* 81 (1953) 163 κ.έ., ἰδίως 173 κ.έ., περὶ Καλλιμάχου. Βλέπε καὶ Call. II σελ. 133 Index ἐν λ. «Homerus».

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 116.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 132 κ.έ. Ὁ Ζηνοδότος ἠθέτησε, ἀλλὰ δὲν ἐξέβαλε τὴν ὄλην περιγραφὴν τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως (Σ 483 - 617).

⁴ Συνέλεξα εἰς τὴν σημειώσίν μου ἐπὶ τοῦ fr. 12.6 (βλέπε καὶ Addenda) τὰ χωρία εἰς τὰ ὁποῖα τὸ ὁμηρικὸν κείμενον τοῦ Καλλιμάχου συμφωνεῖ πρὸς τὸν Ζηνοδότον καὶ ἄλλας ἐκδόσεις μνημονευομένας εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια. Νῦν βλέπε τὰς κριτικὰς παρατηρήσεις τοῦ Erbse, *Herm.* 81, 179.

⁵ αἱ ἀπὸ τῶν πόλεων ἐκδόσεις πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 112, 130.

⁶ Βλέπε Σχολ. ΑΤ περὶ Φ 454 καὶ X 45 καὶ τὰς σημειώσεις μου περὶ τοῦ Call. fr. 548 ὁμοῦ μετ' ἄλλων παραπομπῶν εἰς τὸ προσφιλὲς αὐτὸ θέμα ἐν fr. 384.27 καὶ 110. 53.

ώσεις, αἱ ὁποῖαι πρέπει νὰ συνώδευον τὸ ὁμηρικὸν κείμενον ἐπὶ μακρὸν¹ καὶ αἱ ὁποῖαι κατέστησαν τελικῶς οὐσιῶδες τμήμα τῶν καλουμένων D—Scholia, ἐντὸς τῶν ὁποίων ἀνεμίχθησαν μὲ ἐμβριθέστερα γραμματικὰ σχόλια. Ὅταν ἔλαβε ἐκ τοῦ H 231 τὴν λέξιν τοῖος μὲ τὴν σημασίαν τοῦ ἀγαθός (fr. 627), ἡ ἐρμηνεία του δυνατὸν νὰ συνεφώνει πρὸς τὴν τοῦ Αἰσχύλου, καὶ ἀσφαλῶς τῶν γλωσσογράφων.² Ὅταν ἀπεκάλει ἓνα ἀγγελιαφόρον ἀπούατον (fr. 315), ὅλαι αἱ πηγαὶ προέτρεπον αὐτὸν ὅπως μὴ ἀναγνώσῃ ἀπ' οὐατος ἐν Σ 272, ἀλλὰ σύνθετόν τι νόημα: (κομίζων τὰς εἰδήσεις). Ἴσως αὐτὰ νὰ εἶναι μᾶλλον ἀσυνήθη παραδείγματα ὁμηρικῶν ἐπιθέτων. Ἀλλὰ καὶ κοινότεραι ἀκόμη ἐπικαὶ λέξεις δὲν ἔπαυσαν εἰς ὅλας τὰς ἐποχὰς νὰ εἶναι αἰνιγματικά.³ Δυνάμεθα εἰσέτι νὰ διακρίνωμεν πῶς ἀντελαμβάνετο ὁ Καλλιμάχος μερικὰ ἐκ τῶν ἐπιθέτων αὐτῶν (οὖλος, πηγρός, ἀμαλή, ἦροψ), τῶν ὀνομάτων⁴ (δείελον) ἢ τῶν ρημάτων (ἀτέει), εἴτε τῶν ἀμφισβητουμένων ἐτυμολογιῶν κυρίων ὀνομάτων (Ἀκακήσιος, Γλανκώπιον).

᾿Ωρμήθημεν ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι οἱ δημιουργικοὶ ἐπικοὶ ποιηταὶ ἦσαν οἱ ἴδιοι ἐρμηνευταὶ τῶν ποιημάτων των καὶ ὅτι οἱ ραψωδοὶ συνέχισαν τὴν αὐτοερμηνείαν τῶν ποιητῶν.⁵ Οἱ σοφισταὶ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ὡς οἱ κληρονόμοι τῶν ραψωδῶν καθ' ὅσον προσεπάθουν νὰ ἐξηγήσουν τὴν ποίησιν ἀποβλέποντες εἰς τὰς νέας ἐπιδιώξεις των, καὶ οἱ μεγάλοι ἀττικοὶ φιλόσοφοι καὶ αἱ σχολαὶ των συνεπλήρωσαν τὴν ἐξέλιξιν αὐτὴν. Τώρα διὰ μίαν εἰσέτι φοράν οἱ ποιηταὶ ἐδραστηριοποιήθησαν εἰς αὐτὸ τὸ πεδίον. Ὑπομνήματα δὲν ἐγράφησαν κατὰ τὰς πρώτας γενεὰς τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ αὐτοὶ ἦσαν οἱ ἀμεσοὶ πρόδρομοι τῶν συγγραψάντων συνεχεῖς ἐρμηνείας (ὑπομνήματα). Ἡ ἀληθὴς ἐρμηνεία τῶν ποιητῶν ὑπὸ τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν τῶν ἐπομένων γενεῶν ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς εἰς τὸν Καλλιμάχον καὶ τοὺς μαθητάς του. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς αὐτούς, ὁ Κράτης καὶ οἱ μαθηταὶ του ἐν Περγᾶμῳ ἀνενέωσαν μέχρι σημείου τινὸς τὴν ἀρχαίαν ἀλληγορικὴν μέθοδον⁶ καὶ ἐπέβαλον τὰς ἰδικὰς των φιλοσοφικάς, ἰδίως στωϊκάς, γνώμας περὶ τῶν ὁμηρικῶν καὶ ἄλλων ποιημάτων. Ἀλλ' αἱ ὄχι σπάνια παραθέσεις στίχων τοῦ Καλλιμάχου εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια τοῦ Ὀμήρου δεικνύουν πόσον ἐπιβοηθητικαὶ ὑπῆρξαν διὰ τὸν ἕτερον, τὸν φιλολογικὸν τρόπον ἐρμηνείας τῆς παλαιᾶς ἐπικῆς ποιήσεως.

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 17 (Ἄριστοφάνης) Erbse, *Herm.* 81, 170, 178.2. Ἴσως τὸ ὑπόμνημα περὶ τῆς ὀρφικῆς Θεογονίας τοῦ νέου παπύρου τοῦ Δερβενίου (τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος; ἀνωτέρω, σελ. 122, σημ. 1) εἶναι δεῖγμα τοιοῦτου προγενεστέρου τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνων «ὑπομνήματος».

² Βλέπε τὴν σημείωσίν μου περὶ τοῦ fr. 627, ἀλλὰ καὶ Lehrs, *Aristarch*³ σελ. 37, Wackernagel, *Kleine Schriften* I (1953) 728, 730· περὶ τῶν γλωσσογράφων βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 93. Ὁ καλύτερος κώδιξ τῶν b-Schol (C = Laur. 32. 3) ἔχει τὴν γραφὴν τοῖον ἀεὶ (Erbse, *Byz. Zeitschr.* 50 [1957] 133).

³ Βλέπε M. Leumann, *Homerische Wörter* (1950) 213 ἔ.

⁴ Fr. 634 *hy.* III 90, fr. 502, 277.2, fr. 238.20, fr. 633, *hy.* III 143, fr. 238. 11.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 3 καὶ σελ. 6.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 11 κ.ἔ., καὶ κατωτέρω, σελ. 283 κ.ἔ.

Ὁ περισσότερο προικισμένος ποιητής ἐκ τῶν πολλῶν οἱ ὅποιοι ἐπινομάζοντο «μαθηταί»¹ τοῦ Καλλιμάχου, ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, εἶναι πράγματι ἄξιος νὰ κατέχη καὶ αὐτὸς μίαν θέσιν εἰς τὴν ἀποφασιστικὴν αὐτὴν περίοδον τῆς πρώτου ἑλληνικῆς φιλολογίας.² Θὰ μελετήσωμεν ἐδῶ τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου του καὶ τὰ Ἀργοναυτικά,³ ἐν ᾧ μέτρῳ τὸ μέγα αὐτὸ ἐπικὸν ποίημα ἀποκαλύπτει τὸν φιλόλογον.

Ἐπάρχουν περιέργοι ἀντιφάσεις εἰς τὴν παράδοσιν περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀπολλωνίου. Διεδέχθη τὸν Ζηνόδοτον ὡς διευθυντῆς τῆς βιβλιοθήκης. Ἐν τούτοις εἶχε τόσον πολλὰς ἀντιρρήσεις διὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου ἐκδοσιν τοῦ κειμένου τοῦ Ὀμήρου, ὥστε ἐξέθεσεν αὐτὰς εἰς βιβλίον τιτοφορούμενον *Πρὸς Ζηνόδοτον*. Ὡς βιβλιοθηκάριος ἦτο ὡσαύτως καὶ παιδαγωγὸς τοῦ βασιλικοῦ διαδόχου, τοῦ μετέπειτα Πτολεμαίου Γ' τοῦ Εὐεργέτου (τὸ 247/6 π.Χ.), ἀλλ' εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ βασιλικὸς αὐτὸς μαθητής, νυμφευθεὶς τὴν κυρηναίαν πριγκίπισσαν Βερενίκην, διώρισε τὸν κυρηναῖον Ἐρατοσθένη,⁴ καὶ ὅτι ὁ τέως παιδαγωγὸς του μετέβη κατόπιν τούτου εἰς Ρόδον. Ὁ πρῶτος βίος⁵ λέγει εἰς μίαν παράγραφον ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἤρχισε νὰ γράφῃ ποιήσιν περὶ τὸ τέλος τῆς ζωῆς του (ὄψι δὲ ἐπὶ τὸ ποιεῖν ποιήματα ἐτράπετο). Καὶ εἰς τὴν ἐπομένην παράγραφον ἀναφέρει διάδοσιν τινα ὅτι, ἐνῶ ἦτο ἀκόμη νεανίας, ἀτήγγειλε διὰ πρῶτην φοράν τὰ Ἀργοναυτικά ἀλλ' ἔτυχε ἐχθρικῆς ὑποδοχῆς (λέγεται ἔτι *ἔφηβον ὄντα ἐπιδείξασθαι τὰ Ἀργοναυτικά καὶ κατεγνώσθαι*). Ἐνεκα τῆς ἀποτυχίας του, συνεχίζει ἡ διάδοσις, ἐγκατέλειψε τὴν γενέτειράν του Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἔφυγε εἰς Ρόδον, ὅπου ἔζησε ὡς ἐξαιρετικῶς τιμώμενος πολίτης καὶ ὡς δόκιμος ποιητῆς καὶ διδάσκαλος (ὡς γραμματικὸς, ἀναμφιβόλως). Τὰ Σχόλια εἰς τὸ Α' βιβλίον τῶν Ἀργοναυτικῶν δηλοῦν εἰς ἐξ περιπτώσεις ὅτι αἱ διάφοροι γραφαί, τὰς ὁποίας παραθέτουν, προέρχονται ἐκ τινος προεκδόσεως, ἥτοι ἀπροηγουμένης ἐκδόσεως.⁶ Προϋποθέτουν λοιπὸν δύο «ἐκδόσεις» τοῦ ποιήματος ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ συγγραφέως. Ὁ Ἀπολλώνιος, ὡς ἀποδεικνύουν πολλὰ ἐπὶ μέρους χωρία τῶν Ἀργοναυτικῶν, ἦτο πιστὸς ὀπαδὸς τοῦ Καλλιμάχου. Θεωρητικῶς ὁμως ἀντετίθετο εἰς ὠρισμένα νέα δόγματα τοῦ διδασκάλου του, ὡς θὰ ἴδωμεν. Ὁ διδάσκαλος, κατὰ τινα παλαιὰν βιογραφικὴν παράδοσιν,⁷ ὠνείδισε

¹ Βλέπε Call. test. 11a - 19a (μαθητής, γνώριμος, Καλλιμάχειος).

² Ὁ Sandys I^o 114, 116, 122 μνημονεύει μόνον τὴν γενικὴν ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ θέσιν τοῦ Ἀπολλωνίου.

³ Ἐκδόσεις τῶν Merkel καὶ Money βλέπε κατωτέρω, σελ. 174, σημ. 4. Scholia in Ap. Rh. Vetera rec. C. Wendel, Berlin 1935. Apollonii Rhodii *Argonautica* recogn. brevique adn. crit. instruxit H. Fränkel, OCT 1961. Ἡ κριτικὴ βιβλιογραφικὴ ἔκθεσις τοῦ Herter μέχρι τοῦ ἔτους 1955 ἐν Bursian τόμ. 285.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 147.

⁵ Scholia εἰς Ἀπολλ. Ροδ. ἐκδ. Wendel σελ. 1.8 κ.ἑ. Πρβλ. Call. II test. 11a καὶ 11b.

⁶ Βλέπε G. W. Mooney The *Argonautica* of Ap. Rh. (1912) Appendix I σελ. 403 κ.ἑ., καὶ Herter, Bursian 285, 230 κ.ἑ.

⁷ Σουτδ. βλ. ἐν λ. Καλλιμάχος = Call. II test. 1.13 Ἴβις (ἔστι δὲ ποίημα . . . εἰς τινα

αὐτὸν εἰς ἓν ποίημα ὑπὸ τὸν τίτλον Ἰβις, ποίημα πλήρες «ῥύπου καὶ δηλητηρίου». Εἶναι εὐκόλον νὰ συνδυάσωμεν τὴν φιλολογικὴν αὐτὴν ἐπίθεσιν μὲ τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἀπαγγελίας καὶ μεταναστεύσεώς του. Ὁ δεῦτερος βίος καταλήγει μὲ τὴν δῆλωσιν ὅτι μερικοὶ ἄνθρωποι ὀμιλοῦν (τινὲς δέ φασιν) περὶ μετοικήσεως εἰς τὴν πατρίδα του Ἀλεξάνδρειαν καὶ συμφιλίωσεως, τοῦλάχιστον εἰς τὸν τάφον, μὲ τὸν ἐχθρικῶς πρὸς αὐτὸν διακείμενον διδάσκαλον. Ὁ πρῶτος ὅμως βίος παρουσιάζει αὐτὸν μέχρι τέλους μεγάλως τιμῶμενον ἐν Ρόδῳ.

Πρόκειται περὶ λαβυρίνθου ἀντιφασκουσῶν πληροφοριῶν καὶ οὐδεὶς μίτος τῆς Ἀριάδνης δύναται νὰ ἐξαγάγῃ ἡμᾶς ἐκ τοῦ σκοτούς. Ἀλλὰ συνεχίζομεν τὴν συζήτησιν, διότι θὰ ρίψῃ ὀλίγον φῶς ἐπὶ ἐνὸς ἢ δύο σημείων, τὰ ὅποια ἔχουν σημασίαν διὰ τὸν εἰδικὸν ἀντικειμενικὸν σκοπὸν μας. Ἡ πρότασις περὶ τοῦ ἐπαναπατρισμοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου, ἡ εἰσαγομένη εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου βίου μὲ τὰς πλήρεις ἐπιφυλάξεως λέξεις *τινὲς δέ φασιν*, περιέχει τὴν φράσιν καὶ τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Μουσείου ἀξιωθῆναι. Αὐτὴ ἢ φράσις ἔχει προκαλέσει μεγάλην σύγχυσιν, διότι γενικῶς ἡρμηνεύθη ὅτι ἐσήμαινε τὸν ἐπαναδιορισμὸν τοῦ Ἀπολλωνίου εἰς τὴν προτέραν θέσιν του ὡς βιβλιοθηκαρίου, πρᾶγμα τὸ ὅποιον δυσκόλως δύναται νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὴν ἄλλην παράδοσιν περὶ τῆς σειραῆς τῶν βιβλιοθηκαρίων. Ἀλλ' ἡ ἐρμηνεία αὐτῆ ἦτο ἐσφαλμένη, διότι ὁ Εὐσέβιος εἰς τὴν Ἐκκλησιαστικὴν ἱστορίαν του ὡς καὶ εἰς τὴν Ἐὐαγγελικὴν προπαρασκευῆν¹ ἐχρησιμοποίησε ἀκριβῶς τὴν αὐτὴν ἔκφρασιν, τῶν κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν βιβλιοθηκῶν ἠξιώθη, ὀμιλῶν ὅχι περὶ βιβλιοθηκαρίου τινὸς ἀλλὰ περὶ συγγραφέων καὶ βιβλίων «κριθέντων ἀξίων τῶν βιβλιοθηκῶν τῆς Ἀλεξανδρείας». Κατὰ συνέπειαν οὐδεμία ὑπάρχει παράδοσις ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἔγινε δις βιβλιοθηκάριος. Ἄν διετέλεσε διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου μόνον ἅπαξ, ἢ μόνῃ θέσει, τὴν ὅποιαν ἦτο δυνατόν νὰ ἔχῃ εἰς τὴν σειρὰν τῶν βιβλιοθηκαρίων, εἶναι ἢ μεταξὺ Ζηνοδότου καὶ Ἐρατοσθένους.² Πράγματι ἡ ὅλη ἱστορία τῆς «επανόδου τοῦ εἰς τὴν γενέτειραν» πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ. Ἡ ἄλλη ἀμφίβολος ἱστορία ἢ εἰσαγομένη διὰ τοῦ λέγεται, ὅτι δηλαδὴ ὁ νεαρὸς ποιητὴς μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς πρώτης του δημοσίας ἀπαγγελίας ἀπεσύρθη κατησχυμμένος εἰς Ρόδον, ἐνῶ δὲν εἶχε ἀκόμη συμπληρώσει τὸ εἰκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του, εἶναι ἀσυμβίβαστος μὲ τὸ γεγονός ὅτι διετέλεσε βιβλιοθηκάριος μετὰ τὸν Ζηνοδότον, πρᾶγμα τὸ ὅποιον ἔχομεν δεχθῆ. Οὕτω καὶ ἡ ἱστορία αὐτὴ πρέπει νὰ ἀπορριφθῇ.

Τὸ δεῦτερον σημεῖον εἶναι ἡ σημασία τοῦ προέκδοσις.³ Κατὰ τὴν συνήθη ἐκ-

¹ Ἰβιν, γενόμενον ἐχθρὸν τοῦ Καλλιμάχου. ἦν δὲ οὗτος ὁ Ἀπολλώνιος ὁ γραφάς τὰ Ἀργοναυτικά). Epigr. adesp. = test. 23.8 σκώπτω δ' ἐπαραῖς Ἰβιν Ἀπολλώνιον. Schol. On. Ib. 447 (πιθανῶς τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μ.Χ.) De Callimacho . . . qui scripsit in Apollonium Rhodium.

² Βλέπε Excursus.

³ Ἡ σειρὰ εἶναι ὀρθὴ ἐν P. Oxy. 1241, ἐσφαλμένη παρὰ Σουῖδα ἐν λ. Ἀπολλώνιος, βλέπε Call. II. test. 12 καὶ 13. Βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 183, σημ. 3.

⁴ Ὁ H. Fränkel ἐν τῷ προλόγῳ τῆς ἐκδόσεώς του σελ. VI καὶ ἐν «Einleitung zur kri-

δοχὴν ἢ λέξεις ἔκδοσις συνεπάγεται κανονικὴν δημοσίευσιν· αὐτὸ ὅμως δὲν εἶναι ἀπαραίτητον. Τόσον εἰς τὰς ἀρχαίας ὅσον καὶ εἰς τὰς νεωτέρας γλώσσας ἢ ὑπὸ τινος συγγραφέως τακτοποιήσις τοῦ ἰδικοῦ του κειμένου ἢ καὶ τοῦ κειμένου ἄλλου συγγραφέως δύναται νὰ ἀποκληθῆ ἔκδοσις, *editio, edition*, ἀδιάφορον ἂν ἐν συνεχείᾳ θὰ δημοσιευθῆ τὸ ἐν λόγῳ κείμενον ἢ ὄχι.¹ Οἱ σοβαροὶ γραμματικοὶ εἰς τὰ ὑπομνήματά των περὶ τῶν Ἀργοναυτικῶν, ὅχι οἱ μᾶλλον ἀναξιόπιστοι βιογράφοι, ἐπανειλημμένως ἀναφέρουν διαφόρους γραφὰς ἐνὸς κειμένου, τὸ ὅποιον ἀποκαλοῦν προέκδοσιν. Ἐκ τούτου συνάγεται τὸ ἀναμφισβήτητον συμπέρασμα ὅτι οἱ ἐκδῶσαντες τὰ Ἀργοναυτικά εἶχον δύο διάφορα ἀλλήλων κείμενα ἐκ τῶν ὁποίων τὸ ἐν ἐθεωρεῖτο προκαταρκτικόν, ἐπομένως τὸ ἄλλο ἦτο τὸ τελικόν ἢ τὸ κοινῶς παραδεδεγμένον κείμενον τοῦ ποιήματος. Πάντα τὰ ἄλλα εἶναι ἀπλῶς θεωρία. Μία τόσον συγκεκριμένη ἀναφορὰ εἰς προκαταρκτικὴν ἔκδοσιν εἶναι σπανία. Ἐπιβεβαιώνει τὴν ἔρμηνείαν, τὴν ὁποίαν ἐπιδέχεται ὁ ὅρος ἔκδοσις εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις, κατὰ τὰς ὁποίας συχνὰ οὗτος παρανοεῖται, συνάμα δὲ ἀποτελεῖ εὐπρόσδεκτον μαρτυρίαν περὶ τοῦ δυνατοῦ τῆς δημοσιεύσεως βιβλίου τινὸς διὰ τῆς διαδικασίας, τοῦτο δὲ ἴσως ἐνθαρρύνει ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν παρομοίαν διαδικασίαν εἰς τὰς περιπτώσεις βιβλίων περὶ τοῦ τρόπου τῆς δημοσιεύσεως τῶν ὁποίων οὐδεμίαν νύξιν παρέχει εἰς ἡμᾶς ἢ παράδοσις.

Ἡ συζήτησις περὶ τοῦ ἔργου τοῦ βιβλιοθηκαρίου καὶ περὶ ἐκδόσεων ἀνήκει μόνον εἰς τὴν ἑξωτερικὴν καὶ τεχνικὴν πλευρὰν τῆς φιλολογίας. Ἄλλ' ἢ σχέσις τοῦ Ἀπολλωνίου πρὸς τὸν Καλλιμάχον² διαλαμβάνει καὶ ζητήματα ἀρχῆς. Τὰ ἀξιοσέβαστα μέλη τοῦ Μουσείου ἀνέκαθεν ἀπετέλουν κοινωνίαν ὄχι πολὺ εἰρηνικὴν. Ὁ Καλλιμάχος ὑπαινίσσεται φιλονεικίας εἰς τρεῖς ἐκ τῶν Ἰάμβων³ του, εἰς τὴν συχνὰ ἀναφερομένην ἀπάντησιν τὴν ὁποίαν ἔδωκε εἰς τοὺς ἀντιπάλους του ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῶν Αἰτίων, εἰς τὸ τέλος τοῦ Ὑμνου του εἰς Ἀπόλλωνα,⁴ καὶ εἰς τὸ Ἐπίγραμμα 21. Ἄλλ' οὐδεμία ἀρχαία ἀναφορὰ παρουσιάζει τὸν Ἀπολλώνιον ὡς κύριον ἐχθρόν του, ἂν ἐξαιρέσωμεν τὴν περίπτωσιν τοῦ ποιήματος Ἰβις, τῆς ὁποίας ὅμως ἡ σχετικὴ πληροφορία προέρχεται προφανῶς ἐκ τῆς βιογραφικῆς παραδόσεως.⁵ Ἐχομεν πρὸς τούτους ἐν μεταγενέστερον ἐπίγραμμα

tischen Ausgabe der *Argonautica* des Apollonios», *Abh. d. Akad. d. Wiss. Göttingen*, Phil.-hist. Klasse III Folge, Ἀριθμ. 55 (1964) 7-11.

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 83 καὶ 111 κ.έ.

² Ὁ Ε. Eichgrün, *Kallimachos und Apollonios Rhodios*, Diss. Berlin 1961 (σελ. 279) ἐκθέτει ἐκ νέου τὰς μαρτυρίας καὶ συζητεῖ ὅλα τὰ περοβλήματα κατὰ τρόπον λογικόν.

³ Call. fr. 191, 194, 203.

⁴ Ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Salvagnius (ἐξέδωκε *Op. Ib.* τῷ 1633) καὶ τοῦ Isaac Vossius (*Catull.* 1684 σελ. 342) ὁ κόσμος ἐπίστευε ὅτι ὁ Καλλιμάχος ἐν Ὑμν. II 105 κ.έ. ἐπετέτη κατὰ τοῦ Ἀπολλ. Ροδ. Ἐξέφρασα τὰς ἀμφιβολίας μου *Herm.* 63 (1928) 341 = *Ausgew. Schriften* (1960) 132. Βλέπε καὶ H. Erbse, *Herm.* 83 (1955) 424 κ.έ.

⁵ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 167, σημ. 7.

βάλλον κατὰ τοῦ Καλλιμάχου,¹ ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὁποίου καλεῖται Ἀπολλώνιος γραμματικὸς ἐν τῇ ἐπικεφαλίδι τῆς Παλατίνης Ἀνθολογίας, ἀλλὰ Ῥόδιος μόνον ὑπὸ τοῦ λημματιστοῦ τῶν ἄλλων ἐπιγραμμάτων· εἰς τὸν Πλανούδην καὶ τὸν Εὐστάθιον εἶναι ἀνώνυμος. Πρόκειται πράγματι περὶ ἐξαιρετικῶς πτωχῆς μαρτυρίας. Αἱ ἀπόψεις τοῦ Ἀπολλωνίου περὶ τῶν στόχων τῆς ποιήσεως καὶ τῆς κριτικῆς δύνανται νὰ ἀνασυντεθοῦν μόνον ἐκ τῶν Ἀργοναυτικῶν. Οὐδεμία ἰδική του διατύπωσις θεωρίας ἢ πολεμικῆς εἴτε ἐν πεζῷ εἴτε ἐν ἐμμέτρῳ λόγῳ εἶναι εἰς ἡμᾶς γνωστῆ.² Ἡ ἀληθὴς διαφορὰ μεταξύ αὐτοῦ καὶ τοῦ Καλλιμάχου ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος προσεκολλᾶτο στενότερον εἰς τὴν παράδοσιν. Δι' αὐτὸν αἱ ἡμέραι τῶν μακρῶν ἡρωϊκῶν ἐπικῶν ποιημάτων δὲν εἶχον παρέλθει ἀκόμη. Ἀπετόλμησε νὰ γράψῃ ποίημα, τὸ ὁποῖον ἦτο διηγητικὸν καὶ ἐσχημάτιζεν ἐν σύνολον. Αὐτὸ εἶχε ἐνόητα καὶ συνέχειαν ἀπὸ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν συντρόφων του μέχρι τῆς ἐπανόδου των, ἐξιστόρει δὲ πλήρως τὸ ταξίδιον τῆς Ἀργοῦς εἰς τέσσαρα βιβλία. Ἐκαστον βιβλίον, ἐκ 1400—1700 στίχων, εἶχε περίπου τὴν ἑκτασιν τραγωδίας. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς τὸ ἔργον τοῦ Ἀπολλωνίου συνεφώνει πρὸς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ Ἀριστοτέλους,³ ἀλλ' ἀντεστρατεύετο τὰ δόγματα τοῦ Καλλιμάχου. Δὲν ἐπεδίωξε ἐξ ἴσου ὅσον ἐκεῖνος τὴν μέχρι σχολαστικότητος ἀκρίβειαν καὶ πειθαρχίαν τῆς γλώσσης καὶ τοῦ μέτρου, οὐδέποτε δὲ ἠδύνατο νὰ φθάσῃ τὴν λεπτότητα καὶ χάριν τοῦ Καλλιμάχου, ἡ ὁποία μάλιστα συνεδύαζετο πάντοτε μὲ νευρώδη ἀρρενωπότητα. Κατὰ τὴν κρίσιμον αὐτὴν περίοδον τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ ἢ στάσις τοῦ Ἀπολλωνίου δὲν ἠδύνατο νὰ σώσῃ τὴν ποιήσιν ἐκ τῆς ἐπικινδύνου θέσεως εἰς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο⁴ αὕτη, ἠδύνατο ὁμως νὰ τὴν ἐπιδεινώσῃ. Αὕτη τοῦλάχιστον ἦτο ἡ γνώμη τοῦ περὶ τὸν Καλλιμάχον κύκλου. Ἐν τούτοις, καὶ ἂν ἀκόμη ὑπογραμμίσωμεν τὸ ἀποφασιστικὸν αὐτὸ ἐπιχείρημα, εἶναι δυσκολώτατον νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ αἰρετικὸς τρόπος, μὲ τὸν ὁποῖον ἔγραψε καὶ ἐσκέπτετο ὁ Ἀπολλώνιος, ἦτο δυνατὸν νὰ ἔχῃ τόσον μοιραίας συνεπείας διὰ τὴν ζωὴν του. Φαίνεται ὅτι δὲν ὑπάρχει εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας ἀνάλογον περιστατικόν. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνθυμηθῶμεν τὸν ἐκμανέντα Poggio, ὁ ὁποῖος παρ' ὀλίγον νὰ πληρώσῃ δολοφόνον διὰ νὰ φονεύσῃ τὸν Lorenzo Valla, ἐπειδὴ εἶχεν εὐρεῖ μερικὰς λίαν

¹ Call. test. 25 = A.Π XI 275. "Ολαί αἱ λεπτομέρειαι τῆς παραδόσεως καὶ τῆς νεωτέρας συζητήσεως τοῦ ζητήματος ἐν M. Gabathuler, *Hellenistische Epigramme auf Dichter* (Diss. Basel 1937) 64 κ.έ.

² Ὁ G. W. Mooney, *The Argonautica of Ap. Rh.* (1912), παραθέτει μετὰ τινος στόμου τοῦ ρητῶν Ἀνάγνωσις τροφὴ λέξεως ὡς χαρακτηριστικὸν τοῦ ἡμέτερου Ἀπολλωνίου. Ἄλλ' ὁ ρήτωρ Θεῶν προοιμῶν. (*Rhet. Gr.* II 61. 28 Spengel), ὁ ὁποῖος παραθέτει τοῦτο μετὰ τῆς παρατηρήσεως ὡς τῶν πρεσβυτέρων τις ἔφη, Ἀπολλώνιος δοκεῖ μοι ὁ Ῥόδιος, δὲν ἐνοεῖ τὸν ποιητὴν, ἀλλὰ τὸν ρήτορα, ὅστις ἐγεννήθη εἰς τὰ Ἀλάβανδα καὶ ἔζησε ὡς διδάσκαλος τῆς ρητορικῆς ἐν Ῥόδῳ μεταξύ δευτέρου καὶ πρώτου αἰῶνος π.Χ., βλέπε W. Schmid, *RE* II 140. 64 κ.έ.

³ Ἀριστλ. *Ποιητ.* 1459 b 19 κ.έ.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 103 κ.έ.

κακεντρεχεῖς σημειώσεις μαθητοῦ τινος τοῦ Valla εἰς τὸ περιθώριον τῆς συλλογῆς τῶν ἐπιστολῶν του· ἀλλὰ σκεφθεῖς ὠριμώτερον ἠρκέσθη νὰ χρησιμοποιήσῃ τὸ ὄπλον βιαίας κριτικῆς, ἣ ὅποια ὠδήγησε εἰς ζωηράν φιλολογικὴν μονομαχίαν ἄνευ ἄλλης τινὸς ζημίας διὰ τὴν ζωὴν τοῦ Valla. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Ἀπολλώνιον, πρέπει ἐντίμως νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι ἀδυνατοῦμεν νὰ ἀνακαλύψωμεν τί ἦτο ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἀνέκοψε τὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ σταδιοδρομίαν του· ὁ μῦθος δὲν ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀπόδειξιν.

Τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα¹ τῶν ἐλασσόνων ποιημάτων τοῦ Ἀπολλωνίου περὶ διαφόρων πόλεων, περὶ τῶν τοπικῶν θρύλων καὶ τῆς ἰδρύσεώς των (κτίσεις fr. 4—12) βριθοῦν, ὡς καὶ τὰ Ἀργοναυτικά, σπανίων ἀρχαιογνωστικῶν καὶ γεωγραφικῶν στοιχείων. Δὲν ἀποκλείεται νὰ ἀπέβλεπον εἰς ἀναβίωσιν τῆς εἰς ἑξαμέτρους ποιήσεως παλαιότερων ἐποχῶν *Περὶ κτίσεων*, ἣ ὅποια ἀπωλέσθη σχεδὸν ἐντελῶς δι' ἡμᾶς.² Ὁ Ἀπολλώνιος ἔγραψε ὡσαύτως περὶ Ὀμήρου καὶ περὶ μερικῶν ἄλλων ποιητῶν.³ Τὰ ἠσιόδεια προβλήματα (*ἀπορήματα*) εἶχον βασιάνσει τὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὴν σχολὴν του. Εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν ὁ Ζηνόδοτος εἶχε ἀρχίσει τὴν δημοσίευσιν ἐνὸς κριτικοῦ κειμένου,⁴ καὶ ὅλοι σχεδὸν οἱ γραμματικοὶ τὸν ἠκολούθησαν. Εἰς ἔργον του ἐκ τριῶν τοῦλάχιστον βιβλίων, τῶν ὁποίων ὁ τίτλος δὲν ἀναφέρεται, ὁ Ἀπολλώνιος ὑπεστήριξε τὴν ἠσιόδειον πρό- ἔλευσιν τῆς Ἀσπίδος. Ἐν τῷ αὐτῷ ἴσως ἔργῳ ἠθέτει τὴν Ὀρνιθομαντείαν καὶ ὑπωπτεύετο ὅτι κάτι ἔλειπεν εἰς τὴν ὁμιλίαν τῶν Μουσῶν ἐν τῇ *Θεογονίᾳ* (μετὰ τὸν στίχον 26).⁵

Ὁ Ἀθῆναιος⁶ λέγει ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος ἐν τῷ περὶ Ἀρχιλόχου ἀναφερόμενος εἰς ἔθιμόν τι τῆς Λακωνίας ἐξήγησε ἱκανοποιητικῶς τὴν πολυμαφισθητουμένην φράσιν *ἀχρυνμένη σκυτάλη* ἐρμηνεύσας αὐτὴν «θλιβερόν μῆνυμα» ὥστε εἶναι προφανές ὅτι εἶχε δημοσιεύσει μονογραφίαν περὶ Ἀρχιλόχου. Ὁ Ἀρχιλόχος, ὁ ἐξ Ἰωνίας ποιητῆς τῶν μέσων τοῦ ἐβδόμου π.Χ. αἰῶνος, ἦτο ἐκρηκτικὸν πνεῦμα καὶ ἐνεφύσησε ἐπαναστατικὴν πνοὴν εἰς τὴν ὄλην ἑλληνικὴν ποίησιν. Ὁρθῶς κατατάσσεται ἀμέσως μετὰ τοὺς μεγάλους ἐπικούς ποιητάς, ὡς

¹ *Collectanea Alexandrina* ἐκδ. I. U. Powell (1925) 4—8. Πρβλ. H. Herter, *Bursian* 285 (1955) 409 κ.έ., μετὰ συντόμων παραπομπῶν εἰς τὰ ἀποσπάσματα τῶν πεζογράφων.

² Ἀπὸ τῆς ἀρχαιολογίας τῶν Σαμίων Σημωνίδου τοῦ Ἀμοργίνου μέχρι τῶν Ἰωνικῶν τοῦ Πανυάσσιος. Πρβλ. F. Jacoby, *Cl. Qu.* 41 (1947) 4 κ.έ. = *Abhandlungen zur griechischen Geschichtschreibung* (1956) 149. Περὶ τοῦ ὅτι ἀπολεσθεῖσαι ἐπικαὶ κτίσεις ὑπῆρξαν πηγαὶ τοῦ Πινδάρου βλέπε P. von der Mühl, *Mus. Helv.* 20 (1963) 201 κ.έ. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, ὁ Καλλιμαχος περὶ κτίσεων σελ. 160 κ.έ.

³ J. Michaelis, *De Apollon. Rhod. Fragmentis* (Diss. Halle 1875) 16—56.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 138 κ.έ.

⁵ Ἡσιόδ. *Θεογ.* ἐκδ. Jacoby σελ. 46.3 Ἡ παραπομπὴ εἰς Σχολ. Ἡσιόδ. **Εργ.* 58 πρέπει νὰ διαγραφῇ. Οἱ περὶ Ἀπολλωνίου δὲν ἔνοσεν τὸν Ῥόδιον, ἀλλὰ τὸν Ἀπολλών. Δύσκολον, βλέπε Ἄντων. σελ. 112.23 Schn. Πρβλ. καὶ J. Schwartz, *Pseudo-Hesiodica* (1960) 614 κ.έ.

⁶ Ἀθῆν. X 451 D = fr. XXII Michaelis.

συνάγεται καὶ ἐκ τῆς εἰρωνικῆς ἐρωτήσεως τοῦ Σωκράτους πρὸς τὸν ραφωδὸν Ἴωνα: πότερον περὶ Ὀμήρου μόνον δεινὸς εἶ ἢ καὶ περὶ Ἡσιόδου καὶ Ἀρχιλόχου; (Πλάτ. Ἴων 531 A). Δεδομένου ὅτι ὁ Ἀρχιλόχος εἰσήγαγε νέα ρυθμικὰ στοιχεῖα εἰς τὴν πρὸς ἀπαγγελίαν προοριζομένην ποίησιν, τὰ «ἀνόμοια μέτρα» τῶν ἰάμβων καὶ τῶν τροχαίων, καὶ ἐνεκαίνιασε εἰδικὸν ὕφος μουσικῆς διὰ τὴν ἀπαγγελίαν των, οἱ περὶ μουσικῆς συγγραφεῖς¹ ἐνδιεφέρθησαν ἰδιαίτερώς διὰ τὸ ἔργον του καὶ κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ καινοτομίαι του ἠκολούθησαν τὰς τοῦ Τερπάνδρου, ὁ ὁποῖος εἶχε παραμείνει πιστὸς εἰς τὸν δακτυλικὸν ρυθμὸν. Ἐκ τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀριστοτέλους οὐδὲν ἄλλο ἐκτὸς τοῦ τίτλου διασφύζεται εἰς τοὺς καταλόγους: Ἀπορήματα Ἀρχιλόχου Ἐδριπίδου Χοιρίλου ἐν βιβλίοις γ² μετὰ τὰ Ἀπορήματα Ἡσιόδου. Ὁ μαθητὴς τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἐδημοσίευσεν δύο βιβλία Περὶ Ἀρχιλόχου καὶ Ὀμήρου, τὰ ὁποῖα ὁ Διογένης ὁ Λαέρτιος κατέγραψε ὁμοῦ μετὰ δύο βιβλίων Περὶ τῆς Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου ἡλικίας.³ Προσφάτως πτολεμαϊκὸς πάπυρος περιόπου τῆς περιόδου 270-240 π.Χ., ἦτοι ἀκριβῶς τοῦ χρόνου ἀκμῆς τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Ροδίου, ἐδώρισεν εἰς ἡμᾶς μικρὸν ἀπόσπασμα, εἰς τὸ ὁποῖον παρατίθενται τρία ἰαμβικὰ τρίμετρα τοῦ Ἀρχιλόχου μετὰ τὰ ἐμφανῶς ἐπικά πρότυπα αὐτῶν ἄνευ περαιτέρω σχολίων.⁴ εἶναι πολὺ ἀπίθανον αὐτὸς ὁ ἀπλοῦς κατάλογος νὰ διασώζη μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Ἡρακλείδου, ὡς ὑπέδειξε ὁ πρῶτος ἐκδότης αὐτοῦ, διότι τὰ κατάλοιπα τῶν ἄλλων βιβλίων του περὶ λογοτεχνίας ὑποδηλοῦν ὅτι αὐτὸς ἐνδιεφέρετο κυρίως διὰ τὸν βίον καὶ τὴν χρονολόγησιν τῶν ποιητῶν⁵ ὡς καὶ διὰ τὰς ὑποθέσεις τῶν ποιημάτων των. Ἐπειδὴ οἱ ὀλίγοι σωζόμενοι στίχοι εἶναι γνωμικῶς χαρακτῆρος, δυνατὸν νὰ ἀπετέλουν τμῆμα γνωμολογίου τινός. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἦτο ἴσως ἐκπαιδευτικὸς, ὅχι μόνον ὑπὸ τὴν ἠθικὴν ἀλλὰ

¹ Γλαῦκ. Ρηγ. fr. 2, FHG II 23 ap. [Πλουτ.] Περὶ μουσ. 4 Περὶ τῶν ἀρχαίων ποιητῶν καὶ μουσικῶν. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 63, σημ. 8.

² Περὶ τῶν Ἀπορημάτων Ὀμηρικῶν βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 69. Πρβλ. P. Moraux, *Les listes anciennes* (1951) 114 κ.έ.

³ Διογ. Λαέρτ. V 87 = Ἡρακλ. Ποντ. fr. 176-8 F. Wehrli, *Schule des Aristoteles* 7 (1953) 54 καὶ 122 κ.έ., πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 83.

⁴ *The Hibe Papyri* II (1955) ἐκδ. E. G. Turner, ἀριθ. 173, ἀνατυπωθὲν ὑπὸ F. Lasserre, *Archiloque* (Paris 1958, Les Belles Lettres σελ. 19 κ.έ., καὶ ὑπὸ M. Treu, *Archilochus* (München 1959) 6 καὶ 174 κ.έ. Δεχόμενος ὅτι ἐν στ. 10 ὀρθῶς συνεπληρώθη ὁ ὁμηρικὸς ἐξάμετρος E 130 [μήτι σύ γ'] ἀθανάτοισι θεοῖς ἀντικρῶ μάχεσθαι, ὑποθέτων τὴν ὑπαρξιν τμῆσεως ἐν τῷ ἀντιστοιχῶ τριμέτρῳ τοῦ Ἀρχιλόχου ἐν στ. 12 δοκιμαστικῶς συνεπλήρωσα κοῦδεις δ' ἔπειτα σὺν θεοῖσιν ἦντετο]· συνήντετο ἐν ἐχθρικῇ σημασίᾳ Φ 34, πρβλ. P 134 καὶ Πινδ. Ὀλ. II 39· ἢ σὺν θεοῖσ' ἐμίσητο]. Πρβλ. *συμμίση* ἐν ἐχθρικῇ σημασίᾳ Ἡροδ. I 127, κτλ. Ἡ τμῆσις εἶναι εἰς καταπληκτικὸν βαθμὸν συνήθης εἰς τὸν Ἀρχιλόχον, fr. 3. I D³, 7. 3 καὶ 6, 68. 2, 122. 2, κτλ. Ἐπίσης τὸ ἐν fr. 94.2 ἐπ' . . . ἔργα . . . ὄρθας πρέπει νὰ νοηθῆ ὡς ἐφορῆς «ἐποπτεύεις» (ὅχι βλέπεις τὰ ἔργα, τὰς πράξεις), δεδομένου ὅτι πρὸς τὸν Δία Ἐπόμιον ἀπευθύνεται ἡ ἀδικηθεῖσα ἀλώπηξ.

⁵ Βλέπε Ἡρακλ. Ποντ. fr. 157-80 μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Wehrli. Πρβλ. ἐπίσης κατωτέρω, σελ. 228, τὰ περὶ παραλλήλων χωρίων ἐκ τοῦ Μενάνδρου καὶ τῶν προτύπων του.

δλόκληρον βιβλίον του *Περὶ Ἀντιμάχου* βασίζεται ἀπλῶς ἐπὶ τινος συμπληρώσεως τοῦ πρώτου ἐκδότου τοῦ παπύρου τοῦ Βερολίνου καὶ δυσκόλως δύναται νὰ ὑποστηριχθῇ.¹

Ἐξετάζοντες τὸν Ἀπολλώνιον ὡς ἐρμηνευτὴν τοῦ Ὀμήρου εὐρισκόμεθα εἰς καλυτέραν θέσιν ἢ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Καλλιμάχου,² εἰς τὴν ὁποίαν ὁ μοναδικὸς ἡμῶν ὁδηγὸς ἦσαν αὐτὰ τὰ ποιήματά του. Ὁ Ἀπολλώνιος ὄχι μόνον εἰς τὰ Ἀργοναυτικά ὡς μυθολογικὸν διηγηματικὸν ἔπος παρέλαβε, ὅπως εἶναι πολὺ φυσικόν, ὁμηρικὰς λέξεις, φράσεις καὶ χωρία³ περισσότερα ἀπὸ ὅ,τι ὁ Καλλίμαχος εἰς τοὺς ὕμνους, τὰ Αἴτια καὶ τὴν Ἐκάλην, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μονογραφίαν του *Κατὰ Ζηνοδότου* ἐπραγματεύθη προβλήματα διατυπώσεως καὶ ἐρμηνείας. Οὐδεμία συνεπῶς ἀμφιβολία ὑπάρχει ὅτι ἐγνώριζε τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ζηνοδότου. Ἄλλ' ἐπίπονος πρόσφατος ἔρευνα⁴ ἀπέδειξε ὅτι δὲν ἀπεδέχετο πάντοτε τὸ κείμενον τοῦ Ζηνοδότου, ὅπως γενικῶς εἶχεν ὑποθεθῆ. Ἡκολούθει εἰς μεγαλυτέραν ἔκτασιν ἀπὸ τὸν Καλλίμαχον παλαιότερα, προγενέστερα τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων κείμενα μετὰ στοιχειωδῶν ἐξηγήσεων. Αὐτὸ εἶναι πολὺ εὐλογοφανές, διότι συμφωνεῖ πρὸς ὅ,τι ἀπεκαλέσαμεν περισσότερον «συντηρητικὴν» γενικῶς στάσιν τοῦ Ἀπολλωνίου. Θὰ ἀφήσωμεν κατὰ μέρος ὅλα ἐκεῖνα τὰ χωρία τῶν Ἀργοναυτικῶν τὰ ὑποδηλοῦντα τὴν χρῆσιν τῶν κοινῶν ἐκδόσεων τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεείας ὡς καὶ τῶν συντόμων σχολίων των, καὶ θὰ συζητήσωμεν μόνον δύο παραδείγματα ἰδικῶν του γραφῶν τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, τὰς ὁποίας ἀναφέρουν τὰ Σχόλια, πιθανῶς ἐκ τῆς *Πρὸς Ζηνοδότον*⁵ μονογραφίας του. Ἐξετά-

¹ *Berl. Klass. Texte* III (1905) Pap. 8439.5 κ.έ. ἀναθεωρηθεὶς ὑπὸ H. Schöne, πρβλ. Powell, *Coll. Alex.* σελ. 250 καὶ Ἀντιμ. fr. 158 Wyss. Ἀλλὰ ἡ ἀναθεώρησις τοῦ παπύρου ὑπὸ τοῦ F. Della Corte, *Riv. fil. class.* 64 (1936) 395 κ.έ., κατέδειξε ὅτι ἡ συμπλήρωσις τοῦ Schöne [ἐν τῷ περὶ Ἀντιμάχου δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ εὐσταθῇ, βλέπε καὶ Herter, *Bursian* 285 σελ. 140. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 111.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 165 κ.έ.

³ Gertrud Marxer, *Die Sprache des Apollonius Rhodius in ihren Beziehungen zu Homer*, Diss. Zürich 1935. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ἡ χρήσιμος αὐτῇ ἐναίσιμος διατριβὴ μόνον πρὸς τὸν Ὀμηρον συγκρίνει τὸν Ἀπολλώνιον, χωρὶς νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν σημαντικὴν λογοτεχνίαν τῆς ἐνδιαμέσου περιόδου. Οὕτω πολλάκις ἐν αὐτῇ τιμᾶται ὁ Ἀπολλώνιος ὡς καινοτόμος τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης, ἐνῶ ἀπλούστατα ἐκεῖνος ἐχρησιμοποίησε ὡς πηγὴν τοιούτων νεωτερισμῶν ἄλλους ποιητάς.

⁴ H. Erbsē, *Herm.* 81.163 κ.έ. Οὗτος ἀπέριψε τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ R. Merkel, *Apollonii Argonautica* (1854) προλεγόμενα σελ. lxxi κ.έ. Βλέπε καὶ G. W. Mooney, *The Argonautica of Ap. Rh.* (1912), ὁ ὁποῖος κρίνει ἀκριβοδικαίως τὰς σχέσεις Ἀπολλωνίου καὶ Ζηνοδότου. Διὰ τὴν ἐκτενῆ σύγχρονον βιβλιογραφίαν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς γλώσσης τοῦ Ἀπολλωνίου πρβλ. H. Herter, *Bursian* 285, σελ. 315 κ.έ. Ὁ Erbsē (ἐνθ' ἀνωτ. 167) ὑποθέτει ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος «sich gegen die zahlreichen Gewaltmassnahmen seines dichtenden Zeitgenossen [δηλ. ὁ Ζηνοδότος] wandte», καὶ ὡς πρὸς αὐτὸ συμφωνῶ ἀπολύτως.

⁵ Αὐτὸς ὁ τίτλος δίδεται μόνον ἐν Σχολ. A IV 657, δυνάμεθα ὅμως νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι ἡ πηγὴ καὶ τῶν ἄλλων παραθέσεων.

καὶ τὴν ρητορικὴν ἔννοιαν, καθ' ὅσον δίδει παραδείγματα τῆς τέχνης τοῦ μεταφράζειν.¹ Ὁ πάπυρος ἀποτελεῖ εὐχάριστον δεῖγμα τῆς δημοτικότητος τοῦ Ἀρχιλόχου κατὰ τὸν τρίτον αἰῶνα, οὐδεμίαν ὅμως ἔχει σχέσιν πρὸς τὴν φιλολογίαν. Τοιαῦται γνωμολογικαὶ ἀνθολογίαι θὰ ἐξυπηρετοῦν τοὺς ἐκπαιδευτικούς καὶ ρητορικούς σκοποὺς τῶν σοφιστῶν καὶ αὐτοί, ἴσως, κατήρτισαν αὐτάς πρῶτοι.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. ὁ Θεόκριτος συνέθεσε ἐνθουσιῶδες ἐπίγραμμα (ἀριθμ. 21) δι' ἐν ἄγαλμα τοῦ Ἀρχιλόχου. Ὁ ἀριστοκρατικὸς Καλλίμαχος (fr. 380, 544), ἀφ' ἑτέρου, δὲν ἠδυνήθη νὰ συγκρατήσῃ τὴν βαθεῖαν ἀποστροφὴν του διὰ τὸν «οἰνόπληκτον» ἄνδρα καὶ τὸ «δηλητήριον» τῶν στίχων του, διὰ τὸ ὁποῖον καὶ ἀρχαιότεροι ἀριστοκράται, ὡς ὁ Πίνδαρος καὶ ὁ Κριτίας, εἶχον ἐξ ἴσου δυσανασχετήσει. Οὐδεὶς ὅμως ἠδύνατο νὰ μειώσῃ τὸ μῦριον κλέος τοῦ παρίου ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἐξαιρετικῶς δημοφιλῆς, ὅταν ὁ Ἀπολλώνιος ἐδημοσίευσεν τὸ πρῶτον² γνωστὸν εἰς ἡμᾶς φιλολογικὸν σύγγραμμα περὶ αὐτοῦ. Μεταξὺ τῶν ποικίλων δημοσιεύσεων τῶν προηγουμένων γενεῶν περὶ τοῦ Ἀρχιλόχου δὲν ὑπῆρχε νέα κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ κειμένου του οὔτε ὑπόμνημα. Ὁ Ἀπολλώνιος ἤρχισε νὰ ἐρμηνεύῃ τὴν δυνατὴν καὶ πρωτότυπον γλῶσσαν τοῦ Ἀρχιλόχου, οὕτω δὲ ἔγινε ὁ πρόδρομος τῶν μετέπειτα ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκδοτῶν καὶ ὑπομνηματιστῶν τῶν Ἰαμβογράφων. Τὸ *Περὶ Ἀρχιλόχου* ἦτο σπουδαῖος σύνδεσμος μὲ τοὺς περιπατητικούς, οἱ ὁποῖοι ἴσως ἐνεκαινίασαν αὐτὸν τὸν *Περὶ τοῦ δεῖνα*³ εἰδικὸν κλάδον τῆς λογοτεχνίας, ὅστις προηγεῖτο, βραδύτερον δὲ συνῴδευε πλήρη ὑπομνήματα εἰς ἐπὶ μέρους συγγραφεῖς. Ὡς πρὸς αὐτὸ φαίνεται ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ἠκολούθησε περισσότερο ἢ ὁ Ζηνόδοτος καὶ ὁ Καλλίμαχος τὴν γραμμὴν τῆς παραδόσεως.

Ἡ ἐκτίμησις, τὴν ὁποίαν εἶχε ὁ Ἀπολλώνιος διὰ τὸν Ἀντίμαχον, ἀπετέλει ἐν ἐπὶ πλέον σημεῖον διαφωνίας του πρὸς τὸν Καλλίμαχον. Πρὸ πολλοῦ εἶχε γίνῃ φανερόν μὲ πόσῃ ἐλευθερίᾳ ἐδανείσθη ἐκ τοῦ Ἀντιμάχου εἰς τὰ Ἀργοναυτικά του.⁴ Τώρα ἀνευρίσκομεν ὅτι εἰς ἐν ἐκ τῶν φιλολογικῶν συγγραμμάτων του ἀναφέρει ἕνα ἐξάμετρον στίχον τοῦ Ἀντιμάχου λόγῳ τῆς λέξεως *πιπῶ* (δρυοκολάπτῃς), τῆς ὁποίας ἔδιδε ἐν συνεχείᾳ τὴν ἐξήγησιν. Ἄλλ' ἢ ὑπόθεσις ὅτι ὑπῆρχε

¹ Ἡ *editio princeps* ἀναφέρεται εἰς παρόμοιον γνωμολόγιον χρησιμοποιηθὲν ὑπὸ Κλημ. Ἄλ. *Στρωμ.* VI 5.10 - 7.4, τόμ. II σελ. 425 κ.έ. Stählin. Τοιαῦται συγκρίσεις Ὀμήρου καὶ Ἀρχιλόχου παρατίθενται ἐπίσης εἰς σχολικὰ βιβλία ρητορικῆς, βλέπε Θεῶν *προγυμν.* Rhet. Gr. II 62.24 κ.έ. Ὁμηρον μεταφράζων... ὁ Ἀρχιλόχος. Περὶ Ἰγνομικῶν ἀνθολογιῶν, τῆς ἱστορίας καὶ χρήσεως αὐτῶν' βλέπε τὸ διδακτικώτατον ἄρθρον τοῦ J. Barns *Cl. Qu.* 44 (1950) 132 κ.έ. καὶ 45 (1951) 1 κ.έ.

² Τοῦλάχιστον, ἐφ' ὅσον δὲν γνωρίζομεν πότε καὶ τί ἔγραψε περὶ Ἰαμβοποιῶν ὁ Κυρηναῖος γραμματικὸς Λυσανίας, ἐκ τοῦ πρώτου βιβλίου τῶν ὁποίων ὁ Ἀθήν. XIV 620 C παραθέτει ἀποσπάσματα τινα, πρβλ. αὐτόθι VII 340 B. Ὁ παρὰ Σουίδ. ἐν λ. Ἐρατοσθένους ὡς εἰς ἐκ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἐρατοσθένους ἀναφερόμενος πιθανῶς εἶναι ὁ αὐτὸς Λυσανίας.

³ Τὸ εἶδος αὐτὸ ἀνεκάλυψε, οὕτως εἰπεῖν, ὁ F. Leo εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ *Περὶ Δημοσθένους* τοῦ Διδύμου, *NGG* 1904 σελ. 257 = *Ausgewählte Kleine Schriften* II (1960) 390 κ.έ.

⁴ Ἀντίμαχος, ἔκδ. B. Wyss σελ. XLVIII κ.έ.

ζοντες ἐκ νέου τοὺς προβληματικούς στίχους τοῦ προοιμίου τῆς Ἰλιάδος ἐνθυμούμεθα πῶς ὁ Ζηνόδοτος ἐπραγματεύθη τὸ χωρίον Α 4—5.¹ Βλέπομεν λοιπὸν ὅτι ἐν Α 3 ὁ Ἀπολλώνιος ἀναγινώσκει πολλὰς δι' ἰφθίμους κεφαλὰς Ἀΐδι προΐαφεν, ὅχι ἰφθίμους ψυχάς.² Δὲν ὑπάρχει ἀντίρρησης διὰ τὴν ἰδίαν τὴν ἐπικὴν φράσιν, ἢ ὅποια ἀπαντᾷ ἐν Α 55 πολλὰς ἰφθίμους κεφαλὰς Ἀΐδι προΐαφεν καὶ ἐν [Ἡσιόδου]³ Καταλ. fr. 96.80 Rz.³ π]ολλὰς Ἀΐδη κεφαλὰς ἀπὸ χαλκῶν ἰάφειν, ὅπου αἱ «κεφαλὰι» σημαίνουν ὄλον τὸ ἄτομον. Ἀλλὰ τὸ κεφαλὰς εἶναι ἀπαράδεκτον ἐν Α 3, ἂν ἐν Α 4—5 ἀκολουθῆται ὑπὸ τῆς φράσεως αὐτοῦς δὲ ἐλώρια θῆκε κύννησιν/οἰωνοῖσι τε δαῖτα. Τὸ αὐτοῦς δύναται μόνον νὰ λεχθῆι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ψυχάς, «ἔστειλε τὰ πνεύματα [ἢ τὰς σκιάς των] εἰς τὸν Ἄδην, ἀλλ' ἔκαμε αὐτοῦς [δηλαδὴ τὰ σώματά των] βορὰν τῶν θηρίων». Ἐφ' ὅσον ὁ Ἀπολλώνιος προετίμησε τὴν διάφορον γραφὴν κεφαλὰς, πρέπει νὰ εἶχε παραλείψει τοὺς στίχους 4—5, τὴν γνησιότητα τῶν ὁποίων ὁ Ζηνόδοτος εἶχεν ἤδη ἀμφισβητήσῃ. Ὁ Ζηνόδοτος πιθανῶς ἐγνώριζε ἀντίγραφα, εἰς τὰ ὅποια παρελείποντο οἱ δύο στίχοι, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἐσημείωσε τούτους ἐν τῇ ἐκδόσει του διὰ τοῦ ὀβελοῦ, προτιμῶν τὴν διάφορον γραφὴν ψυχάς⁴ εἰς τὸν στίχον 3 καὶ δαῖτα εἰς τὸν στίχον 5. Ὁ Ἀπολλώνιος ἐδέχθη τὸ κεφαλὰς εἰς τὸν στίχον 3 καὶ κατεδίκασε τοὺς στίχους 4 καὶ 5. Πιθανὸν νὰ παρεπλανήθη⁵ ὑπὸ τινος τῶν παλαιῶν κοινῶν ἐκδόσεων, τὰς ὁποίας εἶχον παραβλέψει ὄλαι αἱ ἐπόμεναι γενεαὶ τῶν γραμματικῶν. Βεβαίως, μόνον ἢ πληροφορία ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος⁶ ἀνέγνωσε κεφαλὰς δύναται νὰ

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 131 κ.έ.

² Schol. BT Α 3 Ἄπ. ὁ Ῥόδιος κεφαλὰς γράφει, Schol. Α αὐτόθι, κακῶς τινες μεταγράφουσι... κεφαλὰς, Schol. Α Α 55 οὐκ ἐνδέχεται (δηλ. κεφαλὰς), ἐπιφερομένου τοῦ αὐτοῦς δὲ ἐλώρια' (Α 3—4), Schol. AT Η 330. Πρβλ. Εὐστ. 830.4, 1421.42. Ὀλίγη, ἴσως, προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὸ ἰφθίμους ὡς ἐπιθέτου τοῦ ψυχάς. Δὲν παρέχει πράγματα τὸ νὰ ἀποκαλῆ τις τὰς κεφαλὰς τῶν ἡρώων ἰφθίμους, μεταχειριζόμενος δηλ. λέξιν, ἢ ὅποια πάντοτε ἐχρησιμοποίηθη ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ «ἰσχυρός, σθεναρός, ἐπιβλητικός», Ἡ παραγωγὴ τῆς ἐκ τοῦ ἰφι εἶναι πολὺ ἀμφισβητήσιμος διὰ τοὺς νεωτέρους γλωσσολόγους (βλέπε Frisk, *Griech. etym. Wörterb.* ἐν λ.) ὅχι ὁμοῦ καὶ διὰ τοὺς ἀρχαίους γραμματικούς (βλέπε, π.χ. Ἀπολλ. Σοφ. σελ. 93.18 Ἰσχυροσύνχους ἢ Εὐστ. σελ. 16.12 εἰς Α 3). Πῶς εἶναι δυνατὸν αἱ ψυχὰι, τὰ «φαντάσματα» τῶν νεκρῶν ἡρώων, τὰ ὁμοιάζοντα πρὸς σκιάς ἢ πρὸς ὄνειρον, νὰ ὀνομάζονται ἰφθίμοι; Φαίνεται ὅτι οὐδαμοῦ ὑπάρχει παράλληλον χωρίον. Πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὑποθέτω, ὅτι πρόκειται περὶ εἶδους τινὸς τῆς λεγομένης «ἐναλλαγῆς». Οἱ ἥρωες εἶναι ἰφθίμοι (πρβλ. Α. 290 ἰφθίμων Δαναῶν), ἀλλὰ τὸ ἐπίθετον «ἐτέθη καθ' ἑξῆς» πρὸς τὸ ψυχάς (τὸ Α 55 ἰφθίμους κεφαλὰς Ἄ. πρ. δὲν ἔχει τὴν γενικὴν ἡρώων). Ἡ ἀφομοίωσις αὐτῆ ὅχι ἀσυνήθης εἰς τὴν λυρικὴν καὶ τραγικὴν ποίησιν — βλέπε τὸ ἄρθρον μου ἐν *Corolla Linguistica*, Festschrift F. Sommer (1955) 179 κ.έ.—εἶναι πολὺ σπανία παρ' Ὀμήρω. Ἀλλὰ πρβλ. ξ 197 ἐμὰ κήδεα θυμοῦ καὶ γενικῶς F. Sommer ἐν *Sybaris*, Festschrift H. Krahe (1958) 158.

³ R. Merkelbach, «Die Hesiodfragmente auf Papyrus», *APF* 16 (1958) Η 80, σελ. 53.

⁴ Πρβλ. Η 330 καὶ Σχολ. AT, Εὐστ.

⁵ «Παρεπλανήθη», διότι πράγματι τὸ προοίμιον ἀποβαίνει κόλον, βλέπε σελ. 132, σημ. 3.

⁶ Τὸ τινὲς ἐν Σχολ. Α (βλέπε ἀνωτέρω, σημ. 2) πιθανὸν δὲν σημαίνει : οἰουσδήποτε ἄλλους.

γίνῃ δεκτὴ ὡς μαρτυρία, ἐνῶ ἡ ἄλλη εἰκασία ἡμῶν, ὅτι παρέλειψε τοὺς στίχους 4—5, πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ μετὰ τῆς δεούσης ἐπιφυλάξεως. Ἐν τούτοις κάτι ἐκπληκτικῶς ἀνάλογον συμβαίνει εἰς τὸ χωρίον Α 97-98, ὅπου ὁ Ἀπολλώνιος¹ εἰς τὸ τέλος τοῦ στίχου 97 ἀνέγνωσε ἐγκεφαλόνδε ἀντὶ ἐγκέφαλος δὲ καὶ «ἠθέτησε» τὸν στίχον 98, ὁ ὁποῖος ἦτο ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν ἰδικὴν του ἀνάγνωσιν. Αὐτὴ μόνον ἡ μαρτυρία ὑπάρχει. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος καὶ πάλιν, ὡς εἰς τὸ προοίμιον τοῦ πρώτου βιβλίου, εὔρε εἰς ἐν ἐκ τῶν παλαιῶν ἀντιγράφων τῆς Ἰλιάδος τῶν ἀποκειμένων εἰς τὴν βιβλιοθήκην σπανίαν τινα διάφορον γραφὴν, τὴν ὁποίαν ἴσως ὁ Ζηνόδοτος ἤγνοιε, οἱ δὲ μεταγενέστεροι γραμματικοὶ ἀπέρριπτον, καὶ τὴν ὁποίαν ὡς ἐκ τούτου κάποιος κατεχώρησε εἰς ἐν ὑπόμνημα ὡς γραφὴν τοῦ Ἀπολλωνίου. Τὸ ἐντελῶς λογικὸν κείμενον τοῦ Ἀπολλωνίου ἐν Α 97, δι' αὐτῆς ἦλθε (δηλ. δόρυ) καὶ ὀστέου ἐγκεφαλόνδε, οὐδεὶς μέχρι τοῦδε ἀπύροσ² ἐπεβεβαίωσε καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ συγκρίνωμεν τὸ κείμενον τοῦ ὅλου χωρίου, ὡς ἀνέγνωσε τοῦτο ὁ Ἀπολλώνιος, πρὸς τὸ κείμενον τῆς κοινῶς παραδεδεγμένης ἐκδόσεως. Ἡ σημασία τῶν ὁμηρικῶν σπουδῶν τόσοσιν τῶν ἰδικῶν του ὅσον καὶ τοῦ διδασκάλου του ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἦσαν οἱ πρώτοι σοβαροὶ ἐρμηνευταὶ τοῦ Ὀμήρου καὶ τοιοῦτοτρόπως ὑπεκίνησαν τὴν ἔρευναν τῶν μεταγενεστέρων ὑπομνηματιστῶν.

Εἰς ἄλλος ποιητής, ὁ ἐκ Κρήτης Ριανός, θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ τοποθετηθῇ παραπλευρῶς τοῦ Ἀπολλωνίου, ἀν καὶ δὲν δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι ἔγινε ποτὲ μέλος τοῦ κύκλου τῶν μεγάλων Ἀλεξανδρινῶν³. Συνέγραψε μακροσκελὲς μυθολογικὸν ποίημα εἰς τέσσερα βιβλία⁴ περὶ Ἡρακλέους, Ἡράκλεια, καὶ τινα ἄλλα ἐπικά περὶ τοπικῶν θρύλων καὶ ἱστορίας φυλῶν: Θεσσαλιακά, Ἀχαϊκά, Ἡλιακά, Μεσσηνιακά. Κατὰ τὸ περιεχόμενον τὰ τρία πρώτα ἐξ αὐτῶν δύνανται νὰ παραβληθοῦν πρὸς τὰ ἐλάσσονα ἐπικά τοῦ Ἀπολλωνίου τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς περὶ τῆς ἰδρύσεως διαφόρων πόλεων ἱστορίας, ἐνῶ ἡ Ἡράκλειά του δύναται

¹ Σχολ. Α 97.

² O. G. Jachmann, «Vom frühalexandrinischen Homertext», *NGG* 1949, 176 κ.έ., 191 κ.έ., ἔσφαλε εἰς τὴν ἐρμηνείαν καὶ τὰς συμπληρώσεις του ἐν P. Lit. Lond. Ἀριθ. 251 (σελ. 210 Milne 1927). Ἡμῖν βέβαιος περὶ τούτου πρὶν ἢ δημοσιεῖσθαι τὰς παρατηρήσεις του ὁ K. Reinhardt, *Die Ilias und ihr Dichter* (Göttingen 1961) 522 κ.έ. (βλέπε καὶ τὰς σημειώσεις τοῦ Hölscher, σελ. 527). Ἀλλ' ὁ Jachmann, χωρὶς νὰ εἶναι δογματικός, ἔχει παρουσιάσει τὸν Ἀπολλώνιον ὅχι ὡς διορθωτὴν ἀλλ' ὡς κριτικὸν διατηρήσαντα διαφοροὺς γραφάς, αἱ ὁποῖαι ἄλλως θὰ εἶχον ἀπολεσθῆ, βλέπε καὶ ἀνωτέρω περὶ τοῦ Ζηνοδότου, σελ. 133, κ.έ., καὶ κατωτέρω, σελ. 177, σημ. 4 περὶ τοῦ Ριανοῦ· αὐτὸ ἀποτελεῖ τὴν μόνιμον ἀξίαν τῆς μελέτης του.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 144.

⁴ Ὁ Jacoby ἀκολουθεῖ τὸ Μέγα ἐτυμολογικὸν σελ. 153.4 λ. Ἀσέληνα... ἐν τῷ ἰδ' Ἡρακλείας (*FGrHist* 65 F 48) καὶ μεταβάλλει τὸν Σουῖδ. λ. Ριανός... Ἡρακλειάδα... ἐν βιβλίοις <ι>δ (αὐτῷ T 1). Τὸ ἐσβεσμένον ψηφίον ἐν P. Oxy. 2463.7 Ῥιανός δ' ἐν [τῇ]. τῆς Ἡρακλείας «δυνατὸν νὰ ἦτο ι, πιθανὸν δμως καὶ γ» (J. Rea, P. Oxy. τόμ. XXVII, 1962, σελ. 108).

νά θεωρηθῆ ἔργον ἀνάλογον πρὸς τὰ Ἀργοναυτικά. Τὰ Μεσσηνιακά φαίνεται ὅτι ἐπραγματεύοντο τὴν ἱστορίαν τῶν Μεσσηνιακῶν πολέμων κατὰ τρόπον μᾶλλον ἐνθυμίζοντα τὴν Ἰλιάδα, διότι ἐτόνιζον ἰδιαιτέρως ἱστορίας ἐξεγέρσεως και μεταναστεύσεως ἀρυσθείσας ἐξ ἀγνώστων πηγῶν.¹ Ἔχει γλῶσσαν ἀπλουστέραν και στίχον ὀμαλώτερον τοῦ Ἀπολλωνίου και ἡ ἐπίδρασις τοῦ Καλλιμάχου ἀδύνατον νὰ μείνῃ ἀπαρατήρητος. Ὁ ἀξιόλογος αὐτὸς ἐποποιὸς ἐδημοσίευσεν ὡσαύτως μίαν ἐκδοσιν τῆς Ἰλιάδος και τῆς Ὀδυσσεΐας, περισσώτεροι δὲ τῶν τεσσαράκοντα γραφῶν αὐτοῦ μνημονεύονται εἰς τὰ σωζόμενα ὀμηρικὰ σχόλια,² και ἐκ τούτων κατὰ πολὺ περίεργον τρόπον αἱ τῆς Ὀδυσσεΐας εἶναι διπλάσαι τῶν τῆς Ἰλιάδος. Διεφύλαξε τὸ προφανῶς ὀρθὸν ἀλλὰ σπάνιον ἐπίθετον *Ἰλίων ἐὺφηνέων* Ψ 81³ (*εὺφηνέων* vulg.) τὸ μόλις προσφάτως ἐπιβεβαιωθὲν και εἰς *πάπυρον* και εἰς ἐπιγραφὴν και ὡς ἐκ τούτου γενόμενον δεκτὸν ὑπὸ τινων ἐκδοτῶν (πρβλ. Α 427). Δὲν ἀποκλείεται αὐτοὶ ὡσαύτως νὰ ἐσημείωσαν τὴν ὑπὸ τοῦ Ριανοῦ περιγραφὴν τῆς Ἄτης (fr. 1, 17 κ.ἐ. Pow.), ἡ ὁποία εἶχε ὡς πρότυπον τὸ γνωστὸν *χωρίον* τῆς Ἰλιάδος T 91 κ.ἐ. Τῇ βοηθείᾳ αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ διορθωθῆ⁴ τὸ ἐφθαρμένον κείμενον τῶν σωζομένων ὀμηρικῶν χειρογράφων. Ὀμήρου: Ἄτη . . . τῇ μὲν θ' ἀπαλοὶ πόδες· οὐ γὰρ ἐπ' οὐδεὶ πλίνται, ἀλλ' ἄρα ἴσῃ γε κατ' ἀνδρῶν κράατα βάλνει· Ῥιανός: ἡ δ' Ἄτη ἀπαλοῖσι μετατρωχῶσα πόδεσσιν ἄκρησ' ἐν κεφαλῇσιν. Ἐπομένως τὸ ὑπὸ τοῦ Ριανοῦ χρησιμοποίηθὲν ἀντίγραφον τῆς Ἰλιάδος εἶχε τὸ ὀρθὸν κείμενον ἀλλ' ἄκρη(α) ἢ γε κατ' ἀνδρῶν κράατα ἄνευ τῆς ἀθεμίτου⁵ (illicitus) χασμωδίας, ἡ ὁποία παρεμόρφωνε τὸν στίχον. Ὁ Ριανὸς και ὁ Ἀπολλώνιος δὲν ἐπενόουν τοιαύτας γραφάς. Ἐπέλεγον αὐτάς ἐκ τῶν ἀντιγράφων, τὰ ὁποῖα ἠδύναντο νὰ ἐξετάσουν καλῶς.

¹ Βλέπε F. Kiechle, *Messenische Studien* (1959) κ.ἐ. 123 κ.ἐ.

² Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 144.

³ Schol. Au. ἐν τῇ Ῥιανοῦ και Ἀριστοφάνους *εὺφηνέων* . . . ὡς Κλέαρχος ἐν ταῖς Γλωτταῖς (Κλεαρχ. fr. 111 fals. Wehrli, *Schule d. Aristot.* III [1948] 84 prob. Κλείταρχος)· *εὺφηνέοντα ἢ εὺφηνέοντα* Epic. adesp. P. Oxy. 1794. 13 = Powell, *Coll. Alex.* σελ. 79 και ὄνομα κύριον *Εὺφηνέης* IG XII 8.376.14.

⁴ G. Kaibel, *Herm.* 28 (1893) 59. Ἐγκριθὲν ὑπὸ E. Schwartz, «Homeric», *Antidoron*, Festschrift für J. Wackernagel (1923) 71.1., και ἐν τῇ ἐκδόσει του τῆς Ἰλιάδος (München, Bremer Presse 1923)· πολλάκις ὁ E. Schwartz, *Die Odyssee* (1924) 301 κ.ἐ. «*Textkritische Bemerkungen*», ἀπεδέχθη τὸ τοῦ Ριανοῦ κείμενον τῆς Ὀδυσσεΐας. Συμφωνῶ πρὸς τὸν Jachmann, «Vom frühalexandrinischen Homertext» (1949) 207.1, ὅτι αἱ εἰδικαὶ αὐταὶ γραφαὶ δὲν εἶναι εἰκασταὶ τοῦ Ριανοῦ ἀλλ' ἀποτελοῦν μέρος καλυτέρας παραδόσεως.

⁵ Βλέπε Leaf εἰς τὸ ὑπόμνημά του αὐτόθι, ὁ ὁποῖος προσπαθεῖ νὰ δικαιολογήσῃ τὴν χασμωδίαν. Ἡ δυσκολία τῆς γραφῆς τοῦ Ριανοῦ, τὴν ὁποίαν δὲν ἐσκέφησαν οἱ Kaibel, Schwartz και Jachmann, ἔγκειται εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ ἐν Z 257 ἄκρης πόλιος εἶναι ἡ μία ἐκ τῶν δύο μοναδικῶν περιπτώσεων κατὰ τὰς ὁποίας ἡ συλλαβὴ ἄκρη δὲν εὔρισκεται εἰς τὸ «μαδὸ μολαδικῶν περιπτώσεων κατὰ τὰς ὁποίας ἡ συλλαβὴ ἄκρη δὲν εὔρισκεται εἰς τὸ «μαδὸν», τὴν θέσιν τοῦ δακτύλου. Περὶ τοῦ ἄκρη . . . κράατα πρβλ. [Ὀμ.] Ἵμν. Ἀπόλ. 33 και περὶ τῆς θέσεως τῆς λέξεως πρβλ. Y 227 ἄκρον ἐπ' ἀνθερίκων καρπόν, βλέπε Ad-denda.

Ὁμοίως τὰ ποιήματά των δὲν διεκρίνοντο διὰ τὴν δημιουργικὴν ἐπινόησιν ἀλλὰ διὰ τὴν εὐσυνείδητον ἐπιλογὴν τῶν λέξεων καὶ τοῦ ὕφους ὡς καὶ διὰ τοὺς λεπτοὺς ὑπαινιγμούς των.

Δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι εἰς τὰς γενεάς, αἱ ὁποῖαι ἐζήσαν μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τῶν ἀμέσων ὀπαδῶν του ἑναρξίν τῆς «νέας κινήσεως», ἀκόμη καὶ οἱ πλέον συντηρητικοὶ ποιηταὶ ἐμελλον νὰ εὐρεθοῦν εἰς τὰς τάξεις τῶν φιλολόγων. Ἄλλὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος ἡ ἐνόησις αὐτῆ ἤρχισε νὰ διασπᾶται.

Εἰς τὴν Εὐβοίαν ὑπῆρχε ὁ ἐπικός ποιητὴς Εὐφορίων¹ ὁ Χαλκιδεὺς, ὁ ὁποῖος βραδύτερον διωρίσθη (περὶ τὸ 220 π.Χ.) βιβλιοθηκᾶριος εἰς τὴν Ἀντιόχειαν τῆς Συρίας.² Αὐτὸς προφανῶς δὲν εἶχε ἄμεσον σχέσιν μετὰ τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ τῶν Πτολεμαίων. Ἦτο ψυχρὸς ἀριστοτέχνης, τοῦ ὁποῦ τοῦ ἐξεζητημένον ὕφος τὸ διακρινόμενον διὰ τὴν σκοτεινότητά του εἰς τὸ θέμα, τὴν σύνθεσιν καὶ τὴν γλῶσσαν ὁμοιάζει πολὺ μὲ τὸ ὕφος τοῦ συμπατριώτου του Λυκόφρονος. Ἐχρησιμοποιοῦν τοὺς θησαυροὺς τῆς παλαιότερας ποιήσεως, τὴν ὁποίαν εἶχον καταστήσει προσιτὴν νέαι ἐκδόσεις, γλωσσάρια, καὶ εἰς διαφόρους περιπτώσεις μερικαὶ ἐξηγήσεις, ἧτο δὲ ἐξ ἴσου ἐντριβῆς εἰς τὰ περὶ τὸ ὕφος τεχνάσματα τοῦ Καλλιμάχου, τὰ ὁποῖα συχνὰ διέστρεφε.³ Ὁ Κικέρων (*Tusc.* III 19.45) ἀποδοκιμάζων τοὺς *noni roetae* τῆς Ρώμης ἀπεκάλει αὐτοὺς «cantores Euphorionis» καὶ οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ προξενῆ κατάπληξιν ἢ ἐξαιρετικῶς μεγάλη ἐπίδρασις τῆς ἐπιτηδευμένης ποιητικῆς τεχνοτροπίας του (mannerism) ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς καὶ ρωμαϊκῆς λογοτεχνίας.⁴ Ἡ μικρὰ φιλολογικὴ δραστηριότης του περιωρίζετο εἰς τὴν συλλογὴν ἀρχαιογνωστικοῦ ὕλικου. Οὐδεμίαν ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι ἐξέδωσε ἢ ἡρμήνευσε κείμενα, πλὴν ἴσως τῶν ἰδικῶν του ποιημάτων.⁵

¹ A. Meineke, *Analecta Alexandrina* (1843) 3 - 168, F. Scheidweiler, *Euphorionis fragmenta*, Diss. Bonn 1908. Powell, *Coll. Alex.* (ἀνωτέρω, σελ. 1, σημ. 171) 29-58. Περὶ τῶν ἐν παύροις ἀποσπασμάτων τῶν δημοσιευθέντων μετὰ τὸ 1925 βλέπε D.L. Page, *Greek Lit. Papyri I* (1942) ἀριθμ. 121, σελ. 488-98 καὶ Pack² ἀριθμ. 371-4. *PSI XIV* (1957) ἐκδ. V. Bartoletti, *P. Oxy.* XXX (1964) 2525-8 ἐκδ. E. Lobel.

² Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 144, σημ. 1.

³ Βλέπε Call. II σελ. 131 κ.έ. λ. Εὐφορίων.

⁴ Ὁ ἐνθουσιασμός τοῦ B.A. van Groningen, «La Poesie verbale Grecque», *Mededeelingen d. kon. Nederl. Akad. van Wetensch. Afd. Letterk.* N.R. 16. 4 (Amsterdam 1953) 189-217, φοβοῦμαι ὅτι δὲν ἔπεισε πολλοὺς ἀναγνώστας του νὰ ἀναγνωρίσουν τὸν Εὐφορίωνα ὡς τὸν τέλειον ἐκπρόσωπον τῆς «Poesie verbale» τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Καὶ εἰς ἄλλος ἐκ τῶν νεωτέρων θαυμαστῶν του φαίνεται ὅτι συνεκινήθη ὑπὸ τοῦ ἄκρως προσωπικοῦ καὶ ἐξεζητημένου ὕφους του (mannerism), ὁ P. Treves, *Euforione e la storia ellenistica* (1955), ὁ ὁποῖος ἐπαυξάνει τὰ ὀλίγα βιογραφικὰ καὶ ἱστορικὰ περὶ αὐτοῦ δεδομένα διὰ προσωπικῶν του ἐπινοήσεων. Ἄρκοῦμαι νὰ παραπέμψω εἰς τὴν ἐνδελεχῆ κριτικὴν τοῦ P. M. Fraser, *Gnom.* 28 (1956) 578-86.

⁵ Fr. 48-58 καὶ ἴσως fr. 148-52 Scheidweiler· πρβλ. F. Skutsch, *RE VI* (1909) 1189 κ.έ. — Εἶναι ἐξαιρετικῶς ἀπίθανον νὰ ἔγραψε ὁ Εὐφορίων ἔργον τιτοφορούμενον λέξις Ἰπποκράτους εἰς 23 βιβλία (fr. 51, 52 Scheidw.). Ἐν *P. Oxy.* 2528 ὁ Εὐφορίων προφανῶς

Ἄφ' ἐτέρου ὑπάρχουν τρεῖς νεώτεροι μαθηταὶ τοῦ Καλλιμάχου, οἱ ὅποιοι εἶναι κυρίως γνωστοὶ ὡς συγγραφεῖς λογίων ἐν πεζῷ λόγῳ ἔργων, μολονότι, δύο ἐξ αὐτῶν συνέθεσαν κατὰ καιροὺς ποιήματα.¹ Οὗτοι εἶναι: ὁ Ἑρμιππος ὁ Σμυρναῖος, ὁ Ἴστρος καὶ ὁ Φιλοστέφανος. Ὁ Ἴστρος πιθανῶς καὶ ὁ Φιλοστέφανος μετὰ βεβαιότητος ἐγεννήθησαν ἐν Κυρήνῃ ὡς ὁ διδάσκαλος καὶ σύγχρονός των Ἑρατοσθένης. Τοῦ Ἑρμίππου τὸ βιογραφικὸν ἔργον² ἔχει ἤδη μνημονευθῆ ὡς συνέχεια τῶν βιογραφικῶν τμημάτων τῶν Πινάκων³ τοῦ Καλλιμάχου. Γεγραμμένον μετὰ μυθιστορηματικῆς μᾶλλον διαθέσεως κατέστη ὁμοῦ μετὰ πάντων τῶν ἀνεκδότων τοῦ ἀμφιβόλου ἀξιοπιστίας πηγῆ διὰ τὸν Διογένη Λαέρτιον καὶ διὰ τὸν Πλούταρχον. Τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἑρμιππος ἠδύνατο νὰ ἀποκαλῆται τόσον περιπατητικὸς ὅσον καὶ καλλιμάχειος δεικνύει ὅτι ὁ ἄρτος αὐτὸς οὐδεμίαν πλέον διετῆρει φιλοσοφικὴν χροιάν, ἠδύνατο δὲ νὰ χρησιμοποιηθῆ δι' οἰονδήποτε συγγραφέα πραγματευόμενον θέματα λογοτεχνίας καὶ ἀρχαιοτήτων, ἰδίᾳ δὲ βιογράφον. Ὁ Ἴστρος⁴ δὲν περιγράφεται ὡς γραμματικός, ἀλλ' ὡς ὁ καλλιμάχειος συγγραφεὺς, πρῶγμα τὸ ὅποιον σημαίνει ὅτι συνεχέντρωνε ἱστορικὸν ὕλικόν δι' ἔρασιμάτων ἐκ τῆς προγενεστέρας λογοτεχνίας τῆς ἀποκειμένης ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ. Τὸ περὶ Ἀθηναίων ἔργον του, τὸ ἐπιγραφόμενον Ἀττικὰ ἢ πληρέστερον *Συναγωγή τῶν Ἀθιδῶν*, ἦτο τὸ ἐπίκεντρον τῶν ποικίλων συμμίκτων του, εἰς τὰ ὁποῖα περιλαμβάνοντο ὡσαύτως Ἡλιακά, Ἀργολικά καὶ Ἀτακτα. Ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων, τὸ ἐνδιαφέρον του περιωρίζετο εἰς τὴν ἀρχαίαν, «μυθικὴν» περίοδον, ἃν καὶ τοῦτο ἐξετείνετο ἀπὸ τῶν μύθων μέχρι τῆς λατρείας καὶ τῆς ἐπικῆς καὶ λυρικῆς ποιήσεως.⁵ Ὁ τρίτος τῆς ομάδος αὐτῆς, ὁ Φιλοστέφανος,⁶ ἦτο γεωγράφος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ὁ Ἴστρος ἦτο ἱστορικός. Τὸ ἀρχαιογνωστικὸν ὕλικόν του εἶχε ταξινομηθῆ κατὰ χώρας καὶ πόλεις: *Περὶ τῶν ἐν Ἀσίᾳ πόλεων*, *(Νήσων)* (Σικελία, Θάσος, Κύπρος) καὶ *(Ποταμῶν)*. Ὡς ἀληθὴς καλλιμάχειος ἀνέφερε αἰτιολογίας, παράδοξα, σπάνια ἔθιμα καὶ λατρείας τῶν διαφορῶν τόπων. Καὶ οἱ τρεῖς εἶχον περιπατητικὰς τάσεις. Ἐργαζόμενοι ὁμοῦ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἦσαν μετὰ τῶν πρώτων, οἱ

εἶναι ὁ ἔρμηνευτὴς τῶν ποιημάτων του. Δὲν γνωρίζω παρομοίαν ἀρχαίαν περίπτωσιν, ἀλλ' εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους, κατὰ τὴν περίοδον ἀπὸ τῶν τελευταίων ἐτῶν τῆς Ἀναγεννήσεως μέχρι τοῦ Ρομαντισμοῦ, δὲν ἦτο ἀσύνηθες λόγιος ποιητὴς νὰ σχολιάζῃ ἔργον ἰδικόν του, βλέπε W. Rehm, *Späte Studien* (1964) 7 κ.έ.

¹ Πρβλ. Σουΐδας λ. Ἴστρος . . . ἔγραψε δὲ πολλὰ καὶ καταλογάδην καὶ ποιητικῶς· τὸ Φιλοστέφ. fr. 17 προέρχεται ἐκ τινος ποιήματος, πρβλ. fr. 14.

² *FHG* III 35 - 54.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153, μετὰ παραπομπῶν.

⁴ *FGrHist* 334 T 6. Πρβλ. T 1 καὶ 4. Ἡ εἰσαγωγή III b (συμπλήρωμα) τμή. I (1954) 618-27 δίδει ἀνεκτιμήτους πληροφορίας περὶ τοῦ εἶδους αὐτοῦ τῆς λογοτεχνίας ἐν τῷ συνόλῳ τῆς.

⁵ F 58 (Ὀμηρος), F 56 (μελοποιοί).

⁶ *FHG* III 28-34 (ἀσυμπλήρωτος), F. Gisinger, *RE* XX (1941) 104-18. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 160, σημ. 3, Καλλιμάχου Παράδοξα διατεταγμένα κατὰ τόπους.

ὁποῖοι ἐπωφελήθησαν ἐκ τῶν ἐξαντλητικῶν καλλιμαχείων καταλόγων τῆς βιβλιοθήκης καὶ ἠδυνήθησαν νὰ συμπληρώσουν ὠρισμένα μέρη τοῦ λογίου ἔργου του εἰς τὸν εἰδικόν του ἕκαστος τομέα τῆς βιογραφίας, τῆς ἱστορίας καὶ τῆς γεωγραφίας.

Σύγχρονος τῶν καλλιμαχείων αὐτῶν ἦτο ὁ Σάτυρος ὁ Καλλατιανός, ὁ ἐπονομαζόμενος *Περιπατητικὸς* ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἀόριστον ἔννοιαν ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἀπεκαλεῖτο καὶ ὁ Ἑρμιππος. Δύναται νὰ μνημονευθῆ ἀκριβῶς ἐδῶ, δεδομένου ὅτι ἀνήκει εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν συγγραφέων. Ὅταν ἀνεκαλύφθη ἐν οὐσιῶδες ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου τοῦ Βίος τοῦ Εὐριπίδου¹ ὑπὸ μορφὴν διαλογικὴν ὡς τὸ *Περὶ ποιητῶν* τοῦ Ἀριστοτέλους, νεώτεροι ἀναγνώσται ἐξεπλάγησαν ἐνίοτε καὶ ἀπογοητεύθησαν βλέποντες ὅτι ὁ Σάτυρος συνῆγε τὰ συμπεράσματά του περὶ τῆς ζωῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἥρώος του ἐκ χωρίων τῶν τραγωδιῶν τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητοῦ ὡς καὶ ἐκ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἄλλ' ἐὰν ἀναλογισθῶμεν πόσον ἀθαιρέτως ἐχρησιμοποιοῦ καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ Ἀρίσταρχος ὡς βιογραφικὴν πηγὴν² κατ' ἐπιλογὴν στίχους τῶν ποιημάτων τοῦ Ἀλκμᾶνος, ὀφείλομεν νὰ εἴμεθα ἐπεικειῖς πρὸς τὸν Σάτυρον. Ὅσακις εἶχε πρόχειρον γραπτὴν μαρτυρίαν ἐχρησιμοποιοῦ αὐτὴν· ἐπὶ παραδείγματι εἶδε μετὰ προσοχῆς καὶ παρέθεσε *ψηφίσματα* ἀναφερόμενα εἰς λεπτομερείας τῆς λατρείας καὶ τῆς πολιτικῆς ἱστορίας εἰς τὴν τοπικοῦ περιεχομένου πραγματείαν του «Περὶ τῶν δῆμων τῆς Ἀλεξανδρείας», τὴν ὁποίαν ἔγραψε πιθανῶς ἐπὶ βασιλείας Πτολεμαίου Ε' καὶ Κλεοπάτρας Α' μεταξύ τῶν ἐτῶν 193 καὶ 180 π.Χ.³

¹ *P. Oxy.* IX (1911) 1176, ἀνατυπωθὲν ἐν *Supplementum Euripideum*, ἔκδ. H. v. Arnim (1913) 1 κ.έ. Πρβλ. F. Leo, *NGG* 1912, 273 κ.έ. = *Ausgewählte Kleine Schriften* II (1960) 365 κ.έ., A. Dihle, «Studien zur griechischen Biographie», *Abh. Gött. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl.* III ἀριθμ. 37 (1956) 104 κ.έ.

² Βλέπε κατωτέρω, σελ. 263.

³ *P. Oxy.* XXVII (1962) 2465, μετὰ τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος τοῦ E. G. Turner. Πρβλ. F. Jacoby *FGrHist* 631 (τόμος III C, 1958, σελ. 180 κ.έ.). Ἡ ἡμερομηνία, ἢ ὁποία δίδεται ἐκεῖ εἰς τὸ σχόλιον περὶ τοῦ μόνου παλαιοῦ ἀποσπάσματος (222-205 π.Χ.), πιθανὸν πρέπει νὰ μεταβληθῆ βάσει τοῦ νέου παπύρου.

ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ Ο ΕΡΑΤΟΣΘΕΝΗΣ

Ἡ φιλολογία ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ὡς δημιουργημάτων τῆς νέας ἐποχῆς, ἀλλ' ἡ ἐπιστήμη κατήγετο διὰ μακρᾶς παραδόσεως ἀπὸ τὸ ἰωνικὸν καὶ ἀττικὸν παρελθόν. Ὁ Στράτων ὁ φυσικὸς¹ ἐπὶ Πτολεμαίου Α' καὶ ἄλλοι ἦσαν οἱ σύνδεσμοι μεταξὺ τῆς ἀθηναϊκῆς σχολῆς τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Μουσείου. Ἀποτέλεσμα τούτου ἦτο μία ἀνθησις τῶν μαθηματικῶν καὶ τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν. Ἡ ἀγρυπνος περιέργεια τῶν φιλολόγων ποιητῶν ἐξετείνετο εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις καὶ εἰς ἐπιστημονικὰ θέματα· ἐλάτρευον τὰ παντὸς εἴδους ἀξιοπεριέργα, θαυμάσια.² Τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα ἀνέκαθεν ἔμενε ἐκστατικὸν ἐνώπιον τῶν θαυμάτων τῆς φύσεως· ὁ ποιητὴς τῆς μέχρως ἡμῶν διασωθείσης Ὀδυσσεΐας ἀπεικονίζει πῶς καὶ αὐτὸς ἀκόμη ὁ ἀγγελιαφόρος τῶν θεῶν, ὁ Ἑρμῆς, ἐστάθη καὶ ἐθαύμαζε τὴν ἀπίστευτον ὠραιότητα τῆς νήσου τῆς Καλυψοῦς. Ἐν τούτοις, οἱ φιλόλογοι ποιηταὶ δὲν ἦσαν μόνον συλλέκται γεωγραφικῶν, ἔθνογραφικῶν καὶ ζωολογικῶν παραδόξων, ἀλλ' ἔδειξαν ὅτι εἶχον καὶ ὠρισμένας ἀκριβεῖς ἐπιστημονικὰς γνώσεις. Εἰς τοὺς Πίνακας τοῦ Καλλιμάχου (fr. 429) περιλαμβάνοντο συγγραφεῖς ἰατρικῶν θεμάτων, ὁ ἴδιος δὲ ὁ Καλλιμάχος καὶ ὁ Ἀπολλώνιος ἀνεδείχθησαν γινώσται τῆς ἰατρικῆς ὀρολογίας.³ Ἴσως καὶ ὁ Ἄρατος ἐπραγματεύθη Ἰατρικά⁴ ἀσφαλῶς ὅμως θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε μελετήσῃ ἐπιμελῶς ἀστρονομίαν, πρὶν μεταμορφώσῃ τὸν σοφὸν ἀστρικὸν κατάλογον τοῦ Εὐδόξου εἰς τοὺς ρέοντας ἐπικούς στίχους τῶν Φαινομένων⁵ του.

Ἐν τούτοις ὑφίσταται οὐσιώδης διαφορὰ μεταξὺ ὄλων αὐτῶν καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους. Φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ὁ πρῶτος φιλόλογος καὶ ποιητὴς, ὁ ὅποιος πρωτίστως ἦτο καὶ ἀληθῶς θετικὸς ἐπιστήμων. Διότι ἡ ποίησις του, ἐὰν παραβάλλωμεν αὐτὴν πρὸς τὴν καταπλήσσοσαν εὐρύτητα καὶ τὴν ποικιλίαν τῶν ἄλλων ἔργων του, εἶναι εἰς τὴν πραγματικότητα μικρὸν πάροργον, μὴ στερούμενον ὅμως χάριτος καὶ ἀπλότητος.⁶ Μέχρι τοῦδε ἡ φιλολογία ἦτο τὸ πεδῖον τῶν ποιητῶν καὶ

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 109.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 160.

³ Erbse, *Herm.* 81, 186 κ.έ., ἰδίως 190.2. Βλέπε καὶ H. Oppermann, «Herophilos bei Kallimachos», *Herm.* 60 (1925) 14 κ.έ.

⁴ E. Maass, *Aratea* (1892) κ.έ.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 143.

⁶ Ὁ συγγραφεὺς τοῦ *Περὶ ὕψους* XXXIII 5 ὠνόμασε τὴν Ἡριγόνην τοῦ Ἐρατοσθένους διὰ πάντων ἀμώμητον ποιημάτων.

τῶν μαθητῶν αὐτῶν. Ἄλλὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος ἡ ἔνωσις ποιήσεως καὶ φιλολογίας διεσπάσθη¹ ἢ μάθησις προώδευεν, ἐνῶ ἡ ποίησις ὑπεχώρει. Δυσκόλως δυνάμεθα νὰ ἀποφύγωμεν τὸ ἐρώτημα κατὰ πόσον ἤρχισαν ἢ ἔχι ἀπὸ τῆς ἐποχῆς αὐτῆς τὸ ἐπιστημονικὸν πνεῦμα καὶ ἡ μέθοδος νὰ ἐπηρεάζουν τὴν φιλολογίαν καὶ τὴν μελλοντικὴν τῆς ἀνάπτυξιν.

Ὁ Ἐρατοσθένης, ὅστις ἐγεννήθη ἐν Κυρῆνῃ, λέγεται ὅτι, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι, ὑπῆρξε «μαθητῆς» τοῦ κυρηναίου Καλλιμάχου.² Ἄλλ' αἱ δυσκολαίαι τῆς διακριβώσεως τῶν πενιχρῶν βιογραφικῶν δεδομένων καὶ τῆς ἀνασυνθέσεως τῶν περιεχομένων τῶν βιβλίων του εἶναι σχεδὸν ἀνυπερβλητοί. Οὐδὲν ἀπέμεινεν εἰς ἡμᾶς πλὴν ἑκατοντάδων διεσκορπισμένων ἀποκομμάτων καὶ οὐδεμία ἀξιόπιστος σύγχρονος συλλογὴ τῶν ἀποσπασμάτων του ὑπάρχει. Ἄλλὰ ποῖος εἶναι τόσον τολμηρός, ὥστε νὰ ἀναμετρηθῇ ἔστω καὶ ὡς ἐκδότης μὲ τὴν καθολικότητα τοῦ φιλοσόφου, μαθηματικοῦ, ἀστρονόμου, χρονογράφου, γεωγράφου, γραμματικοῦ καὶ ποιητοῦ Ἐρατοσθένους; Ὁ ἐξαιρετικῶς πεπαιδευμένος μαθητῆς τοῦ F. A. Wolf, ὁ G. Bernhardt, εἶχε τὸ θάρρος κατὰ τὴν πρῶτον νεότητά του νὰ συγκεντρώσῃ ὅλα τὰ «Ἐρατοσθενικά», ὅσα ἠδυνήθη νὰ ἀνεύρῃ, καὶ νὰ τὰ δημοσιεύσῃ τὸ 1822. Ἐκτοτε οὐδεὶς ἄλλος ἐδοκίμασε, καὶ μετὰ ἕνα καὶ ἥμισυ αἰῶνα μία ἀπόπειρα π λ ῆ ρ ο υ ς νέας κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἐρατοσθένους θὰ ἤξιζε πράγματι τὸν κόπον.³ Κατὰ τὴν βιογραφικὴν παράδοσιν, τὴν διασωθεῖσαν ἐν ἄρθρῳ τοῦ Σουτῆδα, διδάσκαλοι αὐτοῦ ἐν Κυρῆνῃ ἦσαν ὁ Λυσανίας⁴ ὁ γραμματικὸς καὶ ὁ Καλλιμάχος ὁ ποιητῆς, καὶ ἐν Ἀθήναις ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος Ἀρίστων ὁ Χίτος⁵ καὶ ὁ πλατωνιστῆς Ἀρκεσίλαος· κληθεὶς ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ὑπὸ τοῦ Πτολεμαίου τοῦ Γ' (μετὰ τὸ 246 π.Χ.), ἔζησεν ἐκεῖ μέχρι τῆς βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Ε' (205/4—181/0 π.Χ.). Γεννηθεὶς τὴν 126ην Ὀλυμπιάδα (276/3 π.Χ.), ἀπέθανεν εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα ἐτῶν. Ἡ ὡς ἄνω ἐξιστόρησις φαίνεται λίαν εὐσταθῆς, εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως παρουσιάζει ἐνοχλητικὰς τινὰς

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 178 κ.έ.

² Call. II Test. 15 καὶ 16· ἡ καλυτέρα συλλογὴ καὶ κριτικὴ ἐξέτασις τῶν testimonia εὐρίσκειται ἐν *FGrHist* 241 (1929 - 30), μετὰ τὴν ὅποιαν ἀκολουθεῖ ἔκδοσις τῶν ἱστορικῶν ἀποσπασμάτων. Πρβλ. G. Knaack *RE* VI (1907) 358 κ.έ. Ἀριστοτεχνικὴν εἰκόνα τῆς ὄλης προσωπικότητός του διδὲι τὸ δοκίμιον τοῦ E. Schwartz «Eratosthenes» ἐν *Charakterköpfe aus der antiken Literatur* II. Reihe, τὸ ὁποῖον ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον τῷ 1919 καὶ ἀνετυπώθη πολλακίς.

³ Τὰ ἀποσπάσματα τῶν ἔργων του τῶν ἀναφερομένων εἰς εἰδικὰ θέματα ἔχουν συλλεγῆ: H. Berger, *Die geographischen Fragmente des Eratosthenes* 1880., K. Streckler, *De Lycophr., Euphron., Eratosth. comicorum interpretibus* (1884) 22 - 78., Powell, *Collectan. Alex.* 58 - 68 ποιητικὰ ἀποσπάσματα. Ἱστορικὰ ἀποσπάσματα μετὰ παραρτήματος διαφόρων ἄλλων σημαντικῶν ἀποσπασμάτων: *FGrHist* 241.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 173, σημ. 2, τὰ σχετικὰ πρὸς τὸ βιβλίον του *Περὶ ἱαμβοποιῶν*. Εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια τῆς Ἰλιάδος οὗτος ἀναφέρεται τρίς, ἐν δὲ Σχολ. B I 378 πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ Ἀριστάρχου.

⁵ Πρβλ. *FGrHist* 241 F 17, M. Pohlenz, *Die Stoa* (1948) I 27 κ.έ, II 16 κ.έ.

ἀσυνεπείας. Ὁ Καλλιμάχος ἐγκατέλειψε τὴν γενέτειράν του πολὺ πρὶν γεννηθῆ ὁ Ἐρατοσθένης. Ὅταν ὁ Ἐρατοσθένης ἐκλήθη εἰς Ἀλεξάνδρειαν, ὁ Καλλιμάχος εὐρίσκειτο ἤδη εἰς τὰς δυσμὰς τοῦ βίου του. Οὕτω ὀφείλομεν ἢ νὰ δεχθῶμεν τὴν πληροφορίαν ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο μαθητὴς του ὑπὸ τὴν γενικὴν μᾶλλον ἔννοιαν καὶ ὄχι κατὰ κυριολεξίαν, ἢ νὰ «παρεμβάλωμεν» μίαν παραμονὴν τοῦ νεαροῦ Ἐρατοσθένους ἐν Ἀλεξανδρείᾳ μεταξὺ τῆς ἐν Κυρήνῃ διαμονῆς του καὶ τῆς ἐν Ἀθήναις, περὶ τῆς ὁποίας ὁμως οὐδεμία ὑπάρχει μαρτυρία.¹ Ἀλλὰ τὸ σκοτεινὸν σημεῖον εἶναι τοῦτο: συμφώνως πρὸς στωϊκὴν τινα πηγὴν τοῦ Στράβωνος² ὁ Ἐρατοσθένης ἀντιμετώπισε τὴν μομφὴν ὅτι, ἂν καὶ ἦτο τοῦ Ζήνωνος τοῦ Κιτιέως γνώριμος Ἀθηῆνσι (γνώριμος τοῦ Ζήνωνος ἐν Ἀθήναις), οὐδένα ἐκ τῶν διαδόχων τοῦ Ζήνωνος ἐμνημόνευσεν, ἀλλὰ μόνον τοὺς λόγῳ διαφορετικῶν ἀπόψεων ἀντιπάλους του, τὸν Ἀρίστωνα καὶ τὸν Ἀρκεσίλαον. Ἄν τὸ γνώριμος ἀληθεύῃ κατὰ κυριολεξίαν, καὶ ὁ Ἐρατοσθένης εἶχε πράγματι γνωρισθῆ μετὰ τὸν Ζήωνα, ὁ ὅποιος ἀπέθανε τὸ 262/1 π.Χ., ἢ μὲ κάποιον μαθητὴν του, πρέπει νὰ εἶχε γεννηθῆ δέκα ἢ καὶ εἴκοσιν ἔτη ἐνωρίτερον τοῦ 276 π.Χ. Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει, ἂν ἡ χρονολογία τῆς γεννήσεώς του τοποθετηθῆ περὶ τὸ 296 π.Χ., ἡ παράδοσις ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο γέρον ὀγδοήκοντα ἑτῶν ἐπὶ Πτολεμαίου Ε' (μετὰ τὸ 205/4 π.Χ.) ὀφείλει νὰ ἀπορριφθῆ. Ἀλλὰ καὶ πάλιν δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ εἶχε γεννηθῆ τόσο ἐνωρίς, ὥστε νὰ εἶχε διατελέσει μαθητὴς τοῦ Καλλιμάχου ἐν Κυρήνῃ. Τὰς χρονολογικὰς αὐτὰς ἀντιφάσεις δυνάμεθα νὰ ἀγνοήσωμεν³. Ἄλλ' ὁ Στράβων, στωϊκὸς «προσῆλυτος», ἦτο πάντοτε ἕτοιμος νὰ ἐκτοξεύσῃ ἐπικρίσεις κατὰ τοῦ Ἐρατοσθένους, τὸν ὁποῖον ἐθεώρει εἶδος αἰρετικοῦ. Ἐξετάζων ὅθεν τὸ ὄλον θέμα, δὲν δύναμαι νὰ θεωρήσω ὡς λιαν ἀξιοπιστον τὴν μεμονωμένην παρατήρησιν περὶ τοῦ ἀγνώμονος Ζήνωνος γνωρίμου⁴ καὶ νὰ ἀπορρίψω τὴν κοινὴν παράδοσιν.

¹ Ἡ ἄτακτος ἀπαρίθμησις ἐν Γζέτζ. *Proleg.* σελ. 25.8, ἔνθα ὁμοῦ μετὰ τῶν Ἀλεξ. Αἰτ. καὶ Λυκόφρονος ἀναφέρονται ὁ Καλλιμάχος καὶ ὁ Ἐρατοσθένης - νεανία ἦσαν Καλλιμάχος καὶ Ἐρατοσθένης - (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 151), δὲν δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς μαρτυρία. Προσέτι, ὁ λιαν ζωηρὸς διάλογος ὁ τιτλοφορούμενος «Ἀρσινόη» (Ἀθῆν. VII 276 A = *FGrHist* 241 F 16) δὲν ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοθῆ ὡς ἐπιχείρημα ὑπὸ τοῦ Susemihl I 410.6. Ἀναμφιβόλως ἀναφέρεται εἰς τὴν Ἀρσινόην Γ', τὴν σύζυγον τοῦ Φιλοπάτορος, τοῦ ἰδρυτοῦ Διονυσιακῶν ἑορτῶν ὡς τὰ Λαγυνοφόρια, καὶ ὄχι εἰς τὴν Ἀρσινόην Β' τὴν Φιλᾶδελφον.

² Στράβ. I, 15 = *FGrHist*. 241 T 10.

³ Πρῶτος ὁ Wilamowitz ἐσημείωσε τὸ πρόβλημα, βλέπε Susemihl I 410.4. Ὁ σθεναρώτερος ὑπέραχος τῆς ἀρχαιοτέρας χρονολογίας ἦτο ὁ F. Jacoby *FGrHist* II D σελ. 704 κ.έ.

⁴ Μετ' εὐχαριστήσεως παραπέμπω εἰς τὸν σπουδαιότερον ἐκ τῶν εἰδικευθέντων εἰς αὐτὸν τὸν τομέα τῆς παραδόσεως, τὸν M. Pohlenz, *Stoa* II 16 «Ἡ δὴλωσις τοῦ Στράβωνος I 15, ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ζήνωνος, δὲν πρέπει νὰ ληφθῆ κατὰ γράμμα». Πρβλ. ἐπίσης G. A. Keller, *Eratosthenes und die alexandrinische Sternrechnung* (Diss. Zürich 1946) 134 κ.έ. Beilage zur Chronologie.

Ἴσως ἡμέραν τινὰ νέα μαρτυρία ρίψη φῶς εἰς τὰ προβλήματα αὐτά, ὡς συνέβη μὲ πάπυρον, ὁ ὁποῖος μᾶς διεφώτισε περὶ τῆς θητείας του ὡς βιβλιοθηκαρίου. Τὴν κανονικὴν σειρὰν διαδοχῆς τῶν βιβλιοθηκαρίων τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχε ἀνατρέψει ἡ βιογραφικὴ παράδοσις, ἡ ὁποία ἔλεγε ὅτι τὸν Ἐρατοσθένη διεδέχθη ὁ Ἀπολλώνιος καὶ μετ' αὐτὸν ὁ Ἀριστοφάνης¹. Εἰς ὅμως ἐκ τῶν καταλόγων τῆς καλουμένης *Χρηστομαθείας*, P. Oxy. 1241,² ἀποκατέστησε τὴν ἀκριβῆ τάξιν: διεδέχθη ὁ Ἐρατοσθένης τὸν Ἀπολλώνιον³ καὶ αὐτὸν ὁ Ἀριστοφάνης. Εἰς αὐτὸν τὸν κατάλογον ὁ Ἀπολλώνιος καὶ βραδύτερον ὁ Ἀρίσταρχος ἀποκαλοῦνται ρητῶς διδάσκαλοι⁴ τῶν βασιλικῶν πριγκίπων· ἡ θέσις αὐτῆ ἐπιβεβαιοῦται ὡσάυτως διὰ τὸν πρῶτον βιβλιοθηκᾶριον, τὸν Ζηνόδοτον ὅστις ἐδίδαξεν (*ἐπαίδευσεν*)⁵ τὰ τέκνα τοῦ Πτολεμαίου Α', καὶ ἐπιβεβαιοῦται πρὸ αὐτοῦ διὰ τὸν ποιητὴν Φιλιτᾶν.⁶ Εἶναι λοιπὸν λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν παρομοίαν τινὰ θέσιν παιδαγωγοῦ καὶ διὰ τοὺς δύο ἄλλους προϊσταμένους τῆς βιβλιοθήκης, τὸν Ἐρατοσθένη καὶ τὸν Ἀριστοφάνη. Ὁ Ἐρατοσθένης εἰς τὸ τέλος ἐπιστολῆς πρὸς τὸν βασιλέα του ἀναφερομένης εἰς τὸν διπλασιασμὸν τοῦ κύβου ἔθεσεν ἐν ἐπίγραμμα⁷ τοῦ ὁποίου τὰ τελευταῖα δίστιχα ἀποκαλύπτουν τὴν ἀφοσίωσίν του εἰς τὴν βασιλικὴν οἰκογένειαν: *εὐαίων Πτολεμαίε, πατῆρ ὅτι παιδὶ σνηβῶν | πάνθ' ὅσα καὶ Μούσαις καὶ βασιλεῦσι φίλα | αὐτὸς ἐδωρήσω· ὁ δ' ἔς ὕστερον, οὐράνιε Ζεῦ, | καὶ σκήπτρων ἐκ σῆς ἀντιάσειε χερὸς. | καὶ τὰ μὲν ὡς τελεῖτο· λέγοι δέ τις ἄνθεμα λεύσσων | τοῦ Κυρηναίου τοῦτ' Ἐρατοσθέneos*. Ὁ Πτολεμαῖος προσαγορεύεται ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθέneous ὡς *εὐαίων*· ὁ Καλλιμαχος εἶχε προσαγορεύσει τὴν βασίλισσαν ὁμοίως διὰ τῆς ἐκφράσεως *εὐαίων* . . . *Βερενίκα* (*Ἐπιγρ.* 51.3) καὶ εἶχε θέσει οὐράνιε Ζεῦ εἰς τὸ τέλος ἐνὸς ἐξαμέτρου (*Ἐπιγρ.* 52.3). Ἐν τῷ στίχῳ *πάνθ' ὅσα καὶ Μούσαις καὶ βασιλεῦσι φίλα* ὁ ὑπαινιγμὸς

¹ Σουτδ. λ. Ἀπολλώνιος (=Call. II test 12) καὶ λ. Ἀριστοφάνης (=test. 17). Περὶ τῆς συγχύσεως παρὰ Τζέτζη βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 183, σημ. 1.

² Στήλη II κ.έ. τοῦτον (δηλ. τὸν Ἀπολλ. Ροδ.) διεδέξατο Ἐρατοσθένης, μεθ' ὃν Ἀριστοφάνης (=Call. II test. 13).

³ Περὶ τῆς πιθανῆς χρονολογίας βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 168.

⁴ Περὶ τῶν ὄρων διδάσκαλος, καθηγητής, τροφεύς, τιτηνός βλέπε E. Eichgrün, *Callimachos und Apollonios* (1961) 181 κ.έ. Exkurs I: Prinzenerzieher.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 109, σημ. 4.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 109, σημ. 2.

⁷ Eutoc. comment. in libr. Archimed. de sphaera et cylindro, Archimedes *Opera* ed. J. L. Heiberg. τομ. III° (1915) 96 = Powell, *Collect. Alex.* σελ. 66. Ἡ γνησιότης τοῦ ἐπιγράμματος τοῦ Ἐρατοσθέneous ἀπεδείχθη ὑπὸ τοῦ Wilamowitz, *Ein Weihgeschenk des Eratosthenes*, *GGN* 1894. 23 κ.έ. = *Kleine Schriften* II (1941) 56 κ.έ. Ὁ Wil. διεμαρτυρήθη ἐντόνως, διότι ὁ Powell ἔχαρακτήρισε τοῦτο ἐν τῇ σημειώσει του ὡς «dubium», *Glaube der Hellenen* (1932) 318.1, καὶ ἐπέμεινε εἰς τὴν ἀπὸ τοῦ 1894 εἰκασίαν του, ἔσθ' ἀνωτ. σελ. 31, ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο ὁ διδάσκαλος τοῦ Φιλοπάτορος: «Τώρα οὐδεὶς γνώστης τῆς ἱστορίας θὰ τὸ ἀμφισβητῆ πλέον». Παρὰ ταῦτα ὁ F. Jacoby τὸ ἡμφεσβήτησε, βλέπε *FGrHist.* II D (1930) 705.10 κ.έ.

εἰς ἐν περίφημον χωρίον τοῦ Ἡσιόδου (Θ. 80 κ.έ.), τοῦ προσφιλεστέρου ποιητοῦ τοῦ καλλιμαχείου κύκλου, εἶναι ἐκδηλός. Ἄν ἡ μεταγενεστέρα ἀσελγὴς καὶ μάλιστα ἐγκληματικὴ ζωὴ τοῦ βασιλικοῦ πρίγκιπος ὡς Πτολεμαίου Δ' τοῦ Φιλοπάτορος (221—204 π.Χ.)¹ δὲν ὑπῆρξε ἰδιαιτέρως τιμητικὴ δι' ἓνα μαθητὴν τοῦ Ἐρατοσθένους, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὄλα, ὅσα αἱ Μοῦσαι ἠγάπων, ἦσαν ἀγαπητὰ καὶ εἰς τὸν βασιλέα αὐτόν, ὁ ὁποῖος ἀναδιωργάνωσε τὰ Μουσεῖα ἐπὶ τοῦ ὄρους Ἐλικῶν, ἔγραψε τὴν τραγωδίαν Ἔδωνις,² ἀκοδόμησε ναὸν πρὸς τιμὴν τοῦ Ὀμήρου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ὑπῆρξε προστάτης τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν καὶ φιλολόγων τοῦ ἀλεξανδρινοῦ Μουσείου. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, οἱ στίχοι τοῦ ἐπιγράμματος περὶ τοῦ νεαροῦ Πτολεμαίου στηρίζουν τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο διδάσκαλός του. Τὸ ὅτι μετέδωσε εἰς τὸν βασιλικόν του μαθητὴν ἀληθῆ ἀγάπην διὰ τὸν Ὀμηρον εἶναι ἐντελῶς φυσικόν, ἐφ' ὅσον καὶ ὁ κυρηναῖος διδάσκαλός του ἦτο πιθανῶς ὀμηριστὴς καὶ ὁ ἴδιος διῆλθε μακρὸν μέρος τοῦ βίου του ἐν τῇ πρωτεύουσῃ τῶν ὀμηρικῶν μελετῶν.

Τὸ ὄλον ἐπίγραμμα δεικνύει σπάνιον συνδυασμὸν τοῦ μαθηματικοῦ³ καὶ τοῦ ποιητοῦ. Ἐχει μεγάλην σημασίαν τὸ γεγονός ὅτι ἡ μεγαλυτέρα μαθηματικὴ μεγαλοφυΐα τῆς ἀρχαιότητος, ὁ Ἀρχιμήδης, περὶ τὰ δέκα ἔτη πρεσβύτερός του, ἔκαμε εἰς τὸν Ἐρατοσθένη τὴν τιμὴν νὰ ἀφιερῶσιν εἰς αὐτόν ἐν βιβλίῳ του ἔνθα ἐπεξηγεῖ τὴν Μέθοδόν⁴ του, περὶ τῆς ὁποίας οὐδέποτε ὠμίλησε ἀλλαχοῦ. Ἡ εἰσαγωγὴ τὴν ὁποίαν ἀπευθύνει εἰς τὸν Ἐρατοσθένη εἶναι πλήρης θαυμασμοῦ καὶ φιλοπαίγμονος διαθέσεως. Ὑπάρχει μάλιστα καὶ ἐν ποίημα εἴκοσι δύο διστίχων, τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι ὁ Ἀρχιμήδης εἶχε συνθέσει καὶ ἀφιερῶσει εἰς τὸν Ἐρατοσθένη, τὸ μόνον αὐτοῦ ἔμμετρον γραπτόν, τὸ ἀποκαλούμενον *Βοεικὸν πρόβλημα*.⁵ Ἡ πλαστικότητα του ὡς ποιήματος εἶναι κατὰ πολὺ κατωτέρα τῶν ἀψόγων καὶ χαριτωμένων στίχων τοῦ Ἐρατοσθετικοῦ ἐπιγράμματος. Δὲν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον ὅτι ὁ μεγαλοφυὴς σικελιώτης μαθηματικὸς, περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν ρητῶν

¹ H. Volkmann *RE* XXIII (1959) 1678 - 91 μετὰ πλειόνων παραπομπῶν.

² Schol. Ἀριστοφ. *Θεσμ.* 1059 = Nauck, *TGF*² σελ. 824, F. Schramm, *Tragicorum Graec. hellenisticae aetatis fragm.* (1929) 83 κ.έ.

³ Περὶ τοῦ μαθηματικοῦ προβλήματος τοῦ «Διπλασιασμοῦ τοῦ κύβου» βλέπε B. L. Vander Waerden, *Science Awakening* (Groningen 1954) 159 - 165.

⁴ Περὶ τῶν μηχανικῶν θεωρημάτων πρὸς Ἐρατοσθένην ἔφοδος, τὴν ἀνακαλυφθεῖσαν τὸ 1906 ὑπὸ τοῦ J. L. Heiberg εἰς παλιμψηστον τοῦ δεκάτου αἰῶνος καὶ δημοσιευθεῖσαν τὸ πρῶτον ἐν *Herm.* 42 (1907) 253 κ.έ. Πρβλ. Archim. *Opera* ἐκδ. Heiberg II² (1943) 425 κ.έ., T. L. Heath, *The Method of Archimedes*, Cambridge 1912. Πιθανὴ χρονολογία περὶ τὸ 238 π.Χ., Eichgrün, *Kallimachos und Apollonios* (1961), Exkurs II, σελ. 220.

⁵ Archim. *Op.* II² (1913) 527 κ.έ. Βλέπε R. C. Archibald, *Americ. Math. Monthly* 25 (1918) 411-14 μὲ βιβλιογραφίαν καὶ Van der Waerden, *Science Awakening* (1954) 208. Περισσότεραι βιβλιογραφικαὶ ἀναφοραὶ ἐν A. Lesky, *Gesch. d. griech. Lit.* (1963²) 844.

τοῦ ὁποίου ἐκυκλοφόρου ἀναρίθμητοι ἱστορίαι ἀνὰ τὸν μεσογειακὸν κόσμον, μετέβη ποτὲ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν διὰ τὴν ἀναδιορθωτικὴν ἐπιμελίαν αὐτῆς, ὡς θὰ ἴδωμεθα νὰ ἀναμένωμεν. Ἀλλὰ ἡ ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ ἀλεξανδρινοῦ συναδέλφου τοῦ εἰσήγαγεν αὐτὸν εἰς τὸν πειρασμὸν, ὅπως ὑπεισέλθῃ εἰς τὴν σφαῖραν τῶν περὶ τοῦ Ὀμήρου ἀσχολουμένων φιλολόγων καὶ ὅπως ἐκθέσῃ ὑπὸ ποιητικὴν μορφήν παράλογόν τι μαθηματικὸν πρόβλημα: τὴν εὑρεσιν τοῦ ἀριθμοῦ τῶν ἐν τῇ Ὀδυσσεΐᾳ ἀναφερομένων βοῶν τοῦ Ἡλίου, οἱ ὅποιοι ἐχωρίζοντο εἰς τέσσαρας ἀγέλας διαφορετικοῦ χρώματος. Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος δὲν ἀκούομεν νὰ γίνεταί λόγος περὶ οἰασθήποτε ἐπαφῆς μετὰ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, ἀντιπροσωπευομένων κατὰ πρῶτον λόγον ὑπὸ τῶν *Στοιχείων* τοῦ Εὐκλείδου, καὶ τῆς φιλολογίας. Τὸ ὅτι εἶχε, ὡς φαίνεται, ἀρχίσει ζωηρὰ ἐπικοινωνία μετὰ τῶν κατὰ τὴν τετάρτην δεκαετίαν, ὠφείλετο κυρίως εἰς τὸν Ἐρατοσθένη. Κατὰ τὴν ἰδίαν ὠσαύτως περίοδον, μετὰ τὴν ἀνοδὸν τοῦ Εὐεργέτου καὶ τῆς Βερενίκης εἰς τὸν θρόνον, μανθάνομεν διὰ πρώτην φορὰν περὶ τῶν σχέσεων τοῦ Καλλιμάχου μετὰ τοῦ μαθηματικοῦ καὶ ἀστρονόμου Κόνωνος. Ὁ Κόνων ἐξυμνεῖτο ἐξαιρετικῶς ὑπὸ τοῦ Ἀρχιμήδους ἐν τῷ προλόγῳ τῶν *Ἐλικῶν* του καὶ ὑπὸ ἄλλων ἐπιστημόνων, ἀλλὰ τὸ ὄνομά του ἐπιζῆ, διότι εἶχεν ὀνομάσει ἕνα ἀστερισμὸν *Βερενίκης πλόκαμον* πρὸς τιμὴν τῆς νεαρᾶς βασιλίσσης καὶ ἡ ἀστρονομικὴ αὐτῆ ἀνακάλυψις ἐνέπνευσε τὸν Καλλιμάχον νὰ γράψῃ τὸν *Βερενίκης πλόκαμον*,¹ ἐν ἑκ τῶν πλέον ἀβρῶν ἐλεγειακῶν ποιημάτων του, τὸ ὅποιον μετέφρασε ὁ Κάτουλλος εἰς τὴν λατινικὴν.

Θὰ ἦτο δύσκολον νὰ εὑρωμεν ἕνα περιεκτικὸν ὄρον διὰ τὰς πολλαπλᾶς σφαίρας τῆς λογίας δραστηριότητος τοῦ Ἐρατοσθένους, ἐὰν ὁ ἴδιος δὲν εἶχε ἐπινοήσῃ ἕνα διὰ τὸν ἑαυτὸν του: *φιλόλογος*.² Λόγῳ τῆς καθολικότητος τῶν γνώσεών του ὁ Ἐρατοσθένης παρεβάλλετο πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη. Εἰς τὸν Ἀριστοτέλη ὅμως ἕκαστος εἰδικὸς κλάδος ὑπετάσσετο ὑπὸ τὴν γενικὴν ἀρχὴν τῆς τελεολογικῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας.³ Ὁ Ἐρατοσθένης, μὴ ἐνδιαφερόμενος ὡς φαίνεται διὰ τὴν φιλοσοφικὴν σχολὴν τῆς ἰδιαιτέρας πατρίδος του, τὸν κυρηναικὸν ἡδονισμὸν τοῦ Ἀριστίππου, ἀνεζήτησε τοὺς διδασκάλους του τῆς φιλοσοφίας εἰς τὰς

¹ Call. fr. 110 καὶ Addenda εἰς τόμ. II.

² Herodiani *scripta tria* ed. K. Lehrs (1848) 379 - 401 «De vocabulis *φιλόλογος*, *γραμματικός*, *κριτικός*», Sandys I^o 4 - 11. Πρβλ. ἐπίσης τὰ ἄρθρα τῆς *RE* ἐν λ. Grammatik, στήλῃ 1808 κ.έ., Kritikos, Philologos, καὶ A. Böckh, *Enzyklopädie und Methodologie der philologischen Wissenschaften*³ (1886) 12 κ.έ. περὶ τῶν *φιλόλογος* καὶ *γραμματικός*. Gabriel R. F. M. Nuchelmans, *Studien über φιλόλογος, φιλολογία, φιλολογεῖν*, Diss. Nijmegen 1950. H. Kuch, «*Φιλόλογος*. Untersuchung eines Wortes von seinem ersten Auftreten in der Tradition bis zur ersten überlieferten lexikalischen Festlegung», *Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft* 48, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin (1965) 30 κ.έ. περὶ Ἐρατοσθένους, ἀλλὰ βλέπε κατωτέρω, σελ. 189, σημ. 9.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 94, 100.

Ἀθήνας, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ ἑλληνιστικῷ κόσμῳ παρέμενον εἰσέτι τὸ κέντρον τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν.¹ Ἐν Ἀθήναις δὲν προσείλκυσε αὐτὸν ὁ ἀριστοτελικὸς Περίπατος, ἀλλ' ἡ Ἀκαδημία, ἡ ἀναζωογονηθεῖσα ὑπὸ τοῦ Ἀρκεσίλαου, καὶ εἰς νέος κλάδος τῆς Στοᾶς, ἐκπροσωπούμενος ὑπὸ τοῦ Ἀρίστωνος τοῦ Χίου,² τοῦ ἀπίστου μαθητοῦ τοῦ Ζήνωνος. Ἀλλ' ἡ ἐπίδρασις τῆς στωϊκῆς ἠθικῆς περιορίζεται εἰς ὀλίγα, πιθανῶς πρῶτα συγγράμματα. Ἡ ἐπίδρασις τῶν πλατωνικῶν κοσμολογικῶν ἀντιλήψεων, ἰδίως τοῦ *Τιμαίου*, εἶναι πολὺ περισσότερον ἐμφανῆς ὄχι μόνον εἰς τὸν *Πλατωνικόν* του, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ μαθηματικὰ καὶ γεωγραφικὰ ἔργα του, προσέτι δὲ εἰς τὰ ποιήματά του.³ Ἐν τούτοις ὅλα αὐτὰ δὲν τὸν καθιστοῦν οὐσιαστικῶς φιλόσοφον ὡς ἦτο ὁ Ἀριστοτέλης καὶ βραδύτερον ὁ Ποσειδώνιος.

Ὁ Στράβων, ὁμιλῶν διὰ τοὺς διασήμεους Κῶους, μετεχειρίσθη τὴν λέξιν κριτικός⁴ διὰ τὸν φιλόλογον Φιλίτᾶν. Ἀλλ' ὁ Φιλίκος ὁ Κερκυραῖος, ὁ ὁποῖος ὠδήγησε τοὺς Διονυσιακοὺς τεχνίτας εἰς τὴν περίφημον πομπὴν τοῦ 275/4 π.Χ., ἔγραψε εἰς τὸ προοίμιον ἰδικοῦ τοῦ Ὑμνου εἰς *Δήμητραν* ὄχι κριτικοί, ἀλλὰ γραμματικοί. Ἐκεῖνοι τοὺς ὁποίους μὲ ὑπερηφάνειαν ἐτίμησε ἐπινοήσας ὀλόκληρον ποίημα εἰς κατὰ στίχον χοριαμβικούς ἐξαμέτρους⁵ ἦσαν φιλόλογοι, ἰδία οἱ εἰδικοί εἰς τὴν μετρικὴν. Ἡ πολύτιμος αὕτη μαρτυρία⁶ τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἡ μεταγενεστέρα βιογραφικὴ παράδοσις, εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Ζηνόδοτος ὡς καὶ οἱ φιλόλογοι τῆς γενεᾶς του καὶ τῶν μεταγενεστέρων γενεῶν ἀπεκαλύπτου γραμματικοί, εἶναι ἀκριβής. Ἐν τούτοις οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ποῖος ἐξέλεξε τὴν ἰδιαιτέραν αὐτὴν ὀνομασίαν καὶ τοιούτοτρόπως ἔδωσε εἰς αὐτὴν νέαν ἰσημασίαν (μέχρι τότε ὁ στοιχειώδης διδάσκαλος τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως ἦτο ὁ μόνος γραμματικὸς ἢ γραμματιστής). Ἦτο ἀναπόφευκτον ὅτι ἡμέραν τινα θά ἡγείρετο τὸ ζήτημα, ποῖος ἦτο ὁ πρῶτος γραμματικὸς ὑπὸ τὴν νέαν ἔννοιαν. Τὰ Σχόλια εἰς τὴν *Γραμματικὴν τέχνην* τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακῆος,⁷ ἐν τῇ προσπαθείᾳ προσδιορισμοῦ τοῦ τίτλου λέγουσιν:

¹ W. W. Tarn, *Hellenistic Civilisation* 325 κ.έ.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 182.

³ Σουῖδ. λ. Ἐρατοσθένους . . . δευτερον ἢ νέον Πλάτωνα· πρβλ. A. Schmekel, *Die positive Philosophie in ihrer geschichtlichen Entwicklung* I (1938) 60 - 86. W. W. Tarn, *AJP* 60 (1939) 53, F. Solmsen, «Eratosthenes as Platonist and Poet», *TAPA* 73 (1942) 192 κ.έ., πρβλ. αὐτόθι 78 (1947) 252 κ.έ.

⁴ κριτικός ἀνωτέρω, σελ. 105, κρίσις σελ. 138, κρίνειν παρὰ Καλλιμάχῳ σελ. 163 καὶ κατωτέρω, σελ. 190.

⁵ Ἡφαιστ. 9 (*Π. χοριαμβικοῦ*) 4 Φιλικ. fr. I B, *AL* II² τεῦχ. 6 (1942) 158 *καινογράφου συνθέσεως τῆς Φιλίκου, γραμματικοί, δῶρα φέρω πρὸς ὑμᾶς*. Νέα ἀποσπάσματα περίπου 60 στίχων τοῦ ὕμνου ἐν *PSI* XII (1951) 1282, σελ. 140 κ.έ. ἔκδ. C. Gallavotti (τὸ πρῶτον δημοσ. τῷ 1927).

⁶ Ἐπειδὴ ὁ Lehrs εἶχε παραλείψει τὰ *Scripta tria* τοῦ Ἡρωδιανοῦ (1848), ἡ μαρτυρία αὐτή, ἐξ ὅσων τοῦλάχιστον γνωρίζω, δὲν εὔρε θέσιν εἰς τὴν ἐκτεταμένην συζήτησιν τῶν νεωτέρων περὶ τοῦ ἔργου *Γραμματικὸς*.

⁷ Schol. Διον. Θρ., *Gr. Gr.* III ἔκδ. Hilgard σελ. 3.24, πρβλ. σελ. 7.24. Αὐτόθι, σελ. 448.6 φασὶ δὲ Ἀντίδωρον τὸν Κυμαῖον πρῶτον ἐπιγεγραφεῖν αὐτὸν γραμματικόν, σύγγραμμά τι γράψαντα περὶ Ὀμήρου καὶ Ἡσιόδου.

τὸ πρότερον δὲ κριτικὴ ἐλέγετο, καὶ οἱ ταύτην μετιόντες κριτικοί· Ἀντίδωρος δὲ τις Κυμαῖος συγγραφέμενος «λέξιν» ἐπέγραψεν «Ἀντιδώρου γραμματικοῦ λέξις», καὶ ἐκ τούτου ἢ ποτε κριτικὴ γραμματικὴ λέλεκται καὶ γραμματικοὶ οἱ ταύτην μετιόντες. Ἡ χρονολόγησις αὐτοῦ τοῦ ἄλλως ἀγνώστου Ἀντιδώρου τοῦ Κυμαίου, τοῦ ὁποίου τὸ ὄνομα ἔχει παραμορφωθῆ εἰς τινὰ χειρόγραφα, δύναται ἴσως νὰ τοποθετηθῆ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ.¹ Ἄλλ' ἡ πληροφορία αὐτὴ ἐπιδέχεται ἀμφισβήτησιν, ὡς μανθάνομεν, ἐκ περικοπῆς καταλόγου τινὸς τοῦ Κλήμεντος τῆς Ἀλεξανδρείας² περὶ τῶν (πρώτων ἐφευρετῶν) εἰς τὴν ὁποίαν, ὁμοῦ μετὰ τοῦ Ἀντιδώρου κατεχωρήθησαν δύο ἀνταγωνισταί: ὁ Ἐρατοσθένης, διότι ἐδημοσίευσεν δύο βιβλία ἐπιγραφόμενα *Γραμματικά*, καὶ ὁ Πραξιφάνης,³ ὁ ὁποῖος ὑπῆρξε «ὁ πρῶτος ὅστις κατὰ τὴν τρέχουσαν χρῆσιν τῆς λέξεως ἔπρεπε νὰ ὀνομάζεται *γραμματικός*». Τὸ φιλολογικὸν ἔργον τοῦ Πραξιφάνους θεωρεῖται ἐδῶ ὡς προοιωνιζόμενον τὸ ἔργον τῶν Ἀλεξανδρινῶν *γραμματικῶν*. Τὸ ὄνομά του ἐμφανίζεται ὡσαύτως ἐν τοῖς Σχολίοις⁴ εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Θραῖκα εἰς τινὰ ἀξιοσημείωτον ἱστορικὴν σύνθεσιν, ἡ ὁποία, ὀροθετοῦσα, τὴν μὲν ἀρχὴν τῆς *γραμματικῆς* τοποθετεῖ εἰς τὸν Θεαγένη κατὰ τὸν ἕκτον αἰῶνα π.Χ.⁵ τὸ δὲ τέλος τῆς, τὴν κορυφωσίν τῆς, εἰς τὸ φιλολογικὸν ἔργον τῶν περιπατητικῶν Πραξιφάνους καὶ Ἀριστοτέλους.⁶ Μολονότι δὲν εὐρίσκομεν λύσιν εἰς τὸ ζήτημα, ὑπάρχουν τοῦλάχιστον ἴχνη ἐπισταμένης ἐρεύνης. Εἶναι δυνατὸν αὐτὴ νὰ ὀφείλεται εἰς τὸν πιθανῶς μαθητὴν τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακῆος Ἀσκληπιάδην τὸν Μυρλεανὸν (δεύτερος / πρῶτος αἰὼν π.Χ.), ὁ ὁποῖος εἰς ἔργον του, ὄχι μικρότερον τῶν ἑνδεκα βιβλίων, πραγματεύεται περὶ *γραμματικῆς* γενικῶς ὡς *τέχνης* καὶ περὶ τῶν *γραμματικῶν* εἶναι λογικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι αὐτὸς ἦτο ἡ πρώτη πηγὴ τῶν Σχολίων εἰς τὸν Διονύσιον καί, δι' αὐτῶν, τῶν μεταγενεστέρων Βυζαντινῶν ἔρα- νιστῶν, π.χ. τοῦ Τζέτζη.⁷

Ὁ Ἐρατοσθένης δὲν ἐθεώρει ἑαυτὸν *γραμματικόν*, ἀλλὰ διεξεδίκει τὸν νέον τίτλον τοῦ *φιλολόγου* ὡς πληροφοροῦ ἡμᾶς ὁ Σουητώνιος:⁸ «Philologi adpellationem adsumpsisse videtur (δηλ. ὁ L. Ateius) quia, sic ut Eratosthenes

¹ O. B. A. Müller, *RE Suppl.* III 1918 121 κ.έ., ἀποδεικνύει ὅτι δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ τοποθετήσωμεν τὸν Ἀντίδωρον εἰς τὸν πέμπτον αἰῶνα π.Χ.

² Κλήμ. Ἀλ. *Στρωμ.* I 16, 79.3 (II σελ. 51. 17 κ.έ.). Ἐν τῷ χωρίῳ *γραμματικός*, ὡς νῦν ὀνομάζομεν, πρῶτος Πραξιφάνης, τὸ νῦν ἀναφέρεται, βεβαίως, εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς ἑλληνιστικῆς πηγῆς τοῦ Κλήμεντος, πιθανῶς τοῦ Ἀσκληπιάδου τοῦ Μυρλεανοῦ.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 135 κ.έ., test. 8 Brink = fr. 10 Wehrli.

⁴ Schol. Vat. σελ. 164.22 Hilg. καὶ Schol. Lond. σελ. 448.13.

⁵ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 12.

⁶ Πρβλ. Δίων Χρ. *λογ.* 36, ἄνωτέρω, σελ. 79.

⁷ G. Kaibel, *Die Prolegomena Peri Kawmwdias*, *AGGN N.F.* II 4 (1898) 27 κ.έ. Ἡ πειστικὴ αὐτὴ ἀνασύνθεσις δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παροραῖται τόσον συχνά. Περὶ τοῦ Ἀσκληπιάδου βλέπε ἐπίσης κατωτέρω, σελ. 193 καὶ 324 κ.έ.

⁸ Sueton. «De grammaticis et rhetoribus» κεφ. 10 in Sueton. *praeter Caesarum libros reliquiae coll. G. Brugnoli I*² (1963) 14.

qui primus hoc cognomen sibi vindicavit, multiplici variaque doctrina censebatur». Ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος, ὁ ὁποῖος ἦτο τόσοσ ἐγγὺς πρὸς τὸν Ἐρατοσθένη ὡς χρονογράφος καὶ γεωγράφος, ὑπῆρξε ὁ μόνος ἄλλος ἀλεξανδρινὸς λόγιος ὁ καταστάς τόσοσ μέγας, ὥστε νὰ ἀποκληθῆ κατὰ τὴν ἐπομένην γενεὰν φιλόλογος ὑπὸ τοῦ Ψευδο-Σκύμνου. Τοῦτο ἦτο λίαν εὐστοχον. Τὸ αὐτὸ ἐπιθετον ἐχρησιμοποιήθη ὀλιγώτερον εὐστόχως δι' ἓνα ἀρχαιογνώστην, τὸν Δημήτριον τὸν Σκήψιον, ὑπὸ τοῦ Διογένοῦς τοῦ Λαερτίου (φιλόλογος ἄκρωσ).¹ Οἱ Σοφισταὶ εἶχον μίαν προτίμησιν διὰ τὰ σύνθετα μὲ πρῶτον συνθετικὸν τὴν λέξιν φιλο-,² καὶ ἴσως νὰ ὀφείλεται εἰς αὐτοὺς τὸ ὅτι εὐρίσκομεν τὸ φιλόλογος πρῶτον εἰς τὸν Πλάτωνα (πεντάκις ἀπὸ τοῦ Λάχτηος μέχρι τῶν Νόμων) καὶ ἅπαξ εἰς μίαν κωμωδίαν τοῦ Ἀλέξιδος κατὰ τὸ τέλος τοῦ τετάρτου αἰῶνος.³ Ἡ λέξις αὐτὴ σημαίνει τὸν ἀγαπῶντα τὴν ὀμιλίαν, τὴν ἀντιλογίαν, τὴν διαλεκτικὴν ὑπὸ τὴν εὐρεΐαν καὶ μᾶλλον ἀόριστον ἢ εἰρωνικὴν αὐτῆς ἔννοιαν. Ἄλλ' ὅταν ἐχρησιμοποιοῦ αὐτὴν ὁ Ἐρατοσθένης, ἢ ὅταν ἡ νέα Διήγησις⁴ εἰς τὸν πρῶτον Ἰαμβὸν τοῦ Καλλιμάχου λέγη ὅτι ὁ Ἰππῶναξ ἐρχόμενος ἐκ τῶν νεκρῶν καλεῖ τοὺς φιλόλογους εἰς τὸ Παρμενίωνος καλούμενον Σαραπίδειον, τὸ σύνθετον ἀναφέρεται (κατὰ τὸν Σουητώνιον) εἰς πρόσωπα γνωρίζοντα τοὺς διαφόρους κλάδους τῆς γνώσεως ἢ ἀκόμη καὶ τὸ σύνολον τοῦ λόγου. Μέλη τοῦ Μουσείου ἦσαν πράγματι θετικοὶ ἐπιστήμονες καθὼς καὶ φιλόλογοι.⁵ Δὲν εἶναι ἐν τούτοις πιθανὸν ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Καλλιμάχος ἐχρησιμοποιοῦ τὴν λέξιν φιλόλογος εἰς τὰ χωλιαμβικά του τρίμετρα, καὶ ἐπομένως ὅτι προέλαβε τὴν ὀνοματολογία τοῦ Ἐρατοσθένους.⁶ Ὁ διηγητὴς συμφωνεῖ μετὰ τοῦ Στράβωνος XVII 794 τῶν μετεχόντων τοῦ Μουσείου φιλόλογων ἀνδρῶν, ἐνῶ ὁ Ἀθήν. I 22 D ἀποκαλεῖ αὐτοὺς φιλοσόφους,

¹ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 301 κ.έ., περὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ σελ. 279, σημ. 5 περὶ τοῦ Δημητρίου. Ἀμφότερα τὰ testimonia αὐτά, ὅχι ἀσήμαντα ἐπὶ τοῦ προκειμένου θέματος, ἐλλείπουν ἐξ ὄλων τῶν ἀνωτέρω (σελ. 186, σημ. 2) ἀναγραφομένων μονογραφῶν περὶ τοῦ ὄρου φιλόλογος.

² Βλέπε Vors. III 454 κ.έ. ἰδίως τὸν Γοργίαν· περὶ τῶν συνθέτων μὲ πρῶτον συνθετικὸν τὸ φιλο- ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τοῦ Πινδάρου βλέπε W. Burkert, *Herm.* 88 (1960) 172 κ.έ.

³ Πλάτ. Λάχ. 188C, Πολ. IX 582E, Θεαίτ. 161A, πρβλ. 146A φιλολογία, Φαῖδρ. 236E, Νόμ. 641 E φιλόλογος καὶ πολύλογος, Ἀλεξίς fr. 284K (ἐν Ἀθην. II 39B μετὰ τὸ fr. 283 τοῦ Ἀλέξ.) ὅτι οἶνος φιλόλογους πάντας ποιεῖ τοὺς πλεῖον πίνοντας αὐτόν, trimetros rest. Meineke, alii.

⁴ Διήγ. VI 2 κ.έ. εἰς Call. fr. 191.9 κ.έ. Βλέπε τὴν σημείωσίν μου εἰς VI 3 περὶ τῶν διαφόρων γραφῶν καὶ παραλλήλων χωρίων καὶ βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 121, σημ. 2 περὶ τοῦ Σεραπέιου.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 115.

⁶ Σουῖδ. λ. Μυρῶ, Βυζαντία, ποιήτρια. . . Ὀμήρου τοῦ τραγικοῦ μήτηρ (θυγάτηρ codd.), γυνὴ δὲ Ἀνδρομάχου τοῦ ἐπικληθέντος φιλόλογου. Αὐτὸς ὁ Ἀνδρόμαχος, ὁ πατὴρ ἐνὸς μέλους τῆς Πλειάδος τῶν τραγικῶν, πρέπει νὰ ἔζησε κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. Ἐὰν εἶχε λάβει τὴν προσωνομίαν φιλόλογος πρὸς διάκρισίν του ἀπὸ ἄλλων Ἀνδρομάχων (ἀγνοοῦμεν πότε καὶ ὑπὸ τίνος), δὲν διαθέτει ἰσχυρὰ ἐπιχειρήματα νὰ διεκδικήσῃ αὐτὸς τὴν προτεραιότητα εἰς βάρους τοῦ Ἐρατοσθένους.

ὡς πράττουν ἐπιγραφαὶ καὶ πάπυροι τῶν ρωμαϊκῶν χρόνων. Οἱ περγαμηνοὶ ἀντίπαλοὶ τῶν ἀπηνξίου νὰ ὀνομάζωνται *φιλόλογοι καὶ γραμματικοὶ* καὶ ἐπανήλθον εἰς τὸν παλαιότατον ἔρον *κριτικοί*.¹ Τὸ συμπέρασμα, τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ συναγάγωμεν ἐκ τῆς ὡς ἄνω ἐπισκοπήσεως, εἶναι προφανές. Ὅχι μόνον οἱ πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους χρόνοι αἰσθητῶς ἐστεροῦντο τεχνικῶν ὄρων εἰς τὸν φιλολογικὸν τομέα, ἀλλὰ καὶ καθ' ὅλην τὴν ἑλληνιστικὴν ἐποχὴν, ἂν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ ταξινόμησιν ἦτο μεγαλύτερον, ἢ ὁρολογία παρέμεινε μᾶλλον ἀόριστος καὶ ρευστή.² Καλὸν εἶναι νὰ ἐννοήσωμεν αὐτὸ τὸ ταχύτερον, ἀλλὰ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμεύσῃ ὡς ὁδηγὸς εἰς τὴν προσπάθειάν μας νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὴν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν.

Τὰ ἐπὶ λογοτεχνικῶν θεμάτων βιβλία τοῦ Ἐρατοσθένους ἀντιπροσωπεύουν μέτριον μόνον μέρος αὐτῆς τῆς πολυπλεύρου *φιλολογίας*. Τὸ ὀγκωδέστερον ἔργον του εἰς τὸ γραμματικὸν πεδῖον ἦσαν τὰ δώδεκα ἢ πλείονα βιβλία *Περὶ τῆς ἀρχαίας κωμωδίας*.³

Ὁ Λυκόφρων⁴ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀναθεωρῇ τὸ κείμενον τῶν κωμικῶν ποιητῶν καὶ νὰ προσθέτῃ εἰς τοῦτο γλωσσογραφικὰς πραγματείας, καὶ ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς εἶχε πραγματευθῆ τραγωδίας καὶ σατυρικά δράματα. Ὁ Καλλιμάχος⁵ φυσικὰ περιέλαβε ὅλους τοὺς τραγικούς καὶ κωμικούς ποιητὰς εἰς τοὺς γενικούς ἀλφαβητικούς *Πίνακας* του καὶ εἰς τὸν εἰδικὸν αὐτοῦ χρονολογικὸν *Πίνακα* τῶν δραματοργῶν. Οὐδένα ὅμως διάδοχον τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ γνωρίζομεν πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου εἰς τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος. Ἐξ ἄλλου, τὸ ἔργον τοῦ Λυκόφρονος συνέχισαν ἀμέσως ὁ Εὐφρόνιος, ὁ Διονυσιάδης καὶ ὁ Ἐρατοσθένης. Καὶ ἐδῶ πάλιν ἡ χρονολόγησις εἶναι προβληματικὴ. Ἄν ὀρθῶς δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ἐκ τοῦ λίαν συγκεχυμένου καὶ πλήρους χασμάτων βιογραφικοῦ ἄρθρου τοῦ Σουΐδα (λ. Ἀριστοφάνης⁶) ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἦτο μαθητὴς τοῦ Εὐφρονίου, καὶ ἂν ἡ πηγὴ τοῦ βυζαντινοῦ ὑπομνήματος

¹ Κράτης . . . ὁ *κριτικός*, κτλ. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 284. Πρβλ. E. Schwartz, «Philologen und Philosophen im Altertum» *Festschrift für P. Hensel* (1923) 72 κ.έ. = *Gesammelte Schriften* I (1938) 88 κ.έ.

² Βλέπε τὰς γενικὰς παρατηρήσεις τοῦ A. Wifstrand ἐν Nilsson, *Griech. Religion* II (1950) 671.1.

³ Τετράκις ὁ τίτλος ἀναφέρεται ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτήν. Ἡ χρήσιμος συλλογὴ τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Λυκόφρονος, τοῦ Εὐφρονίου καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους ὑπὸ Strecker (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 142, σημ. 1) πρέπει νὰ χρησιμοποιῆται μετὰ πολλῆς ἐπιφυλάξεως, διότι ὁ συγγραφεὺς εἶναι πολὺ γενναῖος εἰς τὸ νὰ παρουσιάσῃ ἀνώνυμους γλώσσας ὡς γλώσσας τῶν τριῶν αὐτῶν γραμματικῶν. Τὸ βιβλ. XI ἀναφέρεται εἰς τὸ fr. 25, καὶ πιθανῶς τὸ βιβλ. XII εἰς τὸ fr. 47. Νέον ἀπόσπασμα τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἴσως εἶναι ἡ παροιμία Ἐρατοσθένους «Μὴ ἄνω τῆς πτέρυγος» εἰς Cod. Laur. LVIII 24, δημοσ. ὑπὸ L. Cohn, *Zu den Papyrographen* (1887) 25, 41

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 141 κ.έ.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153 κ.έ. καὶ 156 κ.έ.

⁶ Βλέπε τὰς αὐτόθι παραπομπὰς τῆς A. Adler.

τοῦ Γεωργίου τοῦ Χοιροβοσκοῦ ἐπὶ τοῦ μετρικοῦ ἐγχειριδίου¹ τοῦ Ἡφαιστίωνος ὀρθῶς τοποθετεῖ αὐτὸν μεταξὺ τῆς πλειάδος² τῶν τραγικῶν, ἐπὶ Πτολεμαίου Β', δυνάμεθα δοκιμαστικῶς νὰ τοποθετήσωμεν τὸν Εὐφρόνιον μεταξὺ Λυκόφρονος καὶ Ἐρατοσθένους. Τὸ ἄλλο μέλος τοῦ ἀποκλειστικοῦ αὐτοῦ κύκλου ποιητῶν, ὁ Διονυσιάδης ὁ ἐκ Μαλλοῦ³ λέγεται ὑπὸ τοῦ Σουΐδα ὅτι ὑπῆρξε ὁ συγγραφεὺς ἔργου ὑπὸ τὸν τίτλον *Χαρακτήρες ἢ Φιλοκώμωδοι*, «εἰς τὸ ὁποῖον περιγράφει (ἀπαγγέλλει) τὰ πρόσωπα τῶν ἔργων τῶν ποιητῶν». «Ὅτιδήποτε καὶ ἂν σημαίη τὸ ἄλλως μὴ μαρτυρούμενον *φιλοκώμωδοι*,⁴ φαίνεται ὅτι τὸ ἔργον αὐτὸ εἶναι ἡ πρώτη προσπάθεια διακρίσεως τοῦ ὕφους τῶν κωμικῶν ἀττικῶν ποιητῶν καὶ ἴσως ὑπῆρξε ἡ πηγὴ μεταγενεστέρων πραγματειῶν, ὡς αἱ τοῦ Πλατωνίου *Περὶ διαφορᾶς κωμωδιῶν* καὶ ἰδιαίτερας *Περὶ διαφορᾶς χαρακτήρων*⁵ (δηλαδή εἰς τὰς κωμωδίας τοῦ Κρατίνου, τοῦ Εὐπολίδος καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους). Τὸ γεγονός ὅτι ποιηταὶ ἦσαν ἐκεῖνοι, οἱ ὁποῖοι ἤρχισαν τὸ φιλολογικὸν ἔργον ἐπὶ τῆς παλαιᾶς ἀττικῆς κωμωδίας, συνάδει πλήρως μὲ τὴν γενικὴν ἡμῶν εἰκόνα περὶ τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος. Φαίνεται ὀλίγον περίεργον ὅτι καὶ οἱ τρεῖς αὐτοὶ ἦσαν τραγικοὶ ποιηταὶ, ἀλλ' εἶναι πιθανώτατον ὅτι καὶ ὁ Μάχων, ὁ περίφημος παραγωγὸς κωμωδιῶν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ κακόφημος ποιητὴς σκανδαλωδῶν ἀνεκδότων (*χρεῖται*) εἰς ἰαμβικούς στίχους, ἔγραψεν ἐπίσης βιβλίον περὶ τῶν μερῶν τῆς κωμωδίας.⁶

Νέαν εὐχάριστον μαρτυρίαν περὶ Εὐφρόνιου παρέσχε μία νέα λεξικογραφικὴ πηγὴ:⁷ *Εὐφρόνιος ὁ γραμματικὸς ἐν Ὑπομνήματι Πλούτου Ἀριστοφάνους*. Ἐχομεν ἤδη σημειώσει ὅτι μία σειρά ποιητῶν ἀπὸ τοῦ Φιλιτᾶ μέχρι τοῦ Ἀπολλωνίου συνεισέφερον εἰς τὴν ἐξήγησιν τῆς πρωΐμου ἐπικῆς, λυρικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως.⁸ Αὐτὴ ὅμως εἶναι ἡ πρώτη βεβαίωσις *ὑπομνήματος*, γεγραμμένου ὑπὸ μέλους τῆς Πλειάδος τῶν τραγικῶν.⁹ Ἡ τελευταία κωμωδία τοῦ

¹ Ἡφαιστ. ἐκδ. M. Consrbruch (1906) 236, 14 *Διονυσιάδην καὶ Εὐφρόνιον τῇ Πλειάδι συντάττουσιν* (αὐτόθι 236.5 *ἐπὶ τῶν χρόνων Πτολεμαίου τοῦ Φιλαδέλφου*)· ὅτι ὁ ἐν τῷ αὐτῷ ὑπομνήματι σελ. 241.11 κ.έ. *Εὐφρόνιος ὁ γραμματικὸς ἐπὶ τῶν Πτολεμαίων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ* εἶναι ποιητὴς τις Πριαπείων (πρβλ. Στράβ. VIII 382) καὶ εἰς ἐκ τῶν διδασκάλων τοῦ Ἀριστάρχου εἶναι χονδροειδὲς σφάλμα.

² Περὶ τῆς Πλειάδος βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 141 σημ. 1.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σημ. 1, Σουΐδ. λ. *Διονυσιάδης . . . τραγικός*, A. Körte, «Komödie», *RE XI* (1922) 1208.50 κ.έ.

⁴ *Φιλοκωμωδός coni.* Meineke *FGG I* (1839) 12 εἰς τὸ ἀνεκτίμητον ἔργον τοῦ «*Historia critica comicorum Graecorum*».

⁵ *CGF I* 6, πρβλ. τὴν σημείωσιν τοῦ Kaibel ἐν σελ. 3.

⁶ Ἀθῆν. VI 241 F *τῶν κατὰ κωμωδίαν μερῶν*, πρβλ. Körte, *RE XI* 1209.5 καὶ κατωτέρω, σελ. 226.

⁷ *Lexicon Messanense* (τμήμα τῆς Ὄρθογραφίας τοῦ Ὠρου, βλέπε R. Reitzenstein, *Geschichte der griechischen Etymologica* (1897) 289 κ.έ.) ἐκδ. H. Rabe, *Rh. M.* 47 (1892) 411 : Ἀριστφ. *Πλ.* 138, 1115 *ψᾶστον . . . ἐκτείνουσι τὸ ᾠ . . . γράφεται σὺν τῷ ἰ*.

⁸ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 166 κ.έ., 173 κ.έ..

⁹ Περὶ τοῦ πρώτου Πλούτου διδασχθέντος εἴκοσι ἔτη ἑνωρίτερον, ἡ μόνη παράθεσις μετὰ

Ἄριστοφάνους (388 π.Χ.), μυθολογική, ἠθικολογική καὶ εἰρωνική, φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ἡ μᾶλλον προσφιλές εἰς τοὺς μεταγενεστέρους ἀπὸ τῶν πρώτων ἑλληνιστικῶν μέχρι τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων προσέτι δὲ καὶ κατὰ τὴν ἰταλικὴν Ἀναγέννησιν. Εἶναι δὲ ἡ πρώτη ἡ ὁποία, μεταφρασθεῖσα τότε εἰς τὴν λατινικήν, ἐγένετο γνωστὴ εἰς τὴν Δύσιν. Ἐκ τῶν δύο μόνον μαρτυριῶν τὰς ὁποίας ἔχομεν πρὸ τῆς μαρτυρίας *Εὐφρόνιος ἐν τοῖς ὑπομνήμασιν*,¹ ἐκ τῶν ὁποίων ἡ ἰδιαιτέρως σημαντικὴ ἦτο ἡ περὶ τοῦ Λάσου τοῦ Ἑρμιονέως καὶ τῶν *Κυκλιῶν χορῶν*, τὰ «Ἵπομνήματα» ὁμαλῶς ἠδύνατο νὰ θεωρηθοῦν μία χαλαρὰ σειρὰ σημειώσεων, ὡς αἱ τοῦ Λυκόφρονος καὶ τοῦ Ἑρατοσθένους.² Ἀλλὰ τῶρα βλέπομεν ὅτι πιθανῶς ἐσήμαινον Ἵπομνήματα ἐπὶ μεμονωμένων θεατρικῶν ἔργων.³ Ὁ ἦτο ἀσύνητον νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Εὐφρόνιος ἔγραψε συνεχῆ ὑπομνηματισμὸν εἰς ὅλας τὰς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους. Τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Ἑρατοσθένους εἶχον ἴσως ὑποκινήσει παραστάσεις κωμωδιῶν καὶ περιπατητικά, ἀκαδημεικὰ καὶ ἀθτιδογραφικὰ βιβλία περὶ τῆς κωμωδίας, τὰ ὁποῖα εἶδε εἰς τὰς Ἀθήνας. Βραδύτερον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν ἦσαν εἰς τὴν διάθεσίν του οἱ θησαυροὶ τῆς βιβλιοθήκης, εἰς τοὺς ὁποίους περιλαμβάνοντο καὶ τὰ νέα συγγράμματα ἐπὶ τοῦ μόλις μνημονευθέντος θέματος τούτου (μολονότι πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι μέχρι τοῦδε οὐδεμία ὑπάρχει ἐπιβεβαίωσις περὶ ἀναφορᾶς του εἰς τὸν Εὐφρόνιον). Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ἂν προέβαλε εἰδικὴν τινα θεωρίαν περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς κωμωδίας παρὰ τὸν ἐμφανῆ ὑπαιγιμὸν εἰς τὸ ἐλεγειακόν του ποίημα *Ἠριγόνη*.⁴ Οἱ μόνον κωμικοὶ ποιηταί, τοὺς ὁποίους ὁ Ἑρατοσθένης ἀνέφερε ὀνομαστικῶς, εἶναι ὁ Ἀριστοφάνης, ὁ Κρατῖνος, ὁ Εὐπολις, ὁ Φερεκράτης, ἦτοι οἱ ἐξοχώτεροι ἐκπρόσωποι τῆς Παλαιᾶς κωμωδίας. Εἰς τὰ πενιχρὰ μας ἀποσπάσματα διασαφηνίζονται γλῶσσαι τινες (*κῦτταρον*, *σισύρα*, *μολγός*, *φελλός* κτλ.), τὸ ὄνομα τῆς γενετείρας του Κυρήνης δίδει ἀφορμὴν εἰς παρατηρήσεις περὶ διαλέκτων, τὸ μακρὸν $\bar{\alpha}$ εἰς τὴν λέξιν *εὐκλεία* συζητεῖται εἰς γραμματικὴν τινα σημείωσιν, συζητεῖται ἐπίσης καὶ μία εἰδικὴ μορφή τοῦ δυϊκοῦ (ἐκτὸς ἐὰν πρόκειται περὶ τύπου ἀνήκοντος εἰς συγγράμμά τι περὶ Ὀμήρου). Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἐνδιέφερετο διὰ τὴν γλῶσσαν τῶν κωμικῶν περισσότερον ἀπὸ ὅ,τι οἱ ἄμεσοι πρόδρομοὶ του. Φαίνεται μάλιστα ὅτι εἶχε σημειώσει ψευδοαττικὸς τύπος ὡς ἐνδείξεις τῆς νοθείας μερικῶν ἔργων.

Ἡ γνῶσις τῶν διδασκαλιῶν ὡς καὶ τῶν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ἀντιγράφων ὠδήγησε αὐτὸν νὰ ἐρευνήσῃ ζητήματα τῆς παραστάσεως τῶν τραγωδιῶν καὶ κωμω-

τῆς ρητῆς προσθήκης ἐν *Πλούτῳ* πρώτῳ φαίνεται ὅτι ἔχει ἀφετηρίαν τὸ fr. 64 Str. τοῦ Εὐφρόνιου = Σχολ. (V) Ἀριστοφ. Βάτρ. 1093.

¹ Schol. (V) Ἀριστοφ. Ὀρν. 1403 = 77 Str. καὶ Ἀθην. XI 495C = fr. 107 Str.

² Οὕτω ἐν *RE* VI (1907) 1221.10 κ.ἐ. ὑπὸ L. Cohn.

³ Τὸ ὄνομά του συχνότατα ἀπαντᾷ ἐν τοῖς Σχολοῖς εἰς τοὺς Ὀρνιθας καὶ τοὺς Σφήκας· περὶ τοῦ Πλ. καὶ τῶν Βατρ. βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 191, σημ. 3, καὶ γενικῶς τὸ *The Scholia on the Aves of Aristophanes* ἐκδ. J. W. White (1914) XVII.

⁴ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 201 κ.ἐ.

διῶν. Ἡρεύνησε π.χ. ἂν ὑπῆρξε δευτέρα παράστασις τῆς *Εἰρήνης* τοῦ Ἀριστοφάνους ἢ ἀκόμη καὶ δεύτερον ἔργον ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, καὶ ἂν εἶχε παρασταθῆ ἔν Σικελίᾳ παραλλαγή τῶν *Περσῶν* τοῦ Αἰσχύλου διὰ τὸν Ἰέρωνα.¹ Ἐπὶ πλέον εἰς τὸν εὐρὺν φιλολογικὸν ὀρίζοντα τοῦ Ἐρατοσθένους ὀφείλομεν μερικὰ σπουδαῖα σχόλια ἐπὶ τῶν λυρικῶν. Ἀπέδωκεν εἰς τὸν Λαμπροκλέα² ἓνα ἀρχαῖον λαϊκὸν ὕμνον πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν, τὸν ὁποῖον ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Φρύνιχος εἶχον ὑπαινιχθῆ εἰς κωμωδίας των, καὶ ἀνεγνώρισεν,³ ὅτι τὸ περιφνημον «τῆνελλα καλλίνικε»⁴ τοῦ Ἀρχιλόχου δὲν ἦτο ἡ ἀρχὴ ἐπινικίου, ἀλλ' ἡ ἐπωδὸς ὕμνου εἰς τὸν Ἡρακλέα. Ὁρθῶς ἐπίσης ὁ Καλλιμάχος εἶχε ἀποκαλέσει τοῦτο *νικαῖον ἐφύμνιον* (fr. 384.39).

Ἡ ἀττικὴ κωμωδία καὶ ἡ ἑλληνιστικὴ ποίησις ἠρέσκοντο νὰ παίζουσαν μὲ τοὺς τεχνικοὺς ὄρους τῶν τεχνιτῶν, ἰδίως τοῦ ξυλουργοῦ. Ὁ Ἐρατοσθένης συνέλεξε καὶ ἐξήγησεν αὐτοὺς ὑπὸ τὸν τίτλον *Ἀρχιτεκτονικός*,⁵ «ἀρχιμάστορας». Τὰ ὀλίγα διασωθέντα ἀποσπάσματα πραγματεύονται περὶ τῶν μερῶν τῆς ἀμάξης, τοῦ πλοίου καὶ τοῦ ἀρότρου. Ἄλλο βιβλίον μὲ τὸν τίτλον *Σκευογραφικός*,⁶ τοῦ ὁποῖου δὲν διεσώθησαν ἀποσπάσματα, ἐπραγματεύετο ἴσως κατὰ παρόμοιον τρόπον οἰκιακὰ σκευή. Ἀπομένουν τὰ δύο βιβλία, τὰ ὁποῖα λέγεται ὅτι εἶχε «δημοσιεύσει ὑπὸ τὸν τίτλον *Γραμματικά*»,⁷ (ὁ τίτλος εἶναι ἀσυνήθης καὶ πᾶν ἄλλο ἢ ἐνδεικτικὸς), μόνον ἀνάλογον τοῦ ὁποῖου ἀποτελοῦν ἴσως τὰ *Γραμματικά* τοῦ Ἀσκληπιάδου τοῦ Μυρλεανοῦ.⁸ Ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἔργου δυνατὸν νὰ προέρχωνται ὁ γενικὸς ὀρισμὸς, *Ἐρατοσθένης ἔφη ὅτι γραμματικὴ ἐστὶν ἐξι παντελῆς ἐν γράμμασι, γράμματα καλῶν τὰ συγγράμματα*,⁹ καὶ τινὰ γραμματικὰ ἀποσπάσματα,

¹ Ὑποθ. Ἀριστοφ. *Εἰρ.* II καὶ *Σχολ.* Ἀριστοφ. *Βατρ.* 1028.

² *PMG* fr. 735 Page = *AL* II² σελ. 152 Diehl μετὰ πολλῶν μαρτυριῶν εἰς τὰς ὁποίας πρέπει νὰ προστεθοῦν τὰ fr. τοῦ Χαμαιλέοντος 28 - 29 μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Wehrli (*Schule des Aristoteles* 9, 1957). Βλέπε ἰδίᾳ Wilamowitz, *Textgeschichte der griechischen Lyriker* 84 κ.ε. Καὶ ὁ Καλλ. ὕμν. V 43 ἀποτελεῖ ὑπαινιγμὸν τινὰ εἰς τὸν αὐτὸν ἀρχαῖον ὕμνον.

³ *Σχολ.* Πινδ. Ὀλ. IX. I κ' πρβλ. *Σχολ.* Ἀριστοφ. Ὀρν. 1764 = fr. 136 Str. = *FGrHist* 241 F 44, Wilamowitz, *Griech. Verskunst* 286.4.

⁴ Ἀρχιλ. fr. 120 D³ = fr. 298 *Lasserre*.

⁵ Ἐρατοσθ. fr. 39, 60, 17 *Strecker* οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ θεωρήσωμεν τοῦτο ὡς μέρος τῆς ἐργασίας του περὶ κωμωδίας.

⁶ Πολυδ. X 1, ὁ ὁποῖος πάρα πολὺ ἀπεγοητεύθη, ὅταν κατάρθρωσε τελικῶς νὰ ἀποκτήσῃ ἀντίγραφόν του.

⁷ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 188, σημ. 2.

⁸ Σουῖδ. λ. Ὀρφεὺς Κροτωνιάτης ἐποποιός, ὃν Πεισιστράτῳ συνείναι τῷ τυράνῳ Ἀσκληπιάδῃς ἐν τῷ ζ' βιβλίῳ τῶν *Γραμματικῶν* ἂν αὐτὸς εἶναι ὁ ἀληθὴς γενικὸς τίτλος τοῦ μεγάλου τούτου ἔργου, αὐτὸ θὰ διηρεῖτο εἰς δύο μέρη, ἐν συστηματικὸν *Περὶ γραμματικῆς* (Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 252, τόμ. III σελ. 62.22 Mau) καὶ ἐν ἄλλο, βιογραφικόν, *Περὶ γραμματικῶν* (*Comment. in Arat. reliqu.* ed. E. Maass, σελ. 76.5). Περὶ τοῦ Ἀσκληπιάδου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 188, καὶ περὶ τοῦ ἔργου του *Γραμματικά* H. Usener, *Kleine Schriften* II (1913) 309.125.

⁹ *Σχολ.* Διον. Θρ., *Gr. Gr.* III σελ. 160.10. Ὁ Σχολιαστὴς τονίζει ὅτι ὁ Καλλ. ἐχρησιμο-

τὰ ὁποῖα δυσκόλως προσαρμόζονται εἰς οἰονδήποτε ἐκ τῶν ἄλλων γνωστῶν βιβλίων του.¹

Ὅπως εἴπομεν ἐν ἀρχῇ, ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο πρωτίστως θετικὸς ἐπιστήμων. Εἰς τὰ περὶ παλαιᾶς κωμωδίας καὶ συναφῶν θεμάτων συγγράμματά του δὲν ὑπάρχει φυσικὰ οὐδεμία ἔνδειξις τούτου. Ἄλλ' εἰς τὰ θεμελιώδη βιβλία του περὶ χρονολογήσεως καὶ γεωγραφίας δυνάμεθα σαφῶς νὰ ἴδωμεν ὅτι εἰς αὐτὸν ὁ θετικὸς ἐπιστήμων, ἰδίως ὁ μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος, σφραγίζει τὸ ἔργον τοῦ φιλολόγου. Ὡς πρὸς αὐτὸ διακρίνονται τὰ ἔργα του ἀπὸ τὰς προηγουμένας προσπαθείας τῶν σοφιστῶν, τῶν φιλοσόφων καὶ ἱστορικῶν.

Ὁ Ἐρατοσθένης ἀξίζει πλήρως νὰ τιμηθῇ ὡς ὁ ἰδρυτὴς τῆς κριτικῆς χρονολογήσεως εἰς τὴν ἀρχαιότητα.² (Δὲν εἶναι, βεβαίως, τυχαῖον ὅτι ἡ ἀναβίωσις τῶν σπουδῶν αὐτῶν κατὰ τὸ τέλος τοῦ δεκάτου ἔκτου καὶ εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος μ.Χ. ὑπὸ τοῦ J.J. Scaliger συνέπεσε μὲ τὴν ἰδρυσιν τῆς συγχρόνου ἐπιστήμης κατὰ τὴν ὄψιμον Ἀναγέννησιν). Τὰ πλέον ἀξιόπιστα αὐθεντικὰ ἔγγραφα, ἐπὶ τῶν ὁποίων ὁ Ἐρατοσθένης θὰ ἠδύνατο νὰ ἐδραιώσῃ τὰς χρονολογίας τῶν ἱστορικῶν γεγονότων, ἦσαν οἱ κατάλογοι τῶν νικητῶν εἰς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς ἀγῶνας. Ἀφ' ἧς ἐποχῆς ὁ Ἰππίας εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀνασυνθέτῃ τὴν Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφὴν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἄλλοι ἠκολούθησαν³ αὐτόν, ὁ Ἐρατοσθένης ἦτο εἰς θέσιν νὰ οἰκοδομήσῃ ἐπὶ τῶν ἀρχαιοτέρων αὐτῶν προσπαθειῶν τὴν ἰδικὴν του καταγραφὴν τῶν Ὀλυμπιονικῶν,⁴ ἔργον ἐκ δύο τοῦλάχιστον βιβλίων. Εἰς τὸ ἔτι μεγαλύτερον ἔργον του *Χρονογραφία*,⁵ ἐξέθετε πρῶτον τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστημονικῆς χρονολογήσεως καὶ ἔπειτα ἐπεξεργάσθη πλήρη χρονολογικὸν πίνακα⁶ θεμελιώσας αὐτὸν ἐπὶ τῶν Ὀλυμπιακῶν καταλόγων. Ὁ πρῶτος γνωστὸς Ὀλυμπιονίκης ἦτο ὁ Κόροιβος ὁ Ἡλεῖος ἐν ἔτει 776/5 π.Χ. (κατὰ τὴν ἰδικὴν μας χρονολόγησιν) καὶ τοῦτο ὠρίσθη ὡς τὸ πρῶτον ἔτος τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἔκαμε αὐτὴν τὴν ἐκλογὴν ἦτο ἀποφασιστικὸν διὰ τὴν χρονολόγησιν κατὰ Ὀλυμπιάδας κατὰ τὴν μεταγενεστέραν ἀρχαιότητα καὶ πέραν αὐτῆς.

Ἄλλ' ὑπῆρχον ἱστορικὰ γεγονότα πρὸ τῆς πρώτης Ὀλυμπιάδος, καὶ διὰ τὴν χρονολόγησιν των ὄφειλε νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐν ἐκ τῶν τοπικῶν συστημάτων. Σήμερον εἶναι γενικῶς ἀποδεκτὸν ὅτι τοῦτο δὲν ἦτο ὁ ἀσσυριακὸς κατάλογος τοῦ Κτησίου, ἀλλ' ὁ κατάλογος τῶν σπαρτιατῶν βασιλέων ὁ διασωθεὶς εἰς τὰ

ποιεῖ ἐν τῇ αὐτῇ σημασίᾳ τὰς λέξεις *γράμματα* καὶ *συγγράμματα* ἐν Ἐπιγρ. 6 καὶ 23.

Πρβλ. τὸ ἤδη παρατεθὲν χωρίον τοῦ Ἀσκληπιάδου παρὰ Σέξτ. Ἐμπ.

¹ Βλέπε G. Knaack *RE* VI 384 ε. καὶ κατωτέρω, σελ. 215, περὶ τῶν τόνων.

² Van der Waerden, *Science awakening* (1954) 228 κ.ε.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 61 καὶ 94 κ.ε. Περὶ τοῦ Τιμαίου βλέπε *FGrHist* 566 T I, 10 καὶ F 125 - 8.

⁴ *FGrHist* 241 F 4 - 8.

⁵ *FGrHist*. 241 F 1-3.

⁶ Περὶ τοῦ «*Zeittafeln*» βλέπε Regenbogen, *Πίναξ RE* XX 1462.60 κ.ε.

Χρονικά¹ τοῦ Εὐσεβίου. Ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ τοῦ καταλόγου ἀγεί ἡμᾶς ὀπίσω εἰς τὸ ἔτος 1104/3 π.Χ., τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ ἔτος τῆς *Ἡρακλειδῶν καθόδου*. Ἡ ἰωνικὴ μετανάστευσις τοποθετεῖται ἐξήκοντα ἔτη βραδύτερον, καὶ ἡ *Τροίας ἄλωσις*, ὀγδοήκοντα ἔτη ἐνωρίτερον, τῷ 1184/3 π.Χ. Ἡ περίοδος μεταξύ αὐτῆς τῆς παλαιολιθικῆς χρονολογίας καὶ τῆς ὀψιμωπίας, δηλαδή τῆς τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου (324/3 π.Χ.), διηρεῖτο εἰς δέκα ἐποχάς.² Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ σύγχρονος ἐπιστήμων ἴσως θελήσῃ νὰ μετριάσῃ τὴν ἐκτίμησίν του διὰ τὰς ἀρετὰς τοῦ Ἐρατοσθένους, παρατηρῶν μετὰ λύπης «ὅτι, ἐν σχέσει πρὸς τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, δὲν ἠδυνήθη νὰ ἀποφύγῃ παρέκκλισιν ἀπὸ τὴν ἀρχὴν του», ἡ ὁποία ἦτο νὰ ἀφήνῃ κατὰ μέρος «ὄλους τοὺς ἀνεπιβεβαιώτους θρύλους».³ Διὰ τὸ ἑλληνικὸν ὅμως πνεῦμα ἡ πολιορκία καὶ ἡ ἄλωσις τῆς Τροίας δὲν ἦσαν θρύλος, ἀλλὰ βαρυσήμαντον ἱστορικὸν γεγονός, διὰ τὸ ὁποῖον οἰονδήποτε χρονολογικὸν σύστημα ὄφειλε νὰ δίδῃ χρονολογίαν. Ὁ Ὀμηρὸς ἐπίσης, ὡς ποιητὴς τῆς *Ἰλιάδος*, εἰς τὴν ὁποίαν μετεβίβασε καὶ ἐμορφοποίησε τὰ ἥρωϊκὰ κατορθώματα τοῦ μεγάλου πολέμου, ὡς καὶ τοῦ μεταπολεμικοῦ ποιήματος, τῆς *Ὀδυσσεΐας*, ἦτο διὰ πάντα Ἕλληνα ἱστορικὸν πρόσωπον. Ἀπὸ τοῦ ἔκτου αἰῶνος καὶ ἔπειτα ἀναριθμητοὶ ἐγένοντο εἰκασία περὶ αὐτῆς τῆς χρονολογίας καὶ τῆς σχέσεώς της πρὸς τὴν τοῦ Ἡσιόδου.⁴ Εἰς τὸ ἱστορικὸν μέρος τῆς *Γεωγραφίας*, ὅπου ἐπραγματεύθη σοβαρῶς ὀμηρικὰ προβλήματα, ὁ Ἐρατοσθένης⁵ ὥρισε τὴν περίοδον τῆς ἀκμῆς τοῦ Ὀμήρου ἑκατὸν ἔτη μετὰ τὸν Τρωϊκὸν πόλεμον, ἀλλὰ πρὸ τῆς ἰωνικῆς μετανάστεύσεως, καὶ ἐτοποθέτησε τὸν Ἡσιόδον μετὰ τὸν Ὀμηρον. Τοὺς βίους καὶ τὰ ἔργα τῶν μετὰ τὴν ἐπικὴν περίοδον συγγραφέων ἠδύνατο νὰ χρονολογήσῃ κατὰ Ὀλυμπιάδας,⁶ ἐφαρμόζων οὕτω εἰς τὴν χρονολόγησιν τῆς λογοτεχνίας συστηματικὴν προσέγγισιν ἀντι τῶν παλαιότερων μᾶλλον αὐθαιρέτων προσπαθειῶν. Ἐνα περίπτου αἰῶνα βραδύτερον ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος ἐστήριξε τὰ *Χρονικά*⁷ του ἐπὶ τῶν θεμελίων, τὰ ὁποῖα ἔθεσεν ὁ Ἐρατοσθένης, ἀν καὶ μετὰ τινων ἀλλοιώσεων. Τὸ δημοφιλέστερον αὐτὸ ἔργον παρεμέρισε τὰς ἐσωτερικὰς *Χρονολογίας*, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον τόσον ὀλίγα πράγματα διεσώθησαν ἐξ αὐτῶν. Ἐχομεν ἀρκετὰς μαρτυρίας καὶ εἶναι πιστευτὸν ἀφ' ἑαυτοῦ ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ὡς ἀστρονόμος καὶ μαθηματικὸς ἔγραψεν ἐπίσης περὶ ἐνὸς περιπλόκου προβλήματος τοῦ ἡμερολογίου, τοῦ ὀκταετοῦς κύκλου, *Περὶ τῆς ὀκταετηρίδος*.⁸ Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ λέγεται ὅτι ἠσχολήθη, ὡς ἦτο λίαν φυσικὸν

¹ E. Schwartz, «Die Königslisten des Eratosthenes und Kastor», *AGGW* 40 (1894/5) 60 κ.έ., τὸ ἐκ τοῦ Διοδώρου ἐράνισμα ἐν Εὐσεβ. *Χρον.* I 221.31 κ.έ. Βλέπε καὶ W. Kubitschek, «Königsverzeichnisse», *RE* XI (1922) 1015 κ.έ.

² *FGrHist* 241 F 1.

³ Van der Waerden, *Science awakening* 230.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 13, 51, κτλ.

⁵ F 9 καὶ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Jacoby.

⁶ F 7. 10-13: Ἐμπεδοκλῆς, Φερεκύδης ὁ Σύριος, Πυθαγόρας, Ἰπποκράτης.

⁷ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 303.

⁸ Γέμ. *Εἰσαγ.* 8.24 σελ. 110 Manitius καὶ *Commentariorum in Arat. rel.* ἐκδ. E. Maass

δι' αὐτόν, μὲ τὴν γνησιότητα ἔργου τινὸς τοῦ Εὐδόξου περὶ τοῦ ἰδίου θέματος καὶ μὲ τὴν τοποθέτησιν μιᾶς ἑορτῆς τῆς Ἴσιδος εἰς τὸ ἡμερολόγιον.

Τὸ μέγιστον αὐτοῦ ἐπίτευγμα, ἡ γεωγραφία¹ του, — τὸ σύνθετον γεωγραφία ἐπενοήθη πιθανῶς ὑπ' αὐτοῦ —, εἰς μερικά βαίνει παραλλήλως πρὸς τὸ περὶ χρονολογήσεως ἔργον του. Τὸ βιβλίον *Περὶ τῆς ἀναμετρήσεως τῆς γῆς*,² ὡς εἶδος πίνακος, ἀντιστοιχεῖ πρὸς τοὺς Ὀλυμπιακοὺς καταλόγους, μὲ τὴν βοήθειαν τῶν ὁποίων καθώρισε τὴν σειρὰν τῶν ἱστορικῶν χρονολογιῶν. Ἐδῶ, χρησιμοποιοῦν ὅλην τὴν μαθηματικὴν καὶ ἀστρονομικὴν μόρφωσιν του καὶ μὲ τὴν βοήθειαν νέων ὀργάνων, προσεπάθησε νὰ προσδιορίσῃ τὴν ἀπόστασιν μεταξὺ διαφόρων τόπων, τὸ γεωγραφικὸν αὐτῶν πλάτος καὶ μῆκος, ἀκόμη δὲ καὶ τὴν περίμετρον τῆς γῆς. Ὡς εἰς τὴν χρονολόγησιν προσήρμοξε, διώρθωνε καὶ συνεπλήρωνε τὰς ἐρεῦνας τῶν προκατόχων του Εὐδόξου καὶ Δικαιάρχου μετὰ προσοχῆς καὶ εὐσυνειδησίας. Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ἀποτελέσματα, εἰς τὰ ὁποῖα ἔφθασε, κατὰ προσέγγισιν μόνον ἦσαν ἀκριβῆ, οἱ νεώτεροι ἐπιστήμονες οὐδέποτε ἔπαυσαν νὰ θαυμάζουσιν πόσον πολὺ εἶχε πλησιάσει τὴν ἀλήθειαν³.

Τὸ κύριον αὐτοῦ ἔργον, ἐν γενικαῖς γραμμαῖς ἀντίστοιχον πρὸς τὸ ἔργον του εἰς τὸν ἄλλον τομέα, τὰς *Χρονογραφίας*, ἦτο τὰ *Γεωγραφικά* εἰς τρία βιβλία.⁴ Τὸ πρῶτον ἐξ αὐτῶν ἀποκαλύπτει πόσον καλῶς εἶχε χρησιμοποιήσῃ τὴν βιβλιοθήκην⁵ καὶ ἐξοικειωθῆ μετὰ ὀλόκληρον τὴν ἀρχαιοτέραν ἱστορίαν τῆς γεωγραφίας. Τὸ δεύτερον βιβλίον βασίζεται ἐπὶ τῆς εἰδικῆς ἐρεύνης του, τῆς καταγραφείσης εἰς τὸ «*Περὶ ἀναμετρήσεως*», καὶ τὸ τρίτον ἐπὶ τῶν νέων χαρτῶν, τοὺς ὁποῖους εἶχε σχεδιάσει ὁ ἴδιος. Ἐπεράτωσε τὸ συστηματικὸν ἔργον του διὰ τινος περιγραφικοῦ τμήματος, εἰς τὸ ὁποῖον καθώριζε τὰ χαρακτηριστικὰ ἐκάστης χώρας, καὶ πρὸς τοῦτο ἤντησε ἀφθόνως ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐξερευνήσεως, ἡ

(1898) 47.23. Ἄφ' ὅτου, ἀποκατέστησε τὸ κείμενον ὁ E. Maass, «*Aratea*», *Philol. Untersuchungen* 12 (1892) 14 κ.έ., ἔπαυσε πλέον ὁ λόγος τῆς ἐπιφυλάξεως, τὴν ὁποίαν σφαλερῶς ἐκφράζουν οἱ Christ-Schmid, *Griech. Lit.* II 1² (1920) 249 κ.έ.

¹ Συλλογὰς τῶν ἀποσπασμάτων βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 182, σημ. 3. Πρβλ. H. Berger, *Geschichte der wissenschaftlichen Erdkunde der Griechen*² (1903) 384 κ.έ., A. Rehm-K. Vogel, *Exakte Wissenschaften*⁴ (1933) 42 κ.έ., καὶ ἰδίᾳ τὸ διεξοδικὸν ἄρθρον «*Geographie*», *RE Suppl.* 4 (1924) 521 - 685. Περὶ τοῦ *γεωγραφία* 523 κ.έ., περὶ τοῦ Ἐρατοσθένους 604 - 14.

² Ἦρων, «*Διόπτρ.*» κεφ. 35, *Opera* III (1903) ἔκδ. H. Schöne, σελ. 302.16.

³ Gisinger ἐνθ' ἀνωτ. 605 ἔ.

⁴ Στράβ. I 29, II, ἀρχή, XV 688. Τὰ σχόλ. Ἄπολλ. ἸV 284, 310 *passim*, βλ. Index σελ. 333, δίδουν αὐτόν, τὸν προφανῶς ὀρθόν, τίτλον. Αἱ κατὰ καιροὺς καὶ ὀλιγώτερον ἀξιόπιστοι παραθέσεις τοῦ ἔργου εἶναι *Γεωγραφούμενα*, *Γεωγραφία*, Ἰπομνήματα, βλέπε Bernhardy, *Eratosthenica* 26 κ.έ., H. Berger, *Erkunde der Griechen*² 387.2.

⁵ Ἰππαρχ. ἀναφερόμενος ὑπὸ τοῦ Στράβ. II 69 «*Ερατοσθένης . . . ἐντετυχηκῶς ὑπομνήμασι πολλοῖς ὄν εὐπόροι βιβλιοθήκην ἔχων τηλικαύτην ἡλίκην αὐτὸς Ἰππαρχὸς φησι*. Πρβλ. H. Berger, *Die geographischen Fragmente des Hipparch* (1869) 96. «*The geographical fragments of Hipparchos*» ἔκδ. D. R. Dicks, *Univ. of London Glass. Studies* I (1959) 123.

ὅποια εἶχε συνεχισθῆ ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀλεξάνδρου μέχρι τῶν ἰδικῶν του. Διὰ τὰ Γεωγραφικὰ δὲν ἔλειψε οὔτε ὁ θαυμασμὸς οὔτε ἡ αὐστηρὰ ἐτίκρισις. Ἰδιαιτέρως ἐπεκρίθησαν ὑπὸ τοῦ Ἰππάρχου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ἀπὸ ἀστρονομικῆς σκοπιᾶς κατὰ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, καὶ τοῦ Πολυβίου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε ὡς ἀντίπαλος τῆς μαθηματικῆς γεωγραφίας. Αὐτὰ ὅμως, ἀντιθέτως πρὸς ὅ,τι συνέβη μὲ τὰς Χρονογραφίας, οὐδὲν μεταγενέστερον ἔργον τὰ ἀπερρόφησεν. Ὁ πλέον διακεκριμένος διάδοχος τοῦ Ἐρατοσθένους εἰς τὸν γεωγραφικὸν τομέα, ἀντίστοιχος πρὸς τὸν Ἀπολλόδωρον εἰς τὸν χρονολογικόν, ἦτο ὁ Ποσειδώνιος, κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. ἐν τούτοις, ἂν καὶ ἔτακτοποίησε τὴν κατάταξιν τοῦ ἔργου του *Περὶ Ὠκεανοῦ καὶ τῶν κατ' αὐτὸν*¹ ἔχων ὡς παράδειγμα τὰ *Γεωγραφικά*,² οὗτος ἦτο κάπως πρωτότυπος στωϊκὸς φιλόσοφος καὶ φυσικὸς ὄχι ὅμως ἐκλεκτικὸς συγγραφεύς. Διὰ τοῦτο αἱ περικοπαὶ του δὲν ἦτο ἴσως δυνατὸν νὰ χρησιμεύσουν ὡς πρότυπα καὶ πηγαὶ ἄλλων ἔργων. Ὁ Στράβων, ἀφ' ἑτέρου, κατὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος ἐνεσωμάτωσε ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τοῦ Ποσειδωνίου εἰς τὰ δύο πρῶτα βιβλία τῶν *Γεωγραφικῶν* του. Εἰς αὐτὸν ὀφείλομεν πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τῆς ὁμηρικῆς γεωγραφίας τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τῶν γενικῶν παρατηρήσεων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς φιλολογικῆς κριτικῆς.³ Τὸ μὴ στερούμενον κριτικῆς ἀπάνθισμα τοῦ Στράβωνος εἶναι τυπικὸν τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου, ἡ ὁποία, ἂν καὶ δὲν ἦτο πλέον παραγωγικὴ, διέσωσε μεταξύ τῶν συλλογῶν τῆς μερικῆς ἀνεκτιμήτους θησαυροὺς τῆς ἑλληνιστικῆς φιλολογίας καὶ ἐπιστήμης.

Ὁ Ἐρατοσθένης ἤρχισε τὴν ἐπισκόπησιν τῶν περὶ γεωγραφίας ἔργων παλαιότερων συγγραφέων ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου, ἐν φυσικῇ ἀντιπαραβολῇ πρὸς τὴν θέσιν, τὴν ὁποίαν προσέδωκεν εἰς αὐτὸν καὶ τὸν τρωϊκὸν πόλεμον εἰς τὰς *Χρονογραφίας*. Ἄν καὶ ἐθεώρει ὅμως τὴν ἐκστρατείαν αὐτὴν ὡς τὸ παλαιότερον γνωστὸν γεγονός τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας, οὐδόλως ἐξελάμβανε τὸν ποιητὴν ὡς ἱστορικὸν ἢ ὡς γεωγράφον. Διὰ τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ ὀρθολογιστικὸν πνεῦμα τοῦ Ἐρατοσθένους τὰ μὴ πραγματικὰ στοιχεῖα τῆς ὁμηρικῆς γεωγραφίας ἦσαν ἐμφανῆ. Δὲν ἐμέμφετο τὸν ποιητὴν. Τὸ λάθος ἦτο τῶν ἑρμηνευτῶν, οἱ ὁποῖοι διέπραττον τὸ βασικὸν σφάλμα νὰ ταυτίζουσιν τόπους τοῦ ἔπους πρὸς ὠρισμένους τόπους τῆς Μεσογείου καὶ νὰ ὑποθέτουν ὅτι ὁ Ὀμηρὸς εἶχε ἀναλάβει ὡς ἰδικόν του ἔργον νὰ διδάξῃ τοὺς ἀνθρώπους γεωγραφίαν ἢ ὅτιδήποτε ἄλλο, λ.χ. θεολογίαν, ἠθικὴν ἢ στρατιωτικὴν τακτικὴν. Τὰ γεωγραφικὰ χωρία τοῦ Ὀμήρου, ἐπὶ παραδείγματι

¹ *FGrHist* 87 F 74-105.

² K. Reinhardt, «Poseidonios», *RE* XXII (1953) 664. Πρβλ. «Gesamtcharakteristik Stil». Περὶ τῆς ἐξαιρετικῶς ἔκτενους αὐτῆς *retractatio* τοῦ πολυσυνθέτου προβλήματος τοῦ Ποσειδωνίου (278 στῆλαι) βλέπε *Jahrbuch der Bayer. Akademie der Wissenschaften* 1959, σελ. 149.

³ Περὶ τῆς ἔναντι τοῦ Ἐρατοσθένους στάσεως τοῦ Στράβωνος βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 183, περὶ τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τοῦ Ὀμήρου πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 195 κ.έ.

αὶ περιπλανήσεις τοῦ Ὀδυσσέως,¹ ἔπρεπε νὰ θεωρῶνται ὡς καθαρῶς φανταστικά. Εἰς τὰ χωρία αὐτά, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ, ὁ σκοπὸς τοῦ ποιητοῦ δὲν ἦτο νὰ διδάξῃ, ἀλλὰ νὰ τέρψῃ.

Ὅτι οὐδεὶς φιλόλογος εἶχε τολμήσει νὰ εἴπῃ, ὁ ἐπιστήμων ἦτο ἀρκούντως συνεπής καὶ ἀφοβὸς ὄχι μόνον νὰ διατυπώσῃ εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὀμήρου, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ εἰς τὴν ποίησιν γενικῶς: ποιητὴν γὰρ ἔφη πάντα στοχάζεσθαι ψυχαγωγίας, οὐ διδασκαλίας (Στράβ. I 15).² Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν διδασκαλίαν, ἡ ψυχαγωγία δύναται νὰ σημαίνῃ μόνον διασκεδάσιν. Ἡ κατηγορηματικὴ ρῆσις τοῦ Ἐρατοσθένους, ὅτι πᾶς ποιητὴς ἀπέβλεπε εἰς τὴν ψυχαγωγίαν, ἦτο ἐξαιρετικῶς προκλητικὴ διακήρυξις. Ὁ Στράβων, φυσικὰ, ἀναφέρων αὐτήν, ἀντιπαρέθεσε εὐθύς τὴν ἰδικήν του γνώμην, τὴν ὁποίαν ἴσως εἶχε παραλάβει ἐκ παλαιότερων στωϊκῶν, ὡς ὁ Ποσειδώνιος. Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτοῦ τοῦ Ἐρατοσθένους ἡ καὶ ὀλίγον βραδύτερον³ ὁ Νεοπτόλεμος ὁ ἐκ Παρίου εἶχε διορθώσει τὸν προκάτοχόν του εὐσυνειδήτως, ὡς φαίνεται, δεδομένου ὅτι ἐχρησιμοποίησε τὴν μᾶλλον ἀσυνήθη ἔκφρασιν ψυχαγωγία εἰς τὴν αὐτὴν σχέσιν καὶ ὑπὸ τὴν αὐτὴν ἔννοιαν: καὶ πρὸς ἀρε[τὴν] δεῖν τ[ὴν] τελείω ποιη[τῆ] μετὰ τ[ῆ]ς ψυχαγωγ[γί]α[ς] τοῦ τοῦς] ἀκούοντ[ας] ὠφελεῖ[ν] καὶ χρηση[μο]λογεῖ[ν] καὶ τὸν Ὀμη[ρον] τ[ὴν] ἔρπειν [τε καὶ ὠφελεῖν] τὸ [πλεῖ]ον.⁴ Οὗτος ἦτο ὁ συμβιβασμὸς, συμβιβασμὸς λίαν ἀποτελεσματικὸς, ὁ ὁποῖος ὠδήγησε τελικῶς εἰς τὴν περίφημον ρῆσιν τοῦ Ὁρατίου: Hor. A.P. 333 «et prodesse volunt et delectare poetae . . . simul et iucunda et idonea dicere vitae», καὶ στ. 99 κ.έ. «poemata . . . quocumque volent animum auditoris agunt», ἡ ὁποία εἶναι ἐν εἶδος μεταφράσεως τοῦ ψυχαγωγεῖν. Ἡ ἀντίδρασις κατὰ τοῦ Ἐρατοσθένους ἦτο ἐντελῶς φυσικὴ ἐν ὄψει τῆς γενικῆς ἑλληνικῆς πίστεως, ὅτι πάντες οἱ ἄνθρωποι ἐδιδάχθησαν ἀρχῆθεν ἐκ τοῦ Ὀμήρου,⁵ καὶ ὅτι ἡ σύμφυτος ἠθικὴ καὶ ἐκπαιδευτικὴ τάσις εἰς τὴν ἑλληνικὴν ποίησιν ἐχρονολογεῖτο ἀπὸ τῶν ἐπικῶν χρόνων. Εἰς τὴν ἀττικὴν κωμῶδιαν, καὶ ἰδιαιτέρως εἰς τοὺς Βατράχους τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἡγεσίας τῶν ποιητῶν ὡς καὶ τῆς χρησιμότητος (ὠφελείας) καὶ τοῦ κινδύνου τῆς διδασκαλίας των (διδάσκειν) συνεζητεῖτο ἀπροκαλύπτως.⁶

¹ Πρβλ. K. Lehrs, *De Aristarchi studiis Homericis* (1882, 3η ἔκδ.) 240 κ.έ.

² Πρβλ. I 6 καὶ 25 = Ἐρατοσθ. *Geogr. Fragm.* σελ. 36 κ.έ. μετὰ τῶν σημειώσεων τοῦ Berger. Ἐνα αἰῶνα περὶπου μετὰ τὸν Ἐρατοσθένη, ὁ Ἀγαθαρχίδης (*GGM* σελ. 117.16) μεταβαλὼν τὸ διδασκαλίας εἰς ἀληθείας εἶπε: ὅτι πᾶς ποιητὴς ψυχαγωγίας (ἐνν. μᾶλλον) ἢ ἀληθείας στοχαστός.

³ Τὸν Νεοπτόλεμον ἀναφέρει ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, *Εὐστ.* σελ. 1817.19 - 22 (ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἐν ρ 219 μολοβρός). Οὐδεὶς λόγος συντρέχει διὰ νὰ ἐξαλείψωμεν τὴν σαφῆ αὐτὴν μαρτυρίαν τρέποντες τὸ φησὶ εἰς φασί, ὡς προσεπάθησε νὰ πράξῃ ὁ Nauck, *Aristoph. Byz. fragm.* σελ. 119.70. Ὁ Νεοπτόλεμος ὀρθῶς ἐχαρακτηρίσθη καὶ ἐχρονολογήθη ὑπὸ τοῦ C.O. Brink, *Horace on Poetry* (1963) 43 κ.έ., βλέπε ἰδίᾳ 45.2.

⁴ Φιλοδ. *Περὶ ποιημάτων* V ἔκδ. C. Jensen (1923) στήλη XIII 8 - 15 σελ. 33, πρβλ. σελ. 108 κ.έ., 123, 152 κ.έ. Βλέπε Brink 55.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 11.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 57.

Ὁ Πλάτων διὰ ποικίλους λόγους ἔτεινε νὰ ἀρνηθῆ εἰς τὴν ποίησιν πραγματικὴν σοβαρότητα καὶ χρησιμότητα καὶ νὰ θεωρῆ αὐτὴν ὡς «παίγνιον» προκαλοῦν μόνον «τέρψιν» (παιδιά, ἡδονή).¹ Ὡς ὁπαδὸς τοῦ Πλάτωνος, ὁ Ἐρατοσθένης εἶχε τὸ αἶσθημα ὅτι συνεφώνει μὲ αὐτὴν τὴν θεωρίαν τῆς ἡδονῆς. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ ὅμως ἦσαν πολὺ διαφορετικὰ, δεδομένου ὅτι ἦσαν ἐπιχειρήματα ἐπιστήμονος ἀρνούμενου νὰ λάβῃ τὰς γεωγραφικὰς ἰδέας καὶ περιγραφὰς τοῦ ἐπικοῦ ποιητοῦ κατὰ γράμμα.² Ἐτι ὀλιγώτερον ἦτο προητοιμασμένος νὰ ὑποθέσῃ ὅτι περιεῖχον «κεκρυμμένας σημασίας», ὡς ἔπραττον οἱ στωϊκοί, τόσον οἱ πρὸ αὐτοῦ ὅσον καὶ οἱ σύγχρονοί³ του, ἀναβιοῦντες τὴν ἀρχαίαν πρακτικὴν τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας.⁴

Ὁ Ἐρατοσθένης ἐπέτυχε κατὰ τοῦτο, ὅτι οἱ μέγιστοι ἀλεξανδρινοὶ λόγιοι τῶν ἐπομένων γενεῶν ἐθεώρουν τὰς γνώμας του μὲ εὐρύτητα σκέψεως, μολονότι δὲν ἀπεδέχοντο πλήρως τὸ βασικὸν αὐτοῦ δόγμα. Καὶ φαίνεται ὅτι τοῦτο εἶναι τὸ μόνον σημεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν ἐπίδρασιν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τῆς φιλολογίας — ἐπίδρασιν σημαντικὴν, ἀλλὰ λίαν περιωρισμένην.⁵ Ἐξ ἄλλου, πεπαιδευμένοι ἄνδρες καὶ ἐνθουσιώδεις ἐρασιτέχνηται ὄλων τῶν ἐποχῶν ἠγνόησαν τὰ νηφάλια ἐπιχειρήματα τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ προσεπάθησαν ἀκαταπονήτως νὰ εὗρουν θέσεις ἀνταποκρινομένας ἀκριβῶς εἰς τὴν ἐνδειξιν τῶν ποιημάτων, ὄχι μόνον ἱστορικὰς θέσεις ὡς ἡ Ἰθάκη ἢ ἡ Πύλος ἢ ἄλλαι πόλεις τοῦ (νηῶν καταλόγου), ἀλλὰ καὶ τοὺς τόπους τῶν περιπλανήσεων τοῦ Ὀδυσσεῦς — κάτι τὸ ὁποῖον εἶναι τελείως διαφορετικὸν πρᾶγμα. Εἰς τὴν πρώτην περιπτῶσιν τὰ ἐπικά ποιήματα ἔγιναν τρόπον τινὰ γεωγραφικὰ ἐγχειρίδια, παρὰ τὰς ὑπαρχούσας καὶ ἐπὶ στερεῶν βάσεων ἐδραιωμένας διαμαρτυρίας.⁶ Εἰς τὴν δευτέραν περιπτῶσιν προεβλήθησαν ὑπέρμετροι παραλογισμοί, συμφώνως πρὸς τοὺς ὁποίους ὁ Ὀδυσσεὺς ἐνεφανίζετο ὡς ἐξερευνητὴς τῆς ἀρκτικῆς ζώνης ἢ, ἂν ἀγαπᾶτε, ταξιδιώτης περιηγούμενος τὴν Ἀφρικὴν, εἴτε ἡ Καλυψώ, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα προήρχετο δῆθεν ἐκ τοῦ τευτονικοῦ (hel), ἐτοποθετεῖτο εἰς τὴν Ἑλιγολάνδην. Πράγματι οἱ ἐπικοὶ ποιηταὶ δεικνύουν εἰς τὰς διηγήσεις των ἀξιοσημείωτον ἀδιαφορίαν τόσον διὰ τὸν χρόνον, ὅσον καὶ διὰ τὸν χῶρον. Δὲν εἶναι ἐδῶ

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 68 καὶ 88 κ.έ. περὶ Πλάτωνος καὶ Ἀριστοτέλους.

² Ἐρατοσθ. *Geogr. Fragmente* 22 κ.έ. καὶ H. Berger, *Erkunde der Griechen*² 386 κ.έ.

³ Παραπομπὰς εἰς ἀποσπάσματα τοῦ Ζήνωνος, τοῦ Κλεάνθους, τοῦ Χρυσίππου σχετικὰς πρὸς τὴν ἀλληγορίαν βλέπε εἰς Pohlenz, *Stoa* II 55.

⁴ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 11 κ.έ.

⁵ Αὕτῃ εἶναι ἡ ἀπάντησις εἰς τὴν ἐρώτησιν ἡμῶν τῆς σελ. 182. Wilamowitz, *Hom. Untersuchungen* (1884) 385 καὶ θετικαὶ ἐπιστῆμαι ἤσκησαν τὴν πλέον σημαντικὴν ἐπίδρασιν εἰς τὴν ἀλεξανδρινὴν φιλολογίαν, ἢ γενικῆ αὐτῆ διαβεβαίωσις ἐνισχύεται μόνον διὰ τινος ἀσαφοῦς ἀναφορᾶς εἰς τὸν Ἐρατοσθένη. Βλέπε ἐπίσης τὰς γενικὰς παρατηρήσεις ἐπὶ τῆς σχέσεως ἐπιστήμης (περιλαμβανομένης καὶ τῆς ἰατρικῆς) καὶ φιλολογίας ὑπὸ H. J. Mette, *Parateresis* (1952) 63 κ.έ.

⁶ G. Jachmann, *Der homerische Schiffskatalog* (1958) 10.

ἡ κατάλληλος θέσις διὰ νὰ συνεχίσωμεν τὴν συζήτησιν περὶ αὐτῶν τῶν δυσκολιῶν τῆς ἐρμηνείας, τὰς ὁποίας ἔθιξε ὁ Ἐρατοσθένης. Δυνάμεθα ὁμῶς νὰ ἀναφέρωμεν εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ τὸ πασίγνωστον σκῶμμα του:¹ τότε ἂν εὐρεῖν τινα λέγει ποῦ Ὀδυσσεὺς πεπλάνηται, ὅταν εὕρῃ τὸν σκυτέα τὸν συρράφαντα τὸν τῶν ἀνέμων ἀσκόν. Αὐτὴ ἡ ἀπόφασις, τὴν ὁποίαν ὁ Πολύβιος ἀπεδοκίμασε ἐντόνως, εἶναι καλὸν δεῖγμα τοῦ εἰρωνικοῦ ὕφους τοῦ Ἐρατοσθένους, καί, ἐπειδὴ πολὺ ὀλίγα πληρεῖς προτάσεις του διεσώθησαν, πρέπει ἴσως νὰ λυπούμεθα διὰ τὴν ἀπώλειαν ἄλλων εὐφυολογημάτων του.

Εἶδομεν πῶς αἱ ἔρευναι τοῦ Ἐρατοσθένους ἐξετείνοντο ἐφ' ὅλης τῆς ἐπιφανείας τῆς γῆς καὶ εἰς ἕλας τὰς περιόδους τοῦ παρελθόντος τῆς ἀνθρωπότητος. Λέγεται ἐπίσης ὅτι εἶχε δώσει μίαν εἰκόνα τοῦ οὐρανοῦ συντάξας τὸν πρῶτον ἐλληνικὸν κατάλογον τῶν ἀστερισμῶν. Ὁ τίτλος καὶ τὰ περιεχόμενα τῶν οὕτω καλουμένων *Καταστερισμῶν*² συζητοῦνται ζωηρῶς,³ ἀλλ' εἶναι τοῦλάχιστον πιθανὸν ὅτι τὰ χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἔχομεν, διασώζουσι ἐπιτομὴν καὶ μεταγενεστέραν προσαρμογὴν τῆς ἀρχικῆς μονογραφίας τοῦ Ἐρατοσθένους. Αὐτὴ προφανῶς περιεῖχε ὄχι πάρα πολλὴν ἀστρονομίαν, ἀλλὰ μεγάλην συλλογὴν μυθικῶν ἢ λαϊκῶν ἱστοριῶν περὶ τῆς καταγωγῆς τῶν ἀστερισμῶν. Λόγω τῆς συμβολῆς των εἰς τὸ σπουδαῖον τοῦτο τμήμα τῆς ἐλληνικῆς μυθογραφίας οἱ *Καταστερισμοὶ* παρέμεναν ἐπὶ αἰῶνας χρήσιμον ἐγχειρίδιον καὶ σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου ὑπέστησαν σημαντικὰς ἀλλοιώσεις. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ἀμφιβιάλλωμεν ὅτι ὁ ἀλεξανδρινὸς ἐπιστήμων ἦτο ὁ συγγραφεὺς τοῦ πρωτοτύπου.⁴ Διεπιστώσαμεν ἐπανειλημμένως, πόσον εὐχερῶς μετεκινεῖτο εἰς πολλῶν εἰδῶν κλάδους τοῦ ἐπιστητοῦ ἀπὸ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἰς τὴν φιλολογίαν, καὶ τὰ ποιήματά του ἐπιβεβαιουῖν τὸ ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον του περὶ τῶν οὐρανίων σωμάτων, ὡς καὶ τῶν ὠραίων μύθων τῶν ἀναφερομένων εἰς τοὺς ἀστέρας.

Ὁ μαθηματικὸς ἠδύνατο νὰ ἀναγνωρισθῇ εἰς ἓν τέλειον ἀπὸ πλευρᾶς μορφῆς ἐπίγραμμα ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν βασιλέα του.⁵ Τὸ ἐπικὸν ποίημα Ἐρμῆς⁶

¹ Fr. I A 16 Berger σελ. 36 = Στράβ. I 24 (Εὐστ. σελ. 1645 64 περὶ τοῦ κ 19).

² Αὐτὸς ὁ τίτλος εἶναι εἰκασία τοῦ John Fell εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ *editio princeps*, Oxford 1672.

³ Ὁ G. Knaack, *RE* VI 378 κ.έ. δίδει συνοπτικὴν κριτικὴν ἔκθεσιν τῆς διαμάχης αὐτῆς. Ὁ Keller, *Eratosthenes* (1946) (ἀνωτέρω, σελ. 183. σημ. 4) 18-28 ἐπανεξήτασε λεπτομερῶς τὴν νεωτέραν βιβλιογραφίαν. Πρβλ. Solmsen, *TAPA* 73 (1942) 204 κ.έ. Αἱ ἀνασυνθέσεις τοῦ C. Robert, *Eratosthenis catasterismorum reliquiae* (1878, ἀνετυπώθη τῷ 1963) καὶ ἰδίως τοῦ A. Rehm, *Herm.* 34 (1899) 251-79 παραμένουν καὶ σήμερον βασικαί. Ὁ J. Martin, *Histoire du texte des Phénomènes d'Aratos* (1956, ἀνωτέρω σελ. 143, σημ. 5) 58 κ.έ. «Le Problème des Catasterismes» δημοσιεύει (σελ. 99) ἐκ τοῦ codex Scorialensis Σ III 3 νέαν ἀναφορὰν εἰς τὸν Ἐρατοσθένη, ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ ἀστὴρ τῆς Παρθένου ταυτίζεται πρὸς τὴν Ἡριγόνην, τὴν θυγατέρα τοῦ Ἰκαρίου.

⁴ Ὁμολογῶ ὅτι — παρὰ τὸν σεβασμὸν μου πρὸς τὸν Solmsen — διατηρῶ πλείστας ἀμφιβολίας ὡς πρὸς τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης ἐν τοῖς *Καταστερισμοῖς* ἔβλεπε, ὡς πιστὸς ὁπαδὸς τοῦ Πλάτωνος, ψυχὰς ἀνθρώπων εἰς τὰ ἄστρα.

⁵ Ἀνωτέρω, σελ. 184.

⁶ Fr. 1 - 16 Powell· πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 187.

ἤντλει παλαιὰς μυθικὰς ἀφηγήσεις περὶ τῆς γεννήσεως καὶ τῆς προώρου εὐφυτὰς τοῦ θεοῦ ἐκ τοῦ ὁμηρικοῦ ὕμνου εἰς τὸν Ἑρμῆν, τὰς ὁποίας συνεδύασε κατὰ τρόπον μοναδικὸν μετὰ τῆς κοσμολογίας τοῦ *Τιμαίου* τοῦ Πλάτωνος καὶ τῆς γεωγραφίας αὐτοῦ τούτου τοῦ Ἐρατοσθένους. Ὅταν ὁ θεὸς ἀνῆλθε εἰς τὰς οὐρανίους σφαίρας τῶν πλανητῶν, ὅπου καὶ ὁ ἴδιος ἔγινε εἷς ἐξ αὐτῶν, ὄχι μόνον διεπίστωσε τὴν ἁρμονίαν των καὶ τὴν ταύτισίν των μετὰ τῆς ἁρμονίας τῆς λύρας του, ἀλλ' εἶδε καὶ τὰς πέντε ζώνας, εἰς τὰς ὁποίας διηρεῖτο ἡ γῆ, συμφώνως πρὸς τὴν γεωγραφικὴν θεωρίαν τοῦ Ἐρατοσθένους.

Εἰς τὸ ἐλεγειακὸν τοῦ ποίημα *Ἡριγόνη*,¹ τοπικὴν ἀττικὴν παράδοσιν τοῦ χωρίου Ἰκαρία, εἰς τὸ ὁποῖον ὑπηνίσσεται ἴσως μίαν μεταριστοτελικὴν ἑλληνιστικὴν θεωρίαν περὶ τῆς γενέσεως τῆς τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας,² καταλήγει

¹ Fr. 22-27 Powell. Πρβλ. *Erat. carm. reliquiae* ἔκδ. E. Hiller (1872) 94 - 114 καὶ E. Maass, *Analecta Erat.* (1883) 56 - 138. Βλέπε καὶ *Kallimachos-Studien* (1922) 102-12 καὶ F. Solmsen, *TAPA* 78 (1947) 254 κ.έ. Κατέπληξε τοὺς πάντας ἡ ἀνακάλυψις ὅτι τὸ διὰ πάντων ἀμώμητον ποιημάτων ἦτο χονδροειδὲς ἑλληνοαιγυπτιακὸν σύμφυγμα προελθὸν ἐκ συσπειρώσεως ὅλων τῶν λεπτομερειῶν, τὰς ὁποίας ποτὲ Ἑλληνες καὶ Λατῖνοι συγγραφεῖς μετὰ τὸν Ἐρατοσθένη ἀνέφερον περὶ τῆς ἱστορίας αὐτῆς. Λεπτομερεῖς ἀνασυνθέσεις ἑλληνικῶν ποιημάτων βασιζόμεναι ἐπὶ ὑποθετικῶν μιμητῶν, μυθογράφων, λεξικογράφων, κτλ. ἐπανελημμένως καὶ κατὰ τὸν αὐτὸν πάντοτε τρόπον ἀπογυμνοῦνται πάσης ἀξιοπιστίας εὐθὺς ὡς ἀνευρεθοῦν εἰς παπύρους οὐσιαστικὰ τμήματα τῶν ποιημάτων αὐτῶν. Εἰς τὸν γνωστὸν αὐτὸν κίνδυνον δὲν ἔδωσε τὴν δέουσαν προσοχὴν ὁ R. Merkelbach, παρὰ τὸ γεγονός ὅτι γνωρίζει τὸσον καλῶς τοὺς λογοτεχνικοῦ περιεχομένου παπύρους («Die Rigone des Eratosthenes», *Miscellanea di Studi Alessandrini in memoria di A. Rostagni*, 1963, σελ. 469 - 526).

² Fr. 22 Powell. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 193. Θεωρῶ πιθανὸν ὅτι ὁ ἐξάμετρος τοῦ Ἐρατοσθένους *Ἰκαριοῖ*, τὸτι πρῶτα περὶ τράγον ὠρχήσαντο ἀναφέρεται εἰς τὴν καταγωγὴν τῆς τραγωδίας, διότι ἡ γραμμὴ τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν ὁ Ἐρατοσθένης, ὁ Νεοπτόλεμος καὶ ὁ Ὀράτιος ἐπ' αὐτῆς φαίνεται ὅτι ταυτίζεται πρὸς ἐκείνην, τὴν ὁποίαν ἀκολουθοῦν ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς γενικῆς θεωρίας τῆς ποιήσεως, ἀνωτέρω, σελ. 166 κ.έ. Αἱ γραφαὶ τῶν χειρογράφων τοῦ Hygin. *de astr.* II 4 εὐρίσκονται ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Hiller ἐκδόσει τῆς *Ἡριγόνης* σελ. 106· οὗτος ὀρθῶς ἐξέλαβε τὸ *εικαριοῖ* ὡς τὴν τοπικὴν *Ἰκαριοῖ* (Στεφ. Βυζ. λ. *Ἰκαρία*· πρβλ. ἐπίσης *Κικυννα Κικυννοῖ* *Λυσ. λογ.* 17.5, 8) ἀκολουθουμένην ὑπὸ τοῦ ἀναφορικοῦ τὸθι. Τὸ αὐτὸ κείμενον δίδει ὁ Powell, ἀλλὰ οἱ Maass, Diehl (*AL* II³ τευχ. 6, 1942, σελ. 85, fr. 5), Pickard-Cambridge, Solmsen, Merkelbach καὶ ἄλλοι τυπώνουν *Ἰκάριοι*, ἐν σχέσει ἢ ἀσχέτως πρὸς τὸ *Ἰκαριοῖ*. Ἀλλὰ τὸ *Ἰκάριοι* εἶναι τὸ δημοτικὸν τῆς νήσου *Ἰκάρα*· οἱ κάτοικοι τοῦ ἀττικοῦ χωρίου *Ἰκαρία* πάντοτε καλοῦνται *Ἰκαριεῖς* (βλέπε Στέφ. Βυζ. καὶ τὰς ἐπιγραφάς). Πρὸς τὸ *Ἰκαριοῖ* τὸτι πρῶτα σύγκρινε νῦν τὸ Call. fr. 22.910 ἐν ἄλλῃ τὸθι πρῶτον ὄψθης καὶ πρὸς τὸ ὠρχήσαντο εἰς τὸ τέλος τοῦ ἐξαμέτρου ἐν Call. fr. 177.27 (ὄρχησασθαι· Ἐκ. fr. 326). Ὁ Hiller εἶχεν ἀναφερθῆ εἰς Call. ὕμν. II 52 καὶ III 240 περὶ πρύλιν ὠρχήσαντο, ἔνθα ἐν III 241 τὸ πρῶτα ἠκολούθει τὸ ρῆμα. — Διὰ τὰ σχετιζόμενα πρὸς τὸν Ἰκάριον χορὸν πέριξ τοῦ τράγου καὶ τὴν προέλευσιν τῆς τραγωδίας καὶ κωμωδίας ἐκ τοῦ τελετουργικοῦ τούτου χοροῦ βλέπε τὰς μαρτυρίας, τὰς ὁποίας συνέλεξε καὶ συνεζήτησε ὁ A. W. Pickard-Cambridge, *Dithyramb, Tragedy and Comedy* (1927) 97 κ.έ., 2α ἔκδ. (1962) 69 κ.έ. καὶ ὁ K. Ziegler, *RE* VI A (1937) «Tragoedia» 1924 κ.έ. Τὴν καλυτέραν συλλογὴν τῶν κειμένων δίδει ὁ K. Meuli, *Mus. Helv.* 12 (1955)

διὰ καταστερισμοῦ τοῦ χωρικοῦ Ἰκαρίου, τῆς θυγατρὸς του Ἡριγόνης καὶ τῆς κυνός των, τῆς Μαίρας. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ποίημα Ἐρμῆς, δὲν ὑπάρχουν ἀπτὰ ἴχνη ἐπιστήμης εἰς τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα τῆς ἐλεγείας, ἡ ὁποία ἔχει ἰσχυρὰν καλλιμάχειον¹ χροιάν. Μέχρι ποίου σημείου ἡ ποιητικὴ πρακτικὴ τοῦ Ἐρατοσθένους ἐνηρμονίζετο πρὸς τὴν λογοτεχνικὴν αὐτοῦ θεωρίαν;² Εἶχε πράγματι τὴν πρόθεσιν νὰ μὴ διδάξῃ τίποτε ἀλλὰ μόνον νὰ «προκαλέσῃ εὐχαρίστησιν» (*faire plaisir*); Τὰ δεκαοκτὼ ἐξάμετρα του περὶ τῶν «ζωνῶν», ἀπὸ τὰ ὁποῖα τὰ ἡμίση περίπου εἶναι σπονδειακά, ἔχουν μᾶλλον ὡς διδακτικά, καὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ Καλλιμάχου ἢ τέρψις καὶ ἡ ἀλήθεια ἦσαν συνηνωμένα.³ Οἱ ἐλάχιστοι σωζόμενοι στίχοι τῶν ποιημάτων τοῦ Ἐρατοσθένους δὲν μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ δώσωμεν ἰκανοποιητικὴν ἀπάντησιν. Ἐνδεχομένως δὲν ὑπῆρξε συνεπὴς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τοῦ μακροῦ βίου του, καὶ δὲν ὑπάρχει ἡ ἐλάχιστη δυνατὸτης καθορισμοῦ τῆς χρονολογίας ἐκάστου ποιήματος καὶ τῆς σχέσεώς των μετὰ τῶν πεζῶν συγγραμμάτων του. Ἡ σύντομος αὐτὴ ἐπισκόπησις ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι ἡ ποιήσις του ἦτο μόνον ἀρεργον, ἂν καὶ ἐπρόκειτο περὶ χαρακτηριστικοῦ παρέργου, τὸ ὁποῖον συνδέει αὐτὸν μετὰ τῶν φιλολόγων ποιητῶν ἀπὸ τοῦ Φιλιτᾶ μέχρι τοῦ Καλλιμάχου.

Ἐσημειώσαμεν ἤδη τὴν λύπην μας διὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ἐκ τῶν βιβλίων του ἐλλείπει ὑλικὸν γεγραμμένον εἰς τὸ χαρακτηριστικὸν δηκτικὸν ὕφος του.⁴ Ὅσα ἀνέκδοτα περὶ αὐτοῦ διέσωσε ἡ βιογραφικὴ παράδοσις ἀποτελοῦν πτωχὸν ὑποκατάστατον. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἐπαναλαμβάνονται παντοῦ, ἐνίοτε μετὰ τινος ἐσφαλμένης ἐμφάσεως, θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ τὰ ἀγνοήσωμεν ἐδῶ ἐξ ὀλοκλήρου. Ἄν ἐνθυμηθῶμεν⁵ ὅτι ὁ Φιλιτᾶς ἐγελοιοποιήθη, ὅτι ὁ Τίμων ἐχλεύαζε τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Μουσείου καὶ ὅτι εἰς τοὺς Ἰάμβους τοῦ Καλλιμάχου περιείχετο πολὺς ἐμπαιγμὸς τῶν φιλολόγων, δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ ἀμφισβητήσωμεν τὴν καταγωγὴν τῶν σκαπτικῶν παρωνυμίων τοῦ Ἐρατοσθένους. Ἦτο εὐφυὲς εὐρημα νὰ ἀποκαλοῦν αὐτὸν Βῆτα,⁶ διότι αὐτὸ τὸ παρωνύμιον ἐσήμαινε ὅτι εἰς πολλὰ καὶ διάφορα πεδία ἦτο ὁ καλύτερος δεύτερος, εἰς οὐδένα ὅμως εἰδικὸν κλάδον τῆς μαθήσεως ἤρχετο πρῶτος. Ἐν ἄλλο παρωνύμιον, τὸ Πένταθλος (ἀθλητῆς πέντε ἀθλημάτων) σκοπεύει πρὸς τὴν αὐτὴν κατεύθυνσιν. Ἀλλὰ διατί

226 κ.έ., ὁ ὁποῖος εἶναι καθ' ὑπερβολὴν, φοβοῦμαι, βέβαιος περὶ τῆς ὑποτιθεμένης θεωρίας τοῦ Ἐρατοσθένους.

¹ Βλέπε *Kallimachos - Studien* 102 κ.έ. καὶ *Callimachus II Index* ἐν λ. Ἐρατοσθένους.

² Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 198 κ.έ.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 148-9 καὶ 163 κ.έ.

⁴ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 201.

⁵ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 49, 107, 116.

⁶ Μαρκιαν. «Ἐπιτ. Περιπλ. Μενίππ.» 2 (*GGM* I σελ. 565.26) Ἐ. δν Βῆτα ἐκάλεσαν οἱ τοῦ Μουσείου προστάτες. Σουτδ. λ. Ἐρατοσθένους . . . βῆτα (βήματα *codd.*, *em.* Meursius) ἐπεκλήθη . . . ἄλλοι Πένταθλον ἐκάλεσαν· τὸ πένταθλος ὑποτιμητικῶς λεγόμενον ἀπαν-ᾶ ἐν [Πλατ.] Ἄντ. 135 E κ.έ.

Η ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΝΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ
ΕΙΣ ΤΟ ΑΠΟΚΟΡΥΦΩΜΑ ΑΥΤΗΣ
ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΗΣ Ο ΒΥΖΑΝΤΙΟΣ

Εἰς τὰ βιογραφικὰ συγγράμματα ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος περιγράφεται ὡς μαθητὴς τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ Καλλιμάχου καὶ τοῦ Ἐρατοσθένους, ὅλων δηλαδὴ τῶν κορυφαίων φιλολόγων τῶν τριῶν γενεῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. Λέγεται ὡσαύτως ὅτι εἶχε μελετήσῃ τὸν Διονύσιον Ἰαμβόν, τὸν Εὐφρόνιον καὶ τὸν Μάχωνα. Ἐν αὐτῷ ἴσως δὲν ἰσχύη κυριολεκτικῶς ἀπὸ πάσης πλευρᾶς,¹ εἶναι ἐν τούτοις ἀπολύτως ἀληθὲς ὑπὸ τὴν ἐννοίαν ὅτι ἐκληρονόμησε τὴν φιλολογικὴν παράδοσιν ὀλοκλήρως αἰῶνος. Ἰστάμενος εἰς τὸ κατώφλιον τοῦ δευτέρου αἰῶνος, ἐδέσποσεν αὐτοῦ πλήρως. Διότι συνέχισαν τὸ ἔργον του ὁ μέγας μαθητὴς του Ἀρίσταρχος καὶ ἡ ἀριστάρχειος «σχολή», ὁ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος καὶ ὁ Διονύσιος ὁ Θραῖξ. Οὕτω ἡ φιλολογία ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἠδυνήθη νὰ ἀντιμετωπίσῃ τοὺς κινδύνους τῆς ἐσωτερικῆς κρίσεως τοῦ 146/5 π.Χ. καὶ νὰ ἀντισταθῇ εἰς τὸν αὐξοῦντα ἀνταγωνισμὸν τῆς Περγάμου, ἡ δὲ πόλις, παρὰ τὰς πολλὰς ἀντιξοότητας, παρέμεινε τὸ κέντρον τῶν σπουδῶν μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ τέλους τῆς ἀρχαιότητος.

Ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ Πτολεμαίου Δ' τοῦ Φιλοπάτορος (221—204 π.Χ.) καὶ τοῦ Πτολεμαίου Ε' τοῦ Ἐπιφανοῦς (204—180 π.Χ.) ἤρχισε βαθμιαία πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ παρακμὴ εἰς τὴν Αἴγυπτον.² Ἀλλὰ ἡ φιλολογία δὲν ἐπηρεάσθη ἀπὸ αὐτὴν. Τουναντίον τώρα παρουσίασε τὴν ὑπερτάτην δυνάμιν της καὶ ἔφθασεν εἰς τὸ ὕψιστον αὐτῆς ἐπίπεδον, ἱστορικὸν γεγονὸς τὸ ὅποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ χρησιμεύσῃ ὡς προειδοποίησις κατὰ τῆς συγχρόνου τάσεως τῶν κοινωνιολόγων νὰ ὑπερτιμοῦν τὴν ἐπίδρασιν τοῦ «κοινωνικοῦ» παράγοντος ἐπὶ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς παιδείας γενικῶς. Διότι ἀκριβῶς τὸ τέλος τοῦ τρίτου αἰῶνος εἶδε τὴν ἀνατολὴν τῆς «καθαρᾶς» φιλολογίας, ὅχι πλέον ἠνωμένης μετὰ τῆς ποιήσεως, ἀλλὰ ὡς αὐτονόμου, αὐτοσυνειδησίαν ἔχοντος κλάδου τοῦ ἐπιστητοῦ, τοῦ ὁποίου οἱ ἐκπρόσωποι διεξεδίκουν τὸν διακριτικὸν τίτλον τῶν *γραμματικῶν*.

¹ Βλέπε τὴν γενικὴν παρατήρησιν εἰς τὴν σελ. 116.

² Βλέπε τὰ σχετικὰ κεφάλαια τῶν βιβλίων τὰ ὁποῖα ἀνεφέρθησαν ἀνωτέρω, σελ. 102, σημ. 2, καὶ *RE* XXIII (1959) H. Volkmann, «Die Dynastie der Ptolemaier in Ägypten» 1600-1762, ἰδίως 1678 κ.έ.

νά λάβῃ τις σοβαρῶς ὑπ' ὄψιν τὴν κακεντρεχῆ φλυαρίαν μιᾶς λογίας κοινωνίας; Ἐπ' οὐδενὶ τρόπῳ ἐπιτρέπεται νὰ ζημιωθῇ ἡ μνήμη ἑνὸς τῶν μεγίστων φιλολόγων ὄλων τῶν ἐποχῶν. Τὸ πολυσύνθετον καὶ ἡ ἐσωτερικὴ ἀλληλεξάρτησις τῶν πολυαρίθμων συγγραμμάτων τοῦ Ἐρατοσθένους ἐπιβάλλει νὰ γίνῃ ὅσον τὸ δυνατὸν ταχύτερον νέα πλήρης συλλογὴ τῶν ἀποσπασμάτων του.

Ἡ ἱστορία σπανίως ἐπαναλαμβάνεται. Ἀλλὰ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους θὰ εὕρωμεν τρεῖς κατὰ σειρὰν περιόδους, ἀκριβῶς ἀναλόγους, ἃν καὶ εἰς μεγαλύτεραν κλίμακα, πρὸς τὰς τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος. Πρῶτον ἦλθε ἡ ἀναβίωσις τῆς φιλολογίας κατὰ τὴν ἰταλικὴν Ἀναγέννησιν διαρκοῦντος τοῦ δεκάτου τετάρτου καὶ τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μ.Χ., ἐπικεφαλῆς τῆς ὁποίας ἦσαν μεγάλοι ποιηταὶ ἀπὸ τοῦ Πετράρχου μέχρι τοῦ Πολιτιανοῦ. Ἐπειτα ἠκολούθησε ἐγκυκλοπαιδικὴ διεύρυνσις αὐτῆς ἐν Γαλλίᾳ καὶ Κάτω Χώραις κατὰ τὸν δέκατον ἕκτον καὶ δέκατον ἑβδομον αἰῶνα, εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο αἰσθητὴ ἡ συμβολὴ τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν· ἡ «φιλολογία» ἀπέκτησε διὰ μιᾶν εἰσέτι φοράν τὴν ἐρατοσθένειον σημασίαν καὶ ὁ Σαλμάσιος ἐξυμνήθη ρητῶς ὡς ὁ Ἐρατοσθένης¹ τοῦ καιροῦ του. Τελικῶς ὅμως, ὅταν ἐνεφανίσθη ἡ μεγαλοφυΐα τοῦ Bentley, τὴν νίκην ἐκέρδισε ἡ δημιουργικὴ συγκέντρωσις εἰς τὴν κριτικὴν τῶν κειμένων καὶ τὴν λογοτεχνικὴν κριτικὴν, ὡς εἶχε συμβῆ, ὅταν μετὰ τὸν Ἐρατοσθένη ἦλθε εἰς τὸ προσκήνιον ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος περὶ τὸ 200 π.Χ.

¹ T. P. Blount, *Censura celebriorum autorum* (1690) 719.

τῆς μελλούσης ἀνταγωνιστρίας τῆς Ἀλεξανδρείας, ἐμφανίζεται διὰ πρώτην φοράν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σχετιζόμενον πρὸς τὸ θέμα μας. Ἡ ἄλλη ἱστορία ἴσως ἔχει τὴν προέλευσίν της ἐκ τινος ἀστείου τῶν ἀνθρώπων τοῦ Μουσειου, τῶν ὁποίων ἔχομεν ἤδη ἀρκετὰ παραδείγματα, ἀν καὶ οὐδὲν τόσον παράλογον. Ἐλέγετο λοιπὸν ὅτι ὁ σεβαστὸς λόγιος ἠγάπησε ἀνθωπώλιδα τῆς Ἀλεξανδρείας καὶ ὅτι εἶχε ἀντίζηλον ἕνα ἐλέφαντα.¹ Ὑπῆρχον πολλὰ ἱστορία περὶ ἐλεφάντων ἐλκυσθέντων ὑπὸ τοῦ ἀρώματος τῶν ἀνθέων² καὶ ἐρωτοτροποῦντων πρὸς τὰς κόρας αἱ ὁποῖαι ἐπλεκον καὶ ἐπώλου στεφάνους, ἴσως μάλιστα καὶ ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε περιλάβει μίαν ἐκ τῶν ἱστοριῶν αὐτῶν εἰς τὸ ἐκτεταμένον βιβλίον του *Περὶ ζῶων*,³ εἶναι ὅμως δύσκολον νὰ εὐρωμεν τὸ παραμικρὸν ἔχνος εὐφυολογήματος εἰς τὴν ιδέαν ὅτι ὁ λόγιος καὶ ὁ ἐλέφας ὑπῆρξαν ἀντερασταί.⁴

Τὸ *Περὶ ζῶων* συμπλήμα τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸ βασισθὲν ἐπὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, τοῦ Θεοφράστου καὶ τῶν παραδοξογράφων, εἶναι ἡ μόνη γνωστὴ συνεισφορά του εἰς τὴν ἰδιαιτέραν ἐκείνην περιπατητικὴν καὶ ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν τῆς φυσικῆς ἱστορίας καὶ παραδοξογραφίας, τὴν ὁποίαν διεχωρίσαμεν ἀπὸ τῆς γνησίας ἐπιστήμης.⁵ Ἄλλ' ἐὰν ὀρθῶς συγκαταλέγεται εἰς μίαν ἐκ τῶν βιογραφιῶν τοῦ Ἀράτου μετὰ πολλῶν ἄλλων συγγραφέων περὶ *Φαινομένων*,⁶ τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος ἔργον του θὰ ἀνῆκε εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν. Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἦτο ποίημα. Ὁ Ἀριστοφάνης δὲν ἦτο οὔτε ἐπιστήμων οὔτε ποιητής· ἦτο ὁ τέλειος φιλόλογος.

Τὸ σχέδιον κατὰ τὸ ὁποῖον ἐταξινομήσαμεν⁷ τὰς κατὰ καιροὺς φιλολογικὰς προσπάθειαις τῶν πρὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου χρόνων δύναται τώρα νὰ ἐφαρ-

¹ Plin. n. h. VIII 13, Πλουτ. *Πότερα τῶν ζῶων*... 972 D, Αἰλ. *Περὶ ζῶων ἰδιωτ.* I 38, ἀπὸ τῆς αὐτῆς πιθανῶς πηγῆς· βλέπε F. Jacoby *FGrHist* 275 Juba von Mauretania (τόμ. III A, Kommentar, 1943, σελ. 319 καὶ εἰς F 54).

² Αἰλ. *Περὶ ζῶων ἰδιωτ.* VII 43, XIII 8.

³ Aristoph. «Hist. an. epitome», ed. S.P. Lambros, *Suppl. Aristotelicum* I 1 (1885)· πρβλ. L. de Stefani, *Studi it. di fil. class.* 20 (1913) 189 κ.έ. Τὸ γνησίως Ἀριστοφάνειον μέρος τῶν ὀψίμων βυζαντινῶν ἀποσπασμάτων δὲν περιέχει παραλλαγὴν τινὰ τῆς ἱστορίας αὐτῆς περὶ τοῦ ἐλέφαντος· τὸ ἐν II 119 σελ. 64 L. ἔχει ληφθῆ ἐκ τοῦ Αἰλ. *Περὶ ζῶων ἰδιωτ.* βλ. καὶ 239 VII 43.

⁴ Δὲν θὰ ἔπρεπε ἀσφαλῶς νὰ πραγματευθῆ τὸ ἀνέκδοτον αὐτὸ ὁ A. Marx ὡς μίαν ἐκ τῶν *Griechische Märchen von dankbaren Tieren* (1889) 93 κ.έ. — Οὐδόλως προάγει τὸ θέμα ἡ ὑπόθεσις ὅτι ἡ περὶ ἐλέφαντος ἱστορία ἔλκει τὴν καταγωγὴν ἐκ τοῦ Ἐλέφας, ὡς κυρίου ὀνόματος (*IG* V I, ἀριθμ. 699), ἢ ὡς ἐπωνύμου (Πολυβ. XVIII 24.2), ἢ ὡς παρωνύμου ἀνδρός τινός, ἀντιπάλου τοῦ ποιητοῦ, τὸ ὁποῖον κατόπιν μετέφεραν εἰς τὸ ζῶον.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 181· ἡ διευθέτησις του φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε τὸ πρότυπον διὰ τοὺς πολλοὺς μετ' αὐτὸν γράψαντας ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος, βλέπε M. Wellmann *Herm.* 51 (1916) 63 κ.έ.

⁶ *Comment. in Arat. rel.* ed. E. Maass 79.6· πρβλ. E. Maass, *Aratea* (1892) 151.

⁷ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 79· πρβλ. καὶ σελ. 159.

Ὁ πατὴρ τοῦ Ἄριστοφάνους¹ Ἀπελλῆς, ὅστις ἦτο ἀρχηγὸς μισθοφόρων (ἡγοούμενος στρατιωτῶν), φαίνεται ὅτι εἶχε μεταβῆ ἔκ τοῦ Βυζαντίου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ὅταν ἀκόμη ὁ Ἄριστοφάνης ἦτο μικρός. Ὡς παῖς λέγεται ὅτι ἤκουσε τὸν Ζηνόδοτον καὶ ὡς νέος τὸν Καλλιμάχον. Εἰς ἡλικίαν ἐξήκοντα δύο-ἑτῶν διηύθυνε τὴν βασιλικὴν βιβλιοθήκην καὶ ἀπέθανε εἰς ἡλικίαν ἐβδομήκοντα ἑπτὰ ἑτῶν.² Τὰς χρονολογίας αὐτάς δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν μετ' ἐπιφυλάξεως, ἀλλὰ τὰ ὑπόλοιπα στοιχεῖα τοῦ βιογραφικοῦ ἄρθρου εἶναι ἀπελπιστικῶς συγκεχυμένα. Κατὰ τὴν συνήθη ἐκδοχὴν ὑποτίθεται ὅτι ὁ Ἄριστοφάνης ἐγένε βιβλιοθηκᾶριος μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἐρατοσθένους, μεταξὺ τῶν ἑτῶν 196 καὶ 193 π.Χ.,³ καὶ ὅτι συνεπῶς ἐγεννήθη μεταξὺ τοῦ 258 καὶ τοῦ 255 π.Χ. καὶ ἀπέθανε περὶ τὸ 180 π.Χ. Οὐδαμοῦ ὅμως μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Ἐρατοσθένης παρέμεινε ἐν ὑπηρεσίᾳ μέχρι τοῦ θανάτου του εἰς ἡλικίαν ὀγδοήκοντα ἑτῶν. Ἐὰν ἀπεσύρθη ἐνωρίτερον καὶ διεδέχθη αὐτὸν ὁ Ἄριστοφάνης περὶ τὸ 200 π.Χ. ἢ καὶ πρὸ αὐτοῦ, ἡ χρονολογία καταρρέει καὶ ἐνισχύεται ἔτι περισσότερο ἢ πιθανότης ὅτι ὑπῆρξε μαθητὴς τοῦ Ζηνοδότου. Εἰς τὰς ἡμετέρας πηγὰς ἀναγράφονται δύο γεγονότα τῆς ζωῆς τοῦ Ἄριστοφάνους. Ἐνῶ ἐσχεδίαζε διὰ κάποιον λόγον⁴ νὰ φύγῃ καὶ νὰ μεταβῆ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ βασιλέως Εὐμένους τῆς Περγᾶμου, ἐφυλακίσθη ἐπὶ χρονικὸν τι διάστημα. Αὐτὸ θὰ συνέβη μετὰ τὸ 197 π.Χ., τὸ πρῶτον ἔτος τῆς βασιλείας τοῦ Εὐμένους, καὶ θὰ συνεβιβάζετο μὲ τὰς χρονολογίας, τὰς ὁποίας δίδει ἡ παράδοσις. Εἰς αὐτὸ τὸ περιστατικὸν τὸ ὄνομα τῆς Περγᾶμου,

¹ Aristophanis Byzantii *Fragmenta* coll. et dispos. A. Nauck (1848, ἀνετυπώθη τὸ 1963) εἶναι ἐξαιρετικὴ τύχη τὸ ὅτι εἰς ἕκ τῶν μεγάλων φιλόλογων τοῦ παρελθόντος αἰῶνος ἔκαμε τὴν περιεκτικὴν αὐτὴν συλλογὴν· πρβλ. Susemihl I 428-48, L. Cohn, *RE* II (1895) 994 - 1005.

² Σουῖδ. λ. Ἄριστοφάνης Βυζάντιος· γραμματικὸς . . . μαθητὴς Καλλιμάχου καὶ Ζηνοδότου· ἀλλὰ τοῦ μὲν νέος, τοῦ δὲ παῖς ἤκουσε . . . καὶ προσέτη τῆς τοῦ βασιλέως βιβλιοθήκης . . . ἔτος ἄγων ξβ' . . . τελευτᾷ, ἔτη βεβιωκῶς ος' (βλέπε τὴν σημείωσιν τῆς Α. Adler αὐτόθι).

³ Δὲν δεχόμεθα τὴν πολὺ πρῶτιμωτέραν χρονολογίαν τὴν ἐξ εἰκασιῶν προταθεῖσαν, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 182 κ.έ. Ὁ Α. Rostagni, «I Bibliotecari Alessandrini», *Scritti minori* II I (1956) 185 κ.έ., προσεπάθησε ματαίως νὰ τοποθετήσῃ τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Εἰδογράφον μετὰ τοῦ Ἐρατοσθένους καὶ τοῦ Ἄριστοφάνους ἀντιβαίνων εἰς τὴν σειρὰν τὴν μαρτυρουμένην ὑπὸ τοῦ *P. Oxy.* X (1914) 1241, στήλη II 6 κ.έ. Ἐκ τινος περιέργου παραδρομῆς ἐν τῇ ἐκθέσει τοῦ Wilamowitz περὶ τοῦ νεωστὶ ἀνευρεθέντος παπύρου, *Neue Zeitschriften* 33 (1914) 246 (= *Kl. Schr.* I 412· πρβλ. Pindaros 108) ὁ Εἰδογράφος ἐμφανίζεται μετὰ τὸν Ἐρατοσθένη, ὅχι μετὰ τὸν Ἄριστοφάνη, ὡς ὀρθῶς λέγουν ὁ πάπυρος καὶ οἱ ἐκδόται τοὺς ὁποίους ἐβοήθησε ὁ Wilamowitz. Βλέπε κατωτέρω, σελ. 251. πρβλ. καὶ τὴν ἀναλυτικὴν ἐξέτασιν τοῦ θέματος ὑπὸ H. Hertel, *Rh. M.* 91 (1942) 317 κ.έ.

⁴ Σουῖδ. (ἀνωτέρω, σημ. 2) διασκευασθεὶς δὲ ὡς βουλευόμενος (Codd. A V, βουλόμενος cett.) πρὸς Εὐμένην φυγεῖν, ἐφυλάχθη κτλ. τὸ κείμενον τοῦτο ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ὑγιές, καὶ ἴσως ἔπρεπε νὰ ἀναγνώσωμεν διασκευθεὶς «γενόμενος ἀντιληπτὸς ὅτι ἐσχεδίαζε νὰ ἀναχωρήσῃ κρυφίως, ἐφυλακίσθη». Ἀλλὰ δὲν ἀποτελεῖ εἰ μὴ νεωτέραν ὥραιολογίαν τὸ ἱστορήμα ὅτι «Ὁ Εὐμένης ἐδοκίμασε νὰ κλέψῃ τὸν βιβλιοθηκᾶριον τοῦ Πτολεμαίου» (ὡς, λ.χ., λέγει ὁ Kenyon, *Books and Readers*, σελ. 89).

κατεχωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Ἀριστονίκου καὶ τοῦ Διδύμου. Ὁμοίως δυνάμεθα νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅτι ἡ ἐπιτυχία τῶν Χρονικῶν τοῦ Ἀπολλοδώρου κατέστησε σχεδὸν ἀδύνατον τὴν ἀνασύνθεσιν τῆς χρονογραφίας τοῦ Ἐρατοσθένους.¹ Ἀκόμη καὶ ὁσάκις γραφαὶ τινες εἶχον ἀρχικῶς σημειωθῆ ὡς ἀριστοφάνειοι,² μερικοὶ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων συμπλητῶν τῶν διασωθέντων Σχολίων παρέλειπον τὸ ὄνομα αὐτοῦ διατηροῦντες μόνον τὸ τοῦ Ζηνοδότου ἢ τοῦ Ῥιανοῦ (Σχολ. T B 53, H 443, O 33), ἂν καὶ ἄλλοι διετήρουν αὐτὸ (Σχολ. A εἰς αὐτοὺς τοὺς στίχους). Ἀντιστρόφως εἰς Σ 10 τὰ Σχολ. T ἔχουν τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοφάνους, ἀλλὰ τὰ Σχολ. A τὸ παραλείπουν. Τὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ 21ον βιβλίον τῆς Ἰλιάδος, τὸ διασωθὲν ἐν P.Oxy. 221 τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ. συμφωνεῖ μετὰ τῶν μεσαιωνικῶν χειρογράφων τῶν ἡμετέρων Σχολίων καὶ δίδει τὰς γραφὰς τῶν στίχων 1 μέχρι 249 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοφάνους· ἀλλὰ περιέχει ὡσαύτως τὰς λέξεις παρὰ Ἀριστοφάνει εἰς τὴν ἐν στίχῳ 217 διάφορον γραφὴν πελάσας ἀντὶ γ' ἐλάσας, λέξεις, αἱ ὁποῖαι δὲν ὑφίστανται πλέον εἰς τὰ χειρόγραφα. Οὕτω σταθμιζόντες τὴν φύσιν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοφάνους πρέπει νὰ συνειδητοποιήσωμεν ὅτι ἡ περὶ αὐτῆς γνῶσις ἡμῶν ἐξαρτᾶται ἀπλῶς ἐκ τῆς τύχης.

Μερικαὶ ἐκ τῶν ἀποδεδειγμένως ἰδικῶν του γραφῶν, τὰς ὁποίας ἀπέρριψεν ὁ Ἀρίσταρχος, φαίνονται λίαν λογικαὶ καὶ ἀξιόπιστοι. Εἰς τοὺς πειρακτικὸς λόγους τοῦ Διδῶ πρὸς τὴν Ἡραν εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ 4ου βιβλίου τῆς Ἰλιάδος ὁ Ἀριστοφάνης ἔγραφε (Δ 17) *εἰ δ' αὖτως τόδε πᾶσι φίλον καὶ ἡδὺ γένοιτο* («ἂν τοῦτο [ἢ δευτέρα ἐκδοχή, δηλαδὴ νὰ συνάψουν εἰρήνην] ἤρθεκε ὁμοίως εἰς ὄλους [τοὺς θεοὺς]»)· τὸ ἐπίρρημα αὖτως (ἐρμηνευόμενον διὰ τοῦ ὁμοίως ἐν Σχολ. T αὐτόθι) εἶναι ἀκριβῶς ὅ,τι θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναμείνωμεν³ ἐδῶ πρὸ τοῦ πᾶσι, δύναται μάλιστα νὰ βοηθήσῃ εἰς τὴν ἀποκατάστασιν ἐνὸς ἐφθαρμένου καὶ ὀδυνηρῶς δοκιμασθέντος στίχου τῆς Ὀδυσσεΐας.⁴

Ὡς τὸ ἐντυπωσιακώτερον δεῖγμα τῆς «ἀγχινοίας» τοῦ Ἀριστοφάνους οἱ νεώτεροι κριτικοὶ τονίζουν πολλάκις τὴν ὑπόθεσίν του, ὅτι ὁ στίχος 296 τοῦ 23ου βιβλίου ἦτο τὸ «τέλος» τῆς Ὀδυσσεΐας. Ἡ ἐκ νέου συνάντησις τοῦ Ὀδυσσεὺς καὶ τῆς Πηνελόπης, ψ 296 *οἱ μὲν ἔπειτα ἀσπάσιοι λέκτροιο παλαιῶν θεσμῶν ἱκοντο*, σημειώνεται εἰς τὰ Σχόλια: Ἀριστοφάνης δὲ καὶ Ἀρίσταρχος πέρας⁵

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 195.

² Πίνακα πασῶν τῶν γραφῶν, πλήρη διὰ τὴν ἐποχὴν του, κατήρτισε ὁ A. Nauck· ἀπαιτεῖται λοιπὸν ἔλεγχος τοῦ κειμένου ἐν ἀντιβολῇ πρὸς τὰς διαθεσίμους νέας τοιαύτας ἐκδόσεις καὶ συμπλήρωσις τοῦ πίνακος ἐκ τῶν παπύρων.

³ Τὸ αὐ πᾶσι τοῦ Ἀριστάρχου (Schol. A) θὰ ἐξέφραζε ἀβεβαιότητα, τὸ δὲ οὕτως εἶναι εἰς ὀλίγα τινὰ χειρόγραφα ἐσφαλμένη συχνὴ γραφὴ ἀντὶ αὖτως. Πρβλ. Ἡσιοδ. Θεογ. 402 αὖτως πάντεσσι, Θεοκρ. XXII 78 αὖτως... πάντας.

⁴ θ 167 οὕτως (codd.) οὐ πάντεσσι θεοὶ χαρίεντα διδοῦσιν: ἀνάγνωθι αὖτως οἱ θεοὶ δὲν δίδουν ἐξ ἴσου εἰς ὄλους τοὺς ἀνθρώπους δῶρα.

⁵ Schol. MV Vind. τοῦτο τέλος τ. Ὁ φησὶν Ἀρίσταρχος καὶ Ἀριστοφάνης (Schol. HMQ). Εὔστ. σελ. 1948. 49 κατὰ τὴν τῶν παλαιῶν ἱστορίαν Ἀρίσταρχος καὶ Ἀριστοφάνης, οἱ

μοσθῆ εἰς τὸ πλήρως ἀναπτυχθὲν φιλολογικὸν ἔργον τοῦ Ἀριστοφάνους. Θὰ ἐπισκοπήσωμεν τὴν τεραστίαν παραγωγὴν του ὑπὸ τὰς αὐτὰς τέσσαρας ὑποδιαίρεσεις : κείμενα, γλῶσσα, κριτικὴ τῆς λογοτεχνίας καὶ ἀρχαιότητες.

Τρεῖς ἄνδρες ἤρχισαν τὴν διόρθωσιν τῆς ἐπικῆς, λυρικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος. Ἀλλὰ μόνον ὁ Ἀριστοφάνης ὑπῆρξεν ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρὸς τὸ τέλος τοῦ βίου του ἔκαμε τὰς κριτικὰς ἀναθεωρήσεις τῶν κειμένων (recensio) εἰς ὅλα αὐτὰ τὰ πεδία.

Ἡ ὑπεροχὴ τοῦ Ζηνοδότου ὡς τοῦ πρώτου διορθωτοῦ τῶν ἐπικῶν ποιημάτων δὲν εἶχε σοβαρῶς ἀμφισβητηθῆ ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του.¹ Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μέχρι ποίου σημείου ὁ Ἀριστοφάνης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπραγματοποίησαν νέαν ἐξόρμησιν; Ὁ Ζηνοδότος ὑπῆρξε σκαπανεύς· οἱ διάδοχοί του εὐρίσκοντο εἰς διαφορετικὴν θέσιν, δεδομένου ὅτι ἠδύναντο πάντοτε νὰ συγκρίνουν τὰ εἰσερχόμενα εἰς τὴν βιβλιοθήκην νέα χειρόγραφα πρὸς τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἀναθεωρηθὲν κείμενον. Ὁ σαρκαστικὸς ὑπαινιγμὸς² τοῦ Τίμωνος δι' ἐν «ἀναθεωρηθὲν» κείμενον τοῦ Ὀμήρου, ἔνθα ἡ παλαιὰ γραφὴ εἶχεν ἀλλοιωθῆ, δεικνύει χαρακτηριστικὴν στάσιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος: δυσπιστίαν ἔναντι κειμένου θεωρουμένου «γνησίου» καὶ τάσιν νὰ διασωθῆ τὸ «παλαιὸν κείμενον», ποῦ καθαγιάζει ἢ παράδωσις. Ὁ Ἀριστοφάνης προφανῶς συνεμερίζετο αὐτὴν τὴν στάσιν. Ἀπρόθυμος νὰ ἐξαλείφῃ στίχους³ ἢ νὰ παρενθέτῃ εἰκασίας εἰς τὸ κείμενον, αὐτὸς καὶ οἱ μαθηταὶ του προετίμων νὰ ἐκφράζον τὰς γνώμας των διὰ σημείων εἰς τὸ περιθώριον. Ὁ Ἀρίσταρχος κατέφευγε εἰς κεχωρισμένα ὑπομνήματα ἢ μονογραφίας. Ὁ Ζηνοδότος δὲν ὑπῆρξεν ἴσως τόσον τολμηρὸς καὶ αὐθαίρετος εἰς τὴν κριτικὴν του ἐπὶ τῶν κειμένων, ὡς πολλοὶ πιστεύουν, ὅπως δῆποτε ὁμοίως ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Ἀρίσταρχος κατέστησαν πολὺ περισσότερον συντηρητικοί.

Εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀριστοφάνους εἶναι εὐκολώτερον νὰ προσδιορίσωμεν τὰς ἐπενεχθείσας εἰς τὰς ἐκδόσεις του τεχνικὰς βελτιώσεις, περὶ τῶν ὁποίων ἔχομεν εἰδικὰς πληροφορίας,⁴ παρὰ νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὸ πραγματικὸν του κείμενον, περὶ τοῦ ὁποίου ὀφείλομεν νὰ στηριχθῶμεν εἰς τὰς εὐκαιρικὰς παρατηρήσεις τῶν μεταγενεστέρων Σχολίων.⁵ Αὐταὶ εἶναι ἀραιαί, διότι ἀπὸ τῆς ἐπομένης γενεᾶς καὶ ἐντεῦθεν τὸ ὁμηρικὸν ἔργον τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστάρχου ἔθεωρεῖτο ὡς ἀθηντία προκειμένου περὶ τοῦ Ὀμήρου καὶ συχνὰ ἢ συμφωνία ἢ ἀσυμφωνία μετὰ τοῦ διδασκάλου του δὲν διευτυποῦτο ρητῶς ὑπὸ τοῦ ἰδίου οὔτε

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 140 καὶ 146.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 116 καὶ 144.

³ Ὁ Ζηνοδότος παρέλειψε τὰ χωρία *A* 78-83 καὶ *M* 175-81, πιθανῶς δι' ἑσωτερικοὺς λόγους (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 135), ὁ Ἀριστοφάνης ὁμοίως διετήρησε ταῦτα ἀλλὰ τὰ ἐσημείωσε διὰ τοῦ ὄβελου ὡς μὴ γνήσια.

⁴ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 212-3.

⁵ Ὁ ἀριθμὸς τῶν γραφῶν τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς ἕνα ἕκαστον ἐκ τῶν 24 βιβλίων τῆς Ἰλιάδος δίδεται ὑπὸ τοῦ T. W. Allen, *Hom. Il I* (1931) 202· εἶναι τὸ πέμπτον τῶν γραφῶν τοῦ Ζηνοδότου καὶ τὸ δέκατον τῶν τοῦ Ἀριστάρχου, αὐτόθι 199-201.

Διαφυλάττει τὸ ἡμέτερον Σχόλιον τὴν ἐρμηνείαν του; Ἄν ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ὅλοι οἱ κίνδυνοι τοὺς ὁποίους περικλείει ἡ παράδοσις, δυνάμεθα μόνον νὰ ἐλπίζωμεν ὅτι ἡ ἀπάντησις θὰ εἶναι καταφατικὴ, πιθανότης ὅμως ἀποδείξεως αὐτοῦ δὲν ὑπάρχει.

Ἄλλὰ τότε διατί ὁ Ἀριστοφάνης ἤγειρε τὸ πρόβλημα; Προεβλήθη ἡ γνώμη,¹ ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος εἰς τὸν τελευταῖον στίχον τῶν Ἀργοναυτικῶν του (IV στ. 1781 ἀσπασίως ἀκτὰς Παρασηΐδας εἰσαπέβητε) εἶχεν ἤδη ἐσκεμμένως ὑπαινιχθῆ τὸν στ. ψ 296, διὰ νὰ ἀποδείξῃ εἰς τὸ μορφωμένον ἀκρατήριόν του τὴν πεποιθήσιν του ὅτι ὁ Ὀμηρος ἐτελείωνε τὴν Ὀδύσειάν εἰς αὐτὸ τὸ σημεῖον.² Οὐδεμία ὅμως ὁμοιότης ὑπάρχει μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν στίχων πέραν τῶν τριῶν ἀρχικῶν των συλλαβῶν.³ Εἰς τόσον σκοτεινὸς ὑπαινιγμὸς θὰ ἐγένετο ἀντιληπτὸς, μόνον ἐάν οἱ εἰδήμονες τῆς γενεᾶς του ἐγνώριζον ἤδη ὅτι ὁ στίχος αὐτὸς ἦτο τὸ «τέλος» τοῦ ὁμηρικοῦ ποιήματος εἴτε ἐξ ἀντιγράφων τῆς Ὀδυσσεΐας, τὰ ὁποῖα ἐπερατοῦντο ἐκεῖ, εἴτε ἐκ συζητήσεων φιλολόγων ἀσχολουμένων μὲ τὸν Ὀμηρον. Τὸ κείμενον τῶν Ἀργοναυτικῶν κατ' οὐδένα τρόπον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος εἶχε σχηματίσει αὐτὴν τὴν γνώμην καὶ ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἶχεν ἐπηρεασθῆ ὑπ' αὐτοῦ. Ἄν καὶ ἀπίθανον, δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ συνήντησε ὁ Ἀριστοφάνης κατὰ τύχην καλὰ ἀντίγραφα τῆς Ὀδυσσεΐας περατούμενα εἰς τὸν στ. ψ 296, ἀντίγραφα τὰ ὁποῖα ἐντυπωσίασαν αὐτὸν τόσον ἰσχυρῶς, ὥστε νὰ ἐσημείωσε τὸν ἐν λόγῳ στίχον εἰς τὴν ἰδικὴν του ἔκδοσιν ὡς τὸ πέραν τοῦ ποιήματος. Ἡδύνατο ἄρα γε νὰ πιστεύῃ ὅτι πρότασις ἀρχίζουσα διὰ τοῦ οἱ μὲν ἔπειτα ἀπετέλει τὴν ἀρμόζουσαν κατακλιεῖδα μεγάλου ποιήματος; Θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ταύτην ἠκολούθει μία τοῦλάχιστον ἀντιθετικὴ πρότασις ἀρχομένη διὰ τοῦ ἀντάρ ἢ δέ, ἡ ὁποία θὰ ἐξωβελίσθη ὅτε προσετέθη⁴ ἡ μακροτέρα παραλλαγή ἢ διατηρηθεῖσα εἰς ὅλα τὰ διασωθέντα χειρόγραφα, αὐτὰρ Τηλέμαχος κτλ. Ἄλλ' εἴτε εἶχε ὁ Ἀριστοφάνης γραπτὴν μαρτυρίαν ὑπ' ὄψιν του εἴτε ὄχι, ἡ ὑπόθεσις του ὅτι τὸ σημεῖον αὐτὸ

Publications de Scriptorium IV (1960) 190 - 204. Περὶ τῶν συμβόλων, τὰ ὁποῖα εἰσήγαγε ὁ Ἀριστοφάνης βλέπε κατωτέρω, σελ. 214. Ὁ codex Harleianus (H, τοῦ ιγ' αἰ.) προσθέτει μετὰ τὸ ἴκοντο κῶλον καὶ παράγραφον (: —).

¹ Ἡ ἀποψὶς αὐτὴ διευτυπώθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ L. Adam, *Die aristotelische Theorie vom Epos nach ihrer Entwicklung bei Griechen und Römern* (1889) 92, ἐλάχιστα ὅμως ἔγινε γνωστὴ, ἕως ὅτου ὁ Eduard Meyer, *Herm.* 29 (1894) 478 κ.ε. πρῶτος ὑπερήσπισε αὐτὴν, βλέπε H. Herter, *Bursian* 285.400, μετὰ βιβλιογραφίας· συμφωνῶ μὲ τὸν D. L. Page, *The Homeric Odyssey* (1955) 130, σημ. 1.

² Περὶ τοῦ Ἀπολλ. Ῥ. ὡς ἐπικοῦ καὶ ὁμηριστοῦ φιλολόγου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 174 κ.ε.

³ Ὁ Ἀπολλ. Ῥ. πεντάκις ἀρχίζει ἐξάμετρον διὰ τοῦ ἀσπασίως καὶ ἴσως εἶχε κατὰ νοῦν τὸ ψ 296 γράφων II 728 ἀσπασίως . . . ὄρμον ἴκοντο· τὸ ὁμηρικὸν ὑπόδειγμα τοῦ IV 1781 ἠδύνατο νὰ εἶναι τὸ ψ 238 ἀσπασίως δ' ἐπέβαν γαίης.

⁴ Τοῦτο δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ λύσιν τῶν γραμματικῶν δυσκολιῶν τὰς ὁποίας συνεζήτησε ὁ P. Friedlaender, *Herm.* 64 (1929) 376. Βλέπε ἐπίσης ἀνωτέρω, σελ. 137 κ.ε., τὰ περὶ τῆς παραδοσιακῆς διαιρέσεως εἰς εἴκοσι καὶ τέσσαρα βιβλία.

τῆς Ὀδυσσεΐας τοῦτο ποιῶνται, «ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Ἀρίσταρχος ἐθεώρουν τὸν στίχον αὐτὸν ὡς τὸ τέλος τῆς Ὀδυσσεΐας». Ὁρθῶς ὁ Εὐστάθιος παρέφρασε τὸ ὡς ἄνω σχόλιον διὰ τοῦ «περατοῦσι τὴν Ὀδύσειαν» καὶ προσέθεσε, διὰ νὰ καταστήσῃ αὐτὸ πλήρως σαφές, ὅτι «ἐθεώρουν τὸ ἐπόμενον τμήμα μέχρι τέλους τῆς Ὀδυσσεΐας ὡς νόθον» ἕως τέλους τοῦ βιβλίου (δηλ. τῆς Ὀδυσσεΐας) νοθεύοντες. Ἀφοῦ ἐξέθετε σειρὰν ἀντιρρήσεων κατὰ τῆς γνώμης αὐτῆς, ὑπεδείκνυε ἐν τέλει ὅτι ἴσως οἱ δύο ἀρχαῖοι γραμματικοὶ εἶχον εἶπει ὅτι τοῦτο ἦτο τὸ τέλος ὅχι τῆς Ὀδυσσεΐας ὡς βιβλίου, ἀλλὰ τὸ τέλος τῆς κυρίας δράσεως. Ἡ σκέψις αὐτὴ ἀποκαλύπτει τὴν ἀμηχανίαν τοῦ Εὐσταθίου,¹ ὁ ὁποῖος σαφῶς ἐπίστευε ὅτι ἡ ἀπλήρῃ διατύπωσις τοῦ Σχολίου δὲν ἐπεδέχτο τοιαύτην ἐρμηνείαν· ἐν τούτοις, αὐτὴ ἐπεδοκιμάσθη κατ' ἐπανάληψιν προσφάτως.² Ὁ Ἀριστοφάνης κατεχώρησε μόνον περιθωριακὰ sigla,³ ἔπειτα ὁ Ἀρίσταρχος εἰς τὸ ὑπομνήματά του ἠρμήνευσε τὰ σημεῖα τοῦ προκατόχου του καὶ δυνατὸν ἐπίσης νὰ ἔχη δημοσιεύσει μερικὰ σχόλια προερχόμενα ἐκ τῶν «διδασκαλιῶν» του· ἀλλὰ περικοπταὶ ἐξ ὑπομνήματος τοῦ Ἀριστάρχου θὰ παρήρχετο ἀκόμη πολὺς καιρὸς πρὶν φθάσουν εἰς τὰ μᾶλλον πτωχὰ μεσαιωνικὰ Σχόλια ἐπὶ τῆς Ὀδυσσεΐας. Δὲν ὑπάρχει κάτι παράλληλον⁴ πρὸς αὐτὴν τὴν σημείωσιν τοῦ ψ 296. Δυναμέθα νὰ θέσωμεν πολλὰ ἐρωτήματα: ἐσημείωσε πράγματι ὁ Ἀριστοφάνης τὸν στίχον δι' ἐνὸς τῶν συμβόλων του;⁵ ἂν ναί, ἠρμήνευσεν ὁ Ἀρίσταρχος ὀρθῶς τοῦτον ὡς τέλος ἢ πέρασ;

κορυφαῖοι τῶν τότε γραμματικῶν, εἰς τό . . . «ἀσπᾶσιοι - ἱκοντο» περατοῦσιν τὴν Ὀδύσειαν, τὰ ἐφεξῆς ἕως τέλους τοῦ βιβλίου νοθεύοντες· οἱ δὲ τοιοῦτοι πολλὰ τῶν καιριωτάτων περικόπτουσιν . . . εἶποι δ' ἂν οὖν τις ὅτι Ἀρίσταρχος καὶ Ἀριστοφάνης οἱ ρηθέντες οὐ τὸ βιβλίον τῆς Ὀδυσσεΐας, ἀλλὰ ἴσως τὰ καιρία ταύτης ἐνταῦθα συντετελέσθαι φασίν. Πρβλ. Εὐστ. σελ. 1393.57 (εἰς α 88 κ.έ.) αὐτὴ (δηλ. ἡ μνηστηροφονία) γὰρ ἐστὶ τὸ σκοπιμώτατον τέλος τῆς ποιήσεως ταύτης. Γραμματικὸς τις, ὁ Εὐκλείδης, (L. Cohn, RE VI 1003.27) ἐν Σχολ. ΒΤ Α 5 ὅπερ ἐστὶ τέλος τῆς Ἰλιάδος, φαίνεται ὅτι ἐχρησιμοποίησε τὸ τέλος ὑπὸ τὴν αὐτὴν σημασίαν τοῦ σκοπός, ὡς ὁ Εὐστ., ἀλλ' ὁ Ἀριστ. Βυζ. καὶ ὁ Ἀρίσταρχ. λέγοντες πέρασ ὑπενόουν «ὄριον».

¹ Ἀπηχεῖ κατὰ τὴν γνώμην μου ἐπιχειρηματολογίαν τοῦ ἰδίου τοῦ Εὐσταθίου· ἀλλὰ ὁ Wilamowitz, *Die Heimkehr des Odysseus* (1927) 72 κ.έ. ὑπέθεσε ὅτι εἶχε ὡς πηγὴν ὁ Εὐστάθιος «πλήρη σχόλια».

² Βλέπε ἰδίως E. Bethe «Odyssee-Probleme» 1. τέλος τῆς Ὀδυσσεΐας, *Herm.* 63 (1928) 81-85.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 207 κ.έ.

⁴ Ὁ συμβατικὸς τύπος τῶν εἰς σπανίας περιπτώσεις ἐκτενεστέρων χωρίων ἦτο : *Ζηνόδοτος ἠθέτηκεν ἀπὸ τούτου τοῦ στίχου τὰ λοιπά*. Σχολ. Α Σ 483 - 608 (ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως). Ὁ Ἀρίσταρχος ἠθέτησε ὀλίγους μόνον στίχους τῆς ὀπλοποιίας. Σχολ. ψ 310-43 ἠθέτησεν Ἀρίσταρχος τοὺς τρεῖς καὶ τριάκοντα (οὐ καλῶς QV, καλῶς Vind. 133). Σχολ. ΜV ω 1-204 Ἀρίσταρχος ἀθετεῖ τὴν Νέκυϊαν, μετὰ τῶν ἐπιχειρημάτων καὶ ἀντεπιχειρημάτων. Οὕτω, ἐνῶ ἐδέχθη τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ τοῦ ψ 296 ὡς τοῦ «ἄριου» τοῦ ποιήματος, ἐν τούτοις συνέχισε νὰ ἀθετῇ ἐπὶ μέρους χωρὶα τῶν ἐπομένων στίχων· ἐπομένως δὲν ἠθέτησε τοῦτο ἐν τῷ συνόλω του.

⁵ Ἠδύνατο νὰ θέσῃ σημεῖόν τι ἀναγνώσεως, λ.χ τὴν κορωνίδα, μετὰ τὸ ψ 296 πρὸς δῆλωσην τέλους. Περὶ τῆς κορωνίδος βλέπε τοὺς πίνακας καὶ τὰ σχέδια ὑπὸ W. Lameere, *Les*

ἀπετέλει τὸ («τέλος») τῆς Ὀδυσσεΐας πρέπει νὰ ἀνταπεκρίνετο εἰς τὰ αἰσθήματα αὐτοῦ. Ἡσθάνετο ἴσως πόσον μεγάλη ἦτο ἡ διαφορὰ τῆς ποιητικῆς ἀξίας τοῦ προηγουμένου τμήματος ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν τῶν ἐπομένων 600 στίχων; Εἶναι ἀναμφίβολον ὅτι ἐδῶ ἔλαβε χώραν ἀλλαγὴν. Ἡ ποιητικὴ δύναμις, ἡ ὁποία αἰχμαλωτίζει τὸ πνεῦμα τοῦ ἀκροατοῦ ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους εἰς τὰ βιβλία 21—23, ὅπου ἐξιστορεῖται ὁ ἀγὼν τοῦ τόξου, ὁ φόνος τῶν μνηστήρων καὶ ἡ συνάντησις τοῦ Ὀδυσσεῦς καὶ τῆς Πηνελόπης, ἐξαίφνης καταρρέει. Εἰς μίαν γοργὴν σειρὰν συντόμων σκηνῶν ἐστερημένων γλωσσικῆς δυνάμεως πᾶν θέμα, πᾶσα δρᾶσις ἀγεται ταχέως, προσέτι δὲ ἀνυπομόνως, εἰς εὐτυχὲς τέλος. Δὲν δυνάμεθα νὰ γνωρίζωμεν ἂν πράγματι τὸ πνεῦμα τοῦ Ἀριστοφάνους ἐξεπλάγη ἐκ τῆς κατωτερότητος τῆς ὅλης πλοκῆς τοῦ τμήματος τούτου, τὸ ὁποῖον καὶ ἐθεώρησεν ὡς ἀνάξιον τοῦ μεγάλου ποιητοῦ τῆς Ἐπιστροφῆς καὶ τῆς Ἐκδικήσεως. Ἀλλὰ δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι ὁ ὑπὸ τὸ ὄνομα αὐτοῦ φερόμενος εἰς τὰ ἡμέτερα Σχόλια ὑπαινιγμὸς εἶχε τεραστίαν ἐπίδρασιν καὶ ἔγινε ὁμοθυμῶς δεκτὸς ὑπὸ τῶν συγχρόνων κριτικῶν πάσης κατευθύνσεως, τόσον τῶν ἐνωτικῶν, ὅσον καὶ τῶν ἀναλυτικῶν.¹ Ὡς ἔπραξε ὁ Ζηνόδοτος εἰς τὸ προοίμιον τῆς Ἰλιάδος,² οὕτω καὶ ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὸ τέλος τῆς Ὀδυσσεΐας³ του ἔθεσε μεγάλης σπουδαιότητος πρόβλημα, τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε ἀντικείμενον συνεχῶν διενέξεων μέχρι σήμερον.⁴

Οἱ λόγιοι ποιηταὶ τοῦ τρίτου αἰῶνος ἐδείκνυον, ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν, ἀξιοσημεῖωτον ἀγάπην διὰ τὸν Ἡσίοδον καὶ τὸ ἐνδιαφέρον των διήγειρε τὴν δραστηριότητα τῶν γραμματικῶν. Ἀφοῦ, ὡς λέγεται, ὁ Ἀριστοφάνης ἔθεσε

¹ Αὐτοὶ βεβαίως ἐχρησιμοποίησαν τοῦτο κατὰ λίαν διαφόρους τρόπους.

² Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 132.

³ Περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζ. καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 227. κ.έ.

⁴ Ἐὰν ἐπισταμένως ἐξετάσωμεν τόσον τὸ ὕφος ὅσον καὶ τὸν σκοπὸν τοῦ ὅλου τέλους καταλαμβάνει ἡμᾶς ἔντονος ἀνάμνησις τοῦ ὕφους καὶ τοῦ στόχου ὃν ἐπεδίωκε τὸ πρῶτον βιβλίον. Ἡ ποιότης τῆς ποιήσεως εἶναι οὐσιωδῶς ἡ αὐτή: ὕστερεῖ κατὰ τὴν ρώμην τῆς γλώσσης καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἐνοράσεως, ἀποκαλύπτει ἀγχώδη συσσωρευσιν κινήτρων, ἡ ὁποία συντελεῖται ἡρεμώτερον ἐν τῷ πρῶτῳ βιβλίῳ λόγῳ τῆς ἐκθέσεως, ἀλλὰ ταχύτερον εἰς τὸ ἐπέχον θέσιν κατακλιεῖδος. Δὲν εἶναι προσθήκη εἰς ἤδη περαιωθὲν ποίημα, «συνέχεια» ἢ ἀεπίλογος, ἀλλὰ τὸ ἔργον τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος τελικῶς συνέθεσε τὴν Ὀδύσειάν μας καὶ διὰ τῶν ἠβελημένων ἀναφορῶν του ἀπὸ τοῦ 24ου εἰς τὸ 1ον βιβλίον κατεσκευάσε κάτι ὡσὰν ἀψίδα ὑπεράνω τῆς ὅλης εὐρείας συνθέσεώς του, διὰ τὴν ὁποίαν εἶχε χρησιμοποιήσει ἀριθμὸν παλαιότερων ρωμαλέων ἐπικῶν ποιημάτων. Καὶ αὐτὴ ἔτι ἡ ἐξαιρετικῶς εὐσυνείδητος ἐπιανεξέτασις τοῦ Page 101 - 36 (βλέπε, ἄνωτέρω, σελ. 210, σημ. 1) δὲν μὲ ἐπεισε ὅτι τὸ ψ 297 κ.έ. εἶναι ἀμεταγενέστερον παράρτημα χαλαρῶς προσηρημένον εἰς ποίημα ἤδη οὐσιαστικῶς ὀλοκληρωμένον» εἰς τὰς σημειώσεις του ἀναφέρεται εἰς τὴν πρῶτιμωτέραν λογοτεχνίαν. Τὴν γνώμην τοῦ Page συμμερίζεται ὁ G. S. Kirk, *The Songs of Homer* (1962) 248 κ.έ. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν σχέσιν τοῦ ω πρὸς τὸ α συμφωνῶ ἐν γενικαῖς γραμμαῖς πρὸς τὸν P. Von der Mühl, «Odyssee» *RE Suppl.* VII (1940) 764 κ.έ. Περὶ τῆς ὁμηρικῆς *ειδωλοποιίας* βλέπε *Excursus*.

κριτικὸν σημεῖον εἰς Ἡσίοδ. Θεογ. 68,¹ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐκδίδων τὸν Ἡσίοδον εἶχε ἀκολουθήσει τὸν Ζηνόδοτον.² Εἶδομεν πῶς ἤγειρε εἰδικὸν πρόβλημα γνησιότητος εἰς τὴν Ὀμήρου Ὀδύσειαν καθ' ὅμοιον τρόπον εἰς τὸν Ἡσίοδον ἐξηκολούθησε τὴν συζήτησιν περὶ τῶν Ψευδο-Ἡσιοδείων, τὴν ὁποίαν προφανῶς εἶχε ἀρχίσει ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος.³ Ὁ Ἀριστοφάνης ἠρνεῖτο τὴν ἠσιόδειον καταγωγὴν τοῦ ἔργου *Χίρωνος Ὑποθήκαι*,⁴ ἠμφεσβήτει δὲ καὶ τὴν τῆς Ἀσπίδος τοῦ Ἡρακλέους, τὴν ὁποίαν ὑπεστήριξε ὁ Ἀπολλώνιος. Ἡ «Ἀσπίς τοῦ Ἀχιλλέως» εἰς τὸ δέκατον ὕγδοον βιβλίον τῆς σωζομένης σήμερον Ἰλιάδος, τὴν ὁποίαν ὁ Ζηνόδοτος εἶχε ἀθετήσει,⁵ ἦτο τὸ πρότυπον αὐτοῦ τοῦ μεταγενεστέρου ποιήματος. Κατὰ τὴν ὑπόθεσιν τῆς Ἀσπίδος οἱ πρῶτοι πεντήκοντα ἐξ στίχοι, οἱ ἀναφερόμενοι εἰς τὴν μητέρα τοῦ Ἡρακλέους Ἀλκιμήνην, ἦσαν ἀπαράλλακτοι οἱ στίχοι τμήματος τοῦ τετάρτου βιβλίου τοῦ *Καταλόγου (γυναικῶν)*⁶ καὶ «ὡς ἐκ τούτου ὁ Ἀριστοφάνης ὑπωπτεύετο» ὅτι δὲν εἶχον ἠσιόδειον προέλευσιν.⁷ Τοῦτο δεικνύει ὅτι εἶχε δικαιολογήσει τὴν ὑπόψιν του ἴσως εἰς τὸ συμπλήρωμά του εἰς τοὺς Πίνακας τοῦ Καλλιμάχου.⁸ Ἐν τούτοις, παρὰ τὰς ἀμφιβολίας του, ἡ Ἀσπίς μετὰ τῆς Θεογονίας καὶ τῶν Ἔργων, διετηρήθη εἰς πάντα τὰ ἀρχαῖα κείμενα τοῦ Ἡσίοδου,⁹ ἀκριβῶς ὅπως ἐπέζησε τῆς ἐτυμηγορίας του καὶ τὸ τέλος τῆς Ὀδυσσείας.

Οὐδεμίαν ἔχομεν πληροφορίαν ὡς πρὸς τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ τῆς ὀρθογραφίας ἢ τῶν μεθόδων σημειώσεως ἐν τῷ περιθωρίῳ τῶν διαφόρων γραφῶν, ἀλλὰ κατ' ἐπανάληψιν ἔχομεν ἀναφέρει ὅτι ἡ χρῆσις κριτικῶν σημείων ἀποτελεῖ ἀναπόσπαστον μέρος τοῦ ἐκτεταμένου ἐκδοτικοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοφάνους. Ἐφ' ὅσον ἡ παρουσία τοιούτων σημείων εἰς ὀλίγους λίαν πρωῒτους παπύρους δὲν ἔχει ἀποδειχθῆ,¹⁰ δικαιούμεθα νὰ βλέπωμεν εἰς τὸν Ζηνόδο-

¹ Σχολ. Ἡσίοδ. Θεογ. 68 ἐπεσημῆματο· τὸ Σχολ. Ἡσίοδ. Θεογ. 126 εἶναι ἀνεπανορθῶτως ἐφαρμένον καὶ θὰ ἦτο προτιμότερον νὰ ἀναμείνωμεν νέαν ἐκδοσιν.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 138. κ.έ.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 172.

⁴ Quintil. II, 15 (=Hes. test. 57 Jacoby) nam is primus (sc. Aristoph. Byz.) Ὑποθήκας . . . negavit esse huius poetae· πρβλ. Σχολ. Πινδ. Παιάν. VI 22.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 209, σημ. 4.

⁶ Ὁ P. Oxy. XXIII (1956) 2355 (=Hes. fr. P Merkelbach), ἐν τῷ ὁποίῳ πρὸ τῶν στ. 1 - 5 τῆς Ἀσπ. ὑπάρχουν τὰ τελευταῖα μόνον τμήματα ἐξ ἄλλων ἐξαμέτρων, ἴσως ἀνήκει εἰς αὐτὸ τὸ μέρος τοῦ τετάρτου βιβλίου· βλέπε τὴν εἰσαγωγὴν τῆς ἐκδόσεως Lobel.

⁷ Ὑπόθ. Ἡσίοδ. Ἀσπ. 1 (=Hes. test. 52 Jac.) τῆς Ἀσπίδος ἡ ἀρχὴ ἐν τῷ τετάρτῳ Καταλόγῳ φέρεται μέχρι στίχων ν̄ καὶ ζ̄, διὸ καὶ ὑπόπτευκεν Ἀριστοφάνης ὡς οὐκ οὐσαν αὐτὴν Ἡσίοδου, ἀλλ' ἐτέρου τινὸς τὴν Ὀμηρικὴν ἀσπίδα μιμήσασθαι προαιρουμένου. Hes. Scut. ἐκδ. C. F. Russo (1950) 67, πρβλ. 36· J. Schwartz, *Ps-Hesiodoidea* (1960) 458.

⁸ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 158· πρβλ. Nauck 247 κ.έ.

⁹ Hes. Th. ἐκδ. F. Jacoby, Προλεγ. σελ. 48 κ.έ.

¹⁰ Ὁ Jachmann, «Vom frühalexandrinischen Homertext», NGG 1949, 223 τείνει νὰ πιστεύῃ ὅτι εἶναι εἶδος προαλεξανδρινῆς σημειώσεως.

τον τὸν εὐρετὴν τοῦ πρώτου κριτικοῦ συμβόλου, τοῦ ὀβελοῦ, ὁ ὁποῖος ἐσήμαινε πολὺ περισσότερα τῆς εἰσαγωγῆς ἀπλῆς τινος τεχνικῆς ἐπινοήσεως. Ὁ Ἄριστοφάνης φαίνεται ὅτι ἐβελτίωσεν ἔπειτα τὴν ὄλην ἐκδοτικὴν τεχνικὴν¹ διὰ τῆς αὐξήσεως τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κριτικῶν σημείων.² Διὰ τοῦ ἀστερίσκου ἐσημείωνε τοὺς στίχους τοὺς ἐπαναλαμβανομένους ἐκ τινος ἄλλης θέσεως ἢ ὅποια ἐφαίνετο ὡς ἡ μᾶλλον προσήκουσα (Σχολ. γ 71—73 = ι 253—5),³ διὰ τοῦ σίγμα καὶ τοῦ ἀντίσιγμα (Ϛ) δύο συνεχόμενους στίχους ἔχοντας τὸ αὐτὸ περιεχόμενον καὶ δυναμένους ὡς ἐκ τούτου νὰ ἀλληλομεταταθεῖν (ε 247 κ.έ., μετὰ Σχολ. πρβλ. Σχολ. Ἄριστοφ. Βάτρ. 153).⁴ Τὴν ἐκλογὴν καὶ κριτικὴν ἀπόφασιν ἄφηνεν εἰς τὸν ἀναγκώστην ἢ τὸν μέλλοντα ἐκδότην ἀκολουθῶν τὸ παράδειγμα τοῦ Ζηνοδότου.⁵

Τὰ σημεῖα στίξεως, δύναται τις νὰ εἴπῃ, δὲν εἶναι ὑπὸ τὴν ἀκριβῆ τοῦ δρου ἐννοίαν ἔργον τοῦ φιλολόγου, ἀλλὰ τοῦ γραφέως καὶ τοῦ διορθωτοῦ· ἡ στίξεις καὶ ὁ τονισμὸς εἶναι συνεπῶς μέρος τῆς γενικῆς ἱστορίας τῆς γραφῆς. Δεδομένου ὅμως ὅτι ἐμνημονεύσαμεν δι' ὀλίγων τὴν πρώτην ἀνάπτυξιν τῆς γραφῆς, τὰ βιβλία καὶ τὰς βιβλιοθήκας, δυνάμεθα τώρα νὰ εἴπωμεν ὀλίγα τινὰ περὶ τῆς αὐξούσης σημασίας τῆς στίξεως διὰ τὰ κριτικὰ κείμενα, ὡς καὶ περὶ τῆς γραφῆς τῶν τόνων. Ὁφείλομεν νὰ διακρίνωμεν μετὰ προσοχῆς τὰ δύο αὐτὰ πράγματα τὰ ὅποια δυστυχῶς εἶναι ἀναμεμιγμένα εἰς τὴν μόνην ἡμῶν φιλολογικὴν πηγὴν ἐπὶ τοῦ θέματος, τὸ κεφάλαιον 20 τῆς ὑπὸ τοῦ Ψευδο—Ἀρκαδίου ἐπιτομῆς τῆς *Καθολικῆς Προσωδίας* τοῦ Ἡρωδιανοῦ. Αὐτὸ τὸ κεφάλαιον φέρει τὸν τίτλον *Περὶ τῆς τῶν τόνων εὐρέσεως κτλ.* μόνον εἰς ἓν παρισινὸν χειρόγραφον, τὸν Par. gr. 2102,⁶ γραφέν ὑπὸ τινος ἀνυπολήπτου πλαστογράφου τοῦ δεκάτου ἔκτου

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 136, 207 κ.έ. καὶ σελ. 209, σημ. 5.

² Nauck 16 - 18.

³ *Anecd. Parisin.* Schol. II. I σελ. XLVII 29 Ἄριστοφάνης, κτλ. (κείμενον συγκεχυμένον).

⁴ Ὁ Ἄριστάρχος εἰς τοιαύτας περιπτώσεις ἐχρησιμοποίησε τὸ ἀντίσιγμα καὶ τὴν σιγμῆν, βλέπε κατωτέρω, σελ. 260.

⁵ Τὸ κεραύνιον, ἀναφέρεται μόνον ἅπαξ ἐν τοῖς ὀμηρικῶς Σχολίοις, ὅτε ἡ Πηνελόπη ἀπέσπα δῶρα ἐκ τῶν μνηστήρων, *παρέλκετο* Σχολ. σ 282 ἀντὶ τοῦ *εφέλκετο*· εὐτέλες τοῦτο, διὸ καὶ *κεραύνιον παρέθηκεν* Ἄριστοφάνης. Αὐτὸ ἴσως ἐσήμαινε ὅτι κατεδίκασε τὸν στίχον τοῦτον ἢ τὸ ὅλον χωρίον διὰ τὴν εὐτέλειάν του, «τὸ ἀγενές του»(;) πρβλ. Ἰσιδ. Ἔτυμ. I 21, 21 «ceraunium . . . quotiens multi versus improbantur» καὶ *Anecd. Roman.* Schol. II I σελ. XLIII 27 Dind. (μᾶλλον ἀσαφές).

⁶ Τὸ χειρόγραφον ἦτο γνωστὸν εἰς τὸν Montfaucon, *Palaeographica Graeca* (1708) 31, καὶ τὸ κείμενόν του ἐξετυπώθη τὸ πρῶτον ὡς Ἄρκαδιον *Περὶ τόνων* e cod. Paris. primum ed. E.H. Barker, 1820 (ἀνετ. ὑπὸ Nauck, Aristoph. Byz. 72 κ.έ.)· ὁ K.E.A. Schmidt, *Beiträge zur Geschichte der Grammatik des Griechischen und Lateinischen* (1859, σελ. 571-601 «Die Erfindungen des Aristophanes v. B. und des Buch des Arkadios»), προέβαλε ἀποφασιστικὰ ἐπιχειρήματα κατὰ τῆς πατρότητος τοῦ Ἄρκαδιου τῆς Ἀντιοχείας. Ἡ [Ἄρκαδ.] Ἐπιτομὴ τῆς καθολικῆς προσωδίας Ἡρωδιανοῦ rec. M. Schmidt (1860) ἐβασίλειτο ἐπὶ περισσοτέρων καὶ καλυτέρων χειρογράφων (ἀνετυπώθη ὑπὸ A. Lentz. *Herodian. rell.* I. 1867 XXXVIII κ.έ., ὁ ὁποῖος ἠρνήθη ὅτι προέρχεται

αἰῶνος, τοῦ Ἰακώβου Διασσωρινοῦ. Αὐτὸς συνήνωσε τεμάχια πραγματειῶν ἀναφερομένων εἰς τὸ θέμα τοῦτο ἐκ τοῦ Θεοδοσίου καὶ τῶν Σχολίων εἰς τὸν Διονύσιον τὸν Θράκκα, προσθέσας τὸν ἀπατηλὸν τίτλον *Περὶ . . . εὐρέσεως κτλ.* καὶ τινὰς ἄλλας ἰδικὰς του προτάσεις, ὡς δεικνύει ἡ σύγκρισις ἄλλων χειρογράφων τῆς ἐπιτομῆς τοῦ Ψευδο-Ἀρκαδίου. Ἐνεφάνισε οὕτω τὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον ὡς «ἐφευρέτην» τῆς ἐλληνικῆς στίξεως.¹ Πράγματι ὅμως, εἴδός τι στίξεως ἦτο ἀπαραίτητον ἐξ ἀρχῆς διὰ τὴν ἐλληνικὴν *scriptionem continuam*. Ὁ ἐξάμετρος στίχος, ἐπιγραφικὸν χάραγμα (*graffito*) τοῦ 700 περίπου π.Χ., ὁ εὐρεθεὶς εἰς τὴν Ἰσκιαν, εἶναι μέχρι στιγμῆς ἡ ἀρχαιοτέρα² γνωστὴ εἰς ἐμὲ ἐπιγραφή, ἡ ὁποία φέρει σημεῖα στίξεως. Οἱ ἀρχαιότεροι ἐκ τῶν φιλολογικῶν παπύρων, οἱ ὅποιοι ὑπάρχουν εἰς τὴν διάθεσίν μας, οἱ χρονολογούμενοι ἀπὸ τοῦ δευτέρου ἡμίσεος τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ., ἔχουν ἐνίοτε σημεῖα καὶ σύμβολα στίξεως. Ὁ πάπυρος τοῦ Τιμοθέου,³ ἐπὶ παραδείγματι, ἔχει σχεδὸν τι ὁμοιάζον πρὸς πτηνὸν (κορωνίς;) καὶ ἄλλοι ἔχουν τὴν παράγραφον, μικρὰν γραμμὴν κάτωθεν τῶν πρώτων γραμμάτων τοῦ στίχου, εἰς τὸν ὁποῖον συμπίπτει τὸ τέλος τῆς περιόδου. Ὁ Ἰσοκράτης εἶχε ἤδη χρησιμοποίησει τὸν τύπον *παραγραφῆς*.⁴ Ὁ Ἀριστοτέλης διετύπωσε τὸ δῆλημμα κατὰ πόσον θὰ ἔπρεπε νὰ θέσῃ τις τὸ σημεῖον στίξεως (*διαστίξαι*)⁵ εἰς τὴν ἐναρκτήριον πρότασιν τοῦ Ἡρακλείτου μετὰ τὸ *ἔοντος* ἢ μετὰ τὸ *αἰεὶ*· ὁ ἴδιος ἀναφέρει ὡς σημεῖον στίξεως καὶ τὴν *παραγραφον*.⁶ Ὁ Ἀριστοφάνης, χωρὶς νὰ ἔχη «ἐφεύρει τὴν στίξιν», συνέχιζε μίαν μακρὰν παράδοσιν. Οὐδεμία ἀναφορὰ εἰς τὸν Ζηνόδοτον σώζεται, καὶ μόνον μία μαρτυρία εἰς τὰ ὁμηρικὰ Σχόλια (Σχολ. HQ ν 96), ἔνθα ὁ Ἀριστοφάνης κατηγορεῖται διὰ μίαν ἐσφαλμένην *στιγμὴν* εἰς α 72. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ ἀπό-

ἐκ τοῦ Ἡρωδιανοῦ). Ὁ L. Cohn ἀπέδειξε ὅτι ὁ Pap. 2102 εἶχε γραφῆ ὑπὸ τοῦ Ἰακώβου Διασσωρίνου *Philol. Abhandlungen f. Martin Hertz* (1888) 141 κ.έ. «Κριτικὸν» κείμενον τοῦ κεφαλαίου 20 ἐξετύπωσε ὁ Laum (κατωτέρω, σελ. 215, σημ. 4), ὁ ὁποῖος ὅμως δυστυχῶς ἀνέμειξε τὸ κείμενον τοῦ Pap. gr. 2603 μετὰ τῆς παραποιήσεως τοῦ Διασσωρίνου ἐν 2102. Βλέπε καὶ τὴν ἐπομένην σημείωσιν.

¹ Αἱ ὀλίγαι ἀναφερόμεναι εἰς τὴν στίξιν φράσεις τῶν δύο παρισινῶν χειρογράφων ἐξετυπώθησαν κεχωρισμένως ὑπὸ τοῦ W. Lameere, *Les publications de Scriptorium IV* (1960) 91, ὁ ὁποῖος προσέθεσε καὶ πλήρη βιβλιογραφίαν. Πρβλ. τὴν εἰσέτι χρησίμων ἐνασίμων διατριβὴν τοῦ G. Fluck, *De Graecorum interpunctionibus* (Greifswald 1908) ἰδίως σελ. 4 κ.έ. περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους.

² Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 28, σημ. 2· ἀναφοραὶ εἰς χρονολογικὰς καὶ τεχνικὰς λεπτομερεῖας τῆς στίξεως δίδονται ὑπὸ τῆς δεσποινίδος Jeffery σελ. 50.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 122, σημ. 2· πρβλ. W. Schubart, *Einführung in die Papyruskunde* (1918) 60· *Das Buch bei den Griechen und Römern*, 80 κ.έ. καὶ 181· *Griechische Palaeographie* (1925) 173.

⁴ Ἰσοκρ. λόγ. XV 59.

⁵ Ρητ. III 5 σελ. 1407b 18 = Vors. 22 A4. Ἄλλὰ μέχρι τοῦδε δὲν ἔχομεν παράδειγμα στιγμῆς εἰς τοὺς πρωιμωτάτους παπύρους.

⁶ Ρητ. III 8 σελ. 1409a 21· περὶ τῆς παραγράφου ὡς μετρικοῦ σημείου βλέπε κατωτέρω, σελ. 222.

δειξιν, ὅτι ἔθετε στίξιν εἰς τὸ κείμενον· ἴσως δὲν ἐχρησιμοποίει περισσοτέρας τῶν δύο διαφορετικῶν τελειῶν, τὴν *τελείαν στιγμὴν* καὶ τὴν *ὑποστιγμὴν*, ὡς ἔπραττε ὁ Διονύσιος ὁ Θραξ¹ δύο αἰῶνας βραδύτερον. Τὸ περισσότερο ἐπεξεργασμένον σύστημα στίξεως τὸ τελικῶς ἀναπτυχθὲν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀδριανοῦ ὑπὸ τοῦ Νικάνορος δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἀναχθῆ εἰς τὸν Ἀριστοφάνην.

Ἐὰν τῶρα ἐξετάσωμεν τὸ ζήτημα τῶν τόνων εἰς τοὺς παπύρους μας, θὰ ἴδωμεν ὅτι οὐδεὶς τόνος ἀναγράφεται εἰς τοὺς πρώτους πτολεμαίκοις παπύρους. Προφανῶς ὁ Ἀριστοτέλης καὶ οἱ μαθηταὶ του ἀνεγίνωσκον τὰ κείμενά των ἄνευ αὐτῶν. Κατὰ τὸν πρῶτον π.Χ. αἰῶνα παρενετίθεντο συμπτωματικῶς προσφδικὰ σημεῖα,² καὶ ὀλίγον κατ' ὀλίγον κατέστησαν συχνότερα κατὰ τοὺς χρόνους τῆς αὐτοκρατορίας. Ὁ Ἀριστοφάνης εἶναι ὁ πρῶτος γραμματικὸς τοῦ ὁποῦ ἀναφέρεται ὁ τονισμός (Σχολ. (P) η 317 Ἀριστοφάνης *περισπᾶ τὸ εἶδῆς*).³ Οὕτω ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ἢ ἄλλως ἀναξιόπιστος λογία παράδοσις ἐν Ψευδο—Ἀρκαδίῳ φαίνεται ὅτι ἐπιβεβαιοῦται. Ὁ Laum εἰς τὸ ἐριστικὸν βιβλίον του περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ τονισμοῦ,⁴ εἰς τὸ ὁποῖον ἐπανεξήταξε καὶ συνέκρινε τὴν μαρτυρίαν τῶν ὁμηρικῶν παπύρων,⁵ ὡς καὶ τὰς θεωρίας τῶν γραμματικῶν, κατέστησεν ἐντελῶς σαφὲς ὅτι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς τόνους οὐδεμία πληροφορία ὀδηγεῖ ἡμᾶς εἰς χρόνους προγενεστέρους τοῦ Ἀριστοφάνους.

Τὸ «Περὶ τόνων» (De Accentibus) κεφάλαιον τῶν *Explanationes in Artem Donati* τοῦ Σεργίου παραθέτει μίαν μεμονωμένην παρατήρησιν τοῦ Ἐρατοσθένους: ἀναφέρει ὅτι οὗτος εἶχεν ἐξηγήσει τὴν προφορὰν τῆς περισπωμένης «*ex parte priore acuta in gravem posteriorem* (δηλ. *flecti putavit*)»,⁶ ἐνῶ ἄλλοι διαφοροτρόπως ἐξήγουν αὐτήν. Ἄλλ' ἢ παράγραφος αὐτή, ὡς καὶ ὅλον τὸ κεφάλαιον, πραγματεύεται τὸ θέμα τῶν προφερομένων τόνων, τὸ ὁποῖον πιθανῶς

¹ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 320.

² Schubart, *Das Buch* 81 κ.έ. καὶ 181.

³ Βλέπε καὶ τὴν ἐπομένην σημείωσιν ἐνθα ὁ Laum 116 κ.έ. δίδει ὀλίγας μᾶλλον ἀβεβαίας παραπομπάς.

⁴ B. Laum, «Das alexandrinische Akzentuationssystem», *Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums*, 4. Erg. Bd. (ἔδημοσιεύθη τῷ 1928, ἐγράφη ὅμως πρὸ τοῦ 1914) 99-124 καὶ 452,1· πρβλ. E. Schwyzer, *Griech. Grammatik* (1939) 371 κ.έ. καὶ ἰδίως H. Erbse, «Beiträge zur Überlieferung der Iliascholien» *Zetemata* 24 (1960) 371-406.

⁵ Περὶ τῶν τόνων εἰς τὰ κείμενα τῶν λυρικῶν βλέπε J. Giessler, *Prosodische Zeichen in den antiken Handschriften griechischer Lyriker*, Diss. Giessen 1923.

⁶ G. L. ξκδ. H. Keil IV (1864) 530.24· ὁ συγγραφεὺς αὐτῆς τῆς πραγματείας ὀνομάζεται ἐν τοῖς χειρογράφοις Sergius (ἢ Seregius), ὄχι Servius, βλέπε Keil, Προλεγ. σελ. XLIX καὶ LIV. Φαίνεται ὅτι ἡ θεωρία αὐτῆ προέρχεται μέσῳ τοῦ Varro («Reliquorum de grammatica librorum fragmenta» ἀριθμ. 84 ἐν Varr. *De lingua Lat. rec.* Goetz-Schoell, 1910, σελ. 215.23) ἐκ τοῦ Τυραννίου, βλέπε C. Wendel, «Tyranion», *RE* VII A (1948) 1816 καὶ 1818. Ἐξ ὅσων γνωρίζω, τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ἐρατοσθένους ἀναφέρεται μόνον ὑπὸ τοῦ Knaack, *RE* VI 385 ὡς πιθανὸν τμήμα τῶν *Γραμματικῶν* (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 193).

εἶχε συζητηθῆ εἰς μουσικά, ρητορικά καὶ μετρικὰ βιβλία ἐπὶ μακρόν. Ἐὰν δεχθῶμεν ὅτι ἡ ἀνάγνωσις «Ἐρατοσθένους» εἶναι ὀρθή, καὶ πάλιν τὸ χωρίον δὲν ἀποδεικνύει ὅτι οὗτος προηγήθη τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὴν ἐπινόησιν καὶ χρῆσιν γραπτῶν σημείων εἰς τὰς ἐκδόσεις τῶν κειμένων. Μόνον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ἥτοι ὡς βοήθημα τοῦ ἀναγνώστου πρὸς διαστολὴν τῆς ἀμφιβόλου λέξεως, ἐνδιαφέρουν ἡμᾶς οἱ τόνοι εἰς αὐτὸ τὸ κεφάλαιον. Ἀπὸ τῆς σκοπιᾶς αὐτῆς δικαιούμεθα πράγματι νὰ θεωρήσωμεν τὸν Ἀριστοφάνη ὡς τὸν πρῶτον τονίσαντα τὰ ὁμηρικὰ καὶ ἄλλα κείμενα. Ἀλλὰ δὲν ἦτο καὶ ὁ πρῶτος στίξας ταῦτα, καὶ αὐτὴ ἡ διάκρισις δὲν θὰ ἔπρεπε πλέον νὰ παραβλέπεται.¹ Ὡς τὸ ἐπιτελεσθὲν ἔργον τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὰς ὁμηρικὰς μελέτας ὑπῆρξε βαρυσήμαντον, οὕτω καὶ ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοσις λυρικῶν ποιημάτων² (περιλαμβανομένων καὶ τῶν λυρικῶν μερῶν τοῦ δράματος) ἐσημείωσεν ἐποχὴν. Ὑπὸ τὸν ὄρον «λυρικῶν» ἐνοοῦμεν τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ μέτρον. Μολονότι ὑποτίθεται ὅτι οἱ γραμματικοὶ κατενόουν τὰ σύμβολα ἢ τὴν γραφὴν διὰ τῶν ὁποίων ἀπεδόθη καὶ μετεβιβάσθη ἡ κλασσικὴ μελοποιία ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἰωνικῆς καὶ ἀττικῆς περιόδου μέχρι τοῦ τρίτου αἰῶνος, αὐτοὶ οἱ τόσον μόχθον δαπανήσαντες διὰ τὴν διάσωσιν τῆς φιλολογίας καὶ τῆς γλώσσης, οὐδὲν ἔπραξαν διὰ τὴν «μουσικὴν», ἀλλ' ἄφησαν αὐτὴν νὰ ἀπολεσθῇ.³ Εἰς τὰς ἱστορίας τῆς μουσικῆς, καθ' ὅσον δύναμαι νὰ γνωρίζω, δὲν ἀναγράφεται, ὡς ὄφειλε, ἡ ἀδιαφορία αὐτή. Ἀσφαλῶς ὅμως οὗτοι δὲν δύνανται νὰ ἀπαλλαγῶν τῆς κατηγορίας ὅτι ὑπῆρξαν συνυπεύθυνοι διὰ τὴν ὀλοσχερῆ ἀπώλειαν τῆς μουσικῆς σημειογραφίας. Ἐν τούτοις δὲν πρέπει νὰ λησμονῶμεν ὅτι κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τετάρτου αἰῶνος ἡ ἀρχικὴ ἐνότης λέξεων καὶ μουσικῆς ἤρχισε νὰ διασπᾶται καὶ ὅτι ὠρισμένοι οἰκιστὴς σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων ἐνδιέφεροντο μόνον διὰ τὴν γλῶσσαν, ὡς ἄλλοι ἐπραγματεύοντο περὶ τῆς παλαιᾶς ποιήσεως.⁴ Προξενεῖ ἴσως λύπη ἀλλὰ εἶναι πλήρως κατανοητὸν ὅτι οἱ ἀλεξανδρινοὶ γραμματικοὶ ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά των.

Ὁ Ζηνόδοτος ἔκαμε τὰ πρῶτα βήματα διὰ τῆς ἐκδόσεως Πινδάρου καὶ Ἀνακρέοντος, ἴσως καὶ ἄλλων, μία δὲ τῶν εἰκασιῶν αὐτοῦ ἐπὶ κειμένου τοῦ Ἀνακρέοντος προεκάλεσε ὀξεῖαν ἀπάντησιν τοῦ Ἀριστοφάνους.⁵ Ὁ Καλλιμάχος εἰς τοὺς Πίνακας του ἐμόχθησε διὰ νὰ ταξινομήσῃ τὰ διάφορα λυρικά ποιήματα, πράγμα τὸ ὁποῖον ὑπῆρξε ἀνεκτίμητος προπαρασκευαστικὴ ἐργασία διὰ πάντα μέλλοντα ἐκδότην καὶ κριτικόν, ἰδίως διὰ τὸν Ἀριστοφάνη. Ὁ Ἐρατοσθένης συμφωνῶν πρὸς τὸν Χαμαιλέοντα ἀπέδωκε ἕνα ἀρχαῖκόν ὕμνον εἰς ὠρισμένον

¹ Ἀκόμη καὶ ὁ Laum καὶ ὁ Schwyzer εἶναι ἀνακριβεῖς ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ.

² Nauck σελ. 60-62.

³ Βλέπε Isobel Henderson, «Ancient Greek Music», *New Oxford History of Music I* (1957) 336 κ.ἑ.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 63 περὶ τοῦ Ἰππίου καὶ σελ. 90 περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους· βλέπε προσέτι Ἀριστοξένου fr. 92, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 2 (1945), Ἡρακλ. Ποντ. fr. 157, αὐτόθι 7 (1953), Χαμαιλέοντος fr. 28/29, αὐτόθι 9 (1957).

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 139 κ.ἑ.

συγγραφέα καὶ ἐν λυρικὸν ποίημα τοῦ Ἀρχιλόχου εἰς εἰδικὴν κατηγορίαν.¹ Ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος φαίνεται ὅτι εἶχε ἀφιερῶσει ἐν βιβλίῳ εἰς τὸν Ἀρχίλοχον εἰς τὸ ὁποῖον ἔδιδε νέαν ἐξήγησιν τῆς φράσεως *ἀχρυνμένη σκυτάλη*.² Περὶ τῆς ἰδίας φράσεως, ἣ ὅποια ἀνῆκε εἰς ἐπιδικὸν καὶ ὄχι λυρικὸν ποίημα, ὁ Ἀριστοφάνης ἔγραψε ὀλόκληρον πραγματεῖαν.³ Αὐτὴ φαίνεται ὅτι περιεῖχε πολεμικὴν κατὰ τοῦ Δικαιάρχου περὶ τὴν σημασίαν λέξεώς τινος εἰς τὸ λυρικὸν κείμενον τοῦ Ἀλκαίου.⁴ Ὡς βλέπομεν, ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε τὴν τύχην νὰ εὕρῃ ἀρκετοὺς προδρόμους εἰς τὸ λυρικὸν πεδῖον· αὐτὸς ὅμως εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος διὰ τῆς μείζονος εἰς ἔκτασιν καὶ εἰς βάθος ἐργασίας του ἐδέσποσε εἰς τὸ μέλλον.

Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ὄλη ἡ μὴ-ἐπικὴ καὶ μὴ-δραματικὴ ποίησις ἐκαλεῖτο συνήθως λυρικὴ. Ἄλλ' οἱ ἀρχαῖοι θεωρητικοὶ καὶ ἐκδόται διέκρινον μεταξὺ ἐλεγειακῶν καὶ ἱαμβικῶν ποιημάτων ἀφ' ἐνὸς καὶ μελικῶν ποιημάτων ἀφ' ἑτέρου. Τὰ κατὰ στίχον ἢ δίστιχα ποιήματα δακτυλικοῦ ἢ ἱαμβικοῦ ρυθμοῦ ὑπὸ τὴν μορφήν αὐστηρῶς συντεταγμένων καὶ ρεόντων «στίχων» ἐθεωροῦντο ὡς ἰδιαιτέρα εἶδη ἐπῶν, ἀπαγγελλομένη δηλαδὴ ποίησις ὡς τὰ ἐξάμετρα ἐπικά ποιήματα καὶ οἱ ὕμνοι, οἱ δὲ δημιουργοὶ των ἀπεκαλοῦντο ἐλεγειοποιοὶ ἢ ἱαμβοποιοί.⁵ Μολονότι ὑπῆρχον ἐνίοτε προανακρούσματα ἐνοργάνου μουσικῆς καὶ ἐμβόλιμα μέλη, ἢ ἀπαγγελία τῆς ἐλεγείας καὶ τοῦ ἱάμβου ἤτοι δημηγορικὴ ἢ ἴσως μελοδραματικὴ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἄσμα τὸ ὁποῖον ἀπῆτει συνοδείαν ὀργάνου. Οἱ πρὸς μουσικὴν ἀδόμενοι στίχοι καὶ πολὺ συχνὰ οἱ πρὸς χορὸν καὶ συντεθειμένοι ἐκ ποικίλων καὶ κατὰ τὸν ρυθμὸν καὶ κατὰ τὸ μῆκος στοιχείων ἐκαλοῦντο *μελικὴ ἢ λυρικὴ ποίησις*. Μετὰ τὴν πληροφάναν, ὅτι οἱ γραμματικοὶ συνεχέντρωσαν τὴν προσοχὴν των ἐπὶ τοῦ κειμένου καὶ ἄφησαν τὴν μουσικὴν νὰ ἀπολεσθῆ, προκαλεῖ κατάπληξιν τὸ ὅτι ἡ σταθερὰ αὐτὴ διάκρισις ἐβασίζετο ἐπὶ τῆς σχέσεως κειμένου καὶ μουσικῆς. Ἡ μετρικὴ ἐν τούτοις μορφή παρέμεινε καὶ αὐτὴ ἦτο τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τὸ κατ' ἐξοχὴν διακρίνον τὸ λυρικὸν κείμενον ἀπὸ παντὸς ἄλλου. Εἰς τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴν λογοτεχνίαν τὸ λυρικὸν ποίημα ἦτο μέλος, ὁ ποιητὴς μελοποιός, ἢτοι δημιουργὸς ἁσμάτων,⁶ ἢ μελικὸς (δηλ. ποιητὴς) καὶ τὸ ὅλον εἶδος *μελικὴ ποίησις*· αὐτοὺς τοὺς κανονικοὺς ὅρους διετήρησαν μεταγενέστεραι πραγματεῖαι περὶ ποιητικῆς θεωρίας καὶ διαιρέσεως τῆς ποιήσεως.⁷ Ὅσαίς ὅμως ἀναφέρονται ἐκδόσεις κειμένων ὡς καὶ κατάλογοι

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 193.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 171.

³ Nauck σελ. 274 Ἀριστοφάνης ὁ γραμματικὸς ἐν τῷ Περὶ τῆς ἀχρυνμένης σκυτάλης συγγραμμάτι.

⁴ Δικαιαρχ. fr. 99 Wehrli, *Schule des Aristoteles I* (1944). Περὶ τοῦ Ἀλκαίου fr. 359 L.-P. = fr. 103 D. βλέπε κατωτέρω, σελ. 221.

⁵ Πρβλ. Λυσανίου (ὁ διδάσκαλος τοῦ Ἐρατοσθένους;) Περὶ ἱαμβοποιῶν ἀνωτέρω, σελ. 182, σημ. 4.

⁶ Ἀριστοφ. Βάτρ. 1250, Πλάτ. Ἰων 533 E καὶ ἀλλαχοῦ, Ἡρακλ. Ποντ. fr. 157, Wehrli, *Die Schule des Aristoteles 7* (1953), [Ἀριστοφ.] Πρ. 920 a 11.

⁷ H. Färber, *Die Lyrik in der Kunsttheorie der Antike* (1936) 7 κ.έ. «Der Name der Lyrik» περὶ τῶν ἐννέα ποιητῶν βλέπε κατωτέρω, σελ. 245 κ.έ.

τῶν «δημιουργῶν» τοιούτων ποιημάτων, οἱ ποιήσαντες αὐτὰς ἀποκαλοῦνται *λυρικοί*. Περὶ *λυρικῶν ποιητῶν* ἐπιτοφόρησε ὁ Δίδυμος τὸ βιβλίον, τὸ ὁποῖον ἔγραψε ἐπὶ Αὐγούστου, βάσει ἐρεύνης τῆς ὅλης ἑλληνιστικῆς περιόδου. Οἱ κύριοι ποιηταὶ ἀνεφέροντο πάντοτε ὡς οἱ *ἐννέα λυρικοί*, ἀπὸ δὲ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐφεξῆς τὸ ἔργον αὐτῶν ἤρχισε νὰ ὀνομάζεται λυρική ποίησις, τοῦτέστιν, «ποίησης ἀδομένη τῇ συνοδείᾳ λύρας» (δεδομένου ὅτι ἡ λύρα ὑπῆρξε ἐποχὴν τινα τὸ σπουδαιότερον ἐκ τῶν ὀργάνων συνοδείας). Οἱ λατῖνοι συγγραφεῖς ἐχρησιμοποιοῦν κατὰ καιροὺς τὸν ὄρον «melicus», ὡς ἔπραττεν ὁ Κικέρων, ὅταν ἐδανείζετο ἐκ τῶν ἑλληνικῶν θεωρητικῶν συγγραμμάτων, ἀλλὰ τὸ «lyricus» κατέστη ὁ συνήθης λατινικὸς ὄρος ἐπὶ τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου καὶ βραδύτερον. Ὁ Ὀράτιος ἐλπίζει νὰ περιληφθῇ μεταξὰ τῶν «lyrici vates» (ὄχι τῶν «melici»)· ὁ Ὀβίδιος λέγει πάντοτε «lyricus», ὁμοίως καὶ ὁ Κοῖντιλιανός, ὁ Πλίνιος καὶ ὁ Σενέκας. Ἀκόμη καὶ εἰς τοὺς λατινοὺς θεωρητικοὺς τὸ «melicus» ἀντικατεστάθη ὑπὸ τοῦ «lyricus» καὶ τὰ ἐξ αὐτοῦ παράγωγα κατέστησαν ἐν συνεχείᾳ καθαρῶς μουσικοὶ ὄροι. Ἡ νεωτέρα χρῆσις τοῦ ὄρου «λυρικός», ἀπὸ τὴν ἐξέτασιν τοῦ ὁποῖου ἤρχισαμεν αὐτὴν τὴν παράγραφον, προέρχεται ἐκ τῆς λατινικῆς λογοτεχνίας, ἐπειδὴ ὁ Κοῖντιλιανός ἀλλὰ καὶ ὁ Ὀβίδιος καὶ ὁ Ὀράτιος ἦσαν ἐκ τῶν προσφιλεστέρων συγγραφέων τῶν χρόνων τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως.

Ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς τῆς ἐπισκοπήσεως ἀποτολμῶ νὰ ὑποδείξω ὅτι ἡ ἐπίδρασις τοῦ Ἀριστοφάνους ἦτο ἀποφασιστικὴ διὰ τὴν ἀλλαγὴν τῆς ὀρολογίας. Ὅσον ὁ Ἴστρος¹ ὁ Καλλιμάχειος, ὅσον καὶ ὁ ποιητὴς Εὐφορίων,² ὁ ὁποῖος ἦτο κατὰ τινα ἔτη πρεσβύτερός του, ἔδωσαν εἰς τὰ βιβλία των τὸν τίτλον «Περὶ μελοποιῶν». Μετὰ τὰς ἐκδόσεις τοῦ Ἀριστοφάνους φαίνεται ὅτι οὐδεὶς πλέον τοιοῦτος τίτλος ἀπαντᾷ. Ἀλλ' εἰς τὴν πραγματικότητα τὴν ὅλην ταξινόμησιν τῶν λυρικῶν ποιημάτων καθώριζον αἱ ἀνάγκαι τοῦ ἐκδότου καὶ ὄχι οἰαδήποτε παλαιότερα παράδοσις τῆς ποιητικῆς θεωρίας ἢ τῆς καλλιτεχνικῆς πράξεως. Οἱ Πίνakes τοῦ Καλλιμάχου ἦσαν τὸ μόνον ἔργον ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὁ Ἀριστοφάνης ἠδύνατο νὰ οἰκοδομήσῃ. Ἐδείκνυον τοῦλάχιστον τὸν τρόπον διατάξεως τῶν ποιητῶν καὶ τῶν ποιημάτων κατὰ διαφόρους κατηγορίας καὶ ὑποδιαίρέσεις.³ Τοιοῦτον γενικὸν σύστημα οὐδέποτε ὑπῆρξε. Οἱ συγγραφεῖς ἀπετέλουν ἀντικείμενον κενωρισμένων πραγματειῶν ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου καὶ τῆς μορφῆς τῶν ποιημάτων των.

Ὁ Πίνδαρος⁴ εἶναι ὁ μόνος μεγάλος λυρικὸς ποιητὴς τοῦ ὁποῖου τὰ ἔργα, τέσσαρα πλήρη βιβλία (τὰ *Ἐπινίκια*), διεσώθησαν καὶ ἐσχολιάσθησαν κατὰ τοὺς

¹ *FGrHist* 334 F56, ἐν βιογραφικῶν ἀνέκδοτον περὶ τοῦ Φρόνιδος.

² Εὐφορ. fr. 58 Scheidweiler, περὶ τῶν μυθικῶν ἐφευρετῶν τῆς *σύριγγος*.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 155 κ.έ.· περὶ νεωτέρου τινὸς σφάλματος σχετικῶς πρὸς δῆθεν «πλατωνικὴν» διαίρεσιν βλέπε *Excursus* εἰς τὴν σελ. 88. Ὀνόματα χορικῶν ᾠσμάτων ἀπαντοῦν ἐν Πλάτ. *Νόμ.* 700 CD (ἀνωτέρω, σελ. 88, σημ. 7).

⁴ Πρβλ. J. Irigoin, *Histoire du texte de Pindare* (1952) 35 - 50 «L'édition d'Aristophane de Byzance».

μεταγενέστερους ἀρχαίους καὶ μεσαιωνικούς χρόνους. Ἐκ τῶν ἀπολεσθέντων ποιημάτων μέγας ἀριθμὸς παραθέσεων καὶ προσφάτως ἀνακαλυφθέντων παπυρικῶν ἀποσπασμάτων εὐρίσκονται τῶρα εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν¹ καὶ πολλαὶ ἀναφοραὶ εἰς τὴν βιογραφικὴν παράδοσιν καὶ εἰς τὰ Σχόλια συμπληρώνουν ὅσα περὶ αὐτῶν γνωρίζομεν. Μία ἐκ τῶν πολυτιμωτέρων σχετικῶν μαρτυριῶν μᾶς πληροφορεῖ ὅτι εἰς τὴν διάταξιν τοῦ Ἀριστοφάνους ὡς προμετωπίς τῶν Ἐπινικίων ἀνεγράφετο ἡ φράσις Ἔριστον μὲν ὕδαρ (προτέτακται ὑπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ συντάξαντος τὰ Πινδαρικά).² Ἡ λέξις συντάττειν ἐπιβεβαιώνει ὅτι δὲν ἦτο αὐτὸς ὁ πρῶτος συλλέκτης τῶν πινδαρικῶν ποιημάτων, ἀλλ' ὅτι ἔθεσεν αὐτὰ εἰς τὴν κατάλληλον θέσιν. Κάτι παρόμοιον ἴσως ἐλέγετο εἰς τὸν προσφάτως δημοσιευθέντα Βίον τοῦ Πινδάρου, ἂν δεχθῶμεν ὡς ἀσφαλῆ τὴν προσθήκην: δ]ιήρηται δὲ αὐτ[ο]ῦ τ[ὰ ποιήματα ὑπ'] Ἀριστοφάν]ους εἰς βιβλία ιζ'. Τὰ ἐπινικία ἄσματα διηροῦντο εἰς τέσσαρα βιβλία ἀντιστοιχοῦντα εἰς τοὺς τέσσαρας τόπους τῶν ἐθνικῶν ἀγώνων, τὴν Ὀλυμπίαν, τοὺς Δελφούς, τὸν Ἴσθμὸν καὶ τὴν Νεμέαν, βάσει ἀρχῆς ἡ ὁποία τὸ πρῶτον ἐφηρημόσθη ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου,³ ὅχι ὅμως καὶ ἐπὶ τοῦ Σιμωνίδου καὶ τοῦ Βακχυλίδου. Οἱ Ἐπίνικοι ἦσαν ἡ τελικὴ ὁμάς δεκαεπτὰ βιβλίων: γέγραφε δὲ βιβλία ἑπτακαίδεκα ὕμνους, παιᾶνας, διθυράμβων β', προσοδίων β', παρθενίων β', φέρεται δὲ καὶ γ' ὃ ἐπιγράφεται κειχωρισμένων (-μένον Snell) παρθενίων, ὑπορχημάτων β', ἐγκώμια, θρήνοις, ἐπινικίων δ'.⁴ Εἶναι προφανὲς ὅτι τὰ ἄσματα τῶν ἑξ πρώτων βιβλίων ἀνήκουν εἰς τὴν θρησκευτικὴν σφαῖραν, ἐνῶ τὰ τῶν τελευταίων ἑξ εἰς τὴν κοσμικὴν. Ἀμφιβολία εἶναι δυνατὸν νὰ προκύψουν διὰ τὰ πέντε μεσαῖα βιβλία τῶν ὑπορχημάτων καὶ τῶν παρθενίων.⁵ Τὸ σχῆμα ἐν τῷ συνόλω τοῦ ἀντιστοιχεῖ κατὰ προσέγγισιν εἰς τὴν διαίρεσιν τῆς μελικτῆς ποιήσεως, ἡ ὁποία ἐχωρίζετο εἰς τὰ ποιήματα τὰ ἀναφερόμενα εἰς θεοὺς καὶ τὰ ἀναφερόμενα εἰς ἀνθρώπους, μετὰ τὰ ὁποῖα ἠκολούθει μία τρίτη μικτὴ ὁμάς. Αὐτὸ τὸ εἶδος κατατάξεως ἐτηρήθη ἄριστα εἰς τὴν Χρηστομάθειαν τοῦ Πρόκλου⁶ καὶ πιθανῶς ἐλήφθη ἐκ τοῦ Περί λυρικῶν ποιητῶν βιβλίου τοῦ Διδύμου. Εἶναι δύσκολον νὰ πιστεῦσωμεν ὅτι τοῦτο δὲν στηρίζεται κάπως εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους ταξινόμησιν τῶν πινδαρικῶν ποιημάτων. Ὁ Wilamowitz⁷ ἤκασε κάποτε ὅτι ὁ Ἀπολλώνιος ὁ εἰδογράφος ἦτο ὁ ἐπιτυχῆς

¹ Πίνδ. ἐκδ. B. Snell II³ (1964)

² Σχολ. Πινδ. I (1903) Ὀλ. ἐκδ. Drachmann σελ. 7.

³ Ἀνωτέρω, σελ. 154.

⁴ Σχόλ. Πινδ. I σελ. 3, 6 (Vita Ambrosiana), πρβλ. σελ. 6.3 (Vita Thomana) καὶ Σουτδ. λ. Πίνδαρος. P. Oxy. XXVI (1961) ἀριθμ. 2438, II 35 κ.έ. μετὰ τῶν συμπληρώσεων καὶ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ E. Lobel.

⁵ Ἡ ἀκολουθία εἶναι ἐν μέρει διάφορος ἐν P. Oxy. 2438 (τελευταῖα ἔτη τοῦ δευτέρου ἢ τρίτου αἰῶνος π.Χ.) ἀλλὰ προτεινομένη τις συμπλήρωσις ὕμνων μεταξὺ ἐγκώμια καὶ ὑπορχήματα εἶναι λίαν ἀπίθανος.

⁶ Πρόκλ. ἐν Φωτ. Βιβλ. 319 b 33 κ.έ. Bekker.

⁷ Wilamowitz, Pindaros (1922) 108· δυστυχῶς τὴν εἰκασίαν τοῦ ἀπεδέχθη ὁ H. Färber, Die Lyrik in der Kunsttheorie der Antike (1936) 19.

δημιουργὸς αὐτοῦ τοῦ σχήματος. Ὁ Ἀπολλώνιος δ' ἐξ Ἀλεξανδρείας, ὁ ἀποκαλούμενος εἰδογράφος (= ταξινομητής),¹ ἀνέλαβε ὑπηρεσίαν ὡς διευθυντῆς τῆς βιβλιοθήκης μετὰ τὸν Ἀριστοφάνη (μετὰ τὸν ὁποῖον ἀντιτιθέμενος πρὸς τὸν Καλλιμάχον καὶ ἄλλους συνεφώνει περὶ τοῦ χαρακτῆρος καὶ τῆς θέσεως τοῦ δευτέρου Πυθιονίου τοῦ Πινδάρου). Ἀλλὰ τί ἀκριβῶς σημαίνει εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἡ διαφορομένη λέξις εἶδος ἐξηγεῖ κατὰ τρόπον μὴ ἐπιτρέποντα σφάλμα ἐν μοναδικῶν χωρίων τῶν Ἐτυμολογικῶν.² Ὁ Ἀπολλώνιος κατένειμε τὰ λυρικά ποιήματα διηρημένα κατὰ τὰ «μουσικὰ» αὐτῶν εἶδη, τὸ δωρικόν, τὸ φρυγικόν, τὸ λυδικόν κ.ο.κ. Ἡ μαρτυρία αὐτὴ ὑποδηλοῦσα τὰ εἶδη διὰ πασῶν ἢ τὰς ἀρμονίας ἀνασκευάζει πλήρως τὴν ὑπόθεσιν ὅτι οὗτος εἶχεν ἐπινοήσει φιλολογικὴν ταξινόμησιν βάσει τῆς διαφορᾶς τῶν περιεχομένων. Δὲν ἔπαυσε συνεπῶς νὰ ὑφίσταται ἀκόμη ἡ πιθανότης, ὅτι δημιουργὸς αὐτῆς ἦτο ὁ Ἀριστοφάνης.

Ἐλάχισται παραπομπαὶ εἰς τὸ περὶ λυρικῶν ποιητῶν κείμενον τοῦ Ἀριστοφάνους ἔχουν φθάσει μέχρις ἡμῶν· διότι, ὡς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὀμήρου, τὸ ἀπλοῦν κείμενον του μετὰ κριτικῶν σημείων ἐξετοπίσθη ὑπὸ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἀριστάρχου. Ὀλίγαι παρατηρήσεις περὶ τῆς προσωδίας εἶναι βέβαιοι ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν Ἀριστοφάνη, οὐδεμία ὁμῶς περὶ διαλέκτου ἢ ὀρθογραφίας. Οὐδὲ καὶ γνωρίζομεν πόσους λυρικοὺς ποιητὰς ἐξέδωκεν ὁ Ἀριστοφάνης. Ὁ Πίνδαρος ἦτο βεβαίως εἰς ἐξ αὐτῶν. Εἰς τὴν μοναδικὴν παραπομπὴν τῶν Σχολίων εἰς τὰ Ἐπινίκια³ δυνάμεθα τώρα νὰ προσθέσωμεν τρεῖς διαφοροὺς γραφὰς του εἰς τὰς ἐν τῇ ᾠᾷ σημειώσεις τοῦ μεγάλου παπύρου τῶν Παιάνων (P.Oxy. 841) Π 75 (ἐν δέ, καὶ ὄχι ἐν δέ), VI 89 (ὄσσα, καὶ ὄχι ὄσα), καὶ VI 181 (ἀκατάληπτον). Εἰς τὸ μέγα Παρθένιον τοῦ Ἀλκμᾶνος ὁ πάπυρος τοῦ Λούβρου σημειώνει εἰς τὸ περιθώριον τὸ ἐναντι τῆς στήλης I, 32 (=PMG σελ. 6 Page) τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ Ἀριστοφάνους Ἀΐδας (ὄχι Ἀΐδας). Εἶναι πιθανὸν ὅτι ἐν στήλῃ III, 27 (=PMG σελ. 6) τὸ Ἄρι [εἰς τὴν γραφὴν νᾶι (ἀντὶ τοῦ νᾶϊ) σημαίνει Ἀριστοφάνης, ὄχι Ἀρίσταρχος, ἐφ' ὅσον προτείνεται, ὡς αἱ ἄλλαι ἀριστοφάνειοι γραφαί, διὰ λόγους προσωδίας. Ἡ παράθεσις τῶν στίχων 64 κ.ε. τοῦ Παρ-

¹ Περὶ τοῦ ἐν παπύρῳ καταλόγου τῶν βιβλιοθηκαρίων βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 205, σημ. 3. Σχόλ. Πίνδ. Πυθ. II inscr. (II σελ. 31 Drachmann) ἐνιοι Πυθικήν, ὡς Ἀπολλώνιος ὁ εἰδογράφος.

² Et. gen. B = Et. M. σελ. 295.52 λ. εἰδογράφος· Ἀπολλών(ν)ιος εἰδογράφος, ἐπειδὴ εὐφυνῆς ὢν ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τὰ εἶδη τοῖς εἶδεσι ἐπένειμεν. τὰς γὰρ δοκούσας τῶν ᾠδῶν (; Syllburg: εἰδῶν codd.) Δώριον μέλος ἔχειν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνῆγε, καὶ Φρυγίας καὶ Λυδίας, μίξολυδιστὶ καὶ ἰαστί. Ὡς πρὸς τὰ διὰ πασῶν εἶδη βλέπε *Musici Scriptores Graeci*, ἐκδ. C. von Ian (1895) 308 κ.ε. καὶ *passim*. Ὁ A. Böckh διετύπωσε τελείως ὀρθά: «Appollonius . . . carmina secundum genera harmoniae, Dorium, Phrygium etc. . . . distinxit et consociavit». *Pindari Opera* II I (1819) XXXI. Δὲν θὰ ἐρωτησώμεν τίνι τρόπῳ ὁ εἰδογράφος ἠδυνήθη νὰ προβῆ εἰς τὴν ἐν λόγω διάκρισιν, ἂν εἶχε ἤδη ἀπολεσθῆ ἡ μουσικὴ σημειογραφία, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 216.

³ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 223.

θενίου¹ διὰ τὴν σημασίαν τοῦ ἀμύνασθαι δυνατὸν νὰ ἀνήκη εἰς τὰς *Λέξεις* αὐτοῦ. Τὸ ἐν *P.Oxy.* 2390, fr. 50, 7 ἀρχίζει μὲ τὸ ὄνομα Ἀριστοφαν[, ἀλλ' εἶναι ἀβέβαιον ἂν τὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ ἀνήκη εἰς σχόλιόν τι περὶ Ἀλκμᾶνος, ὡς προφανῶς τὰ ἄλλα τεσσαράκοντα ἐννέα ἀποσπάσματα. Γνωρίζομεν κατὰ τύχην ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ὑπερήσπισε παραδοσιακὴν τινα γραφὴν εἰς τὸν Ἀνακρέοντα ἀντικρούων τὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου εἰκασίαν τοῦ Ζηνοδότου² ἀλλ' ἡ φράσις τοῦ Αἰλιανοῦ ἀντιλέγει κατὰ κράτος, ὑποδηλοῦ μᾶλλον ἄρθρον τι τῶν *Λέξων* ἐπὶ τοῦ κερόεις—ἐρόεις εἴτε ἐν χωρίον μᾶλλον σχετικὸν πρὸς τὴν «κερασφόρον ἔλαφον» εἰς τὸ *Περὶ ζῴων*, παρὰ ἐκδοσίν τινα κειμένου τοῦ Ἀνακρέοντος. Ἐξ ἄλλου εἰς τὸ *Περὶ μέτρων ἐγχειρίδιον*³ τοῦ Ἡφαιστῖωνος λέγεται ὅτι ἡ στροφή τοῦ πρώτου ποιήματος τοῦ Ἀνακρέοντος εἶχε διαιρεθῆ εἰς ὀκτῶ κῶλα κατὰ τὴν νῦν ἐκδοσιν, δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐκδοσιν τοῦ Ἀριστάρχου. Ἀλλ' ἡδύνατο νὰ διαιρεθῆ καὶ κατ' ἄλλον τρόπον, εἷς τε τριάδα καὶ πεντάδα. Ὁ Th. Bergk⁴ πειστικῶς ὑπεστήριξεν ὅτι ἡ φράσις «παρούσα ἐκδοσις» ὑπονοεῖ τὴν ὑπαρξίν ἄλλης τινὸς προγενεστερᾶς ἐκδόσεως ἐχούσης ἀνόμοια κῶλα, ἥτις δὲν ἡδύνατο νὰ εἶναι εἰ μὴ μόνον ἡ τοῦ Ἀριστοφάνους. Πράγματι εἰς τὸ κεφάλαιον περὶ τῶν μετρικῶν σημείων ὁ Ἡφαιστῖων⁵ ἀντιπαρέθετε τὴν ἀριστοφάνειον ἐκδοσιν τοῦ Ἀλκαίου πρὸς τὴν νῦν τὴν ἀριστάρχειον. Οὕτω, ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐπεμελήθη ἐκδόσεως τοῦ Ἀνακρέοντος εἶναι πολὺ πιθανόν, ἐνῶ εἶναι βέβαιον ὅτι ἐπεμελήθη ἐκδόσεως τοῦ Ἀλκαίου: Εἰς τὴν πραγματείαν του περὶ τῆς ἀχνυμένης σκντάλης⁶ γίνεται μνεῖα διαφόρου τινὸς γραφῆς (χέλυσ ἀντὶ λέπας) εἰς τὸ κείμενον τῆς ἐν λόγῳ ἰδικῆς του ἐκδόσεως τοῦ Ἀλκαίου.

Τὰ λυρικὰ κείμενα τοῦ Ἀριστοφάνους διέφερον ἀπὸ ὅλα τὰ προγενέστερα, διότι εἶχον νέον τι εὐδιάκριτον γνώρισμα· δὲν ἦσαν γεγραμμένα εἰς συνεχεῖς σειρὰς ὡς τὰ τοῦ πεζοῦ λόγου, ἀλλὰ διηροῦντο εἰς βραχύτερα μετρικὰ κῶλα. Οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς διαιρέσεως ἢ μὴ τῆς λυρικῆς ποιήσεως εἰς κῶλα πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ποιηταὶ ὁμοῦς τῆς ἐποχῆς τοῦ Φιλιτᾶ καὶ ἰδίως ὁ κύκλος τοῦ Καλλιμάχου ἐχρησιμοποιοῦν τὰ «μέλη» παλαιῶν λυρικῶν στροφῶν διὰ νέα ἀπαγγελλόμενα ποιήματα κατὰ στίχον.⁷ Τοῦτο προϋποθέτει κάποιαν συναίσθησιν ὅτι ὑπῆρχον μεμονωμένα κῶλα εἰς τὸ κείμενον τῆς ἀρχαίας λυρικῆς καὶ δραματικῆς ποιήσεως. Δὲν εἶναι ἀπίθανον ὅτι καὶ εἰς αὐτὸ ἐπίσης τὸ πεδῖον οἱ ποιηταὶ διήνοιξαν τὴν ὁδὸν εἰς τοὺς φιλολόγους, ὡς συνέβη τόσον συχνὰ κατὰ

¹ Σχολ. L E 266 (Εὑστ. 546.29) = Nauck σελ. 213, fr. inc. sed. 61.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 139 καὶ 216.

³ Ἡφαιστ. ἐκδ. M. Consbruch (1906) 68.18 κ.έ.

⁴ Ἀνακρ. ἐκδ. Th. Bergk (1835) 26.

⁵ Ἡφαιστ. 74.12.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 217, σημ. 4.

⁷ Πρβλ. P. Maas, *Greek Metre*, translated by H. Lloyd-Jones (1962) § 15· περὶ τῶν λυρικῶν μέτρων τοῦ Καλλιμάχου βλέπε Call. II σελ. 135. Index: «metrica» καὶ τὰς μετρικὰς σημειώσεις εἰς τὰ fr. 201 καὶ 202.

τὸν τρίτον αἰῶνα π.Χ. Ὁ Ἀριστοφάνης παρετήρησεν ὡσαύτως τὴν ἐπανάληψιν ὠρισμένων ἐνοτήτων τῶν μετρικῶν αὐτῶν μονάδων καὶ ἐσημείωσε τὴν ἔναρξιν τῶν ἀντιστοιχοῦντων μερῶν διὰ παραγράφου.¹ Ἡ λέξις *στροφή*, χρησιμοποιοῦμένη διὰ τὰ ἀντίστοιχα αὐτὰ μέρη, ἦτο προφανῶς παραδοσιακὸς τις μουσικὸς ὄρος. Ἡ Σαπφώ, ὁ Ἀλκαῖος καὶ ὁ Ἀνακρέων συνέθεσαν «μονοστροφικά» ᾄσματα εἰς τὰ ὁποῖα ἡ αὐτὴ στροφή, ἀποτελουμένη ἐκ σταθεροῦ ἀριθμοῦ κῶλων, ἐπανελαμβάνετο ὅσον συχνὰ ἐπεθύμει ὁ ποιητής. Τὸ τέλος τῆς τελευταίας στροφῆς ἐσημειώετο διὰ *κορωνίδος*. Ἄλλ' ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποιοῦσι τὸν ἀστερίσκον ἀντὶ τῆς *κορωνίδος*, εἰς ἃς περιπτώσεις ἠκολούθει ποίημα ἄλλου μέτρου. Τοῦτο εἶναι ἰδιαίτερος ἀντιληπτὸν εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἔκδοσιν τοῦ Ἀλκαίου.² Ἡ δευτέρα κυρία μορφή ᾄσματος εἶναι ἡ «τριαδική»: μία στροφή, συχνὰ λίαν περιπεπλεγμένη καὶ μία ἀντιστοιχοῦσα πρὸς αὐτὴν ἀντίστροφος ἀκολουθεῖται ὑπὸ τρίτου μέρους διαφόρου κατὰ τὸ μέτρον καὶ τὸ μῆκος τῶν δύο ἀντιστοίχων μερῶν, τῆς ἐπιδού. Ἡ τριάς δύναται νὰ ἐπαναληφθῇ, ὡς συμβαίνει εἰς τὸν Πίνδαρον καὶ ἐνωρίτερον, ἀλλὰ εἰς μικροτέραν κλίμακα, ὡς πιστεύω, εἰς *Παρθένια* τοῦ Ἀλκμᾶνος.³ Τὸ τέλος ἐκάστης τῶν δύο ἀντιστοίχων στροφῶν σημειώνεται διὰ παραγράφου καὶ τὸ τέλος ἐκάστης ἐπιδού διὰ τῆς *κορωνίδος*, ἡ ὁποία ἀντικατεστάθη εἰς τὸ τέλος τοῦ ποιήματος διὰ τοῦ ἀστερίσκου. Τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ἡφαιστῖωνος συμφωνεῖ γενικῶς μὲ τὴν πρακτικὴν τῶν παπύρων.⁴ Οἱ *Πέρσαι* τοῦ Τιμοθέου⁵ καὶ τὰ ἀποκαλούμενα *Σκόλια* τῆς Ἐλεφαντίνης⁶ εἶναι ἐν τούτοις γεγραμμένα ὡς περὶ κείμενα δεδομένου ὅτι ἀνήκουν εἰς τὸν τέταρτον καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος. Ἄλλὰ ὁ πάπυρος τοῦ Ἀλκμᾶνος τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. (*P. Oxy.* 2387) δεικνύει τὸ κείμενον διηρημένον εἰς βραχεὰ κῶλα καὶ ἐκάστη τριαδικῆ ἐνότης ὑποδιαιρεῖται διὰ δύο παραγράφων καὶ μιᾶς *κορωνίδος*. Ὁ συχνὰ ἀναφερόμενος μέγας πάπυρος τῶν *Παιάνων* τοῦ Πινδάρου (*P. Oxy.* 841) εἶναι λαμπρὸν δείγμα τῆς ἐκδοτικῆς τεχνικῆς, τὴν ὁποίαν εἰσήγαγεν ὁ Ἀριστοφάνης, τοῦτο δὲ ἰσχύει εἰς μικρότερον ὅμως βαθμὸν καὶ διὰ τοὺς παπύρους τοῦ Βακχυλίδου. Οἱ πάπυροι⁷ φυσικὰ δὲν παρουσιάζουν σχολαστικὴν συνέπειαν καὶ ὁ ἀστερίσκος κατέστη σχετικῶς σπάνιος σὺν τῇ παρόδῳ τοῦ χρόνου. Ἄλλὰ ἡ τελικὴ ἐπιδὸς τοῦ *Παιᾶνος* V ἔχει ἐπισημανθῆ διὰ *κορωνίδος* καὶ ὀβελοῦ καὶ

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 214.

² Ἡφαιστ. σελ. 74.11 κ.έ. ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀλκαίου ἰδίως κατὰ μὲν τὴν Ἀριστοφάνειον ἔκδοσιν ἀστερίσκος ἐπὶ ἐτερομετρίας ἐτίθετο μόνως.

³ Ὁ E. Lobel, *P. Oxy.* XXIV (1957) 8 θεωρεῖ αὐτὰς ὡς μονοστροφους συνθέσεις.

⁴ Ἡφαιστ. σελ. 74. 1 κ.έ.

⁵ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 214.

⁶ Βλέπε W. Schubart, *Einführung in die Papyruskunde* (1918) 59 (Zur metrischen Gliederung) καὶ *Das Buch* 86 καὶ 181 κ.έ. μετὰ πολλῶν παραπομπῶν καὶ ἰδίως μετὰ τῶν πανομοιότυπων ἐν *Papyri Graecae Berolinenses* (1911) πίν. 1 καὶ 3.

⁷ Πρβλ. Snell, *Bacchyl. praefat.* σελ. 13+.

ἡ ἀρχὴ τοῦ Παιᾶνος VI δι' ἐνός «ἰδιαιτέρου σημείου», τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς ἀστερίσκος.¹

Ὅταν ὁ Ἀριστοφάνης ἐδοκίμασε νὰ καθορίσῃ τὰ μετρικῶς ἀντίστοιχα μέρη, ἀνεκάλυψε εἰς τὸν Πίνδαρον Ὁλ. II 27 μεταξὺ φιλεῖ δέ μιν Παλλὰς αἰεὶ καὶ Ζεὺς πατὴρ τὴν τολμηρὰν παρεμβολὴν τῶν λέξεων φιλέοντι Μοῖσαι, αἵτινες ἦσαν ἄνευ ἀνταποκρίσεως εἰς τὰς ἄλλας στροφάς: Σχολ. (Α) τὸ κῶλον τοῦτο ἀθετεῖ Ἀριστοφάνης: περιττεύειν γὰρ αὐτὸ φησιν πρὸς <τὰς> ἀντιστροφούς.² Κατεδίκασε τὴν προφανῆ ταύτην παρεμβολὴν δι' ἐνός ὀβελοῦ εἰς τὸ περιθώριον, αὐτὴ ὅμως παρέμεινε³ εἰς τὸ κείμενον τῶν βυζαντινῶν χειρογράφων, ἕως ὅτου ὁ εὐσυνειδήτος μετρικὸς Δημήτριος ὁ Τρικλίνιος παρέλειψε αὐτὴν κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος.⁴ Μόνον ἄπαξ εἰς τὰ ἡμέτερα μετρικὰ σχόλια εἰς τὸν Πίνδαρον παρέμεινε ἡ ἀνταπόκρισις ἀπαράτηρητος, συγκεκριμένως εἰς Ὁλ. XIV, καὶ ἄπαξ τρεῖς ἀντίστοιχοι στροφαὶ ἐλήφθησαν ἄνευ ἀναγνωρίσεως τῆς τριαδικῆς διαρθρώσεως Ὁλ. V. Αὐτὰ τὰ σπανιώτατα λάθη πρέπει νὰ εἶχον ἤδη γίνεαι ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ διεφυλάχθησαν πιστῶς ὑπὸ τῶν διαδόχων του.

Ὁ Ἀριστοφάνης ἐθεωρεῖτο πάντοτε κατὰ τὴν ὄψιμον ἀρχαιότητα ὡς ὁ πρῶτος εὐρετὴς τοῦ κωλίζεῖν. Ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεὺς ἀντιπαραθέτων τὰ κῶλα τῶν λυρικῶν ποιητῶν (Πινδάρου, Σιμωνίδου) πρὸς τὰ τοῦ ἐντέχνου πεζοῦ λόγου, λέγει: κῶλα δέ με δέξαι λέγειν οὐχ οἷς Ἀριστοφάνης ἢ τῶν ἄλλων τις μετρικῶν διεκόσμησε τὰς ᾠδὰς, ἀλλ' οἷς . . . ἡτόρων παῖδες τὰς περιόδους διαιροῦσι καὶ τὰ Σιμωνίδεια ταῦτα γέγραπται δὲ κατὰ τὰς διαστολὰς οὐχ ὧν Ἀριστοφάνης ἢ ἄλλος τις κατεσκευάσε κῶλων ἀλλ' ὧν ὁ πεζὸς λόγος ἀπαιτεῖ.⁵ Ἡ κωλομετρία του ἀντεγράφετο κατὰ τὴν ὄψιμον ἀρχαιότητα καὶ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν μετὰ τινων τυχαίων τροποποιήσεων, ἰδίως ὑπὸ τοῦ Τρικλινίου.

Αὐτὴ ὑπέστη θεμελιώδη ἀλλαγὴν, μόνον ὅταν ὁ Α. Böckh⁶ ἀνεκάλυψεν ὅτι ἡ στροφή ἀπαρτίζεται ἐξ ἀριθμοῦ τινος μετρικῶν περιόδων, τῶν ὁποίων τὸ τέλος σημειώνεται διὰ «παύσεως» καὶ ὅτι αἱ περίοδοι συνίστανται συνήθως ἐκ πολλῶν κῶλων, ἐνίοτε δὲ καὶ μόνον ἐξ ἐνός. Ἡ παρουσία μιᾶς παύσεως σημαίνει ὅτι αἱ ἀντίστοιχοι συλλαβαὶ τῶν στροφῶν πρέπει ἀπαρεγκλίτως νὰ συμπίπτουν μετὰ τέλους λέξεως ἐπιτροπομένης ὅμως τῆς χασμωδίας καὶ τῆς ἀδιαφόρου (syllaba anceps) συλλαβῆς. Οὐδὲν τοιοῦτον ἐξωτερικὸν διακριτικὸν σημεῖον ὑπάρχει διὰ

¹ Βλέπε P. Oxy. V σελ. 14· Πίνδ. ἐκδ. Snell II³ (1964) σελ. 24 καὶ αὐτόθι σελ. 56 = P. Oxy. 2441 (Παιᾶν. XIV/XV)· πρβλ. τὸν ἀστερίσκον ἐν Βακχ. μετὰ τὴν ᾠδ. VI καὶ τὴν ᾠδ. VII.

² Ἐν τοῖς Σχολ. BEQ παρελείφθη τὸ ὄνομα τοῦ γραμματικοῦ ὡς συμβαίνει τόσον συχνὰ εἰς τὰ Ὁμ. Σχόλια, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 208.

³ Πρβλ. τὰς γενικὰς παρατηρήσεις, ἀνωτέρω, σελ. 207.

⁴ Irigoin, *Histoire du texte* 346.

⁵ Διον. Ἀλ. *περὶ συνθ. ὄνομ.* 22, σελ. 102.1 κ.έ. καὶ 26, σελ. 140, 18 κ.έ. Us.-Rad.

⁶ «De metris Pindari libri tres» ἐν *Pindari Opera* I 2 (1811) 1-340.

τὰ «μέλη» τῆς περιόδου, τὰ κῶλα· διὰ τὴν ἐξεύρεσιν τῶν στοιχείων καὶ τοῦ μήκους αὐτῶν ἀπαιτεῖται μετρικὴ ἀνάλυσις.

Διὰ τὴν κατανόησιν τῆς κωλομετρίας τοῦ Ἀριστοφάνους τὸ ἐγχειρίδιον τοῦ Ἡφαιστίωνος¹ δύναται ἀκόμη νὰ εἶναι ἐπιβοηθητικόν, ὡς εἶναι εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν σημείων. Τὸ κῶλον ὀρίζεται ὡς μετρικὴ μονὰς «περιέχουσα ὀλιγοτέρας τῶν τριῶν ἀκαταλήκτων διποδιῶν (συζυγιῶν)». Ἡ πρακτικὴ τῶν παπύρων συμφωνεῖ γενικῶς πρὸς αὐτὴν τὴν θεωρίαν. Ὁ ἐν Λούβρω ἀποκείμενος πάπυρος τῶν *Παρθενίων* τοῦ Ἀλκμαῆνος (fr. 1 Page = fr. 1 D.²) δεικνύει τὴν στροφὴν γεγραμμένην εἰς δεκατέσσαρα κῶλα. Εἰς αὐτὴν τὴν λίαν ἀπλῆν καὶ σαφῆ δομὴν ἕκαστον κῶλον περιέχει μόνον ἓν ρυθμικὸν στοιχεῖον, τροχαίους ἢ ἐνοπλίους ἢ δακτύλους, ἅτινα εἶναι ἅπαντα γνωστὰ εἰς ἡμᾶς ἐκ τοῦ Ἀρχιλόχου. Οὐδεμία ἄλλη διαίρεσις δύναται νὰ ἐφαρμοσθῇ· ἡ σύγχρονος κωλομετρία δύναται μόνον νὰ δηλώσῃ ὅτι τὰ κῶλα 1–10 εἶναι πράγματι δέκα περίοδοι κεχωρισμέναι διὰ τέλους λέξεως, χασμωδίας ἢ ἀδιαφόρου συλλαβῆς (syllaba anceps), ἐνῶ τὰ δύο κῶλα 11–12 εἶναι μέρη μιᾶς περιόδου, ὡς καὶ τὰ κῶλα 13–14.³ Πλεῖσται στροφαὶ τοῦ Βακχυλίδου ἔχουν ὡσαύτως ἀπλῆν σχετικῶς δομὴν. Οὕτω ἡ κωλομετρία τῶν παπύρων τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου ὡς καὶ ἄλλων δύναται νὰ τηρηθῇ μὲ ἀσημάντους μόνον ἀλλαγὰς εἰς τὰς ἡμετέρας ἐκδόσεις.⁴ Ἐν τυπικῶν παράδειγμα, ὅπου ἡ διόρθωσις καθίσταται ἀπαραίτητος εἶναι ἡ παραμέλησις τῆς χασμωδίας εἰς τὸν πάπυρον Bacchyl. c.X 15–16 *Νίκας ἕνατι ἄνθεσιν καὶ εἰς τὴν αὐτὴν θέσιν δις εἰς τὴν δευτέραν τριάδα*, 33 κ.έ. καὶ 43 κ.έ., ἐνθα δύναται νὰ ἀποκατασταθῇ μετὰ βεβαιότητος τὸ ἀκριβὲς τέλος μιᾶς περιόδου. Εἰς τὰς περιπλόκους καὶ μακρὰς στροφὰς τοῦ Πινδάρου ὁ σύγχρονος ἐκδότης ὀφείλει νὰ τροποποιήσῃ τὰ ἀρχαῖα ἢ βυζαντινὰ κῶλα συχνότερον.⁴ Ἐξ ἄλλου, σχεδὸν πάν-

¹ Ἡφαιστ. σελ. 63.2 Conscr. (*Περὶ ποιημάτων* I I) τὸ δὲ ἔλαττον ὃν τριῶν συζυγιῶν . . . καλεῖται κῶλον· πρβλ. F. Leo, «Die beiden metrischen Systeme des Altertums». *Herm.* 24 (1889) 292.1· Irigoin, *Histoire du texte* 45 κ.έ. καὶ ἰδίως «Les Scholies métriques de Pindare», *Bibliothèque de l'École des Hautes Études* 310 (1958) 17–34. «La colometrie Alexandrine». Ἡ περιγραφή τῶν μετρικῶν σχημάτων ἐκάστου κώλου εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια τοῦ Πινδάρου βασίζεται ἐπὶ ἐνὸς συμπλήματος τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ.· κριτικὸν κείμενον τῶν ἀρχαίων μετρικῶν Σχολίων ἐξετύπωσε ὁ Irigoin σελ. 131–77.

² Οἱ στίχοι 12 (τὸ δεύτερον τροχαϊκὸν δίμετρον) καὶ 14 (τὸ δεύτερον δακτυλικὸν δίμετρον) πρέπει νὰ γραφοῦν «κατ' εἴθεσιν» (πιδ μέσα)· διὰ τῆς ἀπλῆς αὐτῆς διευθετήσεως ὁ ἀναγνώστης δύναται ἀμέσως νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰς προθέσεις τοῦ ἐκδότου καὶ νὰ σχηματίσῃ σαφῆ εἰκόνα τῆς μετρικῆς δομῆς. Εἶναι δύσκολον νὰ ἐνοήσωμεν διατὶ οἱ ἐκδῶται χάνουν τόσον συχνὰ αὐτὴν τὴν εὐκαιρίαν.

³ Ἡ ἀπόλυτος σχεδὸν συμφωνία δύο παπύρων τῆς ὄψ. 17 τοῦ Βακχ. ἀπέδειξε τὴν ὑπαρξίν καλῶς ἐδραιωμένης ἀρχαίας παραδόσεως κωλομετρίας· βλέπε Snell, *praef.* σελ. 15+ κ.έ. 35+ κ.έ., κείμενον σελ. 57, καὶ περὶ κωλομετρίας γενικῶς σελ. 31+.

⁴ Ὁ Böckh δὲν ἐτεμάχιζε τὰς περιόδους τοῦ εἰς κῶλα ἐν τῇ μεγάλῃ εἰς τέταρτον ἐκδόσει τοῦ 1811, ἀλλ' οἱ μετ' αὐτὸν ἐκδῶται (ἐξαιρέσει τοῦ A. Turyn 1948) προσεπάθησαν νὰ τὸ πράξουν· φυσικῶς τῷ λόγῳ συχνὰ παρουσιάζουσιν παραλλαγὰς καὶ μεταξὺ των καὶ μὲ

τοτε ὑπάρχουν ἀρκετὰ κριτήρια διὰ τὴν διάκρισιν τῶν περιόδων, δεδομένου ὅτι αἱ τριάδες ἐπαναλαμβάνονται πολὺ συχνά. Εἰς τὰ κατὰ στροφὰς λυρικά μέρη τοῦ δράματος, ἐνθα συνήθως μία μόνον ἀντιστροφή ἀνταποκρίνεται εἰς μίαν στροφήν, τὰ ἐξωτερικὰ σημεῖα τοῦ τέλους τῆς περιόδου συνήθως λείπουν.¹

Τὸ μακροσκελὲς τοῦτο τμῆμα περὶ τῆς ἐκδόσεως τῶν λυρικῶν ποιητῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐκάλυψε εὐρεῖαν χρονικὴν περίοδον· δὲν θὰ ἦτο ὑπερβολὴ νὰ εἴπωμεν ὅτι αἱ καινοτομίαι του εἰς τὸ πεδῖον αὐτὸ «ἄφησαν ἐποχὴν». Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ ἔργον του ἐπὶ τῆς δραματικῆς ποιήσεως. Τὰ διαλογικὰ μέρη αὐτῆς, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ εἰκάσωμεν, ἦσαν πάντοτε γεγραμμένα εἰς χωριστὰς «σειράς», εἰς στίχους ἴσου μήκους, συνήθως τριμέτρους, ἐνίοτε δὲ τετραμέτρους, ὡς οἱ ἐξάμετροι τῶν ἐπικῶν. Οὐδεὶς ὅμως πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους εἶχε, φαίνεται, διαιρέσει τὰ χορικά τῶν δραμάτων εἰς μετρικὰς μονάδας ποικίλλοντος μήκους καὶ ρυθμοῦ. Τὸ πρόβλημα εἶναι μέχρι ποίου σημείου ἡ κωλομετρία αὐτοῦ διετηρήθη εἰς τὰ ἡμέτερα χειρόγραφα.

Ἄν ἐξετάσωμεν πρῶτον τὴν ἀττικὴν κωμῳδίαν, βλέπομεν ὅτι εἰς τὸν ἄριστον κώδικα τῶν κωμῳδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸν Venetus, εἰς τὸ τέλος τῶν *Νεφελῶν* ὑπάρχει ἡ σημείωσις: *κεκώλισται ἐκ τῶν Ἑλιοδώρου*.² Ὁ Ἑλιοδώρος, μετρικὸς τῶν μέσων τοῦ πρώτου αἰῶνος μ.Χ., διετήρησε τὰς ἀρχὰς τῆς ἀλεξανδρινῆς παραδόσεως ὡς ἔπραξεν ὁ σύγχρονος ἀλλὰ νεώτερος αὐτοῦ Ἡφαιστίων,³ εἶχε ὅμως εἰς τὴν διάθεσίν του διάφορα ἀντίγραφα τῶν κωμῳδιῶν ἐφήρμοσε ἀνεπτυγμένον σύστημα κωλομετρικῶν σημείων⁴ καὶ εἰς τὴν ἐκδοσὴν του συνάδευσε τὸ κείμενον διὰ συνεχοῦς μετρικοῦ σχολιασμοῦ. Συνεπεία τούτου εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὰς λεπτομερείας τῆς κωλομετρίας τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὸ κείμενον τῶν σκηρικῶν ποιητῶν, ὡς θὰ ἠδυνάμεθα νὰ πράξωμεν διὰ τὸ κείμενον τοῦ Πινδάρου· καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθῆ ὡς χαρακτηριστικὴν γενικῶς τὴν κατάστασιν. Ὑπῆρχε καθ' ὅλους τοὺς μεταγενεστέρους αἰῶνας εἰς τὸν τομέα τοῦ δράματος συνεχῆς καὶ ζωηρὰ φιλολογικὴ δραστηριότης, τῆς ὁποίας τὰ πρῶτα δυσδιάκριτα βήματα ἐγίναν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

τὰ βυζαντινὰ χειρόγραφα τῶν *Ἐπινικίων*. Περὶ τῆς κωλομετρίας τῶν παπύρων καὶ τῶν ἀναποφεύκτων προσαρμογῶν βλέπε Snell, *Pind II*³ σελ. 17, 26, 73, 88.

¹ Περὶ τῆς τεχνικῆς τῶν περιόδων τοῦ Πινδάρου καὶ περὶ τῶν δυσκολιῶν τῶν συναφῶν πρὸς τὰ χορικά μέρη τοῦ δράματος βλέπε P. Maas, *Greek Metre* (1962) § 66.

² Πρβλ. τὸ βιβλιογραφικὸν σημείωμα μετὰ τὴν *Εἰρήνην*: *κεκώλισται πρὸς τὰ Ἑλιοδώρου*. P. Boudreaux, *Le texte d' Aristophane et ses commentateurs* (1919) 179. Πρβλ. 138 κ.ε. περὶ τοῦ Ἑλιοδώρου, σελ. 25-47 περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου καὶ ἰδίως τῆς κωλομετρίας αὐτοῦ 35 κ.ε. Τὴν ἀκριβοδικαίαν κριτικὴν τοῦ σπανίου αὐτοῦ βιβλίου (γραφέντος τῷ 1914) βλέπε P. Geissler, *Gnom.* 2 (1926) 213 κ.ε.

³ F. Leo, *Herm.* 24 (1889) 284.

⁴ O. Hense, *RE VIII* (1913) 31 κ.ε.: ἡ διπλῆ εἰσήχθη πρὸς δῆλωσιν τῆς ἀντιστοιχίας τῆς ἀντιστροφῆς ἐνῶ τοὺς λυρικοὺς στίχους ἐχώριζε ἀπὸ τοῦ διαλόγου ἢ εἴθεσις, «ἡ γραφὴ αὐτῶν ἐσώτερον πρὸς τὰ δεξιὰ»· ὁ ἀστερίσκος δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο πλέον.

Ἔχουμεν περιγράψει κατὰ ποῖον τρόπον αἱ προηγούμεναι γενεαὶ τῶν φιλολόγων προσεπάθησαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰς δυσκολίας γλώσσης καὶ θέματος τῆς ἀττικῆς κωμωδίας.¹ Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος εἶχε ἀναμφιβόλως ἐπηρεασθῆ ἕκ τοῦ περὶ τῆς ἀρχαίας κωμωδίας ἔργου τῶν διδασκάλων του Εὐφρονίου καὶ Ἐρατοσθένους, ἐπιβεβαιοῦται δὲ ἰδιαιτέρως ὅτι ὑπῆρξε ἐνθουσιώδης μαθητῆς τοῦ κωμικοῦ συγγραφέως Μάχωνος,² παρὰ τοῦ ὁποίου νέος ἔτι ἔμαθε «τὰ μέρη τῆς κωμωδίας». Τὰ Σχόλια εἰς τὰς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, ὡς καὶ τὰ εἰς τὸν Ὅμηρον καὶ Πίνδαρον, διασώζουσι ὀλίγας ἀναφορὰς εἰς τὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον.³ Καὶ μόνον αὐταὶ ἀρκοῦν διὰ νὰ ἀποκαλύψουσι τὰς κυρίας γραμμὰς τῆς ἐπὶ τῶν κειμένων κριτικῆς του. Διώρθωσε (μεταγράψας)⁴ ἐφθαρμένον κύριον ὄνομα ἐν Θεσμ. 162 (Ἀλκαῖος ἀντὶ Ἀχαιός) ἔσημείωσεν συνεχόμενους ἀντιμεταθετοὺς στίχους διὰ τῶν ἰδίων σημείων ὡς καὶ εἰς τὴν ἰδικήν του ἔκδοσιν τῆς Ὀδυσσεΐας (Βατρ. 152 κ.έ.)⁵ ἀντελήφθη ὅτι μετὰ τὸν στ. 1342 τῶν Ὀρνίθων ὑπάρχει κενόν τι (διάλειμμα), μολονότι ἡ ἀδεξία συμπλήρωσις (πλήρωμα) ἢ ἀποδιδόμενη εἰς αὐτὸν ὑπὸ τῶν Σχολίων δυσκόλως δύναται νὰ εἶναι ἰδικόν του ἔργον.⁶ Ἀτυχῶς τὸ ὄνομά του οὐδέποτε ἀπαντᾷ εἰς τὰ Σχόλια, ὅσκις αὐτὰ ἐξηγοῦν τὴν διανομὴν τῶν ὁμιλούντων προσώπων, ἐν τούτοις θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀναμένωμεν ὅτι ὡς διδάσκαλος τῆς ἐκδοτικῆς τεχνικῆς ἔπρεπε νὰ ἐπιστήσῃ ἰδιαιτέρως τὴν προσοχὴν του εἰς τὴν ἀναγραφὴν τῆς ἀλλαγῆς τῶν ὁμιλητῶν εἰς τοὺς διαλόγους τῆς σκηρικῆς ποιήσεως. Εἰς τοὺς ἀρχαίους παπύρους καὶ τὰ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα ἡ ἀλλαγή αὐτὴ δηλοῦται συνήθως διὰ παραγράφου καὶ διπλῆς στιγμῆς, βραδύτερον διὰ συντεμημένων ὀνομάτων, συμφώνως ἴσως πρὸς τὴν πρὸ τῆς ἀλεξανδρινῆς περιόδου παράδοσιν.⁷ Ἐν τούτοις οὐδεὶς ἕκ τῶν μεγάλων γραμματικῶν εἶχε δώσει, ὡς φαίνεται, μεγάλην σημασίαν εἰς τὰς ἐνδείξεις αὐτὰς καὶ τοῦτο ἀποτελεῖ τὴν αἰτίαν τῆς μᾶλλον ἐκνευριστικῆς ἀσταθείας ὄλων τῶν ἡμετέρων χειρογράφων.

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 142 κ.έ., 190 - 193.

² Βλέπε Ἀθῆν. XIV 664 A ὁ γραμματικὸς Ἀριστοφάνης ἐσπούδασε συσχολάσαι αὐτῷ νέος ὦν καὶ VI 241 F διδάσκαλος γενόμενος τῶν κατὰ κωμωδίαν μερῶν Ἀριστοφάνους τοῦ γραμματικοῦ. Βλέπε Machon, «The fragments» ἔκδ. ὑπὸ A.S.F. Gow, *Cambridge Classical Texts and Commentaries I* (1965) 6 κ.έ.

³ Nauck σελ. 63 - 66.

⁴ Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν προτίθεμαι νὰ θεωρήσω τὸ μεταγράψας ὡς σφάλμα τῶν Σχολιαστῶν εἰς Ἀριστοφ. Θεσμ. 162 καὶ νὰ ὑποθέσω ὅτι πηγὴ τῆς ὀρθῆς γραφῆς τοῦ Ἀριστοφάνους ἦτο καλύτερον χειρόγραφον, ὡς πράττει ὁ Pasquali, *Storia* 199.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 213· πρβλ. H. Erbse, *Gnom.* 28 (1956) 275.

⁶ Πρβλ. M. Haupt, *Opuscula III* 2 (1876), καὶ Coulon ἐν τῇ ἐκδόσει του (1928) αὐτόθι. Δύναται τις ἐπιπροσθέτως νὰ συγκρίνῃ τὰς συντόμους παρατηρήσεις ἐν Σχολ. Νεφ. 958, Θεσμ. 917, Βατρ. 1206.

⁷ J.C.B. Love, «The Manuscript Evidence for changes of Speaker in Aristophanes», *University of London Institute of Classical Studies Bulletin* ἀριθμ. 9 (1962).

Δὲν ὑπάρχει λόγος νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἔγραψε οἰαδήποτε ὑπομνήματα περὶ ἐπικῆς ἢ λυρικῆς ποιήσεως· οὔτε ἄλλωστε περὶ τῶν σκηνικῶν ποιητῶν ἔγραψε οἰονδήποτε ὑπόμνημα. Ἐρμηνεῖται τινὲς κωμικῶν ἢ τραγικῶν ἐκφράσεων ἀποδιδόμεναι εἰς αὐτὸν δυνατὸν νὰ εἶναι μέρος τῶν *Λέξεών*¹ τοῦ ἢ νὰ διεσώθησαν εἰς τὰ ὑπομνήματα τοῦ μαθητοῦ τοῦ Καλλιστράτου.² Ἀσφαλῶς ὅμως ἔγραψεν εἰσαγωγὰς εἰς μεμονωμένα θεατρικὰ ἔργα, ἴσως εἰς ὅλα τὰς περιφήμους ὑποθέσεις του, τὰς ὁποίας θὰ ἐξετάσωμεν ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ἔργον του περὶ τῆς τραγωδίας.³

Πλὴν τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοφάνους εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῆ ἢ εἰκασία καὶ οὐδὲν ἄλλο, ὅτι ἐδημοσίευσε κείμενα καὶ τῶν ἄλλων ἐκπροσώπων τῆς ἀρχαίας κωμωδίας, τοῦ Κρατίνου καὶ τοῦ Εὐπολίδος, ὡς ἐπεχείρησε νὰ πράξῃ πρὸ αὐτοῦ ὁ Λυκόφρων,⁴ οὐδεὶς ὅμως ὑπέθεσεν ὅτι προέβη εἰς ἔκδοσιν τοῦ προσφιλοῦς του Μένανδρου.

Ὅτι ἐθαύμαζε τὸν Μένανδρον μαρτυρεῖται καλῶς. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἐκ τῶν φιλολόγων ποιητῶν, ἐν τούτοις ἐκ τοῦ ἀπεριορίστου ἐνθουσιασμοῦ του διὰ τὸν Μένανδρον ἐνεπνεύσθη τὴν σύνθεσιν ὀλίγων κωμικῶν τριμέτρων πρὸς τιμὴν του,⁵ μεταγενέστερον δὲ ἐπίγραμμα ἐπιβεβαιώνει ὅτι ἐτοποθέτει αὐτὸν δευτέρον μόνον μετὰ τὸν Ὅμηρον.⁶ Μία περιπατητικὴ προφανῶς θεωρία ὠρίζε τὴν κωμωδίαν ὡς «μίμησιν τῆς ζωῆς».⁷ Ὑπαινισσόμενος τοῦτο καὶ εὐφυῶς ἀντιστρέφων τὸν ὄρισμὸν ὁ Ἀριστοφάνης ἠρώτα «ἂν ὁ κωμικός ποιητὴς Μένανδρος ἐμιμεῖτο τὴν ζωὴν ἢ ἡ ζωὴ ἐμιμεῖτο τὴν κωμωδίαν τοῦ Μενάνδρου». Ἡ Ὀδύσεια τοῦ Ὀμήρου εἶχεν ἀποκληθῆ ὑπὸ τοῦ Ἀλκιδάμαντος τὸν τέταρτον αἰῶνα π.Χ. «καλὸς καθρέπτῆς τῆς ζωῆς»⁸ ἔθετεν ἄρα γε ὁ Ἀριστοφάνης τὸν Ὅμηρον καὶ τὸν Μένανδρον εἰς τὴν αὐτὴν τάξιν, ἐπειδὴ ἡ ποίησίς των

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 221, καὶ κατωτέρω, σελ. 235 κ.έ.

² R. Schmidt, *Commentatio de Callistrato Aristophaneo* ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Nauck ἐκδόσει τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζ. (1848) 307 κ.έ.· πρβλ. Boudreaux, *Le texte d' Aristophane* 48 - 51· A. Gudeman, *RE X* (1919) 1738-48.

³ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 229 κ.έ.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 127,141.

⁵ Συριαν. Ὑπομνήματα εἰς Ἐρμογένην II 23.6. Rabe = Men. test. 32 Körte: «ὦ Μένανδρε καὶ βίε, πότερος ἄρ' ὑμῶν πότερον ἀπεμιμήσατο;».

⁶ *IG XIV* 1183C = Men. test. 61c Körte *δεύτερα ἔταξε . . . μετ' ἐκείνων* (δηλ. τὸν Ὅμηρον).

⁷ Cic. ap. Conat. *de com.* V 1 comoediam esse . . . imitationem vitae (σελ. 22.19. Wessner = Leo apud Kaibel, *CGF I* σελ. 67, στ. 147· ἢ ἀπόδοσις εἰς τὸ *de rep.* IV 11 Ziegler εἶναι συζήτησιμος). Ἑλληνικὴν περιπατητικὴν πηγὴν ὑπωπτεύθη ὁ Wilamowitz, *Einleitung in die Tragödie* 56.13· πρβλ. καὶ A. Rostagni, *Scritti minori I* (1955) 230 καὶ 339.5. Ἐν τῇ διαμάχῃ περὶ τῆς πηγῆς τοῦ Κικέρωνος καὶ τοῦ συγγραφέως αὐτῆς διέφυγε μία φιλολογικὴ μαρτυρία, ἡ ὁποία δυνατὸν νὰ βοήθησιν κάπως πρὸς περαιτέρω ἔρευναν. Schol. A Ἡφαιστ. σελ. 115.13 *Consbr. παρὰ τοῖς κωμικοῖς . . . τὸν γὰρ βίον οὔτοι μιμούμενοι.*

⁸ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 60.

τόσον ἐπλησίαζε τὸν βίον; Αἱ μαρτυρίαι εἰς τὰ ἡμέτερα Σχόλια ὑποδηλοῦν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ μαθητὴς του Καλλίστρατος ἐνδιεφέροντο ἰδιαιτέρως διὰ τὴν Ὀδύσσειαν.¹ Ὅτιδῆποτε καὶ ἂν ἐσῆμαινε δι' αὐτὸν ἡ λέξις βίος (ἀσφαλῶς ὄχι τὴν κοινωνικὴν ζωὴν τῆς ἐποχῆς), λαμβάνομεν ἐδῶ ἀμυδρὰν ἰδέαν μιᾶς ἐκ τῶν γενικῶν ἀπόψεων τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ ποιήσεως, καὶ δυνάμεθα νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν καθαρὰν καὶ ὀρθὴν κρίσιν αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ, ὁ ὁποῖος συγκρινόμενος μὲ τοὺς διαφόρους μετακλασσικοὺς συγγραφεῖς, ὑπῆρξε ὁ περισσότερον ὠλοκληρωμένος. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν φιλίαν του πρὸς τὸν Μένανδρον, ὁ Πορφύριος εἰς τὸ σύγγραμμά του *Φιλόλογος ἀκρόασις ἐπιμαρτυρεῖ*² ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης, συντάσων κατάλογον παραλλήλων χωρίων ἐκ τοῦ Μενάνδρου καὶ τῶν προτύπων αὐτοῦ, «ἠρέμως» (ἠρέμα) ἀπεδείκνυε ὅτι οὗτος εἶχε δανεισθῆ παρ' ἄλλων. Δὲν γνωρίζομεν ἀρχαιότερον βιβλίον ἀναφερόμενον εἰς αὐτὸ τὸ ὅποιον κατὰ τὸν ἠπιώτερον χαρακτηρισμὸν ἀποκαλεῖται λογοκλοπία.³ Δυνάμεθα ὁμῶς νὰ ἐνθυμηθῶμεν ὅ,τι εἴπομεν περὶ τοῦ χρονολογουμένου πρὸ τοῦ Ἀριστοφάνους παπύρου τῆς Hibeh, ὁ ὁποῖος περιλαμβάνει κατάλογον στίχων τοῦ Ἀρχιλόχου καὶ τῶν δημοικῶν προτύπων⁴ των, καὶ νὰ σκεφθῶμεν μίαν χαρακτηριστικὴν ἱστορίαν, τὴν ὁποίαν διηγεῖται ὁ Βιτρούβιος (*De architect. VII praef. 5 κ.έ.*): πῶς ὁ Ἀριστοφάνης διὰ τῆς καταπληκτικῆς του μνήμης ἀνεκάλυπτε ἀμέσως τὰ «furta» (τὰς κλοπὰς) τῶν ἀγωνιζομένων εἰς δημόσιον λογοτεχνικὸν διαγωνισμὸν καὶ ἀπεδείκνυε ἔπειτα τὴν λογοκλοπίαν των ἐκτυλίσεων ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ ἀναριθμητῶς τόμους.

Σήμερον, ἐν τούτοις, ὁ πάπυρος Bodmer τοῦ τέλους τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος, ὁ περιέχων σχεδὸν πλήρη τὸν *Δύσκολον* τοῦ Μενάνδρου,⁵ ἐνισχύει τὴν ἀποψιν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐδημοσίευσεν πράγματι κείμενον τοῦ κωμικοῦ ποιητοῦ τοῦ ζήσαντος τόσον ἐγγὺς τῆς ἰδικῆς του ἐποχῆς. Τοῦ κειμένου τοῦ *Δυσκόλου* προηγεῖται ἕμμετρος περίληψις τῆς ὑποθέσεως, ἥτις ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀριστοφάνη τὸν γραμματικόν, ὡς αἱ ἕμμετροι περιλήψεις αἱ ὑπάρχουσαι εἰς τὰ ἡμέτερα χειρόγραφα τῶν κωμωδιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ὅλων τῶν τραγικῶν ποιητῶν. Ἡ ἐν λόγῳ ὑπόθεσις συνοδεύεται ὑπὸ τῆς διδασκαλίας, πληροφοροῦσης ἡμᾶς

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 208-9 κ.έ.

² Μακρὰ ἀποσπάσματα ἐν Εὐσ. *Εὐαγγ. Πρῶπ.* X 3, περὶ τοῦ Μενάνδρου § 12, I σελ. 563.20 κ.έ. Mras (=test 51 Körte, ἐνθα ἐλλείπει ἡ ἀναγκαία παραπομπὴ εἰς τὸν Πορφύριον) Ἀριστοφάνης ὁ γραμματικὸς ἐν ταῖς παραλλήλοις αὐτοῦ τε καὶ ἀφ' ὧν ἐκλεψεν ἐκλογαῖς.

³ K. Ziegler, «Plagiat», *RE XX* (1950) 1956-97· περὶ Ἀριστφ. Βυζ. στήλη 1979· πρβλ. E. Stemmlinger, *Das Plagiat in der griechischen Literatur* (1912) 7 κ.έ.

⁴ Ἀνωτέρω, σελ. 172· Vitruv. praef. ad VII 4 κ.έ.

⁵ Πάπυρος Bodmer IV : Ménandre, *Le Dyscolos*, ἔκδ. V. Martin, 1958. Αὐτὴν τὴν *editio princeps* ἠκολούθησαν πολυάριθμοι ἐκδόσεις εἰς ὅλον τὸν κόσμον· ἐν τῇ OCT ὁ Lloyd-Jones ἔδωκε πολὺ βελτιωμένην ἀποκατάστασιν τοῦ *Δυσκόλου*, 1960. Συνεχῆς ὑπόμνημα προσετέθη εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ E. W. Handley, *The Dyscolos of Menander*, London 1965.

νῶν καὶ τοῦ Θησεύς.¹ Τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς εἶδος περιθωριακῶν σημειώσεων ἀπαντᾷ εἰς τὸν πάπυρον τῶν Παιάνων τοῦ Πινδάρου.² Διὰ τὴν ἐργασίαν του εἰς τὸ κείμενον τοῦ Αἰσχύλου οὐδεμία ὑπάρχει εἰσέτι μαρτυρία.

Θὰ δμιλήσωμεν τώρα περὶ τῶν καλουμένων ὑποθέσεων³ τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὁ Wilamowitz εἶχε ἀπολύτως δίκαιον νὰ τονίζη τὴν σπουδαιότητα των.⁴ Ἀποτελοῦν πράγματι τὰ οὐσιαστικώτερα κατάλοιπα τῶν ἀριστοφανεῶν ἐκδόσεων τῶν τραγωδιῶν καί, εἰς μικρότερον βαθμόν, τῶν κωμωδιῶν. Νεώτεροι ὅμως ἀνακαλύψαι καὶ πρόσφατοι ἔρευναι ἐπὶ τῶν παλαιῶν καὶ νέων μαρτυριῶν μετέβαλον καὶ κατέστησαν εὐκρινεστέραν τὴν γενικὴν περὶ αὐτῶν εἰκόνα.

Ἡ λέξις ὑπόθεσις ἔχει ποικίλας σημασίας· δυνατὸν νὰ ἐχρησιμοποιήθη εἰς τοὺς κύκλους τῶν περιπατητικῶν διὰ τὴν ὑπόθεσιν τῶν δραματικῶν ἔργων: Δικαιάρχου τινὰς ὑποθέσεις τῶν Εὐριπίδου καὶ Σοφοκλέους μύθων.⁵ Αἱ περιλήψεις ἐπίσης, αἱ ὁποῖαι προτάσσονται εἰς τὰ ἔργα τῶν ἡμετέρων χειρογράφων, ἀναφέρονται πολλάκις εἰς αὐτὸν τὸν μαθητὴν τοῦ Ἀριστοτέλους. Φαίνεται ὅτι εἶχε ἀσχοληθῆ μετὰ τὸ περιεχόμενον τῶν τραγωδιῶν καὶ κωμωδιῶν καὶ μετὰ ζητήματα σκηναϊκῆς ποιήσεως εἰς συγγράμματα περὶ ἑορτῶν συνδεομένων μετὰ ποιητικῶν διαγωνισμῶν, ἐν ἑκ τῶν ὁποίων ἔφερε τὸν τίτλον *Περὶ Διονυσιακῶν ἀγώνων*.⁶ Ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποίησε αὐτὴν τὴν περιπατητικὴν πηγὴν περὶ τοῦ 300 π.Χ., ὡς ἀποδεικνύουν τὰ ἀποσπάσματα. Ἐξ ἄλλου σκοπός του δὲν ἦτο νὰ δημιουργήσῃ λογίαν συλλογὰς κατὰ τὸ «πλοῦσιον» ὕφος τοῦ Δικαιάρχου («Peripatetici magni et copiosi»), ἀλλὰ νὰ γράψῃ ἀπλᾶς καὶ ὀρθᾶς εἰσαγωγὰς εἰς τὸ κείμενον ἑκάστου ἔργου. Καταφανῶς δὲ ἡ βᾶσις τῶν εἰσαγωγῶν αὐτῶν ἦτο, ὡς ἐπιβεβαιουῦται, ὁ καλλιμάχειος χρονολογικὸς Πίναξ τῶν δραματικῶν ποιητῶν.⁷ Οὕτω ἡ ἔκθεσις τῶν ὑποθέσεων εἶναι χαρακτηριστικὴ τῆς ἀμοιβαίας σχέσεως τῆς περιπατητικῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας. Ἐπειδὴ τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὰς διδασκαλίας ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ μαθητοῦ του ὡς καὶ οἱ Πίνακες τοῦ Καλλιμάχου ἀπωλέσθησαν, μόνον διὰ τῶν ὑποθέσεων τοῦ Ἀριστοφάνους ἔφθασε μέχρις ἡμῶν μέγα μέρος τῶν ἀνεκτιμῆτων πληροφοριῶν, τὰς ὁποίας διαθέτομεν.

Ἐὰν ἀποκλείσωμεν πρὸς τὸ παρὸν τὰ ὑστεροβυζαντινὰ πονήματα, δύο δμά-

¹ *P. Oxy.* XV (1922), 1805, Σοφ. Τρ. 744, *P. Oxy.* XXVII (1962) 2452 fr. 2.16, Σοφ. Θησεύς, βλέπε τὴν σημείωσιν τοῦ Turner σελ. 3.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 220.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 227.

⁴ *Einleitung in die Tragödie* σελ. 145 κ.έ. Πρβλ. 133.19.

⁵ Σέξτ. Ἐμπ. Μαθ. III 3 = Δικαιάρχ. fr. 78 Wehrli.

⁶ F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles I* (1944) Δικαιάρχος, fr. 73-89, ἰδίως fr. 79-84, τίτλος fr. 75· πρβλ. fr. 63 ἐκ τοῦ Βίος Ἑλλάδος. Περὶ τοῦ ὕφους του Cic. *de off.* II 5.16 = fr. 24 W.

⁷ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 157 καὶ 158. *Et. gen.* Βλ. πίναξ . . . πίνακας . . . οἷς ἐντυχῶν δ γραμματικῶς ἐποιήσατο τὰς ὑποθέσεις τῶν δραμάτων, βλέπε τὰς σημειώσεις μου εἰς Call. fr. 456.

περὶ τῆς ἑορτῆς, τοῦ ἄρχοντος, τῆς νίκης, τοῦ πρωταγωνιστοῦ ὡς καὶ τοῦ δευτέρου τίτλου ὑπὸ τὸν ὁποῖον ἦτο γνωστὸν τὸ ἔργον αὐτό, ὡς καὶ τινος καταλόγου τῶν προσώπων τοῦ δράματος. Δὲν θὰ ἀποδώσωμεν προσωπικῶς εἰς τὸν Ἄριστοφάνη τοὺς κακοὺς καὶ ἐφθαρμένους στίχους τῆς λαμβικῆς ὑποθέσεως,¹ δυνάμεθα δὲ νὰ ἀμφιβάλλωμεν ἂν συνέταξε τὸν κατάλογον τῶν προσώπων τοῦ ἔργου, ἀλλ' ἡ σοφὴ ἐν πεζῷ λόγῳ διδασκαλία μαρτυρεῖ τὸ ὕφος του,² προσέτι δὲ καὶ ἡ περιγραφή τῆς πλοκῆς δυνατὸν νὰ εἶναι οὐσιαστικῶς ἔργον ἰδικόν του, ὡς συνήθως συμβαίνει εἰς πλείστας ὑποθέσεις κωμωδιῶν καὶ τραγωδιῶν. Ἄν καὶ πῶς ἡδυνήθη νὰ πραγματευθῆ τὸ σύνολον τῶν ὑπερεκατὸν κωμωδιῶν τοῦ Μενάνδρου κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς ὑπόδηλοῦται εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Δυσκόλου,³ εἶναι προτιμότερον νὰ μὴ ἐρωτήσωμεν.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν κωμωδίαν, ἡ τραγωδία φαίνεται ὅτι εἶχε παραμεληθῆ ὑπὸ τῶν φιλολόγων τοῦ τρίτου αἰῶνος. Πλὴν τῆς μαρτυρίας τοῦ Τζέτζη περὶ τῆς διορθώσεως⁴ τοῦ Ἀλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ, οὐδεμίαν σχετικὴν πληροφορίαν ἔχομεν. Ἔτερα μέλη τῆς Πλειάδος ἐμμύθησαν τὰ τραγικὰ ποιήματα, ἀλλὰ προετίμησαν τὴν κωμωδίαν εἰς τὸ λόγιον ἔργον των. Ἄν πιστεύσωμεν τὴν ἱστορίαν τοῦ Γαληνοῦ,⁵ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ἀλεξανδρείας εἶχεν ἐξασφαλίσει, καθ' ἣν περίοδον ἐθήτευεν ἐν αὐτῇ ὁ Ἐρατοσθένης, τὸ ἐπίσημον ἀθηναϊκὸν ἀντίγραφον τῶν τριῶν μεγάλων τραγικῶν ποιητῶν, τὸ ὁποῖον ἔγινε τῇ προτροπῇ τοῦ φίλου τοῦ Ἀριστοτέλους Λυκούργου, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦτο εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἀριστοφάνους ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τῆς σταδιοδρομίας του. Εἰς τὴν μεσαιωνικὴν παράδοσιν τῶν χειρογράφων τὰ μόνον ἔχνη ἐκδοτικῆς του ἐργασίας εἶναι ὅσα διασώζουσι τὰ Σχόλια εἰς Εὐριπίδην—ὀλίγαι, πιθανῶς τρεῖς, ἐκ τῶν διαφόρων γραφῶν⁶ του καὶ δύο ἀναφοραὶ εἰς τὰ κριτικά του σημεῖα. Οἱ πάπυροι προσκομίζουσι μαρτυρίαν διὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθὲν κείμενον τοῦ Σοφοκλέους. Εἰς τὴν ᾠαν τοῦ μεγάλου κυλίνδρου τῶν Ἰγνευτῶν⁷ τὸ ὄνομά του προστίθεται τετράκις εἰς παραλλαγὰς, καὶ πιθανῶς ὡσαύτως εἰς τοὺς παπύρους δύο ἄλλων ἔργων, τῶν Τραχι-

¹ Διὼρθωσα ὀλίγα «χονδρά λάθη» τοῦ ἀντιγραφέως· βλέπε τὸ κείμενον τῆς Ὁξφόρδης σελ. 3 καὶ τὸ *Tusculum-Bücherei* ὑπὸ Μ. Treu, ὁ ὁποῖος ἐξέδωκε τὸ ἑλληνικὸν κείμενον μετὰ γερμανικῆς μεταφράσεως καὶ συντόμου ὑπομνήματος (München 1960) σελ. 6. Εἰς τὸν στ. 10 ἀντὶ τῶν πολλῶν δημοσιευθεισῶν προτάσεων, τὰς ὁποίας ἔτυχε νὰ γνωρίζω, προτιμῶν (γ)έρων, ἂν καὶ ἔπρεπε νὰ ἀναμένωμεν ἄρθρον.

² Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 230 - 231.

³ Ὁ Η. Erbse, «Überlieferungsgeschichte der Klassischen und hellenistischen Literatur» ἐν *Geschichte der Textüberlieferung I* (1961) 223, ἠντλησε ἐκ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Δυσκόλου τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, οὐδεὶς ὅμως ἄλλος, καθ' ὅσον γνωρίζω. Βλέπε Ad-denda.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 125 κ.έ.· πρβλ. σελ. 190.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 97.

⁶ Nauck, σελ. 62 κ.έ.· πρβλ. Σχολ. Εὐρ. ἐκδ. E. Schwartz II σελ. 380 Index: Aristophanes grammaticus. Πρέπει πάντοτε νὰ συμβουλευώμεθα τὸ κείμενον τοῦ Schwartz.

⁷ P. Oxy. IX (1912) 1174, στήλη III 20, VI 5.8, IX 6(·). Βλέπε καὶ Hunt σελ. 31.

δες εἰσαγωγῶν, ἔχουσαι ἀμφοτέραι τὸν τίτλον ὑποθέσεις, σώζονται εἰς παπύρους καὶ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα.¹ Ἐκ τῆς μιᾶς ομάδος ὀλίγαι μόνον ἀποδίδονται ρητῶς εἰς τὸν Ἀριστοφάνη, ἀλλ' ὑπάρχει μέγας ἀριθμὸς ἀνωνύμων ὑποθέσεων βασιζομένων ἐπὶ σχεδίου τοῦ αὐτοῦ τύπου. Ἐπραγματεύοντο τὸ θέμα τοῦ ἔργου (ἃ ὑπόκειται τῷ δράματι) λίαν βραχυλογικῶς, θίγουσαι τὸν τρόπον τοῦ τυχόν χειρισμοῦ τοῦ αὐτοῦ θέματος ὑπὸ ἄλλων δραματουργῶν. Ἐπειτα ἀνέφερον τὴν σκηρῆν καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ χοροῦ καὶ τοῦ προλογίζοντος, ἐν τέλει ἔδιδον τὴν χρονολογίαν τῆς πρώτης παραστάσεως, τοὺς τίτλους τῶν ἄλλων ἔργων τῶν συγχρόνως διδασχθέντων ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, τὰ ὀνόματα τῶν διαγωνιζομένων μετὰ τοῦ ἀποτελέσματος τοῦ ἀγῶνος, εἰς τινὰς περιπτώσεις ποῖαν χρονολογικῶς θέσιν κατεῖχε τὸ ἔργον εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἔργων τοῦ συγγραφέως καὶ κριτικὴν αἰτιολόγησιν αὐτοῦ. Ἄν μία ὑπόθεσις περιέχῃ μερικὰ ἐκ τῶν στοιχείων αὐτῶν εἰς ἀπλοῦν, συμπεπυκνωμένον ὕφος, ἢ ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους καταγωγῆς εἶναι τὸ ὀλιγώτερον ἐξόχως πιθανή. Ὁ Ἀριστοφάνης ἤθελε αἱ ὑποθέσεις του νὰ καταστοῦν ἀπαραίτητον βοήθημα τοῦ λογίου ἀναγνώστου.² Ἡ σύγχρονος ἔρευνα συνεχέντρωσε φυσικὰ τὴν προσοχὴν τῆς ἐπὶ τοῦ πλουσίου ὕλικου τοῦ διασωθέντος εἰς τὴν ἡμετέραν παράδοσιν τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς ὃ μέτρον εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀριστοφάνους, δὲν δυνάμεθα νὰ εὐρωμεν οἰανδήποτε διαφορὰν μετὰ τῶν προλόγων του εἰς τὰ σήμερον ἄνευ σχολίων ἔργα τὰ καλούμενα «ἐννέα ἀλφαβητικὰ» ἔργα τοῦ Εὐριπίδου, καὶ τῶν προλόγων του εἰς τὰ μετὰ ἔκτενῶν σχολίων δέκα «ἐπιλεγέντα» ἔργα αὐτοῦ.

Προσφάτως ἀνακαλυφθεῖσαι ὑποθέσεις ἐκόμισαν νέαν σπουδαίαν μαρτυρίαν

¹ Ὡς πρὸς τὰς ὑποθέσεις τοῦ Ἀριστοφάνους ὁ κατὰ τὰ ἄλλα ὑγιῆς σκεπτικισμὸς τοῦ Nauck ἦτο ὑπερβολικὸς (σελ. 252-63): οὗτος ἀπροθύμως ἐδέχθη τὸ δυνατόν τῆς γνησιότητος τριῶν ἐξ αὐτῶν: Αἰσχ., Εὐμ., Σοφ. Ἀντ., Εὐρ. Μῆδ., ἠρνήθη ἡμῶς νὰ ἀναγνωρίσῃ τὰς Εὐρ. Ὀρ., Φοιν., Βακχ., καὶ [Εὐρ.] Πῆσ. (σελ. 256 κ.έ.). Τὴν ὁδὸν τῆς κατανοήσεώς των προπαρεσκεύασε ὁ F. G. Schneidewin, «De hypothesibus tragoediarum Graecarum Aristophani Byzantio vindicandis», *Abhandlungen der K. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen* Hist.-phil. Kl. VI (1856) 3-38. Ὁ Th. O. H. Achelis, «De Aristophanis Byz. argumentis fabularum», *Philol.* 72 (1913) 414 κ.έ. καὶ 518 κ.έ. καὶ 73 (1914 - 16) 122 κ.έ., συνεισέφερε πολὺ χρήσιμον συλλογὴν καὶ ἀναλυτικὴν ἐξέτασιν ὅλου τοῦ μέχρι τῆς ἐποχῆς του ὕλικου ὁ G. Zuntz, *The Political Plays of Euripides* (1955) 129-52 «on the tragic Hypotheses», μετὰ βιβλιογραφίας σελ. 130.3 ἔκαμε τὴν καλυτέραν κριτικὴν ἔρευναν τῶν κυρίων τύπων τῶν τραγικῶν ὑποθέσεων, ἰδίως τῶν Εὐριπιδείων. Παράβαλε ἐπίσης τοὺς ὑπομνηματιστὰς τῶν ἐκδόσεων τῆς Ὁξφόρδης τοῦ Εὐριπίδου, ἰδίως Μῆδ., Ἀлк., Ἰππ. Πολὺ ὀλίγη προσοχὴ ἐδόθη εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου, βλέπε κατωτέρω, σελ. 232. Περὶ τῶν ὑποθέσεων τῶν κωμωδιῶν βλέπε κατωτέρω, σελ. 234.

² Ὁ Wilamowitz, *Einleitung* 139 (πρβλ. 145), ὠνόμασε τοῦ Ἀριστοφάνους «τὰς γενικὰς ἐκδόσεις τῶν κλασσικῶν . . . κατὰ κύριον λόγον ἐμπορικὴν ἐπιχείρησιν». Ἐπανέλαβε τὸν ἰσχυρισμὸν αὐτὸν εἰς μεταγενέστερα βιβλία του καὶ ἐπέτυχε νὰ πείσῃ καὶ ἄλλους (βλέπε E. Schwartz, *Ethik der Griechen*, 1951, σελ. 136). Ἄλλ' οὐδεμίαν ποτὲ εὐρον ἀπόδειξιν ὅτι συνετελεῖτο βιβλιοεμπόριον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.

σχετικὴν πρὸς τὰ ἔργα τοῦ Αἰσχύλου. Ἡ προηγουμένως πολὺ συζητηθεῖσα ἀκολουθία τῶν δραμάτων τῆς θηβαϊκῆς τετραλογίας ἐξηκριβώθη πλήρως, ὅταν ἐδημοσιεύθη ἐκ τοῦ codex Mediceus τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὴν διδασκαλίαν τῶν Ἑπτὰ μέρους τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν, τὸ ὁποῖον δὲν ὑπάρχει εἰς τὰ δευτερεύοντα χειρόγραφα. Ὅτι τοῦτο ὡς σύνολον καὶ ὡς φραστικὴ διατύπωσις εἶναι ἀρχαῖον ἐπεβεβαίωσε πάπυρος¹ τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ. Ἐτερον ἀπόσπασμα τοῦ αὐτοῦ παπύρου ὅλως αἰφνιδίως ἀπεκάλυψεν ὅτι ὁ Σοφοκλῆς ἦτο ἀνταγωνιστὴς τοῦ Αἰσχύλου, ὅταν ἀνεβίβασε ἐπὶ σκηνῆς τὴν τετραλογίαν *Δαναΐδες*, καὶ οὕτω κατέστησε ἀναπόφευκτον τὸ συμπέρασμα ὅτι αἱ *Ἰκέτιδες* ἐδιδάχθησαν μετὰ τὸ 468 π.Χ. καὶ ὄχι κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος.² Ὁ «μοναδικὸς» (unicus) codex Mediceus οὐδεμίαν ὑπόθεσιν διέσωσε. Μία ὑπόθεσις, περὶ τῆς ὁποίας ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι νὰ πιστεύωμεν ὅτι εἶναι ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἔργου *Αἰτναῖα* (ἢ *Αἰτναι*)³ τοῦ Αἰσχύλου διδασθέντος εἰς τοὺς ἐν Σικελίᾳ δραματικούς ἀγῶνας, ἐκόμισε ἀπροσδοκίτους πληροφορίας ὄχι περὶ τῆς χρονολογίας, ἀλλὰ περὶ τοῦ τόπου εἰς τὸν ὁποῖον διαδραματίζεται τὸ ἔργον. Τὸ ἔργον αὐτό, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει ἡ ὡς ἄνω εἰσαγωγή, οἰοσθήποτε καὶ ἂν ἦτο ὁ τίτλος του, διηρεῖτο εἰς πέντε μέρη, «πράξεις», δι' ἐκάστην ἐκ τῶν ὁποίων ἀνεφέρετο ἀλλαγὴ σκηνῆς. Ἡ πέμπτη σκηνὴ φαίνεται ὅτι ἦτο ἡ ἴδια ἡ συνοικία τῶν Συρακουσῶν, ἐνθα ἔκειτο τὸ θέατρον καὶ ἐδιδάσκοντο τὰ ἔργα, δηλαδὴ ὁ Τεμενίτης. Εἰς τὰ παραδείγματα αὐτὰ λαμβάνομεν μίαν ιδέαν τῶν πολλῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα παρεῖχε κάποτε ὁ Ἀριστοφάνης εἰς τὸν ἀναγνώστην, ἀλλὰ πολλάκις ἐχάθησαν κατὰ τὴν βραδείαν διὰ μέσου τῶν αἰῶνων μέθοδον τῶν «ἐπιτομῶν».

Αἱ εἰς τὸ θέμα τῶν θεατρικῶν ἔργων περιληπτικαὶ εἰσαγωγαὶ τῆς δευτέρας ὁμάδος εἶναι ἐντελῶς διαφορετικοῦ τύπου, ἀλλὰ καὶ αὐταὶ ὀνομάζονται ὑποθέσεις ὄχι μόνον εἰς τὰ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα, ἀλλὰ καὶ εἰς τοὺς ἀρχαίους παπύρους. Τοῦτο εὐκόλως ἄγει εἰς σύγχυσιν. Εἰς αὐτὴν τὴν ὁμάδα ὑπόθεσις σημαίνει περιγραφὴν τοῦ περιεχομένου ἑνὸς δραματικοῦ ἔργου ἄνευ οἰωνδήποτε λογίας φύσεως λεπτομερειῶν. Πρόκειται, κατὰ κανόνα, περὶ πλήρους, ἀλλὰ σχετικῶς βραχείας περιλήψεως εἰς διαυγῆς καὶ μᾶλλον ξηρὸν ὕφος.⁴ *Διήγησις* θὰ ἦτο καταλ-

¹ *P. Oxy.* XX (1952) 2256, fr. 2 = *Fragmente des Aischylos*, hg. von H. J. Mette (1959) fr. 169.

² *P. Oxy.* 2256, fr. 122 Mette. Εἶναι λυπηρὸν ὅτι ὁ G. Murray ἐν τῇ κατὰ πολὺ βελτιωμένῃ δευτέρᾳ ἐκδόσει τοῦ Αἰσχύλου (*OCT* 1955) προσεπάθησε διὰ παντὸς μέσου νὰ μείνῃ προσκεκολλημένος εἰς τὴν παλαιὰν χρονολογίαν, σελ. VI καὶ σελ. 2. Ἄλλὰ βλέπε H. Lloyd-Jones, *L' Antiquité Classique* 33 (1964) 356 κ.έ.

³ *P. Oxy.* XX (1952) 2257, fr. 1, μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ E. Lobel = fr. 26 Mette. Ἄδυνατῶ νὰ σκεφθῶ διὰ τὸν στ. 13 συμπλήρωσιν καλυτέραν τῆς [ἐν τῷ Τεμενί]τῃ, τὴν ὁποίαν κάποτε εἶχον προτείνει εἰς τὸν Lobel. Περὶ αὐτοῦ τούτου τοῦ δράματος βλέπε E. Fraenkel, *Eranos* 52 (1954) 61-75.

⁴ Ὁ Wilamowitz ἀκολουθοῦμενος καὶ ὑπὸ ἄλλων, συγκρίνει ἐπανειλημένως τὰς ἐν λόγῳ ὑποθέσεις πρὸς τὰς *Tales from Shakespeare* τῶν Charles καὶ Mary Lamb (δημοσιευ-

ληλότερος δρος. Αὐτὸς χρησιμοποιεῖται διὰ τὰς περιλήψεις τῶν ποιημάτων τοῦ Καλλιμάχου εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Μιλάνου¹ καὶ διὰ μίαν περιλήψιν τμήματος τῆς Ὀδυσσεΐας. Ὑποθέσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους ἐγράφοντο ἀκόμη καὶ εἰς στίχους καὶ ἐτιμήθησαν διὰ τοῦ μεγάλου ὀνόματος τοῦ Ἀριστοφάνους.² Δύο πάπυροι διέσωσαν τμήματα μιᾶς συλλογῆς ὑποθέσεων³ ὄλων τῶν ἔργων τοῦ Εὐριπίδου κατ' ἀλφαβητικὴν σειρὰν βάσει τοῦ πρώτου γράμματός τοῦ τίτλου. Μετὰ τὸν τίτλον ἀκολουθεῖ ἡ καθιερωμένη ἔκφρασις οὗ ἀρχῆς ομοῦ μετὰ τοῦ πρώτου στίχου τοῦ ἔργου, ἔπειτα ἡ ἔκφρασις ἢ δ' ὑπόθεσις εἰσάγει τὴν περιλήψιν τοῦ θέματος. Ἡ ἀλφαβητικὴ τάξις καὶ ἡ ὅλη μορφή τοῦ (incipit) κατάγονται ἐκ τῶν καλλιμαχείων πινάκων.⁴ Οὕτω ἀκόμη καὶ εἰς βιβλία, περὶ τῶν ὁποίων εἴμεθα βέβαιοι ὅτι προωρίζοντο διὰ τὸν κοινὸν ἀναγνώστην, εὐρίσκομεν ἴχνη τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας, καὶ αὐτὸς εἶναι ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον μνημονεύονται ἐνταῦθα. Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ὀρίσωμεν τὴν ἐποχὴν κατὰ τὴν ὁποίαν ἐξεδόθησαν αὐταὶ αἱ συλλογαὶ περιλήψεων ἐπικῶν καὶ σκηρικῶν ἔργων,⁵ πιθανῶς διὰ τὸ κάπως ἀνεπτυγμένον ἐμπόριον τῶν βιβλίων. Ἄλλ' ἐὰν αἱ *Tabulae Iliacae*⁶ ἀναπαρήγαγον αὐτὰς ἐπὶ λίθου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου, ἡ ἐποχὴ τῆς

θείσας τὸ πρῶτον τῷ 1807). Αὐταὶ ὅμως αἱ «Διηγήσεις» δὲν περιορίζονται εἰς τὴν ἐξιστῶρσιν τοῦ γενικοῦ διαγράμματος, ἀλλ' ἐπαναλαμβάνουν τὴν ὅλην πλοκὴν τῶν θεμάτων τῶν τραγωδιῶν καὶ τῶν κωμωδιῶν τοῦ Σαίξπηρ εἰς ζωηρὸν καὶ πλήρη χάριτος πεζὸν λόγον καὶ συγκαταλέγονται μετὰ τῶν κλασσικῶν ἔργων τῆς ἀγγλικῆς λογοτεχνίας.

¹ *P. Med.* 18 (ἔδημος. τῷ 1934), βλέπε Call. τομ. II σελ. XII, XXVIII μετὰ βιβλιογραφίας. Πρβλ. καὶ *Διήγησις εἰς τὰς καθ' Ὀμηρον πλάνας τοῦ Ὀδυσσεύς, Mythographi Graeci*, ἔκδ. Westermann (1943) 329.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 228.

³ *PSI XII* (1951) 1286, τὸ πρῶτον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ C. Gallavotti, *Riv. fil. cl. N.S.* XI (1933) 177 κ.έ. *P. Oxy.* XXVII (1962) 2455 (πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 154, σημ. 1)· πρβλ. E. G. Turner, «L'érudition alexandrine et les papyrus», *Chronique d'Égypte* 37 (1962) 136 κ.έ., περὶ τοῦ παπύρου τούτου. «Un Argument sur papyrus de la Médée d' Euripide», δημοσ. ὑπὸ Μ. Παπαθωμοπούλου ἐν *Recherches de la Papyrologie III* (1964) 37 - 47 (μετὰ καταλόγου δραματικῶν ὑποθέσεων ἐπὶ παπύρου) σαφῶς ἀνήκει εἰς τὸν τύπον αὐτόν, ἐνῶ ὁ ἀριθμὸς 2 (B) ὑποδηλοῖ διάφορον κατάταξιν, κατὰ τὴν ὁποίαν θὰ κατεῖχε ἴσως ἡ *Μήδεια* τὴν δευτέραν θέσιν ἐν τινὶ ἐκλογῇ.—Βλέπε ἐπίσης R. A. Coles καὶ J. W. Barns, «Fragments of dramatic hypotheses from Oxyrynchus», *Cl. Qu.* N.S. XV (1965) 52 κ.έ., μετ' ἀναφορῶν εἰς μικρότερα ἀποσπάσματα παπύρων, τὰ ὁποῖα ἐνδέχεται νὰ εἶναι μέρη ἐκτενεστέρων ἢ καὶ πλήρων συλλογῶν. Τὸ νέον ἀπόσπασμα τῶν Εὐρ. *Φοιν.* τὸ ὁποῖον τελικῶς ἐδημοσιεύθη ἐν *P. Oxy.* XXXI (1966) ὡς τὸ ὑπ' ἀριθμ. 2544 ἀναλύεται ὑπὸ τοῦ W.S. Barrett, «The epitome of Eur. *Phoen.* : ancient and medieval versions», αὐτόθι 58 κ.έ., ὁ ὁποῖος ἀνεγνώρισε τρία ἀποσπάσματα τῶν *Φοιν.* ἐν *P. Oxy.* 2455 καὶ ἔδειξε ὅτι ἡ παραλλαγή τῆς ὑποθέσεως τοῦ Μοσχοπούλου εἶναι ἐντελῶς συγγενῆς πρὸς τὴν παραλλαγὴν τοῦ παπύρου.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153 κ.έ.

⁵ Pack³ ἀριθμ. 1185, περιλήψις ἐν πεζῷ λόγῳ τοῦ Ὀμ. Ἰλ. VI βιβλίου, (3ος αἰ. π.Χ.), 1190, 1208.

⁶ O. Jahn-A. Michaelis, *Griechische Bilderchroniken* (1873) 79 κ.έ., ἰδίως 86 κ.έ.

ἐκδόσεως τῶν ἐν λόγῳ συλλογῶν πρέπει νὰ εἶναι ἡ ὄψιμος ἑλληνιστικὴ ἐποχὴ. "Ὅταν μετὰ ταῦτα ἐκάστη ἐκλαϊκευμένη ὑπόθεσις μετεφέρετο ἐκ τῆς συλλογῆς εἰς τὸ ἔργον, εἰς τὸ ὁποῖον ἀνῆκε, συχνὰ ἐτοποθετεῖτο παραπλεύρως ἄλλης προερχομένης ἐκ τοῦ φιλολογικοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοφάνους. "Ἐτι βραδύτερον Βυζαντινοὶ λόγιοι καὶ διδάσκαλοι σχολείων τοῦ δεκάτου τρίτου καὶ δεκάτου τετάρτου αἰῶνος μ.Χ. ἠσθάνθησαν τὴν ἀνάγκην νὰ προσθέσουν χάριν τῶν μαθητῶν τῶν πολὺ ἐκτενεστέρας εἰσαγωγάς, αἱ ὁποῖαι διεσώθησαν ὡς τρίτη ὁμάς περιλήψεων εἰς πολλὰ χειρόγραφα τῶν σκηρικῶν ποιητῶν.¹

Αἱ ὑποθέσεις τῶν κωμωδιῶν βαίνουν παραλλήλως πρὸς τὰς τῶν τραγωδιῶν.² Ἔχουν παρομοίαν δομὴν, καὶ ἐννέα ἐκ τῶν ἑνδεκα εἰσαγωγῶν εἰς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους τῶν διασωθεισῶν εἰς τὰ ἡμέτερα χειρόγραφα περιέχουν διδασκαλίας. Αὐτὰς βασίμως δυνάμεθα νὰ ἀναγάγωμεν εἰς τὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον, παρὰ τὸ γεγονόςδ ὅτι τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπαξ μόνον ἐμφανίζεται εἰς τινὰ τίτλον καὶ μολονότι ὁ Σύμμαχος³ δυνατὸν νὰ ἀνεχώνευσεν αὐτάς, ὅταν ἔγραψε τὸ ὑπόμνημά του κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ., ὡς ἀκριβῶς ὁ Ἡλιόδωρος μετέπλασε τὴν κωλομετρίαν. Πλὴν τῶν συντόμων αὐτῶν λογίων προλόγων εὐρίσκομεν καὶ δεύτερον περισσότερον λαϊκὸν εἶδος ὑποθέσεων εἰς πεζὸν λόγον καὶ εἰς στίχους. Ἡ διάταξις τῆς ὕλης εἰς τὸν πάπυρον τοῦ Δυσκόλου δεικνύει στενὴν συγγένειαν, τὴν ὁποίαν ἐχρησιμοποίησαμεν ἤδη διὰ νὰ ὑποστηρίξωμεν τὴν γνώμην ὅτι εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γνωστάς ἐκδόσεις τοῦ Ἀριστοφάνους⁴ θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθῇ καὶ ἐν κείμενον τοῦ Μενάνδρου. Οἱ πάπυροι⁵ προσεπόρισαν ἐπίσης μίαν ἀλφαβητικὴν συλλογὴν περιλήψεων τῶν κωμωδιῶν τοῦ Μενάνδρου. Αὐταὶ ὁμῶς ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς τῶν τραγωδιῶν τοῦ Εὐριπίδου παρέχουν μετὰ τὸ «ἰνσιρίτ» πληροφορίας περὶ διδασκαλιῶν καὶ μετὰ τὴν ἔκθεσιν τοῦ θέματος κριτικὴν ἐκτίμησιν τοῦ ἔργου. Οὐδαμοῦ ἄλλοῦ ἢ ἐπίδρασις τοῦ Ἀριστοφάνους εἶναι τόσον μόνιμος ὅσον εἰς τὰς παραλλαγὰς τῶν ἰδικῶν του ὑποθέσεων τῶν ἔργων τῶν τραγικῶν καὶ κωμικῶν ποιητῶν.

"Ἀπαντες οἱ φιλόλογοι τοῦ τρίτου αἰῶνος ἀφιέρωνον τὰς κριτικὰς τῶν ἐργασιῶν εἰς τὴν ποίησιν τοῦ παρελθόντος—φυσικώτατα, ἐπειδὴ ἦσαν μαθηταὶ ποιητῶν καὶ ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ποιηταὶ οἱ ἴδιοι. Ὑπεστηρίχθη ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης

¹ Περὶ τοῦ Μοσχοπούλου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 233, σημ. 3.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 230 κ.έ., πρβλ. P. Boudreaux, *Le Texte d' Aristophane* (1919) 31 - 35.

³ A. Koerte, *RE XI* (1921) 1211 κ.έ. Πρβλ. τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Διονυσιαλεξάνδρου τοῦ Κρατίνου *P. Oxy. IV* (1904) 663 = *Suppl. Comicum* ed. I. Demiańczuk (1912) 31 κ.έ.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 228 κ.έ.

⁵ *P. Oxy. X* (1914) 1235 = Μενάνδρου, ἐκδ. A. Koerte I (1938) 146 κ.έ. Ἴσως εἶναι αἱ αὐταὶ πρὸς τὰς *Περιοχὰς τῶν Μενάνδρου δραμάτων Σελλίου* τινὸς ἢ *Σιλλίου*, βλέπε Koerte, σελ. Ιxiv. Βλέπε καὶ *Cl. Qu. N.S. XV* (1965) 55 κ.έ. νέον ἀπόσπασμα δημοσευθὲν ἐν *P. Oxy. XXXI* (1966) ὑπ' ἀριθμ. 2534, πιθανῶς ἐκ τῆς ὑποθέσεως τῆς κωμωδίας τοῦ Μενάνδρου *Αὐτὸν τιμωρούμενος*.

ἔξεπόνθησε ἐπίσης μίαν ἔκδοσιν τοῦ Πλάτωνος. Ἄλλ' ὁ Διογένης Λαέρτιος¹ μετὰ τὸ τέλος τῆς περικοπῆς εἰς τὴν ὁποίαν ὀμιλεῖ περὶ τῆς κατανομῆς τῶν διαλόγων τοῦ Πλάτωνος εἰς τετραλογίας, συνεχίζει διὰ τῆς ξηρᾶς μόνον παρατηρήσεως: ἔνιοι δέ, ὧν ἔστι καὶ Ἀριστοφάνης ὁ γραμματικός, εἰς τριλογίας ἔλκουσι τοὺς διαλόγους, καὶ προσθέτει τὸν κατάλογον δεκαπέντε διαλόγων διατεταγμένων κατὰ τριλογίας· ἴσως τὸ ἔλκουσι ὑπαινίσσεται τὴν ἰδέαν ἐξαναγκασμοῦ εἰς τὴν τοιαύτην κατανομήν τοῦ φιλοσοφικοῦ ἔργου τοῦ Πλάτωνος. Τὸ κεφάλαιον κλείει κατάλογος τῶν νόθων διαλόγων. Ἡ πιθανωτέρα ἐρμηνεία τοῦ χωρίου εἶναι ὅτι μερικοὶ φιλόλογοι, περιλαμβανομένου καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους ἐν τῷ συμπληρωματι αὐτοῦ εἰς τοὺς Πίνακας,² ἐπέκριναν τὰς τετραλογίας μιᾶς ἐκδόσεως, ἴσως τῆς ἐκδόσεως τῆς Ἀκαδημίας, καὶ ἔθεσαν τὸ ζήτημα τῶν τριλογιῶν. Οὐδὲν εἰς τὴν πρότασιν αὐτὴν ὑποδηλοῖ ὅτι ἔγινε τοιαύτη ἔκδοσις ἐν Ἀλεξανδρείᾳ.³ Ἐξ ἄλλου ἐν ἑκ τῶν ἐπομένων κεφαλαίων πραγματεύεται περὶ τῶν κριτικῶν σημείων κειμένου, τὸ ὁποῖον δυνατὸν νὰ ἦτο ἀλεξανδρινὴ ἔκδοσις, ἀλλ' αὐτὸ τὸ σύστημα σημειώσεως εἶναι ἐντελῶς διάφορον τοῦ συστήματος τοῦ Ἀριστοφάνους.⁴ Οὕτω ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ὑπαρχουσῶν μαρτυριῶν οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ θεωρήσωμεν ὅτι πρῶτος ὁ Ἀριστοφάνης περιέλαβε πεζογράφον εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐκδόσεών του.

Τὸ μέγα λεξικογραφικόν του ἔργον, αἱ *Λέξεις*,⁵ ἐκάλυπτε ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς λογοτεχνίας, τόσοσιν τὸν πεζὸν λόγον ὅσον καὶ τὴν ποίησιν· ὑπάρχουν παρα-

¹ Διογ. Λαέρτ. III 61 κ.έ.

² Οὕτω λίαν φρονίμως ὁ Nauck σελ. 250, fr. VI. Ὁ Pasquali, *Storia* 264. Ὁ Erbse, ἐν *Geschichte der Textüberlieferung* 1 (1961) 221.

³ Ὁ Wilamowitz, *Antigonos von Karystos* (1881) 286 «Ὁ Ἀριστοφάνης δὲν θὰ εἶχε νὰ ἐτοιμάσῃ οὐδὲν τόσοσιν ἄξιον ἐμπιστοσύνης κείμενον». Ἀλλὰ *Platon* II (1919) 324 ὀρθῶς «δὲν πρέπει νὰ φαντασθῇ τις ἔκδοσιν». Περὶ τοῦ Jachmann, *Der Platontext* (1942) 334, βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 77, σημ. 2. Τὰ τῶν ποιικίλων ἀποπειρῶν πρὸς κατάταξιν τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος ἀπὸ τοῦ τετάρτου μέχρι τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ., βλέπε A.-H. Chroust, «The Organisation of the Corpus Platonicum in Antiquity», *Herm.* 93 (1965) 34 κ.έ.

⁴ Διογ. Λαέρτ. III 65 κ.έ. Μικρὸς ἀλλὰ λίαν ἐνδιαφέρων φλωρεντινὸς πάπυρος τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ. ἀποτελεῖ ἴσως μέρος τῆς πηγῆς τοῦ Διογ. Λαέρτ. Εἶναι καλυτέρα ἢ κατάταξις τοῦ κειμένου καὶ ἔχουν προστεθῇ τὰ κριτικὰ σημεία, τὰ ὁποῖα ἐλλείπουν ἐκ τῶν χειρογράφων μας. Βλέπε V. Bartoletti ἐν «Mélanges Eugène Tisserant» I, *Studi e Testi* 231 (1964) 25-30.

⁵ Ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Nauck τοῦ ἔτους 1848 τὸ σύνολον τῶν ἀποσπασμάτων καταλαμβάνει 274 σελίδας, ἐκ τῶν ὁποίων αἱ 165 εἶναι ἀφιερωμέναι εἰς τὰς *Λέξεις*, κατέχουν δηλ. αὐταὶ τὰ τρία πέμπτα τοῦ χώρου. Εἷς τινὰ ὅμως κώδικα τοῦ Ἄθω (τὸν cod. Par. suppl. Gr. 1164, τοῦ 13ου - 14ου αἰῶνος) ὁ E. Miller ἀνεκάλυψε περισσοτέρας οὐσιαστικὰς περικοπὰς ἐκ διαφόρων τμημάτων τῶν *Λέξεων*, δημοσιευθείσας ἐν *Mélanges de littérature grecque* (1868) 427-34. Ἡ σπουδαιότης των ἀμέσως ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ Nauck, *Bulletin de l' Acad. de St. Pétersbourg* 1869, 344 κ.έ. = *Mélanges Gréco-Romains* III (1874) 166 κ.έ. Ἐν συσχετισμῷ μετ' ἄλλων περικοπῶν προερχομένων ἐκ τινος φλω-

πομπαι εἰς τὸν Ἡρόδοτον, τὸν Θουκυδίδην, τὸν Ξενοφῶντα, τὸν Ἰσοκράτη, τὸν Δημοσθένη. Ἐμνημονεύσαμεν ἤδη τοῦτο ἐπανειλημμένως, ὅταν ἠγέρθη τὸ θέμα ἀν' ὀρισιμένοι ἐξηγητικαὶ σημειώσεις εἰς ἐπικάς, λυρικάς καὶ δραματικάς ἐκφράσεις προήρχοντο ἐκ τινος ὑπομνήματος ἢ ἐκ τῶν *Λέξεων*, καὶ εἰς ἐκάστην περιπτώσει ἀπεφάνθημεν ὅτι δὲν ἦτο ἀπαραίτητον νὰ ὑποθέσωμεν τὴν ὑπαρξιν ὑπομνήματος. Ὡς καὶ εἰς τὰς ἐκδόσεις του, ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε εἰς τὴν διάθεσίν του τὰς ἐργασίας ὀλοκλήρου τοῦ τρίτου αἰῶνος. Ἦτο ὁ ἀληθὴς διάδοχος τόσον τοῦ Ζηνοδότου ὡς γλωσσογράφου ὅσον καὶ τοῦ Καλλιμάχου ὡς ἐρανιστοῦ ποικίλων ὀνομαστικῶν διατεταγμένων κατὰ θέματα ἢ τόπους.¹ Ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει θὰ ἔπρεπε νὰ στρέψωμεν τὸ βλέμμα εἰς πολὺ παλαιότεραν ἐποχὴν διὰ νὰ ἔχωμεν τὴν ὀρθὴν προοπτικὴν τῆς ἱστορικῆς τοποθετήσεώς του.

Εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἢ ποιήσεις ἠνοιξεν ἢ ἴδια τὸν δρόμον διὰ τὴν κατανόησίν της.² Ἀπετέλει μέρος τῆς ποιητικῆς τεχνικῆς κατὰ τὴν ἐπικὴν ἐποχὴν νὰ διασαφηνίζονται δύσκολοι καὶ διαφορούμενοι ἐκφράσεις δι' ἐπεξηγηματικῶν ἢ ἐτυμολογικῶν προσθηκῶν. Σχεδὸν δὲν ὑπῆρξε ἐποχὴ κατὰ τὴν ὁποίαν δὲν ἐσαγήνευσε τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα αὐτὸ τὸ πρόβλημα τῆς ἐξηγήσεως τῶν λέξεων. Τὴν καταγωγὴν των καὶ τὰς ἀλλαγὰς των, τὸν διαφορισμὸν συγγενῶν λέξεων, τὴν σύγκρισιν μεταξύ ἑλληνικῶν διαλέκτων ἢ μεταξύ ἑλληνικῶν καὶ ξένων λέξεων συνεζήτησαν οἱ σοφισταί, ὁ Δημόκριτος καὶ οἱ μεγάλοι ἀττικοὶ φιλόσοφοι.³ Κατὰ τὴν νέαν ἐποχὴν οἱ ποιηταὶ ἀνεζωογόνησαν αὐτὰς τὰς μελέτας μετὰ θέρμης, ὄχι μόνον ὁ Φιλίτας καὶ ὁ Σιμίλας ἀλλὰ καὶ ὁ Καλλιμάχος καὶ ὁ Ἀπολλώνιος⁴ συνέθετον φιλολογικὰ ἔργα οἱ ἴδιοι ἢ προέτρεπον φιλόλογους ὡς ὁ Ζηνοδοτος, ὁ Ἐρατοσθένης ἢ ὁ Νεοπτόλεμος νὰ εἰσέλθουν εἰς τὸ εὐρὺ τοῦτο πεδίου ἐρεύνης. Ὅ,τι εἶχεν ἐπιχειρηθῆ τμηματικῶς ἐδῶ καὶ ἐκεῖ κατὰ τὴν πορείαν τοῦ χρόνου, εἶχε τώρα συνενωθῆ εἰς ἓν μέγα ἐγχείρημα, τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους.⁵ Μία συλλογὴ γλωσσῶν περιωρίζετο συνήθως εἰς ἀπηρχαιωμένους καὶ σκοτεινοὺς ὄρους· ἀλλ' ὑπὸ τὸν οὐδέτερον τίτλον *Λέξεις* πᾶσα λέξις ἰδιαζούσης μορφῆς ἢ σημασίας καὶ ὡς ἐκ τούτου χρῆζουσα ἐρμηνείας θὰ ἠδύνατο νὰ καταχωρηθῆ εἰς

ρεντινοῦ κώδικος ἐμελετήθησαν ὑπὸ τοῦ A. Fresenius, *De Leseion Aristophaneorum et Suetoniarum excerptis Byzantinis* (1875) καὶ ὑπὸ τοῦ L. Cohn, «De Aristoph. Byz. et Suetonio Eustathi auctoribus» *Jahrbücher für class. Philologie*, Suppl. Bd. 12 (1881) 283 κ.έ. Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 205, σημ. 1, καὶ Latte, «Glossographica», *Philol.* 80 (1925) 164 κ.έ. Περὶ τῶν ἐρανισμάτων τοῦ Εὐσταθίου ἐκ τῶν *Λέξεων* H. Erbse, «Untersuchungen zu den attizistischen Lexika», *Abhandlungen der Deutschen Akademie d. Wiss. zu Berlin*, Phil.-hist. Kl., Jg. 1949, Ἄριθμ. 2 (1950) 5 καὶ *passim*.

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 136 καὶ 159 κ.έ. Μία ἐπίσης ἐκ τῶν πηγῶν αὐτοῦ ἦσαν τὰ ποιήματα τοῦ Καλλιμάχου, βλέπε τὰς σημειώσεις εἰς Call. fr. 224, 487, 543, 587.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 4.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 46 - 50, 51, 72 - 76, 92 κ.έ.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 107 κ.έ., 136, 160 κ.έ., 165 κ.έ., 175. κ.έ.

⁵ *Περὶ λέξεων* ἐν τῷ «Fragmentum Parisinum», τὸ ὁποῖον δημοσιεύθεν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Boissonade τῷ 1819 ἀνετυπ. ὑπὸ τοῦ Nauck, σελ. 79 κ.έ.

τὸν κατάλογον ἀνεξαρτήτως τοῦ ἂν ᾗτο εἰσέτι ἐν χρήσει ἢ ὄχι. Τὰ ἐκ τοῦ λεξικογραφικοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστοφάνους ἀναφερόμενα ἀποσπάσματα ἐπιτρέπουν εἰς ἡμᾶς νὰ ἐκτιμήσωμεν τὴν εὐρύτητα τοῦ πεδίου τῶν ἐρευνῶν του, τὴν συστηματικὴν κατὰ τομεῖς διάταξιν τῆς ὕλης του καὶ τὴν μέθοδον τῆς ἐξηγήσεώς του. Αὐτὴ πρὸ πάντων ἡ μέθοδος κατέστη τὸ πρότυπον διὰ τὴν μεταγενεστέραν ἑλληνικὴν καὶ ρωμαϊκὴν ἀρχαιότητα. Ἀνασκοποῦντες τὸ παρελθὸν καὶ τὸ μέλλον δυνάμεθα εὐκρινῶς νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὴν δεσπόζουσαν θέσιν τοῦ Ἀριστοφάνους.¹

Τὸ πρῶτον βοήθημα ἐνὸς λεξικογράφου εἶναι νὰ ἔχη εἰς τὴν διάθεσίν του ἀξιόπιστον κείμενον βασιζόμενον ἐπὶ τῶν καλυτέρων χειρογράφων. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ Ἀριστοφάνης εὐρίσκετο εἰς πλεονεκτικὴν θέσιν ἐν συγκρίσει πρὸς πάντας τοὺς προγενεστέρους, ἐπειδὴ ἠδύνατο νὰ χρησιμοποίησῃ τὰς ἰδικὰς του ἐκδόσεις τῶν Ἑλλήνων ποιητῶν ἀπὸ τοῦ Ὀμήρου μέχρι τοῦ Μενάνδρου. Φυσικὰ τὸ εὐεργέτημα ᾗτο ἀμοιβαῖον: ἡ λεπτομερὴς ὑπὸ τοῦ λεξικογράφου ἔρευνα τοῦ ἰδιάζοντος τύπου καὶ τῆς σημασίας μιᾶς λέξεως εἰς μίαν δεδομένην ἐποχὴν καὶ συγκεκριμένην διάλεκτον ἐβοήθει τὸν διορθωτὴν νὰ ἐκλέξῃ μεταξὺ τῶν διαφόρων γραφῶν τῶν χειρογράφων τοῦ κειμένου του.

Σχετικῶς πρὸς τὴν μέθοδον τὸ πλέον ἐνδιαφέρον τμῆμα τῶν *Λέξεων* ἐπιτοφορεῖτο *Περὶ τῶν ὑποπτευομένων μὴ εἰρησθαι τοῖς παλαιοῖς*, ἧτοι «λέξεις αἱ ὅποια ἐθεωροῦντο ἄγνωστοι εἰς τοὺς ἀρχαίους», πρᾶγμα τὸ ὅποῖον ἐγνώσθη τὸ πρῶτον ἐκ τοῦ χειρογράφου τοῦ Ἄθω τοῦ ἀνακαλυφθέντος ὑπὸ τοῦ Miller.² Εἰς ἐκεῖνο τὸ χειρόγραφον τὸ πρῶτον λῆμμα τοῦ πρώτου κεφαλαίου εἶναι ἡ λέξις *σάννας*, ἐξηγουμένη ὁ *μωρός*, ὁ «ἀνόητος». Ἦτο πασίγνωστον ἐκ τινος μακρᾶς περικοπῆς παρὰ Εὐσταθίῳ ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε πραγματευθῆ αὐτὴν τὴν σπανίαν λέξιν, τοὺς ποικίλους τύπους καὶ τὰ παράγωγα αὐτῆς, ὡς καὶ τὰς πιθανὰς σημασίας τῆς. Ἄλλ' ὁ Nauck καὶ ὅλοι οἱ ἄλλοι ὑπέπεσαν εἰς σφάλμα ὑποθέσαντες λίαν φυσικῶς ὅτι ἡ λέξις αὐτὴ εἶχε ταξινομηθῆ ἐκεῖ ὡς μία ἐκ τῶν πολλῶν ἐκφράσεων βλασφημίας.³ Πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τοῦ κώδικος τοῦ Miller ᾗτο ἀδύνατον νὰ ὑποπτευθῶμεν τὴν ὕπαρξιν κεφαλαίου διαλαμβάνοντος λέξεις ἀπὸ χρονολογικῆς, διὰ νὰ μὴ εἴπωμεν ἱστορικῆς, ἀπόψεως. Διεκρίνοντο δύο κατηγορίαι λέξεων: αἱ λέξεις, αἱ ὅποια ἐλέγετο ὅτι ἐχρησιμοποιοῦντο ὑπὸ τῶν παλαιῶν, καὶ ἐκεῖναι, αἱ ὅποια ἐλέγετο ὅτι ἦσαν ἄγνωστοι εἰς αὐτούς, αἱ καινό-

¹ Ὑπεστηρίχθη μετὰ πειστικότητος ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ὑπῆρξε κυρία πηγὴ τοῦ *Antiatticista* (K. Latte, *Herm.* 50 (1915) 374-379, 2.384 κ.έ., 392) ὡς καὶ τοῦ Ἑλλαδίου, *Chrestomath.* (K. Strecker, *Herm.* 26 (1891) 276 κ.έ.).

² Miller, *Mélanges* 427 κ.έ., Cohn, *Jahrbücher f. class. Philologie*, Suppl. Bd. 12 (1881) 288 - 98. Πρβλ. Wilamowitz, *Einleitung* 163.88, ὁ ὅποιος θεωρεῖ τοῦτο ὁμοῦ μετὰ τῶν λεγομένων Ἀττικῶν λέξεων ὡς κριτικὴν τῶν ψευδο-Ἀττικῶν παραποιήσεων τοῦ τρίτου αἰῶνος, ἀλλὰ τὰ διασωθέντα ἀποσπάσματα δὲν ὑποδηλοῦν τοιοῦτόν τι.

³ Δὲν ὑπῆρχε τμῆμα *Περὶ βλασφημιῶν* εἰς τὰς Ἀριστοφ. *Λέξεις*, βλέπε κατωτέρω, σελ. 241, σημ. 1.

τεραι λέξεις.¹ Ὁ Ἀριστοφάνης συνεχίζει πιθανῶς τὰς γνώμας παλαιότερων φιλολόγων καὶ ἐπεβεβαίωσε ἢ ἀπέρριπτεν αὐτάς. Ἄν — διὰ τὸ ἐπανέλθωμεν εἰς τὸ παράδειγμά μας — τὸ *σάννας* εἶχε θεωρηθῆ λέξις ὀψιμωτέρας καταγωγῆς, δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν μετὰ τινος πιθανότητος ἐκ τῆς περικοπῆς τοῦ Εὐστάθιου ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἀνεφέρετο εἰς τὴν χρῆσιν αὐτῆς ἐν τῇ ἀρχαίᾳ κωμῳδίᾳ ὑπὸ τοῦ Κρατίνου.² Ὑπάρχει μάλιστα ἡ ἀμυδρὰ πιθανότης ὅτι ἀνέδραμεν εἰς τὸν ἔκτον π.Χ. αἰῶνα καὶ ἀνέφερον ἐπιδικῶν τι ποίημα τοῦ Ἰππώνακτος,³ ὁ ὁποῖος προσηγόρευε κάποιον διὰ τοῦ παρωνύμου ὦ *Σάνν*, ὑποδηλοῦντος τὸν «τρελλοῦτσικο» χαρακτήρα του. Τὸ πολὺ σοφὸν ἀποσπασματικὸν ὑπόμνημα εἰς τὸ ποίημα αὐτό, τὸ ὁποῖον διέσωσε πάπυρος τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, περιέχει τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστοφάνους⁴ παραπλευρῶς τοῦ ὀνόματος δύο συγχρόνων του, ἐνὸς πρεσβυτέρου του, τοῦ Ἑρμίππου, καὶ ἐνὸς νεωτέρου, τοῦ Πολέμωνος. Μολονότι εἶναι ἀδύνατον εἰσέτι νὰ εἴπωμεν εἰς ποῖον στίχον ἢ λέξιν ἀνήκει αὐτὸ τὸ ἀποσπασμα τοῦ ὑπομνήματος, μικρὰ ἀμφιβολία δύναται νὰ ὑπάρξῃ ὅτι ἀναφέρεται εἰς τὸν Ἀριστοφάνη τὸν γραμματικὸν καὶ ὄχι τὸν κωμικὸν ποιητὴν. Ὅπως δὲ ποτε τὸ κείμενον ἐπιβεβαιώνει τὴν γνώμην του, ὅτι ἡ λέξις *σάννας* ἦτο γνωστὴ εἰς τοὺς παλαιούς.

Εἰς τὸ αὐτὸ πρῶτον τμήμα τῶν *Λέξεων* εὐρίσκομεν τοὺς περιέργους ρηματικούς τύπους *ἐφεύγασαν καὶ ἐλέγασαν* ἀντὶ τοῦ *ἔφευγον καὶ ἔλεγον*.⁵ Ὁ Εὐστάθιος διέσωσεν μακροτέραν περικοπὴν μετὰ παραπομπῶν: *παραδίδωσι δὲ (Ἀριστοφάνης) καὶ ὅτι τὸ «ἐσχάζοσαν» παρὰ Λυκόφρονι (21) καὶ παρ' ἄλλοις τὸ «ἐλέγασαν» καὶ τὸ «οἱ δὲ πλησίον γενομένων (ἐ)φεύγασαν» φωνῆς Χαλκιδέων ἰδιά εἰσιν*. Τὸ κύριον ὡς φαίνεται σημεῖον εἶναι ὅτι δὲν ὑπῆρχε μεταξύ τῶν παλαιῶν φιλολογικῆ αὐθεντία διὰ τὴν κατάληξιν *-οσαν*, ὡς ὀρθῶς παρετήρησε ὁ Ἀριστοφάνης. Εὗρεν ὁμοῦς αὐτὴν εἰς ἕνα ἐκ τῶν νέων ποιητῶν καὶ ἴσως⁶ ὑπέθεσε

¹ παλαιοὶ εἶναι, ἐὰν δὲν παραπλανοῦν ἡμᾶς τὰ ὀλίγα ἀποσπάσματα, οἱ συγγραφεῖς οἱ πρὸ τῆς Ἀλεξανδρινῆς περιόδου. Ὁ Εὐστ. σελ. 279.38, *περὶ καινοτέρων λέξεων* καὶ σελ. 1761, 24 *καινοφώνους λέξεις* φαίνεται ὅτι ἀναφέρεται εἰς τοὺς μεταγενεστέρους τῶν ἀττικῶν συγγραφεῖς.

² Κρατ. fr. 337 K.

³ *P. Oxy.* XVIII (1941) 2176, fr. 1. 1 = Ἰππώναξ ἔκδ. O. Masson (1962) fr. 118.1, μετὰ ὑπομνήματος.

⁴ *P. Oxy.* 2176, fr. 8.21. Βλέπε Masson σελ. 86 καὶ 162.1.

⁵ Miller, *Mélanges* σελ. 428.1, πρβλ. Εὐστ. σελ. 1761.30 (πρβλ. 1759.35). Τζέτζ. εἰς Λυκ. 21 καὶ 253. Nauck σελ. 204, Fresenius σελ. 115.

⁶ Nauck σελ. 204 «fortasse». Ἐπίστευε ὅτι ὑπῆρχε ἐν παράδειγμα κατὰ τοὺς πρὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν χρόνους, Εὐρ. Ἐκ. 574, ἐνθα ὁ Χοιροβ. Π 64.25 Hilg., ἐξετάζων τὰς κατάληξεις εἰς *-οσαν*, ἀνέγνωσε δ' *ἐπληροῦσαν* (δὲ *πληροῦσιν Eur. codd.*). Ἐκ τοῦ Nauck παρέλαβον αὐτὸ αἱ γραμματικαὶ μας ὡς καὶ τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τῶν ἐκδόσεων τοῦ Εὐριπίδου. Ἄλλ' ὁ «χυδαῖσμός» αὐτὸς δὲν εἶναι *varia lectio*, ἀλλ' ἐσφαλμένη εἰκασία τῆς ὀψιμου ἀρχαιότητος σκοποῦν ἔχουσα τὴν «διόρθωσιν» τῆς *inconspicuitas temporum* τοῦ Εὐριπίδειου στίχου.

ὅτι ὁ ποιητὴς αὐτός, ὁ Λυκόφρων¹ ὁ Χαλκιδεύς, ἐδανείσθη αὐτὴν ἐκ τῆς διαλέκτου τῆς γενετιέρας του καὶ ὅτι ἐμιμήθησαν αὐτὸν καὶ ἄλλοι. Ἄμφιβάλλω ἂν διὰ τοῦτου ἤθελε νὰ ἐκφράσῃ ἐπίκρισιν τοῦ Λυκόφρονος.² Γνωρίζομεν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐπεδείκνυε ἰδιαίτερον ἐνδιαφέρον διὰ τὰς διαλέκτους, ἀλλ' ὅταν ἐξελάμβανε τὸ -οσαν τοῦ ἀορίστου τῶν ρημάτων εἰς -ω ὡς τύπον τοπικῆς χαλκιδικῆς διαλέκτου, ἔσφαλλε.³ Ἦτο ἐντελῶς συνήθης κατάληξις τῆς κοινῆς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ τέλους τῶν ἀρχαίων χρόνων καὶ τῆς βυζαντινῆς περιόδου ἀπὸ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐντεῦθεν⁴ καὶ ὡς ἐκ τοῦτου ἦτο ἀσφαλῶς καινόφρωνος λέξις. Εἰς ἀμφοτέρα τὰ παραδείγματα τοῦ *σάννας* καὶ τοῦ *ἐσχάζουσαν*, ἂν καὶ εἶναι τόσον διάφορα, βλέπομεν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης προσπαθεῖ νὰ λύσῃ τὸ αὐτὸ πρόβλημα: νὰ διαστείλῃ χρονολογικῶς τὴν ἀρχαίαν ἀπὸ τῆς νεωτέρας χρήσεως καί, εἰ δυνατόν, νὰ ἀνεύρῃ τὸν τόπον τῆς καταγωγῆς τῆς δευτέρας. Τοῦτο ἦτο ἀνεκτίμητος προεργασία διὰ τὴν μελέτην τῆς ἐξελίξεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης.⁵

Τὰ ἐπόμενα κεφάλαια ἔχουν τὸν χαρακτῆρα τῶν *ὀνομαστικῶν*,⁶ τουτέστιν λεξιλογίων συντεταγμένων καθ' ὕλην. Τὸ πλουσιώτερον ἐξ αὐτῶν, τιτλοφορούμενον *Ὄνόματα ἡλικιῶν ἢ Περὶ ὀνομασίας ἡλικιῶν*,⁷ ἐδείκνυε τὰς διαφόρους περιόδους ζωῆς ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, ἀγελαίων ζώων καὶ ἀγρίων θηρίων. Ἀκόμη καὶ εἰς τὰς πτωχοτέρας ἐκ τῶν διασωθεισῶν περικοπῶν ἐμφαίνεται βαθεῖα γνώσις τῆς ποιητικῆς γλώσσης ὄλων τῶν διαλέκτων. Ὡς ἐν τῇ περιπτώσει τοῦ *σάννας* καὶ τοῦ *ἐσχάζουσαν*, γραμματικαὶ παραπομπαὶ καὶ ἀναφοραὶ εἰς τὸν Εὐστάθιον καὶ ἄλλους συγγραφεῖς καὶ εἰς ὀνομαστικὰ διεσώθησαν πολὺ περισσότεραι ἢ εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἀθω. Ἐν ἀπόσπασμα τοῦ χειρογράφου τοῦτου περὶ τοῦ νεογνοῦ τῶν ἀγρίων ζώων π.χ., δίδει διαφόρους ὀνομασίας τῆς ἐλάφου καὶ προσθέτει μόνον τὴν βραχεῖαν παρατήρησιν: *τὰ δὲ νέα τούτων, ὄβρια καὶ ὀβρίκαλα*.⁸ Ἀλλὰ μεγαλύτεραι περικοπαὶ⁹ παρέχουν περισσότερα ὀνόματα ζώων

¹ Περὶ τοῦ Λυκόφρονος βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 141 κ.έ. Ἐὰν ἐξετάσωμεν ὅλα τὰ ἐρασιματὰ τοῦ Εὐσταθίου ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους, τὰ ὁποῖα ὑπερβαίνουν κατὰ πολὺ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Ἀθω ἐρασιμαμάτων, πειθόμεθα ὅτι δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὰ πιθανότης νὰ παρενέβαλε οὗτος αὐτὴν τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸν Λυκόφρονα, ὡς ὑπωπτεύθη ὁ P. Maas, *Gnom.* 3 (1927) 320.

² Ὁ Wilamowitz (ὁ ὁποῖος πάντοτε ἐξελάμβανε τὴν εἰκασίαν τοῦ Nauck ὡς ἀποδεδειγμένον γεγονός) τὸ πιστεύει *Heil. Dicht.* II (1924) 147.1 «πρὸς κατασχύνην τοῦ Λυκόφρονος».

³ Παρόμοια σφάλματα βλέπε ἐν Latte «Glossographika» *Philol.* 80 (1925) 174.

⁴ E. Mayser, *Grammatik der griechischen Papyri aus der Ptolemäerzeit I 2^a* (1938) 83 κ.έ., μετὰ βιβλιογραφίας.

⁵ Βλέπε κατωτέρω, σελ. 240 κ.έ.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 236.

⁷ Miller, *Mélanges* 428-31, Fresenius 82-89 καὶ 116-22, Cohn 298-311.

⁸ Miller, *Mélanges* σελ. 431.9, Fresenius σελ. 26.

⁹ *Αἰλ. Π. ζ.ι.* VII 47, *Φωτ. Λεξ.* II 2, 10 Nab., *Εὐστ.* 1395.46 κ.έ. καὶ 1625.47 : *ὄβρια* (*Εὐρ. fr.* 616) καὶ *ὀβρίκαλα* (*Αἰσχ. Ἄγ.* 143). Ἡσυχ. λ. «ὀβρικάλους», *Πολυδ.* V 15 *πάντων τῶν ἀγρίων τέκνα ὀβρίκαλα οἱ ποιηταὶ καλοῦσι καὶ ὀβρικά (s i c ὁ κοινὸς πρόγονος*

καὶ διὰ τοὺς δύο αὐτοὺς τύπους ἀναφέρονται εἰς τὸν Ἀγαμέμνονα (*ὄβρικαλα*) καὶ τοὺς *Δικτυουλκούς* τοῦ Αἰσχύλου, ὡς καὶ εἰς τὰς *Πελοπιάδας* (πιθανῶς *ὄβρια*) τοῦ Εὐριπίδου. Εἰς τοὺς *Δικτυουλκούς* εἷς πάπυρος τῆς Ὀξυρύνχου ἔφερεν εἰς φῶς ἓνα τρίτον τύπον, *ὄβριχοῖσι*.¹ Τοῦτο δεικνύει πόσον δύσκολον εἶναι νὰ ἀνασυνθέσωμεν τὴν ἀρχικὴν διατύπωσιν τοῦ Ἀριστοφάνους, δεδομένου ὅτι εἰδικοί τύποι τῶν *ὀνομασιῶν* περιῆλθον εἰς ἀχρηστίαν μᾶλλον ἢ ἐνωρίς. Ἐξ ἄλλου τὸ παράδειγμα αὐτὸ καὶ πολλὰ ἄλλα ἀποδεικνύουν ὅτι προσθῆκαι τινὲς ἀπαντῶσαι εἰς τὸν Εὐστάθιον ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ εἶναι ἰδικοί του παρεμβολαί, ἀλλὰ προέρχονται ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους. Τὸ αὐτὸ ἀληθεύει καὶ διὰ τὰ ἐπόμενα κεφάλαια: *Περὶ συγγενικῶν ὀνομάτων* καὶ *Περὶ πολιτικῶν ὀνομάτων*.² Κατεβλήθη πᾶσα προσπάθεια ἕχι μόνον νὰ γίνῃ διάκρισις τῆς διαφορᾶς χρήσεως εἰς τὴν ἐπικήν, λυρικὴν καὶ δραματικὴν ποιήσιν καὶ εἰς τὰς τοπικὰς διαλέκτους, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπισημανθοῦν αἱ ἀλλαγαὶ τύπων καὶ σημασίας, προσέτι δὲ καὶ νὰ ἀναζητηθῇ ἡ καταγωγὴ τῶν διαφορῶν λέξεων.

Πράγματι ὁ Ἀριστοφάνης φαίνεται ὅτι εἰσήγαγε τὴν μεθοδικὴν φιλολογικὴν μελέτην τῶν *παθῶν* καὶ *ἐτύμων* τῶν λέξεων. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ ἄρος *πάθη τῆς λέξεως* πρὸς δῆλωσιν τῶν μεταβολῶν τῆς μορφῆς τῶν λέξεων ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους, ἀλλ' ὁ Οὐάρρων ρητῶς ἀναφέρεται εἰς τὴν μελέτην καὶ ἀνάπτυξιν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους,³ καὶ οἱ προαναφερθέντες τύποι *ὄβρια*, *ὄβριχα*, *ὄβρικαλα*, εἶναι τόσον καλὸν παράδειγμα ὅσον καὶ τὸ τοῦ Οὐάρρωνος (*in turdo turdario et turdelice*). Τὸ ἀρχαῖον παίγιον τοῦ *ἐτυμολογεῖν*, δηλαδὴ τῆς ἀναλύσεως μιᾶς λέξεως καὶ ἐξευρέσεως τῆς καταγωγῆς της, ἐπαίξετο φειδωλῶς καὶ συνετῶς ὑπ' αὐτοῦ,⁴ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς συγχρόνους του στωϊκούς, ἐκ τῶν ὁποίων ὁ Χρῦσιππος ἔγραψε πρῶτος βιβλία τινὰ τιτλοφορούμενα *Περὶ ἐτυμολογικῶν*.⁵

Αἱ περικοπαὶ ἐκ τῶν *Λέξεων* εἰς τὸ χειρόγραφον τοῦ Ἀθῶ καὶ εἰς τὸν Εὐστάθιον διακόπτονται μετὰ τὰ *συγγενικά* καὶ *πολιτικά ὀνόματα*. Τέσσαρα ἀκό-

τῶν *codd.* SF, γεγραμμένος πρὸ τοῦ δωδεκάτου αἰῶνος μ.Χ.). Εἶναι τὸ *ὄβρικα* ἐλαφρὰ παραθορὰ τοῦ *ὄβρια*; Ὁ H. Frisk, *Griech. etymol. Wörterbuch*, τεύχ. 14 (1963) 345, κλίνει μᾶλλον νὰ θεωρήσῃ τὸ *ὄβριχοῖσι* ἐν P. Oxy. 2161.809 ὡς δοτ. πληθ. οὐδετ. καὶ ἀναφέρεται εἰς παρομοίους σχηματισμούς. Ἴσως ὁ προκαλέσας ἐκπληξιν τύπος ἐν τῷ πατρῷ τῶν *Δικτυουλκῶν* δὲν ἦτο νέος ἀλλ' ὑπεκρύπτετο ἐν τινὶ διαφόρῳ γραφῇ τοῦ Πολυδεύκου, ὁ ὁποῖος, ὡς ὑπέδειξε ὁ Cohn σελ. 311, στρεφίζεται ἐπὶ τοῦ Ἀριστοφάνους.

¹ P. Oxy. XVIII (1941) 2161 Αἰσχ. *Δικτυουλκ.* 809 *ὄστρίχων ὄβριχοῖσι* = fr. 474.809 Mette.

² Miller, *Mélanges* 431.13-432.22 καὶ 432.23-434 ἄνευ χωριστῶν ἐπικεφαλίδων. Ἡ ἐπικεφαλὴ *Πολιτικά ὀνόματα* προετάθη ὑπὸ τοῦ Fresenius σελ. 12 κ.έ. καὶ σελ. 123-7.

³ Varro *L.L.* VI 2, Nauck σελ. 269.

⁴ Nauck σελ. 268 κ.έ. Πρβλ. R. Schröter, «Studien zur varronischen Etymologie», *Akademie der Wissenschaften und Literatur in Mainz*, Abh. der geistes- u. sozialwissenschaftl. Kl. Jg. 1959, Ἀριθμ. 12, 53 κ.έ., ἰδίως 60-63.

⁵ *SVF* II σελ. 9, 13, 14· Πρβλ. fr. 146, σελ. 44, 42. Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 287.

μη τμήματα προσετέθησαν κατ' εἰκασίαν εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Nauck· ἀλλ' ὁ συγγραφεὺς τοῦ ἑνὸς ἐξ αὐτῶν, τοῦ *Περὶ βλασφημιῶν*, ἀπεδείχθη ὅτι ἦτο ὁ Σουητῶνιος.¹ Διὰ τὰ ἄλλα τρία κεφάλαια ὁ ἐκδότης συνέλεξεν ἀποσπάσματα ἐκ ποικίλων πηγῶν καὶ τὰ κατέταξε βάσει τοῦ περιεχομένου ἢ τῆς χώρας εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρονται ὑπὸ τοὺς τίτλους *Περὶ προσφωνήσεων* («Τύποι χαιρετισμῶν»),² *Ἀττικαὶ λέξεις καὶ Λακωνικαὶ γλώσσαις*.³ Ὁ Ἀριστοφάνης ὁμιλεῖ βεβαίως περὶ τινῶν προσφωνήσεων, π.χ. τῶν *ἄππα, πάππα, μάμμα, κτλ.*, δὲν ὑπάρχει ὁμῶς μαρτυρία δι' ὀλόκληρον κεφάλαιον τῶν *Λέξεων* ὑπὸ τὸν εἰδικὸν αὐτὸν τίτλον καὶ μὲ αὐτὸ τὸ περιεχόμενον. Ἐξ ἄλλου ἐκ τῶν ὀλίγων περὶ διαλέκτων παραθέσεων, τὰς ὁποίας ἔχομεν, τέσσαρες κατονομάζονται ἐν *Ἀττικαῖς λέξεσιν* καὶ πέντε ἴσως ἐν *Λακωνικαῖς γλώσσαις*. Οἰουδὴπότε εὐρυτέρου ἔργου καὶ ἂν εἶναι ὑποδιαίρεσεις, μαρτυροῦν καὶ πάλιν ὄχι μόνον τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους γῶσιν τῶν ἐν τῇ λογοτεχνίᾳ ἀπαντῶντων διαλεκτικῶν τύπων, ἀλλὰ καὶ τὸ εἰδικὸν ἐνδιαφέρον του διὰ τὴν ὀμιλουμένην γλῶσσαν τῶν ἡμερῶν του.⁴ Μολονότι τὰ βιβλία τοῦ διδασκάλου του τοῦ Διονυσίου Ἰάμβου *Περὶ διαλέκτων* καὶ τοῦ Σωσιβίου τοῦ Λάκωνος *Περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν* μετὰ τινος γλωσσариού δυνατὸν νὰ εἶχον δώσει εἰς αὐτὸν εἰδὸς τι ὠθήσεως καὶ βοήθειας,⁵ φαίνεται ὅτι ἡ καταχώρησις λέξεων, καθ' ὃν τρόπον ἀπέδιδον αὐτὰς οἱ Λάκωνες, ὡς ἐπὶ παραδείγματι ἄδδα ἀντὶ τοῦ ἰωνικοῦ ἄζη,⁶ ὑπῆρξε καρπὸς ἰδικῶν του παρατηρήσεων. Πρῶτος ὁ Ἀριστοφάνης, ἐξ ὧν πρὸς τὸ παρὸν γνωρίζομεν, παραλλήλως πρὸς τὴν ἀνάγνωσιν τεραστίου ἀριθμοῦ βιβλίων παρηκολούθει σοβαρῶς τὴν καθομιλουμένην καὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὑπερέβη κατὰ πολὺ τὸ ἐπίπεδον τῆς ἀπλῆς βιβλιομανίας.⁷

Αἱ πολὺπλευροὶ μελέται, αἱ ἀπαιτηθεῖσαι διὰ τὴν οἰκοδόμησιν τοῦ λεξικολογικοῦ αὐτοῦ θησαυροφυλακίου, πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι συνωδεύοντο ὑπὸ θεωρητικῶν ἐρευνῶν, περὶ τῶν ὁποίων ὁ Ἀριστοφάνης εἶχε ἴσως ὁμιλήσει πληρέστερον εἰς τοὺς μαθητάς του. Ἄπαξ μόνον γίνεται ἐν τῇ παραδόσει λόγος περὶ στοχα-

¹ Τὸ κεφάλαιον σελ. 163-80 τοῦ Nauck πρέπει νὰ διαγραφῇ, βλέπε Miller, *Mélanges* 413-26 Suétone.

² Nauck σελ. 151-62. Πρβλ. Cohn 321 κ.έ.

³ Nauck σελ. 181-90. Πρβλ. Cohn σελ. 288.6 καὶ 322 κ.έ.

⁴ Εὐστ. σελ. 877.49 κ.έ. εἰς ἔκτενές ἐράνισμα εἰς τὸ ὅποιον ὁ Ἀριστοφάνης πρῶτον λέγει ὅτι παρ' Ὁμήρω *μήλα* δύναται νὰ σημαίη καὶ *αἶγες*, ἔπειτα δὲ συνεχίζει : «καὶ ἡμεῖς δέ», φησι (ἐνν. Ἀριστοφάνης), «*μηλωτὴν* καλοῦμεν καὶ τὴν *αἰγείαν* δοράν». Πρβλ. αὐτό-θι σελ. 1828.56 κ.έ. (Nauck σελ. 197-9). Βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 239.

⁵ Περὶ Διονυσίου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 204. Πρβλ. L. Weber, *Quaest. Lacon.* Diss. Göttingen (1887) 55-64 ὁ ὁποῖος δίδει κατάλογον «γλωσσῶν» τοῦ Σωσιβίου, ἴσως τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ τρίτου αἰ. π.Χ.

⁶ Nauck σελ. 189, fr. 33. Πρβλ. F. Bechtel, *Griech. Dialekte* II (1923) 323.

⁷ Ἐπὶ τοῦ λεπτοῦ αὐτοῦ ζητήματος βλέπε. J. Wackernagel, *Berl. philol. Wochenschr.* (1896) 1399 = *Kleine Schriften* I (1953) 538, καὶ Wilamowitz *Geschichte der griechischen Sprache* (1928) 36 κ.έ.

στικῆς τινος παρατηρήσεώς του ἐπὶ θέματος τοῦ τυπικοῦ τῆς γραμματικῆς. Ἀνεκάλυψε¹ ὅτι εἰς τὴν ἑλληνικὴν κλίσει ὑπάρχουν τύποι ἐπανερχόμενοι καὶ διετύπωσε γενικοὺς κανόνας τῆς ὁμαλῆς κλίσεως. Αὐτὴ ἡ ἀρχὴ τῆς «ὁμαλότητος» ἐκαλεῖτο ἀναλογία. Πέραν αὐτῆς τῆς βραχείας ἀφηγήσεως οὐδεμία σαφῆς ἀξιόπιστος πληροφορία δύναται νὰ ἐξαχθῇ ἐκ τῶν ἡμετέρων πηγῶν, ἦτοι τοῦ Οὐάρωνος καὶ τῶν Δονάτου—Χαρισίου.² ἤνοιξε ὁμοίως ἡ θύρα πρὸς ἀτελεύτητον θεωρητικολογίαν. Δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ἐπενόησε τὸν γραμματικὸν ὄρον ἀναλογία ἢ ἔγραψε μονογραφίαν *Περὶ ἀναλογίας*,³ καὶ εἶναι ἀπίστευτον ὅτι προετίθετο νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ τρία βιβλία τοῦ Χρυσίππου *Περὶ τῆς κατὰ τὰς λέξεις ἀνωμαλίας*.⁴ Ὁ Χρυσίππος ὁ Σολεύς, ὁ ὁποῖος εἶχε ἀποποιοηθῆ πρόσκλησιν νὰ μεταβῇ εἰς Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἀπέθανεν ὡς Ἀθηναῖος πολίτης καὶ ἀρχηγὸς τῆς στωϊκῆς σχολῆς μεταξύ 208 καὶ 204 π.Χ., ἀνέπτυξεν ὡς τμήμα τῆς τυπικῆς λογικῆς του τὴν θεωρίαν ὅτι λέξεις τινὲς δὲν εὐρίσκονται ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὰ ἀντικείμενα, τὰ ὁποῖα ἐκφράζουσιν, τοῦτο δὲ ἀπεκάλει ἀνωμαλίαν· εἶναι παράλογον νὰ σημαίνῃ ἐνίοτε ὁ πληθυντικὸς ἐν μόνον πράγμα (ὡς π.χ. ὁ πληθυντικὸς *Θῆβαι* μία πόλιν), ἀρσενικὸς τις τύπος ἰδέαν θηλυκὴν καὶ οὕτω καθεξῆς. Ἀνεένωνε συνεπῶς ὑπὸ νέαν μορφήν παλαιὰν φιλοσοφικὴν διένεξιν γνωστὴν εἰς ἡμᾶς ἐκ τῶν συγγραμμάτων τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους.⁵ Ὁ Ἀριστοφάνης ἄλλωστε οὐδέποτε εἰσῆλθε εἰς τὴν παλαιστραν, ὅπου ἡγωνίζοντο οἱ φιλόσοφοι· εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν, ὡς καὶ εἰς ἄλλας, περιωρί-

¹ Nauck 264-71. Varro, *L.L.* X 68 «tertium genus (δηλ. analogiae) . . . in quo et res et voces similiter proportione dicuntur ut bonus malus, boni mali, de quorum analogia et Aristophanes et alii scripserunt». Πρβλ. αὐτόθι IX 12 «Aristophanes improbandus, qui potius in quibusdam veritatem quam consuetudinem secutus?—Charisius, *Ars grammatica* (ed. C. Barwick, 1925) σελ. 149.26 «huic (δηλ. analogiae) Aristophanes quinque rationes dedit vel, ut alii putant, sex; primo ut eiusdem sint generis . . . dein casus, tum exitus, quarto numeri syllabarum, item soni. sextum Aristarchus, discipulus eius, illud addidit ne unquam simplicia compositis aptemus» πρβλ. Donatiani fragm. *GL.* VI 276.5 κ.έ.

² H. Dahlmann, «Varro und die hellenistische Sprachtheorie», *Problemata* 5 (1932) 52 κ.έ. H. J. Mette, *Parateresis* (1952) 11 κ.έ., ὁ ὁποῖος περιέλαβε καὶ κριτικὸν κείμενον τοῦ Varro *L.L.* VII 109-X 84. D. Fehling, «Varro und die grammatische Lehre von der Analogie und der Flexion», *Glotta* 35 (1956) 214 κ.έ., 36 (1957) 48 κ.έ. μετὰ βιβλιογραφίας σελ. 48.1, 2 εἰς τὸ ὅποιον πρέπει νὰ προστεθῇ A. Dihle, «Analogie und Attizismus», *Herm.* 85 (1957) 170 κ.έ. Ἐν ὑστερόγραφον σελ. 203 κ.έ. μετριάζει τὰς ὑπερβολὰς τοῦ Fehling περὶ τῆς ἀναρμοδιότητος τοῦ Οὐάρωνος, τῶν συγχύσεων καὶ τῶν ἐφευρημάτων του. *Entretiens sur l'antiquité classique* IX (1962) «Varron», βλέπε F. Collart, «Analogie et anomalie», σελ. 117-40.

³ Ἀσφαλῶς δὲν προέρχεται ἐκ τοῦ μαθηματικοῦ καὶ φιλοσοφικοῦ ὄρου ἀναλογία τοῦ χρησιμοποιοηθέντος ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους τοῦ πλατωνιστοῦ εἰς τὸν *Πλατωνικόν* του, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 187.

⁴ SVF II σελ. 6.10. Πρβλ. αὐτόθι Χρῦσ. fr. 151, σελ. 45,23 καὶ 26. Πρβλ. Barwick, *Stoische Sprachlehre* 53 κ.έ.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 69 κ.έ. (Πλάτων), 89 κ.έ. (Ἀριστοτέλης).

σθη εἰς ἓν φιλολογικὸν πρόβλημα γραμματικῆς. Ὁ ὅρος «γραμματικῆ»,¹ τὸν ὁποῖον μέχρι τοῦδε ἐνσυνειδήτως ἀπεφύγομεν, τώρα εἶναι δυνατὸν πράγματι νὰ χρησιμοποιηθῇ. Δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ὅτι ὡς τμήμα τῆς φιλολογίας ἐν γένει διεμορφοῦτο εἰς χωριστὸς κλάδος ἐπιστήμης, ὁ ὁποῖος ἐφθασε εἰς τὴν ἀκμὴν του κατὰ τὴν δευτέραν γενεάν μετὰ τὸν Ἀριστοφάνη, διὰ τοῦ ἔργου *Τέχνη γραμματικῆ* τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακῆς, τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστάρχου. Περὶ τοῦ τρόπου κατὰ τὸν ὁποῖον ἐσχηματίσθησαν ἐν τῷ μεταξύ οἱ κανόνες κλίσεως οὐδὲν ἀπολύτως γνωρίζομεν.² Ἡ ἰδέα τῆς ἀναλογίας ἐπεξετάθη προφανῶς ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ εἰς τὴν ἐρμηνείαν κειμένων. Τότε ἀσφαλῶς εἰς τοὺς τομεῖς τῆς γραμματικῆς καὶ τῆς ἐξηγήσεως θὰ ἠγέρθη μεταξύ τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀναλογίας καὶ τῶν ὁπαδῶν τῆς ἀνωμαλίας μία διαμάχη, τὴν ὁποῖαν γνωρίζομεν ἐκ λατινικῶν μόνον πηγῶν· ὁ Ἀριστοφάνης οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν πρὸς αὐτήν.³ Ἄν ἐξετάσωμεν γενικῶς τὰς μελέτας του, τόσον ἐπὶ τοῦ λεξιλογίου, ὅσον καὶ ἐπὶ τῶν γλωσσικῶν τύπων, καθίσταται σαφὲς ὅτι αὐταὶ ἦσαν βοηθητικαὶ εἰς τὸ ἐκδοτικὸν του ἔργον.

Αἱ ἐκδόσεις τοῦ Ἀριστοφάνους περιωρίζοντο εἰς ὠρισμένον ἀριθμὸν ποιητῶν καὶ αὐταὶ ἀκόμη αἱ παραπομπαὶ τῶν *Λέξεων* σπανίως ἐκτείνονται πέραν μιᾶς περιωρισμένης ὁμάδος ποιητῶν καὶ πεζογράφων. Αὐτὸ δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ συνέβη τυχαίως. Ἐν εἶδος ἀνακατατάξεως τῆς ὅλης φιλολογίας, ὡς εἶχε συσσωρευθῆ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ καὶ καταγραφῇ εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου, πρέπει νὰ ἔλαβε χώραν. Κατὰ τὴν διαδικασίαν αὐτὴν ἢ συμβολῇ τοῦ Ἀριστοφάνους ὑπῆρξε ἀποφασιστικῆ, ἂν εἶναι ὀρθὸν τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ (X, I, 54): *Apollonius in ordinem a grammaticis datum non venit, quia Aristarchus atque Aristophanes, poetarum iudices,*⁴ *neminem sui temporis in numerum redegerunt*». Πρὸ ἐνὸς περίπου αἰῶνος ὁ Κικέρων εἶχε γράψῃ ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα πρὸς τὸν Ἀττικὸν (XVI II.2): *«cui ut Aristophani Ar-*

¹ Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 44 ἐκδ. Mau, τόμ. III, σελ. 12.17 κ.έ. (ἐκ τοῦ Ἀσκληπιάδου τοῦ Μυρλεανοῦ) *γραμματικῆ τοίνυν λέγεται . . . ἢ ἐντελής καὶ τοῖς περὶ Κράτητα τὸν Μαλ-λώτην, Ἀριστοφάνην τε καὶ Ἀριστάρχον ἐκπονηθεῖσα.*

² Εἰς τοὺς πέντε κανόνας τοῦ Ἀριστοφάνους ὁ Ἀριστάρχος προσέθεσε ἓνα ἕκτον, ἀρνητικὸν (ἀνωτέρω, σελ. 242, σημ. 1).

³ Ὁ L. Lersch, *Die Sprachphilosophie der Alten, dargestellt an dem Streite über Analogie und Anomalie der Sprache* (Bonn 1838), τῷ ὄντι ἐβάσισε ὅλην τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας τῆς γλώσσης ἐπὶ τῆς διαμάχης ταύτης, τὴν ὁποῖαν ἤρχεισε ὁ Ἀριστοφάνης. Διατηρεῖ καὶ σήμερον ἀκόμη τὴν ἀξίαν τῆς ἢ ἀνὰ γνῶσιν τῆς πλήρους ἐιρωνείας καὶ συντριπτικῆς κριτικῆς τοῦ Nauck (σελ. 270), ἢ ὁποῖα ἐγράφη ἓνα αἰῶνα καὶ πλέον πρὸ τοῦ Fehling *Glotta* 35 (1956) καὶ 36 (1957), ὅστις τώρα ἀπορρίπτει τὴν δυνατότητα τῆς ἀναπαραστάσεως τῆς διαμάχης ἐκ τῶν λατινικῶν πηγῶν, ἰδίᾳ ἐκ τοῦ Οὐάρρωνος. Ἡ μελέτη του ἀποτελεῖ τυπικὸν δεῖγμα τῆς ἀντιδράσεως κατὰ τῶν ὑπερβολῶν τῆς ἀναζητήσεως πηγῶν, δὲν εἶναι ὅμως ὡς σύνολον ἐπιτυχής.

⁴ Πρβλ. Quintil I 4.3 «*quo (δηλ. iudicio) . . . ita severe sunt usi veteres grammatici ut . . . auctores in ordinem redegerint, alios omnino exemerint numero.*»

chilochi iambus¹ sic epistola longissima quaeque optima videtur». Τὰ λατινικὰ αὐτὰ κείμενα,² τῶν ὁποίων αἱ ἑλληνικαὶ πηγαὶ εἶναι ἄγνωστοι, ἀναφέρουν σαφῶς ὅτι μερικοὶ συγγραφεῖς ἐγένοντο δεκτοὶ καὶ ἄλλοι ἀπεκλείσθησαν ἐκ μιᾶς τάξεως (ordo) συγκροτηθείσης διὰ φιλολογικῆς κριτικῆς (κρίσις, *iudicium*). Ἡ τάσις ἐπιλογῆς τῶν ἀρίστων συγγραφέων εἶναι διὰ πολλοὺς καὶ διαφόρους λόγους πολὺ παλαιά.³ Ἡ σφοδρὰ συζήτησις περὶ πρωτοκαθεδρίας μεταξὺ τῶν ἀττικῶν τραγικῶν ποιητῶν, ἡ ὁποία ἐξηκολούθει καὶ εἰς τοὺς Βατράχους τοῦ Ἀριστοφάνους, πρέπει νὰ εἶχε διευθετηθῆ περὶ τὰ μέσα ἢ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ τετάρτου αἰῶνος π.Χ., ὅταν ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικὸς ἔγραψε *Περὶ τῶν τριῶν τραγωδοποιῶν*.⁴ Τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν ὑποδηλοῖ ὁ Ἀριστοφάνης γράφων εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς *Μηδείας* τοῦ Εὐριπίδου, *παρ' οὐδετέρῳ κεῖται ἡ μυθοποιία*, τὸ ὁποῖον δύναται μόνον νὰ σημαίνῃ «οὔτε παρ' Αἰσχύλῳ οὔτε παρὰ Σοφοκλεῖ», καὶ αὐτὸ παρέμεινεν ἔγκυρον διὰ τὰς μεταγενεστέρας γενεάς. Εἰς τὰς ὑποθέσεις τῶν τραγωδιῶν καὶ τῶν κωμωδιῶν εὐρίσκομεν εἰσέτι πολὺτιμα ἴχνη τῶν προσωπικῶν του κρίσεων περὶ ποιημάτων καὶ ποιητῶν.⁵

Τρεῖς ἱαμβογράφοι ἔγιναν δεκτοὶ εἰς τοὺς ἐπιλέκτους ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου, καὶ ὁ Ἀρχίλοχος⁶ ἀνεγνωρίσθη ὡς ὁ ἄριστος τόσον ὑπ' αὐτοῦ, ὅσον καὶ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους. Οὐδεμίαν περαιτέρω μαρτυρίαν ὑπάρχει διὰ τὴν κρίσιν τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν. Ὡς κορυφαίους («praecipui», ἀξιόλογοι) τῶν πολλῶν ἀρχαίων κωμικῶν ποιητῶν ὁ Κοϊντιλιανὸς (X, 1, 66) ἀπαριθμεῖ τοὺς τρεῖς, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἐχρησιμοποίησεν ὁ Ὁράτιος, διὰ νὰ συνθέσῃ τὸν ἀρμονικὸν πρῶτον στίχον τῆς τετάρτης σατίρας του, «Eupolis atque Cratinus Aristophanesque poetae/atque alii quorum comoedia prisca virorumst». Ἡ περίφημος αὐτῆς τριάς ἐπανεμφανίζεται συχνότατα εἰς τὰ περὶ τῆς ἀρχαίας κωμωδίας συγγράμματα, ἀλλὰ δὲν εἶχε γίνῃ ὑπὸ πάντων ἀνεξαιρέτως ἀποδεκτῆ. Ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐθεώρουν τὸν Φερεκράτη, ἐπὶ παραδείγματι, ὡς ἰσάξιον τῆς ἐν λόγῳ τριάδος.⁷ Εἰς τὸν τομέα τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὁ Ὅμηρος ὡς δημιουργὸς τῆς *Ἰλιάδος* καὶ τῆς *Ὀδυσσείας* καὶ ὁ Ἡσίοδος ὡς συγγραφεὺς τῆς *Θεογονίας* καὶ τῶν *Ἔργων* κατελάμβανον πάντοτε τὰς πρώτας

¹ Quintil. XI. 59 «ex tribus receptis Aristarchi iudicio scriptoribus iamborum ad ἔξω maxime pertinebit unus Archilochus».

² Nauck σελ. 67 καὶ 249. L. Radermacher, «Kanon», *RE X* (1919) 1873 κ.έ. περὶ τοῦ Κοϊντιλιανοῦ καὶ Διον. Ἄλ. καὶ τῆς κοινῆς πηγῆς ἀμφοτέρων.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 51 κ.έ. (πρβλ. σελ. 17, σημ. 1), 86 κ.έ., 160 κ.έ. Περὶ τῆς κρίσεως σελ. 138.

⁴ Fr. 179 Wehrli, *Die Schule des Aristoteles* 7 (1953) μετὰ ὑπομνήματος σελ. 123.

⁵ A. Trendelenburg, *Grammaticorum Graecorum de arte tragica iudiciorum reliquiae* (Bonn 1867) 23 κ.έ.

⁶ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 171 κ.έ.

⁷ Βλέπε *CGF I* σελ. 3.3, 58.165, 81 ad test. 10 Kaibel. Περὶ τοῦ Ἐρατοσθένους βλέπε ἀνωτέρω σελ. 192.

θέσεις, τὰς ὁποίας ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ἡ σχολή του, ἀκολουθοῦμενοι ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου καὶ τῶν μαθητῶν του,¹ εἶχον ἀπονεύειν εἰς αὐτούς. Ἄλλ' ἡ κοινὴ πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας ἤντησαν ὁ Διονύσιος ὁ Ἀλικαρνασσεύς καὶ ὁ Κοῖντιλιανὸς (X, 1, 53 ff.) ὡς καὶ οἱ μεταγενέστεροι κατάλογοι, φαίνεται ὅτι ἔδιδε τέσσαρα ἢ πέντε ὀνόματα τῶν πρὸ τῆς Ἑλληνιστικῆς περιόδου χρόνων.²

Ὁ ἀριθμὸς τῶν ἑννέα λυρικῶν ποιητῶν εἶχε σταθερῶς ἐδραιωθῆ. Ὡς ἐπικεφαλῆς τῶν ἱαμβοποιῶν ἦτο ὁ Ἀρχίλοχος καὶ τῶν ἐπικῶν ποιητῶν ὁ Ὀμηρος, οὕτω καὶ μεταξὺ τῶν λυρικῶν ποιητῶν ὁ Πίνδαρος ἦτο πάντοτε ὁ πρῶτος, «*novem lyricorum longe . . . principes*», ὡς δεικνύει τὸ ἀνώνυμον ἑλληνιστικὸν ἐπίγραμμα,³ τὸ ὁποῖον ἴσως συνετέθη ἕνα περίπου αἰῶνα μετὰ τὸν Ἀριστοφάνη, ἀποτελεῖ δὲ τὴν ἀρχαιοτέραν ἡμῶν μαρτυρίαν περὶ τῶν ἑννέα: τοῦ Πινδάρου, τοῦ Βακχυλίδου, τῆς Σαπφύς, τοῦ Ἀνακρέοντος, τοῦ Στρησιχόρου, τοῦ Σιμωνίδου, τοῦ Ἰβύκου, τοῦ Ἀλκαίου καὶ τοῦ Ἀλκμᾶνος. Ὁ σχετικῶς μέγας αὐτὸς ἀριθμὸς, συγκρινόμενος πρὸς τὴν μικρὰν ὁμάδα τῶν ἐπικῶν, ἱαμβικῶν καὶ σκηνικῶν ποιητῶν, εἶναι αἰνιγματικὸς. Δύναται νὰ ὀδηγήσῃ, καὶ πράγματι ὠδήγησε, εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι οἱ ἑννέα ἦσαν τὸ σύνολον τῶν λυρικῶν ποιητῶν, τῶν ὁποίων τὰ ἔργα ἐπέζησαν ἀπὸ τῆς πρὸ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων ἐποχῆς καὶ εἰσήχθησαν εἰς τὴν βιβλιοθήκην τῆς Ἀλεξανδρείας. Ἄλλὰ καὶ ἀν' ἀκόμη ὑποτεθῆ ὅτι τοῦτο ἀληθεύει εἰς τὴν μοναδικὴν αὐτὴν περίπτωσιν, θὰ ἦτο ἀσύνητον νὰ ἐπεκτείνωμεν αὐτὸ εἰς ὅλας τὰς ἄλλας ὁμάδας ποιητῶν, τὰς ὁποίας μὲν ἐπεσκοπήσαμεν, καὶ νὰ ἀρνηθῶμεν⁴ τὴν ὑπαρξίν κατ' ἐπιλογήν καταρτισθέντων καταλόγων παραλλήλως πρὸς τοὺς πλήρεις Πίνακας. Τὸ θετικώτερον ἔργον τοῦ Ἀριστοφάνους ἦτο, ὡς εἶδομεν, τὸ περὶ λυρικῶν ποιητῶν. Μολονότι ἡ πενιχρὰ ἐπὶ τοῦ προκειμένου μαρτυρία δὲν μνημονεύει ρητῶς τὸ ὄνομα του, δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ ἔκδοσις του περιελάμβανε τοὺς ἑννέα ποιητὰς καὶ ὅτι συνεπῶς ὁ ἀριθμὸς αὐτὸς κατέστη αὐθεντικὸς, ἀκριβῶς ὡς ἡ ἰδική του ὀρολογία, ταξινόμησις καὶ κωλομετρία.⁵ Ἡ σειρὰ πιθανὸν νὰ διαφέρῃ, ἀλλὰ τὰ ἀναφερθέντα ὀνόματα ἦσαν τὰ

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 138 - 9.

² Regenbogen, «Pinax», *RE* XX 1455 κ.έ.

³ ΠΑ IX 184. Ἡ τεκμηρίωσις συνεκentrῶθη ὑπὸ H. Färber, *Die Lyrik in der Kunsttheorie der Antike* (1936) II 22 κ.έ. Πρβλ. I 25 κ.έ.

⁴ Wilamowitz, «Die Textgeschichte der griechischen Lyriker», *AGGW*, N.F. IV 3 (1900) 63 - 71 *Der Alexandrinische Kanon*. Ἀπεριόριστον ἐπιδοκιμασίαν ἐξέφρασε ὁ D. L. Page, «Corinna». *The Society for the Promotion of Hellenic Studies Supplementary Paper No 6* (1953) 68 κ.έ. Πολὺ βασιμὸς ἀντιρρήσεις ἤγειραν ὁ Radermacher, *RE* X 1873 κ.έ., ὁ Regenbogen *RE* XX 1455 κ.έ., καὶ ἰδίως ὁ J. Stroux, ὁ ὁποῖος ὅμως ἔσφαλε κατὰ τοῦτο, ὅτι ἀνέμιξε καὶ τὴν περὶ ὀρθότητος ἀντιληψίν τοῦ Πλάτωνος (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 88, σημ. 7). Βλέπε καὶ Färber, ἔνθ' ἀνωτ. καὶ W. Döring, «Zur pädagogischen Problematik des Begriffes des Klassischen», *Göttinger Studien zur Pädagogik* 24 (1934) 20 κ.έ., ὁ ὁποῖος δίδει σάφον ἀνασκόπησιν τοῦ προβλήματος μετὰ βιβλιογραφίας ἀν καὶ ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του παιδαγωγικῆς σκοπιᾶς.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 217 κ.έ.

αὐτὰ εἰς πάντα τὰ ἑλληνιστικά ἐπιγράμματα καὶ τοὺς ἐν πεζῷ λόγῳ καταλόγους μέχρι τῶν τελευταίων βυζαντινῶν χρόνων. Ἐπιπλέον γνωρίζομεν σεβαστὸν ἀριθμὸν ὀνομάτων καὶ μικρῶν ἀποσπασμάτων ἄλλων ἀρχαίων λυρικῶν ποιητῶν.¹ Συγγραφεῖς ἔργων ἱστορίας καὶ θεωρίας τῆς μουσικῆς τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος, ὡς ὁ Ἀριστόξενος καὶ ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ἀναφέρουν αὐτοὺς λίαν ἐλευθέρως, τοὺς ἀνευρίσκομεν δὲ καὶ εἰς τοὺς μετρικοὺς καὶ τοὺς ἐγκυκλοπαιδιστάς. Ὑπῆρξε μάλιστα μία προσθήκη εἰς τοὺς Ἐννέα — δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν πότε — μία Βοιωτὶς ποιήτρια, δεκάτη Κόρινθα. Ἀποσπάσματα τινὰ τῶν ποιημάτων αὐτῆς, καινοτομοῦντα κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ ὕφος, ἀνεκαλύφθησαν εἰς παπύρους. Εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ πιστεῦσωμεν ὅτι τὰ ἔργα ὄλων αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων ἀπωλέσθησαν προσωρινῶς ἢ διὰ παντὸς κατὰ τὸν τρίτον καὶ δεύτερον π.Χ. αἰῶνα, καθ' ἣν ἐποχὴν ἐγίνοντο αἱ κριτικαὶ ἐκδόσεις καὶ συνετάσσοντο οἱ κατάλογοι. Εἶναι πολὺ φυσικώτερον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι κατὰ τὴν αὐστηρὰν κρίσιν τῶν μεγάλων γραμματικῶν ἐθεωρήθησαν ὡς ἐλάσσονες ποιηταὶ — ὅπως καὶ πράγματι ἦσαν — καὶ δὲν συμπεριελήφθησαν εἰς τὰς ἀνωτέρας βαθμίδας.

Ἐὰν λοιπὸν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀρνηθῶμεν τὴν ὑπαρξίν καταλόγων μὲ περιεχόμενον κατ' ἐπιλογὴν εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν λυρικῶν ποιητῶν, ἀκόμη περισσότερον δὲν δυνάμεθα νὰ πράξωμεν τοῦτο διὰ τὰς ἄλλας ομάδας. Ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ συμφωνεῖ ἀπολύτως μὲ μίαν ἀπροκατάληπτον ἐρμηνείαν τῶν ἀναφερθέντων ἐκ τοῦ 1. καὶ 10. βιβλίου χωρίων τοῦ Κοϊντιλιανοῦ, εἰς τὰ ὅποια οὗτος ἀπεκάλει τοὺς μεγάλους γραμματικούς «*poetarum iudices*». Ἐὰν ἐξετάσωμεν τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν τῆς φιλολογίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ καὶ ἰδιαιτέρως τὴν προσωπικὴν δραστηριότητα τοῦ Ἀριστοφάνους, δὲν εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι καὶ εἰς αὐτὸ ἐπίσης τὸ πεδίου ἐκεῖνοι, οἱ ὅποιοι πρῶτοι κατέστησαν ἀντικείμενον μελέτης καὶ κριτικῆς, ὑπῆρξαν οἱ ποιηταί. Ἀλλὰ προΐοντος τοῦ χρόνου ἠκολούθησαν κατάλογοι τῶν κορυφαίων ρητόρων, ἱστορικῶν καὶ φιλοσόφων. Ἐν τούτοις μόνον ὁ κατάλογος τῶν ρητόρων ἠδύνατο νὰ συναγωνισθῇ ἀπὸ πλευρᾶς σπουδαιότητος τὸν κατάλογον τῶν ποιητῶν, ἐνῶ πλὴν τῆς Ἀλεξανδρείας ἤρχισαν καὶ ἄλλαι πόλεις, ὡς ἡ Πέργαμος, ἡ Ρόδος, αἱ Ἀθῆναι καὶ ἡ Ρώμη, νὰ συμβάλλουν ἐνεργῶς.²

¹ *PMG* σελ. 360 : «*Poetae melici minores*».

² Ἐκαστον τμήμα ἔχει εἰδικὰ προβλήματα χρονολογίας καὶ τοποθεσίας. Εἰς τοὺς διψήμους βυζαντινοὺς καταλόγους ἢ σύγχυσις τῶν εὑρετηρίων καὶ τῶν κατ' ἐπιλογὴν καταλόγων καθιστᾷ τὴν ἀνασύνθεσιν σχεδὸν ἀδύνατον. Ὁ H. Usener δὲν ἐπέτυχεν εἰς τὴν τολμηρὰν καὶ δέξινον ἀπέπειράν του : Διον. Ἀλ. *De imitatione* (1889) I 10 κ.έ. Τὸ πλεῖστον τῆς μαρτυρίας συνεκέντρωσε ὁ O. Kroehnert, *Canonesne poetarum, scriptorum, artificum per antiquitatem fuerunt?* Diss. Königsberg 1897. — Ὁ J. Cousin, *Études sur Quintilien* I (1936) 546 κ.έ., ἰδίως 565-72, ἐξετάζει τὰς πηγὰς τοῦ Κοϊντιλιανοῦ καὶ τὴν καταγωγὴν ὡς καὶ τὴν κωδικοποίησιν τῶν καταλόγων εἰς μεγάλην ἔκτασιν. Αὐτὸς τονίζει τὴν δραστηριότητα τῆς Περγάμου κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα π.Χ., εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τοὺς ρήτορας. Ἀλλὰ βλέπε A.E. Douglas, *Mnemosyne* IV 9 (1956) 30 κ.έ. καὶ κατωτέρω, σελ. 248, σημ. 4. Πρβλ. ἐπίσης κατωτέρω, σελ. 289.

Ἡ ἑλληνικὴ ἔκφρασις διὰ τὴν ἐπιλογὴν τῶν συγγραφέων καὶ τὴν καταχώρησιν τῶν ὀνομάτων των εἰς καταλόγους μὲ περιεχόμενον κατ' ἐπιλογὴν ἦτο τὸ ἐγκρίνειν οἱ συγγραφεῖς αὐτοὶ ἐκαλοῦντο τότε ἐγκριθέντες. Ἀμεσον ὀπωσδήποτε μαρτυρίαν περὶ αὐτοῦ ἔχομεν μόνον διὰ τοὺς ρήτορας,¹ ἀναμφιβόλως ὁμῶς ἡ αὐτὴ μέθοδος πρέπει νὰ ἐφηρμοῦζετο καὶ εἰς τοὺς ποιητάς. Διότι, ὅταν ὁ Ὀράτιος ἔθετε ὡς κατακλειῖδα τῆς πρώτης ᾠδῆς τοῦ πρώτου βιβλίου του τὸ διάνθισμα «quodsi me lyricis vatibus inseres . . .», αὐτὸν ἀσφαλῶς τὸν ὄρον ὑπηνίσσετο καὶ ἔτρεφε τὴν ἐλπίδα, ὅτι ὁ Μαικήνας θὰ ἐνέκρινεν αὐτὸν διὰ τὴν ὁμάδα τῶν «novem lyrici». Ὁ ὄρος «ordo» τοῦ Κοϊντιλιανοῦ, μεταφερθεὶς ἐκ τῆς ὀρολογίας τῶν κοινωνικῶν τάξεων εἰς τὴν σφαῖραν τῆς λογοτεχνίας, δὲν ἠὺνοήθη ὑπὸ μεταγενεστέρων συγγραφέων. Ἄλλ' εἰς τὸν Κικέρωνα² εὐρίσκομεν διάκρισιν τῶν «classes», δηλ. τάξεων, ὡς π.χ. εἰς τὴν κατάταξιν ἐνίων στωϊκῶν φιλοσόφων, τοὺς ὁποίους συγκρίνων πρὸς τὸν Δημόκριτον ἐτοποθετεῖ εἰς τὴν πέμπτην τάξιν. Οὕτω οἱ ρωμαῖοι συνήθισαν νὰ ἀποκαλοῦν τοὺς ἐγκριθέντας συγγραφεῖς διὰ τοῦ ὄρου «classici» = κλασικοί, ὁ ὁποῖος σημαίνει συγγραφεῖς πρώτης τάξεως, «primae classis», ὡς ἀπεκάλει αὐτὴν ἡ πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ὀρολογία. Ἀργότερον θὰ ἀκούσωμεν περισσότερα περὶ αὐτοῦ τοῦ ὄρου, πρὸς τὸν ὁποῖον εἴμεθα ἐξοικειωμένοι λόγῳ τῆς υἱοθετήσεώς του ὑπὸ τῶν λογίων τῆς Ἀναγεννήσεως.

Τὰ πλήρη εὐρετήρια ἐκαλοῦντο πίνακες· ἀλλὰ δὲν ὑπῆρχε ἀντίστοιχος ἑλληνικὴ ἢ λατινικὴ λέξις διὰ τοὺς περιλαμβάνοντας κατ' ἐπιλογὴν καταλόγους. Τὸ 1768 μ.Χ. ὁ David Ruhnken³ ἐπενόησε δι' αὐτοὺς τὸν ὄρον «κανών» ὅταν ἔγραφε: «Ex magna oratorum copia tamquam in canonem decem dumtaxat rettulerunt» (δηλ. ὁ Ἀρίσταρχος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος). Ἐπειτα ὁ Ruhnken ἐγκατέλειψε τὸ ἐπιφυλακτικὸν «tamquam» καὶ ἐξηκολούθησε ἀποκαλῶν τοὺς καταλόγους μὲ περιεχόμενον κατ' ἐπιλογὴν «κανόνας». Ἡ ἐπινοήσις του εἶχε παγκοσμίαν καὶ διαρκῆ ἐπιτυχίαν, ἐπειδὴ ὁ ὄρος αὐτὸς ἐθεωρήθη πολὺ κατάλληλος. Σχηματίζει τις τὴν ἐντύπωσιν ὅτι οἱ πλεῖστοι ἐκ τῶν χρησιμοποιοῦντων αὐτὸν πιστεύουν ὅτι ἡ χρῆσις του ἔχει ἑλληνικὴν προέλευσιν. Ἄλλὰ ἡ λέξις κανών⁴ οὐδέποτε ἐχρησιμοποιήθη μὲ αὐτὴν τὴν σημασίαν, οὔτε

¹ Σουῖδ. λ. Δείναρχος . . . ρήτωρ τῶν μετὰ Δημοσθένους ἐγκριθέντων εἰς. Αὐτόθι λ. Πυθέας . . . οὐκ(ἐν)εγκρίθη (recte suppl. Τουρ) μετὰ τῶν λοιπῶν ρητόρων ὡς θρασὺς καὶ διεσπασμένος. Φωτ. Βιβλ. 20 b 25 Αἰσχίνην . . . καὶ Φρόνιχος . . . εἰς τοὺς ἀρίστους ἐγκρίνει, κανόνα μετὰ γε τοὺς πρώτους Ἀττικοῦ λόγου τοὺς ἐκείνου ἀποφαινόμενος λόγους. —Διόδωρ. IX fr. 6 ἐγκρίνειν = «numero eximere».

² Cic. Acad. II 73 «qui mihi cum illo collati quintae classis videntur».

³ D. Ruhnken, «Historia critica oratorum Graecorum» ἐν τῇ ἐκδόσει του τοῦ Rutilius Lupus 1768, ἡ ὁποία καὶ πολλὰκις ἀνετυπώθη: Opuscula I² (1823) 386.

⁴ H. Oppel, «Κανών. Zur Bedeutungsgeschichte des Wortes und seiner lateinischen Entsprechungen (regula-norma)» *Philologus*, Suppl. XXX 4 (1937) passim. Περὶ τοῦ Ruhnken βλ. σελ. 47. Πρβλ. τὴν κριτικὴν τοῦ K. v. Fritz, *AJP* 60 (1939) 112 κ.έ.

αὐτὸ θὰ ἦτο ποτὲ δυνατόν. Ἐκ τῆς συχνῆς χρησιμοποίησέως του ἐν τῇ ἡθικῇ ὁ κανὼν διετήρησε πάντοτε τὴν σημασίαν τοῦ ὀδηγοῦ (κανόνος) ἢ προτύπου (ὑποδείγματος). Αἱ γραμματικαὶ παρατηρήσεις τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ ἀναλογίας εἰς τὴν κλίσιν θὰ ἠδύναντο νὰ ἀποκληθοῦν κανόνες, ὡς ἐπίσης συγκεκριμένοι συγγραφεὺς καὶ τὸ ὕφος του θὰ ἠδύναντο νὰ χαρακτηρισθοῦν ὡς κανὼν, πρότυπον ἢ ὑπόδειγμα.¹ Ἡ ἰδιάζουσα συνεπῶς χρῆσις τῆς λέξεως κανὼν ὑπηγορευθῆται εἰς τὸν Ruhnken ὄχι ἐκ τῆς ἀρχαίας παραδόσεως, ἀλλὰ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐκ τῆς βιβλικῆς. Ὁ βιβλικὸς κανὼν δὲν σημαίνει βεβαίως κατάλογον συγγραφέων, σημαίνει ὅμως κατάλογον βιβλίων τῆς Βίβλου, τὰ ὁποῖα δέχεται ἡ Χριστιανικὴ Ἐκκλησία ὡς γνήσια καὶ θεόπνευστα² καὶ μὲ τὴν σημασίαν αὐτὴν ἦτο καὶ εἶναι ἐν χρῆσει ἡ λέξις κανὼν εἰς ὅλας τὰς συγχρόνους γλώσσας. Ἡ λέξις «κανὼν» σκοπίμως ἀπεφεύχθη εἰς τὸ παρὸν περὶ Ἀριστοφάνους κεφάλαιον· οὐχ' ἤττον πᾶς τις εἶναι ἐλεύθερος νὰ ὀμιλῇ περὶ τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ κανόνος τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν ἢ τῶν δέκα ρητόρων, ἐφ' ὅσον ἡ ἔκφρασις λόγῳ τῆς ἡλικίας καὶ καταλληλότητός της ἔχει καθιερωθῆ καὶ οὐδέποτε, ὡς φοβοῦμαι, θὰ ἐξαφανισθῇ. Ὅταν ὅμως ἀποκαλῆ τις τοιοῦτους καταλόγους «κανόνες», πρέπει νὰ γνωρίζῃ καλῶς ὅτι αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ κυρία σημασία τῆς ἑλληνικῆς λέξεως κανὼν ἀλλὰ νεωτέρα, καταχρηστικὴ προερχομένη ἀπὸ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα.

Οἱ ἐγκριθέντες ἔγιναν οἱ πρᾶττόμενοι.³ Ἐγιναν ἀντικείμενον (πραγματειῶν), δηλαδὴ ἐσχολιάζοντο ὑπὸ τῶν γραμματικῶν, καὶ ἡ ἐκτεταμένη δραστηριότης τοῦ Ἀριστάρχου κατὰ τὴν ἐπομένην γενεάν ἦτο ἀφιερωμένη εἰς αὐτὴν τὴν «διαπραγμάτευσιν» τῶν ἐγκριθέντων. Τὰ συγγράμματά των, ἢ τουλάχιστον μὲγα μέρος αὐτῶν, ἀντεγράφοντο κατ' ἐπανάληψιν διὰ νὰ ἀναγινώσκωνται εἰς τὰ σχολεῖα καὶ ὑπὸ τοῦ πεπαιδευμένου κοινοῦ.⁴ Οὕτω διεσώθησαν ἔσαεί, ἐνῶ οἱ ἐγκριθέντες ἀφέθησαν νὰ ἀπολεσθοῦν. Εἶναι ἀρκετὰ δύσκολον νὰ ὀρίσωμεν τίνι τρόπῳ ἐγένετο τὸ ἐγκρίνειν καὶ ποῖα ἦσαν τὰ περιεχόμενα τῶν καταλόγων. Ἐπειδὴ θὰ εἴχομεν μεγάλην ἐπιθυμίαν νὰ γνωρίζωμεν τὰ κριτήρια τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστοφάνους, ἡ ἀπόπειρα νὰ ἀνασυνθέσωμεν αὐτὰ ἐκ τῶν μεταγενεστέρων

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 242 (κλίσις), καὶ σελ. 247, σημ. 1 (Αἰσχίνου λόγοι ὡς κανὼν).

² Εὐσ. Ἐκκλ. Ἰστ. VI 25.3 τὸν ἐκκλησιαστικὸν φυλάττων κανόνα, μόνα τέσσαρα εἰδέναι εὐαγγέλια μαρτύρεται (ἐνν. ὁ Ὀριγένης) φαίνεται ὅτι εἶναι ἡ παλαιότερα μαρτυρία τῆς χρησιμοποίησεως τῆς λέξεως πρὸς δήλωσιν τοῦ κανόνος τῆς Ἁγίας Γραφῆς. Ὁ Orpel Κανὼν 70 κ.έ. καὶ ἄλλοι παραπέμπουν εἰς χωρίον τοῦ Ἀθανασίου, γραφὴν περὶ τὸ 350 μ.Χ. εἴκοσι πέντε τουλάχιστον ἔτη μετὰ τὴν Εὐσ. Ἐκκλ. Ἰστ., Ἀθανασ. περὶ τῆς ἐν Νικ. Συν. 18 (Werke, hg. von der Preuss. Akad. d. Wiss. II I, 1935, σελ. 15.20) μὴ ὄν ἐκ τοῦ κανόνος (ἐνν. ὁ Ἐρμᾶς).

³ Σχολ. Διον. Ὁρ. σελ. 21.17 Hilg. λυρικοὶ οἱ καὶ πρᾶττόμενοι ἐννέα· Πρβλ. Σχολ. Νικ. Ὁρ. II, Σουλδ. λ. Ἀριστοφάνης (κωμ.) . . . δράματα δ' αὐτοῦ μδ'. ἄπερ δὲ πεπεράχαμεν Ἀριστοφάνους δράματα ταῦτα Ἀχαρνεῖς κτλ.

⁴ Βλέπε Marrou 161 κ.έ., ὁ ὁποῖος ἔχει πολὺ μεγάλην ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Cousin (ἀνωτέρω, σελ. 246, σημ. 2).

πηγῶν θὰ ἦτο ἐντελῶς χιμαιρική. Ἐάν ποτε ἐδημοσίευσε τοιούτους καταλόγους, αἱ προσθῆκαι εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου θὰ ἦσαν ἡ κατάλληλος θέσις.

Ἀπομένει νὰ ὁμιλήσωμεν διὰ βραχέων περὶ ὀλίγων τίτλων καὶ ἀποσπασμάτων τῶν μονογραφιῶν τοῦ Ἀριστοφάνους.¹ Αὐταὶ ἦσαν συμπληρωματικαὶ τῶν μεγάλων φιλολογικῶν ἔργων του καὶ σπανίως ἀνεφέροντο ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν ἀρχαιογνωσίαν. Εἶδομεν ὅτι εἶναι λίαν ἀμφίβολον ἂν ἔγραψε ἢ ὄχι βιβλίον *Περὶ αἰγίδος ἀναφερόμενον* εἰς τὴν ἀσπίδα τῆς Ἀθηναῖς (τὸ ὅποιον θὰ ἀνῆκε εἰς τὰς ὁμηρικὰς του μελέτας), ἢ αὐτοτελὲς γραμματικὸν ἔργον περὶ ἀναλογίας. Τὴν πραγματείαν του ἐπὶ τῆς φράσεως *Ἀχρυσμένη σκυτάλη*, ἡ ὁποία ἀπαντᾷ εἰς ἐπωδὴν τινα τοῦ Ἀρχιλόχου, ἔχομεν ἤδη ἀναφέρει ἐν συναρτήσει πρὸς τὸν τρόπον καθ' ὃν εἰργάσθη ἐπὶ τῆς λυρικῆς ποιήσεως, καὶ «Τὰ παράλληλα χωρία τοῦ Μενάνδρου καὶ ἄλλων συγγραφέων» ἐθεωρήθησαν ὡς μέρος τοῦ ἔργου του περὶ τῶν κωμικῶν ποιητῶν.² Δὲν ἐμνημονεύσαμεν εἰσέτι δύο μᾶλλον ἀρχαιογνωστικὰς συλλογὰς *Περὶ προσώπων*,³ (=προσωπεύων) καὶ *Περὶ τῶν Ἀθήνησιν ἐταιριδων*,⁴ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν συνέχειαν τῶν ἐργασιῶν του τῆς ἀττικῆς κωμωδίας. Δύο ἄλλαι μονογραφίαι του ἀκολουθοῦν τὴν περιπατητικὴν παράδοσιν. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐθεώρει τὰς παροιμίας ὡς ἐπιβιώσεις τῆς παλαιοτέρας σοφίας,⁵ καὶ ἐνεθάρρυνε τοὺς μαθητὰς του νὰ συλλέγουν αὐτάς. Ἄλλ' ὁ Ἀριστοφάνης, ἐνῶ δὲν παρέβλεπε τὴν λαϊκὴν προέλευσιν τῶν παροιμιῶν, φαίνεται ὅτι εἶχε ἐνδιαφερόμεν διὰ τὴν ἀρτίαν καὶ ἰδιάζουσαν διατύπωσιν των ὡς καὶ διὰ τὰς διαφόρους σημασίας των καὶ ὅτι εἶχε ἀναζητήσει αὐτάς εἰς τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα τῶν κωμικῶν ἰδίως ποιητῶν.⁶ Ὑπ' αὐτὴν τὴν ἄποψιν κατήρτισε τὴν πρώτην φιλολογικὴν συλλογὴν *Μετρικῶν παροιμιῶν* εἰς δύο βιβλία καὶ *Ἀμέτρων παροιμιῶν* εἰς τέσσαρα βιβλία.⁷ Αὐτὸ ἦτο μέγα ἐγχείρημα ἀντάξιον τοῦ γράψαντος περὶ *Λέξεων* καὶ κωμωδίας. Τὰ δύο *Περὶ ζώων* βιβλία τοῦ Ἀριστοφάνους, τὰ βασιθεύοντα ἐπὶ περιπατητικῶν πηγῶν φυσικῆς ἱστορίας καὶ παραδοξογραφίας, περὶ

¹ Nauck, σελ. 264-83.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 217 κ.έ., 228.

³ Τὸ μόνον ἀπόσπασμα πραγματεύεται περὶ τοῦ κωμικοῦ χαρακτῆρος *Μαίσιωνος*, *CGF* 1 σελ. 76 Kaibel. Ὁ Πολυδεύκης IV 133-54 θεωρεῖται ὅτι ἤντησε μέρος τοῦ ὕλικου του ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους, βλέπε C. Robert, 25. *Hallisches Winckelmannsprog.* (1911) 60 κ.έ.

⁴ Ἀριστ. Βυζ. *FGrHist* 347 F I, πρβλ. T I μετ' ἀναφορῶν εἰς τέσσαρας ἄλλους συγγραφεῖς ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ θέματος.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 99 κ.έ.

⁶ Πρβλ. Ἐρατοσθ. ἀνωτέρω, σελ. 190, σημ. 3.

⁷ Nauck σελ. 235-42. Τὸ fr. 9 πρέπει νὰ διάγραφῃ (βλέπε *Excursus* εἰς τὴν σελ. 211. 4) καὶ τὸ fr. 13 ἀνήκει εἰς τὰς *Λέξεις*.—Ὁ O. Crusius, *Analecta ad paroemiographos Graecos* (1883) 75 κ.έ., ἀνεκάλυψε σειρὰν παροιμιῶν ἐν τῷ χειρογράφῳ τοῦ Ἄθω (Miller, *Mélanges* 349 κ.έ.) προερχομένην ἐξ ἐρασιματῶν ἐκ τοῦ Ἀριστοφάνους. Πρβλ. K. Rupprecht, «*Paroemiographi*» *RE* XVIII (1949) 1742 κ.έ. Τὸ σπουδαῖον αὐτὸ ἄρθρον ἐπιβεβαίωσι τὴν ἀνακάλυψιν τοῦ Crusius καὶ κάμνει περαιτέρω προσθήκας.

τῶν ὁποίων ὠμιλήσαμεν ἀκροθιγῶς εἰς τὴν ἀρχὴν τοῦ παρόντος κεφαλαίου,¹ παρέμειναν, ὡς βλέπομεν, τὸ μόνον συμπύλημα.

Ἐὰν τώρα ρίψωμεν πρὸς τὰ ὀπίσω ἐν βλέμμα ἐφ' ὅλων τῶν ἐπιτευγμάτων τοῦ Ἀριστοφάνους, θὰ καταπλήξουν ἡμᾶς δύο ἐξαιρετικὰ γνωρίσματα τῶν: μία ἐντυπωσιακὴ σειρὰ «πρώτων ἐκδόσεων» εἰς πολλοὺς τομεῖς καὶ ἡ βασικὴ θέσις, τὴν ὁποίαν κατέχουν τὰ ἄλλα ἔργα του εἰς μίαν μακρὰν ἱστορικὴν ἐξέλιξιν.

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 206.

VI

ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΣ Η ΤΕΧΝΗ ΤΗΣ ΕΡΜΗΝΕΙΑΣ

Ὁ Ἀριστοφάνης ἤσκησε τὴν ἐπίδρασίν του ὄχι μόνον διὰ τῆς ἀδιακόπου παραγωγικότητός του, ἀλλὰ καὶ μέσῳ τῶν ὁπαδῶν του. Ὁ παλαιότερος ἐκ τῶν προσωπικῶν μαθητῶν του φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ Καλλίστρατος,¹ ὁ ὁποῖος ἔκαμε ἴσως τὰς προφορικὰς ἐρμηνείας τοῦ διδασκάλου του, μερικῶς ἔστω, γνωστὰς εἰς εὐρύτερον κοινὸν καὶ προσεπάθησε νὰ ἀνασκευάσῃ ἀθετήσεις τοῦ συμμαθητοῦ του Ἀριστάρχου. Ἀλλὰ πολὺ ἀργότερον, κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ., ὁ Ἀρτεμίδωρος, ὁ καταρτίσας συλλογὴν τῶν βουκολικῶν ποιημάτων, καὶ ὁ Διδώωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ ἐχαρακτηρίζοντο ὡς ἀριστοφάνειοι. Ἡ μεγαλύτερα μορφή μεταξὺ αὐτῶν ἦτο ὁ Ἀρίσταρχος.

Οὗτος ἐγεννήθη εἰς τὴν νῆσον Σαμοθράκην (φύσει ἢ ἀνωθεν Σαμοθράξ), ἀλλ' ἐγένετο πολίτης τῆς Ἀλεξανδρείας (Ἀλεξανδρεὺς θέσει), ἔνθα ἔζησε ἐπὶ Πτολεμαίου ΣΤ' τοῦ Φιλομήτορος (180-145 π.Χ.).² Εἰς τὴν βιογραφικὴν παράδοσιν δὲν δίδονται ἀκριβεῖς χρονολογίαι. Ἄν ὁ Ἀρίσταρχος ἔφθασε εἰς ἡλικίαν ἐβδομήκοντα δύο ἐτῶν, ὡς λέγει ὁ Σουῖδας,³ καὶ ἂν ὀρθῶς εἰκάζεται ὅτι ἀπέθανε περὶ τὸ 144. π.Χ., ἐγεννήθη περὶ τὸ 216 π.Χ. Ὄταν ἐχῆρευσε ἡ θέσις τοῦ βιβλιοθηκαρίου πρὸ ἢ μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Ἀριστοφάνους τὸ 180 π.Χ., τὴν κατέλαβε ὁ Ἀπολλώνιος ὁ εἰδογράφος,⁴ καὶ μόνον μετ' αὐτὸν διωρίσθη ὁ Ἀρίσταρχος, ὁ πέμπτος διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης μετὰ τὸν Ζηνόδοτον.⁵ Ὅπως οἱ πλείστοι ἢ ὅλοι οἱ προκάτοχοί του, ὁ Ἀρίσταρχος ὤφειλεν ἐπίσης νὰ ἐνεργῆ ὡς παιδαγωγὸς παρὰ τῇ βασιλικῇ οἰκογενείᾳ, πρῶτον τοῦ νεωτέρου ἀδελφοῦ τοῦ Φι-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 227, σημ. 2.

² Σουῖδ. λ. Ἀρίσταρχος . . . ἐπὶ Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος. Τὸ ἐν *P. Oxy.* 1241 II 15 Φιλοπάτορος εἶναι ἐν ἐκ τῶν πολλῶν σφαλμάτων τῶν γραφῶν τῶν παπύρων. Περὶ τῶν Πτολεμαίων ΣΤ' μέχρι καὶ τοῦ Θ', τῶν πολλὰς ἀναφερομένων εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον, βλέπε Η. Volkmann, *RE* XXIII (1959) 1702 - 43, τοῦ ὁποῦ το ἄρθρον «Ptolemaios» βασίζεται ἐπὶ τῶν ἐπισταμένων μελετῶν τῶν W. Otto καὶ H. Bengston. Περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀριστάρχου καὶ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ παραμένει εἰσέτι χρήσιμος ὁ L. Cohn, *RE* II (1896) 862-73.

³ Σουῖδ. λ. Ἀρίσταρχος . . . τελευτᾷ δ' ἐν Κύπρῳ . . . ἔτη δ' αὐτοῦ τῆς ζωῆς οβ'· ἀλλὰ εἰς τὸ γέγονε δὲ κατὰ τὴν ἑνς' Ὀλυμπιάδα (156-152 π.Χ.) ὁ ἀριθμὸς πρέπει νὰ εἶναι ἐσφαλμένος, ἐφ' ὅσον τότε ἦγε τὸ ἐξηκοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 205, σημ. 1.

⁵ Τζέτζ. *Προλεγ.* Μα σελ. 25.9 κ.ἐ. Kaib. πρότερος δὲ ἦν Ζηνόδοτος, ε' ἢ δ' μετ' αὐτὸν Ἀ-

λομήτορος, τοῦ κατόπιν Εὐεργέτου Β',¹ ἔπειτα τοῦ πρωτοτόκου υἱοῦ τοῦ βασιλέως, τοῦ Εὐπάτορος, ὅστις ἐγεννήθη τὸ 163 καὶ ἀπέθανε ὡς βασιλεὺς τῆς Κύπρου τὸ 150 π.Χ., καὶ τέλος τοῦ νεωτέρου υἱοῦ, τοῦ γεννηθέντος πιθανῶς τὸ 162/1 π.Χ., ὅστις διεδέχθη τὸν πατέρα του τὸ 145 ὡς Πτολεμαῖος Ζ' Νέος Φιλοπάτωρ² καὶ ἐδολοφονήθη τὸ ἐπόμενον ἔτος τὴν ἡμέραν τῶν γάμων τῆς χήρας μητρός του μὲ τὸν νεώτερον ἀδελφὸν τοῦ πατρός του. Ὁ τελευταῖος ἐσφετερίσθη τὸν θρόνον ὡς Πτολεμαῖος Η' καὶ προσωνόμασεν ἑαυτὸν Εὐεργέτην Β', ἀλλ' ἀπεκαλεῖτο *Κακεργέτης*³ ὑπὸ τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ *Φύσκων*, «προγάστωρ»,⁴ ὑπὸ τῶν πεπαιδευμένων ἐχθρῶν του, ὑπαινισσομένων ἀναμφιβόλως τὸ σκωπτικὸν παρωνύμιον, τὸ ὅποιον ὁ Ἀλκαῖος⁵ εἶχε δώσει εἰς τὸν μισητὸν τύραννον Πιττακόν. Ὁλοὶ οἱ φίλοι τοῦ δολοφονηθέντος ἀνεψιοῦ του, οἱ «*fautores pueri*», κατεδιώχθησαν, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ Ἀριστάρχου, μολονότι εἶχε διατελέσει παιδαγωγὸς καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ σφετεριστοῦ· διέφυγεν εἰς Κύπρον ἔνθα ὑποτίθεται ὅτι ἀπέθανε μετὰ βραχῶν χρόνον.⁶ Οἱ δύο υἱοὶ τοὺς ὁποίους κατέλιπε ἦσαν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν πατέρα των, ἀνθρωποὶ ἀσθενοῦς διανοίας.

Ἀνέκδοτα καὶ ἀστεῖσμοι περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῶν συνηθειῶν τοῦ Ἀριστάρχου δὲν ἐκυκλοφόρουσαν, πλὴν ἴσως τῆς πλήρους ἀγανακτήσεως παρατηρήσεως τοῦ Καλλιστράτου, ὅτι παρημέλει τὴν ἐμφάνισίν του, ἐπὶ τῷ μὴ εὐρύθμως ἀμπεχεσθαι.⁷ Αὐτὸ ἴσως ὠφείλετο εἰς τὸ ὅτι ἐστεροῦντο φιλοπαίγμονος διαθέσεως οἱ ἀνθρωποὶ τοῦ Μουσειοῦ ἐκείνην τὴν ἐποχὴν εἴτε εἰς τὸ ὅτι δὲν ὑπῆρχε οἰαδήποτε ἐκκεντρικότης εἰς τὴν ἀπλὴν καὶ σοβαρὰν συμπεριφορὰν τοῦ ἐργατικοῦ αὐτοῦ ἀνδρός. Κατὰ τὸν Σουῖδαν⁸ εἶχε περὶ τοὺς τεσσαράκοντα μαθητάς. Μόνον εἰς

ρίσταρχος, πρβλ. Mb σελ. 32.37 Kaibel. Τὸ Schol. Plaut. (ἀνωτέρω σελ. 119, σημ. 1) οὐδέν, ὡς συνήθως, κομίζει, «Aristarchus autem quattuor annis minor fuerit . . . Zenodotus», κτλ.—Ἐὰν ἀριθμῶμεν ἓνα Ἀπολλώνιον, ὁ Ἀριστάρχος θὰ ἦτο ὁ τέταρτος μετὰ τὸν Ζηνόδοτον, ἐὰν ἀριθμῶμεν δύο Ἀπολλωνίους, ὁ πέμπτος. Ἡ δευτέρα περίπτωσις εἶναι ἡ ὀρθή.

¹ Ἀθην. II 71 B Πτολεμαῖος ὁ Εὐεργέτης . . . εἰς ὧν τῶν Ἀριστάρχου μαθητῶν = FGrHist 234 T1.

² Ὁ P. Oxy. XIX (1948) 2222. 1 κ. ἐ. παρέσχε τὴν λύσιν, ὅτι πρέπει νὰ ἀριθμηθῇ ὡς βασιλεὺς (βλέπε C. H. Roberts, αὐτόθι). Ἐπομένως ὁ Εὐεργέτης Β' ὀρθῶς ἐξακριβώθη ὡς ὁ ὄγδοος Πτολεμαῖος : *Script. Hist. Aug. Caracalla* 6.

³ Ἀνδρῶν FGrHist 246 F 1. Πρβλ. Ποσειδῶν. FGrHist 87 F 6.

⁴ Στράβ. XVII 795, Πλουτ. Κοριολ. 11.

⁵ Ἀλκ. fr. 129, 21 L.-P. (φύσγων pap.) καὶ 429 (φύσκων).

⁶ Iustin. XXXVIII 8.2 «*fautores pueri*». Πρβλ. Ἀνδρῶν FGrHist 246 οὐκ ὀλίγους φυγαδεύσας, Σουῖδ. λ. Ἀριστάρχος. Εἶναι ἐκπληκτικὸν ὅτι ἐξέλεξε τὴν Κύπρον, ἡ ὅποια εὐρίσκειτο ὑπὸ τὴν ἀπόλυτον ἐξουσίαν τοῦ Πτολεμαίου, ὡς ἄσυλον. Ἡ ὑπόθεσις τοῦ Rostagni ὅτι ὁ Ἀριστάρχος μετέβη μετὰ τοῦ βασιλέως εἰς τὴν Κύπρον τῷ 131/30 π.Χ. δὲν εἶναι ἀποδεκτὴ, *Scritti minori* II I, σελ. 211 κ. ἐ.

⁷ Ἀθην. I 21 C.

⁸ Σουῖδ. λ. Ἀριστάρχος . . . μαθηταὶ δὲ αὐτοῦ γραμματικοὶ περὶ τοὺς μ' ἐγένοντο . . . παιδῶν . . . ἄμφω εἰρήθεις.

ποιητῆς ἦτο μέλος αὐτοῦ τοῦ εὐρέος, καὶ ὡς θὰ ἴδωμεν, ἐπιφανοῦς κύκλου πε-
 παιδευμένων, ὁ Μόσχος ὁ Συρακούσιος, περισσότερον γνωστός ὡς ὁ συγγραφεὺς
 τοῦ χαρίεντος ἐπικού ποιήματος *Εὐρώπη*.¹ Οὐδὲν ἴχνος ὑπάρχει ἔστω καὶ ἐνδὲς
 στίχου συντεθέντος ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστάρχου. Ἄν εἶχε ἐρωτηθῆ διατι δὲν
 ἐδοκίμασε νὰ γράψῃ ποιήματα αὐτός, ὁ ὁποῖος εὗρισκε λάθος ἀκόμη καὶ εἰς
 τὸν Ὀμηρον, θὰ εἶχε ἴσως ἀπαντήσῃ: «Ea re poemata non facio quia cuius-
 modi volo non possum, cuiusmodi possum nolo». Τὸ ἀπόφθεγμα τοῦτο,
 ἀνωνύμως ἀναφερόμενον εἰς τὴν *Rhetorica ad Herennium*, ἀποδίδεται εἰς
 τὸν Ἀρίσταρχον ὑπὸ τῶν σχολιαστῶν τοῦ Ὀρατίου, οἱ ὁποῖοι εἶδον εἰς αὐτὸ
 κάποιον ὑπαινιγμὸν εἰς ἓνα στίχον τῆς Ἐπιστολῆς του πρὸς τὸν Αὐγούστον.²
 Καὶ ἂν ἀκόμη δὲν εἶναι ἀθηντικόν, εἶναι εὐστοχος ἐπινόησις.

Οἱ καλύτεροι μαθηταὶ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ πολλοὶ ἄλλοι λόγιοι τῆς νεωτέρας
 γενεᾶς εἶχον διαφύγει εἰς τόπους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐτέλουν ὑπὸ αἰγυπτιακῆν διακυ-
 βέρνησιν, τὴν Ρόδον, τὴν Πέργαμον, τὰς Ἀθήνας. Συνεπεία αὐτῆς τῆς *secessio*
doctorum ἐπῆλθε ἡ πρώτη κρίσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας. Τὸ γεγονὸς
 ὅτι ἡ διεύθυνσις τῆς βιβλιοθήκης περιῆλθε εἰς ἓνα σκοτεινὸν ἀξιωματικὸν τοῦ
 στρατοῦ ὄνοματι Κύδαν, ἐκ τῶν λογχοφόρων,³ ὀμιλεῖ ἀφ' ἑαυτοῦ.

Ὁ Πτολεμαῖος Η', ἀκόλαστος καὶ βίαιος, ἦτο ἀποκρουστικὴ μορφή, ἀλλὰ
 δὲν ἐστερεῖτο εὐφυΐας καὶ δὲν ἦτο ἀδιάφορος διὰ τὴν μάθησιν, ὡς ἀποκαλύπτουν
 τὰ ἀποσπάσματα τῶν εἰκοσι τεσσάρων βιβλίων τῶν *Ἀπομνημονευμάτων* του
 ἐπὶ περιέργου ποικιλίας θεμάτων καὶ ὡς ὁ Πλούταρχος βεβαιοῖ (*φιλομαθεῖν*
δοκοῦντι). Ὡς μαθητῆς τοῦ Ἀριστάρχου ἀπετόλμησε ἀκόμη καὶ νὰ εἰκάσῃ
λειμῶνες μαλακοὶ σίου (ἀντὶ ἴου) ἤδὲ *σελίνου* (ε 72), ἐπειδὴ τὸ *σίον* (νεροσέλι-
 νον), καὶ ὄχι τὸ ἴον, ἐθεώρησε κατάλληλον διὰ τοὺς ὕδροχαρεῖς *λειμῶνας* τῆς
 Καλυψοῦς.⁴ Ὑπ' αὐτὸν καὶ τοὺς διαδόχους του τὰ ἰδρύματα, τὸ Μουσεῖον καὶ αἱ
 δύο βιβλιοθήκαι,⁵ ἐξηκολούθησαν νὰ λειτουργοῦν. Παπυρικὰ ἔγγραφα καὶ ἐπι-

¹ Σουῖδ. λ. *Μόσχος*, Συρακούσιος. γραμματικὸς, Ἀριστάρχου γνώριμος (περὶ τοῦ *γνώριμος*
 πρβλ. σελ. 183) . . . ὁ δευτέρως ποιητῆς μετὰ Θεόκριτον κτλ. Τὰ ποιήματά του περιλαμ-
 βανομένων καὶ τῶν ἀποσπασμάτων ἐν *Bucolici Graeci rec.* A.S.F. Gow (1952) 132 κ.έ.
 W. Bühler, «Die Europa des Moschos», *Hermes*, Einzelschriften 13 (1960).

² *Rhet. ad. Herenn.* IV 28.39, Porphyrio ad Hor. *epist.* II I, 257 «si, quantum cupere-
 rem, possem quoque», πρβλ. Schol. Pseudacr. αὐτόθι «iuxta Aristarchum».

³ P. Oxy. 1241 II 16. Ὁ M. Launey, «Recherches sur les armées hellénistiques»,
Bibliothèque des Écoles françaises d'Athènes et de Rome 169 (1949/50) 273 καὶ 1163,
 καταγράφει τὸν Κύδαν λόγῳ τοῦ ὀνόματός του ὡς Κρήτα καὶ δυστυχῶς δέχεται τὴν χρο-
 νολογίαν τοῦ Rostagni. Βλέπε καὶ ἄλλους λογχοφόρους σελ. 316, 365 καὶ *πρώτους φίλους*
καὶ χιλιάρχους λογχοφόρους σελ. 1279 (Index). Φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο σαφῶς καθωρισμένος
 ὁ στρατιωτικὸς βαθμὸς τῆς ὁμάδος αὐτῆς καὶ ἡ σχέσις της πρὸς τὴν βασιλικὴν αὐλήν.

⁴ Πτολεμ. *Εὐεργ.* Β': *FGrHist* 234 F11 = Εὐστάθιου ἐπιτομῆ τοῦ Ἀθην. II 61 C, ἐπα-
 λαμβάνεται δὲ ἐν τῷ ὑπομνήματί του εἰς ε 72 σελ. 1524.52 (πρβλ. στ. 40 *σίον* . . . ὡς
 καὶ πολλοῖς ἀρέσκει *τῶν παλαιῶν*).

⁵ Πρβλ. Müller-Graupa, «Museum», *RE* XVI (1933) 815 κ.έ., καὶ Schmidt, *Pinakes*
 15, περὶ τῶν βιβλιοθηκῶν.

γραφαὶ δίδουν μερικὰ ὀνόματα μεταγενεστέρων προνομιούχων μελῶν καὶ διαχειριστῶν.¹

Ἐὰν ἐκ τῆς θέσεως, τὴν ὁποίαν εἶχε ὁ Ἄρισταρχος κατὰ τοὺς ἀνησύχους χρόνους τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, στρέψωμεν τὴν προσοχὴν μας εἰς τὸ φιλολογικὸν ἔργον του, ἀμέσως διαπιστάνομεν ὅτι ἐκάλυψεν ἐν κενόν, τὸ ὅποῖον ἀφῆκαν οἱ προκάτοχοί του· αὐτοί, ἐκτὸς ἐλαχίστων ἐξαιρέσεων,² εἶχον ἀποφύγει τὴν συγγραφὴν ὑπομνημάτων εἰς τὰ κείμενα, τὰ ὅποια ἐξέδιδον. Ἄναμφιβόλως τὰ εἶχον ἐξηγήσει ἕκαστος εἰς τὸν προσωπικὸν κύκλον τῶν μαθητῶν του. Ἄλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν μέχρι ποίου σημείου οἱ ἀκροαταὶ των κατέγραψαν τὰς ἐν λόγῳ παραδόσεις καὶ ἐχρησιμοποίησαν αὐτὰς διὰ τὰς ἐκδόσεις των, δεδομένου ὅτι οὐδεμία σχετικὴ μνεία διεσώθη,³ μολοντί μία μονογραφία τοῦ Ἀπολλωνίου, ἐπὶ παραδείγματι, ὑποδηλοῖ, φαίνεται, τὰ ὑπομνήματα.⁴ Ὁ Ἄρισταρχος ἦτο εἰς θέσιν νὰ συντάξῃ συνεχῆ ὑπομνήματα μετὰ μεγάλης ἀντοχῆς καὶ ἐπιτυχίας. Λέγεται δὲ γράφαι ὑπὲρ ὧ' βιβλία ὑπομνημάτων μόνων ἀναγινώσκομεν εἰς τὸν Σουῖταν, ὁ ὅποιος δὲν κάμνει μνείαν ἄλλων συγγραμμάτων αὐτοῦ. Ἡ πρότασις δυσκόλως δύναται νὰ σημαίη, ὡς ὑπέθετε ὁ F. A. Wolf,⁵ ὅτι ὁ Ἄρισταρχος δὲν ἔγραψε εἰ μὴ μόνον ὑπομνήματα· (τότε ἡ πρότασις κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἦτο ὧ' βιβλία ὑπομνημάτων μόνων, ὄχι μόνων. Αἱ ἑλληνικαὶ λέξεις, ὡς ἔχουν, λέγουν ὅτι ἔγραψε πλείονα τῶν 800 βιβλίων ὑπομνημάτων μόνων (δηλαδή, ἀν ἀπαριθμῆσθαι τις μόνον τὰ ὑπομνήματα), ἀλλὰ παραμένει ἀνοιχτὸν ποῖα ἄλλα βιβλία δὲν εἶχον περιληφθῆ εἰς αὐτὸν τὸν ἀριθμὸν — διὰ τὸν ὅποιον ἀσφαλῶς αἰσθάνεται τις ὀλίγην ἀμηχανίαν.⁶ Ἀκόμη καὶ ἂν ὁ σχολιασμὸς τοῦ Ὀμήρου κατελάμβανε τεσσαράκοντα ὀκτὼ βιβλία, καὶ ἂν κάθε ὑπόμνημα εἰς ἐν ἕκαστον δραματικὸν ἔργον ἐθεωρεῖτο χωριστὴ μονὰς κ.ο.κ., καὶ πάλιν θὰ ἦτο δύσκολον νὰ δικαιολογήσωμεν 800 ὑπομνήματα.

Ἀκολουθῶν τὴν παραδοσιακὴν γραμμὴν, τοῦλάχιστον ἀπὸ τοῦ Ἀπολλωνίου

¹ Περὶ τῶν τεσσάρων γραμματικῶν, οἱ ὅποιοι λέγεται ὅτι ἔζησαν ἐπὶ Πτολεμαίου Θ', βλέπε κατωτέρω, σελ. 303.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 166, 173 (;), 192, 209. Ἀφήνομεν κατὰ μέρος τὰς σχετικὰς εἰς τὴν ὀμιλουμένην ἐξηγήσεις διὰ τὰ σχολεῖα, τὰς διασωθείσας εἰς τὰ σχόλια τῆς κοινῆς.

³ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 127-8. Περὶ παραδόσεων φιλολόγων καὶ ἀντιγράφων γινομένων ὑπὸ μαθητῶν βλέπε H. Diels ἐν «Didymos Kommentar zu Demosthenes» bearb. von H. Diels u. W. Schubart, *Berliner Klassikertexte* I (1904) XXX κ.έ., καὶ G. Zuntz, *Byzantion* XIV (1939) 560 κ.έ.

⁴ Περὶ τῆς λέξεως ὑπόμνημα βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 34.

⁵ F.A. Wolf, *Prolegomena ad Homerum* (1795) CCXXIX «dicitur A. . . conscripsisse . . . si Suidam recte intelligo, nihil aliud quam Commentarios», πρβλ. αὐτόθι σημ. 8 καὶ σελ. CCXLIV, σημ. 30.

⁶ Εἰς τὸν βίον τοῦ Καλλιμάχου παρὰ Σουῖδ. ἐμφανίζεται ὁ ἴδιος ἀκριβῶς συμβατικὸς ἀριθμὸς διὰ τὴν ὄλην παραγωγὴν του : Call. II, test. I. 6 βιβλία ὑπὲρ τὰ ὀκτακόσια. Ἐπὶ τῆς ἀσυμφωνίας τῶν πτώσεων τοῦ μόνου πρὸς τὰς τῶν ἀντιστοίχων ὀνομάτων βλέπε Kühner-Gerth, *Grammatik der griech. Sprache* II I «Satzlehre» (1898) 275.3.

ἄρνησίν του νὰ πιστεῦση ὅτι ὑπῆρχον περισσότεραι τῆς μιᾶς ἐκδόσεις αὐτῶν ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστάρχου.¹ Ὁ Lehrs κατέληξε εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ὁ Δίδυμος εἶχε εἰς τὴν διάθεσίν του δύο ἀρισταρχεῖους ἐκδόσεις τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, τῶν ὁποίων προηγοῦντο δύο ἐκδόσεις τοῦ ὑπομνήματος. Αὐτὸ τὸ συμπέρασμα ἔτυχε τῆς γενικῆς ἐπιδοκιμασίας, ἕως ὅτου τὸ ἠμφεσβήτησε ὁ Erbse.² Ἐκοπίασε πολὺ, διὰ τὴν ἐπανερμηνεύσιν τὰς παραπομπὰς εἰς τὰ γραπτὰ τοῦ Ἀριστάρχου ὡς ἐκδόσεις, διορθώσεις, ὑπομνήματα εἰς τὰ διασωθέντα Σχόλια, καὶ τὴν ἐξιχνιάσιν τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν αὐτῶν τῶν ὄρων, ὅπως τοὺς ἐχρησιμοποίει ὁ Δίδυμος. Αἱ ἐν λόγῳ ἔρευμαι ὠδήγησαν εἰς τὸ ἀκόλουθον συμπέρασμα: ὁ Ἀριστάρχος ἔγραψε ὑπομνήματα μετὰ πολλῶν ἀναφορῶν εἰς προηγουμένας κριτικὰς ἀναθεωρήσεις, ἀλλὰ πιθανῶς μόνον ἅπαξ.³ Τὰ ὑπομνήματα περιεῖχον, ὡς ἦτο φυσικόν, λήμματα ἐκ τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου καὶ εὐρεῖαν κριτικὴν τοῦ κειμένου ἐκτὸς τοῦ κυρίου ἐρμηνευτικοῦ μέρους. Ἐξ ἄλλου δὲν ἔκαμε νέας χωριστὰς ἐκδόσεις τοῦ κειμένου, ἀλλ' ἀπεδέχθη πρὸς γενικὴν χρῆσιν τὰς κοινὰς ἐκδόσεις. Ὅλα αὐτὰ θὰ συνεφώνουν πλήρως πρὸς τὴν εἰκόνα, τὴν ὁποίαν ἔχομεν σχηματίζει περὶ τῆς ὁμηρικῆς φιλολογίας κατὰ τὸν τρίτον καὶ δεῦτερον αἰῶνα π.Χ. Περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου αἰῶνος ἡ ἐπιτακτικὴ ἀπαίτησις ἦτο ὅχι ἡ ἐκ νέου ἐκδοσις τοῦ κειμένου, ἀλλὰ ἡ ἐξήγησις αὐτοῦ ἐν τῇ ὁλότητί του. Ἡ ἀπουσία ἐνδὸς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἐγκύρου κειμένου, διότι ἀπλούστατα δὲν κατήρτισε οὔτε ἐξέδωσε αὐτὸ ὁ γραμματικώτατος, ἐπιτρέπει νὰ κατανοήσωμεν εὐκολώτερον, διατὶ ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν εἶχε σχετικῶς μικρὰν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἰδίου τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου, ὡς τοῦτο διεφυλάχθη εἰς τοὺς παπύρους καὶ τὰ χειρόγραφα.⁴ Νομίζω ὅτι κάποιον εἶδος αὐθορμητοῦ ἀντεπαναστάσεως ἀποκατέστησε ἐκ νέου τὸν Wolf εἰς τὸν θρόνον, ἀπὸ τὸν ὁποῖον εἶχε ἐκθρονίσει αὐτὸν ὁ Lehrs. Αἱ λεπτομέρειαι καὶ ἀκόμη περισσότερο τὰ ἐπιχειρήματα διαφέρουν, ἀλλὰ τὰ δύο οὐσιώδη σημεῖα εἶναι τὰ ἴδια: δὲν ὑπῆρξε χωριστὴ ἐκδοσις τοῦ κειμένου, ἀλλ' ἀπλῶς καὶ μόνον ἐν ὑπόμνημα εἰς μίαν μόνον ἐκδοσιν γενομένην ὑπὸ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστάρχου.

Ἡ σημασία τῶν λέξεων ἐκδοσις καὶ διόρθωσις καὶ ἡ μᾶλλον ἀόριστος χρῆσις τῶν γραμματικῶν ὄρων γενικῶς ἔχει ἤδη προκαλέσει εἰς ἡμᾶς κάποιαν δυσκολίαν.⁵ Ὅταν τὸ Σχολ. Α εἰς Α 522 μὴ σε νοήσῃ σχολιάζῃ οὐχὶ «μὴ σε», ἀλλὰ

¹ Wolf σελ. CCXXXVII καὶ Lehrs *Ar.*³ 23 κ.έ.

² H. Erbse, «Über Aristarchs Iliasausgaben», *Herm.* 87 (1959) 275-303 (βλέπε καὶ ἀνωτέρω, σελ. 255, σημ. 3). Ἀλλὰ ὁ J. A. Davison, (*Homeric Criticism*) ἐν τῷ *A Companion to Homer* (1963) 224, ὀρθῶς ὁμιλεῖ περὶ ὑπομνήματος τοῦ Ἀριστάρχου, τὸ ὁποῖον οὗτος εἶχε συντάξει διὰ τὴν συνοδεύῃ τὸ κείμενον του.

³ Ἴσως ὁ Ἀμμώνιος συνεπλήρωσε τὰ ὑπομνήματα τοῦ διδασκάλου του ἐν εἴδει δευτέρας ἐκδόσεως (ἐπεκδόσεως).

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 129, σημ. 7, τὴν παραπομπὴν εἰς τοὺς *The Hibeh Papyri I*, ἔνθα σελ. 70 κ.έ. ἐξετάζεται τὸ πρόβλημα τοῦ μετὰ τὸν Ἀριστάρχον κοινου κειμένου (*vulgata*).

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 84, 112, 131. Ἀδυνατῶ νὰ δεχθῶ ὅτι ὁ ὄρος διόρθωσις ἐχρησιμοποιεῖ-

«μή τι» αἱ Ἀριστάρχου καὶ αἱ ἄλλαι σχεδὸν πᾶσαι διορθώσεις, εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἐννοεῖ κάτι διάφορον ἀπὸ τὸ «αἱ ἀποκαταστάσεις τοῦ κειμένου ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ ὅλαι σχεδὸν αἱ ἄλλαι». Εἶναι σχεδὸν ἀδύνατον νὰ μὴ προσθέσωμεν ἐκδόσεις ἢ διορθώσεις ὑπὸ τὴν παραδοσιακὴν ἔννοιαν τῶν (κριτικῶν) ἐκδόσεων ἐν Σχολ. Α Γ 126 καὶ αἱ Ἀριστάρχου καὶ ἡ Ζηνοδότου καὶ ἡ Ἀριστοφάνους «πορφυρέην» εἶχον, οὐ «μαρμαρέην», διότι ὁ Ζηνοδότος καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἦσαν συγγραφεῖς ἐκδόσεων, καὶ μόνον διορθώσεις ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου θὰ ἠδύνατο νὰ τεθῆ, ὅχι ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα. Ἐν τῇ φράσει *κἀν ταῖς διορθώσεσι καὶ ἐν τοῖς ὑπομνήμασι* (Σχολ. Α Β 192) αἱ ἀποκαταστάσεις τοῦ κειμένου καὶ τὰ ὑπομνήματα ἴστανται αἱ μὲν παρὰ τὰ δὲ σαφῶς διακρινόμενα· οὕτω πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι πρόκειται περὶ παραπομπῆς εἰς δύο διάφορα ἔργα.¹ Ἐξ ἄλλου δὲν δύναμαι νὰ ἀνακαλύψω εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Διδύμου οἰανδήποτε ἀσφαλῆ ἀπόδειξιν, ὅτι ὁ ὄρος ἐκδοσις ἐχρησιμοποιήθη ποτὲ μὲ τὴν σημασίαν «ἐρμηνείας». Δυνατὸν ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Δύσκολος νὰ εἶχε κατὰ νοῦν διὰ τῆς λέξεως ἐκδοσις² ἔκθεσιν, πραγματείαν, καὶ εἰς τὴν χριστιανικὴν φιλολογίαν φαίνεται πράγματι ὅτι ἐχρησιμοποιήθη ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς «ἐρμηνείας»,³ ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Δίδυμος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἐχρησιμοποίησε αὐτὴν τὴν λέξιν εἰς τὸ ὑπόμνημα τοῦ Ἀριστάρχου. Ἐπίσης εἶναι δύσκολον νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι τὸ σύνολον τῶν ἐν τοῖς ὑπομνήμασι λημμάτων παρουσίαζε τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου ἀποκατάστασιν τοῦ ὁμηρικῆς κειμένου, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἔπρεπε νὰ ὑποθέσωμεν, ἐὰν δὲν εἶχε καταλίπει χωριστὴν ἐκδοσιν.

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποκαταστάσεων καὶ τῶν ὑπομνημάτων τοῦ Ἀριστάρχου, εὐρίσκομεν ὅτι ὁ Δίδυμος ὁμιλεῖ συνήθως περὶ δύο ἀποκαταστάσεων καὶ ἀναφέρει τὰς δισταμένας γραφὰς ἢ ἀπλῶς σημειώνει *διχῶς*. Ἄλλ' ὁ Ἀμμωνίος, προσωπικὸς μαθητὴς τοῦ Ἀριστάρχου καὶ διάδοχός του εἰς τὴν σχολὴν (*διαδεξάμενος τὴν σχολὴν*), ἔγραψε *Περὶ τοῦ μὴ γεγονέναι πλείονας ἐκδόσεις τῆς Ἀρισταρχείου διορθώσεως*.⁴ Κατὰ φυσικὴν ἐρμηνείαν αὐτὸς ὁ τίτλος σημαίνει ὅτι κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀμμωνίου ὑπῆρχε μόνον μί α ἐκδοσις, ὅχι πλείονες, καὶ οὐδὲν ἐκ τῶν συμφραζομένων ἐν τῷ Σχολίῳ ὑποδηλοῖ ἄλλο τι.⁵ Ἐν τούτοις

θη ὁρθῶς εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἀντιμάχου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὡς πιστεύει ὁ Erbse, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 289. Περὶ τῆς «ὀρολογίας» καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς κινδύνων βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 190.

¹ Σχολ. Α Β 355 οὕτως Ἀρισταρχος διὰ τοῦ ε (δηλαδή, περ ὅχι παρ) καὶ τὰ ὑπομνήματα διορθώθη πειστικῶς : κατὰ τὰ ὑπομνήματα (in commentariis) ὑπὸ τοῦ Erbse σελ. 284.

² Ἀπολλων Δυσκ. *Περὶ συντ.* ἐκδ. G. Uhlig (1910) σελ. 513 Index ἐν λ. ἐκδοσις καὶ *Fragmenta* ἐκδ. R. Schneider (1910) σελ. 195 Index ἐν λ. ἐκδοσις. Νομίζω ὅτι δύναται τις νὰ καταπολεμήσῃ τὴν ἐξήγησιν τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Uhlig εἰς τὸν ὄρον ἐκδοσις ἐν σελ. 1 τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδοθείσης *Συντάξεως*.

³ *A Patristic Greek Lexicon* ἐκδ. Lampe τεῦχ. 2 (1962) ἐν λ. ἐκδοσις 2. «interpretation» καὶ ἐκδίωμι 2. «interpret».

⁴ Σχολ. Α Κ 397 - 9.

⁵ Ὁ Lehrs, *De Aristarchi stud. Hom.*³ 24, ἐξέλαβε ἐδῶ τὸ πλείονας ὡς πλείονας τῶν δύο

τοῦ Ροδίου καὶ ἐντεῦθεν, ὁ Ἀρίσταρχος ἔγραψε ἀριθμὸν μονογραφιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐκαλοῦντο *συγγράμματα*, πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τῶν συνεχῶν *ὑπομνημάτων* τοῦ Διδύμου, ὁ ὁποῖος ἐθεώρει αὐτὰ μεγαλυτέρας ἀξίας ἀπὸ τὰ δεύτερα.¹ Ἦσαν ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον πολεμικαί: *Πρὸς Φιλίταν*² (Σχολ. Α Α 524, Β 111), *Πρὸς Κωμανὸν* (Α 97, Β 798, Ω 110), *Πρὸς τὸ Ξένωνος παράδοξον* (Μ 435) (δηλαδή κατὰ τῆς ὑποθέσεως τοῦ Ξένωνος ὅτι δύο ποιηταὶ εἶχον συνθέσει τὴν *Ἰλιάδα* καὶ *Ὀδύσειαν*). Δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν ἀφιερωμένοι εἰς εἰδικὰ πραγματολογικὰ ζητήματα: *Περὶ Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας* (Ι 349) καὶ *Περὶ τοῦ ναυστάθμου* (Κ 53, Μ 258, Ο 449, πρβλ. Α 166, 807). Τὰ συγγράμματα αὐτὰ ἦσαν ἐπίσης ἐρμηγεῖαι, ἂν καὶ τύπου διαφόρου τοῦ τῶν *ὑπομνημάτων*, ἀνέτως δὲ ὁ F. A. Wolf θὰ ἐθεώρει τὰ *συγγράμματα καὶ ὑπομνήματα* ὁμοῦ ὡς «commentarios». Οὕτω, ὅταν λέγῃ ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος οὐδὲν ἄλλο ἔγραψε εἰ μὴ μόνον ὑπομνήματα, τὸ μόνον τὸ ὁποῖον σημαίνει τὸ «nihil aliud» εἶναι «ἔχι χωριστὰς ἐκδόσεις τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου» (ὡς ἦσαν αἱ τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τινῶν ἄλλων). Ἡ ἀπλή πρότασις τοῦ Wolf ἐπιδέχεται ἐρμηγείαν, ἡ ὁποία παραμένει καὶ σήμερον ἀκόμη προβληματική.

Κατὰ μοναδικὴν εὐνοίαν τῆς τύχης εὐρεῖται περικοπαὶ ἐκ τῶν *ὑπομνημάτων* τοῦ Ἀριστάρχου διασώζονται εἰς ἓνα βενετικὸν κώδικα τῆς *Ἰλιάδος* μετὰ κειμένου καὶ ἀφθόνων ἐν τῇ ᾧ καὶ διαστίχων σχολίων,³ τὰ πολυτιμότερα μέρη τῶν ὁποίων βασίζονται εἰς τὰς ἐργασίας τεσσάρων ἀνδρῶν, τοῦ Διδύμου, τοῦ Ἀριστονίκου, τοῦ Ἡρωδιανοῦ καὶ τοῦ Νικάνωρος, ὁ ὁποῖος συνέταξε ἐρανίσματα ἐξ ἐλληνοιστικῶν πηγῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου καὶ τῶν πρώτων χρόνων τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Εἰς δύο ἐξ αὐτῶν ὀφείλομεν οὐσιώδη χωρία αὐθεντικῶς ἀρισταρχείου ὑλικῶ: εἰς τὸν Δίδυμον *Περὶ τῆς Ἀρισταρχείου διορθώσεως* καὶ εἰς τὸν Ἀριστόνικον *Περὶ σημείων* (*Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας*).⁴

Τὸ εἰδικὸν ἐνδιαφέρον τῶν Γάλλων διὰ τὰ χειρόγραφα καὶ τὴν παλαιογραφίαν, ἀφυπνισθὲν ὑπὸ τοῦ Montfaucon, ὠδήγησε τὸν J.-B. De Villosion τὸ

¹ Σχολ. Α Β 111 εἰ . . . *συγγράμματα τῶν ὑπομνημάτων προτάττομεν*.

² Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 108.

³ Codex Venet. Marc. 454 (A). Πρβλ. H. Erbse, «Beiträge zur Überlieferung der Iliasscholien», *Zetemata* 24 (1960) ἰδίως 78 κ.ε. καὶ 123 κ.ε. Ὁ Erbse ἐτοιμάζει νέαν ἐκδοσιν ὅλων τῶν Σχολίων εἰς τὴν *Ἰλιάδα*. Ἐν τῷ μεταξὺ πρέπει νὰ χρησιμοποιώμεν τὰς ἐκδόσεις τῶν Σχολ. Α καὶ Β ὑπὸ Dindorf καὶ τοῦ Τ ὑπὸ E. Maass καὶ νὰ συμβουλευώμεθα τὸ πανομοιότυπον τοῦ cod. Ven. A ἐν *Codices Graeci et Latini photographice depicti* VI ἐκδ. D. Comparetti (Leiden 1901).

⁴ Didymi Fragmenta coll. M. Schmidt (1854, ἀνετυπῶθη τὸ 1964) 112 κ.ε., A. Ludwich, *Aristarchs homerische Textkritik nach den Fragmenten des Didymos I* (1884) II (1885). Aristonici *Περὶ σημείων Ἰλιάδος reliquiae*, ἐκδ. L. Friedlaender (1853) 39 κ.ε., *Περὶ σημείων Ὀδυσσεΐας*, ἐκδ. O. Carnuth (1869). M. Van der Valk, *Researches on the Text and Scholia of the Iliad part I* (1963) 536 κ.ε. «The critics transmitting the text and views of Aristarchus» (πρβλ. H. Erbse, *Gnom.* 36 [1964] 549 κ.ε., ἰδίως 555).

1781 εἰς τὴν ἀνακάλυψιν τῶν δύο πρώτων χειρογράφων τῆς Ἰλιάδος ἐν Βενετία τὰ ὁποῖα ἐδημοσίευσεν τὸ 1788. Αὐτὴ ἡ ἀνακάλυψις κατέστησε δυνατὰς τὰς νεωτέρας ἀνασυνθέσεις τῶν ὁμηρικῶν μελετῶν τοῦ Ἀριστάρχου. Ὁ F. A. Wolf ἀνεγνώρισε τὴν «insigne meritum Villoisonii», ὅταν ἔκαμε τὴν πρώτην ἀπόπειραν διὰ τὴν συγγραφὴν ἱστορίας τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου. Τὸ κεφάλαιόν του περὶ τοῦ τρόπου ἐπεξεργασίας τοῦ ἐν λόγῳ κειμένου ὑπὸ τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν, ἰδιαιτέρως ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου, κατέστη πρότυπον διὰ τοὺς μέλλοντας συγγραφεῖς τῆς ἱστορίας οἰουδήποτε ἀρχαίου κειμένου· ἔχει ὡς ἐκ τούτου μόνιμον ἀξίαν. Ἐκεῖνο ὅμως, τὸ ὁποῖον προεκάλεσε τὴν συγκρίνησιν ὀλοκλήρου τοῦ φιλολογικοῦ κόσμου, δὲν ἦτο φυσικὰ αὐτὸ τὸ μέρος τῶν *Prolegomena ad Homerum* (1795) τοῦ Wolf. Παρακολουθῆσας διὰ πρώτην φορὰν τὴν ἱστορίαν τῆς παραδόσεως τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου ἀπὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου μέχρι τῆς ἐποχῆς τῶν ἐπικῶν ποιητῶν ἔμελλε νὰ ἐγείρῃ τὸ ζήτημα τῆς γενέσεως τῶν ἐπικῶν ποιημάτων, τῆς ἐνότητος καὶ τῆς γνησιότητος αὐτῶν. Ὁ Wolf ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων του ἐπὶ τῆς μοναδικῆς ἱστορικῆς θέσεως τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως. Καλὸν εἶναι νὰ ἔχῃ τις πάντοτε κατὰ νοῦν ὅτι ἐξεκίνησε ἀπὸ τὸν πλοῦτον τοῦ νέου ὕλικου, τὸ ὁποῖον περιείχετο εἰς τὸν βενετικὸν κώδικα καὶ τὸ νέον πνεῦμα τῆς τολμηρᾶς ἱστορικῆς ἐρεύνης, ἀκόμη καὶ ἂν θεωρῆ ὅτι ἠκολούθησε ἐσφαλμένην ὁδὸν εἰς ἐπὶ μέρους ἐπιχειρήματα καὶ συμπεράσματα.

Μετὰ τὸ γενικὸν προοίμιον τῶν *Prolegomena* τοῦ Wolf, τὴν ὑπαρξίν εἰδικῶν μελετῶν τοῦ Ἀριστάρχου ἔθεμελίωσε τὸ 1833 ἡ μονογραφία τοῦ K. Lehrs, *De Aristarchi studiis Homericis*. Ὁ Lehrs, καὶ ὄχι ὁ Wolf, ὑπῆρξε ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀνεκάλυψε τὴν σπουδαιότητα τῶν βιβλιογραφικῶν σημειωμάτων, τὰ ὁποῖα δίδουν τὰ ὀνόματα τῶν «τεσσάρων ἀνδρῶν». Καὶ δὲν εἶναι διόλου περιεργον ὅτι ὑπερεξετίμησε τὴν ἀξίαν τοῦ κώδικος A καὶ παρημέλησε τὰ σχόλια τῶν ἄλλων χειρογράφων. Ὅλα (A B D L V) εἶχον δημοσιευθῆ ὁμοῦ εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ I. Bekker τοῦ 1825 καὶ ἀτυχῶς εἶχον καταταγῆ εἰς ἓν συνεχὲς κείμενον, ἡ δὲ ἀνασύνθεσις τοῦ ἔργου τοῦ Ἀριστάρχου ὑπὸ τοῦ Lehrs ἐδυσχεραίνετο, διότι ἐβασίζετο ἐπὶ τοῦ ἐνίοτε ἀπατηλοῦ αὐτοῦ κειμένου. Αἱ ὑπ' αὐτοῦ δοθεῖσαι ἐρμηνεῖαι εἰς τὰ σχετικὰ χωρία τῶν Σχολίων καὶ ὅλης τῆς γραμματικῆς φιλολογίας ἦσαν ἐν τούτοις διεισδυτικαί. Αὐταὶ προσηυξήθησαν καὶ διωρθώθησαν εἰς δύο μεταγενεστέρως ἐκδόσεις, καὶ οἱ μαθηταὶ του ἐξηκολούθησαν τὴν ἐρευναν ἐπὶ τοῦ ἰδίου πεδίου¹. Μία ἐκ τῶν πρώτων πράξεων τοῦ Lehrs ἦτο νὰ ἀντικρούσῃ τὴν βεβαίωσιν τοῦ Wolf ὅτι ὁ Ἀριστάρχος συνέγραψε ὑπομνήματα μόνον², καὶ τὴν

¹ Δευτέρα ἔκδοσις 1865, τρίτη ἔκδοσις 1882. Βλέπε ἰδίᾳ ἀνωτέρω, σελ. 255, σημ. 1 τὸν Ludwig περὶ τοῦ Διδύμου, τὸν Friedlaender περὶ τοῦ Ἀριστονίκου, τὸν Lentz περὶ τοῦ Ἑρωδianoῦ.

² Ὁ Lehrs *Ar.* 22 δὲν εἶχε δίκαιον νὰ πιστεῖται ὅτι ὁ Wolf «δὲν ἐνεθυμεῖτο» τὰς μονογραφίας. Πράγματι τὰς ἀναφέρει εἰς τὰ *Proleg.* CCXLIV, σημ. 30 ὡς ὑπομνήματα.

λέγεται ἐπίσης ὅτι ὁ Ἀμμώνιος εἶχε γράψει *Περὶ τῆς ἐπεκδοθείσης διορθώσεως*,¹ ἴσως ἐν τῇ αὐτῇ πραγματείᾳ. Ἄν δὲν ἀντέφασκε πρὸς ἑαυτὸν, ἢ ἀεπανεκδοθεῖσα ἀποκατάστασις» θὰ ἔπρεπε νὰ ᾔτο ἀναθεωρηθῆν τι κείμενον, τὸ ὁποῖον συνέθεσε ὄχι ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστάρχος, ἀλλὰ κάποιος μαθητῆς του, ὡς ὁ Ἀμμώνιος, ἐξ ὕλικού, τὸ ὁποῖον κατέλιπε ὁ διδάσκαλος.

Ὡς πρὸς τὰ ὑπομνήματα, ἐν ὑπόμνημα βασισθὲν ἐπὶ κειμένου τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ συνεπῶς γραφὲν πρὸ τῆς ἀποκαταστάσεως τοῦ Ἀριστάρχου ὑποδηλοῦται ὑπὸ τοῦ Σχολ. *A B 133 ἐν τοῖς κατ' Ἀριστοφάνην*² ὑπομνήμασιν. Μία ὁμῶς ἐκ τῶν σοφωτέρων περικοπῶν ἐν Σχολ. *A B* ὑπονοεῖ τὴν ὑπαρξίν πλειόνων τοῦ ἐνὸς ὑπομνημάτων, ὅταν ἀναφέρῃ τί εὔρε ὁ Δίδυμος *ἐν τινι τῶν ἠκριβωμένων ὑπομνημάτων* τοῦ Ἀριστάρχου. Τὸ ὑπόμνημα τοῦτο, «τὸ ὁποῖον ᾔτο πολὺ ἀκριβές», φαίνεται ὅτι εἶναι τὸ ἀποκαλούμενον «μετὰ προσοχῆς ἀναθεωρηθὲν» ἐν Σχολ. *H 130: ἐν τοῖς ἐξητασμένοις*³ Ἀριστάρχου. Οὕτω εἶναι λογικὴ ἢ ὑπόθεσις ὅτι τὸ ἀρχαιότερον ὑπόμνημα ἐθεωρεῖτο ὀλιγώτερον ἀκριβές καὶ ὅτι μετὰ τοῦτο ἠκολούθησε ἄλλο, τὸ ὁποῖον ἀνεθεωρήθη, ἀφοῦ προηγουμένως ὁ Ἀριστάρχος ἐπεράτωσε τὴν ἰδικὴν του κριτικὴν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Ἡ σειρά φαίνεται ὅτι ᾔτο ἢ ἐξῆς: Ἀριστάρχου πρῶτα ὑπομνήματα βασισθέντα ἐπὶ κειμένου τοῦ Ἀριστοφάνους, Ἀριστάρχου διόρθωσις, τὰ δεύτερα ὑπομνήματά του τὰ χρησιμοποιοῦντα τὸ ἰδικόν του κείμενον, ἢ ἀναθεωρηθεῖσα κριτικὴ ἀποκατάστασις ἢ γενομένη ὑπὸ ἄλλων.

Κατὰ πόσον ὁ Δίδυμος ἠδυνήθη νὰ ἐργασθῆ ἐπὶ ἀντιγράφων τῶν ἀρχικῶν αὐτῶν διορθώσεων καὶ ὑπομνημάτων τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ ἐπὶ τῶν μονογραφικῶν του, τῶν *συγγραμμάτων*, εἶναι πρόβλημα ἄλυτον. Αἱ ἀμφιβολαὶ τοῦ F. A. Wolf ἐπανελήφθησαν⁴ καὶ ἐξεφράσθησαν ἔτι ἐντονώτερον, οὐδεμία ὁμῶς

(λόγῳ τῶν συνεχῶν ἀναφορῶν εἰς δύο ἐκδόσεις τοῦ Διδύμου): ἀλλὰ δι' αὐτῆς τῆς παρεμβολῆς τῶν δύο ἐβίασε τὸ ἀπλοῦν κείμενον κατὰ τρόπον δυσκόλως παραδεχτόν. Οἱ νεώτεροι φιλόλογοι ἠκολούθησαν τὸν Lehrs (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 256 ἐξαιρουμένου τοῦ Monro, *Homer's Odyssey II* (1901), Appendix σελ. 441. Βλέπε νῦν τὸ ἄρθρον τοῦ Erbse ἀνωτέρω, σελ. 257, σημ. 2.

¹ Σχολ. *A I 365*· πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 257, σημ. 3.

² Ἐπιτομὴ ἐν *A*: ἀλλὰ τὸ κατ' Ἀριστοφάνους εἶναι πολὺ ἀπίθανον εἰς τὰ συμφραζόμενα. Ὁ Nauck, *Aristophan. Byz.* σελ. 23 «commentarios ex Aristophanis ore exceptos» παρενόησε τὸ κείμενον.

³ ἐν ταῖς ἐξητασμέναις *A*, corr. Lehrs.

⁴ Βλέπε Ludwich, *Aristarchs Hom. Textkritik* 38 κ.έ. Πρβλ. Wilamowitz, *Homerische Untersuchungen* 297 κ.έ. Ἀμφότεροι θεωροῦν τὴν πυρκαϊὰν τοῦ ἔτους 47 π.Χ. ὡς αἰτίαν τῆς ἀπωλείας τῶν πρωτοτύπων. Αὐτὸ ὑπῆρξε πάντοτε λιαν πρόσφορον εἶδος ἐπιχειρήματος. Ἀλλὰ τὸ μόνον τὸ ὁποῖον πράγματι συνέβη εἶναι ὅτι κατεστράφησαν ὑπὸ πυρκαϊᾶς αἱ παρὰ τὸν λιμένα ἀποθήκαι εἰς τὰς ὁποίας ἐφυλάττοντο σιτηρὰ καὶ βιβλία, βλέπε Δίον Κ. *XLII 38 τὰς τε ἀποθήκας καὶ τοῦ σίτου καὶ τῶν βιβλίων* . . . *καυθῆναι* (πρβλ. Schmidt, *Pinakes*, test. 32 a-e σελ. 13 κ.έ.). Ὁ W. Schubart, *Das Buch bei den Griechen und Römern* (2α ἐκδ. 1921) 47, ὀρθῶς ἐξεφράσθη κατὰ τῆς *communis opinio*: «Ἡ περιλάλητος πυρκαϊὰ . . . ἐβλάψε ὀλίγον τὴν βιβλιοθήκην». Ὁπωσδήποτε αἱ ἀπώλεια

ἀπόδειξις ἔχει προσκομισθῆ. Ὁ Δίδυμος, ὡς εἶδομεν, εἶχε ἐνώπιόν του διάφορα βιβλία τοῦ Ἀριστάρχου, καὶ κατανοοῦμεν ὅτι ἐνίοτε εὗρέθη ἐν ἀμηχανίᾳ καὶ ἀμφιβολίᾳ, ποῖον ἦτο τὸ ὁμηρικὸν κείμενον τοῦ Ἀριστάρχου καὶ πῶς εἶχε ἐρμηνεύσει αὐτό. Οὐδέποτε ὅμως παραπονεῖται ὅτι δὲν εὗρε ἀντίγραφα τῶν πρωτοτύπων καὶ ὅτι ἐχρειάσθη νὰ ἐργασθῆ με ἀναθεωρήσεις ἢ με ἐλαττωματικὰ ἀντίγραφα. Θὰ ἦτο ἐλάχιστα ὀρθὸν νὰ θεωρήσωμεν τὸ σύγγραμμα τοῦ Διδύμου *Περὶ τῆς Ἀρισταρχείου διορθώσεως* ὡς προσπάθειαν ἀνασυνθέσεως τῆς ἀρχικῆς διορθώσεως, ἡ ὁποία δὲν ἦτο πλέον διαθέσιμος. Ὁ τίτλος καὶ τὰ ἀποσπάσματα τοῦ συγγράμματος τὸ κατατάσσουν εἰς τὸν εἰδικὸν ἐκείνον κλάδον τῶν σχετικῶν συγγραμμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιγραφή ἤρχιζε διὰ τοῦ *Περὶ*, με ἀρχαιότερον γνωστὸν ἐκπρόσωπον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ τὸν Ἀπολλώνιον τὸν Ρόδιον.¹ Ὁ Δίδυμος συνέθεσεν ἐπίσης *Ὑπομνήματα Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεΐας*.² Ἴσως δὲ τὸ *Περὶ Ἀρισταρχείου διορθώσεως* ἐσχετίζετο με αὐτὰ καθ' ὃν τρόπον τὸ βιβλίον τοῦ *Περὶ λυρικῶν ποιητῶν* ἐσχετίζετο με τὰ ὑπομνήματά του εἰς ἀριθμὸν τινα λυρικῶν ποιητῶν. Τὰ συνεχῆ ἐρμηνευτικὰ ὑπομνήματα ὤφειλον νὰ ἀκολουθοῦν τὸ κείμενον τοῦ συγγραφέως στίχον πρὸς στίχον, ἐνῶ τὰ ὑπὸ τὴν ἐπιγραφὴν *Περὶ* σχετικὰ συγγράμματα εἶχον τὸ ἐλεύθερον νὰ ἐπιλέξουν ἀπόψεις καὶ προβλήματα τοῦ κειμένου, τῆς γλώσσης καὶ τοῦ θέματος. Φαίνεται ὅτι ὁ Δίδυμος ἔκαμνε σῶφρονα ἐπιλογὴν. Καὶ ἂν ἔτι ὑποθέσωμεν ὅτι αὐτὸς καὶ ὁ σύγχρονος ἀλλὰ νεώτερός του Ἀριστόνικος εἶχον τὸ εὐεργέτημα νὰ διαθέτουν ἀντίγραφα τῶν πρωτοτύπων, πάλιν θὰ ἔπρεπε νὰ γνωρίζωμεν μέχρι ποίου σημείου ἦσαν πιστοὶ καὶ εὐφυεῖς ἐπιλογεῖς καὶ συμπληγηταί. Τὸ λεπτὸν τοῦτο θέμα δύναται νὰ συζητηθῆ μόνον βραδύτερον, ὅταν θὰ ὁμιλήσωμεν περὶ τῆς καλουμένης φιλολογικῆς ἀρχῆς τοῦ Ἀριστάρχου.

Τὰ ἐν τῇ *ῥα* τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἀριστάρχου *sigla* ἦσαν ὁ σύνδεσμος μετὰ τῶν ὑπομνημάτων του. Ἐχρησιμοποιοῖε τὰ ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου καὶ Ἀριστοφάνους³ εἰσαχθέντα *σημεῖα* μετὰ τινων ἀλλοιώσεων καὶ συμπληρώσεων· τὰς ἀσυμφωνίας του πρὸς τὸν Ζηνοδότον ἐσημείωνε διὰ *διπλῆς περιεστιγμένης*, τὰς ἰδικίας του σημαντικὰς παρατηρήσεις, διὰ τῶν ὁποίων ἤλεγχε ἄλλας ἐκδόσεις καὶ ἐρμηνείας, δι' ἀπλῆς *διπλῆς*. Εἰς τὰς συχνὰς περιπτώσεις ἐπαναλήψεων στίχων εἰς τὸν Ὅμηρον, προσέθετε τὸν ὄβελον εἰς τὸν ἀστερίσκον, δσάκις οἱ ἐπαναλαμβανόμενοι στίχοι τοῦ ἐφείνοντο ἐκτὸς θέσεως. Ἄν ἡ σειρά τῶν στίχων εἶχε διαταραχθῆ, ἔθετε ἀντὶ τοῦ *σίγμα* καὶ *ἀντίσιγμα* τοῦ Ἀριστοφάνους τὸ *ἀντίσιγμα* καὶ τὴν *στιγμὴν*. Μία ἀπλῆ στιγμὴ ἐδείκνυε ὅτι ὑπωπτεύετο τὴν πλαστότητα στίχου τινός, τὸν ὁποῖον

θὰ ἀντεμετωπίσθησαν ἐγκαίρως διὰ τὸν Δίδυμον κατόπιν τῆς δωρεᾶς τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου, ἀλλὰ βλέπε κατωτέρω, σελ. 282.

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 173 καὶ ἰδίως τὴν σημ. 1, περὶ τῆς «ἀνακαλύψεως» τοῦ Leo. Οὗτος εἰς τὴν σελ. 393 παραπέμπει εἰς Δίδυμον *Περὶ τῆς Ἀρισταρχείου διορθώσεως*.

² M. Schmidt, *Didym. Fragm.* σελ. 179 - 211.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 213· πρβλ. σελ. 209.

ἐδίσταζε νὰ σημειώσῃ δι' ὄβελου. Ἡ ἐξήγησις αὐτῶν τῶν κριτικῶν σημείων δὲν ἀφήνετο τοῦ λοιποῦ εἰς τὴν προφορικὴν παράδοσιν ἢ εἰς τὴν εἰκασίαν. Ὁ ἴδιος δ' Ἀρίσταρχος παρεῖχε τῶρα αὐτὴν εἰς εἰδικὸν τμήμα τῶν ὑπομνημάτων του, τὸ ὁποῖον διεσώθη εἰς τὰς περικοπὰς τοῦ Ἀριστονίκου.¹ Ἐν ὅσῳ ἐχρησιμοποιοῦντο κύλινδροι παπύρων καὶ οὕτω τὸ κείμενον καὶ τὸ ὑπόμνημα κατ' ἀνάγκην ἐγράφοντο εἰς χωριστοὺς κυλίνδρους, τὰ σύμβολα ἐσημείωνον τοὺς στίχους τοῦ κειμένου τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως καὶ ἐπανελαμβάνοντο μετὰ τῶν λημμάτων εἰς τὸν κύλινδρον τοῦ ἐρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος, μολοντί βραχεῖαι σημειώσεις ἀνεγράφοντο παρεμπιπτόντως εἰς τὰς φάσας καὶ μεταξὺ τῶν στηλῶν τοῦ κειμένου. Ἡ κατάστασις ἤλλαξε μόνον μετὰ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ κώδικος, ὁπότε τὰ περιθώρια αὐτοῦ παρεῖχον χώρον διὰ σημειώσεις.

Μέχρι τοῦδε ἔχομεν ἐξετάσει μόνον δύο ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνδρῶν, τοὺς ὁποίους ἀναφέρει ὁ codex Venetus A. Περὶ τῶν ἐτέρων δύο τὰ βιβλιογραφικὰ σημειώματα εἰς τὰ πλεῖστα τῶν βιβλίων τῆς Ἰλιάδος λέγουσι: *τινὰ δὲ καὶ ἐκ τῆς Ἰλιακῆς προσωδίας Ἡρωδιανοῦ καὶ ἐκ τῶν Νικάνωρος Περὶ στιγμῆς* (δηλ. *παράκειται*). Ἀμφότεροι ἔζησαν 200 ἔτη μετὰ τὸν Δίδυμον, ὁ Νικάνωρ ἐπὶ Ἀδριανοῦ καὶ ὁ Ἡρωδιανὸς ἐπὶ Μάρκου Αὐρηλίου.² Ἐνῶ δὲν ἠσχολήθησαν ἀποκλειστικῶς περὶ τοῦ τονισμοῦ καὶ τῆς στίξεως τοῦ Ἀριστάρχου, ἀνεφέροντο εἰς αὐτὸν ὡς εἰς αὐθεντίαν συχνότερον ἀπὸ ὅ,τι εἰς ἄλλους γραμματικούς. Ὁ Ἀριστοφάνης³ ὑπῆρξε προφανῶς ὁ πρῶτος, ὅστις εἰσήγαγε τόνους εἰς τὰ κείμενα τῶν ποιητῶν τοὺς ὁποίους ἐξέδωσε. Ἡ καινοτομία τῶν ἐκδόσεων τοῦ Ἀριστάρχου ἦτο ὅτι ἠδύνατο εἰς τὰ σχόλιά του νὰ δίδῃ τοὺς εἰδικούς λόγους τοῦ τονισμοῦ του.⁴ Ἡ μαρτυρία μας περιορίζεται εἰς τὸν Ὀμηρον, καὶ δυνάμεθα νὰ ἀμφιβάλωμεν, κατὰ πόσον καὶ ἐκεῖ ἀκόμη ὁ Ἀρίσταρχος προέβη πέραν τῆς διαστολῆς τῆς ἀμφιβόλου λέξεως. Τὸ αὐτὸ πιθανῶς ἰσχύει καὶ διὰ τὴν στίξιν του. Δὲν ὑπῆρξε ἀλλαγὴ πρακτικῆς μεταξὺ τοῦ διδασκάλου τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακίως, διότι ἀμφότεροι ἐχρησιμοποιοῦν δύο τελείας.⁵

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 255. Μερικὰ διετηρήθησαν παρὰ Σουτῆα καλύτερον ἢ ἐν τῷ cod. Ven. A (πρβλ. Erbse, *Beiträge* 174 κ.έ.).

² Ἡρωδιανοῦ *Reliquiae* ἐκδ. A. Lentz. II I (1868) 24-165 *Περὶ Ὀμηρικῆς προσωδίας*. Πρβλ. I, σελ. LXXIV κ.έ.—Νικάνωρ, *Περὶ Ἰλιακῆς στιγμῆς* ἐκδ. L. Friedlaender 1850, *Περὶ Ὀδυσσειακῆς στιγμῆς* ἐκδ. O. Carnuth 1875. Πρβλ. C. Wendel, *RE* XVII (1936) 274 κ.έ.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 215 κ.έ.

⁴ Lehrs, *Ar.*³ σελ. 247-300 «de accentibus». Ὁ Laum (ἀνωτέρω, σελ. 215, σημ. 4) μάτην προσεπάθησε νὰ ἀνασκευάσῃ τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Lehrs καὶ νὰ ἀρνηθῇ ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἐπέδειξε οἰονδήποτε ἐνδιαφέρον διὰ τὸν τονισμόν. Ὁ Erbse προέβη εἰς δριμεῖαν κριτικὴν τῶν πολλῶν σφαλμάτων τοῦ Laum ἐν τῇ ἐρμηνείᾳ τῶν ὁμηρικῶν Σχολίων, ἀνέβαλε ὁμῶς νὰ διατυπώσῃ τὰς κρίσεις του περὶ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ὁ Ἀρίσταρχος ἐπραγματεύθη τὰ προβλήματα τῆς προσωδίας. Νέα ἔρευνα θὰ ἀπέβαινε τῷ ὄντι ὠφέλιμος. Ἐν τῷ μεταξὺ δὲν βλέπω νὰ ὑπάρχῃ λόγος νὰ διαφωνήσω πρὸς τὸν Lehrs.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 213-4 κ.έ.

ἀλλ' ὁ Ἀρίσταρχος ἠδύνατο νὰ δικαιολογῇ τὴν στίξιν του, ὡς ἄκριας παρίστατο ἀνάγκη, εἰς τὰ ὑπομνήματά του.

Ἐν συγκρίσει πρὸς τὴν ἀσυνήθως πλουσίαν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἰς τὰ σώματα τῶν ὁμηρικῶν Σχολίων, εἰς τὰ ὁποῖα δέον νὰ προστεθῇ ὁ Εὐστάθιος (ὁ τόσον συχνὰ ἀναφερθεὶς ἀνωτέρω), οἱ πάπυροι ὀλίγον νέον ὑλικὸν ἐκόμισαν. Τὸ ἀρχαιότερον οὐσιαστικὸν ἀπόσπασμα ἐνὸς ὑπομνήματος εἰς B 751—827,¹ γραφὴν περὶ τὰ μέσα τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος πιθανῶς πρὸ τοῦ Διδύμου καὶ τοῦ Ἀριστονίκου, παρέχει σημαντικὸν παράδειγμα τῆς ἀναγραφῆς τῶν ἀρισταρχείων κριτικῶν σημείων πρὸ τῶν λημμάτων. Περιλαμβάνει τόσον μερικὰ σημεῖα ὅσον καὶ κριτικὰς καὶ ἐρμηνευτικὰς ἐξηγήσεις μὴ καταγραφείσας εἰς τὸν codex Venetus A, ὅπερ ἦτο ἐπόμενον, ἀν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν συνήθη διαδικασίαν τοῦ ἐκλεκτισμοῦ. Εἰς ἄλλα δύο ἀποσπάσματα σχολίων, τὰ ὁποῖα χρονολογικῶς πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν εἰς τὸν δεῦτερον αἰῶνα μ.Χ.,² δηλαδὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Νικάνορος καὶ τοῦ Ἡρωδιανοῦ, ἡ ἀριστάρχειος τάσις φαίνεται ὅτι εἶναι μικροτέρα, ἀλλ' ἔχει συσσωρευθῆ περισσότερον καὶ ποικίλου περιεχομένου λόγιον ὑλικόν.

Ὁ Ἀρίσταρχος δικαιούται ἀσφαλῶς νὰ ἀποκληθῇ ὁ Ὀμηρικὸς,³ ἀλλὰ θὰ ἦτο ἄδικον νὰ παρίδωμεν τὴν ἀξίαν τοῦ ἔργου του περὶ ἄλλων κειμένων. Διότι ἤρμηνηυσεν ἐπίσης μὴ ὁμηρικὰ ἔπη, λυρικὴν ποιήσιν καὶ δρᾶμα, ὑπῆρξε δὲ ὁ πρῶτος σχολιαστὴς συγγραφῆς πεζοῦ κειμένου. Εἰς τὴν κριτικὴν τοῦ Ἡσιόδου ὁ Ἀρίσταρχος ἐξηκολούθησε σθεναρῶς τὸ ἔργον τοῦ τρίτου αἰῶνος.⁴ Ἡθέτησε τὸ προοίμιον τῶν Ἔργων, τὸ ὁποῖον ἔλειπε ἐξ ἐνὸς ἀντιγράφου ἀνευρεθέντος ὑπὸ τοῦ Πραξιφάνους,⁵ καὶ τὰ σημεῖα δι' ὧν ἐσημειώνοντο οἱ στίχοι τοῦ Ἡσιόδου ἐξηγήθησαν ὑπὸ τοῦ Ἀριστονίκου, ὁ ὁποῖος ἔγραψε περὶ τῶν sigla εἰς τὸν Ὀμηρον. Δείγματα τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου ἐρμηνείας τῆς Θεογονίας καὶ τῶν Ἔργων διασώζονται ὑπὸ τῶν ἡμετέρων Σχολίων,⁶ καὶ δεδομένου ὅτι δὲν γράφει, ὡς οἱ προκάτοχοί του, Γλώσσας ἢ Λέξεις, τὰ δείγματα αὐτὰ πρέπει νὰ εἶναι λείψανα τῶν Ὑπομνημάτων. Διέκρινε τὸ προσιδιάζον εἰς κατάλογον ὕφος τῶν Ἡσιοδείων ποιημάτων ἀπὸ τὸ ἀφηγηματικὸν ὕφος τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, ὡς ἄκριας

¹ P. Oxy. VIII (1911) 1086 (=P. Lit. Lond. 176) μετὰ τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῶν σημειώσεων τοῦ A. Hunt.

² Pap. Hawara (Pack² ἀριθμ. 616) καὶ P. Oxy. II 221. Ὁ O. Müller, *Über den Papyruskommentar zum Φ der Ilias* (Diss. München 1913) ἐπιτυχῶς ἀνεγνώρισεν λήμματα καὶ ἐταύτισεν ὀλίγα ὑπολείμματα.

³ Σχολ. cod. Vindob. Γ 125 (Bekker σελ. 102).

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 171.

⁵ Proleg. Ac εἰς Ἡσιόδ. Ἔργ. σελ. 2.8 Pertusi (Schol. vet. εἰς Ἡσιόδ. Ἔργ. 1955) = test. 47 εἰς Ἡσιόδ. Θεογ. ἐκδ. F. Jacoby, σελ. 124 κ.ἐ. Πραξιφάν. fr. 5 Brink, πρβλ. F. Leo, «Hesiododea», *Index Scholarum*, Göttingae 1894 = *Ausgew. Kleine Schriften* II (1960) 343 κ.ἐ., ἰδίως 346, 354.

⁶ Σουτδ. λ. Ἀριστονίκος . . . ἔγραψε περὶ τῶν σημείων τῶν ἐν τῇ Θεογονίᾳ Ἡσιόδου. Σχόλ. Ἡσιόδ. Θεογ. 79, Ἔργ. 97. Πρβλ. Rzach, *RE* VIII 1226.

δὲ συνήντα εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν χωρὶα ἡσιοδείου χαρακτηῆρος κατεδίκαζε αὐτὰ ὡς μὴ—δημικά.¹ Ἡ ὑπαρξίς τῶν ρητῶς μαρτυρουμένων Ἀρχιλοχείων Ὑπομνημάτων του ἀποτελεῖ σπουδαίαν μαρτυρίαν τῆς μεταβάσεως ἀπὸ τῶν μονογραφικῶν *Περὶ Ἀρχιλόχου* εἰς συνεχῆς ὑπόμνημα.² Δυναμέθα τοῦλάχιστον νὰ ὑποδείξωμεν ὅτι ἡ ἀναφορὰ ἢ περιλαμβανομένη ἐν τοῖς Σχολίοις εἰς τὸν Πίνδαρον, *περὶ δὲ τῆς σκυτάλης καὶ ἐν τοῖς Ἀρχιλόχου ὑπομνήμασιν εἴρηται* (ἢ οὐδενὸς γραμματικοῦ τὸ ὄνομα μνημονεύουσα), ἀνήκει εἰς τὸ ἐν λόγῳ ὑπόμνημα τοῦ Ἀριστάρχου, ἐπειδὴ δὲν εἶναι γνωστὰ ἄλλα ἀρχιλόχεια ὑπομνήματα.³ Εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχεται ἐκ μνείας τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστάρχου ἐν τῷ ἐρμηνευτικῷ του ὑπομνήματι εἰς τὸν Πίνδαρον, διὰ τῆς ὁποίας παρέπεμπε εἰς ἄλλο βιβλίον του.

Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ὑπῆρξε ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος εἰς τὰς κριτικὰς του ἐκδόσεις τῶν λυρικῶν κειμένων εἶχε δώσει τὴν θεμελιώδη ὀρολογίαν, τὴν ταξινομίαν, τὴν κωλυμετρίαν καὶ τὴν μετρικὴν ἀνάλυσιν, τῶν ὁποίων ἔγινε χρῆσις εἰς ὄλους τοὺς μεταγενεστέρους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος.⁴ Δὲν εἶναι γνωστὰ πολλὰ πράγματα διὰ τὰς ἀλλοιώσεις, τὰς προσαρμογὰς ἢ τὰς διαφόρους γραφὰς τοῦ Ἀριστάρχου. Εἰς ἐν ὅμως ὑπόμνημα *περὶ Ἀλκμᾶνος*, γραφὲν κατὰ τὸ δεῦτερον ἡμισυ τοῦ πρώτου αἰῶνος μ.Χ.,⁵ σημειώσις τοῦ Ἀριστάρχου *περὶ τῶν ἔππων τοῦ Κολαξάσιος καὶ τῶν Ἰβηῶν παρατίθεται αὐτολεξεῖ ἐν τῷ Παρθενίῳ τοῦ Λούβρου*, ἴσως δὲ καὶ τὸ ἀμέσως ἐπόμενον χωρίον νὰ εἶναι ἐπίσης ἀριστάρχειον. Ἀπὸ τὸ χωρίον αὐτὸ, ἐπειδὴ τὸ ὄνομα Ἰβηνοὶ δηλοῖ λαὸν τῆς Λυδίας, ἐξάγεται τὸ συμπέρασμα (ἐν ἀντιθέσει πρὸς ὅσα λέγει ὁ Σωσιβίος ὁ Λάκων, προφανῶς ὅμως ἐν συμφωνίᾳ πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη), ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς ἦτο Λυδός. Ὅτι ὑπῆρξε ἐν ἀριστάρχειον ὑπόμνημα *περὶ Ἀλκμᾶνος* κατὰ συνέπειαν δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀμφισβητηθῇ, καὶ εἶναι ἴσως ἀξιοσημείωτον ὅτι ὁ Ἀριστόνικος,⁶ ὁ ὁποῖος ἐπραγματεύθη *περὶ τῶν κριτικῶν σημείων τοῦ Ἀριστάρχου εἰς τὸν Ὀμηρον καὶ τὸν Ἡσίοδον*, ἐπέδειξε ἐνδιαφέρον καὶ διὰ τὰ ποιήματα τοῦ Ἀλκμᾶνος. Μία ἰδική του διάφορος γραφὴ τοῦ κειμένου ἐσημειώθη ἐν τῇ φῶ τοῦ παπύρου τοῦ Λούβρου.⁷ *Ἐκδόσεις* τοῦ Ἀλκαίου καὶ τοῦ Ἀνακρέοντος μνημονεύονται

¹ Σχολ. Α Σ 39, Ω 614, Σχολ. ΗQ ο 74. Πρβλ. Lehrs⁹ σελ. 337.

² Κλημ. Ἀλ. Στρωμ. I 117.2, II σελ. 73.25 Stählin = Ἀρχιλόχος ἔκδ. F. Lasserre (1958) test. 2d σελ. CIV. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 173 καὶ 259 κ.ἔ. ἐν σχέσει πρὸς τὰ *Περὶ τοῦ δεινα*.

³ Σχολ. Πινδ. Ὀλ. VI 154a. Ὅσακις ἐν τοῖς Σχολίοις εἰς Ὀμηρον ὁ Δίδυμος ἢ ὁ Ἀριστόνικος παραθέτουν ἀνώνυμα ὑπομνήματα, πάντοτε ἐννοοῦν τὸν Ἀριστάρχον, βλέπε Ludwig, *Arist. Hom. Textkritik I* 25 κ.ἔ.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 217 κ.ἔ.

⁵ *P. Oxy.* XXIV ἔκδ. E. Lobel (1957) 2389 Fr. 6, στήλη I7 = *PMG* ἔκδ. Page (1962) σελ. 7. Σχολ. B 7 εἰς Ἀλκμ. fr. 1. 59. Περὶ τοῦ Σωσιβίου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 241, περὶ τοῦ Ἀριστοτέλους *P. Oxy.* 2389, fr. 9, στήλη I 12, περὶ τοῦ Κράτητος, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν συμφωνεῖ πρὸς τὸν Ἀριστάρχον, βλέπε κατωτέρω, σελ. 288.

⁶ *P. Oxy.* XXIV 2387, fr. 1 ἐν τῇ φῶ μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Lobel.

⁷ Ἀλκμ. Σχολ. Α εἰς fr. 1 38 σελ. 6 Page.

εἰς τὸ μετρικὸν ἐγχειρίδιον τοῦ Ἡφαιστίωνος, καὶ εἰς τὸν Ἀθηναῖον ὁ Ἀρίσταρχος ἐμφανίζεται ὡς ἐρμηνευτῆς χωρίου τινὸς ἐνὸς ποιήματος τοῦ Ἀνακρέοντος (ἐξηγούμενος τὸ χωρίον).¹

Πληρεστέρας ἐν τούτοις πληροφορίας ἀποκτῶμεν μόνον ἐκ τῶν Σχολίων εἰς τὰ *Ἐπιώνια* τοῦ Πινδάρου, τῶν ἀποκειμένων εἰς τὰ διασωθέντα μεσαιωνικὰ χειρογράφα, ὡς καὶ ἐκ τῶν ἐν τῇ ᾠῆ σημειώσεων τοῦ μεγάλου πατύρου τῶν *Παιάνων*.² Μολοντί τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστάρχου ἐμφανίζεται περὶ τὰς ἐβδομήκοντα ἐν ἅλῃ φοράς, καὶ δυνάμεθα νὰ εἴμεθα βέβαιοι ὅτι περικοπαί τινες φερόμεναι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διδύμου εἶναι κατ' οὐσίαν τοῦ Ἀριστάρχου, οὐδεμία ἀναφορὰ ὑπάρχει οὔτε εἰς οἰανδήποτε ἔκδοσιν οὔτε εἰς ὑπόμνημα. Ἄν κάποιος ὑπεστήριζε ὅτι ὅλα τὰ παραδείγματα τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων ἦσαν μέρος ἐνὸς ὑπομνήματος,³ οὐδεὶς δύναται νὰ τὸν ἀντικρούσῃ. Ἐξ ἄλλου ὁ ὑποστηρίζων τὴν θεωρίαν ὅτι πρόκειται περὶ «ὑπομνήματος μόνον» δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος δὲν προέβη εἰς νέαν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου τοῦ Πινδάρου. Ἦτο ἀρετὰ δύσκολον νὰ δοθῇ βεβαία ἀπάντησις εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ὀμήρου, ὅπου ἡ παράδοσις εἶναι ἑκατοντάκις πλουσιωτέρα. Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν Πίνδαρον δυνάμεθα μόνον νὰ ἀναφέρωμεν τὴν πιθανότητα, ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος διετήρησε τὸ κείμενον, τὸ ὁποῖον εἶχε ἀποκαταστήσει πρὸ ὀλίγου ὁ διδάσκαλός του Ἀριστοφάνης, καὶ ὅτι, ὡσάκις ἔκρινε ἀναγκαῖον, ἐσημείωνε τὴν διαφωνίαν του. Εἰς τὴν πραγματικότητα τὸ ἀριστοφάνειον κείμενον τοῦ Πινδάρου ἐξηκολούθει νὰ ἔχῃ τόσον κύρος, ὅσον οὐδὲν ὀμηρικὸν κείμενον. Ὁ Καλλίστρατος ὑπῆρξε πιθανῶς ὁ πρῶτος σχολιάσας πινδαρικὰ ποιήματα, καὶ ἱστορικοὶ ὡς ὁ Τίμαιος ἢ περιπατητικοὶ ὡς ὁ Χαμαιλέων ἴσως προσέφερον βοθητικὸν ὕλικόν.⁴ Ἄλλ' ἡ σύνθεσις ἐνὸς πλήρους ὑπομνήματος ἐφ' ὅλης τῆς ποιήσεως τοῦ Πινδάρου ἦτο ἀκόμη ἐξαιρετικῶς φιλόδοξον ἐγχειρήμα. Ὁ Ἀρίσταρχος, ἂν καὶ οἰκεῖος πρὸς τὸ λεξιλόγιον καὶ εἰς μικρότερον βαθμὸν πρὸς τὸ μέτρον, δὲν εἶχε πλήρη γνῶσιν τοῦ ἱστορικοῦ ὑποβάθρου καὶ τῆς τοπικῆς ἱστορίας, στοιχείων ἀπαραιτήτων διὰ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Πινδάρου. Ὑπῆρξε εὐκόλον διὰ τοὺς ἀρχαίους καὶ συγχρόνους κριτικούς νὰ ψέξουν τὰς ἐμφανεῖς ἐλλείψεις του.⁵ Ἐχομεν ὅμως περισσοτέρους λόγους νὰ σεβασθῶμεν τὰς θαρραλέας προσπάθειάς τοῦ μεγάλου ὀμηριστοῦ φιλολόγου εἰς ἓνα ἄλλον ἐντελῶς διάφορον τομέα.

¹ Περὶ τοῦ Ἀλκμ. βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 221, σημ. 5, περὶ τοῦ Ἀνακρέοντος, σημ. 4 καὶ Ἀθην. XV 671 F. Περὶ τοῦ ἐξηγούμενος βλέπε κατωτέρω, σελ. 265 κ.έ.

² Σχολ. Πινδ. ἐκδ. Drachmann, τόμ. III σελ. 313 κ.έ. λ. Ἀρίσταρχος καὶ λ. Δίδυμος καὶ P. Oxy. V σελ. 322 λ. Ἀρίσταρχος.

³ J. Irigoin, *Histoire du texte de Pindare* 51 κ.έ.

⁴ R. Schmidt, *Commentatio de Callistrato Aristophaneo* pone Ἀριστφ. Βυζ. Fragm. ἐκδ. Nauck (1848) σελ. 323. Τίμαιος 56 *FGH Hist* III B (1955) *Kommentar b* (Noten) σελ. 313, σημ. 29, Χαμαιλ. fr. 31 κ.έ. *Περὶ Πινδάρου*, Wehrli, *Schule des Aristot.* 9 (1957) 56 καὶ 82.

⁵ Πρβλ. Irigoin ἐνθ' ἄνωτ. 54 κ.έ.

Ἐν ὑπόμνημα περὶ τῶν *Διθυράμβων* τοῦ Βακχυλίδου, διασωθὲν εἰς πάπυρον τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ., ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος, διαφωνῶν πρὸς τὸν Καλλιμάχον,¹ ὑπεστήριξε ὅτι ἡ *Κασσάνδρα* περιλαμβάνεται εἰς αὐτούς. Ἄλλ' ὁ συγγραφεὺς τοῦ ὑπομνήματος, πιθανῶς ὁ Δίδυμος, ἐν ὑπομνήματι *Βακχυλίδου ἐπιπέμων*,² δὲν δίδει τὸν τίτλον τοῦ σχετικοῦ βιβλίου· ἴσως λοιπὸν ἐπρόκειτο περὶ τυχαίας παρατηρήσεως. Τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστάρχου,³ ἄλλ' οὐδὲν πέραν αὐτοῦ, ἐμφανίζεται ἐπίσης εἰς ἓνα πολὺ μέγαλον ἄλλ' ἀποσπασματικὸν πάπυρον τοῦ πρώτου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ., ὁ ὁποῖος πραγματεύεται περὶ Ἀλκιμᾶνος, Σητησιχόρου, Σαπφουῦς καὶ Ἀλκαίου. Βεβαίως δὲν πρόκειται περὶ ὑπομνήματος εἰς τὴν κυριολεκτικὴν σημασίαν τοῦ ὄρου, ὡς τιτλοφορεῖται εἰς τὴν *editio princeps*. Εἶμαι πεπεισμένος ὅτι θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρηθῆ ὡς νέον τι δείγμα τοῦ ἀρχαιότερου ἐκείνου λογοτεχνικοῦ εἴδους τῶν *Περὶ τοῦ δεῖνα*,⁴ τὸ ὁποῖον ἐξηκολούθει νὰ χρησιμοποιηθῆται παραλλήλως πρὸς τὸ ἀναπτυχθὲν ὑπόμνημα. Ἡ συνύφανσις βιογραφικοῦ ὕλικου καὶ βιογραφικῶν προβλημάτων μὲ τὴν ἐρμηνείαν ἐπιλεγέντων χωρίων διαφόρων κειμένων, ἐν ἀρχῇ τῆς ὁποίας συχρὰ παρατίθενται μακρὰ λήμματα, ἀποτελεῖ τὸ τυπικὸν χαρακτηριστικὸν αὐτοῦ τοῦ εἴδους. Χαρακτηριστικαὶ ἐπίσης εἶναι αἱ ἀναφοραὶ κατὰ πρῶτον λόγον εἰς περιπατητικὰ αὐθεντίας (τὸν Ἀριστοτέλη, τὸν Δικαίαρχον καὶ ἰδίως τὸν Χαμαιλέοντα) καὶ κατὰ δεύτερον εἰς ἀλεξανδρινούς γραμματικούς, ἐκ τῶν ὀνομάτων τῶν ὁποίων τὸ μόνον εὐανάγνωστον (πιθανῶς εἰς δύο σημεία) εἶναι τὸ τοῦ Ἀριστάρχου. Οὕτω ἡ γνῶσις μας διὰ τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστάρχου περὶ τῆς λυρικής ποιήσεως βελτιοῦται βαθμηδὸν διὰ τῆς εὐρέσεως βραχέων νέων παπύρων.⁵ Τοῦτο δὲν δύναται νὰ λεχθῆ διὰ τὸ ἔργον του περὶ δραματικῆς ποιήσεως. Διὰ τὸν Αἰσχύλον ὀφειλομέν ἔτι νὰ στηριχθῶμεν εἰς Σχολ. Θεοκρ. X 18 e. Ἀρίσταρχος⁶ ἐν ὑπομνήσει *Λυκούργου Αἰσχύλου*⁷ (ἀναφορικῶς πρὸς τὸ *μάντις καλαμαία* ἐν τῷ σατυρικῷ δράματι *Λυκούργος*). Ἡ ἐξήγησις ὀλίγων τινῶν ἐκ-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 154.

² Βακχ. ἐκδ. Snell, test. 10 σελ. 122.

³ *P. Oxy.* XXIX ἐκδ. D. Page (1963) 2506, fr. 6 α 6 καὶ fr. 79.7 (;). Πρόλογος σελ. V «ἐν ἀρχαίῳ ἐρμηνευτικῷ ὑπόμνημα περὶ ἐλλήνων λυρικῶν ποιητῶν».

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, ἰδίως σελ. 259 κ.ἐ. μετὰ τῆς παραπομπῆς εἰς τὸν F. Leo.

⁵ Ὁ χαρακτηρισμὸς *Σιμωνιδεῖων ὑπόμνημα* *P. Oxy.* XXV (1959) 2433 τοῦ δευτέρου αἰῶνος μ.Χ. ἀσφαλῶς δὲν σημαίνει ὑπόμνημα εἰς ποιήματα τοῦ Σιμωνίδου γεγραμμένον ὑπὸ τινος τῶν γραμματικῶν (Ἀριστάρχ., Διδύμ., κτλ.), ἀλλὰ λαϊκὴν ἐξήγησιν τῶν περιφῆμων «Ρητῶν» του.

⁶ Αὕτη εἶναι ἡ γραφὴ τῶν codd. UEA. Ἄ. ἐν ὑπομνήματι *Λυκούργου* codd. GPT. Ἀλλὰ καλῶτερον χειρόγραφόν μας, ὁ Ambrosianus K, παρέχει Ἀριστοφάνης ἀντὶ Ἀρίσταρχου καὶ παραλείπει τὰς ἐπομένους λέξεις. Ὀφειλομέν νὰ δεχθῶμεν τὴν ἐπιμηκεστέραν παραλλαγὴν. Βλέπε καὶ C. Wendel, «Überlieferung und Entstehung der Theokrit-Scholien, *AGGW Phil.-hist. Kl. N.F.* XVII 2 (1921) 145, καὶ πρβλ. σελ. 151.

⁷ *TGF* σελ. 40 N³ = fr. 100 Mette, ἐκ τοῦ *Λυκούργου Σατυρικός*. Πρβλ. Mette, *Der verlorene Aischylos* (1963) 141.

φράσεων τοῦ Σοφοκλέους ἀποδίδεται εἰς τὸν Ἀρίσταρχον. Ὁ δερμηστής ὑπετίθετο συνήθως ὅτι ἦτο «σκόληξ τρώγων δορὰν ἢ κατειργασμένον δέρμα», ἀλλ' ὁ Ἀρίσταρχος τὸ Σοφοκλείων (*Νιόβη* fr. 449 P.) ἐξηγούμενος θεωρεῖ ὅτι σημαίνει «ὄφις».¹ Ἡ λέξις ἐξηγεῖσθαι αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν καὶ μεμονωμένη δὲν ὑποδηλοῖ τὴν συγγραφὴν ὑπομνήματος,² ἀλλὰ χρησιμοποιεῖται κυρίως δι' ἐπὶ μέρους ἐρμηνείας. Δύναται ὅμως νὰ σημαίῃ καὶ τὴν ἐρμηνείαν συγκεκριμένου χωρίου ἢ λέξεως ἐντὸς ὑπομνήματος,³ καὶ δεδομένου ὅτι λεξικογράφοι καὶ σχολιασταὶ παραθέτουν ἐρμηνείας χωρίων τοῦ Ἀριστάρχου ἀνηκόντων εἰς τρία τοῦλάχιστον δραματικὰ ἔργα—ἐλαιοῦται (*Τρωίλος* fr. 624 P.), κρέας (*Χρῦσης* fr. 728 P.) λυκοκτόνου θεοῦ (*Ἡλ.* 6) — εὐλόγως δυνάμεθα νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἔγραψε ὑπόμνημα περὶ Σοφοκλέους.⁴ Ὡς ἦτο μᾶλλον ριψοκίνδυνον νὰ ἐξαγάγωμεν τὸ αὐτὸ συμπέρασμα ἐκ μόνης τῆς ἀναφορᾶς εἰς τὴν Ὀμφάλην τοῦ Ἴωνος. Λέγεται ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἐξήγησε τὸ μάγαδις ὡς εἶδος αὐλοῦ, αὐτὸ ὅμως δυνατὸν νὰ ἦτο ἀπλῶς ἀναφορὰ εἰς τὴν εἰδικὴν ἔννοιαν τοῦ μάγαδις ἐν τῷ ἰαμβικῷ στίχῳ τοῦ Ἴωνος (*Τὸ Ἰαμβεῖον ἐξηγούμενος*)⁵ παρεμβληθεῖσα, διὰ νὰ ὑπογραμμισθῇ ἡ διαφορὰ πρὸς ἓν ἐκ τῶν σχολίων του περὶ λυρικῶν ποιητῶν, ἔνθα τὸ μάγαδις ἀπαντᾷ ἐν τῇ σημασίᾳ ἐγχόρδου ὄργανου. Ἐχομεν ἐπίσης μίαν ἀναφορὰν εἰς τὰ διασωθέντα ἀφθονα Σχόλια εἰς τὸν Εὐριπίδην. Εἰς τὸ περὶ νυκτοφυλακῶν χωρίον τοῦ *Ρήσον*, 539 κ. ἔ., τοῦ Ψευδο-Εὐριπίδου λέγεται ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος διαφωνῶν πρὸς τοὺς ἄλλους (ἀνώνυμους) γραμματικούς ἐθεώρει τὸν Κόροιβον ὡς ἀρχηγὸν τῶν Παιόνων.⁶ Τοῦτο δυσκόλως δικαιολογεῖ τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔγραψε πλήρες ὑπόμνημα εἰς Εὐριπίδην, δεδομένου ὅτι ὁ καθυστερημένος σύμμαχος τοῦ Πριάμου

¹ Ἀρποκρ. σελ. 55.2 Bekker, Ἑουσ., Σουῖδ. ἐν λ. καὶ ἀλλαχοῦ. Πρβλ. Διδυμ. *Fragn.* ἐκδ. M. Schmidt σελ. 21.

² Τὸ σοβαρώτερον σφάλμα τοῦ εἶδους αὐτοῦ διέπραξαν ὅσοι ἐκ τοῦ Σεξτ. Ἑμπ. *Μαθ.* VII 93 ὁ Ποσειδώνιος τὸν Πλάτωνος *Τίμαιον* ἐξηγούμενος συνήγαγον ὅτι ὁ Ποσειδώνιος ἔγραψε «πλήρες ὑπόμνημα» εἰς τὸν Τίμαιον. Αὐτὸ μεθ' ὅλων τῶν συνεπειῶν του τὸ ἀνεσκεύασε ὁ K. Reinhardt, *Poseidonios* (1921) 416 κ.ἔ. καὶ *RE* XXII (1953) 569. Ἡ μαρτυρία ἢ ἀναφερομένη εἰς τὰς δύο ἐπομένους σημειώσεις ἐπιβεβαιώνει τὴν ἐρμηνείαν του εἰς τὸ ἐξηγούμενος.

³ Βλέπε Σχολ. A B 111 (Διδυμ.) *κὰν ταῖς Λιταῖς ἐξηγούμενος* ἄντὰρ ἔπειτ' Αἴας' (I 169) . . . ἐν τινι τῶν ἠκριβωμένων ὑπομνημάτων γράφει ταῦτα, δηλ. Ἀρίσταρχος. Πρβ. ἀνωτέρω, σελ. 264.

⁴ Ἐν τοῖς Σχολ. εἰς Πίνδαρον (ἀνωτέρω, σελ. 264, σημ. 2) αἱ μεμονωμένα ἐξηγήσεις τοῦ Ἀριστάρχου ἦσαν μέρος τοῦ ὑπομνήματός του (πρβλ. λ.χ. Σχολ. Πινδ. Ὀλ. II 102 b καὶ ἀλλαχοῦ).

⁵ Ἴων fr. 23 N^a = fr. 66 Blumenthal (1939), μετὰ λίαν ἀπιθάνου εἰκασίας.

⁶ Σχολ. [Ἑὺρ.] *Ρησ.* 539 κ.ἔ. οἱ μὲν τοὺς Κίλικας καὶ τοὺς Μυσοὺς τοὺς αὐτοὺς ἠγεμόσαν' Ἀρίσταρχος δὲ Κόροιβον Παιόνων ἠγεμόνα καὶ τὴν φυλακὴν ποτὲ μὲν ἀπὸ τοῦ ἠγεμόνος, ποτὲ δὲ ἀπὸ τῶν ὑπηκόων (περὶ τοῦ κειμένου βλέπε τὸ κριτικὸν ὑπόμνημα τοῦ E. Schwartz). Ὁ Ἄ. Φαίνεται ὅτι δὲν εἶχε λάβει μέρος εἰς τὴν ἀστρονομικὴν διαμάχην, πρβλ. Wilamowitz, *De Rhesi Scholiis* (1877) = *Kl. Schr.* I (1935) 10, *Einleitung i. d. Trag.* (1889) 155.69.

καὶ μνηστῆρ τῆς ἀτυχοῦς Κασσάνδρας, ὁ Κόροιβος, ἦτο ἡρώϊκῃ μορφῇ εἰς ἐπικὸν ποίημα τῶν νεωτέρων, εἰς ἔργα τῶν ὁποίων συχνὰ ἀνεφέρετο ὁ Ἀριστάρχος ἐν τοῖς ὑπομνήμασί του περὶ τῶν ἐπικῶν. Ἔχομεν ἐν τούτοις μέρη τῶν Σχολίων εἰς Εὐριπίδην, τὰ ὅποια σχεδὸν ἐταυτίζοντο πρὸς τὰς ἐξηγήσεις τοῦ Ἀριστάρχου εἰς τὰ ὁμηρικὰ Σχόλια. Αὐτὰ ὅμως δυνατὸν νὰ εἶναι δάνεια τοῦ Διδύμου ληφθέντα ἐκ τῶν ὁμηρικῶν Σχολίων, καὶ ὄχι περικοπαὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀριστάρχου.¹ Πάντως ὀφείλομεν νὰ δεχθῶμεν ὅτι κάποιος ἐκ τῶν γραμματικῶν τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. εἶχε θέσει τὰ θεμέλια δι' ὅλα τὰ μεταγενέστερα σχόλια εἰς τὰς τραγωδίας τοῦ Εὐριπίδου. Καὶ μολοντί αὐτὸς θὰ ἠδύνατο νὰ εἶναι εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν του ἢ ὁ ἰσάξιός αὐτοῦ Καλλίστρατος, ὁ ἴδιος ὁ Ἀριστάρχος παραμένει εἰσέτι ὁ πιθανώτερος ἐκ τῶν ὑποψηφίων. Εἶναι πικρὸν ὅτι ὀφείλομεν νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἄγνοιάν μας τοσοῦτω μᾶλλον καθ' ὅσον ἐφημολογεῖτο ὅτι ὁ Ἀριστάρχος ἦτο ἱκανὸς «νὰ ἀπαγγεῖλῃ ὀλόκληρον τραγωδίαν ἀπὸ στήθους». Τοῦλάχιστον ὁ μαθητῆς του Διονύσιος ὁ Θραξ, ὁ συνδυάζων τὸ τάλαντον τῆς ζωγραφικῆς μετὰ τὴν γῶσιν τῆς γραμματικῆς, ἀπεικόνισε τοῦτον μετὰ τῆς τραγικῆς Μούσης ἐπὶ τοῦ στήθους του διὰ τὸ ἀποστηθίζειν αὐτὸν πᾶσαν τὴν τραγωδίαν.²

Ἀσφαλῶς δὲν εἶναι ἰδιοτροπία τῆς Τύχης τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ ὑπάρχουσαι πηγαὶ ἀφηγοῦνται εἰς ἡμᾶς πλείονα διὰ τὴν ἐργασίαν τοῦ Ἀριστάρχου εἰς τὴν κωμῶδιαν. Ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐνδιέφερε τοὺς ἀλεξανδρινοὺς γραμματικούς, δὲν ἦτο ἡ τραγωδία, ἀλλ' ἡ ἀττικὴ κωμῶδία καὶ ἰδιαιτέρως ὁ Ἀριστοφάνης. Ἐπιβεβαιοῦται⁴ μάλιστα ὅτι ὁ Εὐφρόνιος καὶ ὁ Καλλίστρατος ἔγραψαν ὑπομνήματα εἰς τινὰ θεατρικὰ ἔργα πρὶν ἢ ὁ Ἀριστάρχος γράψῃ τὰ ἰδικὰ του. Αὐτὸς ὁ ἴδιος ἐσχολίασε τοῦλάχιστον ὀκτὼ κωμῶδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, ἴσως καὶ ὅλας, ὄχι δὲ μόνον τὰ ἔνδεκα ἔργα, τὰ ὅποια ἐπέζησαν ὀλόκληρα μετὰ Σχολίων εἰς τὰ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα. Καὶ πάλιν, ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Πινδάρου,³ τὸ ἐρώτημα ἂν ἐπεξεργάσθη νέαν κριτικὴν ἀποκατάστασιν⁵ τοῦ κειμένου, δὲν δύναται νὰ λάβῃ ὀριστικὴν ἀπάντησιν. Γραφαὶ διαφέρουσαι τῶν τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου ἢ ἀναφοραὶ εἰς στίχους σημειουμένους δι' ὄβελου, διασωθεῖσαι εἰς τὰ Σχόλια ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστάρχου, δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶχον ἀπλῶς ληφθῆ ἐκ τοῦ ὑπομνήματός του. Καὶ αὐτὸ τὸ ὑπόμνημα εἶχε τὴν ἰδίαν τύχην μετὰ τὸ ὑπόμνημά του

¹ Ο W. Elspenger, «Reste und Spuren antiker Kritik gegen Euripides», *Philol. Suppl.* Bd. XI. I (1908) 98 κ.έ., δὲν δίδει εἰ μὴ ὀλίγας νύξεις περὶ πιθανῶν ἀρισταρχείων χωρίων.

² Σχολ. Διον. Θρ. ἐκδ. Hilgard, Gr. Gr. III 160.32 (ἐκεῖθεν *ΕΓν.* Β = *Ε.Μ.* σελ. 277.54). Πρβλ. *Εὔστ.* σελ. 974.10 τῶν τις παλαιῶν γραμματικῶν ἐκστηθίζειν τὰ τραγικά.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 227, σμ. 2.

⁴ Ἀνωτέρω, σελ. 264.

⁵ Ο Boudreaux, *Le texte d'Aristophane* (1919) 52-55 ἠρνήθη τὴν ὑπαρξίν της. Αἰ 26 (ἢ 28 ἴσως) ἐπὶ λέξει παραθέσεις ἐκ τοῦ Ἀριστάρχου συνελέγησαν ὑπὸ Rutherford, «Annotation» 423-26.

εἰς τὸν Πίνδαρον. Ἐπεκρίθη ἐπανειλημμένως διὰ τὴν ἐνίοτε ἀνεπάρκειάν του εἰς τὴν διαπραγματεύσιν ἱστορικοῦ καὶ ἀρχαιογνωστικοῦ ὕλικου. Οὐχ ἦττον καθ' ὄλον τὸ διάστημα τῶν τελευταίων ἀρχαίων καὶ βυζαντινῶν χρόνων αὐτὸ τὸ ὑπόμνημα ἀπετέλεσε σταθερὰν βάσιν τῶν ἀκαταπαύστων προσπαθειῶν πρὸς ὑπερρίκθιν τῶν δυσκολιῶν τοῦ κειμένου τοῦ Ἀριστοφάνους.

Οἱ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἰδρυταὶ τῆς φιλολογίας ἦσαν ποιηταὶ καὶ ἦτο ἐντελῶς φυσικὸν νὰ συγκεντρώσουν τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν ποιήσιν τοῦ παρελθόντος. Κάποιος ὅμως θὰ ἠσθάνετο τὴν ἀνάγκην νὰ στραφῆ πρὸς τοὺς πεζογράφους, μόνον δὲ ἀπὸ ἓνα πάπυρον δημοσιευθέντα κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος¹ ἐγνώσθη ὅτι αὐτὸς ἦτο ὁ Ἀρίσταρχος. Μὴ ἔχων ποιητικὰς φιλοδοξίας ὁ ἴδιος ἦτο ὁ πρῶτος σχολιάσας τὸν Ἡρόδοτον, ὁ ὁποῖος τὸν προσείλκυσε ἴσως ὡς *δημηριώτατος*.² Εἶναι εὐτύχημα ὅτι εἰς αὐτὸ τὸ παπυρικὸν ἀπόσπασμα σώζεται τὸ τέλος τοῦ πρώτου βιβλίου τοῦ Ἡροδότου μετὰ τοῦ βιβλιογραφικοῦ σημειώματος Ἀριστάρχου / Ἡροδότου / ἁ / ὑπόμνημα. Δεδομένου ὅτι τὰ κεφάλαια 193—4 ἀκολουθοῦνται ὑπὸ τοῦ κεφαλαίου 215, ὁ γραφεὺς πρέπει νὰ εἶχε μεταχειρισθῆ ἑλαττωματικὸν ἀντίγραφον ἢ αὐθαιρέτως ἐπιλεγεῖσαν περικοπὴν τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Ἀριστάρχου. Εἰς τὸ λῆμμα *ἄνιπποι* (Ἡροδ. I 215. 1) ὁ Ἀρίσταρχος ἐσημείωσε μετὰ τῆς ἐξηγήσεως καὶ ἐπιδοκιμασίας του τὴν παραλλαγὴν *ἄμπιπποι*,³ ἡ ὁποία ἀπουσιάζει εἰς τὰ χειρόγραφα τῶν *Ἱστοριῶν* τοῦ Ἡροδότου, ὡς ἀκριβῶς πολλαὶ γραφαὶ τοῦ Ἀριστάρχου ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὰ χειρόγραφα τοῦ κειμένου τοῦ Ὀμήρου. Εἶναι χαρακτηριστικὸν τοῦ δημηριστοῦ φιλόλογου ὅτι εὐθὺς συνέκρινε τὴν ἱππευτικὴν τῶν Μασσαγετῶν πρὸς τὴν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων ἠρώων χρῆσιν τοῦ ἄρματος. Εἰς τὴν ἐπομένῃν παράγραφον ὑπάρχει ἐπίσης παράλληλον ἐκ τῆς ποιήσεως: τὴν φράσιν τοῦ Ἡροδότου «οὔτε σίδηρον οὔτε ἄργυρον χρησιμοποιοῦν» συγκρίνει πρὸς τοὺς *Ποιμένας* τοῦ Σοφοκλέους (fr. 500 P).⁴ Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι εὐρίσκομεν τὸ *ὑπόμνημα* τοῦ Ἀριστάρχου νὰ ἐξακολουθῆ, ἂν καὶ συντετμημένον, νὰ ἀντιγράφεται ὑπὸ τὸν ἀρχικὸν τίτλον του τέσσαρας αἰῶνος βραδύτερον. Ἐπειδὴ ἔχει εἰσαχθῆ καὶ ἐξετάζεται ἐντὸς τοῦ

¹ *Pap. Amherst* II (1901) ἐκδ. Grenfell καὶ Hunt, ἀριθμ. 12 (τρίτος αἰὼν π.Χ. ἐξ Ἐρμουπόλεως). Ἀνετυπώθη μετὰ βιβλιογραφίας ὑπὸ A.H.R.E. Paap, *De Herodoti reliquiis in papyris et membranis Aegyptiis servatis*. Diss. Utrecht (1948) 37 κ.έ.

² W. Bühler, *Beiträge zur Erklärung der Schrift vom Erhabenen* (1964) 93 κ.έ. ἀναφερόμενον εἰς τὸ Π. ὕψους 13,2-3.

³ O.W. Crönert ἐν τῇ νέᾳ ἐκδόσει τοῦ Passow, *Wörterbuch d. griech. Sprache* (1913) 375 δίδει τὴν καλυτέραν συλλογὴν μαρτυριῶν περὶ τοῦ ἄμπιπος Πρβλ. H. Erbse, *Untersuchungen zu den attizistischen Lexica* (1950) 159. Ἀλλὰ μόνον ἡ «γλῶσσα» εἰς τὸ παρὰ Bekker πρῶτον ρητορικὸν λεξικὸν *AG*. I 205.5 ἔχει σαφῆ συγγένειαν πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου ἐξέτασιν τῶν *ἄνιππος* καὶ *ἄμπιπος*. Πρβλ. Pasquali, *Storia* 314.

⁴ Ἡ παράδοσις δὲν διέσωσε διὰ τοῖον ὁ Ἀρίσταρχος παραθέτει τὸν Σοφοκλέα. Δεδομένου ὅτι ἡ χρονολογία τῶν *Ποιμένων* τίθεται τώρα μὲ ἀρκετὴν βεβαιότητα εἰς τὸ ἔτος 464/3 π.Χ. (ἀνωτέρω, σελ. 24), ὁ στίχος τοῦ Σοφοκλέους δὲν δύναται νὰ χρησιμοποιοθῆ ὡς νέα μαρτυρία ἐξαρθήσεως τοῦ Σοφοκλέους ἐκ τοῦ Ἡροδότου, ὡς θὰ ἤθελε ὁ Paap 49.

υπομνήματος μία *varia lectio*, διαπιστώνομεν ἐκ νέου ὅτι σποραδικαὶ μνεῖται διαφόρων γραφῶν δὲν δύνανται νὰ ἀποτελέσουν ἀπόδειξιν περὶ ὑπάρξεως χωριστῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ κειμένου.¹ Καὶ μάλιστα δὲν θὰ ἦτο πολὺ ἐκπληκτικὸν ἂν ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε γράψει καὶ τὸ πρῶτον υπόμνημα εἰς τὸν Θουκυδίδην, ἐφ' ὅσον οὐδεμία πλέον ὑπάρχει ἀμφιβολία, ὅτι ὁ Δίδυμος ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιοῖ τὰ παλαιότερα φιλολογικὰ ἔργα τῶν ἀλεξανδρινῶν.² Ἀλλὰ δὲν συντρέχει ἐπὶ τοῦ παρόντος λόγος νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἔπραξε τὸ αὐτὸ διὰ τὸν Ξενοφῶντα καὶ τοὺς ἀττικοὺς ρήτορας. Πάντως ἐκ τῶν ὑπαρχουσῶν ἐνδείξεων πρᾶκτύπει σαφῶς καὶ γίνεται ἀντιληπτὸν τὸ ἐξῆς: τὰ *υπομνήματα* εἰς τοὺς πεζογράφους ὄφειλον νὰ ἀκολουθοῦν τὰ πρότυπα τῶν *υπομνημάτων* εἰς τοὺς ποιητάς, πρὸ παντὸς δὲ εἰς τὸν Ὅμηρον.

Ἐπισκοπήσαντες τὴν ἔκτασιν τῶν προσπαθειῶν τοῦ Ἀριστάρχου ὡς ἐκδότου καὶ ἐρμηνευτοῦ (εἶναι περιττὸν νὰ ἀναφερθῆ ὅτι δὲν ἐπεξετάθη πέραν τῶν «ἐπιλέκτων συγγραφέων»)³ ἐρχόμεθα τώρα νὰ περιγράψωμεν τὰς τάσεις τῆς ἐρμηνείας του. Ἡ κριτικὴ ἐξήγησις φιλολογικοῦ κειμένου εἶχε δι' αὐτὸν τοῦλάχιστον τὴν ἰδίαν, ἂν ὄχι μεγαλύτεραν, ἀξίαν μὲ τὴν ἔκδοσιν τοῦ κειμένου.

Εἶχε ἐπικρατήσῃ γενικῶς ἡ πεποιθήσις, ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Ἀρίσταρχος διετύπωσε μίαν ἀκλόνητον ἀρχήν. Ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ παρελθόντος αἰῶνος μέχρι σήμερον πᾶν σχεδὸν ἔργον περὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας, ὅταν φθάνη εἰς τὸν Ἀρίσταρχον, ἀποδίδει εἰς αὐτὸν τὸ γενικὸν ἀπόφθεγμα ὅτι «ἕκαστος συγγραφεὺς εἶναι ὁ καλύτερος ἐρμηνευτὴς τοῦ ἔργου του». Ἄλλαι παραλλαγαὶ ἀντὶ «ἕκαστος συγγραφεὺς» λέγουσιν «ὁ Ὅμηρος» ἢ παραθέτουσιν τὴν φράσιν «Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν»,⁴ ἀλλὰ κατὰ κανόνα δὲν ἀναφέρουσι πηγὴν.⁵ Εἰς τὴν πραγματικὴν

¹ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 264· ὁ F. Jacoby, «Herodotos», *RE Suppl.* 2 (1913) 515, ἐννοεῖ ὅτι εἶναι «πολὺ πιθανόν» ὁ Ἀρίσταρχος νὰ ἔκαμε καὶ ἔκδοσιν τοῦ κειμένου. Ἄλλ' ὁ πάπυρος δὲν παρέχει βᾶσιν διὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν.

² Βλέπε O. Luschat, «Die Thukydidescholien», *Philol.* 98 (1954) 22 κ.έ. Διαπράττει μόνον τὸ λάθος, ὅτι ταυτίζει τὰς ἐξηγήσεις καὶ τὰ *υπομνήματα*, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 266 κ.έ. Πρβλ. καὶ R. Stark, *Annales Universitatis Saraviensis, Serie Philosophie* 8 (1959) 41 κ.έ. καὶ 47, 9-11.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 248.

⁴ Ὁ W. Christ, *Geschichte der griech. Lit.* (1889) 453 γράφει «εἰς τὴν ἐρμηνείαν ἀφωρμᾶτο . . . ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι πᾶς συγγραφεὺς πρέπει νὰ ἐρμηνεύεται κατὰ πρῶτον ἐξ αὐτοῦ» (ἐπαναληφθὲν αὐτολεξεῖ εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἐκδόσεις ὑπὸ W. Schmid). Ὁ L. Cohn (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 251, σημ. 2) *RE* II (1896) 868. 62 (Ὁ Ἀρίσταρχος) «ἦτο τῆς γνώμης ὅτι ὁ Ὅμηρος πρέπει μόνον ἐξ ἑαυτοῦ νὰ ἐρμηνεύεται». Ὁ Sandys I (1903) 131 ὁ Ἄ. «ἐπέμενε ὅτι ἕκαστος συγγραφεὺς ἦτο ὁ καλύτερος ἐρμηνευτὴς αὐτοῦ τοῦ ἰδίου», τοῦτο δὲ ἐπανάλαβε ἐν τῇ 2α καὶ 3η ἐκδόσει. Ὁ E. Heitsch, *Antike und Abendland* IX (1960) 21 «ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου προβληθεῖσα ἀρχὴ διὰ τὴν μεθοδικὴν ἐρμηνείαν εἶναι: «Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν». Ὁ H. Erbse ἐν *Geschichte der Textüberlieferung* I (1961) 225 «Ὅμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν λέγει ἡ περίφημος ὀδηγητικὴ ἀρχὴ τοῦ Ἀριστάρχου». Βλέπε ἐπίσης καὶ τὸν ἰδικόν μου πανηγυρικὸν λόγον *Philologia Perennis* (1961) 8 «ὁ Ἄ. εἶχε τὴν ἀπρόσβλητον ἀρχήν . . . νὰ ἐρμηνεύεται ὁ Ὅμηρος ὅσον τὸ δυνατόν ἐξ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου».

⁵ Ἐξαιρέσειν ἀποτελεῖ ὁ A. Gudeman, *Grundriss der Geschichte der klass. Philologie*

τητα οὐδεμία συγκεκριμένη μαρτυρία ὑπάρχει ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἐξεστόμισε κάποτε τοιαύτην φράσιν. Ὁλος αὐτὸς ὁ τόπος, ὁ τόσον περιφνημος καταστάς, προῆλθε ἐκ τῆς ἐξῆς φράσεως τοῦ Πορφύριου:¹ ἀξιῶν δὲ ἐγὼ (δηλ. ὁ Πορφύριος) Ὀμηρον ἐξ Ὀμήρου σαφηνίζειν αὐτὸν ἐξηγούμενον ἑαυτὸν ὑπεδείκνυον, ποτὲ μὲν παρακειμένως, ἄλλοτε δ' ἐν ἄλλοις ἀκολουθεῖ μακρὰ σειρὰ ὁμηρικῶν χωρίων, εἰς τὰ ὁποῖα ὁ ποιητὴς ἐρμηνεύει «ἀμέσως», παρακειμένως, ἑαυτὸν.² Ὁ Πορφύριος συνέγραψε τὸ ἐμβριθὲς καὶ σοβαρὸν ἔργον τοῦ Ὀμηρικὰ ζητήματα³ ὡς νεαρὸς φιλόσοφος, μαθητὴς ἐν Ἀθήναις τοῦ φιλολόγου καὶ κριτικοῦ Κασίου Λογγίνου. Βραδύτερον, κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἐν Ρώμῃ διαμονῆς του μετὰ τὸ 263 μ.Χ. ὑπὸ τὴν ἐπήρειαν τοῦ Πλωτίνου διατελῶν, οὐδέποτε ὁμως ἀπολέσας τὸν πρὸς τὸν Ὀμηρον ἔρωτα, ἐμελέτησε αὐτὸν ὡς νεοπλατωνικὸς ἀλληγορικὸς καὶ ἐπραγματεύθη, διὰ τὰ ἀναφέρωμεν ἐν παραδείγματι, τὸ ἐν Ὀδυσσεΐα (ν 102—12) Σπήλαιον τῶν Νυμφῶν ὡς ἀλληγορίαν τοῦ σύμπαντος εἰς μίαν μονογραφίαν, εἰς τὴν ὁποίαν, ἐν καταφανεῖ ἀντιθέσει πρὸς τὰς προγενεστέρας μελέτας του, δὲν ἐρμηνεύει πλέον τὸν ποιητὴν «δι' αὐτοῦ τοῦ ποιητοῦ». Οὔτε εἰς τὴν ὡς ἄνω περιουσιῶν τοῦ ἐνδεκάτου Ὀμηρικοῦ ζητήματος, οὔτε εἰς τὴν ἐπιστολὴν ἀφιερώσεως τοῦ ἔργου του εἰς τὸν Ἀνατόλιον, ὅπου λέγει: ἐμοῦ δεικνύναι πειρωμένον ὡς αὐτὸς μὲν ἑαυτὸν τὰ πολλὰ Ὀμηρος ἐξηγεῖται,⁴ ὑπάρχει ἡ παραμικρὰ νύξις ὅτι ὁ Πορφύριος εἶχε κατὰ νοῦν τὸν Ἀρίσταρχον. Εἰς τὸ δεύτερον αὐτὸ χωρίον ἐπανεξέθετε ἀπλῶς τὴν προσωπικὴν του προσπάθειαν ὡς ἐρμηνευτοῦ τοῦ Ὀμήρου, χωρὶς τὰ ἐπαναλαμβάνει τὴν φράσιν μὲ τὸ σαφηνίζειν. Ἐν τούτοις ἡ ἔννοια τῶν ὄσων διετύπωσε διὰ τῆς φράσεώς του δὲν συγκρούεται πρὸς τὴν γνώμην τοῦ Ἀριστάρχου. Δυνάμεθα τὰ συγκρίνωμεν τὸ μοναδικὸν Σχόλιον D εἰς E 385: Ἀρίσταρχος ἀξιοῖ τὰ φραζόμενα ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ μυθικώτερον ἐκδέχασθαι κατὰ τὴν ποιητικὴν ἐξουσίαν, μηδὲν ἔξω τῶν φραζομένων ὑπὸ τοῦ ποιητοῦ περιεραζομένους, ἐνθα οἱ ἐρμηνεύονται τοῦ μύθου τοῦ Ὄτου καὶ τοῦ Ἐφιάλτου προτρέπονται τὰ θεωρήσων αὐτὸν ὡς θρυλικὸν μύθευμα ἐξιστορούμενον ποιητικῇ ἀδείᾳ καὶ τὰ μὴ σπαταλοῦν τὸν χρόνον των εἰς ὅσα δὲν λέγει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς.⁵ Ἐπὶ πλέον, ἐπειδὴ ἡ ἔτυμολογία τοῦ Ἀλητοῦ πεδίου (Z 201)

(1907) 40.1 αὐτὸς τῆς κριτικῆς του . . . δύναται τὰ χαρακτηρισθῆ με τοὺς λόγους τοῦ Πορφύριου» (Schrader σελ. 297 καὶ σελ. 281, βλέπε τὰς ἐπομένους σημειώσεις). Οὗτος εἶρε «τὴν αὐτὴν ἀρχὴν» ἐκπεφρασμένην ἐν Σχολ. D εἰς E 385 (βλέπε κατωτέρω, σελ. 270). Ὁ A. Roemer, *Philol.* 70 (1911) 178, ἦτο ὀλιγώτερον προσεκτικὸς ἀμφότεραι αἱ προτάσεις (τοῦ Πορφύριου) εἶναι ἀσφαλῶς ἀρισταρχεῖου προελεύσεως. Αὐτὸς τακτικὰ ἐχαρακτήρισε τὴν φράσιν τοῦ σαφηνίζειν ὡς γνωμάτευσιν ἀρισταρχεῖον εἰς ἄλλα ἄρθρα καὶ βιβλία του, ἄνευ παραπομπῶν.

¹ Porphyrius. *Qu. Hom.* (1880) σελ. 297.16 Schrader μετὰ τῆς σπουδαίας ὑποσημειώσεως «Aristarchum hac in re Porphyrio praeiisse Aristonicus Z 194, 201 docet».

² Περὶ «αὐτοερμηνειῶν» παρ' Ὀμήρω βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 3 κ.ε.

³ J. Bidez, *Vie de Porphyre* (1913) 31 κ.ε.

⁴ σελ. 281.3 Schrader, πρβλ. σελ. 344.

⁵ Εὐστ. αὐτόθι σελ. 561.29 Ἀρίσταρχος ἡξίου . . . μηδὲν τι τῶν παρὰ τῆ ποιήσει μυθικῶν

ἐκ τοῦ ἀλᾶσθαι, τὴν ὁποίαν δίδει ὁ Πορφύριος εἰς τὸ ἐνδέκατον Ὀμηρικὸν ζήτημα, κατ' οὐσίαν ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὴν διδομένην εἰς τὴν ἐκ τοῦ Ἀριστάρχου εἰλημμένην περικοπὴν τοῦ Ἀριστονίκου ἐν Σχολ. Α Ζ 201, ἀπὸ τῆς γενομένης ἐν αὐτῷ τοῦ Βελλεροφόντου πλάνης,¹ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ὁ Πορφύριος διέτηρησε καὶ τὴν ἐρμηνείαν, τὴν ὁποίαν εἶχε δώσει ὁ Ἀρίσταρχος εἰς αὐτὸν τὸν στίχον. Ἴσως ὅλα αὐτὰ νὰ ἐνισχύουν τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος διετύπωσε κάπου τὸ ἀξίωμα σαφηνίζει τὸν ποιητὴν. Συνέβη ὅμως πράγματι τοῦτο; Οἱ φιλόλογοι δὲν ἔχουν τὴν τάσιν νὰ διατυπώνουν γενικὰς ἀρχάς, ὡς οἱ φιλόσοφοι, ἀλλ' ὁ Πορφύριος πάντοτε, ἀπὸ τῶν πρώτων ἤδη γραμματικῶν σπουδῶν του, ἔρρεπε πρὸς τὴν φιλοσοφίαν. Διττὸν τὸ συμπέρασμα: ὅτι ὁ κανὼν Ὀμηρον ἐξ Ὀμήρου σαφηνίζει² ἐπενοήθη ὑπὸ τοῦ Πορφυρίου, καὶ δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ἀθθεντικὴ παρατήρησις τοῦ Ἀριστάρχου, ἀν καὶ δὲν ἀφίσταται τῆς νοοτροπίας του· ἀφ' ἑτέρου, ὅτι πρέπει νὰ εἶναι κανεὶς κάπως ἐπιφυλακτικὸς εἰς τὴν ἀπόδοσιν «πτερόεντος ἔπους» εἰς εἰδικὸν συγγραφέα.

Ὁ κύριος ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ Ἀριστάρχου ἦτο ἡ ἀνακάλυψις τῆς ὁμηρικῆς χρήσεως. Διὰ τὴν ἐξήγησιν λέξεων καὶ γεγονότων συνέλεξε ὅλα τὰ ἀντίστοιχα χωρία τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας, χαρακτηρίσας καὶ μελετήσας τὰ ἀνεῦ ἀντιστοιχῶν ὡς ἀπαξ λεγόμενα τοῦ ποιητοῦ. Ὅσάκις ὅμως σύνηντα κάτι, τὸ ὁποῖον κατὰ τὴν γνώμην του καθόλου δὲν ἑταίριαζε εἰς τὸν τύπον τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης ἢ τῆς ζωῆς τῶν ὁμηρικῶν χρόνων, τὸ ἐχαρακτήριζε ὡς κυκλικώτερον, ἐν ἀντιπαράβολῃ πρὸς τὸ ὁμηρικώτερον, ἦτοι τὸ γνησίως ὁμηρικόν. Ὁ Ἀρίσταρχος ὑπερέβαλε κατὰ πολὺ τὰς ἀρχαιοτέρας γλωσσογραφικὰς, λεξικογραφικὰς καὶ ἀρχαιογνωστικὰς μελέτας³ καὶ ἤσκησε κριτικὴν τῶν ἀνεπαρκειῶν των, διότι εἶχε εὐρυτέραν ἀντίληψιν ὁλοκλήρου τῆς ἐπικῆς περιόδου.

Ἐχομεν ἤδη ἐξετάσει εἰς τὰ προηγούμενα κάπως ἐν ἐκτάσει⁴ τὸ προοίμιον τῆς Ἰλιάδος καὶ ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος ἠθέτησε τὴν γραφὴν τοῦ Ζηνοδότου εἰς τὸν στίχον Α 5 *οἰωνοῖσι τε δαῖτα*, διότι ἐστάθη ἀδύνατον νὰ εὕρῃ εἰς τὸν Ὀμηρον ἀντίστοιχον χωρίον, ἐνθα τὸ *δαῖς* νὰ σημαίνῃ «τροφὴν θηρίων», καὶ διότι αὐτὴ ἡ παραγωγὴ τῆς λέξεως (ἐκ τοῦ *δατεῖσθαι* «διανέμειν ἀλλήλοις») ἐφαίνετο νὰ δικαιολογῇ τὴν χρῆσιν τῆς μόνον προκειμένου περὶ φαγητῶν ἀνθρωπίνων πεπολιτισμένων ὄντων. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Ἀρίσταρχος ἔθεσε εἰς τὸ κείμενον

περιεργάζεσθαι ἀλληγορικῶς ἔξω τῶν φραζομένων, πιθανῶς «παρενέβαλε» τὸ ἀλληγορικῶς. Κατὰ τὰ Σχόλ. D ἢ πρότασις τοῦ Ἀριστάρχου ἦτο περισσώτερον γενικὴ, ὄχι ἰδιαιτέρως κατὰ τῆς ἀλληγορίας.

¹ Βλέπε ἰδίως τὴν σημείωσιν τοῦ Schrader εἰς τὴν σελ. 298.17-20.

² Εἰς τὰ σωζόμενα Σχόλια, καθ' ὅσον ἀντιπροσωπεύουν τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν, ἡ σπανία λέξις *σαφηνίζει* δὲν χρησιμοποιεῖται διὰ τὴν δραστηριότητα τοῦ ἐρμηνευτοῦ. Ἄν ὅμως ὁ ποιητὴς καθιστᾷ κάτι σαφές, λέγεται ὅτι ὁ ποιητὴς *σαφηνίζει*. Εἰς τὴν φιλοσοφικὴν καὶ ρητορικὴν φιλολογίαν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας εἶναι ἀρκετὰ κοινὴ ἔκφρασις, βλέπε ἐπὶ παραδείγματι Κλημ. Ἄλ. τόμ. IV 699 St.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 236.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 133.

του τὸ ἀκαθόριστον *οἰωνοῖσί τε πᾶσι* καὶ ἐπέτυχε νὰ θριαμβεύσῃ πλήρως, καθ' ὅσον τὸ *δαῖτα* ἐξηφανίσθη τελείως ἐξ ὅλων τῶν χειρογράφων τῆς Ἰλιάδος ἐπιζῆσαν μόνον εἰς κάποιαν παράθεσιν τοῦ Ἀθηναίου. Ἀκόμη καὶ ἂν πεισθῶμεν ὅτι *δαῖτα* καὶ ὄχι *πᾶσι* εἶναι ἡ ἀρχική καὶ ἡ μόνη γνωστὴ εἰς ὅλους τοὺς τραγικούς γραφῆ, τὸ παράδειγμα τοῦτο ρίπτει ἄπλετον φῶς ἐπὶ τῶν πνευματικῶν διεργασιῶν, κατόπιν τῶν ὁποίων ἐλάμβανε ὁ Ἀρίσταρχος τὰς ἀποφάσεις του. Εἰς ἀναριθμήτους ἄλλας περιπτώσεις οὐδέποτε ἠγέρθη ἀμφιβολία περὶ τῆς ὀρθότητος τῶν συμπερασμάτων, εἰς τὰ ὁποῖα ὠδήγησαν αὐτὸν αἱ ὀξυδερκεῖς παρατηρήσεις του. Ἐκ τῶν διαφόρων γραφῶν ἐπέλεξε τὰς ὀρθάς, ἀπεκάλυψεν εἰς τὰς ἐξηγήσεις τῶν γλωσσῶν λάθη τὰ ὁποῖα εἶχον καταστῆ ἐπὶ αἰῶνας παραδοσιακά, ἐβελτίωσε σημαντικῶς τὴν διάκρισιν τῶν συνωνύμων ἀκολουθήσας τὰς προγενεστέρως προσπαθείας τοῦ Προδίκου καὶ τοῦ Ἀριστοτέλους, καί, συνεχίζων τὴν ἔρευναν τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, διεπίστωσεν ὅτι ἡ σημασία πολυαριθμῶν λέξεων συνήθως κοινῆς χρήσεως εἶχε μεταβληθῆ κατὰ τὴν περίοδον, ἡ ὁποία ἐχώριζε τὴν ἐπικὴν ἐποχὴν ὡς καὶ τὴν ἀττικὴν ἀπὸ τῆς ἰδικῆς του. Ἐπειδὴ ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε ὑπογραμμίσαι τὴν χρῆσιν ἐνίων «ἀττικῶν» τύπων καὶ λέξεων εἰς τὴν ἐπικὴν γλῶσσαν,¹ ἀπέβη εἰς ἕκ τῶν κοινῶν τόπων τῆς περὶ Ὀμήρου φιλολογίας τῆς ἐποχῆς του ὅτι ἀκριβῶς διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ὁ Ἀρίσταρχος ἐθεώρει τὸν Ὀμηρον ὡς Ἀθηναῖον ἐκ γενετῆς.² Ἀναζητοῦντες ἀποδείξεις τῆς ὑποθέσεως αὐτῆς εἰς τὰ Σχόλια, οὐδὲν τὸ οὐσιαστικὸν εὐρίσκομεν ἐκτὸς μιᾶς διπλῆς ἐν Ν 197³, ἡ ὁποία κατὰ τὸν Ἀριστόνικον ἐπισύρει τὴν προσοχὴν εἰς τὸν δυϊκὸν *Ἄλαντε μεμάοτε*. Ὁ σχολιαστὴς προσθέτει ὅτι ἡ χρῆσις τῆς διπλῆς ὑπαινίσσεται κάπως τὴν πατρίδα (τοῦ ποιητοῦ;), διότι ὁ δυϊκὸς ἀπετέλει ἰδιόζον χαρακτηριστικὸν τῶν Ἀθηναίων. Ἀλλὰ μᾶλλον σημαίνει ὅτι ἡ ἐν Ἀθήναις γέννησις του ἦτο γνωστὴ ἐξ ἄλλων πηγῶν καὶ ἐπιβεβαιοῦται μόνον ἐκ τῆς χρήσεως τοῦ δυϊκοῦ. Βεβαίως ὁ ἀναφερόμενος εἰς τοὺς δημοφιλεῖς βίους τοῦ Ὀμήρου μακρὸς κατάλογος τῶν τόπων τῆς γεννήσεώς του περιλαμβάνει τὴν δῆλωσιν, ὅτι κατὰ τὸν Ἀρίσταρχον καὶ τὸν Διονύσιον τὸν Θραῖκα⁴ ἦτο Ἀθηναῖος. Εἰς τὸ ὑπόμνημά του περὶ Ἀρχιλόχου,⁵ εἰς τὴν σοβαρὰν δηλαδὴ γραμματικὴν φιλολογίαν, ὁ Ἀρίσταρχος ἐτοποθέτει τὸν Ὀμηρον εἰς τὴν ἐποχὴν τῆς Ἰωνικῆς μετα-

¹ Βλέπε, π.χ., J. Wackernagel, *Sprachliche Untersuchungen zu Homer* (1916) 156.

² Wilamowitz, *Hom. Unters.* 258 κ.ε., *Il. und Hom.* 9, 507.

³ Σχολ. Α Ν 197 (ἡ διπλή) ὅτι συνεχῶς κέχρηται τοῖς δυϊκοῖς· ἡ δὲ ἀναφορὰ πρὸς τὰ περὶ τῆς πατρίδος· Ἀθηναῖον γὰρ ἴδιον. Ὁ G.W. Nitzsch, *De Historia Homeri*, Fasc. posterior (1837) 89, ἀπέφυγε νὰ συναγάγῃ ἀκριβῆ συμπεράσματα ἐκ τῆς ἀμφιβόλου αὐτῆς περιόδου, ὀρθῶς ὅμως ἀνεφέρθη εἰς τὴν σύνδεσιν τοῦ βίου τοῦ Ὀμήρου μετὰ τῆς Ἰωνικῆς μεταναστεύσεως ἐν τῇ βιογραφικῇ αὐτοῦ παραδόσει. Πρβλ. Ἀριστόνικ. ἔκδ. L. Friedlaender σελ. 15.2 καὶ Jacoby, σημ. 1 τῆς σελ. 273.

⁴ *Homeri Opera*, ἔκδ. T.W. Allen, V (1911) σελ. 247.8 = *Vitae Hom. et Hes.*, ἔκδ. Wilamowitz (1916) σελ. 29.9. Πρβλ. Allen σελ. 244.13 = Wil. σελ. 25.8.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 263, σημ. 2.

ναστεύσεως. Οί Ίωνες αὐτοὶ ἄποικοι, συμφώνως πρὸς ἀρχαίαν καὶ λίαν διαδεδομένην παράδοσιν, προήρχοντο ἐξ Ἀθηνῶν. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανον¹ ὅτι ἐδῶ ὁ Ἀρίσταρχος ἀνεφέρετο ὄχι μόνον εἰς τὸν χρόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν πατρίδα τοῦ Ὀμήρου, συγκεκριμένως τὰς Ἀθήνας. Εἰς ἓνα ἐκ τῶν βίων τὰ δύο αὐτὰ στοιχεῖα ἔχουν πράγματι συνδυασθῆ.²

Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἀόκνου ἐρμηνευτικῆς του ἐργασίας ὁ Ἀρίσταρχος ἀνεκάλυψε ἐπίσης ὀλίγους γενικούς γραμματικούς καὶ μετρικούς κανόνες. Ἐχομεν τὴν πληροφορίαν, ὅτι εἰς τοὺς πέντε κανόνες κλίσεως τοὺς διατυπωθέντας ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφάνους³ προσέθεσε καὶ ἕκτον καὶ ὅτι ἀνεγνώρισε ὀκτὼ μέρη τοῦ λόγου.⁴ Προφανῶς παρετήρησε ὅτι ἀποφεύγεται μία λέξις νὰ τελειώη μὲ «τέταρτον τροχαῖον» τοῦ δακτυλικοῦ ἑξαμέτρου, καθ' ὅσον ἐν I 394 ἀντὶ τῆς κοινῆς γραφῆς *γυναῖκα* / *γαμέσσεται* προέτεινε τὴν γραφὴν *γυναῖκά γε* / *μάσσεται*,⁵ ἀν καὶ δὲν μετέβαλε τὸ κείμενον.

Ἡ ἀντίληψις περὶ γραμματικῆς ἀναλογίας μαρτυρεῖται τὸ πρῶτον εἰς τὸν Ἀριστοφάνη εἰς τὸν περιορισμένον τομέα τῆς κλίσεως. Φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ἐν εἶδος καθοδηγητικῆς ἀρχῆς διὰ τὸν τρόπον ἐρμηνείας τοῦ Ἀριστάρχου καὶ ὅτι ἐνέπλεξε αὐτὸν εἰς ὀξείας διαφωνίας πρὸς τοὺς ἀντιπάλους του τοὺς ὑποστηρίζοντας τὴν ἀνωμαλίαν. Δὲν ἦτο ὁμοῦς σχολαστικὸς εἰς τὴν ἀναζήτησιν τῶν ἀντιστοίχων παραδειγμάτων. Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τοὺς προγενεστέρους του ὁ Ἀρίσταρχος ἐπισκοπήσας τὴν ἐπικὴν χρῆσιν ἐν τῷ συνόλῳ τῆς κατῶρθωσε νὰ συλλέξῃ τὰς λέξεις ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι ἀπαντοῦν μόνον ἅπαξ εἰς τὸν Ὀμηρον. Ὁ Ἀριστόνικος διετήρησε τὴν ἐν Σχολ. Α Γ 54 φράσιν τοῦ Ἀριστάρχου: *πολλὰ δὲ ἔστιν ἅπαξ λεγόμενα παρὰ τῷ ποιητῇ*.⁶ Ἡ ἐξέτασις τῶν προβλημάτων τῶν πολλῶν αὐτῶν μοναδικῶν περιπτώσεων ἀπετέλεσε οὐσιῶδες μέρος τῆς ἐρμηνείας του, ὡς δυνάμεθα νὰ διαπιστώσωμεν ὄχι μόνον ἐκ τῶν Σχολίων, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ λεξικοῦ τοῦ Ἀπολλωνίου τοῦ Σοφιστοῦ, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὸν Ἀριστόνικον, ἴσως δὲ καὶ πρωϊμώτερα κείμενα τῆς παραδόσεως τοῦ Ἀριστάρχου.

¹ Πρβλ. F. Jacoby, *FGrHist.* III Suppl. (Ἑπόμνημα εἰς τοὺς ἀρχαίους ἱστορικούς τῶν Ἀθηνῶν) 1577, II 474 κ.έ.

² Allen, *Homeri Opera* V σελ. 244.18 (καὶ 13) = Wil. *Vitae Homeri* σελ. 25.13 (καὶ 8).

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 242 κ.έ.

⁴ Quint. *Insti.* I 4.20 octo partes (ὄνομα, ῥῆμα, μετοχή, ἀντωνυμία, ἄρθρον, ἐπίρρημα, πρόθεσις, σύνδεσμος). Ὁ κατάλογος αὐτὸς δὲν περιέχει τὰ μέρη ἐκεῖνα τοῦ λόγου, τὰ ὁποῖα διέκρινε ὁ Ἀριστοτέλης, βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 90-91. Περὶ τῶν Στωϊκῶν καὶ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακικοῦ βλέπε κατωτέρω, σελ. 320 κ.έ.

⁵ I 394 Πηλεὺς θῆν μοι ἔπειτα γυναῖκα γαμέσσεται αὐτὸς εἰς ὅλα τὰ ἀρχαῖα (Σχολ. Τ αὐτόθι) καὶ μεσαιωνικὰ χειρόγραφα: *γυναῖκά γε μάσσεται* Ἀρίσταρχ. Σχολ. Α ἐν τῇ μέσῃ φᾶ αὐτόθι. Ἀμφότεραι αἱ γραφαὶ ἐπιδέχονται ἀντίρρῃσιν, βλέπε P. Maas, *Greek Metre* § 87.

⁶ F. Martinazzoli, *Harax Legomenon*, μέρος I 1 (1953), μέρος I 2 (1957) «Lexicon Homericum di Apollonio Sofista». Πρβλ. H. Erbse, *Gnom.* 27 (1955) 52 κ.έ. καὶ 31 (1959) 216 κ.έ.

Ὁφείλομεν νὰ διακρίνωμεν τὴν διαφορὰν μεταξὺ τῶν ἀπαξ λεγομένων, τὰ ὁποῖα ἀνεγνωρίζοντο ὡς ὁμηρικὰ, καὶ τῶν ἐκφράσεων ἢ τῶν χωρίων τῶν σημειουμένων δι' ὀβελοῦ, διὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον λόγον θεωρουμένων ὡς οὐχ ὁμηρικῶς ἢ καὶ κυκλικῶς λεχθέντων. Καὶ ἂν ἀκόμη διαφωνῇ κανεὶς μὲ τὰς κρίσεις τοῦ Ἀριστάρχου, ὀφείλει νὰ ἐκτιμήσῃ τὴν σοβαρὰν ἐπιχειρηματολογία του, τὴν βασισμένην ἐπὶ στοιχείων ἐπιμελῶς συγκεντρωθέντων. Δεδομένου δὲ ὅτι αὐτὰ τὰ ἐπιχειρήματα διεσώθησαν εἰς πολλὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ὑπομνημάτων του, γνωρίζομεν πολὺ περισσότερα περὶ αὐτοῦ ἢ περὶ τῶν προγενεστέρων του. Ἀπέφευγε τὴν ἀλλοίωσιν τῆς παραδόσεως, ἤτοι τῆς συμφωνίας τῶν περισσότερων χειρογράφων, δι' εἰκασιῶν ἢ διὰ παραλείψεως στίχων. Ἡ ἐπιφυλακτικότης του κρίνεται ὡς ὑπερβολικὴ ἐν (Διδύμου—) Σχολ. A I 222 ἄμεινον οὖν εἶχεν ἂν, φησὶν ὁ Ἀρίσταρχος, <εἰ> (add. Bekker) ἐγγέγραπτο . . . ἀλλ' ὁμῶς ὑπὸ περιττῆς εὐλαβείας οὐδὲν μετέθηκεν, ἐν πολλαῖς οὕτως εὐρῶν φερομένην τὴν γραφήν. Ὁ Ἀρίσταρχος ἐσημείωνε τοὺς ἐπαναλαμβανομένους στίχους δι' ἀστερίσκου, ὁσάκις δέ, καὶ αὐτὸ συνέβη συχνά, ἐθεώρει αὐτοὺς ὄχι μόνον ἄνευ περιεχομένου, ἀλλὰ καὶ ἀπᾶλλον εἰς ὠρισμένας θέσεις, ἰδιαιτέρως εἰς λόγους, προσέθετε εἰς τοὺς ἀστερίσκους ὀβελούς. Αὐτὸ ἔπραξε π.χ. εἰς τὸν λόγον τῆς Ἡρας (B 160—2 καὶ 164)¹ ὅτι οἰκειότερον ἐν τῷ τῆς Ἀθηνᾶς λόγῳ ἐξῆς εἰσι τεταγμένοι (176—8 καὶ 180), νῦν δὲ κυκλικώτερον² λέγονται (Ἀριστόνικ. Σχολ. A B 160). Διεφώνει ὁμῶς πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου διαγραφὴν ὀλοκλήρου τοῦ λόγου θεωρῶν αὐτὸν ὡς ὁμηρικῶς ἔχοντα, ὑπὸ τὸν ὄρον νὰ ἀθετηθοῦν οἱ ὀλίγοι προαναφερθέντες στίχοι, καθ' ὅσον ἤρμοζον μὲν αὐτοὶ εἰς τὴν νοουθεσίαν τῆς Ἀθηνᾶς πρὸς τὸν Ὀδυσσεά, ὅπως ἐπισκεφθῇ κατ' ἰδίαν τοὺς Ἕλληνας ἥρωας, ὄχι ὁμῶς εἰς τὴν προσφώνησιν τῆς Ἡρας πρὸς τὴν Ἀθηνᾶν.

Ἡ χρῆσις τοῦ ὄρου κυκλικώτερον ἢ κυκλικῶς³ ἀπηχεῖ τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ πρῶτον γενομένην διάκρισιν μεταξὺ τοῦ μεγάλου ἀφ' ἑνὸς ποιητοῦ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας καὶ τῶν δημιουργῶν τῶν ἄλλων ἀρχαίων ἐπῶν ἀφ' ἑτέρου, τῶν κυκλικῶν.⁴ Ἀρχικῶς ἡ λέξις αὐτὴ ἀνεφέρετο εἰς τὸ θέμα τῶν

¹ Ὁ Ζηνοδότος εἶχε διαφορετικὸν κείμενον ἐν B 156, τὸν ὁποῖον ἠκολούθει ὁ B 169, ἐπειδὴ εἶχε παραλειφθῆ ὄλος ὁ λόγος τῆς Ἡρας. Ἐκτοτε οἱ ἀρχαῖοι καὶ οἱ νεώτεροι κριτικοὶ δὲν ἔπαυσαν νὰ συζητοῦν περὶ τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἐν τῷ συνόλῳ του, βλέπε P. Von der Mühl, *Krit. Hypomnema zur Ilias* (1952) 40.

² Ἀνέγνωσα κυκλικώτερον(ον) εἰς τὸ πανομοιότυπον τοῦ cod. Ven. A σελὶς 27^r τελευταῖος στίχος, τὸ ὁποῖον εἶναι, νομίζω, ἐν ἐλαφρῶς ἐφθαρμένον κυκλικώτερον. Τὸ κοινότερον τοῦ Villosion εἶχε ἀποδεχθῆ ὁ Dindorf. Ὁ Bekker ἀνέγνωσε (;) κωμικώτερον, ὁ Lehrs εἶκασε ἀνοικειότερον (Herodiani scripta tria, Epimetrum, 1848, σελ. 459), ἠκολούθησε δ' αὐτὸν ὁ Friedlaender, Ἀριστόνικ. σελ. 62.

³ Ὁ Ἀρίσταρχος ἐν Σχολ. A (Ἀριστόνικος) O 610 εἶπε περὶ πέντε στίχων κυκλικῶς ταυτολογεῖται καὶ ἠθέτησε αὐτούς, ἐνῶ ὁ Ζηνοδότος τοὺς παρέλειψε. Πρβλ. Σχολ. A Z 325 κυκλικῶς κατακέχρηται, I 222 κυκλικώτερον, Σχολ. T Ω 628 κυκλικῶς (Wilamowitz: ἰδίως cod.,) Σχολ. BEP η 115 οὐ κυκλικῶς . . . ἀλλ' . . . τὸ ἰδίωμα μετὰ τῆς σημειώσεως τῶν ἐκδοτῶν.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 86 κ.έ.

ποιημάτων, εἰδικώτερον εἰς τὸν τραϊκὸν κύκλον ἀπὸ τῶν αἰτίων τοῦ πολέμου μέχρι τοῦ θανάτου τοῦ Ὀδυσσεύς, τοῦ τελευταίου παλινωστήσαντος. Ἄλλὰ μετὰ τὸν Ἀριστοτέλη πᾶν (κυκλικὸν) συγκρινόμενον πρὸς τὰ δύο ἐπίλεκτα ποιήματα τοῦ Ὀμήρου ἔθεωρεῖτο κατώτερον, ἦτοι τοῦλάχιστον συμβατικὸν καὶ συνήθως ἀσήμαντον. Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς ὁ Ζηνόδοτος,¹ ὁ Καλλιμάχος² καὶ ἅπαντες οἱ ἀλεξανδρινοὶ ποιηταὶ καὶ φιλόλογοι — συνήθως ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Περίπατον — ἀπεδέχοντο τὸ ἀριστοτελικὸν δόγμα. Τὸ ὄργιλον pronunciamiento τοῦ Καλλιμάχου, *ἐχθαίρω τὸ ποίημα τὸ κυκλικὸν* (*Ἐπιγρ.* 28), ἔτυχε εὐρυτάτης ἐπιδοκιμασίας καὶ συχνὰ ἐπανελαμβάνετο, αὐτὸ δὲ καταφανῶς ὑπαινίσσεται καὶ ὁ Ὀράτιος εἰς τοὺς περιφήμους στίχους του *A.P.* 132 «non circa vilem patulumque moraberis orbem» καὶ 136 «ut scriptor cyclicus olim».

Ἄφ' ἑτέρου, ἂν ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια ἐξετιμῶντο ὡς δημιουργήματα ἐξαιρετικῆς δεξιότητάς ἐνός ποιητοῦ,³ αὐτὸ δὲν σημαίνει ὅτι παρουσιαζόν ὀλίγας δυσκολίας καὶ ἀντιφάσεις εἰς τὸ διερευνητικὸν πνεῦμα τῶν φιλόλογων. Ἦτο σχετικῶς εὐκόλος ἡ ἀναγνώρισις καὶ ἡ διαγραφή στίχων ἑλλειπόντων εἰς τινὰ ἐκ τῶν χειρογράφων ὡς μεθομηρικῶν παρεμβολῶν. Εἰς ὅλα ὅμως τὰ χειρόγραφα ὑπῆρχον πολλοὶ στίχοι δυσκόλως συμβιβασζόμενοι πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς τελειότητος καὶ τῆς ἐνότητος, καὶ ὡς ἐκ τούτου θὰ ἔπρεπε νὰ ἐξετασθοῦν μετὰ προσοχῆς, ἐν ἀνάγκῃ νὰ ἐπισημανθοῦν ὡς μὴ ὁμηρικὸι ἢ εἰς εἰδικὰς περιπτώσεις ὡς κυκλικοί. Ἡ μόνη λύσις ἦτο ὅχι ἡ ἀπάλειψις αὐτῶν, ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς των ὡς νόθων, ὡς «ἐμβολίμων» (τὸ *ἀθετεῖν*). Ἡ ἀθέτησις ἐπινοηθεῖσα ὑπὸ τῶν προκατόχων του ἐφημέρου ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου μετ' ἄκρας δεξιότητος,⁴ τὸ αὐτὸ δὲ ἐξηκολούθησαν νὰ πράττουν οἱ ὀπαδοὶ του εἰς τὸν τομέα τῆς ὁμηρικῆς κριτικῆς ἐπὶ δύο χιλιετηρίδας.

Οὐδεμία ἀλλαγὴ μεθόδου ἦτο ἐφικτή, ἕως ὅτου κατὰ τὸν δέκατον ὄγδοον αἰῶνα ἀνέτειλε νέα ἀντίληψις περὶ ἱστορίας καὶ ἀνεκαλύφθη ὅτι ἡ προφορικὴ λαϊκὴ ποίησις ἦτο προῖον ἀρχαιότερας περιόδου, οὐσιωδῶς διαφόρου ἐκείνων αἰ ὁποῖαι ἠκολούθησαν. Ὁ Ἀρίσταρχος ὀρμώμενος ἐκ τῆς ἀττικῆς καὶ ἑλληνιστικῆς χρήσεως εἶχε κατορθώσει νὰ διακρίνῃ μερικὰ ἔχνη ὁμηρικῆς γλώσσης καὶ νὰ διαπιστώσῃ τὴν ὑπαρξίν διαφορῶν πολιτισμοῦ. Ἡ νέα ὅμως ἀντίληψις ἐζήτηε νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια νὰ κατανοηθῇ ὁ εἰδικὸς χαρακτήρ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως ὡς συνόλου, δηλαδὴ νὰ γνωσθῇ ἡ προέλευσις, ἡ ἐξέλιξις καὶ ἡ

¹ Ἀνωτέρω, σελ. 139.

² Ἀνωτέρω, σελ. 162-3.

³ Ὁ Ἀρίσταρχος ἀπέριψε τὴν γνώμην τῶν *χωρίζοντων*, οἱ ὁποῖοι ὑπέθετον δύο ποιητὰς διὰ τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν, ὡς «παράδοξον» (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 255). Παρέθεσε ἀναφορὰς τῆς Ὀδυσσεύς προερχομένης ἐκ τῆς Ἰλιάδος. Πρβλ. Σχολ. Δ 354, Δ 147, κτλ.

⁴ Πρβλ. τὸ σχόλιον του εἰς ψ 296, τὸ ὁποῖον ἐθεώρει ὡς τὸ τέλος τῆς Ὀδυσσεύς συμφωνῶν ἐπὶ τούτου πρὸς τὸν Ἀριστοφάνη, ἀνωτέρω, σελ. 209. Ἴσως ἡ περισσότερον κτυπητὴ ἀθέτησις αὐτοῦ εἶναι ἡ τῶν στίχων Ω 25-30, τὸ χειρότερον «μπάλωμα» εἰς τὸ ὁμηρικὸν μας κείμενον.

τελική της μορφῆς. Πολλὰ χωρία, τὰ ὅποια εἶχον φέρει εἰς ἀμηχανίαν τοὺς ἀλεξανδρινούς καὶ τοὺς μεταγενεστέρους φιλολόγους, δὲν ἐθεωροῦντο πλέον ὡς ἐμβόλιμα, ἀλλ' ἀνεγνωρίσθησαν ὡς σημεῖα διαφορετικῶν στρωμάτων εἰς τὴν δομὴν τῶν μεγάλων ποιημάτων. Ὁ F. A. Wolf ἐκκινῶν ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του ἀνακαλυφθέντων Βενετικῶν σχολίων¹ προσεπάθησε νὰ προσκομίση ἀποδείξεις διὰ τὴν νέαν ἱστορικὴν ἔρευναν κατὰ στάδια, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἀκαθορίστους γενικότητας τῶν φανατικῶν ὀμηριστῶν. Τελικῶς ἤνοιξε τὴν ὁδὸν διὰ τὰς ἀναλυτικὰς προσπαθείας τῶν ἐπερχομένων γενεῶν τῶν φιλολόγων, οἱ ὅποιοι μὲ ζῆλον ἐπεδίωκον νὰ ἀποκαλύψουν τὰ μυστήρια τῆς κατὰ χρονολογικὰ στρώματα κατατάξεως τῶν ἐπῶν.

Εἶναι ἐντελῶς φυσικόν, ὅτι εἰς τὸ παρὸν κεφάλαιον κυριαρχεῖ ἡ ἀρνητικὴ πλευρὰ τῆς ὀμηρικῆς κριτικῆς τοῦ Ἄριστάρχου. Αἱ ὑπάρχουσαι πηγαί² οὐδὲν σχεδὸν τὸ ἐπαινετικὸν ἀναφέρουν διὰ τὰς θετικὰς ἀξίας, τὰς ὁποίας ἐκεῖνος ἐθαύμαζε καὶ ἐξετίμα εἰς τὸν μέγιστον τῶν ποιητῶν. Ὁ Ἄρισταρχος, ὡς ὁ Ἐρατοσθένης, ἔβλεπε εἰς τὸν Ὀμηρον τὸν πλήρη φαντασίας καὶ δημιουργικότητος ποιητὴν, σκοπὸς τοῦ ὁποίου ἦτο νὰ τέρψη καὶ ὄχι νὰ διδάξῃ.³ Οἱ διάσπαρτοι αἰσθητικοὶ καὶ ρητορικοὶ ὄροι, οἱ ὅποιοι ἐφθασαν μέχρις ἡμῶν, δὲν ὑποδηλοῦν ὅτι ὁ Ἄρισταρχος ἠκολούθει τὰς ἀρχαῖς ποιητικῆς θεωρίας. Σποραδικαὶ φράσεις π.χ. διὰ παντὸς (Σχολ. Α Θ 562, Α 217 κτλ.) οἰκονομικῶς (Ψ 616, Σχολ. μ 103, ν 356), ἐνεκα τῆς ἀντικαταστάσεως («ἰσσοροπίας»; Ο 212) ἐπισύρουν τὴν προσοχὴν εἰς τὴν τέχνην τῆς συνθέσεως κατὰ τὴν ἐπικὴν ἀφήγησιν. Ἄλλαι φράσεις τονίζουν τὴν ἀρμονίαν μεταξὺ τῶν λόγων καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐπικοῦ ἥρωος, ἐν ᾗθι λέγεται (Α 117 κτλ.). Αἱ εἰς τὸ ὕφος ἀναφερόμεναι παρατηρήσεις τοῦ ἐξηγοῦν τὴν εἰδικὴν λειτουργίαν τῶν μεταφορῶν (πρὸς ἔμφασιν Β 670) ἢ τῶν παρομοιώσεων (Ξ 16, Σ 207 ἐμφατικῶς, Ι 14 εἰς ἀξίησιν), ἢ τῆς «ἀποσιωπήσεως πράγματος» (κατὰ τὸ σιωπώμενον Ζ 337, ΙΙ 432 κτλ.). Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ἐκτιμήσεις αὐτοῦ τοῦ εἶδους, τὰ ἐπιτιμητικὰ ἐπιθέτα ἀπρεπές, εὐτελές, περισσόν, ἀνακύπτουν κατ' ἐπανάληψιν, ἀλλὰ πάντοτε κάμνει αἰσθητὴν τὴν παρουσίαν τῆς ἢ βαθεῖα ἀφοσίωσός του, ἔστω καὶ ἂν εἶναι συγκεκαλυμμένη. Ἄπεδέχτο εἰλικρινῶς, ὡς ἐπιβεβαιῶνουν πολλαὶ ἐρμηνεῖαι του, τὴν ἀριστοτελικὴν καὶ τὴν καλλιμάχειον διάκρισιν μεταξὺ τῆς ἀνωτερότητος τοῦ

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 254 κ.έ.

² Ὁ Δίδυμος δὲν εἶχε ἀσφαλῶς τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀναφέρῃ αἰσθητικὰς κρίσεις τοῦ Ἄριστάρχου, ἀλλ' ὁ Ἄριστόνικος εἶχε. Τὰ ἐξηγητικὰ Σχόλια εἰς b T περιέχουν ὀλίγον ἀριστάρχειον ὕλικόν. Ὁ W. Bachmann, «Die ästhetischen Anschauungen Aristarchs in der Exegese und Kritik der Homerischen Gedichten», Beilage zum *Jahresbericht des Alten Gymnasiums Nürnberg* I (1901/2) II (1903/4) δίδει χρήσιμον ἐν μέρει συλλογὴν μαρτυριῶν. Ὁλιγωτέραν βοήθειαν προσφέρει ὁ Atkins, *Literary Criticism* I (1934) 188 κ.έ. Περὶ τῆς τέχνης τῆς συνθέσεως βλέπε καὶ R. Griesinger, *Die ästhetischen Anschauungen der alten Homererklärer*, Diss. Tübingen (1907) 9 κ.έ.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 198 κ.έ.

‘Ομήρου καὶ τῆς ἀνεπαρκείας τῶν κυκλικῶν χρησιμοποιοῦν κριτικά σύμβολα καὶ λέξεις, διὰ τὴν καταστροφήν τοῦτο σαφὲς ἐπ’ ὠφελείᾳ τῆς ἀληθοῦς ποιήσεως.

‘Ο Ἀρίσταρχος ἀπέκτησε μέγα κύρος ὡς κριτικὸς καὶ ἐρμηνευτής. Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμῖσι τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. ὁ Παναίτιος, ὁ γεννηθεὶς ἐν Ρόδῳ καὶ μετέπειτα ἀναδειχθεὶς εἰς ἡγετικὴν φυσιογνωμίαν μεταξύ τῶν ἐν Ἀθήναις καὶ Ρώμῃ Στωϊκῶν, ἐθαύμαζε τόσον τὴν ἄνεσιν, μετὰ τῆς ὁποίας ὁ Ἀρίσταρχος ἐμάντευε τὴν ἔννοιαν τῆς δυσκόλου ἀρχαίας ποιήσεως, ὥστε ἀπεκάλει αὐτὸν «μάντιν»: μάντιν . . . διὰ τὸ βραδύως καταμαντεύεσθαι τῆς τῶν ποιημάτων διανοίας.¹ Κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. ὁ Κικέρων καὶ ὁ Ὀράτιος βεβαιοῦν ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ κατέστη σχεδὸν παροιμιῶδες,² διότι ἐθεωρεῖτο ὡς τὸ ὄνομα τοῦ σοβαρωτέρου καὶ εἰλικρινεστέρου κριτικοῦ. Πράγματι ὁμοίως ὁ θρύλος περὶ τοῦ ἀλαθῆτου τοῦ ἐδημιούργει κινδύνους κατὰ τὰς ἡμέρας τῆς διακρινομένης διὰ τὴν ἔλλειψιν κριτικοῦ πνεύματος ὑστέρας περιόδου τῆς ἀρχαιότητος, ὁ ἴδιος δὲ ἐλάχιστα θὰ ἐπεδοκίμαζε τοὺς ἀφελεῖς ἐκείνους θαυμαστάς του, οἱ ὅποιοι τὸν ἠκολούθουν τυφλῶς, ἔστω καὶ ἂν αἱ γνώσεις των ἦσαν ἀνώτεραι.³

Μετὰ τὴν ἀνακάλυψιν ὑπὸ τοῦ Villoison τῶν βενετικῶν κωδίκων καὶ μετὰ τὰς βασισθείσας ἐπ’ αὐτῶν μελέτας τοῦ Lehrs, τὸ κύρος τοῦ Ἀριστάρχου ἀνῆλθε ἐκ νέου εἰς ὑπερβολικὰ ὕψη. Τὸ 1848 ὁ Nauck διεμαρτυρήθη ἐναντίον ἐκείνου τὸ ὁποῖον ἀπεκάλεσε «ἀρισταρχομανίαν».⁴ Ἐὰν ἡ εἰκὼν τοῦ γραμματικοῦ, ὡς παρέστηκεν αὐτῇ τὸ ὑπόμνημα τῶν τεσσάρων ἀνδρῶν εἰς τὸν βενετικὸν κώδικα Α, ἐφαίνεται εἰς τὰ ὅμοια τῶν συγχρόνων ὀπαδῶν τοῦ Ἀριστάρχου ὅτι εἶχε παραμορφωθῆ ὑπὸ τινων ἀσαφειῶν, ὡς ὑπεύθυνοι τοῦτου ἐκακίζοντο οἱ ἀνόητοι ἐραισταί του, πρῶτον ὁ Δίδυμος⁵ καὶ ἐν συνεχείᾳ ὁ Ἀριστό-

¹ Ἀθην. XIV 634C = Παναίτ. Ρόδ. *Fragmenta* ἐκδ. M. Van Straaten (1962) fr. 93. ‘Ο Bentley ὑπὸ τῆς ἐπιγραφῆς τοῦτο λέγων ἐν τῷ προλόγῳ εἰς τὸν Ὀράτιον του (1711) XX «opus . . . est, ut de Aristarcho olim praedicabant, divinandi quadam peritia et μαντικῇ».

² Cic. *ad Att.* I 14.3 «quarum (orationum) tu Aristarchus es» (πρβλ. *in Pison.* 73 πλέον ἀστεϊζόμενος, *fam.* III 11.5, IX 10.1). Hor. *A.P.* 450 «fiet Aristarchus».

³ Αἱ παρατηρήσεις περὶ τοῦ τονισμοῦ τοῦ Ἀριστάρχου εἰς τὸ τέλος τοῦ Σχολ. Α Β 316 πτερύγος (παρὰ τὸν κανόνα προσθέτει ὁ Σχολ. πειθόμεθα αὐτῷ ὡς πάντῳ ἀρίστῳ γραμματικῷ) καὶ Δ 235 ψευδέσει (μᾶλλον πειστέον Ἀριστάρχῳ ἢ τῷ Ἐρμαπίᾳ, εἰ καὶ δοκεῖ ἀληθεύειν) δὲν ἀποτελοῦν φυσικὰ μέρος τῶν γνησίων ἀποσπασμάτων ἐκ τῆς Ἡρωδιανοῦ προσφάδις, ἀλλὰ μεταγενεστέρως προσθήκας (βλέπε Ἡρωδιανοῦ I σελ. LXXIX σημ. Lentz, πρβλ. Lehrs³ 297). Ἐνθυμεῖται κανεὶς μίαν διασκευαστικῶς ἀπλήν φράσιν τοῦ Βοκκακίου εἰς τὸ πολὺ λόγιον συμπλήρωμα αὐτοῦ, *De montium, sylvarum fontium . . . nominibus* (τυπωθὲν μετὰ τὸ «Περὶ γενεαλογίας deorum» ἐν τῇ ἐκδ. τῆς Βασιλείας 1533, σελ. 503) «ut malle potius eorum autoritati quam oculis credere meis», ὅταν ἀντελήφθῃ ὅτι ὅσα ἀνέγνωσε εἰς τὰ προσφιλή του βιβλία τῶν ἀρχαίων δὲν συνεφώνουν πρὸς ὅσα εἶδε ἴδιος ὁμοίως.

⁴ Aristophan. Byz. *Fragm.* σελ. 56, σημ. 75. Φαίνεται ὅτι πρῶτος ἐτυποποίησε τὸν ὄρον «Aristarchomania».

⁵ Ὁ A. Roemer ἐπετέθη ἀνηλεῶς κατὰ τοῦ Διδύμου εἰς τὰ πολυάριθμα βιβλία καὶ ἄρθρα

νικος,¹ διότι παρερμήνευσαν τὸ πρωτότυπον. Εἰς τὴν ἄλλην πλευρὰν εὐρίσκοντο οἱ ἀντίπαλοι τοῦ Ἄριστάρχου, οἱ ὁποῖοι δὲν ἐξετίμων πολὺ οὔτε τὸ περὶ τῆς κριτικῆς τῶν κειμένων, οὔτε τὸ περὶ ἐρμηνείας ἔργον του.² Ἐν εἶναι ἀπολύτως βέβαιον· εἰς τὸ πεδῖον τῆς αἰωνίας ὁμηρικῆς μάχης ὁ Ἄρισταρχος παραμένει ἐξέχουσα ἀντιλεγόμενη φυσιογνωμία. Ἐπεχειρήσαμεν ἐδῶ νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὸν καὶ τοὺς προγενεστέρους του εἰς τὴν ἀρμόζουσαν ἱστορικὴν των θέσιν.

Εἰς τὰς ἀρχὰς τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ περιεγράψαμεν τὴν κρίσιν τοῦ ἔτους 145/4 π.Χ., ἡ ὁποία διέσπασε τὴν ζῶσαν ἄλυσιν τῶν διακεκριμένων προσωποκοτήτων ἀπὸ τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Ζηνοδότου μέχρι τοῦ Ἄριστάρχου. Ὡς εἶδομεν, οὔτοι συνεδέοντο διὰ προσωπικῶν δεσμῶν, καθ' ὅσον οἱ νεώτεροι φιλόλογοι ὑπῆρξαν μαθηταὶ τῶν παλαιότερων γενεῶν. Ἄλλὰ δὲν εἶχον διαδοχάς, ὡς συνέβη εἰς τὰς φιλοσοφικὰς σχολὰς καὶ τὰς ἰδιαιτέρας δόξας ἐκάστης ἐξ αὐτῶν. Οἱ μεγάλοι Ἀλεξανδρινοὶ ἦσαν ἠνωμένοι, ὄχι θεωρητικῶς ἀλλὰ διὰ τῆς κοινῆς ἀγάπης πρὸς τὰ γράμματα, ἕκαστος δὲ ἐξ αὐτῶν ἤτο ἀνεξάρτητος προσωπικότης. Ἀνάλογον τούτου φαινόμενον εὐρίσκομεν μόνον ἐν κατὰ τὴν ἰταλικὴν ἀναγέννησιν τοῦ δεκάτου τετάρτου καὶ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μ.Χ.: εἶναι ἡ ζωντανὴ ἄλυσις τῶν ἐπὶ πέντε γενεᾶς ἐλευθέρως συνεργαζομένων διδασκάλων καὶ μαθητῶν ἀπὸ τοῦ Πετράρχου μέχρι τοῦ Πολιτιανοῦ, ἡ κοινὴ ἀγάπη καὶ ἐργασία τῶν ὁποίων ἀνεβίβασε καὶ πάλιν τὴν φιλολογίαν ἀπὸ τῆς ἐπικινδύνου παρακμῆς της εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀξιοπρέπειαν.

του, βλέπε ἰδίως *Aristarchs Atheses in der Homerkritik* (1912). Βιβλιογραφία ἐν A. Roemer καὶ E. Belzner, «Die Homerehexegese Aristarchs in ihren Grundzügen», *Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums* 13 (1924) 267.

¹ Ο. Μ. Van der Valk, *Researches on the Text and Scholia of the Iliad I* (1963) 533 κ.ε. προσεπάθησε νὰ δυσφημήσῃ τὸν Ἄριστόνικον.

² Ο. Van der Valk ἐν τῷ ὡς ἄνω ὡς καὶ ἐν προγενεστέρῳ βιβλίῳ του περὶ τῆς Ὀδυσσεΐας βλέπει πολὺ ὑποτιμητικῶς τοὺς γραμματικούς, ἰδιαιτέρως τὸν Ἄρισταρχον. Βλέπε Ad-denda εἰς τὴν σελ. 124.1.

VII

Η ΠΕΡΓΑΜΟΣ: ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΝΕΑ ΑΡΧΑΙΟΓΝΩΣΙΑ

Ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ὑπέστη, ὡς εἶδομεν, σοβαρὰς ἀπωλείας κατὰ τὴν πρώτην μεγάλην κρίσιν τῆς ἱστορίας της. Ἐν τούτοις κατάρθωσε νὰ συνεχίσῃ τὴν ὑπαρξίν της¹ μέχρι τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἡ Αἴγυπτος, μετὰ χίλια ἔτη ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, τελικῶς ἐπανῆλθεν εἰς τὴν Ἀνατολήν. Κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ δευτέρου π.Χ. αἰῶνος, ὅταν παρήκμασεν ἡ πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἰσχὺς τῶν Πτολεμαίων ἄλλαι περιοχαὶ τοῦ κόσμου τοῦ Αἰγαίου κατέστησαν ἰσχυρότεραι καὶ ἀπέκτησαν σπουδαιότητα ἀκόμη καὶ ὡς κέντρα μαθήσεως, πρωτίστως δὲ ἡ Πέργαμος.²

Ἀκόμη καὶ ἂν λάβωμεν ὑπ' ὄψιν τὴν ὄλην δραστηριότητα, φιλοδοξίαν καὶ ἰκανότητα τοῦ οἴκου τῶν Ἀτταλιδῶν, καὶ τότε ἀκόμη ἡ ὑπ' αὐτῶν ἀνύψωσις τῆς Περγάμου εἰς τόσον ἐξέχουσαν θέσιν ἐπὶ ἓνα καὶ ἥμισυ αἰῶνα φαίνεται θαυμαστὸν κατόρθωμα. Ὁ Φιλέταιρος,³ υἱὸς τοῦ Ἀττάλου, διοικητῆς τῆς ἀκροπόλεως τῆς Περγάμου, προδώσας καὶ ἐγκαταλείψας τὸ 282 π.Χ. τὸν Λυσίμαχον, κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν κυρίαρχον τῆς Μακεδονίας, Θράκης καὶ Μικρᾶς Ἀσίας, ἐκληροδότησε μίαν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνεξάρτητον ἡγεμονίαν εἰς τοὺς ἀνεψιούς του Εὐμένην καὶ Ἄτταλον καὶ τοὺς κληρονόμους των. Αὐτοὶ ἐσταθεροποίησαν καὶ ἐπεξέτειναν εἰς βασιλείον τὴν ἐπικράτειάν των κατανικήσαντες τοὺς βαρβάρους Κέλτας ἐπιδρομεῖς, ἀκόμη καὶ τοὺς Σελευκίδας κατὰ τὸ 190 π.Χ. μετὰ τὴν βοήθειαν τῆς Ρώμης. Ἀνέδειξαν τὴν πρωτεύουσάν των εἰς νέον πολιτιστικὸν κέντρον,⁴ εἰς τὸ μεγαλοπρεπὲς περιβάλλον τοῦ ὁποίου ἤκμασεν αἱ τέχναι, ἡ φιλοσοφία, ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ φιλολογία μέχρι τοῦ 133 π.Χ., ὅταν ἡ χώρα περιῆλθεν ὡς «νόμιμος» κληρονομία εἰς τὴν Ρώμην.

Οὐδὲν ὅμως φιλολογικὸν μνημεῖον τῆς Περγάμου δύναται νὰ παραβληθῇ εἰς μεγαλεῖον πρὸς τὸν κολοσσαῖον μαρμάρινον βωμὸν τοῦ Σωτῆρος Διός, τὸν

¹ Πρβλ. ἐπίσης ἀνωτέρω, σελ. 204.

² Βλέπε τὰς παραπομπὰς εἰς τὰ ἔργα τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς ἀνωτέρω, σελ. 103, σημ. 2.

³ Στράβ. XIII 628 κ.έ.

⁴ *Altertümer von Pergamon*, ὑπὸ Α. Conze καὶ ἄλλων, τόμ. I - X (1885 - 1937). Η. Kähler, *Der grosse Fries von Pergamon* (1948), βλέπε ἰδίως Μέρος III «Der grosse Fries und die Geschichte Pergamons», σελ. 131 κ.έ., τὴν χρονολογίαν τοῦ βωμοῦ 142 κ.έ., τὸ θέμα τῆς ἀλληγορίας 149.

ἀνεγερθέντα ὑπὸ τοῦ Εὐμένους Β' εἰς ἀνάμνησιν τῆς τελικῆς νίκης του ἐπὶ τῶν βαρβάρων. Εἰς τὴν Πέργαμον δὲν ὑπῆρξαν ποιηταὶ δυνάμενοι νὰ συγκριθοῦν πρὸς τοὺς ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, γενικῶς δὲ ἡ φιλολογία τῆς Περγάμου, τόσον εἰς τὰ πρῶτα τῆς βήματα ὅσον καὶ εἰς τὴν περίοδον τῆς ἀναπτύξεώς της, δὲν δύναται νὰ συγκριθῇ πρὸς τὴν ἀλεξανδρινήν.

Οἱ Ἀτταλίδαι ἀρχικῶς εἶχον προσκαλέσει ἐξέχοντα μέλη τοῦ Περιπάτου, τὸν Λακύνδην, καὶ τὸν Λύκωνα, οἱ ὅποιοι ἠρνήθησαν εὐγενῶς νὰ μεταναστεύσουν εἰς τὸ νέον βασίλειον τοῦ Ἑλλησπόντου. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, μολονότι δι' ἀγνώστους λόγους ἐσκέπτετο σοβαρῶς νὰ καταφύγῃ εἰς τὸν Εὐμένη Β', ἤμποδίσθη νὰ ἀναχωρήσῃ ἐξ Αἰγύπτου.¹ Ἄλλ' ὁ πολυπράγμων αὐτὸς βασιλεὺς (197—158 π.Χ.) ἐπέτυχε τελικῶς νὰ προσελκύσῃ ἓνα στωϊκὸν φιλόσοφον ἐκ τῆς νοτίου Μικρᾶς Ἀσίας, τὸν Κράττηα ἐκ Μαλλοῦ τῆς Κιλικίας.² Οἱ βασιλεῖς τῆς Περγάμου δὲν εἶχον τὴν πρόθεσιν νὰ δημιουργήσουν εἰς αὐτὴν ἓνα εἶδος σχολῆς διὰ νὰ ἀνταγωνισθῇ τοὺς ἀλεξανδρινούς. Ἀπλούστατα συνέβη νὰ ἀπορριφθοῦν αἱ πρῶται προσκλήσεις καὶ κατόπιν ἤλθον οἱ Στωϊκοί. Λέγοντες δὲ («Στωϊκοὺς») ἐννοοῦμεν τὸν Κράττηα καὶ ὀλίγους μαθητάς του. Οὕτω δὲν εἶναι ὀρθὸν νὰ γίνε-ται λόγος, ὡς συμβαίνει συνήθως, περὶ «σχολῆς» τῆς Περγάμου.³ Δὲν ὑπῆρξε διαδοχὴ διδασκάλων καὶ μαθητῶν κατὰ τὰ πρότυπα τῆς Ἀλεξανδρείας, ἔνθα εἶδομεν πέντε γενεὰς νὰ διαδέχωνται ἢ μία τὴν ἄλλην. Τελείως ἀνεξαρτήτως, ὡς φαίνεται, νέον εἶδος ἀρχαιογνωστικῆς ἐρεύνης ἤρχισε νὰ διεξάγεται εἰς Πέργαμον περὶ τὰ τέλη τοῦ τρίτου π.Χ. αἰῶνος ἐπὶ βασιλείας τοῦ προκατόχου τοῦ Εὐ-μένους, Ἀττάλου Α' (241—197 π.Χ.), συνεχισθὲν καὶ κατὰ τὸν δεύτερον αἰῶνα.

Τὰ βιβλία εἶναι τὰ ἀπαραίτητα ὄργανα ἐργασίας τῶν φιλολόγων. Οἱ Πτολε-μαῖοι,⁴ τῇ προτροπῇ τῶν λογίων ποιητῶν εἶχον συλλέξει καὶ ἀποθηκεύσει ἑκα-τοντάδας χιλιάδων κυλίνδρων ἐκ παπύρου εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἶχον διορί-σει διαδοχικῶς τοὺς ἐξέχοντας φιλολόγους ὡς βιβλιοθηκαρίους. Εἰς τὴν Πέρ-γαμον μόνον ὁ Εὐμένης Β' μαρτυρεῖται ὡς ὁ ἰδρυτὴς τῆς βιβλιοθήκης (Στράβων XIII 624).⁵ Τοῦτο φαίνεται ὅτι ἐπεβεβαίωσαν καὶ αἱ ἀνασκαφαί, διότι συμφώ-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 205. Ὁ Wendel, *Buchbeschreibung* 60 κ.έ., μάτην προσεπάθησε νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστοφάνους Καλλίστρατος μετέβη εἰς τὴν Πέργαμον καὶ ἐκεῖ ἔγραψε κατὰ τοῦ Ἀριστάρχου.

² Sueton. *De grammaticis et rhetoribus* 2 (σελ. 4.4 Brugnoli 1963) «Crates . . . mis- sus ad senatum ab Attalo rege . . . sub ipsam Enii mortem» (169 π.Χ.). Ὁ Ἀττάλος (Β') ἀνηγορεύθη βασιλεὺς τὸ 159/8 π.Χ., δὲν ἦτο λοιπὸν δυνατὸν αὐτὸς νὰ ἀποστείλῃ τὸν Κράττηα εἰς τὴν Ρώμην τὸ 168 π.Χ., ἦτο ὁ Εὐμένης Β'. Τὴν αὐτὴν σύγχεσιν Ἀττά- λου καὶ Εὐμένους εὐρίσκομεν καὶ ἐν Λυδ. *Περὶ μνηῶν* Wuensch I 28, ὁ ὁποῖος ἐστη- ρίχθη ἐπὶ τοῦ Σουητανίου. Ὁ Οὐάρρων ὀρθῶς μνημονεὺει τὸν Εὐμένην ὁ Sandys I³ 111 (τὸν ὁποῖον δὲν ἱκανοποίησε ἡ μαρτυρία τοῦ Ἰωάννου τοῦ Λυδοῦ) δι' ἐπιπροσθέτου συγχύσεως ἐνόμισε ὅτι πρόκειται περὶ Εὐμένους τοῦ Α' (263 - 241 π.Χ.).

³ Sandys I³ 163. «Ἡ σχολὴ τῆς Περγάμου» ἦτο ἀντίπαλος «τῆς σχολῆς τῆς Ἀλεξανδρείας».

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 117 κ.έ.

⁵ Schmidt, *Pinakes* test. 45 - 54, σελ. 16, περὶ τῆς βιβλιοθήκης τῆς Περγάμου, σελ. 28

νωσ πρὸς μίαν ἀναθηματικὴν ἐπιγραφὴν ὁ Εὐμένης Β' εἶναι αὐτὸς ὁ ὁποῖος προσέθεσεν εἰς τὸ μέγα ἱερὸν τῆς Ἀθηναῖς ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τὸ ἐπιβλητικὸν οἰκημα, τὸ ὁποῖον ἐστέγαζε τὴν βιβλιοθήκην του.¹ Ὁ Κράτης ἴσως εἶχε βοηθήσει τὸν βασιλέα του εἰς τὴν ὀργάνωσιν καὶ διοίκησιν τῆς βιβλιοθήκης. Ἡ εἰκασία αὐτὴ ἐνισχύεται ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, ὡς λέγεται,² συνέβαλε εἰς τὴν ἐπινοήσιν λεπτοτέρας μεθόδου ἐπεξεργασίας δερμάτων ἀμνοῦ διὰ γραφικὴν ὕλην καὶ συνέστησε τὴν ἐξαγωγὴν αὐτῶν εἰς τὴν Ρώμην.

Ἡ χρῆσις τοῦ ἰδιαίτερου τούτου ὕλικου κατέστησε τὸ ὄνομα τῆς Περγάμου ἀθάνατον: Ὁ Λυδὸς γράφει Ῥωμαῖοι τὰ μέμβρανα Περγαμηνὰ καλοῦσιν, ὁ Σουῖδας Περγαμηναί· αἱ μεμβρᾶναι· ἐξ οὗ τὰ parchment, parchemin, Pergament. Εἶχε γίνεαι πασίγνωστος θρύλος κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ὅτι ἡ περγαμηνὴ «ἐφευρέθη» εἰς Πέργαμον, ὅταν ὁ Πτολεμαῖος Ε', ὁ σύγχρονος τοῦ Εὐμένους Β', ἔπαυσε τὴν ἐξαγωγὴν παπύρου.³ Εἰς τὴν πραγματικότητά ὅμως ἡ γραφὴ ἐπὶ κυλίνδρων δέρματος ἦτο λίαν συνήθης εἰς τὴν Ἑγγρὺς Ἀνατολὴν ἀπὸ τῶν πρωτῶν χρόνων καὶ υἱοθετήθη ὑπὸ τῶν ἐπὶ τῆς δυτικῆς ἀκτῆς τῆς Μικρᾶς Ἀσίας Ἑλλήνων⁴ πρὸ τοῦ πέμπτου π.Χ. αἰῶνος. Ἐφ' ὅσον δὲ αἱ ἀνασκαφαὶ εἰς Δούραν—Εὐρωπον ἐπὶ τοῦ Εὐφράτου ἔφερον εἰς φῶς⁵ ἔγγραφοι τοῦ ἔτους 195/4 π.Χ. γεγραμμένον ἐπὶ ἀρτίως κατασκευασθείσης περγαμηνῆς, δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν νὰ λέγωμεν ὅτι οἱ Περγαμηνοὶ ἦσαν οἱ πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι παρήγαγον περγαμηνὴν ἀρίστης ποιότητος. Ὡς φαίνεται ὅμως εἶχον παραγάγει τὸ εἶδος τοῦτο εἰς μεγάλας ποσότητας καὶ πιθανῶς ἦσαν οἱ πρῶτοι, οἱ ὁποῖοι ἐξήγαγον τοῦτο εἰς τὴν Δύσιν, ὡς ἀνεφέρθη ἀνωτέρω. Κατὰ πόσον εἶχε πράγματι ἐπιβληθῆ κάποτε αἰγυπτιακὴ ἀπαγόρευσις ἐξαγωγῆς τοῦ παπύρου παραμένει ἀνοικτὸν θέμα. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ἡ περγαμηνὴ εἶχε λαμπρὸν μέλλον, κυρίως ὅταν ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἡ μορφή τοῦ κώδικος ἀντικατέστησε τὴν μορφήν τοῦ κυλίνδρου.⁶

περὶ τῶν Πινάκων τῆς Περγάμου. Πρβλ. σελ. 43 κ.έ. Βλέπε ἐπίσης Kenyon, *Books and Readers* 68 κ.έ., καὶ Wendel, *Buchbeschreibung* 90, καὶ *Handbuch der Bibliothekswissenschaft* III I² (1955) 82 κ.έ.

¹ *Altortümer von Pergamon* II καὶ *RE* XIX (1937) 1258 κ.έ.

² Λυδός, *Περὶ μνηῶν* ed. R. Wuensch (1898) I 28 = Mette, *Sphairiopoia* (1936) 105, test. 7· ἡ συχνὰ παρατιθεμένη αὐτῇ φράσις ἐν F. Boissonade *Anecd. Graec.* I (1829) 420 ἀνάγεται εἰς τὸν Λυδόν, βλέπε Wuensch, σελ. XXXI.

³ Varro (de bibliothecis ?, βλέπε Dahlmann *RE* Suppl. VI 1221) ἐν Plin. *n.h.* XIII 70 «mox aemulatione circa bibliothecas regum Ptolemaei et Eumenis, supprimente chartas Ptolemaeo idem Varro membranas Pergami tradit repertas», πρβλ. καὶ τὸν Λυδόν.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 22.

⁵ F. Cumont, *Fouilles de Doura - Europos* 1922 - 23, Textes (1926) 281 - 5, Parchment Document no 1.

⁶ C. H. Roberts «The Codex», *Proc. Brit. Acad.* 40 (1954) 169 κ.έ.

Ἡ ὀρολογία : «membrana», «membranae, κτλ. σελ. 174. - Βλέπε καὶ F. Wieacker», «Texstufen klassischer Juristen», *Abh. Akad. d. Wiss. Göttingen*, Phil.-hist. Kl., 3 Folge, Ἀριθμ. 45 (1960) 93 κ.έ., ἰδίως 99.

Οί φιλολογικοί θησαυροί έπρεπε νά καταγραφούν. Έμνημονεύσαμεν τούς *Περγαμηνούς πίνακας* κατά την εξέτασιν τοϋ μεγάλου άλεξανδρινοϋ προτύπου των.¹ Είς μόνον βιβλιοθηκάριος εΐναι όνομαστικώς γνωστός, ό στωϊκός Άθηνόδωρος ό Ταρσεύς,² ό όποϊός ήλθε εις την Ρώμην τό 70 π.Χ. Οί άριθμοί τών βιβλίων εις τάς βιβλιοθήκας πρέπει νά αντιμετωπίζωνται μετά τοϋ δέοντος σκεπτικισμού. Είς τόν *Βίον τοϋ Μάρκου Άντωνίου* ό Πλούταρχος ήντλησεν έκ πηγής έχθρικής πρός τόν Άντώνιον και την Κλεοπάτραν τόν μϋθον, ότι αύτή έλαβε ώς δώρον παρά τοϋ τελευταίου έραστοϋ της 200.000 τόμους έκ τών βιβλιοθηκών τής Περγάμου.³ Οί νεώτεροι φιλόλογοι κατά κανόνα ύποθέτουν ότι άκριβώς τάς άπωλείας τάς προξενηθείσας εις την βιβλιοθήκην τοϋ Άλεξανδρινοϋ Μουσειου έκ τής πυρκαϊάς τοϋ λιμένος κατά τό 47 π.Χ. ήλθε νά αναπληρώση αύτή ή δωρεά (περι ή μετά τό 41 π.Χ.).⁴ Ό ίδιος ό Πλούταρχος άμφιβάλλει περι τής άξιοπιστίας τής πηγής του (Calvisius;) και έξ ουδεμιάς άλλης πηγής μαρτυρείται μεταφορά όλοκλήρου τής βιβλιοθήκης. Εΐναι δύσκολον νά φαντασθώμεν πώς π.χ. ό πλέον διακεκριμένος κάτοικος τής Περγάμου τοϋ δευτέρου μ.Χ. αϊώνος, ό Γαληνός, ήτο δυνατόν νά είχε συγγράψει μερικά άπό τά έξαιρετικώς παιδείας έργα του εις την πόλιν αύτήν, εις την όποιάν επανέκαμψε δις έκ τής ξένης, άν πράγματι είχε διαρπαγή ή βιβλιοθήκη της. Τό αύτό δύναται νά λεχθή και δια τόν σύγχρονον άλλα πρεσβύτερον την ήλικίαν και συμπολίτην του Τήλεφον, γονιμώτατον συγγραφέα γραμματικών θεμάτων.⁵

Ή Άλεξάνδρεια ήτο δια την Πέργαμον έν μέρει τό πρότυπον και έν μέρει ή αντίζηλος, και έχομεν ήδη προβή εις ώρισμένες μεταξύ των συγκρίσεις. Είς την φιλολογίαν ή έξέχουσα φυσιογνωμία, ώς είδομεν, ήτο ό Κράτης. Ήν αντίθεσει πρός τούς άλεξανδρινούς λογίους ποιητάς, τόσον αύτός όσον και οι μαθηταί του προσήγγισαν την φιλολογικήν κληρονομίαν ώς φιλόσοφοι, ίδια δέ ώς όρθόδοξοι στωϊκοί.⁶ Ή διαφορά αύτή εις τόν γενικόν χειρισμόν δέν ήμπόδισε τούς νεωτέρους φιλόλογους τής Περγάμου νά εκμεταλλευθούν τας προόδους, τας όποιας είχεν έπιτελέσει ή άλεξανδρινή φιλολογία κατά την διάρκειαν ένός και πλέον αϊώνος.

Οί όρθόδοξοι στωϊκοί ήρμήνευον κατ' ανάγκην την ποιήσιν άλληγορικώς.

¹ Βλέπε άνωτέρω, σελ. 159.

² H. v. Arnim, *RE* II (1896) 2045, Athenodorus άριθμ. 18.

³ Πλουτ. *Άντ.* 58 *Καλουΐσιος . . . και ταϋτα τών εις Κλεοπάτραν εγκλημάτων Άντωνίω προΰφερε χαρίσασθαι μόν αύτή τας έκ Περγάμου βιβλιοθήκας, έν αΐς είκοσι μυριάδες βιβλίων άπλών ήσαν* πρβλ. αύτόθι 59 *άλλα τούτων μόν έδόνει τά πλείστα καταφεύδεσθαι Καλουΐσιος*. Περι τοϋ Καλουΐσιου (Calvisius) βλέπε F. Münzer, *RE* III (1899) 1411 κ.έ. Ήσως πρέπει νά άναγνωσθή Κλούνιος (Clunius). Τό σχετικόν χωρίον τοϋ Πλουτ. *Άντ.* 58 δέν πρέπει νά παρατίθεται άνευ τής επιφυλάξεως τής εκφραζομένης έν αρχή τοϋ κεφ. 59.

⁴ Βλέπε άνωτέρω, σελ. 259, σημ. 4.

⁵ Πρβλ. Wendel, *RE* V A (1934) 369.

⁶ Βλέπε άνωτέρω, σελ. 168.

Ἡ ἀλληγορία δὲν ἤτο τι τὸ νέον. Εἰς αὐτὴν τὴν Ἰλιάδα ὑπάρχει αὐθεντικὴ ἀλληγορία, τὸ εἰς τὰς Λιτὰς ἀναφερόμενον χωρίον I 502 κ.ε.¹ Οἱ πρῶτοι ἐρμηνευταὶ τοῦ Ὀμήρου κατὰ τὸν ἕκτον π.Χ. αἰῶνα ἰσχυρίζονται ὅτι ἀνεκάλυψαν κρύφια νοήματα εἰς πολλὰ ἄλλα χωρία, ἰδίᾳ δὲ καθ' ἣν ἐποχὴν προσεπάθουν νὰ ὑπερασπίσουν τὸν Ὀμηρον κατὰ τῶν δυσφημιστῶν του.² Κατὰ τὸν πέμπτον καὶ τέταρτον αἰῶνα ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀναξαγόρου Μητροδώρος ὁ Λαμψακηνὸς φαίνεται ὅτι ἤτο γνήσιος ἀλληγοριστὴς, ὅχι ὅμως καὶ ὁ Δημόκριτος ἢ ἄλλος τις ἐκ τῶν σοφιστῶν. Ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἀπέρριπτον τὴν ἀλληγορίαν καὶ κατὰ συνέπειαν τὸ αὐτὸ ἔπραττε τόσον ἢ Ἀκαδημία, ὅσον καὶ ὁ Περίπατος. Ἐν τούτοις σήμερον ὑπάρχουν μαρτυρίαι ὅτι κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα μέλη τῆς αἰρέσεως τῶν Ὀρφικῶν συνέθεσαν ἀλληγορικὸν ὑπόμνημα εἰς τὴν «κοσμογονίαν» τοῦ Ὀρφέως, τὴν ὁποίαν ὑπαινίσσονται ὁ Εὐριπίδης, ὁ Ἀριστοφάνης καὶ ὁ Πλάτων. Τὸ κείμενον τοῦτο ἤτο ἐξαιρετικῶς πρόσφορον εἰς ἀλληγορικὸν χειρισμόν,³ ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν «ἐτυμολογίαν» τὴν ἐπιδιώκουσαν νὰ εὕρῃ τὰς «ἀληθεῖς» σημασίας λέξεων καὶ τὴν ἐξήγησιν «γλωσσῶν». Ἄν καὶ περισσότερον στοιχειῶδες, ἀκολουθεῖ τὴν γραμμὴν τοῦ Μητροδώρου.

Ἄλλ' ἡ παγκοσμία διάδοσις τῆς ἀλληγορίας ὠφέλιτο εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς ὑπὸ τῆς Στωϊκῆς σχολῆς. Οἱ ἐξέχοντες στωϊκοὶ φιλόσοφοι (ἂν καὶ ὅχι ὅλοι) παρέλαβον τὰ παλαιὰ νήματα καὶ συνέδεσαν ταῦτα μὲ τὰ ἰδικὰ των βασικὰ δόγματα.⁴ Ἀφοῦ ὁ λόγος (λογικὸν) εἶναι ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ τοῦ παντός, πρέπει νὰ ἐκδηλώνεται καὶ εἰς τὴν ποίησιν, ἀλλὰ κεκαλυμμένος ὑπὸ τὸ πέπλον τῶν ἱστορημάτων τῶν μύθων καὶ τῶν παραδόσεων ὡς καὶ τῆς καθαρᾶς φαντασίας. Τὴν νέαν αὐτὴν «μέθοδον» εἰσήγαγον ὁ Ζήνων⁵ καὶ ὁ Κλεάνθης, ἐτελειοποίησε δὲ ὁ Χρῦσιππος ὁ Σολεὺς:⁶ «Chrysippus . . . vult Orphei, Musaei, Hesiodi Homerique tabellas accommodare ad ea quae ipse . . . de deis immortalibus dixerat, ut etiam veterimi poetae . . . Stoici fuisse videantur». Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ἐξησφάλισαν τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Ὀμήρου καὶ τῶν ἄλλων μεγάλων ποιητῶν τοῦ παρελθόντος διὰ τὴν ἰδικὴν των φιλολογίαν. Ὁ Κράτης, τοῦ ὁποίου παραμένει ἄγνωστος ὁ διδάσκαλος, ἐγεννήθη, ὡς καὶ ὁ Χρῦσιππος, εἰς τὴν Κιλικίαν. Εἰς τὰ ζητήματα ἀρχῆς συνεφώνει μετ' αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ ἐπιδιωξις του ἤτο διάφορος. Ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία δὲν εἶχε πλέον ἀνάγκην τοὺς παλαιότερους ποιητὰς πρὸς ἐπίρρωσιν ἢ διασάφησίν της. Ἀντιθέτως ὁ Κράτης ἠδύνατο τῶρα νὰ χρησιμοποίησιν τὴν φιλοσοφίαν, διὰ νὰ δώσῃ ἀπολύτως νέαν ἐρμηνείαν τοῦ ἀληθοῦς νοήματος τῶν ὀμηρικῶν ποιημάτων. Πιθανὸν νὰ μὴ εἶχε συνειδη-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 5.

² Βλέπε ἀνωτέρω, Μέρος Α', κεφάλαια I - III *passim*.

³ Βλέπε Καψωμένος, Ἀρχ. Δελτ. 19.22 (ἀνωτέρω, σελ. 122, σημ. 1). Βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 285.

⁴ Pohlenz, *Stoa* I 197 καὶ ἀναφοραὶ II 55.

⁵ Περὶ τοῦ πότε βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 183.

⁶ Cic. *de nat. deor.* I 41 = *SVF* II σελ. 316, Χρῦσιπ. fr. 1077.

τοποιώσει ὅτι παρεβίαζε τὴν ποιήσιν. Ἀσφαλῶς παρὰ πολλοὶ μεταγενέστεροι φιλόλογοι μέχρι καὶ τῶν ἡμερῶν μας παρωρμήθησαν ἐκ τοῦ παραδείγματός του, διὰ νὰ ἐφαρμόσουν φιλοσοφικὰ δόγματα ὑπὸ διαφόρους μορφὰς εἰς τὴν ἐξήγησιν ἔργων τῆς ποιήσεως καὶ τοῦ πεζοῦ λόγου.

Ὁ Σουΐδας ἀναφέρει ὅτι ὁ Κράτης ἦτο σύγχρονος τοῦ Ἀριστάρχου ἐπὶ βασιλείας Πτολεμαίου τοῦ Φιλομήτορος, ἡ ὁποία συμπίπτει περίπου πρὸς τὴν ἐν Περγάμῳ¹ βασιλείαν τοῦ Εὐμένους Β'. Ἀνταγωνιζόμενος ἐνσυνειδήτως τοὺς ἀλεξανδρινούς γραμματικούς,² ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος ἐπανεφέρε εἰς τὴν ζωὴν τὸν τίτλον τοῦ κριτικοῦ,³ χρησιμοποιοῦν αὐτὸν βεβαίως ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν φιλοσοφικὴν ἔννοιαν, τὴν ὁποίαν μόλις πρὸ ὀλίγου ἀπεπειράθημεν νὰ ἐξηγήσωμεν. Ἀλλὰ δυστυχῶς οὐδαμοῦ ὑπάρχει κατάλογος ἔργων του, αἱ δὲ παραθέσεις, τὰς ὁποίας ἔχομεν, πολὺ σπανίως μνημονεύουν τίτλον βιβλίου. Τὸ βιογραφικὸν ἄρθρον τοῦ Σουΐδα ὀρθῶς χαρακτηρίζει αὐτὸν ὡς ὁμηρικόν, ἀλλὰ τερματίζεται ὀλίγον μετὰ μίαν ἐφθαρμένην ἀναφορὰν εἰς ἐν βιβλίον περὶ Ὁμήρου.

Γενικῶς πιστεύεται ὅτι ὁ Κράτης συνέθεσε («ὑπόμνημα») εἰς τὰ δύο ὁμηρικὰ ποιήματα. Αἱ ὑπάρχουσαι ἀναφοραὶ εἶναι: Κράτη[ς δ' ἐν Διορθωτικῶν] . . . φησὶν περὶ γραφῆς ἐν Φ 363.³ Κράτης ἐν τοῖς Διορθωτικοῖς περὶ τοῦ προοιμίου τῆς λεγομένης Ἰλιάδος τοῦ Ἀπελλικῶνος,⁴ Κράτης ἐν τοῖς Περὶ διορθώσεως σχετικῶς πρὸς τὴν σημασίαν «γλώσσης» ἐν μ 89.⁵ Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ παραπλανηθῶμεν ἐκ τῆς ἀμφιβόλου παρατηρήσεως τῆς ἀπαντήσεως εἰς ὅλα τὰ χειρόγραφα τοῦ Σουΐδα εἰς τὸ τέλος τοῦ ἄρθρου του περὶ Κράτητος: *συνέταξεν ἢ δὲ ὄρθωσιν*† Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσείας βιβλία θ καὶ ἄλλα. Ἡ πρότασις αὕτη μετεβλήθη εὐκόλως εἰς *διόρθωσιν* (καὶ εἰς ἐν βιβλίοις) ἐχρησιμοποιοῦν δὲ κατόπιν διὰ νὰ ἐξαχθῇ τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ Κράτης προέβη εἰς κριτικὴν ἀποκατάστασιν

¹ H. J. Mette, *Sphairoroiia. Untersuchungen zur Kosmologie des Krates von Pergamon* (1936) 103 - 10, test. 1 - 18. Test.1 = Σουΐδ. ἐν λ. Κράτης Τιμωκράτους Μαλλώτης. W. Kroll, *RE XI* (1922) 1634 - 41, Pohlenz, *Stoa I* 182 κ.ἐ. καὶ II 92.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 187, σημ. 4 καὶ σελ. 189, σημ. 6. Πρβλ. ἰδίως Σεζτ. Ἐμπ. Μαθ. I 79.248.

³ *P. Oxy.* II (1899) 221, στήλη XVII 30, Σχόλια εἰς Φ, ἐκδ. Grenfell καὶ Hunt, σελ. 74. Μεταξὺ τοῦ ἐν καὶ τοῦ Διορθ. φαίνεται ὅτι ἐλλεῖπει ἐν γράμμα, ὁ ἀριθμὸς τοῦ βιβλίου. Ὁ Κράτης ἐπίσης ἀναφέρεται εἰς τὴν στήλην XIV 9 περὶ τοῦ Φ 282. Εὐρίσκομεν τὸν αὐτὸν τίτλον ἐν Σχολ. AT E 255 Καλλίστρατος (Καλλίμαχος T) ἐν τοῖς Διορθωτικοῖς, τὰ ὁποῖα ἴσως εἶναι αὐτὸ τοῦτο τὸ γνωστὸν ὑπὸ τὸν τίτλον *σύγγραμμα περὶ Ἰλιάδος* ἔργον του (Schol. A B 111.131.435), καὶ ἐν Σχολ. (HP) η 80 Χαίρις . . . ἐν Διορθωτικοῖς, προφανῶς ὄχι ὑπόμνημα† πρβλ. καὶ Σχολ. A P 607 Δίδυμος ἐν τοῖς Διορθωτικοῖς καὶ Ω 557 Δ. ἐν πρώτῳ Διορθωτικῶν.

⁴ Μία περικοπὴ ἐν Osann. *Anecd. Roman.* μετὰ τὴν «Vita Romana» καὶ τὸ τμήμα τὸ πραγματευόμενον τὰ σημεία (βλέπε κατωτέρω, σελ. 286, σημ. 1) ἀναφέρεται εἰς εἰδικὰ προοίμια τῆς Ἰλιάδος, βλέπε T.W. Allen, *Hom Il.* II (1931) σελ. 1 περὶ τοῦ A1. *Vitae Homeri* σελ. 32, 20 Wil., ὁ ὁποῖος ἐξετύπωσε ἐκ λάθους Κρ. ἐν διορθωτικαῖς.

⁵ Σχολ. HM μ 89. Περὶ τοῦ διόρθωσις βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 258.

τοῦ κειμένου.¹ Αἱ ὡς ἄνω τρεῖς παραθέσεις κατὰ τὰ εἰς τὴν γραμματικὴν φιλολογίαν κρατοῦντα δὲν ὑποδηλοῦν οὔτε ἐκδοσιν οὔτε ὑπόμνημα, ἀλλὰ ἔργον περὶ τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου κατὰ τὸν τύπον τῶν συγγραμμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιγραφή ἤρχιζε διὰ τοῦ *Περὶ*.²

Μόνον εἰς ἄλλος τίτλος ἀναφέρεται δις: *Κράτης ἐν β̄ τῶν Ὀμηρικῶν* περὶ τοῦ Ὀκλεανοῦ ἐν Φ 195 κ.έ. (*εἶπε δὲ τῶ γ̄* αὐτόθι)³ καὶ *Κράτης ἐν δευτέρῳ Ὀμηρικῶν* περὶ γραφῆς ἐν O 193, ἐνθα ὁ ποιητὴς ὁμιλεῖ περὶ τῆς διαιρέσεως τοῦ κόσμου εἰς τρία μέρη ἐκ τῶν ὁποίων ἕκαστον διετέλει ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἰδιοῦ τοῦ θεοῦ.⁴ Ἐπειδὴ τὰ *Διορθωτικά* καὶ τὰ Ὀμηρικά ἀσφαλῶς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελοῦν ἐν και τὸ αὐτὸ σύγγραμμα, εἶναι πιθανώτερον ὅτι ὁ Κράτης συνέθεσε δύο μονογραφίας, ἐκάστη ἐκ τῶν ὁποίων περιελάμβανε πλείονα τοῦ ἐνὸς βιβλία, ἢ πρώτη ἴσως ἑνέα (βιβλία θ;). Εἰς τὰ *Διορθωτικά* ἐδέσποζε πιθανῶς ἡ κριτικὴ τοῦ κειμένου, εἰς δὲ τὰ Ὀμηρικά (δηλ. *ζητήματα, προβλήματα*;) ἐδέσποζον τὰ κοσμολογικὰ καὶ γεωγραφικὰ προβλήματα μετὰ ἀλληγορικὰς ἐξηγήσεις. Αἱ παραθέσεις ὅμως ὑποδηλοῦν μᾶλλον ἐλευθέραν ἀνάμειξιν εἰς τὰς δύο μονογραφίας. Θὰ ἔπρεπε ἴσως νὰ παραβάλλωμεν τὸ ὄρφικόν ὑπόμνημα τοῦ τετάρτου π.Χ. αἰῶνος μετὰ τὸν παρόμοιον ἀλλὰ ἐπὶ ἀνωτέρου ἐπιπέδου συνδυασμὸν ἀλληγορικῶν καὶ λεξικογραφικῶν σχολίων, τὸν ὁποῖον συναντῶμεν εἰς τὸν Κράτητα. Ἐνδέχεται νὰ συνέγραψε περὶ συναφῶν θεμάτων καὶ ἄλλα βιβλία ἐκτὸς τῶν δύο, τῶν ὁποίων γνωρίζομεν τοὺς τίτλους.⁵

Οἱ ἀριστάρχειο Δίδυμος καὶ Ἀριστόνικος δὲν ἔδωσαν μεγάλην προσοχὴν εἰς τὰς αἰρετικὰς ἀπόψεις τοῦ Κράτητος. Ὡς ἐκ τούτου αἱ κύριαί δι' ἡμᾶς πηγαὶ τῶν ἀποσπασμάτων⁶ δὲν εἶναι τὰ Σχόλια τοῦ Venetus A, ἀλλὰ τὰ ἐρμηνευτικὰ Σχόλια εἰς τὰ ἄλλα χειρόγραφα τῆς Ἰλιάδος, ἦτοι τὰ B (Ven. 453), T (Townleianus Brit. Mus. Burnley 86), Gen. (Genav. 44) καὶ τὰ συναφῆ Σχόλια ἐν *P. Oxy.* 221, ὁμοῦ μετὰ τῶν Σχολίων εἰς ἐλάχιστα χειρόγραφα τῆς

¹ Σουῖδ. λ. Κράτης (ἀνωτέρω, σελ. 284, σημ. 1). Ἡ ἐκδοσις Βασιλείας (editio Basileensis) ἐξετύπωσε διόρθωσιν βιβλία cod. G, βιβλίοις cett. codd.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 260.

³ Σχολ. Gen. Φ 195 = fr. 32a Mette: ἂν τὸ εἶπε τῶ γ̄ σημαίνῃ τῶν Ὀμηρικῶν, τὸ ἔργον εἶχε τοῦλάχιστον τρία βιβλία.

⁴ Σχολ. A O 193.

⁵ Βλέπε E. Maass, «Aratea», *Philolog. Untersuchungen* 12 (1892) 170 κ.έ. Δὲν δύναμαι νὰ δεχθῶ τὰ συμπεράσματά του.

⁶ Δὲν ἔχομεν πλήρη συλλογὴν ἀποσπασμάτων. Ὁ K. Wachsmuth, *De Cratete Mallota* (1860) εἶναι ἀπηρχαιωμένος: τὰ μετὰ προσοχῆς ἐκδοθέντα κείμενα ἐν Mette, *Sphairopoia* (1936) 112 - 298, τῶν ὁποίων ἡ συνέχεια εὑρηται ἐν Mette, *Parateresis*, *Untersuchungen zur Sprachtheorie des Krates von Pergamon* (1952) 65 - 185 μετὰ βιβλιογραφίαν καὶ Quellenindex, εἶναι πολὺ χρήσιμα. Ἄλλ' ὁ Mette τονίζει ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του σελ. VI.5 ὅτι τὰ «κείμενά» του δὲν εἶναι συλλογὴ ἀποσπασμάτων, ἀλλὰ περιορίζονται εἰς τὰ ἐν τοῖς δύο βιβλίοις ἐξεταζόμενα προβλήματα καὶ σκοποὶν ἔχουν μόνον τὴν βοήθειαν τοῦ ἀναγνώστου.

'Οδυσείας (HM) και ιδίως ὁ Εὐστάθιος, ὁ ὁποῖος ἠδυνήθη νὰ ἐρανοισθῆ ἔξ ἀπολεσθέντων δι' ἡμᾶς Σχολίων. Αἱ πηγαὶ αὐταὶ συμπληροῦνται ὑπὸ τῶν μονογραφιῶν περὶ ἀλληγορίας, ἧτοι τῆς μονογραφίας τοῦ Ψευδο-Ἡρακλείτου ἀλληγορίαι καὶ τῆς τοῦ Ψευδο-Πλουτάρχου περὶ Ὀμήρου. Ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ Ἀριστάρχου καὶ Κράτητος εἰς γραφὰς τοῦ κειμένου καὶ εἰς τὴν μέθοδον ἐρμηνείας εἶναι πανταχοῦ καταφανής, ἀλλ' εἶναι ἐντελῶς ἀβέβαιον ποῖος ἐκ τῶν δύο ἔγραψε πρῶτος. Ἐὰν ἦτο ἀσφαλεστέρα ἡ μαρτυρία ὅτι τὸ σημεῖον τῆς διπλῆς περιεστιγμένης ἐχρησιμοποιήθη πρὸς τὰς γραφὰς . . . Κράτητος ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου (;),¹ τότε θὰ ἀπεδεικνύετο ὅτι τὰ Διορθωτικὰ τοῦ Κράτητος προηγήθησαν τῆς δευτέρας ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστάρχου.

Παραδείγματα ἀναγνώσεων τοῦ Κράτητος ἀπαντοῦν εἰς τοὺς παρατεθέντας ἀνωτέρω στίχους ἐκ τῶν δύο ὁμηρικῶν μονογραφιῶν του. Ἡ πλέον ἐξέχουσα περίπτωση τῆς ἀναλύσεως ἑνὸς ὁλοκλήρου ἐπεισοδίου εἶναι ἡ ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία του ἐν Σ 483—608, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἡφαίστου κατασκευῆς τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως. Τὸ Σχόλιον τοῦ Ἀριστονίκου εἰς Σ 483² ἀναφέρει ὅτι ὁ Ζηνοδότος ἠθέτησεν ὁλόκληρον τὸ χωρίον. Διατὶ ἔπραξε τοῦτο δὲν εἶναι γνωστὸν, ἀκριβῶς ὡς καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν ὄλων τῶν ἄλλων ἀθετήσεων καὶ εἰκασιῶν του.³ Προφανῶς ἀνεκάλυψε σφάλμα εἰς τὴν λίαν λεπτομερῆ περιγραφὴν τοῦ ἀριστουργήματος τοῦ Ἡφαίστου, καὶ ἐπειδὴ δὲν ὑπῆρχε εἰς τὴν ὁμηρικὴν ποίησιν παράλληλον, ἡ μόνη δυνατὴ δι' αὐτὸν ἐνέργεια ἦτο ὁ ὀβελισμὸς.⁴ Ἐκτοτε ἡ «Ἀσπίς» κατέστη μόνιμον ἀντικείμενον διαμάχης. Ὁ Wilamowitz π.χ. θαυμάζει τὴν τόλμην καὶ τὴν ὀξύνοϊαν τοῦ Ζηνοδότου. Ὁ Κράτης, μὴ ὑποπτευθεὶς ὅτι ἡ περιγραφὴ ἦτο ἐμβόλιμος, εὔρε ἄλλην λύσιν ὁμοίαν πρὸς τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐφαρμοσθεῖσαν διὰ τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀγαμέμνονος Α 32—40: Ὁ Ὀμηρος περιγράφων δέκα μέρη τῆς ἀσπίδος ὑπενόει κάτι ἄλλο, δηλαδὴ τοὺς δέκα κύκλους τοῦ οὐρανοῦ.⁵ Ἡ μοναδικότης τῶν 125 στίχων αἰτιολογεῖται κατὰ τὴν γνώμην του ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐκφράζουν τὴν βασικὴν κοσμικὴν γνῶσιν καὶ σοφίαν τοῦ ποιητοῦ κεκαλυμμένην ὀπισθεν τοῦ πέπλου τῶν λέξεων, τὸν ὁποῖον μόνον ὁ ἐρμηνευτὴς φιλόσοφος εἶναι ἱκανὸς νὰ ἀνασύρη. Ἡ ἐν Σχολ. Ἀρατ. Φαιν. 26 πρότασις δη-

¹ *Anecd. Roman.* (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 213 σημ. 5) σελ. XLIII 15 Dind. Ἀριστάρχεια σημεῖα . . . ἡ περιεστιγμένη διπλῆ πρὸς τὰς Ζηνοδοτείου γραφὰς (ἀνωτέρω, σελ. 260) καὶ Κράτητος καὶ αὐτοῦ Ἀριστάρχου κτλ.· πρβλ. αὐτόθι σελ. XLV15 *Anecd. Ven.*· Mette, *Sphairor.* test. 18 a, b, βλέπε καὶ Wachsmuth. Τὴν προτεραιότητα τοῦ Κράτητος φαίνεται ὅτι δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ἐκ τοῦ Οὐάρρωνος *L.L.* VIII 68 (= Κρατ. fr. 64a σελ. 100.31 Mette) «sic enim respondere voluit Aristarchus Crateti».

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 209, σημ. 4.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 128 κ.έ.

⁴ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 275. Δὲν ἠμφεσβήτησε τοὺς ὀλίγους στίχους τοὺς διαλαμβάνοντας περὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀγαμέμνονος.

⁵ Mette, *Sphairoroiia* 36 κ.έ. περὶ τοῦ Σ 468 κ.έ., 30 κ.έ. περὶ τοῦ Α 32 κ.έ. fr. 23a - i σελ. 172 - 88.

μιουργῶ γὰρ τῷ Ἡφαίστῳ χρησάμενος τῆς Ἀχιλλέως ἀσπίδος(ταύτην) ὑπέθετο κόσμον μίμημα δύναται νὰ ἀποδοθῆ μετὰ πεποιθήσεως εἰς τὸν Κράτητα, ὡς ταυτόσημος πρὸς τὴν ἀναφερομένην εἰς τὴν ἀσπίδα τοῦ Ἀγαμέμνονος ἐν Σχολ. Τ Α 40 ταύτην δὲ ὁ Κράτης μίμημα τοῦ κόσμου φησὶν εἶναι. Οἱ νηφάλιοι Ἀλεξανδρινοὶ γραμματικοὶ δὲν εἶχον φαντασιοπληξίας τοῦ εἴδους αὐτοῦ. Εἶναι ἐν τούτοις κατανοητὸν ὅτι ὁ Κράτης προεκάλεσε ἐντύπωσιν ἔτι δὲ καὶ ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν μεταγενεστέρων στωϊκῶν φιλοσόφων, ὡσάκις οὗτοι ἠσχολήθησαν μὲ τὸν Ὅμηρον. Ὁ Ποσειδώνιος κατέστη «μετριοπαθῆς ὀπαδὸς τοῦ Κράτητος»¹ καὶ ἐπίστευε ὅτι εἶχε ἀνακαλύψει εἰς τὸν Ὅμηρον τὴν γνῶσιν τῆς παλιρροίας τοῦ Ὠκεανοῦ εἰς τὴν ὁποίαν ἔβλεπε τὴν ἐπιβεβαίωσιν τῶν θεωριῶν του. Αὐτὸς ἦτο ὁ σκοπὸς του, ὡς ἦτο καὶ ὁ σκοπὸς τῶν προγενεστέρων του ἀπὸ τοῦ Ζήνωνος μέχρι τοῦ Χρυσίππου, ἐνῶ ὁ Κράτης ὡς φιλόλογος εἶχε κυρίαν ἐπιδίωξιν νὰ ἐρμηνεύσῃ τὸν Ὅμηρον.

Ὅσα γνωρίζομεν ἐκ τῶν ἐτυμολογιῶν² τοῦ Κράτητος ὑποδηλοῦν ὅτι αὐταὶ ἀποτελοῦν μέρος τῆς εἰς Ὅμηρον ἐρμηνείας του. Κατὰ τὸν δεῦτερον αἰῶνα π.Χ. ἡ ἐτυμολογία δὲν ἀπετέλει εἰσέτι οὐσιώδη κλάδον τῆς γραμματικῆς.³ Ὁ Χρυσίππος ὑπῆρξε μετὰξὺ τῶν στωϊκῶν ὁ εἰδικὸς *Περὶ ἐτυμολογιῶν*,⁴ ἀλλ' ἡ ἐπίδρασίς του ἐπὶ τοῦ Κράτητος φαίνεται ὅτι ἦτο μηδαμινή, ἐὰν ἐξαιρέσωμεν τὴν ἐξήγησιν τῶν ὀνομάτων θεῶν, λ.χ. Ζεὺς (fr. 2 καὶ 3 Mette) καὶ Ἡε Φοῖβε (fr. 55). Ὡς ὀμηρικὸς ὁ Κράτης συμφωνεῖ εἰς τὸ πεδῖον αὐτὸ περισσότερον μὲ τοὺς ἀλεξανδρινοὺς γραμματικοὺς παρὰ μὲ τὸν Χρυσίππον, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι καὶ τόσον ἐκπληκτικόν, ἂν συγκρίνωμεν τὴν στάσιν του εἰς ἀρκετὰ ἄλλα γλωσσικὰ προβλήματα.

Ὀλίγαι ἀναφοραὶ εἰς τὴν ἐπικὴν λυρικὴν καὶ δραματικὴν ποιήσιν δεικνύουν ὅτι ὁ ἴδιος περισσότερον ἐνδιεφέρετο διὰ ποικίλα μὴ ὀμηρικὰ προβλήματα. Οὐδαμοῦ ὅμως ἀναφέρεται τίτλος ὑπομνήματος ἢ μονογραφίας του, αἱ δὲ σύγχρονοι προσπάθειαι νὰ ἀποδοθοῦν τὰ ἀποσπάσματά του εἰς ἔργα μὲ ἐπινοηθέντας τίτλους ἀπέβησαν ἀνεπιτυχεῖς.⁵

Ὡς στωϊκὸς ἀσχολούμενος περὶ τὴν κοσμογονίαν, ὁ Κράτης ὄφειλε νὰ ἀσκήσῃ κριτικὴν εἰς ὅσα ἐκθέτει περὶ Γῆς καὶ Οὐρανοῦ ὁ Ἡσιόδος (Σχολ. Ἡσιόδ. Θεογ. 126 = fr. 47 Mette). Ἀλλὰ τὸ ἐνδιαφέρον του διὰ τὰ ποιήματα τοῦ Ἡσιόδου ἐπεξετάθη πολὺ πέραν αὐτοῦ. Ἀπέρριψε ἓνα στίχον περὶ τῶν ἰσοθέων

¹ K. Reinhardt, «Posidonius» *RE* XXII 667 κ.έ., ἰδίως 668.24 κ.έ. Οὗτος εἰς τὴν ἐναίσιμον διατριβὴν του *De Graecorum theologia capita duo* (1910) 59 κ.έ. «De Cratete Malloita» ἀνασυνέθεσε τὸ ἀλληγορικὸν σχόλιον τοῦ Κράτητος ἐπὶ τῆς ἀσπίδος τοῦ Ἀχιλλέως καὶ τὴν ἐνδιάμεσον πηγὴν τοῦ Εὐσταθίου (πρβλ. ἰδίως τὰς σελ. 1154.35 κ.έ.).

² R. Schröter, *Studien zur Varronischen Etymologie* (1959) 64 κ.έ.

³ Πρβλ. R. Reitzenstein, «Etymologika», *RE* VI (1909) 810.

⁴ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 240, σημ. 5.

⁵ Wachsmuth, *De Crat. Mall.* 55 κ.έ. Αὐστηραὶ ἀντιρρήσεις ὑπὸ E. Maass, *Aratea* 167 κ.έ., 213.4, λογικαὶ ὑπὸ Kroll, *RE* XI 1635.

Κυκλώπων (Ήσιόδ. *Θεογ.* 142) και είχε την τόλμη να τὸν ἀντικαταστήσει με ἄλλον, ἰδικῆς του κατασκευῆς.¹ Ἡθέτησεν ὄχι μόνον τὸ προοίμιον τῶν *Ἔργων*, ὡς εἶχον πράξει ὁ Πραξιφάνης και ὁ Ἀρίσταρχος, ἀλλὰ και τὸ τῆς *Θεογονίας*.² Ἐκ τῆς μετακλασσικῆς ποιήσεως τὴν προσοχὴν του εἴλκυσαν τὰ ἀστρονομικὰ *Φαινόμενα* τοῦ Ἀράτου, μολονότι τὰ σχετικὰ ἀποσπάσματά του ἀνήκουν εἰς τὰ περὶ Ὀμήρου ἔργα του.³ Συνεφώνει και πάλιν μετὰ τοῦ Ἀριστάρχου, καθὼς ἐπίσης και μετὰ τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰς τὴν δυσεπίλυτον διαμάχην περὶ τῆς γενετείρας⁴ τοῦ Ἀλκμᾶνος, καθ' ὅσον, συμφώνως πρὸς τὸν Σουτῆταν, ἐπίστευεν ὅτι οὗτος ἦτο Λυδὸς ἐκ Σάρδεων. Προσφάτως ἀνακαλυφθὲν ὑπόμνημα περὶ Ἀλκμᾶνος ἀπέδειξε πέραν πάσης ἀμφιβολίας ὅτι αὐτὴ ἡ ἀποψις προέκυψε ἐκ χωρίων τῶν ποιημάτων του,⁵ ἐνῶ ὅσα ὑπεστήριζον οἱ ἀντίθετοι περὶ τῆς λακωνικῆς καταγωγῆς τοῦ Ἀλκμᾶνος ἐβασίζοντο εἰς λόγους τοπικιστικοῦ πατριωτισμοῦ. Ὁ Κράτης ἐπιδείξας, ὡς ἦτο φυσικόν, ἐνδιαφέρον περὶ τοῦ ἀστρονομικοῦ χωρίου τοῦ *Ῥήσου*,⁶ ἐπέκρινε τὸν Εὐριπίδην διὰ τὴν ἄγνοιάν του περὶ τὴν ἀστρονομίαν, δικαιολογήσας ἐν τούτοις αὐτὴν μετὰ τὸ ἐπιχειρήμα ὅτι τὸ θεατρικὸν αὐτὸ ἔργον ἦτο ἐκ τῶν πρωτολείων τοῦ νεαροῦ ποιητοῦ. Εἶναι πολὺ πιθανόν, ἂν ὄχι βέβαιον, ὅτι, διὰ τὴν δηλώση τοῦτο, συνεβουλεύθη τὰς διδασκαλίας, τὰς ὁποίας εὐκόλως ἠδύνατο νὰ εὕρῃ εἰς τὰς εἰσαγωγὰς τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου. Ὅπως οἱ περιπατητικοὶ και οἱ Ἀλεξανδρινοὶ δὲν ἠμφεσβήτησε τὴν ἀθεντικότητά του ἔργου, ὡς ἔπραττον μερικοὶ, (ἐνιοὶ), κατὰ τοὺς ἀρχαίους και πολλοὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους.⁷ Λέγεται ὅτι ὁ Κράτης ἐπραγματεύθη τὰ «μέρη τῆς κωμωδίας» (κατὰ Κράτητα . . . μέρη κωμωδίας),⁸ ὁ δὲ μαθητὴς αὐτοῦ Ἡρόδικος κατέγραψε τοὺς *Κωμωδομένους*,⁹ ὅπως ὁ Ἀμμώνιος, ἀλλ' οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ συναγάγωμεν ὅτι οἱ φιλόλογοι τῆς Περγάμου¹⁰ διέκρινον βάσει τοῦ ρητορικοῦ ὕφους δύο περιόδους τῆς ἀττικῆς κωμωδίας (*ἀρχαίαν* και *νέαν*) ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν συνήθη ἐλληνιστικὴν διαίρεσιν αὐτῆς εἰς τρεῖς περιόδους (*ἀρχαίαν*, *μέσην*, *νέαν*).

¹ Jacoby αὐτόθι. Ἀρνοῦμαι νὰ πιστεύσω ὅτι ὁ Ζηνόδοτος ἦτο δυνατὸν νὰ κατασκευάσῃ ἐπικούς στίχους, ἀλλὰ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ σκεφθῶμεν τοῦτο διὰ τὸν Κράτητα.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 262, περὶ τῶν *Ἔργων* περὶ τῆς *Θεογονίας* βλέπε Jacoby test. 47 b (*Vita Chisiana*) σελ. 125.

³ Βλέπε Maass, *Aratea* 33 κ.έ., 165 κ.έ.

⁴ D.L. Page, *Alcman Partheneion* (1951) 167 κ.έ.

⁵ *P. Oxy.* 2389 (1957) fr. 9 1 11· πρβλ. fr. 6 1 6 κ.έ. Περὶ τοῦ Ἀριστάρχου βλέπε ἀνωτέρω σελ. 262 κ.έ.

⁶ Σχολ. [Εὐρ.] Ῥησ. 539 κ.έ. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 266, σημ. 6. Περὶ Ἀριστοφ. Βυζ. και Δικαιάρχ. βλέπε σελ. 230 κ.έ.

⁷ Βλέπε τὴν διεισδυτικὴν κριτικὴν τοῦ E. Fraenkel εἰς τὸ ἔργον τοῦ W. Ritchie «The Authenticity of the *Rhesus* of Euripides» (1964), ἐν *Gnom.* 37 (1965) 228 - 41.

⁸ Τζέτζ. *Προλεγ.* σελ. 21.68 Kaibel.

⁹ Ἀθην. 586 A, 591 C.

¹⁰ G. Kaibel, *Herm.* 24 (1889) 56 κ.έ., πρβλ. Susemihl I 426. 88. Ἀλλὰ βλέπε τὰς ἀντιρρήσεις τοῦ A. Körte, «Komödie», *RE* XI (1921) 1256 κ.έ., ἰδίως 1257. 48 κ.έ.

Παρὰ τὴν βραχύτητά της ἡ παροῦσα ἐπισκόπησις τῶν εἰς τὴν διάθεσιν ἡμῶν πενιχρῶν μαρτυριῶν δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ Κράτης ἦτο σοβαρὸς καὶ ἱκανὸς νὰ ἐπιδείξῃ στερεὰς γνώσεις φιλόλογος, ὁ ὁποῖος δὲν ἠγνόησε τὰ ἀποτελέσματα τῶν παλαιότερων τῆς ἐποχῆς του ἐρευνῶν, ἀκόμη καὶ ἂν αὐταὶ ἦσαν ἔργον φιλολόγων, ἀντιπάλων του εἰς ζητήματα ἀρχῆς. Ἐὰν ληφθῇ τοῦτο ὑπ' ὄψιν ἡ τιμιότης καὶ ἡ εἰλικρίνεια τῆς ἐνίοτε συγκεχυμένης μεθόδου τῆς ἀλληγορικῆς ἐρμηνείας του δυσκόλως δύναται νὰ ἀμφισβητηθῇ.

Ὅλοι οἱ πρὸ τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου ποιηταί, τῶν ὁποίων τὰ ὀνόματα ἀπαντοῦν εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Κράτητος, εἶχον τὴν θέσιν των εἰς τοὺς κατ' ἐπιλογὴν γενομένους ἀλεξανδρινούς καταλόγους, τοὺς ὁποίους ἀσφαλῶς ἐγνώριζεν. Ἐὰν οἱ φιλόλογοι τῆς Περγάμου εἶχον ἰδικούς των καταλόγους *ἐγκριθέντων*,¹ ὡς εἶχον γενικὰ εὑρετήρια, οἱ κατάλογοι αὐτοί, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ εἰς τοὺς ποιητάς, δὲν θὰ διέφερον σημαντικῶς τῶν ἀλεξανδρινῶν, μολονότι ἡ Πέργαμος ἴσως εἶχε μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ρήτορας. Κατὰ πόσον ὁ ἴδιος ὁ Κράτης ἡσχολήθη μὲ τὸ *ἐγκρίνειν* δὲν γνωρίζομεν. Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι αὐτός, ὁ ὁποῖος μὲ ὑπερηφάνειαν ἰσχυρίζετο ὅτι ἦτο *κριτικὸς* καὶ ὄχι ἀπλῶς² *γραμματικὸς*, κατεγίνετο εἰς τὴν *κρίσιν ποιημάτων*.

Ἐπειδὴ αἱ ἀναγνώσεις καὶ ἐρμηνεῖαι τοῦ τελευταίου ἐκδότου τοῦ παπύρου τοῦ Φιλοδήμου *Περὶ ποιημάτων* ἐπεβεβαιώθησαν καθ' ἃ φαίνεται κατόπιν προσεκτικῆς ἐπανεξετάσεως,³ εἶναι πιθανόν ὅτι ὁ Κράτης καθωδηγήθη ὑπὸ τῆς θεωρίας τοῦ Χρυσίππου περὶ *φανῆς* καὶ ἰσχυρίσθη ὅτι ἀνεγνώριζε τὴν ἀξίαν ἐνὸς ποιήματος ἐκ τοῦ ἤχου τῶν λέξεων, ἐκ τῆς εὐφωνίας, ἀπλῶς διὰ τῆς ἀκοῆς.

Ἐν ποταπὸν ἐπίγραμμα προσβάλλον τὸν Εὐφορίωνα,⁴ τὸ ὅποιον ἀναφέρει ἀνωδύμως ὁ Πλανούδης, φέρεται ἐν *ΑΠ* XI 218 ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Κράτητος. Τὰ δύο κακεντρεχῆ δίστιχα εἶναι μᾶλλον ἄστοχα, ἐὰν δὲν ἔχουν γραφῆ κατὰ τὴν περὶ τὴν περίοδον τῆς ζωῆς τοῦ Εὐφορίωνος. Δὲν ἦτο καθόλου ὀρθόν⁵ αὐτὴ ἡ συσσώρευσις τῶν αἰσχυρῶν ὑπαινιγμῶν νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὸν Μαλλώτην φιλόλογον, ὁ

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 247.

² Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 79 = Κράτ. fr. 17 Mette τὸν μὲν *κριτικὸν πάσης, φησί, δεῖ λογικῆς ἐπιστήμης ἔμπειρον εἶναι, τὸν δὲ γραμματικὸν ἀπλῶς γλωσσῶν ἐξηγητικῶν καὶ προσφθίας ἀποδοτικὸν καὶ τῶν τούτων παραπλησίων εἰδήμονα*. Πρβλ. αὐτόθι I 248 = fr. 18 M.

³ Chr. Jensen, *Philodemos Über die Gedichte*, v. Buch (1923) 146 κ.έ. «Zur Poetik des Krates von Pergamon» ἡ ἀνάγνωσις τῆς στήλης XXI 25, σελ. 48 κ.έ. = fr. 86 Mette σελ. 182.1 εἶναι ἀποφασιστικῆ, πρβλ. 59 κ.έ. Βλέπε νῦν F. Sbordone, *Filodemo e la teoria dell' eufonia, Rendiconti della Accademia di Archeologia, Lettere e Belle Arti* N.S. XXX (Napoli 1955) 25 - 51.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 178.

⁵ A. Meineke, *Analecta Alexandrina* (1843) 7 κ.έ., 30 κ.έ. Τὸ κύρος τοῦ Meineke οὐδέποτε ἔπαυσε νὰ ἐπηρεάζῃ τὴν περὶ τούτου ἀντίληψιν παρὰ τὰς κατὰ καιροὺς ἀντιρρήσεις. Βλέπε M. Gabathuler, *Hellenistische Epigramme auf Dichter* (1937) 94, 172 καὶ A.S.F. Gow, *The Greek Anthology* II (1965) 222 κ.έ. Περὶ τοῦ ἐπιγραμματοποιοῦ Κράτητος βλέπε Geffcken, *RE* XI 1625.

ὁποῖος ἀσφαλῶς δὲν εἶχε ἀρχίσει νὰ γράφῃ εἰ μὴ ὀλίγον πρὸ τοῦ θανάτου τοῦ Εὐφορίωνος (περὶ τὸ 200 π.Χ.). Θὰ ἀνεμένομεν ἐπίσης ὅτι ὁ Κράτης αὐτὸς θὰ εἶχε ἐφαρμόσει εἰς τὴν πράξιν τὴν θεωρίαν του καὶ θὰ εἶχε ἐπιδιώξει τὴν εὐφω-
νίαν, ἢ ὁποῖα ἀπουσιάζει ἐντελῶς ἐκ τοῦ ἐπιγράμματος. Ὑπῆρξαν πολλοὶ Κρά-
τητες¹, μεταξὺ δὲ αὐτῶν καὶ εἰς ἐπιγραμματοποιός. (Διογ. Λαερτ. IV 23). Δυνά-
μεθα ὀριστικῶς νὰ ἀπαλλάξωμεν τὸν Μαλλώτην ἀπὸ τὴν κατηγορίαν, ὅτι συνέ-
θεσε τοιοῦτου εἶδους ποιήσιν. Οὐδεμία ἔνδειξις ὑπάρχει ὅτι αὐτὸς ἢ οἰοσδήποτε
μαθητῆς του ἔγραψαν στίχους.

Ἡ ἀλληγορία ἀπετέλει, ὡς εἶδομεν, οὐσιῶδες μέρος τῆς στωϊκῆς φιλοσοφι-
κῆς σκέψεως, ἰδίᾳ ὡς ἀνέπτυξε αὐτὴν ὁ Χρυσίππος.² Κατόπιν ὁ Κράτης τὴν
ἐχρησιμοποίησε διὰ νὰ ἐκθέσῃ κατὰ τὸν νέον, τὸν ἰδικόν του τρόπον τὴν Ὀμη-
ρικὴν ποιήσιν. Εἶναι ἀξιοσημείωτον ὅτι κάτι παρόμοιον ἐγινε καὶ εἰς τὸν τομέα
τῆς γλώσσης. Ὁ Χρυσίππος, ἀκολουθῶν τὰ ἔχνη τοῦ Ζήνωνος καὶ τοῦ Κλεάν-
θους, εἶχε ἀναπτύξει θεωρίαν περὶ γλώσσης ἐντὸς τοῦ εὐρυτέρου σχήματος τῆς
τυπικῆς λογικῆς του.³ Κατὰ τὴν ἐπομένην γενεὰν ὁ Κράτης υἰοθέτησε τὴν
ιδεάν τοῦ Χρυσίππου περὶ γλωσσολογικῆς ἀνωμαλίας καὶ, ὡς ἔπραξαν ὅλοι οἱ
ὄπαδοὶ τῆς στωϊκῆς σχολῆς, ἀπεδέχθη ὠρισμένους γραμματικούς κανόνας. Ἐκο-
πιάσαμεν προηγουμένως, διὰ νὰ ἀνακαλύψωμεν κατὰ ποῖον τρόπον οἱ Ἴωνες
ποιηταὶ προείκασαν πρότυπα κλίσεως καὶ ἔτυμολογίας,⁴ καθὼς καὶ διὰ νὰ ἐξε-
τάσωμεν μέχρι ποίου βαθμοῦ οἱ σοφισταὶ καὶ ὁ Δημόκριτος, ὁ Πλάτων καὶ ὁ
Ἀριστοτέλης ἐπεδόθησαν εἰς γλωσσολογικὰς μελέτας. Ἀλλὰ μόνον οἱ Στωϊκοὶ
παρεχώρησαν εἰς τὰς μελέτας αὐτὰς ὀριστικὴν θέσιν ἐντὸς τοῦ φιλοσοφικοῦ
των συστήματος· τῶρα ὠρίσθησαν αὐστηρῶς γραμματικοὶ κανόνες καὶ ὄροι
καὶ ὀλοκληρώθησαν αἱ προκαταρκτικαὶ προσπάθειαι αἰώνων.

Περιοριζόμεθα εἰς ὀλίγα μόνον παραδείγματα,⁵ διὰ νὰ δεῖξωμεν τὴν σχέ-
σιν τῶν Στωϊκῶν πρὸς τὰς ταξινομήσεις καὶ τοὺς ὄρους τοὺς ἰσχύοντας πα-

¹ Εἰς ἄλλος ἐκ τῶν Κρατήτων τούτων εἶναι ὁ συγγραφεὺς ἔργου περὶ τῆς Ἀττικῆς διαλέ-
κτου, τὸ ὁποῖον πολλάκις ἀναφέρει ὁ Ἀθήναιος. Θεωρεῖται σχεδὸν βέβαιον ὅτι εἶναι ὁ
Ἀθηναῖος Κράτης, ὁ γράψας τὸ *Περὶ τῶν Ἀθήνησι θησιῶν*, καὶ ὄχι ὁ γραμματικὸς τῆς
Περγάμου. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Mette (*Parateresis* 48 κ.έ.) ὑποστηρίζοντος ὅτι ὁ
γράφας τὸ ἔργον τοῦτο εἶναι ὁ Μαλλώτης δὲν εἶναι πειστικά. Ὅλα τὰ ἀποσπόμενα συνε-
λέγησαν νῦν καὶ ἐσχολιάσθησαν ὑπὸ τοῦ F. Jacoby *FGrHist* 362 «Krates von Athen»
(τόμ. III B 1950 - 5).

² Βλέπε σελ. 283.

³ Βλέπε σελ. 242 περὶ τῆς σχέσεως τῶν λέξεων πρὸς τὰ πράγματα· ἢ γλῶσσα ἦτο δι' αὐ-
τὸν βεβαίως φύσει, ὄχι θέσει, πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 74.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 14 κ.έ.

⁵ Πρβλ. Steinthal I 271 κ.έ., J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax* I 14 κ.έ.,
R. H. Robins, *Ancient and Mediaeval Grammatical Theory* (1951) 25 κ.έ., Bar-
wick, *Stoische Sprachlehre, passim*, καὶ πρὸ πάντων M. Pohlenz, «Begründung der
abendländischen Sprachlehre durch die Stoa», *NGG* 1939 = *Kleine Schriften* I
(1965) 39 κ.έ., καὶ *Die Stoa* (1948/9) I 37 κ.έ., II 21 κ.έ.

λαιότερον. Τέσσαρα μέρη τοῦ λόγου ἐλήφθησαν παρὰ τοῦ Ἀριστοτέλους:¹ ὄνομα, ῥῆμα, ἄρθρον, σύνδεσμος. Ἄλλὰ εἰς τὸ πρῶτον μέρος ἔγινε (ὑπὸ τοῦ Χρυσίππου;) νέα διαίρεσις τοῦ ὀνόματος χωρισθέντος εἰς τὸ «κυρίως ὄνομα», τὸ μετέπειτα ὀνομασθὲν κύριον ὄνομα, καὶ εἰς τὸ προσηγορικόν, «τὸ δι' οὗ ὀνομάζομεν τὰ πράγματα». Ὁ ὅρος πτώσις ἰσχύων παλαιότερον διὰ τὰς διαφορὰς μεταβολὰς τοῦ τύπου τῶν λέξεων καὶ τῶν παραγῶγων² περιωρίσθη εἰς τὸ ὄνομα καὶ τὸ ἄρθρον ὡς καὶ εἰς τὰς «πτώσεις» αὐτῶν, αἱ ὁποῖαι διεκρίνοντο εἰς μίαν ὀρθὴν καὶ τρεῖς πλαγίας. Τοῦτο ἐνέχει ἰδιαιτέραν σημασίαν, καθ' ὅσον αἱ πλαγαὶ πτώσεις ὑπάρχουν ἤδη εἰς τὸ περὶ Κλεοβούλου ποίημα τοῦ Ἀνακρέοντος, καὶ αἱ τέσσαρες ὁμοῦ εἰς τὸ περὶ Λεωφίλου—Ἰάμβου ποίημα τοῦ Ἀρχιλόχου.³ Ὁ ῥήτωρ Κλεοχάρης, ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. προξενεῖ κατάπληξιν, διότι παίζων ἠδυνήθη νὰ χρησιμοποιήσῃ πέντε πτώσεις ἐνὸς κυρίου ὀνόματος, συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς κλητικῆς (Δημόσθενες), ἴσως ἐγνώριζε θεωρητικόν τινα κανόνα τῆς ἐποχῆς του, ἄγνωστον εἰς ἡμᾶς.⁴ Ὅτι συναντῶμεν εἰς τὴν πρώτην ἰωνικὴν ποίησιν τοῦ ἐβδόμου καὶ τοῦ ἔκτου αἰῶνος π.Χ. δὲν ἦτο προφανῶς εἰ μὴ ἐλευθέρᾳ παιδιᾷ μὲ τὰς μεταβαλλομένας μορφὰς τῶν ἰδίων λέξεων.

Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ὀνοματολογίαν μιᾶς ἐκάστης τῶν πτώσεων, τὰς ὁποίας διδασκόμεθα εἰς τὸ σχολεῖον, τὸ ὄνομα τῆς αἰτιατικῆς πτώσεως, «accusativus», προεκάλει ἀνέκαθεν δυσκολίας καὶ εἶναι καὶ σήμερον ὑπὸ συζήτησιν. Ἡ δυσκολία συνίστατο εἰς τὴν προσπάθειαν συμβιβασμοῦ τῆς χρήσεως τῆς πτώσεως αὐτῆς μὲ τὴν φυσικὴν παραγωγὴν τῆς λέξεως αἰτιατικῆ ἐκ τοῦ αἰτιᾶσθαι, «κατηγορεῖν» («in accusandi» δηλ. casu Varro, L.L. VIII 66), ἢ ἐκ τοῦ αἰτιῶν «αἰτία». Διὰ τοῦτο ἔγινε πρότασις⁵ νὰ θεωρηθῇ ὅτι ἡ λέξις αἰτιατικῆ παράγεται ἐκ τοῦ αἰτιατόν, «τὸ ἀποτέλεσμα» (Ἀριστλ. Ἀν. Ὑστ. 98 a 36, καὶ ἄλλαχού), τοῦτο δὲ ἔτυχε τῆς γενικῆς ἐγκρίσεως, ἐφ' ὅσον πρόκειται περὶ τῆς πτώσεως, ἢ ὁποία φανερώνει τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς πράξεως. Ἄλλὰ μόλις προσφάτως προεβλήθη τὸ ἀγχινοῦστατον ἐπιχείρημα⁶ ὅτι δυνάμεθα τοῦλάχιστον νὰ ἐμμείνωμεν εἰς τὴν προέλευσιν τοῦ ὄρου ἐκ τοῦ αἰτιᾶσθαι μέσῃ τῆς συντάξεως τῆς αἰτιατικῆς μετ' ἀπαρεμφάτου καὶ τῆς αἰτιατικῆς τοῦ πλαγίου λόγου, εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται ἐπανελημμένως ὁ Ἀριστοτέλης εἰς τὸ Περὶ σοφιστικῶν ἐλέγχων.

Εἰς τὴν παραδοσιακὴν διαίρεσιν τῶν ὀνομάτων εἰς τρία γένη, τὸ ὄνομα τοῦ

¹ Ἀνωτέρω, σελ. 90 κ.έ.

² Βλέπε σελ. 91 κ.έ.

³ Βλέπε σελ. 15, σημ. 1 περὶ τοῦ πτώσις.

⁴ Βλέπε σελ. 16, σημ. 1.

⁵ F. A. Trendelenburg, *Acta Societatis Graecae Lipsiensis* I (1836) 123. Πρβλ. Wackernagel *Vorlesungen über Syntax* I 19, Sandys I³ 147, Wilamowitz, *Griech. Lesebuch*, Erläuterungen, 2ος ἡμίτ. 245 (περὶ Διον. Θρακ. εἰς τὸν τόμ. τοῦ κειμένου II 384. 21).

⁶ E. Kapp, «Causus accusativus», *Festschrift B. Snell* (1956) 17 - 21.

τρίτου γένους εἶχεν ἤδη ἅπαξ μεταβληθῆ (ἀπὸ σκευῶς εἰς μεταξὺ).¹ Τώρα ἔγινε οὐδέτερον, ἦτοι οὔτε ἀρσενικὸν οὔτε θηλυκόν.

Πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν ὑπάρχει σαφὴς πληροφορία ὅτι αἱ διάφοροι μορφὰι τοῦ *ρηματος* ἐκφράζουν διαφορετικὰς χρονικὰς σχέσεις. Διὰ τοῦ λεπτοῦ γλωσσικοῦ αἰσθητηρίου των οἱ Στωϊκοὶ καθώρισαν ἕξ χρόνους, τέσσαρας ὠρισμένους (ἐνεστῶτα, παρατατικόν, παρακείμενον καὶ ὑπερσυντέλικον) καὶ δύο ἀορίστους (μέλλοντα καὶ ἀόριστον).

Πολλαὶ λεπτομέρειαι τῆς ἐξελίξεως αὐτῆς παραμένουν σκοτειναὶ δι' ἡμᾶς. Ἄλλὰ ἡ τελικὴ τυποποίησις καὶ κωδικοποίησις τῆς γραμματικῆς τέχνης σώζεται ὄχι εἰς βιβλίον στωϊκοῦ φιλοσόφου, ἀλλὰ εἰς τὸ ἐγχειρίδιον ἑνὸς ἀρισταρχείου, τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακός.² Ἀνεφέρθημεν ἑνωρίτερον εἰς τὴν διαμάχην³ μεταξὺ τῶν στωϊκῶν ὁπαδῶν τῆς ἀνωμαλίας, εἰς τοὺς ὁποίους ἀνήκει ὁ Κράτης, καὶ τῶν ἀλεξανδρινῶν τῶν λεγομένων ὁπαδῶν τῆς ἀναλογίας, διαμάχην τόσον συχνὰ τονιζομένην εἰς τὴν μεταγενεστέραν λατινικὴν⁴ καὶ τὴν νεωτέραν φιλολογίαν. Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ τονισθῆ περισσότερο τοῦ δέοντος, διότι μεταξὺ τῶν ἀντιπάλων στρατοπέδων ὑπῆρχε πάντοτε ἔντονος ἀλληλεπίδρασις, ἡ ὁποία ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ Διονυσίου ὠδήγησε εἰς εἶδος συμφιλώσεως. Τὸ σπουδαιότερον σημεῖον ἐπαφῆς ἦτο τὸ ἐξῆς: Ἄν καὶ ὁ Ἀριστοφάνης ἐχρησιμοποιοῖ ὡς βασικὴν μέθοδον τὴν ἐξαγωγὴν ὀλίγων γενικῶν κανόνων κλίσεως ἐκ τῆς ἀνακαλύψεως ἀναλόγων ὑποδειγμάτων κατὰ τὴν κλίσιν,⁵ παρετήρησε ἐπίσης μὲ διαύειαν πνεύματος τὴν ποιικιλίαν τύπων εἰς τὴν καθομιλουμένην, τὴν *συνήθειαν*. Ἀκριβῶς εἰς τὴν παρατήρησιν τῆς ἀνωμαλίας αὐτῆς διέπρεψεν ὁ Κράτης. Ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικὸς ὀρίζει αὐτὴν ὡς τὴν κατὰ τὴν κοινὴν τῶν πολλῶν *συνήθειαν παρατήρησιν*.⁶ Ὁ ὅρος αὐτὸς χρησιμοποιούμενος τόσον συχνὰ ὑπὸ τῆς ἐμπειρικῆς σχολῆς δὲν ἀνευρέθη εἰσέτι εἰς παραθέσεις τοῦ ἰδίου τοῦ Κράτητος ἢ τῶν μαθητῶν του, ἀλλὰ χαρακτηρίζει τὴν μέθοδόν του. Ἴσως δὲ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἐμπειρικὴ παρατήρησις ὡς καὶ ἡ ὀνομασία της νὰ ὀφείλωνται εἰς νέαν ἐπίδρασιν τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν ἐπὶ τῆς φιλολογίας.⁷

Οἱ φιλόλογοι τῆς Περγάμου τῆς ἐπομένης γενεᾶς οἱ γνωστοὶ ὡς μαθηταὶ τοῦ Κράτητος,⁸ δὲν ἦσαν πολὺ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Ἄλλὰ καὶ διὰ τὸν ἐξέχοντα στωϊκὸν φιλόσοφον Παναίτιον ἔχομεν μαρτυρίας ὅτι ὑπῆρξε μαθητῆς του. Ἐνῶ

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 91.

² Κατωτέρω, κεφάλαιον 8.

³ Βλέπε σελ. 242 κ.έ.

⁴ Gell. N.A. II 25.4 «duo Graeci grammatici illustres Aristarchus et Crates summa ope ille ἀναλογίαν, hic ἀνωμαλίαν denfesisavit (= Κρατ. fr. 64 b σελ. 138. 12 Mette).

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 242. Πρβλ. σελ. 273.

⁶ Σέξτ. Ἐμπ. Μαθ. I 179 (=Κρατ. fr. 64e σελ. 140.33 Mette).

⁷ K. Deichgräber, *Die griechische Empirikerschule* (1930) 378 *παρατηρεῖν*, Mette, *Parateresis passim*, ἀλλὰ βλέπε τὰς σοβαρὰς ἀντιρρήσεις τοῦ R. Schröter, *Gnom.* 27 (1955) 328 κ.έ.

⁸ Kroll, *RE* XI (1922) 1640.57 κ.έ.

οἱ ἄλλοι ἐκ τῶν λεγομένων *Κρατητείων* συνέχισαν ἔν τινι μέτρῳ τὸν ἀγῶνα κατὰ τῶν ἀλεξανδρινῶν, ὁ Παναίτιος ἐξετίμησε πλήρως τὸ μεγαλεῖον τοῦ Ἀριστάρχου ὡς ἐρμηνευτοῦ,¹ ὡς ἄλλωστε καὶ ἡ σχολὴ τοῦ Ἀριστάρχου ἀνεγνώρισε προθύμως τὴν ἀνωτερότητα τῶν φιλολόγων τῆς Περγάμου εἰς τὸν τομέα τῆς γραμματικῆς.²

Ἐν τούτοις ἡ περισσότερον ἐκτεταμένη ἐπίδρασις τοῦ Κράτητος ὀφείλεται εἰς τὴν ἀποστολὴν του εἰς τὴν Ρώμην τὸ 168 π.Χ. Ἡ ἐπαφὴ τῆς Ρώμης μετὰ τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ εἶχε ἀρχίσει τέσσαρας ἢ πέντε αἰῶνας πρὸ τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς καὶ ὁ ἐξελληνισμὸς τῆς ρωμαϊκῆς φιλολογίας εἶχε ἐνταθῆ ἀρκετὰ κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. διὰ μεταφράσεων τῆς ἐλληνικῆς ποιήσεως εἰς τὴν λατινικὴν γλῶσσαν. Ἡ Ρώμη εἶχε τοὺς ἰδικούς της φιλόλογους ποιητὰς πρὸ τῆς ἐπισκέψεως τοῦ Κράτητος. Ἡ ἐπίσκεψις αὐτῆ παρετάθη ἀπροσδοκίτως, διότι ὁ Κράτης ὑπέστη κάταγμα τῆς κνήμης εἰς ἐλαττωματικὸν ὄχετον τοῦ Παλατινοῦ λόφου, καὶ ἐχρησιμοποίησε τὸν χρόνον τῆς ἀναρρώσεώς του διὰ νὰ δώσῃ διαλέξεις ἐνώπιον τοῦ ρωμαϊκοῦ κοινοῦ. Ἡ ἐπίδρασις του ἐπὶ τῶν Ρωμαίων ἦτο ὡς ἀναφέρει ὁ Σουητώνιος,³ «ut carmina diligentius retractarent ac legendo commentandoque etiam ceteris nota facerent». Δὲν ἦτο κακὸς οἰωνὸς τὸ γεγονὸς ὅτι τὴν πρώτην προσωπικὴν ἐπαφὴν μετὰ τῶν Ρωμαίων ἐπραγματοποίησεν στωϊκὸς φιλόσοφος· ἡ στωϊκὴ φιλοσοφία εὑρίσκει πάντοτε ἀπῆχσιν εἰς τὸ ρωμαϊκὸν πνεῦμα.⁴ Τὸ καλύτερον παράδειγμα ἀποτελεῖ ἡ οἰκειότης τοῦ Παναϊτίου μὲ τὸν νεώτερον Σκιπίωνα καὶ τοὺς φίλους του κατὰ τὴν ἐπομένην γενεάν.

Συγκρινόμεναι πρὸς τὴν Στοᾶν αἱ λοιπαὶ σχολαὶ φιλοσοφίας κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς ἦσαν δευτερευούσης σπουδαιότητος διὰ τὴν φιλολογίαν ὡς καὶ δι' ἄλλους τομεῖς.⁵ Ὅταν λόγου χάριν δώδεκα ἔτη μετὰ τὴν ἐπίσκεψιν τοῦ Κράτητος ἔφθασε εἰς τὴν Ρώμην μία ἀποστολὴ Ἀθηναίων ἐν τῇ ὁποίᾳ ὁ Καρνεάδης ἐξεπροσώπει τὴν Ἀκαδημίαν καὶ ὁ Κριτόλαος τὸν Περιπατον, ἡ φιλολογικὴ δραστηριότης καὶ ἡ ἐπίδρασις της ἦτο τόσον ἀσήμαντος, ὥστε δὲν ἔγινε λόγος περὶ αὐτῆς. Μόνον κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. ἡ Ἀκαδημία καὶ οἱ Περιπατητικοὶ ἤρχισαν νὰ ἐκδίδουν καὶ νὰ ἐξηγοῦν τὰ κείμενα τῶν ἰδρυτῶν των καὶ συνέχισαν κατὰ κάποιον τρόπον τὸ ἔργον τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου ὡς ἐκδοτῶν καὶ ἐρμηνευτῶν.

Τὸ παρὸν κεφάλαιον περὶ τῆς Περγάμου πρέπει νὰ κλείσῃ μὲ σύντομον ἐξέ-

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 277.

² Βλέπε κατωτέρω, σελ. 321.

³ Sueton. *De grammaticis et rhetoribus* c 2, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 280, σημ. 2.

⁴ M. Pohlenz, *Die Stoa* I 257 κ.έ. «Die Stoa in Rom».

⁵ Αἱ πενιχραὶ μαρτυρίαι συνελέγησαν ὑπὸ M. Gigante, «Poesia e critica letteraria nell' *Academia antica*», *Miscellanea di Studi Alessandrini in memoria di A. Rostagni* (1963) 234 κ.έ., C. O. Brink, «Peripatos», *RE*, Suppl. Bd. VII (1940) 937 κ.έ., Ph. de Lacy, «The Epicurean Analysis of Language», *AJP* 60 (1939) 85 κ.έ.

τασιν ἐνὸς δευτερεύοντος κλάδου τῆς φιλολογίας. Ὑπῆρχε μέχρι τοῦδε ἀριθμὸς συγγραφέων ἀρχαιογνωστικῶν θεμάτων,¹ οἱ ὅποιοι ἀπῆρτιζον τὰ συμπιληματὰ των ὄχι ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν ἢ ἐκ τῶν ἀφηγήσεων διαφόρων ἐπισκεπτῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ, ἀλλὰ κατόπιν αὐτοψίας. Ὁ Καλλιμάχος εἶχε ἐπιμείνει ἐπὶ τοῦ γεγονότος ὅτι οὐδέποτε εἶχε διαπλεύσει θάλασσαν,² ἀλλὰ συνέλεγε τὰς ἀπεράντους γνώσεις του κατ' οἶκον εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, οἱ δὲ ὄπαδοί του ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμά του. Ἄλλ' ἤδη συναντῶμεν ταξιδιώτας περιγράφοντας ὄλους τοὺς θησαυροὺς διαφόρων τόπων, τοὺς ὁποίους εἶχον ἐπισκεφθῆ προσωπικῶς. Ὁ παλαιότερος ἴσως εἰς τὴν Πέργαμον ἦτο ὁ Ἀντίγονος ὁ Καρύστιος, τὸν ὁποῖον εἶχε καλέσει εἰς τὴν αὐλήν του ὁ Ἀτταλος Α' (241—197 π.Χ.). Ἄν ἀληθεύῃ ὅτι αὐτὸς καὶ δύο ἄλλα τοῦλάχιστον ἄτομα μὲ τὸ αὐτὸ ὄνομα ταυτίζονται,³ ἀναμφισβητήτως ἀπετέλει μοναδικὴν προσωπικότητα. Ἐξήτασε ἔργα τέχνης μὲ τὸ ὄξυ βλέμμα τοῦ καλλιτέχου (ὁ ἴδιος ἦτο γλύπτης) καὶ περιέγραψε αὐτὰ εἰς τὰ συγγράμματά του. Ὁ Ἀντίγονος παρετήρησε ὅτι τὸ περίφημον ἄγαλμα τῆς Νεμέσεως ἐν Ραμνοῦντι ἔχει ἐν τῇ χειρὶ μηλέας κλάδον· ἐξ οὗ . . . πτύχιόν τι μικρὸν ἐξηρητῆσθαι τὴν ἐπιγραφὴν ἔχον «Ἀγοράκριτος Πάριος ἐποίησεν».⁴ Ἀλλαχοῦ συναντῶμεν αὐτὸν ἀντιγράφοντα Παράδοξα κατὰ λέξιν ἐκ τοῦ Καλλιμάχου κατὰ τὸν παραδοσιακὸν τρόπον.⁵ Ἀφ' ἑτέρου ὁμοῦ, ὡς βιογράφος, ἀπέρριψε τὴν φιλολογικὴν μέθοδον τοῦ Ἑρμίππου, τοῦ Σατύρου⁶ καὶ τῶν ὁμοίων των καὶ ἔδωκε ἐκ πρώτης χειρὸς σκιαγραφίας τοῦ χαρακτῆρος τῶν συγχρόνων του, ἰδίως δὲ τῶν φιλοσόφων, τοὺς ὁποίους συνήντησεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ ὅσας ἄλλας πόλεις ἐπεσεκέφη.

Συγκρινόμενος πρὸς αὐτὴν τὴν γραφικὴν πολύπλευρον προσωπικότητα τοῦ τέλους τοῦ τρίτου αἰῶνος ὁ Πολέμων,⁷ γεννηθεὶς ἐν Ἰλίῳ καὶ συνεπῶς ὑπήκοος

¹ Περὶ τῶν ὄρων ἀρχαιολογία καὶ «antiquitates» βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 60.

² Call. fr. 178.27 κ.έ. καὶ τόμος II σελ. XXXIX.

³ Wilamowitz, *Antigonos von Karystos* (1881). Ὁ H. Usener ἐπιτυχῶς ἐξετίμησε τὴν ἀφιέρωσιν αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, βλέπε *Usener und Wilamowitz, Ein Briefwechsel 1870-1905* (1934) Ἀριθμ. 12 - 14. Ὁ H. Diels, *DLZ* III (1882) 604 κ.έ., ἐδέχθη τὰς τολμηρὰς ὑποθέσεις του. Διὰ τὸν E. Rohde, *Lit. Zentralbl.* (1882) 56 κ.έ. = *Kl. Schriften* I 356 κ.έ., τὸ «ῦφος» ἦτο ἀποκρουστικὸν καὶ ἡ αὐτοπεποιθῆσις τῆς νεαρᾶς ἰδιοφυίας ἦτο ἐξοργιστικὴ. Εἰς τὸ βᾶθος ὑπῆρχεν, ἐκτὸς τῆς παλαιᾶς διαμάχης μεταξὺ Wilamowitz καὶ Nietzsche, ἡ ἀρκετὰ διαφορετικὴ ἀντίληψις τοῦ ἴδιου τοῦ Rohde περὶ τῆς ἐλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἡ δριμύτης τῆς τελικῆς ἐτυμηγορίας του «ἡ πρωτοτυπία τῆς ἀγρυπτίας» εἶναι κατανοητὴ, παρὰ ταῦτα ὁμοῦ ἀδικος.—Παραμένει εἰσέτι ὠρισμένη ἀμφιβολία περὶ τοῦ ἀσφαλοῦς ἐνίων ταυτίσεων, δεδομένου ὅτι οὐδεὶς ἐπανεξήτασε ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ Wilamowitz.

⁴ Ζηνοβ. vulg. V 82. Οἱ λεξικογράφοι, ὁ Φώτιος, κτλ. παρέλειψαν τὴν ἀναφορὰν εἰς τὸν Ἀντίγονον.

⁵ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 160.

⁶ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 179 κ.έ.

⁷ Polemonis Periegetae *Fragmenta* coll. L. Preller, 1838 (ἀνετυπώθη τὸ 1964)· πρβλ. τὴν βιβλιοκρισίαν τοῦ O. Jahn, *Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik* 2 (1840) 585 - 605. K. Deichgräber, *RE* XXI (1952), 1288 κ.έ.

τῶν Ἀτταλιδῶν, ὑπῆρξε λίαν ἐξειδικευμένος ἀρχαιογνώστης, κάτοχος ἀπεράντων γνώσεων, ὁ κληθεὶς *Περιηγητῆς* (Σουῖδ.). Ἡ γεωγραφικὴ περιήγησις εἶναι τόσον παλαιὰ ὅσον καὶ ἡ *Γῆς περίοδος*, «ὁ γῦρος τοῦ κόσμου», τοῦ Ἑκαταίου τοῦ Μιλησίου τῶν ἀρχῶν τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ. Ἡ «ἀρχαιογνωστικὴ» ὁμῶς περιήγησις,¹ τὴν ὁποίαν δὲν ἐνδιέφερον ἡ γεωγραφία ἀλλὰ αἱ ἀρχαιότητες καὶ δὴ τὰ μνημεῖα, ἀποτελεῖ νέον γνώρισμα τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἐχρησιμοποιήθη εὐεργετικῶς κατὰ τὸν δεῦτερον αἰῶνα μ.Χ. ὑπὸ τοῦ Πausανίου,² ὁ ὁποῖος συνεδύασε ὅσα εἶδε καὶ ὅσα ἀνέγνωσε γράφων τὴν *Ἑλλάδος Περιήγησίν* του, τὴν μόνην πλήρως σωζομένην περιήγησιν. Ὁ Πολέμων ἐτιμήθη τὸ 177/6 π.Χ.³ διορισθεὶς *πρόξενος* εἰς τοὺς Δελφούς πιθανῶς εἰς ἀναγνώρισιν τοῦ βιβλίου του *Περὶ τῶν ἐν Δελφοῖς θησαυρῶν* (fr. 27 Pr.)· διὰ παρομοίους λόγους ἔγινε τιμῆς ἕνεκα πολίτης τῶν Ἀθηναίων καὶ ἄλλων πόλεων. Ἡ ἐπιγραφή τῶν Δελφῶν ἀποτελεῖ τὴν καλυτέραν μαρτυρίαν περὶ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἔζησεν καὶ ἀποδεικνύει ὅτι ὑπῆρξε σύγχρονος τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου. Ἡ σταλεῖσα ὑπ' αὐτοῦ *Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀτταλον* (fr. 70, 72 Pr.) ἴσως εἶχεν ἀπευθυνθῆ πρὸς τὸν Ἀτταλον Α' (241—197 π.Χ.).

Εἶναι γνωστοὶ περὶ τοὺς τριάκοντα τίτλοι ἔργων τοῦ Πολέμωνος. Ἐν ἀπὸ αὐτὰ εἰς ἕξ τουλάχιστον βιβλία περιέγραφε τὰ ἔργα τέχνης κατὰ τρόπον ἀνώτερον καὶ πληρέστερον τοῦ Ἀντιγόμου τοῦ Καρυστίου καὶ τοῦ Ἀδαίου⁴ καὶ εἶναι γνωστὸν ὅτι εἰς αὐτὸ τὸ ἔργον του ὁ Πολέμων μᾶς πληροφορεῖ διὰ τὴν ἀρχαίαν ἀττικὴν προφορὰν Ἀζηριεῖς, Ἐρχιεῖς, Ἀλιεῖς μετὰ δασείας.⁵ Νέον ἀπόσπασμα εἰς τὸ παπυρικὸν ὑπόμνημα περὶ Ἰππώνακτος, τὸ ὁποῖον ἐμνημονεύσαμεν εἰς τὰ προηγούμενα,⁶ ἔχαιρετίσθη ὡς πρόσθετος μαρτυρία τῆς προσοχῆς, τὴν ὁποίαν

¹ Εἰς τὴν διάκρισιν αὐτὴν ὠδηγήθη ὁ F. Jacoby ἐκ τοῦ 369 *FGrHist.* (τόμ. III B [1955], σελ. 132 κ.έ.) *Kommentar I* καὶ II, σελ. 90 κ.έ. Προτιμῶ ὁμῶς τὴν ἔκφρασιν «ἀρχαιογνωστικὴ περιήγησις» ἀντὶ τῆς ἰδικῆς του «ἱστορικῆς περιηγήσεως» (πρβλ. Polemo, ἔκδ. Preller, σελ. 155). Χρήσιμον ἀνασκόπησιν δίδει ὁ H. Bischoff, *RE XIX* (1937) 725 κ.έ. Πρβλ. E. Pernice, «Handbuch der Archäologie» = *Handbuch der Altertumswissenschaft VI I* (1939) 240 κ.έ. «Periegeten und Periegesen».

² G. Pasquali, «Die schriftstellerische Form des Pausanias», *Herm.* 48 (1913) 161 κ.έ.

³ *SIG*³ 585.114 Πολέμων Μιλησίον Ἰλιεύς : ὁ Σουῖδας ἐν λ. τοποθετεῖ αὐτὸν ἐπὶ Πτολεμαίου Ε' (204 - 180 π.Χ.) θεωρῶν αὐτὸν σύγχρονον τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζαντίου, προσθέτει ὁμῶς καὶ διήκουσε καὶ τοῦ Ῥοδίου Πανατίου.

⁴ Πρὸς Ἀδαῖον καὶ Ἀντίγονον fr. 56 - 59 Pr., πρβλ. σελ. 193 κ.έ. Μολονότι τὸ κείμενον τῶν ἀποσπασμάτων δὲν εἶναι σαφῶς πολεμικόν, τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἡ πρὸς σημαίνει κατὰ, ὡς ἀναμφισβητήτως συμβαίνει εἰς τινὰς ἀναλόγους πρὸς αὐτὸν τίτλους Πρὸς Τίμαιον (fr. 39 κ.έ.), Πρὸς Ἐρατοσθένην (fr. 48 κ.έ.) καὶ ἄλλους. Περὶ τῆς σημασίας τοῦ πρὸς βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 158, σημ. 1.

⁵ Phot. Berol. σελ. 38.11 κ.έ. Reitzenstein, Πολ. fr. 65 Pr. ἐκ τοῦ Σουῖδ., ὁ ὁποῖος ἀντέγραψε τὸν Φώτιον. Περὶ τῆς δασύνσεως βλέπε K. Meisterhans, *Grammatik der attischen Inschriften*³ (1900) 86.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 199. *P. Oxy.* XVIII (1948) 2176, στήλη I 6· παρελείφθη εἰς τὸ

ἔδιδε εἰς τὰ ζητήματα τῆς γλώσσης: εἰς αὐτὸ παρατίθεται ὁ Πολέμων, διότι ἐξήγησε ὡς «ἀγρίας αἴγας» τὴν λέξιν *σαννάδες*, διαλεκτικὴν «γλώσσαν» πιθανῶς ἰδιάζουσαν εἰς τοὺς Κρήτας.¹ Αἱ πηγαὶ τοῦ Πολέμωνος ἦσαν αἱ ἐπιγραφαί. Ἄπὸ τῶν πρώτων ἀρχαίων χρόνων καὶ ἐντεῦθεν δὲν εἶχον ἀγνοήσει αὐτὰς οἱ ἱστορικοί. Ἀλλὰ καὶ ὅταν ὁ Κρατερός² κατήρτιζε τὴν *ψηφισμάτων συναγωγὴν* τοῦ περὶ τὸ 300 π.Χ., δὲν ἐγνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος κατὰ πόσον ἐχρησιμοποίησε τὰ ἀρχεῖα καὶ μέχρι ποίου σημείου εἰργάσθη ἐπὶ τῶν λιθίνων ἐπιγραφῶν. Περὶ τοῦ Πολέμωνος ὅμως γνωρίζομεν ὅτι ἠσχολήθη αὐτοπροσώπως εἰς τὴν ἀντιγραφὴν τῶν ἐπιγραφῶν ἀπὸ τῶν *στηλῶν* καὶ ἐπωνομάσθη διὰ τοῦτο *στηλοκόπας* ὑπὸ τοῦ μαθητοῦ τοῦ Κράτητος Ἡροδίκου.³ Οὐδεὶς ὑπῆρξεν ἰσάξιός του μέχρι τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος μ.Χ., ἐποχὴν καθ' ἣν ὁ Κυριακὸς ὁ ἐξ Ἀγκῶνος ἤρχισεν ἐκ νέου νὰ ἐρευνᾷ καὶ νὰ καταγράφη τὰ λείψανα τῶν ἀρχαίων μνημείων καὶ ἐπιγραφῶν.

Ὁ Πολέμων ἐπεσκέφθη τὴν Μικρὰν Ἀσίαν, τὸ Αἰγαῖον, τὴν πατρίδα του, τὴν δυτικὴν Μεγάλην Ἑλλάδα καὶ τὴν Σικελίαν. Ἀλλ' αἱ μελέται του, ὡς ἦτο φυσικόν, εἶχον ἐπίκεντρον τὰς Ἀθήνας. Τέσσερα ἐκ τῶν ἔργων του ἦσαν ἀφιερωμένα εἰς τὰς ἀρχαιότητας τῶν Ἀθηναίων, ἐν δὲ ἐξ αὐτῶν, ἐκ τεσσάρων βιβλίων, εἰς τὰ ἀναθήματα τῆς Ἀκροπόλεως (fr. 1—5 Pr.). Δυναμέθα νὰ προσθέσωμεν εἰς τὰ τέσσερα αὐτὰ ἔργα ὡς πέμπτον τὴν ἐπίθεσίν του κατὰ τοῦ Ἐρατοσθένους *Περὶ τῆς Ἀθήνησιν Ἐρατοσθένους ἐπιδημίας* (fr. 47—52 Pr., καὶ βραχυλογικώτερον τὰ πρὸς Ἐρατοσθένην). Ὁ Πολέμων, παρατηρητὴς τῶν μνημείων ὀξυδερκέστερος καὶ ἐμπειρότερος τοῦ μεγάλου ἐπιστήμονος καὶ «φιλολόγου», εὗρισκε ὅτι τόσον συχνὰ ἔσφαλλε ὁ Ἐρατοσθένης, ὥστε δὲν ἠδυνήθη νὰ μὴ ἐκφράσῃ, ἐν μέρει ἀστεϊζόμενος, ἐν μέρει μετὰ τινος μοχθηρίας, τὴν ἀμφιβολίαν του ἂν ὄντως εἶχε διαμείνει ποτὲ εἰς τὰς Ἀθήνας.⁴ Τρία τοῦλάχιστον ἐκ τῶν πέντε βεβαίων ἀποσπασμάτων του φαίνεται ὅτι ἀναφέρονται εἰς τὰ δώδεκα βιβλία τοῦ Ἐρατοσθένους *Περὶ τῆς ἀρχαίας κωμωδίας*.⁵ Ἡ ἀττικὴ κωμωδία ὑπῆρξε προσφιλὲς θέμα τῶν ἀλεξανδρινῶν, ὅχι ὅμως καὶ τῶν φιλολόγων τῆς Περγάμου. Ὁ Πολέμων εἶχε τὴν δυνατὸτητα νὰ γνωρίσῃ τὸ ἔργον τῶν ἀλεξαν-

ἄρθρον τοῦ Deichgräber περὶ τοῦ Πολέμωνος, *RE XXI* (1952), ἐνθα ἔλλειπει καὶ παραπομπὴ εἰς *P. Oxy.* 1611. 101 - 11.

¹ Ἡ ἀνάγνωσις τοῦ Latte καὶ ἡ συμπλήρωσις *Kr[ητ]ας Philol.* 97 (1948) 40 συμφωνεῖ καὶ πρὸς τὰ ἔχνη τῆς μελέτης καὶ πρὸς τὸν χῶρον.

² 342 *FGrHist*.

³ Fr. 78 Pr. μὲ ἐκτενὲς ὑπόμνημα. Οὐδεὶς ὅμως δύναται νὰ εἴπῃ τι ἀκριβῶς ὑπενόει ὁ Ἡροδίκος διὰ τοῦ ἀστεϊσμοῦ του («στηλοβγάλτης» - «tablet-tapper» ὁ Sandys, «στηλοφάγος» - «tablet-glutton», τὸ *L-S*, κτλ.). Ὁ Pasquali *Herm.* 48, 177, ἐννοεῖ τὸ σύνθετον κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ *λιθοκόπος*, «Steinhauer», πρᾶγμα τὸ ὁποῖον οὐδὲως εἶναι πειστικόν.

⁴ *FGrHist* 241 T 10. Περὶ τοῦ Ἐρατοσθένους ἐν Ἀθήναις βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 182 κ.έ.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 190.

δρινῶν καὶ ταυτοχρόνως νὰ ἐπωφεληθῆ ἕκ τῆς προσωπικῆς του γνωριμίας μὲ τὰ μνημεῖα, τὰς ἐορτάς καὶ τὰ ἔθιμα τῆς Ἀλεξανδρείας. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ ἐπίσκεψίς του εἰς Σικελίαν συνέβαλεν εἰς τὴν καλυτέραν γνωριμίαν του μὲ τὸν Ἐπίχαρμον καὶ τὴν δωρικὴν κωμωδίαν, ὡς προκύπτει ἐκ τοῦ περιλαμβάνοντος δώδεκα βιβλία ἔργου του *Πρὸς Τίμαιον* (fr. 39-46 Pr.). Ἐδῶ ἐπίσης ἀνάγει τὴν καταγωγὴν τῆς παρωδίας εἰς τὸν Ἰππώνακτα, ἐν συνδυασμῷ προφανῶς πρὸς τὴν μελέτην τῶν πρώτων κωμωδιῶν (fr. 45)· παντοῦ, ὡς διαπιστοῦται, παρασύρεται εἰς παρεκβάσεις.

Ὁ Πολέμων, μολοντί ἀκαταπόνητος περιηγητὴς ὅλου τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου (ὄχι ὅμως πέραν αὐτοῦ), δὲν ἀπώλεσε τὴν αἴσθησιν τοῦ τοπικοῦ πατριωτισμοῦ. Ὁ Σουΐδας ἀρχίζει τὸν κατάλογον τῶν ἔργων του διὰ τῆς φράσεως *ἔγραψε Περιήγησιν Ἰλίου ἐν Βιβλίοις γ'*. Ἐκ τῶν τριῶν τούτων βιβλίων δὲν διεσώθησαν παραθέσεις, δυνάμεθα ὅμως νὰ ἀποδώσωμεν εἰς αὐτὰ δύο ἀποσπάσματα, ἐν περὶ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος εἰς *Σμίνθον, τόπον τῆς Τρωάδος* (fr. 31 Pr.), καὶ ἐν ἄλλο περὶ τοῦ λίθου, τὸν ὁποῖον δεικνύουν εἰσέτι εἰς τοὺς ἐπισκεπτομένους τὸ Ἴλιον (fr. 32 Pr.) καὶ ἐπὶ τοῦ ὁποίου ὁ Παλαμῆδης λέγεται ὅτι εἶχε παίξει πεσσούς, παίγνιον ἐπινοηθὲν ὑπ' αὐτοῦ κατὰ τὰ πληκτικὰ ἔτη τοῦ τρωϊκοῦ πολέμου. Τοῦτο ὑποδηλοῦ ὅτι ὁ Πολέμων ἐταύτιζε τὴν γενέτειράν του μὲ τὴν θέσιν τῆς ὀμηρικῆς Τροίας καὶ τοῦ πεδίου τῶν μαχῶν τῆς *Ἰλιάδος*. Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει οὔτε καὶ ἡ παραμικρὰ νύξις εἰς τὰς παραθέσεις καὶ τὰς μαρτυρίας ὅτι συνεζήτησε ποτὲ τὸ λεπτὸν αὐτὸ πρόβλημα. Τὸ ὄνομά του οὐδόλως ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐκτενῆ διαπραγματεύσειν τοῦ θέματος τούτου ὑπὸ τοῦ συμπατριώτου του Δημητρίου τοῦ ἐκ Σκήψεως,¹ μολοντί κατὰ κόρον ἀναφέρονται παλαιότεροι συγγραφεῖς, οὔτε ὑπάρχει μαρτυρία περὶ πολεμικῆς μεταξὺ τῶν δύο περιηγητῶν ἐπὶ τῆς ὀμηρικῆς τοπογραφίας.²

Ἡ ἐκθεσις τοῦ Δημητρίου ὑπὸ τὸν τίτλον *Τρωϊκὸς διάκοσμος*³ («Ἡ διάταξις τῶν στρατευμάτων τῶν Τρωῶν»), πρέπει νὰ ἔχη γραφῆ περὶ τὰ μέσα τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ., μετὰ τὸν Κράτητα, κατὰ τοῦ ὁποίου ἐπιτίθεται (fr. 68 Gaede), καὶ πρὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὁ ὁποῖος ἐχρησιμοποίησε τὸ βιβλίον αὐτὸ κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ἔργου του *Νεῶν κατάλογος*.⁴ Ὁ Δημήτριος ἔζη ὡς πλούσιος καὶ ἀνεξάρτητος ἀριστοκράτης γαιοκτήμων⁵ — ἐξαιρετικὴ περίπτωσις φι-

¹ R. Gaede, *Demetrii Scepsii quae supersunt*, Diss. Greifswald 1880, E. Schwartz, *RE* IV (1901) 2807 κ.ε. = *Griechische Geschichtschreiber* (1957) 106 κ.ε.

² Ὁ Sandys I³ 155 κ.ε. δυστυχῶς δίδει τὴν ἐντύπωσιν ὅτι ὁ Πολέμων καὶ ὁ Δημήτριος προκατέλαβον τοὺς νεωτέρους πρωταγωνιστὰς αὐτοῦ τοῦ θέματος. Τὸ Ἑλλάνικος ὁ «Μιλῆσιος» εἶναι παραδρομὴ τῆς γραφίδος.

³ Στράβ. XIII 609 ἐκ δὲ τῆς Σκήψεως καὶ ὁ Δημήτριος ἐστίν, οὗ μεμνήμεθα πολλάκις, ὁ τὸν Τρωϊκὸν διάκοσμον ἐξηγησάμενος γραμματικὸς, κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον γεγονὼς Κράτητι καὶ Ἀριστάρχῳ.

⁴ Στράβ. VIII 339 παρ' οὗ (δηλ. Δημ. Σκηψ.) μεταφέρει τὰ πλεῖστα (ἐνν. ὁ Ἀπολλοδ.).

⁵ Διογ. Λαέρτ. V 84 πλούσιος καὶ ἐγγενὴς ἄνθρωπος καὶ φιλόλογος ἄκρως.

λολόγου — εἰς τὴν μικρὰν γενέτειράν του, ἣ ὁποία ὑπερηφανεύετο ὅτι ἰδρύθη ὑπὸ τοῦ Σκαμανδρίου τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἐκτορος· ἡ μόνη φιλοφρόνησις, τὴν ὁποίαν ἐδαψίλευσε εἰς τὴν αὐτὴν τῆς Περγάμου, ὑπῆρξε ὅτι παρέθεσε ἐκ τινος φυλλადίου τοῦ βασιλέως Ἀττάλου Α' (ἤδη νεκροῦ) τὸ περίφημον χωρίον περὶ τῆς *Καλῆς Πεύκης*, τῆς γιγαντιαίας πεύκης, ἣ ὁποία ἀπετέλει ὀρόσημον τῆς Τρωάδος.¹ Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πολέμωνα, ὁ Δημήτριος περιωρίσθη εἰς τὴν τοπογραφίαν καὶ τὰς ἀρχαιότητας τῆς πατρίδος του καὶ ἐδημοσίευσε τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του ὑπὸ μορφήν ἐρμηνείας² ἐξήκοντα δύο στίχων τοῦ δευτέρου βιβλίου τῆς Ἰλιάδος (B 816—77), τοῦ καταλόγου τῶν Τρώων. Ἀποφεύγων νὰ γράψῃ μονογραφίαν *Περὶ τοῦ Τρωϊκοῦ διακόσμου*,³ ἠκολούθησε ὡς ἀρχὴν τὸ πρότυπον τοῦ ἀλεξανδρινοῦ, ἰδίᾳ τοῦ ἀρισταρχείου ὑπομνήματος, ἀλλὰ διώκωσε τὸ ἔργον του εἰς τὴν τερατώδη ἕκτασιν τῶν τριάκοντα βιβλίων.⁴ Τὸ σύνολον τῶν πληροφοριῶν περὶ λαῶν καὶ τόπων, περὶ τῶν γλωσσῶν τῶν κατὰ τόπους διαλέκτων ὡς καὶ σπανίων φιλολογικῶν ἐκφράσεων (ἀνευ ὅμως τῶν στωϊκῶν ἀλληγοριῶν κ.τ.τ.) κατέταξε ἀκολουθῶν τὴν σειρὰν τῶν ὁμηρικῶν στίχων.⁵

Ὁ Δημήτριος ἐπέκρινε τὸν Ἑλλάνικον⁶ ὡς μεροληπτοῦντα ὑπὲρ τῶν κατοίκων τοῦ Ἰλίου (*χαριζόμενος τοῖς Ἰλιεῦσι*), διότι εἰς τὰ *Τρωϊκά* του (περὶ τὸ 400 π.Χ.) ὑπεστήριξε τὴν ἐπικρατοῦσαν τοπικὴν γνώμην, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ πόλις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης καὶ ἡ ὁμηρικὴ ἔταυτιζοντο. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς μὲ τὴν σειρὰν του, ἐπειδὴ ἀπέρριψε αὐτὴν τὴν γνώμην, ἐπεκρίθη ὑπὸ τοῦ Schliemann, διότι ἐφθόνησε τὴν δόξαν τοῦ Ἰλίου.⁷ Εἰς τὴν πραγματικότητα ὅμως ὁ Δημήτριος ἐπεκαλέσθη ὡς μάρτυρα τὴν Ἀλεξανδρινὴν Ἑστίαϊαν, ἣ ὁποία εἶχε γράψῃ *Περὶ τῆς Ὀμήρου Ἰλιάδος, . . . πυνθανομένην εἰ περὶ τὴν νῦν πόλιν ὁ πόλεμος συνέστη*,⁸ μολονότι δὲν ἀναφέρει ἂν ἡ λογία Ἀλεξανδρινὴ πρώτη αὐτὴ ἤγειρε τὸ ζήτημα τοῦτο. Ἐν πάσῃ περιπτώσει οὐδὲν ἔχνος «φθόνου» ὑπάρχει εἰς τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Δημητρίου. Ὡς δὲ ἔπραττε πάντοτε, ἐκοπίασε πολὺ διὰ νὰ ὑποστηρίξῃ τὴν ἄποψίν του. Καλῆ τῇ πίστει ἰσχυρίσθη ὅτι ἐπρόκειτο περὶ ἐνὸς λόφου περὶ τὰ ἕξ μίλια νοτιώτερον, ἐπὶ τῆς ἑναντι ὄχθης τοῦ πο-

¹ Στράβ. XIII 603 ἐρασιζόμενος ἐκ τοῦ Δημητρίου. Πρβλ. W. Leaf *Strabo and the Troad* (1923) XXVII κ.ε. καὶ 204 κ.ε.

² ἐξηγησάμενος ἀνωτέρω, σελ. 297, σημ. 3., ἐξήγησιν κατωτέρω, σημ. 4.

³ Ὁ Στράβων, ὅστις ἐχρησιμοποίησε ἤδη τὸ πρωτότυπον (πρβλ. Leaf, ἐνθ' ἄνωτ.) οὐδέποτε παραθέτει *Περὶ τοῦ Τρ. δ.* ἀλλὰ πάντοτε ἐν τῷ πρώτῳ (δευτέρῳ, κτλ.) τοῦ Τρ. δ. Τὸ βιβλίον τῆς Ἑστιαίας ἦτο μονογραφία *Περὶ τῆς Ὀμήρου Ἰλιάδος*.

⁴ Στράβ. XIII 603 ἀνδρὶ ἐμπείρῳ καὶ ἐντοπίῳ φροντίσαντι τε τοσοῦτον περὶ τούτων ὥστε τριάκοντα βιβλίουσιν συγγράφαι στίχων ἐξήγησιν μικρῶν πλειόνων ἐξήκοντα τοῦ καταλόγου τῶν Τρώων.

⁵ Gaede (ἀνωτέρω, σελ. 297, σημ. 1) 16.

⁶ FGrHist 4 T 22 καὶ F 25^b (πρβλ. F 31).

⁷ H. Schliemann, *Trojanische Altertümer* (1874) Einleitung σελ. XL, πρβλ. R. Jebb, *JHS* 2 (1881) 36 κ.ε.

⁸ Στράβ. XIII 598 (= fr. 26 Gaede).

ταμοῦ Σκαμάνδρου παρά τὸ Μπουνάρμπασι, καὶ πλεῖστοι σύγχρονοι ἐμπειρο-
γνώμονες ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ὀγδόου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἀποδέχονται
τὴν ἀποψιν αὐτήν. Τὰ ἀποτελέσματα ὁμῶς τῶν ἀνασκαφῶν ἀπὸ τῶν χρυσῶν
ἡμερῶν τοῦ Schliemann μέχρι σήμερον εἶναι εἰς βάρος τοῦ Δημητρίου. Ἡ τε-
λικὴ δὴλωσις τοῦ C. W. Blegen ἦτο¹ «Ἐὰν ὑπῆρξε ποτὲ Τροία (καὶ ποῖος δύ-
ναται πράγματι νὰ ἀμφιβάλλῃ περὶ τούτου;) ἡ θέσις της θὰ ἦτο ἐπὶ τοῦ λόφου
Χισσαρλίκ», καὶ αὐτὸ σημαίνει τὴν περιοχὴν τοῦ Ἰλίου.

Τὸ εὐρὺ περιεχόμενον τῶν πρωτοτύπων ἀρχαιογνωστικῶν ἐρευνῶν τῆς Περ-
γάμου ἤγειρεν εἰλικρινῆ ἐνθουσιασμὸν κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα,² ὅταν εἶς λεγόμενος
ρεαλισμὸς ἀντελήφθη τὴν «στενότητα» τῶν κριτικῶν καὶ γραμματικῶν φιλολό-
γων καὶ ἐπεδόθη εἰς τὴν ἀναζήτησιν ὅλων τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πνεύματος τοῦ
ἀρχαίου κόσμου. Ὁ Δημήτριος δικαίως ἐπηνέθη, καθ' ὅσον ἡ ρεαλιστικὴ ἐξή-
γησις του προώθησε τὴν κατανόησιν ἐνὸς εἰδικοῦ μέρους τῆς Ἰλιάδος. Ἄλλ' εἰς
μίαν περίπτωσιν ὡς ἡ ἰδική του, ἡ ποίησις αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν δυνατὸν νὰ ἀπο-
λεσθῆ ὅπισθεν τῶν ὄγκων τῆς πολυμαθείας, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐτάφη. Πέντε γενεαὶ
ἐν Ἀλεξανδρείᾳ εἰργάσθησαν διὰ τὴν ἀναστήλωσιν καὶ ἐξήγησιν τῶν λογοτεχνι-
κῶν δημιουργημάτων τοῦ παρελθόντος χάριν αὐτῶν τῶν ἰδίων. Ἐὰν τὰ ποιήματα
ἐπρόκειτο νὰ καταστοῦν κατὰ κύριον λόγον πηγαὶ ἱστορικῶν καὶ τοπογραφικῶν
ἐρευνῶν, ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας θὰ ἐκινδύνευε νὰ
ἀπολεσθῆ. Ὁ κίνδυνος οὗτος ἐνεφανίσθη διὰ πρώτην φορὰν εἰς τὴν νέαν ἀρχαιο-
γνωσίαν τῆς Περγάμου.

¹ «The Principal Homeric Sites» ἐν τῷ *A Companion to Homer* (1963) 385. Ἡ δεξιο-
τεχνικὴ αὐτὴ ἀνασκόπησις βασίζεται ἐπὶ τοῦ μνημειώδους ἔργου του *Troy 1-4* (1950-8)
καὶ παραπέμπει εἰς τοὺς Schliemann, Dörpfeld, Leaf, καὶ Page.

² Βλέπε ἀνωτέρω τοὺς Preller, E. Schwartz, καὶ τὸν καταπληκτικὸν ὕμνον τοῦ Jebb
πρὸς τὸν Δημήτριον, τὸν ὁποῖον ἀνετύπωσε ὁ Sandys I³ 155.

VIII

ΟΙ ΕΠΙΓΟΝΟΙ: ΑΠΟ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΑΡΧΟΥ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥ ΔΙΔΥΜΟΥ

Είναι εκπληκτική σύμπτωσης τὸ γεγονός ὅτι κατὰ τὴν αὐτὴν γενεὰν ἀντεπροσώπευον τὴν φιλολογοίαν εἰς διάφορα μέρη ὁ Ἀρίσταρχος, ὁ Κράτης ὁ Μαλλώτης, καὶ ὁ Δημήτριος ὁ ἐκ Σικήψεως· ἀλλὰ μόνον ἡ σχολὴ τοῦ Ἀριστάρχου ἔδωσε μερικοὺς νέους μεγάλους φιλόλογους ἀξίας, τὸν Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀθηναῖον καὶ τὸν Διονύσιον τὸν Θρᾶκα.

Ἡ βιαιότης τοῦ Πτολεμαίου Η΄ ἠνάγκασε διδάσκαλον καὶ μαθητάς, καθὼς καὶ πολλοὺς ἄλλους, νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Ἀλεξάνδρειαν.¹ Αὐτὴ ἡ κρίσις τὴν ὁποῖαν ὠνομάσαμεν «πρώτην κρίσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς φιλολογίας» δὲν ὠδήγησεν εἰς τὴν ἐξαφάνισιν τῆς, ἀλλ' εἰς τὴν διάδοσιν καὶ ἀνανέωσιν αὐτῆς εἰς ἄλλα μέρη τοῦ ἑλληνικοῦ κόσμου καὶ τέλος εἰς τὴν Ρώμην. Ἡ μόνη ἐκθεσις τῆς κρίσεως αὐτῆς διεσώθη εἰς περικοπὴν τοῦ Ἀθηναίου ἀντληθεῖσαν ἐκ τῶν *Χρονικῶν* τοῦ Ἀνδρῶνος τοῦ Ἀλεξανδρέως, ὁ ὁποῖος φαίνεται ὅτι παραθέτει τὸν Μενεκλέα τὸν ἐκ Βάρκης,² ὅστις δυνατὸν νὰ ᾔτο σύγχρονος τῆς κρίσεως καὶ μετανάστης ὁ ἴδιος. Ἡ ἐκθεσις αὐτῆ, ἐλαφρῶς συγκεχυμένη παρ' Ἀθηναίω, ἀπαιτεῖ καὶ ἀξιίζει νὰ ἐρμηνευθῆ προσεκτικώτερον ἀπὸ ὅ,τι μέχρι τοῦδε. Εἰς τὸν Ἐπιτάφιον τοῦ Περικλέους ὁ Θουκυδίδης (II 41, 1) ἐξύμνησε τὰς Ἀθήνας εἰπὼν: *τὴν πᾶσαν πόλιν τῆς Ἑλλάδος παιδευσιν εἶναι, ὁ δὲ Ἴσοκράτης*³ ἠρέσκετο νὰ ἐπαναλαμβάνῃ τὸ θέμα αὐτὸ εἰς πολλὰς παραλλαγάς. Οἱ δύο ἱστορικοὶ⁴ τοῦ τέλους τοῦ δευτέρου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ πρώτου π.Χ. αἰῶνος τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς εἶχον προφανῶς κατὰ νοῦν τὴν περίφημον ἐκείνην φράσιν, ὅταν προέβαλλον τὸν ἔτι ἐγῶϊστικώτερον ἰσχυρισμόν, ὅτι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ *εἰσιν οἱ παιδεύσαντες, πάντας τοὺς Ἑλληνας καὶ τοὺς βαρβάρους*, ὅχι μόνον τοὺς Ἑλληνας, ὡς ἔπραξαν οἱ Ἀθηναῖοι, ἀλλὰ *Ἑλληνας καὶ μὴ Ἑλληνας*, ἥτοι σύμπαντα τὸν κόσμον.⁵ Κατόπιν μιᾶς περιόδου παρακμῆς (*ἐκλειπούσης ἤδη τῆς ἐγκυκλίου παιδείας*), συνεχίζει τὸ

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 253.

² *FGrHist* 246 F I Ἀνδρῶν, 270 F9 Μενεκλῆς· Ἀθην. IV 184 BC.

³ Ἴσοκρ. *λογ.* 15 *Περί ἀντιδόσεως* 293 κ.έ., κτλ. Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 59.

⁴ Αἱ ἀκολουθοῦσαι παραθέσεις εἶναι μέρη τῶν ἀποσπασμάτων τὰ ὁποῖα ἀνεφέρθησαν ἤδη.

⁵ J. Jüthner, «Hellenen und Barbaren», *Das Erbe der Alten*, N.F. VIII (1923) 7 καὶ *passim*. Εἶναι τελείως ἀπαράδεκτον ὅτι τὸ καὶ τοὺς βαρβάρους σημαίνει εἰς τὸ ἄνω κείμενον τοὺς Ρωμαίους, ὡς κλίνουν νὰ ὑποθέσουν ὁ E. Schwartz, *RE* I 2160 (1899) 35, καὶ ὁ F. Jacoby, *FGrHist* III a (1943) σελ. 223.

χωρίον, ἐσημειώθη κάποια ἀναγέννησις, συνεπεία, ὅσον καὶ ἂν φαίνεται παράδοξον, τῆς τυραννίας τοῦ Πτολεμαίου Η΄: ἐγένετο οὖν ἀνανέωσις πάλιν παιδείας ἀπάσης κατὰ τὸν ἑβδομον¹. . . Πτολεμαῖον . . . καλούμενον Κακεργέτην. οὗτος γάρ . . . οὐκ ὀλίγους . . . φνυγαδεύσας . . . ἐποίησε πλήρεις τὰς τε νήσους καὶ πόλεις ἀνδρῶν γραμματικῶν, φιλοσόφων, γεωμετρῶν, μουσικῶν, ζωγράφων, παιδοτριβῶν τε καὶ ἰατρῶν καὶ ἄλλων πολλῶν τεχνιτῶν, οἱ διὰ τὸ πένεσθαι διδάσκοντες ἃ ἥπισταντο πολλοὺς κατεσκεύασαν ἄνδρας ἔλλογίμους. Ἡ παιδεία τῆς Ἀλεξανδρείας, χαρακτηριζομένη ὡς ἐγκύκλιος, ἐταυτίζετο οὕτω πρὸς τὸ ὑψηλὸν ἰδεῶδες τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς συνέλαβον τοῦτο ὁ Θουκυδίδης καὶ ὁ Ἰσοκράτης, ἀσφαλῶς ὅμως δὲν ἐσήμαινε εἰ μὴ μόνον τὴν «γενικὴν παιδείαν»,² ἥτοι πρόγραμμα ἐκπαιδευσεως μὲ διαφόρους τομεῖς. Τὸ γεγονός ὅτι ἐδῶ ἀναγράφονται ἑπτὰ ὁμάδες ἀνδρῶν, οἱ ὅποιοι ἦσαν εἰδικοί καὶ ἐδίδασκον τὰ θέματα αὐτά, ἐνδέχεται νὰ εἶναι τυχαῖον, δεδομένου ὅτι ὁ κατάλογος τερματίζεται διὰ τῶν λέξεων «καὶ πολλοὶ ἄλλοι τεχνίται». Ὁφείλομεν ὅμως νὰ τονίσωμεν ὅτι εἰς τὴν κορυφὴν τοῦ καταλόγου εὐρίσκονται οἱ γραμματικοὶ καὶ ὅτι ἡ «γραμματικὴ» διετήρησε τὴν πρώτην θέσιν μεταξύ τῶν τριῶν φιλολογικῶν τεχνῶν, ὅταν διευτυπώθη ἡ συμβατικὴ σειρά τῶν ἑπτὰ ἐλευθερίων τεχνῶν.³ Οἱ ἐξορισθέντες ἀπὸ τὴν Ἀλεξανδρείαν καὶ ἄνευ χρημάτων γραμματικοί, διέδωσαν τὴν τέχνην των εἰς τὰς νήσους καὶ τὰς πόλεις καὶ ἔδωσαν ὄθησιν εἰς τὴν πνευματικὴν ζωὴν — μεταξύ αὐτῶν καὶ οἱ δύο ἐξέχοντες μαθηταὶ τοῦ Ἀριστάρχου: Ὁ Ἀπολλόδωρος κατέφυγεν ἐξ Ἀλεξανδρείας πιθανῶς εἰς Πέργαμον, ἐνδεχομένως δὲ ἐπανέκαμψεν ἀργότερον εἰς τὴν γενέτειράν του, τὰς Ἀθήνας, ὁ Διονύσιος ὁ Θραξ μετέβη εἰς τὴν νῆσον Ρόδον, ἀμφοτέρω δὲ συνέχισαν δραστηρίως τὸ φιλολογικὸν ἔργον των.

* Ἄν αὐτὴ ἡ πορεία τῶν γεγονότων ὑπῆρξε σημαντικῆς σπουδαιότητος διὰ τοὺς τόπους ὅπου συνέβησαν, τὸ γεγονός ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος⁴ ἔζησε εἰς τὰ τρία μεγάλα πνευματικὰ κέντρα τῆς ἐποχῆς του, τόσον τὸ παλαιὸν ὅσον καὶ τὰ δύο νέα, ὠφέλησε καὶ τὸν ἴδιον. Πᾶν ὅ,τι γνωρίζομεν μετὰ βεβαιότητος περὶ τῶν γεγονότων καὶ χρονολογιῶν τῆς σταδιοδρομίας του προέρχεται ἔκ τινος ἀνώνυμου γεωγράφου τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου (περὶ τὸ 100 π.Χ.), ὁ ὅποιος κατὰ παράδοξιν εἶναι γνωστὸς ὡς Σκύμνος ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Lucas Holstein (1630)

¹ Περὶ τῆς διαφορᾶς τῶν ἀριθμῶν βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 252.

² E. Norden, *Die antike Kunstprosa* II (1898) 670 κ.έ., Marrou βλέπε κατωτέρω, σημ. 3.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 62 κ.έ. περὶ Ἰππίου τοῦ σοφιστοῦ καὶ πρβλ. Marrou 176 κ.έ., 406 κ.έ. Τὴν σημαντικὴν αὐτὴν μαρτυρίαν τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, τὴν ἀναγομένην πιθανῶς εἰς τοὺς χρόνους Διονυσίου τοῦ Θραξὸς δὲν κατέγραψε ὁ F. Marx (σελ. 62, σημ. 8) καὶ συνεπῶς ἠγνόησαν αὐτὴν ὅλα τὰ μεταγενέστερα συγγράμματα περὶ τῶν τεχνῶν. Οἱ ἱατροὶ καὶ οἱ ζωγράφοι ἐμφανίζονται καὶ εἰς ἄλλους καταλόγους.

⁴ *FGrHist* (1929) 244 T 1 - 20, F 1 - 356, μετὰ ὑπομνήματος. Πρβλ. *RE* I 2 (1894) 855 - 75 ὑπὸ R. Münzel (βίος) καὶ E. Schwartz (συγγράμματα: ἀνετυπώθη ἐν *Griech. Geschichtsschreiber* 1957 σελ. 253 κ.έ.).

καὶ τοῦ Isaac Vossius (1639). Εἰς μακρὸν χωρίον τοῦ προοιμίου τῆς *Περὶ ἠθῶν*¹ τοῦ Ψευδο—Σκύμνου γραφέντος εἰς ἰαμβικὰ τρίμετρα τῆς κωμωδίας περιγράφεται εἰς μὴ κατανομαζόμενος φιλόλογος, ὁ ὁποῖος ἐγεννήθη ἐν Ἀθήναις, ἔνθα διετέλεσε μαθητὴς ἐνὸς μεγάλου διδασκάλου, τοῦ στωϊκοῦ Διογένοους τοῦ Βαβυλωνίου (μεταβάντος ἐπὶ ἀποστολῇ εἰς Ρώμην τὸ 155, ἀποθανόντος δὲ περὶ τὸ 151 π.Χ.). ἦτο ὁ φιλόλογος αὐτὸς τότε συνεργάτης τοῦ Ἀριστάρχου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ «ἐπὶ μακρὸν χρόνον», καὶ συνέγραψε εἰς ἰαμβικὸν μέτρον χρονικὸν 1.040 ἐτῶν, ἀπὸ τῆς πτώσεως τῆς Τροίας (1184/3 π.Χ.) μέχρι τοῦ ἔτους, κατὰ τὸ ὁποῖον ἀφιέρωσε τὸ ἔργον του εἰς τὸν βασιλέα τῆς Περγᾶμου Ἀτταλον Β΄ τὸν Φιλάδελφον (144/3 π.Χ.). Ὁ Thomas Gale τὸ 1675 ὀρθῶς ἐταύτισε τὸν φιλόλογον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀθηναῖον.² Ἄν ὁ Ἀπολλόδωρος ἀνῆκε εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Διογένοους κατὰ τὰ πρῶτα ἔτη τῆς δεκαετίας τοῦ 150 π.Χ., ἐγεννήθη πιθανῶς περὶ τὸ 180 π.Χ. Καθὼς δὲ ἀφιέρωσε τὸ χρονικὸν του εἰς τὸν Ἀτταλον ἐν ἔτος μετὰ τὴν καταστροφὴν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἡ ἀφιέρωσις του αὐτῆ ἐγένεο εἴτε πρὸς ὑποστήριξιν αἰτήσεώς του, νὰ εὕρῃ ἄσυλον εἰς τὴν Πέργαμον, εἴτε πρὸς ἔκφρασιν τῶν εὐχαριστιῶν του διὰ τὴν ὑποδοχὴν του ἐκεῖ. Ὅχι μόνον ἡ Πέργαμος ἦτο ὁ καλύτερος μετὰ τὴν Ἀλεξανδρείαν τόπος δι' ἕνα φιλόλογον, ἀλλὰ καὶ ὁ Ἀτταλος, ὡς καὶ πρὸ αὐτοῦ ὁ ἀδελφός του Εὐμένης, ὑπῆρξαν οἱ μεγαλύτεροι βασιλεῖς εὐεργεταί τῆς γενεατείας τοῦ Ἀπολλοδώρου, τῶν Ἀθηναίων.

Οὐδὲν τὸ σημαντικὸν δύναται νὰ προστεθῇ ἐξ ἄλλων πηγῶν εἰς τὴν πληροφορίαν τοῦ Ψευδο—Σκύμνου. Ἡ βιογραφικὴ παράδοσις παρὰ τῷ Σουΐδα,³ ἡ ὁποία θεωρεῖ τὸν Ἀπολλόδωρον μαθητὴν τοῦ Παναιτίου, εἶναι καταφανῶς ἐσφαλμένη, καθ' ὅσον ὁ Παναιτίος ἦτο σύγχρονος αὐτοῦ καὶ ὁ ἴδιος ὑπῆρξε μέλος τῆς σχολῆς τοῦ Διογένοους. Ἀλλ' ὅπως συνάγεται ἐκ τῆς περικοπῆς τοῦ Στρατοκλέους εἰς τὸν πάπυρον (Index Stoicorum), ὅχι ὁμῶς καὶ ἐκ τοῦ χωρίου περὶ τῶν μαθητῶν τοῦ Παναιτίου, ὁ γραμματικός, καὶ ὁ στωϊκὸς φιλόσοφος ἐγνωρίζοντο μεταξύ των. Πράγματι, ἡ ἐπικρατοῦσα κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους ὑπόθεσις, καθ' ἣν ὁ Ἀπολλόδωρος ἐπανέκαμψεν ἐκ Περγᾶμου εἰς τὰς Ἀθήνας (μετὰ τὸ 133 π.Χ.), βασίζεται ἐπὶ τῆς συμπληρώσεως τοῦ ἐφθαρμένου στίχου ὁ δὲ Παναιτίος καὶ τὸν γραμματικὸν Ἀπολλόδωρον ἀπεδέχετο,⁴ ὁ ὁποῖος ἐνδέχεται νὰ σημαίνῃ ὅτι ὁ Παναιτίος, ἐπιστρέψας τελικῶς ἐκ Ρώμης (περὶ τὸ 135 π.Χ.) καὶ καταστάς ἀρχηγὸς τῆς Στωϊκῆς σχολῆς ἐν Ἀθήναις (περὶ τὸ 130 π.Χ.), «τὸν καλωσώρισε». Ἄν ὁ Ἀπολλόδωρος εἰς τὰ πρῶτα τρία βιβλία τῶν *Χρονικῶν*

¹ *GGM* I 196 κ.έ., στ. 16-48 = T 2 Jac. Διογ. Βαβ. *SVF* III 210 κ.έ.

² Th. Gale, *Historiae poeticae scriptores antiqui* (1675) 43 κ.έ.

³ *FGrHist* 244 T 1 = Παναιτ. fr. 148 van Straaten· καὶ ὁ ἴδιος ὁ Πολέμων, ὁ ὁποῖος ἀνῆκε εἰς τὴν γενεὰν τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου λέγεται ὅτι διήκουσε καὶ τοῦ Ῥοδίου Παναιτίου = Παναιτ. fr. 7. Αἱ εἰκασίαι εἶναι ἐντελῶς περιτταί. Κάποιος, γράφων περὶ τοῦ Παναιτίου, ἔκαμε ἐσφαλμένους συγχρονισμούς.

⁴ *Ind. Stoic. Hercul.* στήλη LXIX ἐκδ. A. Traversa (1952) 90 = Παναιτ. fr. 149.

του, τὰ ὅποια ἐπεραιούντο (ὡς αἱ Ἱστορίαι τοῦ Πολυβίου) εἰς τὸ 144/3 π.Χ., προσέθεσε καὶ τέταρτον βιβλίον ἐξικνούμενον μέχρι τοῦ 120/10 ἢ καὶ τοῦ 110/09 π.Χ., ὡς ὑποδηλοῦν τὰ ἀποσπάσματα 56 καὶ 219, δυνατὸν νὰ ἔπραξε τοῦτο ἐν Ἀθήναις κατὰ τὴν τελευταίαν δεκαετίαν τῆς ζωῆς του. Οὐδὲν δύναται νὰ συναχθῆ ἐκ τῆς «Χρηστομαθείας», ἡ ὁποία κατεχόρει τοὺς γραμματικούς μεταξὺ τῶν διασῆμων ζωγράφων καὶ πολεμιστῶν. Ἀφοῦ ὁ συμπιλητῆς τῆς ἔκλεισε τὸν κατάλογον τῶν διευθυντῶν τῆς ἀλεξανδρινῆς βιβλιοθήκης διὰ τοῦ ὀνόματος ἑνὸς στρατιωτικοῦ ἀξιωματοῦχου, τοῦ Κύδα,¹ προέβη ἐν συνεχείᾳ εἰς τὴν παρατήρησιν ὅτι «ἐπὶ Πτολεμαίου Θ' (116—80 π.Χ.) ἤκμασαν² οἱ γραμματικοὶ Ἀμμώνιος, Ζηνό[δοτος], Διοκλῆς καὶ Ἀπολλόδωρος». Ἴσως εἶχε κατὰ νοῦν τοὺς δύο πολὺ γνωστοὺς μαθητὰς τοῦ Ἀριστάρχου, τὸν Ἀμμώνιον καὶ τὸν Ἀπολλόδωρον τὸν Ἀθηναῖον, ἀλλ' ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὑπέπεσε εἰς σφάλμα ὡς πρὸς τὸ «ἐνατος», ὡς εἶχε πράξει δις προηγουμένως μὲ προσωπικότητος καὶ ὀνόματα βασιλέων. Ἴσως ὅμως νὰ ἀνέγραψε ὁμοῦ μὲ τὰ ὀνόματά των καὶ τὰ ὀνόματα προσώπων ἀνηκόντων εἰς μεταγενεστέραν γενεάν, ἀγνώστων εἰς ἡμᾶς.

Εἰς τὸν Ψευδο—Σκύμμον ὀφείλομεν ἔχι μόνον τὸ ἀξιόπιστον βιογραφικὸν ὑλικόν, ἀλλὰ καὶ σχεδίασμα τῶν περιεχομένων τῶν Χρονικῶν³ (στ. 25—32), καθὼς καὶ ἐξήγησιν τῆς ἀσυνήθους χρήσεως μετρικοῦ τινος εἴδους (33—44) ἀντὶ πεζοῦ λόγου. Ἐπειδὴ δὲ ἦτο θαυμαστῆς καὶ πιστὸς ἀναγνώστης τοῦ πρωτοτύπου, ἐκ τοῦ ὁποίου καὶ μετέφερεν ὀλόκληρον στίχον μὲ ἐλαχίστας ἀλλαγὰς (στ. 21 ~ Ἀπολλοδ. F 58. 3), δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τοὺς λόγους του ὡς αὐθεντικούς. Ἐπανέλαβε τὸ ἐπιχείρημα τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὅτι τὸ κωμικὸν τρίμετρον ἐπελέγη, διότι καθιστᾷ εὐκολωτέραν τὴν ἀπομνημόνευσιν.⁴ Θὰ ἀπετέλεσεν ἀπροσδόκητον καινοτομίαν⁵ διὰ τοὺς συγχρόνους του τὸ γεγονός, ὅτι εἷς φιλόλογος τῆς σχολῆς τοῦ Ἀριστάρχου ἐπεδίωξε τὴν δημοτικότητα καὶ ἔνεκα τούτου ἐξετέθη εἰς κίνδυνον νὰ γράψῃ εἰς «ποιητικὴν» μορφήν βιβλίον ἄκρας πολυμαθείας προοριζόμενον ὡς βοήθημα τῆς μνήμης. Ὁ Ἀπολλόδωρος

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 253.

² P. Oxy. 1241, στήλη II 17 κ.έ. Περὶ τοῦ Ἀμμωνίου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 258 κ.έ.

³ F. Jacoby «Apollodors Chronik», *Philologische Untersuchungen* 16 (1902). Μέρη τινὰ τοῦ βιβλίου αὐτοῦ (416 σελ.) εἶναι καὶ σήμερον ἀπαραίτητα παρὰ τὴν ἐπιρροὴν καὶ ἀναθεωρηθεῖσαν ἔκδοσιν τῶν ἀποσπασμάτων ἐν *FGrHist* 244.

⁴ T 2. 35 μέτρον . . . τῷ κωμικῷ . . . ἐμνημόνευτον' ὁ ἰαμβικός αὐτὸς τύπος δὲν δύναται ἀσφαλῶς νὰ συγκριθῆ πρὸς τοὺς δακτυλικούς Καρνεονίκας τοῦ Ἑλλανικοῦ, παρ' Ἀθην. XIV 635 E = 4 *FGrHist* 85 a.

⁵ Σουῖδ. = T 1 ἤρξε δὲ πρῶτος τῶν καλουμένων τραγιάμβων, πρότασις ἐν τῇ ὁποίᾳ μόνον τὸ 'τραγ'—ιάμβων εἶναι σφάλμα. Τὸ ἰαμβεῖον ἀπεκλήθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους *Ποιητ.* 1449 a 24 μάλιστα λεκτικὸν τῶν μέτρων, κτλ. Πρβλ. F. Jacoby, «Apollodors Chronik» 60—74 περὶ τοῦ «διδασκατικοῦ ἰάμβου» τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ τῶν μιμητῶν του. Ἄν θελήσῃ κανεὶς νὰ ἐρευνήσῃ τὴν τεχνικὴν τοῦ μέτρου τῶν στιχοιργιῶν ἐκείνων, θὰ ἔπρεπε νὰ μελετήσῃ καὶ τὸν νέον Μένανδρον, βλέπε J. W. White, *The verse of Greek Comedy* (1912) 58 κ.έ., καὶ E. W. Handley, *The Dyscolos of Menander* (1965) 56 κ.έ.

ἐπέδειξε σημαντικὴν ἱκανότητα εἰς τὸ νὰ ὑποτάξῃ ὅλα τὰ κύρια ὀνόματα καὶ τοὺς ἀριθμοὺς εἰς τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ μέτρου, καὶ ἴσως ἔπραξε τοῦτο μὲ εὐχαρίστησιν. Ἄλλὰ τὸ Χρονικὸν τοῦ οὐδὲν ἔχει τὸ κοινὸν πρὸς τὰ ἀύθεντικὰ ποιήματα τῶν μεγάλων φιλολόγων ποιητῶν ἢ πρὸς τὴν διδακτικὴν ποίησιν τοῦ Ἀράτου καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Ὡς πλήρης καὶ ἀκριβῆς ἔμμετρος ἐπιτομὴ ἱστορικῶν γεγονότων κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν προσεῖλκυσε εὐρύτερον ἀναγνωστικὸν κοινόν, ἢ δὲ μεγίστη (ὄχι ὅμως καὶ ὅλως διόλου εὐκταία) ἐπιτυχία του ἦτο ὅτι ὑπεσκέλισε τὸ θεμελιῶδες ἔργον περὶ κριτικῆς χρονολογήσεως, τὰς *Χρονογραφίας* τοῦ Ἐρατοσθένους.¹

Ὁ Ἀπολλόδωρος ὤφειλε βεβαίως νὰ βασιζῆ τὰ *Χρονικά* του ἐπὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἐρατοσθένους, ἐπέφερον ὅμως ὠρισμένας βαθυτέρας μετατροπὰς: ἐπειδὴ δὲν ἦτο ἐπιστήμων, ἀπέριψε τὸ τμήμα τὸ σχετικὸν πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστημονικῆς χρονολογήσεως, ἀκριβῶς ὅπως ὁ σύγχρονός του Πολύβιος ἀπέριψε τὸ μαθηματικὸν μέρος τῆς γεωγραφίας τοῦ Ἐρατοσθένους. Ἐνῶ ἡ τελευταία χρονολογία, τὴν ὁποίαν ἀναφέρει ὁ Ἐρατοσθένης, εἶναι ἡ τοῦ θανάτου τοῦ Ἀλεξάνδρου τῷ 324/3 π.Χ., ὁ Ἀπολλόδωρος περιέλαβε καὶ τὴν μετὰ τὸν Ἀλέξανδρον περίοδον, πιθανῶς μέχρι τοῦ τέλους τοῦ βίου του, κατὰ τὸ 110/09 π.Χ.² Ἀπεδέχθη τὴν ἀρχαιοτέραν χρονολογίαν τοῦ Ἐρατοσθένους,³ ἦτοι τὴν ἡμερομηνίαν τῆς πτώσεως τῆς Τροίας τῷ 1184/3 π.Χ. (F 63), τοποθετήσας ὅμως τὸν Ὅμηρον 240 ἔτη βραδύτερον, τῷ 944/3 π.Χ., ἠκολούθησε τὸν Ἐφορον καὶ ὄχι τὸν Ἐρατοσθένη, ὁ ὁποῖος ὑπέθετε ὅτι τὰς δύο χρονολογίας ἐχώριζε διάστημα ἑκατὸν ἐτῶν.⁴ Ἡ διάρκεια τῶν πρώτων ἐποχῶν τῆς ἑλληνικῆς ἱστορίας ὑπελογίζετο διὰ γενεῶν βασιλέων ἢ ἄλλων ἡγετικῶν προσωπικοτήτων. Ἀμφότεροι δέ, καὶ ὁ Ἐρατοσθένης καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος, ὤφειλον νὰ χρησιμοποιοῦσιν αὐτὸ τὸ σύστημα χρονολογήσεως. Τὸ κακὸν ἦτο ὅτι ἡ διάρκεια τῆς γενεᾶς δὲν ἦτο σταθερὰ καὶ ἐθεωρεῖτο κατὰ προσέγγισιν ὡς περίοδος 30 ἢ 33¹/₃ ἐτῶν, ἦτοι τὸ τρίτον αἰῶνος ἢ καὶ μεγαλυτέρα. Ἄλλην δυσχέρειαν προεκάλει τὸ γεγονὸς ὅτι αἱ χρονολογίαι γεννήσεως καὶ θανάτου τῶν ἀτόμων ἦσαν συνήθως ἄγνωστοι.

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 194 κ.έ. Πρβλ. Jacoby, «Apollodors Chronik» 39-59 περὶ τῆς μεθόδου τοῦ Ἀπολλοδώρου. Βλέπε καὶ E. Schwartz καὶ H. Diels, ὁ ὁποῖος ἤρχισε πρῶτος τὴν ἔρευναν εἰς τὸν τομέα αὐτὸν διὰ τοῦ ἄρθρου του «Chronologische Untersuchungen über Apollodors Chronika», *Rh. M.* 31 (1876) 1 κ.έ.

² Τὰ μετρικὰ ἀποσπάσματα (52-59) τὰ ἐξιστοροῦντα γεγονότα μετὰ τὸ 144/3 οὐδεμίαν διαφορὰν ὕφους καὶ τεχνικῆς προδίδουν. Οὐδὲν πειστικὸν ἐπιχείρημα ὑπάρχει ἐξαναγκάζον ἡμᾶς νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ τέταρτον βιβλίον τῶν *Χρονικῶν* ἐγράφη ὑπὸ τινος εὐφυοῦς συνεχιστοῦ, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸ νὰ διακρίνωμεν εἰς τὸ εἶδος αὐτὸ τῆς λογοτεχνίας τὴν τελείαν μίμησιν ἀπὸ τὴν πρωτότυπον ἐργασίαν ὑπερβαίνει τὰ μέσα, τὰ ὁποῖα διαθέτομεν. Ἐν F 58.2 τὸ *γιννώσκεις* ἀπευθύνεται εἰς τὸν ἀναγνώστην γενικῶς, ὡς ἐν Ἐρμησιάνακτος fr. 7.49 καὶ 73 Powell, ὄχι εἰς εἰδικὸν πρόσωπον.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 195.

⁴ Ὁ Ἀρίσταρχος ἐτοποθετεῖ τὸν Ὅμηρον εἰς τοὺς χρόνους τῆς ἰωνικῆς μεταναστεύσεως, 1044/3, βλέπε καὶ σελ. 272.

Ἄλλ' ἦτο γνωστὴ ἡ χρονολογία τῶν σημαντικωτέρων γεγονότων καὶ κατορθωμάτων τοῦ βίου των, ὁ δὲ Ἀπολλόδωρος ὑπέθετε ὅτι ταῦτα συνέβαινον εἰς τὸ μεσουράνημα τῆς ζωῆς, ἦτοι τὴν ἡλικίαν τῶν τεσσαράκοντα ἐτῶν, ἡ ὁποία εἰς τὴν ἱατρικὴν γλῶσσαν ἦτο γνωστὴ ὡς ἀκμή. Δὲν εἶναι δυνατόν ἐν τούτοις νὰ ἀποδειχθῇ ἂν τὸν ὄρον αὐτὸν μετέφερον εἰς τὴν χρονογραφίαν ὁ ἴδιος ὁ Ἀπολλόδωρος ἢ μεταγενέστεροι χρονογράφοι. Χρησιμοποιῶν τὸν ἀριθμὸν 40¹ ἠκολούθει παλαιὰν λαϊκὴν παράδοσιν, τῆς ὁποίας ὁ ἀρχαιότερος εἰς τὴν λογοτεχνίαν μάρτυς εἶναι ὁ Ἡσίοδος. Αὐτὸς ἐν *Ἔργ.* 441 χαρακτηρίζει ἄνδρα εὐρισκόμενον εἰς τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας του διὰ τῆς ἐκφράσεως *τεσσαρακονταετῆς αἰζήτος*, τὴν ὁποίαν οἱ γραμματικοὶ (διατὶ ὄχι καὶ ὁ Ἀπολλόδωρος;) ἐξελάμβανον ὡς ἰσοδύναμον πρὸς τὸ ἀκμάζων.² Δὲν πιστεύω ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ ἐντοπίσωμεν τὴν ἀμεσον πηγὴν ἀναγνώστου τόσο ἀπλήστου ὡς ὁ Ἀπολλόδωρος,³ ἀλλὰ τὴν μόνιμον ἐπίδρασιν τοῦ πειραματισμοῦ του ἀναγνωρίζομεν μέχρι σήμερον εἰς τὰ βιογραφικὰ ἄρθρα τοῦ Σουΐδα, ἔνθα ἡ δυσνόητος λέξις *γένονε* παρέχει σχεδὸν κατὰ κανόνα τὴν χρονολογίαν τῆς κατὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ἀκμῆς (τὸ «*floruit*») καὶ ὄχι τὴν χρονολογίαν γεννήσεως.⁴

Ἡ δευτέρα καινοτομία τοῦ Ἀπολλοδώρου ἦτο ὅτι προσεπάθησε νὰ καταστήσῃ τὰς χρονολογίας του ἀκριβεστέρας, ἐστηρίζετο δὲ πρὸς τοῦτο εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἀρχόντων.⁵ Τὸ ὄνομα τοῦ ἀρχοντος, τὸ ὁποῖον ἦτο δυνατόν νὰ ἐνταχθῇ εἰς στίχους εὐκολώτερον ἢ οἱ ἀριθμοὶ τῶν Ὀλυμπιάδων, εἶχε χρησιμοποιοθῆ πρὸς χρονολόγησιν εἰς τὰς διδασκαλίας ἀπὸ τῶν χρόνων τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ ἐντεῦθεν,⁶ ὁ δὲ Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς⁷ εἶχε δημοσιεύσει ἐκτενῆ Ἀρχόντων ἀναγραφὴν, τὴν ὁποίαν ἠδύνατο κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ἀπολλοδώρου νὰ συμβουλευθῇ ὄχι μόνον ὁ συγγραφεὺς τοῦ χρονικοῦ, ἀλλὰ καὶ ὁ ἀναγνώστης. Συχνὰ ἀναγράφων ὠρισμένα γεγονότα προσέθετε καὶ ἄλλα σύγχρονα αὐτῶν, θεωρῶν τοῦτο ὡς πρόσφορον βοηθητικὸν μέσον εἰς πολλὰς περιπτώσεις, ὡς ἐπὶ παραδειγματι εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ συγχρονισμοῦ τῆς ἀκμῆς τοῦ Πυθαγόρου μετὰ τῆς τυραννίδος τοῦ Πολυκράτους.

Ὁ Ψευδο-Σκύμνος εἰς τὴν σύνοψιν τῶν *Χρονικῶν ἀπαριθμεῖ πόλεων ἀλώ-*

¹ Περὶ τούτου ὡς καὶ ἄλλων ἀριθμῶν βλέπε τὴν ἀπολύτως τεκμηριωμένην καὶ πλήρη χάριτος μελέτην τοῦ F. Boll, «Die Lebensalter», *Neue Zahrbucher für das Klassische Altertum* 31 (1913) 103.2 (Kleine Schriften 1950, σελ. 172.5).

² Ἡσύχ. (Κύριλλ.) λ. *αἰζήτος· ἀκμάζων*, πρβλ. *Et. Goud.* 42.16 Stef. μετὰ πολλῶν ἀναλόγων χωρίων.

³ Μία ἐκ τῶν πιθανῶν πηγῶν διὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ ἀριθμοῦ 40 ἴσως νὰ ἦτο ὁ Ἀριστόξενος ὁμίων περὶ τοῦ Πυθαγόρου (βλέπε fr. 16 Wehrli) καὶ ὁ Ἀπολλ. F 339.

⁴ Βλέπε τὴν πασίγνωστον μελέτην τοῦ E. Rohde «*Γέρονε in den Biographica des Suidas*», *Rh.M.* 33 (1878) 161 κ.έ. = *Kleine Schriften* I (1901) 114 - 84.

⁵ Jacoby, «*Apollodors Chronik*» 57 κ.έ.

⁶ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 96, πρβλ. σελ. 156 κ.έ. (Καλλιμάχος), 230 (Ἀριστφ. Βυζ.).

⁷ *FGH ist* 228 F 1 - 3.10. Πρβλ. Ἀπολλ. 244 F 31 (ἐπὶ Καλλίου), 34 (ἐπὶ Ἀφειλιανος καὶ ἐπὶ Καλλιῶδου).

σεις, ἐκποτισμούς στρατοπέδων (στ. 26) κτλ., καὶ φυγὰς, στρατείας, καταλύσεις τυραννίδων (στ. 31). Πιθανὸν τὰ ἀποσπάσματα αὐτὰ καθ' ἑαυτὰ νὰ μὴ εἶναι ἀντιπροσωπευτικά, καθ' ὅσον ἐλάχιστα σχετικῶς ἀναφέρονται εἰς τὴν πολιτικὴν καὶ τὴν ἱστορίαν, ἐνῶ ἀναφέρονται πολὺ εἰς τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ποίησιν. Αὐτὸ φυσικὰ ὀφείλεται εἰς τὰ γεγονόσ ὅτι αἱ πηγαὶ ἐκ τῶν ὁποίων λαμβάνομεν τὰς περικοπὰς αὐτὰς τοῦ Ἀπολλοδώρου εἶναι κυρίως γραμματικῆς φύσεως. Ἴσως ὁμως καὶ νὰ προδίδῃ τὴν ἰδιαιτέραν προτίμησιν τοῦ μαθητοῦ τοῦ Διογένους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου διὰ τὴν φιλολογίαν. Ἄν ἐξετάσωμεν ἐν μόνον φιλολογικὸν παράδειγμα, τρεῖς στίχους τοῦ περὶ τοῦ Μενάνδρου, παρατηροῦμεν ὅτι ὁ ἀναφερόμενος μεταξὺ τῶν βιογραφικῶν χρονολογιῶν συνολικὸς ἀριθμὸς τῶν ἔργων τοῦ εἶναι 105: *Κηφισιὲς ὦν, ἐκ (δέ) Διοπίθους πατρός, | πρὸς τοῖσιν ἑκατὸν πέντε γράφας δράματα | ἐξέλιπε πεντήκοντα καὶ δυεῖν ἐτῶν*.¹ «ex istis tamen centum et quinque omnibus solis eum octo vicisse idem Apollodorus eodem in libro scribit». Ὁ ἀριθμὸς πέντε (ἄλλοι ἀνεβίβασαν τὰ ἔργα τοῦ Μενάνδρου εἰς 109 ἢ 108) τοῦ κειμένου τῶν *Χρονικῶν* ἐλέγχεται ἀκριβῆς ἐκ τοῦ μέτρου, ἐνῶ οἱ ἀριθμοὶ τῶν κειμένων τοῦ πεζοῦ λόγου εἶναι ἐκτεθειμένοι εἰς φθοράν. Τὰς πληροφορίας περὶ τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα τὸν ἐνδιέφερον ἰδιαιτέρως, ὁ Ἀπολλόδωρος ἤντησε ἀσφαλῶς ἐκ τῶν διδασκαλιῶν τῶν ἀναθεωρηθέντων *Πινάκων* καὶ τῶν *ὑποθέσεων* τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου. Ὁ Ἀπολλόδωρος δὲν εἶχε εἰ μὴ μόνον νὰ ἐνσωματώσῃ τοὺς ἀριθμοὺς εἰς τὰ ὄχι ἄκομψα τρίμετρά του.

Τὰ ἱαμβικά *Χρονικά* ἀπέκτησαν ὑποδειγματικὸν κύρος, ὡς ἀποδεικνύουν συνέχειαι, μιμήσεις, ἀκόμη δὲ καὶ παραποιήσεις αὐτῶν. Ἐμφανῆς παραποίησις τῶν ἤτο γεωγραφικὸς ὁδηγός, καὶ αὐτὸς εἰς κωμικοὺς τρίμετρος καὶ ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Ἀπολλοδώρου,² γραφεὶς κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. Μεταξὺ τῶν ἔργων, τὰ ὁποῖα συνέχισον τὰ *Χρονικά*, ἓνα περὶ τῆς ἱστορίας τῆς Ἀνατολῆς, γραφὲν εἰς πεζὸν λόγον κατὰ τὸ τέλος τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ., πολλάκις ἀνεφέρετο ὑπὸ Χριστιανῶν συγγραφέων ἀπὸ τοῦ Κλήμεντος καὶ τοῦ Εὐσεβίου μέχρι τοῦ Συγκέλλου. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἐλάχιστα γνωρίζομεν περὶ τούτου, διότι αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἀπολλοδώρου ἐξετοπίσθη κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Αὐγούστου ὑποπρακτικωτέρου ἐγχειριδίου, τῶν *Χρονικῶν* τοῦ Κάστορος τοῦ Ροδίου.³

Ὁ Ἀπολλόδωρος ἐδημοσίευσεν ἄλλα δύο μεγάλα ἔργα καὶ ὀλίγα μικρότερα, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει μαρτυρία περὶ τῶν χρονολογιῶν τῆς γενέσεως ἢ τῆς δημοσίευσέως τῶν. Ἀκόμη καὶ τὰ *Χρονικά*, ὡς εἶδομεν, ἦσαν ἔργον κάποιου γραμ-

¹ Gell. *N.A.* XVII 4.5 = F 43 μετὰ ἐρμηνευτικοῦ ὑπομνήματος. Περὶ τοῦ προβληματικοῦ ἀριθμοῦ τῶν κωμωδιῶν τοῦ βλέπε A. Körte *RE* XV (1931) 713 κ.έ. — Ἐπειδὴ ὁ πρὸ τοῦ *Κηφισιὲς* στίχος εἶναι ἄγνωστος, εἶναι δύσκολον νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἐλλείπουσαν πρὸ τοῦ *Διοπίθους* βραχεῖαν συλλαβὴν. Προσωπικῶς προτιμῶ δὲ ἀντὶ τοῦ τε τοῦ Casaubon.

² F 313 - 30, πρβλ. T 16.

³ *FGrHist* 250. Πρβλ. E. Schwartz, «Die Königslisten des Eratosthenes», *AGGW* 40 (1894/5) 93 κ.έ. περὶ τῆς ψευδοχρονολογίας τοῦ Κάστορος.

ματικοῦ. Εἰς αὐτὰ τὰ ἄλλα ἔργα τὸν εὐρίσκομεν συγκεντρωμένον καθ' ὄλοκληρίαν εἰς τὴν ἔρμηνείαν τῆς ἑλληνικῆς ποιήσεως. Ἡ μονογραφία *Περὶ τοῦ τῶν νεῶν καταλόγου* ἦτο φιλολογικὴ πραγματεία τῆς ὁμηρικῆς γεωγραφίας, ἣ δὲ *Περὶ θεῶν* ἐπραγματεύετο τὴν ὁμηρικὴν θρησκείαν.

Ὁ Ἀρίσταρχος γράφων τὴν μονογραφίαν τοῦ *Περὶ τοῦ ναυστάθμου* εἶχε τὴν πρόθεσιν νὰ ἀνασυνθέσῃ τὴν ὅλην διάταξιν τῶν ἑλληνικῶν πλοίων εἰς τὸ παρὰ τὴν ἀκτὴν ἀγκυροβόλιον, βάσει ὅλων τῶν σχετικῶν χωρίων τῆς *Ἰλιάδος*.¹ Κατὰ τὴν σύνταξιν τοῦ ὑπομνήματός του εἶχε σποραδικῶς ἤδη ἐπιχειρήσει νὰ ἀνακαλύψῃ πῶς ὁ ποιητὴς εἶχε τοποθετήσῃ ἀρκετοὺς ἥρωας μετὰ τῶν ἀνδρῶν τῶν εἰς τὴν ἀκτὴν. Ὁ Δημήτριος Σκήψιος, ὁ μέγας αὐτὸς ἐπὶ τοῦ τόπου εἰδικός, εἶχε δώσει λεπτομερῆ ἔκθεσιν περὶ τῶν ἐν Μικρᾷ Ἀσίᾳ συμμάχων τῶν Τρώων εἰς τὸ ἔργον τοῦ *Τρωϊκὸς διάκοσμος*.² Αἱ μελέται αὐταὶ ἴσως εἶχον κάποιαν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἐγνώριζε τὸν Δημήτριον καλῶς.³ Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὁ ποιητὴς τοῦ *Νηῶν Καταλόγου* εἰς τὸ δεύτερον βιβλίον τῆς *Ἰλιάδος* εἶχε περιγράψῃ τὴν Ἑλλάδα τῆς ἠρωϊκῆς ἐποχῆς καὶ ἦτο καθήκον τοῦ ἔρμηνευτοῦ νὰ ἐξηγήσῃ ὅλα τὰ τοπωνύμια καὶ τὰ ὀνόματα τῶν φυλῶν καὶ τῶν ἠρώων εἰς τὸν ἀναγνώστην.⁴ Δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαιοι ὅτι δὲν θὰ ἔδαπάνῃ τόσον μόχθον εἰς τὰ δώδεκα βιβλία του, ἐὰν δὲν ἐπίστευε ὅτι ὁ Κατάλογος ἦτο γνήσιον ἔργον τοῦ Ὀμήρου. Εἰς τὴν πραγματικότητά οὐδεὶς ἐκ τῶν γραμματικῶν ὑπαπτεύετο ὅτι ἦτο χωρίον «ἠσιποδείου χαρακτῆρος» ἢ «κυκλικῆς» προελεύσεως. Διὰ τοῦτο ἱκανοποιοῦντο νὰ ἀθετοῦν μερικοὺς μεμονωμένους στίχους, ὡς ἔπραττον καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ ποιήματος. Οὕτω ὁ Ἀπολλόδωρος δὲν ἀντιμετώπισε τὸ ἐρώτημα, ἂν εἶχε παρεμβληθῆ κατὰ ἐκ μεταγενεστέρως πηγῆς ἢ ἂν εἰς τὸν Κατάλογον τῶν Ἑλληνικῶν δυνάμεων διεσώζετο προομηρικὴ τις παράδοσις. Μόνον ἡ νεωτέρα κριτικὴ τῶν ὁμηρικῶν ἔργων ὑπέδειξε αὐτὰς τὰς δυνατότητας, ἢ διερεῦνησις τῶν ὁποίων συνεχίζεται ἀκόμη καὶ σήμερον ἐν μέσῳ ὀξυτάτης διαμάχης καὶ προσωπικῶν ὕβρεων.⁵ Διὰ τὸν Ἀπολλόδωρον ὁ Κατάλογος ἀπετέλει γνήσιον μέρος τοῦ ἔργου τοῦ Ὀμήρου καὶ ἐχρησιμοποίησε πᾶσαν προσιτὴν εἰς αὐτὸν γνῶσιν τῆς μεθομηρικῆς γεωγραφίας διὰ τὴν ταῦτισιν τῶν ἀναφερομένων εἰς αὐτὸν ὀνομάτων.

Ἡκολούθησε καὶ πάλιν τὸ παράδειγμα τῆς μεγαλοφυΐας τοῦ Ἐρατοσθένους. Πρότυπον καὶ βασικὴ πηγὴ διὰ τὰ δώδεκα βιβλία τοῦ *Περὶ τοῦ τῶν νεῶν κατα-*

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 255· πρβλ. Lehrs³ 221 κ.έ.

² Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 297 κ.έ.

³ T 14 οὐχ ὁμολογεῖ τοῖς ἐπὶ τοῦ Σκηψίου Δημητρίου λεγομένοις (πρβλ. F 157d, 181).

⁴ F 154 - 207. Πρβλ. T 12 - 15.

⁵ Βλέπε G. Jachmann, *Der homerische Schiffskatalog*, 1958, καὶ D. L. Page, *History and the Homeric Iliad* (1959) 118 κ.έ. καὶ σημειώσεις σελ. 155 κ.έ., μετὰ εὐρυτάτων ἀναφορῶν εἰς τὰς ἀντιμαχομένους μερίδας. Συμφωνῶ μᾶλλον πρὸς τὸν Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums II I*² (1928) 294 σημ., ἐνθα τὸ συμπέρασμα τῆς μονογραφίας τοῦ T.W. Allen (*The Homeric Catalogue of Ships*, 1921, σελ. 168), ὅτι «ὁ κατάλογος

λόγου¹ ἦσαν τὰ περιγραφικὰ — ὄχι ὁμως τὰ ἐπιστημονικὰ — μέρη τῶν Γεωγραφικῶν τοῦ Ἐρατοσθένους. Ἡ μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν ἔργων σχέσις εἶναι παρομοία πρὸς ἐκείνην ἢ ὅποια, ὡς ἐσημειώσαμεν, ὑφίσταται καὶ μεταξὺ τῶν χρονολογικῶν ἔργων τῶν δύο φιλολόγων. Τὰ οὐσιαστικώτερα ἀποσπάσματα ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀπολλοδώρου διέσωσε ὁ Στράβων, ἰδίᾳ εἰς τὰ βιβλία VII—X τοῦ μεγάλου γεωγραφικοῦ συμπιλήματός του² — ὡς ἀκριβῶς εἰς ἄλλα μέρη αὐτοῦ (τὰ βιβλία I/II καὶ XII) ἀποτελεῖ τὴν κυριωτέραν ἀπὸ τὰς πηγὰς μας διὰ τὸν Ἐρατοσθένη καὶ τὸν Δημήτριον. Ὁ Στράβων ὁμως δὲν ἀπέδωσε ὀνομαστικῶς εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον τὰ ἀποσπάσματά του καὶ οὕτω ἀπαιτεῖται λεπτομερῆς ἀνάλυσις³ ὀλοκλήρων κεφαλαίων, διὰ νὰ καταστήθῃ δυνατὸν νὰ διακρίνωμεν ποῖα ἐκ τῶν ἀποσπασμάτων ἀνήκουν εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον καὶ ποῖα εἰς ἄλλους συγγραφεῖς, π.χ. τὸν Ἐφορον, τὸν Ἀρτεμίδωρον καὶ τὸν Δημήτριον. Ὁσάκις ὁ Στράβων παρέθετε αὐτολεξεῖ ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀπολλοδώρου, κατονομάζων καὶ τὸν τίτλον αὐτοῦ, ἐχρησιμοποιοῖ τὴν ἔκφρασιν ἐν τοῖς (τῶ) *Περὶ (τοῦ) νεῶν καταλόγου*.⁴ Ἐκ τούτου δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος δὲν συνέγραψε συνεχῆς κατὰ στίχον *ὑπόμνημα* εἰς B 494 κ.έ., ἀλλ' ἐπραγματεύθη τὰ τμήματά τοῦ Καταλόγου μᾶλλον ἐλευθέρως, κατὰ τὸ ὕφος τῶν σχετικῶν συγγραμμάτων, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιγραφή ἤρχιζε διὰ τοῦ *Περὶ*⁵.

Ἡ ἀπέραντος γνώσις του καὶ ἡ εὐρεῖα σκοπιά, ὑπὸ τὴν ὁποίαν ἐθεώρει τὴν ἐπικὴν περίοδον, ἔδωσαν εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον τὴν δυνατότητα νὰ σχηματίσῃ συνολικὴν εἰκόνα τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἐποχὴν τοῦ Ὀμήρου, ὡς καὶ τῶν ἀλλαγῶν, τὰς ὁποίας ἐγνώρισε ἡ χώρα μετ' αὐτόν. Ὁ ἀντικειμενικὸς του σκοπὸς ἦτο νὰ ὀρίσῃ τὰς γεωγραφικὰς ἀπόψεις τοῦ ποιητοῦ, καθ' ὃν τρόπον ὁ Ἀρίσταρχος εἶχε προσπαθήσει νὰ ἀνακαλύψῃ τὴν ὀμηρικὴν χρῆσιν λέξεων καὶ γεγονότων. Ὡς ὁ Ἐρατοσθένης,⁶ ἠρνεῖτο ἀπολύτως νὰ δεχθῆ ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε οἰανδήποτε πρόθεσιν «διδασκαλίας» καί, συμφωνῶν τόσον μετὰ τοῦ Ἐρατοσθένους ὅσον καὶ μετὰ τοῦ Ἀριστάρχου, ἠγνόησε τὴν ὑπόθεσιν τῶν στωϊκῶν περὶ δῆθεν «ἀπο-

φαίνεται . . . τὸ ἀρχαιότερον Ἑλληνικὸν ποίημα ἐξ ὧν κατέχομεν», ἀπεριφράστως καταδικάζεται ὡς «Unfug» τοῦτο ἐν τούτοις καθίσταται ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν τοῦ συρμοῦ.

¹ T 13 τὰ πλεῖστα μετενέγκας παρὰ τοῦ Ἐρατοσθένους· πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 196 κ.έ.

² Βλέπε τὸν πίνακα ἐν *FGrHist II Kommentar* σελ. 776 κ.έ.

³ Ἀπωλέσθη λοιπὸν πᾶσα ἐλπίς ὅτι ἡ ἀνάλυσις αὐτῆ, τὴν ὁποίαν ἤρχιζε ὁ Niese πρὸ ἑκατονταετίας σχεδὸν καὶ εἰς τὸ μεσολαβῆσαν ἔκτοτε διάστημα προώθησαν ἄλλοι, θὰ συμπληρωθῆ μὴν ἡμέραν; Βλέπε B. Niese, «*Apollodors Commentar zum Schiffskatalog*», *Rh. M.* 32 (1887) 267 - 307 καὶ E. Schwaetz *RE I* 2866 κ.έ., F. Jacoby εἰς τὸ *ὑπόμνημα* του σελ. 776 κ.έ.

⁴ Ὁ Στέφ. Βυζ., ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν ὀλιγώτερον ἀκριβῆς τοῦ Στράβωνος, ἀλλὰ παρὰ τοῦτο καὶ λίαν πολὺτιμος, εἶπε μόνον ἐν τῶ *Νεῶν καταλόγῳ*. Βλέπε G. Neumann, *Fragmente von Apollodors Commentar zum homerischen Schiffskatalog im lexikon des Stephanos von Byzanz*, Diss. Göttingen 1953 (δακτυλογραφημένον).

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 255, μετὰ προσθέτων ἀναφορῶν.

⁶ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 198.

κρύφων» νοημάτων του, ὑπόθεσιν παραπλανήσασαν τὸν Κράτητα, ὄχι μόνον εἰς τὸν τομέα τῆς γεωγραφίας. Ὁ Ἀπολλόδωρος ὁμοίως, καθ' ὅσον δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ἐκ τῶν διασωθέντων ἀποσπασμάτων του, ὡς ἀληθῆς ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν ἀριστάρχειος, δὲν ὑπεβλήθη εἰς τὸν κόπον νὰ ἀναπτύξῃ τὰς ἀρχάς του εἰς συστηματικὴν εἰσαγωγὴν, ἂν καὶ πιθανῶς εἶχε κάμει συμπτωματικὸν ὑπαινιγμὸν ὅταν ἀπεμακρύνετο τοῦ θέματός του.¹ Εἰς παρέκβασίν του περὶ Ὀδυσσεύας² λ.χ. ἀσκεῖ δριμεῖαν κριτικὴν κατὰ τοῦ Καλλιμάχου, διότι ἐταύτισε τὴν νῆσον τῆς Καλυψοῦς πρὸς τὴν Γαῦδον, μίαν νησιδα πλησίον τῆς Μάλτας, καὶ τὴν Σχερίαν τῶν Φαιάκων πρὸς τὴν Κέρκυραν. Τὸν Καλλιμάχον τὸν ποιητὴν, ὁ ὁποῖος ἰσχυρίζετο (μεταποιοούμενος) ὅτι ἦτο γραμματικὸς, δὲν ἠδύνατο νὰ συγχωρήσῃ, ἐφ' ὅσον συνέλαβε αὐτὸν παραβαίνοντα τὴν θεμελιώδη διάκρισιν μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν τόπων τοῦ Καταλόγου καὶ τῶν φανταστικῶν ὀνομασιῶν τῶν περιπλανήσεων τοῦ Ὀδυσσεύος (παρὰ τὸν ἐξωκεανισμὸν τῶν τόπων), διάκρισιν τὴν ὁποίαν ἐδέχετο ὁ Ἀπολλόδωρος ἀκολουθῶν τὸν Ἐρατοσθένη.

Ἐρμηνευτὴς ἐπικοῦ κειμένου περιέχοντος ἑκατοντάδας κυρίων ὀνομάτων ὠφείλε νὰ ἐξηγήσῃ τὴν μορφήν καὶ τὴν σημασίαν αὐτῶν τούτων τῶν ὀνομάτων καὶ ὄχι μόνον τὴν γεωγραφικὴν των σημασίαν. Ἐχομεν παρατηρήσει τὰς συνεχεῖς προσπαθείας τῶν Ἑλλήνων ἀπὸ τῶν ἐπικῶν χρόνων καὶ ἐντεῦθεν διὰ τὴν ἀνεύρεσιν τῶν ἐτύμων τῶν κυρίων ὀνομάτων. Ἐπὶ μακρὸν αὐταὶ οὐσιαστικῶς δὲν ἦσαν εἰ μὴ ἀπλαῖ παιδιαί, βασιζόμεναι ἐπὶ τῆς ὁμοιότητος τοῦ ἤχου διαφόρων λέξεων· βραδύτερον τὸ θέμα ἐξητάσθη πολὺ σοβαρῶς εἰς τὸν Κρατύλον³ τοῦ Πλάτωνος. Τὴν φιλοσοφικὴν μελέτην τῆς ἐτυμολογίας⁴ συνέχισαν οἱ στωϊκοί, οἱ ὁποῖοι, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλάτωνα, κατέληξαν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ ἀνάλυσις τῆς γλώσσης ἠδύνατο νὰ ἀνοίξῃ τὴν ὁδὸν εἰς τὴν γνῶσιν τῶν πραγμάτων. Κατὰ πᾶσαν λοιπὸν πιθανότητα τὸ γεγονός, ὅτι εἶχε ὑποστῆ τὴν στωϊκὴν ἐπίδρασιν τοῦ διδασκάλου του, τοῦ Διογένοῦς τοῦ Βαβυλωνίου, ὠθησε τὸν Ἀπολλόδωρον νὰ συγγράψῃ, πρῶτος αὐτὸς ἐκ τῶν ἀλεξανδρινῶν γραμματικῶν, μονογραφίαν⁵ περὶ ἐτυμολογιῶν. Δὲν ὑπάρχει ὁμοίως ἢ παραμικρὰ ἔστω ἔνδειξις εἰς τὰ ἀποσπάσματά του, ὅτι ἐδέχθη τὰ ὑπερβολικὰ γλωσσολογικὰ δόγματα τῶν στωϊκῶν.⁶ Ἀντιθέτως, φαίνεται ὅτι ἠκολούθησε τὴν ὁδόν, τὴν ὁποίαν ἐχάραξεν

¹ Συμφωνῶ πρὸς ὅσα ὑποστηρίζει ὁ Jacoby εἰς τὸ ὑπόμνημά του, σελ. 779, 20 κ.έ. κατὰ τοῦ E. Schwartz 2864.

² F 157 (a) καὶ (d), Call. fr. 13 καὶ 470. ³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 4 κ.έ., καὶ 72 κ.έ.

⁴ Χρυσίππου, *Περὶ ἐτυμολογιῶν*, SVF II 9.13, 14 καὶ αὐτόθι 44.42· πρβλ. Διογ. Βαβ., SVF III 213.5 κ.έ. λέξις. Ὁ τύπος ἐτυμολογία δὲν μαρτυρεῖται πρὸ τοῦ Χρυσίππου.

⁵ Ἡ διαμάχη μεταξὺ τοῦ E. Schwartz, ὁ ὁποῖος ἀρνεῖται πᾶσαν ἐπίδρασιν τῶν Στωϊκῶν, καὶ τῶν ὑπερμάχων τῶν στωϊκῶν ἀντιπάλων του, θά ἔπρεπε νὰ καταπαύσῃ κατόπιν τῆς ὑποδείξεως αὐτῆς.

⁶ F 222-5 δύο βιβλία *Ἐτυμολογουμένων ἢ Περὶ ἐτυμολογιῶν* ἀρκεταὶ ἀπὸ τὰς ἀναφερομένης εἰς τὴν γραμματικὴν περικοπᾶς ἀνευ μνείας τοῦ τίτλου τοῦ βιβλίου, εἰς δ' ἀνήκουν, (F 226-84) περιέχουν ἐτυμολογίας.

ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος, ὁ ὁποῖος ἔδωσε δείγματα περισσότερον προσγειωμένης μελέτης διαφόρων ἐτύμων εἰς τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Λέξεις*¹ αὐτοτελὲς ἔργον του, τὸ ὁποῖον προωρίζετο ὡς βοήθημα διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς ποιήσεως. Θὰ ἦτο φυσικὸν νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος προσεπάθησε νὰ ἀνεύρη ὠρισμένα κριτήρια, διὰ νὰ θέσῃ τὰς μελέτας του ἐπὶ σταθερωτέρας βάσεως. Δὲν εἶναι ὅμως εὐκόλον νὰ ἀναγνωρίσωμεν αὐτὰ σαφῶς, ἐφ' ὅσον τὸ ἔργον *Περὶ τοῦ νεῶν Καταλόγου* δὲν ἔχει ἐντελῶς ἀνασυντεθῆ. Εἶναι ἐν τούτοις δυνατὸν νὰ σχηματίσωμεν κάποιαν ἀντίληψιν τοῦ ζητήματος, ἐάν ἀπὸ τοῦ Καταλόγου στραφῶμεν εἰς ἄλλο μέγα ἔργον του, τὸ *Περὶ θεῶν*, εἰς τὸ ὁποῖον ἀφθονοῦν αἱ ἐτυμολογίαι ὀνομάτων θεῶν καὶ τόπων. (Τὰ ἀποσπάσματα τῆς μονογραφίας *Περὶ ἐτυμολογιῶν* δὲν δίδουν παραδείγματα κυρίων ὀνομάτων, ἀλλὰ μόνον προσηγορικῶν).

Ὁ Ἀπολλόδωρος ἀπεδοκίμαζε συνήθως τὴν καταγωγὴν τῶν τοπωνυμίων ἐκ τοῦ ὀνόματος ἡρώων ἢ ἐκ γεγονότων τῆς ἡρωϊκῆς ἐποχῆς. Ἡ Ἀττικὴ (*Ἰλ. Β* 546 κ.έ.), ὡς ἐξηγεῖ, καλεῖται ἐπίσης *Ἀκτὴ*, ὅχι ἐκ τοῦ ἀττικοῦ ἥρωος *Ἀκταίου*, ἀλλὰ διότι ἐκείνεται κατὰ μῆκος τῆς θαλάσσης (*F* 185). Τὸ ὄνομα τῆς δηλαδὴ ἔχει ληφθῆ ἀπὸ τῆς τοῦ τόπου φύσεως (*F* 188 περὶ τοῦ ἐν *B* 532 *Βῆσσα*), ὡς βεβαιώνει εἰς ἄλλο χωρίον.² Ἀλλὰ τὸ μόνον πρόβλημα εἶναι κατὰ πόσον ἐφήρμοξε μετὰ συνεπείας τὰ κριτήριά του. Πρέπει μῆπως νὰ ἀλλοιώσωμεν τὸ κείμενον τοῦ Στεφάνου τοῦ Βυζαντίου, διότι ἀποδίδει εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον (*F* 192) τὴν προέλευσιν τῆς ὀνομασίας τῶν νήσων *Ἐχῆναι* ἢ *Ἐχινάδες* (*B* 625) ἀπὸ *Ἐχίνου μάντεως*, δηλαδὴ ἀπὸ ἡρώος ἐπανόμου; Ἡ μῆπως πρέπει νὰ ἀποδώσωμεν εἰς ἀπροσεξίαν τοῦ Στράβωνος τὸ ἀπόσπασμα ἐκ τοῦ Ἀπολλοδώρου, ἐφ' ὅσον κατ' ἀρχὰς αὐτὸς ἀναφέρει (*IX* 436) ὅτι αἱ *Παγασαὶ* ὀφείλουσιν τὴν ὀνομασίαν των εἰς τὰς πολλὰς πηγὰς των καὶ ὅχι εἰς τὴν *ναυπηγίαν*³ τοῦ πλοίου *Ἀργῶ*, ἀλλ' ἀμέσως κατόπιν ἐξηγεῖ τὸ τοπωνύμιον *Ἀφέται* ὡς τὸ ἀφετήριον τῶν *Ἀργοναυτῶν*, χρησιμοποιοῦν δηλαδὴ ὅχι τοπογραφικὴν, ἀλλὰ μυθολογικὴν ἐτυμολογίαν τοῦ εἴδους ἀκριβῶς ἐκείνου, τὸ ὁποῖον ἀπέρριψε εἰς ἄλλας περιπτώσεις;⁴ Δὲν πρέπει ποτὲ νὰ λησμονῶμεν ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος ἦτο ἐρμηνευτὴς τῆς πρωΐμου ποιήσεως καὶ ὅχι δογματικὸς γλωσσολόγος.

Ἐξετάζοντες τὸν Κατάλογον τῶν νεῶν ὠμιλήσαμεν ἐν ἀρχῇ περὶ τῶν γενικῶν προβλημάτων τῆς δημηρικῆς γεωγραφίας καὶ τελικῶς ἐπραγματεύθημεν τὰ τῆς ἐξηγήσεως τῶν τοπωνυμίων. Στρεφόμενοι εἰς τὰ εἰκοσιτέσσαρα βιβλία

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 40-1.

² Πρβλ. τὴν Διατριβὴν τοῦ G. Neumann (ἀνωτέρω σελ. 308, σημ. 4) 16 κ.έ.

³ Πρβλ. σημειώσεις εἰς Call. fr. 18.12 κ.έ.

⁴ Ἀκόμη καὶ ὁ Jacoby, ὁ ὁποῖος ἐνέγραψε τὴν εἰκασίαν του ἐντὸς τοῦ κειμένου τοῦ *F* 192, φαίνεται ὅτι δὲν ἦτο ἀπολύτως βέβαιος περὶ τῆς συνεπείας τοῦ Ἀπολλοδώρου: «ὅτι κατὰ τὴν δῆλωσιν τῶν ὀνομάτων τὰ μυθολογικὰ παράγωγα πολὺ ἢ ἐντελῶς ἀπορρίπτονται (ἢ ὑπογράμμισις εἶναι ἰδική μου) abgelehnt werden», ἐρμηνευτικὸν ὑπόμνημα εἰς *F* 154 κ.έ., σελ. 778.34.

τὰ τιτλοφορούμενα *Περί θεῶν*,¹ εἴμεθα δικαιολογημένοι, ἂν ἀρχίσωμεν ἀπὸ τὰ ὀνόματα τῶν ὁμηρικῶν θεῶν καὶ τῶν ἐτυμολογιῶν των. Τοῦτο φαίνεται ὅτι ὑπῆρξε ἡ ἀφετηρία τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὡς δεικνύουν τὰ οὐσιαστικά ἀποσπάσματα του περὶ τοῦ Ἀπόλλωνος (F 95 κ.έ.). Ἡ διαπραγματεύσις τῶν ἐπὶ μέρος ὀνομάτων θὰ ὀδηγήσῃ τελικῶς εἰς γενικὰς διαπιστώσεις ἐπὶ τῶν ἀπόψεων του περὶ τῆς ὁμηρικῆς θρησκείας καὶ ἐπὶ τῆς προσωπικῆς του θρησκευτικῆς τοποθετήσεως. Τὸ ἐρώτημα, κατὰ πόσον αὐτὸ τὸ ἔργον τοῦ Ἀπολλοδώρου ἔχει ἐπιπαρασθῆ ὑπὸ τῶν στωϊκῶν ἀρχῶν, ἔχει φυσικῶς τῷ λόγῳ ἐπανελημμένως ἀνακύψει καὶ τύχει διαφορετικῶν ἀπαντήσεων. Ἡ ἰδέα νὰ συνταχθῇ πλήρης μονογραφία περὶ ὅλων τῶν ὁμηρικῶν θεῶν, ὑπογραμμίζουσα ἰδιαιτέρως τὴν ἐτυμολογίαν τῶν ὀνομάτων των, θὰ ἐγενήθη ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ὠρισμένα ἔργα τῶν στωϊκῶν φιλοσόφων πραγματεύονται τὸ αὐτὸ θέμα, τοῦτο ἕμως ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ σημαίνει ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος εἶχε ἐπιπαρασθῆ ἢ ὅτι συνεφώνει πρὸς τὰς θεωρίας των. Αἱ παραθέσεις ἀποδεικνύουν ὅτι αὐτὸ δὲν συνέβη· μία συμπτωματικὴ ὁμοιότης διαπραγματεύσεως ἦτο ἀναπόφευκτος καὶ ἀσήμαντος. Καὶ ἐπὶ τοῦ σημείου αὐτοῦ² προσεγγίζομεν πιθανῶς περισσότερον τὴν ἀλήθειαν διὰ τῆς υἰοθετήσεως μέσης θέσεως κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ στωϊκὴ ἐπίδρασις δὲν ἀπορρίπτεται, ἀλλὰ αὐστηρῶς περιορίζεται.

Ἄν μερικοὶ ἐξεπλάγησαν διότι ὁ Ἀπολλόδωρος ἀπέκλεισε ἐκ τοῦ ὀγκώδους ἔργου του τοὺς μὴ ἑλληνικοὺς θεοὺς, τοῦτο συνέβη, διότι δὲν ἀντελήφθησαν ὅτι καὶ αὐτὸ τὸ ἔργον του ἦτο οὐσιαστικῶς ἔργον περὶ Ὀμήρου. Ὡς καὶ εἰς τὸν Κατάλογον, ἐχρησιμοποίησε τὴν γνῶσιν τῆς μετὰ τὸν Ὀμηρον λογοτεχνίας, διὰ νὰ ἐξηγήσῃ σαφέστερον τὴν ὁμηρικὴν χρῆσιν, μολονότι δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ κατανικήσῃ πλήρως τὴν δυσπιστίαν του πρὸς τοὺς νεωτέρους, τὴν ἀπολύτως κατανοητὴν δι' ἓνα μαθητὴν τοῦ Ἀριστάρχου. Τόσον τὰ ὁμηρικὰ ἐπίθετα καὶ αἱ ἐπικλήσεις, ὅσον καὶ τὰ ἴδια τὰ κύρια ὀνόματα, ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποκαλύψουν τὰς ἰδιότητας καὶ τὰ κατορθώματα τῶν θεῶν. Οὕτω ὁ Ἀπολλόδωρος ἐζήτηε νὰ παραγάγῃ τὰ ἐπίθετα τῶν θεῶν ἕξ «ἐκ τῶν ἱερῶν τόπων», οὐκ ἀπὸ τῶν ἱερῶν τόπων³ . . . ἀπὸ δὲ τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν ἢ . . . συμβεβηκότων περὶ τὸ σῶμα. Φαίνεται ὅτι ἐν τῇ ἐφαρμογῇ τοῦ κριτηρίου του ὑπῆρξε τώρα περισσότερον συνεπῆς ἢ ὅσον εἰς τὸν Κατάλογον τῶν νεῶν τοῦλάχιστον, ἂν πηγὴ τοῦ περιφήμου χωρίου περὶ *Κουρήτων* ἐν *Στράβωνι* X 466 εἶναι

¹ T 9 - 11, F 88 - 153, πρβλ. 352-6 (ἀριθμὸς τῶν βιβλίων F 103). Τὰ *Περί θεῶν* βλέπε εἰς τὰς εἰδικὰς μελέτας τοῦ Münzel (κατωτέρω, σελ. 312, σημ. 2 καὶ σελ. 313, σημ. 1). Πρβλ. ἐπίσης E. Schwartz, REI 2872, Reinhardt, *Graec. theol.* 83 κ.έ., ὁ ὁποῖος ἀπορρίπτει τὴν ἐκδοχὴν στωϊκῆς ἐπιδράσεως. Ὁ Jacoby ἐν τῷ ὑπομνήματί του εἰς τὰ ἀποσπάσματα, σελ. 753 κ.έ., εἶναι λίαν ἐπιφυλακτικὸς. Στωϊκὰ στοιχεῖα διεπίστωσε ἢ ὑπεγράμμισε ὁ Barwick, *Stoische Sprachlehre* 61, ἰδίως δὲ ὁ Pohlenz, *Stoa* I 182 καὶ II 92 μετὰ πολλῶν ἀναφορῶν.

² Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 309, σημ. 5.

³ F 353.11 καὶ 354.2,7.

ὁ Ποσειδώνιος καὶ ὄχι ὁ Ἀπολλόδωρος.¹ Συμφώνως πρὸς αὐτόν, ἀκόμη καὶ ὁ Ἀπόλλων ὀνομάζεται *Δήλιος*, ὄχι διότι ἐγεννήθη καὶ ἐλατρεύθη εἰς τὴν νῆσον Δῆλον, ἀλλὰ διότι καθιστᾷ ὅλα τὰ πράγματα «δρατὰ», δηλ. (F 95.32). Ἡ ἐτυμολογία αὐτὴ εἶναι μία ἐκ τῶν ἀναφερομένων ὑπὸ τοῦ Μακροβίου (*Sat.* I 17. 32), τὰς ὁποίας ὁ μαθητὴς τοῦ Usener, ὁ R. Münzel ἀπέδωσε κατ' εἰκασίαν εἰς τὸν Ἀπολλόδωρον.² Τὴν εἰκασίαν ἐπεβεβαίωσαν πέραν πάσης ἀμφιβολίας τὰ Σχόλια Γενεύης εἰς τὴν *Ἰλιάδα*, ὁ δὲ ἀριθμὸς τῶν μεμαρτυρημένων περὶ Ἀπόλλωνος ἀποσπασμάτων εἰς τὰ βιβλία 13 καὶ 14 τοῦ *Περὶ θεῶν* ἠϋξήθη σημαντικῶς (F 95—99). Τὰ σπουδαιότερα μέχρι τοῦδε ἀποσπάσματα περὶ Ἀθηνᾶς³ περιέχονται εἰς τὴν συζήτησιν τῆς ἐτυμολογίας καὶ τῆς σημασίας τοῦ *γλαυκῶπις*. Τοῦτο, μᾶς λέγει ὁ Ἀπολλόδωρος, δὲν πρέπει νὰ θεωρῆται ὅτι ἐτυμολογικῶς συγγενεῦει πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως τοποθεσίαν *Γλαυκῶπιον*, ὡς κατὰ τὰ φαινόμενα εἶχε ὑποστηρίξει ὁ Καλλιμάχος,⁴ ἀλλὰ παράγεται ἐκ τοῦ *γλαύσσειν* τῶν ὀφθαλμῶν τῆς. Εἰς τὰ ἐλάχιστα αὐτὰ κατάλοιπα δυνάμεθα τώρα νὰ προσθέσωμεν δύο στήλας ἀνωνύμου παπύρου,⁵ ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν R. Merkelbach ἀποτελεῖ μέρος τοῦ *Περὶ θεῶν*.⁶ Ὁ συγγραφεὺς ἐπικρίνει δριμύτατα τὴν χρῆσιν τοῦ *δολιχάορος* ὡς ἐπιθέτου τῆς Παλλάδος Ἀθηνᾶς εἰς δύο ποιήματα τῶν νεωτέρων, διότι ἀντιβαίνει εἰς τὴν ὁμηρικὴν χρῆσιν τοῦ *ἄορ*, τὸ ὁποῖον σημαίνει ξίφος καὶ ὄχι δόρυ. Ἀλλά, συνεχίζει, ἡ Ἀθηνᾶ ἐξεπήδησε (*ἐξανέπαλτο*) πάλουσα (*παλλομένη*) τὸ δόρυ ἐκ τῆς κεφαλῆς τοῦ Διός, τὴν ὁποίαν ἦνοιξε ὁ Ἥφαιστος διὰ πλήγματος τοῦ πελέκεώς του.⁷ Τὰ πάντα ἐδῶ φαίνεται νὰ ὑποδηλοῦν ὅτι ὁ συγγραφεὺς εἶναι ὁ Ἀπολλόδωρος: ἡ ἐντυπωσιακὴ ἐπίδειξις γνώσεων, ἡ πολεμικὴ κατὰ τῆς ἐσφαλμένης χρήσεως κάποιας λέξεως εἰς τὴν μετὰ τὸν Ὀμηρον ποίησιν, καί, πρὸ πάντων, ἡ ἐτυμολογία, ἡ ὁποία εἶναι ἀκριβῶς κατὰ τὸ ὄφος του. Τὰ ἐπιχειρήματα τοῦ R. Merkelbach δύνανται νὰ ἐνισχυθοῦν καὶ ἀπὸ ἄλλα στοιχεῖα. Ὅσα ἀναφέρει ὁ νέος πάπυρος συμπίπτουν ὀλίγον πρὸς ἐν χωρίον τοῦ *Περὶ εὐσεβείας* τοῦ Φιλοδήμου ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἄνοιγμα τῆς

¹ K. Reinhardt, «Poseidonios über Ursprung und Entartung», *Orient und Antike* 6 (1928) 34 κ.έ.

² *De Apollodori Περὶ θεῶν libris* (Diss. Bonn 1883) 14 κ.έ.

³ F 353.11 καὶ 354.2,7· πρβλ. F 105, 147.

⁴ Πρβλ. Call. fr. 237.11.

⁵ *P. Oxy.* XX (1952) 2260 (ἀρχαί δευτέρου αἰῶνος μ.Χ.) ἐκδ. E. Lobel.

⁶ *APF* 16 (1956) 115 κ.έ. Εἶναι ἀδύνατον νὰ κρίνωμεν κατὰ πόσον αἱ δύο στήλαι ἀποτελοῦν τμῆμα τοῦ πρωτοτύπου τοῦ Ἀπολλοδώρου ἢ τμῆμα λίαν ἐμπεριστατωμένου ὑπομνήματος περιλαμβάνοντος ἐρανίσματα ἐκ τοῦ *Περὶ θεῶν*. Ἡ παράγραφος, ὁ κενὸς χώρος καὶ ἡ ἔκθεσις χρησιμοποιοῦνται ὄχι μόνον εἰς ὑπομνήματα, ἀλλὰ καὶ εἰς παντὸς εἶδους βιβλία ἐν πεζῷ, βλέπε, π.χ., Schubart, *Das Buch*² (1921) 86.

⁷ Περὶ τῆς ἐτυμολογίας τοῦ Παλλάς ἀπὸ τοῦ πάλματος εὐρεῖαν μαρτυρίαν παρέχουν ἡ *Φορωνίς* (νέον fr.), ὁ Στήσιχορος (fr. 56 Page), ὁ Ἴβυκος (fr. 17 P.), ὁ Εὐριπίδης (fr. 1009^a Snell, Supplementum ad Nauck *TGF*, 1964, σελ. 19), ὁ Φιλιτᾶς (fr. 23 Pow.), ὁ Καλλιμάχος (fr. 37).

κεφαλῆς τοῦ Διὸς μὲ τὸν πέλεκυν τοῦ Ἡφαίστου διὰ τὴν γέννησιν τῆς Παλλάδος. Τὸ γεγονός δτι τὸ ἐν λόγῳ χωρίον προήρχετο ἐκ τοῦ Ἀπολλοδώρου εἶχε προβάλλει μετ' ἐπιφυλάξεως καὶ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων πρὸ πολλοῦ ὁ R. Münzel.¹ Ὁ Φιλόδημος κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐγνώριζε τὸ ἔργον τοῦ Ἀπολλοδώρου: τὸ *Περὶ εὐσεβείας* του εἶναι ἡ μόνη πηγὴ, ἐκ τῆς ὁποίας γνωρίζομεν τὸν ἀριθμὸν τῶν βιβλίων εἰς τὰ ὅποια ἦτο διηρημένον τὸ *Περὶ θεῶν καὶ τὴν πληροφορίαν*, ὅτι ὁ Ἀπολλοδώρος «ἐμάχετο (μάχεται) κατὰ τῶν συνοικειούτων» σταϊκῶν φιλοσόφων, οἱ ὅποιοι ἦσαν πάντοτε ἔτοιμοι νὰ προτείνουσαν παραλόγους ταυτίσεις διαφόρων θεῶν, ὡς ἐπὶ παραδείγματι τοῦ Ἀσκληπιοῦ καὶ τοῦ Ἀπόλλωνος (F 116). Τὸ νὰ συμβουλευθῶμεν συνεπῶς τὸν Φιλόδημον θὰ βοηθήσῃ ἴσως νὰ ἀποδώσωμεν τὸν νέον πάπυρον περὶ τῆς Παλλάδος Ἀθηναῖς εἰς τὸν πραγματικὸν συγγραφέα του.

Αἱ ὡς ἄνω παρατηρήσεις μας εἰς δύο συμπεράσματα ὀδηγοῦν: εἰς τὴν γεωγραφίαν τοῦ Ἀπολλοδώρου τὰ τοπωνύμια ἐξέφραζον τὴν φύσιν τοῦ τόπου (τὴν τοῦ τόπου φύσιν)· εἰς τὴν θεολογίαν του ἡ ἀνάλυσις τῶν ὀνομάτων ἀπεκάλυπτε τὴν φύσιν τῶν δι' αὐτῶν δηλουμένων θεῶν ὄντων. Ὑπαινιγμὸς εἰς τὸ δόγμα τοῦτο φαίνεται νὰ διασώζεται εἰς τὴν παρατήρησιν τοῦ Μοσχοπούλου, ὅτι ὀρισμένον ἐκάστοτε ὄνομα ἐσήμαινε τὴν δύναμιν, ὡς καὶ τὸν θεὸν τὴν δύναμιν ἐνεργοῦντα.² Ἰματάως ὅμως θὰ ἀναζητήσωμεν ὁμολογίαν τινὰ τοῦ ἰδίου τοῦ Ἀπολλοδώρου περὶ τῆς προσωπικῆς του τοποθετήσεως ἔναντι τῆς θρησκείας, μολονότι δυσκόλως δυνάμεθα νὰ πιστεύσωμεν ὅτι θὰ ἀνελάμβανε θεολογικὸν ἔργον ἀπαιτοῦν ὑψίστην φιλολογικὴν ἔντασιν, ἐὰν δὲν κατείχετο ὑπὸ γνησίου θρησκευτικοῦ συναισθήματος.

Εἰς ὅλα τὰ βιβλία, τὰ ὅποια ἐπεσκοπήσαμεν μέχρι τοῦδε, περὶ χρονολογίας, ὁμηρικῆς γεωγραφίας καὶ θεολογίας, εἶδομεν ἐπὶ τὸ ἔργον τὸ πνεῦμα τοῦ γραμματικοῦ. Εἰς νέος καθαρῶς γραμματικὸς τίτλος ἀνεκαλύφθη πρὸ τινων ἐτῶν εἰς πάπυρον τοῦ Μιλάνου,³ περιέχοντα ὅχι τὸ κείμενον ἀλλὰ μόνον τὸ βιβλιογραφικὸν σημεῖωμα: Ἀπολλοδώρου γραμματικοῦ Ἀθηναίου Ζητήματα γραμματικά εἰς τὴν Εἰς τῆς Ἰλιάδος. Πρόκειται περὶ περιέργου τίτλου⁴ ἀναφερομένου εἰς περιέργον γεγονός, διότι ἡ περιπατητικὴ μέθοδος τῆς παρουσιάσεως ὁμηρικῶν

¹ *Quaestiones mythographicae* (Berlin 1883) 18 κ.έ. ἀφιερῶθεν εἰς τὸν Usener.

² Μοσχοπ. Σχόλ. εἰς Ἡσιόδ. Ἔργ. σελ. 36.23 κ.έ. Gaisf., πρβλ. Reinhardt, *De Graec. theol.* 109 ἔ., Wilamowitz, *Glaube d. Hell.* II 418. Δὲν φαίνεται πιθανὸν ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἀνεγνώρισε πρῶτος τὴν ὁμηρικὴν *εἰδωλοποιίαν*, βλέπε *Excursus* εἰς τὴν σελ. 211, σημ. 4.

³ *PRIMI I* (1937) ἀριθμ. 19 ἔκδ. A. Vogliano, ὁ ὁποῖος δὲν ἔλαβε ὑπ' ὄψιν τὸ *FGrHist* 244 (1929/30), ἰδίως τὸ F 275 καὶ 240.

⁴ Οὐδὲν ἄλλο ἀνάλογον ἔργον γνωρίζω· ὁ Πορφύριος ὁ ὁποῖος εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ζητήματά του ἐχρησιμοποίησε πολλάκις τὸ *Π. θεῶν* τοῦ Ἀπολλδρ. ἔγραψε *Γραμματικὸς ἀπορίας* (Σουτδ. ἐν λ. εἰς τὸ τέλος τοῦ καταλόγου τῶν συγγραμμάτων του· πρβλ. Bidez, *Vie de Porphyre* 71⁺).

προβλημάτων ὑπὸ τὴν μορφήν *ζητημάτων* καὶ *λύσεων*¹ δὲν ἦτο πολὺ ἀρεστὴ εἰς τοὺς ἀλεξανδρινούς φιλολόγους. Διερωτῶμαι ἂν θὰ εἶναι δυνατὸν νὰ διακρίναμεν σαφῶς μερικὰ *ζητήματα* ἀπὸ τὰς *Γλώσσας* (F 221), τὰς *Λέξεις* (F 240;), τὰ *Ἑτυμολογούμενα* (F 222–25) μεταξὺ τῶν μὴ ἐπακριβῶς καθωρισμένων («γραμ-ματικῶν») ἀποσπασμάτων (F 232–84),² ἀλλὰ πιθανῶς ἀξίζει ἢ προσπάθεια.

Ὁ Ἀπολλόδωρος ἠκολούθησε τὴν παλαιὰν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν καὶ εἰς τοῦτο: ἐπέλεξε ὡς δεῦτερον τομέα μελέτης μετὰ τὸν Ὅμηρον, τὴν κωμωδίαν. Ὡς ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος καὶ ἄλλοι,³ συνέγραψε καὶ αὐτὸς μονογραφίαν περὶ τῶν ἀθηναίων ἑταιριῶν μὲ βάσιν κυρίως τὴν ἀττικὴν κωμωδίαν (T 17 καὶ E 208–12). Κυρίως ὅμως ἀφιέρωσε τὰς προσπαθείας του εἰς τὴν λεγομένην δωρικὴν κωμωδίαν, τὰ *δράματα* τοῦ Ἐπιχάρμου καὶ τοὺς *μίμους* τοῦ Σώφρονος (T 18 καὶ F 213–18)· εἰς τὸν τομέα αὐτὸν προηγήθη, τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὡς ἤδη ἀνεφέρθη, εἷς φιλόλογος ἐκ Περγάμου, ὁ Πολέμων.⁴ Αἱ μαρτυρίαι περὶ τοῦ χαρακτηῆρος τοῦ ἔργου τοῦ Ἀπολλοδώρου εἶναι διαφορούμεναι. Ὑφίσταται περι-κοπὴ ἐκ τοῦ ἔκτου βιβλίου *Περὶ Ἐπιχάρμου* (F 213) παρέχουσα τὴν ἐξήγησιν μιᾶς σικελικῆς γλώσσης, καὶ πεντάκις μαρτυρεῖται (F 214–18) ὁ τίτλος ἐνδὸς ἔργου τοῦ *Περὶ Σώφρονος*, τὸ ὁποῖον ἦτο διηρημένον εἰς τέσσαρα τοῦλάχιστον βιβλία. Αὐτὸ ὑποδηλοῖ μονογραφίαν μὲ ἐρμηνείας τοῦ τύπου τῶν *Περὶ τοῦ δεῖνα*. Ἐξ ἄλλου ὁ Πορφύριος⁵ ἀναφέρει ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος συνεκέντρωσε καὶ κατέταξε τὰ ἔργα τοῦ Ἐπιχάρμου εἰς δέκα βιβλία, ὄχι χρονολογικῶς, ἀλλὰ κατὰ θέματα, ὡς εἶχε πράξει καὶ ὁ Ἀνδρόνικος διὰ τὰ ἔργα τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου. Δι' αὐτοῦ θὰ ὑπενόει ἀσφαλῶς ὅτι ὑπῆρχε ἔκδοσις τοῦ Ἐπιχάρμου, τὴν ὁποίαν ἐπεμελήθη ὁ Ἀπολλόδωρος. Εἶναι δυνατὸν νὰ ἀληθεύη ὅτι ὁ Ἀπολλόδωρος, ἐκτὸς τῆς συγγραφῆς μονογραφίας *Περὶ Ἐπιχάρμου*, ἐξέ-δωσε καὶ τὸ πλῆρες κείμενον τῶν θεατρικῶν ἔργων του; Φυσικὰ ἢ ὑπὸ τοῦ Ἀνδρόνικου ἔκδοσις τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου δὲν εἶναι ἀδιαμφισβήτητος,⁶ ἀλλ' ὁ Πορφύριος προφανῶς ἐχρησιμοποίησε διὰ τὰ πολυάριθμα φιλοσοφικά του συγγράμματα μίαν ἔκδοσιν ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο. Ἐγνώριζεν

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 82 κ.έ. μετὰ τῶν παραπομπῶν.

² Ὁ Σχολ. Νικ. Ἀλεξ. 393 (τοῦ ὁποίου μέχρι τοῦδε δὲν ἔχομεν κριτικὴν ἔκδοσιν) διὰ τὴν ἀπαντῶσαν ἐν τῷ αὐτῷ βιβλίῳ τῆς *Ἰλιάδος*, ἐν E στ. 413, γλώσσαν *στρόμβος* παραπέμπει εἰς τὸν Ἀπολλδρ. ἐν τοῖς Ὁμήρου (F 275). Θὰ ἀνέμενε τις ἐν τοῖς <περὶ> Ὁμήρου ἢ ἐν τοῖς Ὁμηρ(ικοῖς) δηλ. *ζητήμασι* (;), πρβλ. τὰ Κράτητος Ὁμηρικὰ ἀνωτέρω, σελ. 285.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 249, σημ. 4.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 297.

⁵ Πορφ. β. Πλωτ. 24 = T 18 τὰ βιβλία (δηλ. τοῦ Πλωτίνου) οὐ κατὰ χρόνους εἶσαι φήσῃ ἐκδοσμένα ἐδικαίωσα, μιμησάμενος δ' Ἀπολλοδώρον τὸν Ἀθηναῖον καὶ τὸν Ἀνδρόνικον τὸν Περιπατητικόν, ὧν ὁ μὲν Ἐπιχάρμον τὸν κωμωδιογράφον εἰς δέκα τόμους φέρων συνήγαγεν, ὁ δὲ τὰ Ἀριστοτέλους καὶ Θεοφράστου εἰς πραγματείας διεἶλε, τὰς οἰκείας ὑποθέσεις εἰς ταῦτὸν συναγαγών. Πρβλ. Bidez, *Vie de Porphyre* 118 κ.έ.

⁶ Πρβλ. O. Regenbogen, «Theophrastos», *RE Suppl.* VII (1940) 1376.60 κ.έ. Dü- ring, *Aristotle* 412 κ.έ.

ἐπίσης καλῶς ἀρκετὰ ἔργα τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι παρεπλανήθη ὑπὸ σφαλμάτων ἐνδιαμέσου πηγῆς. Ἐπομένως εἶναι δύσκολον νὰ ἀγνοήσωμεν τὴν σαφῆ μαρτυρίαν του, ὡς θὰ ἐπεθύμει ὁ Jacoby.¹ Νέος πάπυρος² περιέχων ἀπόσπασμα καταλόγου τῶν ἔργων τοῦ Ἐπιχάρμου εἰς ἱαμβικά τρίμετρα, τοῦ ὁποῦ τοῦ πατρότητα μόνον ὁ Ἀπολλόδωρος δικαιούται νὰ διεκδικήσῃ, οὐδεμίαν λύσιν προσφέρει. Ἐν τούτοις τὸ πιθανώτερον τοῦλάχιστον εἶναι ὅτι αὐτοὶ οἱ ἱαμβοὶ — οἱ ὁποῖοι ἐνθυμίζουσι τὰ ἱαμβικά Χρονικά — ἀπετέλουσι εἰσαγωγὴν μᾶλλον εἰς ἓνα ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν θεατρικῶν του ἔργων³ παρὰ μονογραφίαν περὶ τοῦ ποιητοῦ. Εἰς τὸ ἀπόσπασμα τοῦ παπύρου δύνανται νὰ ἀναγνωσθοῦν οἱ τίτλοι ἐξ θεατρικῶν ἔργων του μυθικοῦ περιεχομένου, οὐδὲν ὅμως ἐκ τῶν ἀλληγορικῶν ἢ ρεαλιστικῶν. Τοῦτο συμφωνεῖ πρὸς τὴν δῆλωσιν τοῦ Πορφυρίου, καθ' ἣν ὁ Ἀπολλόδωρος κατέταξε τὰ δράματα τοῦ Ἐπιχάρμου κατὰ θέματα. Καὶ ἂν ἡ Μήδεια ἐθεωρεῖτο ὡς αὐθεντικὸν ἔργον τοῦ Ἐπιχάρμου καὶ ὄχι τοῦ Δεινολόχου,⁴ ὁ ἐκδότης θὰ ἠσθάνετο ἴσως τὴν ἀνάγκην νὰ εἴπῃ κάτι περὶ τῆς ἀμφισβητουμένης πατρότητος αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὡς καὶ ἄλλων, προσέτι δὲ καὶ περὶ τοῦ προβλήματος τῶν Ψευδεπιχαρμείων, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη θέσει ὁ Ἀριστοξένος.⁵ Ὅλα ὁμοῦς αὐτὰ δυνατὸν νὰ ἀποτελοῦν μέρος τῆς μονογραφίας του *Περὶ Ἐπιχάρμου*. ἴσως μάλιστα αὐτὸ τὸ βιβλίον ὑπῆρξε ἡ πηγὴ τῶν μεταγενεστέρων ὑπομνημάτων, χρήσιμον δεῖγμα τῶν ὁποίων ἔχομεν εἰς τὸ παπυρικὸν ὑπόμνημα τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ἐπιχάρμου Ὀδυσσεὺς αὐτόμολος.⁶

Ὁ Πλάτων ἔτρεφε ἰδιαίτεράν προτίμησιν πρὸς τοὺς μίμους⁷ τοῦ Σώφρονος, τοὺς ὁποίους ἐγνώρισεν εἰς τὰς Συρακούσας καὶ εἰσήγαγε εἰς τὰς Ἀθήνας. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Πολιτείαν⁸ ὑπάρχει ὑπαινιγμὸς περὶ τῆς διαιρέσεώς των εἰς ἀνδρείους (π.χ. ὁ θυνηθήρας, «ὁ ψαρᾶς τοῦ τόννου»), καὶ γυναικίους (π.χ., «Αἰράπτρια»). Αὐταὶ αἱ σκηναὶ τῆς καθημερινῆς ζωῆς κατέστησαν εἰς μερικὰς λεπτομερείας πρότυπον διὰ τὸν Θεόκριτον καὶ τὸν Ἡρόνδαν,⁹ καὶ τῶρα ἀκολου-

¹ Ὑπόμνημα σελ. 795 μετὰ πολλῶν παραπομπῶν.

² *P. Oxy.* XXV (1959) 2426 ἐκδ. E. Lobel. Πρβλ. B. Gentili, *Gnom.* 33 (1961) 332 κ.έ.

³ Ἐκτὸς τοῦ ἱαμβικοῦ καταλόγου τῶν ποιημάτων τοῦ Καλλιμάχου ἀποτελοῦντος εἰσαγωγὴν εἰς τὸ κείμενον τῶν ὕμνων του εἰς ὀλίγα χειρόγραφα, τὰ ὁποῖα ἀναφέρει ὁ Lobel καὶ ἐδημοσίευσεν πολὺ πρὸ τοῦ Reitzenstein ὁ H. Hahgen, *Catalogus codd. Bernens.* (1875) 520 = Call. II σελ. XCVIII test. 23, ὑπάρχουν καὶ ἄλλαι πολὺ μεταγενέστεραι περιλήψεις βιβλίων γεγραμμένα εἰς ἱαμβικά τρίμετρα, αἱ ὁποῖαι συνελέγησαν ἐν *Anth. Pal.* τόμ. III ἐκδ. E. Cougny (1890) σελ. 327 - 9 (βλ. Call. II σελ. LV).

⁴ *CGF* I σελ. 149 Kaib., Δεινολοχ. fr. 4 = fr. 3 Olivieri.

⁵ *CGF* I σελ. 133 Kaib., πρβλ. σελ. 90. A. Olivieri, *Frammenti della comedia Graeca e del mimo della Sicilia I*² (1946) σελ. 108 κ.έ. πρβλ. Ἀριστοξ. fr. 45, Wehrli, *Schule des Aristot.* 2 (1945).

⁶ *P. Oxy.* XXV (1959) 2429.

⁷ *CGF* I σελ. 152 κ.έ. Kaib. Olivieri, *Frammenti II*² (1947) σελ. 59 κ.έ. A. Körte, *RE* III A (1927) 1100 κ.έ.

⁸ Πλάτ. *Πολ.* 451C. Πρβλ. Δοῦρις, *FGrHist* 76 F72.

⁹ Θεόκριτος ἐκδ. Gow II (1950), Ὑπόμνημα σελ. 33 κ.έ. καὶ 265 κ.έ. περὶ τῆς σχέσεως τῶν

θῶν τὰ ἴχνη τῶν ποιητῶν ὁ Ἀπολλόδωρος ἐπεδίωξεν εἰς τὸ *Περὶ Σώφρονος* ἔργον του νὰ δώσῃ γραμματικὴν ἐξήγησιν τῶν σπανίων λέξεων καὶ τύπων τῆς διαλέκτου τῶν Συρακουσῶν. Οὐδὲ κἀν ἴχνος ὑπονοίας ὑπάρχει ὅτι προέβη εἰς τὴν ἐκδοσιν τοῦ Σώφρονος. Ἄν θεωρήσωμεν ἀξιόπιστον τὴν μαρτυρίαν τοῦ Πορφυρίου, ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν ὅτι τὸ μόνον ἐκδοθὲν ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου κείμενον ἦσαν τὰ *δράματα* τοῦ Ἐπιχάρμου.

Τώρα πλέον εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ ἡ ἱστορικὴ θέσις τοῦ Ἀπολλοδώρου. Αἱ πέντε γενεαὶ ἀπὸ τοῦ Φιλιτᾶ καὶ τοῦ Ζηνοδότου μέχρι τοῦ Ἀριστάρχου ἀπετέλουν, ὡς ἐλέχθη,¹ ζῶσαν ἄλυσιν. Ἐκάστη ἐκ τῶν ἡγετικῶν προσωπικοτήτων παρέλαβε ὅ,τι τὸ καλύτερον παρὰ τοῦ διδασκάλου τῆς καὶ ἔκαμε ἀποφασιστικὸν βῆμα πρὸς τὰ ἔμπροσ, διανοίγουσα νέαν ἄποψιν διὰ τὴν φιλολογίαν. Ἡ ἔρευνα τοῦ Ἀπολλοδώρου δὲν ἔστερεῖτο δυνάμει καὶ πρωτοτυπίας, ἀλλὰ πᾶν ὅ,τι ἀπέδωσε ἦτο νὰ συνοψίσῃ καὶ νὰ συμπληρώσῃ εἰς ὑψηλὸν ὕψος τὸ δημιουργικὸν ἔργον τῶν προγενεστέρων γενεῶν. Εἶναι συνεπῶς μεγάλη ὑπερβολὴ νὰ θεωρῶμεν αὐτὸν ἰσότημον πρὸς τὸν Ἐρατοσθένη καὶ τὸν Ἀριστοφάνη τὸν Βυζάντιον ἢ νὰ εἰκάσωμεν ὅτι εἰς ὠρισμένας περιπτώσεις ἐνέπνευσε τὸν Ἀρίσταρχον καὶ ὅχι ὁ Ἀρίσταρχος αὐτόν.² Ὁ Ἀπολλόδωρος πρέπει νὰ θεωρῆται ὡς ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἐξοχώτερος ἐκ τῶν «ἐπιγόνων», ἰστάμενος ὑψηλότερον ὅλων τῶν συμπιλητῶν τῶν μετέπειτα αἰώνων.

Ἡ περίπτωσις ἐνὸς ἄλλου ἐκ τῶν πλέον ἀφωσιωμένων μαθητῶν τοῦ Ἀριστάρχου, τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακῆς, εἶναι ἀπὸ μιᾶς πλευρᾶς παράδοξος. Οὐδὲν ὅς φιλόλογος τῆς Ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς διεσώθη πλήρες ἔργον — ὅλα πρέπει νὰ ἀνασυγκροτηθοῦν ἐξ ἀποσπασμάτων καὶ μαρτυριῶν — ἐξαιρουμένης μόνον τῆς *Τέχνης γραμματικῆς*, ἡ ὁποία φέρεται ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακῆς. Ἐν τούτοις κατὰ τὸ τέλος τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος, ὡς καὶ κατὰ τὴν πρόσφατον ἐποχὴν, οἱ κριτικοὶ προσεπάθησαν νὰ ἀποστερήσουν τὸν Διονύσιον τῆς πατρότητος καὶ νὰ ἀποδώσουν τὸ βιβλίον εἰς ἀνώνυμον συμπιλητὴν μεταγενεστέρως ἐποχῆς.

Ὁ Διονύσιος³ ἦτο, ὡς ὁ Ἀπολλώνιος ὁ «Ρόδιος», εἷς ἐκ τῶν ὀλίγων φιλό-

ὡς μίμων γραφέντων ποιημάτων τοῦ Θεοκρίτου πρὸς τοὺς μίμους τοῦ Σώφρονος, μετὰ τῆς δεούσης ἐπιφυλάξεως. Ο. Crusius, *Untersuchungen zu den Mimiamben des Herondas* (1892) 187-9.

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 301.

² E. Schwartz, *RE* I 2875. Ἡ ἐνθουσιαστικὴ καὶ ἔγκυρος κρίσις του ἐνεποίησε μεγάλην ἐντύπωσιν, ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸν Ferguson., *Hellenistic Athens* 340. Βάσει τῶν μέχρι τοῦδε μαρτυριῶν ἡμῶν δὲν συντρέχει λόγος νὰ ἀνατρέψωμεν τὴν σχέσιν τοῦ Ἀπολλοδώρου, ὁ ὁποῖος σὺν τοῖς ἄλλοις εἶναι καὶ ὁ νεώτερος πρὸς τὸν Ἀρίσταρχον. Ὁ Στράβ. I 31 = Ἀπολλδρ. F 157e ὁμιλεῖ ἀπεριφράστως κατ' αὐτοῦ.

³ Σουτδ. λ. Διονύσιος Ἀλεξανδρεὺς, *Θραξ δὲ ἀπὸ τοῦ πατρὸς Τήρου κληθεῖς . . . Ἀριστάρχου μαθητῆς, γραμματικὸς*. Μέρος τοῦ κειμένου τοῦ ἄρθρου εἶναι συγκεχυμένον. Περὶ βιογραφικῶν χρονολογιῶν καὶ βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν βλέπε L. Cohn, *RE* V (1905) 977-83. Δὲν ὑπάρχει συλλογὴ τῶν testimonia καὶ ἀποσπασμάτων νεωτέρα τῆς

γων τῶν γεννηθέντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ. Ἐπωνομάσθη *Θραξ*, διότι ὁ πατὴρ τοῦ *Τήρης* εἶχε ὄνομα, τὸ ὁποῖον ἐθεωρήθη ὡς θρακικόν. Ἡ περίοδος τῆς μαθητείας του εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Ἀριστάρχου πρέπει νὰ ἔληξε τῷ 144/3 π.Χ., ὅταν ἡ πολιτικὴ ἀναταραχὴ ἔφερεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς Ἀλεξανδρείας εἰς τὴν Ρόδον.¹ Γνωρίζομεν ὅτι οἱ εὐγνώμονες Ρόδιοι μαθηταὶ του συνέλεξαν τὰ μέσα διὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐξ ἀργύρου ἀνακατασκευὴν τοῦ κυπέλλου τοῦ Νέστορος. Ἐὰν ὁ πρεσβύτερος Τυραννίων,² ὁ ὁποῖος διεκρίθη ἀργότερον εἰς Ρώμην, ἦτο μέλος τοῦ ἀκροατηρίου ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου ἐδίδασκεν ὁ Διονύσιος, τοῦτο θὰ ἔπρεπε νὰ εἶχε συμβῆ περὶ τὸ 90 π.Χ. Εἶναι ἐπίσης δυνατὸν ὁ ἰδρυτὴς τῆς κλασσικῆς φιλολογίας ἐν Ρώμῃ, Λεύκιος Αἴλιος Στίλων, ὁ συνοδεύσας τὸν Κρίντον Μέτελλον τὸν Νουμιδικὸν κατὰ τὸ ἔτος 100 π.Χ. εἰς τὴν αὐτοεξορίαν του ἐν Ρόδῳ, νὰ εἶχε σημαντικῶς ἐπηρεασθῆ ὑπὸ τῆς διδασκαλίας τοῦ Διονυσίου.³ Ἡ νῆσος Ρόδος ὑπῆρξε καταφύγιον τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς ρητορικῆς ἐπὶ μακρόν. Ἡ περιπατητικὴ παράδοσις ἤμαζε ἐναυῦθα ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τοῦ Εὐδήμου, τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστοτέλους, ὁ δὲ Πραξιφάνης,⁴ καίτοι μετανάστης, ἐθεωρεῖτο ὡς εἷς ἐκ τῶν διαπρεπῶν Ροδίων. Τὴν Στοᾶν ἐξεπροσώπων δύο διάσημα ὀνόματα, ὁ Παναίτιος, γηγενὴς Ρόδιος κατὰ τὸν δεύτερον, καὶ ὁ Ποσειδώνιος κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. Σχολὰς ρητορικῆς ἴδρυσαν ὁ Ἀπολλώνιος ὁ «Ρόδιος» (ὅχι ὁ ποιητῆς), ὁ ὁποῖος ἦλθε εἰς τὴν νῆσον ἀπὸ τὰ Ἀλάβανδα περὶ τὸ 120 π.Χ., καὶ ἀργότερον ὁ Μόλων, παρὰ τοῦ ὁποῖου ἐδιδάχθη ὁ Κικέρων πῶς νὰ ἐλέγχῃ τὴν φωνὴν του κατὰ τὴν ἐκφώνησιν τῶν λόγων του καὶ τοιουτοτρόπως ἠδυνήθη νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ὑγείαν του.⁵ Μετὰ τὴν ἄφιξιν τοῦ Διονυσίου αἱ πνευματικαὶ ἀνταλλαγαὶ μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Ρόδου ἐπεξετάθησαν καὶ εἰς τὴν φιλολογίαν. Ἐπειδὴ οἱ Ρωμαῖοι δὲν ἠρέσκοντο νὰ μεταβαίνουν εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν, ἡ ἀναγκαστικὴ *secessio* τοῦ Διονυσίου εἰς τὴν Ρόδον ἀπέβη λίαν

τοῦ M. Schmidt, *Philol.* 7 (1852) 360 κ.έ., ἰδίως 369 κ.έ. Βλέπε καὶ κατωτέρω, σελ. 323, σημ. 2.

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 252. Πρβλ. Στράβ. XIV 655 περὶ τῶν ροδίων φιλοσόφων καὶ φιλολόγων, Ἀθην. XI 489A περὶ τοῦ κυπέλλου τοῦ Νέστορος (A 632 κ.έ.). Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 273 Τυραννίων. Περὶ τῆς σχέσεως τοῦ παριστῶντος περιστερὰν περιφήμου μυκηναϊκοῦ κυπέλλου πρὸς τὴν παρ' Ὀμήρῳ περιγραφὴν τοῦ κυπέλλου τοῦ Νέστορος βλέπε H. L. Lorimer, *Homer and the Monuments* (1950) 328 κ.έ.

² Σουῖδ. λ. *Τυραννίων* . . . *γεγονὸς ἐπὶ Πομπηίου τοῦ μεγάλου καὶ πρότερον* (περὶ τὸ 70 π.Χ.) . . . *διήκουσε καὶ Διονυσίου τοῦ Θρακῆς ἐν Ῥόδῳ . . . διαπρεπῆς δὲ γενόμενος ἐν Ῥώμῃ* . . . Πρβλ. κατωτέρω, σελ. 324 κ.έ.

³ *Rhet. ad Herenn.* ἐκδ. F. Marx (1894) σελ. 139, F. Leo, *Geschichte der Röm. Lit.* I (1913) 362. G. Funaioli, «Lineamenti d'una storia della filologia attraverso i secoli», *Studi di letteratura antica* I (1948) 204.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 161.

⁵ F. Klingner, «Ciceros Rede für den Schauspieler Roscius», *Sitz. Ber. Bayer. Akad. Phil.-hist. Klasse* 1953.4 = *Studien zur griechischen und römischen Literatur* (1964) 548 κ.έ.

εὐεργετική, διότι συνετέλεσε νὰ εἰσαχθῆ εἰς τὴν Ρώμην τὸ ἄνθος τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας ὡς ἀντίβαρον τῆς παλαιότερας ἐπιδράσεως τῶν θεωριῶν τῆς Περγάμου.¹

Ὁ Διονύσιος ἦτο κατὰ πρῶτον λόγον ἐρμηνευτὴς τοῦ Ὀμήρου. Συμφωνῶν πρὸς τὸν Ἀρίσταρχον, ἐθεώρει αὐτὸν Ἀθηναῖον.² Ἄλλ' ἐκ τῶν ἐν τοῖς Σχολίοις περικοπῶν τοῦ Διδύμου καὶ τοῦ Ἀριστονίκου προκύπτει σαφῶς ὅτι συχνὰ διεφάνει πρὸς τὸν διδάσκαλόν του εἰς τὰς λεπτομερείας, ὁσάκις ἀνεφέρετο εἰς τὰς γραφάς, τὰ κριτικὰ σημεῖα καὶ τὰς ἐξηγήσεις του.³ Μανθάνομεν παρὰ τοῦ Σουῖδα ὅτι εἰς τὰ ἔργα του ἐκτὸς τῶν γραμματικῶν περιελαμβάνοντο καὶ *συνεχῆ ὑπομνήματα καὶ συνταγματικά* (πραγματεῖαι).⁴ Ἐν βιβλίον πολεμικῆς του κατὰ τῶν δημηρικῶν ἐρμηνειῶν τοῦ Κράτητος ὑπὸ τὸν τίτλον *Πρὸς Κράτητα*⁵ (Σχολ. A I 464) καὶ ἐν ἄλλο, τὸ *Περὶ ποσοτήτων* (Σχολ. A B 111), πιθανῶς ἀνήκουν εἰς αὐτὴν τὴν ὁμάδα τῶν πραγματεῶν. Αἱ μελέται του (Σχολ. χ 9) ἴσως ἦσαν συλλογὴ ὁμηρικῶν «Ἀσκήσεων» ἢ ρητορικῶν «Γυμνασμάτων ἀπαγγελίας» (Declamationes).⁶ Τὸ γεγονός ὅτι ἐξήγησε μίαν «γλῶσσαν» τοῦ Ἡσιόδου (τὸ *φερέοικος* διὰ τοῦ *κοχλίας*)⁷ καὶ ὅτι εἰς κάποιον χωρίον, πιθανῶς τοῦ Οὐάρρωνος, ἀναφερόμενον εἰς τοὺς τρεῖς συνήθεις τόνους χαρακτηρίζεται ὡς «*lyricorum poetarum longe studiosissimus*»⁸ δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ὅτι ἔγραψε μονογραφίας ἢ ὑπομνήματα εἰς τὴν μετὰ τὸν Ὀμηρον ἐπικὴν καὶ λυρικήν ποίησιν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι ὅτι ἀμφότεραι αἱ ὡς ἄνω περιπτώσεις ἀναφέρονται εἰς τὰς γλωσσολογικὰς καὶ προσωδιακὰς μελέτας του. Ὅπως καὶ ἀν ἔχῃ τὸ πρᾶγμα, τὰ ἄλλα αὐτὰ ἔργα του ἦσαν σημαντικὰ τόσον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς ποσότητος, ὅσον καὶ τῆς κριτικῆς ποιότητος καὶ δὲν ἀρμόζει νὰ ἐπισκιασθοῦν ἐντελῶς ὑπὸ τῆς *cause célèbre* τοῦ *Τέχνη γραμματική*.⁹

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 293.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 272.

³ Ὁ Cohn, *RE* V 978 κ.έ., δίδει κατάλογον τῶν περικοπῶν, μετὰ παραπομπῶν εἰς τὸν Ludwig καὶ τὸν Lehrs.

⁴ Ὁ Cohn, *RE* V 977.62 προτιμᾷ *συγγράμματα*. Ἄλλ' ὅπως ἡ λέξις *σύνταγμα* σημαίνει «πραγματεία» εἰς τὴν ὀρολογίαν τῶν γραμματικῶν (βλ. Ἀπολλωνίου Δυσκόλου *ἀντ.* σελ. 65.17, Schn., *συντ.* 56.5 Bekker - Uhlig), «πραγματεία» σημαίνει καὶ ἡ λέξις *συνταγματικά* εἰς τὰ ὑπομνήματα εἰς Ἀριστοτέλη, βλέπε *L-S* ἐν λ.

⁵ Ὁ Παρμενίσκος, εἷς τῶν συμμαθητῶν τοῦ Διονυσίου, ἔγραψε κατὰ τὴν αὐτὴν περίπτου ἐποχὴν βιβλίον ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, πρβλ. C. Wendel, *RE* XVIII (1949) 1570 κ.έ.

⁶ Πιθανῶς ἐν *P. Würzburg* 2, στήλη I 16 κ.έ., ὡς ἀποκατεστάθη ὑπὸ F. Della Corte (κατωτέρω, σελ. 322, σημ. 1).

⁷ Σχολ. Προκλ. εἰς Ἡσιόδ. *Ἔργ.* 571.

⁸ [Sergius] ἐν Donat., *GL* IV 529.17 = Varro, fr. 84 Goetz-Schoell σελ. 214.4. Πρβλ. Διον. Θρ. σελ. 7.1 Uhlig.

⁹ M. Fuhrmann, *Das systematische Lehrbuch* (1960) 29 κ.έ. (μετὰ βιβλιογραφίας), 145 κ.έ., 152 κ.έ., καὶ 192 (Addenda), V. di Benedetto, «Dionisio Trace e la technè a lui attributa», *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa*, Ser. II, τόμ. 27 (1958) 169 - 210, τόμ. 28 (1959) 87 - 118.

Αὐτὸ τὸ ὀλιγοσέλιδον βιβλίον, τὸ ὁποῖον δὲν ἀριθμεῖ περισσοτέρας τῶν πενήκοντα τυπωμένων σελίδων εἰς τὰ *Anecdota Graeca*¹ τοῦ Bekker, ἀποτελεῖ τὸ τέρμα μακρᾶς σειρᾶς γλωσσικῶν μελετῶν, τὰς ὁποίας ἤρχισαν οἱ σοφισταὶ καὶ ἐσυνέχισαν οἱ φιλόσοφοι καὶ οἱ φιλόλογοι. Συνήθροισε ὑπὸ μορφὴν συνοπτικὴν εἰς ἓν ὅλον τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν τοῦ παρελθόντος καὶ κατέστη τὸ σχολικὸν ἐγχειρίδιον τῶν μετέπειτα χρόνων ὑποστὰν τὰς ἀφεύκτους φθορὰς καὶ ἀλλοιώσεις εἰς συγγράμματα αὐτοῦ τοῦ λογοτεχνικοῦ εἴδους. Αἱ βραχεῖαι καὶ ἀποτόμως συνδεόμεναι προτάσεις του εἰς ὕφος σύντομον καὶ συνάμα αἰφνιδίως διακοπτόμενον (ἀνάλογον πρὸς τὸ μουσικὸν *staccato*) προεκάλεσαν πολυαριθμούς ἐξηγητικὰς σημειώσεις ἀνὰ τοὺς αἰῶνας. Πράγματι αὐτὰ τὰ λεγόμενα *Σχόλια*, τὰ συλλεγένητα ἐκ διαφόρων βυζαντινῶν χειρογράφων, καλύπτουν περισσοτέρας τῶν 300 σελίδων εἰς τὸ Bekker καὶ 600 σχεδὸν εἰς τὴν μεγάλην κριτικὴν ἐκδοσιν² τοῦ Hilgard. Αἱ μακροσκελεῖς βυζαντιναὶ σημειώσεις περιλαμβάνουν ἀρκετὰ πολύτιμα λείψανα τῆς ἀρχαίας μαθήσεως, εἰς μερικὰ μάλιστα ἐξ αὐτῶν τίθεται καὶ τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῆς *Τέχνης*.

Ἡ *Τέχνη* ἀρχίζει διὰ τοῦ ὀρισμοῦ: *Γραμματικὴ ἐστὶν ἐμπειρία τῶν παρὰ ποιηταῖς τε καὶ συγγραφεῦσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λεγομένων*.³ «Γραμματικὴ εἶναι ἡ ἐμπειρικὴ γνῶσις ἐκείνων, τὰ ὁποῖα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ λέγονται ὑπὸ τῶν ποιητῶν καὶ τῶν πεζογράφων». Ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς συμφωνεῖ πρὸς τὴν καλυτέραν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν, ὡς θὰ ἀντιληφθῆ ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος μᾶς ἠκολούθησε κατὰ τὴν πορείαν ἡμῶν ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ τρίτου μέχρι τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. Ἀρμόζει ἀπολύτως εἰς τὸν μαθητὴν τοῦ Ἀριστάρχου καὶ ἀσφαλῶς δὲν εἴχομεν ἀνάγκην νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὴν γνησιότητά του ὁ Οὐάρρον καὶ ὁ Σέξτος ὁ Ἐμπειρικός.⁴ «Ὅλοι οἱ ὄροι τῆς προτάσεως ἔχουν συζητηθῆ εἰς τὰ *Σχόλια*. Ἀφοῦ ἐχώρισαν τὴν γραμματικὴν εἰς κατωτέραν (*μικράν*), περιοριζομένην εἰς τὴν γνῶσιν τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως, καὶ εἰς ἀνωτέραν (*μεγάλην*), διετύπωσαν τὸ περιεχόμενον καὶ τὸν σκοπὸν αὐτῆς τῆς δευτέρας διὰ φρασεολογίας, ἡ ὁποία ἀνταποκρίνεται ἀκριβῶς εἰς τὴν πρακτικὴν τῶν ἀλεξανδρινῶν φιλολόγων: *μεγάλην δὲ γραμματικὴν λέγουσι τὴν καταγινομένην περὶ τὴν ἐμπειρίαν τῶν ποιη-*

¹ Ed. princ. ἐν I.A. Fabricius, *Bibliotheca Graeca* VII (1715) 26 - 34.

² Διον. Ὁρ. *Ars grammatica*, ed. G. Uhlig, *Gr. Gr.* I 1 (1883). Scholia in Dionys. Thr. A. gr. ed. A. Hilgard, *Gr.Gr.* I 3 (1901), ἀμφότεροι οἱ τόμοι ἀνετυπώθησαν τῷ 1965. Πρβλ. Cohn, *RE* V 982 περὶ τῆς σπουδαιότητος τῶν Σχολίων διὰ τὴν ἱστορίαν τῶν γραμματικῶν σπουδῶν.

³ Διον. Ὁρ. σελ. 5.1 κ.ἐ. Uhl. μὲ ὄλας τὰς ἐν τοῖς χειρογράφοις διαφόρους γραφὰς, τὰς μεταφράσεις καὶ τὰς ἀρχαίας περικοπὰς. Τὸ ὡς παραλείπεται ἐν *PSI* I 18.13, βλέπε κατωτέρω, σελ. 322, σημ. 1.

⁴ Varro fr. 107 Goetz-Schoell σελ. 227, Σέξτ. Ἐμπ. *Μαθ.* I 58 Διον. Ὁρ. ἐν τοῖς *Παραγγέλμασι φησι «γραμματικὴ . . . ἐμπειρία, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον τῶν . . . λεγομένων»* (πρβλ. 63, 72, 80 κ.ἐ.). Βλέπε ἐπίσης τὸν di Benedetto περὶ τῶν διαφόρων γραφῶν τοῦ κεμένου. *Παραγγέλματα* φαίνεται ὅτι ἦτο ὁ τίτλος ἐν τῷ ἀντιγράφῳ τοῦ Σέξτου.

τῶν.¹ Τῶ ὄντι δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν ἐκ τοῦ Κικέρωνος *de or.* I 187, ἔνθα τὸ πρῶτον ἐδάφιον συστήματος μιᾶς *ars grammatica* εἶναι ἡ «pertractatio poetarum», ὅτι ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς ἀνάγεται εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. Οἱ πεζογράφοι δὲν ἀποκλείονται ἐκ τῆς εἰσαγωγικῆς προτάσεως τοῦ Διονυσίου· ἔθεσε ὅμως αὐτοὺς εἰς δευτέραν μοῖραν, διότι οὐδεὶς φιλόλογος πρὸ τοῦ Ἀριστάρχου ὠμίλησε περὶ αὐτῶν.

Ἡ ἀκολουθοῦσα εὐθὺς μετὰ τὸν ὀρισμὸν πρότασις διακρίνει ἐξ ἑξ ἑκτῶν τῆς γραμματικῆς. Τὸ πρῶτον εἶναι ἡ ἀνάγνωσις, ἡ ὁποία πρέπει νὰ γίνεταί μεγαλοφώνως μετὰ προσοχῆς εἰς τὸν ὀρθὸν χρωματισμὸν τῆς φωνῆς, μέρος λίαν σημαντικόν, τὸ ὁποῖον περιέχει τὸ ὅλον πρόβλημα τῆς σχέσεως μεταξὺ γραπτοῦ καὶ προφορικοῦ λόγου. Τὰ λοιπὰ μέρη εἶναι ἡ ἐξήγησις ἢτοι ἡ ἀνάλυσις τῶν ποιητικῶν τρόπων· ἡ διασαφήνισις τῶν ἀπηρχαιωμένων λέξεων (*γλῶσσαι*) καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῆς ὑποθέσεως, ἢτοι τοῦ θέματος (*ἱστορίαι*)· ἡ ἀνεύρεσις τῶν ἔτυμολογιῶν· ἡ κατάταξις ἀναλόγων φαινομένων, ὁ ἀναλογίας² ἐκλογισμὸς· καὶ τὸ εὐγενέστερον πάντων, ἡ κρίσις ποιημάτων, («ἡ λογοτεχνικὴ κριτικὴ».)⁴ Ἐκ τῶν ἐξ αὐτῶν μερῶν μόνον τὸ πρῶτον, περὶ ἀναγνώσεως, τόνων,⁵ καὶ στίξεως ἀναπτύσσεται εἰς τὰς παραγράφους 2—4 τῆς *Τέχνης*, καὶ ματαίως θὰ ἀνεζήτει τις τὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὑπολοίπων.

Ὅτι μετὰ τῆς τετάρτης καὶ ἑκτῆς παραγράφου ὑπάρχει μία μετατόπισις εἰς τὸ κείμενον εἶναι καταφανές. Μετὰ τὴν αὐτῶν συνθλίβεται βραχεῖα τις παράγραφος (5), μνημονεύουσα ὅτι ἡ *ραψωδία* εἶναι ἓν ἐκ τῶν χαρακτηριστικῶν τῶν ὀμηρικῶν ποιημάτων, καὶ δίδουσα τὰς δύο ἐπικρατεστέρας ἔτυμολογίας τῆς ἐκ τοῦ *ῥάπτειν* καὶ τοῦ *ῥάβδος*· σήμερον φαίνεται ἐδῶ ὡς ἐκτὸς τόπου, ἴσως ὁμοίως εἰς τὸ πρωτότυπον νὰ μὴ ἦτο ἐντελῶς ἄτοπος, δοθέντος ὅτι ὁ Διονύσιος ἠσχολήθη κυρίως μὲ τὸν Ὅμηρον καὶ ὅτι οἱ *ραψωδοὶ* ἦσαν οἱ πρῶτοι («ἐρμηνευταί») τῶν ἐπικῶν ποιημάτων.⁶ Ἀπὸ τῆς ἑκτῆς παραγράφου καὶ ἐντεῦθεν ἡ σειρὰ τῶν κεφαλαίων συνεχίζεται ἀδιάσπαστος μέχρι τέλους· περιέχουν, θὰ ἐλέγομεν, ἀπλοῦν τι σύστημα τῆς γραμματικῆς τεχνικῆς· ἀρχίζουσι ἀπὸ τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου (*στοιχεῖα*) καὶ τὴν διαίρεσίν των εἰς φωνήεντα, διφθόγγους καὶ σύμφωνα (6), ἔπειτα ὀμιλοῦν περὶ τῶν συλλαβῶν, ἢτοι τῆς μακροῦς, τῆς βραχείας καὶ τῆς ἀδιαφόρου (7—10) καὶ τέλος περὶ τῶν ὀκτῶ μερῶν τοῦ λόγου (11), τὰ ὁποῖα καὶ ἀναπτύσσονται τὸ ἓν κατόπιν τοῦ ἄλλου (12—20). Ἐδῶ ἐπανευρίσκομεν, συγκεντρωμένας εἰς ὀμίλιον προφανῶς εὐτυχῆ, ὅλας τὰς παλαιὰς γνωριμίας,

¹ Σχολ. εἰς Διον. Ὁρ. σελ. 114.28 Hilg. (Prolegom. Schol. Vat.).

² Ὁ Rutherford «Annotation» 97 - 455 ἐπραγματεύθη πλήρως καὶ τὰ ἑξ ἑκτῶν.

³ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 242 κ.ε. καὶ 273.

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 187· ὁ di Benedetto 179.4 κατὰ λάθος μετέφρασε «κριτικὴν τῶν κειμένων», διὰ τὴν ὁποίαν τὸ κείμενον θὰ εἶχε τὴν λέξιν *διόρθωσιν* οὐδαμοῦ ἀναφερομένην ἐν τῇ *Τέχνῃ*.

⁵ Τὸ χωρίον δυνατὸν νὰ ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Varro, ἀνωτέρω, βλέπε σελ. 318, σημ. 8.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 6.

τάς ὁποίας συνήψαμεν κατὰ τὰ διάφορα στάδια τῆς μακρᾶς ἡμῶν διαδρομῆς ἀπὸ τοῦ πέμπτου μέχρι τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ.

Τὰ μέλη αὐτῆς τῆς ὁμηγύρευος εἶναι: τὸ ὄνομα μετὰ τῶν τριῶν γενῶν (τὸ τρίτον φέρει τὴν στωϊκὴν ὀνομασίαν οὐδέτερον) καὶ τῶν πέντε πτώσεων τοῦ συμπεριλαμβανομένης καὶ τῆς κλητικῆς· τὸ προσηγορικὸν (*προσηγορία*), τὸ ὁποῖον θεωρεῖται ὡς εἶδος τοῦ ὀνόματος καὶ ὄχι ὡς χωριστὸν μέρος τοῦ λόγου· τὸ ῥῆμα μὲ τοὺς χρόνους του· ἡ *μετοχή*, ἡ ὁποία μετέχει τῶν τυπικῶν καὶ λειτουργικῶν ιδιοτήτων τοῦ ὀνόματος καὶ τοῦ ῥήματος· τὸ ἄρθρον, τὸ ὁποῖον ἔχει σημασίαν καὶ ἄρθρον καὶ ἀναφορικῆς ἀντωνυμίας· ἡ ἀντωνυμία, ἡ ὁποία χρησιμοποιοῦνται ἀντὶ τοῦ ὀνόματος· ἡ *πρόθεσις*, ἡ ὁποία τίθεται πρὸ τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ λόγου· τὸ *ἐπίρρημα* ὁ *σύνδεσμος*, ὁ ὁποῖος τῶρα ἐπέχει θέσιν ἀπλοῦ συνδετικοῦ κρίκου, περιορίζεται δηλαδὴ εἰς τὴν λειτουργίαν τῆς συνδέσεως τῶν ἄλλων μερῶν τοῦ λόγου.

Ἐν βλέμμα πρὸς τὰ ὀπίσω εἰς ὅλα τὰ χωρία, εἰς τὰ ὁποῖα ἔχομεν ἀναλύσει τὴν σπουδὴν τῆς γλώσσης ἀπὸ τοῦ Πρωταγόρου μέχρι τῶν Στωϊκῶν,¹ ἀποκαλύπτει σαφῶς τι ἀκριβῶς παρέλαβεν ἀπὸ τοὺς προγενεστέρους ὁ συγγραφεὺς τῆς *Τέχνης*, τι ἀπέρριψε, τι προσέθεσε ἢ ἐλαφρῶς ἐτροποποίησε. Δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβωμεν ὅλας τὰς λεπτομερείας, ἐπιβάλλεται ὅμως νὰ τονισθῇ τὸ ἐξῆς ἀναμφισβήτητον γεγονός: εἰς τὸ τεχνικὸν τοῦτο μέρος τῆς γραμματικῆς ἡ στωϊκὴ ἐπίδρασις εἶναι περισσότερον ἔντονος ἢ εἰς τὰς προηγούμενας παραγράφους. Αὐτὸ μᾶς ἐπαναφέρει εἰς τὸ ἐπίμαχον θέμα, ἂν ὁ Διονύσιος ὑπῆρξε πράγματι ὁ συγγραφεὺς τῆς *Τέχνης*, ὡς ἰσχυρίζεται ἡ παράδοσις, καὶ ἂν ἡ διάταξις αὐτῆς, ὡς ἔχει εἰς ὅλα τὰ σωζόμενα χειρόγραφα, ἦτο ἡ ἀρχικὴ, ἢ δοθεῖσα ὑπὸ τοῦ συγγραφέως.

Εἶναι εὐνόητον ὅτι τὰ καθαρῶς στωϊκὰ στοιχεῖα αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ἐπὶ παραδείγματι αἱ πτώσεις τῶν ὀνομάτων καὶ οἱ χρόνοι τῶν ῥημάτων, ἐγείρουν ἀμφισβολίας κατὰ πόσον συγγραφεὺς του ἦτο ὁ ἀριστάρχειος Διονύσιος. Ἄλλὰ τὰ ἐν λόγῳ στοιχεῖα ἀποδεικνύουν ἀπλῶς τὴν ὑπεροχὴν τῆς στωϊκῆς συστηματοποιήσεως καὶ τὴν πιθανὴν ἀναγνώρισιν τοῦ γεγονότος αὐτοῦ ὑπὸ τῆς ἀλεξανδρινῆς σχολῆς. Τὸ γραμματικὸν τμήμα (*Περὶ τῆς φωνῆς τῆς τέχνης*)² τῆς λογικῆς τοῦ Διογένοους τοῦ Βαβυλωνίου, ὁ ὁποῖος ἐδίδαξε τὸν Ἀπολλόδωρον εἰς τὰς Ἀθήνας, φαίνεται ὅτι ἔχει ἰδιαιτέρως ἐπιδράσει ἐπ' αὐτοῦ. Αὐτὸ ὅμως δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς σοβαρὰ ἀντίρρησης διὰ τὴν ἀπόδοσιν τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου εἰς τὸν Διονύσιον. Οἱ πάπυροι δίδουν ἐκ πρώτης ὄψεως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι παρέχουν ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα. Οἱ ὀλίγοι πάπυροι ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ τρίτου καὶ τοῦ τετάρτου αἰῶνος μ.Χ., οἱ περιέχοντες ἀποσπάσματα τῆς γραμματικῆς τεχνικῆς διαφέρουν ἐν τινὶ μέτρῳ τῆς *Τέχνης* καὶ μόνον κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα συναντῶμεν πάπυρον περιέχοντα τὴν ἀρχὴν τῆς ἰδίας τῆς

¹ Βλέπε ἰδίως σελ. 44 κ.έ., 69 κ.έ., 89 κ.έ., 242, 273, 324 κ.έ.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 301, καὶ ἰδίως Κ. Barwick, Remmius Palaemon (1922) 99 κ.έ.

Τέχνης.¹ Αὐτὰ ὅμως εἶναι ἐπιχειρήματα *e silentio* καὶ δὲν θὰ ἦτο ὀρθὸν νὰ συναγάγωμεν συμπεράσματα ἐξ αὐτῶν. Πολὺ συχνὰ συνέβη ἢ ἐλλείπουσα μαρτυρία, ἐπὶ τῆς ὁποίας παπυρολόγοι καὶ ἀρχαιολόγοι ἐστήριζαν σπουδαιοτάτας ἱστορικὰς ὑποθέσεις, νὰ ἔλθῃ αἰφνιδίως εἰς φῶς, διὰ νὰ ἀποδείξῃ ἀπατηλὰ καὶ τὰ πλέον ἀκλόνητα ἐπιχειρήματα καὶ συμπεράσματα.²

Ὁ Διονύσιος, ὡς εἶδομεν, κατέλιπε πλῆθος σημειώσεων καὶ γλωσσολογικῶν μελετῶν, οἱ δὲ μεταγενέστεροι γραμματικοί, ἰδίως ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Δύσκολος, διετήρησαν μερικὰ ἀποσπάσματα ἐκ τῶν ἐργασιῶν τούτων ἀναφερόμενα εἰς γραμματικὰ ζητήματα. Τὰ Σχόλια εἰς τὴν Τέχνην³ ἀναφέρουν ὅτι τινὲς — οἱ γραμματικοὶ εἶχον τὴν κακὴν συνήθειαν νὰ λέγουν «μερικοὶ» ἀντὶ νὰ κατονομάζουσι τὴν πηγὴν τῶν — εἶχον εὑρεῖ εἰς αὐτὰ τὰ ἔργα τοῦ Διονυσίου τρία ἐδάφια ἀντιφάσκοντα πρὸς τὰ ἀντίστοιχα χωρία τῆς Τέχνης καὶ ἐκ τούτου συνήγαγον ὅτι αὐτὴ δὲν ἠδύνατο νὰ εἶναι αὐθεντικὸν ἔργον τοῦ μαθητοῦ τοῦ Ἀριστάρχου (μη γνήσιον εἶναι). Ἄλλ' αἱ διαφοραὶ δὲν εἶναι σημαντικαί, καὶ ὁ Διονύσιος ἐνδέχεται νὰ μετέβαλε γνώμην⁴ εἰς ἐπίμαχα θέματα ἡσσοнос σημασίας. Ἄν εἰς ἐν ἔργον του μετεχειρίσθῃ τὰ προσηγορικὰ καὶ τὰ κύρια ὀνόματα ὡς δύο διαφορετικὰ μέρη τοῦ λόγου κατὰ τὴν στωϊκὴν ἔννοιαν,⁵ εἰς τὴν Τέχνην ἴσως ἐπέστρεψεν εἰς τὴν ἀποψιν τοῦ Ἀριστάρχου, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ προσηγορία εἶναι ὑποδιαίρεσις (εἶδος) τοῦ ὀνόματος. Ἄν ἀλλαχοῦ εἶχε ἀκολουθήσει τοὺς Στωϊκοὺς καὶ δὲν εἶχε κάμει διάκρισιν μεταξὺ ἄρθρου καὶ ἀντωνυμίας, καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν περίπτωσιν θὰ ἠδύνατο νὰ εἶχε καταγράψῃ αὐτὰ εἰς τὴν Τέχνην ὡς

¹ PSI I (1912) ἐκδ. G. Vitelli, ἀριθμ. 18, Pack³ ἀριθμ. 344 καὶ 345 Διον. Θρ., ἀριθμ. 2138 - 76 Γραμματικὴ. Ὁ V. di Benedetto 185 - 96 εὐσυνειδήτως ἐπανεξήτασε τοὺς παπύρους ἀναζητῶν ἔρεισμα διὰ νὰ χρονολογήσῃ τὴν Τέχνην. Ὁ P. Lond. (ἀριθμὸς καταλογογραφῆσεως) 126 δὲν πρέπει πλέον νὰ ἀναφέρεται ὡς κώδιξ τοῦ πέμπτου αἰῶνος. Ἡ χρονολόγησις τοῦ Kenyon ἐν τῇ ed. princ. (1891) διωρθώθη ὑπὸ τοῦ H.J.M. Milne, *Catalogue of the Lit. Papyri in the Brit. Mus.* (1927) σελ. 150, νῦν *P. Lit. Lond.* 182, τοῦ τρίτου/τετάρτου αἰῶνος μ.Χ. Ὁ P. Würzburg 2, δεῦτερος αἰὼν μ.Χ. (U. Wilcken, «Mitteilungen aus der Würzburger Papyrussammlung», *Abh. d. Preuss. Akad. d. Wiss., Phil.-hist. Kl. Jg.* 1933, ἀριθμ. 6 (1934) 22 κ.έ.) διέφυγε προφανῶς τὴν προσοχὴν τοῦ di Benedetto. Ἄν ὁ Διονύσιος τῆς στήλης I 14 εἶναι ὁ Δ. Θράξ καὶ ὅ, τι ἀκολουθεῖ εἶναι λέξις πρὸς λέξιν ἀναφορὰ εἰς τὴν Τέχνην, ὡς προτείνει (τῇ βοήθειᾳ τοιμηρῶν συμπληρώσεων) ὁ F. Della Corte, *Riv. fil. class.* 64 (1936) 406 κ.έ., ἢ καταγωγὴ τῆς Τέχνης δὲν δύναται νὰ ἐντοπισθῇ εἰς τοὺς τελευταίους αἰῶνας τῆς αὐτοκρατορίας.

² Μοναδικὸς κώδιξ παπύρου τοῦ ἔκτου αἰῶνος μ.Χ. δημοσιευθεὶς τῷ 1952 ἀνεσκέυασε τὴν ὑπόθεσιν ὅτι ἐκτενῆ ἐν τῇ ᾧα σχόλια περὶ τὸ κείμενον δὲν ἦτο δυνατόν νὰ γραφοῦν πρὸ τῆς τῆς ἐποχῆς τοῦ Φωτίου, βλέπε Call. τομ. II, σελ. XXVII 3. Μικρὸς λύχνος εὑρεθεὶς τῷ 1955 ἐν τάφῳ τῆς πρωτογεωμετρικῆς ἐποχῆς τερματίζει διὰ παντός τὴν συζήτησιν περὶ ἀνυπαρξίας λύχνων κατὰ τὴν ἐπικὴν περίοδον, βλέπε *Ausgewählte Schriften*, σελ. 35.

³ Σχολ. Διον. Θρ. σελ. 124.7 - 14 καὶ 161.2 - 8 Hilg. (Prolegom. Schol. Vat.), Ἀπολλων. Δυσκ. τόμ. III Fragm. ἐκδ. R. Schneider (1910) 71.27 κ.έ.

⁴ Παράβαλε ἐπὶ παραδείγματι τὴν ἀντίφασιν εἰς τὴν ὁποίαν περιπίπτει ὁ γραμματικὸς Φιλόξενος ἐν Et. Or., ἐν λ. μοχλός (C. Wendel, *RE* XX, 1941, στήλη 200.15).

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 290-1.

δύο ἀπὸ τὰ ἄκτῳ μέρη τοῦ λόγου, χειριζόμενος τὸ θέμα ὡς προφανῶς εἶχε πράξει ὁ Ἀρίσταρχος. Εἰς τὴν τρίτην περίπτωσιν, τὸν ὀρισμὸν τοῦ ῥήματος, τὸν ὁποῖον παραθέτει ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Δύσκολος ἐκ τινος βιβλίου τοῦ Διονυσίου, ἡ διατύπωσις διαφέρει ἐκείνης τὴν ὁποίαν εὕρισκομεν εἰς τὴν *Τέχνην*, ἀλλ' ἡ σημασία (τὸ ῥῆμα λαμβάνεται ὡς κατηγορημα) συμφωνεῖ πρὸς αὐτήν.

Τὰς περὶ ὧν ὁ λόγος παραλλαγὰς συνέλεξε ἐκ τῶν Σχολίων τὸ 1822, ὀλίγον μετὰ τὴν δημοσίευσιν αὐτῶν ὑπὸ τοῦ Bekker, ὁ K. W. Götting, ὁ ὁποῖος, ὡς νεαρὸς καθηγητὴς τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Ἰένας, ἦτο εἰς τῶν συμβούλων τοῦ Γκαϊτε εἰς πᾶν ὅ,τι εἶχε σχέσιν μὲ τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα. Χρησιμοποιοῦν θαυμαστὴν εὐγλωττίαν, προσεπάθησε νὰ πείσῃ τοὺς ἀναγνώστας του ὅτι ἡ λεγομένη *Ars grammatica* τοῦ Διονυσίου ἦτο βυζαντινὸν συμπλήγμα.¹ Εἰς τὴν προκληθεῖσαν διαμάχην ἔθεσε τέρμα ὑπὲρ τοῦ Διονυσίου ὁ Moritz Schmidt,² αὐτὸς ὁ παράδοξος καὶ σοφὸς ἀνὴρ ὁ ἐκδώσας τὰ ἀποσπάσματα τοῦ Διδύμου καὶ τοῦ Ἑσυχίου εἰς πέντε τόμους, καὶ ὁ Uhlig,³ ὁ ἐκδώσας τὴν *Τέχνην*. Πράγματι οἱ κλασσικοὶ φιλόλογοι καὶ γλωσσολόγοι³ τοῦ τέλους τοῦ δεκάτου ἐνάτου καὶ τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος δυσκόλως ἐδέχοντο τὴν ὑπαρξίν προβλήματος, ἕως ὅτου ἐπανέφερον αὐτὸ εἰς τὸ προσκῆνιον τὸ 1958 ὁ di Benedetto. "Ἐχομεν ὅμως μελετήσῃ τὰ κύρια σημεῖα του χωρὶς νὰ εὕρωμεν εἰς αὐτὰ οὐδεμίαν ἀποφασιστικὴν ἀντίρρησην κατὰ τῆς ἀποδόσεως τῆς πατρότητος τοῦ ἔργου εἰς τὸν Διονύσιον. Ἐὰν δὲν συνέγραψε τὴν *Τέχνην* περὶ τὸ 100 π.Χ., τὸ ποσοστὸν συμβολῆς τῶν φιλόλογων εἰς τὴν συστηματοποίησιν τῆς γραμματικῆς ἕνα αἰῶνα βραδύτερον θὰ ἦτο πολὺ μεγαλύτερον ἢ ὅσον ἐπιστεῦετο.⁴ Τοιαύτη ὅμως ὑπόθεσις δὲν εἶναι καὶ τόσον εὐλόγος, διότι ἡ ἡμετέρα παράδοσις οὐδεμίαν σχετικὴν μαρτυρίαν παρέχει.

Ἡ διάταξις ὅμως τῆς *Τέχνης* εἰς τὰ διασωθέντα χειρόγραφα δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ ἀρχικὴ, ὡς παρετηρήσαμεν ἀναλύοντες τὴν ἀκολουθίαν τῶν παραγράφων τῆς. Δὲν δυνάμεθα νὰ μαντεύσωμεν τί συνέβη. Φαίνεται ὅτι κάτι ἔχει ἀπολεσθῆ μετὰ τὴν τετάρτην παράγραφον, καὶ ἴσως κάποιος ἄλλοτριοπράγμων συντάκτης προσεπάθησε νὰ συναρμολογήσῃ ὅσον ἡδύνατο μεγαλύτερον τμῆμα τοῦ πρωτοτύπου τὸ ὁποῖον διέθετε. Ἄς ἐλπίσωμεν ὅτι ἡμέραν τινὰ εἰς εὐπρόσδεκτος πάπυρος θὰ ἀποκαλύψῃ τὰ *fata libelli*. Ἄλλ' ἀκόμη καὶ εἰς τὴν παραποιηθεῖσαν μορφήν τῆς ἡ διάρθρωσις τῆς *Τέχνης* οὐδόλως ἀπέχει τῆς τῶν τυπικῶν ἐγχειριδίων (*εἰσαγωγῶν*) τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς, καὶ εὐχαρίστως ἀναμένομεν διὰ τὸν σκοπὸν μας τὴν προσφάτως ἀναληφθεῖσαν⁵ συγκριτικὴν ἀνάλυσιν αὐτῶν.

¹ Θεοδωσ. Ἀλεξ. *Grammatica* ἔκδ. C. G. Goettling (1822), πρόλογ. σελ. V κ.έ.

² M. Schmidt, «Dionys der Thraker», *Philol.* 8 (1853) 231 κ.έ., 510 κ.έ.· σελ. 231 κ.έ. ἡ βιβλιογραφία ἡ σχετικὴ πρὸς τὴν διαμάχην.

³ Παραπέμπομεν κατ' ἐπιλογὴν εἰς ὀλίγους μόνον: Steinthal, Wilamowitz, Rutherford, G. Murray, Robbins, Barwick, Pohlenz, Marrou, Schwyzer.

⁴ Βλέπε di Benedetto 118.

⁵ Βλέπε Fuhrmann, *Das systematische Lehrbuch* (1960). Πρβλ. D. Fehling, *Gnom.* 34 (1962) 113 κ.έ., ἰδίως 116.

Ἐὰν ἔχω δίκαιον, ἡ γραμματικὴ τεχνικὴ εἶναι τὸ τελευταῖον ἐπίτευγμα τῆς ἑλληνιστικῆς φιλολογίας. Θὰ εἶχε ἐμφανισθῆ ἑνωρίτερον, ἂν ὁ Ἄριστοτέλης ἦτο πράγματι ὁ πατὴρ τῆς φιλολογίας, ὡς πιστεύουν πολλοί· οἱ φιλόλογοι ὁμῶς ποιηταί, οἱ ὁποῖοι πράγματι ἐδημιούργησαν αὐτήν, εἶχον ἐπιδοθῆ εἰς τὴν ἔρμηνείαν τῶν ποιητῶν καὶ ἐθεώρουν τὴν μελέτην τῆς γλώσσης ἀπλῶς ὡς βοήθημα διὰ τὴν κριτικὴν καὶ τὴν ἐρμηνείαν τοῦ κειμένου. Πολὺ ἀργότερον καὶ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν στωϊκῶν ἀρχῶν, εἰς Ἀλεξανδρινὸς φιλόλογος συνέταξε ἐκ τῆς παρατηρήσεως (ἐμπειρίας) τῆς γλώσσης τῶν ποιητῶν καὶ τῶν πεζογράφων ἀσύστημα γραμματικῆς», δηλαδὴ τέχνην.¹ Ἡ καθυστέρησις τῆς ἐμφανισεώσ της, ἡ συνήθως θεωρουμένη ὡς ἐκπληκτικὴ, συμφωνεῖ ἀπολύτως πρὸς τὴν γραμμὴν ἐξελίξεως τὴν ὁποίαν ἱχνηλατήσαμεν ἀπὸ τοῦ τρίτου μέχρι τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ.

Διὰ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακὸς καὶ τῆς ἐν Ρόδῳ σχολῆς του εἰσήλθομεν εἰς τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ. Τὸ ὄνομα τοῦ Διδύμου κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Αὐγούστου σημειώνει τὸ τέλος τῶν περιπλανήσεών μας διὰ μέσου τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς. Ἄλλὰ μεταξὺ τῶν δύο, παρεμβάλλεται μία τοῦλάχιστον τριάς φιλόλογων, ἡ ὁποία δικαιοῦται νὰ μνημονευθῆ δι' ὀλίγων.

Οἱ δύο ἐξ αὐτῶν προήρχοντο ἐκ Μικρᾶς Ἀσίας, ὁ Τυραννίων ἐξ Ἄμισοῦ τοῦ Πόντου καὶ ὁ Ἀσκληπιάδης ἐκ Μυρλείας τῆς Βιθυνίας. Ὁ Τυραννίων, φοιτήσας εἰς τὴν σχολὴν τοῦ Διονυσίου,² ἐπέστρεψε, διὰ νὰ διδάξῃ εἰς τὴν γενέτειράν του· συλληφθεὶς αἰχμάλωτος κατὰ τὸν δεῦτερον Μιθριδατικὸν πόλεμον μετεφέρθη εἰς Ἰταλίαν τῷ 71 π.Χ. καὶ ἔζησεν ἐν Ρώμῃ ἀπὸ τοῦ 67 π.Χ. Ὡς ὁ ἐν αἰχμαλωσίᾳ συνάδελφός του, ὁ ποιητὴς Παρθένιος,³ ἐξησφάλισεν ἰσχυροὺς προστάτας καὶ φίλους: τὸν Καίσαρα, τὸν Κικέρωνα, τὸν Ἀττικόν. Εἰς τὸ ἄρθρον τοῦ Σουῖδα οἱ τίτλοι τῶν βιβλίων του συμφύρονται κατὰ τρόπον ἀπελπιστικὸν μὲ τοὺς τίτλους νεωτέρου τινὸς Τυρραννίωνος. Ἄλλὰ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν δύο τοῦλάχιστον ομάδας, μίαν ἀναφερομένην εἰς ὁμηρικὰ θέματα καὶ μίαν ἄλλην εἰς προβλήματα γραμματικῆς τεχνικῆς. Ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς του ἦτο νὰ βελτιώσῃ τὰ περὶ Ὀμήρου καὶ γραμματικῆς συγγράμματα τοῦ διδασκάλου του. Ὁ Ἀσκληπιάδης⁴ ἴσως διῆλθε ὠρισμένα ἔτη τῆς νεότητός του ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, ἂν καὶ αὐτὸ εἶναι ἀμφίβολον· εἶναι ὁμῶς βέβαιον ὅτι μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, ἀκόμη δὲ καὶ εἰς τὴν Ἰσπανίαν. Συνεμερίζετο ἀπολύτως τὰ διαφέροντα τοῦ Τυραν-

¹ Περὶ τοῦ ἐμπειρία καὶ τοῦ τέχνη βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 67 κ.έ., 76 κ.έ., 89.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 317, σημ. 2. Πρβλ. C. Wendel, *RE* VII A (1948) 1811 - 19. Testimonia μὲ ἐρμηνείας καὶ πλείστας ἀναφορὰς ἐν *GRF* Prolegomena σελ. XV κ.έ. ἀριθμ. 26, αὐτόθι σελ. XVII ἀριθμ. 27 Ἀσκληπιάδης, σελ. XX κ.έ. ἀριθμ. 39 Φιλόξενος.

³ Πρβλ. «A Fragment of Parthenios' Arete», *Ci. Qu.* 37 (1943) 30 κ.έ. = *Ausgewählte Schriften* (1960) 144.

⁴ G. Wentzel, *RE* II (1896) 1628 κ.έ. B.A. Müller, *De Asclepiade Myrleano*, Diss. Leipzig 1903· A. Addler, «Die Kommentare des Asklepiades v. M.», *Herm.* 49 (1914) 39 κ.έ.

νίωνος. Δὲν ὑπάρχει ὁμως μαρτυρία ὅτι διετέλεσε μαθητὴς τοῦ Διονυσίου καὶ αἱ μονογραφαί του περὶ Ὀμήρου, εἰς τὰς ὁποίας ἐπανερμήνευσε, ὡς καὶ ὁ Διονύσιος, τὸ κύπελλον τοῦ Νέστορος (Α 352 κ.έ.), καθὼς καὶ τὸ χωρίον τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὰς Πλειάδας, περιεῖχον πολεμικὴν καὶ κατὰ τῶν Ἀλεξανδρινῶν καὶ κατὰ τῶν περγαμηνῶν. Ἡ βιογραφικὴ συλλογὴ τοῦ Ἀσκληπιάδου *Περὶ γραμματικῶν* ἴσως ὑπῆρξε ἡ πηγὴ τῆς περὶ τοῦ Πεισιστράτου ἀφηγήσεως, τὴν ὁποίαν εὐρίσκομεν εἰς τὸ *de oratore*¹ τοῦ Κικέρωνος. Τόσον ἡ συστηματικὴ πραγματεία του *Περὶ γραμματικῆς*² ὅσον καὶ ὁ ὀρισμὸς τῆς *γραμματικῆς*³ ὑπὸ τοῦ Τυραννίωνος σκοπίμως διέφερον ἀπὸ τὸν ὀρισμὸν τῆς *Τέχνης* τοῦ Διονυσίου, γεγονός τὸ ὁποῖον ἀποδεικνύει ὅτι ὁ τομεὺς αὐτὸς εἶχεν ἀποβῆ εἰς τὸ ἔπακρον ἐριστικός.

Εἰς τὴν Ρώμην ἀνέμενε τὸν Τυραννίωνα ἐν ὅλως ἰδιόμορφον καὶ ἀπροσδόκητον καθῆκον: ἡ φροντίς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Θεοφράστου, ἡ ὁποία περιελάμβανε οὐσιαστικὸν τμῆμα τῶν ἀριστοτελείων χειρογράφων. Ὁ Στράβων,⁴ ὁ ὁποῖος ἔκαυχᾶτο ὅτι παρηκολούθησε τὰς διαλέξεις τοῦ Τυραννίωνος εἰς τὴν Ρώμην (ὀλίγον μετὰ τὸ 44 π.Χ., πιθανῶς περὶ τὸ 30 π.Χ.), ἀναφέρει κατὰ τρόπον μᾶλλον μὴ ἱκανοποιητικὸν περὶ τῆς τύχης τῆς μοναδικῆς αὐτῆς περιπατητικῆς βιβλιοθήκης. Εἰς τὴν Ρώμην εἶχε μεταφέρει αὐτὴν ἐξ Ἀθηνῶν ὁ Σύλλας τὸ 84 π.Χ., ἀλλὰ προφανῶς ἐν ἀταξίᾳ καὶ ἀδιαφορίᾳ. Ὁ Τυραννίων, *φιλαριστοτέλης ὢν*, «ἐπέτυχε νὰ διευθύνῃ» (*διεχειρίσατο*) τὴν βιβλιοθήκην, συνδεθεὶς φιλικῶς μετὰ τοῦ βιβλιοθηκαρίου (*θεραπεύσας τὸν ἐπὶ τῆς βιβλιοθήκης*). Ὁ Πλούταρχος, εἰς τὸν βίον τοῦ Σύλλα, δὲν εἶναι περισσότερον συγκεκριμένος: *λέγεται*⁴ ... *ἐνσκευάσασθαι τὰ πολλά*, «λέγουν περὶ αὐτοῦ ὅτι ἐτακτοποίησε τὰ περισσότερα πράγματα», προσθέτει ὁμως τὴν πληροφορίαν, ὅτι τὴν ἐργασίαν τῆς τελικῆς ταξινομήσεως καὶ ἐκδόσεως παρέδωσε ὁ Τυραννίων (*παρ' αὐτοῦ*) εἰς ἕνα εἰδικόν, τὸν περιπατητικὸν φιλόσοφον Ἀνδρόνικον τὸν Ρόδιον.⁵

Ὁ τρίτος ἐκ τῶν τριῶν φιλολόγων, ὁ Φιλόξενος,⁶ ἐγεννήθη εἰς τὴν Ἀλεξανδρῆν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ μετέβη εἰς τὴν Ρώμην. Ἡ Ἀλεξανδρινὴ σχολή, μετὰ τὴν μεγάλην «secessio», ἔζη ζῶην μετρίαν. Ὁ μαθητὴς τοῦ Ἀριστάρχου Ἀμμώνιος⁷ ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς κατὰ τὸ δευτέρον ἡμισυ τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ., καὶ μία ἐπιγραφή μᾶς παρέχει τὸ ὄνομα βιβλιοθηκαρίου διορισθέντος ὑπὸ τοῦ

¹ Βλέπε σελ. 6, σημ. 4.

² Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 188 καὶ 193.

³ Σέξτ. Ἐμπ. Μαθ. Ι 72 κ.έ.

⁴ Στράβ. XIII 608 κ.έ., Πλουτ. Σύλλ. 26. Περὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Ἀριστοτέλους βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 79. Πᾶσαι αἱ σχετικαὶ μαρτυρίαι συνελέγησαν καὶ ἐσχολιάσθησαν ὑπὸ Düring, *Aristotle* 337 κ.έ. καὶ 412 κ.έ.

⁵ Πρβλ. ἄνωτέρω, σελ. 314 τὰ τῆς μαρτυρίας τοῦ Πορφυρίου.

⁶ C. Wendel, *RE* XX (1941) 194 κ.έ. Ὁ R. Reitzenstein, *Geschichte der Griech. Etymologia* (1897) 180 κ.έ., 338 κ.έ., διατηρεῖ εἰσέτι τὴν σπουδαιότητά του.

⁷ Περὶ τοῦ Ἀμμωνίου βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 258 καὶ 303· *OGI* 172 Ὀνάσανδρος ἱερεὺς . . . τεταγμένος [ἐπὶ τῆς ἐν Ἀ]λεξανδρείᾳ μεγάλης βιβλιοθήκης.

Πτολεμαίου Θ' περί τὸ 100 π.Χ. Ἡ σχέσις τοῦ Οὐάρρωνος πρὸς τὸν Φιλόξενον καθιστᾷ ἐντελῶς βέβαιον ὅτι αὐτὸς ἀνῆκε εἰς τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ πρώτου αἰῶ-
νος π.Χ. Ἐγράψε περὶ ὁμηρικῶν θεμάτων, αἱ γλωσσολογικαὶ μελέται του ὅμως
ὑπερεῖχον πολὺ κατὰ τὴν ποιικιλίαν καὶ πρωτοτυπίαν. Μεταξὺ τῶν πραγματειῶν
του περὶ διαλέκτων ὑπῆρχε καὶ ἡ ἰδιόμορφος: *Περὶ τῆς Ῥωμαίων διαλέκτου*.¹
Εἶναι ὅμως καταφανές ὅτι ἐθεώρει τὴν λατινικὴν γλῶσσαν ὡς εἰδὸς τι ἑλληνι-
κῆς διαλέκτου καὶ δὲν ὑπῆρξε αὐτὸς ὁ πρῶτος εἰσηγηθεὶς, ὡς λέγεται ἐνίοτε,
τὴν συγκριτικὴν μελέτην δύο διαφορετικῶν γλωσσῶν. Ἡ γραμματικὴ τεχνικὴ
του εἶχε ὡς ἐπίκεντρον τὰ ρήματα, ἰδίᾳ τὰ ῥήματα μονοσύλλαβα, ἐκ τῶν ὁποίων
παρῆγε ἄλλους τύπους ρημάτων, ἀκόμη καὶ οὐσιαστικῶν. Ἀφοῦ τὰ μονοσύλλα-
βα, ὡς ἐπίστευε, ἦσαν αἱ ἀρχαί, τὰ πρωτότυπα, εἶχον ἰδιαίτερον ἀξίαν διὰ τὴν
ἀναγνώρισιν τῶν ἐτύμων καὶ προσέτι ἦσαν τὰ κριτήρια τῆς ὀρθῆς χρήσεως τῆς
ἑλληνικῆς γλώσσης (τοῦ ἑλληνισμοῦ). Πρόκειται περὶ τῶν παλαιῶν προβλημά-
των, τὰ ὁποῖα συνηγήθησamen εἰς σειρὰν ὄλην φιλοσοφικῶν συζητήσεων ἐκτεινο-
μένων ἀπὸ τοῦ Κρατύλου² τοῦ Πλάτωνος μέχρι τῶν Στωϊκῶν, ἀλλ' ἡ ἔμφασίς
των μετεποπίσθη. Ἡ ἰδιαίτερα τιμὴ τῆς γενεᾶς αὐτῆς ἐγκείται εἰς τὸ ὅτι ἀφ'
ἐνὸς μὲν ᾧφειλε νὰ διατηρήσῃ τὸν διάλογον μεταξὺ ὄλων τῶν Ἑλλήνων φιλο-
λόγων, ἀφ' ἑτέρου δὲ νὰ ἐνισχύσῃ τὸν φιλελληνισμόν τῆς Ρώμης εἰς αὐτὸν τὸν
τομέα.³ Μόνον μῦθον τῶν νεωτέρων χρόνων, ὅσον συχνὰ καὶ ἂν ἐπαναλαμβάνεται,
ἀποτελεῖ τὸ λεγόμενον, ὅτι οἱ Ῥωμαῖοι κατέστρεψαν τὴν ἑλληνικὴν ἐπιστήμην
καὶ φιλολογίαν. Εἰς τὴν πραγματικότητά εἶχε σημειωθῆ, ὡς εἶδομεν, γενικωτέρα
ἐσωτερικὴ ὕφεσις τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος, ἐντελῶς φυσικὴ εἰς τὸν κόσμον ἐκεῖ-
νον τῶν μικρῶν ἀνταγωνιζομένων βασιλείων καὶ πόλεων καὶ τοῦ παρακμάζοντος
καθεστῶτος τῶν Πτολεμαίων. Ἡ φιλολογία ἀπέκτησε νέαν ὑπόστασιν ἐν Ρώμῃ,
ἀκόμη δὲ καὶ ἐν Αἰγύπτῳ τὸ ὄλον ἐν μεγαλύτερον ἐνδιαφέρον τοῦ Καίσαρος, τοῦ
Μάρκου Ἀντωνίου καὶ τοῦ Αὐγούστου, ὡς καὶ αἱ ζῶηραι ἀνταλλαγαὶ μεταξὺ
'Αλεξανδρείας καὶ Ρώμης,⁴ εἶχον ἐνθαρρυντικὴν ἐπίδρασιν ἐπὶ τῶν φιλολόγων.

Δὲν εἶναι βέβαιον ἂν ὁ Δίδυμος, ὁ ὁποῖος ἐγενήθη καὶ ἐνηλικιώθη ἐν Ἀ-
λεξανδρείᾳ,⁵ μετέβη ποτὲ εἰς τὴν Ρώμην. Ἡ Ἀλεξάνδρεια, ὅπου αἱ βιβλιοθηκαὶ

¹ GRF 443 - 6. Ὁ Τυραννίων ὁ ὁποῖος ἐπραγματεύθη τὸ αὐτὸ θέμα ἦτο ὁ νεώτερος, ὁ ἀκμάσας μετὰ τὸν Φιλόξενον.

² Βλ. ἀνωτέρω, σελ. 71 κ.έ., περὶ τῶν ἀρχῶν.

³ Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 293. Τοῦτο θὰ ἀποτελέσῃ τὸ θέμα ἰδιαίτερου τόμου, ἐν τῷ ὁποίῳ
θὰ πραγματευθῶμεν διεξοδικώτερον περὶ τῶν (νεωτέρων τὴν ἡλικίαν) συγχρόνων τοῦ Δι-
δύμου, ἦτοι περὶ τοῦ Τρύφωνος, τοῦ Θέωνος, κτλ. ἐν συχρητισμῷ πρὸς τοὺς φιλολόγους
τῆς ἐπομένης γενεᾶς.

⁴ Στράβ. XIV 674 κ.έ.

⁵ Σουῖδ. λ. Δίδυμος. L. Cohn, RE V (1905) 445 κ.έ. *Didymi... Fragmenta* coll. M. Schmidt (1854, ἐπανεκδοθὲν τὸ 1964). Περὶ τῶν ἐν τοῖς Σχολίοις εἰς Ὅμηρον ἀποσπασμάτων τοῦ Διδύμου τῶν ἐκδοθέντων κεχωρισμένως ὑπὸ τοῦ A. Ludwich, *Aristarchs hom. Teatkritik* καὶ περὶ τοῦ ἔργου τοῦ Van der Valk, *Researches* βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 255, σημ. 4. Σημαντικὴν ὠθησιν εἰς τὴν ἔρευναν ἔδωσε ἡ ἐκδοσις τοῦ Βερο-

ελαφρὰς μόνον ζημίας εἶχον ὑποστῆ, εἶναι πιθανώτερον ὅτι ὑπῆρξε ὁ τόπος τῶν καταπληκτικῶν ἐπιτευγμάτων τῆς εὐρυμαθείας του. Παρὰ τὴν ὑπαρξίν των — ἴσως μάλιστα ἐξ αἰτίας αὐτῶν — ἡ φήμη του οὐδέποτε ὑπῆρξε πολὺ ὑψηλῆ. Οἱ ἑταῖροι τοῦ Μουσείου, οἱ ὅποιοι εἶχον φιλοπαίγμονα διάθεσιν κατὰ τὴν χρυσῆν ἐποχὴν τῶν πρώτων Πτολεμαίων,¹ ὄχι ὅμως καὶ κατὰ τὰ ἔτη τῆς ἀνωμαλίας, εἶχον ἐπανακτῆσει, φαίνεται, τὸ σκωπτικὸν πνεῦμα των· οὕτως ἢ ἄλλως ἐπανευρίσκομεν αὐτοὺς νὰ θέτουν καὶ πάλιν εἰς κυκλοφορίαν χλευαστικὰ παρωνύμια. Ἡ προσωνομία Χαλκέντερος προσεκολλήθη διὰ παντός εἰς τὸν Δίδυμον· τὸ βιβλιολάθας ἐχαρακτήριζε αὐτὸν ὡς ἄνθρωπον, τοῦ ὁποίου τὸ ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικὸν ἦτο ὅτι ἐγράφε τόσο πολλὰ βιβλία, ὥστε ἀκόμη καὶ ὁ ἴδιος δὲν ἠδύνατο νὰ ἐνθυμηθῆ τί εἶχε γράψει. Ὁ ἀπίστευτος ἀριθμὸς τῶν 3.500 ἢ 4.000 βιβλίων προφανῶς προέρχεται ἐκ τῆς αὐτῆς πηγῆς· ἦτο γνωστός, ὡς καὶ ἡ προσωνομία, βιβλιολάθας, κατὰ τὸν πρῶτον αἰῶνα π.Χ.²

Ποία ἦτο ἡ κινήτριος δύναμις τῆς παραγωγικότητος τοῦ Διδύμου, ἡ ὁποία καταφανῶς διέφερε ἀπὸ τὴν παραγωγικότητα τῶν ἄλλων φιλολόγων τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων; Πρὶν ἢ ἀπαντήσωμεν εἰς αὐτὴν τὴν ἐρώτησιν θὰ προσπαθήσωμεν νὰ ὀρίσωμεν ὅσα στοιχεῖα τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του δύνανται νὰ ἐξακριβωθῶν.

Οὔτε πότε ἀκριβῶς ἐγενήθη οὔτε πότε καὶ εἰς ποίαν ἡλικίαν ἀπέθανε γνωρίζομεν, δεδομένου ὅτι ὁ Σουΐδας τοποθετεῖ τὴν ἀκμὴν του μᾶλλον ἀορίστως «ἐπὶ Ἀντωνίου καὶ Κικέρωνος» καὶ λέγει ὅτι ἡ ζωὴ του «παρετάθη καὶ μέχρι τῶν χρόνων τοῦ Αὐγούστου», θέλει δηλαδὴ τὸν Δίδυμον σύγχρονον τοῦ βασιλέως τῆς Μαυριτανίας Ἰόβα, τοῦ ἱστορικοῦ.³ Συνεπῶς δὲν δικαιούμεθα νὰ λέγωμεν εἰ μὴ μόνον ὅτι εἰργάσθη κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. καὶ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου αἰῶνος μ.Χ. Ὁ Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, ὁ νεώτερος, καὶ ὁ Ἀπίων, ὁ γραμματικός, ὑπῆρξαν μαθηταὶ καὶ βοηθοὶ αὐτοῦ—πράγματι ὁ ἀριθμὸς τῶν βοηθῶν του πρέπει νὰ ὑπῆρξε σημαντικός.

Ἀδυνατοῦμεν νὰ δώσωμεν ἐδῶ πλήρη ἐπισκόπησιν τῶν ἀναριθμητῶν ἐκδόσεων⁴ τοῦ Διδύμου, ἀλλῶστε δὲν θὰ ἦτο ἐπάναγκες, ἐφ' ὅσον ὀλίγα παραδείγματα

λινείου παπύρου *Διδύμου Περὶ Δημοσθένους* (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 254, σημ. 3 καὶ σελ. 260, σημ. 1 περὶ τῆς κριτικῆς τοῦ Leo). Βιβλιογραφία ἐν Pack² ἀρ. 339 μετὰ παραπομπῶν εἰς ἄλλους παπύρους περιέχοντας συντόμους περικοπὰς τοῦ Διδύμου. Βλέπε ἐπίσης M. Lossau, «Untersuchungen zur antiken Demosthenesexegese», *Palingenesia* II (1964) *passim*.

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 202.

² Quintil. *inst.* I 8.20· Δημήτρ. Τρ. ἐν Ἀθην. IV 139 C. Πρβλ. Sen. *ep.* 88.37.

³ FGGrHist 275 T 1, πρβλ. T 13 (περίπου 50 π.Χ. - 23 μ.Χ. Jacoby). Πρβλ. E. Rohde, *Kleine Schriften* I 177.1, ὁ ὁποῖος θεωρεῖ ὅτι τὸ ἐπὶ Ἀντωνίου σημαίνει τὸ ἔτος 43. Ἄν ὁ Δίδυμος ἤκμασε τότε, πρέπει νὰ εἶχε γεννηθῆ τῷ 83.

⁴ Τὸ ἀναφερόμενον εἰς τὸν Δίδυμον τμήμα τοῦ ἔργου τοῦ Wilamowitz *Einleitung in die Tragödie* 157 - 68, διατηρεῖ εἰσέτι τὴν ἀξίαν του, ἐπειδὴ καλύπτει εὐρεῖαν φιλολογικὴν ἔκτασιν καὶ ὄχι μόνον τὴν τραγωδίαν.

ἀρκοῦν, διὰ νὰ καταδειχθοῦν ἡ τάσις καὶ ἡ ἀξία ὅλου τοῦ ἔργου του. Ὁ Ὀμηρος ἦτο τὸ κύριον θέμα τῆς φιλολογίας τῶν ἐλληνιστικῶν χρόνων ἐπὶ δύο καὶ ἡμισυν αἰῶνας. Τὸ πρῶτον ἐπίτευγμα τοῦ Διδύμου εἶναι ὅτι ἀνεκεφαλαίωσε ὅλας αὐτάς τὰς ὁμηρικὰς μελέτας. Δὲν θὰ ἐπαναλάβωμεν ἐδῶ ὅ,τι ἤδη ἐλέχθη εἰς τὸ περὶ Ἀριστάρχου¹ κεφάλαιον, ἀλλὰ πρέπει ἐκ νέου νὰ τονίσωμεν τοῦτο: Τὸ *Περὶ τῆς ἀρισταρχείου διορθώσεως* τοῦ Διδύμου ἀνῆκε, ὡς δεικνύει ὁ τίτλος, εἰς τὰ *Περὶ συγγράμματα*. Ἐδίδε περικοπὰς ἐκ τῶν κριτικῶν ἐκδόσεων τοῦ Ὀμήρου ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου καὶ ἐκ τῶν ἀντιστοίχων χωρίων τῶν ὑπομνημάτων καὶ τῶν μονογραφιῶν του, περιελάμβανε δὲ καὶ τὴν ἐπ' αὐτῶν κρίσιν τοῦ Διδύμου, ὁσάκις κατὰ τὴν γνώμην του παρίστατο ἀνάγκη. Δὲν ἦτο, ὡς τόσον συχνὰ ἐβεβαιώθη, ἀνασυγκρότησις τῆς κριτικῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστάρχου, τῆς δῆθεν ἀπολεσθείσης κατὰ τὸ μεσολαβῆσαν διάστημα. Ἡ πρωτεύουσα σημασία τοῦ ἔργου αὐτοῦ ἔγκειται εἰς τὰς κατὰ λέξιν περικοπὰς, καὶ τὰ ἀσθενέστερα σημεῖα του εἶναι τὰ σχόλια τοῦ ἰδίου τοῦ Διδύμου. Ἀναφέρει ἐπὶ παραδείγματι τὴν συμφωνίαν τῶν κειμένων τοῦ Ζηνοδότου, τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου (Γ 126), ἢ τὴν συμφωνίαν τοῦ Ἀριστάρχου πρὸς «ὅλας σχεδὸν τὰς ἄλλας ἐκδόσεις» (Α 522), καὶ σημειώνει τὴν ἀσυμφωνίαν των, ἐπὶ παραδείγματι εἰς τὸ Κ 306, ὅπου τὸ κοινῶς παραδεδεγμένον κείμενον τῶν σωθέντων χειρογράφων εἶναι οἷκεν ἀριστεύουσι: οὕτως Ἀρίσταρχος «οἷκεν ἄριστοι ἔωσι»· ὁ δὲ Ζηνοδότος «αὐτοὺς οἷ φορέουσι ἀμύμονα Πηλεῖωνα». Ἀριστοφάνης «καλοὺς οἷ φορέουσι (Σχολ. ΑΤ). Διετήρησε μετὰ προσοχῆς τὰς παραλλαγὰς, εἴτε διὰ τῆς ἀντιβολῆς πασῶν τῶν ἐκδόσεων εἴτε ἐπιλέγων μερικὰς ἐξ αὐτῶν ἐκ προσφάτων ἐκδόσεων. Εἰς τὰ συνεχῆ ὑπομνήματά του εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσειαν συνέλεξε ἐξηγητικόν, ἰδίως μυθογραφικόν², ὕλικόν ἐκ πολλῶν πηγῶν, ἐπίσης δὲ καὶ πολὺτιμα στοιχεῖα πληροφοριῶν, ὡς λόγου χάριν τὰς ἀπόψεις τοῦ Ἀριστοφάνους καὶ τοῦ Ἀριστάρχου περὶ τοῦ τέλους τῆς Ὀδυσσεΐας.³

Ὁ Δίδυμος, μετὰ τὰ περὶ Ὀμήρου βιβλία του, ἀφίερσε, ὡς ἔπραξαν καὶ οἱ προγενέστεροί αὐτοῦ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ,⁴ τὰς ἐντονωτέρας προσπάθειάς του εἰς τὴν ἀττικὴν κωμῳδίαν, συλλέξας διαφόρους γραφὰς καὶ ἐρμηνείας τῶν κωμικῶν ποιητῶν, ἰδίως τοῦ Ἀριστοφάνους,⁵ ἐκ τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων, ὑπομνημάτων καὶ μονογραφιῶν. Ἡ πολυτιμότερα συμβολὴ του ἦτο ἡ συλλογὴ σεβαστοῦ εἰς ὄγκον φιλολογικοῦ, ἱστορικοῦ, βιογραφικοῦ καὶ προσωπογραφικοῦ⁶ ὕλικου, δεδομένου ὅτι ὁ Ἀρίσταρχος⁷ δὲν εἶχε πραγματευθῆ ἐπαρκῶς αὐτὸ τὸ μὴ γλωσσο-

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 257 κ.έ., ἐπίσης παρατίθεται τὸ κείμενον τοῦ Σχολ. Γ 126 καὶ Α 522.

² C. Wendel, «Mythographie», *RE XVI* (1935) 1358 - 61.

³ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 208-9 κ.έ.

⁴ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 190 κ.έ. καὶ 267.

⁵ Πρβλ. P. Boudreaux, *Le texte d' Aristophane* 91 - 137 περὶ τοῦ Διδύμου.

⁶ Οἱ κωμωδοῦμενοί τοῦ Ἀμμωνίου ἀπετέλουν πρόσφορον πηγὴν, ἡ ὅποια δὲν ἦτο ἀκόμη εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Ἀριστάρχου.

⁷ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 267 κ.έ.

λογικὸν θέμα. Δὲν ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι ἔκαμε νέαν ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Μολονότι εἰς τὰ Σχόλια τοῦ Ἀριστοφάνους τὸ ὄνομά του ἀναφέρεται ἐξήκοντα ἐπτὰ φορές, δὲν προστίθεται ἡ συνήθης ἔκφρασις ἐν ὑπομνήμασι. Ἐπομένως παραμένει ἀπλή εἰκασία¹ ὅτι προετίμησε νὰ δημοσιεύσῃ τὸ ὑλικόν του ὑπὸ τὴν μορφήν ὑπομνημάτων, εἰκασία ὅμως ἀσφαλῆς, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀδιανόητον νὰ δεχθῆ τις ὅτι αἱ παραθέσεις του εἶναι δυνατὸν νὰ προέρχωνται ἐκ σειρᾶς μονογραφῶν. Ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος ἔκαμε τὴν ἐκπληκτικὴν διόρθωσιν² Ἀλκαῖος ἀντὶ τοῦ Ἀχαιοῦ (Ἀριστοφ. Θεσμ. 162) εἰς τὴν ἰδικήν του θεμελιώδη ἀποκατάστασιν τοῦ κειμένου. Ἀλλὰ ὁ Δίδυμος προσεπάθησε νὰ ὑπερασπισθῆ τὴν παράδοσιν τῶν χειρογράφων δι' ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα δικαίως ἀποκαλεῖ «μωρίας» (λελήρηται) νεώτερός τις σχολιαστὴς τῶν διασωθέντων Σχολίων. Τὸ παράδειγμα τοῦτο εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἐλλείψεως κοινῆς λογικῆς εἰς τὸν Δίδυμον — ἀλλὰ καὶ τῆς συντηρητικότητος καὶ στενότητος πνεύματος γενικῶς τῶν συμπλητην.

Τὰ ὑπομνήματα τοῦ Διδύμου εἰς τὸν Ὅμηρον, τὸν Πίνδαρον καὶ τοὺς τραγικούς ἔχουν τοὺς ἰδίους περιορισμούς, ἀλλὰ θὰ ἦτο πολὺ ἄδικον νὰ περιορισθῶμεν εἰς αὐτούς³ καὶ νὰ ἐπιτρέψωμεν νὰ ἀμαυρώσουν τὰ ἀληθῆ προσόντα του. Ἐξηγῶν τὰ πινδαρικά Ἐπινίκια,⁴ ὡς καὶ τὰς κωμωδίας τοῦ Ἀριστοφάνους, συνέλεξε περικοπὰς ἐκ παλαιότερων σχολίων, ἀλλὰ διηρένησε καὶ τοὺς ἱστορικούς, ἰδίως τοὺς γράψαντας περὶ τῆς Σικελίας, ἀκόμη δὲ καὶ τὸν ἀρχαιογνώστην Πολέμωνα, καὶ τοιοιτοτρόπως συνεπλήρωσε ὅ,τι εἶχε ἀφήσει ἀνερμηνευτον ὁ Ἀρίσταρχος. Τὰ ὑπομνήματα τοῦ Διδύμου περιελάμβανον τοὺς Παιῖνας καὶ τοὺς Ὑμνοὺς καὶ πιθανῶς πολλὰ ἄλλα ἐκ τῶν δέκα ἐπτὰ βιβλίων εἰς τὰ ὁποῖα ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος εἶχε διαιρέσει τὰ πινδαρικά ποιήματα.⁵ Ἐκ τοῦ ἔργου του Ὑπόμνημα Βακχυλίδου ἐπινίκιων⁶ μόνον ὁ τίτλος διασώζεται. Ἡ ταξινομησις καὶ ὁ ὀρισμὸς τῶν διαφόρων εἰδῶν μὲ ὅλας τὰς ὑποδιαιρέσεις των ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῆς μονογραφίας του Περὶ λυρικῶν ποιητῶν.

Δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ βεβαιότητος ἂν ὁ Δίδυμος ἔγραψε περὶ Αἰσχύλου.⁷ Ὁ προσφιλεὴς ποιητὴς του ἦτο ὁ Σοφοκλῆς καὶ μία ἀνάλυσις τῶν ἔξαιρετικῶς σοφῶν Σχολίων εἰς τὸν Οἰδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ τοῦ Σοφοκλέους δύναται

¹ Τὸ παρ' Ἀθην. II 67 D Δίδυμος δ' ἐξηγούμενος τὸ ἱαμβεῖον (Ἀριστοφ. Πλ. 720) δὲν σημαίνει κατ' ἀνάγκην ὑπόμνημα εἰς τὸν Πλοῦτον, ὡς γενικῶς ὑποτίθεται· πρβλ. ἀνωτέρω τὰ περὶ τοῦ ἐξηγεῖσθαι σελ. 266.

² Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 226.

³ Ὁ A. Roemer ὄχι μόνον ἔπραξε τοῦτο, ἀλλὰ καὶ κατέστησε τὸν Δίδυμον κύριον ὑπεύθυνον διὰ πᾶν ὅ,τι ἐθεώρει ἐσφαλμένον εἰς τὰ Σχόλια· πρβλ. ἀνωτ. σελ. 277, σημ. 5.

⁴ Βλέπε Irigoin, *Histoire du texte de Pindare* 67 - 75.

⁵ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 219.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 265.

⁷ Ὁ W. Schmid, *Gesch. d. griech. Lit.* II (1934) 305, ἔχει μεγάλην πεποίθησιν εἰς τὰ ἐπιχειρήματά του. Ἐκ παραδρομῆς τῆς γραφίδος, ἐν ὑπόμνημα εἰς τὸν Αἰσχύλον ἀποδίδεται ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸν Ἀριστοφάνην τὸν Βυζάντιον.

νά δώση μίαν ιδέαν τοῦ ὑπομνήματός του, παρά τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ φρασεολογία δὲν εἶναι ἰδική του. Τὸ ὄνομά του μνημονεύεται τρίς (Σχολ. *OK* 155, 237, 763) καὶ αἱ ἀναφοραὶ εἰς τοὺς παλαιότερον ὑπομνηματισαμένους (Σχολ. *OK* 388, 390, 681) συμφωνοῦν πρὸς τὸ ὕφος¹ του, μολονότι προσέθεσε πιθανῶς εἰς αὐτὰς ἰδικὰ του στοιχεῖα σχετικῶς πρὸς τὰς ἀρχαιότητας τῆς Ἀττικῆς, τὴν μυθογραφίαν καὶ τὴν ἱστορίαν. Ἐνῶ συνεχέντρωνε γεγονότα καὶ κρίσεις εὐνοϊκὰς διὰ τὸν Σοφοκλέα, εἰς τὰ ὑπομνήματά του περὶ τῶν δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου συνεδύαζε τὴν κριτικὴν κατακραυγὴν τοῦ παρελθόντος μετὰ τῶν προσωπικῶν του ἐπικρίσεων.² Τὸ ὄνομά του ἀπαντᾷ ὀγδοήκοντα φοράς εἰς τὰ Σχόλια ἐξ δραμάτων τοῦ Εὐριπίδου, ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα εἰσέτι νὰ εἴπωμεν πόσα ἐσχολίασε συνολικῶς. Τὰ διάφορα ἀντίγραφα, τὰ ὁποῖα παρατίθενται εἰς τὸ βιβλιογραφικὸν σημείωμα τῶν Σχολίων εἰς τὴν *Μήδειαν*, περιελάμβανον ἓν ἀντίγραφον τοῦ Διδύμου, ἐκ τοῦ ὁποῦ ἐλήφθησαν καὶ αἱ περικοπαί. Αὐτὰ τὰ ἀντίγραφα ἦσαν ἀσφαλῶς ὑπομνήματα: Μέχρι τοῦδε οὐδεμία σαφὴς ἀναφορὰ ἀνευρέθη περὶ τοῦ ὅτι ὁ Δίδυμος προέβη εἰς ἐκδοσιν ἢ διόρθωσιν οἰουδήποτε λυρικοῦ ἢ δραματικοῦ ποιητοῦ.³

Ἡ ἐργασία του διεκόπητο εἰς τὸ σημεῖον πέραν τοῦ ὁποῦ δὲν εἶχε προκατόχους διὰ νὰ ἀντλήσῃ. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἠναγκάσθη νὰ περιορισθῇ κυρίως εἰς τὴν ἐξήγησιν τῶν ποιητῶν. Ἐξαίρουμένων πιθανῶς τῶν μεγάλων ἱστορικῶν,⁴ οἱ μόνοι πεζογράφοι, διὰ τοὺς ὁποῖους ὑπῆρχον ὑπομνήματα εἰς τὴν διάθεσίν του, διὰ νὰ συλλεγῇ περικοπὰς καὶ νὰ γράφῃ συμπιλήματα, ἦσαν οἱ ῥήτορες, ἰδίᾳ δὲ ὁ Δημοσθένης. Εἶναι παράδοξον ὅτι οἱ ῥήτορες κατὰ παράδοσιν ἐμελετῶντο εἰς τὰς ρητορικὰς σχολὰς καὶ ὄχι ὑπὸ τῶν γραμματικῶν. Ἐν τούτοις ὠρισμένοι τίτλοι καὶ ἀποσπάσματα σχολίων τοῦ Διδύμου εἰς τοὺς ἀττικοὺς ῥητορας⁵ ἦσαν γνωστὰ καὶ πρὶν ὁ μέγας πάπυρος τοῦ Βερολίνου φέρῃ εἰς φῶς σημαντικὸν μέρος τοῦ πρωτοτύπου τοῦ *Διδύμου Περὶ Δημοσθένους*.⁶ Εἰς αὐτὴν τὴν μονογραφίαν, τὴν ὁποῖαν ἀπῆρτιζον ἄνισα λήμματα ἐκ τῶν *Φιλιππικῶν* IX—XII, ἀκολουθοῦμενα ὑπὸ ἐρμηνευτικῶν σημειώσεων, ὁ Δίδυμος πολλάκις ἀναφέρεται εἰς ἐπίλους ἢ τινὰς ἢ ὑπομνηματίσαντας, πρὸς τοὺς ὁποῖους εἶτε συμφωνεῖ εἶτε διαφωνεῖ. Οἱ *Πίνακες* τοῦ Καλλιμάχου⁷ περιελάμβανον τμήμα περὶ τῶν ρητόρων,

¹ Σχόλ. εἰς Σοφοκλέους *Οιδίποδα ἐπὶ Κολωνῶ*, rec. V. de Marco (1952). Εἰς τὸν πρόλογον σελ. XXII κ.έ. αἱ ὑπερβολαὶ τοῦ J. Richter, *W. St.* 33 (1911) 37 κ.έ., περιορίζονται εἰς τὰ πραγματικὰ αὐτῶν ὄρια.

² Βλέπε Elspenger, «Antike Kritik gegen Euripides», *Philol. Suppl.* XI I (1908) 108 κ.έ., 114 κ.έ. καὶ Index σελ. 167. — Πρβλ. Εὐρ. Ἰππ. ἐκδ. W. S. Barrett (1964) σελ. 48.

³ O. G. Zuntz, *An Inquiry into the Transmission of the Plays of Euripides* (1965) 253 κ.έ., πιστεύει εἰς ἐκδοσιν τοῦ «κειμένου τοῦ σχηρικοῦ ὑπὸ τοῦ Διδύμου πρὸς χρῆσιν τῶν σπουδαστῶν τῶν πολυτόμων ὑπομνημάτων του, οἱ ὁποῖοι ἐπεθύμουν νὰ ἔχουν πρόχειρον τὴν διατύπωσιν τῆς ἰδικῆς του προτιμήσεως».

⁴ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 268 κ.έ.

⁵ Διδύμ. fr. σελ. 310-17 Schm.

⁶ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 254, σημ. 3. Ὁ χαρακτηριστικὸς τύπος τοῦ *Περὶ Δημοσθένους* ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ τοῦ F. Leo εἰς τὴν πολλάκις ἀναφερθεῖσαν κριτικὴν του τῆς *editio princeps*.

⁷ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 152 κ.έ.

καὶ διάφορα ζητήματα γνησιότητος εἶχε θέσει καὶ ὁ ἴδιος ὁ Καλλιμάχος. Βραδύτερον, κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, συνετάχθησαν κατ' ἐπιλογὴν πίνακες¹ τῶν ἐπιφανεστέρων ρητόρων. Αἱ ἀναφοραὶ τοῦ Διδύμου ἀποκαλύπτουν τὸ σημαντικὸν γεγονός, ὅτι κατὰ τοὺς πρὸ αὐτοῦ χρόνους ὑπῆρχον καὶ ἄλλα, ἐκτὸς τῶν ἤδη ἀναφερθέντων, ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα περὶ Δημοσθένους. Ἐνδελεχεῖς ἔρευναι ἀπέδειξαν ὅτι πιθανώτατα ἀνήκον εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐπραγματεύοντο ζητήματα χρονολογίας, ἱστορίας καὶ γλώσσης.² Οὕτω εἰς αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν κλάδον τοῦ πεζοῦ λόγου ὁ Δίδυμος εἶχε ἀφθονον ὕλικόν νὰ ἐκμεταλλευθῇ.³

Ἄλλως δὲν θὰ ἠδύνατο νὰ ἀντλήσῃ εἰ μὴ μόνον ἐκ τῶν ἐρμηνευτικῶν τῆς ποιήσεως. Ἐνεκα τούτου τὰ περισσότερα ἀντιπροσωπευτικὰ ἐκ τῶν λεξικογραφικῶν συγγραμμάτων⁴ του εἶναι τὰ ἔργα τοῦ *Λέξις κωμικὴ καὶ Λέξις τραγικὴ*. Εἰς τὴν μακρὰν σειρὰν τῶν γλωσσογραφικῶν, λεξικογραφικῶν καὶ ὀνοματολογικῶν συλλογῶν κατεῖχον τὴν κορυφαίαν θέσιν αἱ *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου, αἱ ὁποῖαι ἐξετείνοντο εἰς εὐρεῖς τομεῖς τῆς λογοτεχνίας. Ὁ Δίδυμος, ἀντλῶν ἐκ τοῦ ὕλικου αὐτοῦ ὡς καὶ ἐκ τῶν κριτικῶν ἐρμηνευτικῶν ἔργων, περιωρίσθη εἰς τὴν χρῆσιν τῶν κωμικῶν καὶ τῶν τραγικῶν ποιητῶν. Ἀλλὰ τὸ περὶ τῆς γλώσσης τῶν τραγικῶν ἔργον του ἐκτείνεται τοῦλάχιστον εἰς εἴκοσι ὀκτὼ βιβλία, ἢ σειρὰ κατατάξεως τῶν ὁποίων παραμένει ἀκόμη ἄγνωστος.⁵ θὰ ἦτο ἀναμφιβόλως τεραστία ἀποθήκη, ἔνθα συνεσωρεύθησαν οἱ θησαυροὶ τῆς παλαιότερας ἐρεύνης ἀναμένοντες τὸ μέλλον. Εἰς τὸν Δίδυμον ἀποδίδονται ἐπίσης ὀλίγοι τίτλοι καὶ ἀποσπάσματα ἄλλων εἰδικῶν λεξικογραφικῶν καὶ γραμματικῶν ἔργων,⁶ εἰς μερικὰς ὁμῶς ἐκ τῶν περιπτώσεων αὐτῶν ἢ σχετικῆ μνεῖα ἴσως ἀφορᾷ εἰς νεωτέρους γραμματικούς τοῦ αὐτοῦ ὀνόματος.⁷ Ὑπάρχει τέλος μία ὁμὰς μονογραφικῶν.⁸ Ἐχομεν ἤδη μνημονεύσει τὰς περὶ τῆς κατατάξεως τῶν λυρικῶν ποιητῶν μονογραφίας του καὶ τώρα θὰ ἀναφερθῶμεν μόνον εἰς δύο ἄλλας. Ἡ *Περὶ παροιμιῶν*⁹ ἠῦξσε τὴν συλλογὴν παροιμιῶν, αἱ ὁποῖαι εἶχον συμπληθῆ ὑπὸ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου· μέγα μέρος τοῦ ὕλικου αὐτῆς ὠφείλετο εἰς

¹ Βλέπε ἄνωτέρω, σελ. 247.

² Lossau, *Palingenesia* II (1964) 66 κ.έ. «Die frühalexandrinische Demosthenesexegese (vor Didymos)». Περὶ τῶν *σύγγραμμα, ὑπόμνημα* κτλ. βλέπε σελ. 255.

³ Ἡ συνήθης ὑπόθεσις ὅτι αἱ μελέται του περὶ τῶν ρητόρων ἦσαν περισσότερον πρωτότυποι τῶν λοιπῶν (Cohn *RE* V 458.35 κ.έ.) δὲν ἔχει εἰσέτι ἐπιβεβαιωθῆ.

⁴ Διδυμ. fr. σελ. 15-111 Schm.

⁵ Ὁ Ἡσύχιος εἰς τὴν ἀφιερωτικὴν ἐπιστολὴν τοῦ λεξικοῦ του ὀμιλεῖ περὶ «ἀλφαβητικῆς τάξεως» (κατὰ στοιχεῖον), ἀλλ' ὁ Ἀρποκρατῶν ἐν λ. *ξηραλοιφᾶν* (Διδυμ. σελ. 84 Schm. fr. 1) καὶ Μακρόβ. *Sat.* V 18.9, 11 κ.έ. οὐδὲν ὡς συμβιβάζεται μετὰ τὴν διαβεβαίωσιν αὐτῆν.

⁶ Διδ. fr. σελ. 15-27 καὶ 335-55 Schm.

⁷ Cohn *RE* V 465 κ.έ. καὶ 471 κ.έ.

⁸ Διδυμ. fr. σελ. 356-40 Schm.

⁹ Βλέπε O. Crusius, *Analecta ad paroemiographos Graecos* (1883) 48 κ.έ., 92 κ.έ. καὶ K. Rupprecht, *RE* XVIII (1949) 1747 κ.έ.

τὴν ἀττικὴν κωμωδίαν. Ἐν ποικίλου περιεχομένου ἔργον του, τιτλοφορούμενον *Συμποσιακά* (ἢ *Σύμμεικτα*), ἦτο συσσωρευσις ὄλων τῶν θεμάτων, τὰ ὅποια δὲν εἶχον εὖρει θέσιν ἀλλαχοῦ· ἀλλὰ καὶ ἐδῶ ἀκόμη θὰ ἠδύνατό τις νὰ εὕρῃ μερικὰς λεπτομερείας ἀληθοῦς γνώσεως περὶ Ὀμήρου, Σαπφοῦς καὶ Ἀνακρέοντος.

Οἱ φιλόλογοι ποιηταὶ καὶ οἱ διάδοχοί των τοῦ τρίτου καὶ τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ. καὶ ἐξ ἔρωτος πρὸς τὰ γράμματα καὶ ἐκ τοῦ προσωπικοῦ των συγγραφικοῦ ἔργου παρεκινήθησαν νὰ διαφυλάξουν τὴν λογοτεχνικὴν κληρονομίαν τῆς ἐπικῆς, ἰωνικῆς καὶ ἀττικῆς ἐποχῆς¹· ἐπίστευον ἀκραδάντως εἰς τὸ αἰώνιον μεγαλεῖον τῆς. Ὁ Δίδυμος εἶχε παρακινήθῃ καὶ ἐκεῖνος ἐκ τοῦ ἔρωτός του πρὸς τὴν μάθῃσιν νὰ διαφυλάξῃ τὴν φιλολογικὴν κληρονομίαν τῶν Ἑλληνιστικῶν χρόνων. Ἐτρεφε εἰλικρινῆ θαυμασμὸν διὰ τὸ μεγαλεῖον τῶν φιλόλογων καὶ σταθερὰν πίστιν εἰς τὴν αὐθεντίαν των, ἂν καὶ δὲν ἦτο ἐντελῶς ἄμοιρος κριτικοῦ πνεύματος. Ἐγνώριζε ἐπίσης ὅτι τὰς ἐκδόσεις, τὰ ὑπομνήματα καὶ τὰς μονογραφίας δὲν πρέπει κανεὶς νὰ μεταχειρίζεται ὡς ἱερὰ καὶ ἀπαραβίαστα μνημεῖα τῆς φιλολογίας. Ἐκεῖνο, τὸ ὅποῖον ἔπρεπε νὰ διαφυλαχθῇ, ἦτο ἡ οὐσία των καὶ ὄχι ἡ μορφή των. Ἡ προσεκτικὴ συμπίλησις εὐφυῶς ἐπιλεγέντων ἀποσπασμάτων ἐξησφάλισε κατὰ τὸν καλῦτερον δυνατὸν τρόπον τὴν ἐπιβίωσιν των μέσα εἰς ἓνα παρακαμάζοντα πολιτισμὸν, ὁ ὅποῖος ἀνεζήτει συντόμους ὁδοὺς πρὸς τὴν γνῶσιν.

Ἐνωρίτερον εἶχομεν ἀναβάλει τὴν ἀπάντησιν εἰς τὸ ἐρώτημα, ἂν δύναται νὰ εὐρεθῇ ἡ δύναμις, ἡ ὅποια ἐκίνει τὴν φανταστικὴν δραστηριότητα τοῦ Διδύμου. Ἡ ἀπάντησις, ἐφ' ὅσον τώρα εὕρομεν αὐτήν, ὀρίζει τὴν σχέσιν του πρὸς ὄλην τὴν φιλολογίαν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων, καθὼς καὶ τὴν ἱστορικὴν θέσιν του κατὰ τὸ τέλος τοῦ αἰῶνος. Δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν μετὰ τίνος πεποιοθήσεως ὅτι ὁ Δίδυμος ἠδυνήθη νὰ καταστῇ ὁ ἰκανώτερος θεράπων μιᾶς ἀρχαίας πνευματικῆς κοινότητος, διότι εἶχε ἀποκατασταθῇ διὰ τῆς εἰρήνης τοῦ Αὐγούστου κάποια τάξις πραγμάτων εἰς ὀλόκληρον τὸν μεσογειακὸν κόσμον.

¹ Βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 103 κ.ἐ. πρβλ. σελ. 3.

EXCURSUS

Excursus εις τὴν σελ. 44

Πλατ. Φαῖδρ. 267 C (= *Vors.* 80 A 26 = *Art. script.* B III 4 Raderm.). *Πρωταγόρεια δέ . . . οὐκ ἦν μέντοι τοιαῦτ' ἄττα ; — ὀρθοέπειά γέ τις . . . καὶ ἄλλα πολλὰ καὶ καλά.* Αὐτὸ πιθανῶς ἦτο ἔκφρασις τοῦ ἰδίου τοῦ Πρωταγόρου, ὅχι ὅμως ἀσφαλῶς τίτλος βιβλίου, ὡς δεικνύει τό τις. Περὶ τοῦ Δημοκρίτου βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 49—50. Περὶ τῆς μεταγενεστέρως χρήσεως τοῦ ὄρου, εἰς ρητορικὰ συγγράμματα, βλέπε Radermacher, αὐτὸ ὅθι. Ὁ Θεμιστιος, *λογ.* 23 σελ. 350.19 Dind., προσεπάθησε νὰ διασαφηνίσῃ τοῦτον προσθέσας καὶ ὀρθορορημοσύνη—. Ἐν Πλάτ. *Κρατ.* 391 B (= *Vors.* 80 A 24 = *Art. script.* B III 9) ὁ Σωκράτης λέγει διδάξαι σε τὴν ὀρθότητα περὶ τῶν τοιούτων (δηλ. «περὶ τῶν τοιούτων γλωσσικῶν ζητημάτων») ἣν ἔμαθεν παρὰ Πρωταγόρου. Ὁ Ἐρμογένης ἀπαντᾷ ὅτι θὰ ἦτο παράλογον νὰ δεχθῇ τις ἐπὶ μέρους δόγματα, ὅταν ἀπορρίπτῃ ἐν τῷ συνόλω αὐτῆς τὴν Ἰαλήθειαν» τοῦ Πρωταγόρου: *εἰ τὴν Ἰαλήθειαν τὴν Πρωταγόρου ὅλας οὐκ ἀποδέχομαι.* Ἐνδέχεται συνεπῶς νὰ ἐπραγματεύθῃ ὁ Πρωταγόρας τοιαῦτα θέματα εἰς αὐτὸ τὸ βιβλίον. Ἄλλὰ δὲν πρέπει τις νὰ θεωρήσῃ ὅτι ἡ φράσις *τὴν ὀρθότητα περὶ τῶν τοιούτων* ἰσοδυναμεῖ ἀπολύτως πρὸς τὴν φράσιν *περὶ ὀνομάτων ὀρθότητα* (ὡς κατὰ τὰ φαινόμενα πράττουν οἱ Diels—Kranz· περὶ παρομοίων παρερμηνειῶν τοῦ *τῶν τοιούτων* = *τούτων* εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, βλέπε M. Pohlenz, *Herm.* 84 [1956] 61) καὶ νὰ ὑποθέσῃ ὅτι αὐτὴ ὑπῆρξε ἡ ἔκφρασις τοῦ Πρωταγόρου. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ὑπαρχουσῶν μαρτυριῶν ἡ ἔκφρασις αὐτῆ χαρακτηρίζει μᾶλλον τὸν λεγόμενον Ἡρακλείτειον Κρατύλον, τὸν ὁποῖον ὁ Πλάτων εἰσήγαγε ὡς τὸ κύριον πρόσωπον τοῦ ὁμωνύμου διαλόγου (*Κρατ.* 383 A = *Vors.* 65 A 5 *Κρατύλος φησὶν ὅδε . . . ὀνόματος ὀρθότητα εἶναι ἐκάστῳ τῶν ὄντων φύσει πεφυκυῖαν κτλ.*· πρβλ. 397 A), ἀφ' ἑτέρου δέ, κατὰ τρόπον διαφοροῦ τοῦ Προδίκου (βλέπε σελ. 47 κ.έ.). Διστάζομεν ἐπίσης νὰ ἀποδώσωμεν εἰς τὸν Πρωταγόραν τὰ περὶ τῆς «ὀρθότητος» τῶν ὁμηρικῶν ὀνομάτων («ἐτυμολογικὰ» ἐπιχειρήματα, τὰ προβαλλόμενα κατὰ τὴν συζήτησιν Σωκράτους καὶ Ἐρμογένους (*Κρατ.* 391 A—393 B), διότι συνδέονται πρὸς τὸ ζήτημα τῆς φύσεως καὶ τοῦ νόμου (βλέπε ἀνωτέρω *Κρατ.* 383 A). Βλέπε σελ. 46, σημ. 3 καὶ σελ. 63.

Ὁ Ἐρμείας (πέμπτος αἰὼν μ.Χ.) εἰς Πλάτ. *Φαῖδρ.* 267 CD σελ. 239. 14 Couston = *Art. script.* B III 5 ἡρμήνευσε τὸ ὀρθοέπεια ὡς κυριολεξία. Τὴν νεοπλατωνικὴν αὐτὴν ἐξήγησιν οὐδεμία ἄλλη παράδοσις στηρίζει καὶ οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ δεχθῶμεν αὐτὴν, ἰδίως δὲ ἂν συγκρίνωμεν τὰς ἐξηγήσεις τὰς ὁποίας ἔδωκε εἰς τὰ «δόγματα» τοῦ Πύλου καὶ τοῦ Λικυμνίου, αἱ ὁποῖαι ἐν τῷ κειμένῳ εὐρίσκονται ἀμέσως πρὸ τῶν δοξασιῶν τοῦ Πρωταγόρου. Περὶ τῶν προφανῶν σφαλμάτων βλέπε Radermacher, *Art. script.* B XVI 10 καὶ B XVI

2: ὁ Ἑρμείας ἀπέδωσε τὴν διάκρισιν μεταξύ *κυρίων*, *ἐπιθέτων*, κτλ. εἰς τὸν Λι-
κύνιον, τὸν ὁποῖον καὶ ἀπεκάλει διδάσκαλον ἀντὶ μαθητὴν τοῦ Πώλου, προχω-
ρεῖ δὲ μέχρι τοῦ σημείου νὰ ἀποδώσῃ εἰς τὸν Πρωταγόραν, τὸν ἀνήκοντα εἰς τὴν
παλαιότεραν γενεάν, τὸν κανόνα περὶ τῆς χρήσεως τῶν *κυρίων*, ὅχι ἄλλου εἴδους
ὀνομάτων. Ἀκόμη καὶ ὁ Wilamowitz φαίνεται ὅτι παρεπλανήθη ὑπὸ τοῦ Ἑρ-
μείου εἰς τὴν κατὰ τὰ ἄλλα σημαντικὴν του σημείωσιν εἰς τὸ ἐν Εὐρ. Ἑρακλ. Μ.
56 ὀρθῶς φίλος, λέγων ὅτι «ὁ Πρωταγόρας διὰ τοῦ ὀρθοπέπια ὑπενόει τὸ τοῖς
κυρίοις ὀνόμασι χρῆσθαι». Ὁ Η. Koller, «Die Anfänge der griechischen
Grammatik», *Glotta* 37 (1958) 5—40, ἀνασυνθέτει μίαν θεωρίαν περὶ τῆς ὀρθο-
πέπιας τοῦ Πρωταγόρου, βάσει τῆς *κυριολεξίας*, ἀποκρούει ὅμως τὴν ὑπὸ τοῦ
Ἑρμείου ἑρμηνεῖαν τῶν *κυρίων*, ὡς «κυριολεκτικῶν» καὶ ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ
«μεταφορικὰ» καὶ τῆς προσδίδει ἄλλην ἐξήγησιν: «λέξεις κοινῆς χρήσεως»,
«εὐρέως διαδεδομέναι», ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ποιητικὰς, τὰς λογοτεχνικὰς, τὰς
ἀπῆρχαιωμένας καὶ τὰς διακοσμητικὰς λέξεις. Τὸ ὅλον ἄρθρον βασίζεται εἰς τὸ
βιβλίον του *Die Mimesis in der Antike* (Bern 1954). Ἐν ἡ θεμελίωσις αὐτοῦ
τοῦ βιβλίου του περὶ τῆς μιμήσεως δὲν εἶναι ἀρκετὰ στερεά, καὶ εἶμαι πεπει-
σμένος ὅτι αὐτὸ συμβαίνει, (βλέπε καὶ W. J. Verdenius, *Mnemosyne*, σειρὰ
IV, τόμ. 10 [1957] 254—8 καὶ H. Herter, *DLZ* 1959, 402 κ.έ.), σχεδὸν πᾶν
ὅ,τι λέγεται εἰς τὸ ἐν λόγῳ ἄρθρον περὶ τῶν ἀπαρχῶν τῆς ἑλληνικῆς γραμματι-
κῆς καταπίπτει.

[*Addendum*. Ὁ D. Fehling, «Zwei Untersuchungen zur griech. Sprach-
philosophie» 1. «Protagoras und die ὀρθοπέπια», *Rh. M.* 108 (1965) 212—17,
μερικῶς τοῦλάχιστον καταλήγει εἰς παρόμοια συμπεράσματα. 2. «Φύσις und
θέσις» 218—29: ἀρκοῦμαι μόνον νὰ ἀναφέρω τὴν πολεμικὴν του κατὰ τῶν
ὑπεραπλουστεύσεων τόσον κατὰ τοὺς ὀψίμους χρόνους τῆς ἀρχαιότητος ὅσον
καὶ κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους, χωρὶς ὅμως νὰ λάβω θέσιν. Πρβλ. σελ. 242,
σημ. 2].

εἰς τὴν σελ. 46

Πλουτ. *Συμπ. προβλ.* VII 10 σελ. 715 Ε καὶ τὸν Αἰσχύλον ἱστοροῦσι τὰς
τραγωδίας ἐμπνέοντα ποιεῖν, καὶ οὐχ, ὡς Γοργίας εἶπεν, ἐν τῶν δραμάτων αὐτοῦ
«μεστὸν» (μέγιστον cod.: em. Reiske) «Ἄρεως» εἶναι, τοὺς Ἑπτ' ἐπὶ Θήβας,
ἀλλὰ πάντα Διονύσου (Aesch. trag. ἐκδ. Wilamowitz 1914, σελ. 78· πρβλ.
αὐτόθι σελ. 14 κ.έ. test. 43). Αὐταὶ αἱ πολεμικαὶ κατὰ τοῦ Γοργίου, αἱ ὑπογραμ-
μίζουσαι ὅτι πᾶν τὰ ἔργα τοῦ Αἰσχύλου εἶναι «μεστὰ Διονύσου», προέρχονται
ἐκ τινος περιπατητικῆς πηγῆς, πιθανῶς ἐκ τοῦ Χαμαιλέοντος εἰς τὸ *Περὶ Αἰ-
σχύλου ἔργων* του, βλέπε fr. 40 a καὶ b, F. Wehrli, *Die Schule des Aristoteles*
9 (1957) 61 καὶ ὑπόμνημα 85 κ.έ. Ὁ πρῶτος παρατηρήσας ὅτι ἡ παρὰ Πλουτάρ-
χου παράθεσις τοῦ Γοργίου καὶ ἡ διατύπωσις τοῦ σχετικοῦ χωρίου τῶν *Βατρά-
χων* ταυτίζονται λέγεται ὅτι ἦτο ὁ Th. Stanley (ὁ ἐκδούς τὸν Αἰσχύλον τῷ 1663).

Οὕτω ὁ Van Leeuwen εἰς τὸ ὑπομνημὰ του (1896) εἰς Ἄριστ. Βάτρ. ἐνθ' ἄνωτ., δὲν ἠδυνήθη ἄλλως νὰ ἐπαληθεύσω τὴν ὡς ἄνω δῆλωσιν εἰς μίαν τῶν ἐκδόσεων τοῦ Stanley. Μία ἄλλη, ἐλλείπουσα μέχρι τοῦδε, μαρτυρία θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθῆ εἰς τὰς ὑπαρχούσας συλλογὰς τῶν ἀποσπασμάτων τοῦ Γοργίου: Φιλοδ. Herculan. Volum. coll. altera (1873). T. VIII, σελ. 15, (Pap. ἀριθ. 1578) τοῦ *Αἰσχύλου* δ[. . .] Ἄρεως ἔλεγε. Ἡ σχέσις του πρὸς τὰ ἐν Ἄριστφ. Βάτρ. 1021 λεγόμενα ἀνεγνωρίσθη ὑπὸ I. Kemke, Φιλοδ. Μουσ. (1884) III fr. 16, σελ. 27. Ὁ Th. Comperz, *Zu Philodems Büchern von der Musik* (Wien 1885) 15, ἀπέδωκεν ἐπίσης αὐτὸ εἰς τὸν Γοργίαν καὶ προέτεινε συμπληρώσεις ἀνεξαρτήτως αὐτοῦ ὁμοίαν συμπλήρωσιν προέτεινε ὁ E. Schell, *De Gorgianae disciplinae, vestigiis* (Diss. Rostock 1890) 25.1.

εἰς τὴν σελ. 71

Θέων Σμ., *Expositio rerum mathem.* ἔκδ. E. Hiller (1878) 49 κ.έ. (Λατινικὴ μετάφρασις ἐν Chalcid. *Comment. in Plat. Tim.* κεφ. 44, ἔκδ. J. H. Wasznik, *Plato Latinus IV*, Leiden 1962, σελ. 92). Ὁ Erich Frank, *Plato und die sogenannten Pythagoreer* (1923) 167 κ.έ., ἐπίστευε ὅτι εἰς τὸ ὡς ἄνω χωρίον ἀνεκάλυψε ἐν ἀτομικὸν σύστημα «μουσικῆς» προγενέστερον τοῦ πλατωνικοῦ καὶ παρέθεσε ἐξονυχιστικὴν ἐρμηνείαν ὀρισμένων ἀποσπασμάτων τοῦ Δημοκρίτου, ἀλλὰ δὲν μὲ ἐπεισε ὅτι ὁ Ἄδραστος ἐξαρτᾶται ἐκ πρωϊμωτέρας ἀτομικῆς πηγῆς οὔτε ὅτι δύναται νὰ συναγάγῃ τις τὸ ὅσον πολλὰ ἐκ τῶν ἀνεπαρκῶν τίτλων καὶ παραθέσεων τῶν καταγεγραμμένων ὑπὸ τοῦ Diels ὑπὸ τὴν ἐπικεφαλίδαν *Μουσικά* (ἀνωτέρω, σελ. 50). Εἰς τὰς ὀλίγας προτάσεις τοῦ Ἄδράστου οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ εὑρεθῆ πέραν τῆς συνήθους πλατωνικῆς περιπατητικῆς παραδόσεως. Ὁ H. Koller, «Stoicheion», *Glotta* 34 (1955) 161 κ.έ., ἐδέχθη περὶ τοῦ χωρίου τοῦ Ἄδράστου ἐν Θέωνι Σμ. τὴν χρονολόγησιν τοῦ Frank, ἀντὶ ἄλλως ἀτομικῆς τινος πηγῆς ἐπενόησε προγενέστερον τοῦ Πλάτωνος μουσικὸν σύστημα, ἐν τῷ ὁποίῳ τὸ *στοιχεῖον* ἐχρησίμευε ὡς «*reihenbildende Töne*» ἐν τούτοις καὶ ὁ ἴδιος παρεδέχθη ὅτι δὲν ὑπάρχει καθαρὰ ἀπόδειξις ὅτι τὸ *στοιχεῖον* εἶναι μουσικὸς ὄρος ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς «κλίμακος». Βλέπε καὶ τὴν δι' ὀλίγων ἀνασκευῆν τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Koller ὑπὸ W. Burkert, «*Στοιχεῖον*», *Philol.* 103 (1959) 177 ἔ.

εἰς τὴν σελ. 82

Αἱ λύσεις τοῦ ζητήματος τούτου (Σχόλ. A A 50) παρενεβλήθησαν ὑπὸ τοῦ Schrader ἐν Πορφ. *Quaest. Hom. in Il.* σελ. 4, ἀλλὰ δὲν ὑφίσταται μαρτυρία περὶ τούτου (βλέπε καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Schrader τὴν σημείωσιν εἰς τὸν στ. 6). Ἡ πρώτη ἐκ τῶν λύσεων τὰς ὁποίας παραθέτει ὁ Σχολ. εἶναι σπανία καὶ ἐνδιαφέρουσα: *καὶ οἱ μὲν ῥητορικῶς λύνοντές φασιν, ὅτι φιλόανθρωπον ὄν τὸ θεῖον . . . πρότερον ἀπὸ τοιοῦτων ζώων ἤρξατο μετάνοιαν τοῖς ἀμαρτήσασιν διδοῦς.* Αὐτὸ

τὸ Σχόλ. σελ. 13.18 Dind. εἶναι γεγραμμένον εἰς τὴν ἐξωτερικὴν φωνὴν εἰς δύο στήλας, πρβλ. τὸ εἰς τὴν ἐσωτερικὴν φωνὴν σελ. 14.11 Dind. *φιλόανθρωπος ὢν ὁ Θεὸς πρῶτον . . . τὰ ἄλογα ζῶα ἀναιρεῖ, ἵνα διὰ τούτων εἰς δέος ἀγαγῶν τοὺς Ἕλληνας ἐπὶ τὸ εὐσεβεῖν παρασκευάσῃ* (οὐδὲν περὶ μετανοίας). Ἐὰν ἐγνώριζον ἐνωρίτερον τὸ ὡς ἄνω χωρίον, θὰ παρέθετον τοῦτο μετὰ χαρᾶς ὡς εὐπρόσδεκτον εὕρημα νέας μαρτυρίας ὑπὲρ τῆς ἐρμηνείας μου τοῦ fr. 114 τοῦ Καλλιμ., ὅπου ἔλεγον: «Τὸ κύριον σημεῖον . . . τὸ ὁποῖον παρελείφθη εἰς τὰς μεταγενεστέρας παραφράσεις . . . ἐκφράζεται εἰς τὸ τελικὸν δίστιχον τῆς ἀπαντήσεως τοῦ Ἀπόλλωνος: ὁ θεὸς σκοπίμως ἀργεῖ εἰς τὴν ἀπόδοσιν τῆς δικαιοσύνης, διὰ τὴν ὑπάρξιν ἀκόμη μία εὐκαιρία μετανοίας διὰ τὸν κακοποιὸν — δηλαδὴ τὴν μεταβάλλει τὴν ἀπόφασίν του». («The image of the Delian Apollo and Apolline ethics», *The Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 25 [1952] 30 κ.έ. = *Ausgewählte Schriften* [1960] 69). Αὐτὸ ἀκριβῶς λέγει καὶ ὁ ἀνώνυμος *λυτικός*: «ὁ Θεὸς ὡς φιλόανθρωπος ἤρχισε τὴν τιμωρίαν του ἀπὸ τῶν ζώων πρῶτον, προσφέρων εὐκαιρίαν μετανοίας εἰς τοὺς κακοὺς ἀνθρώπους μετάνοιαν τοῖς ἀμαρτήσασιν διδούς». Διέσωσε ὅ,τι εἶχον παραλείψει αἱ ἄλλαι παραφράσεις.— Γενικῶς περὶ *λυτικῶν* βλ. A. Gudemann, «Λύσεις», *RE* XIII (1927) 2511 κ.έ., ἰδίως 2517. 30 *ῥητορικῶς λόντες*.

εἰς τὴν σελ. 88

Πλάτ. *Νόμ.* 764 DE. Αὐτὸ εἶναι τὸ μόνον χωρίον, εἰς τὸ ὁποῖον αἱ λέξεις *μονωδία* καὶ *χορωδία* χρησιμοποιοῦνται ἐπὶ *λυρικῶν ᾠσμάτων*, ἀντιτιθέμεναι ἢ μία πρὸς τὴν ἄλλην. Οἱ νεώτεροι φιλόλογοι εἰς αὐτὸ τὸ χωρίον γενικῶς ἀναφέρονται, ὅταν πραγματεύωνται τὴν διαίρεσιν τῆς *λυρικῆς ποιήσεως* εἰς «*μονωδίαν* καὶ *χορικὸν ᾄσμα*». Οὕτω πράττει ἐπὶ παραδείγματι, ὁ C. M. Bowra, *Greek Lyric Poetry* 2α ἔκδ. (1961) 4. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ἐπαναλαμβανόμενον κατὰ παράδοσιν σφάλμα. Τῷ ὄντι ὁ Πλάτων ὠμίλει περὶ τῆς ἀσκήσεως *μονωδῶν* καὶ *χορωδῶν* εἰς τινὰ συζήτησιν περὶ μουσικῆς ἐκπαιδεύσεως. Οὔτε ὁ ἴδιος οὔτε ἄλλοις τις ἀρχαῖος συγγραφεὺς χρησιμοποιοεῖ τοὺς δύο αὐτοὺς ὄρους πρὸς θεωρητικὴν διαίρεσιν· ἢ λέξεις *χορωδία* οὐδαμοῦ ἄλλου ἀπαντᾷ, ἢ δὲ *μονωδία* χρησιμοποιεῖται ἀποκλειστικῶς διὰ τὸ ᾄσμα ἐνὸς μόνου ἠθοποιοῦ ἐν τῇ τραγωδίᾳ. Περὶ τῆς «καταχρηστικῆς» χρήσεως τῆς λέξεως *μονωδός* διὰ τὸ μεμονωμένον ἄτομον, τὸ ὁποῖον ἀπαγγέλλει ὀλόκληρον τραγικὸν ἴαμβον, ὡς λ.χ. ἦτο ὁ Λυκόφρων εἰς τὴν Ἀλεξάνδρῳ, βλέπε Τζέτζ. *Λυκόφρ.* σελ. 4.15 Scheer (πρβλ. Bekker, *AG* III 1461 σημ.). Ἡ διάκρισις εἰς *μονωδικὴν* καὶ εἰς *χορικὴν* *λυρικὴν* ποίησιν εἶναι νεωτέρα καὶ δύναται ἄριστα νὰ χρησιμοποιῆται διὰ τὰς ἀνάγκας τῆς ἱστορίας τῆς λογοτεχνίας. Ἀφ' ἐτέρου, εἶναι ἐντελῶς ἀνάρμοστον νὰ ἐφευρίσκωμεν ἑλληνικοὺς τίτλους «*μονωδίας*» καὶ «*χορωδίας*» (*sic*) καὶ νὰ χρησιμοποιῶμεν αὐτάς εἰς ἐκδοσιν κειμένων, ὡς ἀτυχῶς ἔπραξεν ὁ E. Diehl εἰς τὴν ἰδικὴν του *Anthologia Lyrica* τευχ. 4 (2α ἔκδ. 1935) καὶ 5 (2α ἔκδ. 1942), διότι τοιαυτὴ χρῆσις δίδει

τὴν ἐσφαλμένην ἐντύπωσιν ὅτι ἦσαν ὄροι τῶν ἀρχαίων γραμματικῶν. Περὶ τῶν ἀρχαίων διαιρέσεων βλέπε κατωτέρω, σελ. 154 καὶ 218 κ.έ.

εἰς τὴν σελ. 116

“Ὅταν τῷ 1954 ἀνέγνωσα τὴν ἐκ Λονδίνου πραγματεῖαν *Hellenistic Poetry*,* ἐγνώριζον μόνον δύο χωρία τῶν ἐπιστολῶν τοῦ G. Flaubert ἀναφέροντα τὸν «ἐλεφάντινον πύργον» (*Oeuvres complètes. Correspondance*, Nouvelle édit. augmentée, IIème Série, Paris 1926, σελ. 396, 24 Ἀπριλίου 1852 πρὸς τὴν Louise Colet: «Πρέπει . . . ὁ καθένας μας νὰ ἀνεβῆ στὸν ἐλεφάντινον πύργο του καὶ ἐκεῖ, σὰν μιὰ μπαγιαντέρα μέσα στὰ ἀρώματά της, νὰ μείνουμε μόνοι μέσα στὰ ὄνειρά μας» καὶ αὐτόθι III [1927], σελ. 54, 22 Νοεμβρίου 1852: «νὰ ἀνεβῶμε στὸ πιὸ ψηλὸ μέρος τοῦ ἐλεφάντινου πύργου μας, στὸ τελευταῖο σκαλί, στὸ πιὸ κοντινὸ στὸν οὐρανό»). Εἶχον τὴν ἀπερισκεψίαν νὰ εἶπω ὅτι ὁ Flaubert «ἐφεῦρε τὸν ἐλεφάντινον πύργον ὡς καταφύγιον τῶν λογοτεχνῶν τοῦ δεκάτου ἐνάτου αἰῶνος» (*JHS* 75 [1955/73 = *Ausgewählte Schriften* 158). Βραδύτερον ὁμως ἐκπεπληγμένος ἐξ αὐτῆς ταύτης τῆς ἀπερισκεψίας μου ἤρχισα νὰ ἐρευνῶ περισσότερον τὸ θέμα τῇ βοήθειᾳ τοῦ Hugo Friedrich, ὁ ὁποῖος μὲ παρέπεμψε καὶ εἰς τὸν E. R. Curtius, *Kritische Essays zur europäischen Literatur* (Bern 1950) 382. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὁ Sainte-Beuve, ὁ μεγαλύτερος Γάλλος κριτικὸς καὶ ἐλάσσων ποιητῆς, εἶναι ἐκεῖνος, ὁ ὁποῖος πρῶτος ἐχρησιμοποίησε αὐτὴν τὴν φράσιν, διὰ νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν ἀπομόνωσιν ἑνὸς ἀπόκοσμου ποιητοῦ, συγκεκριμένως τοῦ Alfred de Vigny, εἰς ἓν ποίημά του τοῦ ἔτους 1837 (*Pensées d' août*, 1837, ἐν *Poésies complètes* II νέα ἐκδ. 1863 σελ. 231, A.M. Villemain [epistula Horatiana]): «Ἡ ποίησις στὴν Γαλλία . . . ὁ Λαμαρτῖνος, ὁ Οὐγκώ . . . καὶ ὁ Βιγνὸ πιὸ μυστικά, σὰν στὸν κρυφὸ ἐλεφάντινον πύργου του, πρὶν ἀπὸ τὸ μεσημέρι, ξαναγυροῦσε». Ἡ φράσις αὐτὴ προῆλθε διὰ τολμηρᾶς ἀλλαγῆς τῆς πασιγνώστου ἐν τῷ *Ἄσματι Ἀσμάτων* 7.5 εἰκόνας ὁ τράχηλός σου ὡς πύργος ἐλεφάντινος (Σουλαμιτίς), μεταφερθείσης εἰς τὴν Θεοτόκον εἰς τὴν *Λιτανείαν* τοῦ Λορέτο: «Turris eburnea». Θὰ εἶχον ἀποφύγει πολλοὺς κόπους, ἂν εἶχον συμβουλευθῆ ἐγκαίρως τὸ Shorter Oxford English Dictionary, τὸ ὁποῖον ἐν λ. ivory παραπέμπει εἰς τοὺς Sainte-Beuve καὶ A. de Vigny (ἄσα γαλλικὰ λεξικὰ συνεβουλευθῆν δὲ μὲ ἐβοήθησαν). Ποῖος ὁμως κατέστησεν ἐκ νέου τόσον δημοφιλῆ αὐτὸν τὸν ἐλεφάντινον πύργον, ὥστε νὰ γίνῃ κοινὴ στερεότυπος φράσις τῶν ἡμερησίων ἐφημερίδων τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γερμανίας; Ὁ Henry James ἤρχισε νὰ γράφῃ μυθιστόρημα ὑπὸ τὸν τίτλον: *The Ivory Tower* πρὸ τοῦ Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, ἀλλὰ διέκοψε τοῦτο τὸν Αὐγούστου τοῦ 1914. Τὸ ἡμιτελὲς βιβλίον του ἐδημοσιεύθη ἐν Λονδίῳ τῷ 1917, ἀλλ' εἰς αὐτὸ «οὐδεμία μνεῖα γίνεται δι' αὐτὸ τοῦτο

* Ὁ συγγραφεὺς ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ E.A. Barber, διὰ τὴν ὁποῖαν βλέπε σελ. 104, σημ. 3 — Σημ. τ.μ.

τὸ συμβολικὸν ἀντικείμενον» (βλέπε Πρόλογον, σελ. VI). Ὁ T.S. Eliot ἐν τῇ εἰσαγωγῇ του εἰς τὰ «Δοκίμια» τοῦ Paul Valéry, *Collected Works* ἐκδ. J. Matthews, τόμ. VII (1958) XIX, ὀμιλεῖ περὶ «μιας νέας ιδέας τοῦ ποιητοῦ . . . Ὁ ἐλεφάντινος πύργος διεμορφώθη ὡς ἐργαστήριον . . . ἐν ἐρημικὸν ἐργαστήριον».

εἰς τὴν σελ. 149

Call. ὕμν. II 110 κ.έ. *Δηοῖ δ' οὐκ ἀπὸ παντὸς ὕδωρ φορέουσι μέλισσαι, / ἀλλ' ἦτις καθαρὴ τε καὶ ἀχράαντος ἀνέρπει / πίδακος ἐξ ἱερῆς ὀλίγη λιβὰς ἄκρον ἄωτον.* Ὅταν ἡ Anna Fabri ἐξέδωσε τὸν Καλλιμαχον τὸ 1675, ὁ σοφὸς πατήρ της παρέπεμφεν αὐτὴν εἰς Σχολ. Θεόκρ. XV 94 τὰς ἱερείας (ἐταίρας codd.: em. T. Faber) αὐτῆς (ἐνν. τῆς Κόρης) καὶ τῆς Δήμητρος μελισσας λέγεσθαι. Ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἐκείνης αἱ μέλισσαι ἐθεωρεῖτο ὅτι δηλοῦν «ἱερείας», αἱ ὁποῖαι μεταφέρουν ὕδωρ εἰς ἓνα ναὸν τῆς Δήμητρος, διὰ τὸ πλύνουν τὸ ἱερὸν ὁμοίωμά της· βλέπε ἰδίως G. Pasquali, *Quaestiones Callimacheae* (1913) 86–92. Πρβλ. καὶ P. Oxy XV (1922) 1802 στήλη II 29 = Ἀπολλδ. II. θεῶν 244 *FGrHist* 89, ἔνθα αἱ θεσμοφοριάζουσαι γυναῖκες τῆς Πάρου ἀποκαλοῦνται μέλισσαι ὡς καὶ ἓνα ἀνώνυμον ὕμνον εἰς τὴν Δήμητραν (Page, *Greek lit. Pap.* σελ. 408) στ. 2 δεῦτε μέλισσαι. Εἰς τὴν ἐκδοσίν μου (1953) παρέθεσα τὸν Ἑσὺχ. μέλισσαι αἱ τῆς Δήμητρος μυστίδες. Ὅφειλω μετὰ τινος λύτης νὰ ἀναιρέσω αὐτὴν τὴν παραπομπήν. Μέλισσαι εἶναι ἀπλῶς μέλισσαι καὶ πράττουν ἐκεῖνο τὸ ὅποιον εἶπε ὁ Ἀριστοτέλης ἐν *Z. ἱστ.* VIII I σελ. 596 b 18 *ὕδωρ δ' ἦδιστα εἰς ἑαυτὰς λαμβάνουσιν, ὅπου ἂν καθαρὸν ἀναπηδᾷ* (περισσότεραι παραπομπαὶ εἰς *RE* III 453.29 κ.έ.). Βλέπε ἐπίσης καὶ *Virg. Georg.* IV 54 κ.έ. «*flumina libant / summa leneves*» (δηλ. *apes*), ἔνθα τὸ «*summa*» συμπίπτει πρὸς τὸ *ἄκρον ἄωτον*. Ἐὰν ὁ Βιργίλιος εἶχε κατὰ νοῦν αὐτοὺς τοὺς στίχους τοῦ ὕμνου (πρβλ. F. Klingner, *Virgils Georgica* 1963, σελ. 166 ἐ.), εἶναι βέβαιον ὅτι ἐξέλαβε τὸ μέλισσαι ὄχι ὡς ἱερείας, ἀλλ' ὡς μελισσας ἀπλῶς. Οὐδεὶς λόγος ὑπάρχει νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ «γλῶσσα» τοῦ Ἑσυχίου ἔχει τὴν ἀρχὴν της ἐν ὑπομνήματι εἰς τὸν Καλλιμαχον. Βλέπε Σχόλ. Θεόκρ. XV 94 μετὰ τῶν σημειώσεων τοῦ Wendel. Εἶναι ἴσως ἱκανοποιητικὸν δι' ἡμᾶς νὰ ἀπαλλαγῶμεν τῶν ἱερείων καὶ νὰ ἀποκαταστήσωμεν τὴν ποιητικὴν ἀπλότητα τοῦ χωρίου· ἐν τούτοις ὀφείλομεν νὰ ὁμολογήσωμεν ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν διατι αἱ μέλισσαι προσφέρουν τὰς μικροσκοπικὰς τῶν σταγόνων ὕδατος εἰς τὴν Δήμητραν (Περὶ Δήμητρος καὶ μελισσῶν βλέπε Olek, *RE* III 448, 58 κ.έ.). Ἀληθῶς εἰς τὰ ποιήματα τοῦ Καλλιμάχου ὑπάρχουν πλεῖστοι ὄσοι ὑπαινιγμοί, τῶν ὁποίων ἀκόμη δὲν ἔχομεν συλλάβει τὸ νόημα. Ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἴσως εἶναι ἀξία προσοχῆς μία μᾶλλον παράτολμος ὑπόθεσις. Ὁ Καλλιμάχος ἀναφέρεται εἰς τὴν Δήμητραν τοῦ Φιλιτᾶ συχνότερον ἀπὸ ὅσον θὰ ἐπέτρεπον νὰ ὑποθέσωμεν τὰ παλαιὰ ἀποσπάσματα του (fr. 5–8 Kuchenhüller): ἡ *δμπνια θεσμοφόρος* Call. fr. 1.10 εἶναι ἡ Δημήτηρ τοῦ Φιλιτᾶ καὶ ἡ πολλὰς συζητήσεις προκαλέσασα «γλῶσσα» *ἄεμμα ἀντί*

τῆς λέξεως τόξον ὕμν. Π 33 προέρχεται ἐκ τοῦ ποιήματός του, ὡς ἀποκαλύπτουν τὰ νέα Σχόλια (Call. Π σελ. 47). Αἱ μέλισσαι ἀπαντοῦν ὡς βουγενεῖς εἰς ἓνα ἐξάμετρον τοῦ Φιλιτᾶ fr. 18 K., τὸν ὁποῖον πιθανῶς ἀπεμιμήθη ὁ Call. fr. 383.4 (βλέπε τὴν ἰδικὴν μου σημείωσιν αὐτόθι), ἀλλὰ δὲν γνωρίζομεν τὰ συμφραζόμενα τοῦ στίχου. Μερικοὶ φιλόλογοι ὑπωπτεύθησαν ὅτι πιθανῶς ἀνήκει εἰς τὴν Δῆμητραν. Συνεπῶς δὲν ἀποκλείεται ὁ εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου ὕμνου συσχετισμὸς τῶν μελισσῶν πρὸς τὴν Δῆμητραν νὰ εἶναι ἀνάμνησις τῆς Δῆμητρος τοῦ Φιλιτᾶ, ἡ ὁποία ἦτο παροῦσα ἐν τῇ μνήμῃ του, ὅταν ἐκεῖνος συνέγραφε τὸν ὕμνον καὶ τὴν πολεμικὴν του κατὰ τῶν Τελχίνων.

εἰς τὴν σελ. 168

Τὸ κείμενον παρενοήθη ὑπὸ τοῦ Meineke, τοῦ Wilamovitz καὶ ὑπὸ τοῦ Wendel, ὁ ὁποῖος ἐξετύπωσε τὰς εἰκασίας τῶν προκατόχων του εἰς τὸ κριτικὸν του ὑπόμνημα. Βλέπε ἐπίσης καὶ τὸ ἔργον του «Die Überlieferung der Scholien zu Apoll. Rh.», *AGGW* III I (1932) 113. Πρβλ. H. Herter, *Rh. M.* 91 (1942) 313 καὶ *Bursians Jahresbericht* 285 (1955) 227 κ.έ., P. Händel, *Herm.* 90 (1962) 431, Lesky (ἀνωτέρω, σελ. 104, σημ. 3) 666. «Ὅλοι ἐννοοῦν τὸ τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Μουσείου ἀξιωθῆναι ὡς ἀναφορὰν εἰς τὸ ἀξίωμα του τοῦ διευθυντοῦ τῆς βιβλιοθήκης. Αὐτὴ ὅμως ἡ φράσις χρησιμοποιεῖται καὶ ὑπὸ τοῦ Εὐσ. Ἐκκλ. Ἱστορ. III 9.2 βιβλιοθήκης ἀξιωθῆναι ἢ *Εὐαγγ. Προπ.* VIII 1.8 τῶν κατὰ τὴν Ἀλεξάνδρειαν βιβλιοθηκῶν ἠξιώθη ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ τῆς ἐν βιβλιοθήκαις ἀναθέσεως . . . καταξιωθῆναι (Ἐκκλ. Ἱστ. II 18.8). Βλέπε καὶ ἀνωτέρω (σελ. 119) Ἀριστέ. ἐπιστ. 9 ἄξια καὶ τῆς . . . βιβλιοθήκης. Μετὰ τὴν πρώτην ἀποτυχίαν καὶ τὴν ἐξορίαν του εἰς Ρόδον, ὁ Ἀπολλώνιος ἐπέστρεψεν, «ὅπως μερικοὶ λέγουν», εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ ἀπήγγειλε τὰ Ἀργοναυτικά του μετὰ ἐξαιρετικῆς ἐπιτυχίας, καὶ ἔνεκα τούτου ἐθεωρήθη ἄξιος τῶν βιβλιοθηκῶν τοῦ Μουσείου, ἐτάφη δὲ παραπλεύρως αὐτοῦ τοῦ Καλλιμάχου. Εἶναι ἀπολύτως φανταστικὴ ἡ ἱστορία περὶ πλήρους ἀποκαταστάσεώς του εἰς τὴν γενέτειραν καὶ τῆς τελικῆς συμφιλίωσεως αὐτοῦ μετὰ τοῦ ἀντιπάλου του ἐντὸς τοῦ τάφου. Τὸ ἀμφίβολον αὐτὸ χωρίον εἰς τὸ τέλος τοῦ δευτέρου Βίου δὲν δύναται νὰ παραβληθῇ πρὸς τὴν ἐν *P. Oxy* 1241 σοβαρὰν παράδοσιν. Ἡ ἱστορία τῆς «ἐπιστροφῆς τοῦ αὐτόχθονος» ὀφείλεται πιθανῶς εἰς σύγχυσιν αὐτοῦ μετὰ τοῦ νεωτέρου του Ἀπολλωνίου, τοῦ Εἰδογράφου καὶ βιβλιοθηκαρίου ἀμέσως μετὰ τὸν Ἀριστοφάνην τὸν Βυζάντιον. Ἐπειδὴ ὅμως ὁ Βίος οὐδὲν λέγει περὶ τοιοῦτου διορισμοῦ τοῦ Ἀπολλ. Ἰ. εἰς τὴν βιβλιοθήκην, ἀποβαίνει ἔτι περισσότερον συζητήσιμον ἂν χρειάζεται νὰ δεχθῶμεν τοιαύτην σύγχυσιν.

εἰς τὴν σελ. 211.4

Προσεκτικοὶ ἀναγνώσται τοῦ μετὰ θάνατον ἐκδοθέντος ἔργου τοῦ Wilamowitz περὶ τῆς ἑλληνικῆς θρησκείας δυνατὸν νὰ ἐξεπλάγησαν ἐκ τίνος παρατηρή-

σεώς του περι τοῦ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου περιλαμβανομένης εἰς τὴν σπουδαίαν παράγραφον, ἡ ὁποία ἀναφέρεται εἰς τὰς «προσωποποιήσεις» (Wilamowitz, *Der Glaube der Hellenen* I (1931) 26, ἐπαναλαμβάνεται ἐν II (1932) 417). Δι' αὐτῆς ἐπαινεῖ τὸν Ἀριστοφάνη ὡς συντεῶς πραγματευθέντα τὴν ὁμηρικὴν εἰδωλοποιάν, διότι εἶπε ὅτι ὁ ποιητὴς εἶχε σχηματίσει ὠρισμένων θεοτήτων τὰς μυθικὰς εἰκόνας, ὥστε νὰ ἐπιδέχωνται τὰ αὐτὰ ὀνόματα μὲ τὰ ἀνθρώπινα πάθη καὶ πράγματα, π.χ. ἔρως, ἔρις, φόβος κτλ. Ὁ Wilamowitz πρὸς ἀπόδειξιν τούτου παραπέμπει εἰς Πορφ. Ἰλ. (σελ. 42 Schrader). Εἰς τὴν πραγματικότητα ὁμοῦς μόνον ὁ Εὐστάθιος ἀπέδωσε τὴν πρώτην ἐμφάνισιν τῆς θεωρίας δαίμονες εἰδωλοποιούμενοι μυθικῶς εἰς μονογραφίαν τινὰ τοῦ Ἀριστοφάνους, τὴν *Περὶ Αἰγίδος* (Εὐστ. σελ. 603.28 εἰς E 738). Τὰ ὑπάρχοντα Ὀμηρικὰ Σχόλια Β εἰς Β 787 οὐδένα συγγραφέα ἀναφέρουν, ἐνῶ τὰ εἰς E 741 ἀναφέρουν τὸν Ἀριστοτέλη (πρβλ. Σχολ. ΒΗQ λ 634· ἀμφίβολα Σχολ. Α Λ 4). Ἡ ὑπόνοια τοῦ Nauck, ὅτι ἡ παραπομπὴ τοῦ Εὐσταθίου εἰς τὸν Ἀριστοφάνη ἦτο λάθος, ἐνισχυθῆ ὑπὸ τοῦ Schrader δι' ἰσχυροτέρων ἐπιχειρημάτων. (Nauck σελ. 271—3, Πορφ. *Quaest. Hom. ad Il.* ἐκδ. H. Schrader [1880] 44 κ.έ. Ἀνεξαρτήτως ἐκείνου ὁ L. Cohn, *Jahrbh. f. class. Phil.* Suppl. 12 [βλέπε σελίδα 235, σημ. 5] 287.4 ἐξήγαγε τὰ ἴδια συμπεράσματα μὲ τὸν Schrader, καὶ ὁ Jacoby *FGHhist* II [1930] 754.36 εἰς Ἀπολλδ. *Περὶ θεῶν ὀρθῶς ἠκολούθησεν ἐκείνους*. Πρβλ. Ἀριστλ. *Ψευδεπιγρ.* ἐκδ. V. Rose [1863] 162 κ.έ.). Περὶ τῆς ἀμφισβητήσιμου ἀνασυνθέσεως τοῦ Πορφυρίου ὑπὸ τοῦ Schrader, ὡς καὶ περὶ τῆς πιθανῆς σχέσεως τοῦ Πορφυρίου πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη βλ. ἀνωτ., σελ. 83, σημ. 5. Ἀνάλογον περίπτωσιν ἀποτελεῖ καὶ ἡ λαμβασμένη ἀπόδοσις τῆς ἐρμηνείας τῆς παροιμίας *Κερκυραίων μᾶστιξ* εἰς τὸν Ἀριστφ. Βυζ. ἐν Σχολ. (V, Ald.) Ἀριστφ. Ὅρν. 1463. Ὁ Ζηνοβ. παρ' Ἀθην. III 14 (Miller, *Mélanges* σελ. 370) διὰ τῆς παραπομπῆς Ἀριστοτέλους . . . ἐν τῇ *Κερκυραίων Πολιτεία* ἐπεβεβαίωσε ὅτι εἶναι ἐλάχιστα ἀκριβῆς καὶ ἐπομένως ἀπορριπτέα ἡ πληροφορία τοῦ Ζηνοβ. Παροιμ. IV 49 (πρβλ. Ἀριστλ. fr. 513. R). Ἄλλη ἀνάλογος περίπτωσις ἴσως εἶναι Ἐρωτιαν. *Λέξ.* Ἰπποκρ. ἐν λ. *πικερίω* σελ. 73.13 Nachmanson, ὁ ὁποῖος ἀκολουθῶν τὸν Rose, Ἀριστλ. fr. 636, ἀναγινώσκει Ἀριστοτέλους ἐν τοῖς Ὑπομνήμασιν ἀντὶ τοῦ τῶν χειρογράφων Ἀριστοφάνη. Συνεπῶς εἶναι ἐντελῶς ἀμφίβολον ἂν πράγματι ὑπῆρξε *σύγγραμμα* τοῦ Ἀριστοφάνους περὶ τῆς Αἰγίδος καὶ ἂν οὗτος ἐπραγματεύθη αὐτὸ ἢ ἄλλο θεμελιῶδες πρόβλημα τῆς ἐλληνικῆς θρησκείας. Μαρτυρίας περὶ τῆς εἰδωλοποιίας βλέπε ἐπίσης εἰς K. Reinhardt, *De Graecorum Theologia* (Diss. Berlin 1910) 107 κ.έ. καὶ ἐπιπροσθέτως εἰς Πλουτ. *Πρὸς Κωλώτην* 11 σελ. 1113 Α οἱ ποιηταί . . . ἀνειδωλοποιούντες (Σ' 535), Schol. AD I 502 ἀνειδωλοποιεῖ τὰς Λιτὰς ὡς δαίμονας τινὰς (πρβλ. Σχολ. Εὐρ. Ὅρ. 256).

ADDENDA

- σελ. 43.1 «Antisthenis Fragmenta», coll. Fernando Decleva Caizzi, *Testi e documenti per lo studio dell' Antichità* 13 (1966), βασιζόμενον ἐν μέρει εἰς τὴν ἀδημοσίευτον ἐναίσιμον διατριβὴν τοῦ Jean Humblé, *Antisthenes' Fragmenten* (Gent, 1932).
- σελ. 50.1. Πρβλ. κατωτέρω σελ. 289.3 Addenda.
- σελ. 51, στ. 17. G.M.A. Grube, *The Greek and Roman Critics* 1965. Εἶναι μία εὐπρόσδεκτος μελέτη γραφεῖσα ὑπὸ εἰδικοῦ τῆς ἀρχαίας ρητορικῆς. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐγράφη ἀπὸ διαφορετικῆς σκοπιᾶς, θὰ ἦτο χρήσιμος ἢ παραβολὴ ἐνίων κεφαλαίων αὐτῆς πρὸς τὰ χωρία τοῦ ἀνά χειῖρας ἔργου μου τὰ ἀναφερόμενα εἰς τὴν φιλολογικὴν κριτικὴν (πρβλ. σελ. 55, 244, κ.έ., κτλ.).
- σελ. 62.1 B. Snell, *Philol.* 96 (1944) 170 κ.έ. = *Gesammelte Schriften* (1966) 119 κ.έ.
- σελ. 63.3 Ἡ πενιχρὰ καὶ διαφορομένη παράδοσις ἐπανεξετάζεται μετὰ προσοχῆς ὑπὸ τοῦ G.A. Pritivera, «Laso di Ermione nella cultura ateniese e nella tradizione storiografica», *Filologia e Critica*, I (1965).
- σελ. 64.2 Περὶ τοῦ *P. Oxy.* 1083 fr. 1 θεωρουμένου ὡς τμήματος σατυρικοῦ τινος δράματος τοῦ Σοφοκλέους βλέπε *W St.* 79 (1966) 63 κ.έ.
- σελ. 83.3 Ν ἂ π ρ ο σ τ ε θ ἦ Δοῦρις *FGH-Hist* 76 F 30 *Προβλήματα Ὀμηρικὰ* (ἐν *Schol. Gen.* Φ 499).
- σελ. 98, στ. 7–8 ν ἂ ἄ ν α γ ν ω σ θ ἦ Ἄττικοὶ χρονογράφοι ἄ ν τ ἰ Ἄττικοὶ ἱστορικοί.
- σελ. 110.4 «τὰς πολὺ ὀλίγας ἐξαιρέσεις», ἐξαιρέσεις δηλαδὴ ποιητῶν, τὰς ὁποίας ἔκαμε ὁ Πλάτων.
- σελ. 124.1 Τὸ χειρόγραφον τοῦ βιβλίου αὐτοῦ εὐρίσκειτο εἰς τὴν ὀριστικὴν μορφήν του πρὶν δυνθῶ νὰ ἴδω τὸν δεύτερον τόμον τοῦ M. Van der Valk, *Researches on the Text and Scholia of the Iliad* (1964)· τὰς ἀναφοράς μου εἰς τὸν πρῶτον τόμον βλέπε σελ. 255.4, 278.1, 2, 326.5. Εἶναι δι' ἐμὲ ἀδύνατον τῶρα νὰ ἀξιολογήσω ἀκριβοδικαίως ἓνα ἐντιμον καὶ ἄοκνον συγγραφέα τοῦ ὁποίου αἱ ἐπίπονοι ἐρευναι καλύπτουν μέρος τοῦ αὐτοῦ πεδίου, τὸ ὁποῖον πραγματεύονται ὀρισμένα ἐκ τῶν ἐπομένων κεφαλαίων, ἰδίως τὰ περὶ Ζηνοδότου καὶ Ἀριστάρχου. Τοῦτο δὲ εἶναι περισσότερον λυπηρόν, καθ' ὅσον ὁ κ. Van der Valk πολλάκις ἐκφράζει διαφορετικὰς ἢ καὶ ἀντιθέτους τῶν ἰδικῶν μου ἀπόψεις περὶ τῆς κριτικῆς ἐργασίας τῶν Ἀλεξανδρινῶν. Ἀνεξαρτήτως τούτου, ἡ γνώμη του ὅτι «οἱ Ἀλεξανδρινοὶ κριτικοὶ δὲν εἶχον ὀρθὴν ἀντίληψιν τῆς σημασίας ἐνὸς διπλωματικοῦ κειμένου», γνώμη τὴν ὁποίαν ἐκφέρει τῶρα ρητῶς (σελ. 565 κ.έ.), ὑπῆρξε ἡ σιωπηρὰ προϋπόθεσις

- ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐβάσισε τὸ ἔργον τοῦ *Textual Criticism of the Odyssey* (1949), ὡς καὶ τὸν πρῶτον τόμον τοῦ *Researches on the Text and Scholia of the Iliad* (1963), καὶ ἡ ὁποία πρέπει δυστυχῶς νὰ θεωρηθῆ ὡς προκατάληψις καὶ ὄχι ὡς ἀποτέλεσμα ἱστορικῶν ἐρευνῶν. Ἡ βιβλιοκρισία τοῦ νέου τόμου ἔγινε κατὰ τρόπον ἐξαίρετον ὑπὸ τοῦ H. Erbse, *Gnom.* 37 (1965) 532 κ.έ. Βλέπε καὶ A. Lesky, «Homeros», *RE*, Suppl. XI (1967), Sonderausgabe 151, 38 κ.έ.
- σελ. 129.6 Νέα ἐκδοσις τοῦ «The Ptolemaic Papyri of Homer» ὑπὸ Stephanie West, μόλις ἐδημοσιεύθη ἐν *Papyrologica Coloniensia* III (1967). Πρβλ. σελ. 138.1.
- σελ. 153.1 Ρητῶς μαρτυρεῖται ὅτι οἱ *Πίνακες* τοῦ Καλλιμάχου ἀποτελοῦν τὴν πηγὴν ὄλων αὐτῶν τῶν περιπτώσεων. Ὡφειλον ὅμως νὰ ἀναφερθῶ καὶ εἰς ἄλλα τινὰ ἀνώνυμα χωρία, περὶ τῆς γνησιότητος τῶν ὁποίων οἱ *Πίνακες* ἢ τὸ συμπλήρωμα τοῦ Ἀριστοφάνους ἀποτελοῦν τὰς πιθανωτέρας πηγὰς. Εἰς τὸν κατάλογον τῶν δραμάτων τοῦ Αἰσχύλου (κατωτέρω, σελ. 153) ἀναγράφονται τόσον αἱ *Αἰτναῖαι γνήσιοι* ὅσον καὶ αἱ *Αἰτναῖαι νόθοι*. Κατὰ τὸν Σοφοκλέους *Βίον* ὁ Ἀριστοφάνης κατέλιπεν ἐν συνόλῳ 130 ἔργα, τούτων δὲ *νενόθενται* 15 (ζ' conl. Bergk διὰ τὴν ἀναβιβάσῃ τὸν ἀριθμὸν τῶν γνησίων δραμάτων τοῦ Σοφοκλέους εἰς 123, ὡς παραδίδει αὐτὸν ὁ Σουΐδας). Πιθανῶς ὁ Ἀριστοφάνης ἔδωκε τὴν πληροφορίαν αὐτὴν ἐν τῷ συμπληρωματί του εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου (Nauck σελ. 249), πρβλ. κατωτέρω, σελ. 230.1 Addenda. Ἐν τῷ αὐτῷ ἔργῳ τοῦ ἴσως ἔθεσε ὑπὸ ἀμφισβήτησιν τὴν Ἡσιόδειον καταγωγὴν τῆς *Ἀσπίδος* τοῦ Ἡρακλέους (βλέπε κατωτέρω, σελ. 212). Πρβλ. καὶ Ὑπόθ. [Εὐρ.] *Ρῆσ.* ἔνιοι νόθον ὑπενόησαν . . . ἐν μέντοι ταῖς διδασκαλαῖς ὡς γνήσιον ἀναγέγραπται. Αἱ ὑπομνήσεις οὐ σφύζονται ἢ οὐ σφύζονται αἱ ἀναγραφόμεναι εἰς τὰς Ὑποθέσεις τοῦ Ἀριστοφάνους ἀμέσως μετὰ τὸν τίτλον τῶν δραμάτων, τῶν ὁποίων τὸ κείμενον δὲν ἔφθασε εἰς τὸν «λιμένα ἀσφαλείας» τῆς Ἀλεξανδρείας, πιθανῶς ἐλήφθησαν ἐκ τῶν *Πινάκων*: βλέπε τὴν σχετικὴν ὑπόμνησιν εἰς τὸ σατυρικὸν δράμα *Θερισταὶ* ἐν Ὑποθ. Εὐρ. *Μηδ.* ἢ εἰς Κρατίνου *Χειμαζομένους* ἐν Ὑποθ. Ἀριστ. *Ἀχαρν.* (πρβλ. Ὑποθ. II Ἀριστ. *Εἰρ.*).
- σελ. 158, στ. 23 Ammon. *Περὶ ὁμοίων καὶ διαφορῶν λέξεων* ἐκδ. K. Nickau (1966) § 202 εὐθὺς καὶ εὐθὺ καὶ εὐθέως διαφέρουσι cum adnot. p. 33.11 : «Eren. Phil. *Epitome* καὶ Ἀριστοφάνης (nomen Aristophanis etiam in Symeonis Synagoge extat, ubi ὁ γρ.—Ἀντιφάνης omissa sunt) ὁ γραμματικὸς ἐν τῷ Πρὸς τοὺς Πίνακας Καλλιμάχου περὶ Ἀντιφάνους διαστέλλει τὴν λέξιν (Sym.: τάξιν Eren.)». Ἐὰν ἡ *Ἐπιτομή* τοῦ Ἐρεννίου Φίλωνος δὲν διέσωζε τὸν τίτλον τοῦ βιβλίου τοῦ Ἀριστοφάνους, τὸ νέον ἀπόσπασμα κατὰ πᾶσαν πιθανότητα θὰ ἐθεωρεῖτο ὅτι προέρχεται ἐκ τῶν *Λέξεων*, ὡς ἀκριβῶς ἡ λέξις *σάννας* ἀπεδόθη εἰς πραγματεῖαν περὶ βλασφημίας, πρὶν ἢ ὁ Miller

- ἀνακαλύψη τὸν κώδικα τοῦ Ἄθω (βλέπε κατωτέρω, σελ. 237 κ.έ.). Οἱ κωμικοὶ ποιηταὶ εἶχον καταχωρηθῆ εἰς τοὺς Πίνακας τοῦ Καλλιμάχου (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153 κ.έ.): ἄρα γε τὸ συμπλήρωμα τοῦ Ἀριστοφάνους περιεῖχε κεφάλαια διαλαμβάνοντα ποιητάς τινας μεμονωμένους (*Περὶ Ἀντιφάνους*); Πρβλ. σελ. 212, στ. 13. Ὁ ἐκδότης τοῦ Ἀμμωνίου ὑπεσχέθη (σελ. 182) νὰ δημοσιεύσῃ μελέτην περὶ τοῦ νέου ἀποσπάσματος τοῦ Ἀριστοφάνους, ἐν *Rh. M.*, τόμ. 110.
- σελ. 158.1 Βλέπε ἐπίσης ἀνωτέρω, σελ. 153.1, καὶ Addenda.
- σελ. 169.4 Dionysius Salvagnius, *Op. Ib. Comment.* (δημοσιευθὲν τὸ πρῶτον τῷ 1633), Προλεγ. σελ. 12 κ.έ.
- σελ. 170.2 Ἀπολλών. *P. Ἀργοναυτικά* ἔκδ. G. M. Mooney (1912) ἀνατυπωθεῖσα τὸ 1964.
- σελ. 177.5 Τὸ προταθὲν ὑπὸ R. Führer, ἀλλ' ἢ γ' ἄκρα κατ' ἀνδρῶν κράατα, θὰ παρέκαμπτε αὐτὴν τὴν δυσκολίαν. Διὰ τῆς ἀποδοχῆς τοῦ θὰ ἀπεφεύγετο ἐπίσης ὁ μετ' ἐκθλίψεως τύπος ἄκρ', ὁ ὁποῖος οὐδαμοῦ παρ' Ὀμήρῳ ἀπαντᾷ.
- σελ. 179, στ. 6. Ὁ P. Von der Mühl, «Antiker Historismus in Plutarchs Biographie des Solon» *Klio* 35 (1942) 89 κ.έ., φαίνεται ὀλίγον ὑπερβολικὸς ἐν τῇ προσπαθείᾳ τοῦ νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν φήμην τοῦ Ἑρμίππου ὡς βιογράφου τοῦ Σόλωνος, τὴν κλονισθεῖσαν ἐκ τῆς δριμείας ἐπικρίσεως τοῦ Leo (βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153.1. Πρβλ. ἐπίσης ἀνωτέρω, σελ. 98 τὰ γραφόμενα περὶ Ἀριστοτέλους ἐν σχέσει πρὸς τὸν Σόλωνα).
- σελ. 179, στ. 26 «Περὶ ποταμῶν». Πρόκειται περὶ νέας ἀναφορᾶς εἰς ἐν «Ἰπόμνημα περὶ τῆς Χορικῆς Λυρικῆς Ποιήσεως». *P. Oxy.* XXXII (1967) 2637, fr. 10,3 Φιλοστ[έφανος ἐν τῷ Περὶ τῶν παραδόξων πο[ταμῶν], ὡς προέτεινε ὁ E. Lobel· πρβλ. Ἀθῆν. VIII 331 D = Φιλοστέφαν. fr. 20 M.
- σελ. 179.4 Ἐκ παραδρομῆς παρελείφθη μία βραχεῖα ἀναφορὰ εἰς τὸν Φιλόχορον (*FGrHist* 328), ὁ ὁποῖος ἀνήκει εἰς τὴν πρὸ τοῦ Ἰστρου γενεάν καὶ ὑπῆρξε μία ἐκ τῶν βασικῶν πηγῶν του. Ὁ Φιλόχορος ἦτο εἷς ἐκ τῶν λογιωτέρων Ἀττικῶν χρονογράφων, καὶ αἱ πολῦτιμοι ἐργασίαι του (πίναξ τίτλων των ἐν Jacoby, ἐνθ' ἀνωτ. σελ. 242) περιεῖχον μελέτας πραγματευομένας περὶ τῆς ἀρχαϊκῆς καὶ κλασσικῆς ποιήσεως (αὐτόθι, σελ. 232 κ.έ.). Ἄλλ' εἰς τὸν ἰσχυρισμὸν τοῦ Jacoby ὅτι ὑπῆρξεν «ὁ πρῶτος φιλόλογος Ἀθιδογράφος» (αὐτόθι, σελ. 227 ἢ ὑπογράμμισις εἶναι ἰδική του) πρέπει τοῦλάχιστον νὰ ἀπαντήσωμεν ὅτι ἡ ἔρευνα τοῦ ἀρχαιοδίφου δὲν εἶναι πραγματικὴ φιλολογία, βάσει τοῦ ὀρισμοῦ τὸν ὁποῖον ἐδώσαμεν περὶ αὐτῆς ἐν τῷ παρόντι βιβλίῳ (βλέπε σελ. 3 καὶ *passim*).
- σελ. 187, στ. 4 ἐ κ τ ῶ ν κ ά τ ω ν. Ἐν Ἰππ. Ἐπιδ. IV 37 (τόμ. V, σελ. 180. 1 Littré), αἱ ὁποῖαι ἐγράφησαν περὶ τὸ τέλος τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ., τὸ γραμματικὸς δηλοῖ τὸν διδάσκαλον τῶν πρώτων στοιχείων.
- σελ. 212, στ. 15. Πρβλ. ἀνωτέρω, σελ. 153.1 Addenda.

- σελ. 229.3 'Ο R. Cantarella, «Il nuovo Menandro», *Rendiconti dell' Instit. Lombard. Classe di Lettere* 93 (1959) 82, και ὁ F. Stoessl, *Menander Dyskolos, Kommentar* (1965) 14, ὑποθέτουν μάλιστα ὅτι ἔχει ἀποδειχθῆ ἢ ὑπαρξίς τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἀριστοφάνους. Ὁ Stoessl δίδει ἰδιαιτέραν προσοχὴν εἰς τὸν τρόπον κατανομῆς τῶν μερῶν (*passim*, βλέπε εὔρετήριο, σελ. 267), τὸ αὐτὸ δὲ πράττει και ὁ Handley (ἀνωτέρω, σελ. 228.5) 44 κ.έ.
- σελ. 230.1 Περί τῆς γνώμης τοῦ Ἀριστοφάνους ὡς πρὸς τὴν γνησιότητα ἀριθμοῦ τινος δραμάτων τοῦ Σοφοκλέους, βλέπε ἀνωτέρω, σελ. 153.1 Addenda.
- σελ. 233.3 «The dramatic hypotheses from Oxyrynchus» (τῶν ἔργων τοῦ Μενάνδρου;) αἱ δημοσιευθεῖσαι τὸ πρῶτον ὑπὸ Coles και Barns 1965, περιλαμβάνονται νῦν ἐν *P. Oxy. XXXI* (1966) 2534.
- σελ. 235.5 E. Miller, *Mélanges* 427 - 34 ἐπανατυπωθὲν ἐν *Lexica Graeca Minora*, Selegit K. Latte, disposuit et praefatus est H. Erbse (1965) 273 - 82 Aristophane de Byzance.
- σελ. 246.2 J. Cousin, *Études sur Quintilien*, ἐπανεκδοθὲν ἐν Amsterdam τὸ 1967.
- σελ. 247.1 ὁ Ἰάμβλιχ. *Βλος Πυθ.* 18.80 ὁμιλῶν περὶ τῶν *selecti* (τῶν ἐπιλεγέντων ἢ «ἐπιλέκτων»), λέγει ὅτι ὁ Πυθαγόρας τοὺς ἐγκριθέντας ὑφ' ἑαυτοῦ διήρηκε χωρὶς . . . ὁ Πλάτων ἐν *Πολ.* και *Νόμ.* χρησιμοποιεῖ τὸ ἐγκρίνειν και τὸ ἀποκρίνειν, ἐπίσης και περὶ τῆς λογοτεχνίας, πρβλ., π.χ., *Πολ.* 377 C τοὺς δ' ἐγκριθέντας, δηλ. μύθους. Οἱ γραμματικοὶ ἕως ἐδανείσθησαν τὴν ἔκφρασιν αὐτὴν ἔκ τινος φιλοσοφικῆς πηγῆς.
- σελ. 255, στ. 4-5. Τὸ ὄνομα τοῦ Ναυκρατίτου γραμματικοῦ (Schol. Gen. Φ 363) *Κωμανοῦ* γράφεται και τονίζεται εἰς τὰ διασωθέντα χειρόγραφα κατὰ διαφόρους τρόπους· βλέπε και τὴν σημείωσίν μου εἰς Call. fr. 495 και P. M. Fraser, *Cl. Rev.* 67 (1953) 43. Εἶναι ἀβέβαιον ἂν τὸ ἀπαντῶν ἐν P. Yale ὑπ' ἀριθμ. 446 (Pack² ἀριθμ. 2138) δύναται νὰ ἀποδοθῆ εἰς αὐτόν.
- σελ. 257.2 Ὁ Erbse ἐπανελάβε τὸ πόρισμα τῆς μελέτης του περὶ τοῦ «Aristarchs Piasausgaben» ἐν τῇ συμβολῇ του εἰς τὴν *Geschichte der Textüberlieferung I* (1961) 224 κ.έ. Ὁ G. Zuntz, ἐπανεξετάζων τὸ θέμα ἐν *Gnom.* 35 (1963) 3, ἀπέκρουσε αὐτὸν ἐπιτυχῶς, ὡς πιστεύω.
- σελ. 257.4 Καλὸν παράδειγμα διὰ τὴν διασαφήνισιν τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν παλαιότερων ὁμηρικῶν παπύρων και τῶν κριτικῶν Ἀλεξανδρινῶν ἐκδόσεων, ὡς και τοῦ λεγομένου κοινοῦ κειμένου, ἀποτελεῖ ὁ Pap. Hamburg 153. Βλέπε *Griechische Papyri der Hamburger Staats- und Universitätsbibliothek* (1954) 98 μετὰ τοῦ ὑπομνήματος τοῦ Merkelbach.
- σελ. 261.2 Νικάνωρ (1850 και 1875) ἀνατυπωθὲν τῷ 1967.
- σελ. 262.1 Ὁ πάπυρος *P. Oxy.* 1086 τοῦ πρώτου αἰῶνος π.Χ. ἀποτελεῖ ἐπιπρόσθετον ἀπόδειξιν, ὅτι οἱ Ἀλεξανδρινοὶ κριτικοὶ ἐξηκολούθουν τὴν χρῆσιν παραφράσεων (τὸ ἐξῆς περὶ τοῦ B 819) διὰ τὰς ἐξηγήσεις των, ὡς ἐπὶ σειρὰν

- γενεῶν ἔπραττον εἰς τὰ σχολεῖα οἱ ὑπομνηματισταὶ τῶν κοινῶν ἐκδόσεων (πρβλ. Rutherford, «Annotation» 336 κ.έ. μετὰ περισσοτέρων παραπομπῶν). Ἐπειδὴ οἱ πρὸ αὐτοῦ δὲν εἶχον γράψει ὑπομνήματα, εἶναι λίαν πιθανὸν ὅτι πρῶτος ὁ Ἀρίσταρχος καθιέρωσε ταῦτα (βλέπε καὶ Call. II σελ. lxxviii περὶ παραφράσεων ἀρχαίων σχολιαστῶν).
- σελ. 274, στ. 4-6. Ὁ παλαιότερος Πτολεμαϊκὸς Pap. Hib. II (1955), ἔκδ. Turner 193 (περίπου τοῦ 250 π.Χ.), διέσωσε ἐν Z 4 τὴν γραφὴν τὴν ὁποίαν, ὅταν εὔρε ὁ Ἀρίσταρχος, ἐχρησιμοποίησε ἐν τῷ ἰδικῷ του κειμένῳ (Schol. ABT). Προηγουμένως εἶχε υἰοθετήσει εἰς τὰ ὑπομνήματά του ἄλλην γραφὴν, ἣ ὁποία μνημονεύεται ὁμοῦ μετὰ τρίτης παραλλαγῆς ἐν τοῖς Σχολίοις (βλέπε A. Ludwich, *Aristarchs hom. Textkr.* I 262 κ.έ.). Ἐμελέτησε μετὰ πάσης προσοχῆς τὴν γραπτὴν μαρτυρίαν, τὴν ὁποίαν ἐπεβεβαίωσε ὁ παλαιότερος πάπυρος (πρβλ. ὁμοίας τινὰς περιπτώσεις παρὰ Ζηνοδότῳ, ἀνωτέρω, σελ. 135), ἣ δὲ τελικὴ ἐκλογή του εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ἀπέβη καὶ τῶν μεσαιωνικῶν χειρογράφων ἢ γραφῆ.
- σελ. 275.3. Ὁ J. W. Kohl, *De chorizontibus*, Diss. Griessen 1917, περιέχει («chorizontum fragmenta») μετὰ σημειώσεων ἐπὶ τοῦ κειμένου. Ὁ συγγραφεὺς εἶχε ὑποσχεθῆ καὶ δευτέρον μέρος διαλαμβάνον τὰ γενικὰ προβλήματα, ἀλλὰ τοῦτο οὐδέποτε ἐδημοσιεύθη.
- σελ. 279.4. Πρβλ. ἐπίσης Esther V. Hansen «The Attalids of Pergamon», *Cornell Studies in Classical Philology* 19 (1947) 353 - 94 Attalid patronage of learning.
- σελ. 288.5 *P. Oxy.* 2389, fr. 9 = *PMG* Ἀλκμ. fr. 13 σελ. 33· αὐτόθι fr. 6 = *PMG* Ἀλκμ. fr. 1, Σχολ. Β σελ. 7.
- σελ. 289.3 Ἄν αἱ ἐπικεφαλίδες συγγραμμάτων τινῶν τοῦ Δημοκρίτου ἀναφερομένων εἰς θέματα *Μουσικὰ* ἔχουν ὀρθῶς καταγραφῆ ὑπὸ Διογ. Λαερτ., φαίνεται ὅτι ἠσχολήθη μὲ τὴν εὐφωνίαν εἰς τὰ ἔργα του τὰ φερόμενα ὑπὸ τὸν τίτλον: *Περὶ καλλοσύνης ἐπέων καὶ Περὶ εὐφώνων καὶ δυσφώνων γραμμάτων* (*Vors.* 68 B 18 a, b) Βλ. ἀνωτέρω σελ. 50.1 καὶ πρβλ. Λικύμν. *Art. script.* B XVI 3 κάλλος δὲ ὀνόματος κτλ.
- σελ. 294.2 καὶ 294.5. Ὁ Καλλιμαχος ἠρέσκειτο νὰ περιγράψῃ ἔργα τῆς ἀρχαϊκῆς τέχνης, ἀλλ' ἢ γνῶσις του ἐπήγαγε μόνον ἐκ φιλολογικῶν πηγῶν, βλέπε fr. 144 καὶ τὰ Add. II (Δήλιος Ἀπόλλων), fr. 100 (Σαμία Ἥρα), fr. 197 (Αἴνιος Ἑρμῆς).
- σελ. 295.6. *P. Oxy.* XXXI (1966/2535· στήλη ii. 12 φησι *Πολέμων*, ὡς προέτεινε ὁ Turner ἀντὶ ἄλλων συμπληρώσεων· ἴσως εἰς τὸ αὐτὸ ὑπόμνημα εἰς τὸ ἐπιγράμμα, τὸ ὁποῖον λέγεται ὅτι ἐχαράχθη ἐπὶ τοῦ παρὰ τὸ Προπύλαιον τῆς Ἀκροπόλεως ὀρειχαλκίνου θεθρίππου, ἀναφέρεται ὁ Πολέμων, ὁ γράψας περὶ τῆς Ἀκροπόλεως τῶν Ἀθηνῶν καὶ περὶ ἐπιγραμμάτων (τὴν πληροφορίαν

αὐτὴν τὴν σχετιζομένην πρὸς τὴν ὡς ἄνω πιθανήν, ἀλλ' ἀβεβαίαν συμπλήρωσιν ὀφείλω εἰς τὸ M. Treu).

σελ. 300.2. Ὁ F. Kühnert «Allgemeinbildung und Fachbildung in der Antike», Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, *Schriften der Sektion für Altertumswissenschaft* 30 (1961) 31 κ.έ. ἐσημείωσε τὸν Μενεκλέα.

σελ. 324 κ.έ. Ἔπρεπε νὰ ἀναφέρω ὅτι εἰς ἓν ὑπόμνημα εἰς Ἀλκμᾶνα, *P. Oxy.* 2390, fr. 2 στήλη II 5 = *PMG* Ἀλκμ. fr. 5 σελ. 22 ἀναφέρεται μία ἰδιόμορφος γραφὴ τοῦ Τυραννίου : *Θέων [καὶ Τ]υραννίων ἀναγιγνώσκου[σι χρυσῶ] κατὰ γενικήν*· αὐτὸ πιθανῶς σημαίνει *χρυσῶ πέλας* (ὄχι κατὰ δοτικὴν *χρυσῶ πέλας*), καὶ ἴσως παρετέθη ὑπὸ τοῦ Θέωνος εἰς ἓν ἐκ τῶν πολλῶν ὑπομνημάτων του ἐκ γραμματικοῦ τινος συγγράμματος τοῦ Τυραννίου, ὁ ὁποῖος, ἐξ ὅσων μέχρι τοῦδε γνωρίζομεν, δὲν συνέγραψε ὑπομνήματα.

ΓΕΝΙΚΟΝ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ

Ὁ ἀστερίσκος (*) δηλοῖ ἰδιαιτέρως ἐκτενῆ ἀναφοράν. Ξέναις λέξεσι βλέπε εἰς τὸ τέλος τοῦ εὔρετηρίου

Τὸ βλ. (ῆ) πρβλ.) λ. παραπέμπει εἰς τὸ εὔρετήριον τῶν ἑλληνικῶν λέξεων

- Ἄγαθαρχίδης, περὶ ποιήσεως: 198.2.
 Ἄγαθων, καὶ οἱ σοφισταί: 65.
 ἄγγεῖα, Ἀττικὰ ἐρυθρόμορφα, παραστάσεις γραπτῶν κυλίνδρων: 31.
 Ἀδαῖος: 295.
 Ἄδραστος ὁ Ἀφροδισειεύς: 71 καὶ *Excursus*.
 Ἀθανάσιος: 248.2.
 ἀθέτησις: 275.
 Ἀθηνᾶ, *γλαυκῶπις*, ἔτυμολογία τοῦ Ἀπολλοδώρου: 312.
 — *Παλλὰς*, ἔτυμολογία (τοῦ Ἀπολλοδώρου): 312 - 3.
 — Ἀθῆναι, διαφυγὴ ἀλεξανδρινῶν λογίων εἰς Ἀθήνας: 253, 302.
 — ἐπὶ «στρατηγίας» Δημητρίου τοῦ Φαληρέως: 113.
 — καὶ Ἀλεξάνδρεια: 117.
 — καὶ ὁ Δημόκριτος: 49.
 — καὶ ὁ Ἴωνικὸς ἀποικισμὸς: 272 - 3.
 — καὶ ὁ Πολέμων: 296 καὶ *Addenda*.
 — καὶ οἱ Ἀτταλίδαι: 302.
 — καὶ οἱ διδάσκαλοι τῆς φιλοσοφίας: 67 κ.ἔ.
 — καὶ οἱ σοφισταί: 54.
 — κέντρον φιλοσοφικῶν σπουδῶν τοῦ ἑλληνιστικοῦ κόσμου: 187.
 — ὁ Ἄρατος ἐν Ἀθήναις: 143.
 — ὁ Ἀριστοτέλης ἐν Ἀθήναις: 96.
 — ὁ Ἐρατοσθένης ἐν Ἀθήναις: 182 κ.ἔ., 186 κ.ἔ.
 — παραγωγὴ καὶ ἐξαγωγή βιβλίων: 38.
 — πολιτικὴ καταστροφὴ τοῦ 404 π.Χ.: 76.
 — τῆς Ἑλλάδος παιδείσις: 300.
 — υἱοθέτησις τοῦ Ἴωνικοῦ ἀλφαβήτου: 35.
 Ἀθηνόδωρος ὁ Ταρσεύς, βιβλιοθηκᾶριος τῆς Περγᾶμου: 282.
 Ἄθως, *βουπόρος* Ἀρσινόης: 146.3.
 Αἴγυπτος, διακόσια ἔτη Ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ: 279.
 — καὶ *Ρώμη*: 326.
 Αἰσχύλος, κατάλογος τῶν δραμάτων του: 153.1 *Addenda*, 153.
 — Ἀρίσταρχος ἐν ὑπομνήσει *Λυκούργου Αἰσχύλου*: 265.
 — γραφὴ *Εῶμ*. 273 - 5: 30, *Προμ.* 470 κ.ἔ., 788 κ.ἔ.: 30, fr. 530 M. (*Αἰτναῖαι*); 30.3.
 — Ἑπτὰ (ἐπὶ Θήβας): ἄμεστον Ἄρεως (Γοργίας): 55.
 — ἔτυμολογία, Ἀγ. 1485 κ.ἔ.: 5. Ἰκέτιδες 584 : 5.
 — Ἰκέτιδες, παρεστάθησαν μετὰ τὸ 468 π.Χ.: 232.
 — οὐδεμία μαρτυρία ὅτι ὁ Δίδυμος ὑπεμνημάτισε αὐτόν: 329.
 — οὐδεμία μαρτυρία περὶ ἐργασίας τοῦ Ἀριστοφάνους ἐπὶ τοῦ κειμένου του: 230.
 — «τεμάχια ἐκ τῶν μεγάλων συμποσίων τοῦ Ὀμήρου»: 52.
 — ὑποθέσεις (*Αἰτναῖαι*, Ἑπτὰ, Ἰκέτιδες): 232.
 «Ἀκαδημαϊκὴ Ἐκδοσις» τοῦ Πλάτωνος: 77.
 Ἀκαδημία, ἡ Σχολὴ τοῦ Πλάτωνος: 76, 115.
 — ἀναζωογόνησις αὐτῆς ὑπὸ τοῦ Ἀρκεσίλαου: 187.
 — ἀποστολὴ εἰς τὴν *Ρώμην*: 293.
 — καὶ *Περίπατος* ἐρμηνεύουσι τὰ συγγράμματα τῶν ἰδρυτῶν των: 293.
 Ἀκαδική, βλ. «γλωσσάριον».
 Ἀλεξάνδρεια, πρωτεύουσα τῶν Πτολεμαίων: 109 κ.ἔ.
 — ἀπόγειον νέας πνευματικῆς κινήσεως: 112.
 — γενέτειρα Ἀπολλωνίου Ροδίου, Διονυσίου Θρακῆος, Φιλοξένου καὶ Διδύμου: 167, 316 - 7, 325 κ.ἔ.
 — ἐγκύκλιος παιδεία: 301.

- ἐξορίζει ἀλεξανδρινούς λογίους εἰς ἄλλας πόλεις: 301.
 — καὶ Ἀθήναι: 117.
 — καὶ Κυρήνη: 146.
 — καὶ Πέργαμος: 282.
 — καὶ Ρώμη: 326.
 — πέντε γενεαὶ φιλολόγων ἀπὸ τοῦ Φιλίτᾳ καὶ τοῦ Ζηνοδότου μέχρι τοῦ Ἀριστάρχου: 278, 316.
 — προσελκύει σπουδαστάς: 159.
 — Σατύρου, *Περὶ τῶν Δήμων τῆς Ἀλεξανδρείας*: 180.
 — τῆς φιλολογίας τὸ ἀποκορύφωμα: 204 κ.έ.
 Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλός, εἰς ἐκ τῆς Πλειάδος τῶν τραγικῶν: 140 - 1.
 — ἀνεθεώρησε τὸ κείμενον τῶν τραγωδιῶν καὶ τῶν σατυρικῶν δραμάτων: 124 - 5, 156, 190, 229.
 Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας, *φιλόμηρος*, κείμενον τῆς *Ἰλιάδος*: 83 κ.έ.
 — αὐτοκρατορία: 103.
 — καὶ Πτολεμαῖος Α' 113 κ.έ.
 Ἀλκαῖος, εἰς ἐκ τῶν ἑννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
 — ἀλληγορία: 5 - 6.
 — ἔκδοσις Ἀριστάρχου: 263.
 — ἔκδοσις Ἀριστοφάνους Βυζ.: 221.
 — ἐν *P. Oxy.* 2506: 265.
 — μονοτροφικὰ ἔσματα: 222.
 — ν.1. λέπας: *χέλυσ*: 217, 221.
 Ἀλκιδάμας: *60, 227.
 Ἀλκμάν, εἰς ἐκ τῶν ἑννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
 — ἐν *P. Oxy.* 2505: 265.
 — Λυδός: 263, 288.
 — *Παρθένιον* (fr. 1 Page), κωλομετρία: 224.
 ἀλληγορία, *I* 502 κ.έ., *Λιταί*: 5, 283.
 Πρβλ. Ἀρχιλόχος, Ἀλκαῖος.
 ἀλληγορικὴ ἔρμηνεα:
 — ἀπορρίπτουν αὐτὴν ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Ἐρατοσθένης, ὁ Ἀπολλόδωρος: 11, 283, 308 - 309.
 — δὲν χρησιμοποιοῦν αὐτὴν οἱ ἀλεξανδρινοὶ φιλόλογοι, ἀλλὰ οἱ Στωϊκοί, ὁ Κράτης καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐν Περγᾶμω: 166, 199, 282 κ.έ.
 — δὲν χρησιμοποιοῦν αὐτὴν οἱ σοφισταί: 41. Πρβλ. Μητροδωρος, Ἀντισθένης.
 — ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Νεοπλατωνικοῖς: 270. Πρβλ. Πορφύριος.
 — ἐν χρήσει παρὰ τοῖς Ὀρφικοῖς: 283.
 — φυσικὴ, Σχολ. Υ' 67: 11. Πρβλ. Φερικύδης Θεαγένης.
 ἀλφάβητον, φοινικικῆς προελεύσεως: 22 κ.έ.
 — ὀριστικὸν ἑλληνικὸν ἀλφαβητικὸν σύστημα: 26, 122.
 Ἀμμώνιος, μαθητὴς καὶ διάδοχος τοῦ Ἀριστάρχου: 258 κ.έ., 303 (;), 325.
 — *Κωμφοδόμενοι*: 288.
 — πραγματεία (-τεῖαι) περὶ Ἀριστάρχου: 258 κ.έ. Πρβλ. 258.4.
 Ἀνακρέων,
 — εἰς Διδύμου *Συμποσιακά*: 332.
 — εἰς ἐκ τῶν ἑννέα, λυρικῶν ποιητῶν: 245.
 — ἔκδοσις Ἀριστάρχου μετὰ ἐξηγήσεων: 264, Ἀριστοφάνους Βυζ. (;): 221., Ζηνοδότου (;): 140.
 ἐξυμνεῖται ὑπὸ τοῦ Κριτίου: 65.
 — fr. 14 Page: 14, 16, 291.
 — fr. 63: 139.
 ἀναλογία, πρβλ. ἀνωμαλία.
 — γενικοὶ κανόνες ὁμαλῆς κλίσεως ἀνακαλυφθέντες ὑπὸ Ἀριστοφάνους Βυζ.: 241 κ.έ., 273.
 — θεμελιῶδες ἀξίωμα τῆς ἀρισταρχείου ἔρμηνεας: 242 κ.έ., 273.
 — κατὰταξις ἀναλόγων φαινομένων εἰς Διονύσιον τὸν Θρᾶκα: 320.
 — μονογραφία τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζ. (;): 249.
 — ὀπαδῶν τῆς ἀναλογίας καὶ τῆς ἀνωμαλίας διαμάχη: 242 κ.έ., 292.
 Ἀναξαγόρας, βιβλία του προσιτὰ εἰς τὸ κοινὸν ἐν Ἀθήναις: 32.
 — διδάσκαλος τοῦ Μητροδώρου: 41.
 — ἐξήγησις τῆς παρ' Ὀμήρῳ ἠθικῆς τάσεως: 41. 4.
 Ἀνάξαρχος: 84.
 Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος, ἱστορικός: 23.
 ἀνατολικὸν «ὑπόστρωμα» τοῦ ἐλληνικοῦ πολιτισμοῦ: 19 κ.έ., 122, 150.

- Ἄνδρόνικος ὁ Ρόδιος, ἐκδότης τοῦ Ἄριστοτέλους καὶ τοῦ Θεοφράστου: 314, 325.
- Ἄνδρων ὁ Ἀλεξανδρεὺς, *Χρονικά*: 300.
- Ἄντίγονος ὁ Γονατᾶς, φιλολογικὸς κύκλος: 127, 143.
- Ἄντίγονος ὁ Καρύστιος: *294 κ.έ.
— βιογράφος: 247.
— περικοπαὶ ἐκ τῶν *Παραδόξων* τοῦ Καλλιμάχου: 160, 294.
- Ἄντιδωρος ἐκ Κύμης: 188.
- Ἄντιμαχος ὁ Κολοφώνιος: *110κ.έ.
— ἐκδότης τοῦ Ὀμήρου: 85, 111 κ.έ., 129.
— καὶ Ἀπολλώνιος Ῥόδιος: 173.
— καὶ Καλλιμάχος: 112.
— καὶ Πλάτων: 111.
— μαθητὴς τοῦ Στησιμβρότου: 42.
- Ἄντιοχος Α' ὁ Σωτήρ, καὶ Ἄρατος: 143.
- Ἄντιοχος Γ' ὁ Μέγας, καὶ Εὐφορίων: 144, 178.
- Ἀντισθένης: *42 κ.έ. καὶ *Addenda* 43.1.
- Ἀντισθένης ὁ Ἡρακλεΐτιος: 42.2.
- Ἀντιφάνης κωμ.: 158 *Addenda*.
- Ἀντώνιος, Μάρκος: 282, 326.
ἀνωμαλία, πρβλ. ἀναλογία.
— γλωσσολογική, ἀποδέχεται αὐτὴν ὁ Κράτης: 290.
— εἰς τὴν τυπικὴν λογικὴν τοῦ Χρυσίππου: 242.
- Ἀπάμα: 146.
- Ἀπελλῆς, πατὴρ Ἀριστοφάνους τοῦ Βυζαντίου: 205.
- Ἀπίων, μαθητὴς τοῦ Διδύμου: 327.
- Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος: *300 κ.έ.
— ἀκολουθεῖ τὸν Ἐφορον, ὄχι τὸν Ἐρατοσθένη εἰς τὴν χρονολογικὴν τοποθέτησιν τοῦ Ὀμήρου: 304.
— ἐπιστρέφει εἰς τὰς Ἀθήνας (:): 302κ.έ.
— ἐργασίαι του εἰς τὴν δωρικὴν κωμῶδιαν καὶ τοὺς μίμους: 314 κ.έ.
— ἐτυμολογίαι τοπωνυμίων: 310.
— ἡ ἱστορικὴ του θέσις: 316.
— καλεῖται φιλόλογος ὑπὸ Ψευδο-Σκύμνου: 189, 302.
— καταφεύγει εἰς τὴν Πέργαμον: 301 κ.έ.
— μονογραφία τοῦ ὁμηρικοῦ Καταλόγου τῶν Πλοίων: 307.
- προσπαθεῖ νὰ ἐξακριβώσῃ τὰς γεωγραφικὰς ἀπόψεις τοῦ Ὀμήρου: 307 κ.έ.
— *Περὶ θεῶν*, ὀνόματα ὁμηρικῶν θεῶν καὶ ἐτυμολογίαι αὐτῶν: 310 κ.έ.
— ἡ ἐπίδρασις τῶν στωϊκῶν αὐστηρῶς περιορισμένη: 311.
— σχολὴ τοῦ Ἀριστάρχου ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: 204, 300 κ.έ.
— χρησιμοποιεῖ τὸ ὑπόμνημα τοῦ Δημητρίου περὶ τοῦ καταλόγου τῶν Τρώων: 297, 307.
— *Χρονικά*, ἔμμετρος ἐπιτομὴ ἱστορικῶν γεγονότων κατὰ χρονολογικὴν σειρὰν: 303 κ.έ.
— καὶ Ἐρατοσθένους *Χρονογραφίαι*: 195, 304.
— καὶ τὰ *Χρονικά* τοῦ Κάστορος: 306.
- Ἀπόλλων, ἐτυμολογίαι (Ἀρχίλοχος, Πλάτων, Ἀπολλόδωρος): 73, 311 κ.έ.
— λατρεία, ὁ Ἀριστοτέλης ἀφοσιωμένος εἰς αὐτήν: 95.
— Ἀπολλοδώρου ἐτυμολογία τοῦ *Δήλιος*: 312.
— Λύκιος, προσαγορεύει τὸν Καλλιμάχον ὡς ποιητὴν: 112, 147 κ.έ.
— ὁ Πολέμων ἐξηγεῖ τὴν ἐν *Σμίνθῳ* λατρείαν του: 297.
— στωϊκοὶ φιλόσοφοι ταυτίζουσι αὐτὸν πρὸς τὸν Ἀσκληπιόν: 313.
- Ἀπολλώνιος Δύσκολος, διέσωσε ἀποσπάσματα Διονυσίου τοῦ Θρακικοῦ: 322 κ.έ.
— ἔκδοσις = ἔκθεσις, πραγματεία (:): 258.
- Ἀπολλώνιος ὁ εἰδογράφος, διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης μετὰ τὸν Ἀριστοφάνη Βυζ.: 205.3, 219 κ.έ., 251.
— κατατάσσει τὰ λυρικά ποιήματα ὄχι ὡς φιλολογικά, ἀλλ' ὡς μουσικὰ εἶδη: 220.
- Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος, ἐγεννήθη ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, μετέβη εἰς τὴν Ρώμην, δὲν ἐπέστρεψε εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν: 167 κ.έ.
— διετέλεσε διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης κατὰ τὴν μεταξὺ Ζηνοδότου καὶ Ἀριστοφάνους Βυζ. περίοδον: 184.
— δύο ἐκδόσεις τῶν *Ἀργοναυτικῶν*: 167 κ.έ.
— ἐλάσσονα ποιήματα: 171

- ἐξοικειωμένος εἰς τὰ τεχνικὰ ζητήματα τῆς Ιατρικῆς: 181.
- ἐρμηνεία τοῦ Ὁμήρου εἰς τὰ Ἄργοναυτικά του: 174 κ.έ.
- Ἡσιόδου κριτική: 171.
- καὶ Ἀντίμαχος: 111.
- καὶ Καλλίμαχος: 169 κ.έ.
- μονογραφία *Κατὰ Ζηνοδότου*: 174.
- μονογραφία περὶ Ἀρχιλόχου: 171, 217, 254.
- ποιητής: 167 κ.έ.
- φιλόλογος: *167 κ.έ.
- Ἀπολλώνιος «Ρόδιος» ἐξ Ἀλαβάνδων, ἰδρυτῆς ρητορικῆς σχολῆς ἐν Ρόδῳ: 317.
- Ἀπολλώνιος Σοφιστής, *Λεξικόν*, χρησιμοποιεῖ συγγράμματα τῆς παραδόσεως τοῦ Ἀριστάρχου: 273.6.
- Ἄρατος ὁ Σολεύς: *143 κ.έ.
- *Ἰατρικά* (;): 181.
- καὶ Ἀντίγονος Γονατᾶς ἐν Ἀθήναις: 127, 143 κ.έ.
- καὶ Ἡσίοδος: 139.
- καὶ Καλλίμαχος: 143, 161, 164.
- καὶ Κράτης: 288.
- καὶ Τίμων ὁ Φλιάσιος: 116, 143 κ.έ.
- μαθητῆς τοῦ Μενεκράτους ἐν Ἐφέσῳ 110, 143.
- *Φαινόμενα*, ἀστρονομικὴ μελέτη: 143, 181.
- Ἀρίσταρχος: *251 κ.έ.
- ἀνεκάλυψε ὀλίγους γραμματικούς καὶ μετρικούς κανόνας: 273.
- ἀνταγωνισμὸς του πρὸς τὸν Κράτητα τῆς Περγάμου: 286.
- ἀπρόθυμος νὰ μεταβάλῃ τὴν παράδοσιν: 274.
- Ἀρισταρχομανία: 277.
- Ἀρχιλόχεια ὑπομνήματα: 263.
- διαίρεσις τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας εἰς 24 βιβλία (;): 137.
- διδάσκαλος τοῦ Ἀμμωνίου: 235.
- διδάσκαλος Ἀπολλοδώρου τοῦ Ἀθηναίου: 300, 306.
- Διδύμου *Περὶ τῆς Ἀριστάρχου διορθώσεως*: 260, 328.
- ἐξόχως ἀντιλεγόμενη φυσιογνωμία τῆς συγχρόνου ὁμηρικῆς φιλολογίας: 278.
- ἐπεκτείνει τὴν ἀρχὴν τῆς ἀναλογίας εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῶν κειμένων: 243.
- ἐπιλέγει τρεῖς λαμβογράφους: 244.
- ἐπραγματεύθη ἐγκριθέντας συγγραφεῖς (πρβλ. *ἐγκριθέντες καὶ πραττόμενοι*): 248.
- ἐρμηνεύει τὰ σημεῖα τοῦ Ἀριστοφάνους εἰς τὰ ὑπομνήματα: 209.
- ἐφαρμόζει τὴν ἀθέτησιν: 275.
- ἡ μεγαλύτερα αὐθεντία, ὡς κριτικὸς καὶ ἐρμηνευτῆς κατὰ τὴν ὕψιμον ἀρχειότητα: 277. Πρβλ. 207 κ.έ.
- Ἡσιόδου κριτική: 262 κ.έ.
- ἡ σχολή του ἀνεγνώρισε τὴν ἀνωτερότητα τῶν Περγαμηγῶν εἰς τὸν τομέα τῆς γραμματικῆς: 293.
- *Κατὰ Φιλίτᾶ*: 108.
- K. Lehrs, *De Aristarchi studiis Homericis* (1883): 8, 256 κ.έ.
- μαθητῆς τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζ.: 204, 207 κ.έ.
- νέα κριτικὴ ἀναθεώρησις τοῦ Πινδαρικοῦ κειμένου (;): 264.
- 800 (;) ὑπομνήματα· βλέπε καὶ *συγγράμματα*.
- Ὁμήρου κριτική: 255 - 6 κ.έ.
- ἡ σειρά τῶν ὑπομνημάτων καὶ τῶν διορθώσεων: 259.
- τὸ πρόβλημα νέας κριτικῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου: 256 κ.έ.
- ὁ Ὁμηρος Ἀθηναῖος: 273, 318.
- ὁ Πορφύριος διετύπωσε πρῶτος τὸν «κανόνα» Ὁμηρον ἐξ Ὁμήρου σαφηνίζειν, ἔχι ὁ Ἀρίσταρχος: 271.
- παιδαγωγὸς διαφόρων Πτολεμαίων: 251 κ.έ.
- πέμπτος διευθυντῆς τῆς βιβλιοθήκης μετὰ τὸν Ζηνόδοτον: 251.
- περὶ τῆς ἁρμονίας μεταξὺ τῶν λόγων καὶ τοῦ χαρακτῆρος ἐπικοῦ τινος ἤρωος: 276.
- περὶ τῆς ὁμηρικῆς γλώσσης: 275.
- περὶ τῆς τέχνης τῆς συνθέσεως εἰς τὴν ἐπικὴν ἀφήγησιν: 276 κ.έ.
- περὶ τοῦ *A 5*: 132, 271.
- *Περὶ τοῦ ναυστάθμου*: 255, 307.
- περὶ τοῦ παρ' Ὁμήρῳ *λόχου*: 133.

- πρῶτος ὑπομνηματιστὴς πεζογράφων· Ἡρόδοτος: 268, Θουκυδίδης (;): 269.
- *συγγράμματα* (μονογραφίαι): 255.
- *τάσσεται κατὰ τῶν χωρίζοντων*: 255, 275.3.
- ὑπόμνημα εἰς Ἀλκιμᾶνα: 180, 260, 263 288.
- ὑπόμνημα εἰς τὸν Ἀνακρέοντα: 221, 264.
- ὑπόμνημα εἰς τοὺς *Διθυράμβους* τοῦ Βακχυλίδου: 154, 265.
- ὑπόμνημα εἰς τοὺς λυρικοὺς ποιητάς: 220.
- ὑπομνήματα εἰς ὀκτὼ κωμῳδίας τοῦ Ἀριστοφάνους: 267.
- ὑπομνήματα εἰς πεζογράφους κατὰ τὸ πρότυπον τῶν εἰς τοὺς ποιητάς: 269.
- ὑπομνήματα εἰς τραγωδίας: 266 κ.έ.
- ψ 296 ὡς τέλος τῆς Ὀδυσσεύς: 137, 208 κ.έ.
- Ἀριστέας, Ἐπιστολὴ: 118 κ.έ., 399.
- Ἀριστόνικος, *Περὶ σημείων* (Ἰλιάδος καὶ Ὀδυσσεύς) διέσωσε ἀθηναικὸν ὕλικόν τοῦ Ἀριστάρχου: 255, 260 κ.έ.
- κριτικὰ σημεῖα εἰς τὸν Ἡσίοδον: 262.6.
- — εἰς τὸν Ἀλκιμᾶνα: 263.
- περιεφρόνησε τὰς ἀπόψεις τοῦ Κράτητος: 285.
- περὶ τοῦ Γ 54: 273.
- περὶ τοῦ Ζ 201: 271.
- ὑποψίασι δτι παρενόησε τὸν Ἀριστάρχον: 277 - 8.
- Ἀριστόξενος, παραθέτει ἔργα ἑλασσόνων ποιητῶν: 246.
- περὶ τῶν *Ψευδεπιχαρμείων*: 315.
- Ἀριστοτέλης: *77 κ.έ.
- Ἀπορήματα Ἀρχιλόχου: 172.
- ἀρχαιογνωστικαὶ μελέται: 99.
- βιβλιοθήκη: 117.
- βίαι αὐτοῦ ὑπὸ Νεοπλατωνικῶν: 53.
- δὲν εἶναι ὁ ἰδρυτὴς τῆς λογίας παραδόσεως, πατὴρ τῆς φιλολογίας, κτλ.: 79, 234.
- *Διάλογοι*: 77.
- *Διδασκαλίαι*: 96, 156.
- εἰς τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ἀνδρονίκου τὰ ἔργα του κατατάσσονται κατὰ θέματα: 314.
- ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσσεια ὡς ζῶντες ὄργανισμοί, ἔργα τοῦ Ὀμήρου· κατέχουν τὴν πρῶτην θέσιν τῆς ἐπικῆς ποιήσεως: 162, 244-5.
- ἡ νέα ποιητικὴ σχολὴ τοῦ Καλλιμάχου καὶ τῶν ὁπαδῶν του σαφῶς ἀντιαριστοτελική: 163.
- ἡ σχολὴ του: 77.
- καὶ Ἀλέξανδρος ὁ Μέγας: 113.
- καὶ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος: 170.
- καὶ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζ., *Περὶ ζῶων*: 206.
- καὶ Ἐρατοσθένης: 186.
- κατάλογος τῶν συγγραμμάτων του: 77, 156.
- Ὀμηρικὰ προβλήματα: 79.
- *πάθη τῆς λέξεως*, μεταβολαὶ τῆς μορφῆς τῶν λέξεων: 240.
- παραθέσεις χωρίων τοῦ Ὀμήρου: 129.
- παροιμίαι: 99, 249.
- περὶ τοῦ τόπου καταγωγῆς τοῦ Ἀλκιμᾶνος: 263, 288.
- *Ποιητικὴ*: 89.
- — κεφ. 20: 90.
- *Πραγματεῖαι*, «Ἵπομνήματα καὶ Συλλογαί»: 78.
- πρέπει νὰ ἀναγνωσθῇ ἀντὶ Ἀριστοφάνους Βυζάντιος: 340.
- συγγράμματά του περὶ πολιτικῶν θεμάτων, *Πολιτικά*, *Πολιτεῖαι*: 97.
- στενὸς ὁ δεσμὸς του μετὰ τῆς λατρείας τοῦ Ἀπόλλωνος: 95.
- συνώνυμα: 92.
- σχέσεις τῶν λέξεων πρὸς τὰ πράγματα: 89 κ.έ.
- τὰ μὴ Ὀμηρικὰ (τὰ «κυκλικὰ») ἐπικά ποιήματα: 86, 274 κ.έ.
- τέσσαρα μέρη τοῦ λόγου: 90 κ.έ., 291.
- ὑπερασπιστὴς τοῦ Ὀμήρου: 82.
- χειρόγραφά του εἰς τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Θεοφράστου: 325.
- Ἀριστοφάνης, κωμ., ἀλφαβητικὸς κατάλογος τῶν κωμῳδιῶν του: 154.
- *Βάτραχοι*, περὶ τοῦ ὑπερτέρου ἐκ τῶν Ἀττικῶν τραγικῶν: 244.
- — ποιηταὶ τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς (ὁ Καλλιμάχος, κτλ.) χρησιμο-

- ποιοῦν ἰδικὰ τοῦ χωρία κριτικοῦ περιεχομένου: 163.
 — τὸ πρόβλημα τῆς ἠθικῆς ἡγεσίας τῶν ποιητῶν, ἡ ὠφέλεια καὶ ὁ κίνδυνος ἐκ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν: 198.
 — εἰς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων συγγραφέων: 244.
 — 9 ὑποθέσεις περιέχουσαι διδασκαλίας: 234.
 — ἔργα τοῦ ἐκδοθέντα ὑπὸ Ἀριστοφ. Βυζ. ὁμοῦ μετὰ τῶν τοῦ Κρατίνου καὶ τοῦ Εὐπόλιδος: 227.
 — ἡ κριτικὴ δραμάτων, θέμα τῆς Ἀρχαίας κωμωδίας: 56.
 — Ὀμήρου γλῶτται (fr. 222 K.): 17, 93.
 — υἰοθέτησε ἐκ τῶν συζητήσεων τῶν συγχρόνων τοῦ θέματα περισσότερα τῆς φράσεως τοῦ Γοργίου περὶ τοῦ Αἰσχύλου: 56 κ.έ.
 — ὑπόμνημα τοῦ Ἀριστάρχου εἰς ὀκτὼ κωμωδίας του: 267.
 — ὑπόμνημα τοῦ Διδύμου: 328 κ.έ.
 — ὑπόμνημα τοῦ Εὐφρονίου εἰς μεμονωμένα ἔργα του: 142.
 Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος: *205 κ.έ.
 — ἀνεκάλυψε περιοδικῶς ἐπαναλαμβανόμενους τύπους τῆς ἐλληνικῆς κλίσεως (κλίσις): 242 κ.έ.
 — ἀντετάχθη εἰς εἰκασίαν τοῦ Ζηνοδότου ἐπὶ κειμένου τοῦ Ἀνακρέοντος: 139 κ.έ.
 — διάδοχος Ἀλεξάνδρου τοῦ Αἰτωλοῦ εἰς τὴν διαπραγματεύσειν τραγωδιῶν καὶ σατυρικῶν δραμάτων: 190.
 — διεδέχθη τὸν Ἀπολλώνιον Ρόδιον ὡς διευθυντῆς τῆς βιβλιοθήκης: 184.
 — ἐκδόσεις λυρικῶν κειμένων: 155.
 — ἐκδόσις Πλάτωνος (;): 235.
 — ἐνδιαφέρεται διὰ τὴν καθομιλουμένην τῆς ἐποχῆς του: 242, 292.
 — ἐξέδωσε κείμενα τοῦ Κρατίνου, τοῦ Εὐπόλιδος καὶ τοῦ Ἀριστοφάνους: 227.
 — ἐξέδωσε Πίνδαρον· κατέταξε τὰ Πινδαρικά ποιήματα εἰς τὴν οἰκίαν αὐτῶν θέσιν: 219.
 — ἡ ἐπίδρασις τοῦ ἀποφασιστικῆ διὰ τὴν ὁρολογίαν τῆς λυρικῆς ποιήσεως: 218.
 — ἤκασε Ἀλκαῖος ἀντὶ Ἀχαιοῦ ἐν Ἀριστοφ. Θεσμ. 162: 226, 329.
 — κατήρτισε πίνακας ἐπιλέκτων συγγραφέων: 244 κ.έ. Πρβλ. 331.
 — κωλομετρία: 223 κ.έ.
 — Λέξεις: 235 κ.έ.
 — ἐχρησιμοποίησε τὰ περιεκτικὰ λεξιλόγια τοῦ Καλλιμάχου: 160.
 — μονογραφία περὶ ἀναλογίας (;): 249.
 — μονογραφία περὶ τῆς αἰγίδος τῆς Ἀθηναῖς (;): 249, 340.
 — ὁ Ἀρίσταρχος εἰς τὸ σχόλιόν του περὶ τοῦ ψ 296 συμφωνεῖ μετ' αὐτοῦ: 275.4.
 — περὶ τῆς ὁμηρικῆς εἰδωλοποιίας (;): 340.
 — Πρὸς τοὺς Καλλιμάχου πίνακας: 158. Βλέπε καὶ Addenda (νέον ἀπόσπασμα).
 — ὑπόθεσις τραγωδιῶν καὶ κωμωδιῶν: 230 κ.έ.
 — τὸ ἔργον του ἐπὶ τῆς δραματικῆς ποιήσεως: 225 κ.έ.
 — χρῆσις κριτικῶν σημείων: 213. Πρβλ. 207 κ.έ.
 — χρῆσις σημείων ἀναγνώσεως (στιτίσις, τονισμός): 212 - 3. Πρβλ. 215.
 — ψ 296, τὸ «τέρμα» τῆς Ὀδύσσειας: 218 κ.έ.
 Ἀρίστων ὁ Χῖος, διδάσκαλος τοῦ Ἐρατοσθένους: 118 κ.έ., 399.
 Ἀρκεσίλαος ὁ Πλατωνικός, διδάσκαλος τοῦ Ἐρατοσθένους: 182 κ.έ. «ἀρμονίαι»: 63.
 Ἀρσινόη Β': 109, 119, 146.3, 147.
 Ἀρσινόη Γ': 183.1.
 Ἀρτεμίδωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ, ὁ κληθεὶς Ἀριστοφάνειος: 251.
 Ἀρτεμίδωρος ὁ Ἐφέσιος: 308.
 Ἀρχίλοχος· βλέπε καὶ εὔρετήριον ἐξεταζομένων χωρίων.
 — ἀλληγορία: 6
 — καὶ Ἀπολλώνιος Ρόδιος: 171, 217.
 — καὶ Ἀρίσταρχος: 263.
 — καὶ Ἀριστοτέλης: 172.
 — καὶ Ἀριστοφάνης Βυζ.: 217, 249.
 — καὶ Θεόκριτος καὶ Καλλιμάχος: 173.
 — καὶ Κριτίας: 65.
 — καὶ Ὀμηρος ἐν *P. Hiheh* 173 καὶ Ἡρακλ. Ποντ.: 172 κ.έ., 228.
 — ὁ πρῶτος ἐκ τῶν τριῶν ἱαμβογράφων: 243 - 4.

- fr. 120 D.³ καὶ Ἐρατοσθένης: 193.
 Ἄρχιμήδης, ἀφιερώνει τὴν «Μέθοδόν»
 του εἰς τὸν Ἐρατοσθένη: 185.
 — τὸ βοεικὸν πρόβλημα: 185.
 ἄρχοντες, κατάλογος τῶν: 305.
 — ἐτήρου ἐπίσημα ἀρχεῖα τῶν θεατρι-
 κῶν παραστάσεων: 96.
 Ἀσκληπιάδης ὁ Μυρλεανός, περὶ γραμ-
 ματικῆς καὶ γραμματικῶν: 188, 193,
 *324 κ.έ.
 Ἀσκληπιάδης ὁ Σάμιος: 110 κ.έ.
 Ἀσσυρμπανιπάλ: 20 - 1.
 ἀτιδιογράφοι, σχέσις αὐτῶν πρὸς τὴν
 Ἀθηναίων Πολιτείαν τοῦ Ἀριστοτέ-
 λους: 98. Πρβλ. Φιλόχορος.
 Ἀτταλίδαι, ἀνέδειξαν τὴν Πέργαμον εἰς
 ἐξέχουσαν πόλιν: 279 κ.έ.
 Ἀτταλος Α', ἐκάλεσε τὸν Ἀντίγονον τὸν
 Καρύστιον εἰς τὴν αὐλήν του: 294.
 — περὶ τῆς Καλῆς Πεύκης, ἣν ἀναφέρει
 Δημήτριος ὁ Σκήψιος: 298.
 — προσεφωνήθη ὑπὸ τοῦ Πολέμωνος: 295.
 Ἀτταλος Β', ὁ Φιλάδελφος ὁ Ἀπολλό-
 δωρος ἀφιέρωσεν εἰς αὐτὸν Χρονικόν:
 302.
 Ἀτταλος, ὁ πατὴρ τοῦ Φιλεταίρου: 279.
 ἀττικοὶ τύποι καὶ λέξεις εἰς τὴν ἐπικὴν
 γλῶσσαν, ἐπισημαίνονται ὑπὸ τοῦ
 Ἀριστάρχου: 272.
 — ψευδοαττικοὶ τύποι εἰς τὴν κωμῶδιαν
 σημειώνονται ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους
 (;): 192.
 Αὐγουστος, «Pax Augustae»: 332.
 Βαβυλώνιοι: 20.
 Βαθυκλῆς, ἱστορία τοῦ κυπέλλου τοῦ: 115.
 Βακχυλίδης, εἰς ἕκ τῶν ἑννέα λυρικῶν
 ποιητῶν: 245.
 — μετρικὰ σημεῖα εἰς παπύρους: 222.
 — κατάταξις τῶν ποιημάτων του: 154, 265.
 — κωλομετρία: 224.
 Βερενίκη Α', μήτηρ τῆς Ἀρσινόης τῆς
 Φιλαδέλφου καὶ τοῦ Πτολεμαίου Β':
 114.
 Βερενίκη Β', σύζυγος τοῦ Πτολεμαίου Γ':
 146 κ.έ.
 βιβλία καὶ φιλολογία: 19 κ.έ.
 — ἑλληνικά: 29 κ.έ.
 — ἐχρησιμοποιήθησαν εἰς τὴν Ἀκαδημίαν
 καὶ τὸν Περίπατον: 78 - 9.
 — ὁ ἀριθμὸς τῶν εἰς τὰς βιβλιοθήκας τῆς
 Ἀλεξανδρείας: 121.
 — ὁ ἐκ τῶν βιβλίων κίνδυνος: 32.
 — παραστάσεις βιβλίων ἐπὶ ἀγγείων: 31
 βιβλιεμπόριον ἐν Ἀλεξανδρείᾳ, καὶ οἱ
 κλασσικοὶ (;): 231. 2.
 βιβλιοθήκαι, λέγεται ὅτι ἰδρύθησαν ὑπὸ
 Ἑλλήνων τυράννων (;): 8.
 — βιβλιοθήκη τῆς Περγᾶμου: 280 κ.έ.
 — βιβλιοθήκη τοῦ Ἀριστοτέλους: 79, 117.
 — βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου τῆς Ἀλε-
 ξανδρείας: 117 κ.έ.
 — ἀπώλειαι λόγῳ πυρκαϊᾶς τῷ 47 π.Χ.:
 282.
 — ἡ σειρὰ τῶν διευθυντῶν αὐτῆς: 184.
 Πρβλ. 168, 205, 251, 253, 325-6.
 — μετὰ φιλολογικῶν κειμένων, ἐν Μεσο-
 ποταμίᾳ: 20.
 — μικροτέρα ἢ θυγάτηρ βιβλιοθήκη, ἐν
 Ἀλεξανδρείᾳ (συνδεομένη μετὰ τινος
 Σεραπείου);: 120 κ.έ.
 — σχέσις τῶν ἀλεξανδρινῶν καὶ τῶν ἀνα-
 τολικῶν βιβλιοθηκῶν (;): 123, 150.
 Βοήθιος, *quadriūm*: 62.
 Βῶλος: 157.7
 Γαληνός, περὶ τῆς ἐπισήμου ἀντιγραφῆς
 τῶν τριῶν τραγικῶν: 97, 229.
 — καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Περγᾶμου: 282.
 Γλαύκων: 41-2.
 «γλωσσάρια», τῆς Ἑλληνικῆς, βλ. λ.
 γλῶσσαι.
 — τῆς Σουμερικῆς - Ἀκκαδικῆς: 20
 γνησιότης, ζητήματα ἔχοντα σχέσιν πρὸς
 αὐτήν: 153. 1. καὶ Addenda, 230, 1.
 Γοργίας ὁ Ἀθηναῖος: 54, 1.
 Γοργίας ὁ Λεοντῖνος: *54 κ.έ.
 — νέα μορφή πεζοῦ λόγου: 54.
 — οἱ μαθηταὶ του: 58 κ.έ.
 — περὶ τῆς τραγικῆς τέχνης καὶ γενικῶς
 περὶ τῆς ποιητικῆς τέχνης: σχέσις αὐ-
 τῶν πρὸς τὸν ἑντεχνον λόγον: 56 κ.έ.
 Πρβλ. 334.
 γραμματικὴ, βλέπε λ. γραμματικὴ καὶ
 γραμματικοί.
 — δὲν ὑπῆρχε χωριστὸς κλάδος γραμμα-

- τικῆς κατὰ τὸν τέταρτον αἰῶνα: 76, 90.
 — ἡ συστηματικὴ γραμματικὴ εἶναι τὸ ὑστατον ἐπίτευγμα τῆς ἑλληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης: 324.
 — παρέμεινε ἡ πρώτη ἐκ τῶν τριῶν ἐλευθερίων τεχνῶν: 301.
 — ὑπεροχὴ τῶν Περσαμηνῶν: 298.
 — ὡς ἰδιαιτέρος κλάδος παιδείας, ἀπὸ τοῦ Ἄριστοφ. Βυζ. μέχρι Διονυσίου τοῦ Θρακῆος: 242 - 3.
 γραφή, ἐν τῇ ἐγγυς καὶ Μέσῃ Ἀνατολῇ*: 20 κ.έ.
 — ἔργον τέχνης εἰς τὴν ἀρχαϊκὴν Ἑλλάδα: 21 κ.έ.
 — ἡ ποιησις καὶ ἡ τέχνη τοῦ πέμπτου αἰῶνος π.Χ. περιέχουν ἀναφορὰς περὶ τῆς γραφῆς καὶ τῆς ἀναγνώσεως: 30 κ.έ.
 — μυκηναϊκῆ: 23 κ.έ.
 — σημιτικῆ: 25 κ.έ.
 — τῶν ἐπικῶν ποιητῶν: 29.

Δάμων: 53.

Δανάος, φέρει τὰ γράμματα (τὸ ἀλφάβητον) εἰς τὴν Ἑλλάδα: 23 κ.έ. Πρβλ. Κάδμος.

Δεινόλοχος, Μῆδεια: 315.

Δελφοὶ καὶ Ἀριστοτέλης: 94 κ.έ.

— καὶ Πολέμων: 295.

Δημήτριος ὁ Σκήψιος: *297 κ.έ.

— καὶ Στράβων: 308

— Τρωϊκὸς διάκοσμος: 297, 307.

Δημήτριος ὁ Φαληρεὺς, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: *113, 117 κ.έ.

— Ἀρχόντων ἀναγραφὴ: 305.

— καὶ ἡ Βιβλιοθήκη: 120.

— καὶ ἡ νέα φιλολογικὴ κίνησις: 123.

Δημόκριτος: *49 κ.έ.

— δημοκρίτειος Πίναξ τοῦ Καλλιμάχου 157.

— εἰς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων: 247.

— καὶ Ἰπίλας (;): 71.

— καὶ Πλάτων: 69.

* Οὕτως ἀπέδωσα τὸ ἐν τῷ κειμένῳ oriental, τὸ ὁποῖον δὲν σημαίνει ἐδῶ: τῆς Ἀνατολῆς, ὁ δὲ ὄρος Ἀνατολία (μὴ ἑλληνικὸς) εἶναι ἀσαφής. Σημ. τ.μ.

— μελέτη τῆς γλώσσης: 51, 236, 290.

— περὶ εὐφωνίας: 289.3 Addenda.

— Περὶ μουσικῆς (;): 335.

— Περὶ Ὀμήρου... γλωσσέων: 93.

Δημοσθένης, κατάταξις τῶν λόγων του εἰς τοὺς Πίνακας: 155.

— ἀναφέρεται εἰς τὰς Λέξεις τοῦ Ἄριστοφάνους: 235 - 6.

— Διδύμου μονογραφία Περὶ Δημοσθένους: 330.

— ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα περὶ αὐτοῦ τοῦ 2ου καὶ 1ου αἰ. π.Χ. (;): 331.

Δίδυμος, ἐγεννήθη, ἀνετράφη, εἰργάσθη εἰς τὴν Ἀλεξανδρείαν: 326 κ.έ.

— δὲν ἔδωκε σημασίαν εἰς τὰς ἀπόψεις τοῦ Κράττητος: 285.

— διέσωσε παραλλαγὰς: 328.

— διέσωσε τὴν φιλολογικὴν κληρονομίαν τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων: 332.

— ἔλλειψις παρ' αὐτῷ κοινῆς λογικῆς: 329.

— ἐπεκρίθη ὡς παρανοήσας τὸν Ἀρίσταρχον: 277 - 8.

— λεξικογραφικαὶ ἐργασίαι (Λέξις κωμικὴ καὶ Λέξις τραγικὴ): 331.

— μονογραφία Περὶ Δημοσθένους: 330.

— μονογραφία περὶ ταξινομήσεως τῶν λυρικῶν ποιητῶν, Περὶ λυρικῶν ποιητῶν: 219, 329, 331.

— οὐδενὸς λυρικοῦ ἢ δραματικοῦ ἔργου ἀναφέρεται ἔκδοσις ἢ διόρθωσις ἰδικῆ του: 330.

— Περὶ τῆς Ἀρισταρχελοῦ διορθώσεως: 255, 258, κ.έ., 328.

— προσονομάζεται Χαλκέντερος καὶ Βιβλιολάθας:

— προτιμᾷ μᾶλλον τὰ συγγράμματα ἢ τὰ ὑπομνήματα τοῦ Ἀριστάρχου: 255.

— συμπλητῆς ἐρασιματῶν: 332.

— συνέταξε σύνοψιν τῶν ὁμηρικῶν μελετῶν τῶν Ἀλεξανδρινῶν φιλολόγων: 328.

— τὸ Περὶ παροιμιῶν του ἠῤῥησε τὴν συλλογὴν παροιμιῶν τὴν συμπληθεῖσαν ὑπὸ Ἀριστοφ. Βυζ.: 331.

— ὑπόμνημα εἰς Βακχυλίδου ἐπινίκια: 265.

— ὑπομνήματα εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ τὴν Ὀδύσσειαν: 328.

— ὑπομνήματα εἰς τραγωδίαν: 330.

— — εἰς Ἀττικὴν κωμωδίαν: 328.

- — εἰς ἱστορικοὺς καὶ ρήτορας: 330.
Πρβλ. 269.
- Διευχίδας: 7.
- Δικαίαρχος, 'Βίος τῆς 'Ελλάδος', ἐπίδρασις του εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ 'Ομήρου: 133.
- περὶ 'Αλκαίου (;): 217.
- περιεχόμενα τραγωδιῶν καὶ κωμωδιῶν ἐν τῷ *Περὶ Διονυσιακῶν ἀγώνων* (;): 230.
- περὶ λυρικῆς ποιήσεως: 265.
- περὶ μαθηματικῆς γεωγραφίας πρὸ τοῦ 'Ερατοσθένους: 196.
- Διογένης ὁ Βαβυλώνιος, διδάσκαλος τοῦ 'Απολλοδώρου: 302, 306, 309.
- ἐπέδρασε ἐπὶ τοῦ Διονυσίου τοῦ Θρακῆς: 321.
- Διόδωρος ὁ ἐκ Ταρσοῦ, 'Αριστοφάνειος: 251.
- Διοκλῆς, γραμματικός: 303.
- Διονυσιάδης ὁ Μαλλώτης, περὶ ἀττικῶν κωμικῶν ποιητῶν: 191.
- Διονύσιος 'Ιαμβος, διδάσκαλος τοῦ 'Αριστοφ. Βυζ.: 204.
- *Περὶ διαλέκτων*: 241.
- Διονύσιος ὁ 'Αλικαρνασσεύς, πίνακες ἐγκριθέντων: 244. 2, 245.
- Διονύσιος ὁ Θραξ: *316 κ.έ.
- ἀπὸ τῆς 'Αλεξανδρείας εἰς τὴν Ρόδον: 301, 317.
- ἐρμηνευτῆς τοῦ 'Ομήρου: 318.
- μελέται γλωσσικαὶ καὶ προσωδιακαὶ μετ' ἀναφορῶν εἰς τὴν ἐπικὴν καὶ λυρικὴν ποίησιν: 318.
- ὁ 'Ομηρος 'Αθηναῖος: 272, 318.
- *Τέχνη γραμματικῆ*: 316 κ.έ. Πρβλ. 292.
Βλέπε καὶ γραμματικῆ.
- — δὲν ὑπάρχει βασικὴ ἀντίφασις αὐτοῦ τοῦ ἔργου του πρὸς τὰ ἄλλα: 322.
- — ἔχει τὴν χαρακτηριστικὴν δομὴν τῶν ἑλληνιστικῶν βιβλίων: 323.
- — ἤγειραν ζήτημα πατρότητός του βυζαντινὰ τινὰ σχόλια: K.W. Göttling, V. di Benedetto: 319, 321 κ.έ.
- — ὄρισμός τῆς γραμματικῆς: 319 κ.έ.
- — στωϊκὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ τεχνικοῦ μέρους τῆς γραμματικῆς: 321.
- Διονύσιος ὁ Μιλήσιος, ἱστορικός: 22-3.
- Διοσκουρίδου (;) *Περὶ τῶν παρ' 'Ομήρω νόμων*: 133. 6.
- Δίων Χρυσόστομος, περὶ τοῦ 'Αριστοτέλους ὡς ἰδρυτοῦ τῆς φιλολογίας: 79, 85.
- Δονᾶτος - Χαρίσιος: 242.
- δοξογράφοι: 100.
- Δοσίθεος ὁ Πηλουσιώτης: 143. 5.
- Δοῦρις: 83. 3 Addenda.
- δυϊκὸς ἀριθμὸς, ἴδιον τοῦ γλωσσικοῦ ἰδιώματος τῶν 'Αθηναίων: 272.
- 'Εβδομήκοντα: 119. Πρβλ. Π. Διαθήκη.
- 'Εκαταῖος ὁ Μιλήσιος: 14, 22, 34, 61.4, 295.
- 'Ελευσίς, προάστιον τῆς 'Αλεξανδρείας: 148.
- ἐλεφάντινος πύργος, ὁ, καὶ οἱ φιλόλογοι ποιηταὶ τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων: 116 καὶ Excursus.
- ἐλέφας, ἀνέκδοτον: 206.
- 'Ελλάνικος ὁ Λέσβιος: 35, 298, 303.4.
- 'Εμπεδοκλῆς: 54.
- ἐναλλαγή: 175.2.
- ἐπιγραφαί, πηγαὶ τῶν ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων: 296.
- ἐπιστήμη καὶ φιλολογία, βλέπε φιλολογία
- 'Επίχραμος καὶ Πολέμων: 297.
- καὶ 'Απολλόδωρος: 314 κ.έ.
- κατάλογος ἔργων του εἰς ἱαμβικὰ τρίμετρα: 315.
- *Ψευδεπιχάρμεια*: 315.
- 'Επτὰ σοφοί: 99, 115.
- 'Ερατοσθένης: *181 κ.έ.
- 'Αρχιτεκτονικός, τεχνικοὶ καὶ ἐπαγγελματικοὶ ὄροι, ἀναφερόμενοι ἰδίως εἰς τὴν κωμωδίαν: 193.
- *Γεωγραφικά*, περιλαμβάνοντα τὴν ἀρχαιότεραν ἱστορίαν τῆς γεωγραφίας: 196 κ.έ.
- διευθυντῆς τῆς βιβλιοθήκης: 151, 167 κ.έ., 183 - 4, 205.
- εἰρωνικὸν ὕφος: 200.
- Ζήνωνος γνώριμος: 183.
- καὶ 'Αθῆναι: 183, 298.
- καὶ 'Απολλόδωρος: 307.
- καὶ 'Αρίσταρχος: 276.
- καὶ 'Αριστοφάνης Βυζάντιος: 204.
- καὶ 'Αρχιμήδης: 185.

- καὶ Δημήτριος Σκήψιος: 308.
 — καὶ Καλλιμαχος: 182 - 3.
 — καὶ Κυρήνη: 146, 179, 182.
 — καὶ Νεοπτόλεμος ὁ Πάριος: 198.
 — καταγραφή τῶν Ὀλυμπιονικῶν: 194.
 — κατάλογος ἀστερισμῶν, *Καταστερισμοί*: 200.
 — μαθηματικὸς καὶ ἀστρονόμος: 194.
 — ὁμηρικὰ προβλήματα, τὰ ὅποια παραγματοῦται εἰς τὸ ἰδικόν του σύστημα χρονολογήσεως καὶ τὴν γεωγραφίαν του: 195.
 — ὄρισμὸς τῆς γραμματικῆς: 193.
 — παρατηρήσεις εἰς τὴν γλῶσσαν τῆς κωμῆδίας: 192.
 — παρωνύμια (*Βῆτα, Πένταθλος*): 202.
 — περὶ λυρικῆς ποιήσεως: 193, 216 κ.έ.
 — *Περὶ τῆς ἀναμετρήσεως τῆς γῆς*: 196 κ.έ.
 — περὶ τῆς γνησιότητος τοῦ *Περὶ τῆς Ὀκταετηρίδος* ἔργου τοῦ Εὐδόξου: 195.
 — περὶ τῆς καταγωγῆς τῆς κωμῆδίας (;) καὶ περὶ τῶν σπουδαιότερων ἐκπροσώπων αὐτῆς: 192. Πρβλ. 244.
 — περὶ τῶν παραστάσεων τῶν τραγωδιῶν καὶ κωμῶδιῶν: 192 - 3.
 — περὶ τῶν προφερομένων τόνων (;): 215 κ.έ.
 — ποιήματα (*Ἐρμῆς, Ἡριγόνη*): 200 κ.έ.
 — σκοπὸς τῆς ποιήσεως ἢ *ψυχαγωγία*, ἢ *ἢ διδασκαλία* ἢ ἀντίδρασις εἰς τὴν διακήρυξιν του αὐτῆν: 198 κ.έ., 308.
 — συνέχισε καὶ ἔκρινε ἔργον τοῦ Λυκόφρονος περὶ τραγωδίας: 142, 190 κ.έ.
 — *φιλόλογος*: 186.
 — *Χρονογραφίαι*, ἐπιστημονικὴ χρονολόγησις ἱστορικῶν γεγονότων: 194.
 — — ὑπεσκελίσθησαν ὑπὸ τῶν *Χρονικῶν* τοῦ Ἀπολλοδώρου: 195, 304.
 Ἑρμείας, ἡμίηνευσε τὸ *ὀρθόεπια* ὡς *κυριολεξία* εἰς τὸ ὑπόμνημά του εἰς Πλατ. *Φαῖδρ.*: 334.
 Ἑρμησιάναξ ὁ Κολοφώνιος: *106.
 — καὶ Ἀντιμάχου *Λύδη*: 111.
 — καὶ Φιλίππας: 110.
 — κατάλογος παλαιότερων ποιητῶν ἐν τινὶ ἐλεγείᾳ του: 61, 106.
 Ἑρμιππος ὁ ἐκ Σμύρνης, *Περιαπτητικὸς* καὶ *Καλλιμάχειος*, βιογραφικὸν ἔργον αὐτοῦ: * 153, 179 καὶ *Addenda*, 294.
 — περὶ Δημητρίου τοῦ Φαληρέως: 114.
 ἔτυμολογία εἰς τὴν ἀρχαίαν ποίησιν, κυρίων ἰδίως ὀνομάτων: 4, 14.
 — Ἀπολλόδωρος, *μονογραφία Περὶ ἔτυμολογιῶν*: 309 κ.έ.
 — εἰς τὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἱστορικὰ κείμενα τοῦ ἔκτου καὶ πέμπτου αἰῶνος π.Χ.: 14, 48, 72.
 — εἰς τὸν *Κρατύλον* τοῦ Πλάτωνος: 73, 333.
 — μετὰ φειδοῦς καὶ συνέσεως χρήσις αὐτῆς εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφ. *Βυζ.*: 240, 310.
 — ὁ Ἀπολλόδωρος περὶ τῶν ἔτυμολογιῶν ὀνομάτων θεῶν καὶ τόπων: 311 κ.έ.
 — ὁ Διονύσιος ὁ Θρᾶξ ἀφιερώνει μέρος τῆς γραμματικῆς του εἰς τὴν εὑρεσιν ἔτυμολογιῶν: 320.
 — ὁ Κράτης εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ὀμήρου: 287.
 — ὁ Φιλόξενος περὶ τῶν μονοσυλλάβων καὶ τῶν *ἐτύμων*: 326.
 — πρῶτος εἰδικὸς ἐκ τῶν Στωϊκῶν ὁ Χρύσιππος ἐν τῷ *Περὶ ἔτυμολογιῶν*: 240, 287, 290, 310.
 Εὐδῆμος ὁ Ρόδιος, *περιπατητικοὶ* εἰς τὴν Ρόδον: 317.
 — περὶ τῶν *δοξῶν*: 100.
 — περὶ τῶν *στοιχείων*: 71.
 Εὐδόξος καὶ Ἑρατοσθένης: 195 κ.έ.
 — κατάλογος ἀστέρων χρησιμοποιοηθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἀράτου: 143, 181.
 Εὐθνης, καὶ οἱ σοφισταί: 65.
 Εὐκλείδης, ὁ ἐπάνυμος ἀρχων, καὶ τὸ ἰωνικὸν ἀλφάβητον: 35.
 Εὐκλείδης, *Στοιχεῖα*: 186.
 Εὐμένης Α' τῆς Περγᾶμου: 279.
 Εὐμένης Β' τῆς Περγᾶμου: 205, 280 κ.έ. 284, 302.
 Εὐπόλις, ὁ Ἑρατοσθένης διέσωσε τὸ ὄνομά του: 192.
 — εἰς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων: 244.
 — ἔκδοσις κειμένου του ὑπὸ τοῦ Ἀριστοφ. *Βυζ.* (;): 227.

- fr. 304 «βιβλία πρὸς πώλησιν»: 32.
- Εὐριπίδης (ἔχι ὁ τραγικός), ἐκδότης τοῦ Ὀμήρου (;): 85. 3.
- Εὐριπίδης, Σατύρου Βίος Εὐριπίδου: 180
- ἀναφοραὶ γραφῆς, fr. 506 N.²: 30, fr. 382 N.²: 35.
- βιβλιοθήκη καὶ γνώσεις ἐκ τῶν βιβλίων: 34.
- γνησιότης τοῦ Ῥήσου: 288.
- ἐτυμολογία τοῦ Παλλάς, fr. 1009^a Snell: 312. 7.
- Ἰων, 504 κ.έ., καὶ Ἐκ. 1078 ~ A 5 δαῖτα: 131.
- στίχοι του, fr. 157 κ.έ. N.², ὑποβάλλονται εἰς κριτικὴν ἐν τοῖς Βατράχοις: 47.
- συλλογὴ Ὑποθέσεων ὅλων τῶν ἔργων του: 233.
- τίτλοι καὶ incipit παρατίθενται εἰς τοὺς Πίνακας: 153 κ.έ.
- ὑπόμνημα τοῦ Ἀριστάρχου: 267.
- χωρίον ἀστρονομικῆς φύσεως ἐν Ῥήσ. 539 κ.έ.: 266, 288.
- Εὐρυδίκη, τρίτη σύζυγος Πτολεμαίου Α': 114.
- Εὐσέβιος, Ἐκκλ. Ἰστ. V 8 11 (Ἀλεξανδρινὴ Βιβλιοθήκη): 117.
- Ἐκκλ. Ἰστ. VI 25.3 περὶ κανόνος: 248. 2.
- Χρονικά, κατάλογος βασιλέων τῆς Σπάρτης: 195.
- Εὐστάθιος, περὶ τῆς ἐν A 5 v. l. πᾶσι δαῖτα: 134.
- ἐρανίσματα ἐκ τῶν Λέξεων τοῦ Ἀριστοφάνους: 238 κ.έ.
- καὶ τὰ Ὀμηρικὰ Σχόλια: 262, 286.
- περὶ εἰδωλοποιίας: 340.
- περὶ τοῦ ψ 296 ὡς τέλους τῆς Ὀδυσσεΐας: 209.
- Εὐφορίων ὁ Χαλκιδεὺς, ἐπικός ποιητῆς: *178.
- cantores Euphorionis: 178.
- διευθυντὴς τῆς βιβλιοθήκης Ἀντιόχου τοῦ Μεγάλου: 144.
- Περὶ μελοποιῶν: 178.
- ὑφίσταται ἐπίθεσιν κάποιου Κράτητος, ἐπιγραμματοποιῦ: 289 κ.έ.
- Εὐφρόνιος, καὶ Ἀριστφ. Βυζ.: 190-1, 204, 226.
- καὶ ἡ Πλειὰς τῶν Τραγικῶν: 191.
- ὑπόμνημα εἰς Ἀριστφ. Πλ. καὶ ἄλλα ὑπομνήματα: 191.
- εὐφωρία, ἐν τῷ Κρατύλῳ τοῦ Πλάτωνος: 75.
- ἐν τῇ αἰσθητικῇ θεωρίᾳ τοῦ Κράτητος: 290.
- παρὰ Δημοκρίτῳ (;): 289. 3.
- Ἐφεσος: 110.
- Ἐφορος: 308.
- Ζηνό[δοτος], γραμματικὸς ἐπὶ Πτολεμαίου Θ': 303.
- Ζηνόδοτος ὁ Ἐφέσιος: *105 κ.έ.
- Γλῶσσαι, ἀλφαβητικῶς διατεταγμένοι: 127, 133, 136.
- ἔκδοσις τῆς Θεογονίας τοῦ Ἡσιόδου: 138 κ.έ.
- λυρικῶν ποιημάτων: 139 κ.έ.
- καὶ Ἀπολλώνιος Ρόδιος: 167 κ.έ., 174 κ.έ.
- καὶ Ἀριστφ. Βυζ.: 204 κ.έ.
- καὶ Καλλιμαχος: 165.
- καὶ οἱ συνεχισταὶ τοῦ ἔργου του ἐκλήθησαν γραμματικοί: 187.
- μαθητῆς τοῦ Φιλιτᾶ, παιδαγωγὸς Πτολεμαίου Β' (καὶ Ἀρσινόης;): 109.
- οὔτε ὑπόμνημα οὔτε μονογραφίαν συνέγραψε: 127, 136.
- πρῶτος διευθυντῆς τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου· διεδέχθη αὐτὸν ὁ Ἀπολλώνιος Ρόδιος: 124, 167.
- πρῶτος διορθωτῆς τοῦ κειμένου ἐπικῶν καὶ λυρικῶν ποιημάτων: 112, 125, 127, 207.
- ὁμηρικὸν κείμενον βάσει ἐγγράφων στοιχείων: 135.
- ἀθετήσεις: 135, 212, 286.
- ὑπαιγιγμὸς τοῦ Τιμῶνος περὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἐκδόσεως τοῦ Ὀμήρου (;): 116, 115.
- φιλογολικὴ σύμπραξις του μετὰ δύο ποιητᾶς, τὸν Ἀλέξανδρον τὸν Αἰτωλὸν καὶ τὸν Λυκόφρονα: 127.
- Ζηνόδοτος ὁ Φιλέταιρος: 136. 2.
- Ζήνων ὁ Κιτιεὺς, καὶ Ἐρατοσθένης (;): 183.
- ἀλληγορία: 283, 287.

— θεωρία περὶ γλώσσης: 290.
Ζωῆλος ὁ Ἀμφιπολίτης: 82.

Ἡδύλος: 110.

Ἡλιόδωρος: 225, 234.

ἡμερολόγιον, βλέπε Ἐρατοσθένους.

Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός, «ὁμηρικαὶ λύσεις»: 83.

— ἐστᾶλη ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν Κολοφῶνα, διὰ τὰ συλλέξει ποιήματα τοῦ Ἀντιμάχου: 111.

— παραθέτει ἐλάσσονας λυρικοὺς ποιητάς: 246.

— περὶ Ὀμήρου, Ἡσιόδου καὶ Ἀρχιλόχου: 172.

— *Περὶ τῶν τριῶν τραγῳδοποιῶν*: 244.

Ἡρακλείδης ὁ Ποντικός (ὁ νεώτερος), μαθητὴς τοῦ Διδύμου: 327.

[Ἡράκλειτος] Ὀμηρ. προβλημ.: 5.5, 286.

Ἡράκλειτος, περὶ τῆς ἐτυμολογίας τῶν ὀνομάτων: 14.

— κατὰ τοῦ Ὀμήρου: 50.

— ὁ Κρατύλος ἐκπροσωπεῖ τὰς ἰδέας τοῦ Ἡρακλείτου περὶ γλώσσης: 69.

— περὶ τῆς στίξεως τῆς πρώτης προτάσεως τοῦ ἔργου του: 214.

Ἡρέας: 7.

Ἡρόδικος, μαθητὴς Κράτητος τοῦ Μαλῶτου, *Καμψοδύμενοι* (;): 288.

— περὶ Πολέμωνος, τὸν ὅποιον ἀποκαλεῖ *σθηλοκόπαν*: 296.

Ἡρόδοτος, καὶ ἡ ποσοτικὴ αὐξήσις τῶν βιβλίων (;): 34.

— ἀναφέρεται εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 235 - 6.

— γλωσσικαὶ παρατηρήσεις: 49.

— περὶ τῆς Ἰλιάδος καὶ τῶν *Κυπρίων*: 52.

— πρῶτον ὑπόμνημα τὸ τοῦ Ἀριστάρχου: 268.

Ἡρωδιανὸς περὶ προσφθίας ἐν Cod. Ven. A τῆς Ἰλιάδος: 255, 261.

[Ἡρωδιανός], *Περὶ σχημάτων*, ὀρισμὸς καὶ παραδείγματα πολυπτῶτου: 14 κ.έ.

Ἡρώνδας καὶ Σώφρων: 315.

— Φιλιτᾶς, δὲν ὑπαινίσσεται αὐτὸν τὸ *Ἐνύπμιον*: 107.1.

Ἡσίοδος, *Ἔργ.* 2 κ.έ. «ἐτυμολογία»: 5.

— Ἀπολλώνιος ὁ Ρόδιος περὶ τῶν ἔργων

τοῦ Ἡσιόδου *Θεογ.*, Ἀσπίς καὶ Ὀρ-
νιθομαντεία: 171.

— Ἀριστοτέλους «ἡσιόδεια προβλήματα»: 171.

— Ἀριστφ. Βυζ. ἐξέδωσε τὴν *Θεογονίαν* (Συμπλ. εἰς τοὺς Πίνακας): 211 κ.έ.

— ἀμφιβάλλει ἂν εἶναι ἡσιόδεια αἱ *Χίρωνος Ὑποθήκαι* καὶ ἡ Ἀσπίς: 212 κ.έ.

— Διονύσιος ὁ Θράξ περὶ τίνος «γλώσσης» παρ' Ἡσιόδου: 318.

— εἷς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων: 244 κ.έ.

— *Ἔργ.* προοίμιον, αἱ ἐν αὐτῷ ἀναφοραὶ καὶ ἀντιθέσεις: 16.

— Ζηνοδότου ἔκδοσις τῆς *Θεογονίας*: 139.

— Ἡσιόδου κριτικὴ ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου: 262.

— ὁ προσφιλέστερος τῶν μεγάλων ποιητῶν μετὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ.: 139.

— ὁ χρόνος τῆς ἀκμῆς του καὶ ὁ χρόνος ἀκμῆς τοῦ Ὀμήρου: 195.

— τὰ προοίμια τῆς *Θεογονίας* καὶ τῶν *Ἔργων* ἠθετήθησαν ὑπὸ τοῦ Κράτητος: 288.

Ἡφαιστίων, ἐγχειρίδιον μετρικῆς κατὰ τὴν ἀλεξανδρινὴν παράδοσιν: 221 κ.έ. «ἤχου συμβολισμός»: 75.

Θαλῆς: 62.

Θεαγέννης ὁ Ρηγῖνος, περὶ Ὀμήρου: *11 κ.έ., 50, 81.

— αἱ ὁμηρικαὶ συγγραφαὶ του ἐθεωροῦντο ὡς ἡ ἀπαρχὴ τῆς γραμματικῆς (ὑπὸ τοῦ Ἀσκληπιάδου τοῦ Μύρλεανου): 187.

Θεόκριτος, ἐπιγρ. 21 (περὶ Ἀρχιλόχου): 173.

— καὶ Σώφρων: 315.

— καὶ Φιλιτᾶς: 105.

— *Σύριγξ*: 106.

Θεόφραστος, καὶ ὁ Περίπατος: 77.

— ἔκδοσις τοῦ Ἀνδρονίκου: 314.

— ἡ βιβλιοθήκη του μετεφέρθη εἰς τὴν Ρώμην: 325.

— ἠρνήθη νὰ ἐγκαταλείψῃ τὰς Ἀθήνας καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν: 113.

— καὶ τὸ *Περὶ ζῶων* τοῦ Ἀριστοφάνους: 206

— κατάλογος τῶν ἔργων του εἰς τοὺς

- Πίνακας* (;): 156.
- Φυσικῶν δόξαι: 100.
  - Θέων ὁ Ἀλεξανδρινὸς (ἀταύτιστος εἰσέτι), περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ὀμήρου ὑπὸ τοῦ Ἀράτου ἐν *Vita Arati*; 143.5.
  - Θουκυδίδης, καὶ τὸ «βιβλίον»: 34-5.
  - εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 235-6.
  - περὶ παιδεύσεως: 300.
  - τὸ πρῶτον εἰς αὐτὸν ὑπόμνημα ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου (;) 269.
- λαμβογράφοι, εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἐγκριθέντων: 244.
- ιατρική, συγγραφεῖς ἱατρικῶν βιβλίων εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου: 181.
- Ἴβυκος, εἷς ἐκ τῶν ἑννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245
- ἔτυμολογία τοῦ *Παλλάς*: 312.7.
- Ἰκαρία, εἰς τὸν μῦθον τῆς Ἡριγόνης: 201-2.
- Ἰλιακοὶ Πίνακες, βλέπε *Tabulae Piiacae*.
- Ἴλιον, ἡ θέσις τῆς Ὀμηρικῆς Τροίας: 297 κ.έ.
- Ἰόβας τῆς Μαυριτανίας, ἱστορικός: 275.
- Ἰππαρχος, κριτικὴ τῶν *Γεωγραφικῶν* τοῦ Ἐρατοσθένους: 195.
- Ἰππίας ὁ Ἡλεῖος, ἀρχαιολογία ἀρχαιογνωσία: 61, 94, 99.
- ἀντίθεσις τῶν νόμος - φύσις: 46. 3, 63.
  - γλῶσσα καὶ «μουσική»: 63.
  - ὁ κατάλογος τῶν Ὀλυμπιονικῶν βάσις τῆς Ἑλληνικῆς χρονολογήσεως; 61, 94, 194.
  - περὶ τῶν παλαιωτέρων ποιητῶν καὶ φιλοσόφων: 61 κ.έ., 100.
  - περὶ τῶν «στοιχείων» τῶν λέξεων (;) 71 κ.έ.
  - πολυμαθής, ὄχι ὁμως εὐρετῆς τῶν ἐπὶ τὰ ἐλευθερίων τεχνῶν: 62 κ.έ.
- Ἰππίας ὁ Θάσιος, περὶ τῶν προβλημάτων τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου: 53.
- Ἰπποκράτειος συλλογὴ (*Corpus Hippocraticum*), ὁ φόβος καὶ ὁ ἔλεος καὶ τὰ σωματικά των συμπτώματα τὰ ἀναφερόμενα ἐν τῇ σοφιστικῇ καὶ φιλοσοφικῇ φιλολογίᾳ προῆλθον πιθανῶς ἐκ τῶν «ἱπποκρατείων» συγγραμμάτων: 57.3.
- δὲν ὑπάρχει μαρτυρία ὅτι τὸ *ἐμπειρία - τέχνη* ὑφίσταται εἰς τὴν «ἱπποκράτειον» φιλολογίαν ὡς καθιερωμένη ἔκφρασις (*formula*): 57.
  - Ἰππῶναξ, πιθανῶς παρατίθεται εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 238.
  - ἐρμηνεῖα γλώσσης μιᾶς διαλέκτου ὑπὸ τοῦ Πολέμωνος: 295 κ.έ.
  - κατὰ τὸν Πολέμωνα, πρῶτος γράφει παρφιδίας: 297.
  - Ἰσοκράτης: *58 κ.έ.
  - εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 235-6.
  - *Πανηγυρ.*: 59.
  - *παραγραφή*: 214.
  - περὶ παιδεύσεως: 59, 300.
- ἱστορικοί, εἰς καταλόγους ἐγκριθέντων 246.
- ὑπομνήματα εἰς ἱστορικούς: 268, 330.
- Ἰστρος: *179 κ.έ.
- *Περὶ μελοποιῶν*: 218.
- Ἰων ὁ Χῖος, Ὀμφάλη: 266.
- Κάδμος, καὶ φοινικικὰ γράμματα: 22 κ.έ.
- Πρβλ. *Δαναός*.
- Καῖσαρ: 324, 326.
- Καλλικλῆς: 40 κ.έ.
- Καλλιμάχος: *146.
- *Αἴτια*, Ἀπόλλων Δῆλιος (fr. 114): 336.
  - βλέπε καὶ «ὁμηρικὸν κείμενον χρησιμοποιηθὲν εἰς τὰ ποιήματά του».
  - ὁ σκοπὸς τῆς ποιήσεως: 163 κ.έ.
  - *Βερενίκης πλόκαμος* (fr. 110): 147 κ.έ., 233.
  - βιβλία τοῦ φιλολόγου πλὴν τῶν *Πινάκων*: 159 κ.έ.
  - *Ἐγκώμιον Σωσιβίου* (fr. 384): 147.
  - ἡ εἰκὼν τῆς ἀρχικῆς καθαρᾶς πηγῆς ὑπὸ μεταφορικὴν ἔννοιαν: 149 καὶ *Excursus*.
  - θεμελιώδεις αἰσθητικοὶ ὄροι: 161 κ.έ.
  - Πρβλ. 275.
  - Ἰβίς: 167 - 8.
  - καὶ Ἀντίμαχος: 111.
  - καὶ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος: 209.
  - καὶ Ἀρατος: 110, 143.
  - καὶ Ἀριστοτέλης: 162 - 3, 275.

- καὶ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος: 204 κ.έ., 218.
- καὶ Ἀρχιλοχος: 173, 193.
- καὶ Ἐρατοσθένης: 182 κ.έ.
- καὶ ἡ Βιβλιοθήκη: 120, 148.
- καὶ Ἡσίοδος: 139.
- καὶ Κυρήνη: 116, 147.
- καὶ Λυκόφρων: 142.
- καὶ Ὀμηρος καὶ ὁ ἐπικός κύκλος: 162-3, 275.
- καὶ Πλάτων: 161.
- καὶ Ριανός: 144-5, 177.
- καὶ Φιλίππας: 105 κ.έ., 112.
- *Κατὰ τοῦ Πραξιφάνους*: 161 κ.έ.
- λυρικά κᾶλα: 221.
- ὀμηρικὸν κείμενον (Ζηνοδότου καὶ ἄλλων) χρησιμοποιοῦν ἐπὶ τὰ ποιήματα: 294. 2 Addenda.
- περιγραφὴ ἔργων ἀρχαϊκῆς τέχνης εἰς τὰ ποιήματά του: 294. 2 Addenda.
- *Πίνακες*: 151 κ.έ.
- — ἀλφαβητικὴ σειρά: 153. Πρβλ. 233.
- — δύο εἰδικοί Πίνακες: 156 κ.έ., 230.
- — ζήτηματα ἀθροιστικότητος: 153.1 καὶ Addenda.
- — κατὰ τάξεις λυρικῶν ποιημάτων: 216.
- — ρητόρων: 330 - 1.
- — συγγραφέων ἔργων περὶ ἰατρικῆς: 181.
- — «σύμμεικτα»: 156.
- — τραγικῶν καὶ κωμικῶν ποιητῶν: 190.
- ποιήματα: 294.2.
- σπουδὴ τῆς γλώσσης: 236.
- τὸ πρῶτον ὀνομαστικὸν (;): 160, 236.
- ὑπαινιγμοὶ εἰς τὰς φιλονικίας τῶν φιλολόγων: 115, 169, κ.έ. 202.
- ὡς ἐρμηνευτῆς τῆς ἀρχαίας ποιήσεως: 168.
- Καλλῖνος ὁ Ἐφέσιος: 51.
- Καλλισθένης: 84, 94 - 5.
- Καλλίστρατος, ὁ ἀρχαιότερος (;) μαθητῆς τοῦ Ἀριστοφάνους Βυζαντίου: 227 κ.έ.
- περὶ τοῦ Ἀριστοφάνους: 267.
- περὶ τῆς Ὀδυσσεύς: 228.
- περὶ τοῦ Πινδάρου: 264.
- συγγραφεὺς ὑπομνημάτων: 251 κ.έ.
- κᾶλῶν, ὡς ὅρος σημαίνων τὸν κατάλογον τῶν ἐπιλεγέντων (ἐγκριθέντων) συγ-

- γραφέων χρησιμοποιοῦν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ D. Ruhnken: 247. Πρβλ. λ. κᾶλῶν.
- Βιβλικός: 248.
- Κάστωρ ὁ Ρόδιος: *Χρονικά*: 306.
- Κάτουλλος, μετάφρασις τοῦ *Βερενίκης Πλοκάμου*: 186.
- Κικέρων, μαθητῆς τοῦ ρήτορος Μόλωνος ἐν Ρόδῳ: 317.
- de or. I 187 περὶ τῆς ars grammatica: 320.
- περὶ τοῦ ὅτι τὸ ὄνομα τοῦ Ἀριστάρχου ἦτο παροιμιώδες: 277.
- περὶ τῶν ἐγκριθέντων συγγραφέων καὶ διακρίσεως αὐτῶν κατὰ «τάξεις»: 243 κ.έ., 247.
- πρῶτος τοῦ Τυραννίονος: 324.
- Κλεάνθης, ἀλληγορία: 283.
- θεωρία περὶ τῆς γλώσσης: 290.
- Κλέαρχος ὁ Σολεύς, *Παροιμίαι*: 99.
- Κλεοπάτρα: 282.
- Κλεοχάρης, σειρά τῶν πέντε πτώσεων: 15, 291.
- κλίσις, βλ. λ.
- Κοῦντιλιανός, εἷς ἐκ τῶν ἐγκριθέντων: 243 κ.έ.
- κολοφῶν: 150.
- Κολοφῶν, πατρὶς τοῦ Ἀντιμάχου, τοῦ Ἐρμησιάνακτος καὶ τοῦ Φοίνικος: 110.
- Κόνων, ἀστρονόμος, καὶ Ἀρχιμήδης καὶ Καλλιμάχος: 186.
- Κόρινθα: 246.
- Κουμάρμπι, καὶ ὁ περὶ τοῦ Κρόνου μῦθος τοῦ Ἡσιόδου: 25.4.
- Κρατερός: 296.
- Κράτης, ἐπιγραμματοποιός, *ΠΑ XI* 218 ἐπιθεσις κατὰ τοῦ Εὐφορίωνος: 289.
- Κράτης ὁ Ἀθηναῖος: 289. 5.
- Κράτης ὁ Μαλλώτης, ἐν *Περγάμῳ*: 280, *283 κ.έ.
- ἀλληγορικὴ ἐρμηνεία τοῦ Ὀμήρου ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν Στωϊκῶν: 283 κ.έ., 309. Πρβλ. 166.
- *Διορθωτικά*: 284 κ.έ.
- καὶ Ἀρίσταρχος: 286.
- καὶ Διονύσιος ὁ Θραξ: 318.
- καὶ ἡ Βιβλιοθήκη: 281.
- Ὀμηρικά: 285.

- Κρατῖνος, τὸ ὄνομά του διεσώθη ὑπὸ τοῦ Ἐρατοσθένους: 192.
 — ἀναφέρεται εἰς τὰς *Λέξεις*: 238.
 — εἰς ἓκ τῶν ἐγκριθέντων: 244.
 — ἔκδοσις ἔργου του ὑπὸ Ἀριστφ. Βυζ. (;) 227.
 Κρήτη: 24.
 κρίσις, ἡ πρώτη κρίσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας: 253, 300.
 Κριτίας, ὡς ποιητῆς καὶ ἀρχαιογνώστης: *65.
 — περὶ τοῦ Ἀνακρέοντος: 65.
 — περὶ τοῦ Ἀρχιλόχου: 64 κ.έ., 173.
 — περὶ τῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν προσαρμοσθέντων φοινικικῶν χαρακτήρων (γραμμμάτων): 28.
 κριτικὴ τοῦ Ὀμήρου: Βλέπε Ὀμηρος.
 κριτικὴ, φιλολογικὴ: 51 καὶ Addenda.
 Ἐπίσης βλ. λ. *κρίσις (ποιημάτων)*.
 — καὶ ἐγκριθέντες: 244.
 κριτικὴ ποιήσεως, οἱ ποιηταί: 56.
 κτίσεις, παλαιὰ εἰς ἐξαμέτρους ποιήσεις περὶ, καὶ αἱ κτίσεις τοῦ Ἀπολλωνίου: 171.
 Κύδας, διευθυντῆς τῆς βιβλιοθήκης: 253, 303.
 κύκλος, ἐπικός, καὶ κυκλικὸν (ποίημα), βλ. λ. *κύκλος, κυκλικόν*.
 Κυρήνη: 146 κ.έ., 182, 183.
 — Διβύη = Κυρήνη; : 148.
 κωλομετρία: 223 κ.έ.
 Κωμανός, Ἀριστάρχου (*Πρὸς Κωμανόν*): 255 καὶ Addenda.
 Κωμωδία, ἀττικὴ, ἡ δραματικὴ κριτικὴ ἓκ τῶν σπουδαιότερων θεμάτων τῆς Ἀρχαίας κωμωδίας: 56.
 — Ἀπολλοδώρου μονογραφία περὶ ἑταιρῶν: 314.
 — Ἀριστφ. Βυζ. κριτικὴ κειμένου καὶ κωλομετρία: 225.
 — διαίρεσις κατὰ περιόδους: 288.
 — Διδῶμου συμπλήρημα παλαιότερων ἐξηγήσεων: 328.
 — Ἐρατοσθένους ἐνδιαφέρον περὶ τῆς γλώσσης: 192.
 — Ἐρατοσθένους ἰδία θεωρία περὶ τῶν ἀρχῶν: 192.
 — ὀλιγώτερον ἠρευνηθῆ ἐν Περγᾶμῳ ἢ ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: 288, 298.
 — πρώτη προσπάθεια διακρίσεως τῆς τεχνοτροπίας τῶν κωμικῶν ποιητῶν: 191.
 — ὑπομνήματα τοῦ Ἀριστάρχου: 267.
 — ὑπομνήματα τοῦ Εὐφρονίου καὶ τοῦ Καλλιστράτου: 267.
 Κωμωδία δωρικὴ, ὁ Πολέμων ἐντροφᾶ εἰς αὐτήν: 296.
 — ἔκδοσις τοῦ Ἐπιχάρμου ὑπὸ τοῦ Ἀπολλοδώρου καὶ μονογραφία αὐτοῦ περὶ τοῦ Σώφρωνος: 314.
 Κῶς: 109.
 Λακίδης, μέλος τοῦ Περιπάτου: 280.
 Λαμπροκλῆς, ὕμνος εἰς τὴν Ἀθηναίαν: 193.
 Λάσος ἐξ Ἐρμιόνης, *κυκλικὸι χοροί*, ἀναφέρεται ὑπὸ τοῦ Εὐφρονίου: 192.
 — περὶ ρυθμικῆς (;): 63 καὶ Addenda.
 λατινικὴ, ἐν εἶδος ἑλληνικῆς διαλέκτου: 326.
 λέξεις, βλέπε καὶ ἀνωμαλία. Ἐπίσης βλ. λ. *ὄνομα, ἄημα*.
 — ἡ καταγωγὴ τῶν λέξεων: 74, 94.
 — ἡ σχέσις τῶν λέξεων πρὸς τὰ πράγματα: 69, 74 κ.έ., 89 κ.έ., 290. 3.
 — ὡς δηλώματα: 71.
 Λικύμμιος: 65, 335.
 Λογγίνος, Κάσσιος: 270.
 λογοκλοπία: 228.
 λόγος βλ. λ.
 Λορέτο, λιτανεῖα τοῦ: 337.
 Λυκοῦργος ὁ Ἀθηναῖος, καὶ ἡ ἐπίσημος καταγωγὴ τοῦ κειμένου τῶν τριῶν τραγικῶν, τὴν ὅποιαν ἐδανείσθη ὁ Πτολεμαῖος Γ': 97, 229.
 Λυκόφρων, μέλος τῆς Πλειάδος, Ἀλεξάνδρα, καὶ ἡ χρονολογία τῆς: 141, 142.
 — Ἀλεξάνδρα 21 ἐσχάζοσαν, ἀναφέρεται εἰς τὰς *Λέξεις* τοῦ Ἀριστοφάνους: 238.
 — καὶ Ἀρχαία ἀττικὴ κωμωδία, ἀναθεώρησις τοῦ κειμένου καὶ μονογραφία: 125 κ.έ., 141 κ.έ., 156, 190, 227.
 Λύκαν, μέλος τοῦ Περιπάτου: 280.
 λυρικὴ ποιήσις, ταξινομήσις τῶν ποιητῶν εἰς τοὺς Πίνακας: 155.
 — διαίρεσις τῶν λυρικῶν κειμένων εἰς

- κῶλα ὑπὸ Ἄριστφ. Βυζ.: 221 κ.έ.
- Διδύμου μονογραφία περὶ ταξινομήσεως τῶν εἰδῶν τῆς: 229.
- ἐκδόσεις ἀπὸ τοῦ Ζηνοδότου μέχρι τοῦ Ἄριστφ. Βυζ.: 216 κ.έ.
- ἡ διάκρισις εἰς μονωδία καὶ χορικήν λυρικήνποίησιν εἶναι νεωτέρα: 336. Πρβλ. λ. *μονωδία*.
- μονοστροφικὰ καὶ τριαδικὰ ἔσματα: 222.
- οἱ ὄροι: *λυρική* καὶ *μελική* *ποίησις*, *λυρικοί* (*lyrici*) καὶ *μελοποιοὶ* (*ποιηταὶ*) ἢ *μελικοί* (*melici*): 217 κ.έ.
- πίνακες τῶν ἐγκριθέντων ἑνέα λυρικῶν ποιητῶν: 245 κ.έ.
- Λυσάνδρεια, ἑορτὴ ἐν Σάμῳ: 110.
- Λυσανίας, διδάσκαλος τοῦ Ἐρατοσθένους: 173.2, 182.
- Λυσίμαχος, εἰς ἓκ τῶν διαδόχων: 110, 279.
- λύχνος, βλ. λ.
- Μάγας: 146.
- μαθηματικά, τὰ, ὡς *ἐπιστήμη*: 76.
- Μακρόβιος καὶ Ἀπολλόδωρος: 312.
- Μαργίτης: 86 κ.έ.
- Μασσαλία: 130.
- Μάχων, ποιητῆς, περὶ τῶν μερῶν τῆς κωμωδίας: 191.
- διδάσκαλος τοῦ Ἄριστφ. Βυζαντίου: 204, 226.
- Μελάγχθων: 59.
- Μένανδρος, *Δύσκολος*: 228, 234.
- εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου: 154.
- καὶ Ἄριστφ. Βυζ.: 227 κ.έ., 249.
- ὀλικὸς ἀριθμὸς τῶν ἔργων του εἰς τὰ *Χρονικά* τοῦ Ἀπολλοδώρου: 306.
- *Σικυώνιος*, κολοφών: 150.
- Μενέδημος, φιλόσοφος ἐξ Ἐρετρίας: 141.
- Μενεκλῆς ὁ ἐκ Βάρκης: 300.
- Μενεκράτης ὁ Ἐφέσιος, διδάσκαλος τοῦ Ἀράτου: 110, 143.
- μεταφοραί, παρ' Ὀμήρῳ, ἐρμηνευθεῖσαι ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου: 276.
- Μέτελλος ὁ Νουμειδικός: 317.
- μετοχή: βλ. λ.
- μετρικοί: 90.
- Μητροδώρος ὁ Λαμφακηνός, μαθητῆς τοῦ Ἀναξαγόρου: 41, 283.
- Μίμνερος: 105.
- Μόλων: 317.
- μονοσύλλαβα, θεωρηθέντα ὑπὸ τοῦ Φιλοξένου ὡς *ἀρχαί* (τῶν λέξεων), πρωτότυπα: 326.
- Μοσχόπουλος, Ἀπολλοδώρου θεολογία: 313.
- Μόσχος ὁ Συρακούσιος, *Ἐδρώπη*: 253.
- Μούσαι, τὸ ὄνομά των: 73.
- λέγουσαι τὴν ἀλήθειαν ('Ἡσίοδος, Καλλιμαχος): 149.
- Μουσαῖος: 31, 64.
- Μουσεῖον, ἀλεξανδρινόν: 114 κ.έ. Πρβλ. λ. *Μουσεῖον*, ὡς καὶ βιβλιοθήκαι.
- ἀνθρωποὶ τῶν γραμμάτων καὶ ἐπιστήμονες, ὅχι φιλόσοφοι: 115, 189.
- ἐλευθέρᾳ συμμετοχῇ εἰς αὐτὸ διδασκάλων καὶ μαθητῶν: 117, 278.
- κοινότης ἄνευ συμποσίας: 115, 163 κ.έ.
- Μουσεῖον ἀσμόλειον (Ashmole's): 115, 3.
- Μουσεῖον, βρετανικόν, ἑλληνικοὶ πάπυροι: 97 - 8.
- ἄσσυριακαὶ πινακίδες: 20.
- μουσική, κατάταξις τῶν λυρικῶν ποιημάτων κατὰ τὸ μουσικὸν εἶδος εἰς ὁ ἀνήκουν ὑπὸ Ἀπολλωνίου τοῦ *εἰδογράφου*: 219.
- ἀπώλεια τῆς μουσικῆς σημειογραφίας τῆς ἑλληνικῆς λυρικῆς ποιήσεως: 216.
- μουσικοί: Λάσος ὁ ἐξ Ἐρμιόνης, Δάμων, ὁ Ἀθηναῖος: 63.
- Νέμεσις ἢ Ραμνουσία: 294.
- Νεοπτόλεμος ὁ Πάριος, καὶ Ἐρατοσθένης: 198.
- Νικάνωρ, ἐπὶ Ἀδριανοῦ, περὶ στίξεως: 215, 255, 262.
- Νικήρατος, ἀντίζηλος τοῦ Ἀντιμάχου: 111
- Ξενοκρίτος ὁ Κῆρος: 109. 1.
- Ξενοφάνης: 10 κ.έ., 50, 69, 81.
- Ξενοφῶν: 36, 269.
- Ξένων, εἰς ἓκ τῶν *χωριζόντων*: 255.
- ὄβελός, βλ. λ.
- Ὀδυσσεύς, ἔτυμολογία τοῦ ὀνόματος: 4-5.
- Ὀλυμπιονῆαι, βλέπε Ἰππίας ὁ Ἡλείος, «Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφή»: 61, Ἀ-

- ριστοτέλης: 95, Ἐρατοσθένης: 194, Ἀπολλόδωρος: 305.
- Ἔομηρος, ἐρμηνευτὴς ἑαυτοῦ: 3 κ.έ.
- Ἀττικὸν κείμενον (;): 7, 129 κ.έ.
- Δημήτριος Σκήψιος περὶ τοῦ καταλόγου τῶν Τρώων καὶ τῆς θέσεως τῆς Τροίας: 297 κ.έ.
- διαίρεσις τῆς Ἰλιάδος καὶ τῆς Ὀδυσσεΐας εἰς 24 βιβλία: 137 κ.έ.
- ἐθεωρήθη Ἀθηναῖος: 272, 318.
- ἐκδόσεις πόλεων: 112, 130, 165.
- ἐπισημον ἀντίγραφον διὰ τοὺς Παναθηναϊκοὺς ἀγῶνας: 130.
- ἱστορικὸν πρόσωπον διὰ πάντα Ἑλληνα, ἡ περίοδος τῆς ζωῆς καὶ ὁ βίος του: 13, 51, 139, 195.
- καὶ Αἰσχύλος, βλ. Αἰσχύλος.
- καὶ Ἀλκιδάμας (Ὀδύσεια βίου κάτοπτρον): 59 κ.έ., 227.
- καὶ Ἀντίμαχος: 111 κ.έ., 138.
- καὶ Ἀντισθένης: 42 κ.έ.
- καὶ Ἀπολλόδωρος ὁ Ἀθηναῖος περὶ γεωγραφίας: 307 κ.έ. περὶ θεολογίας: 311 κ.έ.
- καὶ Ἀπολλώνιος Ρόδιος: 174 - 6.
- καὶ Ἄρατος: 143 κ.έ.
- καὶ Ἀρίσταρχος: 255 κ.έ.
- — περὶ τοῦ ὁμηρικῶν δαίς (πρβλ. 271) καὶ λύχνος: 132 κ.έ.
- — περὶ τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου γεννήσεως του: 272, 318.
- καὶ Ἀριστφ. Βυζ.: 207 κ.έ.
- — ὁ πρῶτος θέσας τόνους εἰς τὸ κείμενον αὐτοῦ: 215 κ.έ.
- καὶ Γοργίας: 54.
- καὶ Δίδυμος: 328 κ.έ., 332.
- Α 1 κ.έ.: 4, 39.
- Α 3: 175.
- Α 4-5: 132, 175.
- Α 225 - 233: 134.
- Δ 88 κ.έ.: 128, 135.
- Ζ 4: 274 (στ. 4-6) Addenda.
- Ι 394: 273.
- Ι 502 κ.έ.: 5, 283.
- Α 32-40: 286.
- Α 55: 175.
- Α 97 κ.έ.: 176.
- Π 432 - 58: 134.
- Σ 272: 166.
- Σ 483 - 608: 209, 4, 212, 286.
- α 1 κ.έ.: 4, 43
- ε 72: 253.
- μ 127 κ.έ. (ἀριθμὸς τῶν βοῶν τοῦ Ἡλίου): 186.
- ν 102 - 12 (σπήλαιον νυμφῶν): 270
- ο 508 (αἶνος): 5.
- ψ 296 (τέλος τῆς Ὀδύσειας): 138, 208 κ.έ., 275.4.
- Schol. A. περὶ τοῦ Α 50 (περὶ τοῦ μετάνοια): 336.
- καὶ Διονύσιος ὁ Θραξ: 318.
- καὶ Ἐρατοσθένης: 195, 197 κ.έ., 200 κ.έ.
- καὶ Ζηνόδοτος: 124 κ.έ.
- καὶ Καλλιμαχος: 162, 165 κ.έ.
- καὶ Καλλίστρατος: 228.
- καὶ Κράτης: 283 κ.έ.
- καὶ Πλάτων: 10 - 11, 68.
- καὶ Ριανός: 144, 176 κ.έ.
- Codex Ven. Marc. 454 (A) τῆς Ἰλιάδος μετὰ σχολίων: 255 κ.έ., 262.
- Codices Ven. Marc. 453 (B), Townl., Genav. κτλ. τῆς Ἰλιάδος μετὰ ἐρμηνευτικῶν Σχολίων: 285.
- Codices HM τῆς Ὀδυσσεΐας μετὰ Σχολίων: 286.
- κριτικὴ, ἀφετηρία τῆς φιλοσοφικῆς κριτικῆς: 10.
- — κριτικὴ τῆς γνησιότητος τοῦ κειμένου: 257.
- — κριτικὴ φιλολογικὴ: 124 κ.έ.
- μόνον ἡ Ἰλιάς καὶ ἡ Ὀδύσεια ἔργα τοῦ Ὀμήρου: 138, 244 κ.έ.
- ὁ ποιητὴς τῆς Ἰλιάδος, τῆς Ὀδυσσεΐας, τοῦ Μαργίτου (τέταρτος αἰὼν π.Χ.): 86.
- ὁ ποιητὴς τῶν περισσώτερων ἐπικῶν ποιημάτων (ἕκτος αἰὼν π.Χ.): 13, 51 κ.έ.
- ὁ Πολέμων περὶ τῆς θέσεως τῆς Τροίας καὶ τοῦ πεδίου τῆς μάχης τῆς Ἰλιάδος: 297.
- ὀρθὴ χρῆσις τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης: 50.
- Πεισιστράτου ἀναθεώρησις: 7 κ.έ., 29.

- Ἰονάσσανδρος, ἔφορος τῆς βιβλιοθήκης: 325.7.
- Ἰονησίκριτος: 84.
ὄνομα βλ. λ.
- Ἰονομαστικά, λεξιλόγια ταξινομηθέντα κατὰ θέματα ἢ κατὰ τόπους, Καλλιμάχος: 160, 236., Ἄριστοφ. Βυζ.: 239.
- Ἰοράτιος, *A.P.* 132 καὶ 136: 275.
— *A.P.* 333 καὶ 99 κ.έ.: 198.
— *A.P.* 450: 277. 2.,
— *Odes* I 1.35: 218, 247.
— *Sat.* I. 4.1.: 244.
— *ordo*, ἐπιλέκτων συγγραφέων: 244.
ὄρολογία, ἀόριστος καὶ ρευστὴ ὄσον ἀφορᾶ εἰς τὴν φιλολογίαν: 190.
- Ἰορφεύς, ἐπὶ κεφαλῆς τῆς σειρᾶς τῶν ἀρχαιοτέρων ποιητῶν: 61, 106.
— ἀλληγορικὸν ὑπόμνημα εἰς Ἰορφέως *Κοσμογονίαν*: 122.1, 283, 285.
- Ἰορφικοί, καὶ Ἄριστοτέλης (;): 99.
Οὐάρρων, *De bibliothecis*: 8.
— *antiquitates* (μετάφρασις τοῦ: *ἀρχαιολογία*): 60.
— διὰ τὰ *πάθη τῆς λέξεως* παρ' Ἄριστοφ. Βυζ.: 240.
— καὶ Διονύσιος ὁ Θορᾶξ: 318 κ.έ.
— καὶ Φιλόξενος: 326.
— περὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀναλογίας ἐν Ἄριστοφ. Βυζ.: 242.
- Οὐγκαριτ (*Ρᾶς - Σάμρα*): 20.
οὐμανισταί, Ἰταλοί: 130, 278.
- Π. Διαθήκη, «Ἄσμα Ἄσμάτων» 7.5 (*πύργος ἐλεφάντινος*): 337. Πρβλ. Ἐβδομήκοντα.
- Παναθήναια, ἀπαγγελία ἐπικῶν ποιημάτων κατὰ τὴν ἑορτὴν τῶν: 9, 52.
- Παναίτιος, στωϊκὸς φιλόσοφος, γηγενὴς Ρόδιος: 317.
— καὶ Ἀπολλόδωρος: 302.
— καὶ Σικιπίων ὁ νεώτερος: 293.
— μαθητὴς τοῦ Κράτητος: 292 κ.έ.
— περὶ τοῦ Ἀριστάρχου: 277, 292 κ.έ.
πάπυροι, αἰγυπτιακοὶ πάπυροι καὶ ἐκ δέρματος κύλινδροι τῆς (Μέσης) Ἀνατολῆς: 22.
— εἰσαγωγή των ἐν Ἑλλάδι: 25, 28. Πρβλ. λ. *βύβλος*.
— οἱ ἀρχαιότεροι ἑλληνικοὶ πάπυροι (β΄ ψιμος τέταρτος αἰὼν π.Χ.): 122 κ.έ.
— πολεματικῆς ἐποχῆς μετὰ ὀμηρικῶν στίχων: 128 κ.έ.
— μετὰ πολλῶν «προσθέτων στίχων»: 136 - 7.
— ὑπομνημάτων εἰς τὸν Ὀμηρον: 262.
παραδοξογράφοι: 160 κ.έ., 181, 206.
παραδόσεις (κριτικαὶ διὰ ζώσης ἐξηγήσεις) ἀλεξανδρικῶν φιλολόγων καὶ ἀντίγραφα αὐτῶν ὑπὸ τῶν μαθητῶν των (;): 127 - 8, 254.3.
παρομοιώσεις, ἐξηγοῦνται ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου: 276.
Παυσανίας: 295.
Πεισίστρατος: 7 κ.έ., 29.
περγαμηνή: 281.
περγαμηνοὶ κύλινδροι ἐκ δέρματος (διφθέρας): 22, 281.
Πέργαμος: *279 κ.έ. βλέπε καὶ βιβλιοθήκη.
— ἀντιζήλια μὲ τὴν Ἀλεξάνδρειαν: 190, 204 κ.έ.
— ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ρήτορας: 246.1.
— ἐπίδρασις ἐπὶ τῆς Ρώμης: 293, 318.
— κατάλογοι *ἐγκριθέντων* (;): 289.
— *Περγαμηνοὶ Πίνακες*: 159, 282.
συγγραφεῖς ἀρχαιογνωστικῶν θεμάτων: 294 κ.έ.
— φιλόλογοι αὐτοκαλούμενοι *κριτικοί*, ἔχι *γραμματικοί* ἢ *φιλόλογοι*: 190.
περιήγησις, γεωγραφικὴ (Ἐκαταῖος) καὶ ἀρχαιογνωστικὴ (Πέργαμος): 295.
Περίπατος: *77 κ.έ.
— Ἀριστοφάνης ὁ Βυζ. καὶ ἡ περιπατητικὴ παράδοσις: 249.
— ἐκδοσις καὶ ἐρμηνεῖα τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἰδρυτοῦ του: 293.
— ἐμπνευσταὶ τῆς ἀλεξανδρινῆς φιλολογίας δὲν ἦσαν οἱ περιπατητικοί: 112, 115.
— καὶ Ἀλεξάνδρεια: 78, 79.
— περιπατητικαὶ ἀποκλίσεις τῶν Καλλιμαχείων: Ἐρμίππου, Ἰστρου, Φιλοστεφάνου: 179.
— περιπατητικὴ παράδοσις ἐν Ρόδῳ: 317.

- ὑποθέσεις περιπατητικαὶ καὶ ἀλεξανδριναὶ τοῦ κειμένου τῶν δραματικῶν ποιητῶν: 230.
- φιλολογικὰ συγγράμματα «Περὶ τοῦ δεῖνα(;)»: 173.
- Πετράρχης: 203.
- πήλινοι πινακίδες Μεσοποταμίας: 20-21.
- Πίνδαρος, πάντοτε πρῶτος εἰς τὸν κατάλογον τῶν ἐγκριθέντων ἑνέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
- καὶ Ἀρχιλοχος: 173.
- καὶ Καλλιλλῆς περὶ τοῦ νόμου: 40-41.
- κριτικὴ ἔκδοσις τοῦ ὑπὸ τοῦ Ζηνοδότου: 139 κ.έ.
- ὑπὸ τοῦ Ἀριστφ. Βυζ.: 219 κ.έ.
- κωλομετρία καὶ διάρθρωσις τῶν στροφῶν: 223 κ.έ.
- νέα κριτικὴ ἀποκατάστασις (;) καὶ ὑπόμνημα τοῦ Ἀριστάρχου: 264.
- παιᾶνες: 140, 220.
- ὑπόμνημα τοῦ Διδύμου: 329 κ.έ.
- Πιττακόσ, ἀνομάσθη Φύσκων ὑπὸ τοῦ Ἀλκαίου: 252.
- Πλάτων, ἔκδοσις τῆς Ἀκαδημίας, βασιθεῖσα ἐπὶ αὐτογράφων του: 77 κ.έ.
- διήνοιξε τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν φιλολογίαν 76.
- ἔκδοσις τῶν διαλόγων κατὰ τετραλογίας ἢ τριλογίας: 235.
- ἔκδοσις τῶν ἔργων του ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας μετὰ ἐρμηνευτικῶν ὑπομνημάτων: 203,
- ἐχρησιμοποίησε τὸ σύνθετον φιλόλογος: 189.
- καὶ Ἀντίμαχος: 111.
- καὶ Ἐρατοσθένης: 187, 200 - 1.
- καὶ Καλλιμαχος: 111, 161.
- καὶ ὁ Ὀμηρος: 11 κ.έ., 68, 81, 82, 129, 134, κ.έ.
- καὶ ὁ Σώφρων: 315.
- καὶ οἱ σοφισταί: 40, 66, 67 κ.έ.
- καὶ ποιήσις: 11, 40, 68, 181 κ.έ., 87 κ.έ. (ἀρθότης), 199, 283.
- Κρατύλος, προβλήματα γλώσσης.
- ὄχι ἀλεξανδρινὴ ἔκδοσις του (ὑπὸ Ἀριστφ. Βυζ.): 235.
- Πλειάς, τραγικὴ: 141, 190 - 1.
- [Πλουτάρχου] Περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς ποιήσεως τοῦ Ὀμήρου: 286.
- Πλωτῖνος: 270.
- ποίησις καὶ φιλολογία: 4 κ.έ., 16-7, 104 κ.έ., 158, 181 κ.έ., 204, 236, 268.
- ἀναφοραὶ τῆς ποιήσεως περὶ γραφῆς καὶ ἀναγνώσεως: 40.
- αὐτοερμηγεία τῆς ἐπικῆς ποιήσεως: 3 κ.έ., 269 - 70.
- καὶ φιλοσοφία, βλέπε φιλοσοφία.
- μεταφράσεις ἑλληνικῆς ποιήσεως εἰς τὴν λατινικὴν: 293,
- ὁ Γοργίας περὶ ποιήσεως: 57 κ.έ.
- ὁ Ἐρατοσθένης περὶ ποιήσεως: 198.
- ὁ Καλλιμαχος περὶ ποιήσεως: 149.
- ὁ Πλάτων καὶ ἡ ποίησις, βλέπε Πλάτων.
- παραδοσιακὴ τεχνικὴ τῆς ἐπικῆς ποιήσεως: 4.
- ποιηταί, οἱ ἀρμόδιοι κριτικοὶ τῆς ποιήσεως: 56.
- στωϊκῶν λόγος, ἐκδηλώνων ἑαυτὸν ἐν τῇ ποιήσει: 283.
- ποιηταί, *poetae philosophi* καὶ *poetae docti*: 65.
- χρονολόγησις ποιητῶν τῆς ἑλληνιστικῆς περιόδου: 126 - 7.
- ὡς διδάσκαλοι, «παραγωγοί»: 96.
- ποιητικὴ: 87 κ.έ. (Ἀριστοτέλης), 276 (Ἀρίσταρχος).
- Πολέμων ἐξ Ἰλίου, ἀρχαιογνώστης: *294
- εἰς τὰ 12 βιβλία του Πρὸς Τίμαιον περὶ Δωρικῆς κωμωδίας καὶ τῆς καταγωγῆς τῆς παρωδίας: 297.
- κατὰ τοῦ Ἐρατοσθένους: 296.
- περὶ τοῦ Ἰλίου, ὡς τοῦ τόπου ἐπὶ τοῦ ὀποίου ἔκειτο ἡ ὀμηρικὴ Τροία: 297.
- Πολιτιανός: 107, 203.
- Πολύβιος: 197, 303 κ.έ.
- Πολυκράτης ὁ Σάμιος: 8.
- Πορφύριος, Ὀμηρικὰ ζητήματα: 11, 83, 270 (σαφηνίζειν), 340.
- ἐπιστολὴ πρὸς Ἀνατόλιον (περὶ ἐρμηγείας τοῦ Ὀμήρου): 270.
- περὶ τοῦ Ἀπολλοδώρου: 314 - 5.
- περὶ τοῦ Σπηλαίου τῶν νυμφῶν (v 102 - 12): 270
- Ποσειδώνιος, ἐν Ρόδῳ: 317.

- καὶ Ἑρατοσθένης: 197.
 — περὶ Ὀμήρου: 287.
 — περὶ τῶν Κουρήτων(;): 311-2.
 — τὸν Πλάτωνος *Τίμαιον* ἐξηγούμενος: 266.2.
 Ποσειδίππος: 111.
 πραγματικότης, βλέπε λ. ἀλήθεια
 Πραξιμάνης, περιπατητικός, καὶ Καλλιμαχος: 112 - 3, 161 κ.έ.
 — ἐν Ρόδῳ: 317
 — καὶ Ἡσίοδος: 262, 288.
 — ὁ πρῶτος ἀποκληθεὶς γραμματικός(;): 188.
 — *Περὶ ποιητῶν*, διάλογος μετὰ Πλάτωνος καὶ Ἰσοκράτους: 161.
 Πρόδικος ὁ Κεῖος, περὶ τῆς διαφορᾶς μετὰ ξὺ ὁμοιογενῶν ὄρων, ἔτυμολογία, λέξεις: *46 κ.έ., 73, 92, 272, 333.
 — Ὁρῶν, μεγάλῃ κυκλοφορίᾳ βιβλίον του: 36.
 — ὡς ρήτωρ εἰς τοὺς *Πίνακας*: 155.
 Πρόκλος, *Χρηστομάθεια*, διαίρεσις τῆς λυρικῆς ποιήσεως: 219.
 Προπέρτιος: 106.
 πρῶτασις, βλέπε λόγος.
 προφορικῆ μετὰδοσις, τῆς ἐπικῆς ποιήσεως: 29.
 προφορικῆ παράδοσις, ἐρμηνειῶν τοῦ Ζηνοδότου: 127 κ.έ.
 — τοῦ Ἀριστοφ. Βυζ: 251.
 προφορικῆ σύνθεσις, τῆς ἐπικῆς ποιήσεως: 29.
 Πρωταγόρας, ἐξήγησις τοῦ περὶ Σκόπα ποιήματος. τοῦ Σιμωνίδου: *38 κ.έ.
 — Ἀλήθεια: 333.
 — βιβλία του εἰς τὴν πυρὰν (;): 36 κ.έ.
 — καὶ Δημόκριτος: 49 κ.έ.
 — ὀρθότης λεκτικοῦ (ἐκφράσεως), διαίρεσις τῶν γενῶν καὶ τῶν χρόνων(;): 44 κ.έ. Πρβλ. 91.
 — ὁ σκοπὸς του, παιδευτικός: 18-19, 46.
 Πτολεμαῖος Α', Σωτήρ: 109 κ.έ., 113 κ.έ., 117 κ.έ., 120 κ.έ., 146.
 Πτολεμαῖος Β' (κληθεὶς «Φιλᾶδελφος» περὶ τὸ τέλος τοῦ δευτέρου αἰῶνος π.Χ.: 119.2): 8, 114, 119 κ.έ., 126.
 Πτολεμαῖος Γ', Εὐεργέτης Α': 97, 121, 146 κ.έ., 167, 182.
 Πτολεμαῖος Δ', Φιλοπάτωρ: 185, 204.
 Πτολεμαῖος Ε', Ἐπιφανής: 182, 204.
 Πτολεμαῖος ΣΤ', Φιλομήτωρ: 251, 284.
 Πτολεμαῖος Ζ', Νέος Φιλοπάτωρ: 252.
 Πτολεμαῖος Η', Εὐεργέτης Β': 252 κ.έ., 300.
 Πτολεμαῖος Θ', Φιλομήτωρ: 303, 326.
 πτώσις: τὸ γραμματικὸν πτωτικὸν σύστημα, βλέπε λ. πτώσις.
 Πυθαγόρας: 10.7.
 Πύθια: 95.
 Πύρρος: 144.
 Πῶλος: 333.
 ραψῳδοί: 6, 9 κ.έ., 12, 66, 129. Πρβλ. λ. *ραψῳδία*, *ραψῳδός*.
 ρήτορες, Ἀττικοί, εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου: 153, 155.
 — κατάλογοι ἐπιλεγέντων ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: 246 κ.έ.
 — κριτικὰ ἐρμηνευτικὰ συγγράμματα τοῦ Διδύμου (καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ;): 329 κ.έ.
 — μεγαλύτερον τὸ ἐνδιαφέρον τῆς Περγάμου διὰ τοὺς ρήτορας: 289.
 ρητορικῆ: 90, 330.
 Ριανός ὁ Κρής, ἐπικά ποιήματα: *176 κ.έ.
 — ἐκδοσις Ὀμήρου: 144, 177, 208.
 — καὶ Καλλιμάχος: 144-5, 177.
 Ρόδος, εἰσαγωγὴ τῶν γραμμάτων τοῦ ἀλφαβήτου καὶ τοῦ παπύρου εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ τῆς Ρόδου, περὶ τὸν ὄγδοον αἰῶνα π.Χ. (;): 25-6.
 — νέον πνευματικὸν κέντρον κατὰ τοὺς ἑλληνιστικούς χρόνους: 246, 253, 301, 317.
 — ὁ Ἀπολλώνιος ὁ Ῥόδιος καὶ ἡ Ρόδος: 167 κ.έ., 339.
 — ὁ Διονύσιος Θραξ καὶ οἱ μαθηταὶ του ἐν Ρόδῳ.
 ρυθμικῆ: 63 - 4.
 Ρώμη καὶ Πέργαμος: 279, 293, 317-8.
 — ἀποστολαὶ Ἑλλήνων στωϊκῶν, ἀκαδημικῶν καὶ περιπατητικῶν εἰς Ρώμην: 293.
 — καὶ ἀλεξανδρινῆ φιλολογίᾳ: 318 κ.έ., 324, 325.
 — καὶ φιλελληνισμός: 326.

- ρωμαῖοι φιλόλογοι ποιηταί: 293.
- Σαλμάσιος: 203.
- Σαμοθράκη: 251.
- Σαπφώ, τὸ ὄνομά της ἐπὶ γραπτῶν ἀγγείων: 31
- εἰς τὰ *Σύμμεικτα* τοῦ Διδύμου: 332.
- ἐν *P. Oxy.* 2506: 265.
- μονοστροφικὰ ἔσματα: 222.
- συγκαταλέγεται μεταξὺ τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
- σάτυροι, ἐν *P. Oxy.* 1083, fr. 1 (Σοφοκλῆς) καυχώμενοι διὰ τὰς γνώσεις των εἰς πολλοὺς κλάδους, ὡς οἱ σοφισταί: 64 καὶ Addenda.
- Σάτυρος ὁ Καλλατιανός, περιπατητικός, *Βίος Ἐθριπίδου*: 180.
- *Περὶ τῶν Δήμων Ἀλεξανδρείας*: 180.
- Σελευκίδαί: 279.
- Σέξτος Ἐμπειρικός, καὶ Διονύσιος ὁ Θραξί: 319.
- Σεραπεῖον Ἀλεξανδρείας: 120-1.
- σημεῖα ἀναγνώσεως, βλέπε τονισμός, στίξις.
- σημεῖα, κριτικά, βλέπε λ. *σημεῖα*.
- Σικελία, ἱστοριογράφοι, περὶ Σικελίας: 329.
- Σιμίλας ὁ Ρόδιος, ποιήματα καὶ γλῶσσαι: *106 κ.έ., 93, 236.
- Σιμωνίδης, εἰς ἐκ τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
- *Ἐπινίκια*, ταξινομήσεις αὐτῶν εἰς τοὺς *Πίνακας* τοῦ Καλλιμάχου: 154.
- ποίημα εἰς Σκόπαν (fr. 37 Page) ἐξηγηθὲν ὑπὸ τοῦ Πρωταγόρου: 38 κ.έ.
- Σινώπη: 130.
- Σκιπίων, ὁ νεώτερος, καὶ Παναίτιος: 293.
- Σκόλια τῆς Ἐλεφαντίνης: 222.
- [Σκύμνος] περὶ Ἀπολλοδώρου: 301, κ.έ., 305-6.
- Σόλοι Κιλικίας: 110.
- Σόλων, ἐλεγεῖαι καὶ Ἰαμβοί: 98.
- Σουητώνιος, περὶ Πεισιστράτου: 8.
- *Περὶ βλασφημιῶν*: 241.
- Σουμερική, βλέπε «γλωσσάρια».
- Σοφισταί, πρακτικὸς ὁ σκοπὸς τῆς ὑπ' αὐτῶν διδασκαλίας φιλολογικῶν θεμάτων: 18, 159.
- ἀνάλυσις τῆς γλώσσης, πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ρητορικῆς ἢ τῆς παιδεύσεως: 44 κ.έ., 54 κ.έ.
- διάδοχοι τῶν ραψωδῶν: 18, 66.
- ἐρμηνεῖα τοῦ γραπτοῦ λόγου ὡς διανοητικὴ ἀσκησης: 38 κ.έ.
- ὄχι ἀληθῶς φιλολογικὴ ἢ κριτικὴ των: 51 κ.έ.
- συλλογαὶ καὶ συμπιλήματα ἀρχαιοτήτων: 60 κ.έ.
- Σοφοκλῆς, οἱ *Πίνακες* περὶ τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς γνησιότητος τῶν ἔργων του: 153.1 καὶ Addenda.
- ἔκδοσις τοῦ κειμένου του ὑπὸ Ἀριστοφ. Βυζ.: 229.
- καὶ Ἡρόδοτος: 268.
- περὶ τῶν φοινικικῶν γραμμάτων, fr. 514 P. (*Ποιμένες*): 24.
- σατυρικὸν δράμα *P. Oxy.* 1083, fr. 1, πρβλ. *P. Oxy.* 2453: 64.
- ὑπόμημα τοῦ Ἀριστάρχου: 266 κ.έ.
- ὑπομνηματισμὸς τοῦ Διδύμου: 329-30.
- Στέφανος ὁ Βυζάντιος, καὶ Ἀπολλοδώρος ὁ Ἀθηναῖος: 310.
- Στησίχορος, εἰς ἐκ τῶν ἐννέα λυρικῶν ποιητῶν: 245.
- ἐν *P. Oxy.* 2506: 265.
- ἔτυμολογία τοῦ *Παλλάς*: 312. 7.
- *Παλινοβία*: 10.
- στίξις: 213 κ.έ., 261, 320.
- στιχομετρικοὶ ἀριθμοί, ἐπὶ πηλίνων πινακίδων καὶ κυλίνδρων πατύρου: 150.
- Στράβων, καὶ Ἐρατοσθένης: 183, 197 κ.έ., 308.
- ἔκθεσις περὶ τῆς τύχης τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Θεοφράστου: 325.
- καὶ Ἀπολλοδώρος: 307 κ.έ.
- καὶ Δημήτριος Σικήσιος: 297 κ.έ.
- καὶ Τυραννίαν: 325.
- Στρατοκλῆς ὁ Ρόδιος, μαθητὴς τοῦ Παναίτιου: 302.
- Στράτων, κωμ., ἀναφέρει τὸν Φιλιτᾶν εἰς τὸν *Φοινικίδην* του: 91.
- Στράτων ὁ Λαμψακηνός, ὁ φυσικός, διδάσκαλος τοῦ Πτολεμαίου Β': 109, 143, 181.
- Στωϊκισμὸς, Στωϊκοί, καὶ Ἄρατος: 143.
- Ἀρίστων ὁ Χῖος καὶ Ἐρατοσθένης: 182, 187.

- γλωσσικαὶ μελέται: 290 κ.έ.
 — ἐν Περγάμῳ: 280 κ.έ.
 — ἐν τῇ ποιήσει: 166, 282 κ.έ.
 — καὶ Ἀπολλόδωρος: 311 κ.έ.
 — καὶ Διονύσιος ὁ Θραξ: 322 κ.έ.
 — καὶ Ρώμη: 293, 318.
 Σύλλας: 325.
 σύμβολα, βλέπε λ. *σημεῖα*.
 Σύμμαχος, ὑπόμνημα εἰς Ἀριστοφάνην: 234.
 συνώνυμα (βλ. καὶ λ. *συνώνυμα*).
 — διάκρισις τῶν παρ' Ὀμήρῳ συνωνύμων ὑπὸ τοῦ Ἀριστάρχου: 272.
 — Πρόδικος, ἡ πρώτη αὐθεντία διὰ τὰ συνώνυμα: 40, 47 κ.έ.
 Σφίγξ, ἀπαγγέλλουσα τὸ αἶνιγμα ἐξ ἀνοικτοῦ βιβλίου: 31-32.
 Σωσίβιος, ἐπαινεῖται ὑπὸ τοῦ Καλλιμάχου κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ τρίτου αἰῶνος π.Χ. (;): 147.
 Σωσίβιος ὁ Λάκων, «*Περὶ τῶν ἐν Λακεδαίμονι θυσιῶν*», *Λακωνικαὶ γλώσσαι*: 241.
 Σώφρων καὶ Πλάτων: 315 - 6.
 — μονογραφία τοῦ Ἀπολλοδώρου: 314 κ.έ.
 Τέρπανδος: 172.
 τέχνη, αἱ ἑπτὰ ἐλευθέραι: 62, 301.
 Τζέτζης, *Προλεγόμενα εἰς Ἀριστοφάνην*: 118 - 9 διὰ τὴν λατινικὴν μετάφρασιν βλέπε «*Scholium Plautinum*».
 — καὶ Ἀριστέου ἐπιστολή: 120, 123.
 — περὶ τῆς βιβλιοθήκης τοῦ Μουσείου: 124 κ.έ.
 — περὶ τῶν *Πινάκων* τοῦ Καλλιμάχου: 151.
 Τήλεφος, γραμματικὸς τῆς Περγάμου: 282.
 Τίμαιος ὁ ἐκ Ταυρομενίου, καὶ Ἰππίας: 194.
 — χρήσιμος διὰ τὰ σχόλια του εἰς τὸν Πίνδαρον: 264.
 Τιμόθεος, πάπυρος *Περσῶν*: 214, 222.
 Τίμων ὁ Φλιάσιος, περιφρονεῖ τοὺς φιλολόγους καὶ τὴν φιλολογίαν: 115 κ.έ., 202, 207.
 — καὶ Ἄρατος: 143 κ.έ.
 τονισμός: 213. Πρβλ. Ἀριστφ. Βυζ.
 — εἰς τοὺς παπύρους: 215.
 — τονισμὸς τοῦ Ἀριστάρχου: 261.
 τραγωδία, τραγωδίαί προσिताὶ ὡς «βιβλία», ἀλλὰ δὲν ἦσαν τὰ πρῶτα βιβλία τῶν Ἑλλήνων: 33 κ.έ.
 — ἐκλογή ἐκ τῶν τριῶν μεγάλων Ἀττικῶν τραγικῶν: 244.
 — ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Αἰτωλὸς πρῶτος ἐπραγματεύθη τὰς τραγωδίας ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: 125 κ.έ.
 Τρικλίνιος, Δημήτριος: 223.
 Τροία, θέσις τῆς Ὀμηρικῆς Τροίας: 297, 299.
 — ἡ ἄλωσις τῆς Τροίας 1184/3 π.Χ. ὡς ἡ παλαιότερα χρονολογία ἐξ ὧν ὁρίσθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων χρονικογράφων: 195.
 Τυραννίων ἐξ Ἀμισοῦ τοῦ Πόντου, μαθητῆς Διονυσίου τοῦ Θρακῆς ἐν Ρόδῳ: 317.
 — διδάσκαλος ἐν Ἀμισῷ καὶ Ρώμῃ, συγγραφεὺς θεμάτων ὁμηρικῶν καὶ προβλημάτων γραμματικῆς τεχνικῆς: 324 κ.έ. καὶ *Addenda*.
 — καὶ ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Θεοφράστου ἐν Ρώμῃ: 325.
 — περὶ τόνων (;): 215.6.
 Τυραννίων ὁ νεώτερος: 324.
 ὑπερβατόν: 40
 ὑποθέσεις (περιλήψεις τῶν θεατρικῶν ἔργων): 230-4.
 ὑπομνηματισμός, βλέπε λ. *ὑπόμνημα*
 — σχόλια εἰς τὴν ὡς περὶ τοῦ κειμένου: 322, 2.
 Φερεκράτης, ἐθεωρήθη ἰστίμος πρὸς τὸν Εὐπολιν, τὸν Κρατῖνον καὶ τὸν Ἀριστοφάνη: 192, 244.
 Φερεκύδης ἐκ Σύρου: 11, 14.
 Φίλα, ἑτεροθαλῆς ἀδελφὴ τοῦ Ἀντιόχου Α': 143.
 φιλελληνισμός: 80, 326.
 Φιλέταιρος, υἱὸς τοῦ Ἀττάλου: 279.
 Φιλίκος ὁ Κερκυραῖος, *Ἕγμος εἰς Δήμητραν*: 187.
 Φιλιτᾶς, *ποιητῆς ἄμα καὶ κριτικός*: *105 κ.έ.

- Ἀρίσταρχος, Πρὸς Φιλίταν: 108, 255.
 — Ἄτακτοι γλώσσαι: 93, 107 κ.έ., 236.
 — Δημήτηρ, καὶ Καλλιμάχος: 338 κ.έ.
 — ἐγκωμιάζεται ὑπὸ τοῦ Θεοκρίτου καὶ τοῦ Καλλιμάχου· νέα κίνησις εἰς τὴν ποίησιν καὶ τὴν φιλολογοίαν: 112, 147, 187, 316.
 — ἡ ἱστορικὴ του θέσις: 79, 123.
 — παιδαγωγὸς τοῦ διαδόχου τοῦ θρόνου: 109, 116.
 — φιλάσθενος (:): 49, 202.
 Φιλόδημος, Περὶ ποιημάτων, βιβλίον Ε': 289.
 — παραπέμπει εἰς τὸν Γοργίαν περὶ τοῦ Αἰσχύλου: 335.
 — Περὶ εὐσεβείας: 312 κ.έ.
 φιλολογία, ὄρισμός: 3.
 — εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν καὶ εἰς τὸν Περρίπατον: 79, 123, 133, 230.
 — καὶ ἐπιστήμη: 181 κ.έ., 199, 292.
 — κλασσική: 3, 104, 299.
 — ποίησις καὶ φιλολογία, βλέπε ποίησις
 — πρώτη κρίσις εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς φιλολογίας καὶ συνέπειαι αὐτῆς: 253, 300.
 — χωριστὸς κλάδος ἐπιστημονικῆς γνώσεως: 3, 159, 204.
 Φιλόξενος: 325 κ.έ.
 — ἡ λατινικὴ ἐν εἶδος ἑλληνικῆς διαλέκτου: 326.
 — ἡ τεχνικὴ τῆς γραμματικῆς του ἐβασίζετο εἰς τὰ ῥήματα: 326.
 Φιλοσοφία καὶ φιλολογία: 67 κ.έ., 159, 282 κ.έ.
 — παλαιὰ ἔρις, ἡ ἔρις φιλοσοφίας - ποιήσεως: 69.
 — τῆς γλώσσης: 69, 236 κ.έ.
 φιλόσοφοι, εἰς τοὺς Πίνακας τοῦ Καλλιμάχου: 156.
 — εἰς τοὺς καταλόγους τῶν ἐγκριθεντων 246 κ.έ.
 Φιλοστέφανος: 179 κ.έ. καὶ Addenda.
 Φιλόχορος: 179.4 καὶ Addenda.
 φοινικικὴ γραφὴ: 22 κ.έ.
 Φοῖνιξ ὁ Κολοφώνιος: 110ς
- Χαμαιλέων, περὶ λυρικῶν ποιητῶν: 273, 264. 4, 265.
 — περὶ τοῦ Αἰσχύλου: 334.
- Χιτῆται, πινακίδες σφηνοειδοῦς γραφῆς μετὰ λέξεων τῆς χιττιτικῆς, σουμερικῆς καὶ ἀκκαδικῆς γλώσσης: 20.
 χρονολόγησις, ἑλληνική: 61 (Ἰππίας), 94 κ.έ. (Ἀριστοτέλης), 194 κ.έ. (Ἐρατοσθένης), 304 (Ἀπολλόδωρος).
 Χρῦσιππος ὁ Σολεύς,
 — ἀλληγορία: 283.
 — Περὶ ἐτυμολογιῶν: 240, 287.
 — Περὶ τῆς κατὰ τὰς λέξεις ἀνωμαλίας: 242, 290.
- Ψευδο-Ἀρκάδιος, Ἐπιτομὴ Καθολικῆς Προσωπίας τοῦ Ἡρωδιανοῦ: 213.
- antiquitates, μετάφρασις τοῦ ἀρχαιολογία ὑπὸ τοῦ Οὐάρρωνος: 60
 Ausonius, Technopaegnon: 106.5.
- Barber, E.A.: 104,3. («Hellenistic Poetry»)
 Bentley, Richard: 7, 116, 203
 Bernhardt, G.: 182
 Böckh, A., μετρική: 223
- classici, δόκιμοι συγγραφεῖς: 247. Πρβλ. ἐγκριθέντες: 244
 Collège Royal, νεώτερον Μουσεῖον: 141
- Erbse, Hartmut, περὶ τῶν Σχολίων εἰς τὴν Ἰλιάδα καὶ περὶ τοῦ Ἀριστάρχου: 255.3, 257 καὶ Addenda
- Faber, Tanaquil: 338
 Fabri, Anna: 338
 Flaubert G., περὶ τοῦ «πύργου ἐλεφάντινος»: 337
 floruit (ἀκμὴ): 305. Πρβλ. γέγονε
 Fouilles de Delphes III, I ἀριθμ. 400: 95,2.
- Göttling, K.W.: 323
 Grote, George: 7
- Haffter, Heinz: 104.1.
 Housman A.E.: 116, 63.2.
- James, Henry: 337
 Kenyon, F.G.: 98

- Laterculi Alexandrini: 8
 Lehrs, Karl θαυμαστῆς τοῦ George Grote: 8
 Leo, F. Περὶ τῆς Περὶ (τοῦ δεῖνα) λογοτεχνίας: 173.3.
 melicus, βλ. λυρική ποίησις.
 Mommsen, Theodor: 116
 P. Berol. Berl. Klass. Texte I inv. 9780 Διδύμου Περὶ Δημοσθένους ὄχι ὑπόμνημα, ἀλλὰ μονογραφία: 330
 P. Oxy. II 221 Σχολ. εἰς Φ: 284.3.
 P. Oxy. 841 καὶ 2442 πινδαρικοὶ παιᾶνες, σημειώσεις εἰς τὴν ᾠδὴν μετὰ συντομογραφιών: 139, 140.
 P. Oxy. 1241. Χρηστομάθεια μετὰ καταλόγου τῶν διευθυντῶν τῆς ἀλεξανδρινῆς βιβλιοθήκης: 184
 P. Oxy. 2260: ὄχι ὑπόμνημα ἀνωνύμου τινός, ἀλλὰ μέρος τοῦ Περὶ θεῶν τοῦ Ἀπολλοδώρου: 312.5.
 P. Oxy. 2438, ταξινόμησις πινδαρικῶν ποιημάτων: 219.5.
 P. Oxy. 2506. ὄχι ὑπόμνημα, ἀλλὰ μονογραφία περὶ λυρικῶν ποιητῶν: 265.3.
 P. Sorbonne inv. 2245, ὁ ἀρχαιότερος πάπυρος τῆς Ὀδυσσεΐας μετὰ στιχομετρικῶν ἀριθμῶν: 138.1.
 Poggio: 170.
 quadrivium: 62
 Ritschl, Friedrich: 7.
 Rohde, Erwin: 294.3.
 Ronsard, Pierre de: 141.
 Ruhnken, David: 247.
 Ruskin, John: 74. 1.
 Scaliger, J. J.: 116, 194.
 «Scholium Plautinum»: 119. 2, 126 κ.έ., 152.
 Saint - Beuve, Ch. A.: 337.
 Stanley, Thomas: 160.2., 334.
 Steinthal, H.: 70.1.
 Stilo, L. Aelius καὶ Διονύσιος ὁ Θραῖξ ἐν Ρόδῳ: 317.
 Tabulae Iliacae: 233.
 Technopaegnia (Carmina figurata): 106. 5, 142.
 Valla, Lorenzo: 58.2, 170—1
 Ventris, Michael: 23.
 Vigny, Alfred de; 337
 Villoison, J.B.de, ἀνεκάλυψε εἰς τὴν Βενετίαν τὰ δύο κύρια χειρόγραφα τῆς Ἰλιάδος τὸ 1781: 255 κ.έ.
 Wilamowitz - Moellendorff, Ulrich von: Aristoteles und Athen: 98.
 Wolf, F.A. Prolegomena ad Homerum, πρώτη ἀπόπειρα ἱστορικῆς τοποθετήσεως τοῦ ὁμηρικοῦ κειμένου καὶ ἀποκάλυψις τῆς μοναδικῆς εἰς τὴν ἱστορίαν θέσεως τῆς ὁμηρικῆς ποιήσεως: 256 κ.έ.
 — ἤνοιξε τὴν ὁδὸν διὰ τὰς ἀναλυτικὰς προσπαθείας τῶν ἐπερχομένων γενεῶν τῶν φιλολόγων: 276.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΛΕΞΕΩΝ

αίλητος ἀκμάζων: 305.

αἶνος: 5.

αιτιατική πτώσις, «accusativus»: 291.

ἀκμή: 305.

ἀλήθεια: 43, 67, 74.

ἀλιτεγγής (coni., -τεγγης pap.): 108.6.

ἀμάρετρον: 149.

ἄμικτοι: 268.

ἀνάγνωσις: 320.

ἀναγνωστικοί: 33.

ἀναλογία, βλέπε Γεν. Εὐρετήριον.

ἀντίσιγμα: 213, 260.

ἀντίστροφος: 222.

ἀνωμαλία, βλέπε Γεν. Εὐρετήριον.

ἀξιοῦσθαι τῶν βιβλιοθηκῶν: 168, 339.

ἀόριστοι (ἐνν. χρόνοι): 292. Πρβλ. ὠ-
ρισμένοι.

ἄπαξ λεγόμενα: 271, 274.

ἀπάτη: 56 κ.έ.

ἀπλᾶ (δὴλ. ὀνόματα): 93. Πρβλ. διπλᾶ.

ἀπὸ φωνῆς (vina voce exegesis): 127.4.

ἀπρεπές: 11, 276.

ἄρθρον: 90, 291, 321.

ἄρμονιαι: 63.7.

ἀρχαιολογία: 60. Πρβλ. *antiquitates*
εἰς Γεν. Εὐρ.

ἀστερίσκος: 213, 222.

Ἄτακτα (Ἄτακτοι γλῶσσαι): 107.

αὐτοσχεδιάζειν: 60.

αὐτως: 208, 208. 4. (coni. οὕτως codd.).

ἄφωνα καὶ ἄφθογγα: 72.

Βῆτα, παρώνυμον τοῦ Ἑρατοσθένους: 170.

βύβλος (ὀνομασία τοῦ Αἰγυπτιακοῦ πα-
πύρου· πρβλ. Γεν. εὐρετήριον: πά-
πυροι): 22.

γένονε, βλέπε Γεν. Εὐρετ.: *floguii*.

γενεά: 304.

γένη τῶν ὀνομάτων, βλέπε ὄνομα.

γεωγραφία, τὸ σύνθετον ἔπλασε ὁ Ἑρα-
τοσθένης (:): 196.

Γλαυκώπιον: 312.

γλῶσσαι, σπάνιαι καὶ ἀπηρχαιωμένα (ἐ-

πικαί) λέξεις: 14, 49, Πρβλ. 236.

— Ἀριστάρχου διόρθωσις λαθῶν εἰς τὰς
ἔρμηνείας γλωσσῶν: 272.

— Δημόκριτος, Ἀριστοφάνης, Ἀριστοτέ-
λης περὶ γλωσσῶν: 92 - 93.

— ἔξήγησις γλωσσῶν, μέρος τῆς Διου-
σίου Τέχνης: 320.

— Ζηνοδότου Γλῶσσαι, ἀλφαβητικῶς δια-
τεταγμένα: 136.

— Ἴπποκράτειοι γλῶσσαι: 109. 1.

— Λακωνικαὶ γλῶσσαι: 241.

— λόγια συλλογαὶ ὑπὸ Φιλιτᾶ καὶ Σμίου:
93, 107.

γλωσσογράφοι: 93.

γνώριμος: 182.

γραμματική, βλέπε καὶ Γεν. Εὐρετήριον.
«γραμματικὴ»

— ὄρισμός Διονυσίου τοῦ Θρακῆος: 319.

— ὄρισμός Ἑρατοσθένους: 193.

γραμματικοί, ἐν Ἀλεξανδρείᾳ: 187 κ.έ.
καὶ Addenda, 301.

δαίς: 132 κ.έ., 271.

δέλτος: 30.

δηλώματα, βλέπε Γεν. Εὐρετήριον: λέ-
ξεις.

διαλεκτικὰ: 48.5.

διαστολή: 261.

διδασκαλία, «παιδεία»: 198 Πρβλ. ψυ-
χαγωγία.

διδασκαλαὶ ἔργων: 96, 156, 228, 234.

διδάσκαλοι, «ἐκπαιδευταί»: 184.

— «ποιηταὶ ὡς παραγωγοὶ θεατρικῶν ἔρ-
γων»: 96, 156.

διήγησις: 232.

διηγεκές, ἄεισμα: 163.

διόρθωσις: 84, 112, 130, 144, 257 κ.έ.
Πρβλ. ἔκδοσις.

διορθωτής: 12, 125 κ.έ.

διπλᾶ (ἐνν. ὀνόματα): 93, 108. 6. Πρβλ.
ἀπλᾶ.

διπλή, κριτικὸν σύμβολον: 260, 272.

— μετρικὸν σύμβολον: 225.4.

— περιεστιγμένη: 260.

- δόξα, ἀντίθετον τοῦ ἀλήθεια: 43.
 δόξαι, «δόγματα, δοξασίαι φιλοσόφων»: 100.
 ἐγκρίνειν: 247 κ.έ. (βλέπε καὶ Addenda)
 Πρβλ. κρισις.
 εἶδος, «κατηγορία, εἶδος μουσικῆς»: 220
 εἰδωλοποιία: 340.
 εἰσαγωγαί, ἐγχειρίδια τῆς Ἑλληνιστικῆς
 ἐποχῆς: 323.
 εἴσθεσις, γραφὴ στίχου ὥστε ἡ ἀρχὴ του νὰ
 εἶναι «πὶδ μέσα» ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ
 ὑπεράνω αὐτοῦ: 225, 4.
 ἔκδοσις: 83 κ.έ., 111 - 112, 257 κ.έ., 330.
 Πρβλ. προέκδοσις, διόρθωσις.
 ἐλεγειοποιοί: 217.
 ἔλεος: 57. Πρβλ. φόβος, φρίκη.
 ἑλληνισμός: 12, 326.
 ἐμπειρία: 67, 76, 80, 319. Πρβλ. τέχνη.
 ἐνθουσιασμός: 68.4.
 ἐξηγεῖσθαι: 266, 298. 2.
 ἐξήγησις: 269.2., 298.2., 320.
 ἐπίρρημα: 321.
 ἐπιστήμη: 67, 75.
 ἐπωδός: 222.
 ἐρμηναία τῶν ποιητῶν: 38, 166.
 ἐτυμα, ἐτυμολογεῖν κτλ., βλέπε Γεν.
 Εύρετήριο: ἐτυμολογία.
 εὐέπεισ: 46.
 εὐστομία: 75.
 εὐτελής: 276.
 ζητήματα: 81 κ.έ., 313. Βλέπε καὶ λύσεις.
 ἡμίφωνα: 72, 90.
 θανμάσια, θαύματα: 160, 181.
 θεοὶ Ἀδελφοί: 146. 3.
 θεοὶ Ἐδεργέται: 146. 3.
 ἱαμβοποιοί: 217.
 ἱστορίαι: 320.
 καθηγητής: 184.4.
 καιρός: 39.1, 45.
 κανόν: 248.
 κλίσις (γραμ.): 242, 290.
 κορωνίς: 209.5, 214, 222.
 κρισις (ποιημάτων): 138, 244, 289, 320.
 Πρβλ. ἐγκρίνειν.
 κριτικός: 105, 188, 190, 284, 289.
 κυκλικόν, κυκλικῶς, κυκλικώτερον, «κυ-
 κλικόν» ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ κατώτερον:
 271, 274, 275. Πρβλ. νεώτεροι.
 κύκλος (ἐπικός κύκλος): 52, 86 - 87.
 κυριολεξία, νεοπλατωνικὴ ἐρμηναία τῆς
 λέξεως ὀρθοπέπια: 334.
 κῶλον: 223.
 λέξεις, ἰδιόρρυθμοι κατὰ τὴν μορφήν καὶ
 τὴν σημασίαν λέξεις (κατ' ἀντιδια-
 στολήν πρὸς τὰς γλώσσας, ἦτοι τὰς
 σπανίας καὶ ἀπληρωμένους λέξεις):
 πρβλ. Γεν. Εύρετήριο: «γλωσσάρια».
 — Ἀριστοφάνους Βυζ. Λέξεις: 235 κ.έ.
 — Διδύμου Λέξις κωμικὴ καὶ τραγικὴ:
 331.
 λέξις, λόγος: 90.
 λεπτός: 163 κ.έ.
 λόγος, πρότασις: 44, 89 κ.έ. 92.
 — λόγος: 58, 273.4, 291, 320.
 — λογικόν (Στωϊκῶν): 283.
 λυρικὴ ποίησις, βλέπε Γεν. Εύρετήριο.
 λύσεις: 82 κ.έ., 335 - 336 πρβλ. ζητήματα.
 λύχνος: 133, 322.2.
 μελαννεφής ἢ μελαινεφής: 108.5.
 μελικὴ ποίησις ἢ τὰ μελικά, βλέπε Γεν.
 Εύρετήριο: λυρικὴ ποίησις.
 μέμβρανα ἢ μεμβρᾶναι: 281.
 μεταγράφειν: 221.
 μετάνοια: 336.
 τὰ μεταξύ: 91.
 μεταχαρακτηρισμός: 35.
 μετοχή: 321.
 μίμησις: 68.
 μονωδία: 336.
 Μουσεῖα, ἐπὶ τοῦ ὄρου Ἑλικῶν: 185.
 Μουσεῖον, «Ἴερὸν τῶν Μουσῶν»: 60.
 Πρβλ. Γεν. Εύρετήριο ἐν λ.
 νεώτεροι: 312. Πρβλ. κυκλικόν
 νόθοι καὶ νεόθενται: 153.1 Addenda.
 νόμος: 40 κ.έ., 46.3, 63, 74, 333. Πρβλ.
 φύσις.
 νοῦς: 51. Πρβλ. ψυχή.
 ξενικά (ὀνόματα): 48, 93.
 ὀβελός, πρῶτον κριτικόν σημεῖον: 136, 213.

δβρια, δβρικὰ (;), δβριχα, δβρίκαλα: 293
κ.έ.

ὀλιγοστιχή: 105, 163.

Ὀλυμπιονικῶν ἀναγραφὴ, βλ. Γεν. Εὐρ.:
Ὀλυμπιονῖκαι.

Ὀμηρίδαι: 13.

ὄνομα, βλέπε καὶ ῥῆμα, λέξεις.

— γένη ὀνομάτων: 44-45.

— ὀνόματα, μία ἐκ τῶν ἐκφράσεων τοῦ
Πρωταγόρου κ.ά. πρὸς δῆλωσιν τῶν
λέξεων: 70.

— ὀνόματα - ῥήματα, διεκρίθησαν τὸ πρῶ-
τον ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος: 70 κ.έ.

— — εἰς τὸν Ἀριστοτέλη: 90 κ.έ.

— Στωϊκῶν διάκρισις τοῦ ὀνόματος εἰς
«κυρίως ὄνομα» ἢ κύριον καὶ εἰς προσ-
ηγορικόν: 291.

— τελικὴ διάταξις καὶ καθορισμός των
ἐν τῇ Τέχνῃ Διονυσίου τοῦ Θρακῆος
(τρία γένη, πέντε κλίσεις): 321.

ὀρθοπέπια: 44, 50, 63, 333.

ὀρθότης: 47 κ.έ., 73, 88, 245.4.

οὐ σφίζεται: 153.1 Addenda

οὐδέτερον: 292.

πάθη (τῆς λέξεως): 240.

παιδεία, ἀρχαία: 17.

— ἐγκύκλιος: 300.

παιδεύσις, παιδεύω: 59, 300.

παραγραφή, παράγραφος: 214.

παρατήρησις: 292.

πειθεῖν, πειθῶ: 59.

Πένταθλος, παρωνύμιον τοῦ Ἐρατοσθέ-
νους: 202.

Περγαμηνά (ἦ - ναί): 281.

Πίνακες Καλλιμάχου: 151 κ.έ. καὶ *passim*

— Περγαμηνοί: 159, 282.

— ὑπόμνημα Ἀριστοφάνους Βυζ.: 158,
212, 3076.

πίναξ: 62.

πολυδρελή: 149.

πολυμαθής: 164.

πολύπτωτον' πρβλ. πτώσις.

— οὐσιαστικόν, ἀντωνυμία: 14 κ.έ.

πολύστιχοι: 136 - 137.

πραττόμενοι: 248.

προέκδοσις: 167 κ.έ.

προσηγορικόν: 291.

πτώσις, ποιηταὶ παίζοντες διὰ τῶν ποι-
κίλων τύπων τῆς αὐτῆς λέξεως: 14 κ.έ.

Πρβλ. πολύπτωτον

— λέγεται διὰ τὸ ὄνομα καὶ τὸ ῥῆμα: 90
κ.έ.

— περιορίζεται ἀποκλειστικῶς εἰς τὸ ὄ-
νομα καὶ τὸ ἄρθρον τέσσαρες πτώσεις
(μιά ὀρθή, τρεῖς πλάγμαι) 291. :

— πτώσεις πέντε (περιλαμβανομένης καὶ
τῆς μετοχῆς): 321.

πύργος ἐλεφάντινος, βλέπε Γενικὸν Εὐ-
ρετήριο: ἐλεφάντινος πύργος.

ῥαψωδία: 320.

ῥαψωδός: 13.5. Πρβλ. Γεν. Εὐρετήριο.

ῥῆμα' πρβλ. ὄνομα.

— ὀνόματα — ῥήματα: 70 κ.έ.

— χρόνοι: 91, 320. Πρβλ. πτώσις.

σάννας: 237 κ.έ. Πρβλ. 296 σαννάδες.

σαφηνίζειν: 271.

σημεῖα, κριτικὰ σημεῖα εἰς τὴν ᾠαν:

260 κ.έ. (Ἀρίσταρχος), 254, 260, 262

(Ἀριστόνικος), 207 κ.έ., 212-213

(Ἀριστοφάνης Βυζ.), 136 (Ζηνόδοτος).

Πρβλ. ἀντίσιγμα, ἀστερισκος, διπλή,

ὀβελός, σίγμα.

σίγμα, κριτικὸν σημεῖον: 213.

σιωπώμενον, κατὰ τό: 276.

σοφιστής: 18.

στηλοκόπας: 296.

στιγμή, κριτικὸν σημεῖον: 260 - 261.

— στίξις: 214 - 215.

στοιχεῖα: 26, 71 κ.έ., 90, 320, 335.

στροφή: 222.

συγγράμματα, «μονογραφίαι» κατ' ἀντι-
διαστολήν πρὸς τὰ ὑπομνήματα: 255.

— κληθέντα γράμματα: 193.

σύνδεσμοι: 90, 321.

συνήθεια, «ἡ λαλουμένη (γλῶσσα)»: 241,
292.

συντάγματα, συγγραφαί, συγγράμματα (:):
157.

συνώνυμα, βλέπε καὶ Γεν. Εὐρετήριο.

— ὁ ὄρος ἐπλάσθη ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους:
92.

τέλος, καὶ φύσις (Ἀριστοτέλης): 80.

τέχνη, καὶ ἐμπειρία: 67, 76, 80.

- γραμματική: 318 κ.έ.
 — καὶ σοφία: 104 κ.έ.
 — ποιητική: 89.
 τιθηνός: 184. 4.
 τροφεύς: 184.4.
- ὑποθέσεις (περιλήψεις θεατρικῶν ἔργων),
 δύο παλαιαὶ ομάδες: 230 - 233. Πρβλ.
 Ἄριστοφάνης Βυζ.
 — Βυζαντινὰ ὑποθέσεις: 234.
 ὑπόμνημα, ὑπομνήματα, ὀρισμός: 34.
 — ὑπομνήματα: 209, 254 κ.έ., 268 κ.έ.
 (Ἄρισταρχος), 298 (Δημήτριος ὁ Σικήσιος),
 329 (Δίδυμος), 192 (Εὐφρόνιος).
 — ὑπομνήματα εἰς χωριστοὺς κυλίνδρους:
 261.
 — ὑπομνήματα, καὶ ἐξηγήσεις: 266 κ.έ.,
 269.2.
 — ὑπομνήματα καὶ συγγράμματα: 255.
 — καὶ συγγράμματα, τῶν ὁποίων ἡ ἐπιγραφή
 ἤρχιζε διὰ τοῦ *Περὶ*: 260
 ὑποστιγμή: 215.
- φιλόλογος: 302 (Ἄπολλόδωρος), 297.5
 (Δημήτριος ὁ Σικήσιος), 115, 186
 κ.έ. (Ἐρατοσθένης).
 φόβος: 57. 3. Πρβλ. ἔλεος.
 φρόνη: 57 κ.έ. Πρβλ. ἔλεος.
 φύσις: 40, 46. 3, 63, 74, 333. Πρβλ. νό-
 μος.
 — καὶ τέλος: 80 - 81.
 Φύσκων: 252.
 φωνήεντα: 72.
- χαρακίται: 116. 1.
 χρόνος: 45 κ.έ. (χρον. περίοδος), 91, 292
 (χρόνος ρήματος). Πρβλ. *ρῆμα*.
 χωρίζοντες: 275.3 Addenda. Πρβλ. Γεν.
 Εὐρετήριο: Ξένων.
- ψυχαγωγία, «διασκέδασις»: 198. Πρβλ.
 διδασκαλία.
 ψυχή: 51. Πρβλ. νοῦς.
- ὠρισμένοι (χρόνοι): 292. Πρβλ. ἀόριστοι.

ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΝ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΩΝ ΧΩΡΙΩΝ

- Ἄλκιμάν, fr. 1. Page: 224. 2.
 Ἀνακρέων, fr 3 D³: 14 κ.έ.
 Ἀπολλώνιος δ' Ῥόδιος, *Vita* b, Schol. ed.
 Wendel σελ. 2.13: 168, 339.
 — Ἀργοναυτικά Δ' 1781: 210.
 Ἀριστοτέλης, Ἄν. Ὑστ. A 12 σελ. 77b 32:
 87.
 — Ποιητ. 1459 b 16: 86.5.
 — — 1456 b 34: 90.3.
 — Σοφ. Ἔλ. I 10 σελ. 171 a 10: 86-87.
 Ἀριστοφάνης, Βάτρ. 1021: 55 καὶ Ex-
 cursus.
 — — 1114: 33.4.
 Ἀρχιλοχος, fr. 70 D³: 15.
 — fr. 94 D³: 16.3.
 — fr. 94 D³: 172.4.
 — P. Hib. 173.12: 172.4.
 Gellius, *N.A.* XVII 4.5: 306.
 Διογένης Λαέρτιος IX 52: 45.
 Ἐρατοσθένης, fr. 22 Powell: 201.2.
 Εὐριπίδης, Ἐκ. 574: 238.6.
 Θέων δ' Ἀλεξανδρεὺς (ἀταύτιστος εισέ-
 τι) *Vita Arati* σελ. 148.14 Maass.
 (*Comment. in Arat. rel.* 1898):
 143.5.
 Καλλίμαχος, fr. 110. 77: 134. 4.
 — fr. 110. 94 a: 146. 3.

- Ὑμν. II 108-12: 149 καὶ Excursus.
 Ὅμηρος A3: 175.2. — Δ 17: 208. — T 91
 κ.έ.: 177 καὶ Addenda — Ψ 81: 177.
 — θ 167: 208. — φ 390: 112. 3.
 — Σχολ. A 450: 335. — Σχολ. A B
 160: 274. 2.
 Πάπυρος *Hibeh* 172.5: 108.5 — 172.56:
 108.6. — 173.12: 172.4.
 Πλάτων, *Νόμ.* 764 DE: 336.
 Πλούταρχος, Ἄντ. 58, 59: 282. 3. — *Περὶ*
φυγῆς (de exilio) 7 σελ. 601 F: 114.1.
 Πολυδεύκης V 15: 239.9
Rhet. Gr. VIII 599 κ.έ. Walz = III 97.20
 Spengel [Ἡρωδιανός] *Περὶ σχημά-*
των: 143
 Ῥιανός, fr. 1.17 Pow: 177. 5. καὶ Ad-
 denda.
 Σιμωνίδης, fr. 36.1 Page: 39.1.
 Σουτδας, ἐν λ. Ἀριστοφάνης *Βυζάντιος*:
 205.4.
 — Κράτης *Μαλλώτης* 284 - 285.
 Σοφοκλῆς, fr. 597 P.: 30.2.
 Τιμων, fr 12 D: 166.1.
 — fr. 60.1 D.: 10.5.
 Τζέτζης, *de com. Gr. prooem.* Mb.
 29, *CGF* I ἐκδ. Kaibel σελ. 31
 (=Call. test. 14 c): 151.3.

